

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**„...*CIRCA DANUBIUM...*” A KÉSŐ AVAR KORTÓL A KORA
ÁRPÁD-KORIG.
8-11. SZÁZADI TELEPÜLÉSEK A KISALFÖLD KÖZÉPSŐ RÉSZÉN
ÉS A DUNAKANYARBAN**

MERVA SZABINA

2018

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

MERVA SZABINA

„...*CIRCA DANUBIUM*...” A KÉSŐ AVAR KORTÓL A KORA ÁRPÁD-
KORIG.

8-11. SZÁZADI TELEPÜLÉSEK A KISALFÖLD KÖZÉPSŐ RÉSZÉN ÉS A
DUNAKANYARBAN

Történelemtudományok Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc., egyetemi tanár

Régészet Doktori Program

Doktori program vezetője: Dr. Borhy László, az MTA levelező tagja
rektor

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. habil. Raczký Pál CSc., egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Herold Hajnalka Phd.

Dr. Vida Tivadar CSc. (habil. docens)

A bizottság titkára: Dr. Rácz Zsófia Phd.

A bizottság

további tagjai: Dr. Müller Róbert DSc.

Dr. Gabriel Fusek, CSc. (póttag)

Dr. Czajlik Zoltán CSc. (habil. docens, póttag)

Témavezető: Prof. Dr. Takács Miklós DSc., egyetemi tanár

Budapest, 2018

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Merva Szabina

MTMT-azonosító: 10034345

A doktori értekezés címe és alcíme: „...*circa Danubium*...” a késő avar kortól a kora Árpád-korig. 8-11. századi települések a Kisalföld középső részén és a Dunakanyarban

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2018.264

A doktori iskola neve: Történelemtudományok Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Régészet Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Prof. Dr. Takács Miklós DSc., egyetemi tanár

A témavezető munkahelye: MTA BTK Régészeti Intézet, ill. PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2018. november 16.

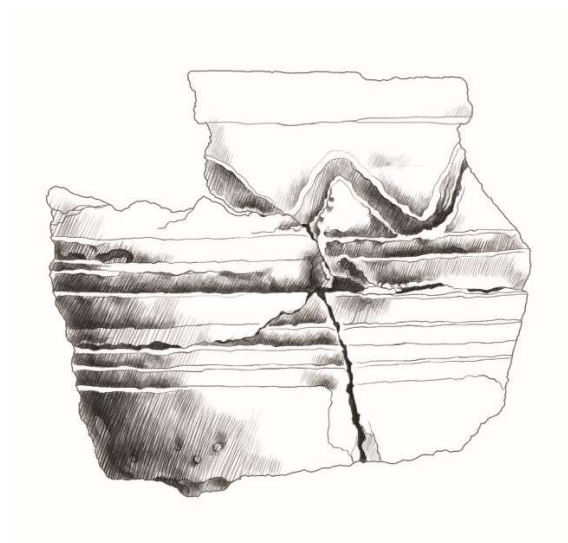

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás	8
I. Bevezetés. A kutatási téma bemutatása, változása és indoklása.....	9
II. Az eredeti kérdés: A 10-11. századi kerámia és települések vizsgálata.....	11
II. 1. Kutatástörténet	11
II. 2. A sírba tett edények.....	13
II. 3. A 10-11. századi telepek katasztrerezése az Alföldön - egy kísérlet margójára.....	21
III. Különböző módszertani szemléletek a 9-10. századi telepek hazai kutatásában	34
III. 1. Kontakt periódus?.....	34
III. 2. A természettudományos keltezési módszerek alkalmazási lehetőségei a korszak kutatásában.....	41
III. 3. A mintavételezés dilemmája a 9-10. századi lelőhelyek vonatkozásában.....	51
IV. A lelőhelyfeldolgozások módszertana	54
V. A Dunakanyar.....	59
V.1. A visegrádi lelőhelykomplexum kutatásának története dióhéjban.....	59
V. 2. Visegrád-Várkert dűlő.....	63
V. 2. 1. Bevezetés	63
V. 2. 2. Tafonómia	65
V. 2. 2. 1. A lelőhelyet érintő természetes folyamatok rekonstrukciója	65
V. 2. 2. 2. A lelőhelyet érintő antropogén folyamatok rekonstrukciója	67
V. 2. 3. A lelőhelyen végzett feltárások ismertetése	76
V. 2. 4. A leletanyag elemzése (relatív kronológia).....	81
V. 2. 4. 1. Kerámia	81
Fő kerámiacsoportok karakterizálása	81
Adatfelvétel.....	81
Elemzés	87
Petrográfia	98
Többváltozós statisztikai módszer s eredmények	101
V. 2. 4. 2. Fémleletek	110
V. 2. 5. Abszolút keltezés: radiokarbon kormeghatározás	110
V. 2. 6. Periodizáció.....	114
V. 2. 7. Településkép.....	129
V. 2. 7. 1. Településrészlet a 8. század vége – 9. századi időszakból.....	129
Belső időrend.....	129

1. modell (a minimális objektumszám)	131
V. 2. 7. 2. Településrészlet a 10. század – 11. század első harmadának időszakából	139
Belső időrend.....	139
1. modell (a minimális objektumszám)	140
2. modell (maximális objektumszám).....	152
V. 2. 8. A lelőhely archaeozoológiai vonatkozásai.....	156
V. 2. 9. Interpretáció, összegzés.....	158
V. 3. Visegrád-Sibrik domb.....	163
V. 3. 1. Az erőd régészeti kutatásának története.....	163
V. 3. 2. Az újabb kutatások.....	163
V. 3. 3. Elemzés.....	168
V. 3. 3. 1. Periodizáció.....	168
V. 3. 3. 2. A 8. század vége – 9. századi központ.....	179
V. 3. 3. 3. <i>Vyssegrad civitas</i> , az államalapítás kori ispánsági vár	193
V. 3. 4. Értelmezés	197
V. 3. 4. 1. A 8-9. századi központ.....	197
V. 3. 4. 2. 11. századi vár. Ispáni vagy király rezidencia?.....	199
VI. A Kisalföld középső része.....	206
VI. 1. A vármegye ispánsági központja (Győr-Káptalan domb) és a „hátság”	206
VI. 2. Bácsa-Szent Vid domb	213
VI. 2. 1. A lelőhely elhelyezkedése, természetföldrajzi környezete.....	213
VI. 2. 2. Bácsa-Szent Vid domb kutatástörténete.....	215
VI. 2. 3. Elemzés	218
VI. 2. 4. Összefoglalás, kronológiai problémák.....	226
VI. 2. 5. Természettudományos vizsgálatok.....	226
VI. 3. Ménfőcsanak-Szeles dűlő.....	230
VI. 3. 1. A lelőhely természetföldrajzi környezete.....	230
VI. 3. 2. Kutatástörténet.....	232
VI. 3. 3. Elemzés	235
Periodizáció.....	235
Tafonómia.....	235
A leletanyag elemzése	236
Fémleletek	236
Kerámia	237

Karakterizálás.....	237
Statisztikai vizsgálatok	259
Radiokarbon adatok.....	264
VI. 3. 4. A 9. századi település.....	278
VI. 3. 5. Település a 10. század második fele – 11. század első évtizedeinek időszakában.....	281
VI. 3. 6. 11-12. századi település	287
VI. 3. 7. A kora középkori lelőhely archaeozoológiai adatai.....	292
VI. 3. 8. A Bácsa-Szent Vid és Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyek kerámia anyagának petrográfiai vizsgálata	294
VI. 3. 9. Összegzés.....	306
VII. A 9. századi leletanyag értelmezési tartománya	311
VII. 1. Általános bevezető	311
VII. 2. Határ vagy kontakt zóna? A régészetileg vizsgálható elemek számba vétele.....	321
VII. 3. Kerámia.....	329
VII. 3. 1. A Karoling Pannonia provincia	330
VII. 3. 2. Nyugat-Szlovákia.....	337
VII. 3. 3. Morvaország	346
VII. 3. 4. Alsó-Ausztria	353
VII. 3. 5. Import (grafitos) kerámia a 9-11. században.....	355
VII. 4.: 9. századi központ Pannonia peremén. Az elit kapcsolatrendszere	373
VII. 5. Összegzés.....	381
VIII. A „honfoglalás kori” falvak helyett falvak a honfoglalás korában és a 10. században.....	384
VIII. 1. Bevezető.....	384
VIII. 2. A telepek végső tanulságáról: társadalmi vonatkozások.....	384
IX. Felhasznált irodalom.....	391

*„...csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke...”*

József Attila, Eszmélet.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom Takács Miklósnak, amiért elvállalta, hogy a doctor paterem legyen, lehetőséget nyújtott arra, hogy egy, a kora középkori telepek kutatására fókuszáló projekt keretében társkutatóként foglalkozhassak a témámmal, s amiért türelmesen, olykor elnézően végigolvasta, s megjegyzéseivel ellátta disszertációm kéziratát. Hálás vagyok Tomka Péternek, amiért pályakezdőként fogalmazott kézirateimat átolvasta, s több Általa feltárt lelőhely feldolgozásában részt vehettem. Jelen munka vonatkozó részeit is lektorálta, az új eredményekre mindig nyitott. Köszönettel tartozom Feld Istvánnak, amiért pályám elején egy nemzetközi projektben dolgozhattam, s Mainzban könyvtárazhattam. Köszönöm Matej Ruttkaynak, akinek a meghívása tette lehetővé, hogy szlovák ösztöndíjamat Nyitrán tölthessem. Nagyon köszönöm Jiří Macháčeknek, hogy meghívásával brünni tanszékén kutathattam, s amiért a témámat lelkesedéssel fogadta és végig bíztatott. Köszönettel tartozom Buzás Gergelynek, amiért segítőkészen és nyitottan fogadja munkámat, s amiért lehetőségem van Visegrádon kutatni. Köszönet illeti Bartosiewicz Lászlót, bár kutatási területeink látszólag távolinak tűnnek, mindig segítségemre volt, ha kérdéssel fordultam felé, nem utolsó sorban erkölcsi támogatást nyújtva ezzel. Ugyanígy köszönöm Rainer Schregnek, aki bátorított a kérdések megfogalmazására, kutatói attitűdje mindig emlékeztet a kritikai szemlélet szükségességére. Köszönöm Czajlik Zoltánnak, amiért egyetemi hallgatóként alkalmam volt archaeometriát hallgatni, s melynek nyomán második szakmámul a térinformatikát választottam. Köszönettel tartozom Benkő Eleknek, amiért lehetőséget teremtett arra, hogy az MTA BTK Régészeti Intézetben e munkát befejezhessem.

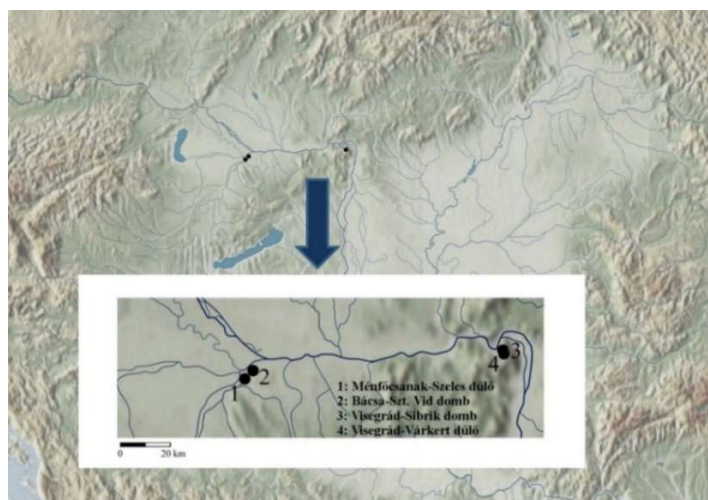
Köszönöm természettudós kollégáimnak, különösképp Szakmány Györgynek, Szilágyi Veronikának, Bartosiewicz Lászlónak, Daróczy-Szabó Lászlónak, Molnár Mihálynak, Major Istvánnak, B. Kiss Gabriellának és Sümegi Pálnak, akik munkája nélkül a hagyományos régészeti módszerekkel megfogalmazott kérdésfelvetéseimet nem formálhatattam volna tovább. Köszönöm cikkeim szerkesztőinek, amiért kézirateim sokszor nehézkes nyelvezetén jobbítottak.

Ehelyütt kell megköszönnöm Schwarcz Dávid, Marton Tibor, Dalibor Všianský, Takács Melinda, Bajkai Rozália, Langó Péter és Csiky Gergely szakmai segítségét és barátságát. Köszönöm Gabriellának és Adrienne-nek, az évek során nyújtott segítségükért.

Legfőképp Nagyszüleimnek és Szüleimnek tartozom köszönettel, amiért munkájukkal példát mutattak és lehetővé tették, hogy továbbtanuljak, majd kutatóként helyezkedjek el. S nem utolsó sorban köszönöm Nándinak, Mesinek, Annácskának és Borókának, a türelemért.

I. BEVEZETÉS. A KUTATÁSI TÉMA BEMUTATÁSA, VÁLTOZÁSA ÉS INDOKLÁSA

Jelen doktori disszertáció témája az idővel folyamatosan változott, formálódott. Munkám kezdetén az elsődleges célkitűzés a „magyar honfoglalás kori” kerámia, s ezáltal a telepek keltezése volt, melyhez, a kutatás korábbi logikája mentén úgy gondoltam, a 10-11. századi sírba tett edények összegyűjtése és kiértékelése lehet a kulcs. Mindeközben, pályakezdőként alkalmam nyílt a korszak északnyugat-magyarországi sáncvárainak kerámiával való keltezésén kísérletezni, egyúttal ekkor fordult érdeklődésem a telepek felé. A győri és Győr környéki lelőhelyek elsődleges feldolgozása során vált egyértelművé, hogy a kijelölt időszak leletanyagának megismeréséhez akkor kerülhetek közelebb, az általános felől a konkrét felé haladva, ha a nagy lélegzetű Kárpát-medencei összefoglalás helyett egy mikrorégió településtörténetére koncentrálok. A leletanyag elsődleges keltezése általában a kályhától indulva történt, de a kisalföldi lelőhelyek összehasonlítása már gyanút ébresztett: a vártnál sokkal színesebb kép tárulhat elénk. Szintén szerencsés körülmény sodort abba az irányba, hogy lehetőségem nyílt a visegrád-várkerti, majd az újra induló ásatásokba bekapcsolódva a visegrád-sibriki lelőhely kora középkori korszakával foglalkozni. Bár a kutatási régiók kiválasztása akkor még nem volt tudatos, sőt, az alkalom szülte, a határozottabb hagyományos régészeti keltezés és a kutatásba bevont természettudományos vizsgálatok¹ egyre színesebb mozaikkockák feltérképezését tették lehetővé. Az adatok (relatív) sokasodásával persze nem világos válaszok, mint inkább egyre több kérdés és interpretációs nehézség merült fel. Így történt, hogy a 10. századi kerámia és telepek kérdése esetünkben végleg elválaszthatatlanná vált a (8-)9. századi telepek kutatásától, s lévén a régió az Észak-Dunántúl északi peremén, idővel óhatatlanul szükségessé vált a Dunától északra lévő területek leletanyagával való összehasonlítás is.

A doktori disszertációban bemutatott lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése

A disszertáció a bejárt út nehéz summázatáról ad számot. A dolgozat első része a kutatástörténetet ismerteti és értékeli, hangsúlyt helyezve a természettudományos vizsgálatok alkalmazhatóságának kérdésére. A második nagy egység jelenti a munka törzstét, mely a két említett kis régió négy lelőhelyének feldolgozását takarja. A disszertáció utolsó harmadában kerül tárgyalásra a dilemma, vajon a lelőhelyek 8. század végi - 9. századi periódusa milyen értelmezési keretbe foglalható. A

¹ 2009-2011 között az RGZM Reiterkrieger-Burgenbauer. Die frühen Ungarn und das „Deutsche Reich” vom 9. bis zum 11. Jahrhundert c. nemzetközi projekt keretében, később, 2013-2017 között Az átalakulás évszázadai - települési struktúrák, települési stratégiák a Kárpát-medence központi részein a 8-11. században c. (NK 104533) hazai OTKA projektnek köszönhetően. Köszönöm Falko Daimnak, Feld Istvánnak illetve Takács Miklósnak, hogy a projektekben társkutatóként részt vehettem.

munka végén visszatérek az eredeti kérdésre, immár kissé átfogalmazva azt: röviden szót ejtek a vizsgálatok tanulságáról, különös tekintettel azok 10. századi vonatkozására.

A disszertáció végéhez fűztem a lelőhelyfeldolgozásokhoz kapcsolódó objektum- és lelettáblákat² és a lelőhelyleírásokat. Olyan esetekben tettem kivételt, s emeltem egyes táblákat a szövegbe, ahol az értelmezést, a követhetőséget az könnyítette.

² Ahogy a szövegközi ábrákat és térképeket, úgy a leletek rajzolását és fotózását is jobbra én végeztem. A disszertáció végén található lelet- és objektumtáblák összeállításában Éber Magda és Szinyei Viktor volt nagy segítségemre, egyes leletek fényképe pedig Hámori Péter munkáját dicséri. Az objektumrajzok a feltárást végző régészek és technikusai(n)k munkája, egyes esetekben saját dokumentáció.

II. AZ EREDETI KÉRDÉS: A 10-11. SZÁZADI KERÁMIA ÉS TELEPÜLÉSEK VIZSGÁLATA

II. 1. KUTATÁSTÖRTÉNET

Egészen a 1990-es évek elejéig két teljes körű gyűjtés született a 10-11. századi kerámia kapcsán. Elsőként Kvassay Judit doktori disszertációja,³ ami a Kárpát-medencei 10-11. századi sírba tett edények tárgyalta. E munka előtt behatóbban csak egy-egy edénytípussal foglalkoztak.⁴ Néhány évvel az említett kutatás után jelent meg Takács Miklós tanulmánya a Kárpát-medencei cserépbográcsokról.⁵ Az 1990-es évektől kezdve viszont egyre gyakrabban olvashatjuk a 10-11. századi telepekről szóló rövid jelentéseket. Az adott korszakra való keltezést legtöbb esetben szignifikáns edénytípusaink (bordásnyakú edény, kézikorongolt cserépbogrács), illetve szerencsés esetben a temetőkből ismert fém vagy faragott csontleletek előkerülése adja, s nem utolsósorban azon meggyőződés, miszerint a honfoglaló magyarság nem nomád népesség volt. Sajnos azonban még nem támaszkodhatunk monografikus jellegű, átfogó értékelésre, ami a Kárpát-medence 10. századi, illetve 10-11. századi kerámiaanyagát, vagy azon belül egyes régiókban végzett eredmények összehasonlítását illeti. Mindezek tükrében érdemes pillantást vetnünk egy, az 1990-es évek közepén megjelent, ezen korszakkal foglalkozó konferenciakötetben fellelhető arányokra: összesen két tanulmány értekezik telepekről, s tartalmukat tekintve érzékelhető a disszonancia. Míg a telepek témájában az egyik tanulmány *ab ovo* 10-11. századi falvak kutatását tárgyalja (kevésbé részletezve a lelőhelyek időrendi besorolásának mikéntjét),⁶ addig a másik tanulmányban a kutató a régészeti eredmények hiányosságát hangsúlyozza.⁷

Az előzetes jelentéseken túl, sajnos elmondható, hogy idáig kevés magyarországi telepásatás kerül(t) közlésre a teljesség igényével.⁸ A korszak kutatását tekintve szembevetendő a kontraszt, amely a sír- illetve a településrégészetet illeti. A háttérben nem feltétlenül az érdeklődés hiánya, mint inkább a kronológiai problémák húzódnak. Jól tükrözi ezt a közelmúltban megjelent, a honfoglalás kor régészetét összegző kutatástörténeti monográfia, amelyben a több száz oldalnyi temetőrégészet mellett mindössze néhány oldal jut a 10-11. századi telepeknek.⁹ De tetten érhető a meghatározás problémája és a feldolgozottság hiánya az ezredfordulón megjelent régészeti összefoglalásban is, ahol azt tapasztaljuk: az emblematis borsod-edelényi telep reprezentálja a 10. századi telepeket,¹⁰ egyéb, „korainak” vélt lelőhelyeink pedig az Árpád-kor ismertetésénél kerülnek sorra (pl. épp az ezen disszertáció keretében elemzésre került Ménfőcsanak-Szeles-dűlő és Visegrád-Várkert-dűlő lelőhelyek).¹¹

A 10-11. századi települések meghatározása kapcsán emellett két olyan szemlélet figyelhető meg jelenleg a magyarországi kutatásban, amely meghatározza a keltezési törekvéseket. A kérdésfelvetések mögött ellentétes irányú szándék húzódik meg. Egyrészt a magyar honfoglalás

³ Kvassay 1982.

⁴ Mesterházy 1975; Fodor 1985.

⁵ Takács 1986.

⁶ Takács 1996.

⁷ Kovalovszki 1996, 288.

⁸ Nagyobb lélegzetű munkák: Lázár 1998, Herold 2004, Simonyi 2010. Wolf Mária borsodi kutatásait idáig részben közölte: ez alapján az körvonalazódik, hogy létezik egy korai településcsoport, amelyet ő a 10. századra keltez, melynek kerámiaanyagára jellemzőek a különböző méretű fazekak, virágcserep alakú tálak, bordásnyakú edények, de hiányzik a cserépbogrács (Wolf 2003, 100-103, ill. Wolf 2008). Herold Hajnalka Örménykút telepének kronologizálásánál a 3. fázist (az avarok és az Árpád-kor közt) kizárásos alapon, analógiák segítségével a 10. századra datálja (Herold 2004, 63). Még közöletlen, de már megvédett doktori disszertáció formájában véglegesített átfogó lelőhelyelemzés született Nyíregyháza-Rozsrétszőlő 8-11. századi telepéről, Takács Melinda tollából. Takács M. 2018. Mindannyiunk hasznára válik majd, ha a feldolgozás publikálásra kerül.

⁹ Langó 2011, 41-45.

¹⁰ Wolf 2003b, 325-327.

¹¹ Bálint et al. 2003, 383-388.

utáni egy évszázad leletanyagának elkülönítésére tesz kísérletet több kutató, elsősorban a kézikorongolt cserépbogrács hiányával jellemezve a kerámiaanyagot.¹² A másik szemlélet szerint viszont nem különítendő el a honfoglalás utáni évszázad régészeti anyaga az államalapítás utáni évszázadétól, így következetesen a 10-11. századra keltezi a telepeket és a kerámiát egyaránt, a kézikorongolt cserépbográcsokat is a 10. századtól datálva.¹³ Egyúttal az eltérő módon használatos nomenklatúra talán ugyanezt a szemléletkülönbséget sejteti: gyakran olvashatunk „honfoglalás kori” telepként egy 10. századra keltezett lelőhelyről, s kora Árpád-koriként a 11. századról, máskor viszont utóbbi elnevezés egyben, a honfoglalás utáni két évszázadot fedi.

Fontosnak tartom hangsúlyozni még egy, a kutatásban megfigyelhető jelenséget: a magyarországi (kora)középkori telepek kronológiája kimondatlanul, de még mindig azt sugallja, hogy a telepek felső/alsó időhatára a magyar honfoglalás kell legyen. A szakirodalomban tehát 8-9. századi, illetve 10-11. századi telepek/telephorizontok keltezéséről olvashatunk általában, feldolgozott telep 9-10. századi datálásáról igen ritkán. A meggyőződés sajnálatos módon nem egy pontos és biztos alapokon nyugvó kerámia-kronológián alapszik, inkább beszélhetünk kutatási hagyományról. A fent említett szemlélet, ha nem is szándékosan, de a telepek időrendjével etnikumot és diszkontinuitást sugall, ami nem tartható, még akkor sem, ha az ugyanezen időszakra keltezett temetők szintén hiányoznak.¹⁴ Bár evidencia, hogy a magyar honfoglalás idején a Kárpát-medence lakott terület volt, az általános gyakorlat, amely a magyarországi (nem az egyéb Kárpát-medencei) (kora)középkori

¹² A kutatásban az utóbbi évtizedben merült fel az eddigi keltezéssel ellentétben (Szóke 1955, 90, Takács 1986, 136-137, Takács 1993, 453, Takács 1996b, 336, Takács 2009, 237) a kézikorongolt cserépbográcsok egy évszázaddal későbbre, a 11. századtól való datálása (Wolf 2003, 100-103, de korábban is felmerült már a típus későbbre datálása: Szabó 1938, 25).

¹³ Épp a korszakban belső kronológiájának bizonytalanságai miatt, úgy, ahogy a díszítéstípusoknál vagy a hengeres nyakú edények egyes típusainál sem, úgy - véleményem szerint - egyéb edénytípusoknál (fazék, tál, palack, bogrács) sem tudunk egyelőre egyértelmű kronológiai határokat húzni. Egyelőre nem tisztázott teljes bizonyossággal, hogy a megállapítások közti differencia oka valóban kronológiai, avagy regionális sajátosságokban keresendő. Takács Miklós is hangsúlyozza számos telepátás tanulsága, hogy a 10. századi és 11. századi kerámiaanyag között nem figyelhető meg éles törés, tehát ennek értelmében nem datálhatunk szűkebb időintervallumra, mint két évszázad. Azzal érvel, hogy a sírokból származó kerámiákról szóló publikációk rámutattak arra, hogy a 10. századnak leírt jellegzetes edény- és/vagy peremformák általában a 11. században is jelen vannak. Kivételként tekinti a hengeres nyakú és bordásnyakú edénytípust, ami teljes biztonsággal 11. századi sírból nem jött elő. (Takács 2009, 236) Eddigi gyűjtésem, ami a sírba tett edényeket illeti, ezt a tényt teljes mértékben nem erősíti, épp a fent említett előfordulási arányok miatt: a sírokból előjött edények véleményünk szerint nem reprezentálják kellőképpen a 11. századi kerámiaanyagot. Emellett a már feldolgozott régió edényes sírjaiból összesen 11 bordásnyakú edény került idáig elő, melyből egy, a miskolc-repülőtéri fületlen bordásnyakú edényt a temető keltezése alapján az ezredfordulóra datálták. Úgy vélem ezek az adatok még korántsem dönthetik el azt a kérdést, miszerint a tárgy típus a tárgyalta időszaknak csak az első felére keltezendő vagy sem.

Kronológiai érvként tehát a cserépbográcsoknak a bordásnyakúakkal való előkerülését nem találom perdöntőnek. Takács Miklós érvelésében (Takács 2009) felsoroltak mellett további esetek vizsgálva sem meggyőző a korai datálás (lásd Tatabánya-Dózsakert B/1993-as objektum (Vékony 2002, 32, 41, fig. 5.), Keszthely-Fenékpuszta, 6. szelvény 3. kemenceplatinija (Jankovich 1991, 186, 192, 205, fig. 9., 11), avagy Pápa-Hantán, az 1995/1. objektum példáját, ahol szintúgy bordásnyakú és bogrács peremtöredéke együtt került elő (Ilon 1996, 302, 311, fig.1.). A regionalitás kérdése pedig egyelőre kidolgozatlan. Adalékként szolgál azonban egy példa: a magyarországi Kisalföld területén belül is tapasztalhatóak különbségek, ami a kora-Árpád-kori bográcsos lelőhelyeket illeti. Tény, hogy - a kutatásban legelfogadottabb nézet szerint - az államalapítás korára, illetve a 11. század első évtizedeire keltezett várak (Sopron, Moson) sáncaiban nem került elő bográcslelet, bár ebből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Északnyugat-magyarországi vizsgálataim során az is feltűnt, hogy kora-Árpád-kori bográcslelet nem került elő a soproni és Sopron környékén feltárt telepnyomok egyik objektumában sem (Sopron-Bánfalvi út (Gömöri 2002, 154-160), Sopron-Új utca-Szt.György utca (Gömöri 2002, 123-135), Fertőszentmiklós-Elkerülő út II (Gömöri 2002, 163-174), Rőjtökmuzsaj-Zsebedomb alja (Gömöri 2002, 117-118), Szakony-Békás tó (Gömöri 2002, 118-119), ellentétben a Győr környéki lelőhelyekkel (lásd Takács Miklós gyűjtését: Takács 1993, 454, 43-45. lj., 455., 46. lj.) Összehasonlításkepp érdekes lenne a késő-Árpád-kor telepeinek anyagában vizsgálni, megfogható-e olyan mozaikosság, mint amit a kora-Árpád-korban az utóbbi feltételezés szerint állítunk: vagyis bográcsos és nem bográcsos telepek meglétéről a későbbiekben lehet-e számolni?

¹⁴ A temetők kapcsán legutóbb lásd Tomka 2010, 223-224.

telepek keltezését illeti, ezt igen ritkán tükrözi. A 10. századi kerámián esetlegesen megfigyelhető korábbi, 9. századi fazekashagyomány nyomairól,¹⁵ mint ahogy a 10. századi telepek 9. századi vonatkozásairól, kevés gondolat került közlésre.

A kutatás jelenlegi állását tekintve tehát még mindig generális probléma a Kárpát-medencei 10. századi kerámia, különösképpen a 9/10. század fordulójára jellemző kerámia meghatározása, keltezése, keltezhetősége, s ezáltal ami a legfontosabb volna: a telepek datálása is. A keltezhetőséget nehezíti az a körülmény, hogy - egy közelmúltban végzett Kárpát-medencei gyűjtés szerint -, összesen csupán félszáz lelőhely harminc kora Árpád-kori (értsd 10-11. századi) fém- illetve megmunkált csont lelet típusa (mintegy száz lelet) áll rendelkezésre a telepekről.¹⁶

Általános tapasztalat, hogy nincs kizárólagos jellemzője a meghatározandó kerámiakörnek: mind regionális, mind életmódbeli sajátosság lehet az oka az adott közösség lakóhelyén feltárt kerámiáspektrumában megfigyelhető változatosságnak. Emellett azon lelőhelyek leletanyaga is eltérhet, amelyeknél felvetődik a 9. századdal való kontinuitás lehetősége, azoktól a lelőhelyektől, amelyek esetében a megtelepedés a honfoglalás idején, vagy a 10. század folyamán történt. A keltezésben legmegbízhatóbb marker a kerámiatechnológia: a soványítás, a korongolás és az égetés módja, amelyek elválaszthatóvá teszik más korszakok anyagától, még ha fel is tételezzük, hogy (nagyobbbrészt?) épp a honfoglalást megelőző korszak kerámiaművességéből nőtt ki az új fazekasgyakorlat. Emellett megfigyeléseink azt mondatják velünk, hogy a kerámiaművesség a 11. században megjelenő új markerekkel (újonnan megjelenő díszítéstípus, újonnan megjelenő/elterjedő edénytípus) változik, és sokszor elkülöníthetőbb a 10. századi kerámiától, mint amennyire a 10. századi kerámia a 9. századi kerámiaanyagtól.

II. 2. A SÍRBA TETT EDÉNYEK

Az 1970-es évek végén a kutatás egyik kérdésfelvetésének kiindulópontja azon gondolatmenet volt, miszerint a 10. századi kerámia meghatározása a sírba tett, jobbára ép edények vizsgálatán keresztül érvényesülhet leginkább, s mely lehetőséget nyújthat az egykorú telepek azonosításához.

¹⁵ Mesterházy 1975b. Mesterházy Károly, a hajdú-bihar megyei lelőhelykataszter elkészítésénél a 10. századi lelőhelyek kormeghatározását az 1970-es években öt pillérre helyezte, melyből a települések régészeti anyaga egy támpont volt. („Településeink kialakulásának kezdő időpontjához a következő adatokat kell figyelembe vennünk: 1. a környező települések kialakulásának időpontját; 2. a X-XI. században keletkezett temetőinkhez tartozó telepek meghatározását; 3. az okleveles adatokat; 4. a települések régészeti anyagát; 5. bizonyos helynévtípusok (törzsi, népnévi helynevek) kialakulásának időpontját.” Mesterházy 1975b, 219.) A honfoglalás utáni évszázad kerámiaanyagának meghatározásában ehhez akkor még viszonylag kevés lelőhely leletanyaga állt rendelkezésre Kárpát-medencei viszonylatban is. A leletanyag azonosításának fő szempontja a díszítéstípusok meghatározása, főként a (9. század után továbbélő) vonalköteg-, illetve hullámvonalköteg díszítés, illetve egy-egy jellemző edényforma megléte volt. Mesterházy 1974, 214-218. Szőke Béla Miklós Körös vidéki kutatásai során különválasztja az ún. Szőke A (késő avar, majd később módosítva: 9. század) és a Szőke B (honfoglalás és Árpád-kor) kerámiaanyagát. (Szőke 1980, 182-188, Szőke 1990, 145-157). Wolf Mária archaikus elemként interpretálja a 10. században megjelenő nyúlánk fazekakat, a belső peremdíszes edényeket és a 9. századi jellegzetes díszítésmód továbbélését: a bekarcolt hullámvonalköteget. (Wolf 2003, 96, fig. 2., 3., 7.) Vida Tivadar a késő avar sírba tett edények vizsgálatánál teszi meg ugyanezt a megállapítást, miszerint a 10. századi nyúlánk fazekak, melyeket vonalköteg illetve hullámvonalköteg díszít, a késő avar kori hagyomány továbbélés bizonyítéka. (Vida 1986, 56) Takács Miklós kisalföldi kutatásai kapcsán, a kora-Árpád-kori kerámia vizsgálatánál számol sütőharang (Mosonszentmiklós-Egyéni földek, Lébény-Billedomb) (Takács 1996a, 170), kézzel készült bogrács (Takács 1986, 109-111), cseréppalack és behúzott peremű tál jelenlétével is a kora-Árpád-korban (Takács 1997a, 208), melyeket a továbbélő hagyományként bizonyítékaként értelmezi. E sorok írója éremmel keltezett edények díszítésének vizsgálatával, s továbbiak leletegyüttesek gyűjtésével tett egy suta kísérletet az egyes díszítéstípusok használati idejének megállapítására, lásd Merva 2014, 201.

¹⁶ Langó 2010.

A témával Kvassay Judit doktori disszertációjában foglalkozott,¹⁷ a Kárpát-medencei 10-11. századi sírba tett edényekről részletesen értekezett, a dolgozat teljes terjedelmében sajnos máig közöletlen. Munkája óta megszorodott a 10-11. századi temetőkből származó edényes sírok száma, emellett több korábban feltárt temetőt újraértékeltek.¹⁸ Az 1982-ig összegyűjtött adatok és leletek revíziója mellett az azóta előkerült síregyüttesekkel kiegészítve e sorok írója vonatkozó munkáját 2008-ban zárta le. Az akkor született eredményeket ehelyütt egy alfejezet keretében summázom,¹⁹ rövid időre feltartva ezzel az Olvasót. Teszem azt jelen kutatási témám indoklása végett, s a disszertáció gondolatmenetének követhetőségét megkönnyítendő.

1. Földrajzi elhelyezkedés, előfordulási gyakoriság

Az általam akkor vizsgált területet az észak-magyarországi régió (illetve annak a Bodroghöznek a szervesen hozzá kapcsolódó felvidéki része), az észak-alföldi régió és Kárpátalja, ill. a Duna vonaláig Közép-Magyarország képezte. A gyűjtés azon meggyőződésből érintette ezt a régiót, mert a temetőrégészet tanulsága szerint a honfoglaló magyarság több meghatározó temetkezési tömbje itt helyezkedett el, s emellett nagyarányú a lelőhelyek publikáltsága, számos regionális összefoglalás áll rendelkezésre.²⁰

A területen 74 olyan hiteles lelőhely található, ahol összesen 127 edényes sír került elő. Megjegyzendő, hogy a sírok 10,23%-a (13 sír) bolygatott, 3,17 %-a (4 sír) pedig kirabolt. A régió összes számon tartott 10-11. századi lelőhelyéről ugyan nincs publikált adat, az azonban egyértelműen megállapítható, hogy egy relatív ritka temetkezési szokásról van szó. Amellett, hogy a feltárt temetők kis hányadában fordul elő edényes sír, általában a szóban forgó temetőkben is ritka a túlvilági útravalónak szánt ételmelléklet, az állatcsont mellett a kerámiaedény. Az egyes temetők esetében az edényes sírok előfordulási gyakorisága maximum 20%, de általában ennél jóval kevesebb, gyakran 1% alatti. Az adatok tükrében elmondható, hogy az edényes sírok meghatározó hányada (43 %, 55 sír) a Felső-Tisza vidéken koncentrálódik, amely körülményt a következtetések levonásánál mindig szem előtt kell tartanunk.

2. Az edényes sírok és azok egyéb mellékleteinek kapcsolata

Tekintettel arra, hogy a modern temetőelemzések tükrében ma már korántsem állítható, hogy az egyes temetők népessége egységesen egy-egy társadalmi rétegbe sorolható²¹, a következőkben csupán az edényes sírok leletanyagának gazdagságáról számolhatunk be. Ezzel a szemlélettel vizsgálati egységünk kizárólag a sír, s nem (az esetlegesen egy területen elhelyezkedő, több) temető/temetőrészlet. Az általam vizsgált 69 lelőhely 110 értékelhető sírleírását használtam fel a továbbiakban.

Ily módon annyiban lehetünk biztosak, hogy a temetkezéseknek összesen mintegy 30%-ánál, 34 sír esetében beszélhetünk gazdag melléklettel eltemetett személyről. Földrajzi elterjedésüket tekintve azt látjuk, hogy amellett, hogy 15 sír a Felső-Tisza vidéken helyezkedik el, a Közép-Tisza

¹⁷ Kvassay 1982. Munkáját megelőzte két tanulmány. A Kárpát-medence 10-11. századi edényes sírjainak első lajstromát Kiss Attila közölte: Kiss 1969. Tettemanti Sarolta pedig a korszak temetkezései rítusait vizsgálva tért ki az ételmellékletadás szokására. Tettemanti 1975, 104-107.

¹⁸ Halimba-Cseres: Szigeti 2007; Csekej-Kostolná dülő (Čakajovce, SL): Rejholcová 1995; Oroszvár-Wiesenacker-dülő (Rusovce, SL): Horváth et al. 2013., Gyulafehérvár-Mentőállomás: Ciugudean 2007.

¹⁹ Merva 2016a.

²⁰ Nepper 2002, Istvánovits 2003, Révész 2008.

²¹ A problémakörrel: Révész 1992, 107; Istvánovits 2003, 442-449; Révész 2005, 341-350; Kovács László javaslatára pedig már a szállási temető, mint új terminológia olvasható a szeged-kiskundorozsmai temető esetében: Lőrinczy-Türk 2011, 419.

vidéken és a Dunakanyar keleti oldalán 5-5 gazdag, edénymellékletes sírról számolhatunk be. A fennmaradó 9 sír egyenletesen szóródik a tárgyalt területen.

3. Temetkezési szokások és edényes sírok

A vizsgálható sírokban eltemetettek nemi eloszlását végigtekintve, majd az adatokat térképre vetítve láthatjuk, hogy éles területi elkülönülés nem tapasztalható ezen elem vizsgálata folytán. Ez alól egyetlen kivétel van, a Mátraaljai régió, ahol ugyanis (a meghatározható csontvázak tekintetében) csak nők és gyermekek mellett dokumentálták az edénymelléklet-adás szokását.

Az edény sírban való elhelyezkedését tekintve megállapítható, hogy ha az adatokat az edényes sírban eltemetettek nemével összevetjük, nincs egyértelmű összefüggés a nem és az edény sírban dokumentálható helye között. A tárgyalt régióban a megállapított szokásbeli variánsokat területenként elválasztani nem lehet, de még egy temetőn belül sem feltétlenül egységes. A Közép-Tisza vidék délnyugati felén ugyan van hat lelőhely, ahol egy esetet kivéve az edényt a fej mellé tették, ebből a megfigyelésből általánosítani azonban hiba volna. Mindenesetre Tettemanti Sarolta azon megállapítása, miszerint a Dunától nyugatra és északra eső részekben a halott lábánál találhatóak az edények, a Felső-Tisza vidéken, az Alföld északi részén és a Duna-Tisza közén a fejnél, vállnál elhelyezett edények esete dominál,²² módosulni látszik az új adatok tükrében.

Az érintett sírok egyéb temetkezési szokásait vizsgálva látnunk kell, hogy az edényes sírok rítusa meglehetősen variábilis. A további ételmellékletek előfordulási arányáról állnak rendelkezésre a legbizonytalanabb adatok.²³ Egyrészt a korai ásatási és dokumentációs technológia okán a sírba helyezett húsétel maradványait (azaz az állatsontot) nem feltétlenül írták le, másrészt a tojás szerepe a temetkezésben a biológusok körében máig vita tárgyát képezi.²⁴

Ritka, mindössze két esetben regisztrált jelenség, mikor nem egy, hanem két edényt helyeztek a sírba²⁵. S a téma kapcsán meg kell említenünk a sírföldben (vagy a sír körül) talált, vélhetően a sírba dobált (?) cseréptöredékeket, ami a temetkezési szertartás egyik elemeként interpretálható.²⁶

Az edények vizsgálata

Általános - makroszkopikus vizsgálaton alapuló - megállapítás, hogy a szóban forgó edényeket legnagyobbbrészt (kivétel: Karos III./19. edény, Ibrány 165. sír) megfelelő hőmérsékleten égették ki ahhoz, hogy főzéshez használhassák őket. Megtartásuk alapján tehát nem valószínűsíthető, hogy kimondottan vagy kizárólag sírba szánt edényekről volna szó. A másodlagos megégés nyoma, vagy a ritka fedőhorony főzésre használt eszközökre utal. Ebből következően tehát mind technológiai, mind klasszifikációs megfigyeléseim vonatkoztathatóak a telepkerámiaira is, még akkor is, ha utóbbinak csak egy kis szegmentumát érinti az.

1. Technológia

Akkori vizsgálataim keretében 95 olyan edény vizsgálatából levonható következtetéseket ismertettem, amelynek személyes megtekintésére lehetőségem nyílt. Ezen leletek 46 hitelesen feltárt lelőhelyről származnak.

²² Tettemanti 1975, 104.

²³ A tárgyalt területen mindössze 7 sírnál dokumentálták a jelenséget.

²⁴ Ellentmondások sokszor az adatok: míg a tojáshéjon végzett vizsgálatok a kikelt csibét feltételezik, addig a régészeti dokumentáció alapján egész tojásról van szó. Az ellentmondást feloldandó, Kőrösi Andrea kísérletezése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a hegesezés nem feltétlenül kikelt csibére utal, jelentheti azt is, hogy egyszerűen megzápult a tojás. Ezúton köszönöm Kőrösi Andreának az információt.

²⁵ Ezek: Ibrány-Esbóhalom, 164. sír, Kenéz-Fazekaszug II./32. sír.

²⁶ Istvánovits 2003, 353. A rítuselemet összesen 9 esetben jegyezték le a tárgyalt területen, ez az adat azonban, az állatsontok kapcsán említett tényezőtől kifolyólag szintén fenntartásokkal kezelendő.

Anyagcsoportok:

Ami az edények anyagát illeti, részleteit tekintve a korszakra jellemző heterogenitás jellemző. Mivel azonban az edények ásványos összetétele pontosabban nem állapítható meg csupán makroszkópos vizsgálattal, a leletanyagnak ilyen tekintetben való összehasonlítása, főként a vizsgált terület nagyságából s a leletek relatív kis számából fakadóan, az általános következtetéseken túl nem is volna releváns. Nagyobb volna az esélye a véletlen egybeesés okozta hasonlóságnak, mint valódi összefüggések feltárásának. Éppen azért, mint ahogy ismeretes, főként a kora Árpád-kori telepkerámia vizsgálata folytán, ebben a korszakban sajnálatos módon nem számolhatunk olyan kerámiaárakkal, valóban létező kerámia csoportokkal, már ami a textúrát vagy a fazékformákat illeti, amelyek egy-egy kisebb régió túl összehasonlításra érdemesek volnának. De a felületkezelés és az égetéstípusok meghatározása sem vezethet minket árucsoportok elkülönítéséhez, tekintettel arra, hogy a felületkezelés viszonylag egységes eljárás mód szerint történik, az edények kiégetése pedig vélhetően többnyire szabályozatlan kondíciók között történt, így a heterogenitás meglehetősen esetleges.

Ha a korábbi korszakokban megállapított árukra gondolunk (példának okáért említhetjük itt a késő avar kori sárga kerámiát²⁷), meg kell állapítsuk, hogy esetünkben sokkal összetettebb a probléma. Félő, hogy e körülményből adódóan nincs reális lehetőség esetleges kerámiakereskedelem kimutatására a korszakban. De kevésbé valószínű az is, a korszak különböző régiójából származó fazekasai közti kommunikáció, tapasztalatcsere, technológiatranszfer megnyilvánulna a kerámiaanyag közvetlen vizsgálatával. (Legalábbis azokon az attribútumokon túl, amelyek az egyelőre a 8-9. századiként aposztrofált kerámiaanyagtól való megkülönböztetésre alkalmasak.) Más szavakkal: e sorok írója szkeptikus annak kapcsán, hogy nagyobb területekre, netán az egész Kárpát-medencére jellemző generális kronológiai fogódzó pontok megállapítása egyáltalán kitűzendő kutatási cél lehetett volna. Ennek elfogadásával pedig a már többek által megfogalmazott evidenciához érkeztünk: regionális, mikroregionális vizsgálatokra van szükség. Indokolatlan módszertani hiba volna kimondottan az időrendi egyeztetés céljából két vagy több, több száz kilométerre elhelyezkedő lelőhely kerámialeletének összehasonlítása. A megállapítás alól kivételt egyedül talán a cserépbográcsok képezhetnek, épp a tárgy típus jellegzetes textúrája okán. Mivel azonban a típus egyrészt nem fordul elő a sírokban, másrészt az utóbbi gondolat ekkor még csupán sejtés lehetett, a továbbiakban ennek tárgyalásától itt el kell tekintenünk.

Korongolás:

Az edények vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy az alapvető hármas felosztás minden eleme szót érdemel a 10-11. századi sírokba tett edények technológiája kapcsán. Különös tekintettel arra, hogy a megállapítás biztosan a korszakhoz köthető lelőhelyekről származik, az edények 10. századra való keltezése tehát kétségtelen.

Az I. csoportba tartozik minden olyan edény, amit kézzel készítettek, az edény készítésének minden fázisában nélkülözve a korong centrifugális erejét.²⁸ Az általam vizsgált területről 4 példa említhető. A tárgyalt edények döntő többsége (88%) természetesen a II/1. csoportba sorolható, hurraktechnikával felépített, kézikorongolt edény. Ez a csoport az általam tárgyalt régió egészen jellemző.²⁹ Ki kell emelnünk a sorból a nagyhegyesi és a kálmánházi leletet, melyek kapcsán nem

²⁷ Garam 1969.

²⁸ Orton et al. 1995, 117-120.

²⁹ A korszakban általában kézikorongolt technológiát alkalmaztak. Lsd. Höllrigl 1930, 143; Höllrigl 1933, 85; Holl 1956, 177; Parádi 1959, 22; Kvassay 1982, 18, 44; Kvassay 1984, 174; Takács 1997, 208; Takács 1998, 56; Wolf 2003, 90, 95; Wolf 2006, 48; Mersdorf 2007, Herold 2004, 55; Herold 2006, 70-73; Simonyi 2005, 46; Szőke 1980, 185; Kovalovszki 1975, 211; Mesterházy-Horváth 1983, 121; Fodor 1984, 106).

zárható ki annak lehetősége, hogy az edény készítése nem hurkatechnikával, hanem stabilabb kézikorongon való felhúzással történt³⁰. Míg ez a két edény technológia meghatározása némi bizonytalanságot rejt magában, addig meg kellett állapítsuk, hogy maximum három edény egyértelműen a II/2. csoportba sorolandó. A „gyorskorong” a tengely körüli forgómozgással folytonos, gyorsan forgó mozgásra képes korongot jelent. Elérhető sebessége, fordulatszáma és a korong stabilitása, kilengésének hiánya jelenti az innovációt. A felhúzáshoz szükséges sebesség 50 és 150 fordulat/perc.³¹ A dolog jelentőségéről részletesebben alább értekezem. Elöljáróban azonban hangsúlyoznunk kell: koronglelet híján egyértelműen soha nem fogjuk tudni eldönteni, milyen korongot használtak az egyes edények felhúzására. Ami viszont nem hagyható figyelmen kívül, hogy a felhúzás ténye egyértelműen egy technológiai innováció (szórványos) megjelenéséről árulkodik. A vizsgált anyagban a III. csoportot kiemelten egy bordásnyakú edény képviseli, a bélyi. Ebben az esetben a fazekas többféle technológiát alkalmaz.³² Ebbe a csoportba tartoznak a kézzel formált füllel ellátott hengeres nyakú edények.

Míg az általam tárgyalt régióban az I., a II/2. és a III. csoportba tartozó leletek elszórtan helyezkednek el, addig a II/1., azaz az általánosan, ám nem kizárólagosan jellemző kézikorongolt csoport természetesen a régió teljes területén képviselteti magát.

A technológiai vizsgálatokból levonható tanulságok

Itt érdemes megemlíteni, hogy a telepkerámiánál általában nincs akkora szerencsénk, hogy a korongolástechnika különböző variánsait megfigyeljük: a későbbiekben bemutatott lelőhelyeken előforduló kerámia egységesen kézikorongolt. Kétségtelen, hogy e tekintetben csak a sírba tett edények egy ritka köre tehetette lehetővé a következő munkahipotézis felvetését. A kutatás szempontjából a terminológia tisztázásának jelentősége abban rejlik, hogy a 10-11. századi kerámiaanyagnak egy kis, de el nem hanyagolható részén egyértelműen dokumentálható a felhúzás nyoma. (II. 1. ábra) A kérdés, miszerint használtak-e - az egyébként tömegtermeléshez nélkülözhetetlen -, gyorsan forgó korongot a tárgyalt korszakban, messzebbre vezet minket. Az egyértelműnek tűnik, hogy a technológia a 15. századig nem terjedt el széles körben,³³ az pedig megválaszolatlan marad, hogy kézikorongon, vagy lábbal hajtós korongon húzták-e fel a szóban forgó kora Árpád-kori edényeket. Az itt tárgyalt edények közül biztosan három lelet sorolható ide (Sóshartyán-Murahegy 3. sír, amfóra; Karos-Eperjesszög II. temető 66. sír, füles korsó; Miskolc-Repülőtér 12. sír, bordásnyakú, fülelten edény).

³⁰ A kézikorongon való felhúzásról a magyar szakirodalomban először Holl Imre hívta fel a figyelmet: Holl 1956, 185., de számos helyen olvashatunk a megoldásról: Holubowicz 1947; Holl 1956, 191, 182, 190, 24, kép d; Kolmeta 1954, 167-168, Tab, I,-II; Orton et al. 1995, 122, Fig, 10.3; Roux 1990, 31-37, photo 1-9; Rieth 1939, 60., 57., 59., kép; Hampe-Winter 1962, 94., Rice 1987, 134.

³¹ Rye 1981, 74.

³² Orton et al. 1995, 125; A hengeres, bordás nyakat valamilyen korongon felhúzták, majd az általánosan elterjedt kézikorongolt edénytesthez illesztették. Vö. a vegyes technológia vonatkozásában: Mesterházy 1975, 102.

³³ Holl 1963, 349.

II.1. ábra: Gyorskorongolt edények. 1. Sóshartyán-Murahegy, 2. Karos II/66. sír, 3. Miskolc-Repülőtér, 12. sír

A következőkben számba veszem a jelenségre adható legalább négy magyarázatot, szem előtt tartva a kerámia interpretációs lehetőségeinek korlátait. Az alábbi esetek inkább munkahipotéziseket, mind bizonyítást szülnek.

1. A technológia önálló, független fejlődés eredménye a 10. századi Kárpát-medencében.

2. A 10-11. századra keltezhető felhúzott edény importáru.³⁴ A sóshartyáni amfóra technológiáját tekintve különleges, korongolás-technikájának meghatározása azonban nem egyértelmű, tekintettel arra, hogy egyrészt az edény alján levágásnak nyoma nincs, másrészt az edény belseje, a szűk nyaknak köszönhetően nem látható. Mivel azonban a mázas edény minden bizonnyal import, így a kérdésfelvetés szempontjából annak korongolás-technikája irreleváns. A lelet korábbi ismertetésénél észak-bulgáriai³⁵, esetleg bizánci eredetet feltételeznek a kutatók³⁶. A korabeli bizánci kerámiát vizsgálva az edény közvetlen bizánci eredete kizárható, formai párhuzamot a bizánci 10. századi amforák között egyáltalán nem találunk³⁷. A korabeli Balkánon készült (?) amfóra-alakú edények között³⁸ sem lelhető egyelőre pontos analógia, sem formailag, sem díszítésben, bár kétségtelenül nagyobb a hasonlóság, mint a bizánci emlékekkel. A karosi korsó, a leleten végzett természettudományos vizsgálat eredménye alapján³⁹ nem bizonyult importkerámiának, s ha ezt elfogadjuk, akkor nem egy kereskedelem útján a Kárpát-medencébe

³⁴ A korszak kerámiájában elvéve találunk biztosan távolsági kereskedelem útján importként, vagy legalábbis ajándékként azonosítható kerámiát. (Ez alól csak a grafitos kerámia kivétel, amelynek egy külön alfejezetet szentelek majd.) Szórványos adatainkat reprezentálják a szarvas-rózsási zöld mázas palacknyaktöredék: Jankovich 1994, 5. kép.

³⁵ Takács 1997a, 212.

³⁶ Mesterházy 1991, 168.

³⁷ Günsenin 1990, 20-46.

³⁸ Dončeva-Petkova 1990, 84, Abb. 2., Fiedler 1992, 147, fig. 31.; Comşa 1980, 323.

³⁹ Ezúton köszönöm Szilágyi Veronika szíves szóbeli közlését.

került importáruról, mintsem helyi termékről van szó. A harmadik lelet, a miskolci bordásnyakú textúrájában nem tér el az átlagos kora Árpád-kori kerámia anyagától, makroszkopikus vizsgálataink alapján semmi nem indokolja azt feltételeznünk, hogy a tárgy importként került volna be a Kárpát-medencébe.

3. A szórványosan a korábbi évszázadokban is jelen levő technológia továbbéléséről van szó. A megoldás keresésénél felmerül a 8-9. századi anyagban fellelhető gyorskorongolt technika továbbélésének lehetősége⁴⁰.

4. A jelenség hátterében technológiatranszfer áll.

A miskolc-repülőtéri bordásnyakú edény kapcsán felmerül egy módszertani kérdés. Egy ilyen viszonylag kis régióban, a Kárpát-medence tárgyalt területén sem találunk két olyan hengeres nyakú edényt, melyek pontos formai párhuzamai lennének egymásnak. A megfigyelés az egykori, feltételezhetően alacsony fazekas-szerveződési szintnek, illetve az általánosan használt kézikorongolt technológiának köszönhető. Ebből kifolyólag a típus, mint egységes csoport pontosabb leírása nem történhet meg, a közös jellemző csupán a bordákkal tagolt hengeres nyak. Ebből az egyetlen attribútumból kifolyólag azonban a típus olyan széles földrajzi és időbeli elterjedését tapasztalhatjuk, hogy felmerül a kérdés, jó módszert követünk-e. Kérdés, feltételezhető-e jogos-e a formai párhuzamok okán bármilyen kapcsolatra következtetni?

A miskolc-repülőtéri bordásnyakú edény korongolásmódja kapcsán felmerül egy lehetséges válasz: a technológiatranszfer. Ha a „gyorskorongolt” technológia korabeli használatára gondolunk, evidencia, hogy Bizáncban az antik hagyományok továbbélése okán a gyorskorongolt kerámia általánosan elterjedt volt.⁴¹ Az antik hagyomány továbbélése annak vonzáskörzetében, a Mediterráneumban egyértelmű, így Itáliában,⁴² a Balkánon,⁴³ de a Krím félszigeten is.⁴⁴ Etnoarcheológiai tapasztalatok azt mutatják, hogy többek között vagy egy közvetett, közvetítő fél segítségével létrejövő kapcsolat, vagy egy közvetlen, alkalomszerű tapasztalatcsere teremthet lehetőséget egyes technológiák átvételére.⁴⁵ A negyedik magyarázat szerint tehát az, hogy a technológiai innováció elvben érkezhett távoli területekről is. A honfoglalás kori leletanyagának az egykorú balkáni leletanyaggal való nyilvánvaló kapcsolata⁴⁶ tükrében elsősorban itt arra gondolunk, hogy a Balkánról érkező, vagy ide hurcolt mesterek keze nyomán közvetlenül, vagy közvetve, rajtuk keresztül jelent meg az új fazekastechnika a kora-Árpád-korban.

2. Klasszifikáció

Az edényformák klasszifikációja

Ahogy a fentiekben már utaltunk rá, a sírokból előkerült kerámia háztartási kerámia lehetett, a különbség csupán a méretben van. Utóbbiak átlagmagassága kisebb, mint a mindennapi életben használt konyhai eszközöké. Űrtartalmukat pedig tekintve többnyire 4-9 dl-es, egytálétel

⁴⁰ A késő avar kori sárga kerámia esetében: Garam 1969, 232. Egy, a 7. század végére-8. század elejére keltezhető kerámiakör a Duna-Tisza közén: Vida 1986, 27-29. Szórványosan 8-9. századi telepeken: Gyoma 133: Vida 1996, 329-330; Eperjes-Csikós táblán: Bálint 1991, 23, XVII, Tábla 9,13; Pusztamérges 9,12,14. sírjaiban: Korek 1945, 110-111, VII/21, VIII/15; Kompolt-Kistér: Takács-Vaday 2004, 32. A Partium északi részén, a 8-10. századi részén: Stancui 2000, 181.

⁴¹ Dark 2001.

⁴² Cantini 2005, 260.

⁴³ Fiedler 1992, 124; Dončeva-Petkova 1990, 83-85, 89.

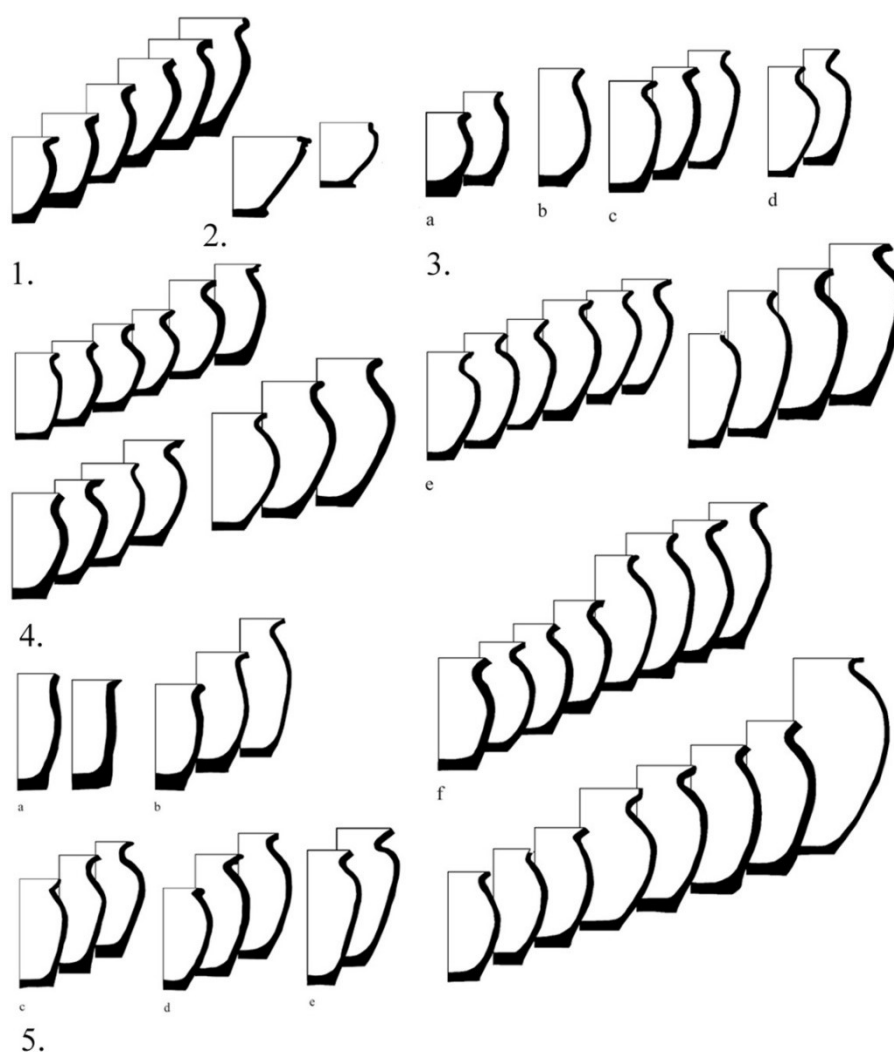
⁴⁴ Baranov 1990, 35.

⁴⁵ Gelbert 2001, 84-87.

⁴⁶ Mesterházy 1990, Mesterházy 1991, Langó -Türk 2011, Langó-Patay 2016.

felszolgálására alkalmas edényekről van szó. A vizsgált terület 10-11. századi sírba tett edényeit öt edénytípus, azon belül 11 altípus képviseli.

A leletanyag számottevő részét a fazekak teszik ki (ami az egész területen elterjedt főtípus), ezek magasságuk és legnagyobb szélességük aránya alapján osztályozhatók. (II. 2. ábra) Míg a széles szájú fazekak egy közép-tisza vidéki lelőhelyet kivéve csak a Felső-Tisza vidéken találhatók meg, addig a többi fazék- illetve edénytípus (az unikális formák mellett a bordásnyakú edények és a tálak) elterjedése nem mutat területi elkülönülést: vagy általánosan jellemzőek az egész régióban, vagy csekély darabszámuk miatt nem végezhető el földrajzi elterjedésük vizsgálata. A leletek klasszifikációja mindenesetre egyértelműen rávilágít arra, hogy a kutatásban élő általános vélekedés, miszerint a korszakban inkább a nyomott formák érvényesülnek a korábban jellemző nyúlánkakkal szemben,⁴⁷ ezen eredmények fényében nem erősíthető meg: inkább számolhatunk a formák variabilitásával. Az edények peremképzése, a díszítés- és edénytípusok alapján esetleges régiók elkülönítésére tett kísérlet kudarcba fulladt. Jelenleg úgy tűnik, a sírba tett edények kutatásával nem mutathatók ki olyan regionális különbségek, mint amelyek a fémleletek kapcsán megfigyelhetővé váltak.

II. 2. ábra: A sírba tett edények klasszifikációja

⁴⁷ Kvassay 1982, 19, 38, 40., Takács 1996c, 135. Árnyaltabb képet mutat Wolf Mária eredménye: Wolf 2003, 96.

3. Kronológia

Bár ideális esetben célunk lehetne, hogy a kutatás előrehaladtával ne a sír(együttes) keltezzék a kerámiát, hanem épp fordítva, ma még korántsem számolhatunk be ilyen eredményekről. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy az edények keltezésére a sírok és az egyes tárgytípusok időrendje ad alapot, és mivel egyelőre kis mintaszám áll rendelkezésre, az itt felvázolható kép evidens módon nem hathat általános érvénnyel a kerámiakronológiára, főként nem az egész Kárpát-medence területén. A vizsgált területen csupán négy esetben datálhatóak éremmel az edényes sírok,⁴⁸ illetve az esetek mintegy 30 %-ánál nem volt további melléklet a sírban. Azt is fontos kiemelni, hogy a szóban forgó 69 temetőhöz tartozó 110 sírból 98 keltezhető a 10. századra, illetve a 10. századon belül, és csupán 7 temetkezés esetében merül fel a 10. század végi, 11. század eleji keltezés.⁴⁹ Mivel tehát az esetek 93,6 %-a a honfoglalás utáni első évszázadot képviseli, ezért, e körülmény figyelembevételével, esetleges időbeli változás jelenleg nem állapítható meg, sem ami a temetkezési rítusokat, sem ami az edényformákat illeti. De olyan tendencia sem követhető, ami idővel inkább szegényesebb, vagy gazdagabb leletanyagú edényes sírok dominanciáját sugallná.

A kinyerhető adatok korlátozott volta azzal a tanulsággal járt, hogy a „honfoglalás kori” kerámia megismerését megcélzandó a továbbiakban a telepek kutatására érdemes fókuszálni.

II. 3. A 10-11. SZÁZADI TELEPEK KATASZTEREZÉSE AZ ALFÖLDÖN - EGY KÍSÉRLET MARGÓJÁRA

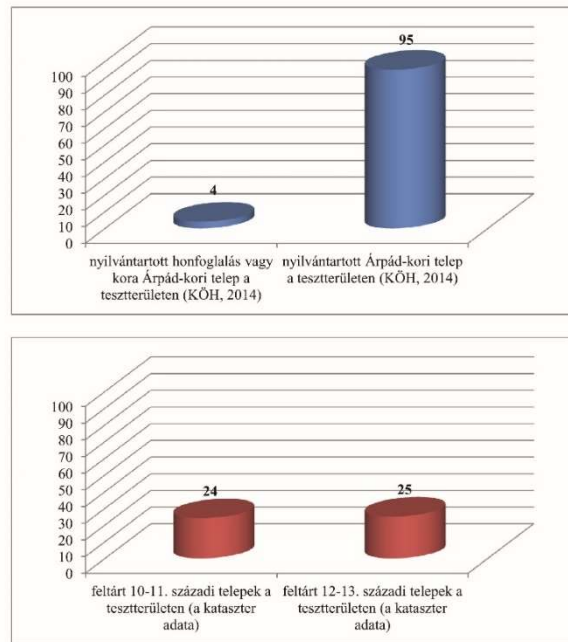
Mielőtt a telepek vizsgálatának kérdéseivel folytatnám, érdemesnek tartom egy rövid kitérőt tenni, a kutatási helyzetkép változását illusztrálандó. Egy, sajnos torzóban maradt telepkataszter felállításával és értékelésével néhány beszédes adatot sikerült kinyerni, amelyről a következőkben adok számot.⁵⁰ A kataszterezés a munka ezen stádiumában csak a Hajdúhát és a Hortobágy kistájak területén, 4 település közigazgatási határian belül feltárt 6-13. századi telepekre vonatkozott (összesen 41 sokkorszakos lelőhelyről van szó). A leletanyagok áttekintésével a keltezést „hitelesítettük”. A vállalkozás Bajkai Rozáliával közös munkánk eredménye volt, ő a 6-9. századi, jó magam pedig a 10-11. századi telepek kutatását vettem górcső alá. A 12-13. századi telepekről írt összegzés Takács Miklós tollából született. Ehelyütt az általam kinyert és feldolgozott adatok kerülnek ismertetésre, a többi korszak vonatkozásában csak a lelőhelyek száma és az általam történt térképezésben megjelenő információk köthetők kollégáimmal közös munkánkhoz.⁵¹

⁴⁸ Karos-Eperjesszög II./1. sír; Kenezlő-Fazekaszög II./37. sír, Tiszanána-Csehtanya 4. sír, Tiszasüly-Éhhalom, Szob-Kiserdő 60. sír.

⁴⁹ Mindezek: Szabolcs-Petőfi utca, 382. sír, 387. sír. Sóshartyán-Murahegy, 3. sír. Szob-Kiserdő, 15. sír, 41. sír, 77. sír. Kóspallag-Kishantapatak, 1. sír.

⁵⁰ A telepkataszter elkészítése során rengeteg segítséget kaptunk a debreceni Déri Múzeum volt és jelenlegi munkatársaitól, elsősorban a feltárásban részt vett régészekről (Dani János, Czifra Szabolcs, D. Szabó László, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér, Szabó László, Szilágyi Krisztián Antal, Szolnoki László) és a Régészeti Tárgygyűjteménykezelőjétől (Farágoné Csutak Tünde). Külön köszönet azon informatikus, adattáros és adatrögzítő munkatársaknak, akik a leltárkönyvek, digitális adatok, valamint a leletanyag felderítésében, mozgásában segítségünkre voltak (Czakó Viktória, Csörgő József, Foró Katalin, Kecán Krisztina, Simonné Orsovai Erika, Volosinovszki György). Köszönjük az Eötvös Loránd tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régészettudományi Intézetének volt és jelenlegi munkatársainak, hogy ásatásaik adatait kataszterünk elkészítéséhez felhasználhattuk (Anders Alexandra, Kovács Katalin, Raczky Pál, Rácz Zsófia, Sebők Katalin, Váci Gábor, V. Szabó Gábor). Ugyanígy köszönet illeti Bálint Mariannát, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum régészét, aki a hajdúböszörményi újabb ásatások felgöngyölítésében volt segítségünkre. Hálásan köszönjük Fodor Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatójának, hogy közölt és még közöletlen hajdúdorogi feltárási kapcsán konzultálhattunk vele, ásatási eredményeit kataszterünkhez felhasználhattuk. Nem tudunk elég hálásak lenni Aranyos Annamáriának (Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal, Debreceni Járási Hivatala, Építésügyi és Örökségvédelmi osztály), aki az egyes lelőhelyek azonosításában, a felmerülő kérdések megválaszolásában mindig segítségünkre volt, nagyban megkönnyítve ezzel munkánkat.

⁵¹ Bajkai Rozáliának köszönöm, hogy beleegyezését adta arra, hogy a közös munka általam elvégzett részének e formában való summázatát a disszertációba beillesszem.

II. 3. ábra: Összehasonlító diagram. 1: A nyilvántartott honfoglalás vagy kora Árpád-kori illetve Árpád-kori telepek száma a teszterületen a KÖH nyilvántartása szerint (2014-es adatok). 2: Feltárt kora Árpád-kori (10-11. századi) illetve késő Árpád-kori (12-13. századi) telepészletek száma a teszterületen a kataszter adatai alapján

A kataszter kiépítéséhez kiindulópontként az ásatási dokumentációk, a szakirodalomban megjelenő előzetes jelentések és a közhiteles lelőhelyek adatbázisa állt rendelkezésre. Az ezekben olvasható időrendi keretek, az előzetes kronológiai adatok sokszor általános tendenciákat jeleznek, ami a keltezés: tehát általában az előzetes keltezés lehetőségét illeti. Ritkán olvashatunk „honfoglalás kori” vagy „kora Árpád-kori” telepnyomokról, többnyire a pontosabban nem meghatározott „Árpád-kori” datálás a jellemző. A leletanyag áttekintésével jócskán megváltozott a településtörténetről tudható elképzelésünk. (II. 3. ábra)

„Arra kell tehát törekednünk — kivételes eseteket nem tekintve, — hogy a tájegységeken belüli (Alföld, domb-hegyvidék) kisebb zárt terület lehetőleg valamennyi elpusztult középkori települését számba vegyük.”⁵² - írja Méri István programindító tanulmányában, mintegy 60 évvel ezelőtt. A mihez tartás végett: épp a katasztert érintő terület szomszédságában, a Hortobágy északi csücskében helyezkedik el az az emblemikus lelőhely, ahol a magyar középkori falukutatás egyik első Árpád-kori telepészletét sikerült feltárni az 1950-es évek első felében, három év ásatásai során.⁵³ Méri István Tiszalök-Rázom lelőhelyen végzett kutatásai folyamán, a - jelen tudásunk szerint megállapítható - többkorszakos lelőhelynek akkor összesen 33 házát, 36 szabadban lévő kemencéjét, 7 füstölőkemencéjét, 26 gödrét, 4 agyagkitermelő gödrét és 4 árkát⁵⁴ tárták fel. Az összesen kevesebb, mint egy hektár nagyságú területen⁵⁵ feltárt, sűrűn elhelyezkedő telepobjektumok leletanyaga részben a 4-5. századi periódusból származik⁵⁶, emellett 8-9. századi⁵⁷, és a leletanyag mennyiségét tekintve a leginkább reprezentált 12-13. századi telep mellett egy 10-11. századi⁵⁸ telepészletről ad

⁵² Méri 1954, 150.

⁵³ Méri 1952, Méri 1954, Méri 2000.

⁵⁴ Méri 2000, 11-12.

⁵⁵ Az adat Méri 2000, 22, 2. kép térképéről került leolvasásra, ebből kifolyólag hozzávetőleges.

⁵⁶ Méri 2000, 126, 66. kép.

⁵⁷ pl.: Méri 2000, 112, 50. kép, 5, 124, 62. kép 1-2, 125, 65. kép.

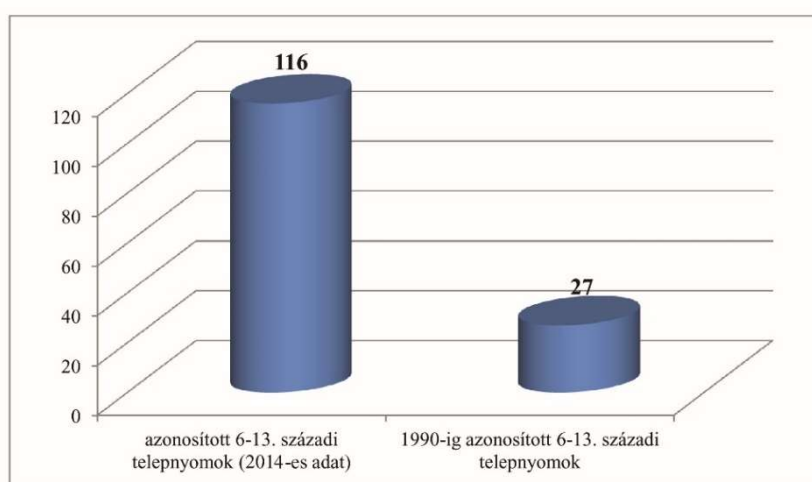
⁵⁸ pl. Méri 2000, 117-122, 55-60. kép.

tanúbizonyságot a publikált kerámia. Ez utóbbi korszakhoz köthető két 11. századi temetőrészlet, amely a teleprészlethez földrajzi közelségében került napvilágra.⁵⁹

A kataszter összeállítóinak, a leletanyag áttekintésével nyílt lehetősége a 10-11. századi horizont elkülönítésére. Az alábbiakban ismertetett adatok a tiszalök-rázomi lelőhelytől délre fekvő területen a kutatás kezdetétől napjainkig feltárássra került kora Árpád-kori (10-11. századi) teleprészleteiről ad rövid áttekintést.

1. A teszterület 10-11. századi telepeinek kutatottsága

A Kralovánszky által összeállított, az 1944-1961 között előkerült Hajdú-Bihar megyei lelőhelyeinek kataszterében⁶⁰, majd Mesterházy 1962-1965 között nyilvántartásba vett lelőhelyei közt⁶¹ még egy 10-11. századi telep sem szerepel. A múzeum 1970-ben megjelent évkönyvében olvashatunk az első olyan lelőhelyről (Vidi pusztá-poroszlai föld), ahonnan 10-11. századiként meghatározott cserepek kerültek be a múzeumba.⁶²

II. 4. ábra: Összehasonlító diagram: a nyilvántartott, 6-13. századi telepnyomok száma 2014-ig, illetve 1990-ig, a KÖH nyilvántartása alapján

Mesterházy Károly említett településtörténeti összefoglalójában teszterületünkről két 10. századi települést jelölt meg,⁶³ illetve három olyan telepnyomot sorolt fel, amit a 11. századra datált a kutató.⁶⁴ Érdeemes rápillantani a KÖH adataira: összehasonlítva a vizsgált területnek a 6. és 13. század közé keltezett, nyilvántartott telepeinek számát 1990-ig,⁶⁵ illetve a nagyberuházások elindultával napjainkig,⁶⁶ látható az azonosított lelőhelyek ugrásszerű növekedése. Mára már 168 több korszakos lelőhely vehető listába, ahol az avar korra illetve az Árpád-korra keltezhető lelőhelyet (is) lokalizáltak; ebből 116 egy- vagy többkorszakos településről van szó. (II. 4. ábra) A

⁵⁹ Méri 2000, 141-145, 70-74. kép.

⁶⁰ Kralovánszky 1965, 37, 39

⁶¹ Mesterházy 1966, 25, 32, 34.

⁶² Mesterházy 1970, 68.

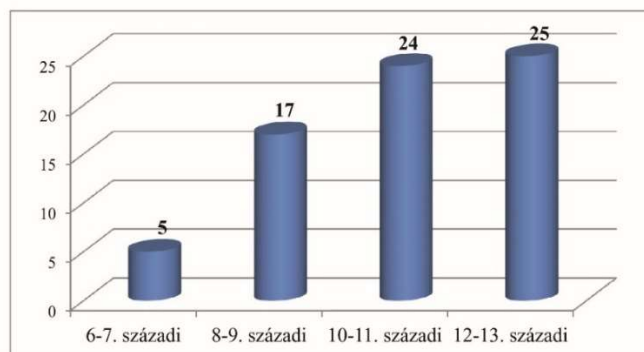
⁶³ Mindezek: Hajdúböszörmény (55. lh.), illetve Hajdúböszörmény-Téglagyár (60. lh.) bár utóbbi keltezését nem régészeti leletek adatolták). Mesterházy 1975b, 219.

⁶⁴ Mindezek: Hajdúböszörmény-Köveshalom (57. lh.), Hajdúböszörmény-Zelemér (61-62. lh.), Hajdúböszörmény-Vidi pusztá-Poroszlai föld (63. lh.). Mesterházy 1975b, 220.

⁶⁵ M. Nepper 1971, M. Antalóczy 1979, M. Antalóczy 1979b.

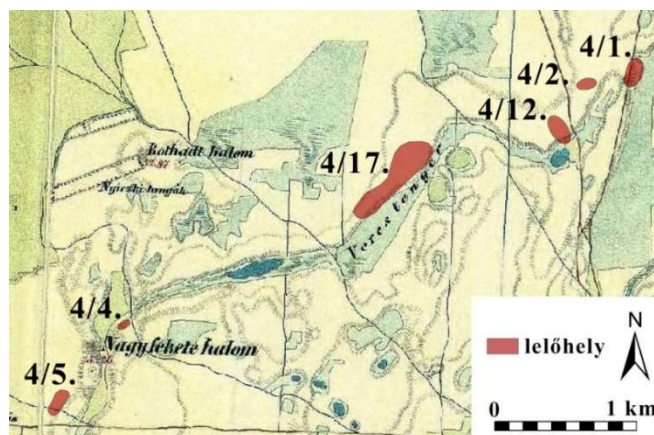
⁶⁶ A rendelkezésre álló KÖH-adatbázis 2012-ben zárult.

KÖH adatbázisában mindössze 4 honfoglalás vagy kora Árpád-kori település található a négy közigazgatási egység területén, emellett összesen 16 egykorú temetőt tartanak nyilván.⁶⁷

II. 5. ábra: A kataszterben szereplő lelőhelyek korszak szerinti eloszlása.

A kataszterbe vett, 41 helyen előkerült 71 lelőhelyből⁶⁸ 24 feltárt kora Árpád-kori teleprészletről tudunk. (II. 5. ábra) A 24 diagnosztizált lelőhelyből, a nagyberuházások előtti időszakban csupán 2 lelőhely volt érintett (a sokat kutatott Hajdúböszörmény-Téglagyár, illetve Józsa-Klastrompart középkori lelőhelye, megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezek a telepek nem a korszak korábbi fázisától, hanem annak második felétől, a 11. századtól datálhatóak.) Figyelembe véve azt a körülményt, amit a keltezési nehézségek adnak, elmondható a lelőhelyek *számát* tekintve, hogy a kora Árpád-kori időszakban a terület viszonylag sűrűn lakott volt, tulajdonképpen ugyanolyan arányról beszélhetünk, mint amit az Árpád-kor későbbi szakaszában megfigyelhettünk (25 feltárt teleprészlet). Tekintettel viszont a rendelkezésre álló feltárási adatokra és a rekonstruált vízrajzi adottságokra, miszerint a terület nyugati fele többnyire időszakosan vagy állandóan vízzel borított terület volt, feltételezhető, hogy a 24 lelőhely jobbára nem nagy kiterjedésű állandó településeket jelenthetett a 10. század folyamán. (II. 6. ábra, 1-7. tábla)

II. 6. ábra: Kora Árpád-kori lelőhelyek láncolata Hajdúnánástól északnyugatra, az összefüggő ártéri terület mentén. (Második Katonai Felmérés)

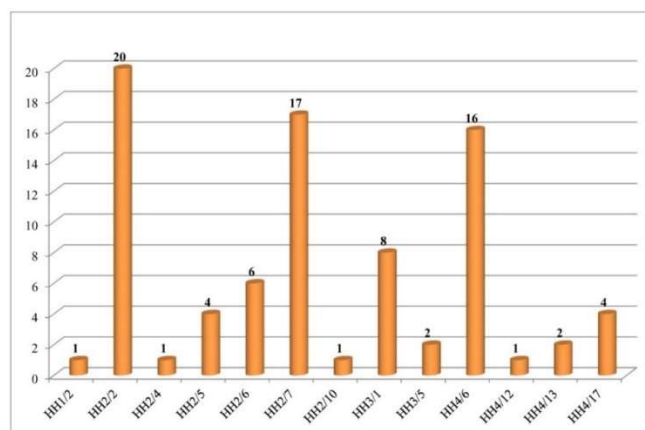
A pontosított keltezéssel az a sokszor terepen nyilvánvaló, számokban azonban nem kifejezett jelenség is bizonyossá vált, hogy sok esetben az egymást követő kora középkori korszakokban telepedtek meg ugyanazon a területen. A kataszterbe vett 24 kora Árpád-kori lelőhelyek közül 10

⁶⁷ Nepper 2002, 15, ill. a rendelkezésre álló KÖH-adatbázis 2012-ben zárult.

⁶⁸ Minden elkülöníthető korszak települését külön lelőhelyként értelmezzük, tekintve, hogy a kontinuitás kérdése feldolgozás híján semmiképp nem válaszolható meg!

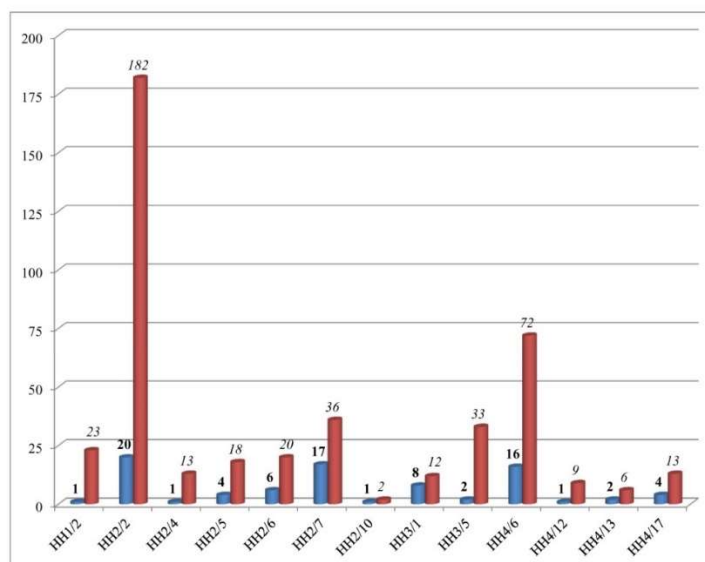
olyan van, ahol 8-9. századi teleprészletet is találtak, s 18 olyan sok korszakos lelőhelyről beszélhetünk, ahol a kora Árpád-kori mellett a késő Árpád-kori teleprészletet is sikerült dokumentálni. Összesen 6 helyen tártak fel olyan lelőhelyrészletet, ahol mind a 8-9. századi, a 10-11. századi és a 12-13. századi horizontot. Ezek földrajzi elterjedésében, a kis esetszámmra való tekintettel, nem állapítható meg anomália.

2. A telepek általános jellemzése

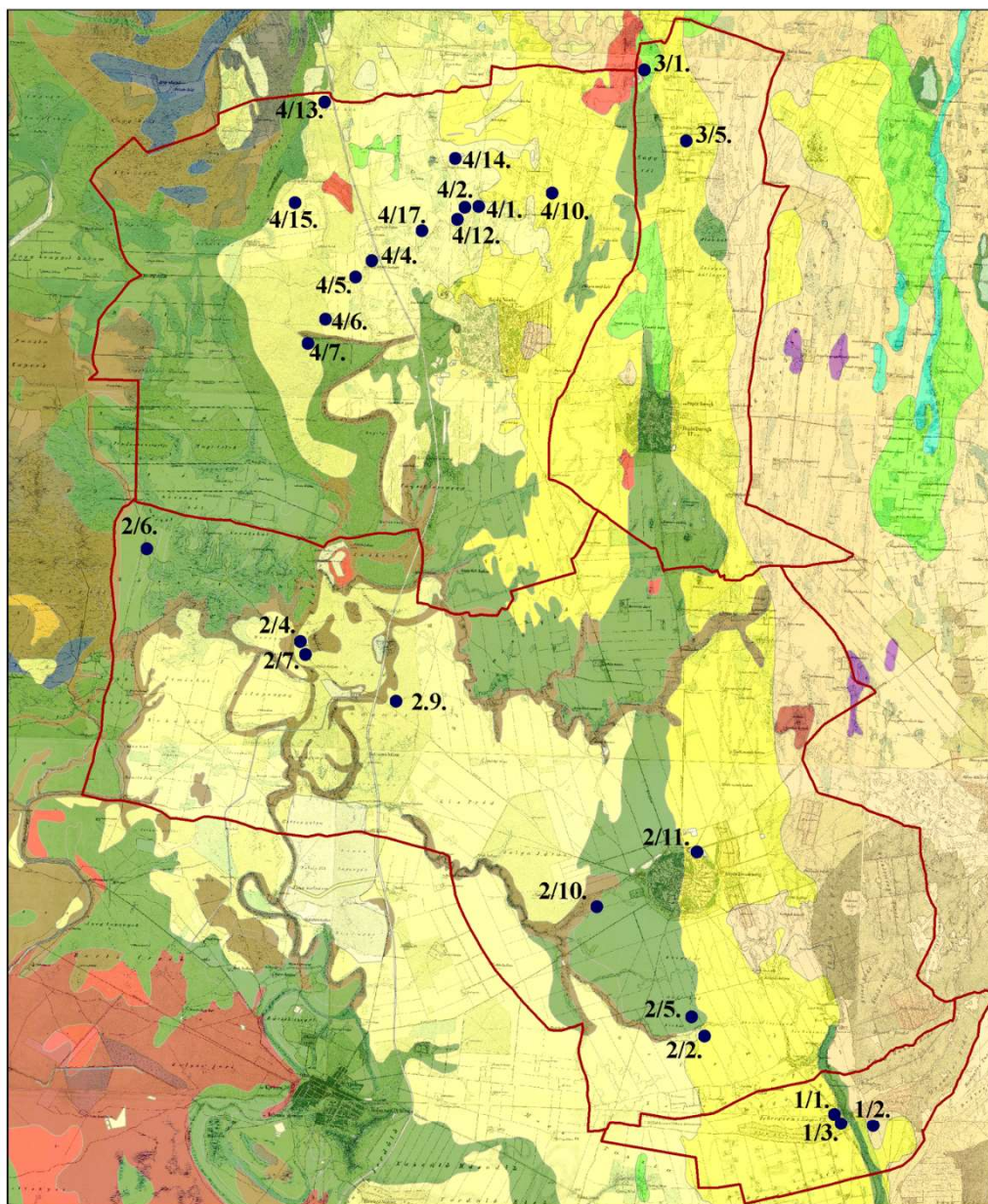

II. 7. ábra: A kataszterben szereplő 10-11. századi lelőhelyek feltárt házainak maximális száma. (A diagram csak azokat a lelőhelyeket mutatja, amelyeknél a szám adatolt ill. értékelhető.)

Mivel azon kataszterbe vett lelőhelyek feldolgozása idáig nem történt meg, ahol 10-11. századi megtelepedés nyomát is dokumentálták, és nem teljes terjedelmében feltárt településekről van szó, sok alapvető megállapítás csak hozzávetőlegesen fogalmazható meg, s nem léphet túl az általánosságon. Az adott lelőhelyek nem oszthatók biztossággal, településszerkezetük nem állapítható meg.

II. 8. ábra: A kataszterben szereplő 10-11. századi lelőhelyek feltárt objektumainak (piros) illetve házainak (kék) maximális száma. (A diagram csak azokat a lelőhelyeket mutatja, amelyeknél a szám adatolt ill. értékelhető.)

Jelmagyarázat

■ 10-11. századi lelőhelyek

0 10 km

Geológia

■ aleurit	■ agyagos aleurit	■ aleuritos agyag	■ kavics, homokos kavics
■ agyag, folyóvízi üledékek	■ homokos aleurit	■ homokos lösz	
■ homok	■ aleuritos homok	■ agyagos lösz	
■ lösz	■ löszös homok	■ infúziós lösz	

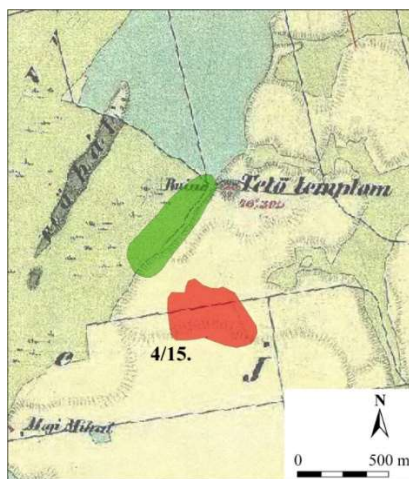
1. tábla: Feltárt kora Árpád-kori (10-11. századi) telepek a vizsgált területen (a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

Alapvetően a terület keleti felén végighúzódó, észak-déli irányú löszhátság kevésbé volt preferált az avar illetve Árpád-korban, ugyanúgy, ahogy a nyugati részen elhelyezkedő aleuritós terület (az egykor jobbára állandóan vízzel borított terület) is ritkábban volt lakott jelen tudásunk szerint. A megállapított 10-11. századi lelőhelyek elsősorban tehát szintén löszös talajon helyezkednek el. (1. tábla) Arányaiban ez az elterjedés más korszakok lelőhelyeinek elterjedésétől nem tér el, illetve nem állapítható meg ennyi adat alapján, hogy volt-e különbség az egyes korszakokban a megtelepedési terület kiválasztásánál.

Azon kérdést megközelítendő, hogy milyen nagyságú feltárt teleprészletek állnak rendelkezésre a vizsgált területen, a II. 7-8. ábra szolgáltathat adatokkal. Tekintettel a településrégészet általános nehézségeire, ami az egyes telepobjektumok korának meghatározhatóságát illeti, a diagramon olvasható adatok a 10-11. századi megtelepedéshez köthető objektumok, illetve házak *maximális* számát tükrözik. Mivel az esetek többségében többkorszakos lelőhelyekről van szó, telepfeldolgozások híján a diagramon feltüntetett számok több esetben feltehetően nem csupán a 10-11. századi időszakot, de szélesebb interallumot (késő avar kori ill. késő Árpád-kori periódust) is érinthetnek.

Ezzel együtt látható, hogy a legtöbb lelőhelynél alapvetően kis objektumszámról (2-33 településobjektum), illetve feltételezhetően kis számú háztartásról (1-8 ház) van szó. Az összesen 24 listába vett lelőhelyből csupán három nagyobb teleprészlet emelhető ki: HH.2/2.: Hajdúböszörmény-Brassó-ér partja (M35-II/8), HH.2/7.: Hajdúböszörmény-Kadarcs-part (M35-26) és HH.4/6: Hajdúnánás-Fürj-halom-dűlő (M3-40), ahol maximum 20, 17 illetve 16 háztartással számolhatunk. (A mihez tartás végett gondoljunk csak a kutatási előzményben említett tiszalöki lelőhelyre, ahol 33 (8-13. századi) ház került elő.)

3. Az egykorú telepek és temetők kérdése

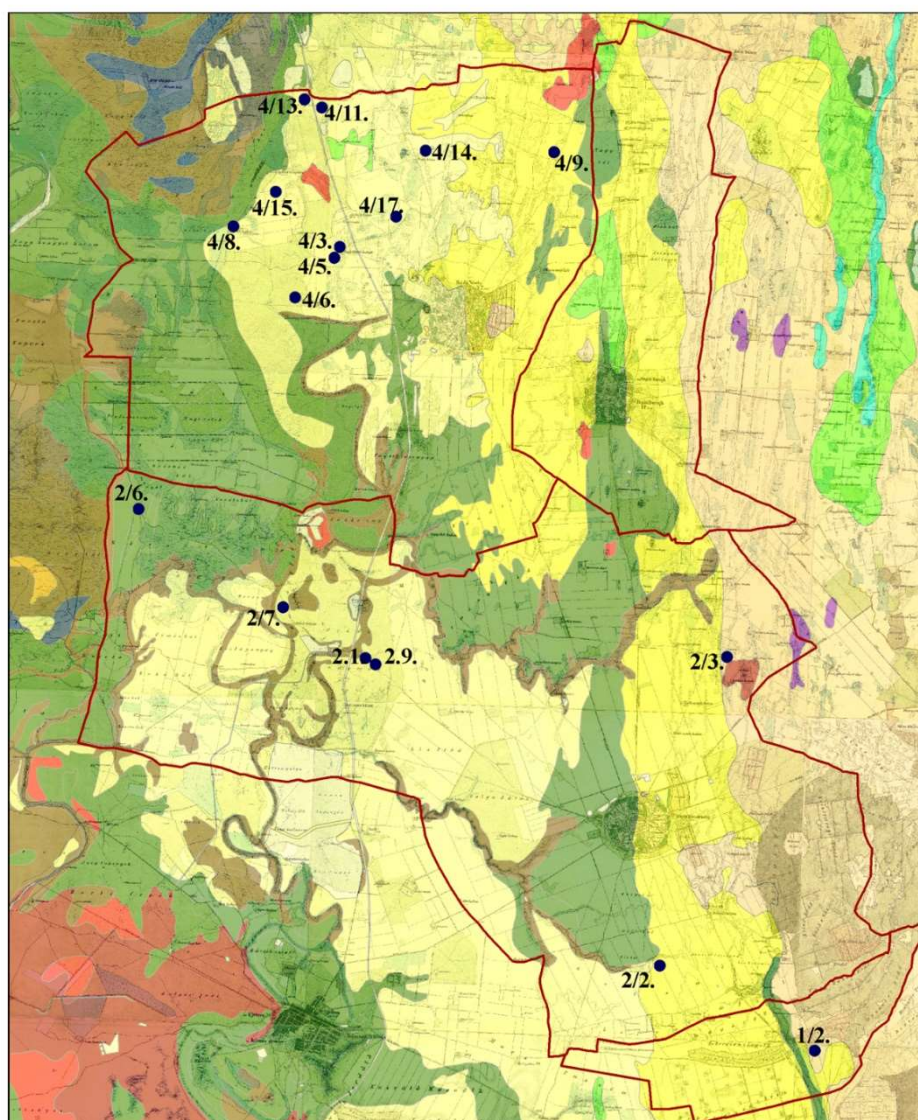

II. 9. ábra: Hajdúnánás-Újosztás II. lelőhely, 8-9. századi, illetve 10-11. századi telepnyom (piros) és Hajdúnánás-Előháti dűlő lelőhely, 10. századi temető (zöld)

A telepátaságok gyarapodó számával tehát már nem ritka kivételként példálózhatunk egy-egy feltárással, ahol mind a „8-9.”, mint a 10-11.” századi horizont előkerült, ezt a fenti adatok is alátámasztják, de majd a disszertáció fő témájára térve is láthatjuk ezt. Kérdés, hogy egy anyagi kultúra hordozói miért nem jelennek meg a korábban használt temetőben, ugyanakkor miért figyelhetők meg rendszeresen egy korábbi telepen. Mindenesetre az alföldi teszterületen három esetben lokalizáltak (terepbejárással/ ásatással) egymáshoz földrajzi közelségben (<500 m) elhelyezkedő, egykorú (10-11. századi) temetőt és telepet, illetve további három esetben olyan 10-

11. századi temetőt, mely közelében fekszik egy két periódusú, 8-9. századi, illetve 10-11. századi telep is. (II. 9. ábra)

Főként a régió északi szomszédságában, a nagyfelületű leletmentések időszakát megelőző években kutatott település (Tiszalök-Rázompusztá) tükrében a feltárt, nagyságrendjében megugró négyzetméterek ellenére, illetve együtt, két lényeges megállapítás tehető. Egyrészt: a korábbiaknál jobban, pontosabban megállapítható kerámiakronológia segítségével az idáig láthatatlan településtörténeti adatok sorra megjelennek. Másrészt: a nyomvonalas feltárások alapvető részkérdésekben, mint a településszerkezet, még mindig kevésbé informatívak, mint a kutatás korábbi szakaszában, tervásatás keretében történt telepfeltárások - ha csak az elemzések híján pontosabban meg nem állapítható házszámokra gondolunk, illetve ahogy azt a továbbiakban látni fogjuk.

Jelmagyarázat

8-9. századi lelőhelyek

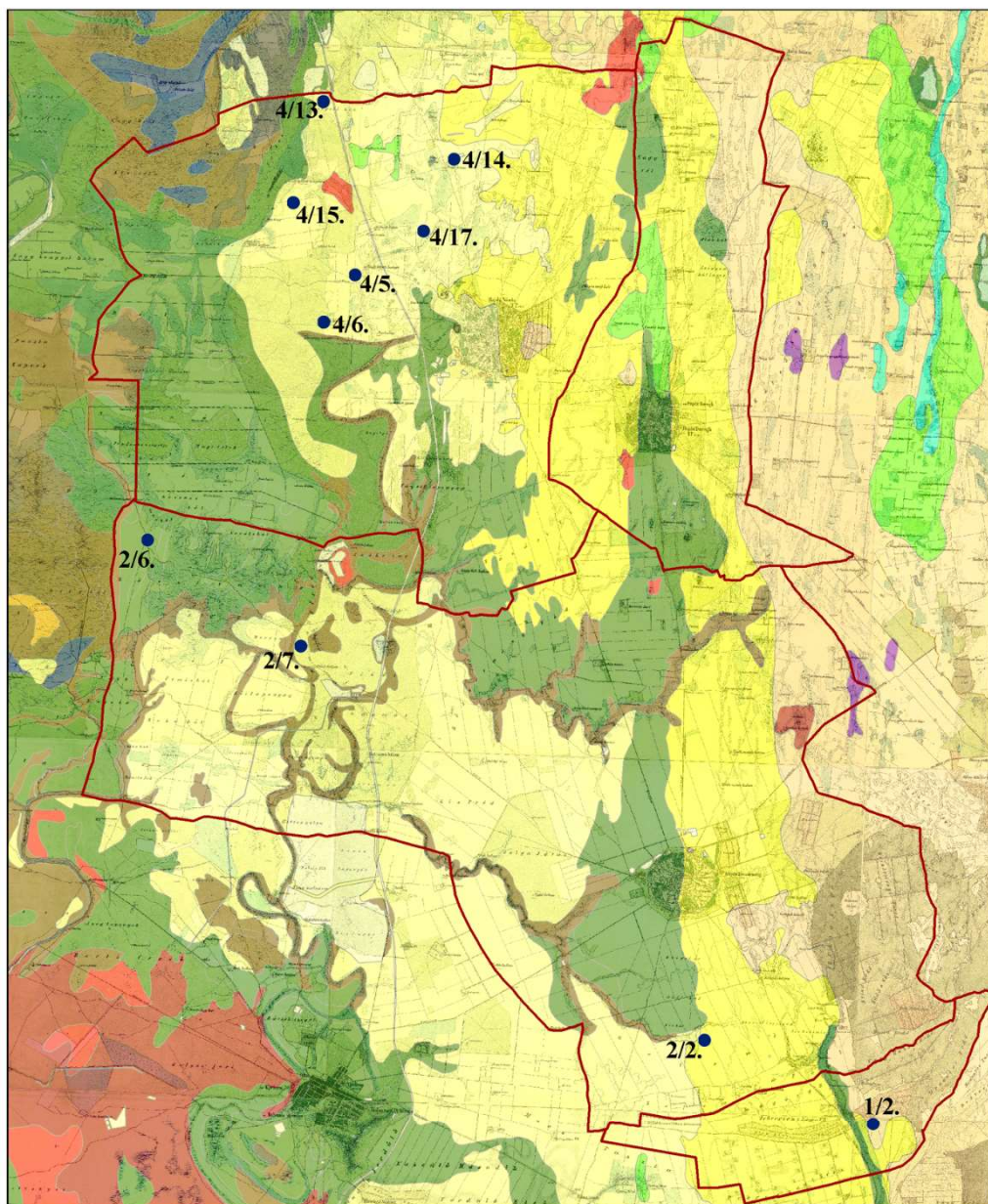

0 10 km

Geológia

aleurit	agyagos aleurit	aleuritos agyag	kavics, homokos kavics
agyag, folyóvízi üledékek	homokos aleurit	homokos lösz	
homok	aleuritos homok	agyagos lösz	
lösz	lössös homok	infúziós lösz	

2. tábla: Feltárt késő avar kori (8-9. századi) telepek a vizsgált területen
(a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

Jelmagyarázat

■ lelőhelyek,
ahol mind a 8-9. századi, mind a 10-11. századi periódus adatolt

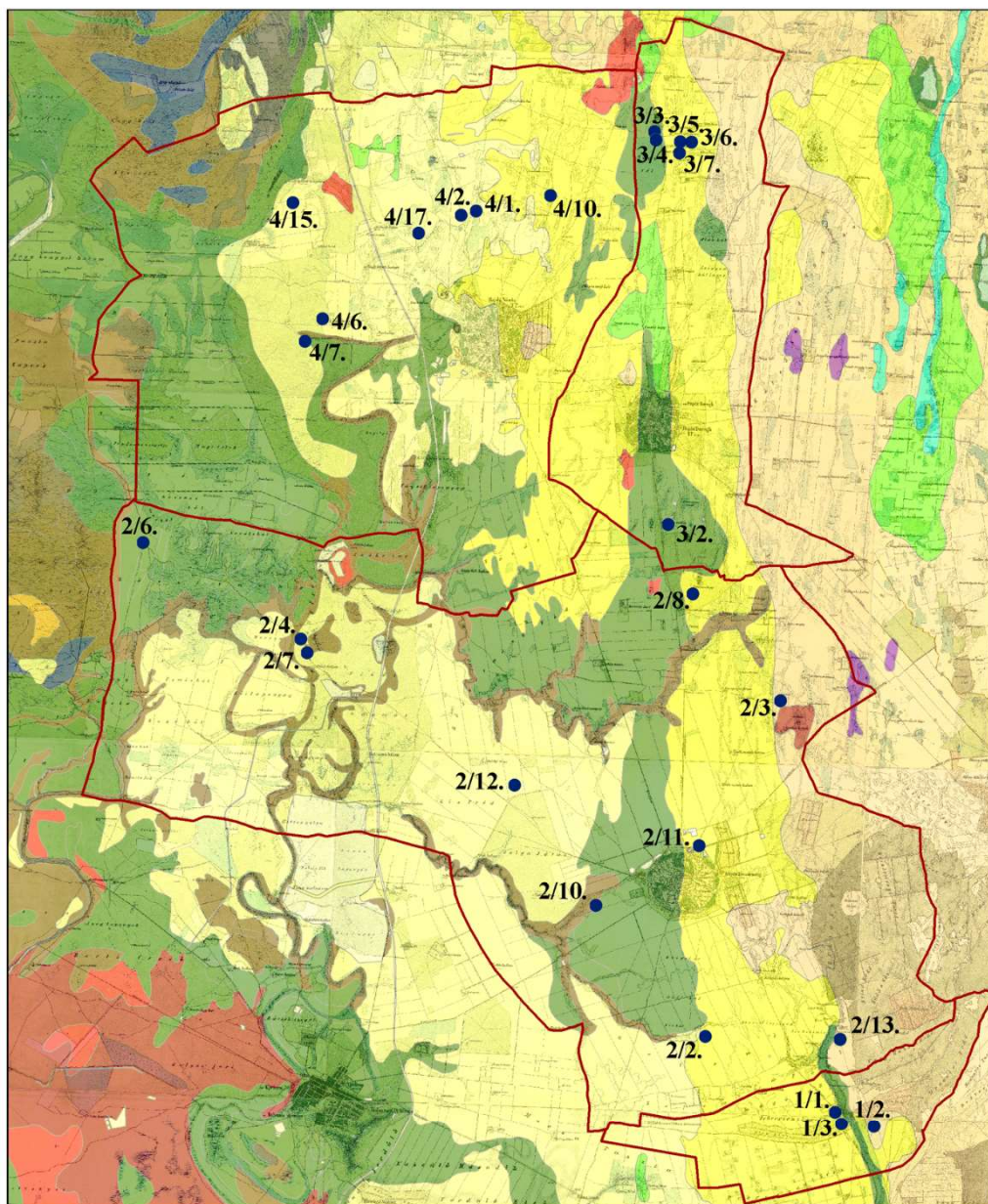

0 10 km

Geológia

■ aleurit	■ agyagos aleurit	■ aleuritos agyag	■ kavics, homokos kavics
■ agyag, folyóvízi üledékek	■ homokos aleurit	■ homokos lösz	
■ homok	■ aleuritos homok	■ agyagos lösz	
■ lösz	■ löszös homok	■ infúziós lösz	

3. tábla: Feltárt telepek, ahol mind a 8-9. századi, mind a 10-11. századi periódus adatolt a vizsgált területen (a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

Jelmagyarázat

■ 12-13. századi lelőhelyek

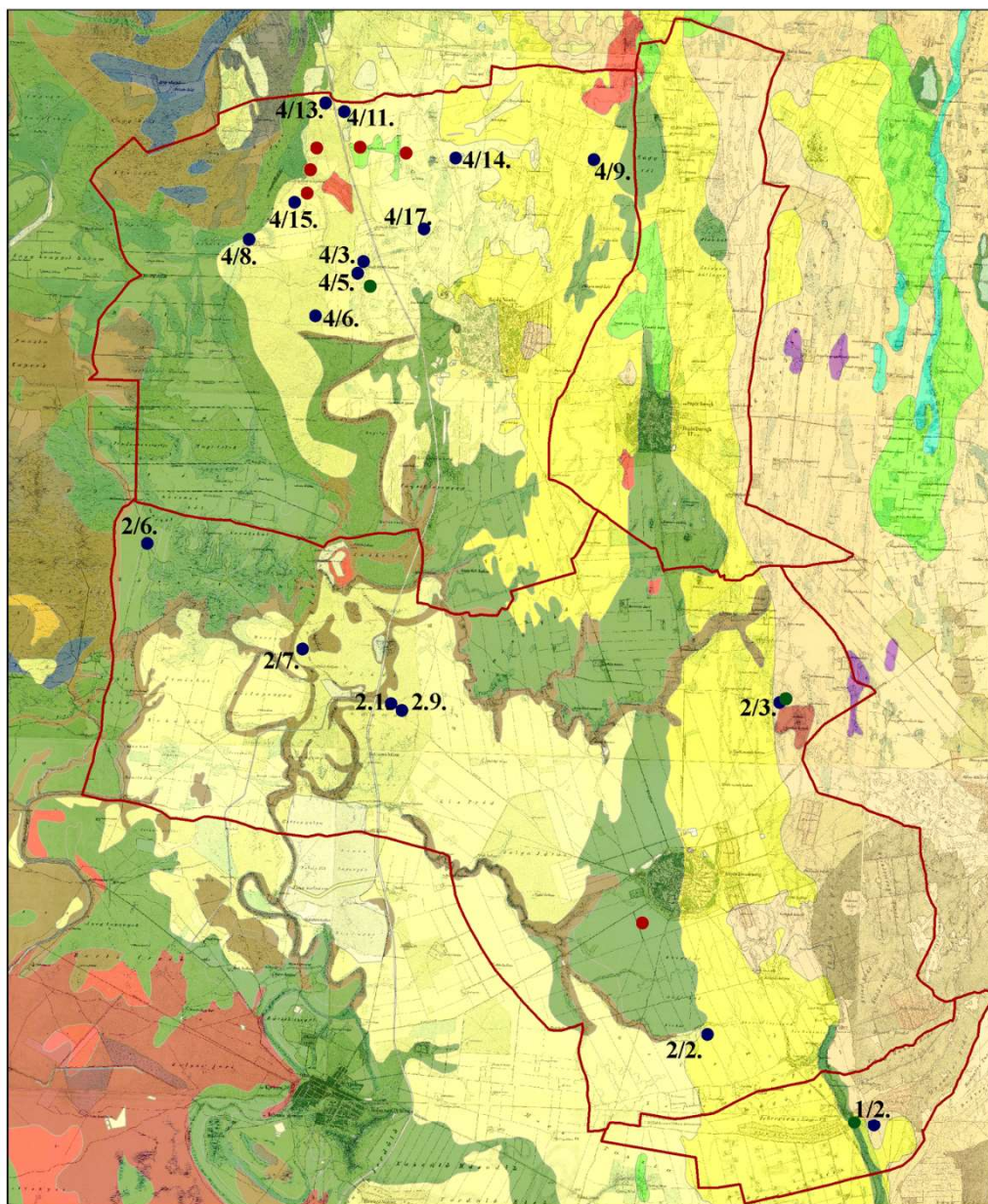

0 10 km

Geológia

■ aleurit	■ agyagos aleurit	■ aleuritos agyag	■ kavics, homokos kavics
■ agyag, folyóvízi üledékek	■ homokos aleurit	■ homokos lösz	
■ homok	■ aleuritos homok	■ agyagos lösz	
■ lösz	■ löszös homok	■ infúziós lösz	

4. tábla: Feltárt késő Árpád-kori (12-13. századi) telepek a vizsgált területen (a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

Jelmagyarázat

- 8-9. századi feltárt teleprészlet
- 8-9. századi nyilvántartott teleprészlet
- 8-9. századi nyilvántartott temető

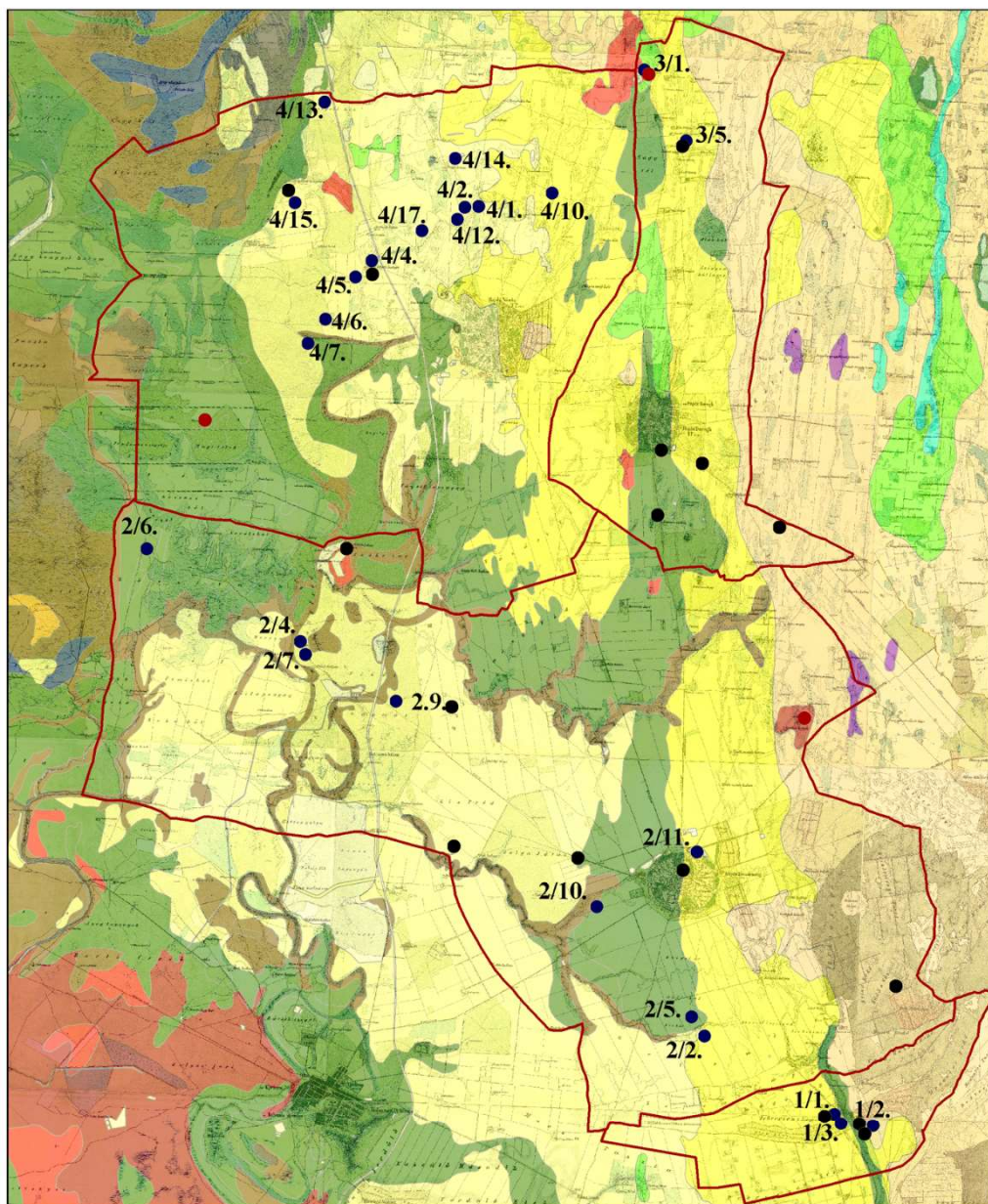

0 10 km

Geológia

■ aleurit	■ agyagos aleurit	■ aleuritos agyag	■ kavics, homokos kavics
■ agyag, folyóvízi üledékek	■ homokos aleurit	■ homokos lösz	
■ homok	■ aleuritos homok	■ agyagos lösz	
■ lösz	■ löszös homok	■ infúziós lösz	

5. tábla: Feltárt illetve nyilvántartott késő avar kori (8-9. századi) lelőhelyek a vizsgált területen (a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

Jelmagyarázat

- a kataszterben szereplő 10-11. századi települések
- a KÖH nyilvántartásában szereplő 10-11. századi telepek
- 10-11. századi temetők a KÖH adatbázisa és Nepper 2002 nyomán

Geológia

aleurit	agyagos aleurit	aleuritos agyag	kavics, homokos kavics
agyag, folyóvízi üledékek	homokos aleurit	homokos lösz	
homok	aleuritos homok	agyagos lösz	
lösz	löszös homok	infúziós lösz	

6. tábla: A vizsgált területen kora Árpád-kori (10-11. századi) lelőhelyek (a II. Katonai Felmérésen, geológiai térképpel)

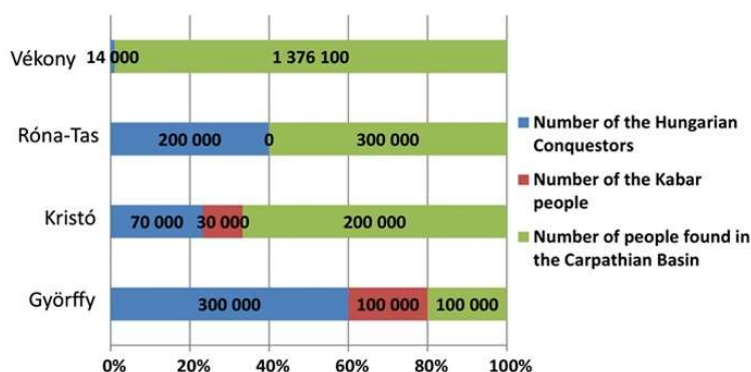
III. KÜLÖNBÖZŐ MÓDSZERTANI SZEMLÉLETEK A 9-10. SZÁZADI TELEPEK HAZAI KUTATÁSÁBAN

III. 1. KONTAKT PERIÓDUS?

Mivel hiányoltam a 10. századi kerámia és telepek kutatási kérdéseiből a 9. századi vonatkozások nagyobb hangsúlyozását, a továbbiakban ezt firtatom. Alapvető kérdésünk ugyanis, hogy milyen szemlélettel közelítünk, mikor a 9. századról megfogalmazott elképzeléseinkről igyekszünk képet alkotni? A „rövid 9. századi horizontot” egy „korábban induló, meghosszabbított 10. századdal” toldjuk meg, vagy épp fordítva, a korábbi leletanyag élhetett tovább a honfoglalás után? Szükséges-e az időrendi hiátus megszüntetése? A kérdésre a Kárpát-medence egyes régiói szerint természetesen más-más válasz adható és adott, egyúttal nem kizárt, hogy létjogosultsága volna egyfajta *kontakt periódus* megnevezésének a magyar honfoglalás idején, s néhány évtizedig a honfoglalás kora után, amennyiben népességekönként gondolkodunk. Jelen alfejezetben a 9-10. századi időrendet jobbra a 10. század régészetének nézőpontjából tanulmányozom. A magyarországi kutatás kapcsán teszek módszertani észrevételeket, elsősorban a kerámiakutatásra és településrégészeti megfigyeléseimre alapozva.

Időrendi problémák

A 10. századi társadalmi berendezkedés kérdését a régészet módszereivel vizsgálva felvetődik, hogy számolnunk kell továbbélő kései avar és szláv népességgel.⁶⁹ Ez a vélelem magával vonzza azt a kérdést, milyen lehetett a viszonya és az aránya a honfoglaló magyaroknak és a 9. századi továbbélőknek, az akkulturáció mikor történhetett, és a standardizálódott, „tipikus 10-11. századi” kerámia valójában mikorra alakult ki. Tekintve az egyes elméleti becsléseket a két népesség nagysága s egymáshoz való aránya kapcsán, egészen különböző megoldások születtek.⁷⁰ Míg Vékony Gábor a honfoglaló magyarokat egy vékony katonai réteggént képzelte,⁷¹ Kristó a teljes népesség 30%-aként,⁷² Róna-Tas 40 %-aként számolt velük⁷³, addig Györffy az arányt 80%-ra becsülte.⁷⁴ (III. 1. ábra)

III. 1. ábra: Elméleti becslések a honfoglaló és a helyi, továbbélő népesség nagysága s egymáshoz való aránya kapcsán

⁶⁹ Dienes 1972, 22; Istvánovits 2003, 442-449. A népességkontinuitás lehetőségében való gondolkodást hosszú ideig erősen befolyásolta a kutatásban Bóna István szemlélete. „... a század utolsó harmadának pusztító háborúi mégis az avarság elszoradását eredményezték a 9. század végére.” Bóna 1984, 352.

⁷⁰ a témában lásd Takács 2006a, Takács 2014a.

⁷¹ Vékony 2001, 99-100.

⁷² Kristó 1995, 144.

⁷³ Róna-Tas 1996, 277.

⁷⁴ Györffy 1963, 46-47.

Ha a 9. századi népesség továbbélését a 10. században ma már evidenciába is vesszük, mindez egyelőre sejtés marad: a sírrégészetben tett megfigyelések ugyanis ezt a mai napig nem tudják adatolni.⁷⁵ Alig több, mint féltucat olyan temetőről van tudomásunk, amely esetében a késő avar - „9. század gyanús” horizont felett, mellett a honfoglaló népesség sírjait ásták, s ezek esetében sem eldöntött, hogy népességkontinuitásról, vagy csupán helykontinuitásról beszélhetünk.⁷⁶ Míg egyes esetekben bizonyos lelettípusoknak a 9. század végéig való keltezését feltételezték,⁷⁷ megjelent az időrend módosítására tett olyan javaslat is, mely a honfoglaló leletanyag megjelenésének kezdetét korábbra keltené.⁷⁸ Szerencsésebb kutatási körülmények között, a biztosan adatolható régiókban a 9. századi népesség továbbélése, a Karoling horizont visszapogányosodásának lehetősége merül fel, mint megoldás a kérdésre - hozzá kell tennünk: a magyarországi régióban ez egyedül a Zalavár környéki lelőhelyek esetében hozható szóba.⁷⁹ A különböző megközelítések mellett Kovács László a vonatkozó temetők három fő típusát különítette el: a lelőhelyeket, melyek a honfoglalás után is továbbélő közösségek sírmezői voltak. Azon belül: I. típus: 9-12. századi nagy köznépi temetők, II. típus: 9-10. századi templom körüli temetők, IIIA: 9. század közepe - 9. század vége/10. század eleje közé keltezhető temetők, és IIIB: 10-11. századi sírok egy korábbi, késő avar kori temető területén.⁸⁰ Ugyanakkor látnunk kell: az itt felsorolt I-III A temetőcsoportok nem a Kárpát-medence központi területén (Magyarországon), mint inkább Szlovákia és Románia egyes részein jellemzőek.

A korszak telepeinek időrendje, párhuzamosan a temetőkével, hasonlóan problematikus. Igen ritkán, és akkor sem számottevő fémanyag származik településekről, az viszont épp a temetők időrendjére utal,⁸¹ így módon fennáll a körkörös érvelés veszélye. Kerámiaelemzéssel sok esetben szélesebb intervallumra keltezhetünk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy hacsak a sokszor olvasható általánosításokat egy az egyben nem vonatkoztatjuk az egyes lelőhelyekre, a kerámiaakronológia önmagában jobbra relatív időrend kialakítására alkalmas. Egyes régiókban bizonyosan a megcsontosodott szemléletet sugallja a bevett 8-9., illetve 10-11. századi horizont alkalmazása.⁸² Beszédes, hogy ha a két horizont töretlen egymásutánosságát feltételezzük, akkor is hajlamosak vagyunk inkább így fogalmazni, mint a telep keltezését „9-10. századiként” jelölni.⁸³ Véleményem szerint - ahogy arra fentebb röviden már utaltam - mindkét megközelítés szemléletet tükröz csupán, s úgy, ahogy meggondolatlanság volna valójában az utóbbit használni, éppúgy - a ritka kivételtől eltekintve - kevéssé bizonyos egy-egy lelőhelynek a magyar honfoglalástól induló

⁷⁵ Kovács 2013, 518.

⁷⁶ A lelőhelyek listáját lásd Kovács (2013 518).

⁷⁷ Szalontai 1996.

⁷⁸ Szőke (2014b 38) felvetette a magyarok korábbi honfoglalásának ötletét. Néhány dél-alföldi, radiokarbon méréssel datált sír a magyaroknak a 9. század utolsó évtizedeiben való sporadikus megjelenéseként nyert interpretációt: Lőrinczy et al. 2015, 95-100, 107-108.

⁷⁹ Szőke 2005, 26.

⁸⁰ Kovács 2013, 515-518.

⁸¹ Langó 2011.

⁸² Herold 2004, 68-75. Lásd az általánosan alkalmazott időrendi sémát néhány kora középkori lelőhely példáján: Herold 2006, 65, Abb 28., bár hozzá kell tennünk: a kerámiaelemzés eredményeként kirajzolódó egyik kerámiatípus (kézikorongolt, oxidációsan kiégetett kerámia Kelet-Magyarországon) a 9. század végére keltezett (Herold 2006 71). A kora középkori településségészetrel foglalkozó új generáció szintén ezt a keretes keltezését alkalmazza, az időrendi határt a magyar honfoglalásnál jelölve ki. A teljesség igénye nélkül, lásd Takács M. 2013, 41; Bajkai 2015; Kondé 2017; Pópity 2014 (utóbbi említi a telep utolsó fázisának meghatározásában tapasztalható nehézségeket), vagy jómagam, például Merva 2018a. Viszont a kontinuitás gondolatával a 9-10. századra keltez több Vas megyei lelőhelyet Pap Ildikó Katalin: pl. Pap 2013, 263, részben a Sárvár környéki korai kutatásra visszautalva (Károlyi 1975). Remek kivétel Zalavár-Vársziget sánca, amelyet dendrokronológiával a 9. század végére tudják datálni, egyúttal a kerámiaegyütteseket, amelyek ehhez a horizonthoz köthetőek: Gergely 2016b, 363, vagy az olyan szerencsés lelőhelyek, melyeket egyes, kivételes lelettípus mellett még a radiokarbon adatok is a 9. század második felére- 10. század első évtizedeire keltezett: Tomka – Merva 2016.

⁸³ Példaként lásd ezt a megfogalmazást: Istvánovits 2003, 252.

száz évre, azaz a 10. századra való keltezése is. Más szavakkal: a magyarországi kutatásban megfigyelhető törekvés az időrend kialakítása vonatkozásában 10. századi,⁸⁴ más kutatók vélekedése szerint viszont csak egy szélesebb, 10-11. századi horizont meghatározása a reális cél.⁸⁵ Ahogy erre már fentebb utaltam, érvelésüket egy szignifikáns kerámiatípus (kézikorongolt cserépbogrács) időrendjének módosításával igyekeznek alátámasztani,⁸⁶ s a továbbélő népesség fazekasságának 10. századi felbukkanását pedig egy-egy marker *archaikussá* nyilvánításával teszik meg.⁸⁷ Valójában a 10-11. századi temető- és a településrégészet időrendi problémái nem illeszkednek minden ponton, úgy az egyes horizontok elnevezése is különbözik. Míg a 10. századi temetőket még mindig hajlamosak vagyunk „honfoglalás korinak”⁸⁸ nevezni, a 11. századit pedig kora Árpád-korinak,⁸⁹ addig a 10-11. századi telepeket - szemlélettől függően vagy úgy, mint a temetőknél,⁹⁰ vagy a két évszázadot egybevonva kora Árpád-korinak emlegetjük.⁹¹ S látszólag távolodom az alfejezet témájától, de a fentiek kifejtése során feltűnhetett: egyoldalúan a honfoglaló magyarság érkezéssel induló horizont falvait kívánja azonosítani a kora Árpád-kor telepkeletkezésének, a vélemények inkább abban oszlanak meg, hogy a száz évvel később bekövetkező államalapítás előtti századot elkülönítsük-e a 11. századi horizonttól, vagy sem. Természetesen (?) a kormeghatározás sokszor sajnos interpretáció esetünkben, egyúttal nem egy sajátos magyar jelenségről van szó.⁹² Sejtésünk ellenére a telepkeletkezés - idomulva a temetőrégészet adta időrendi keretekhez - ugyanazzal a kronológiai problémával küszködik: az egyes periódusok meghatározásával *ab ovo* nem utal a kontinuitás lehetőségére - még ha sejtjük is azt. Véleményem szerint viszont, amennyiben gondolkodunk a népességkontinuitás lehetőségében, akkor teoretikusan az időrend tekintetében kétféle település azonosítása az alapvető cél: 1. a 9-10. század fordulóján megszakítás nélkül használt (továbbélő) telepeké, és 2. a 9. század végén-10. század elején induló telepeké („első honfoglaló telepek”).⁹³

Félreértésre adhat okot, így hangsúlyoznom kell, hogy a szakirodalomban, főként előzetes ásatási jelentésekben olvasható 8-10. századra, illetve 9-10. századra keltezett telepek nem, vagy nem feltétlenül azonosak az általunk itt tárgyalt kategóriával: csupán keretes keltezést jelölnek.⁹⁴ A

⁸⁴ Wolf 2002, 56-57; Wolf 2003.

⁸⁵ Például: Takács 1996a; Takács 1996b; Takács 1996c, Takács 2006b.

⁸⁶ lásd fent: 10. századtól való keltezés: Szőke 1955 90; Takács 1986, 136-137, Takács 1993, 453, Takács 1996c, 336, Takács 2009 237. 11. századtól való keltezés: Wolf 2003, 100-103.

⁸⁷ Wolf 2003, 96: 2., 3., 7. kép, illetve további irodalmakat lásd. első fejezet elején.

⁸⁸ Lásd az általános elnevezést, például: „A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei.” Révész – Wolf (eds.) 2013.

⁸⁹ Lásd az általánosan használt formát, mint a temetők klasszifikációját taglaló tanulmány címe: „A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői.” Kovács 2013.

⁹⁰ Kovalovszki 1996, 288.

⁹¹ A teljesség igénye nélkül, például Lázár 1998.

⁹² Hasonló mechanizmus olvasható ki a sorok között a szlovák kutatásban is: a „nagyomorva” időszak kései fázisa: a 9. század második felétől - utolsó harmadától a 10. század első évtizedeiig, amely a népességkontinuitást hivatott bizonyítani. A meghatározás kerámaelemzésen alapul. Például: Hanuliak - Kuzma 2015, 338; Hanuliak 2008, 293; Hanuliak 2015, 148; Hanuliak 2016, 142. A kontinuitást bizonyítandó a román kerámia kutatás a 7-10. századi kerámia vizsgálatán keresztül végezte el. Lásd a 9. század második felére - a 10. század első évtizedeire/első felére való keltezés: Cosma 2011, 32-37, például Gyulafehérvár-Mentőállomás (Alba Iulia (city, Alba County)-‘Stația de salvare’) I. esetében, amelyet erre az időszakra keltezik Cosma 2011, 147-151. Érdemes megemlíteni, hogy a morva régészetben meglepő eredmények kerültek napvilágra olyan sírok kapcsán, amelyet idáig a klasszikus régészeti meghatározás szerint a „nagyomorva” időszakra, eredetileg a 9. századra kelteztek. (Dostál 1966, 15-17). A C-14 adatok azonban kicsit későbbi időszakot, a 9. század utolsó évtizedei - a 10. század első fele közötti periódust jelölnek ki. Macháček et al. 2016, 166-169, 498-499.

⁹³ A szemlélet ugyanazt a koncepciót tükrözi, mint amire Kovács klasszifikációja utal (Kovács 2013).

⁹⁴ A lelőhelyek, amelyeket előzetesen nagyobb időintervallumra, mintegy keretesen kelteztek, természetesen nem megoldást jelentenek a kérdésre - és a szerzőknek ezzel nem is ez volt a céljuk. Példának okáért Hajdúböszörmény-

magyarországi középkoros telep kutatásról 2009-ben írott átfogó tanulmányban találkozunk a 9-10. századi időrendi kategóriával, ennek esetében azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az idézett ábrán feltüntetett időintervallumok előzetes jelentésekben olvasható keltezésekből származnak, nem pedig feldolgozott települések időrendjét jelölik. Egy óhajtott keltezési sémával találkozunk itt, mely egyelőre inkább a kontinuous szemléletet, mint a bizonyított kronológiát sugallja.⁹⁵

És még egy apró megjegyzés a temetők és telepek időrendi problémái kapcsán: evidens, hogy a temetők népessége választotta lakhelyéül a megfelelő területet, mégis megfigyelhető egy egyértelmű disszonancia. (Vagy legalábbis a két lelőhelytípus kutatási eredményeiben észlelhető széthangzás.) Tekinte László Gyula emblemikus vélekedését, azaz a késő avar kori és a honfoglalás kori lelőhelyek (pontosabban: kizárólag a temetők) térképezését, világosnak tűnik, hogy térben azok „kiegészítették” egymást.⁹⁶ A telepátások gyarapodó számával azonban már nem ritka kivételként példálózhatunk egy-egy feltárással, ahol mind a „8-9.”, mint a 10-11.” századi horizont tetten érhető. (Lásd a fenn bemutatott kataszter példáját!) A feldolgozások előrehaladtával számos régió kora középkori településszerkezete rajzolódhat át. Hogy egy anyagi kultúra hordozói miért nem jelennek meg egy temetőben, vagy egy helyen, ahol már korábban élő közösségek temetkeztek, és miért figyelhetők meg rendszeresen egy telepen, vagy legalábbis egyazon helyen, ahol már korábban élő közösségek megtelepültek, egyelőre kérdés marad. Mivel kerámiával a magyar kutatás nem tud a 9/10. század fordulójára keltezni, de a 9. század közepe - 10. század közepére való pontossággal se, - s mint a fentiek mutatták: szemléletével nem is erre törekedett -, arra a kérdésre a településrégészettel foglalkozó sem tudja a választ, hogy a telepek esetében az egyértelmű helykontinuitáson túl számolhatunk-e egyébbel: elsősorban népességkontinuitással. Kérdés, hogy a temetők és a települések között e téren megfigyelhető ellentmondás a temetők kutatásánál megfigyelhető időrendi problémákból következik-e, vagy egyszerűen más, kevésbé gyakorlatias szempontok érvényesültek egy közösség sírkertjének helyének kijelölésénél, mint a megtelepedés helyének kiválasztása során.

Ahhoz, hogy a honfoglaló magyarság hagyatékának értelmezését tisztán lássuk, néhány szót kell szóljak arról, mi a magyar őstörténet-kutatás koncepciója a 10. századi kerámiáról. Egészen az utóbbi évekig alapvetésnek számított, és talán még mindig a leginkább hivatkozott nézet, hogy a honfoglaló magyarsághoz köthető (egyébként igen kis százalékban megjelenő) szignifikáns kerámiatípusai, a bordásnyakú edény⁹⁷ és a kézikorongolt cserépbogrács,⁹⁸ mint egyéb lelettípusok, a keleti szállásterületekről hozott keleti hagyaték volna,⁹⁹ s ily módon az adott típusok megjelenése a honfoglalás idejétől számítható a Kárpát-medencében. Nagyon fontos tudnunk, hogy az egyes szállásterületek megrajzolásánál, a kerámiatípusok tekintetében telepátásokból származó

Kadarcs-part (Anders et al. 2006, 248), vagy Hajdúnánás-Fekete-halom (Anders 2004, 225) előzetes közlései. Az utóbbi feldolgozása később megtörtént: Bajkai 2015b.

⁹⁵ Ez a kronológia olvasható a magyarországi középkori telepek kutatását összegző munkában: Takács 2009, 224, Abb. 1. A tanulmány közöl egy másik ábrát is, amely az „ideális” időrendi folytonosság modelljét mutatja, sajnos azonban ez inkább a szerző szemléletmódját, mint a bizonyított időrendet sugallja. Takács 2009, 225, Abb. 2. Tanulságos összehasonlítani ezt az ábrát a német kutatás tárgyával, amely ez esetben különböző régiók kerámiaáruinak keltezését jelenti: Schreg 2012, 4, Abb. 2.

⁹⁶ László 1988, 16, 4. kép.

⁹⁷ Mesterházy 1975; Fodor 1985.

⁹⁸ Fodor 1977; Fodor 1984, Takács 1986.

⁹⁹ Általában az „keletpreferencia” (Orientpreferenz) jelenségéről: honfoglalás kori lelettípusok elsődlegesen keleti eredeztetése, mint kutatási „trendet” Bálint Csanád nevezte így (Bálint 1999), amely egyébként nem csak a kerámia, de egyéb fémleletek kapcsán is megfogalmazódott (például: Bálint 1975, Fodor 1994, Fodor 1973, Fodor 1975b). A jelenség ahhoz a munkahipotézishez kapcsolódik, hogy az előmagyarok egyik keleti szállásterülete (Levédiaként azonosítva) a szaltovói kultúra területén volt. (Fodor 1975b). Konkrétan az utóbbiról megfogalmazott kritikát lásd: Türk 2010, 282, 188. l.

leletanyagok párhuzamként való felhasználásával érveltek,¹⁰⁰ s nem elsősorban a magyar őstörténet szempontjából releváns síregyüttesek kerámiaanyagának vizsgálatával. Igaz, kétségtelen, hogy a főzőalkalmatosságként szolgáló cserépbogrács egyébként sem jellemző típus a síregyüttesekben. Felvetődött az újabb őstörténeti kutatások tükrében az is, hogy a szaltovói kultúra, mint a honfoglaló magyarság egy korábbi szállásterülete, valószínűleg nem jön számításba, s ezzel kizárhatóvá válhat az a munkahipotézis, hogy a Kárpát-medencei kézikorongolt cserépbogrács előzményét ott kellene keresnünk.¹⁰¹ A kézikorongolt bográcsok meggyőző formai párhuzamait jobbra a Balkánon, az Al-Duna vidékén találjuk, ahogy azt Takács Miklós már monográfiájában is kifejtette, de még a keleti eredeztetést hangsúlyozva.¹⁰² Néhány éve megjelent tanulmányában a bográcsok származása kapcsán revideálva álláspontját, ő maga is a keleti előzmények helyett inkább a balkáni irányt részesíti előnyben.¹⁰³ A bordásnyakú edények kutatása kapcsán, végigtekintve a szakirodalmon, olybá tűnik, hogy a leletek formai párhuzamait tekintve – ami, tegyük hozzá, sosem volt pontosabban meghatározott, mint a függőleges, bordázott nyak – egyik felvetett esetben sem kell, hogy eredetet jelöljön. Párhuzam valójában, térben és időben egyaránt annyi található,¹⁰⁴ hogy felmerül, vajon a formát nem inkább a praktikum, a funkció határozza meg, minthogy az egymásból való eredeztetéssel, főként a keleti eredeztetéssel érvelnénk.¹⁰⁵ És még egy fontos megjegyzés: a magyar őstörténet szempontjából megfontolandó síregyüttesek kerámiája¹⁰⁶ nem sejtet semmiféle kapcsolatot a Kárpát-medencei 10. századi kerámiával, inkább arra az általános jelenségre utal, hogy a 10. századi Kárpát-medence hagyatékával, pontosabban annak fémanyagával erős hasonlóságot jelző csoportok temetkezéseire épp azok a kerámialeletek jellemzőek, ami az adott régió népeinek

¹⁰⁰ Fodor 1975; Fodor 1977; Fodor 1984.

¹⁰¹ Türk 2010, 283-284.

¹⁰² Takács 1986.

¹⁰³ Minekutána az edénytípus formázástechnikája szakosodást igényelt, és számos kiváló analógiája van a Balkánról, kifejezetten Ék-Bulgáriából (pl. Dončeva-Petkova 1990, 108, Taf. 2: 1 A-B.), Takács Miklós elmélete szerint a cserépbográcsok Kárpát-medencei elterjedése mögött balkáni hatás húzódnak (Takács 2012, 431).

¹⁰⁴ Néhány olyan példa, amit a magyar szakirodalom idézett: Chorezm régiójából, tehát részben Üzbegisztán, részben Kazahsztán területéről (see Mesterházy 1975), vagy a Dél-Ural, Volga-vidék, Ukrajna, Moldávia területeiről (Fodor 1985). További párhuzamkeresés lehetősége merült fel, mint például: Meroving temetőkből, Bajorországból (Haas-Gebhard 1998, 76-77); a morvaországi Dolní Věstonice lelőhelyekre gondolva (Poulik 1948-50, Obr. 125.). Bálint (2004, 39) a bizánci eredeztetést sugallja. Olyan leletekből asszociálva, mint a késő antik Közel-Kelet lelőhelyeinek bordásnyakú edényei, pl. Horvat Berachot, Izrael, 6. század (Tsafir - Hirschfeld 1979 313) vagy Olaszország: San Vincenzo 9. századi mázas edényei (Patterson 1992, 489, Fig. 2: 1-2.). Formai párhuzamok olyan balkáni lelőhelyeken is előfordulnak, mint Dinogetia, 10. század (Stefan et al. 1967, 161, 98. kép 9). Megemlítendő egy 9. vagy 10. századi bordázott nyakú edény Zalavár-Várszigetről: ltsz.: 54.42.21.MNM, Cs. Sós 1963 148., 301, 89. t. 1. Egyébiránt a hengeres nyakú edények bordázatlan változatára számos példa idézhető Morvaországból és Lengyelországból is: Balcárková 2017, 642, további irodalommal.

¹⁰⁵ A Miskolc-Repülőtérén feltárt sír, melyhez a gyorskorongolt bordásnyakú edény köthető, emiatt kap jelentőséget: a formai párhuzamok helyett rámutat a technológiai vizsgálatok aspektusára.

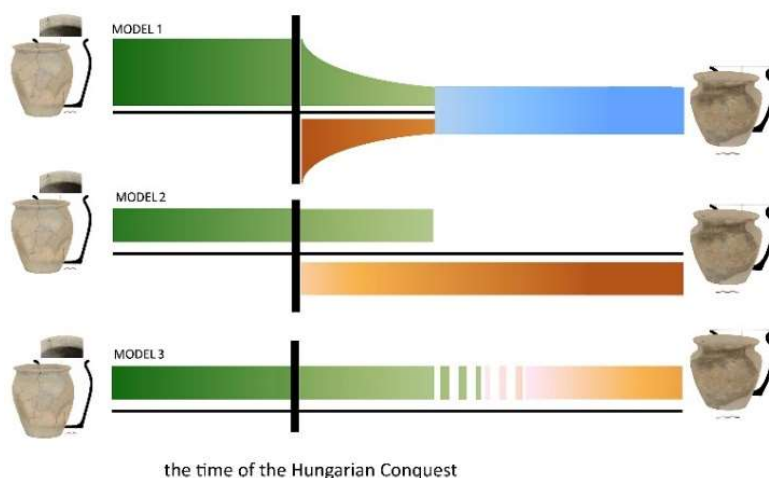
¹⁰⁶ Például a Subotcy-horizont egyes lelőhelyei, ahol Tmutarakan típusú kerámia került elő (Bokij - Pletněva 1989, 88, Fig. 2:5; Fig. 2:9). Korobčino lelőhelye, ahol a sírba tett edény formáját tekintve a szürke vagy fekete szaltovói edényekre hasonlít, de analógiái a Volga régió sírjai között is megtalálhatók (Prihodnuk - Čurilova 2002, 186-189, Fig. 4:2; Fig. 2:10). A Dnyeszter vidéki Slobodzeâ lelőhely 18. sírja, amelyben Tankeevka típusú edény került elő, s amelyből a régiót kutatók erős kapcsolatra következtetnek a Subotcy lelethorizont viselői és a Volga-Dél-Ural vidék közösségei között (Serbakova – Tasi – Telnov 2008, 118, Fig. 7:3; Fig. 2:11). A newly published 8th- to 9th-century cemetery at Proletarski (Samara régiója a Közép-Volga vidéken) 8-9. századi temetőjének sírjaiban olyan kerámialeletek vannak, amely általánosak Kelet-Európában (Iatsenko 2007, 193-195., Fig. 3:2-3; Fig. 2:8). A Volga-Káma-Dél-Ural vidékéről kiemelendők Bolsije Tigani (Khalikova – Kazakov 1981, Fig. 2 : 6-7), Bolsije Tarhani (Kazakov – Khalikov – Chuzin 1990; Fig. 2 : 2, 4-5) és Tankeevka temetőinek kerámialeletei (Khalikova - Kazakov 1977; Fig. 2 : 3). Mint a kusnarenkovói kultúra kerámialeletei (Botalov 2012; Fig. 2: 1), éppúgy a jellegzetes polírozott szaltovói edények vagy a Tankeevka-típusú kerámia gyakori ezeken a lelőhelyeken. Merva 2016b 396, Fig. 2., 397. Ezúton köszönöm Türk Attilának, amiért első dél-uráli expedícióján, 2013-ban részt vehettem, s így volt alkalmam azon régió kerámiáját személyesen is megtekinteni.

jellegzetes, összetéveszthetetlen kerámiááru volt.¹⁰⁷ Ezek a típusok viszont még kivételként sem fordulnak elő a végső szállásterületen.¹⁰⁸ Kikerülhetetlen tehát a kérdés, hogy ez esetben viszont milyen tényezők befolyásolták annak a fazekasságnak a kialakulását, majd standardizálódását, amivel dolgunk van.

Kulturális adaptáció

Természetesen a téma vizsgálatánál nem téveszthetjük szem elől a kulturális kontinuitás, a kulturális adaptáció kérdését, amely a kerámiakutatás fontos kérdésfelvetéseinek egyikét képezi.

Ha végiggondoljuk két nép fazekashagyományának az interakciójában rejlő lehetőségeket, akkor rögtön egyértelművé válik: amennyiben mindkét népnek van fazekas tradíciója, abban az esetben a kontakt periódusban (ez esetben a 9-10. század fordulóján) két különböző, egyidős kerámiaművességet ill. telepeket kellene keresnünk. A III. 2. ábra három modellje vázolja fel a 10-11. századi kerámiaanyag kialakulásának lehetséges folyamatait. Az első elképzelés szerint a honfoglaló magyar népesség hozott magával fazekastradíciót, amely kölcsönhatásba lépve az itt élő népesség fazekashagyományával, idővel összeolvadt s egy új, standardizált keramikát eredményezett. A második - igen valószínűtlen - modell szerint a két fazekashagyomány nem került kapcsolatba egymással, s a két közösség összeolvadásával a régi hagyomány egyszerűen eltűnt. A harmadik modell azt feltételezi, hogy a beérkező népesség jobbára egy nomadizáló társaság volt, aki használta az épp az adott területen élő népesség fazekasproduktumát, ahogy tette azt keleten is, s ily módon egy olyan folyamat képzelhető el, amely idővel a 9. századi anyagi kultúra az új népcsoport megjelenésével, más „megrendelői igény” hatására, a 9. századi népesség akkulturációja folyamán alakult át.

III. 2. ábra: A helyi, továbbélő és a honfoglaló népességhez köthető fazekastradíciók egymáshoz való viszonyulása. Elméleti modellek

A honfoglalás utáni fazekasság fő forrását véleményem szerint a honfoglalás előtti, 9. századi Kárpát-medence jellemző fazekassága képezhette. A díszítéstípusok nagy része továbbélt a kora Árpád-korban, az anyagelőkészítés és korongolástechnika a 10-11. században magasabb színvonalon folyt, de a jobb minőséget produkáló redukciós/jobbára redukciós égetéstechnológia háttérbe szorulásával a törekenyebb keramikát előállító oxidációs/jobbára oxidációs égetés került

¹⁰⁷ Például az avarok esetében: Vida 1999, 175-77.

¹⁰⁸ A Karos-Eperjesszeg II/66. sírjában felt polírozott korsó (Révész 1996, 186; 114. kép) nem Tankeevka-típusú, sem technológiáját, sem formáját tekintve. Mindazonáltal a lelet kulturális kapcsolódása máig tisztázatlan.

az általános gyakorlatba.¹⁰⁹ A nagyállattartó közösségeknél a jellemző gasztronómiai változásoknak, technológiatranszfernek, külső hatásnak tudható be egy-egy korábban nem használt edénytípus jelenléte (bordásnyakú edények), vagy általánossá válása (a cserépbogrács kézikorongolt változata, amely egyelőre a 11. század előtt bizonyíthatóan nem adatolt!).¹¹⁰ Feltehető tehát, hogy a fazekas technológia lineáris fejlődésmodellje helyett egy ennél bonyolultabb mintázatban kell gondolkodnunk. A munkafolyamat egy-egy lépése lehetett kontinuos, ugyanakkor természetesen, ha egyes technológiai mozzanatok továbbfejlődtek, egy-egy készítéstechnikai lépés színvonala pedig visszaesett. A helyben öröklődő technológiai tudás hatása mellett minden bizonnyal érvényesültek az új kulturális kapcsolatok, de vélhetően számolnunk kell az öröklődő kulturális kapcsolatokkal is, amelyek feltérképezése a kerámiakutatás terén még várat magára. Talán nem az új, mint inkább az öröklődő kapcsolatokra utalnak az utóbbi években végzett petrográfiai és SEM-EDX eredményei is, melyek rámutattak, hogy a grafitos kerámia Magyarországon, jobbra a Duna mentén való előfordulása először nem az államalapítás korában, hanem már a 9. század folyamán számolnunk kell. A grafit nyersanyag származási helyét az eredmények egyértelműen a csehországi Český Krumlov környéki grafitbányákat jelölték provenienciául (a téma kifejtésére később térek vissza).¹¹¹ Feltehető, hogy egyes 9. századból öröklött kulturális hagyományok megjelenhettek a 10. századi fazekas keze nyomán, különös tekintettel érvényesülhetett ez olyan térségekben, ahol a régió a magyar honfoglalás megelőzően kontakt zónaként működhetett.¹¹²

Természettudományos keltezési módszerek és a mintavételezés problémája

A kérdés a továbbiakban az, miért kivételesen nehéz a horizont meghatározása? Lássuk, mit tehet hozzá a 10. század meghatározásához, esetleg a 9-10. század kontinuitásának kérdéséhez a természettudomány, van-e olyan objektív, esetleg független keltezési módszer, ami alkalmazható a téma vonatkozásában. A másik jelentős kérdés pedig az, mely mintavételezési stratégia vezethet célra, és mely kérdésfelvetés az, amely módszertanilag erősen kifogásolható. A következő két alfejezet ezekhez a kérdésekhez kíván hozzászólni.

¹⁰⁹ A tendencia általánosan tapasztalható, például néhány kislétföldi lelőhely esetében. Lásd a petrográfiai eredményeket, régészeti értékelésüket később, illetve publikációban, melyhez az appendix is tartozik: Merva 2016c, 470.

¹¹⁰ A lelőhelyfeldolgozásoknál erre később visszatérek.

¹¹¹ Merva 2016e, amihez tartozik a petrográfiai jelentés Szakmány György és Bendő Zsolt tollából.

¹¹² Ez a felismerés rámutatott arra a lehetséges okra is, amely a Dunántúl legészakibb peremén található 9-10. századi lelőhelyek és a velük nagyjából egykorú nyugat-szlovákiai és dél-morvaországi régiók lelőhelyeinek eltérő időrendje mögött húzódhat.

III. 2. A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KELTEZÉSI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A KORSZAK KUTATÁSÁBAN

A számba vett lehetőségeket három csoportba soroltam: 1. közvetlenül az objektumokon végezhető vizsgálatot, 2. közvetlenül a kerámialeleten végezhető méréseket és 3. közvetlenül szerves anyagú leleten végezhető vizsgálatot.

1. Objektumok keltezésére alkalmas természettudományos datálási módszer: az archaeomágneses kormeghatározás.

A 10-11. századi időszak beleesik azon intervallumba, ami a viszonylag gyors paleomágneses irányváltozásoknak köszönhetően jó mágneses keltezést tesz lehetővé.¹¹³ Mivel (többek között a 9. századdal ellentétben) a 10-11. századiként meghatározott objektumokon történt archaeomágneses mérések száma magasan felülreprezentált,¹¹⁴ kutatása pedig elénk tart görbe tükröt, érdemes az alábbiakban tárgyalni azt.¹¹⁵

Archeomágneses mérésre az ásatásokon előkerülő in situ kiégett agyagobjektumok alkalmasak, mivel azok hordozzák az egykori, helyi földi mágneses térrel megegyező irányú mágnesezettséget. A mágnesezettség irányított mennyiség, az archeomágneses mérés során annak nagyságát és irányát határozzák meg. Az irány két helyi szögadattal, a (mágneses) deklinációval (elhajlás) és inklinációval (lehajlás) jellemezhető. Az adatok matematikai feldolgozása megbízhatósági határokkal rendelkező, folytonos deklináció- és inklinációgörbéket eredményez.¹¹⁶ A rekonstruált mágneses irányváltozást jelző görbékről olvasható le a hibával terhelt mérési eredmények adta archeomágneses keltezés.¹¹⁷

Hazánkban az utóbbi, mintegy harminc év során a geofizika és a régészet terepi együttműködésének¹¹⁸ és az elvégzett nagymennyiségű archeomágneses mérésnek köszönhetően ma már archeomágneses módszerrel régészeti objektumok keltezése lehetséges. Ezen alfejezet a keltezés azon alapvetésével foglalkozik, miszerint az archeomágneses adatok abszolút dátumokhoz rendelése a régészeti datáláson alapul, tehát ebben az értelemben nem független módszer.¹¹⁹ Tanulmányom keretében a régészeti keltezési módszereket és azok kronológiai érzékenységét ismertetem, kora Árpád-kori lelőhelyek példáival illusztrálva a nehézségeket.

Kutatástörténet

A magyarországi archeomágneses keltezési módszer kutatásának első eredményei 1900. február 1-én hangzottak el, amikor a Matematikai és Fizikai Társulat ülésén Eötvös Loránd ismertette hat téglá transzlatométerrel mért remanens mágnesezettségét. A mérőeszköz megalkotásával és a módszer kipróbálásával Eötvös megteremtette a magyarországi paleomágneses kutatás alapjait.¹²⁰ A nemzetközi szakirodalomban E. és O. Thellier francia tudósok nevéhez köthető az égett agyagobjektumok torzító mágnesezettségtől való megtisztítása, majd a termoremanens mágnesezettség mérési módszerének kidolgozása és gyakorlatban való alkalmazása.¹²¹

¹¹³ Márton 2011, 552.

¹¹⁴ Márton & Ferencz 2006, 487, 2. ábra.

¹¹⁵ Részletesen lásd Merva 2012a. Köszönöm Márton Péternek, amiért a cikk megjelenése előtt a kéziratot türelemmel végigolvasta és szakmai megjegyzésekkel látta el. Mivel ő volt a kézirat egyik lektora, reakció még ugyanazon folyóirat ugyanazon számában megjelent: Márton 2012.

¹¹⁶ Márton 2010, 117-118.

¹¹⁷ Márton 2011, 551-552, 4. ábra.

¹¹⁸ Gömöri 2000, 30.

¹¹⁹ Márton – Ferencz 2006, 484, Márton 2010, 116, Márton 2011, 546.

¹²⁰ Tóth 1978, 164, Márton 1998, 797-799.

¹²¹ Thellier 1952.

Magyarországon a paleomágneses kutatás az 1960-as években indult újra, Egyed László geofizikus professzor kezdeményezésére.¹²²

Az első eredményekről az 1970-es-1980-as években olvashatunk, ekkor még a mért eredményeket a Föld különböző pontjain (Ukrajna, Franciaország, Anglia) meghatározott görbék segítségével értékelték ki.¹²³ Az utóbbi négy évtized kutatómunkájának köszönhetően egyre bővülő archeomágneses adatsor áll rendelkezésre, 2010-ben már 217 régészeti keltezett deklináció-inclináció párról van tudomásunk, az ismert korú objektumok időben az i. e. 300 és i. sz. 1800 évek közötti intervallumban oszlanak el.¹²⁴ Az adatok új módszerrel való statisztikai feldolgozásával a magyarországi kalibrációs görbéket az adatok 100 éves átlagolásával dolgozták ki.¹²⁵ Korszaktól, az ismert korú objektumok számától és az egyes régészeti kontextusoktól függően ezen módszerrel - 95%-os konfidencia szint alkalmazásával - akár +25 éves pontosság is elérhető.¹²⁶

A két tudományterület kölcsönhatása

Tanulságos görcső alá vennünk az egyes lelőhelyek régészeti és geofizikai szakfolyóiratokban megjelent koradatait. Néhány esetben tanúi lehetünk az aktív együttműködésből adódó örvendetes szituációnak, amiből közös tanulmányok születtek.¹²⁷ Számos alkalommal azonban azt tapasztaljuk, hogy a két tudományterület szakemberei egymás keltezését úgy veszik alapul, hogy szakirodalmi hivatkozás egyáltalán nem történik. A régészeti szakirodalomban a geofizikai jegyzőkönyvre való hivatkozás igen kevés esetben, de tetten érhető.¹²⁸ Jellemző a szóbeli/levélbeli közlés alapul vétele,¹²⁹ illetve sok esetben a lelőhely illetve a mintavételezett objektum(ok) pontosabb megjelölése híján a kutatott lelőhelyek mibenléte nem mindig egyértelmű, a keltezett kemence pedig nem azonosítható be. A kommunikáció hiányát jelezheti, hogy több esetben előfordul: a lelőhely régészeti szakirodalomban való (monografikus) feldolgozása megtörténik a lelőhelyen végzett geofizikai munkálatok és archeomágneses mérési eredmények említése nélkül.¹³⁰

¹²² Márton 1998, 799.

¹²³ Tóth 1981, 202, Márton 1984, 244.

¹²⁴ Márton 2010, 117.

¹²⁵ Márton – Ferencz 2006.

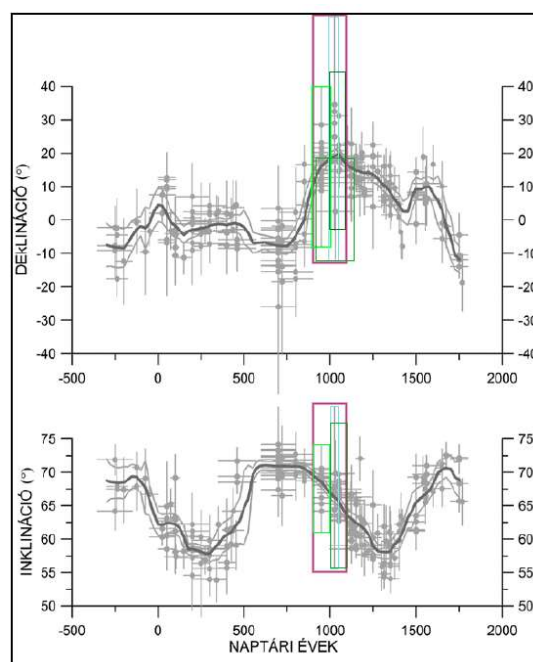
¹²⁶ Aitken 1982, 139, Geyh 2005, 133, Schnepf 2007, 319.

¹²⁷ Pl.: Gömöri et al. 1994, Gömöri et al. 1999, Márton – Gömöri 1986, Márton – Gömöri 1991, vagy egy késő középkori lelőhely esetében, ahol a korszak és az adott objektum keltezési lehetőségei okán a 43 illetve 26 éves intervallumra való korhatározás valóban lehetséges volt: Márton-Buzás-Szőke 1995.

¹²⁸ Molnár 2002, 126, 19.j., 127, 22. l.

¹²⁹ Pl.: Gömöri 2002, 67. 254. l., 118, Márton 1991a, 19, Márton & Ferencz 2006, 489.

¹³⁰ Karos-Mókahomok: Herold 2006.

III. 3. ábra: Márton 2010, 116, 1. ábra nyomán. A hazai archeomágneses mérési eredmények és a belőlük levezetett archeomágneses irány időbeli (évszázados) változásának Magyarországra érvényes modellje.

Felső ábra: deklináció, alsó ábra: inklináció. Jelölések: pontok, mérési eredmények; kereszt alakú szimbólumok: mérési hibák (függőleges szárac) és a régészeti úton becsült kor hibái (vízszintes szárac); vastag folytonos vonal: a megfelelő archeomágneses kalibrációs görbe; vékony folytonos vonalak: 95% szintű megbízhatósági határgörbék. A lilával keretezett négyszög az összes 10-11. századi lelőhelyeken mért adatokat, a kék és zöld keretű négyszögek pedig a két évszázadnál kisebb korbizonytalanságú adatokat tartalmazza.

Előfordul, hogy az archeomágneses keltezési adatoknak a régész által megfogalmazott sajátos értelmezését olvashatjuk, helytelen módon a megadott intervallum középértékének vételét.¹³¹ Annak ellenére, hogy a természettudományos keltezési módszerek hibahatáráról már a kutatás korai fázisában, a magyar szakirodalomban találunk világos tájékoztatást.¹³² De találkozunk a legjobb esetben is minimum 50 éves intervallum helyett egy időpontra való hivatkozással is,¹³³ mikor a lelőhelyen mért objektumok archeomágneses korát 120-180 éves intervallumra adta meg a kutató.¹³⁴ Azonban a geofizikus szakirodalomban is találni félreértést sejtető hivatkozást a régészeti keltezésre.¹³⁵ Emellett egyes esetekben nem egyezik teljesen a geofizikus által dokumentált régészeti keltezés a régészeti szakirodalomban megjelenttel. (Példának okáért: Kána-falu esetében: 1000-1300¹³⁶ és 12. század közepe - 13. század közepe.¹³⁷) Az egymásra való hivatkozás a farkába harapó kígyó esetét idézi.

¹³¹ Gömöri 2002, 120.

¹³² Benkő 1982, 250.

¹³³ Vályi 1992, 135.

¹³⁴ Márton 1989, 28.

¹³⁵ Márton 1994, 391: pl.: Ópusztaszer, régészeti keltezés: 1100 illetve 1100+/-25 év, Márton & Ferencz 2006, 486, pl.: Esztergom-Zsidód, régészeti keltezés: 927-1183.

¹³⁶ Márton & Ferencz 2006, 486

¹³⁷ Terei & Horváth 2009, 105. Ez utóbbi az adott lelőhely stratigráfiájának és leletanyagának feldolgozása előtti állapotot is tükrözheti, az ásatás folyamán megadható intervallum természetszerűleg sokszor tágabb s kevésbé áll biztos alapon.

A 10-11. századi objektumok keltezési kérdéseiről

A természettudományos módszerhez szükséges kiégett agyag objektumokról temetők esetében nem beszélhetünk. A következőkben a korszak sáncvárainak, településeinek és a vaskohászati emlékeinek datálási lehetőségeiről szólok, az archeomágneses kormeghatározás vonatkozásában.

A Kárpát-medencei 10-11. századi sáncvárok keltezési lehetőségeiről

A korszakhoz köthető sáncvárok időrendi kérdése máig nem tisztázódott megnyugtatóan. A történettudományok kutatástörténetének részletes ismertetése nélkül ugyan,¹³⁸ de fel kell vázolnom a főbb kutatási eredményeket:

Ha csupán a történeti adatokkal való keltezést tekintjük - gondolunk itt Anonymus gestájának forráskritikával való használatára¹³⁹ - láthatjuk, hogy a történészek ugyanazon adatokra alapozva is különböző eredményekre jutottak. Míg Györffy György kutatásai szerint már a 10. századi vezéri szálláshelyeken várak álltak, és erre a nemzetségi szervezetre épültek a vármegyék,¹⁴⁰ addig Kristó Gyula törzsi eredettel számolva ugyan, de a sáncvárat a 10-11. század fordulójára, a 11. század elejére keltezi.¹⁴¹ Bóna István szerint azonban „...a témáról kizárólag a ránk maradt írott forrásokra támaszkodva manapság már veszedelmes könnyelműség nyilatkozni.”¹⁴² Buzás Gergely e témához kapcsolódó tanulmányának már címe is kizárja a 10. századi eredet lehetőségét. A kazettás szerkezetű sáncokat vizsgálva, azokat hadtörténeti adatokkal 1042 és 1074 közé helyezi, I. András uralkodásához kötve emelésüket. A kutató álláspontja szerint ezen objektumok a német támadásokkal szemben határvárként funkcionáltak, az államszervezés első évtizedeire való datálást ezért tartja elfogadhatatlannak.¹⁴³

A nyelvészeti-történeti adatok keltező értékéről Kristó Gyula ír részletesebben, megkérdőjelezve a módszer létjogosultságát.¹⁴⁴ A kutatásban megfogalmazódik azonban egy olyan nézet is, miszerint minden személynévi eredetű várnév csak 10. századi lehet.¹⁴⁵

Németh Péter a témával kapcsolatos első publikációi egyikében a magyar államszervezés egy hosszabb folyamatként képzei el, a földvárakat így módon a 10. század elejétől I. Istvánig datálva.¹⁴⁶ Nem tisztán régészeti érvelés azonban az sem, ahogy a későbbiekben Németh,¹⁴⁷ majd Bóna a tárgyalt erődítések országos szintű kiépüléséhez egy központosított szervezetet s egyben defenzív külpolitikai berendezkedést feltételez, így datálva az államalapítás korára a sáncokat.¹⁴⁸ Vegyes régészeti-történeti argumentációval keltez Gömöri János a soproni sánc esetében: a sánc típusa és történeti vonatkozások okán az ispáni központot Szent István korára datálva.¹⁴⁹ De vegyes érveléssel határozza meg a 11. század elejére Tomka Péter is az északnyugat-magyarországi sáncok korát,¹⁵⁰ mint ahogy a borsodi vár építési korát Wolf Mária szintén a 10. század végére - a 11. század elejére teszi.¹⁵¹ Wolf későbbi munkájában azonban már az 1020-1050-es intervallumot

¹³⁸ Amelynek utolsó összefoglalását itt olvashatjuk: Mordovin 2016, 21-76.

¹³⁹ Györffy 1977, 232-234, 243; Kristó 1988, 21-26; Zsoldos 2001b, 43-48.

¹⁴⁰ Györffy 1977, 191-210.

¹⁴¹ Kristó 1988, 82-85, 94.

¹⁴² Bóna 2001, 106.

¹⁴³ Buzás 2006, 46-51.

¹⁴⁴ Kristó 1988, 57-99.

¹⁴⁵ Dénes 1996, 364.

¹⁴⁶ Németh 1977, 215.

¹⁴⁷ Németh 1985, 109-110.

¹⁴⁸ Bóna 1998, 18-19, Bóna 2001, 106.

¹⁴⁹ Gömöri 2002, 89.

¹⁵⁰ Tomka 1976, 393, 1987, 153.

¹⁵¹ Wolf 1996a, 243, Wolf 2001, 179, 182.

valószínűsíti,¹⁵² érveléséhez elsősorban régészeti és természettudományos keltezési módszereket alkalmazva.

A régészeti érvelésnek több módja lehetséges: 1. Az objektumok értelmével való keltezése sajnálatos módon csupán néhány esetben lehetséges (példának okáért: Nyitra,¹⁵³ Kolozsmonostor,¹⁵⁴ és Doboka várában,¹⁵⁵ 11. század előtti keltezésre egyik sem utal. Bár az utóbbi esetben sajnos nem egyértelmű minden megemlített érelelet¹⁵⁶ stratigráfiai viszonya. A dobokai IV. vártérségi templom körüli temetőjéről a közelmúltban megjelent kismonográfiában Gáll Erwin kísérletet tesz a lelőhely sáncainak és településeinek datálására is. A - nagyrészt közöletlen - dokumentáció és leletanyag alapján a kutató úgy véli, a vár kazettás szerkezetű periódusa I. András korához köthető.¹⁵⁷

2. A sáncvárak régészeti korhatározásánál másik fontos érv a sáncok stratigráfiai helyzete: a teljesség igénye nélkül említenénk néhány példát: a győri sáncot megelőző 10. századi település léte, melyről a szakirodalomból már tájékozódhattuk¹⁵⁸ s melyre később még visszatérek. Sopron esete is kétséges. A szakirodalomban több helyen idézett sánc alatti réteg 10. századi keltezése,¹⁵⁹ a Sopron-Városház utca 1967-71-es ásatása alapján, jelen tudásunk szerint nem bizonyítható - az ásató által 10-11. századra keltezett cserepek ugyanis jóval korábbra, a kora császár korra datálhatóak, s a leletanyagban nem lőtünk további kora középkori leletre sem.¹⁶⁰ A borsodi vár 10. századi előzményéről számos publikációban olvashatunk,¹⁶¹ legújabbban a lelőhely stratigráfiája kapcsán viszont megfogalmazódott egy kritika.¹⁶²

3. Az objektumok tipológiájának kidolgozásával is felállítottak egy kronológiát a kutatás során (a sáncok szélessége¹⁶³ és/vagy a sáncvárak alapterülete alapján,¹⁶⁴ ez azonban ma már nem tartható. Legújabbban a lengyel, cseh és magyar sáncok alapján kialakított tipológia egyik tanulsága az, hogy a típusok jórészt nem alkalmasak keltezésre és nem köthetők egyértelműen valamelyik területhez. Emellett a magyarországi sáncszerkezetek részletes vizsgálatával kiviláglott, hogy korántsem beszélhetünk egységes szerkezetekről, amely egy központi, tervszerű építkezést sugallna. Az összehasonlító elemzést elvégezve az derült ki, hogy a korai sáncvárak építését egy hosszabb folyamatként kell elképzelnünk, amely még Géza fejedelem idején indulhatott, s akár a 11. század második feléig is eltarthatott.¹⁶⁵

4. Bóna István vetette fel azt az ötletet, hogy a várakhoz tartozó népességek (várnép) temetőkronológiájának felvázolásával a sáncok építési ideje meghatározható, az elgondolás tehát az, hogy a temetők kezdete nem tehető későbbre a várak építési koránál.¹⁶⁶ Bóna szerint az oroszvári késő római erődöt, Gerulatát, a 10-11. században várként újrahasználták,¹⁶⁷ Anonymus

¹⁵² Wolf 2008, 90, 173.

¹⁵³ Bednár 1994, 19.

¹⁵⁴ Benkő 1994, 364.

¹⁵⁵ Gáll 2011, 51.

¹⁵⁶ Gáll 2011, 51: I. András, I. István érmék.

¹⁵⁷ Gáll 2011, 51, 54, 35. kép.

¹⁵⁸ Tomka 1976, 153.

¹⁵⁹ Tóth 1968, 2-3, Tóth 1969, 259, Tomka 1976, 153.

¹⁶⁰ Merva et al. 2012.

¹⁶¹ A teljesség igénye nélkül: Wolf 2001, 182, Wolf 2006.

¹⁶² Mordovin 2016, 180-183.

¹⁶³ Nováki – Sándorfi 1981, Sándorfi 1985, 159-173; Sándorfi 1989, 19-26.

¹⁶⁴ Nováki 1988, 149-150; Dénes 1996, 364.

¹⁶⁵ Mordovin 2016, 191-192.

¹⁶⁶ Bóna 1998, 18-19.

¹⁶⁷ Bóna 1998, 26-27.

szerint az odatelepített ruténokhoz köthető.¹⁶⁸ A közelmúltban feldolgozásra került Oroszvár-Wiesenacker dűlő 10-11. századi temető népességének etnikai azonosítása a ruténokkal semmiképp nem bizonyítható. A régészetiileg pedig nem kutatott, ca. 700-800 m-re levő középkori várral (?) való összetartozása kérdéses.¹⁶⁹

Mordovin Maxim a lengyel-cseh központokkal való monografikus összehasonlításában tért ki legutóbb erre a kérdésre, a legújabb eredmények tükrében. Általánosságban elmondható, hogy az említett kelet-közép-európai országok sáncainak dendrokronológiai keltezési adatai arra utalnak, hogy a soros temetők akár fél évszázaddal is megelőzhetik az első építkezéseket. A kutató azonban felhívja a figyelmet a keltezési módszer buktatóira is, az előzményekre (a sánc alatt húzódó településre, s az ahhoz tartozó népesség temetőjére), a soros és a templom körüli temetők egyidejű használatára, a kutatottság egyenlenségére, ami okán úgy véli, a soros temetők nyitásának és a sáncok építésének ideje között semmilyen kapcsolat nem volt.¹⁷⁰

5. Végül szólnunk kell a legkézenfekvőbb és legszükségyszerűbb régészeti keltezési módról: a leletanyaggal való keltezés. Itt elsősorban a kerámiakronológiára gondolunk, amely sajnos egyelőre nem jelenthet megoldást a 10-11. századi intervallumon belül rövidebb időszak meghatározására. Úgy vélem, a sáncok stratigráfiai vizsgálata, s a megfigyelt rétegviszonyok kerámiaanyagának elemzése sem árnyalhatja egyelőre a kérdést: a várakat a 10. században, az államalapítás korában, avagy fél évszázaddal később építették. A kerámiakronológia kérdéses pontjai mellett ennek oka természetesen az is, hogy az építés kora a sánc alatti rétegből előkerült illetve a sánc betöltéséből előkerült leletanyag elemzésével is csupán terminus post quem keltezésre alkalmas. Erre remek példa az újkori¹⁷¹ bácsa-szent vidi sáncban előkerült Árpád-kori és 9. századi leletanyag, amely az átvágott sáncból származó legkésőbbi leletanyagot jelenti.¹⁷² Egyébiránt a rendelkezésre álló leletanyag sok esetben nagyon csekély, gondolunk itt a soproni sánc példájára. Tomka Péter 1967-es (Templom utca 14.) ásatásából biztosan a korszakhoz tartozó leletanyag alig egy tucat kerámiatöredéket jelent. Meg kell jegyezzük, hogy egy kis oldaltöredék fogaskerékmintával díszített, s Gömöri János is utal további fogaskerékmintás cserepekre.¹⁷³ Ha erős bizonyítékként egyelőre ez az adat nem is szolgálhat, mindenesetre felkelti a gyanút, hogy a soproni sánc a 10. század után épülhetett. Az érvelés gyenge pontja nem a díszítéstípus keltezéshetősége- hisz épp ez az egyetlen viszonylag biztos fogódzópontunk a kerámiakronológiában, a 11. század előtt nem jelenik meg a típus-; hanem a leletanyag mennyisége, azaz, hogy egyetlen ilyen cserép áll rendelkezésre.

A rövid áttekintés hivatott érzékeltetni a korszak ezen objektumtípusának keltezési nehézségeit: a kutatás elején megfogalmazott 10. századi eredet, az egy ideig meggyőzőnek vélt államalapítás kori keltezés, egyes várcsoportok I. András uralkodásának idejéhez való kötése után ma is találkozunk olyan, érvekkel erősen megtámogatott, monografikus jellegű összehasonlító elemzésen alapuló nézettel, miszerint a korai sáncok nem keltezhetők meggyőzően néhány évtizedes intervallumra, de építési korukat akár a 10. század utolsó harmadától a 11. század második feléig is feltételezhetjük.

Ami most ebben az összefüggésben lényeges: a kora Árpád-kori sáncok kiégésének (!) keltezésére archeomágneses mérések is történtek, két sánc esetében is, Darufalván és Sopronban. Meg kell említeni, hogy ebben az esetben a régészeti és az archeomágneses adat nem ugyanazt a momentumot célozza meg: az előbbi a sánc építésének korát, az utóbbi a sánc utolsó kiégésének,

¹⁶⁸ Pais 1977, 131.

¹⁶⁹ Horváth et al. 2012.

¹⁷⁰ Mordovin 2016, 128-130.

¹⁷¹ Tomka 2000a, 13-14, Tomka – Merva 2016.

¹⁷² Nováki 1976, 121-123, 8-10. kép.

¹⁷³ Azonban azok leletkörnyezete nem egyértelmű, illetve a hivatkozott táblán nem található ez a díszítéstípus: Gömöri 2002, 90, 57.kép.

pusztulásának korát. Darufalva esetében a régészeti keltezés a dokumentáció hiányos volta miatt nem állhat oly biztos alapokon, hogy rövidebb időszakra datálhassuk az objektumot. Megjegyzendő, hogy eltérő adatok szerepelnek az irodalomban e kapcsán: a keltezés a darufalvi sánc betöltéséből előkerült vasszekerce alapján¹⁷⁴ 11. század,¹⁷⁵ míg Márton Péter munkájában Darufalva régészeti keltezésénél 970+-75 év áll.¹⁷⁶ Ezen részleteket azért tartom fontosnak kiemelni, mert bizonytalanságra ad okot az idézett eltérés, ha arra az alapvetésre gondolunk: az archeomágneses kormeghatározás régészeti adatokon alapul. A multidiszciplináris együttműködésnek köszönhetően azonban C-14 és TL-keltezés is történt az archeomágneses módszer mellett. A kalibrált adatok mindhárom korhatározási módszerrel oly széles időintervallumot adtak meg, melyet a régészeti megfigyelések is valószínűsítettek. Emellett a kiértékelte mérések alapján is megerősödni látszik azon megállapítás, miszerint a sáncokat nem tudatosan égették ki (a kivágott fából vett minta, illetve az égetett agyagobjektumból vett minta kora közt kicsi az átfedés). A tárgyalta módszer, a kutatás korai szakaszát tekintve, ukrán, bolgár és francia adatokból interpolált eredményeket adott, így a darufalvi sánc AM keltezése 910-1050.¹⁷⁷

A sokat kutatott soproni sánc régészeti keltezése egy korábbi közlésben még 10. század,¹⁷⁸ Márton Péter közlésében viszont már akkor 11. század.¹⁷⁹ Az archeomágneses mérések eredménye (a Templom utca 20-nál megásott sáncrészlet alapján) 11. század második fele.¹⁸⁰ A soproni kutató gondolatmenete az, hogy ahol a C-14 és az AM illetve TL koradatok érintkeznek illetve átfedés van, az az időszak a kiégetetlen sánc kora, ami megközelítőleg a sánc építésének időszakát jelöli. Ezt az időszakot az adatok tükrében az ezredforduló környékén látja.¹⁸¹ A publikált mérési eredmények alapján azonban ezt nem látom be, az imént ismertetett következtetés mögött talán a minél pontosabb keltezés kényszere sejlik.

A Kárpát-medencei 10-11. századi települések keltezési lehetőségeiről

A témáról fentebb már részletesen értekeztem, ehelyütt egy kérdést emelnék ki, a régészeti és a geofizikai adatok kölcsönös használata kapcsán. Ahogy azt a kerámia kronológiai problémáinál már említettük, jelentős tényezőként kell számolnunk a regionalitással is. A regionális különbségek okozhatnak egyes díszítés- vagy edénytípusoknál kronológiai különbséget is, de, példának okáért ezt feltételezhetjük a korai kézikorongolt bográcsok esetében is.¹⁸² Mivel az archeomágneses adatpárok éppen hogy közös nevezőre hozzák a keltezést (Magyarország az archeomágneses adatok szempontjából egy régiónak tekinthető), ezért abban az esetben, ha a regionális kronológiai különbségeket ismerjük a kerámia keltezésnél, akkor ez nem okozhat torzulást. Sajnos azonban egyelőre csak sejtjük a mozaikosságot, az egyes területek és a helyi fazekashagyományok körvonalazása a Kárpát-medence legnagyobb részén még várat magára. A felvetés, vagyis a módszertani szempontból is körültekintő eljárás igénye tehát teoretikus alapokon nyugszik (felmerül példaként: a soproni fogaskerékmintás cserepek alapján keltezett archeomágneses adatpár

¹⁷⁴ Karl Kaus szerint 9. századi végi - 10. század eleji: Kaus 1996, 186, Abb. 2.

¹⁷⁵ Gömöri 2002, 91.

¹⁷⁶ Márton 1994, 390.

¹⁷⁷ Gömöri et al. 1994, 36-38.

¹⁷⁸ Gömöri et al. 1994, 60, 1. táblázat, később javítva: Gömöri 2002, 91.

¹⁷⁹ Márton 1994, 390.

¹⁸⁰ Gömöri 2002, 67, 254. lj.

¹⁸¹ Gömöri 2002, 92, 58. kép, 93.

¹⁸² Például: a Sopron környéki 10-11. századra, vagy azon belül keltezett objektumokból egyetlen cserépbográcsról sincs tudomásunk, Győr környékén viszont számos, a korszakra keltezett bográcsos lelőhelyet ismerünk. (utóbbira: Takács 1993, 454, 43-45. lj., 455., 46. lj.)

meghatározhatja-e északkelet-magyarországi lelőhelyek korát?), további kutatások szükségesek a bizonyossághoz.

A 10-11. századi vaskohók keltezési lehetőségeiről

Természetesen az egyes objektumtípusok időbeli elhelyezése, abszolút koradatokhoz való kötése (tipokronológiája) is keltező értékű leletek (azaz nagyrészt kerámia) kiértékelésén kell alapuljon, így van ez a vaskohótípusoknál is.¹⁸³ (Ez a keltezési mód az alapja az első átfogó magyar középkori kohászattörténeti összefoglalóban felsorakoztatott lelőhelyek kronológiájának is.¹⁸⁴)

A vaskohók esetében a tipológiai alapon való, szűkebb intervallumra való abszolút datálás önmagában ingoványos talajon mozog.¹⁸⁵ Gömöri János kezdeményezésére, az 1980-as évek elejétől végeztek a korszak számos vaskohászathoz kapcsolható településobjektumán archeomágneses mérést is.¹⁸⁶ Sok esetben tapasztalhatjuk a kohó- és a kerámiatipológia segítségével az objektumok régészeti kormeghatározásánál, az ásató akár fél évszázadra keltez. Példának okáért: Sopron-Potzmann dűlő: 10. század első fele,¹⁸⁷ Sopron-Bánfalvi út, 10-11. század fordulója,¹⁸⁸ Röjtökmuzsaj-Zsebedomb, 11. század első fele¹⁸⁹ mely véleményünk szerint kerámiával való keltezéssel ilyen rövid időszakra nem lehetséges.

Archeomágneses keltezési adatok az utóbbi időszak régészeti szakirodalmában

A régészeti szakirodalomban olvasható archeomágneses adatok tanulsága szerint a módszerrel ma már egyre pontosabb datálás lehetséges. Az 1990-es évek elején megásott Ménfőcsanak - Szeles dűlő Árpád-kori településének feltárásánál a 2. objektum (kemencebokor) két platnijából is történt mintavétel. A jelentés¹⁹⁰ és a szakirodalom alapján az objektum Árpád-kori,¹⁹¹ illetve középkori,¹⁹² további levélbeli közlésből pedig pontosabban tájékozódunk: a kemencét az akkori mérések alapján 1050-1250 között használták utoljára. A megadható intervallum az akkor kiértékelt mérések alapján tehát minimum 200 év volt. És ez elégséges is volt, hiszen az ásató régészek (az ásatás elején) olyan célból végeztették el a méréseket, hogy megállapítsák, római vagy középkori objektumról van-e egyáltalán szó. Ezzel szemben a 2000-es évek elejétől a régészeti szakirodalomban már olvashatunk olyan kora-Árpád-kori településobjektumokon végzett archeomágneses mérési eredményekről is,¹⁹³ amely akár +20 évre, az ezredforduló környékére¹⁹⁴ kelteznek egy-egy objektumot.

Következtetések

Ezen alfejezet egy általános problémáról, az archeomágneses keltezési módszer régészeti háttéréről és használati lehetőségéről kívánt számot adni. A korszak és lelőhelyek példája azt hivatott illusztrálni, hogy milyen mértékben nyugszik biztos alapokon régészeti keltezésünk, s ebből

¹⁸³ Gömöri 2000.

¹⁸⁴ Heckenast et al. 1968; ahol a datálás minden esetben reális, több évszázados intervallumra történt.

¹⁸⁵ Leletanyag híján a keltezés bizonytalan, pl.: Pleiner 1987, 86; általános kohótípológiáról s annak keltezhetőségéről: Pleiner 2006, 123-131.

¹⁸⁶ Gömöri 2000, 2002.

¹⁸⁷ Gömöri 2002, 115.

¹⁸⁸ Gömöri 2002, 117.

¹⁸⁹ Gömöri 2002, 118.

¹⁹⁰ Márton 1991b, 5.

¹⁹¹ Márton 1991, 18.

¹⁹² Márton 1994, 393, 1. tábla.

¹⁹³ Kezdetben ezeken az eredményeken felbuzdulva, egy esetleges jövőbeli alkalmazás reményében mélyedtem el a módszer régészeti szakirodalmában.

¹⁹⁴ Pl.: Molnár 2002, 126-127.

kifolyólag milyen hosszú időintervallumot adhatunk meg biztonsággal egy-egy kora-Árpád-kori lelőhely esetében.

Fontosnak tartom tehát megjegyezni, hogy az archeomágneses kalibrációs görbét alkotó alapadatok régészeti keltezési hibahatára, a felhasznált ábrán az egyes pontokhoz tartozó vízszintes vonalakkal jelölt szakaszok¹⁹⁵ túlzóan rövid intervallumot jelölnek. (III. 3. ábra)

Ilyen rövid időszakra való kormeghatározás a 10-11. századon belül:

1. egy-egy jól keltezhető temetkezés esetében lehetséges, az objektumtípus természetéből adódóan azonban sajnos archeomágneses keltezési módszerrel a sírok nem keltezhetőek.

2. a sáncok esetében természettudományos keltezés híján vitatható az ilyen szűk intervallumra való keltezés. Mint láhattuk, a kutatás elején megfogalmazódott 10. századi eredet, majd általános vélekedés a sáncok államalapítás kori keltezése, de egyes vár csoportok esetében felmerült az I. András kori datálás lehetősége is.

3. a települések esetében nem bizonyítható egyelőre az 50-100 éves intervallumra való abszolút keltezés: a telepátasok tanulságai szerint lehetséges a 9-10. századi, 10-11. századi, a 11. századi, illetve 11. századtól való datálás, de csak a 10. század száz éves intervallumára való keltezéséről, telepkéremia esetében, hagyományos régészeti-klasszifikációs alapon, elemzés nélkül nem beszélhetünk.

4. a vaskohók esetében sem tartom valószínűnek az objektumtípus régészeti keltezéssel rövid intervallumra való datálását. Tipológiai alapon kevésbé valószínűsíthető, a leletkörnyezet kiértékelésével pedig, a településekhez hasonlóan, úgy vélem, nem adható meg száz éves, illetve annál rövidebb intervallum.

Ebből következik, hogy az itt tárgyalt korszak lelőhelyeinek fél évszázadra való meghatározása egy olyan régészeti keltezési érveléssel sem támasztható alá oly bizonyossággal, hogy végül csupán azok alapján közvetve, az archeomágneses keltezési módszeren keresztül ezen lelőhelyekkel további lelőhelyeket datáljunk.

2. Közvetlenül a kerámialeleten végezhető vizsgálatok

A termolumineszcens keltezés hibahatára egyelőre ($\pm 10-15\%$)¹⁹⁶ olyan széles intervallum megállapítására alkalmas, amely a korszak esetében megállapítható hagyományos régészeti kronológia pontosításához még nem járulhat hozzá.

A radiokarbon keltezésnek közvetlenül a kerámián, azaz a kerámia soványító anyagán történő méréssel való alkalmazása¹⁹⁷ a korszak leletanyagán csekély valószínűséggel vezetne sikerhez, tekintve, hogy a ritkán előforduló sütőharangok és agyagtepsik kivételével nem jellemző az edények szerves anyaggal való soványítása.

Itt kell megemlítenünk a radiokarbon kormeghatározásnak szintén kimondottan közvetlenül a kerámiaanyagon végzett variánsát, amely segítségével az edény falában lévő lipidek jelenlétét felhasználva lehetséges a datálás.¹⁹⁸ Használata a magyarországi régészetben még példa nélkül való.

¹⁹⁵ Márton 2010, 116. 1. ábra.

¹⁹⁶ Mivel korszaktól függően a hibahatár több száz év is lehet (Aitken 1982, 100-102).

¹⁹⁷ Gomes – Vega 1999.

¹⁹⁸ Stott et al. 2001.

2009-ben került publikálásra egy szintén új datálási módszer: a rehidroxilációs (RHX) keltezési módszer. Az abszolút kronológia megállapítására alkalmas módszer közvetlenül a kerámialeleten történik, hibahatára az eddigi kísérletezések tanulsága szerint akár ± 15 évre csökkenthető.¹⁹⁹

3. Közvetlenül szerves anyagon végezhető vizsgálat

A kézenfekvő megoldás esetünkben (is) a radiokarbon vizsgálatoknak a szerves anyagú leleteken való mérését jelenti.²⁰⁰ Az alkalmazás azonban megfontolt mintavételezést kíván, erre kell kitérnem a következőkben.

¹⁹⁹ Wilson et al. 2009; a magyar szakirodalomban való első megjelenése: Márton 2010, 116.

²⁰⁰ A korszak telepeinek hazai kutatásában viszonylag korán: Herold 2004, 112-115, illetve az NK 104533. sz. kutatási projekt keretében az ország több régiójából (Vas megye, Győr-Moson-Sopron megye, Tolna megye, Pest megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Csongrád megye) származó lelőhelyről mintegy 70 minta került mérésre az utóbbi években (2013-2017 között). Ezek közül valók az általam feldolgozott lelőhelyekhez kapcsolódóak, a disszertációban ismertetett minták eredményei, amely a teljes mennyiség kb. harmadát teszi ki.

III. 3. A MINTAVÉTELEZÉS DILEMMÁJA A 9-10. SZÁZADI LELŐHELYEK VONATKOZÁSÁBAN

Mindezekből következően (lásd a lelőhelytípusokat és az elérhető természettudományos módszereket) gondolkozom tovább. Optimális esetben elsődleges szempont (volna) az, hogy álljon rendelkezésre egy viszonylag pontos kronológiai támpont: egy jól keltezhető lelet (érme, fémleletek, más természettudományos módszerrel keltezett lelet), vagy egy jól keltezhető objektum (írott források, szerencsés szuperpozíció alapján). Néhány kivételtől eltekintve²⁰¹ azonban nincs tudomásunk a 9. század második fele s a 10. század első fele közötti időszakra datált leletekről, telepekről. Tekintettel arra, hogy evidens módon csak és kizárólag zárt leletegységekből történhet a mintavételezés, első körben - eddigi kutatásaink alapján, a korszak sáncainak leletanyagát ilyen szempontból mellőzve²⁰² - két lelőhelytípus marad: a következőkben egyrészt a korszak temetőinek, másrészt településeinek régészetét vesszük górcső alá.

A temetők

Arra már korábban kitértem, hogy a korszak kerámiája nem a sírba tett edények vizsgálatán keresztül ismerhető meg leginkább. De a módszer használhatósága kapcsán most hangsúlyosan szem előtt kell tartani az alábbi evidenciákat:

1. Mint fentebb már láthattuk: rendkívül ritka és egyes régiókban alul-, más régiókban (pontosabban: más régiók egyes temetőinél) pedig erősen felülreprezentált az ételmelléklet adásának szokása, különös tekintettel az edénymellékletre. Példának okáért: a mai Heves megye területén mindössze 9 sírban dokumentáltak edényt, s ezek a kerámiák korántsem mutatnak egységes képet, ilyen kis mintaszámnál egyes csoportok elkülönítése talán csak az esetlegességnak volna betudható. Ebből kifolyólag sajnos könnyen beláthatjuk, hogy ezen leletek nem elegendőek egy-egy terület egykorú telepeinek időrendi pontosításához, de feltétlenül még azok 10-11. századi meghatározásához sem. Az elterjedésében megfigyelhető anomáliák kapcsán pedig gondoljunk a két végletre: míg Vas megyében idáig egyetlen 10-11. századi temetkezést sem tártak fel, ahova göngyölegként szolgáló kerámiaedényt is helyeztek volna, addig Veszprém megyében - a kevés lelőhelyek egyikén - Halimba-Cseres lelőhelyen viszont a sírok 14%-ánál, 132 esetben figyelhető meg a szokás. (S hozzá kell tennünk: ez a szám, jelenlegi ismereteim szerint, az összes Kárpát-medencei 10-11. századi sírokba tett edényeknek mintegy 1/7-ét teszi ki.) Meglehetősen nagy tehát a térbeli egyenetlenség, s általában a rítus ritkasága okán, néhány általános megállapításon túl nem szolgálhat alapul a sírba tett edények vizsgálata az egykorú telepek keltezéséhez. Ki kell mondani, hogy biztosan csupán egy megállapítás emelhető ki: a fogaskerékminta 11. századi elterjedése, amelyet sok helyütt megállapítottak már a korszak kerámiájával foglalkozó kutatók.²⁰³ A sírba tett edények vizsgálata helyett talán inkább az edényes sírok vizsgálata vezethet értelmezhető eredményhez, jelen témánktól azonban ne kanyarodjunk el.

2. A korszak általános, vélelmezett fazekas-szerveződési szintjére gondolva is rendkívül esetlegesnek mondható, hogy a leletanyag, mind ritkasága, mind térbeli egyenetlensége miatt mennyire reprezentálja a korszak fazekasságát, illetve mennyire tükrözi vissza híven annak mozaikosságát. Mivel a formai klasszifikáció a sírba tett edényeknél az általános tendenciákon túl nem vezethet előre, azaz árukról egyáltalán nem beszélhetünk a korszakban, ezért erősen kétségesé vált az is, hogy a sírba tett edények értékelése egy az egyben vonatkoztatható lenne a telepekre.

3. Épp azon kritikus kérdésre való tekintettel, amelyet e disszertáció is firtat: a további 9. századi népességnek a magyar honfoglalás idején használt temetőit, így az ezekhez kapcsolódó temetkezési

²⁰¹ Gergely 2016, Tomka – Merva 2016.

²⁰² A 10-11. századi sáncok kerámiával való keltezése kapcsán lásd: Merva 2011.

²⁰³ Pl.: Takács 1996b, 340.

rítust (edénymelléklet-adás), illetve annak gyakoriságát nem ismerjük, illetve egyelőre nem tudjuk kimutatni.

4. Ami a honfoglalással induló telepeket illeti: a régészeti kronológia a temetők esetében körvonalaz olyan kifejezett leletegyütteseket, amely alapján a 10. századot el tudjuk különíteni a 11. századtól, illetve még a 10. századon belül is tudunk keltezni; ez evidencia. Jelenleg nem áll rendelkezésünkre olyan, a sírokra alkalmazható természettudományos keltezési módszer, amely ennél pontosabban tudna adatolni. Gondoljunk csak a radiokarbon keltezésre: a szénizotóp-szint tekintetében egy kimondottan szerencsétlen időszaknak nevezhető a 10. század, önmagában e módszerrel jelenleg a századon belül nem lehetséges egy rövidebb időszak meghatározása.²⁰⁴ Egy éremmel keltezett sír, illetve az abban lelt edény időrendjéhez nem tesz hozzá jelenleg egy természettudományos módszer mérési eredménye sem.

Mindezek alapján úgy véljük, a sírba tett edények időrendjének vizsgálata hosszútávon nem oldhatja meg a korszak telepeinek, de főként nem a honfoglaláskor idején fennálló, majd továbbélő telepek időrendjének kérdését. 1. A sírba tett edény talán még egy 30 km-es sugarú körében sem feltétlenül jelentene megoldást az egykorú telep keltezésére; 2. a 10. századi sír általában régészeti módszerekkel ugyanolyan jól vagy jobban keltezhető, mint ahogy jelenleg bármely természettudományos keltezési módszer keltezni tud.

A telepek

Amennyiben a mintavételeknél elsősorban a telepeket preferáljuk, még mindig két szemlélet közül kell választanunk:

1. A Kárpát-medence különböző pontjairól származó leletegyüttesekre koncentrálnunk. A kiválasztás fő szempontja itt az, hogy a leletegyüttes

a) valamely módon pontosabban keltezhető legyen (pl. éremlelettel, már rendelkezésre álló radiokarbon adattal, amelyet az újabb módszer bevonásával kombinálni lehet egy rövidebb intervallum kinyerése céljából),

b) olyan, az eddigi hagyományos régészeti kerámia klasszifikáció kronológiailag szignifikáns(nak vélt) lelet típusát is foglalja magában, amelynek vizsgálata sarkalatos időrendi kérdések megválaszolásához vihet minket közelebb.

A legoptimálisabb a két szempont együttes érvényesülése volna a mérésre kiválasztott objektumok esetében.

2. Egy kisebb régió vagy mikrorégió egyes telepobjektumaira koncentrálnunk, vagy még szűkebben, egy-két lelőhely telepobjektumaira, olyan lelőhelyeknél, ahol az eddigi régészeti megfigyelések alapján indokolt a 9-10. századi keltezés felvetése.

Mivel egyelőre tízes nagyságrendű minta mérésére van lehetőség, még nagyobb gonddal kell figyelniünk, mely adatmennyiség adhat alapot következtetések levonására. Tekintettel erre, előremutatóbb a 2. koncepciót követni, azon belül is egy-kettő, a téma szempontjából releváns lelőhely objektumait/leleteit vizsgálni, amely egy, kiinduló pontként szolgáló esettanulmányhoz nyújthat alapot. Mivel az 1. koncepció szórványos és vélhetően egymástól teljes mértékben független leletek vizsgálatát, illetve egymástól független adatok kinyerését jelentené, az egyes minták megállapított koradatán kívül ezekből egyéb következtetés levonása tévútra vihet. Emellett gondoljunk csak a 10-11. századi sáncok keltezési nehézségeire: néhány éve örvendetes módon közlésre került a pozsonyi sánc - egyébként egyáltalán nem meglepő - radiokarbon és

²⁰⁴ Ezúton is köszönettel tartozom Molnár Mihálynak (MTA ATOMKI, Debrecen) a konzultációért.

dendrokronológiai vizsgálati eredménye,²⁰⁵ ebből azonban közvetlenül - evidens módon - módszertani hiba volna más, a Kárpát-medence egyéb területein elhelyezkedő sáncainak pontosabb korára következtetni.

Következtetés

A sírba tett edények összegyűjtése és elemzése nem fogja megoldani a 10. századi telepek időrendjének kérdését, s főként nem a honfoglalás idején már létező és továbbélő telepek keltezését, ezért ezen leletek bevonását el kell vetnünk. Az esetek többségében a hagyományos kronológiánál pontosabban egy természettudományos módszer sem tud keltezni, amennyiben pedig mégis - és ez a legfontosabb érv -: egy edény tanulsága, a saját, ezáltal pontosított kronológiáján túl semmiféle további információt nem nyújt. Ez pedig egyszerűen azon mozaikosságnak köszönhető, amelyből egy-egy esetben egyelőre még azt sem tudjuk megállapítani, hogy regionális, vagy időrendi okokra vezethető-e vissza? Tekintettel a korszak alacsony fazekas-szerveződési szintjére, arra, hogy nem voltak nagyipari termelésre felállított műhelyek, és általában nem használtak gyorskorongot, nem beszélhetünk egységes, jól azonosítható kerámia árukról. Ily módon számomra értelmezhetetlen volna például a dél-alföldi és a kiskisalföldi 10-11. századi kerámia részleteiben való összehasonlítása, hacsak nem kontrasztba állítása. Az általános tendenciák megállapítása pedig legalább félszáz éve megtörtént. A sokszor elhangzó közhely tehát most is érvényes, kutatásommal én is erre törekszem: a mozaikosságból kifolyólag csak regionális, de legfőképp mikroregionális vizsgálatokra lehet alapozni.

Első lépcsőben nem leletet, hanem lelőhelyet szeretnék keltezni. A fentiekből kifolyólag a korszakból igen kevés olyan kifejezett „kerámiatípus” van, amely pontosabb datálása a továbbiakban lelőhelyek sorának reális keltezésére jogosítana fel. Gondoljunk csak egy emblemikus lelettípusra: bár egyelőre csak sejtés, mint sem bizonyított tény, de véleményem szerint az érintett időszakban széles körben nem terjedt el a kézikorongolt bogrács, és biztosan csak a 11. századtól keltezhető. Emellett, újabb adataink arról is árulkodnak, hogy néhány lelőhely archaeobotanikai, archaeozoológiai és településszerkezeti sajátosságai alapján felmerül, hogy az edénytípus életmódot is jelez, nem kizárólag időrendet (ezt majd látjuk is az alábbiakban). De ami ennél fontosabb: ha végiggondoljuk újra a III. 2. ábrán felvázolt modelleket és a teoretikus kontakt periódus lehetőségét, abban az esetben, a kritikus időszakban (azaz a 9-10. század fordulóján) két különböző, egyidős kerámiaművességet, illetve lelettípust kellene keresnünk. Amennyiben a 11. ábra 3. modelljének lehetett realitása, abban az esetben meglepetésre adna okot, ha az általunk jelenleg „tipikus 10-11. századnak” aposztrofált kerámia nagyjából a honfoglalás idejére volna keltezhető. Ellenben elképzelhetőnek tartom azt, hogy az általunk „tipikus 8-9. századnak” aposztrofált kerámiaanyag egyes darabjairól kiderül, hogy a 9. század második felére, vagy 9. század második felétől keltezhető. De térjünk vissza a gondolatmenet elejére: szem előtt tartva mind a mozaikosságot, mind a két nép és azok fazekas tradíciójának kölcsönhatását, avagy (adott esetben) egyetlen fazekas hagyomány átalakulását, reálisabb kutatási célnak tekintem egy-egy „továbbélő-gyanús” telep vagy lelőhelykomplexum objektumainak vizsgálatát, az adott telep időrendjét tisztázandó, mint fordítva.

Mindezekkel indokolva: egyelőre a cél lelőhelyek, közelebbről: egyes 9-10. századi lelőhelyek, nem pedig „a 9-10. századi kerámia” keltezése. A „honfoglalás kori kerámia” néhány koradat segítségével való körberajzolása helyett reálisabb célkitűzésnek tekintem egyes 9-10. századi telepek megállapítását. Ebből a megfontolásból a továbbiakban erre tettem kísérletet, igyekezvén a következő időrendi javaslatokkal, tehát a kronológiával nem interpretálni.

²⁰⁵ Henning – Ruttkay 2011, 272-273.

IV. A LELŐHELYFELDOLGOZÁSOK MÓDSZERTANA

A disszertáció keretében feldolgozott két mikrorégió négy lelőhelyének feldolgozását az alábbiakban vázlatosan bemutatott²⁰⁶ módszertan alkalmazásával végeztem. Mivel a telep kutatás origójának a keltezés tartható, elkerülhetetlen a kerámiakutatással kezdeni a sort. Az időrend megállapításának legfőbb, a 8-11. századi telepek vizsgálatánál a mai napig elhanyagolt, olykor félreértett fázisa a kerámiakutatás, melyre a továbbiakban építkézhetünk. Elvben nem csupán az időrend megállapítására, de a technológiatörténet, a gazdaság folyamatok, a kapcsolati háló, vagy a társadalomrégészet feltérképezésére is alkalmas és alkalmazandó a vizsgálat. Emellett, bár evidens, még mindig hangsúlyoznunk kell, hogy a településszerkezet, a telepszerkezet, az objektumtípusok klasszifikációja, egyáltalán a településkép meghatározása nem kezdődhet el a valószínű (lehetőség szerint több) időrendi modell felállítása nélkül.²⁰⁷

A hazai 8-11. századi telepkerámia kutatására alapvetően két főirány jellemző. Míg klasszikusan a kerámia formai elemzésére koncentráltak,²⁰⁸ megjelenik egy merőben más megközelítés, az előbbinél hangsúlyosabb mozzanat alapul vétele, a technológia, technológiai csoportok vizsgálatáé,²⁰⁹ mely egyre gyakrabban egészül ki petrográfiai kutatásokkal.²¹⁰ A két fő trend mellett a legújabb szakirodalomban (újra) olvashatunk a néprajzi kerámia, mint kiinduló pont alkalmazásáról.²¹¹

Jelen disszertáció keretében, részben tapasztalataim alapján, részben a hazai mellett külföldi, illetve más korszakok kutatásának szakirodalmából okulva a következő módon gondolkozom. Első lépésként a leletanyag fő technológiai csoportjainak (azon belül hangsúlyosan a makroszkopikusan megállapítható soványítás- illetve égetéstechnikának) megállapítása történt meg. (IV. 1. ábra) Természetesen mikroszkópos vizsgálat nélkül csupán elnagyoltan különíthetők el az egyes kerámiakörök, a tapasztalat azonban azt mutatja, mindenképp ezt a vizsgálatot érdemes legelőször

²⁰⁶ A leírórendszer, a kód-dekód az első lelőhely feldolgozásánál kerül ismertetésre.

²⁰⁷ Annak ellenére, hogy a kutatás egyes fázisaiban hasznos, sőt, szükségszerű lehet egy-egy átfogó munka, mint kutatási helyzetkép megállapítása, e sorok írója a továbbiakban mégis a teleprégészet egyes lépcsőfokainak alapvető feltételére koncentrálni, a lelőhelyek elemzésére, de legalábbis az anyagközlésre.

²⁰⁸ Ezt a kutatástörténeti gyűjtést doktori disszertációjában már summázta Rácz Tibor. Rácz 2016, 79 l., utalva Bálint Csanád, Szőke Béla Miklós és Takács Miklós munkáira.

²⁰⁹ Vida 1996, 329, Herold 2004, Herold 2006.

²¹⁰ A régészeti korú kerámiák tekintetében a kora középkori leletek archaeometriai vizsgálatának sorát az 1980-as évek végén 6-9. századi tolnai leletek geokémiai analízise bővítette, a korszak régészetét tekintve elsőként. (Balla et al. 1988; Balla 1989) Mintegy két évtizeddel később, a 9. századi zalavári kerámia anyagon történt több ízben archaeometriai kutatás. (Bajnóczi et al. 2005; Herold 2007, Herold 2010) Nagyobb sorozatban bizonyos ausztriai lelőhelyek 8–9. századi hagyatékán végeztek kerámiavizsgálatot (Herold 2009, Herold 2010b, Herold 2011, Herold 2012, Herold 2013, Herold 2015), illetve szintén e korszakból egy dunántúli lelőhely sírba tett edényeit elemezték a közelmúltban, régészeti-petrográfiai szemmel. (Kreiter et al. 2014)

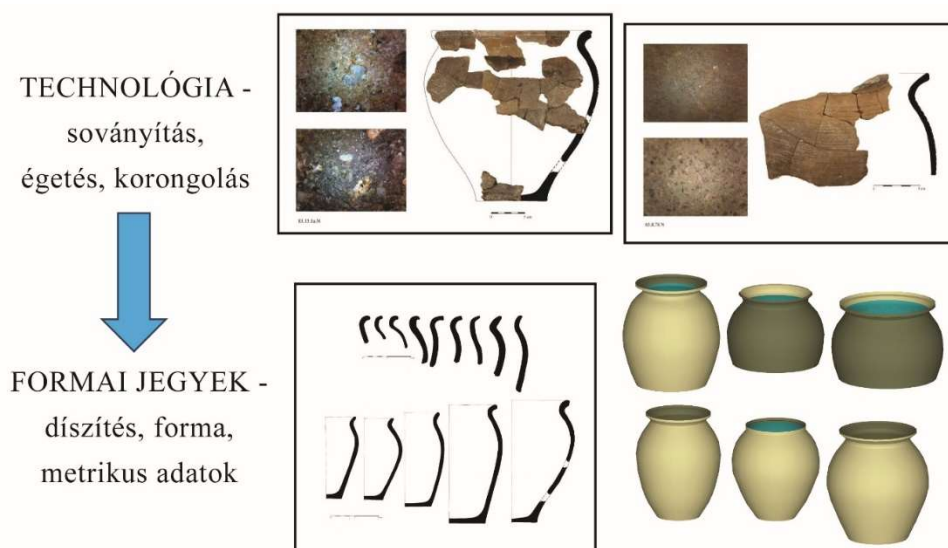
A kora- illetve késő Árpád-kor leleteit a 2000-es évek első évtizede folyamán kezdték vizsgálni. Ekkor alakult az a munkacsoport, mely az északkelet-magyarországi régióra fókuszálva a 10-13. századi fazekasságának feltérképezésére vállalkozott. Így került elsőként közlésre az emblemátikus 10. századi Edelény-Borsod lelőhely kerámiáanyagának vizsgálati eredménye, (Szilágyi et al. 2004, Szilágyi et al. 2006, Szilágyi 2013a) majd további Árpád-kori lelőhelyek anyagának elemzése következett. (Szilágyi 2013b, Simonyi 2016.) E munkacsoport kezdeményezésének köszönhető az is, hogy a telepkerámia mellett a kontroll anyagként felhasznált dunántúli Halimba-Cseres 10-12. századi temetőjének sírba tett edényeit is bevonták a mintavételezésbe. (Szigeti – Szilágyi 2013) Jómagam is publikáltam a témában: Merva 2016c.

Említendő még a kifejezetten a korai grafitos kerámiára irányuló kutatások, amelyek szintén a 2000-es évek elején indultak. Több szlovákiai 11-12. századi (Fusek – Spišiak 2005) dunántúli 9. századi (Szőke 2012), illetve északnyugat-magyarországi 8-9. századi (Martinschich 2011), 9-10. századi, illetve 10-11. századi lelőhelyek (Merva 2016e) grafitos kerámiájának provenienciavizsgálatára volt alkalom az utóbbi évtized során.

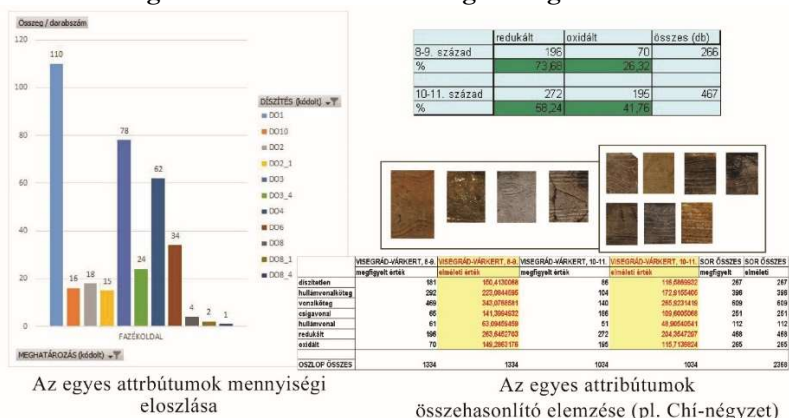
²¹¹ Rácz 2016, 80-83.

elvégezni. Gyakorlati szempont, hogy e módszerrel formai jegyeit tekintve számos, ha nem is minden egyes indifferens töredék csoportba sorolása is lehetséges.

Második (és másodlagos) lépésként került sor, az egyes csoportok formai elemzésére (értsd: díszítés, alak, ill. a metrikus adatok is), mely természetesen a leletanyagnak az előző vizsgálatnál már kisebb hányadát érinti. A fő technológiai csoportok formai jegyeinek összevetésével olvashatóak le az idáig már sokszor megfogalmazott, de ritkán számszerűsített tendenciák, melyre az egyes formai jegyek mennyiségi eloszlásának kimutatásával válnak láthatóvá. (IV. 2. ábra) Ahogy azt a gyakorlat mutatja majd, a különböző szempontok szerinti adatfelvétellel, a technológiától a formai jegyekig, számos csoport és alcsoport különíthető el elvben, erre azonban csak az ésszerűség keretein belül törekedtem.

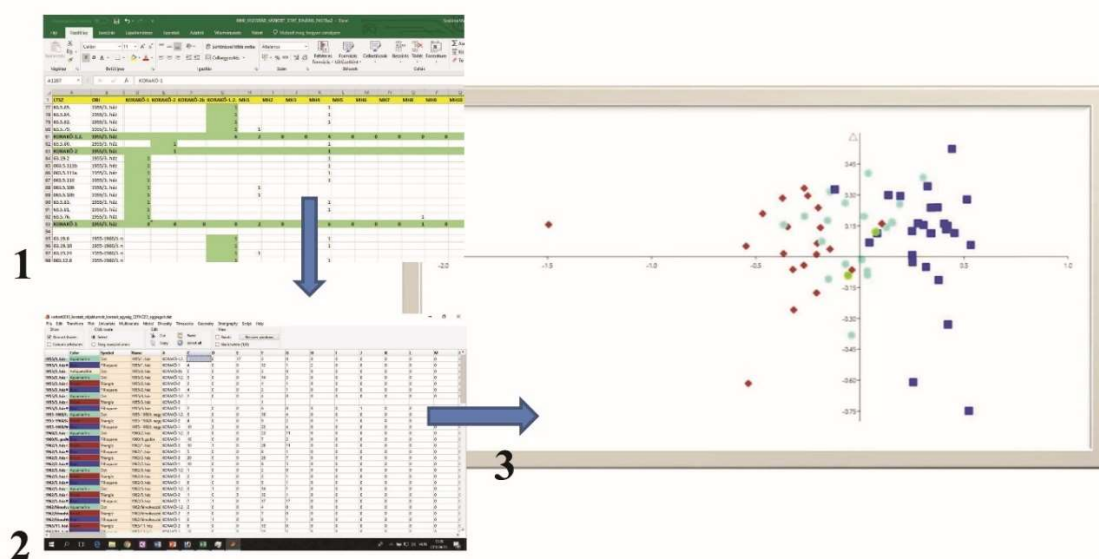
IV. 1. ábra: A kerámiafeldolgozás módszere. A technológia vizsgálata felől a formai klasszifikációig.

IV. 2. ábra: Az egyes attribútumok egyszerű statisztikai vizsgálata (mennyiségi eloszlások)

Mindezek nyomán kapcsolódhatunk az adatok (azaz az egyes töredékek technológiai illetve formai attribútumainak) bináris formában való megjelenítésére. MS Excel táblázatban, egyszerű relációs adattáblában tárolom a kerámialeletek leírását, amely sorokból (mint esetek: azaz a kerámatöredék) és oszlopokból (mint változók: azaz az egyes jellemzők, attribútumok). A rendszer nem csak elemezhetővé teszi a rendelkezésre álló, idáig megállapított adatok halmazát, de akár egy korábban készített, precíz leírás is átalakítható egy ilyen, további vizsgálatokhoz elengedhetetlen formátummá. Az egyes töredékek bináris alapú leírása (amely az egyes leíró elemekre adott válasz: 0 - nem, 1 - igen) segíthet abban, hogy kerámiaelemzést hajtsunk végre. Amennyiben az egyes

stratigráfiai egységekbe tartozó kerámiatöredékeket egy sorban szeretnénk szerepeltetni, az adatok aggregálásával mindez lehetséges - így válik egy eset (egy sor) egy leletösszefüggésben előkerült kerámialeleteinek összeolvasztott adatsorává.

oszlopok: a leírás szempontjai: technológiai és formai jellemzők (változók)
sorok: az egy leletösszefüggésből előkerült kerámiatöredékek aggregált adatai (esetek)
1: bináris adatok (Ms Excel), 2. bináris adatok (Past)
3. többváltozós statisztikai módszer eredménye kétdimenziós síkon

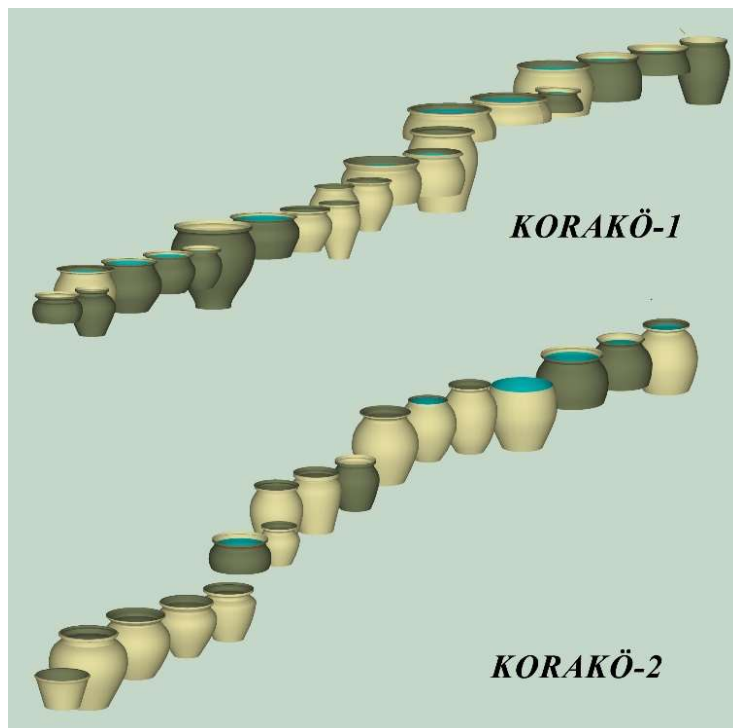
IV. 3. ábra: A kerámia többváltozós statisztikai módszerrel való elemzése (PCA, CA)

Ezt az aggregált adatsorokból álló mátrixot érdemes valamilyen statisztikai szoftverbe importálnunk, jelen esetben a PAST szoftvert alkalmaztam. A leletanyag adottságai, variabilitásai, minimálisan elegendő (és egy nem túl tág intervallumban mozgó) mennyisége, az esetek és a változók megfelelő aránya (optimális esetben ezutóbbi 3:1), s a korábban alkalmazott, vonatkozó vizsgálatok tapasztalatai alapján választhatjuk ki a használni kívánt többváltozós statisztikai módszert. (IV. 3. ábra)

Ahogy azt a fentebbiekben röviden már megfogalmaztuk, az egyes technológiai csoportok megkülönböztetése, az egyes fazekashagyományok megértése az elsődleges cél, s abból következhet minden további, ami a kerámiakutatás tárgyát illeti. Amíg látványos és könnyebben kinyerhető eredményekhez vezet az import kerámiaáru azonosítása, s az arra való kísérlet, hogy mely kapcsolati hálóra (a hovatartozás igényére?) következtethetünk belőle, addig a helyben továbbélő, illetve változó hagyományok, folyamatok megértése jóval nehezebb feladat: mégis a házikerámiára vonatkozó kutatásra kell fektetnünk a nagyobb hangsúlyt.

Hajlamosak vagyunk automatikusan (egymástól elkülöníthető) időrendi csoportokként kezelni az egyes, nagyvonalakban körvonalazott fő csoportokat, épp ezért, a logikus - és egyben sokszor bizonyosságot nyert - közhely evidenciaként való kezelését igyekeztem ehelyütt kiküszöbölni. A független és abszolút datálási módszernek, esetünkben a radiokarbon keltezés adatainak kinyeréséig a leleteket az elsődleges, deskriptív adatok nyomán megállapított kerámia csoportok részeként értelmezem. Előzetes, hagyományos régészeti alapon történő „keltezésük” természetesen nem szerepel változóként (oszlop), a statisztikai csoportalkotást tehát előzetes elképzelés nem befolyásolja. Ily módon a főkomponens analízisben szereplő adatsorokat az előzetesen meghatározott, sejtett keltezés nyomán elkülönített színekkel jelöltük, ami csupán megjelenítési forma volt, adatként nem szerepelt, az eredményt így módon nem befolyásolja.

Az elemzés segít abban, hogy a kerámiacsoportok ezzel a megközelítéssel is körvonalazhatóvá váljanak (tekintve a koord. rendszerben való elhelyezkedésüket: amelyek közelebb vannak egymáshoz, azok hasonlóbbak): hogy az egy körhöz való tartozásuk valószínűsíthető legyen. Amennyiben a megállapítást a statisztikai módszer tovább erősíti, időszerű a formai klasszifikáció kialakítása. A láttatást különböző grafikai programok segíthetik (esetünkben az Adobe Photoshop mellett a Google Sketchup szoftver), ez utóbbi önmagában természetesen nem elemzés. (IV. 4. ábra)

IV. 4. ábra: Az edényformák spektruma 3D-s megjelenítésben

Miután a fentebb leírt munkafolyamat révén a kerámiacsoportok meghatározása megtörtént, a következő lépés az adatok térbeli megjelenítése (s amennyiben van rá lehetőség és relevancia, akkor azok térbeli elemzése). A térbeli megjelenítéshez a fentebb említett, a PAST szoftverbe már beemelt aggregált adatsorokat használtam fel, a kitűnő, nyílt forráskódú QGIS térinformatikai szoftverbe importálva az adatokat (azaz ugyanazokat a strukturált leíró adatokat, amivel a munkafolyamat minden fázisában dolgozunk). Ily módon a leíró adatok térbeli adattal párosulnak. (IV. 5. ábra)

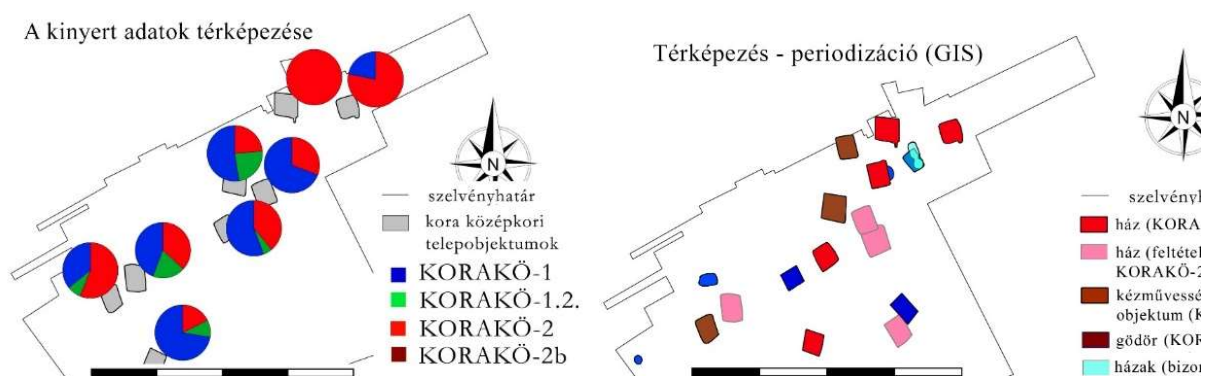
varkert_keramia_csak_objektumok_TELJES :: Features total: 118, filtered: 118, selected: 0

	KORSZAK	OBJ	MH1	MH2	MH3	MH4	MH5	MH6
13	KORAKO-1.2.	1981/26. ház	1	0	0	13	1	0
14	KORAKO-1.2.	1980/22. ház	4	0	0	3	1	0
15	KORAKO-1	1980/1. godor	0	0	0	8	0	0
16	KORAKO-1	1980/3. godor	2	0	0	10	1	0
17	KORAKO-1	1980/21. ház	0	0	0	2	0	1
18	KORAKO-1	1981/27. ház + 11. godor	0	0	2	6	1	0
19	KORAKO-2	1981/27. ház	0	0	0	8	0	0
20	KORAKO-1.2.	1981/11. godor	1	0	0	0	0	0
21	KORAKO-2	1984/29. ház	0	0	0	8	0	0
22	KORAKO-1	1984/29. ház 14. godor	3	0	0	18	1	0

Minden elem

IV. 5. ábra: A kerámialeíró mátrix téradatokhoz való kapcsolása

A kiválasztott információk megjelenítése így egyszerű, amire azonban nem csak bizonyos tárgytipusok térképezése, vagy a keltezés miatt van szükség (ami a periodizációt, telepszerkezet vizsgálatát, objektumtípusok elkülöníthetőségét szolgálja: lsd. IV. 6. ábra).

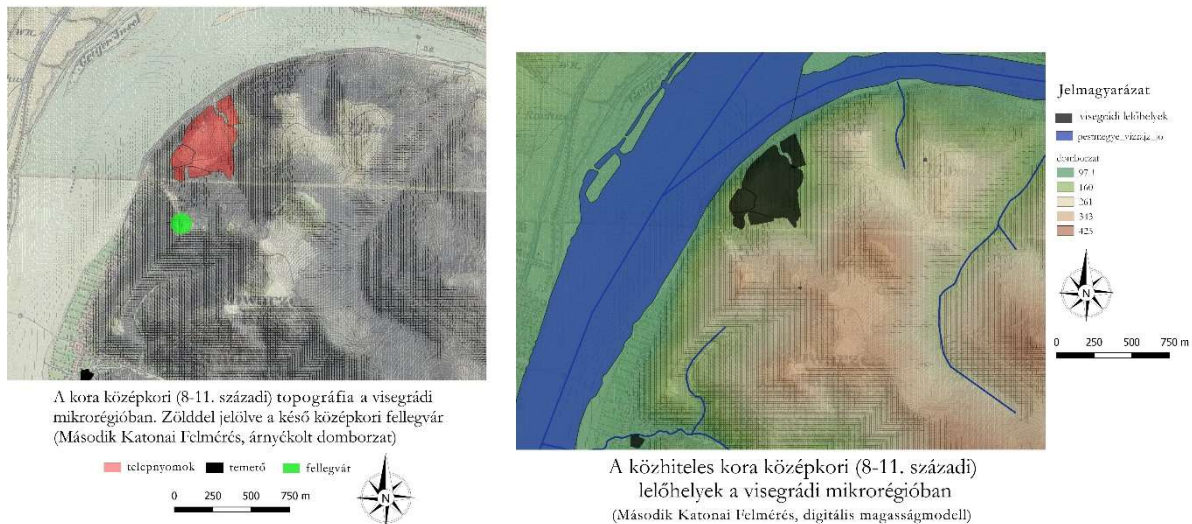

10. ábra: A kinyert adatok térképezése

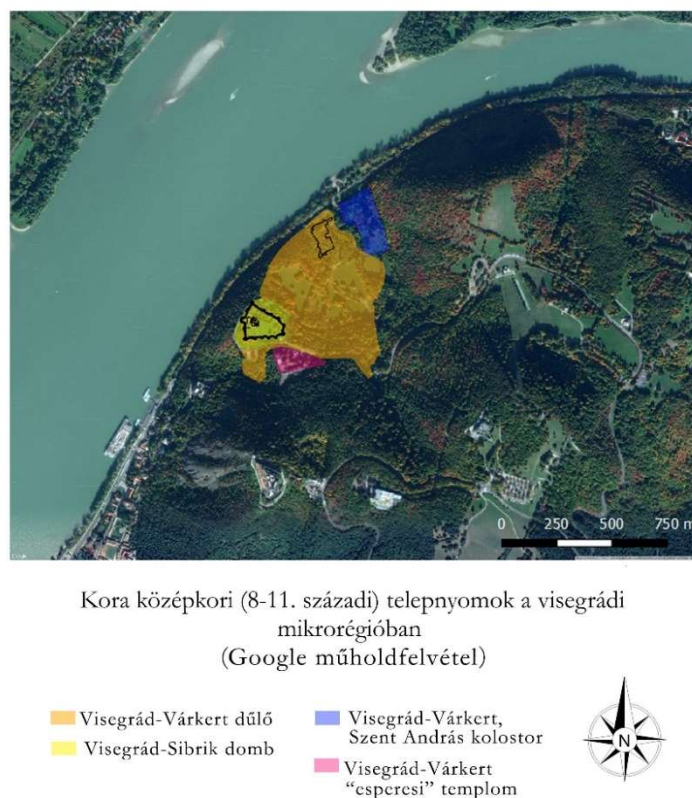
V. A DUNAKANYAR

V.1. A visegrádi lelőhelykomplexum kutatásának története dióhéjban

Az itt bemutatott lelőhelyek értelmezése nem történhet meg a mikrorégió régészeti összefüggésének áttekintése nélkül, fontos tehát azok korábbi kutatásának bemutatása.

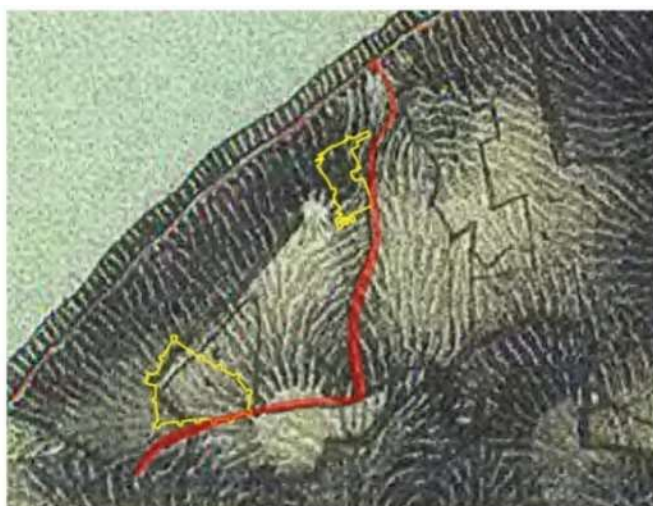
V. 1. 11. ábra: A kora középkori topográfia a visegrádi mikrorégióban, temető és telepnyomok. Bal: a Második Katonai Felmérésen. Jobb: digitális magasságmodellen.²¹²

V. 1. 12. ábra: Kora középkori (8-11. századi) telepnyomok és egyházak a visegrádi régióban (Google műholdfelvételen)

²¹² Az ábrák számozása ebben a fejezetben technikai okokból 1-es helyett 11-es sorszámmal indulnak.

A *Vissegrad civitasként* lokalizált, egyik legkorábbi ispánsági központunk kutatása már a 19. század második felében megindult. 1866-ban Rómer Flóris regisztrálta a visegrádi Sibrik-dombot²¹³. Első ízben Czobor Béla és Sztéhlo Ottó 1890 és 1895 között végzett tervásatást a Szent András monostor területén²¹⁴. Majdnem fél évszázaddal később, 1941-ben Schulek Frigyes végzett terepbejárást a Sibrik-dombon²¹⁵, majd 1951-ben Soproni Sándor kutatta a római kori objektumokat, egyúttal felfedezve az objektum középkori maradványait is. Ugyanekkor került elő az „esperesi” templom egy része is²¹⁶. A Duna parti településen is felépült egy kis templom, amelyet az ásatók a 11. század végére datálnak²¹⁷. A Várkert dűlőben 1955-ben húzták az első kutatóárokakat, majd folytatták az ásatást az 1960-as évek első felében Méri István vezetésével.²¹⁸ Az „esperesi” templomhoz tartozó temetőben először 1966-ban, majd a '70-es években több alkalommal végzett kutatást Szőke Máttyás.²¹⁹ Ugyancsak ő folytatta 1970-75 között a Sibrik-domb feltárását.²²⁰ Mintegy 10 évvel később, 1980-ban kezdődött Kovalovszki Júlia ásatása, Méri István szelvényeihez igazodva folytatta a feltárást a várkerti faluban, tervásatása egészen 1994-ig tartott.²²¹ Szőke Máttyás 1986-ban végzett leletmentést a Szent András monostor területén, amely legutóbbi kutatása Buzás Gergely és Gróf Péter vezetésével 2001 és 2003 között történt.²²² Gróf Péter az 1990-es végétől kutatja a Várkert dűlő déli felét, ásatásai nyomán elsősorban késő Árpád-kori falurészlet került napvilágra.²²³ 2013 nyarán indult újra a Sibrik dombi erőd feltárása.

Történeti korú utak a kora középkori Visegrád területén.
Pirossal jelölve az erődből a suburbiumon keresztül vezető
utat, amely becsatlakozik a Duna menti főútra Esztergom felé
(Második Katonai Felmérés)

Római/középkori (?) út nyoma a Várkert dűlőn.
(saját felvétel)

V. 1. 13. ábra: Történeti korú utak a korai Visegrádon. Bal: pirossal jelölve a Második Katonai Felmérésen, jobb: a terepen megfigyelt út.

²¹³ Gróf-Gróh 2006, 5.

²¹⁴ Héjj 1956, 10, Buzás – Eszes 2007, 55.

²¹⁵ Gróf – Gróh 2006, 5.

²¹⁶ Héjj 1954, 7-9.

²¹⁷ Buzás 1996, 118.

²¹⁸ Méri 1955, Méri 1960, Méri 1962-63.

²¹⁹ Kodolányi 2009, Kodolányi 2018.

²²⁰ Szőke 1986.

²²¹ Kovalovszki 2001, 81.

²²² Buzás – Eszes 2007, 56.

²²³ Gróf 2001, 99–103.

A visegrádi lelőhelyek régészeti keltezését alapvetően két írott forrás határozta meg, amelyek a következők:

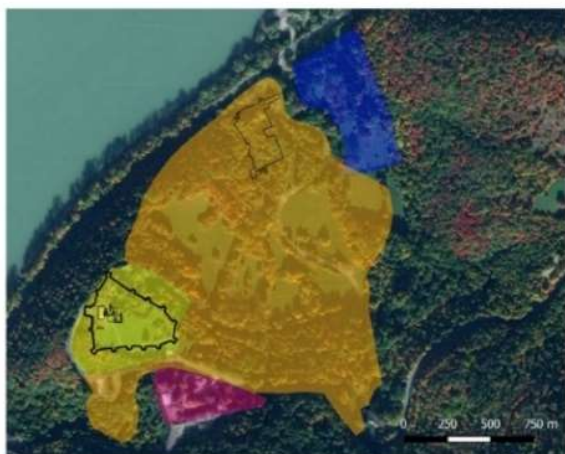
az 1009-es keltezésű veszprémi püspökségi adománylevél, vonatkozó részlete: „*pro remedio quatuor civitates, nominibus Wesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa, atque Albam civitates, Colon et Vyssegrad civitates...*” (DHA 8/52:23-25)

egy szemelvény az 1047-1060 között keletkezett Szent Gellért legendából, I. András alapításairól, a bazilita kolostor kapcsán: „...*ipse enim Rex pietate ualde christianus duo monasterio construxit Tychonium et iuxta Visegrad...*” (SRH II, 15/503:26-27)

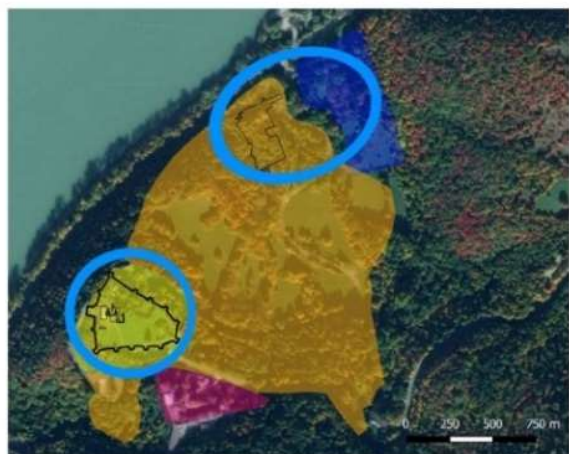
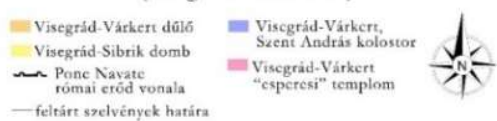
Az írott források nyomán kétségtelenné vált, hogy mind a Sibrik dombi erődtámfény, mind a Szent András monostor állt már a 11. században. A régészeti adatok, főként az éremmel keltezett templom körüli temetkezések alapján pedig valószínűsíthető volt az „esperesi” templom 11. századi keletkezése is. (Hozzá kell itt tennünk, hogy az általában „esperesi” templomként emlegetett objektum azért érdemli ki az idézőjelet, mert valójában erősen kétségessé válik az illetén azonosítás, ha arra gondolunk, hogy az esperesség intézményének kialakulása elé keltezhető pasztorációs egyházzól van valójában szó.²²⁴) Mivel a Sibrik dombhoz köthető várkerti lelőhelyet hamar váraljatelepülésként kezelték, így „rakódott rá” az Árpád-kori falu képe, melyet a várkerti nagy templomkörüli temető éremmel keltezett sírjai tovább erősítettek.

A következő két fejezetben Visegrád-Várkert dűlő és Visegrád-Sibrik domb lelőhelyek 1955-1994 között illetve 2013-2017 között történt feltárásainak feldolgozását mutatom be. A kutatás folyamatának megértése végett az előbbivel kezdem, az utóbbival folytatom.

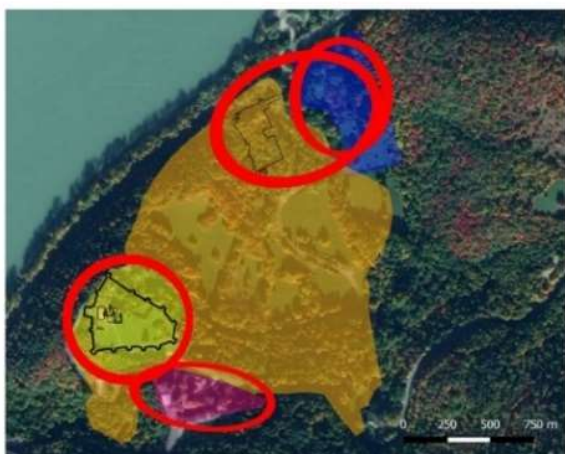
²²⁴ Mordovin 2016, 780-781.

8-13. századi telepnyomok a visegrádi mikrorégióban
(Google műholdfelvétel)

8. század vége - 9. századi időszakra keltezhető lelőhelyek

10-11. századra/11. századra keltezhető lelőhelyek

12-13. századra keltezhető lelőhelyek

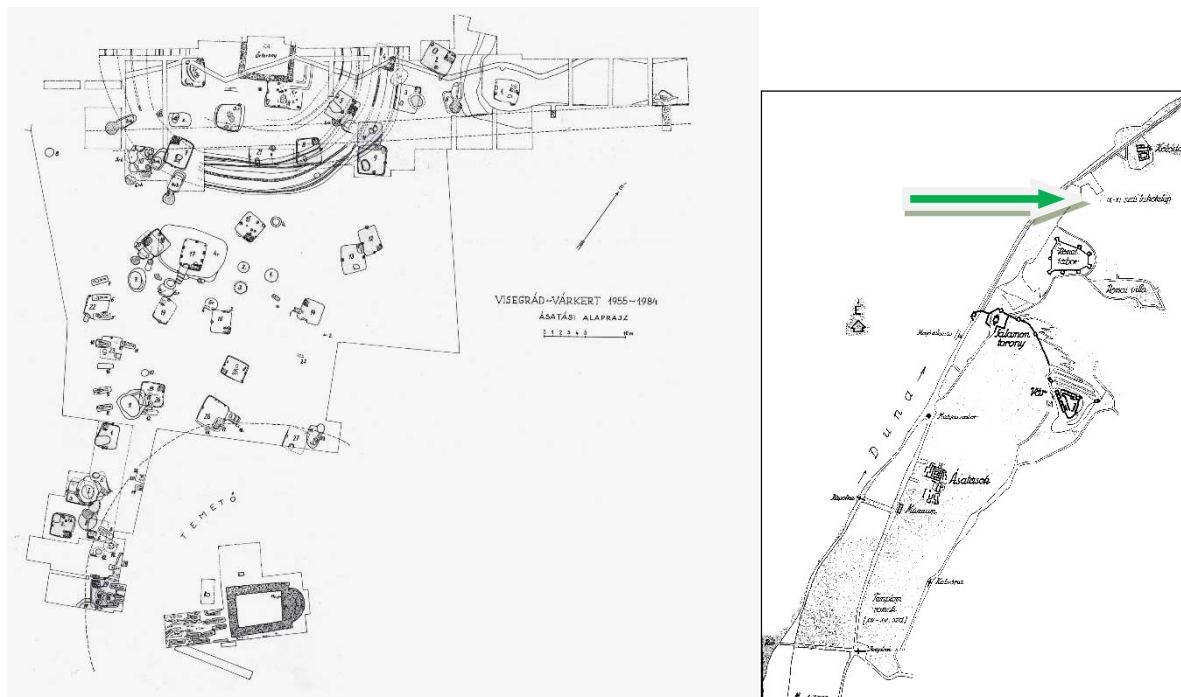

V. 1. 14. ábra: Visegrád kora középkori topográfiája, az egyes korszakokra keltezett lelőhelyeinek jelölésével

V. 2. VISEGRÁD-VÁRKERT DŰLŐ

V. 2. 1. BEVEZETÉS

Visegrád-Várkert dűlő lelőhely hallatán minden középkoros régésznek két dolog jut eszébe: egyrészt a több alkalommal közölt ásatási alaprajz, ahol az Árpád-kori telep mellett egy templomot és az ahhoz tartozó templom körüli temetőt láthatjuk. Egyúttal világos megfogalmazásban jelenik meg a szakirodalomban az is, hogy a visegrádi Árpád-kori lelőhelykomplexum részeként a Sibrik-dombi központ szolgáltató falujáról van szó.

V. 2. 15. ábra: Bal: A Visegrád-Várkert dűlőn feltárt lelőhelyrészlet 1955-1994 között. Összesítőrajz (Kovalovszki 1986). Jobb: Méri István vázlata Visegrád középkori topográfiáról, kézirat. Nyíllal jelölve a „IX-XI. századi lakótelep”.

V. 2. 16. ábra: Ásatáslátogatás a Várkert dűlőn, 1960-as évek. Bal oldalon Héjj Miklós, jobb szélén Méri István.

A lelőhelyet az 1930-as években diagnosztizálta Schulek János, ásatásra pedig Soproni Sándorral együtt a magyar falu régészeként emlegetett Méri Istvánnak volt először alkalma. „Az itt végzendő ásatási munkát nem csak az indokolja, hogy ilyen korai településeket hazánkban még nem tártak fel, hanem az is, hogy feltétlenül szükséges Visegrád tatárjárás előtti – ma még mindig homályos – történetének megvilágításához.”

– írta 1955-ben. A „honfoglalás kori falut” keresvén választották ki a lelőhelyet, mint lehetséges 10. századi telepet a Várkert dűlőn.²²⁵ Méri tanítványa, Kovalovszki Júlia, elődei munkáját folytatva 1980-tól éveken keresztül vallatta a földet. Előzetes jelentések, egy-egy résztémát (különleges objektum közlése, házrekonstrukció stb.) tárgyaló tanulmányaik mellett sajnos a teljes feldolgozás és publikálás elmaradt. Pontos régészeti megfigyeléseiknek s a kiváló dokumentációnak köszönhető az, hogy e sorok írójának most mégis alkalma nyílik a leletek (településobjektumok, tárgyi emlékek) s összefüggéseik tárgyalására²²⁶.

A MNM Adattárának
 Helyben.
 Csatoltan megküldjük az 1963. évi
 Visegrád - Várkert-i mentő ásatás doku-
 mentációjának két példányát.
 Kérjük az Adattárat, hogy a doku-
 mentációt megküldését, átdomátul venne
 előcsokoldják.
 Budapest, 1967. szeptember 13.
 Mellékelve két két példányban:
 1. Ásatási jelentés (15. oldal) és Ásatási rajzok (33. o.)
 2. Ásatási rajzok (1a-1b, 2a-2b, 3, 4 = 6 db)
 3. Tervezési táblák (I-XXI. t., 23 képpel)

V. 2. 17. ábra: Bal: Soproni Sándor és Méri István csatolt üzenete az 1963. évi ásatási dokumentációról.
 Jobb: Az 1960-as ásatás első kutatóárkai, életkép

A precíz, jól követhető dokumentáció teszi lehetővé, hogy 2015-ben releváns adatokkal szolgálhat több várkerti radiokarbon vizsgálati eredmény a lelőhely (egy-egy objektumainak) korát illetően. Amellett, hogy a leletanyag oroszlánrésze még az ásatások éveiben beletárolásra került, a feldolgozó igen szerencsés helyzetben van azért is, mert már a legkorábbi feltárások leletanyagából elcsomagolásra került számos olyan lelet (fémsalak, patics, kő, fa, faszén, botanikai maradványok stb.), amely különböző archaeometriai vizsgálatok segítségével további eredményekkel kecsegtet. Fontos előzetesen megemlíteni azt is, hogy már az ásatások idején feldolgozásra került egy in situ előkerült archaeobotanikai leletgyűttes, de az állatcsont-anyag javát is meghatározták korábban. Nem kisebb nevek, mint P. Hartványi Borbála, Bökönyi Sándor és Vörös István fáradoztak a várkerti település természettudományos feldolgozásán. Jelentős momentum, hogy a visegrádi lelőhelyen Verő József koordinálásával már 1984-ben történtek geofizikai felmérések. Fémvizsgálatokat Kis-Varga Miklós végzett, a faleletek egy részének meghatározását pedig Stieber József készítette el. Három várkerti ház rekonstrukcióját a kiváló néprajzkutató, Sabján Tibor neve fémjelzi. A Méri- illetve Kovalovszki-hagyatékban fellelt rajzok, skiccek, széljegyzetek elengedhetetlenül hozzájárultak ahhoz, hogy a személyes beszélgetéseket ugyan nem pótolva, de mégis részben helyettesítve, elkezdődhessen emblemikus középkori lelőhelyünk minél teljesebb

²²⁵ Ti. egy ismert ispánsági központ körzetében. Kovalovszki 1986, 61.

²²⁶ A dolgozat írója az említett kutatók feltárásait dolgozza fel. Nevezetesen: 1955, 1960, 1962-1963, 1980-1981, 1985-87, illetve az 1992-1994-es évek régészeti kutatásait kísérli meg értelmezni. Ezúton köszönöm Buzás Gergelynek, hogy a lelőhely feldolgozására lehetőségem nyílt. Gróf Péter 1999 óta kutatja a dűlő magasabban fekvő részét, amely nagyjából egy későbbi település területét jelenti. Ezen ásatások, azaz a késő Árpád-kori lelőhely feldolgozása nem képezi doktori disszertációm és témám részét.

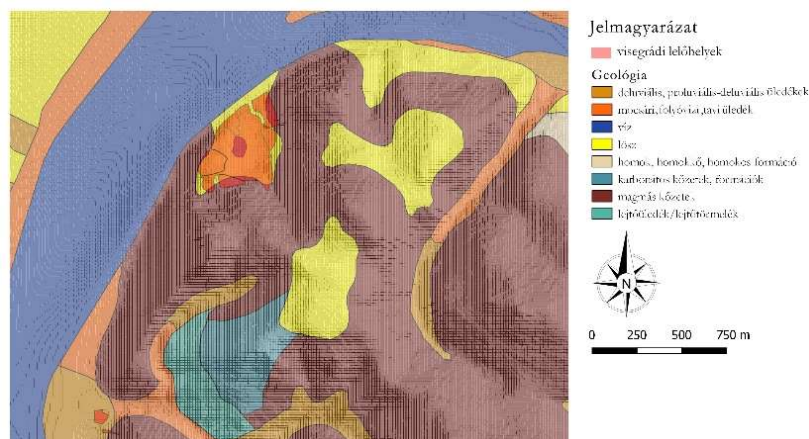
feldolgozása, az általuk feltárt és megőrzött leletanyagon további vizsgálati lehetőségek kiaknázása. A lelőhely(ek)nek a lehető legreálisabb értelmezési tartományba rendezése. Mindezekért nekik tartozom köszönettel.

V. 2. 2. TAFONÓMIA

V. 2. 2. 1. A lelőhelyet érintő természetes folyamatok rekonstrukciója

A Sibrik dombon elhelyezkedő vár keleti részétől kiindulva nagyjából észak-keleti irányban a Mátyás-forrás patakjának medréhez, illetve a Dunához dimbes-dombos felülettel ereszkedő nagy kiterjedésű lejtő egész területe a Várkert dűlő, a Várhegy, a Kisvillám és a Nagyvillám között húzódó völgy. Határát keletről és délkeletről a hegy meredekebben emelkedő része, északkeletről a Mátyás forrás említett medre, északnyugatról a Duna, nyugatról és délnyugatról pedig nagyrészt a Sibrik melletti domb meredekebb oldalai alkotják. Területén halad keresztül a régi, bizonyára római alapú középkori út.²²⁷

A terület geológiai körülményeiről Sümegi Pállal való terepi konzultáció során, illetve régészeti geológiai elemzés céljából történő mintavételezése eredményeként²²⁸ kaphattunk információt. Sümegi megállapításának summázata a következő: a dűlő egy magasabb térszínről a patakvölgy irányában a jégkor folyamán lesvadt felszínen található. Maga a felszín egyértelműen egy magasabb térszínről szeletesen a völgy irányába lecsúszott felszín, egy suvadási felület, amely mögött a miocén vulkán összletben kialakult kiszakadási fal és kiszakadási felszín jól megfigyelhető 120 és 125 méter között. Az egész patakvölgy irányába lecsúszott karéjos felszín, ami egy magasabb vulkáni tufa és breccsa alapkőzetű felszínről szakadt le és csúszott – folyt le a völgy irányába még a jégkor folyamán. Ezt egyértelműen bizonyítja, hogy a csuszamlási felszínt olyan jégkori képződmény, sárgásbarna lösz fedi, amely ugyan áttelepítődött, réteges kifejlődésű, de csak a felszín közelében, mintegy egy méteres mélységben már eredeti helyzetű, szálban álló eolikus lösz is felismerhető.

A kora középkori (8-11. századi) telepnyomok a visegrádi mikrorégióban
(Geológiai térkép (MÁFI), árnyékolt domborzat)

V. 2. 18. ábra: A visegrádi kora középkori lelőhelyek topográfiája geológiai térképen ábrázolva²²⁹

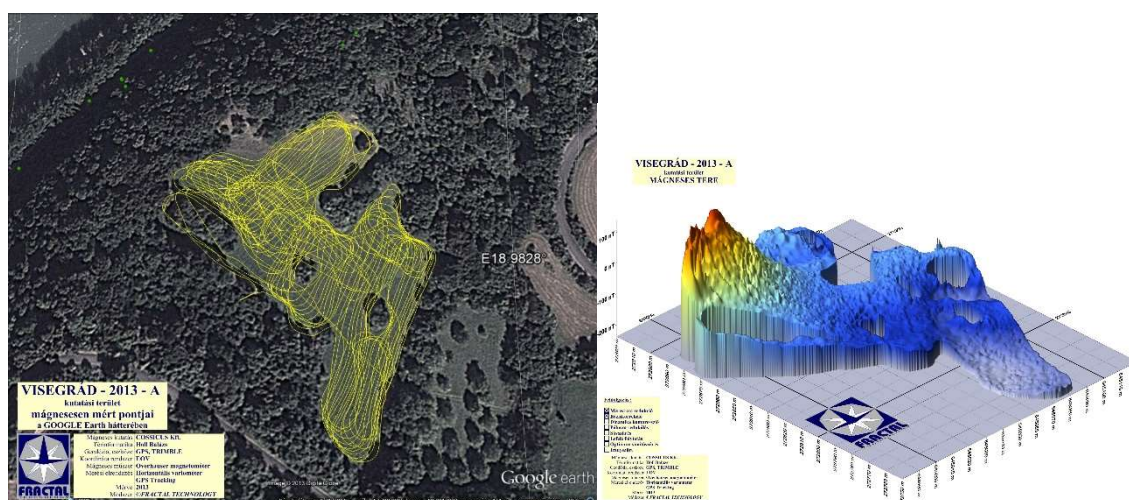
²²⁷ Méri 1955, 1.

²²⁸ Sümegi Pál geológus két alkalommal jött ki a területre. 2013. szeptemberében egy 4 méteres fúrásigot sikerült kinyerni a Visegrád-Sibrik domb lelőhelyen feltárt római ciszterna betöltéséből. Emellett mintavételezés történt 2014. december 1-én a Várkert dűlő északi részén, az 1994-es szelvények dél-délkeleti határánál, a 2014. októberében diagnosztizált régészeti anomáliákra történt a fúrás (Bertók Gábor geofizikai felmérését ezúton köszönöm.) Itt 6 db régészeti geológiai térképező fúrás mélyítették, 1,6 méterig. A terület vegetációtörténetéhez a sibrik fúrás kielemezése kecskétet hasznos információkkal. A második, várkerti fúrás elsősorban a geológiai leírást segítette elő.

²²⁹ A térkép készítéséhez a MÁFI geológiai shapefile-ját használtam fel.

Ahhoz, hogy a lelőhely feltárások előtti állapotát megértsük, nem hallgathatjuk el a természetes (geológiai) folyamatok okozta tafonómiát. A régészeti anyagok ugyanis a lejtő folyamatok révén lejtő irányban szétterültek a felszínen és keveredtek a lejtő irányában csepperózióval áthalmozódó talaj anyagával. A fúrások alapján csak a 20-25 cm-nél mélyebb helyzetben lévő régészeti objektumok maradhattak eredeti beágyazódási pozícióban. Bár az egész terasz-szerűen megjelenő löszös üledékkel fedett felszín kiemelt helyzetben van a bevágódó patakmeder felett és lassú mozgással halad a völgy felé, így feltételezhető, hogy a beágyazódott régészeti objektumok is deformálódtak.

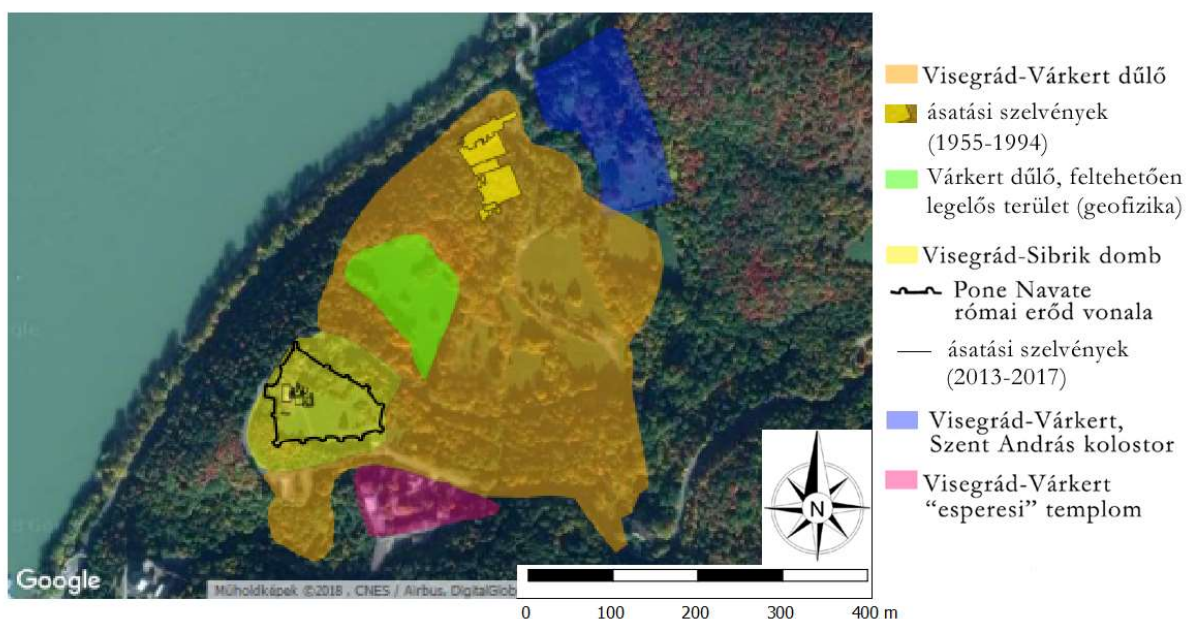
A felszínen megmaradt, nem kellő vastagsága következtében váztalaj kategóriába sorolható talajsínt agyagtartalma nyomán eredetileg barna erdei talaj boríthatta a felszínt, de ennek a talajnak a felszín közeli része az emberi hatások, erdőirtás, taposás, földművelés, megtelepedés nyomán erodálódott. Ily módon a 8-13. századi régészeti telepjelenségek közvetlenül a felszín közelébe kerültek és egy részük le is pusztult ezen a kiemelt felszínen.²³⁰

V. 2. 19. ábra: A terület műszerrel hozzáférhető részének geofizikai kiértékelése. Pusztai Sándor 2013.

Érdeemes megemlíteni, hogy bár a terület erdőszűrségére való tekintettel a Várkert dűlő teljes területe bármely non-destruktív módszerrel régészetileg nem diagnosztizált, a jelen dolgozatban elemzésre kerülő ásatásoktól délre, a dűlő magasabban fekvő részén történt geofizikai felmérés (a munkát Pusztai Sándor végezte).

²³⁰ Sümegei 2015.

Visegrád kora középkori lelőhelykomplexuma
(Google műholdfelvétel, illetve
a közhiteles lelőhelynyilvántartási téradatai, kiegészítve)

V. 2. 20. ábra: Visegrád jelenleg ismert kora középkori topográfiája

A lesuvadt felszín feletti magasabb térszíneken tehát, ahol egy kutatóárkot kivéve (Gróf Péter ásatása) még nem történt régészeti feltárás, jól megfigyelhető volt a miocén üledék alkotta kiszakadás fala és a nyers miocén tufa, agglomerátum és breccsa alkotta mintegy 15 millió éve kialakult vulkáni felszín, amelyet csak vékony 10-15 cm vastagságú sötétbarna színű agyagos holocén során kifejlődött talajszint. Ez azt jelenti, hogy a Várkert ezen magasabban elhelyezkedő részén, a miocén felszínen nem alakult ki löszös köpeny, vagy ha igen, akkor a kitettebb helyzet következtében utólag lepusztulhatott. A kora középkori megtelepedés keresése során mélyített fúrások alapján kiegészül ez a megfigyelés azzal, hogy azon a területen holocén agyagos barna erdei talaj maradványa és váztalaj húzódik. A területet minden bizonnyal mindenkor legelőként használták. A ca. 1 ha területen a geofizikai mérések szintén negatív eredménye erre utalhat.²³¹ (V. 2. 19. ábra)

V. 2. 2. 2. A lelőhelyet érintő antropogén folyamatok rekonstrukciója

A lelőhely esetében több szinten jelentős tafonómiai veszteséggel kell számolnunk, az elemzésnél, különösen a periódusok elkülönítésénél ez jelenti a legnagyobb nehézséget. A fentebb részletezett geológiai adottságokból fakadó deformálódás mellett további, meglehetősen intenzív posztdepozíciós folyamatok okozzák a különböző leletkombinációkat, melyekből röviden a geológiai leírásban említésre került már az erdőirtás, taposás stb., ami az eredeti barna erdőtalaj erodálódásához vezetett.

Időrendi sorrendben, nagyvonalakban a következő folyamatokkal kell számolnunk:

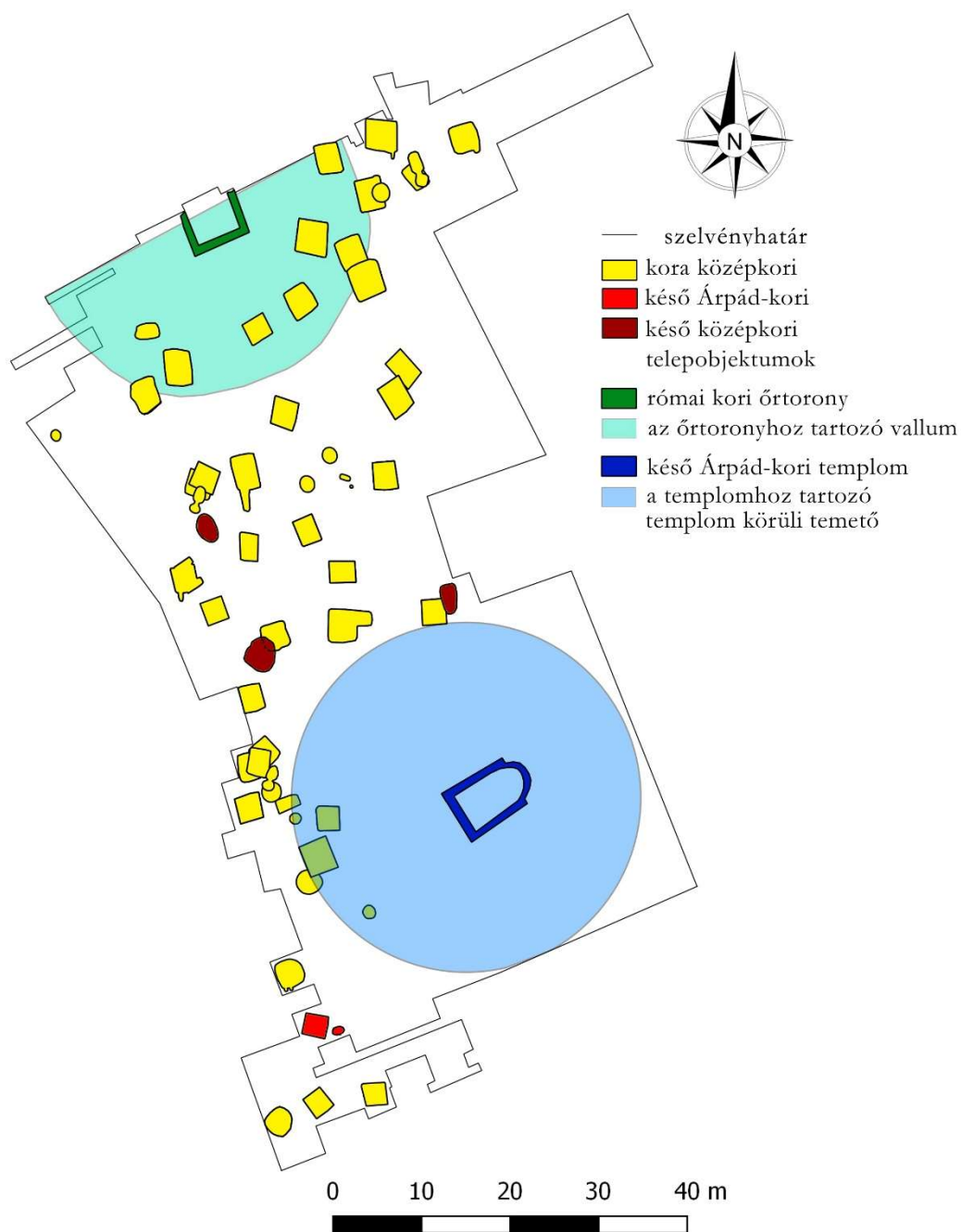
A római őrtorony, s a hozzá tartozó teleprészlet leletanyaga (elsősorban a római torony környékén, a feltárási terület északi negyedében) ritkán kombinálódik a kora középkori telepobjektumok leleteivel, de természetesen számolnunk kell vele (főként az őrtorony vallumának betemetődött

²³¹ Ezúton köszönöm Pusztai Sándornak a geofizikai felmérést és kiértékelést. Pusztai 2013. Köszönöm Sümei Pálnak is, hogy a geofizikai mérést érintő terület kapcsán is hasznos megfigyeléseket tett.

árkaira épített házak esetében). Nem lehet itt több, mint óvatos megjegyzés, hogy feltűnő: míg a vallum árkai betemetődtek, s építkeztek rá évszázadokkal később, addig magával a római kori őrtorony megmaradt falaival egyetlen középkori objektum sincs szuperpozícióban. Első pillantásra szembe tűnik az is, hogy a házak – a későbbiekben finomítjuk: elsősorban a kora Árpád-kori házak – az őrtorony előtt íves vonalban sorakoznak. Pone Navata római erőd falainak kora középkori újra hasznosítására gondolva felmerül a várkeri római romok esetében is annak lehetősége, hogy római kőépítmények újbóli használata történelmet, de a későbbi településképnek legalábbis része lehetett a római őrtorony. Mivel az ásatási napló a falak későbbi felújításának kifejezett nyomáról nem ad számot, a felvetés ehelyütt nem lehet több hipotézisnél. A feltárási dokumentáció szerint az őrtoronyt a járósíntje csaknem teljesen megsemmisült az újkori bolygatásoktól, a lövészárkok s a kőkitermelések miatt.

A római, s a jelen disszertáció keretében feldolgozott, kora középkorban (értsd: 8-11. századra tehető időszakokban) létesített, majd felhagyott teleprészleteket számos drasztikus tafonómiai tényező érte a későbbi korszakokban:

1. tekintve a leletanyag meghatározhatóságát, különbözőségét a legintenzívebb posztdepozíciós folyamatok a kora középkori telep életének illetve felhagyásának idején, a 8-11. század alatti időszakban zajlott le. Ha mentes volna a terület későbbi jelentős bolygatásoktól (nem mentes, lásd a további pontokat), akkor is szembesülnünk kell azzal, hogy az intenzíven lakott területen számos többszörös szuperpozíció van. Az egyébként szokatlanul nagy számú házszám mellett (0,45 ha területen csak a kora középkori lakóépítmények ill. műhelyek száma összesen: 40), aránytalanul kevés egyéb településobjektum került elő ebből az időszakból (12 gödör ill. verem, 2 szabadkemence, 1 fémolvasztó kemence, 3 vasközművel összefüggésbe hozható objektum). Az összesen (mindkét kora középkori horizontot tekintve) 57 objektumból 18 objektum áll 8 helyen (egyszerű vagy többszörös) szuperpozícióban.
2. a feltárt terület déli felében a 11. század végén – a 12. században egy falusi plébániatemplomot építettek, és annak templom körüli temetőjét használták a 13. századig. Egy hozzávetőlegesen 600 síros cinteremről van szó, ca. 1200 m²-en, a sírföldből előkerült leletek tanulsága szerint vélhetően több korábbi telepobjektum megsemmisülhetett ebben az időszakban. A mihez tartás végett: a temetőtől közvetlenül északra, egy ugyanekkora területen összesen 15 (több kora középkori horizonthoz sorolható) ház került elő.
3. Itt kell megemlíteni, hogy a templomtól délre az 1994-ig tartó ásatások idején bizonyítottam csupán 1 késő Árpád-kori ház és 1 vaseszköz-depó került elő, az e horizonthoz tartozó falu jobbára a dülő magasabban fekvő részein helyezkedik el (lásd Gróf Péter későbbi ásatási eredményeit), tehát az ehelyütt elemzett, korábbi településeket lényegében nem bolygatta meg.

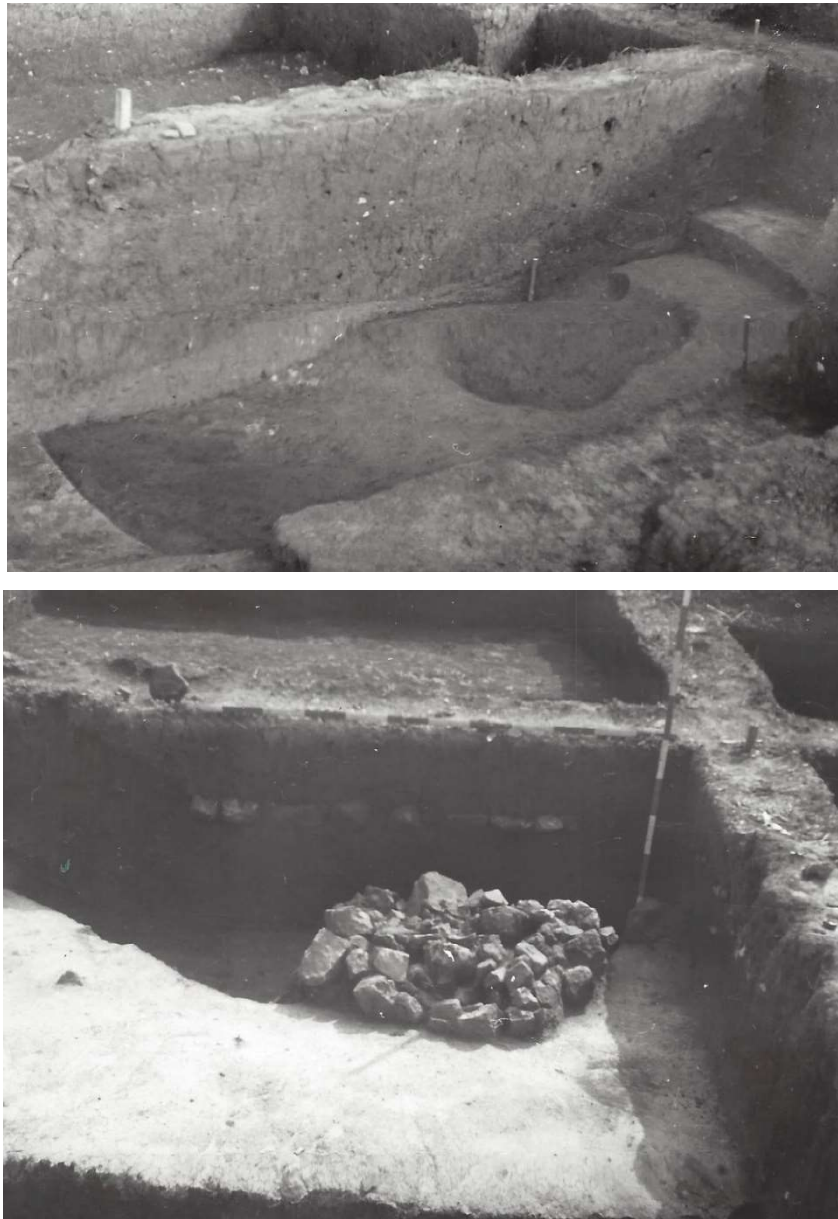

Visegrád-Várkert dűlő. A középkori telepobjektumok a római kori őrtorony és vallum, illetve a késő Árpád-kori templom és templom körüli temető viszonylatában

V. 2. 1. térkép

4. a telep területén összesen 3, nagyobb méretű gödör került elő a későbbi középkorból, melyből kettő egyébként korábbi házat vágott, a harmadikban pedig Károly Róbert denárt találtak (CNH II. 29.)

5. A jelentős tafonómiai veszteséget az előzőek mellett az intenzív újkori mezőgazdasági tevékenység okozta. A 18. századtól a területen szőlőtermesztés folyt, amely teraszosítást, illetve rendszeres szőlőaláfordatást feltételez. Az ásatási naplók és jelentések minden esetben hangsúlyozzák, hogy a feltárás területén 70-90 cm mélységig rigolírozás rongálta meg az eredeti rétegeket, számos esetben az objektumnak csupán az alsó 10-20 cm-e maradt eredeti betöltésként értelmezhető.²³² (V. 2. 21. ábra) Az 1962-63-as szelvényeken egy zezugos modern katonai futóárok rombol, emellett egy újkori út is fut a feltárt terület keleti szélén.²³³

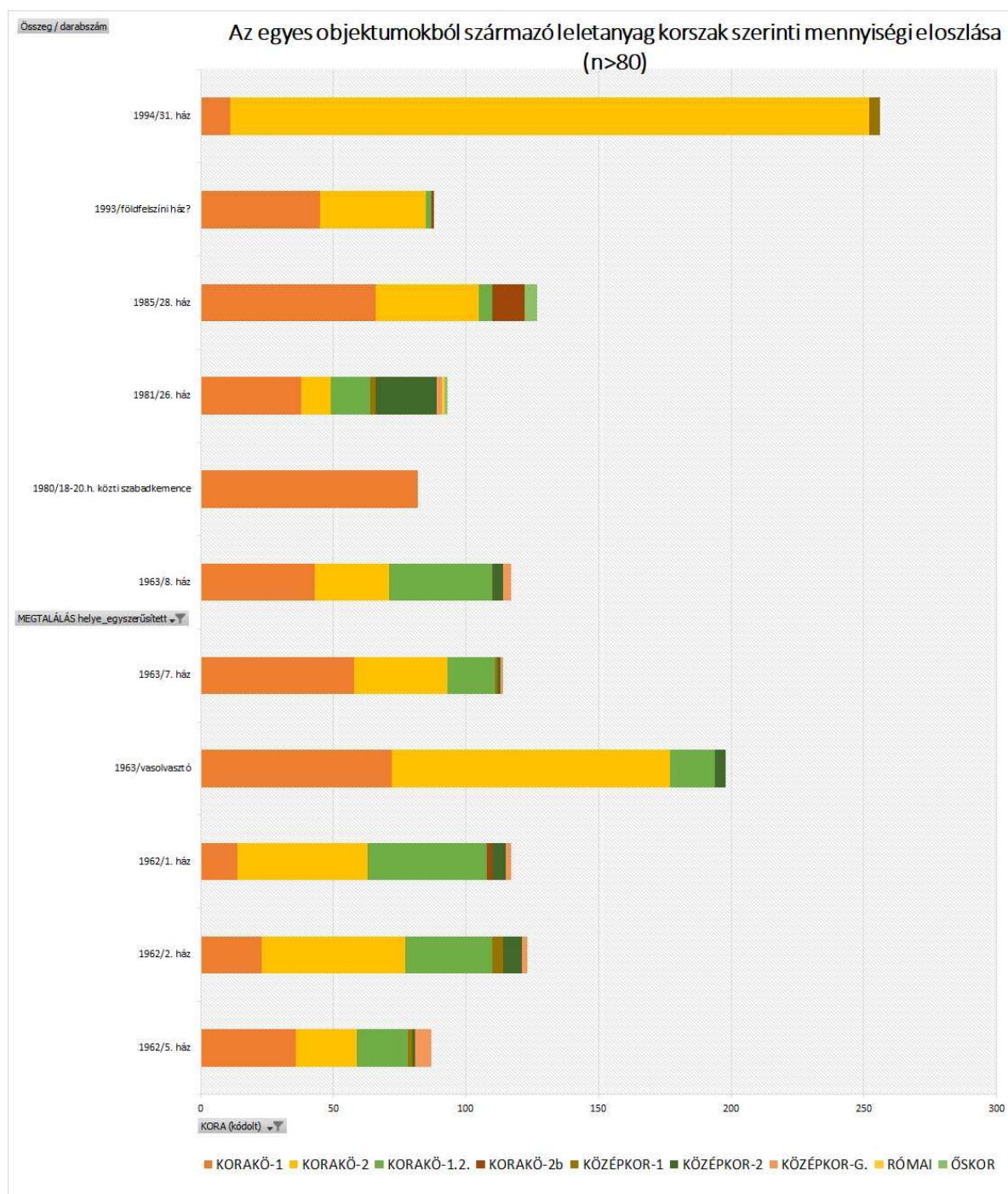
V. 2. 21. ábra: A lelőhelyet rongáló tényezők.

Leginkább az utolsó pontban foglaltaknak köszönhetjük, hogy a leletanyag egy része nem köthető objektumhoz: minimum 13,9%: 417 db kerámiatöredékről van szó (V. 2. 23. ábra); a (sok esetben

²³² „A ház Dny-i sarka tájáról 50 cm mélységből egy rugós lakatzár, a Dny-i feléből 40-70 cm mélyen edénycserepek (köztük egy félig kész orsókarika), állatsontok, vastöredékek stb. került napfényre.” Méri leírása az 1955/2. ház felső, bolygatott részéről. Méri 1955.

²³³ Méri 1962-1963.

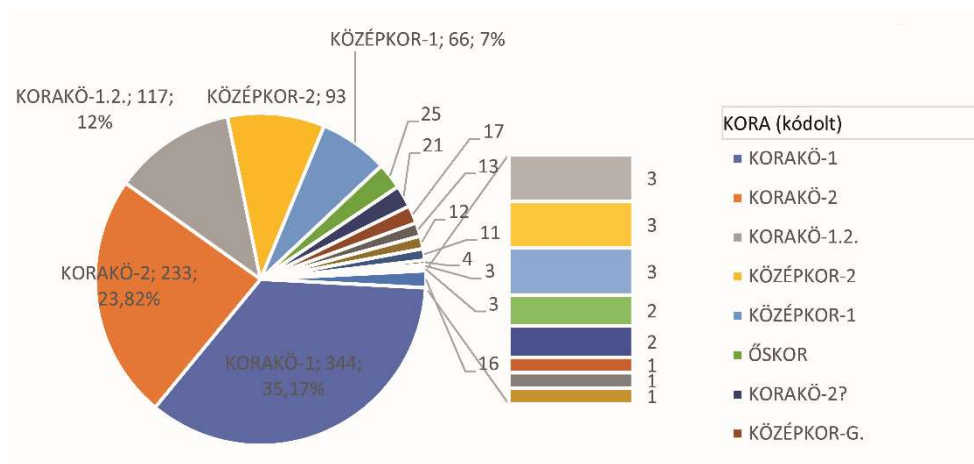
csak) feltételesen vagy biztosan objektum betöltéséhez köthető 2582 töredékkal szemben. A sokszoros bolygatottságnak kitett lelőhelyen igen kevés intakt stratigráfiai egységről beszélhetünk, szinte minden objektumból legalább a két fő kora középkori horizont leletanyaga megjelenik (egyéb római és későbbi leletek mellett: V. 2. 22. ábra). A bizonytalanságot tovább fokozza, hogy olykor eldönthetetlen dominanciával (sokszor hasonló arányban) kerül elő több településfázist kelező kerámiaanyag.

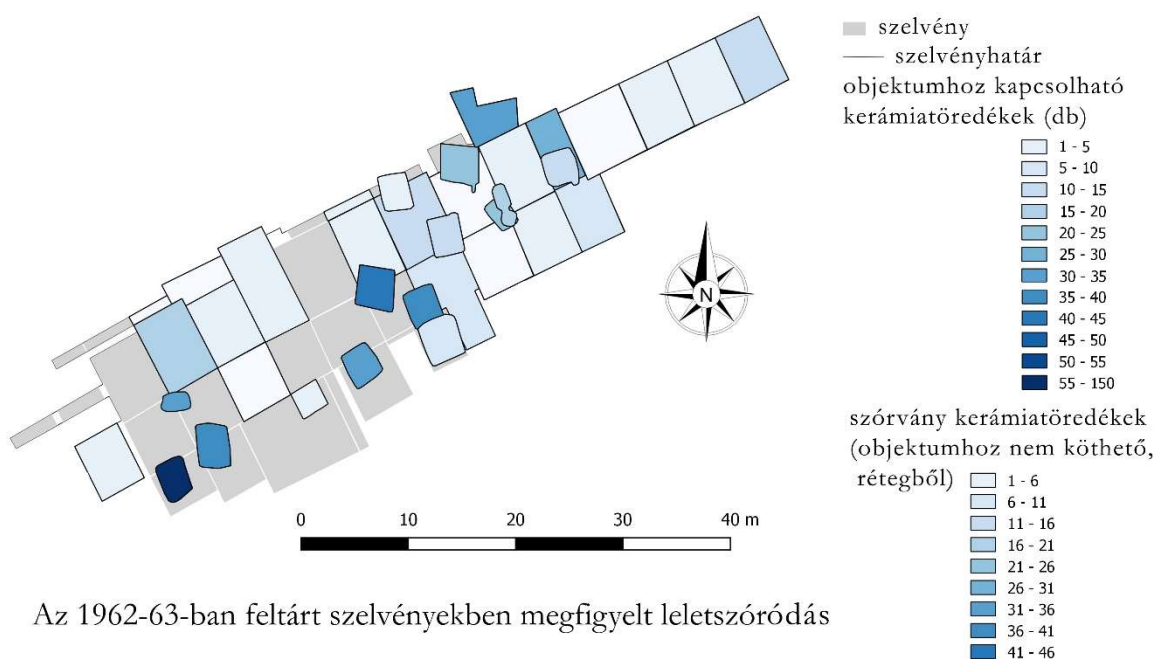
V. 2. 22. ábra: Az egyes objektumokból származó leletanyag korszak szerinti mennyiségi eloszlása (leletszám min. 80)

Példaként említhetjük az emblemikus várkerti fémleleteket is, amik mind másodlagos helyzetből kerültek elő. A sokat emlegetett 10. századi csüngő alsó tagja, vagy a javított késő avar kori kisszíjvég csak a telep korához ad támpontot, objektumot nem datál.

A rongáltságnak köszönhető, hogy az objektumok eltemetődésének folyamatát igen nehézkes rekonstruálni, a töredékméreteket nem csupán a különböző fazekastechnológiák befolyásolják, de az eredeti, szemétként felhalmozódó edénytöredékek az újkori szőlőtermesztés miatt különböző (átláthatatlan mértékben s térbeli diverzitással) vélhetően tovább aprózódtak. (V. 2. 24. ábra)

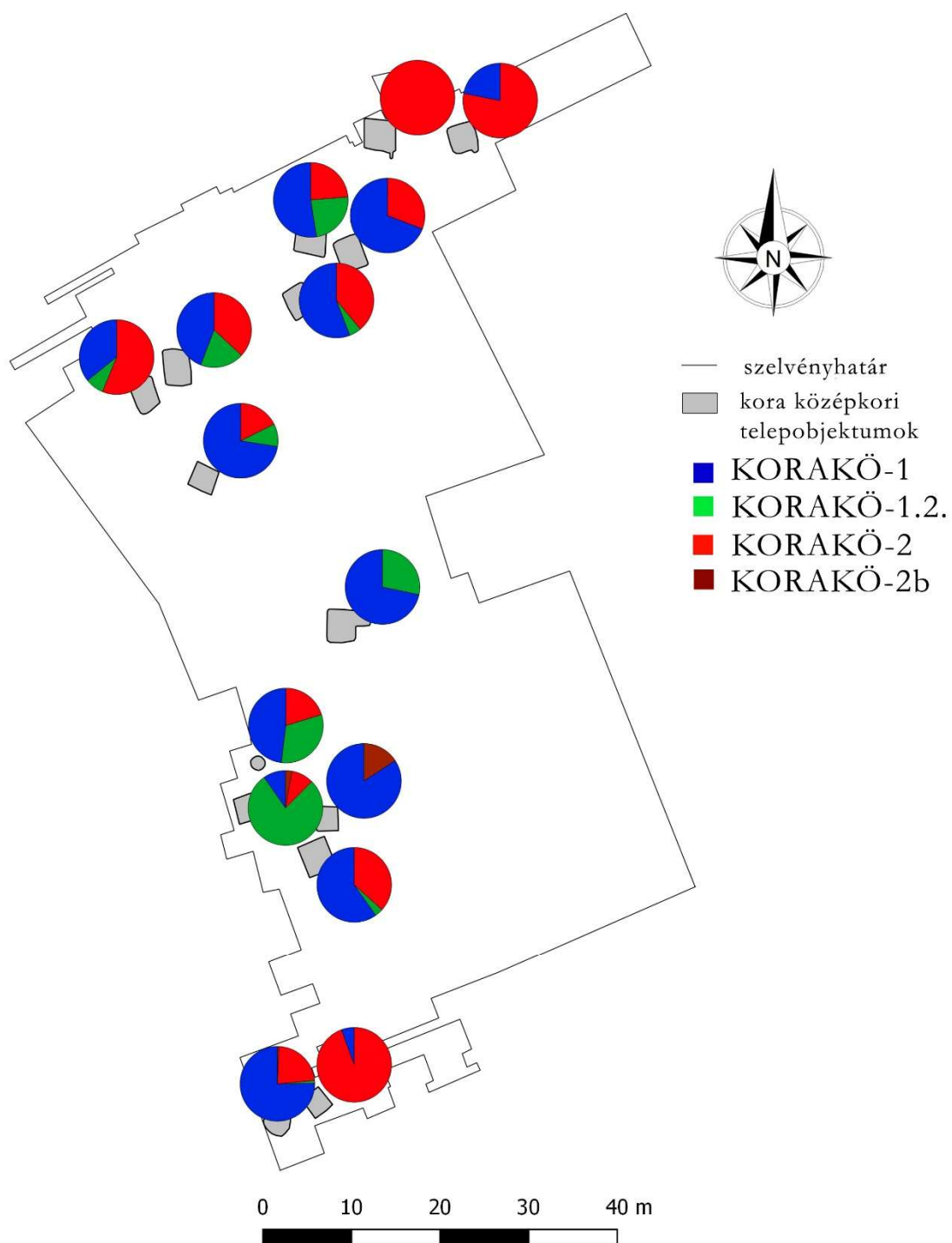

V. 2. 23. ábra: Kultúrrétegből származó kerámiaanyag csoportok szerinti mennyiségi eloszlása

Az 1962-63-ban feltárt szelvényekben megfigyelt leletszóródás

V. 2. 24. ábra: Az 1962-'63-ban feltárt szelvényekben megfigyelt leletszóródás intenzitása

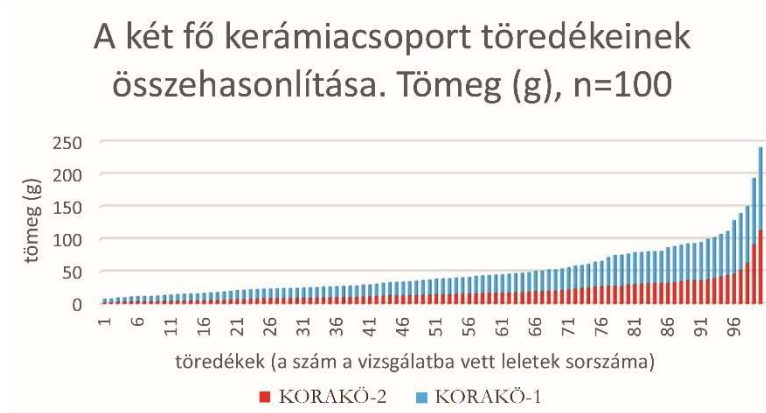
Az egyes objektumokból előkerült kerámiaegyüttesek mennyiségi eloszlása
korszak szerint, $n < 49$
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 2. térkép

Mindezek okán a klasszikus elsődleges – másodlagos – harmadlagos betöltés meghatározása nehézségbe ütközik.²³⁴ Tovább terheli a kérdést a különböző technológiai csoportok töredékességének különbözősége, ami azt eredményezi, hogy az egyik csoport töredezettsége kisebb (V. 2. 25-27. ábra), míg edényméretük általában nagyobbak, mint a másik csoport esetében: így összehasonlításuk töredékszám, illetve abszolút töredékméret (cm², cm³, tömeg) alapján sajnos téves volna.

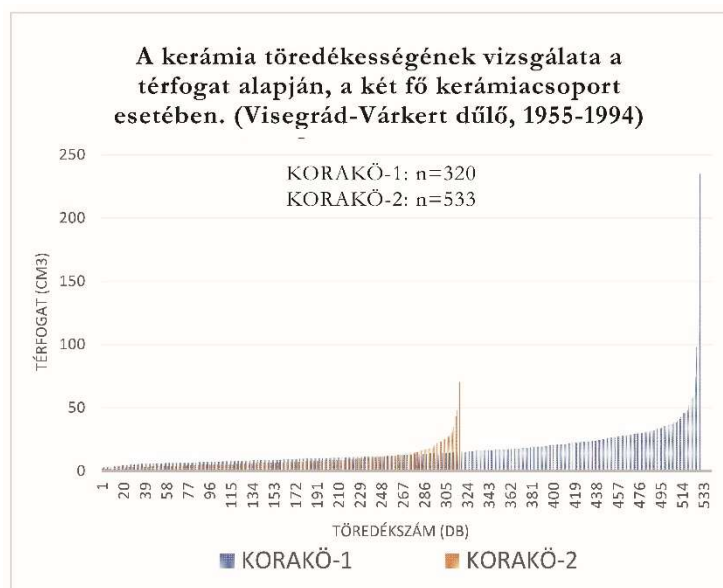
KORAKÖ-1		KORAKÖ-2
100 db	DARABSZÁM	100 db
2949 g	ÖSSZTÖMEG	2009,68 g
127,02 g	MAXIMUM	113,4 g
5,2 g	MINIMUM	2 g
9 g	SZÓRÁS	11 g
29,5 g	ÁTLAG TÖMEG	19,1 g

V. 2. 25. ábra: A két fő kerámiacsoport leleteinek tömeg, Mennyiség és szórás 100-100 db lelet tükrében.

V. 2. 26. ábra: A két fő kerámiacsoport töredékeinek összehasonlítása növekvő sorrendben. Tömeg.

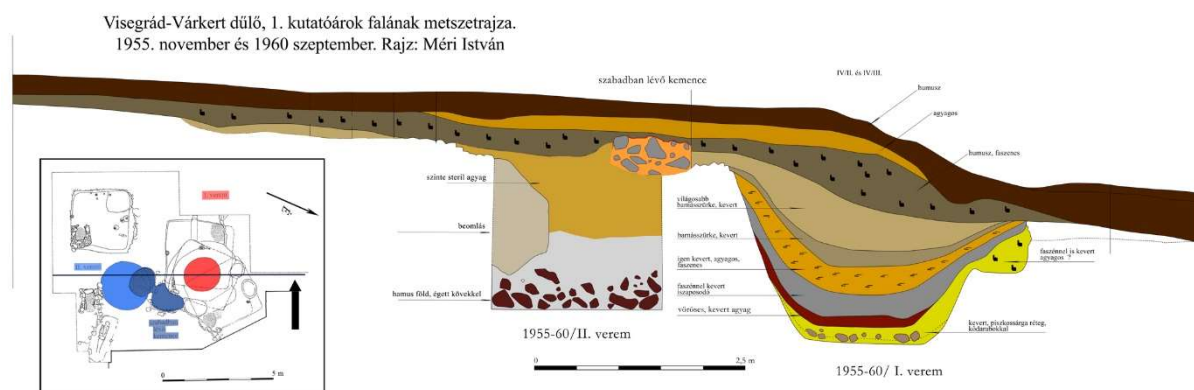
²³⁴ A posztdepozíciós folyamatokról többek között: Macháček 2010, 9-12, további irodalommal.

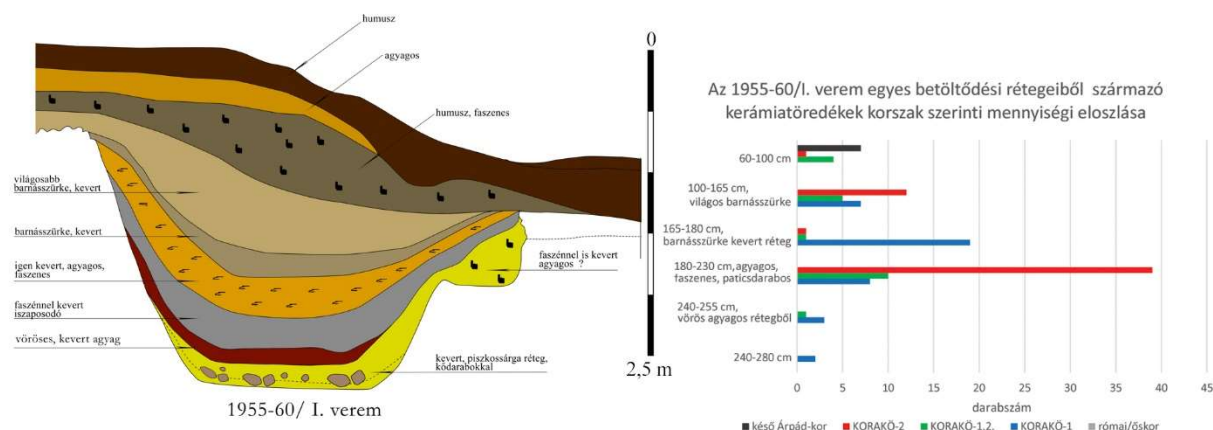
V. 2. 27. ábra: A két fő kerámiacsoport töredékeinek összehasonlítása növekvő sorrendben. Térfogat.

Kezdeti szkepszisem ellenére azonban számos esetben sikerülhetett az objektumok keltezése a leletanyag segítségével: az egy edényhez tartozó minél több töredék, esetleg egész, vagy kiegészíthető kerámiák objektumból való előkerülése arra utal, hogy a kora középkori objektumgödrök nagyobb része viszonylag gyorsan temetődhetett be.

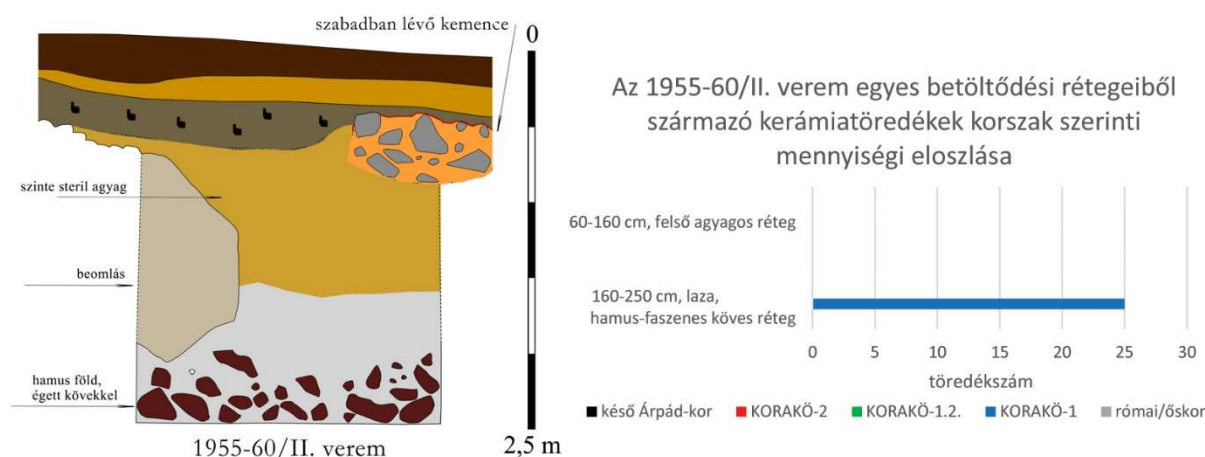
Az itt kifejtett körülményekből adódóan ritka kivételként említhető az a 2,7 méter mély verem (1955-60/I. verem), amely a kora középkori falu utolsó fázisából kerülhetett kialakítására. Ezen objektum metszetén vizsgálható az amúgy ideális esetben rendszeresen megfigyelhető rétegződés, ez esetben egy lassú betemetődés. (V. 2. 29. ábra) Az a rétegsor, ami klasszikusan a posztdepozíciós folyamatok rekonstrukciójára ad lehetőséget. Ellentétben a viszonylag homogén anyagú, rövid idő alatt történt betemetéssel/betemetődéssel (pl. 1955-60/II. verem, korábbi fázis: V. 2. 30. ábra) az I. verem lassú betöltődése a falu kora középkori felhagyásával indokolható, mint az utoljára használt és nyitva hagyott településobjektumok egyike.

V. 2. 28. ábra: Visegrád-Várkert dűlő. 1955-1960/I. kutatóárok délnyugati metszetsfalának rajzi dokumentációja (Eredeti rajz: Méri István)

V. 2. 29. ábra: Visegrád-Várkert dűlő. 1955-1960/I. verem egyes betöltődési rétegeiből származó kerámiatöredékek korszak szerinti mennyiségi eloszlása (Eredeti rajz: Méri István)

V. 2. 30. ábra: Visegrád-Várkert dűlő. 1955-1960/II. verem egyes betöltődési rétegeiből származó kerámiatöredékek korszak szerinti mennyiségi eloszlása (Eredeti rajz: Méri István)

V. 2. 3. A LELŐHELYEN VÉGZETT FELTÁRÁSOK ISMERTETÉSE

1930-as évek:

A völgykatlannak a Dunánál lezáródó végénél a Budapest-Esztergomi út építésénél, majd 1937-38-ban a bazilita kolostor helyének szomszédságában, a 11. sz. fkl. út első felújításakor igen sok földet termeltek ki. Utóbbi alkalommal Ék-Dny-i irányú, mintegy 7-10 m magas rézsút képeztek ki. Schulek János feljegyzései és fényképfelvételei szerint a föld kitermelésekor több nagyméretű mészegető (?) kemence, egy 12. századi kard több ép, 12. századi kerámiai tárgy került elő.²³⁵

1955:

A 11. út felújításakor kialakított rézsű feletti teraszosra kiképzett területen, a 2601. és 2604. hrsz. ingatlanokon történt ásatás. Méri István vezetésével 1955. november 10 és november 29. között vallatták első ízben a földet. A felszíni vizsgálatok mellett az első kutatóárkok kibontása során megállapítást nyert, hogy a falu a Sibriken levő vár keleti részétől kiindulva nagyjából észak-keleti irányban a Mátyás-forrás patakjának medréhez, illetve a Dunához dímbes-dombos felülettel ereszkedő nagy kiterjedésű lejtő egész területén, de láthatóan szétszórtan települt. Határát keletről

²³⁵ Méri 1962-63, 1.

és délkeletről a hegy meredekebben emelkedő része képezi. Az első ásató sejtése az volt, hogy a település alsó részével szemben, a Mátyás forrás medrének túloldalán lehetett a település temetője, ott ahol az Árpád-korból ismert bazilita-kolostor is elhelyezkedik.

Az 1955-ös feltárás során a Duna felőli első és második terasz területén húztak kutatóárkot, s indokolt esetben szélesítették szelvénné. Az ásatás során két ház (1955/1. és 2. ház), és több kemencemaradvány került elő. Emellett félig kibontásra került egy tárológödör (1955/I.verem)²³⁶.

1960:

1960. szeptember 12-24. között, a 11. út felújításakor kialakított részsű feletti teraszosra kiképzett területen, a 2601. és 2604. hrsz. ingatlanokon folytatódott az 1955. novemberében elkezdődött ásatás, a félbehagyott objektumok kibontása. Kiásták újból a IV/II-IV. szelvényt és a IV/2. kutatóárok kibővítésével (IV/V. szelvény) a maradékot feltárták. Az újra kibontott 2. jelzésű házon kívül további négy háznak, 3-6. házak ezek, részletei kerültek napvilágra. Kibontásra került az a nagy verem, amit eddig csak kutatóárok vágott át. Előkerült egy másik nagy verem (II. verem). Teljes feltárásra került a csak részben kiásott szabadban lévő kemence. A házak közül csupán a 2. jelzésű volt bolygatatlan, a 3-6. házaknak csak részletei maradtak meg. Ezeket részint egymásra ásták, részint pedig az I. verem ásásakor rombolták szét. Épp a szelvényeknél törik a terasz. Az objektumoknak a mai felszíntől mérhető mélységei is viszonylagosak.²³⁷

(1955-es ill. 1960-as szelvények össz.: 73 m²)

1962:

1962. július 19 – szeptember 15. között leletmentés történt. A 2605-2607. hrsz. ingatlanok területén földkitermelés indult meg: 11. számú Budapest-Esztergom fkl. út felújítási munkálataihoz az 1937-38-ban kiképzett részsű hosszában, mintegy 100 m hosszú és 6 m széles területen gépi erővel indult meg a terület mélyítése. Minthogy a földmunka megindulásakor már a felső rétegekben több régészeti jelenség mutatkozott, mint falnyomok, római téglák, római kori és 10-13. századnak meghatározott edénytöredékek, egy igen mély gödör stb., a földkitermelés leállítása után Héjj Miklós, a visegrádi múzeumigazgató kezdte meg a veszélyeztetett területen a leletmentést, amelyet Méri István és Soproni Sándor folytatott. A leletmentés a 2605-2607. hrsz. telkeken, 80 m hosszú, 6 m széles földszávon, tehát ca. 240 nm-en folyt, 16 egymáshoz kapcsolódó, 5 m széles, nagyjából Ék-Dny-i irányú szelvénytörzsetben.

Egyértelműen megfigyelhetővé ekkor vált, hogy a földet 50-80 cm mélységig szőlő aláforgatásakor már megbolygatták régebben, az eredeti rétegződést szétrombolták. Az 1962-es szelvénytörzs hosszában egy zeg-zugos modern katonai futóárok is húzódott, amely a rétegeket szintén megbolygatta.

Feltárásra került egy római őrtorony, amelynek falvastagsága 75 cm, belső szélessége 5,04 méter, körülötte két kettős vallum, belső árkokkal. A járósíntje csaknem teljesen megsemmisült az újkori bolygatásoktól, lövészárkok, kőtermelések miatt. Az őrtorony közepe táján maradt meg egy tüzelőhely maradványa, körülötte földpadlóval. Az őrtorony hiteles leletanyaga nem került elő, 2-3. századi edénytöredékek voltak, egy bélyeges téglá miatt a 3. század első felében használatban volt. Az őrtorony körül római teleprészlet bontakozott ki, három római ház került napvilágra ebben az évben. A kora középkori faluból ebben az évben 6 ház (1962/1-6. házak), egy fémolvasztó kemence és két verem maradványai kerültek elő.²³⁸

²³⁶ Méri 1955.

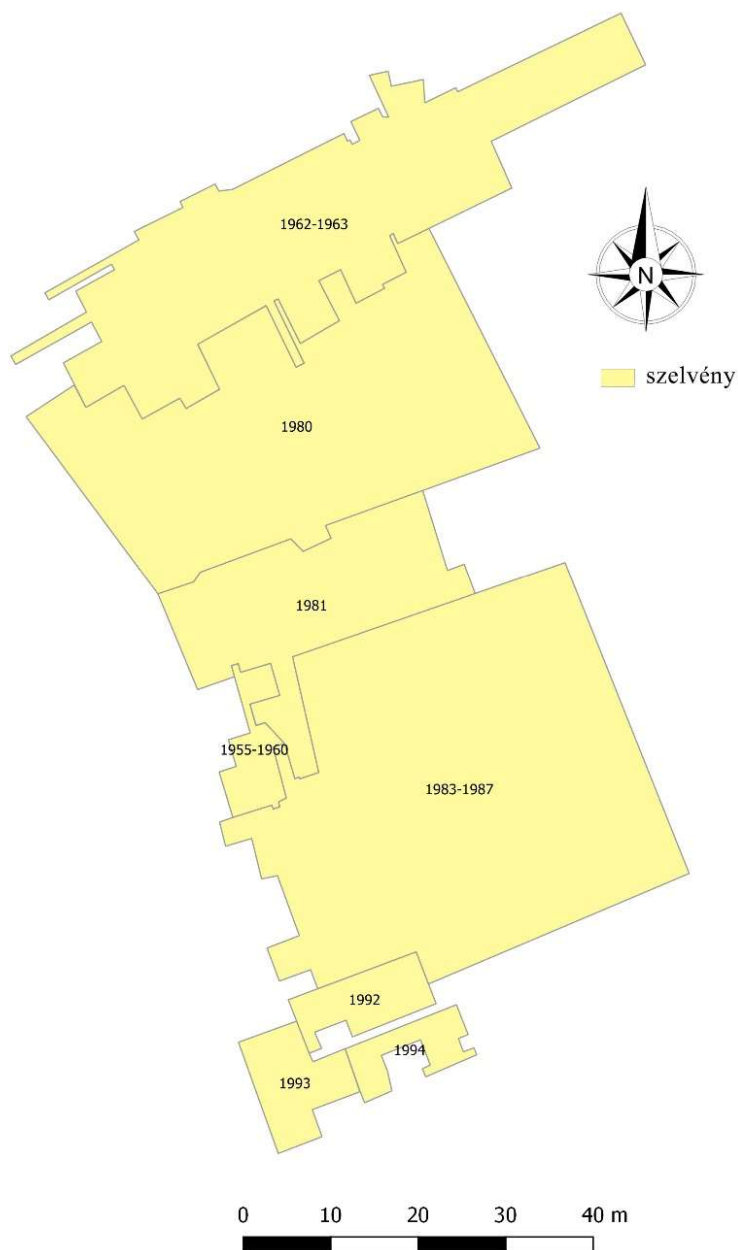
²³⁷ Méri 1960.

²³⁸ Méri 1962-1963.

1963:

1963. augusztus 21-október 4., október 15-19. között folyt ásatás a lelőhelyen, Méri István, Soproni Sándor és Parádi Nándor vezetésével. A középkori lelőhelyről előkerült 5 ház (1963/7-11. házak), részben a római őrtorony vallumába ásva, emellett egy vasolvasztó műhely és egy gödör.²³⁹

(1962-1963-as szelvények össz.: 994 m²)

Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények

V. 2. 3. térkép

²³⁹ Méri 1962-1963.

1980 (1144 m²)

Mintegy másfél évtized után, Méri István halála után bő három évvel, 1980. májusában tervásatás keretében folytatódott a lelőhely régészeti kutatása. 1980. május 12 - augusztus 1. között történt a feltárás, immáron Kovalovszki Júlia vezetésével. Az eddigi szelvényekhez illeszkedve, azoktól délkeletre folytatódott a feltárás. A lehumusztolt területen 11 kora középkori ház került elő, a (1980/12-22. házak)²⁴⁰.

1981 (456 m²)

1981. június 22 - augusztus 5. között folytatták a kutatást. Az 1100 m²-es felszín az 1980-as szelvényhez délkelet felől csatlakozott. A felső 60-70 cm-es földréteget géppel szedték le, mint előző évben is. 5 középkori ház (1980/23-27. házak), három gödör (8-10. gödör) és 16, a templom körüli temetőhöz tartozó sír került elő²⁴¹.

1983: Feltárássra került egy Árpád-kori falusi plébániatemplom.

1984:

1984. július 2 – szeptember 16. között folytatódott a középkori telep és a templom körüli temető kutatása. A templom körüli temető használati ideje 11. században kezdődött, s használták egészen a 14. századig (1984-ben így keltez az ásató az előkerülő leletek alapján: Árpád-kori érmék, S-végű karika, övcsat, gyűrű stb. alapján). Jelentkezett a sírok alatt, a temető nyugati szélén két ház: a 28. és 29. ház²⁴².

1985:

1985. június 24- aug. 2-a között 200 m² terület került feltárássra. Befejezték a 28. ház bontását és a vermeket is kibontották ²⁴³.

1986-1987:

Kovalovszki Júlia vezetésével folytatódott a késő Árpád-kori templom körüli temető feltárása. Az 1986/3. szelvény ÉNy-i sarkában feltételezhetően egy földfelszíni ház padló részletét sikerült megfogni, kb. 1,5 méter hosszan, és 20-25 cm szélességben 60 cm mélyen, a bolygatatlan föld határán.²⁴⁴

(1983-1987: 1596 m²)

1992 (93 m²)

A templom körüli temető további sírjainak kibontása mellett előkerült egy ház (30. ház), tőle északkeletre pedig egy 12-13. századi, feltehetően a tatárjárás során elrejtett vaseszközlelet.

1993 (110 m²)

1993. június 21-július 31. között a templomtól dny-ra kb. 50 méternyire a település folytatásának megkeresésére szelvényeket nyitottak, és így módon a 31. ház kibontása elkezdődött. A háztól nyugatra előkerült egy körvonalazható földben patocsos omladék, felmerült annak lehetősége, hogy esetleg egy földfelszíni ház maradványait lelték meg.²⁴⁵

²⁴⁰ Kovalovszki 1980.

²⁴¹ Kovalovszki 1981.

²⁴² Kovalovszki 1984.

²⁴³ Kovalovszki 1985b.

²⁴⁴ Kovalovszki 1986-1987.

²⁴⁵ Kovalovszki 1993.

1994 (66 m²)

1994. június 4-augusztus 19. között került sor a dűlő északi részén összefüggő feltárás utolsó ásatására. Ezek a szelvények a korábbiaktól magasabban fekvő terasz-szerű, eléggé egyenletes felületű térségben helyezkedtek el, amelyet a nyugati oldalon meredeken emelkedő domboldal, kelet felől pedig a patakmeder határol. A térség nyugati részét a dombról lemosódott föld kissé feltöltögette, a keleti rész viszont a mély patakmeder felől erősebben lekopott. Újabb 200 nm terület feltárása történt meg, két ház, a 31. és 32. ház került elő. A 32. háztól K felé kiásott szelvényekben ugyanis, amelyeknek a patakmeder felé lejtő humusgrétege 40-50 cm-nyire elvékonyodott, csupán egy hosszúkás, keskeny késő Árpád-kori gödör került elő. Ennek közelében egy nagyobb bronzkori gödör mutatkozott, ezt azonban nem tárták fel. Szórványos bronzkori leleteket különben a természetes kőréteg fölötti kevert földben is találtak.²⁴⁶

Méri István és Kovalovszki Júlia kutatása nyomán a Dunára néző teraszon összesen mintegy 4500 m² terület került feltárásra. 1955 és 1994 között, az összesen 18 ásatási szezon alatt késő Árpád-kori (1 ház, 1 depó) és késő középkori (3 gödör), illetve római és bronzkori objektumok mellett további 57 olyan objektum került elő, ami – a továbbiakban bemutatandó elemzési eredmények alapján – a kora középkori település(ek)hez köthető. 41 épület (lakóház, műhelyépület), 2 szabadban álló kemence, 1 fémolvasztó kemence és 13 gödör illetve tárolóverem került elő. A településobjektumok mellett feltárásra került egy templom és 463 sír, ami a templomhoz tartozó templom körüli temetőnek mintegy háromnegyed része lehetett.

²⁴⁶ Kovalovszki 1994.

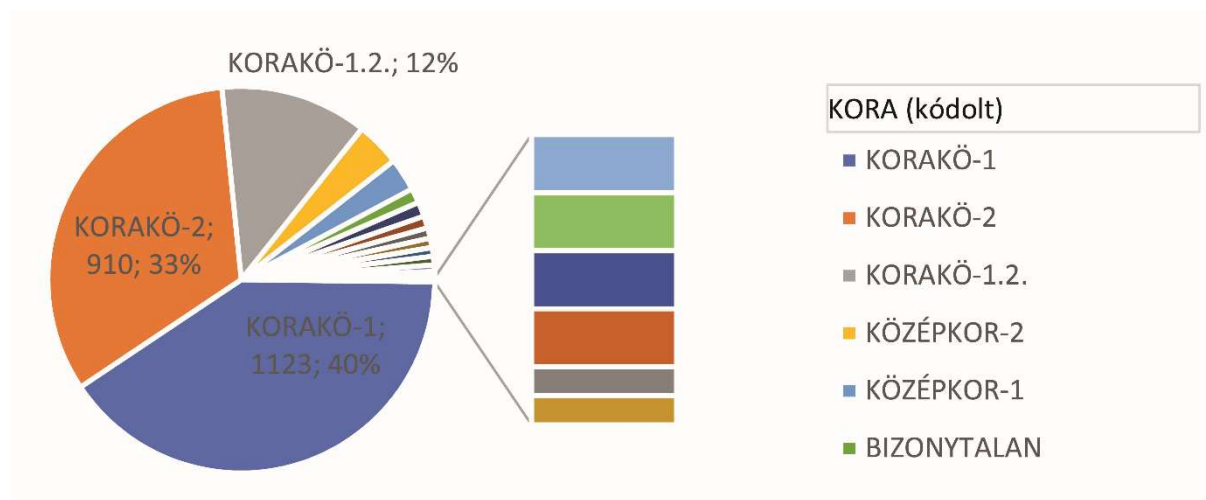
V. 2. 4. A LELETANYAG ELEMZÉSE (RELATÍV KRONOLÓGIA)

V. 2. 4. 1. Kerámia

A fentiekben már ismertetett tafonómiai veszteségek, s a leletek többszörös középkori, illetve újkori bolygatások okozta posztdepozíciója miatt az egy körbe, s egy időrendi fázisba tartozó leletek meghatározása hatványozott nehézségbe ütközött.

A telep feldolgozásában elsődleges szerepet játszik önmagának a kerámiaanyagnak a karakterizálása, amely, a fenti, sokadjára hangsúlyozott körülményből kifolyólag sajnos sok esetben nem jelentheti majd közvetlenül a datálás legfőbb eszközét. (A kormeghatározás, telepobjektumok és -horizontok meghatározását lásd később.)

A leletanyag első áttekintésével egyértelművé vált, hogy egy többkorszakos kora középkori lelőhelyről van szó, az elemzés a következő mennyiségi eloszlást eredményezte. (V. 2. 31. ábra)

V. 2. 31. ábra: Az objektumokhoz köthető kerámiaanyag csoportok szerinti mennyiségi eloszlása. „KORAKÖ-1”: 40 %, „KORAKÖ-2” 33 %, „KORAKÖ-1.2.”: 12 %.

Fő kerámiacsoportok karakterizálása

Adatfelvétel

A dolgozatban fentebb már áttekintett módszertani alapnak megfelelően, a könnyedén elkülöníthető római- és későbbi középkori kerámia mellett, a továbbiakban a kora középkori leletek meghatározására koncentrálok.

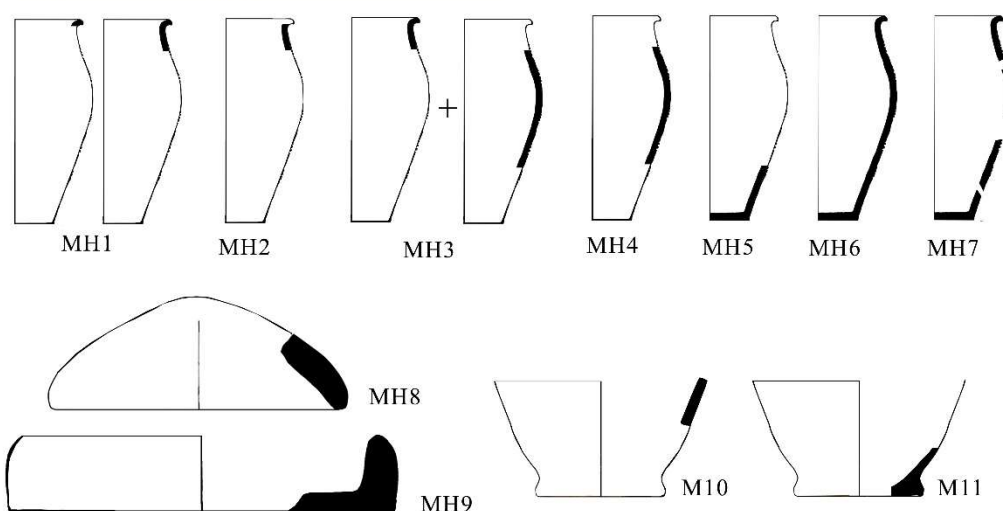
A leírórendszerben használt kódok feloldását a táblázat tartalmazza (V. 2. 32. ábra), a kódok ábrában való megjelenítése szintén az alábbiakban következik. (V. 2. 33-41. ábra)

ALAPADATOK		csak az individuális adatoknál	KORSZAKOLÁS		csak szín jelöli, kerülendő a preconcepciót!
LTSZ	leltári szám		KORAKÖ-1	8-9. század	
OBJ	objektum		KORAKÖ-2	10-11. század	
N	törékszám		KORAKÖ-2b	11. század	
			KORAKÖ-1.2.	8-11. század	
MEGHATÁROZÁS					
MH1	fazékperem				
MH2	fazéknyak				
MH3	fazékperem+toldal				
MH4	fazékoldal				
MH5	fazékalj				
MH6	kiegészített fazék				
MH7	egy fazékhoz tartozó fazéktörédek				
MH8	sütőharangperem				
MH9	sütőtepsi				
MH10	tálperem				
MH11	tálalj				
PEREM ÁLLÁSA					
PÁ1	függőleges				
PÁ2	enyhén kihajló				
PÁ3	közepesen kihajló				
PÁ4	erősen kihajló				
PEREM KIKÉPZÉSE					
PK1	kifelé lejtően ferdén levágott				
PK2	befelé lejtően ferdén levágott				
PK3	függőlegesen levágott				
PK4	vízszintesen levágott				
PK5	lekerekített				
PK6	elvékonyodó				
PK7	kétoldaltól levágott				
PK8	megvastagodott				
PK9	alávágott				
PK21	tagolt, profilált				
PK22	fedőhornyos				
FAZÉKFORMA					
G	gömb				
T	tojásdad				
H	hordó alakú				
V	hangsúlyos váll, lnsz. a vállnál				
Tá	tál				
SOVÁNYÍTÁS					
AH1	csillámos				
AH2	erősen csillámos				
AH3	enyhén apró kavicsos				
AH4	kavicsos				
AH5	grafitos				
AH6	meszes?				
AH7	szerves anyagos				
Jl	jól iszapolt				
ÉGETÉS					
O	jobbára oxidációs				
R	jobbára redukációs				
OLDALTÖRÉDEK DÍSZÍTÉSE					
DO1	csigavonal				
DO2	hullámvonal				
DO3	hullámvonalköteg				
DO4	vonalköteg				
DO5	fogaskerékminta				
DO6	sűrűn karcolt csigavonal				
DO7	függőleges/ferdén bepecsételt fésűnyom				
DO8	körömbenyomkodás				
DO9	beszürkodás/rovátka				
DO10	díszítetlen				
DO11	pontkör				
A PEREM BELSŐ OLDALÁNAK DÍSZÍTÉSE					
DB1	hullámvonal				
DB2	hullámvonalköteg				
DB3	függőleges fésűnyom				
A PEREM DÍSZÍTÉSE					
DP1	a perem levágott részén ferdén bepecsételt fésűfog-nyom				
DP2	berovátkolt X-ek				
FENÉKBÉLYEG					
DF	fenékbélyeg				
FALVASTAGSÁG					
FV1	0-0,49 cm				
FV2	0,50-0,69 cm				
FV3	0,7-0,89 cm				
FV4	0,9-1,10 cm				
FV5	1,11- cm				
TÖRÉDEKMÉRET (szélesség*hossz)					
SZH1	0-9,99 cm ²				
SZH2	10-19,99 cm ²				
SZH3	20-29,99 cm ²				
SZH4	30-39,99 cm ²				
SZH5	40-49,99 cm ²				
SZH6	50-74,99 cm ²				
SZH7	75-n cm ²				
PEREMÁTMÉRŐ					
PÁá1	0-12 cm				
PÁá2	12,1-14,99 cm				
PÁá3	15-19,99 cm				
PÁá4	20-24,99 cm				
PÁá5	25- cm				
A PEREM MEGTARTÁSA (TELJES PEREM = 1)					
PR1	0,05-0,1				
PR2	0,11-0,33				
PR3	0,34-0,5				
PR4	0,51-0,67				
PR5	0,67-1				
FENÉKÁTMÉRŐ					
FÁ1	5,99-10 cm				
FÁ2	10,01-12 cm				
FÁ3	12,01-14 cm				
FÁ4	14,01-16 cm				
FÁ5	16,01-18 cm				
FÁ6	18,01-25 cm				
AZ ALJTÖRÉDEK MEGTARTÁSA (TELJES ALJTÖRÉDEK = 1)					
FR1	0,05-0,1				
FR2	0,11-0,33				
FR3	0,34-0,5				
FR4	0,51-0,67				
FR5	0,67-1				
OLDALÁTMÉRŐ					
Á1	0-12 cm				
Á2	12,1-14,99 cm				
Á3	15-19,99 cm				
Á4	20-24,99 cm				
Á5	25- cm				
OLDALÁTMÉRŐ MEGTARTÁSA (TELJES = 1)					
ÁR1	0,05-0,1				
ÁR2	0,11-0,33				
FENÉKVASTAGSÁG					
FEV1	0-0,49 cm				
FEV2	0,50-0,69 cm				
FEV3	0,7-0,89 cm				
FEV4	0,9-1,10 cm				
FEV5	1,11- cm				

V. 2. 32. ábra: A kerámialeírásnak az egyes attribútumokhoz tartozó kód-dekódja

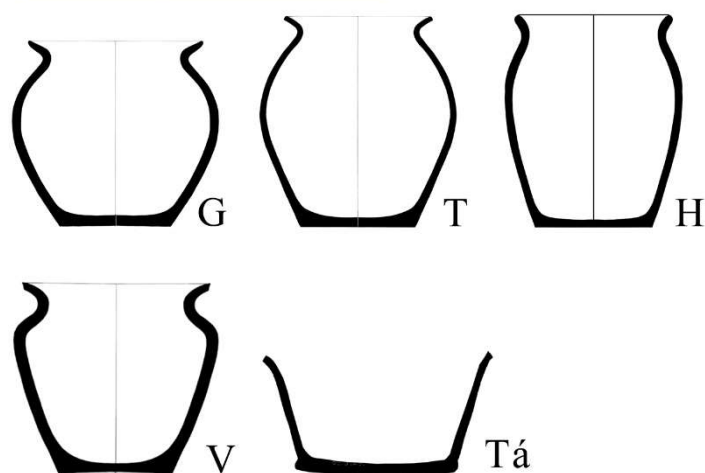
MEGHATÁROZÁS	
MH1	fazékperem
MH2	fazéknyak
MH3	fazékperem+oldal
MH4	fazékoldal
MH5	fazékalj
MH6	kiegészített fazék
MH7	egy fazékhoz tartozó fazéktöredékek
MH8	sütőharangperem
MH9	sütőtepsi
MH10	tálperem
MH11	tálalj

Kiegészített fazék= majdnem ép fazék

V. 2. 33. ábra: A kerámialelet meghatározása. A kódok feloldása.

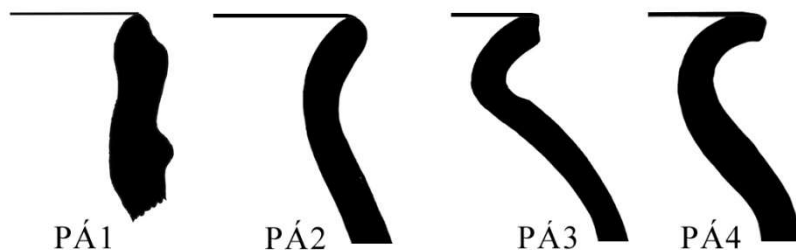
FAZÉKFORMA	
G	gömb
T	tojásdad
H	hordó alakú
V	hangsúlyos váll, lins. a vállnál
Tá	tál

V. 2. 34. ábra: A fazékformák. A kódok feloldása.

A G-Tá kódú attribútumok csak a primer leírásokra vonatkoztak (tehát ez nem edényklasszifikáció, utóbbit csak az elemzés végén lehetett kialakítani).

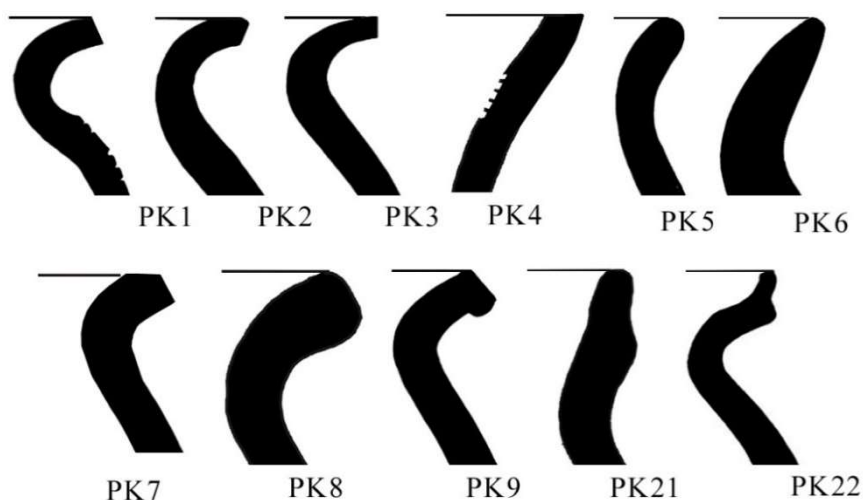
PEREM ÁLLÁSA	
PÁ1	függőleges
PÁ2	enyhén kihajló
PÁ3	közepesen kihajló
PÁ4	erősen kihajló

V. 2. 35. ábra: A peremek állása. A kódok feloldása.

PÁ1-PÁ4 kódú attribútumokat illusztráló peremek ebben a vonatkozásban csak a peremállásra nézve relevánsak! (nem peremklasszifikáció)

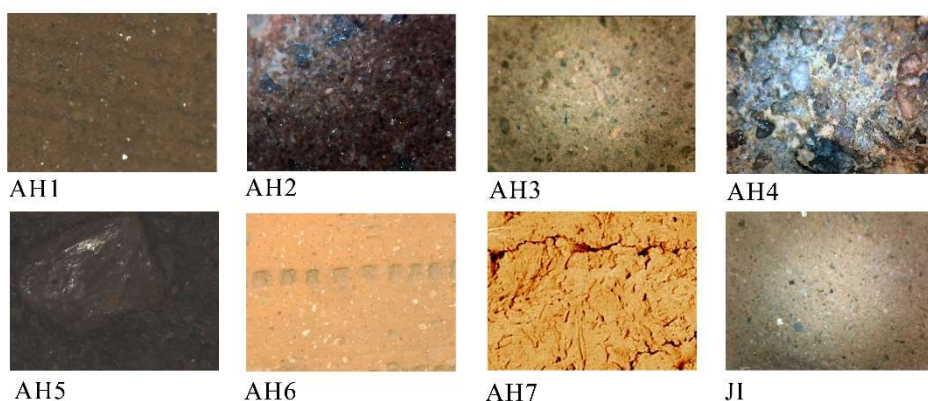
PEREM KIKÉPZÉSE	
PK1	kifelé lejtően ferdén levágott
PK2	befelé lejtően ferdén levágott
PK3	függőlegesen levágott
PK4	vízszintesen levágott
PK5	lekerekített
PK6	elvékonyodó
PK7	kétoldalról levágott
PK8	megvastagodott
PK9	alávágott
PK21	tagolt, profilált
PK22	fedőhornyos

V. 2. 36. ábra: A peremek kiképzése. A kódok feloldása.

A PK1-PK22 kódú attribútumokat illusztráló peremek ebben a vonatkozásban csak a peremkiképzésre nézve relevánsak! (nem peremklasszifikáció). Az elemzett leletanyagban a peremformák e két attribútum (peremállás – és kiképzés) kombinációjaként került felhasználásra (lásd: pl. „PÁ2, PK2”)

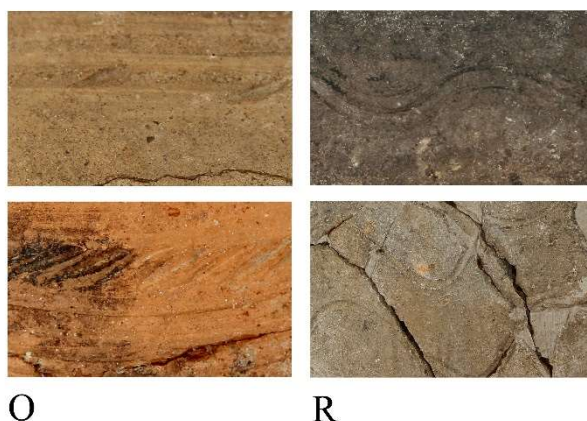
SOVÁNYÍTÁS	
AH1	csillámos
AH2	erősen csillámos
AH3	enyhén apró kavicsos
AH4	kavicsos
AH5	grafitos
AH6	meszes?
AH7	szerves anyagos
JI	jól iszapolt

V. 2. 37. ábra: Az egyes soványító anyagok. A kódok feloldása.

Az AH1-JI soványításra vonatkozó kódokat szemléltető képek (kicsi kézi mikroszkóp) a fő típusokat jelenítik meg, melyek kombinációja néhány további típusként előfordulhat. Az ennél pontosabb, petrográfiai igényű leírást geológus szakértő készített a leletek kis hányadán, lsd. később.

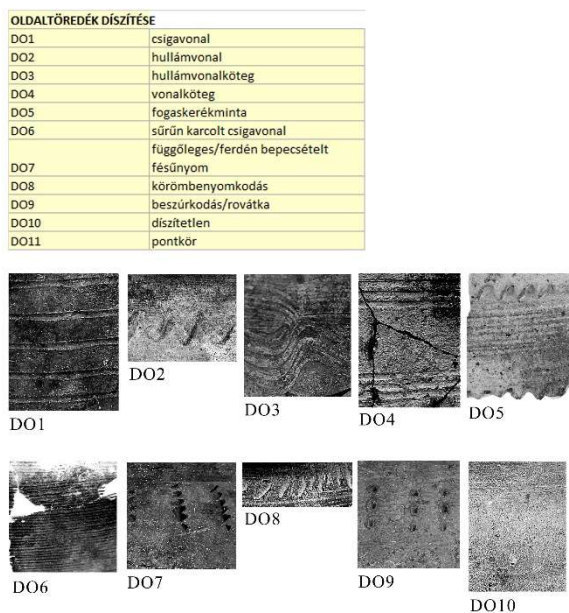
ÉGETÉS	
O	jobbára oxidációs
R	jobbára redukciós

V. 2. 38. ábra: Az egyes égetéstípusok. A kódok feloldása.

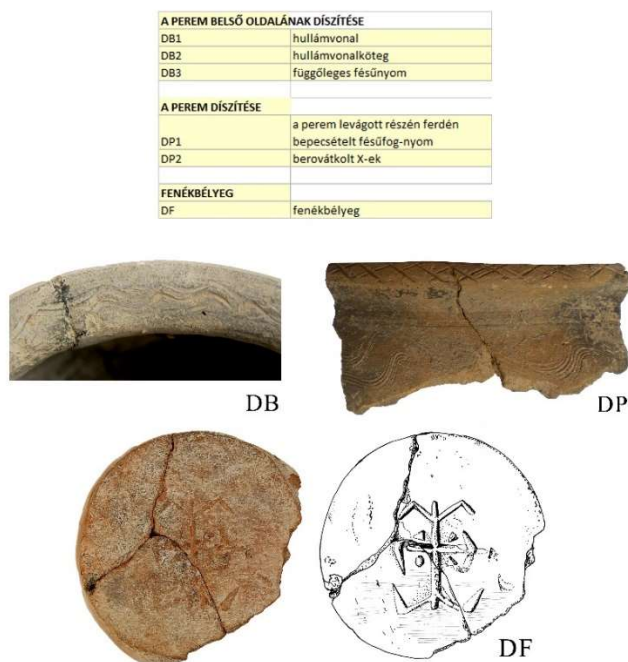
Tekintettel arra, hogy jobbára nem fazekaskemencében égették ki az edényeket, tehát nem tökéletes kondíciók között, ezért az itt használt O és R kódok az „inkább oxidációs”, illetve „inkább redukciós” kiégetett produktumokként értelmezhetőek. A szemléltető ábra jól mutatja, hogy ez

a felosztás több információval szolgált, mintha a gödörben égetés okán egységesen „neutrálisan” kiégetett edénytöredékekről beszélünk.

V. 2. 39. ábra: Díszítéstípusok az edényt testen. A kódok feloldása.

A DO1-DO10, oldaltöredékek díszítésére vonatkozó kódok egy-egy díszítéselemet jelentek, melyek nem csak önmagukban, de kombinációban is előfordulnak.

V. 2. 40. ábra: Díszítéstípusok az edény peremén és alján. A kódok feloldása.

A PEREM MEGTARTÁSA (TELJES PEREM = 1)

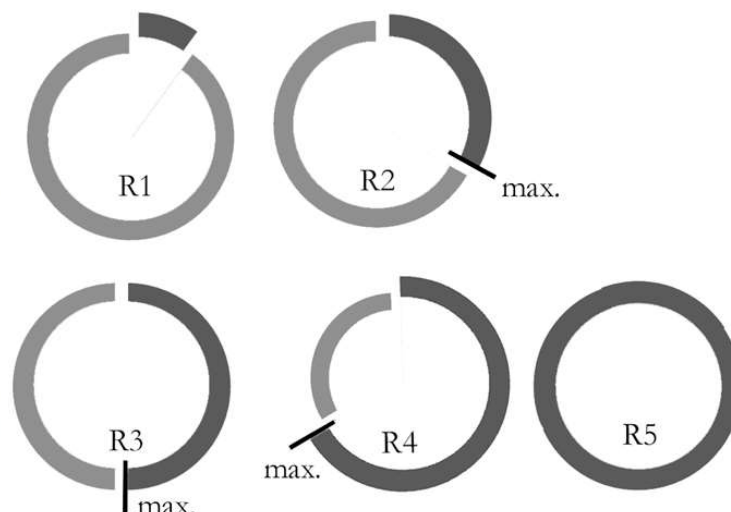
PR1	0,05-0,1
PR2	0,11-0,33
PR3	0,34-0,5
PR4	0,51-0,67
PR5	0,67-1

AZ ALJTÖREDÉK MEGTARTÁSA (TELJES ALJTÖREDÉK = 1)

FR1	0,05-0,1
FR2	0,11-0,33
FR3	0,34-0,5
FR4	0,51-0,67
FR5	0,67-1

OLDALÁTMÉRŐ MEGTARTÁSA (TELJES = 1)

ÁR1	0,05-0,1
ÁR2	0,11-0,33

V. 2. 41. ábra: A perem-, oldal-, és aljtöredékek megtartása. A kódok feloldása.

Elemzés

Alapadatok

A disszertáció telepfeldolgozást taglaló fő fejezetében röviden ismertetett munkafolyamat szerint jártam el. A két fő kerámiacsoport elkülönítését a technológia vizsgálatával kezdtem. Az (alapjaiban) egységes kézikorong technika mellett a szembetűnő különbség a soványítástípusokban eltérő preferenciában tükröződik, kombinálódva az alkalmazott égetéstechnikákkal, mely az egyes kerámiacsoportokban különböző súlyponttal jelenik meg. Mint látni fogjuk, a különböző technológiák eltérő töredezettséget, megtartást eredményeznek, amelyre utaltam már fentebb (lsd. tömeg (g), és térfogat (cm³) összehasonlítása). Érdekes itt megjegyezni, hogy a különböző fázisokban jellemző leletanyag mennyisége töredékszámmal számolva téves lehet, nem csak a különböző mértékű töredezettség miatt. A látszólag nagyobb mennyiségben megjelenő fázis leletanyaga nem feltétlenül nagyobb objektumszámot, vagy különböző szemétkezelési szokást tükröz. Emellett, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, a korábbi fázisban, viszonyítva a későbbi fázis leletanyagának mennyiségéhez és objektumszámához, vélhetően arányosan több szemét halmozódott fel (kb. ugyanannyi leletanyag került elő fele annyi háztartásból).

A fentebb feloldott kódrendszer felhasználásával készültek az alábbi hisztogramok, amelyek a kerámiacsoportokon megfigyelhető egyes attribútumokban való hasonlóságot illetve különbséget jelölik. Az egyértelmű vagy kevésbé egyértelmű különbségek, néhány kivételtől eltekintve (mint - ebben az anyagban - a belső peremdíz, a fogaskerékminta, vagy a sütőtepsi megjelenése), nem kizárólagos attribútumoknak a gyakoriságából vagy hiányából következnek. Mint látni fogjuk, az egyes soványítástípusok, díszítéstípusok peremkiképzések vagy edényformák megjelennek mindkét fő csoportban, csak az arányok eltolódása jelzi a differenciát.

A primer feldolgozásnál két egymástól könnyen elkülöníthető technológiai csoportot állapítottam meg, mint kiindulási alapot. (A csoportok valóságát a statisztikai módszer igazolta, lásd alább.)

A KORAKÖ-1 csoport kézikorongolt, durva soványítású és kiképzésű, vastag falú edénytöredékekből tevődik össze, ahol egyszerűbb formákkal találkozunk.

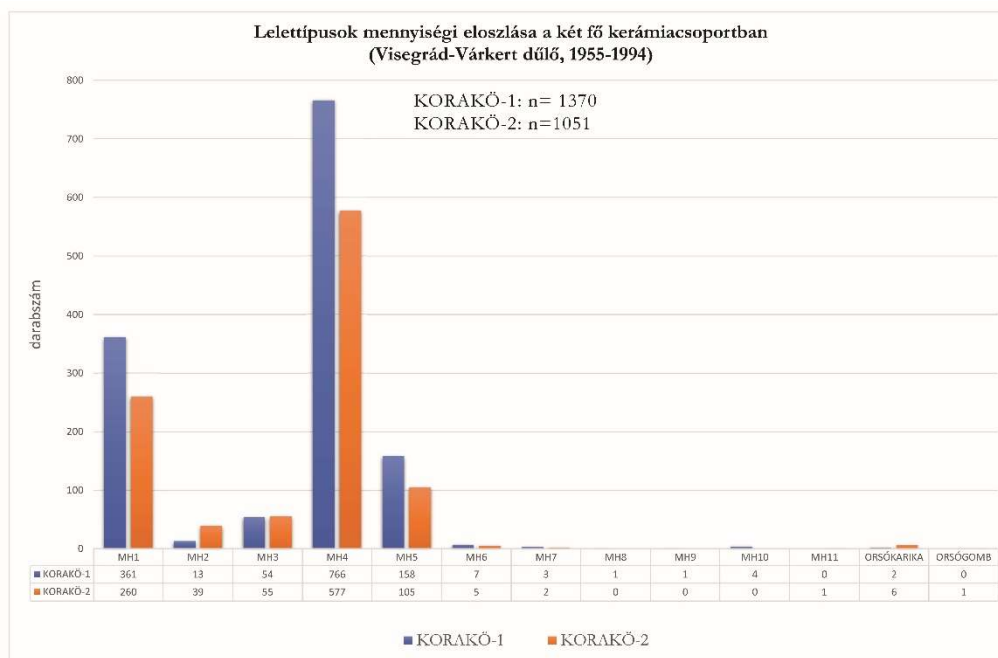
A KORAKÖ-2 csoport jobb minőségben kialakított (kézikorongolt), vékonyabb falú, sokszor jól iszapolt, finomabb szemcsés soványítású töredékekből áll, karakteresebb formai megoldásokkal.

A leletek ca. 10 %-a azonban ilyen alapon sem vált egyértelműen meghatározhatóvá (továbbiakban a csoport neve: KORAKÖ-1.2.). A besorolhatatlanságot a kis, vagy kevés információt tároló, indifferens töredékek mellett olyan leletek összességéből áll, amely a felvehető adatok ellenére egyértelműen nem kapcsolható sem az egyik (KORAKÖ-1), sem a másik (KORAKÖ-2) fő csoporthoz. Jellegében részben a kettő karakteres csoport közötti átmenetnek tűnik. Azt gondolni azonban, hogy ez az „átmenetiség” egyúttal időrendbeli átmenetet jelentene, leegyszerűsítés volna, tekintve, hogy nem valószínű egy tökéletesen lineáris technológiai fejlődésben gondolkoznunk.

Feltételeztem, hogy a két fő csoport két különböző időrendi horizont anyagi kultúráját képviseli, időbeli relativitást. A radiokarbon eredmények ismerete nélkül, illetve bemutatása előtt azonban „KORAKÖ-1”, illetve „KORAKÖ-2” kódneven szerepeltetem a kora középkori telephorizontokhoz vélhetően köthető kerámiaanyagot. Az elemzésekbe bevont leletek adatait 103 (a fenti táblázatban felsorolt, s részleteiben ismertetett) változóra adott bináris válasszal határoztam meg.

A két főcsoport mennyiségének aránya: KORAKÖ-1:KORAKÖ-2 = 1370:1051.

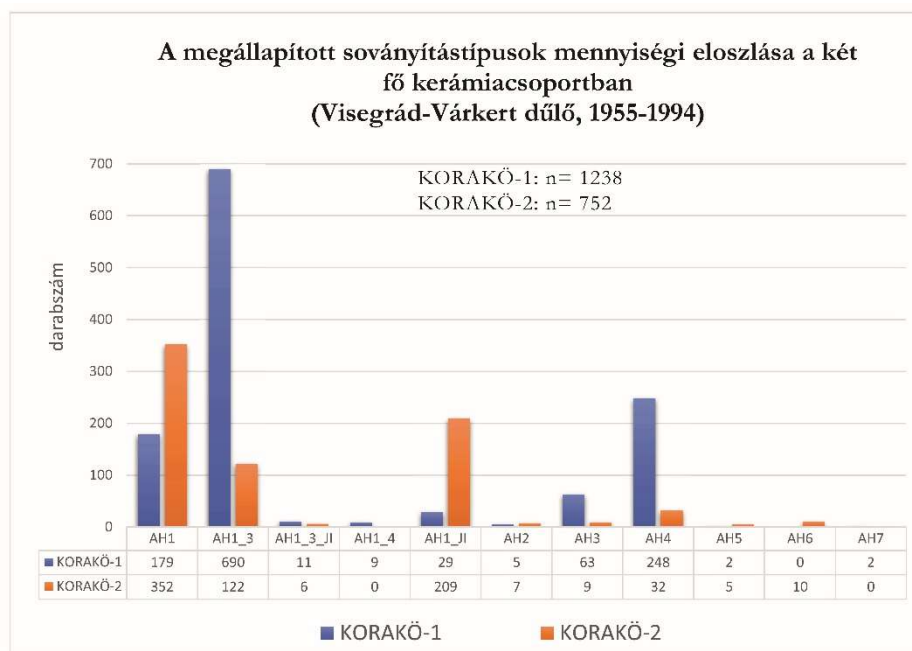
Edénytípusok

V. 2. 42. ábra: A leletek típusainak mennyiségi eloszlása a két fő kerámia csoportban (MH1-MH11, ill. orsókarika és orsógomb)

A grafikon (V. 2. 42. ábra) tanulsága szerint, különös tekintettel a két csoport töredékszámára, szignifikáns eltérésről nem beszélhetünk.

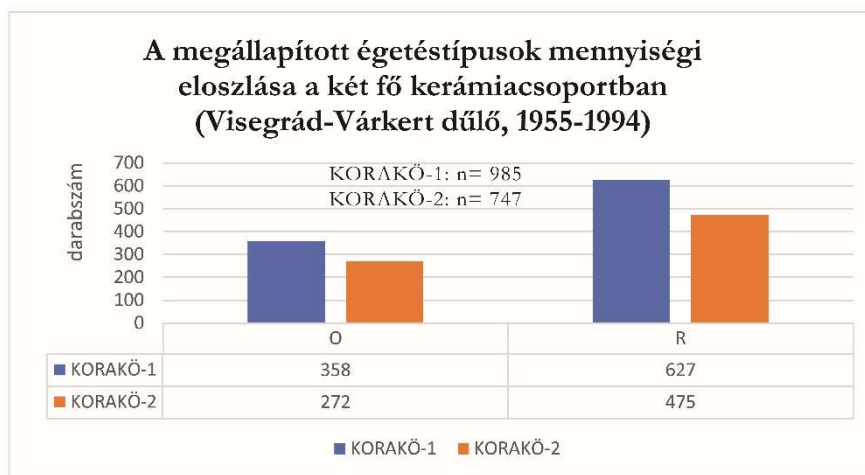
Soványítás

V. 2. 43. ábra: A megállapított soványítástípusok mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban

Ennél beszédesebb az egyes soványítástípusok mennyiségi eloszlása csoportonként. (V. 2. 43. ábra) Míg a későbbi csoportban nagyobb arányban fordul elő az AH1, AH1_JI kódú soványítás, addig a korábbi csoportban dominánsabb az AH1_3, AH3, AH4 soványítástechnikák megjelenése.

Égetéstechnológia

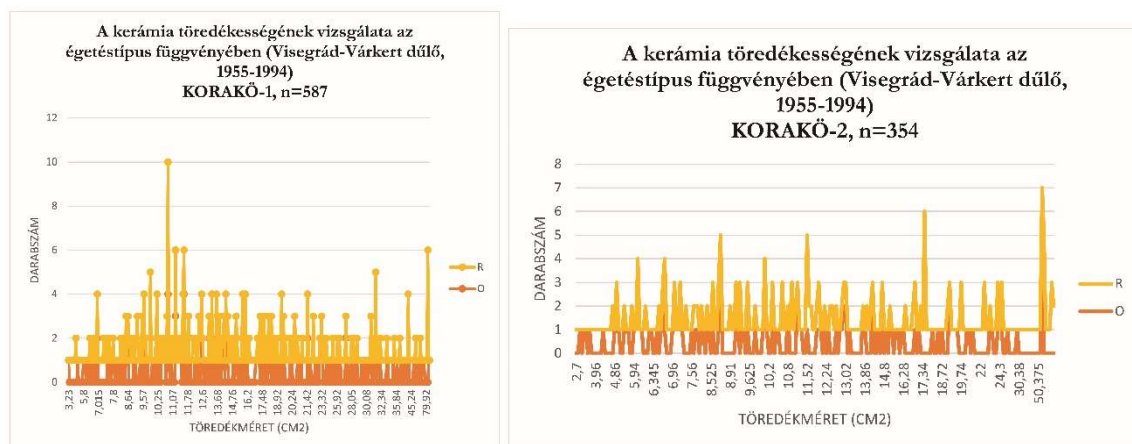

V. 2. 44. ábra: A megállapított égetéstípusok mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban

Bár az első benyomás mást sugall, a vizsgált töredékek égetéstechnikáját tekintve az derül ki, hogy megközelítőleg ugyanolyan arányban jelenik meg mindkét kerámiacsoportban az oxidációs és redukciós égetéstechnika, emellett mindkét esetben enyhe túlsúlyban van az „inkább” redukált égetés. (V. 2. 44. ábra)

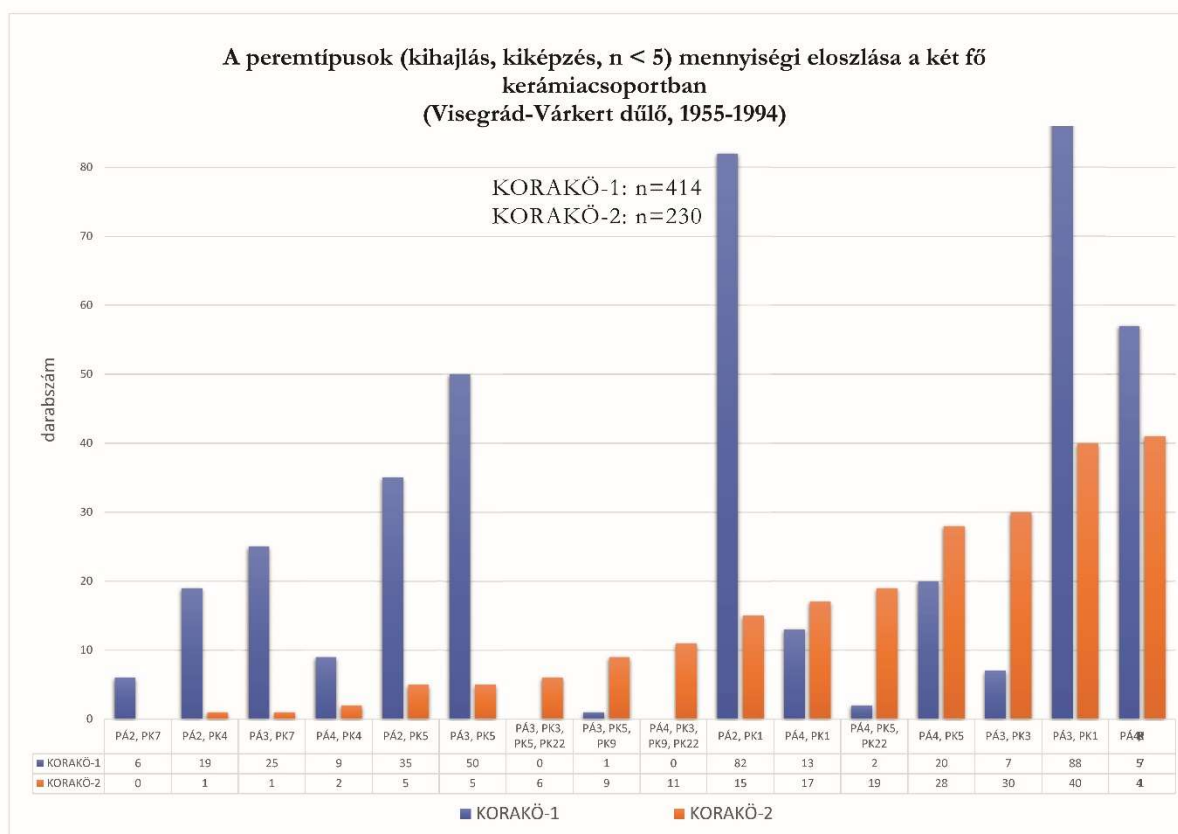
A tapasztalat és a számok azt mutatják, hogy a soványítás, de főként az égetéstechnológia erősen befolyásolta a tárgyak törékenységet. Az alábbi két hisztogram szerint (V. 2. 45. ábra) általánosságban a redukáltan kiégetett edények töredékei nagyobbak (ebbe a vizsgálatba azokat a

cserepeket vontam be, melyek kisebbek voltak annál, hogy átmérőt (perem- oldal-, vagy fenékmérőt) lehessen mérni rajtuk).

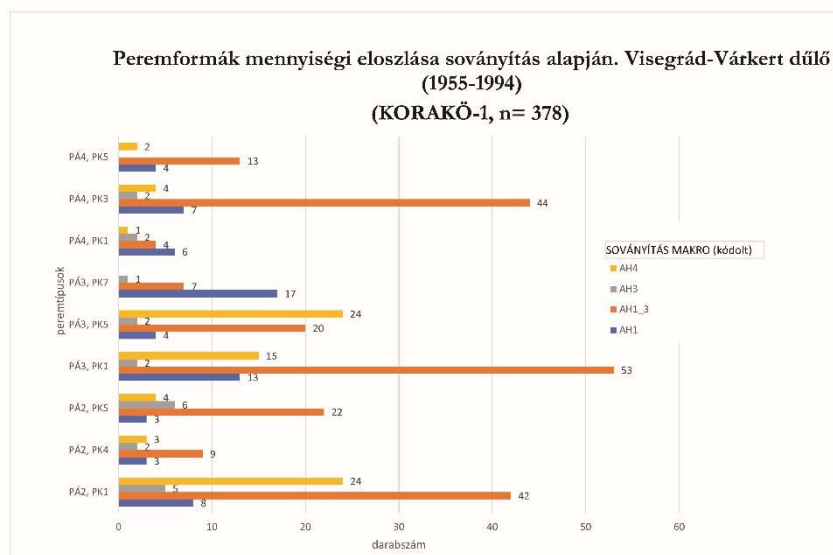
V. 2. 45. ábra: A kerámatöredékeség vizsgálata az égetéstípus függvényében a két kerámia csoport esetében.

Formai attribútumok

V. 2. 46. ábra: A peremtípusok mennyiségi eloszlása a két fő kerámia csoportban.

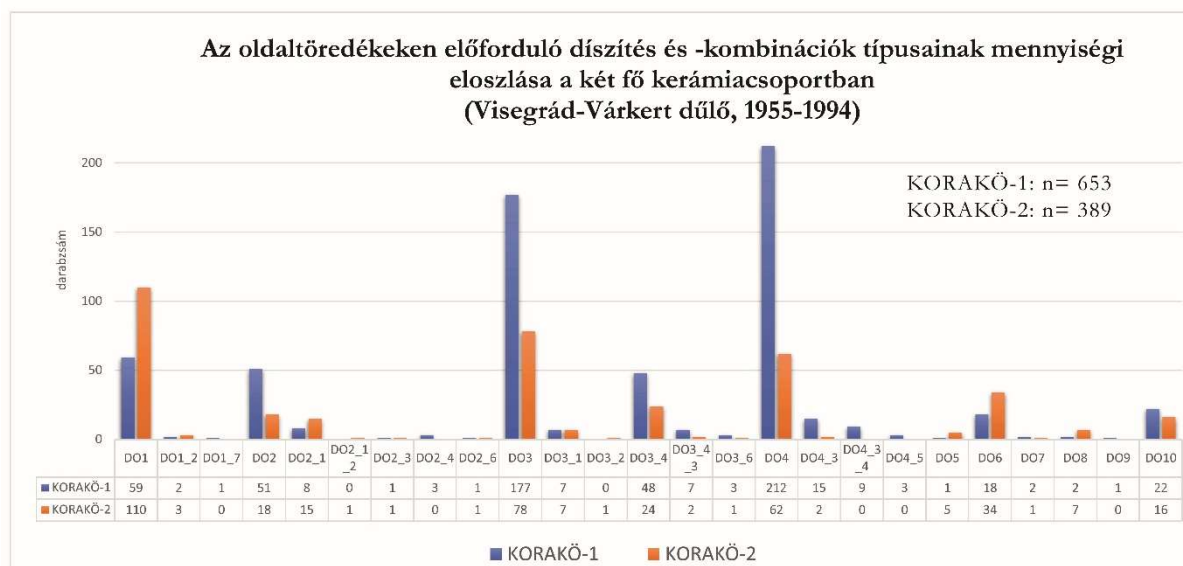
A két technológiai csoporton belül meghatározott peremtípusok szemmel láthatóan eltérő mértékben képviseltetik magukat a két fő technológiai csoportban. (V. 2. 46. ábra) Példának okáért: PÁ2, PK1 kombináció az enyhén kihajló, kifelé lejtően levágott peremekre utal, amely előfordul ugyan a KORAKÖ-2 technológiai csoportban, de jóval nagyobb arányban jelenik meg a KORAKÖ-1 leletei között.

V. 2. 47. ábra: Peremformák mennyiségi eloszlása soványítás alapján, a „KORAKÖ-1” csoport esetében

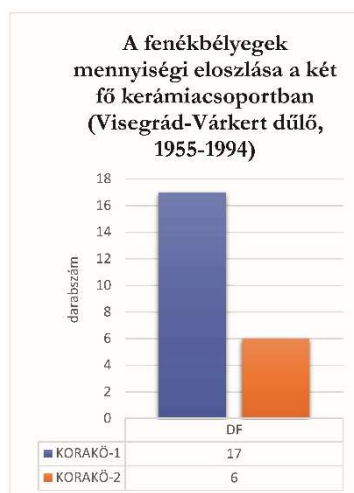
Kísérletet tettem a fő technológiai csoportokon belül további szempontrendszer (több attribútum gyakori együtt állása) alapján releváns alcsoportok elkülönítésére, sajnos kevés sikerrel. Erre példa az itt bemutatott ábra. Ebben az esetben az egyes technológiai csoportokon belül vizsgáltam a peremtípusokat, s azoknak a különböző soványítástechnikákban való mennyiségi eloszlását. (V. 2. 47. ábra) A leletanyag túlzott heterogenitása, a kis leletszám, és a készítés háziipar jelleg lehet az oka, hogy meggyőző típusok felállítása így módon nagyon bizonytalan marad. Ez az oka, hogy ugyan a technológiai csoportok meghatározását többször hangsúlyoztam, a főbb vonalak megállapításán túl, komolyabb cizellálásra nincs mód.

Díszítés

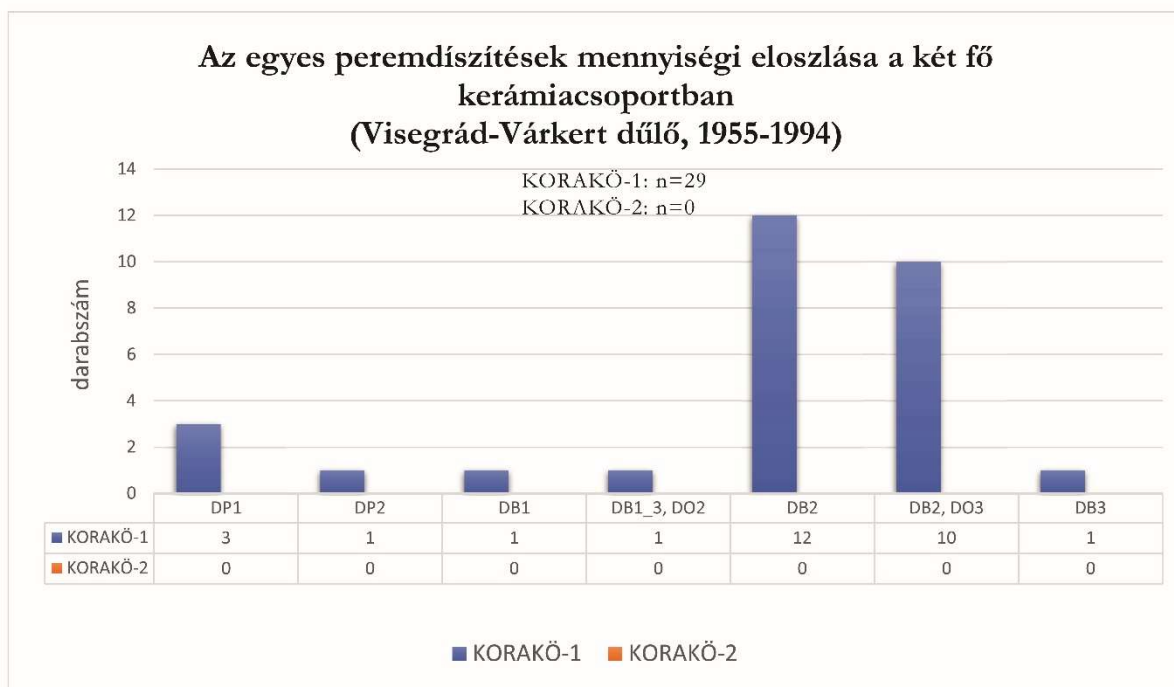
V. 2. 48. ábra: A díszítéstípusok és -kombinációk mennyiségi eloszlása a két fő kerámia csoportban

A két technológiai csoport töredékein regisztrált díszítéstípusokat vizsgálva láthatjuk, mely esetekben dominánsabb a különböző díszítéstípusok. (Bár az elemzésbe bevont korábbi csoportba tartozó leletek száma nagyobb, még így is szembetűnő a DO1, DO2_1, DO6, DO10 típusok gyakoribb előfordulása a későbbi csoportban: V. 2. 48. ábra).

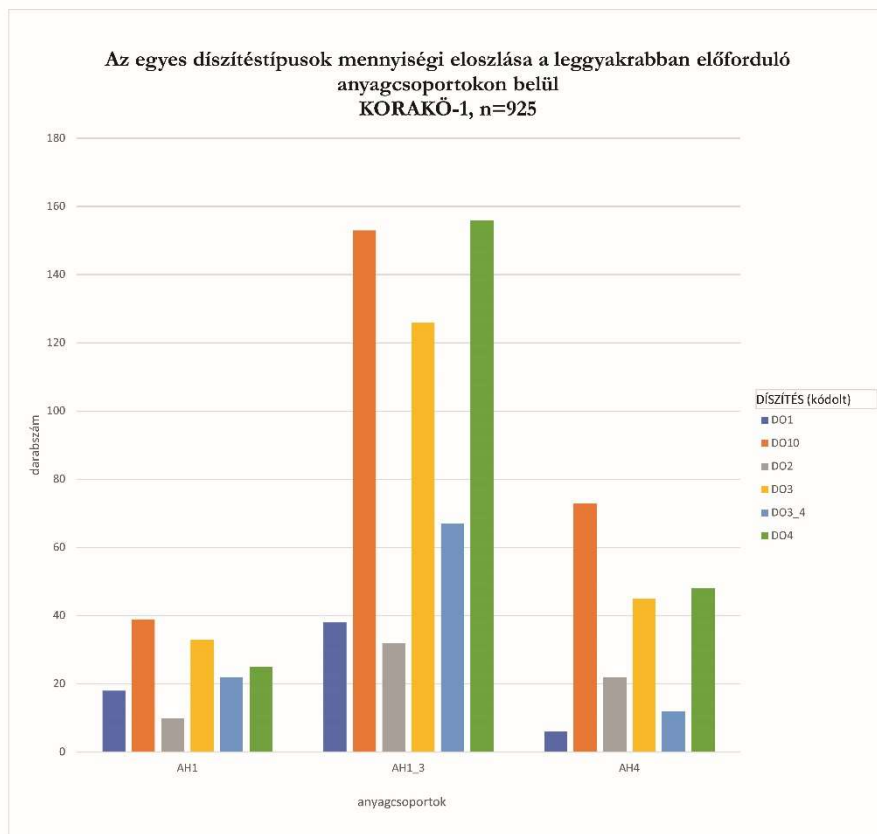
V. 2. 49. ábra: A fenékbélyegek mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban

Ritka, a teljes leletanyagban összesen 23 fazéktöredéken látható teljes vagy (jobbára) töredékes fenékbélyeg, megjelenése egyértelműen gyakoribb a KORAKÖ-1 technológiai csoportban (V. 2. 49. ábra).

V. 2. 50. ábra: Az egyes peremdíszítések mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban

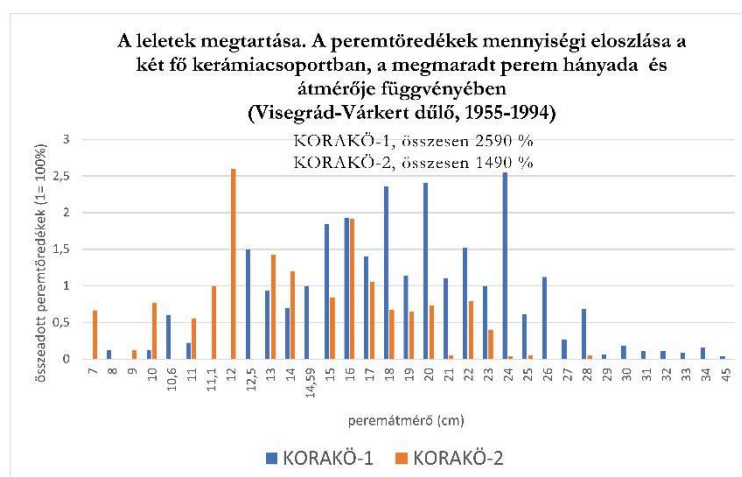
Éppúgy ritka kivétalként emlegethető a belső peremdísz, mint attribútum megjelenése a leletanyagon (összesen 29 eset), amely kizárólag az egyik technológiai csoportra jellemző. (V. 2. 50. ábra).

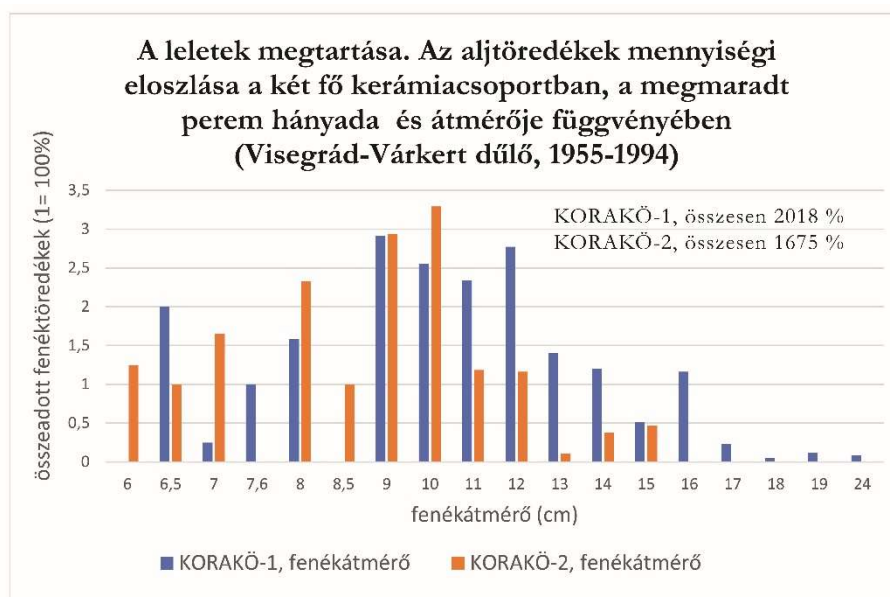
V. 2. 51. ábra: Az egyes díszítéstípusok mennyiségi eloszlása a leggyakrabban előforduló anyagcsoportokon belül (a „KORAKŐ-1” csoport esetében)

Szintén megkíséreltem több szempont egybevetésével releváns alcsoportok létrehozását: a leggyakoribb anyagcsoportok és a díszítéstípusok összefüggését keresve. (V. 2. 51. ábra) Markánsan elkülönülő csoportról nem ad számot az eredmény.

Metrikus adatok

V. 2. 52. ábra: A peremtörödékek mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban, a megmaradt perem hányada és átmérője függvényében.

V. 2. 53. ábra: Az aljtöredékek mennyiségi eloszlása a két fő kerámiacsoportban, a megmaradt perem hányada és átmérője függvényében.

A metrikus adatok vizsgálatával arra derült fény, hogy amellett, hogy a technológiai különbség eltérő töredezettségi fokot eredményez, az 1. technológiai csoport mérhető perem- és fenéktöredékeit vizsgálva nagyobb a szórás, tehát szélesebb spektrumon mozog az edények mérettartománya. Elsősorban a peremátmérők nagyságát és megtartását vizsgálva tapasztalhatunk egy egyértelmű súlyponteltolódást, amely azt mutatja, hogy az 1. technológiai csoportba sorolható töredékek nagyobb fazekakhoz tartoznak, mint a 2. technológiai csoport leletei. (V. 2. 52-53. ábra) Vélhetően az adott fázisban jellemző gasztronómia erősen befolyásolta a preferált háztartási edénykészletet, tehát részben az edények funkciója befolyásolhatta azok technológiáját.

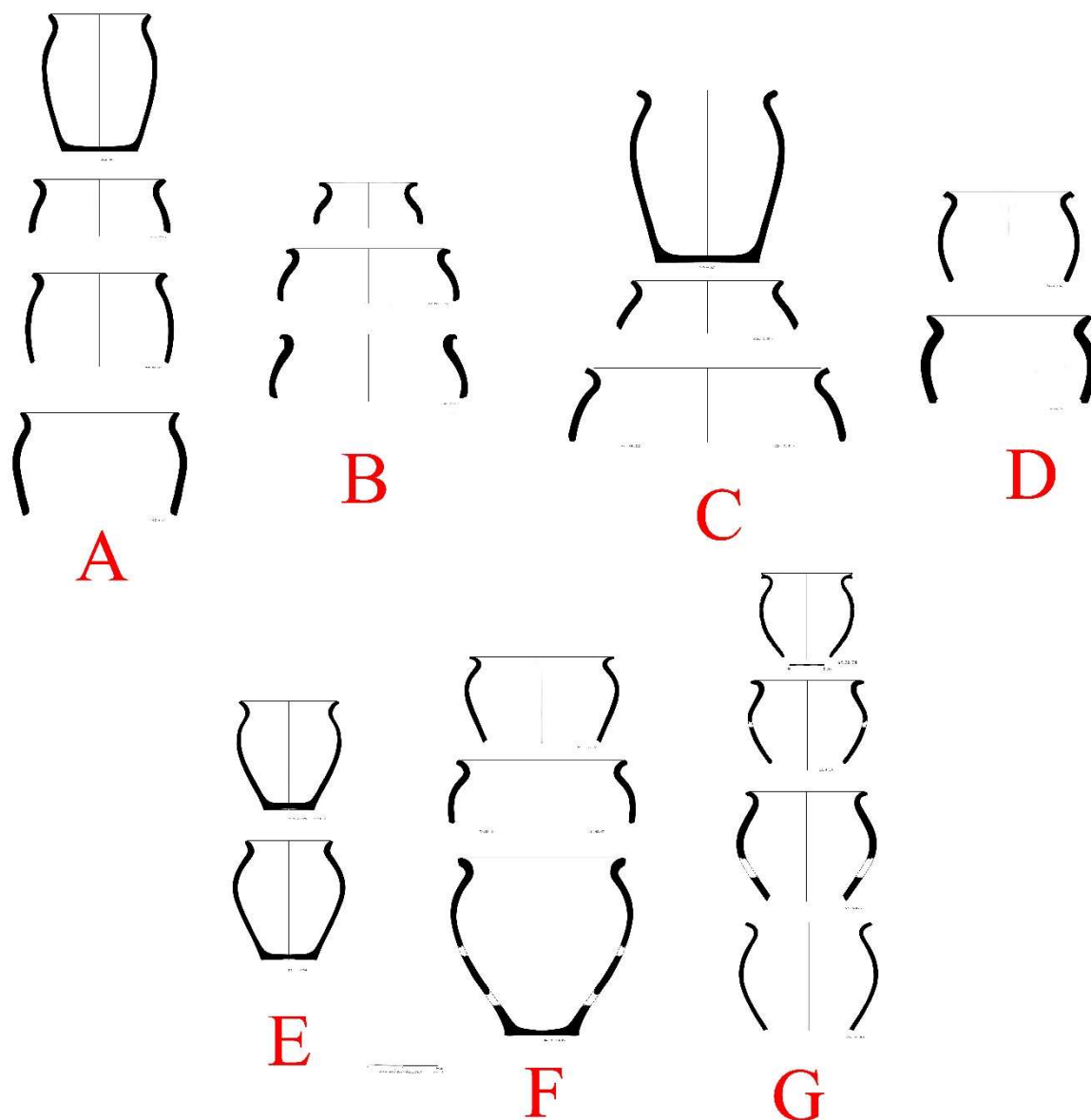
Az ábrák arról is árulkodnak, hogy az össz. perem- és fenékátmérő a KORAKÖ-1 csoportnál 2590 % és 2018 %, tehát összesen ca. 26 fazéknyi peremtöredék és 20 fazéknyi aljtöredék került elő a telepről. Ugyanez az érték a KORAKÖ-2 csoportnál 1490 % és 1675 %.

Formai csoportok kialakítása

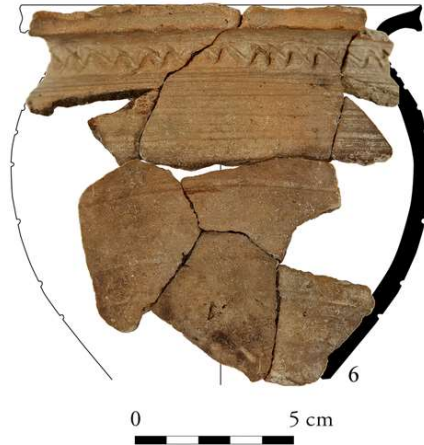
A fentiek tanulsága után, a kerámiacsoportok kialakításával – melynek bizonyosságára, a kiindulópont a következő alfejezetben még visszatérek - a rendelkezésre álló, technológiai csoportba sorolt edényprofilok alapján formai csoportokat határoztam meg. Hasonlóan az eddig bemutatott adatokhoz, átfedés tapasztalható a két halmaz között, ami azt jelenti, hogy csupán az edényforma alapján csoportot meghatározni (a későbbiekben: keltezni) sok esetben nem lehetséges. A kis esetszámba való tekintettel (ugyanis a felrajzolt típusok minden felhasználható leletet tartalmaznak!) statisztikai relevanciája a most meghatározott formai csoportoknak nincs. Az alábbi formai klasszifikáció tehát a munkafolyamat egyik végeredménye, további elemzésbe sajnos nem vonható be.

Mivel nem gyorskorongolt kerámiaárukról, hanem kézikorongolt (tehát nem tökéletesen szimmetrikus) házikerámiáról beszélünk, természetesen nem alkothatók teljesen egyező edényekből álló csoportok, és fontos azt is kiemelni, hogy a csoportok semmiképp nem értelmezhetőek automatikusan valaha volt kifejezett típusként. Háztartási kerámia lévén a forma – és ezen belül az edénytest formája – vélhetően a főzésttechnikával, funkcióval volt összefüggésben.

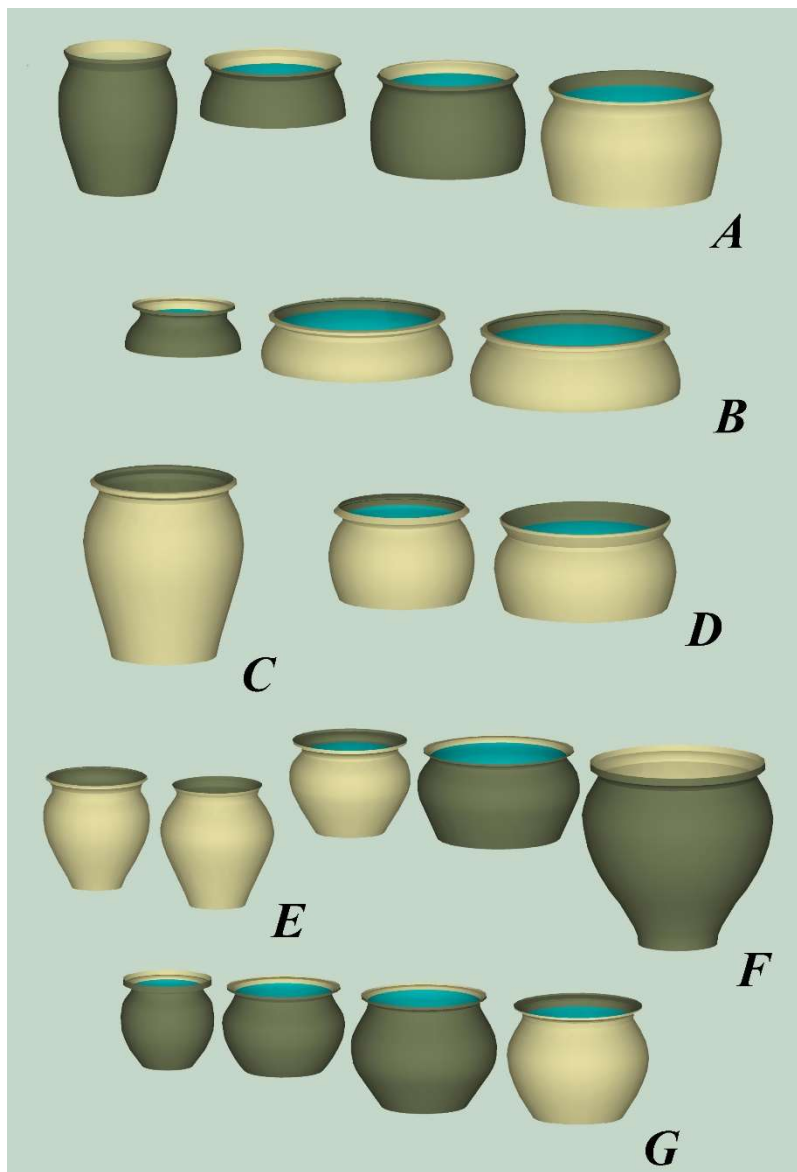
A KORAKÖ-1 kerámiacsoportba sorolt edények formai klasszifikációját a nagyobb, egy edényhez tartozó perem- és oldaltöredékek és a kiegészíthető edények profilrajzai teszik lehetővé. (V. 2. 54., 56. ábra) Eltekintve a két agyagtepsi-lelettől, a csoportba kizárólag fazekak kerültek elő, melyeket 7 alcsoportba soroltam.

V. 2. 54. ábra: A KORAKÖ-1 kerámiacsoportba sorolt edények formai klasszifikációja

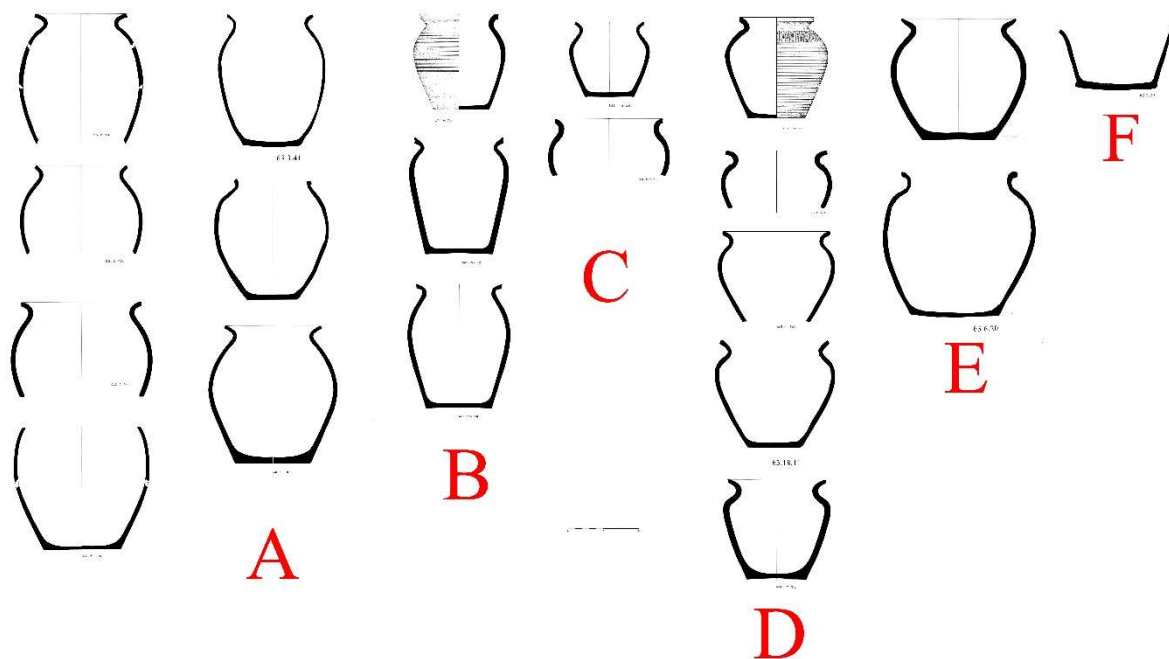
V. 2. 55. ábra: Egy példa a G formai csoportból.

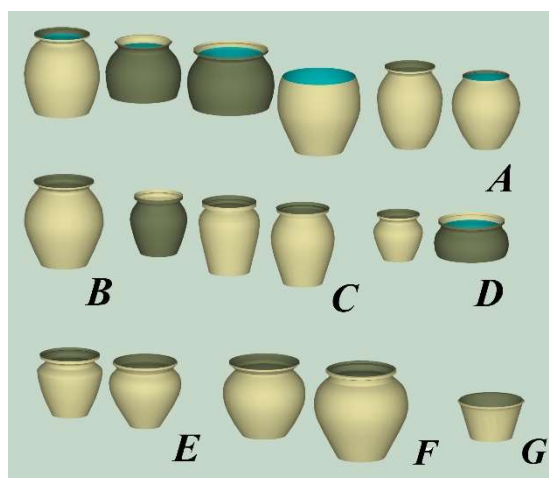
V. 2. 56. ábra: A Google Sketchup szoftverrel létrehozott 3D ábrázolások a KORAKÖ-1 csoport esetében
(Az edényfalukon belülről kékre festett példák nem teljes profilt kiadó töredékek, ellentétben a
színezetlenekkel.)

A klasszifikáció azt mutatja, hogy ebben a fő csoportban domináns a szélesszájú hengeres formájú edények jelenléte, de számon tartjuk a fél ballusztér formájú (F csoport), és az edények magasságának kétötödénél-felénél megfigyelhető legnagyobb szélességű fazekakat is. (G csoport: V. 2. 55. ábra)

A KORAKÖ-2 technológiai csoport formai osztályozását (V. 2. 57-58. ábra) a KORAKÖ-1 csoportban szereplőknél kevesebb profil bevonásával tudtam elvégezni, tekintve a töredezettséget. Az elkülöníthetőség azonban, ha természetsszerűleg nem tökéletesen, mert van átfedés, de formai alapon mégis reálisnak mutatkozik. Ennek a csoportnak 7 fő alcsoportját lehetett meghatározni, ami a fazekakat illeti, és további 1 csoportot képvisel egy virágcserep alakú tállelet.

V. 2. 57. ábra: A KORAKÖ-2 kerámiacsoportba sorolt edények formai klasszifikációja

V. 2. 58. ábra: A Google Sketchup szoftverrel létrehozott 3D ábrázolások a KORAKÖ-2 csoport esetében (Az edényfalukon belülről kékre festett példák nem teljes profilt kiadó töredékek, ellentétben a színezetlenekkel.)

A csoportosítás eredményeképp kisebb variabilitást láthatunk, a hosszúkás, tojásdad formájú fazekaktól indulva, addig a leletig, amely legnagyobb szélességét a magasság felénél éri el. A vállukban hangsúlyos fazekak mellett gömbölyded, az előző technológiai csoport edényeinél gömbölydedebb formák is megjelennek.

Petrográfia

Mivel a klasszikus régészeti elemzés, mely a leleteknek csak a makroszkopikus vizsgálatát teszi lehetővé, nem alkalmas a kerámia pontos ásványos összetételének megállapítására, a továbbiakban a petrográfiát hívtam segítségül. A vizsgálat két részletben történt, egyrészt a helyinek vélt kerámiák,²⁴⁷ másrészt a grafitos import kerámiák vizsgálatát célozta meg. Ebben a fejezetben az előzőre térek ki, az utóbbiakról nagyobb összefüggésben, a grafitos kerámia tárgyalásánál ejtek szót. (Lsd. VII. 3. 5. alfejezetet.)

A házikerámia petrográfiai vizsgálata

A több korszakos lelőhely nagy mennyiségű kerámia anyaga részleteiben meglehetősen variábilisnak mutatkozik, tekintettel azok makroszkopikusan megállapítható soványító anyagára. Nagy tehát a szórás, a tipikus mellett széles spektrumon mozog az atipikus kerámia. A vizsgálat alá vont minták egy része a kivételekre kérdez rá. Bár a kiválasztott 22 töredék száma alacsony, a lelőhely kerámia anyaga pedig meglehetősen sokféle, ezért a tipikus csoportok vizsgálata mellett egy-egy kérdés megválaszolásához kis számú mintát/ egy mintát vetünk vizsgálat alá. A leletek a KORAKÖ-1, KORAKÖ-2 csoportokból kerülnek ki, de a pontosabban meg nem határozható KORAKÖ-1.2 csoport, és a KORAKÖ-2b alcsoport is képviselteti magát. (V. 2. 59. ábra)

V. 2. 59. ábra: A petrográfiai vizsgálatokba bevont minták kerámiacsoportok szerinti mennyiségi eloszlása

A petrográfiai vizsgálatok során Szilágyi Veronika 5 csoportot és azon belül alcsoportokat különített el. Vizsgálatait az általam tett megfigyeléseimmel kiegészítve az alábbiak láthatók:

Az **1. petrográfiai csoport** mindkét alcsoportja – bár jelentős eltéréseket mutatnak egymástól – **egyértelműen köthető a Visegrádi-hegység vulkáni képződményeihez** (andezit, -tufa).

Ebbe a csoportba tartoznak a KORAKÖ-1 technológiai csoport „tipikus” képviselői.

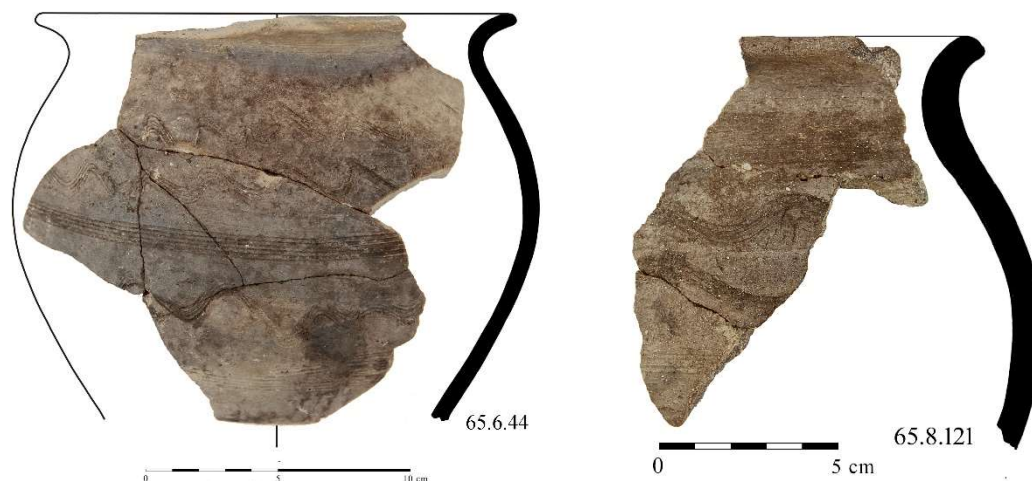
A **2. petrográfiai csoport** nem köthető jól lehatárolható nyersanyagforráshoz. Az érett (tehát elsősorban a mállásnak, erózióknak ellenálló ásványokat tartalmazó) és uralkodóan metamorf eredetű üledék valószínűleg **a Duna folyóvízi üledékéből** származik. Egyértelműen elválasztható ez a nyersanyag típus az 1. petrográfiai csoportétól, mivel a Visegrádi-hegységre jellemző fiatal vulkanitok egyáltalán nem jelennek meg benne.

²⁴⁷ A vizsgálatokat Szilágyi Veronika, okleveles geológus (PhD) végezte. Szilágyi 2015.

Részben ebbe a petrográfiai csoportba sorolhatóak a KORAKÖ-2 technológiai csoport „tipikus” képviselői.

Az **1-2. átmenet petrográfiai csoport nem köthető jól lehatárolható nyersanyagforráshoz.** A **Duna folyóvízi üledékéből** származó nyersanyag mellett azonban egyértelműen kapcsolható ez a nyersanyag típus a **Visegrádi-hegységhez** (vagyis annak **közeléből származik** a nyersanyag).

Érdeemes megemlíteni, hogy az ebbe a csoportba sorolt minták egyike régészeti-technológiai alapon az egyértelműen sem a KORAKÖ-1, sem a KORAKÖ-2 csoportba nem sorolható KORAKÖ-1.2 leletkörből származik, s a formai klasszifikáció szerint a fent már kiemelt G fazéktípusba tartozik. (V. 2. 50. ábra, bal)

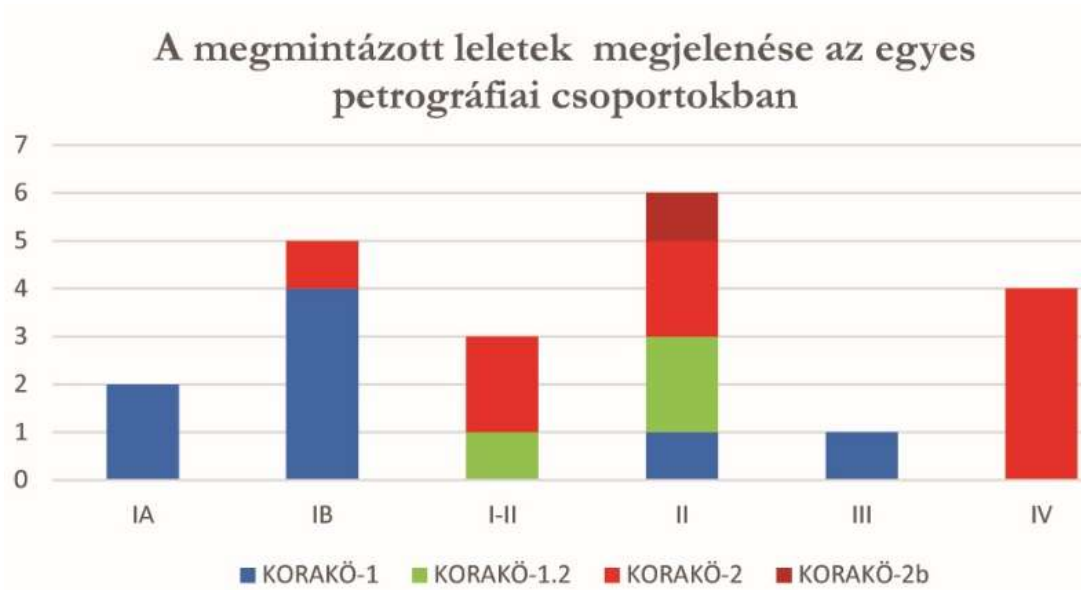
V. 2. 60. ábra: Bal: Egy példa a G formai csoportból. Jobb: Import (?) kerámia.

A **3. petrográfiai csoport, melybe egyetlen minta tartozik**, nem köthető közeli nyersanyagforrásokhoz. Az üledékek ugyan származhatnak a Duna folyóvízi üledékéből, azonban kérdéses, hogy miért dúsult fel bennük a granitoid komponens. Mivel soványított kerámiákról van szó, ezért lehetséges, hogy szándékosan válogatott a fazekas a Duna folyóvízi hordalékából granitoid összetételű (vagyis fehér (kvarc-plagioklász), rózsás (káliföldpát) és csillogó (muszkovit) szemcséket tartalmazó) kőzeteket. Mindemellett azonban az is lehetséges, hogy nem helyből, hanem távoli nyersanyagforrásokból származó kerámiáról van szó. (V. 2. 60. ábra, jobb)

A geológiai megfigyelést erősíti az a tény, hogy a makroszkópiusan is szembetűnő, a többitől eltérő soványítás egyedi a lelőhelyen. Hagyományos klasszifikációs/tipológiai alapon, tehát formai jegyek alapján, híján a specifikusabb markereknek, lehetséges provenienciát nem lehet kijelölni.

A **4. petrográfiai csoport** fő egységesítő tulajdonsága a domináns üledékes mészkő kőzeteredet a homok-kavics frakcióban. Ezen belül azonban egyértelmű különbségek figyelhetők meg a 4 minta között, így három alcsoportot különített el a petrográfus.

A mintázott leletek előzetesen ismertett technológiai csoportokba sorolása a V. 2. 61. ábrán bemutatott mennyiségi eloszlásban jelenik meg:

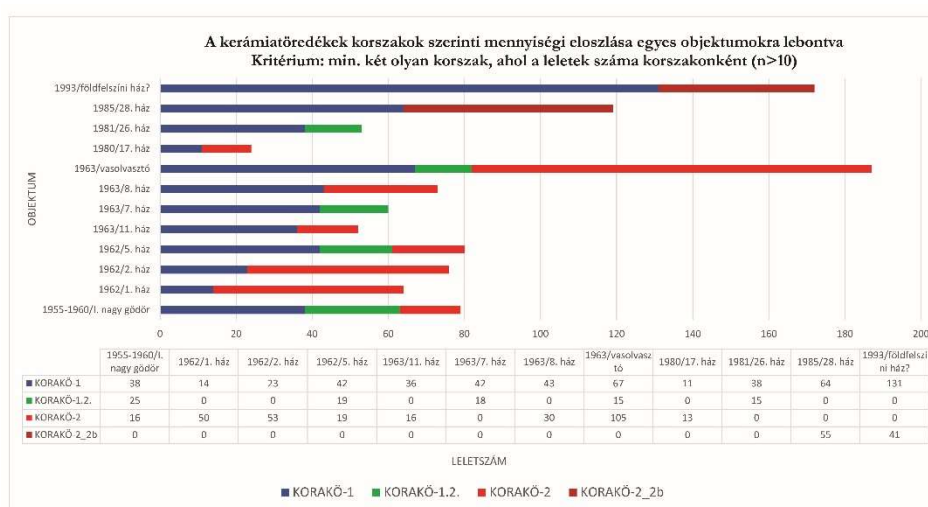

V. 2. 61. ábra: A megmintázott leletek megjelenése az egyes petrográfiai csoportokban

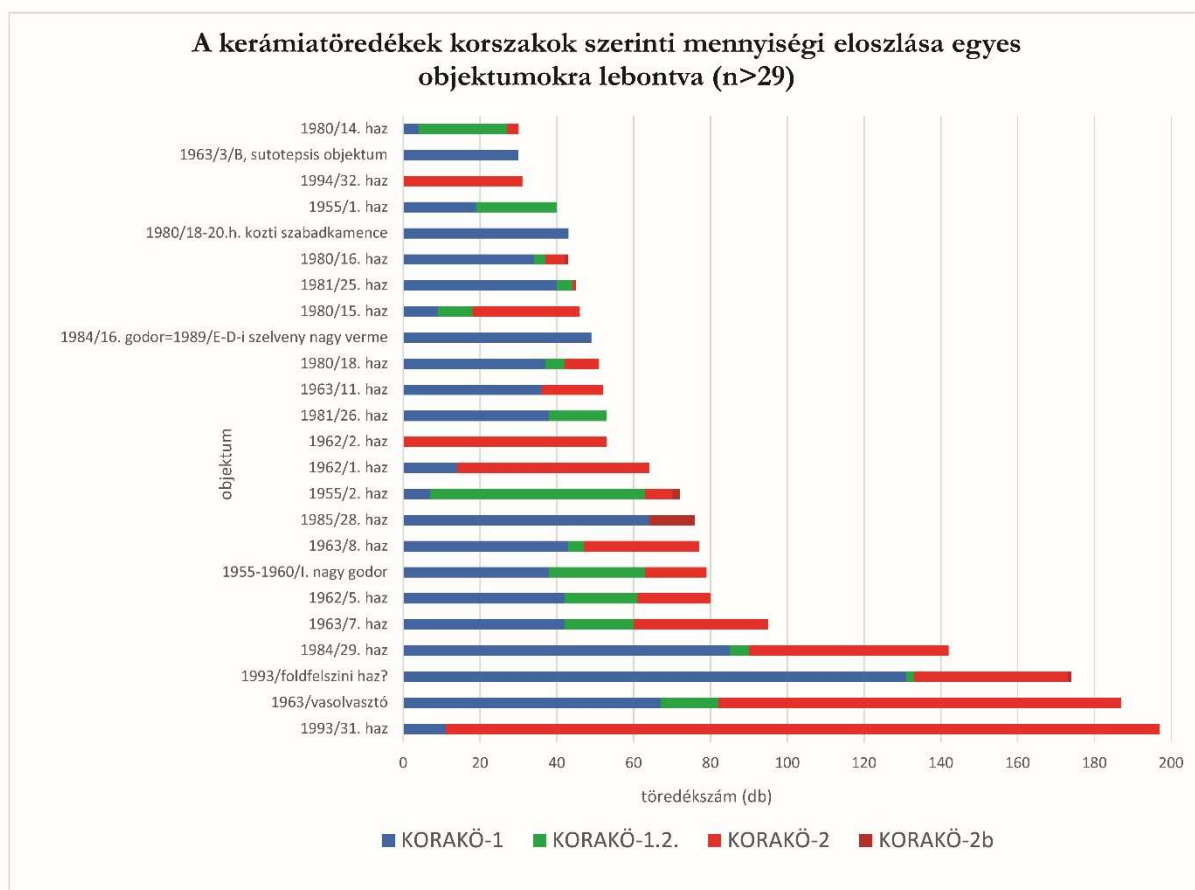
Az egyértelmű tapasztalat azt mutatja, hogy az egyes technológiai csoportok között nem húzható éles határ, ami a fazekastermék nyersanyagát illeti. Erős tendencia azonban megfigyelhető. Míg egyetlen töredék esetében felvetődik a lelet import volta (KORAKÖ-1), egy kivételével a további hat KORAKÖ-1 minta az I. fő petrográfiai osztályba került. S bár van átfedés, egyértelmű az is, hogy a KORAKÖ-2 csoport leleteinek többsége vagy az I-II. átmeneti csoportban, de főként a II. és a IV. csoportokban jelenik meg. Fontos felhívunk a figyelmet arra is, hogy az utóbbi főcsoport 4 leletéből 3 vélhetően a legkésőbbi fázisra keltezhető, igaz, további egy (fogaskerékmintás) töredék a II. főcsoportba sorolt. A IV. fő csoportnál, tehát a meszes nyersanyag megjelenésénél merülhet fel legvilágosabban az anyagtípusnak a kronológiai relevanciája! A KORAKÖ-1.2. leletek, petrográfiai vonatkozásukat tekintve jobbra a KORAKÖ-2 leletkörhöz hasonlítanak.

A technológiai csoportok közti fő ismérv, a két tipikus trendre utalva: a durva soványítóanyag, illetve a finomabb textúra. A geológiai vizsgálat azt bizonyította, hogy míg az előbbi jobbra a Visegrádi-hegység vulkanikus kőzeteivel való tudatos soványítás eredménye, addig az utóbbi a Duna folyami üledékének gondos kiválasztásából adódik, ahol a gyűjtött nyersanyag minőségéből adódóan nincs szükség az edény nyersanyagának további tudatos soványítására. A két fő trend különböző (helyi) nyersanyaglelőhelyeket (lásd az V. 2. 62. ábrán), különböző technológiát és fazekashagyományt jelent.

A munkafolyamat során, az adatfelvétel alatt, mikor a leletanyag első felét leírtam, egy előzetes próbát már végeztem, amely a klasszikus régészeti-klasszifikációs módszer végig vitelére bízott. Ennek a munkának az elvégzésével aztán, az adatfelvétel során rögzített adatoknak egy szűkített körét használtam, ahol a meghatározott minimális töredékszám lehetővé tette a vizsgálatot. A mátrix oszlopaiban megjelenő attribútumok a változók (a leírás egyes szempontjai, a lelet meghatározásától a metrikus adatokig, 103 változó), soraiban pedig az egyes stratigráfiai egységhez tartozó leletek összevont adatai (ezek az esetek). Tekintettel arra, hogy az erős bolygatás miatt sok esetben nem volt egyértelműen megállapítható az elsődleges betöltés (kivétel jobbra a kemenceomladékok, a házak padlói feletti 10-20 cm-es intakt réteg, vagy a -70-90 cm-nél mélyebben elhelyezkedő betöltések), ezért ilyen esetekben mindkettő/-három csoport adatait 1-1 külön esetként használtam fel. A minimumként meghatározott leletszámú ($10 < n$) esetek a kiválasztott 54 esetet jelentette végül (V. 2. 63., 64., 66. ábra), min. 30 töredékkal pedig összesen 24 esetet tudtam bevonni (V. 2. 65. ábra).

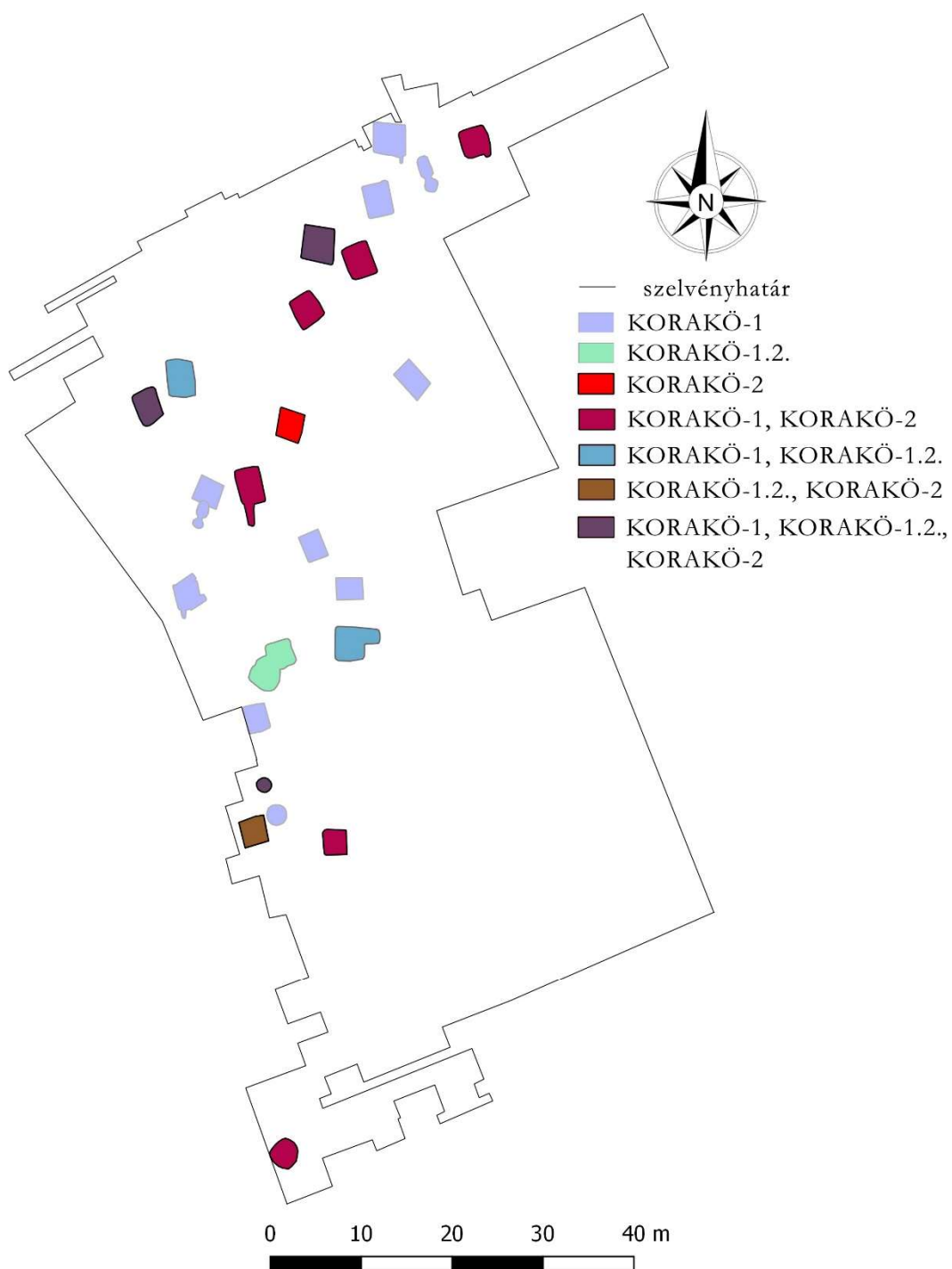
V. 2. 64. ábra: A vizsgálatba bevett objektumok kerámiatöredékeinek korszak szerinti mennyiségi eloszlása.
Kritérium: min. két olyan korszak az objektum betöltéséből, ahol a leletek száma korszakonként min. 11.

V. 2. 65. ábra: vizsgálatba bevett objektumok kerámiatöredékeinek korszak szerinti mennyiségi eloszlása. Kritérium: min. két olyan korszak az objektum betöltéséből, ahol a leletek száma korszakonként min. 30.

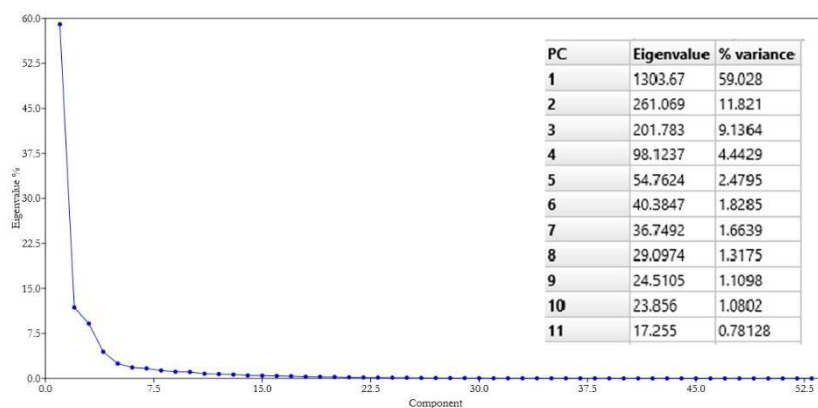
LELETEGYÜTTES SORSZÁMA	OBJ	N	KERÁMIA- CSOPORT	LELETEGYÜTTES SORSZÁMA	OBJ	N	KERÁMIA- CSOPORT
1	1955/1. ház	19	KORAKÖ-1	29	1955-1960/I. nagy gödör	56	KORAKÖ-1.2.
2	1955-1960/I. nagy gödör	38	KORAKÖ-1	30	1955-1960/I. nagy gödör	25	KORAKÖ-1.2.
3	1960/II. gödör	25	KORAKÖ-1	31	1962/5. ház	19	KORAKÖ-1.2.
4	1962/1. ház	14	KORAKÖ-1	32	1963/7. ház	18	KORAKÖ-1.2.
5	1962/2. ház	23	KORAKÖ-1	33	1963/vasolvasztó	15	KORAKÖ-1.2.
6	1962/3. ház	12	KORAKÖ-1	34	1981/24. ház	13	KORAKÖ-1.2.
7	1962/5. ház	42	KORAKÖ-1	35	1981/26. ház	15	KORAKÖ-1.2.
8	1962/fémolvasztó	16	KORAKÖ-1	36	1962/12. szelvény	28	KORAKÖ-1.2.
9	1963/11. ház	36	KORAKÖ-1	37	1962/16. szelvény	12	KORAKÖ-1.2.
10	1963/7. ház	42	KORAKÖ-1	38	1962/9.szelvény/szórvány	15	KORAKÖ-1.2.
11	1963/8. ház	43	KORAKÖ-1	39	1962/I. munkahely/szórvány	13	KORAKÖ-1.2.
12	1963/vasolvasztó	67	KORAKÖ-1				
13	1980/12. ház	27	KORAKÖ-1				
14	1980/16. ház	34	KORAKÖ-1	40	1955-1960/I. nagy gödör	16	KORAKÖ-2
15	1980/17. ház	11	KORAKÖ-1	41	1962/1. ház	50	KORAKÖ-2
16	1980/18. ház	37	KORAKÖ-1	42	1962/2. ház	53	KORAKÖ-2
17	1980/22. ház	14	KORAKÖ-1	43	1962/5. ház	19	KORAKÖ-2
18	1980/18-20.h. közti szabadkemenca	40	KORAKÖ-1	44	1963/11. ház	16	KORAKÖ-2
19	1981/25. ház	40	KORAKÖ-1	45	1963/8. ház	30	KORAKÖ-2
20	1981/26. ház	38	KORAKÖ-1	46	1963/vasolvasztó	105	KORAKÖ-2
21	1985/28. ház	64	KORAKÖ-1	47	1980/15. ház	28	KORAKÖ-2
22	1993/földfelszíni ház?	131	KORAKÖ-1	48	1980/17. ház	13	KORAKÖ-2
23	1962/4.szelvény/szórvány	19	KORAKÖ-1	49	1962/I/A szelvény/szórvány	37	KORAKÖ-2
24	1962/9. szelvény/szórvány	11	KORAKÖ-1	50	1985/C szelvény/szórvány	12	KORAKÖ-2
25	1962/I. szelvény	20	KORAKÖ-1	51	1993/1.ká/szórvány	14	KORAKÖ-2
26	1963/9/B-C szelvény/szórvány	11	KORAKÖ-1	52	1993/2.ká/szórvány	45	KORAKÖ-2
27	1993/1.ká/szórvány	31	KORAKÖ-1	53	1985/28. ház	55	KORAKÖ-2
28	1993/2.ká/szórvány	23	KORAKÖ-1	54	1993/földfelszíni ház?	41	KORAKÖ-2

V. 2. 66. ábra: A vizsgálatba bevont leletegyüttesek hosszabb listája.

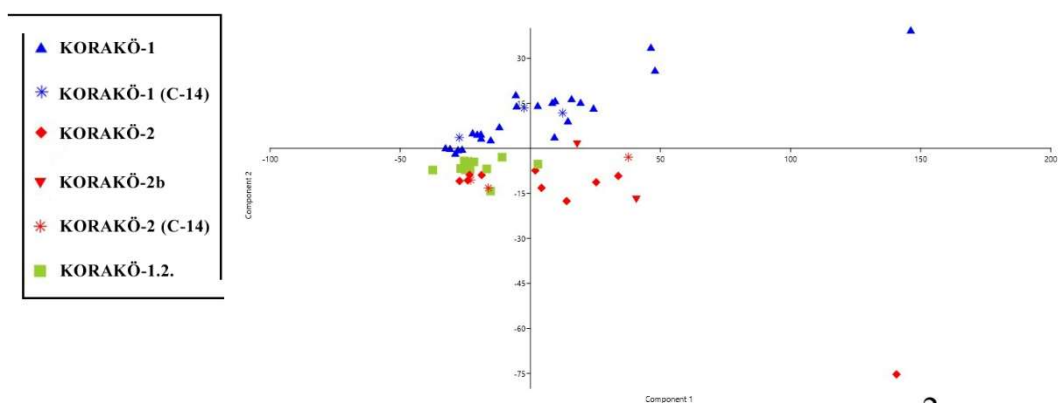

Az értékelhető, a CA-hoz felhasznált leletgyűttesek térképezése
(KORAKÖ-1, 2-2b és 1.2, objektumok)
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 4. térkép

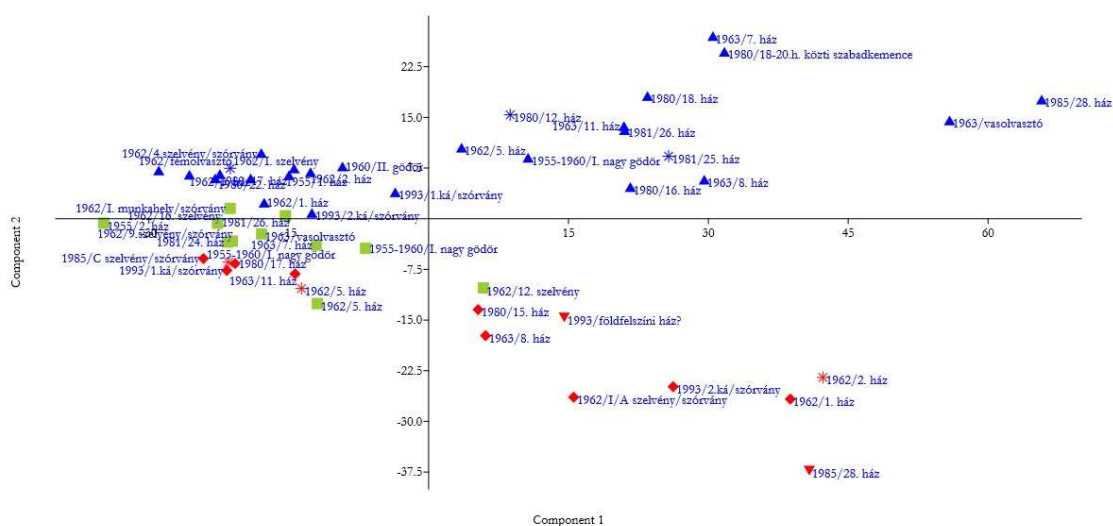

1

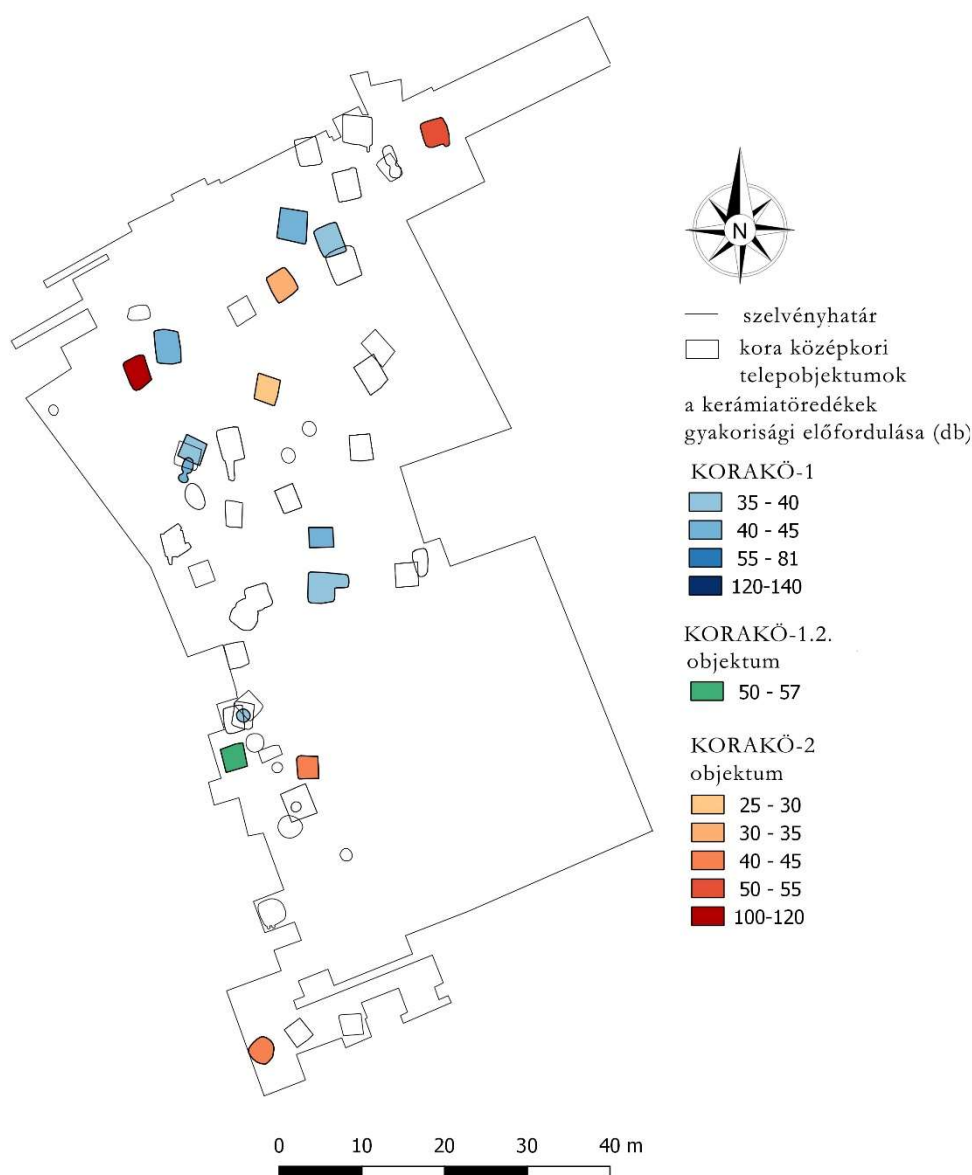

2

V. 2. 67. ábra: A főkomponens-analízis eredménye. 1. A sajátértékek a komponensek függvényében. 2. Az analízis eredményének vizuális megjelenítése a komponensek dimenziójában

V. 2. 68. ábra: A főkomponens-analízis eredményének vizuális megjelenítése a komponensek dimenziójában, a leletegyüttesek objektumainak feltüntetésével.

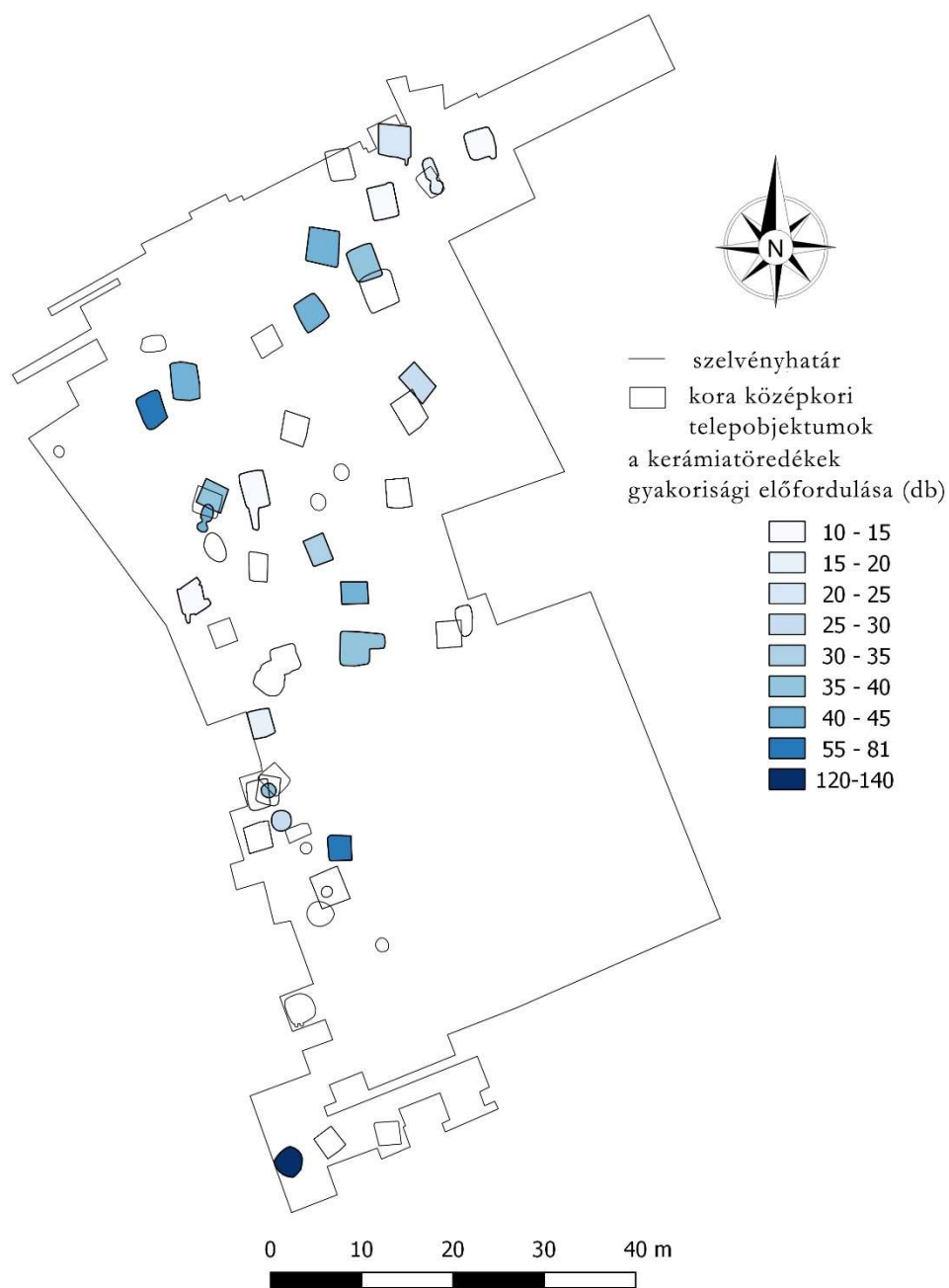

Az értékelhető, a CA-hoz felhasznált leletegyüttesek térképezése (minden kora középkori korszak, objektumok+szelvények)
 (Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 5. térkép

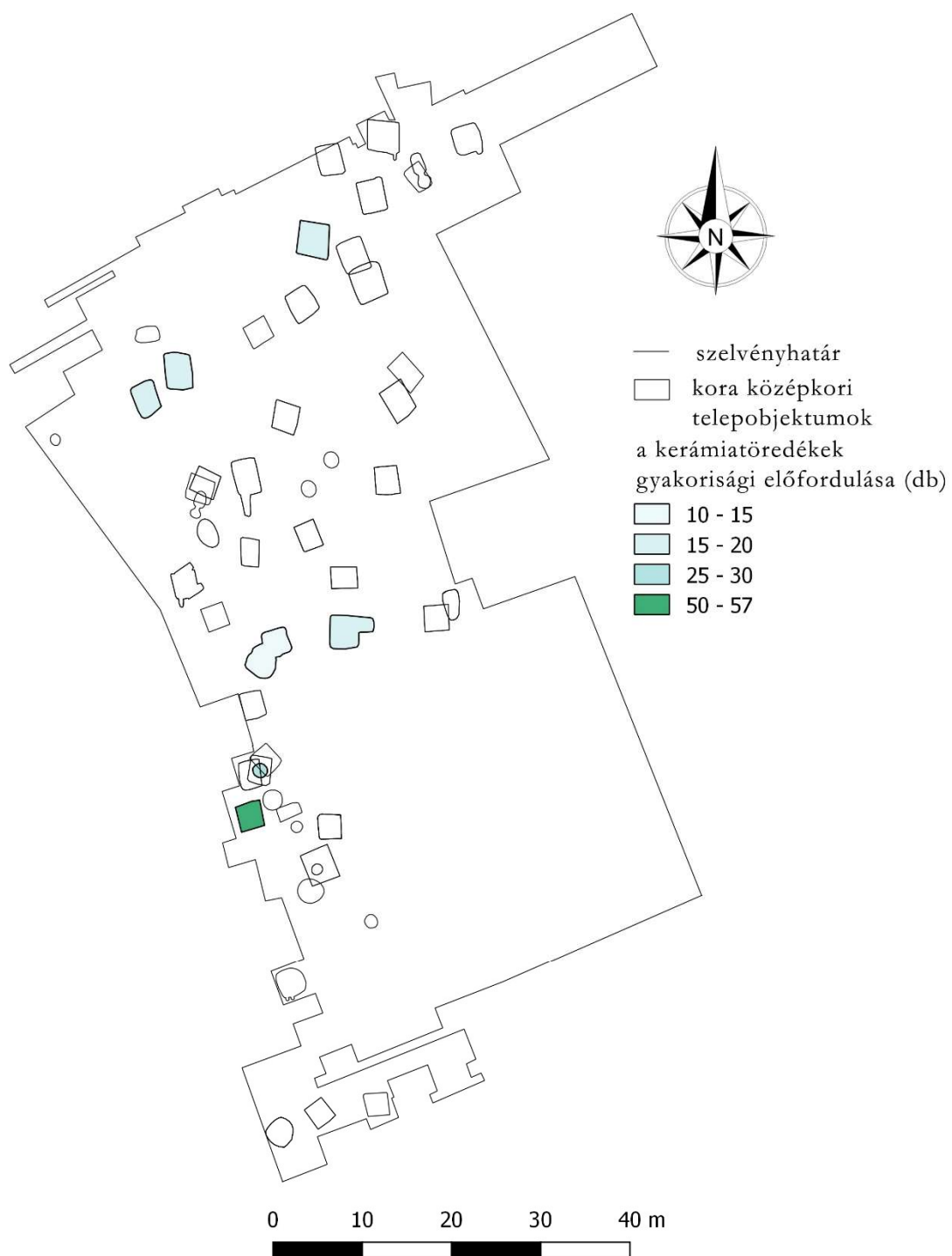
A főkomponens-analízis sajátértékeit tekintve nagyjából optimális helyzettel állunk szemben. (V. 2. 67. ábra) Mint fentebb már említettük a korábban meghatározott és KORAKŐ-1, -1.2., -2, és egyes esetekben ezen belül 2b csoportok, mint meghatározás, nem szerepelt attribútumként, csupán színnel jelöltük. A két legdominánsabb komponens síkjában az adatok a következőképp oszlanak el (V. 2. 68. ábra): látható egy kifejezett elkülönülés a két fő csoport között (KORAKŐ-1 és KORAKŐ-2 – annak alcsoportja: KORAKŐ-2b). Az egyértelműen be nem sorolható töredékek kapcsán a bizonytalanság egyrészt az adott cserépről felvehető információk elégtelenségéből adódik, másrészt abból, hogy a kettő fő csoportban érzékelhető tendenciák peremén, attribútumaikat tekintve „átmeneti csoportként” jelenik meg. A koordináta-rendszerben látható pontfelhő elhelyezkedése, melyet zölddel jelöltünk, szintén erre utal, illetve részben a 2. technológiai csoport felé húz.

A vizsgálat azt bizonyította, hogy az adott attribútumokkal leírt leletek valódi csoportokra oszlanak, amelyek egyeznek a korábban meghatározott technológiai csoportokkal.

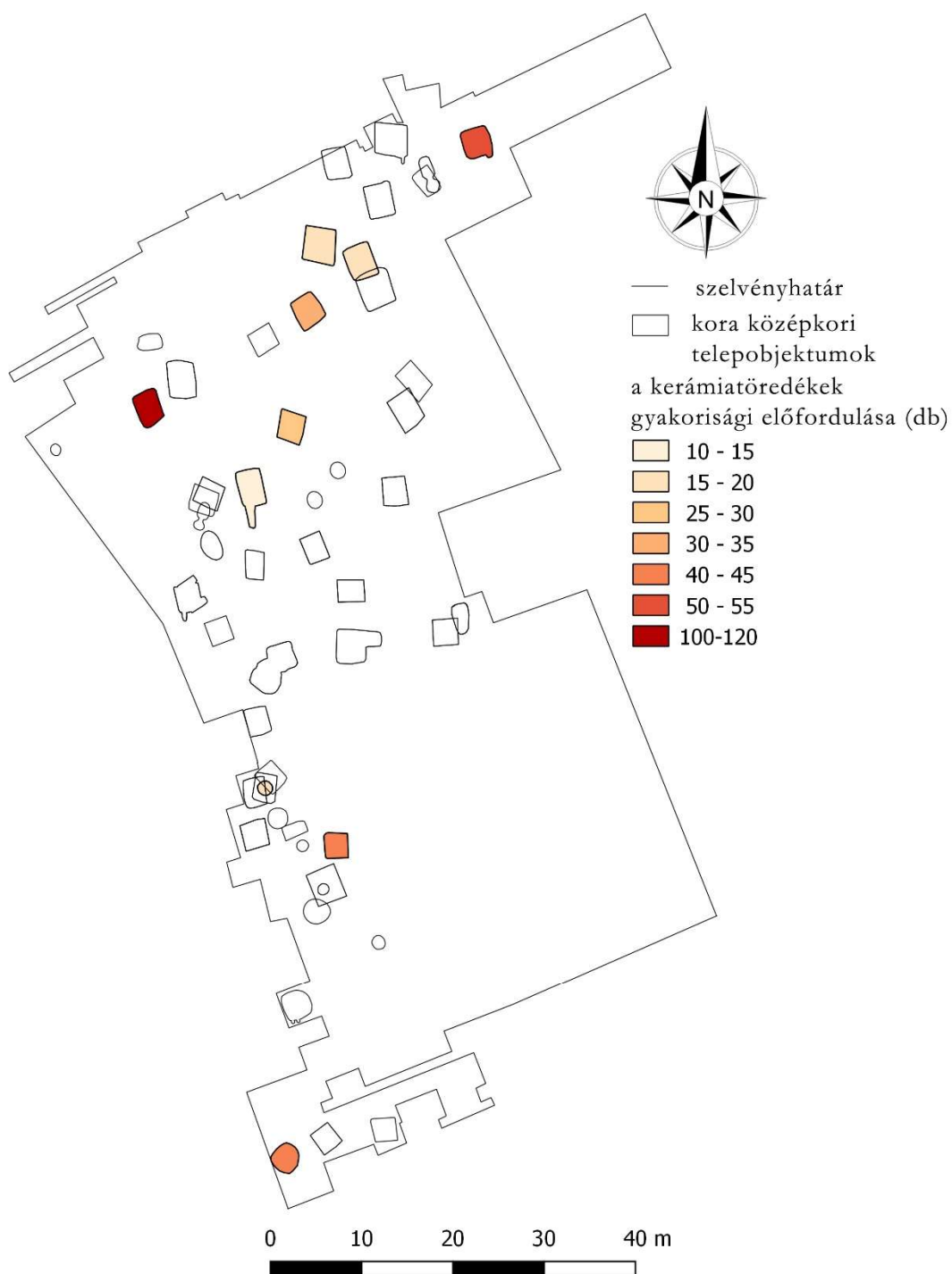
Az értékelhető, a CA-hoz felhasznált leletegyüttesek térképezése
(KORAKÖ-1, objektum)
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 6. térkép

Az értékelhető, a CA-hoz felhasznált leletgyűttesek térképezése
(KORAKÖ-1.2., objektum)
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 7. térkép

Az értékelhető, a CA-hoz felhasznált leletegyüttesek térképezése
 (KORAKÖ-2, objektum)
 (Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 8. térkép

V. 2. 4. 2. Fémleletek

A településről összesen öt kora középkori fémlelet származik, melyek közül objektumot egy sem keltez (tehát másodlagos betöltésből származó szórvány), viszont támpontul szolgálnak a településhorizontok datálásához. Ezek a következők:

FÉMEK	előkerülési hely	meghatározás
63.6.4	1955/szórvány	szárnyas köpüs nyílhegy ²⁴⁸
83.7.12	1980/14. ház, betöltésből	egyszerű szőlőfürtös fülbevaló alsó része ²⁴⁹
leltározatlan	1993/31. ház, betöltésből	lapos indás bronz kis szíjvég, (javított, szegecselt) ²⁵⁰
leltározatlan	1962/5. ház, betöltésből	kéttagú ruhaveret szív alakú alsó tagja (másodlagosan felhasználva) ²⁵¹

V. 2. 5. ABSZOLÚT KELTEZÉS: RADIOKARBON KORMEGHATÁROZÁS

A lelőhely, s azon belül minél több objektum keltezéséhez szükség volt az idáig meghatározott és elkülönített leletcsoportok abszolút keltezésére. A nehézkes leletkörülményekből kifolyólag, éppúgy, mint a statisztikai módszer alkalmazásánál, az opcionális választás helyett a lehetséges eseteket vettem figyelembe. A telep keltezéséhez a független radiokarbon datálási módszerre volt lehetőség.

Általában is evidenciaként kezelt tézis, ezen bolygatott lelőhely esetében azonban hangsúlyosan kiemelt szempont a szigorúan vett zárt leletegység, mint a mintavételezés legfontosabb kritériuma. Mivel a leletkörülmények tekintetében szerencsés helyzetről a visegrádi lelőhely esetében nem beszélhetünk, a kiválasztásnál a preferenciát kizárólag a lehető legmegbízhatóbb, állatcsontot vagy faszenet is tartalmazó bolygatatlan réteg jelenléte adja. Az olyan, egyébként kézenfekvő szempontok ignorálásával, mint egy szerencsés, informatív kerámiaegyüttes datálása, avagy pl. egy speciális, a telep tekintetében kulcsfontosságú objektumtípus keltezése, sajnos csak a kizárólagos preferencia teljesülésével jöhet számításba. Más szóval: célom objektumok, s lehetőség szerint ily módon horizontok keltezése volt, nem önmagukban a tárgyi leletek. A mintavételezésnél a régészeti szempontból megfelelőnek talált együtteseket még két szakember szűrte meg. Az archaeozoológus²⁵², aki a csontokon megfigyelhető esetleges tafonómiai nyomok megléte, vagy azok hiánya alapján, illetve fiatal egyedek artikulált, vélhetően összetartozó, még össze nem csontosodott testrészeinek azonosításával döntötte el, hogy a kerámia mellett előkerülő állatcsont is eredeti betöltésre utal, vagy sem, azaz a régészeti szempontú választás kielégítőnek bizonyul-e az

²⁴⁸ A kora középkori nyugati szláv környezet leggyakoribb nyílcsúcsformája, keltezése általában 9. század-10. század közepe. Ruttkay 1975, 119-216, 327, Abb. 54. Gruppe A, Typ 1a. A típus azonban, bár szórványosan, de előfordul a 10-11. században is: Kovács 1986, 229, 16. kép, 24–25.

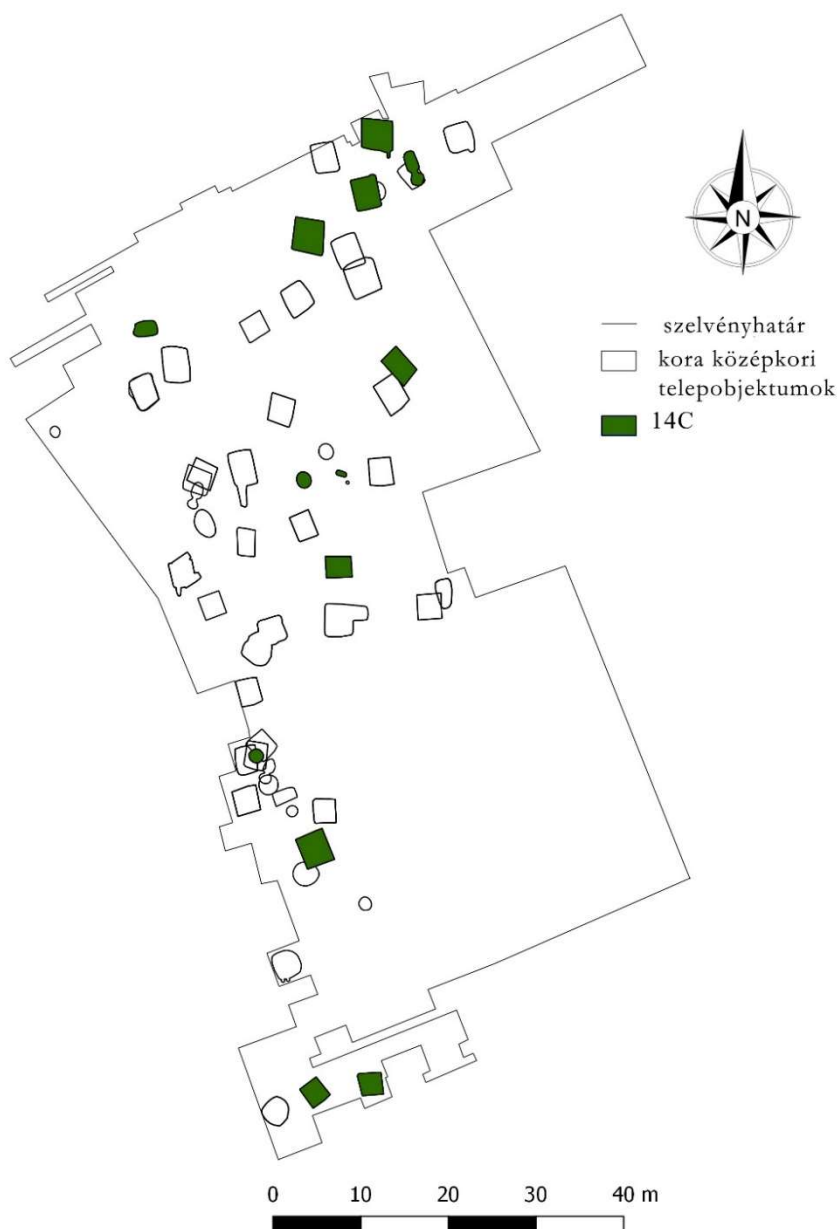
²⁴⁹ Langó – Patay 2016, Fig. 3. 2. típus. Keltezése: SPA IIIa, az avar kor utolsó fázisából, vagy általában a 9. századból. Langó – Patay 2016, 375.

²⁵⁰ A tárgy típus datálása legkésőbb a 8. század vége-9. század eleje lehet (Stadler 2010, 114, Tabelle 1. felosztásában: SpA III).

²⁵¹ Általános keltezése 10. század-11. század első fele. A kéttagú csüngők kronológiájához pl.: Révész 2008, 329.

²⁵² A régészeti állatcsonttan művelője, Nyerges Éva segítségét ezúton is hálásan köszönöm!

adott objektum felhagyási idejének meghatározásához. A mintavételezésnél az utolsó szűrő maga a fizikus mintavételező, aki a radiokarbon vizsgálathoz a mintából a megfelelő kollagén-mennyiség kigyűjtését végzi²⁵³. Mindezen szempontok együttes érvényesülésével csökkenthető a sikertelen mérés hibalehetősége, vagy szórvány lelet keltezése, s ez által az objektumnak a valóstól eltérő periódusra való datálása.

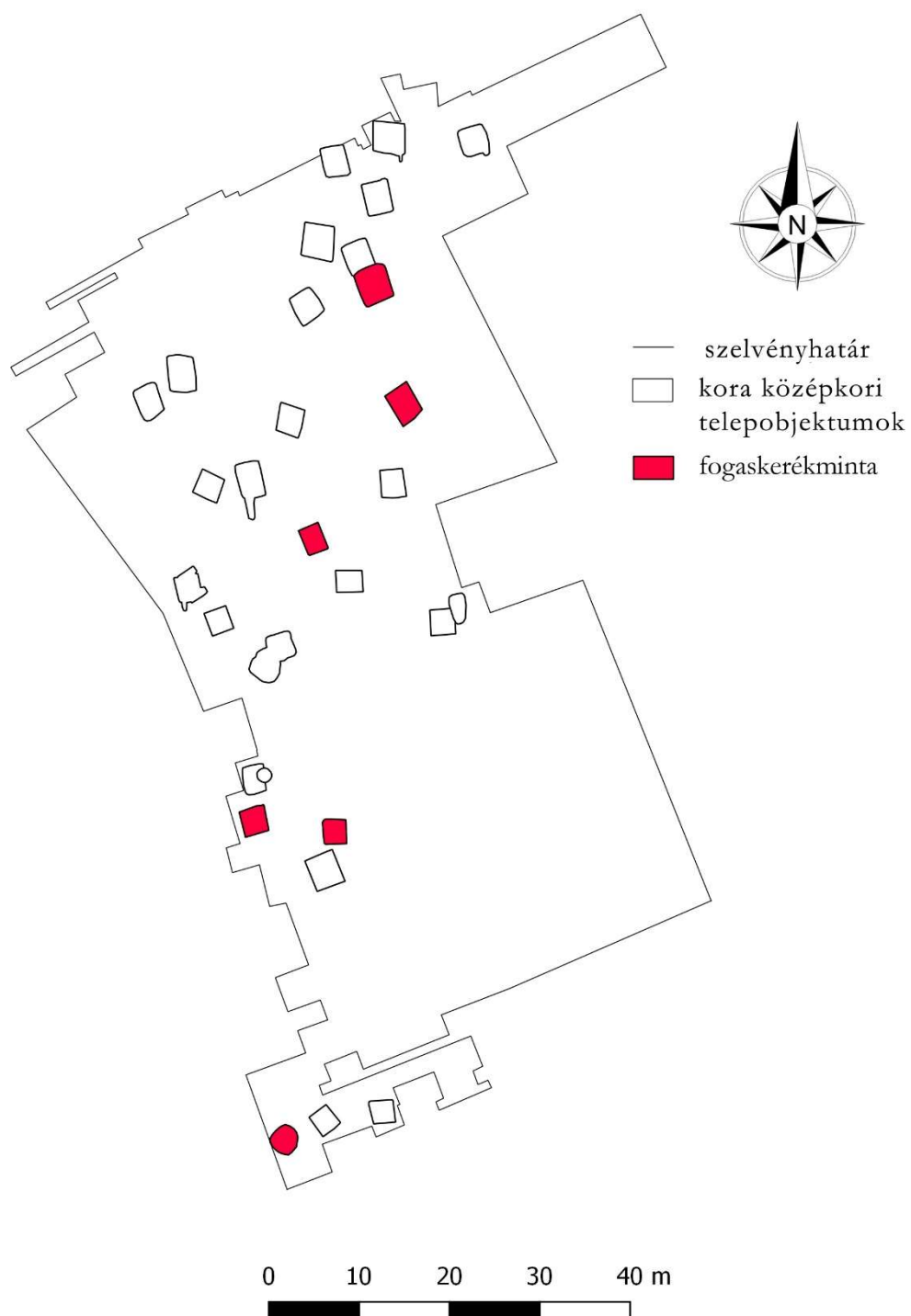
A radiokarbon mintavételezésre kiválasztott objektumok
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 9. térkép

²⁵³ Ezúton köszönöm Molnár Mihálynak és Major Istvánnak a debreceni MTA ATOMKI munkatársainak, hogy a mérést elvállalták.

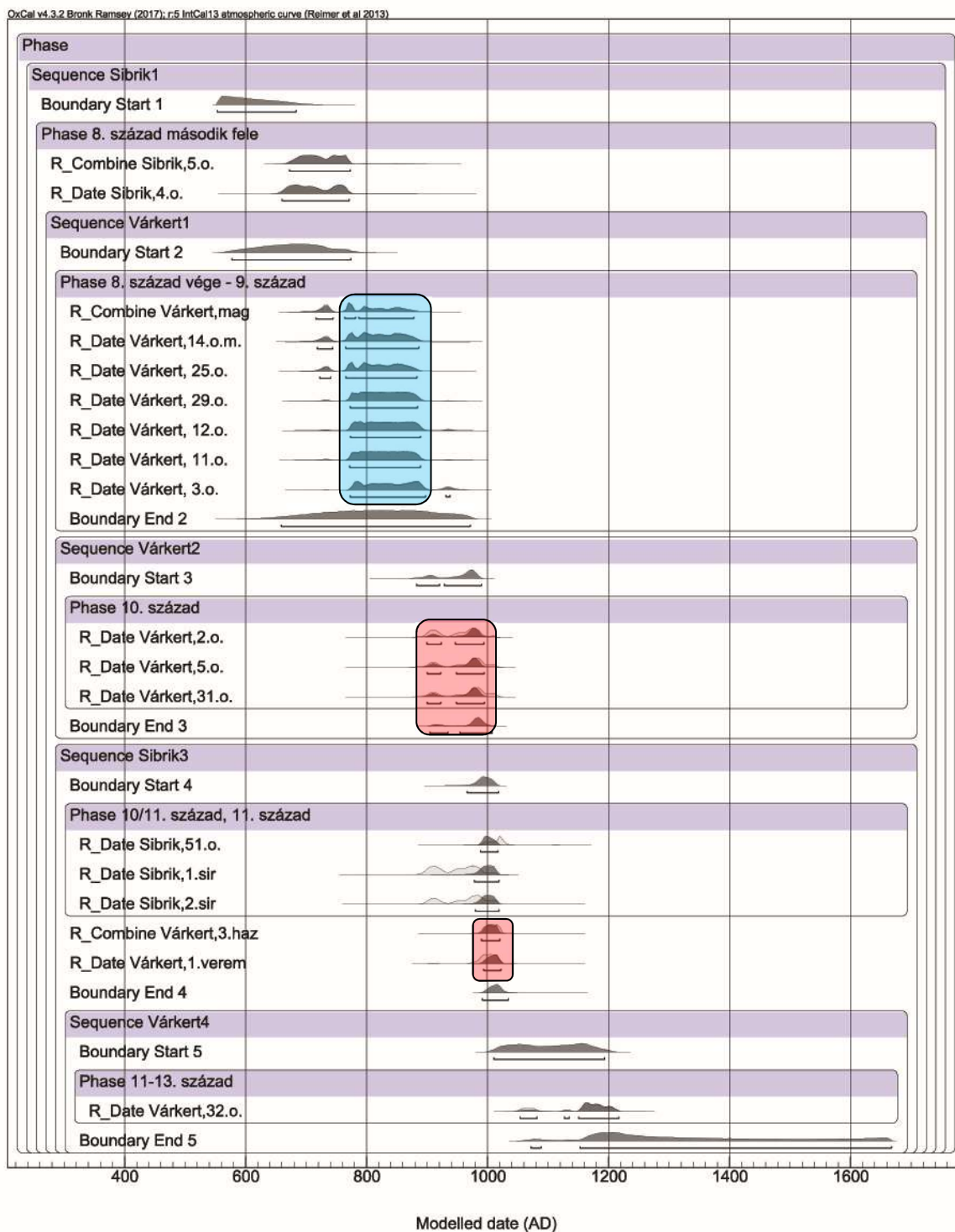
A vizsgálatba bevont objektumok radiokarbon adata két (három) elkülöníthető fázist mutatott (V. 2. 69. ábra):

1. megfigyeléseink alapján a 8. század végi – 9. századi horizontot képviselik az alábbi településobjektumok: 1980/12. ház, 1981/25. ház, 1980/29. ház, 1980/3. verem betöltése, 1963/gabonapörkölt gödör; ahol a jellemző és domináns leletanyag a KORAKÖ-1 technológiai csoportba sorolható. Az erősen rongált, vélhetően vasművességhez köthető objektum nyoma két gödör alsó része: a nagyobbikból (1980/vasas gödör) származó minta adatai szintén erre a horizontra utalnak, kétséges marad azonban az objektum keltezése. Az 1962-ben előkerült bronzolvasztó kemencéből vett mintának az objektum korát meghatározó értéke sajnos szintén bizonytalan maradt, annak ellenére, hogy vélhetően a használathoz köthető leletek összefüggésében került elő: fémolvasztó kemence előterének középső szakaszából, fémdarabokkal, fémsalakkal, kövekkel együtt.
2. a 10. századra, 10. század második felére – 11. század első évtizedeire datálhatók a következő objektumok: 1962/2. ház, 1962/5. ház, 1994/31. ház, 1994/32. ház, jellemző leletanyaguk a korábban KORAKÖ-2 technológiai csoportba tartozik
3. a 11. század első évtizedeire: a 1962/3. ház, 1955-60/I. gödör, melyet hagyományos régészeti-klasszifikációs módszerrel nem tudnánk elkülöníteni, a technológiai csoportban a fogaskerékminta, mint attribútum jelölte ki a vélhetően az e horizonthoz kapcsolható leleteket (KORAKÖ-2b). Ennek tanulsága, hogy ezen a lelőhelyen ebben az időszakban már vélhetően jelen van a díszítéstípus, annak eldöntésére, hogy mi az indulási kor, nem ad támpontot.

Visegrád-Várkert dűlő. A fogaskerékmintás töredékek megjelenése a kora középkori telepobjektumokban

V. 2. 10. térkép

V. 2. 69. ábra: A visegrádi lelőhelyek radiokarbon adatai modellálva, késsel és pirossal jelölve a várkerti adatokat.

V. 2. 6. PERIODIZÁCIÓ

A lelőhely horizontjainak meghatározása még e vizsgálat bevonásával is hordoz magában számos dilemmát. Az előzetes eredmények egy egyszerű trendet sugalltak: a korai horizont egy jobbra mezőgazdasággal foglalkozó közösség telepét jelezné, a későbbi horizontban viszont a(z új?) telep profilja a korábbitól eltér, mert az ekkor létesített építmények egy része nem lakóházként, hanem munkahelyként működhetett. Az egyszerűsítés nagyon csábító, mégsem állíthatom bizonyossággal,

hogy egy ilyen éles profilváltásnak lehetünk szemtanúi. Egyrészt a radiokarbon eredmények, másrészt az időközben előkerült Sibrik-dombi leletek tanulsága árnyaltabbá teszi a kérdést. Míg a lelőhely feldolgozása nélkül, a fémolvasztó kemence kiemelésével és részletes elemzésével²⁵⁴ közhelyként terjedt el, hogy az ispánsági központ szolgáltató falujával van dolgunk, s így minden kézművesobjektum a 11. századra keltezhető, ma már tudjuk – s ezzel előre is bocsájtok egy lényeges információt –, hogy a korábbi horizont települése is értékelhető szolgáltató faluként: a korábbi (8. század vége-9. századi) központ suburbiumaként. Éppúgy, ahogy e horizonthoz kapcsolható a kézművestevékenység a Sibrik dombon, a Várkert dülő egyes fémművességgel kapcsolatos objektumainál sem zárható ki a korai keltezés.

Amellett, hogy több modellben kell gondolkodnunk, végeredményben a következő szempontok szerint építettem fel a településhorizontokat:

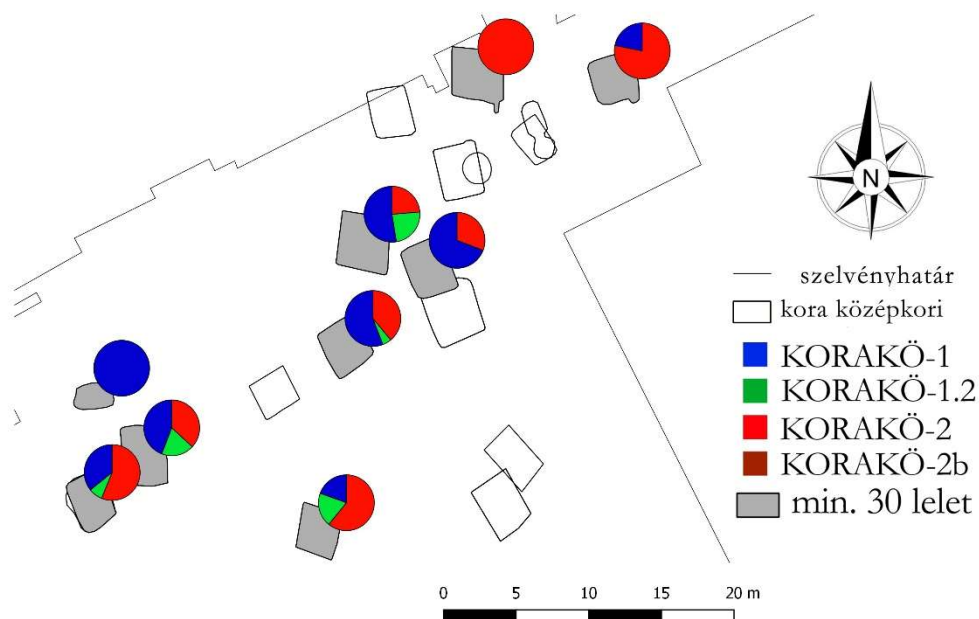
Radiokarbon adatok, kerámiaelemzés

A radiokarbon adatok segítettek meghatározni főbb vonalakban a megtelepedés egyes fázisait, és az esetek nagyobb részében keltezik az adott objektumokat (bizonytalan marad két, fentebb már említett objektum mellett 11 esetet jelent ez). A független kormeghatározási módszer segítségével időintervallumhoz köthetők a kerámiaelemzés eredményeként meghatározott főbb kerámiacsoportok. A sejtésünk tehát igazolódott, miszerint a technológiai csoportok relatív időrendre utalnak, s bár erre még nem utaltam, de egy tágabb, két évszázadra való keltezés (tehát: 8-9. századi illetve 10-11. századi) volt előzetes feltételezésem tárgya.

Töredékesség (aprózódási ráta a különböző depozíciók összefüggésében)

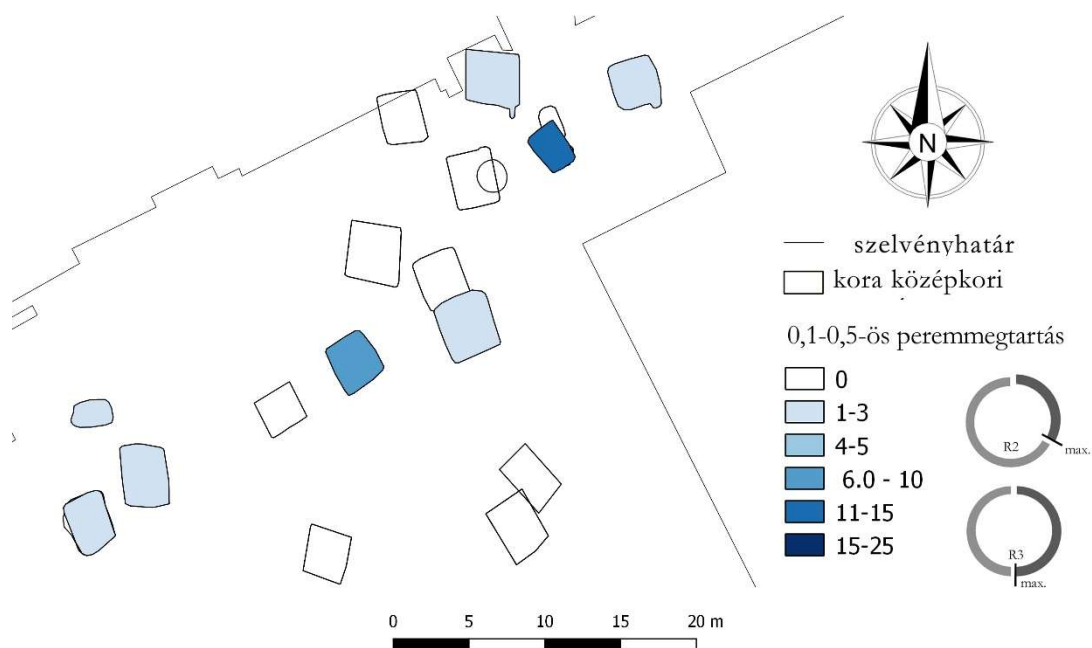
Az objektumok használatának és felhagyásának ideje, az objektumok betöltődése vélhetően rövid idő alatt történhetett, ahogy arra korábban már utaltam. A másodlagos és harmadlagos betöltés mellett a keltező értékű leletek töredékessége vélhetően kisebb, amelyet, szem előtt tartva a technológia okozta különböző aprózódási rátát, a megmaradás arányával mérhetünk leginkább. Itt érdemes összehasonlítani a korszak szerinti, egyszerű mennyiségi eloszlást objektumokra bontva, és a peremek megmaradásának mértékét. Bár összességében még mindig kevés adat áll rendelkezésre (a kevés leletszám, és az aprózódás miatt), úgy tűnik, a megmaradás aránya, a minél nagyobb töredékek jelenléte utalhat a legkésőbbi betemetődés idejére, ami az objektum felhagyását keltezi. Ebben az esetben tehát az abszolútértékek (g, cm², cm³) helyett a technológiától és edénymérettől függetlenül százalékkal számolunk. Az V. 2. 70-75. ábrákat összehasonlítva láthatjuk, hogy míg a korszak szerinti megoszlás alapján számos esetben nem tudnánk eldönteni, mi keltezi az objektumot, figyelembe véve azonban a töredékességi rátát, együtt a két vizsgálat egy kicsit közelebb vihet minket a megoldáshoz.

²⁵⁴ Kovalovszki 1996

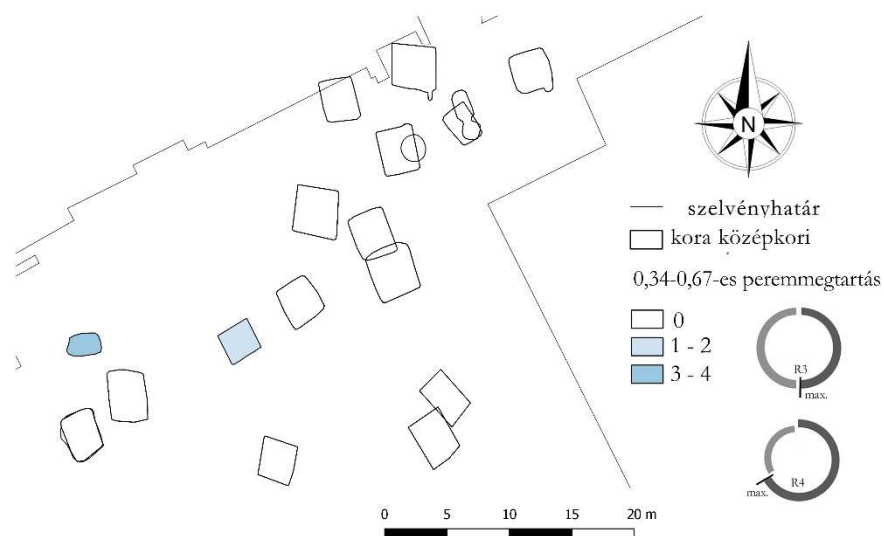
Visegrád-Várkert dűlő. A feltárási terület északi részén előkerült objektumok (1962-1963) kerámiaanyagának korszak szerinti megoszlása

V. 2. 70. ábra: Az egyes objektumokból előkerülő leletek korszak szerinti mennyiségi eloszlása (feltétel: min. 30 lelet)

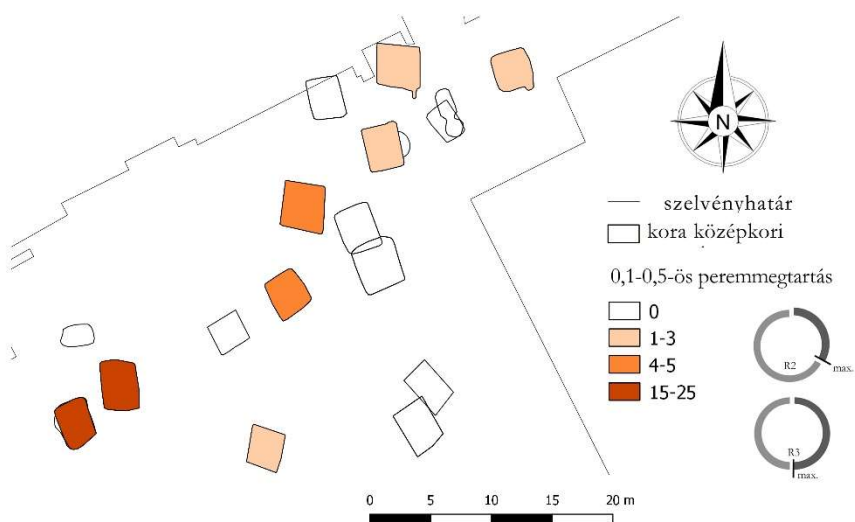
Visegrád-Várkert dűlő. A feltárási terület északi részén előkerült objektumok (1962-1963) kerámiaanyagának vizsgálata. Peremmegtartás, KORAKÖ-1. (PR2-PR3: 0,1-0,5 értékek)

V. 2. 71. ábra: Peremmegtartás vizsgálata (KORAKÖ-1) 1.

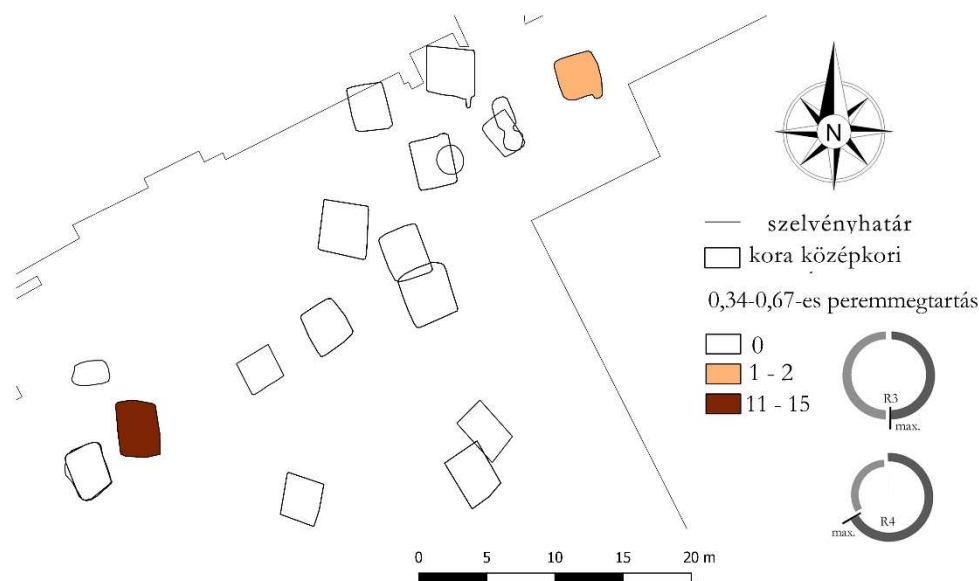
Visegrád-Várkert dűlő. A feltárási terület északi részén előkerült objektumok (1962-1963) kerámiaanyagának vizsgálata. Peremmegtartás, KORAKÖ-1. (PR3-PR4: 0,34-0,67 értékek)

V. 2. 72. ábra: Peremmegtartás vizsgálata (KORAKÖ-1) 2.

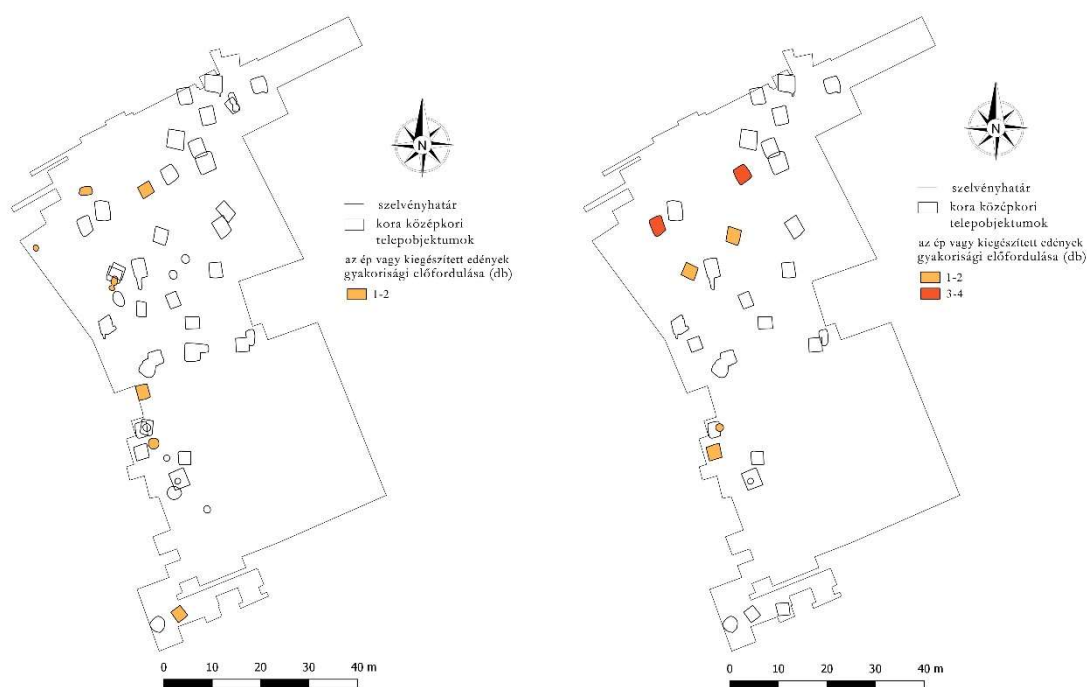
Visegrád-Várkert dűlő. A feltárási terület északi részén előkerült objektumok (1962-1963) kerámiaanyagának vizsgálata. Peremmegtartás, KORAKÖ-2. (PR2-PR3: 0,1-0,5 értékek)

V. 2. 73. ábra: Peremmegtartás vizsgálata (KORAKÖ-2) 1.

Visegrád-Várkert dűlő. A feltárási terület északi részén előkerült objektumok (1962-1963) kerámiaanyagának vizsgálata. Peremmegtartás, KORAKÖ-2. (PR3-PR4: 0,34-0,67 értékek)

V. 2. 74. ábra: Peremmegtartás vizsgálata (KORAKÖ-2) 2.

Ép vagy kiegészíthető edények (KORAKÖ-1) az objektumok betöltéséből. Ép vagy kiegészíthető edények (KORAKÖ-2) az objektumok betöltéséből. (Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 75. ábra: Ép vagy kiegészíthető edények előfordulása a két fő kerámiacsoportban

Az adott kerámiacsoport túlsúlya

Mindezek után a sorban szempontként kell figyelembe vennünk azt is, ha a leletanyag domináns része a későbbi, KORAKÖ-2-2b csoportba tartozik. Általánosan tapasztalhatjuk minden korszak

objektumában a KORAKÖ-1 leletanyag jelenlétét, ezért a későbbi leletek túlsúlya jelenthet információt. (Ez a szempont jobb híján, kizárólag az előbbi két pont után következik a sorban.)

Szuperpozíció

A telep objektumainak egy része, összesen 57 objektumból, 18 objektum áll 8 helyen (egyszerű vagy többszörös) szuperpozícióban. Sok esetben az egymásutánosság nem 100-200 év kihagyás után következik, de még egyazon fő periódusban (példának okáért az 1963/10. ház, amely – vélhetően addigra teljesen be nem töltődött gödrét - másodlagosan felhasználták egy műhelyépület kialakítására a 10-11. századi periódusban). Ebből kifolyólag az esetek nagy részében a főbb településhorizontok megállapításában a szuperpozíciók adatai jelentették a legkevesebb releváns információt.

Az objektumok klasszifikációja

Ehelyütt kell kitérnünk az objektumok osztályozására, melynek köszönhetően, a datálás lehetőségeiből adódóan (lásd az előbbi 3+1 kitélt) lehetővé válik további objektumok adatolása.

Az objektumok alapvetően két fő csoportra oszthatóak:

I. háztartáshoz köthető objektumok:

- a. lakóépületek (házak)
- b. tároló vermek
- c. a szabad ég alatt történő sütéshez – főzéshez kapcsolható objektumok: szabadban álló kemencék, gabonaszárításhoz kialakított tűzhely

II. kézműves tevékenységhez köthető objektumok

- a. műhelyépületek
- b. szabadban álló bronzolvasztó kemence

V. 2. 76. ábra: Az összes feltárt kora középkori objektum mennyiségi eloszlása típusonként

I.a. Lakóépületek

Általános jellemzők

Megállapítható, hogy a veremházak típusait tekintve viszonylagos variabilitás jellemző a településen. (V. 2. 87. ábra) Látható az is, hogy a típusok felállításánál nagyobbra inkább gondolhatunk egyéni megoldásokra, vagy funkcióbeli eltérések okozta különbségekre, de megfontolandó kronológiai relevanciával a házak nagy része nem rendelkezik.

A veremházak egyik legmarkánsabb elemét, a sütő- és fűtőberendezést, azaz a *kemencét* tekintve sem figyelhetünk meg szabályszerűséget, ami elkülöníthető csoportok kialakítására adhatna okot. A feltárt kemencék 60-80*50 cm nagyságú tapasztott sütőfelülettel bírnak, melyek feneke szokatlan módon 18-20, de akár 30-40 cm-rel is mélyebbre süllyed a ház padlójánál. A szabálytalan alakú kődarabokból, egyes esetekben kézi malomkőtöredékekből, kötőanyag nélkül összerakott kemence szorosan tapadt a ház földfalához. Mint ahogy az számos korabeli kemencénél megfigyelhető, a várkerti lelőhelyen a kemenceplatni hőállóságát fokozandó kerámatöredékek csak egy esetben kerültek elő a sütőfelületbe tapasztva. Úgy, mint a házak esetében, úgy a kemencék kapcsán is elmondható: morfológiai alapon, kialakításukat, méretüket s anyagukat tekintve nem figyelhető meg kizáró jellegzetesség, amely vagy csak a korai (8. század vége – 9. század), vagy csak a kései (10. század, 11. század eleje) időszakot illeti.

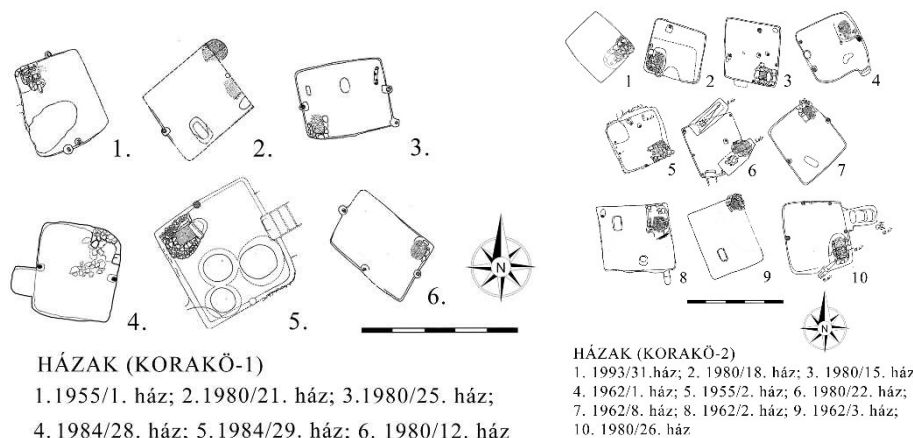
A 8-9. századi 25. ház ÉNy-i felében, az ÉK-i és DNy-i fal mellett egy-egy karólyuk-csoport mélyedt a földbe, amely valószínűleg valamilyen földbe rögzített munkaeszköz maradványa lehetett. Az egyik lyukcsoportnál földbe fúródott csont ár került elő, a textilművességnek a háziipar keretei közt történő ritka nyomára utalva.

A házak padlójába több alkalommal mélyedtek különböző gödrök, amelyek nem munkagödör-szerűek. A 8. és 9. házban a kemencével átlósan szemben levő sarok közelében volt gödör, az előbbiben kisebb, bizonytalan körvonalú, az utóbbiban egy nagyobb méretű, 90*140 cm-es, 20 cm mélységű szabálytalan tojásdad alaprajzú gödör. A 10. házhoz tartozhatott a D-i sarokban lemélyedő, alul a ház földfalán is túlnyúló, nagy, 120*140 cm-es, mély gödör. Az 1955/1. házban, a kemencéhez és a szelementartó ágasok helyéhez viszonyítva azonos helyzetű és kialakítású gödröt találtunk. A 11. házban az ÉNy-i oldalon két, egymásmelletti, szabálytalan tojásdad alaprajzú, sekély (16 ill. 22 cm mélységű) gödör is volt.

Fontos megemlíteni, hogy a veremházak mellett bizonyára számolnunk kellett földfelszíni építményekkel is. Az 1986/3. szelvény ÉNy-i sarkában feltételezhetően egy földfelszíni ház padló részletét sikerült megfogni, kb. 1,5 méter hosszúságban, és 20-25 cm szélességben 60 cm mélyen, a bolygatatlan föld határán. 1993-ban szintén előkerült egy jelenség, amely ugyanehhez az objektumtípushoz kapcsolható Sajnos épp ezen objektumok egyértelmű horizonthoz való kapcsolására nincs mód.

Klasszifikáció

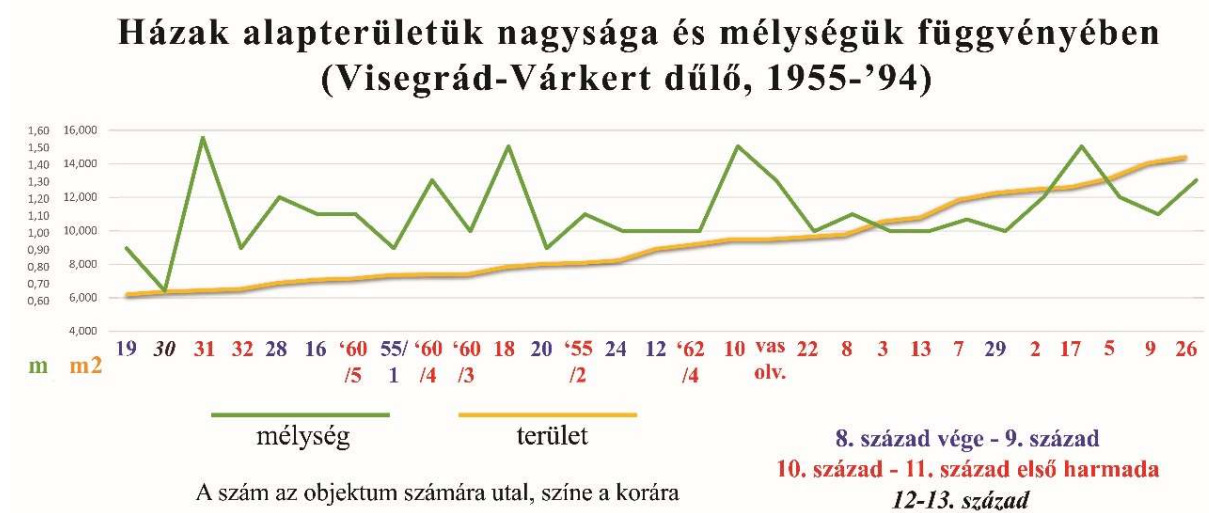
Az elemezhető lakóépületek osztályozását megelőzte az idáig kinyert adatok alapján valószínűsíthető keltezés.

V. 2. 77. ábra: Házak valószínűsíthetően a KORAKŐ-1 illetve KORAKŐ-2 kerámiacsoporttal datálva

Mératadatok

Az egy horizontba sorolható objektumok összehasonlítása után került sor az osztályozásra, amely a házgödrök méretét és alakját használta fel kiindulópontként. Tendenciaként értékelhető, hogy a nagyobb alapterületű házgödrök általában a későbbi horizontra utalnak, de a későbbi Árpád-korra keltezhető 30. ház példája felhívja a figyelmet arra, hogy itt sincs kizárólagosságról szó. Egyúttal azt is meg kellett állapítani, hogy nincs egyértelmű korreláció a házgödrök alapterülete és mélysége között, s a mélységadat sem bír relevanciával, ami a kormeghatározást illeti. (V. 2. 88. ábra)

V. 2. 78. ábra: Házgödrök alapterületük nagysága és mélységük függvényében

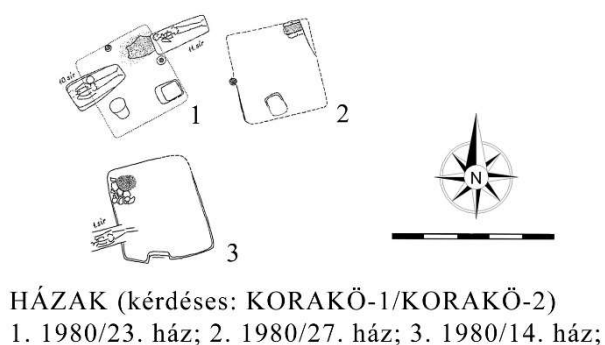
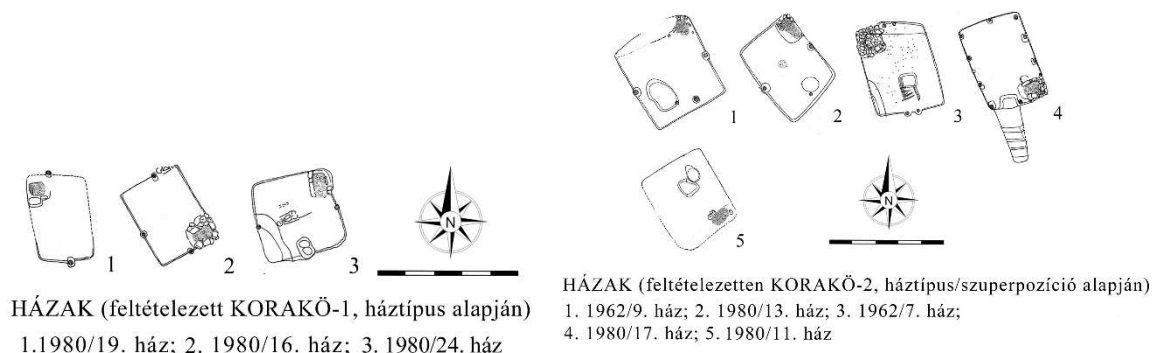
Morfológia

A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében az osztályozás erejéig az objektumokat, tájolásuktól függetlenül úgy forgattam, hogy a kemence minden esetben a bal felső sarokban legyen.

TRAPÉZ A – B		1. TÉGLALAP1 C1	2. TÉGLALAP2 C2	
21 28 29		55/1 25 12		8. század vége - 9. század
24		19 16		8. század vége - 9. század?
31 55/2 22 15		18 1 2 4 26 5	3 8	10. század második fele - 11. század eleje
		7 11 17	9 13	10. század második fele - 11. század eleje?
14 23 27				bizonytalan korú

V. 2. 79. ábra: A házgödrök formája alapján történt morfológiai csoportosítás. A: trapéz alakú, négyzetes arány; B négyzet; C1: álló téglalap; C2: fektetett téglalap. Az élére állított fekete háromszög a radiokarbonnal keltezett objektumokra utal.

A feltárás során előkerült, de a sokszoros szuperpozíciók vagy későbbi bolygatás eredményeképp egyértelműen meg nem ismerhető objektumok természetesen nem kerültek be a rendszerbe. Éppúgy, ahogy a két, vélhetően fölfelszíni ház sem (az erős rongáltság okán a leletek (a háztartási hulladék mellett a kiégett paticsdarabok) sűrű szóródásán túl objektumot nem tudtak leírni az ásatók). Összesen 27 olyan épületgödör került a táblára, melyből 18 bizonyosan keltezhető, 8 ház objektumtípus alapján feltételezhetően korszakolható, és további 3, kevésbé karakteres ház kora maradt bizonytalan.

V. 2. 80. ábra: Bizonytalanul, csak feltételezeten keltezhető házak

Az osztályozásnál szem előtt kell tartanunk, lehető leghelyesebb dokumentáltsággal együtt is gödrök maradványaival van dolgunk, az osztályozás ezért nem jelenthet tökéletes egységekből álló csoportokat.

A klasszifikáció mindenesetre azt sugallja, hogy a nagyvonalakban megfogalmazott kategóriák, ahol preferenciaként a házgödrök alakját tekintetem, szinte házanként egy-egy további alkategóriaként (variánsként) értelmezhetőek (kérdés persze, mindez mennyire életszerű). Azt azonban láthatjuk, hogy a C1 kategóriába sorolt korai házak mutatnak egységességet, és a négy fő kategóriából a C2 (fekvő téglalap alakú, hosszanti oldalán közepén 1-1 cölöphellyel ellátott) épülettípus kizárólag a 10-11. századi horizontban jelenik meg. A többi fő csoport (A, B, C1) azonban előfordulhat mindkét korszakban, nem korszak-specifikus, tehát önmagában nincs keltező értéke.

A korai periódusban egyszerűbb, általában kisebb házakkal kell számolnunk, s a cölöphelyek elrendezése és száma is egy nagyjából egységes képet mutat: a két fő szelementartó oszlop a kemence melletti rövidebb falnál, illetve a vele szemközti fal előtt helyezkedett el.

A második periódusban, a korábbi településfázissal ellentétben nagyobb variabilitás érzékelhető e tekintetben is (amely részben a házak magasabb számából is adódhat). Az ebbe a csoportba sorolható házak egy része nagyobb, mint a korábbi periódus, illetve a későbbi periódus

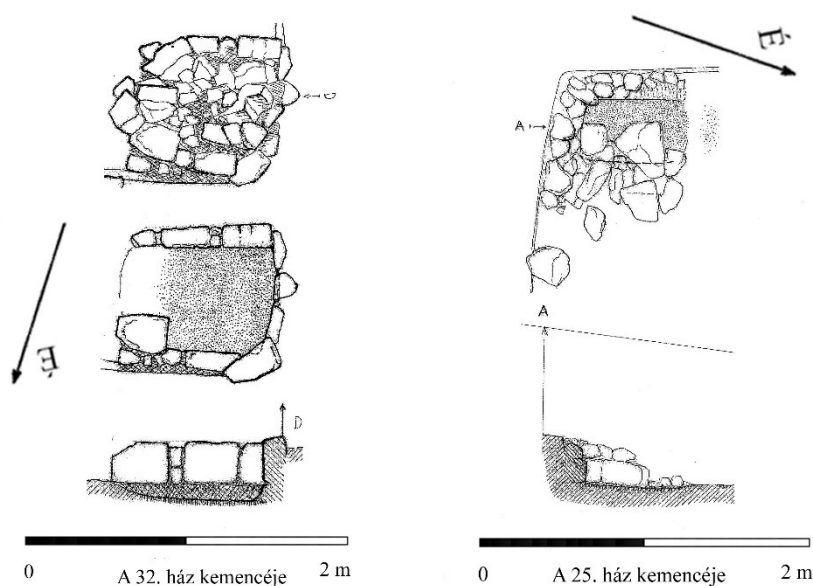
épületgödreinek ca. 40 %-a. (Tehát méret alapján a két fő fázis házai között nagy az átfedés, de egyértelmű tendencia figyelhető meg.) Sok esetben kettőnél több szelementartó oszlophelyet sikerült dokumentálni e csoport házainál, lásd a páros cölöphelyek elhelyezkedését a rövidebb falaknál, középen (7. ház), vagy a 10 oszloppal támasztott ház gödrét, ahol a hosszabb oldalakon 4-4, a rövidebb oldalakon 2-2 cölöp helyezkedett el (17. ház).

Kemencék

A házban kialakított kőkemencék sütőfelülete számos esetben süllyesztett, a padlószintjéhez képest. (V. 2. 82. ábra) Fontos megállapítás az is, hogy hangsúlyozottan, önmagában a kemencékre koncentrálni nem tudnánk releváns időrendi csoportokat létrehozni. Egy, első látásra is elkülönülő csoportnak, a két esetben megfigyelt kettős kemencéknek van e tekintetben jelentősége, amelyek vélhetően, a többivel ellentétben nem sütőkemence voltak (lásd később), tehát a határozott morfológiai különbség funkcionális különbségre utal.

	A	B	C1	C2
KORAKŐ-1	55/1	28 29	25 12	
KORAKŐ-1?		24	19 16	
KORAKŐ-2	31 55/2 15	18 1 2	4 26 5	3 8
KORAKŐ-2?			7 11 17	9 13

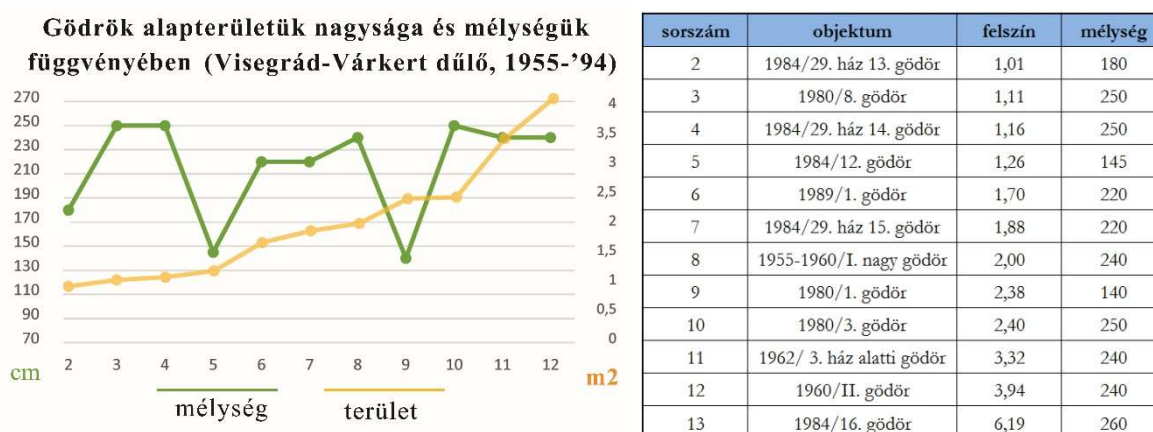
V. 2. 81. ábra: Az épületek sarkában elhelyezett kemencék kiemelve, az egyes házgödör-formákon (A-C2) belül

V. 2. 82. ábra: Patkó alakú kőkemencék. bal: süllyesztett sütőfelülettel, ill. jobb: a házpadlóval egy szintben

I. b. Tárólóvermek, gödrök

Legegyszerűbb dolgom a vermek és gödrök osztályozásával volt. (V. 2. 83. ábra) Egyetlen, lépcsőzetesen kialakított, kiégetett objektum (1955-60/I. gödör) van, melynek kormeghatározását mind a radiokarbon adatok, az edénymegmaradási ráták (kiegészíthető edények), a szuperpozíció és a lassú betöltődés okán a telep utolsóként használt objektumainak egyikeként értékelhetünk (a radiokarbon mérések alapján: ezredforduló, 11. század első évtizedei). A többi, hengeres alakú, illetve méhkasalakú gödrök, mélységükből kifolyólag sokszor érintetlen betöltődési rétegekkel és leletekkel egyöntetűen keltezhetők a 8. század végi – 9. századi időhorizontra. Ebből kifolyólag metrikus adataiknak nincs semmiféle kronológiai relevanciája - annyit látunk, hogy alapterülete és mélysége alapján nem volna különválasztható a későbbi gödör a korábbi teleprészlet tárolóvermeitől, az elkülönülés a gödrök alakjában érzékelhető.

V. 2. 83. ábra: Gödrök alapterületük nagysága és mélységük függvényében.

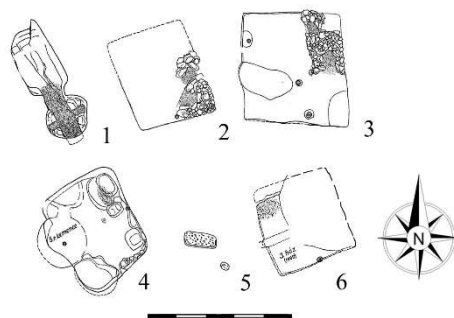
I.c. Szabadban álló kemencék és tűzhely

Összesen két szabadban álló agyagkemence került elő, formájuk és tájolásuk egyezik. Az egyik sütőfelületébe tapasztva került elő egy edényhez tartozó számos töredék, mely az objektumot egyértelműen a korábbi horizontra (legkorábban a 8. század végére) keltezi. Az azonosságból kifolyólag feltételesem a másik kemencét is ehhez a horizonthoz kapcsoltam. Szintén ide soroltam a vélhetően gabonaszárításhoz használt berendezést (amely egy kis lekerekített téglalap alakú gödörként jelent meg).

II. a-b: Kézművességhez köthető objektumok

A hat, vélhetően kézművességhez kapcsolható objektumból négy épületgödörben került elő (ez alapján két objektum fentebb klasszifikálásra is került). (V. 2. 84. ábra)

A hatalmas, csaknem 4 m² alapterületű bronzolvasztó kemence mellett három vaskohászattal kapcsolatos objektum került elő (két épület és két kicsi, egy erősen rongálódott kiégett „vasas” gödör, ami vélhetően szintén egy ilyen műhely alsó része lehetett). Emellett két épület került elő, mely kapcsán felmerül, hogy szintén munkahelyként, kézműves tevékenység nyomát tárták fel. Ezek az épületek berendezésüket tekintve egységesek: kettős kőkemencével látták el őket, s az ásatási napló szerint az egyik betöltéséből rézsalakot bontottak ki. (Térbeli eloszlásukat lásd a térképen türkizkékkel jelölve.)

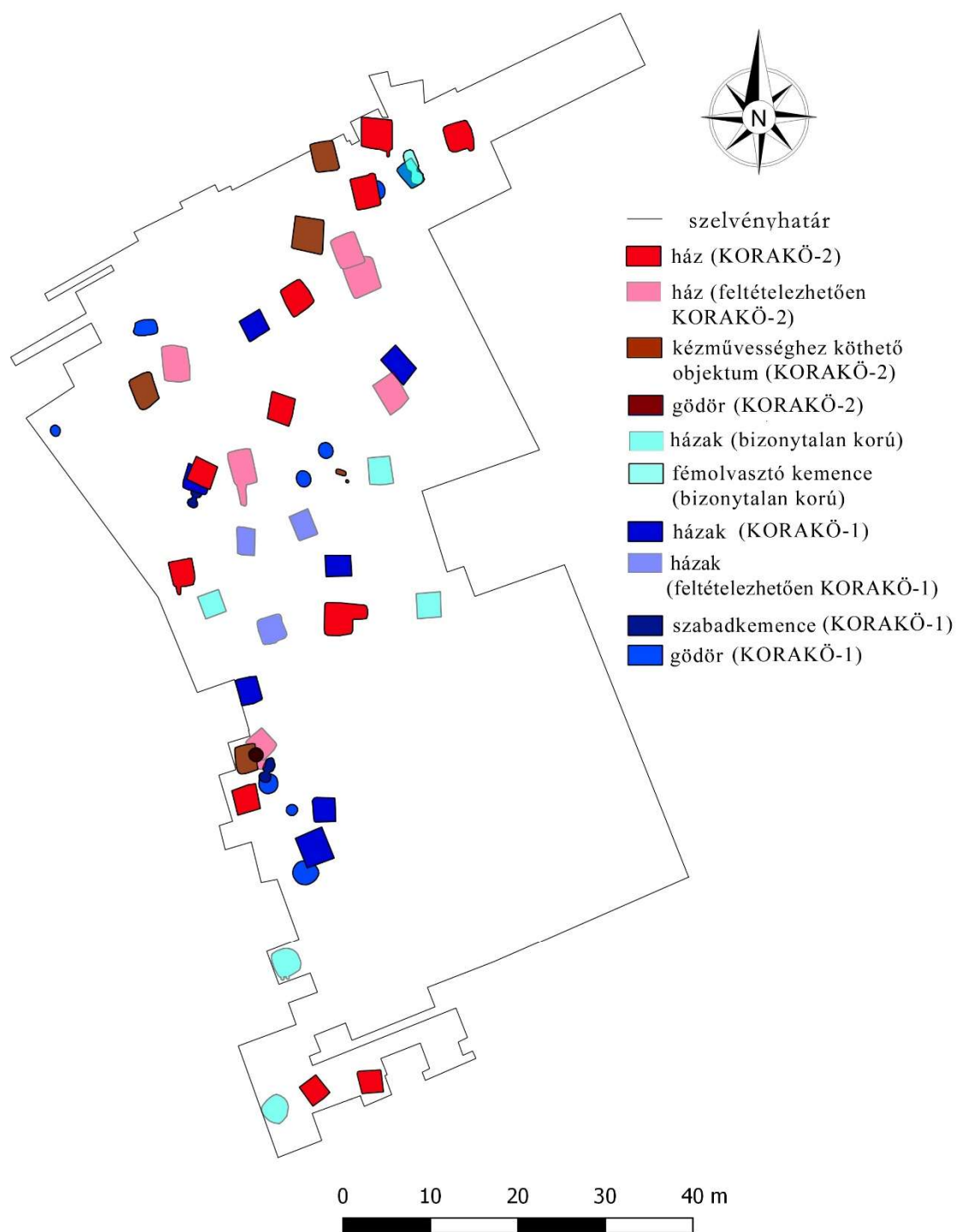

KÉZMŰVESSÉGHEZ KÖTHETŐ OBJEKTUMOK
(1: KORAKŐ-1/KORAKŐ-2; 2-6: KORAKŐ-2)

1. 1962/bronzolvasztó; 2. 1962/4. ház; 3. 1962/5. ház;
4. 1963/kovácsműhely; 5. 1980/ vasas gödrök; 6.1955-60/3. ház

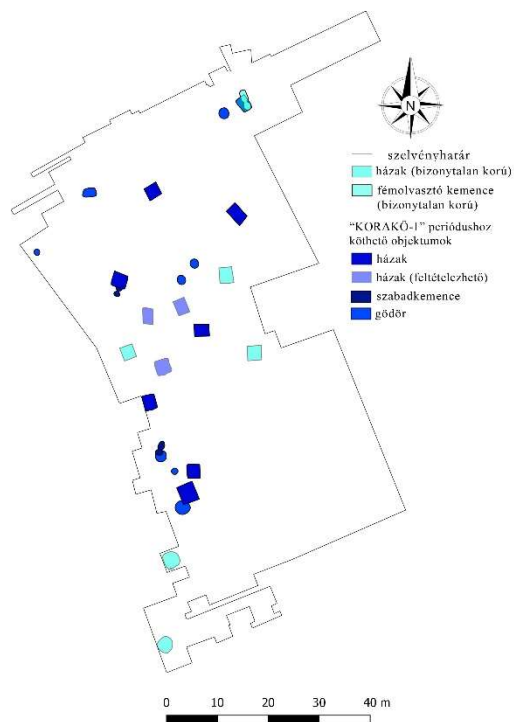
V. 2. 84. ábra: Kézművességhez köthető objektumok

A fentebbi pontokba szedve láthattuk, mely adatok teszik lehetővé a keltezését és a periodizációt. A bizonytalanságok okán – természetesen – nem vázolható fel egyetlen megoldás, a feltételezhető vagy bizonytalan objektumokat külön színekkel jelöltem. A továbbiakban következzen a telep - több modellt figyelembe vevő – periodizációja.

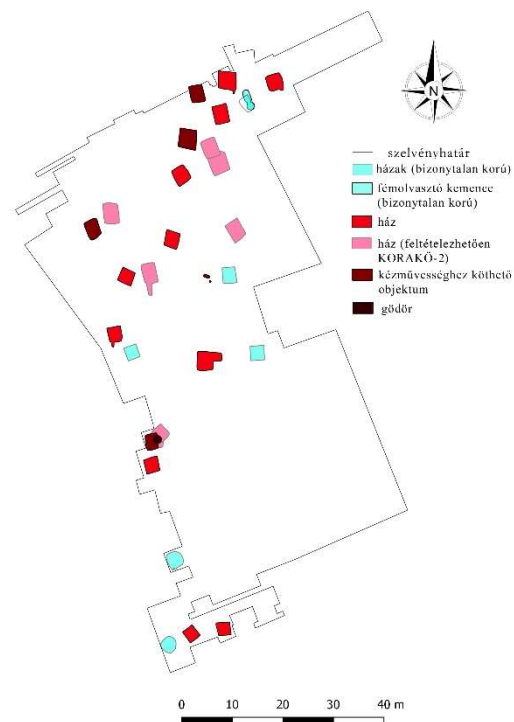

Valószínű periodizáció
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 11. térkép

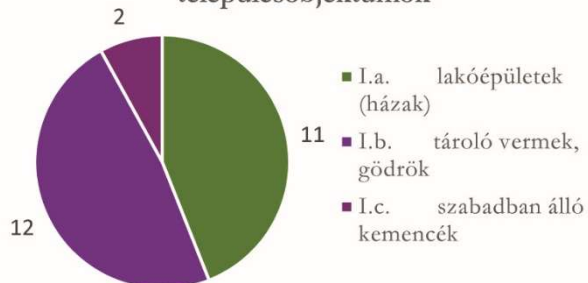

Valószínű periodizáció, KORAKŐ-1
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

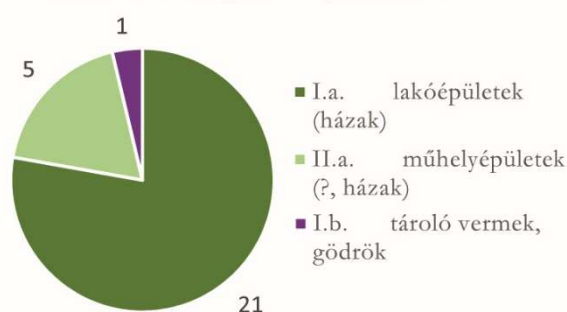

Valószínű periodizáció, KORAKŐ-2
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

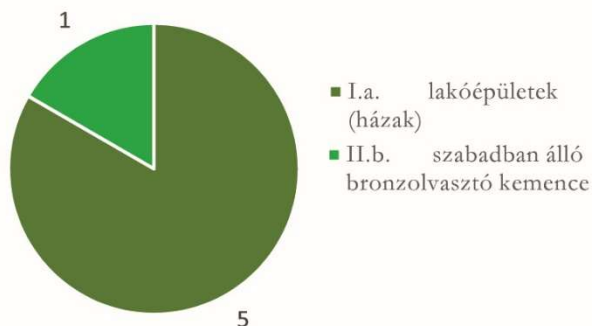
A 8. század vége - 9. század közé keltezhető településobjektumok

A 10. századra - 11. század első harmadára keltezhető településobjektumok

Bizonytalan korú kora középkori objektumok

V. 2. 85. ábra: Térképek: valószínű periodizáció. Diagramok: A 8. század vége – 9. század közé keltezhető településobjektumok, a 10. századra – 11. század első harmadára keltezhető településobjektumok, s a bizonytalan korú objektumok mennyiségi eloszlása típusok szerint

V. 2. 7. TELEPÜLÉSKÉP

A lelőhely első ásatója az 1955-ös próbafeltárást azzal az elképzeléssel indította, hogy utánajárjon, vajon a kevés adat, ami akkor rendelkezésre állott az Árpád-kori településkutatásból, reális alapot jelent-e a különböző vidékek építményeinek, településképeinek összehasonlításához. A kérdést a lelőhely a várható módon válaszolta: természetesen egy Duna menti, hegyvidéki kora középkori település teljesen más kulturális, társadalmi és természetföldrajzi viszonyokhoz igazodik, mint az akkoriban elsősorban az Alföldről ismert települések. A várkerti lelőhelyet összehasonlítani a „klasszikus” kora Árpád-kori nagyállattartó közösségek telepeivel kissé hasonlatos arra, mint mikor a körtét az almával vetjük össze, a kontraszt érzékeltetése végett mégsem hiábavaló.

A lelőhelyen az egykori vegetáció vázlatosan, de körvonalazható az archaeozoológiai meghatározások során lajstromba vett vadászati állatok élőhelyeinek meghatározásával. Ily módon tudjuk, hogy ahol a mezei nyúl (*Lepus europaeus*), a vörös róka (*Vulpes vulpes*), a vaddisznó (*Sus scrofa*), a gímszarvas (*Cervus elaphus*) és az európai őz (*Capreolus capreolus*) megtalálható,²⁵⁵ az elsősorban az erdős terület, illetve az erdőt és a vele határos mezőgazdasági teret jelenti.

A szűk félhektáros terület (mintegy 4500 m²) egy részén a másodlagosan, a sírok földjéből előkerült cserepek a ca. 1200 m² terjedelmű templom körüli temető területén csak sejtetik a teljesen szétbolygatott telepjelenségeket. Csúpn a sírmező nyugati peremén, ahol csak egy rétegben vannak a sírok, sikerült néhány objektumot (2 ház és 3 gödröt) dokumentálni. Mindez arra utal, hogy egy kifejezetten sűrűn betelepült területről lehetett szó. Mitűán eddigi elemzéseim lehetővé tettek egy kétfázisú település meghatározását, a továbbiakban ezeket veszem górcső alá. Az objektumoknak a biztos többsége mellett jelen van a bizonytalan kisebb rész is. Ebből a körülményből kifolyólag a településképek leírásánál két modellt ismertetek. Az 1. modell a biztosan a korszakhoz kapcsolható objektumok adta összképet írja le, a 2. modell pedig az első bővített változata, lehetőségként taglalva ennek keretében a bizonytalan keltezésű objektumokat is.

V. 2. 7. 1. Településrészlet a 8. század vége – 9. századi időszakból

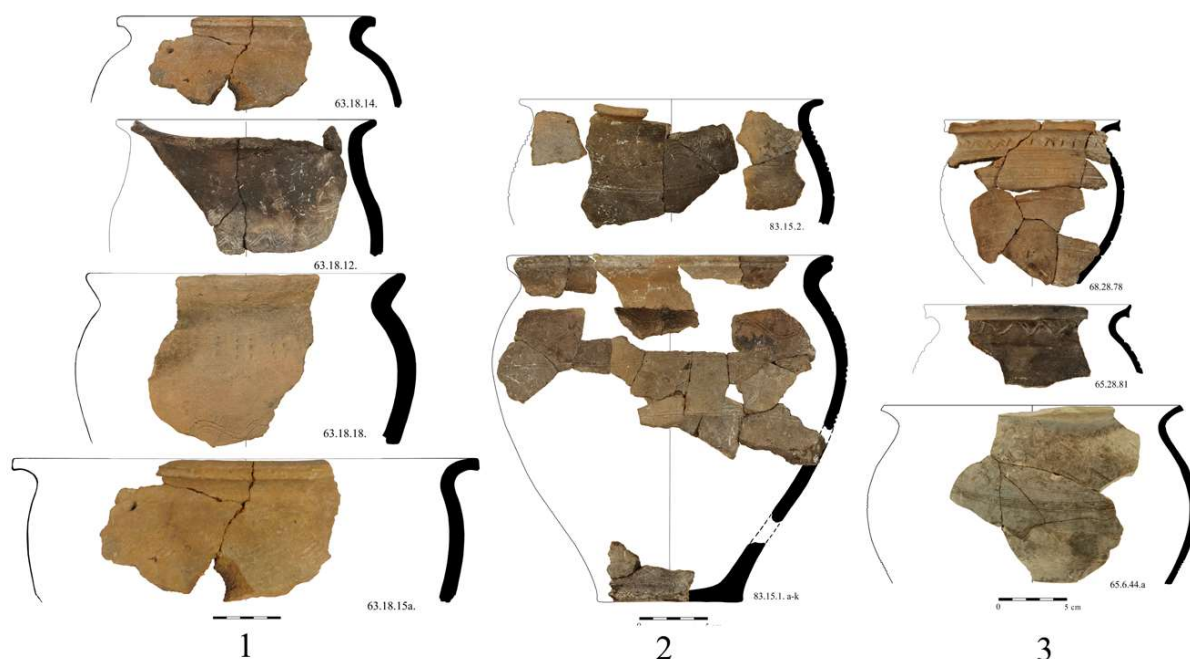
Belső időrend

Ehelyűtt ki kell térnem arra a körülményre, hogy a fő fázisokon belül számolnunk kell egy – kevésbé pontosítható – belső kronológiával, ami okán világos, hogy az itt megállapított házak sem feltétlenül egyszerre álltak.

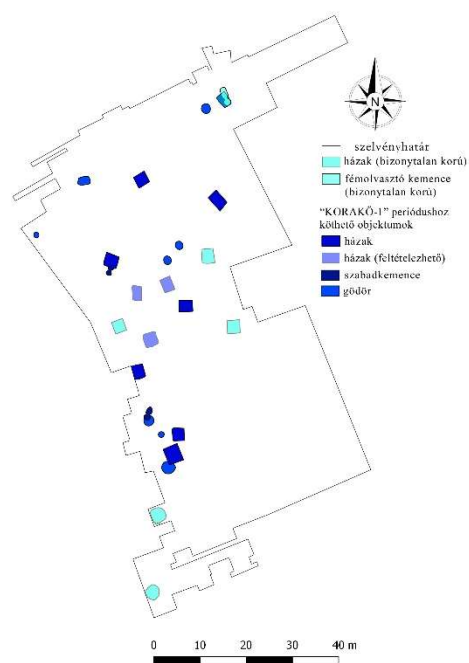
A KORAKÖ-1 csoportban meghatározott leletek körében is megfigyelhető egyfajta tendencia: egyre finomodó soványítás- és korongolástechnika, cizelláltabb formakincs, amely idűig egy idűbeli változást sugallt, most pedig, kifejezetten az első nagy telepűlési horizontra koncentrálvá, s a szuperpozíciókat tekintve, bár szűrványosan, de bizonyosan adatolható. (V. 2. 86. ábra) Ki kell emelnűnk e tekintetben az egyértelműen e fő fázisba sorolható szabadban álló kemencét, melyeket két, a telepűlés legkorábbi idűszakában létesített objektumaira ásták (1955-60/II. verem, illetve 1980/20. ház). Utóbbiak leletanyaga a 8. század végi – 9. századi horizonton belül a korábbi csoportot jelölheti, a telepűlés egészére nézve azonba objektumhoz kötése, sajnos ritkább esetben lehetséges, ezért a horizont térképezése (mely esetenként összesen három-négy objektumot jelentene) nagyon bizonytalan lábakon áll. Sajnos, épp a szuperpozíciók okozta erős (kora középkori) rongálás teszi adott esetben lehetetlenné az érintett ház elkűlöníthetőségét/hasonlóságát a 1. fő fázis későbbi idűszakának, illetve a 2. fő fázis jól keltezhető házaitól.

²⁵⁵ Az adatok Vörös István és Bűkönyi Sándor diagnosztikájából származnak, lsd. V. 2. 119. ábrán.

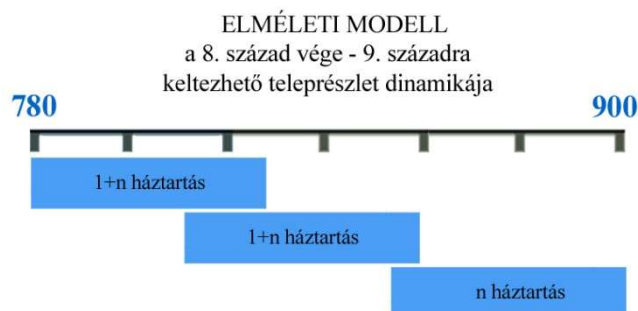
A 8. század végi – 9. századi horizonton belül három csoportot állapíthatunk meg, melyből az 1. és a 3. a két végletet jelöli a leletanyag spektrumában, nagy részük, technológiát tekintve a 2. csoportba sorolható. Természetesen a ca. 80-100 éves időintervallumon belül további alfázisok elkülönítése radiokarbon vizsgálattal nem adatolható.

V. 2. 86. ábra: 1: a legkorábbi településhorizont: 1955-60/II. verem elsődleges betöltése. 2. az 1980/20. házra ácsott 1980/szabadban álló kemence, platni (C-14), 3. másodlagos betöltésből származó leletek, a 9. századi fázis utolsó szakaszára, akár a század 2-3. harmadára tehető fázis (általános tipokronológia alapján – a díszítéskombinációk, illetve díszítéstípusok helye alapján).

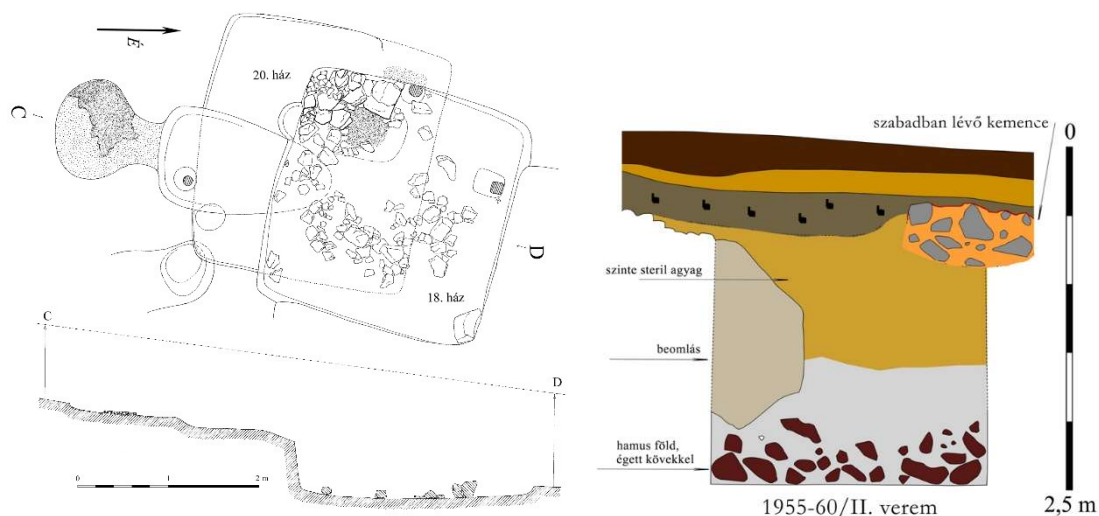

Valószínű periodizáció, KORAKŐ-1
(Visegrád-Várkert dűlő, 1955 és 1994 között nyitott szelvények)

V. 2. 87. ábra: A 8. század vége-9. század közé keltezhető periódus térképe és a megtelepedés dinamikája

Az V. 2. 87. ábra a települészlet dinamikájára, és egy ház használatának becsült időtartamára utal. Az elképzelés figyelembe veszi az általános vélekedést, amely egy ilyen ház 30-40 éves fennállásával számol.

V. 2. 88. ábra: Eltérő leletkörülmények. Bal: több objektum szuperpozícióban, betöltésük a középkorban bolygatott. Jobb: intakt betöltési réteg a gödör alsó részében, amit egy leletmentes réteg zár.

Érdeemes azonban itt kiemelni, hogy ha egy településobjektum gödrének nem a tudatos betöltéséről (betömedékeléséről) van szó, mint amellyel számolhatunk az 1955-60/I. verem (lásd a felső, homogén, leletmentes agyagos rétegeket, amelyre a szabadban álló kemencét ásták), vagy az 1993/31. ház esetében (1 m³-nyi kővel volt betömedékelve), akkor az egymásra ásott objektumok esetében, a korábbiak a felhagyása és a későbbinek, vele szuperpozícióban lévő létesítése között akár évtizedek is eltelhettek. Egy ilyen időintervallum egy ca. 100 évre meghatározott településhorizonton belüli alfázisok esetében is lehetséges. (V. 2. 88. ábra)

Az első fő fázis (KORAKÖ-1 kerámiacsoporttal indukált időszak) összes objektumának területi eloszlását tekintve csupán annyi állítható biztosan, hogy a feltárt részen egy nagyjából észak-déli sávban, elszórtan helyezkednek el a lakóépületek. A Dunához közeli északnyugati részen, melynek széle mintegy 70 méterre van jelenleg a folyótól, ritkábban, az objektumok többsége ettől délebbre koncentrálódik.

1. modell (a minimális objektumszám)

Ilyen körülmények között 8 házat köthetünk biztosan, és további 3 házat feltételesen ehhez a korszakhoz. A max. 11 háztartáshoz tartozik 9 különálló tárolóverem, 1 gabonapörköléshez kialakított szabad tűzhely és összesen 2 szabadban álló kemence. (V. 2. 89. ábra)

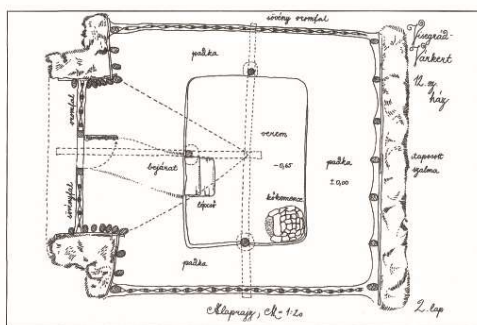
V. 2. 89. ábra: A 8. század vége – 9. század közé keltezhető településobjektumok típusok szerint

Házak

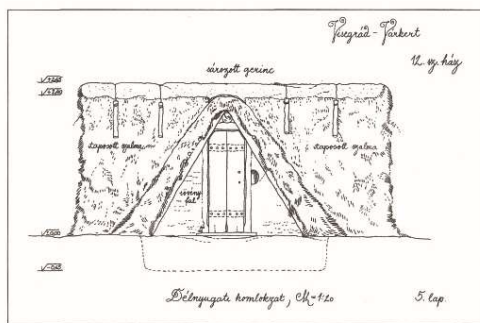
A biztosan a falu részeként kezelhető építmények, egy kivételtől eltekintve kis méretű lakóházak, maximum 8-9 m²-es alapterületű házgödörrel. Nem csak gödrének méretében (ca. 12 m²), de struktúrájában is elkülöníthető típus az egyetlen nagyméretű épület (29. ház), mely három, elhelyezkedésük és leletanyaguk alapján egyértelműen a házhoz tartozó, a ház padlójába mélyedő, vele egykorú méhkas alakú gödör tartozott.

A szerencsés lehetőségnek köszönhetően Sabján Tibor két olyan ház rekonstrukcióját²⁵⁶ is elvégezte, melynek késő avar kori datálását a későbbiekben, e munka keretében a kerámiaanalízissel és radiokarbon adatokkal sikerült bizonyítani. Az egyik lakóház az 1980/12. ház volt, melyhez hasonló gödörformával, klasszifikációnk szerint, még három másik objektum volt e korszakból. Ami viszont ennél fontosabb, hogy a cölöpszerkezetet tekintve valószínűleg nagyon hasonló rekonstrukciója az 1980/16. háznak lehetséges. (V. 2. 90. ábra)

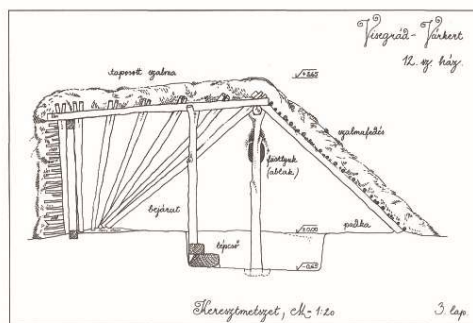
A három (észlelt) cölöphellyel ellátott ház mérete, tekintve a rekonstruált tető alatti területet, 22,3 m² (házgödörnek nagysága ca. 8,2 m² volt). Érdekessége, hogy a nyeregtetőt tartó két cölöp mellett a harmadik egy, a bejáratot fedő gádor szelemengerendája lehetett.

5. kép. A 12. ház rekonstruált alaprajza (A rekonstrukciós rajzok SABJÁN Tibor munkái)

6. kép. A 12. ház bejárat feletti homlokzata

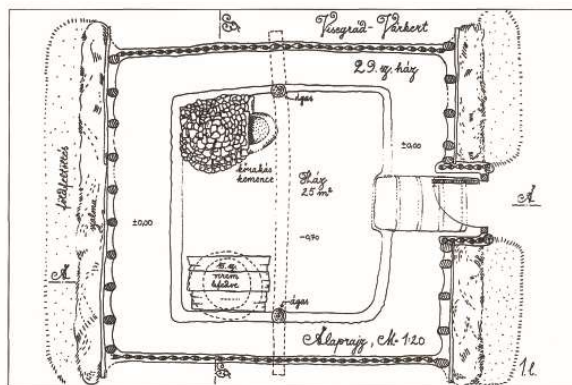

7. kép. A 12. ház keresztmetszete

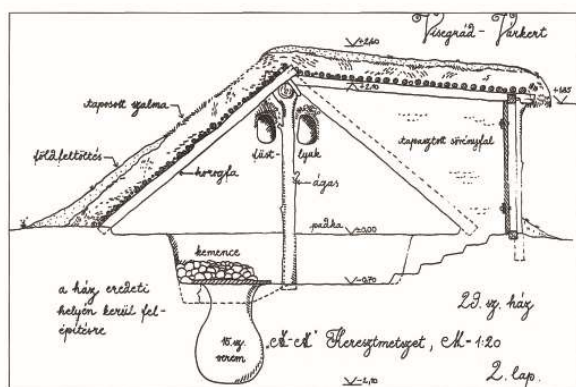
V. 2. 90. ábra: Az 1980/12. ház rajzi rekonstrukciója (Sabján Tibor munkája). Kovalovszki 2001, 87-88, 5-7. kép.

A rekonstrukciós munkában a második választás épp a többitől méretében és kialakításában eltérő 29. ház (raktárépület?) volt. (V. 2. 91. ábra) Az ásatási megfigyelések szerint a három nagy gabonataroló verem nem feltétlenül egyszerre volt használatban, tekintve, hogy a 13. és 14. verem nagyon közel helyezkedett el egymáshoz. A rekonstrukció során Sabján Tibor az előző háztípushoz hasonlóan gondolkodott, itt azonban a két megfigyelhető cölöphely segítségével két ágasfa által tartott tetőt rekonstruált, s a kemencével szemben, egy lépcsőfok dokumentálása nyomán lépcsőzetes rajzolt bejáratot.

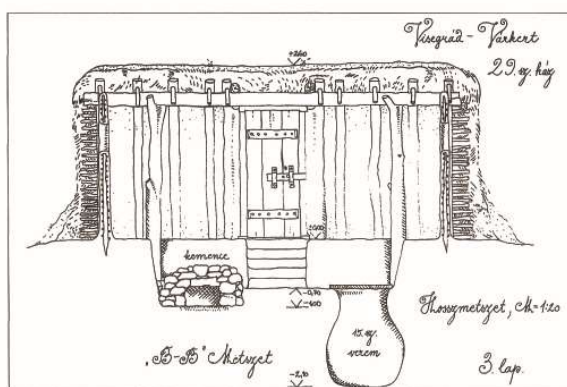
²⁵⁶ Kovalovszki 2001

18. kép. A 29. ház rekonstruált alaprajza (A rekonstrukciós rajzok SABJÁN Tibor munkái)

19. kép. A 29. ház keresztmetszete

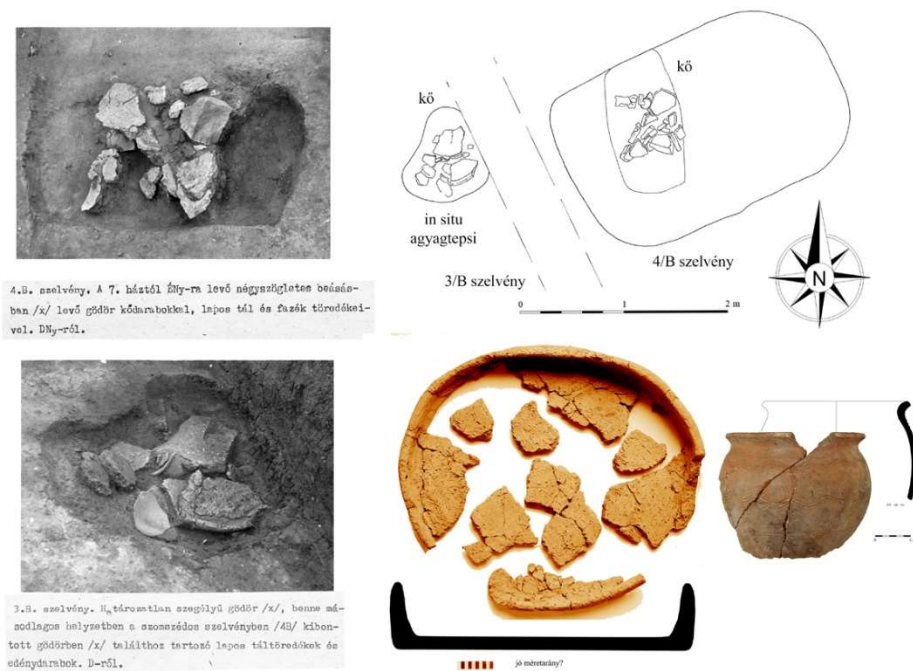

20. kép. A 29. ház hosszmetzete

V. 2. 91. ábra: Az 1984/29. ház rajzi rekonstrukciója (Sabján Tibor munkája). Kovalovszki 2001, 95-96, 18-20. kép.

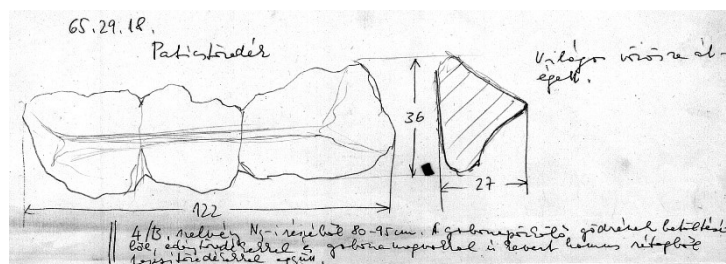
Szabadtéri tűzhelyek és kemencék

A késő avar kori – (korai) Karoling kori településen 3 szabadtéri sütéshez-főzéshez, illetve magpörköléshez kapcsolódó objektumot tártak fel. 1963-ban, a feltárási terület északnyugati részében, részben a 3/B és a 4/B szelvények közti tanúfal alatt, egy lekerekített sarkú téglalap alakú, 170*270 cm-es gödör került elő. (V. 2. 92. ábra) Vélhetően egy szabadtéri tűzhely számára kialakított struktúra gödre lehetett. A kissé teknős fenekű beásás legalsó szakaszát találták meg, a mai felszíntől 90-103 cm mélyen volt. A gödör nyugati felében egy sekély, 10-14 cm mély gödör mélyedt, amelyben Méri in situ talált egy agyagtepsi összetört darabjaira, benne pörkölődött magvak kerültek elő.

V. 2. 92. ábra: Az 1963/3/B és 4/B szelvényben lévő négyszögletes sekély gödörben in situ lelt magszárító agyagtepsi. Objektum- és leletdokumentáció.

A leletekkel faszén, hamu és kődarabok, s egyéb kerámialetek kerültek elő. Az ásatási megfigyelések szerint a 4/B szelvény nyugati részében volt a tűzhely, ahol a nagyméretű agyagtálat használhatták, a 3/B szelvénybe pedig valószínűleg csak elpusztulása után kerültek töredékek. A leletek felszedésekor derült ki, hogy az agyagtál töredékei közül és részben alóla, háromszög metszetű gyengén átégett agyaghasáb töredékei kerültek elő. (V. 2. 93. ábra) Az ásató megállapításai szerint lehetséges, hogy a pörköléskor az agyagtálat agyaglábakra helyezték rá.²⁵⁷ Az ásatási napló beszámol arról, hogy ágasfa vagy karó nyoma nem került elő belőle, így a gödör felé emelt tetőszerkezetről nincs információnk. A lelet valószínűleg egy szabadtéri tűzhely lehetett, amelyen agyaglábakra támasztott tepsiben gabonaszárítást végeztek.

V. 2. 93. ábra: A vélhetően gabonapörkölésre használt tűzhely betöltésében a kerámialetekkel együtt talált háromszög átmetszetű agyaghasábokról (támasztékok?) készült vázlatrajz. Kovalovszki Júlia rajza. Hagyaték.

A gabonapörkölő tepsiből konyhakerti növénykultúrára utaló magleletek kerültek elő (főzelék lencse (*Lens culinaris*), lencsebükköny (*Vicia sativa* L. var. *lentisperma*), sudár borsó (*Pisum elatius*) illetve gabonatermesztésre utaló gyomnövények (héla zab (*Avena fatua*), konkoly (*Agrostemma githago*), baracklevelű keserűfű (*Polygonum Persicaria*) kerültek meghatározásra.²⁵⁸ A kender magjának azonosításával arra következtet az archaeobotanikus, hogy rostnövények felhasználását is

²⁵⁷ Hasonló Eperjesen: Bálint 1991, 66. Taf. 20. 15., 16. A sütőtálak kérdésével legújabbban: Bajkai 2016.

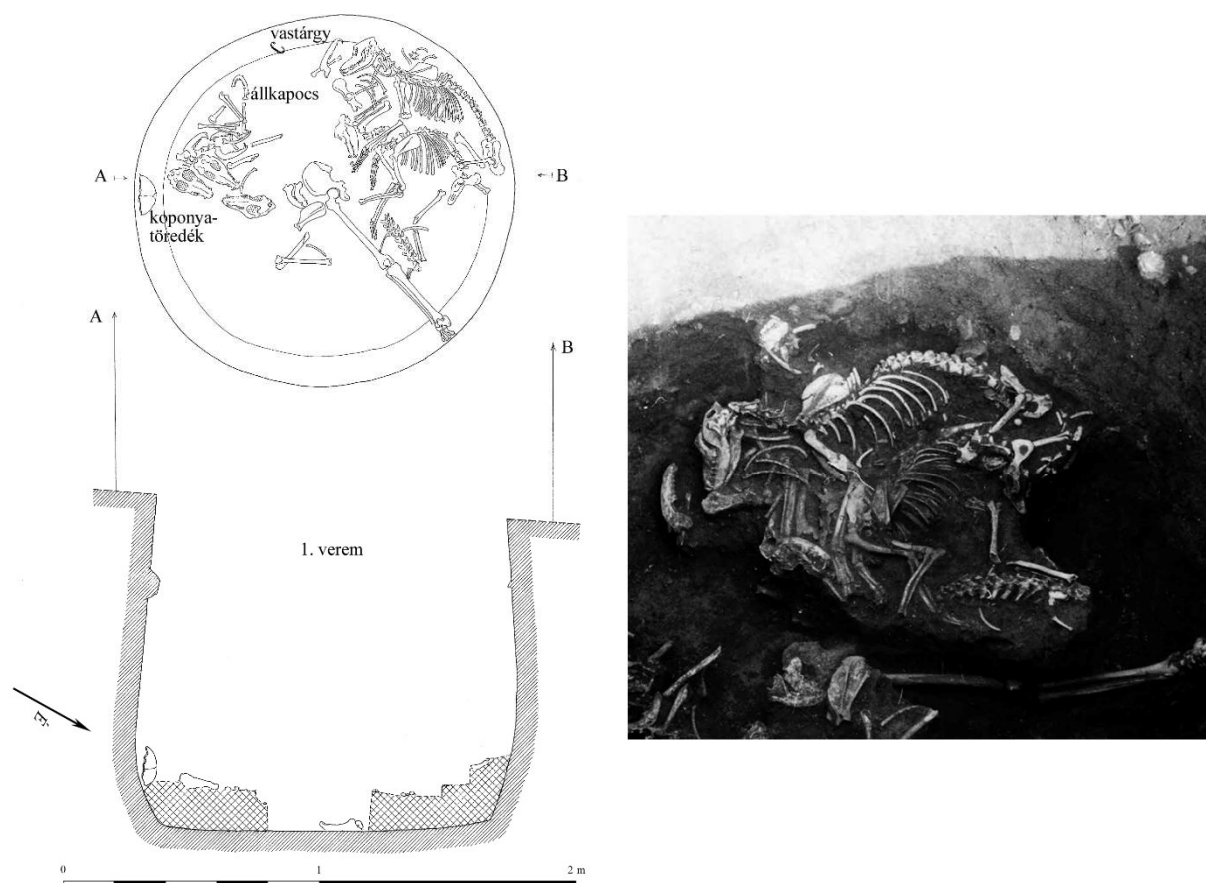
²⁵⁸ P. Hartyányi – Nováki – Patay 1968, 62.

ismerték.²⁵⁹ A magokon végzett három radiokarbon mérés, a telep egyéb objektumainak adataival összhangban 8. század végi – 9. századi datálást valószínűsített (részletesen lásd az objektumleírás után.)

A szabadtéri sütés/főzésre utal, a házak kőkemencéivel ellentétben, 2 agyagból készült, egységes tájolású szabadkemence.

Másodlagosan felhasznált településobjektum: deviáns temetés

A gödrök tárgyalásánál elsőként kerüljön sor egy vélhetően másodlagosan felhasznált telepobjektumra, a korábban már közölt 1980/1. verem kérdésére is. (V. 2. 94. ábra) A 2,3 m² nagyságú, 140 cm mély, enyhén méhkasalakú, lapos fenekű gödör alján (pontosabban egy ca. 25-35 cm vastag ülepedett rétegen) *in situ* kutyacsontvázak és egy nő maradványai kerültek elő.²⁶⁰

V. 2. 94. ábra: 1980/1. tárológödör másodlagos felhasználásban. A gödör alján kutyacsontvázak és „a felnegyedelt nő”

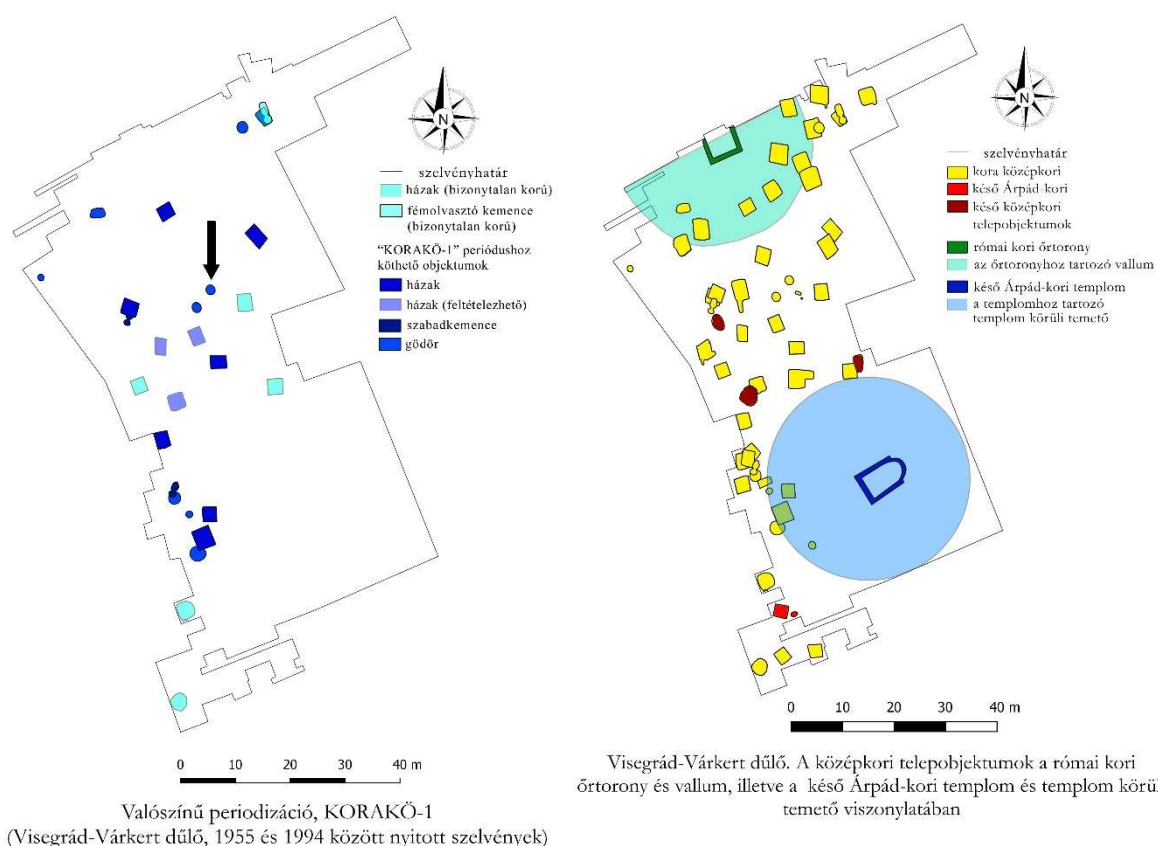
Az objektum első értelmezése szerint a felnégyelés, mint középkori kivégzési mód egyedülálló régészeti bizonyítékáról volna szó,²⁶¹ az újabb vizsgálatok azonban ezt a feltételezést, vágásnyomok

²⁵⁹ Gyulai 2001, 175.

²⁶⁰ A házak közötti térségen, a település templom körüli temetőjétől távol talált nagy méretű gabonásverem alján egy felnőtt nő jobb oldali összefüggő csípő (medence)-comb-lábszár és lábfeje feküdt anatómiai rendben, a ventralis oldalán. Felette és mellette legalább hat kutya bedobált csontváza volt. A nő koponyájának jobb oldali homlok és falszont szelete, kettéhasított állkapcsának jobb fele, valamint jobb oldali lapocka darabja és 4-5 jobb oldali bordatöredéke (felületükön vágásnyomok!) a kutyavázak szintjéből került elő. Vörös 1991, 195.

²⁶¹ Vörös 1991, 185-188.

híján, cáfolják.²⁶² A gödör morfológiáját és méreteit tekintve a késő avar – Karoling kori telepobjektumok sorába illik, s egyúttal e tekintetben egyértelműen elkülönül az Anjou-kori, nagy alapterületű, sekélyebb gödröktől (amelyből három került elő a feltáráson). (V. 2. 95. ábra) A telepen megfigyelhető tipikus veremformákon kívül érv még, hogy kevés, de egyértelműen a 8-9. századi időszakra keltezhető kerámatöredék került elő az objektum betöltéséből.²⁶³ A későbbi, 10-11. századi falu területén egy kiégetett falú, lépcsőzetes mély verem kivételével nem került elő további tároló- vagy egyéb funkciójú gödör (ahogy erre fentebb már utaltam). Így az objektum Árpád-kori használata és felhagyása kétségtől kizárható, hacsak nem értelmezzük a vázat (a 13. századig használt) templom körüli temetőben eltemetett közösség kivetett tagjának maradványaként, a veremformát túl általános formaként, a leleteket pedig harmadlagos betöltés anyagaként. Az, hogy a verem egy, a teoretikusan megfogalmazott késő középkori vesztőhely emblematisztikus eleme volna, régészeti bizonyítékok híján egyelőre szintén csupán felvetés maradhat.²⁶⁴ A kora középkori kelteztést végül csak az *in situ* maradványokon végzett radiokarbon mérések cáfolhatnák.

V. 2. 95. ábra: Bal: az objektum nyíllal jelölve, jobb: pirossal illetve vörössel jelölve a későbbi (12-14. századi) telepobjektumok

Az unikális leletegyüttes közvetlenül természetesen önmagában nem indokolhat kelteztést. A téma kora középkori vonatkozásairól legutóbb született összefoglalás főbb vonalakban tárgyalja az angolszász területek mellett a kora középkori nyugati szláv telepeken megfigyelhető temetkezéseknek egy speciális körét is.²⁶⁵

²⁶² Kovács 2017, 181.

²⁶³ Természetesen ez esetben sem feledkezhettünk meg a rongáltság okozta bizonytalanságról, ami a leletek keltező értékére vonatkozik.

²⁶⁴ Kovács 2017, 180-181.

²⁶⁵ Kaznakov 2013.

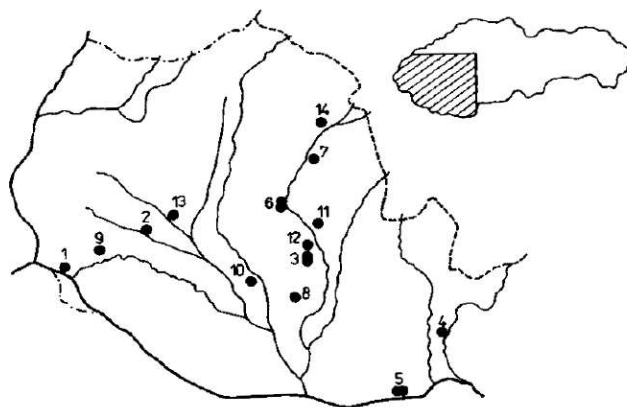

Fig.19: The localities with burials in settlement features from Slovakia. 1 - Bratislava; 2 - Cífer-Pac; 3 - Komjatice; 4 - Male Kosiľ; 5 - Muzla-Cenkov; 6 - Nitra; 7 - Nitrianska Streda; 8 - Palarikovo; 9 - Senec-Martin; 10 - Sala-Veca; 11 - Velký Cetín; 12 - Velký Kyr; 13 - Zabokreky; 14 - Zabokreky. reproduced from M. Hanuliak: *Veľkomoravske pohrebiská: Pochovávanie v 9.-10.storočí na území Slovenska*, (Nitra, 2004)

V. 2. 96. ábra: Lelőhelyek elterjedési térképe, ahol 9. századi településobjektumban temetett emberi maradványok kerültek elő. Hanuliak 1997, 157, obr. 1.

M. Hanuliak (az egyébként Visegrádtól 35 km-re nyugatra elhelyezkedő) Muzsla-Csenke-Vilmakert lelőhelyén előkerült 10 rendellenesen tárológödörbe temetettek kapcsán végzett korábban kutatásokat a témában. Nyugat-Szlovákiából összesen 17 releváns lelőhelyet gyűjtött össze, ahol kora középkori illetve egy esetben 16. századi településobjektumból került elő csontváz.²⁶⁶ (V. 2. 96. ábra) A jelenséget általánosságban, éppúgy, mint a későbbi korszakokban, a társadalomból kivetettek, deviánsok, „veszélyesnek” ítélték köréhez kötik. A kereszténység előtt, de annak felvétele után is továbbélő pogány babonák²⁶⁷ kapcsán vetődik fel, hogy az egyén holttestének ártalmatlanná tétele, mint a csontok szándékos törése, megkötözés, vagy akár ritkán, de a kora középkori szláv területeken is előforduló lefejezés óvintézkedés lehetett, annak érdekében, hogy az illető halála után az élőkre ártó hatással később ne lehessen.²⁶⁸

Az összegyűjtött példák rendellenes pózban, és nem sírgödörben, hanem (felhagyása után másodlagosan felhasznált?) tárológödrökben elhantolt, jobbra anatómiai rendben megmaradt csontvázak. Ritkábban, de szétszórt csontok, illetve hiányos vázak is előfordulhatnak ilyen leletösszefüggésben (például Muzsla-Csenke, 726. objektum, vagy Cífer-Pác lelőhely 32. objektuma esetében). Az idáig publikált esetek közül állatokkal együtt eltemetett hiányos csontváznak kora középkori településobjektumban való eltemetésére pontos párhuzamot nem tudok hozni. Közvetett, de érdekes információ ehelyütt, hogy a témában összegyűjtött írott források, amelyek tükrözik a kor emberének a kísérteti visszajáró egyénéről alkotott képét, a deviáns személyeket olykor kutyák üzte szellemekként ábrázolják. A társadalomból kivetett, veszélyesnek ítélt személyek hatástalanításának praktikai között olvashatunk a szív kitépéséről, a lábak levágásáról, a holttest elégetéséről, vagy épp a lefejezésről.²⁶⁹

Tároló vermek és az abból levonható következtetések

A településobjektumokat áttekintve látszólag a legkevésbé informatív méhkasalakú vermek és hengeres falú, lapos fenekű tárológödrök kerülnek most tárgyalásra (összesen 12 objektum). A tárológödrök kapcsán érdemes megemlíteni azok űrtartalmát, tehát tárolókapacitását. A fentebb említett 29. sz. építmény (V. 2. 97. ábra) három gödrének kapacitása hozzávetőlegesen 1,2 m³, tehát

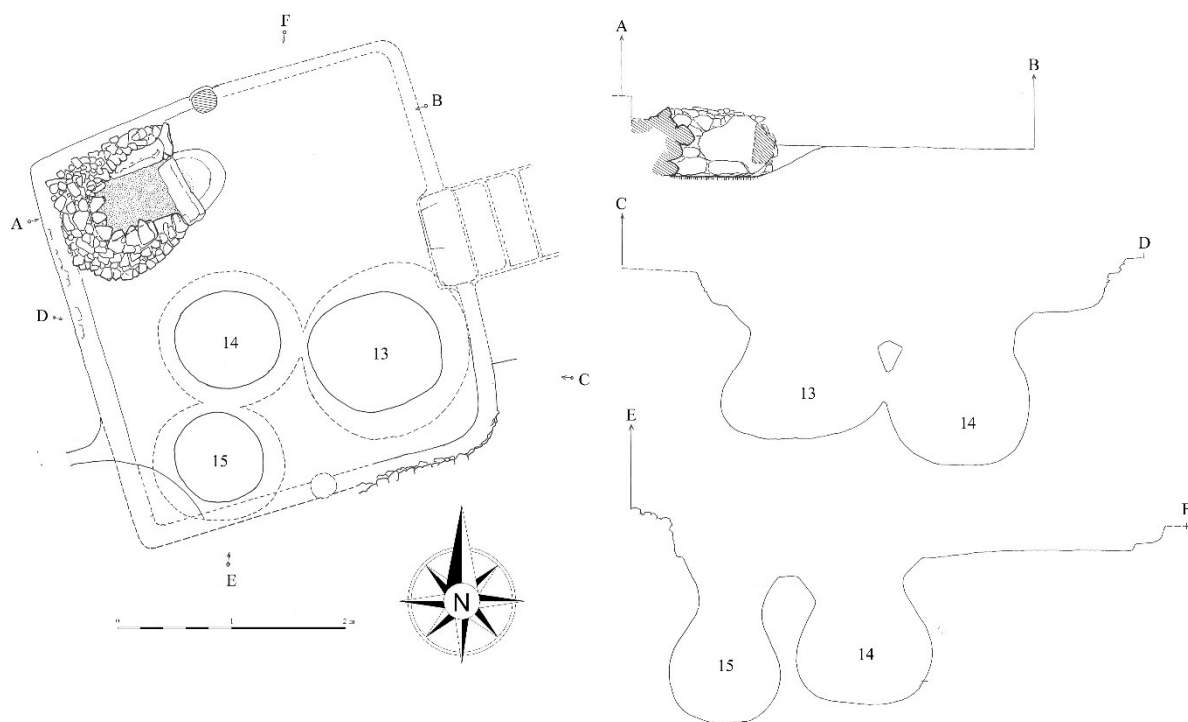
²⁶⁶ Hanuliak 1997.

²⁶⁷ 11. századi létéről többek között: Cosmas, *Chronica Boemorum*, Book II Chapter IV and Book III Chapter I

²⁶⁸ Hanuliak 2004, 209, ill. Kaznakov 2013, 153.

²⁶⁹ Kaznakov 2013, 175-199.

860-1000 kg (13. verem), 1,1 m³, tehát 800-920 kg (14. verem) illetve 0,9 m³, tehát 650-760 kg (15. verem) búza tárolására lehetett alkalmas. Ez összességében ca. 2300-2700 kg búzát jelent.²⁷⁰ Ha egyidőben használt két méhkasalakú gödrével számolunk, az azt jelenti, hogy az épületben annyi gabonát tettek el aratáskor, hogy ha fejenként napi átlag 2 lepény fogyasztásával számolunk, akkor a termés 25-29 ember számára elegendő volt egész évre. Ha a ház mindhárom verme használatban volt egyszerre, ez már ca. 37-44 ember ételmezésére elegendő kapacitást jelenthetett.²⁷¹

V. 2. 97. ábra: Az 1984/29. ház rajzi dokumentációja, felszín és metszetrajzok.

A szabadban lévő vermek közül a legnagyobbak, a 1955-60/II. gödörnek az űrtartalma 4,81 m³. Ha elfogadjuk a feltételezést, hogy ez az egyszerűbb, henger alakú gödör szintén tárolásra alkalmas gabonásverem volt, akkor akár ca. 4000 kg búzát bírhatott, ami 48000 adag lepény adag elkészítésére lehetett elegendő. Ez a mennyiség 65 ember éves ellátását tette lehetővé.

A 11 háztartást számláló településhez a 25. ház padlójába vágott vermeken kívül további 9 veremről tudunk. Ha egy háztartáshoz átlagban egy, átlagos kapacitással bíró vermet számolunk,²⁷² akkor az háztartásonként átlagban 32-37 ember éves gabonaellátását fedezi. Egy időben használt 6-7 háztartás 190-260 ember étkeztetésére elegendő gabonát tárolt. Szem előtt kell tartani, hogy ez - az elsőre talán meglepően magas - szám több feltétel elfogadásával adódott: 1. a gabonásvermeket színültig öntötték a terménnyel, 2. a napi fejadag – gyerek, felnőtt és idős ember igényének átlagát figyelembevéve - 2 kenyérlepény (ca. 17 dkg), 3. átlagban egy házhoz tartozott egy gödör. Ha háztartásonként 5-7 fővel számolunk, láthatjuk, hogy a gabona mennyisége ca. ötszöröse a telep lakosságát kielégítő igénynek. Igaz, hogy a feltárt területen megállapított házak száma nem

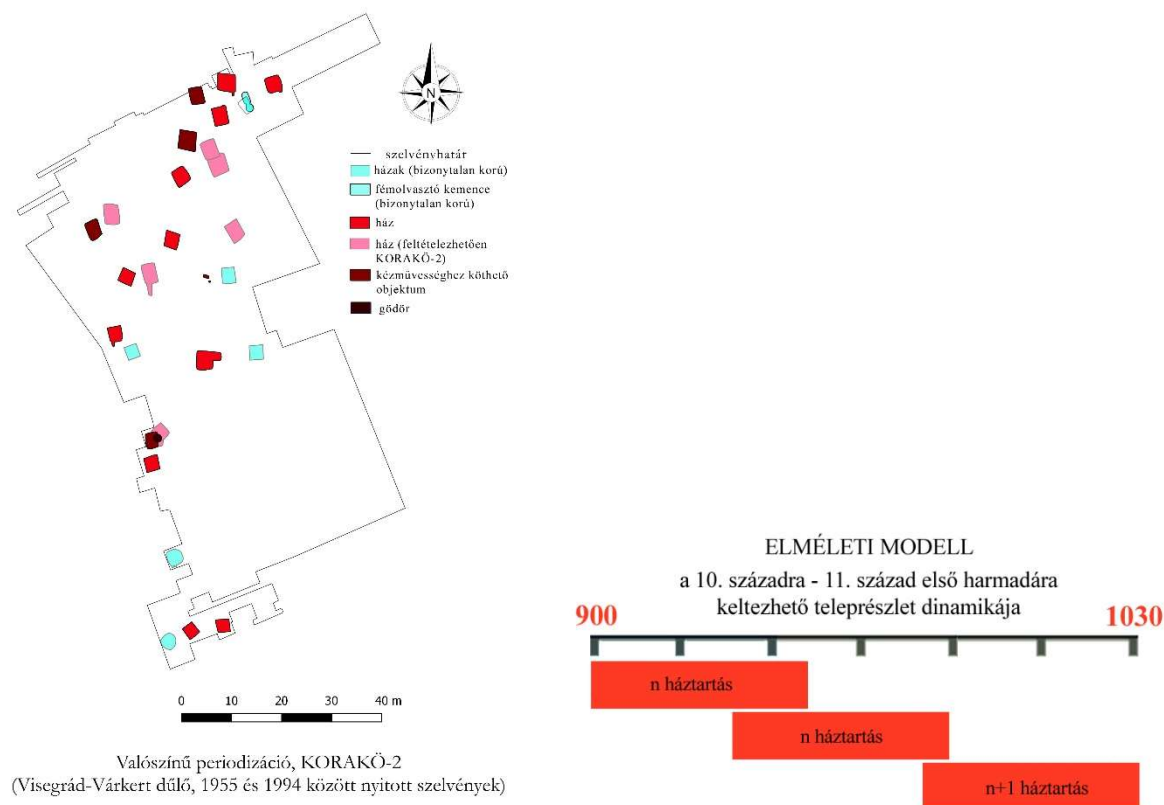
²⁷⁰ A méhkasalakú gödrök űrtartalmát a henger illetve a gömb térfogatának adataival számoltam: <https://www.calculat.org/hu/terfogat-felszin/henger.html>, illetve (tekintve tökéletlen alakjukat) becsléssel egészítettem ki.

²⁷¹ A következő adatokkal számolva: 1 m³-nyi búza, nedvességtartalmától függően, ca. 720-840 kg tömeget jelent, ill. ha 1 kg búzából 12 adag lepény készül.

²⁷² 2 méhkasalakú gödör (29.ház/15. verem: 0,9 m³, 1962/3. ház alatti verem: 1,9 m³) és 2 henger alakú gödör (1980/1. gödör: 3,18 m³, 1955-60/II. gödör: 4,81 m³) átlagából: 2,7 m³.

feltétlenül azonos az egykori házak számával, és az sem biztos, hogy egy ház lakói osztoztak egy tárológödör terményén. Ahogy azt alább látni fogjuk, vélhetően földfelszíni házakkal is számolnunk kell, melyek megmaradása csekély lehetett: tekintve, hogy padlósintjük sokkal magasabban volt, illetve a lelőhely fentebb már ismertetett erős rongáltsága okán ezek a lelőhelyeknek az északi és középső részén nem kerültek elő. Számukat legfeljebb becsülni tudjuk. Ennek ellenére, visszatérve a tárológödörök kapacitására, különös tekintettel más egykorú telepek példáira (pl. a későbbiekben a ménfőcsanakai telep esetében), a kiugróan magas lélekszám arra mutat, hogy a falu nem önellátásra, mint inkább szolgáltatóként termelhetett és raktározhatott gabonát.

V. 2. 7. 2. Településrészlet a 10. század – 11. század első harmadának időszakából

V. 2. 98. ábra: A 10. század – 11. század első harmadának időszakra keltezhető periódus térképe és a megtelepedés dinamikája

Belső időrend

Ezen horizont belső időrendjének kialakításához kevés fogódzópont áll rendelkezésre. A kora Árpád-korban általában jobbra a fogaskerékmintának és a kézikorongolt cserépbogrács indulási kora tehető a 11. századra. E lelőhely esetében, tekintve a lelőhely horizontál stratigráfiáját (a 11. század végén templomot és temetőt létesítenek a területen) és a radiokarbon adatokat, az államalapítás utáni századnak csak az elején, az ispánsági központ kiépítésének évtizedeiben létesülhettek az itt tárgyalt település objektumai. A fazekasság változásának, átalakulásának idején a telep ezen részén már felhagyhatták, így a változást, az általánosan tapasztalható standardizálódást kivéve, specifikumban nem mérhetjük. A lelőhelyen kis százalékban, de megjelenik két kései díszítéstípus: a fogaskerékminta és a körömbenyomkodás, s a fentebb már ismertetett kerámiapetrográfiai kutatás eredményei azt sugallják, hogy a legkésőbbi horizont leletanyagában megjelenik egy új fazekashagyomány, a mésszel való soványítás. Sajnos a belső időrend térképezése, csekély

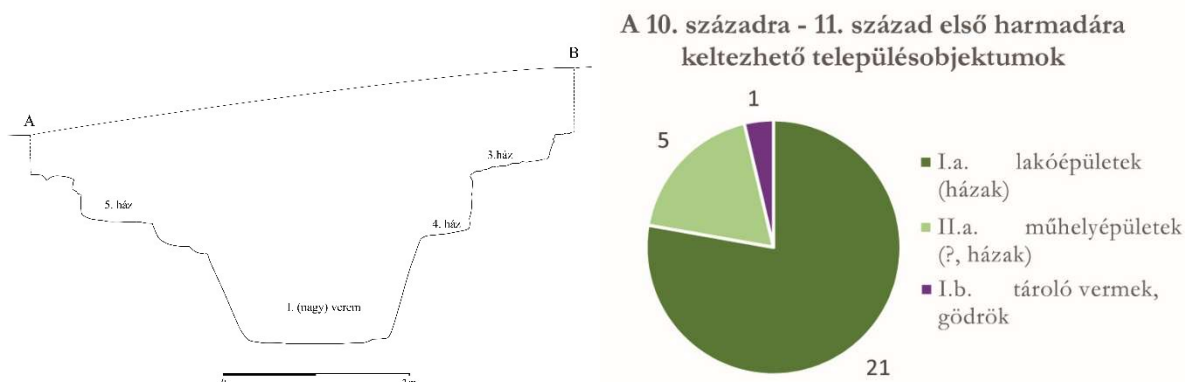
(objektumokra lebontva alacsony leletszám) és bizonytalan adat híján (erős bolygatottság) nem volt lehetséges, nagy vonalakban a V. 2. 99. ábrán felvázolt tendencia sejthető.

V. 2. 99. ábra: I. Az 1980/15. ill. 18. lakóházak keltező leletei; II. a kovácsműhely betöltéséből, ill. a szuperpozícióban legkésőbbi 11. századi 1955-60/I. verem leletei (C-14). II/III. fogaskerékmintás leletek, szórvány

1. modell (a minimális objektumszám)

A telephez tartozó objektumok száma összesen legalább 27. (V. 2. 100. ábra) Míg a telep utolsó fázisához köthető a lassú betöltődésű, belülről kiégetett nagy verem, egyéb szabadban álló objektumról nincs tudomásunk.

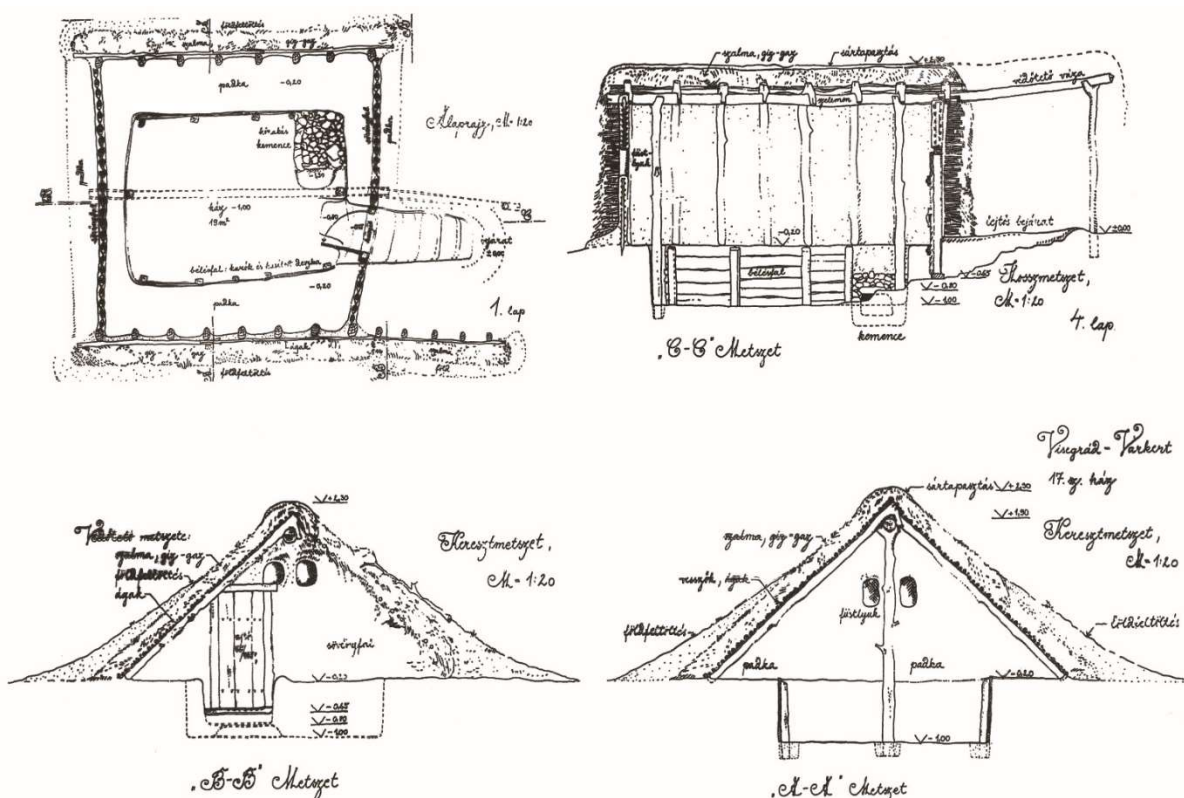

V. 2. 100. ábra: Bal: 1955-60/I. verem üres metszete a ráásott házak gödreivel. Jobb: A 10. századra – 11. század első harmadára keltezhető településobjektumok mennyiségi eloszlása típusok szerint

Az időrend és a klasszifikáció szerint ezen a településen 21 lakóépület, és 5 (feltételezhető) műhelyépület létesült a max. 50-60 év alatt. A templom körüli temető többretegben elhelyezkedő sírjai feltehetően számos kora Árpád-kori építményt semmisítettek meg, és nem zárhatjuk ki, hogy egyéb, földfelszíni házak nyomát sem sikerült dokumentálni. A telepszerkezet, hasonlóan a korábbi falurészlethez, ennek okán nem állapítható meg, csupán annyit látunk, hogy a házak egy kb. észak-déli sávban helyezkednek el, a kézműves tevékenységhez kapcsolható objektumokat pedig nagyjából a dűlőnek a folyóhoz közelebbi részén találták.

Házak

A házak morfológiai alapon vett osztályozását fentebb már elvégeztem, amelyből az derül ki, hogy az e horizonthoz tartozó építmények általában nagyobbak, több variánssal számolhatunk, és több cölöp alkotja a házak struktúráját. Szerencsés körülmény, hogy a népi építészet művelője, Sabján Tibor ezen házak sorából az 1980/17. házat rekonstrukcióra kiválasztotta. (V. 2. 101. ház)

V. 2. 101. ábra: Az 1980/17. ház rajzi rekonstrukciója (Sabján Tibor munkája). Kovalovszki 2001, 90-91, 10-13. kép.

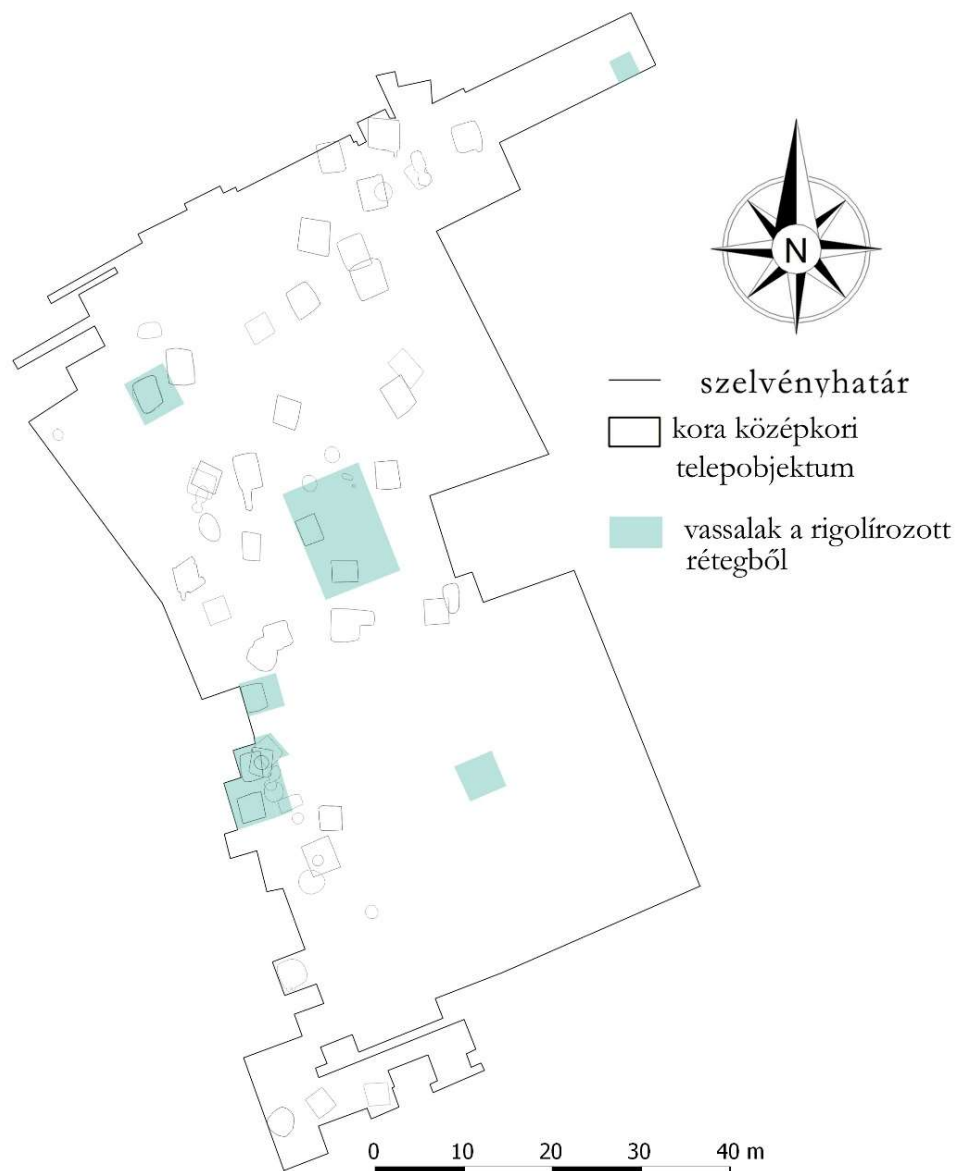
A ca. 10 m² alapterületű házgödörhöz délről egy, kb. 2 m hosszan megfigyelhető lépcsős kiképzésű lejárát csatlakozott, s a lejárát mellett, a délkeleti sarokban helyezkedett el a ház szabálytalan kövekből és malomkőtöredékekből kirakott kőkemencéje. A két fő szelementartó oszlop mellett a hosszanti falak mentén, egymástól 80-100 cm-re 4-4 szögletesre kifaragott cölöp helyét találták. A cölöplyukak között a fal tövében helyenként vékony deszka-lenyomatok látszódtak, a fal és a deszkák között azonban semmilyen kitöltőanyag nem volt. (Az ásató megfigyelései szerint egyébként a – szintén e horizonthoz köthető – 22. és 26. házaknak is fabélelése volt.) Sabján rekonstrukciója szerint a fabélelés nem emelkedett a föld felé, tehát az elképzelés szerint nem volt félig földfelszíni a ház. A rekonstrukciós terv szerint a 17. ház fabélelése nem emelkedett a föld felszíne fölé, csupán a földbe mélyedő gödör falát takarta. A deszkaborítás szükségességét az ásató azzal magyarázza, hogy az akadályozhatta meg a gödör földfalának beszakadozását.

Műhelyépületek

A horizonthoz tartozik 5 olyan objektum, mely vélhetően kovácsoláshoz és a kohászathoz kapcsolható. Három objektum közvetlenül vagy közvetve a vasművességre utal, két objektum kapcsán pedig szintén valamely fémművesség, talán az ércpörkölés lehetősége merül fel.

Vasművesség

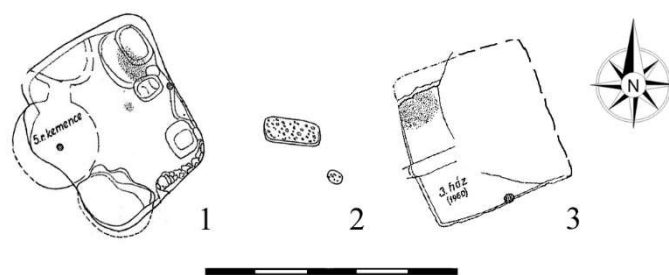
A feltárt terület rigolírozott földjéből számos helyen került elő másodlagos helyzetben fémsalak.

Visegrád-Várkert dűlő. A rigolírozott rétegből előkerült vassalakok térbeli eloszlása (nem skálázott)

V. 2. 12. térkép

Vasművességhez köthető objektum csupán három esetben bizonyítható: egy sajnos csak részben megmaradt ház (1955-60/3. ház), további egy teljesen feltárt műhelyépület (1963/vasolvasztó), illetve tőle 20 méterre két kisebb gödör alsó része (1980/vasas gödrök), mely vélhetően szintén egy műhely megmaradt, legmélyebben fekvő része lehetett. (V. 2. 102. ábra) További objektum biztosan nem köthető kohászathoz vagy kovácsműhelyhez, de érdemes rápillantani a felső 60 cm-ben talált leletek szóródására (amely sajnos nem lehet pontos, tekintve az akkori ásatási technikát). A szóródás azt mutatja, hogy az azonosított objektumok mellett salakmaradványokat találtak az 1980-ban lelt „vasas” gödröktől maximum 10 méterre délre végződő sávban, a feltárási terület közepén, illetve a templom alapjai feletti rétegben szintén.

1. 1963/kovácsműhely; 2. 1980/vasas gödrök, 3. 1955-60/3. ház

V. 2. 102. ábra: Vasművességhez köthető objektumok

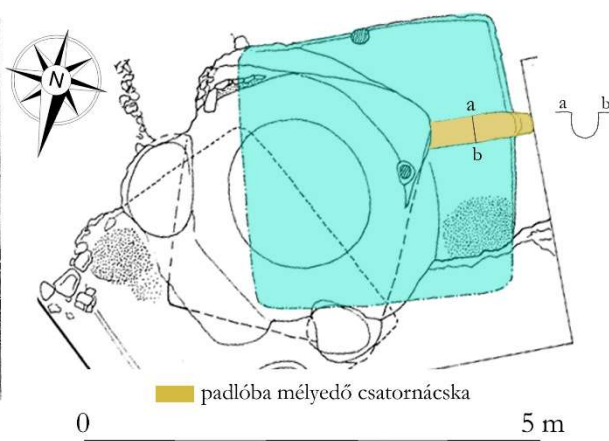
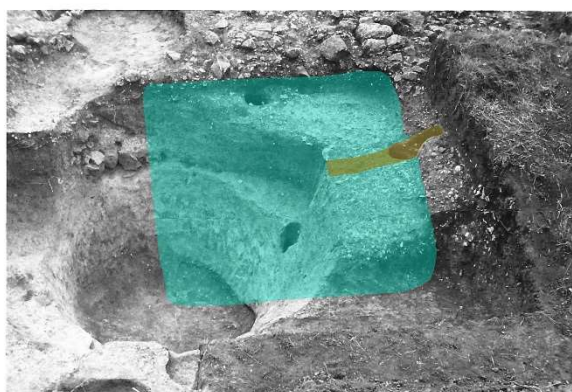
Időrendjét tekintve a teljesen feltárható épület adatolható biztosan. Egy korábbi lakóház gödrét használták fel a műhely kialakítására. A műhely a kora Árpád-kori időszakra keltezhető, tekintve a belőle előkerült leletanyagot: a 10-11. századi leletanyag túlsúlya mellett érv az is, hogy közvetlenül a vasolvasztó gödrének fejből, 100-120 cm mélységből került elő három majdnem ép, kiegészíthető edény, melyek egy egységes kerámiaáru darabjai.

A két kisebb, vasművességhez kapcsolható gödör időrendje önmagában erős dilemmát okozna, mert az objektum, bár betöltése teli volt salakkal, vélhetően mégis bolygatott lehetett, s nem csupán a funkcióhoz köthető elsődleges betöltés leleteit tartalmazta. Ahogy fenn már említettem, a belőle vett minta egyértelmű 8-9. századi keltezést adatolt, ennek ellenére feltételezem azt, hogy a két salakos gödör a jobban megfigyelhető műhellyel egy horizontot képvisel.

A harmadik objektum (1955-60/3. ház) egész biztosan nem a telep legkésőbbi időszakából származott, de ez nem zárja ki a 10. századi keltezést. Az építmény klasszifikációja a többszörös szuperpozíció miatt lehetetlen, egy veremház mellett ráásták a 11. század első harmadában felhagyott telepobjektumot (C-14).

Ezek alapján két lehetőség merül fel: 1. az objektumok mindegyike, de egy biztosan a 10-11. századra keltezhető, 2. mindkét fő horizontban folytattak kovácsolást, amire egy vagy két objektum adatai utalhatnak.

1955-60/3. ház (V. 2. 103. ábra)

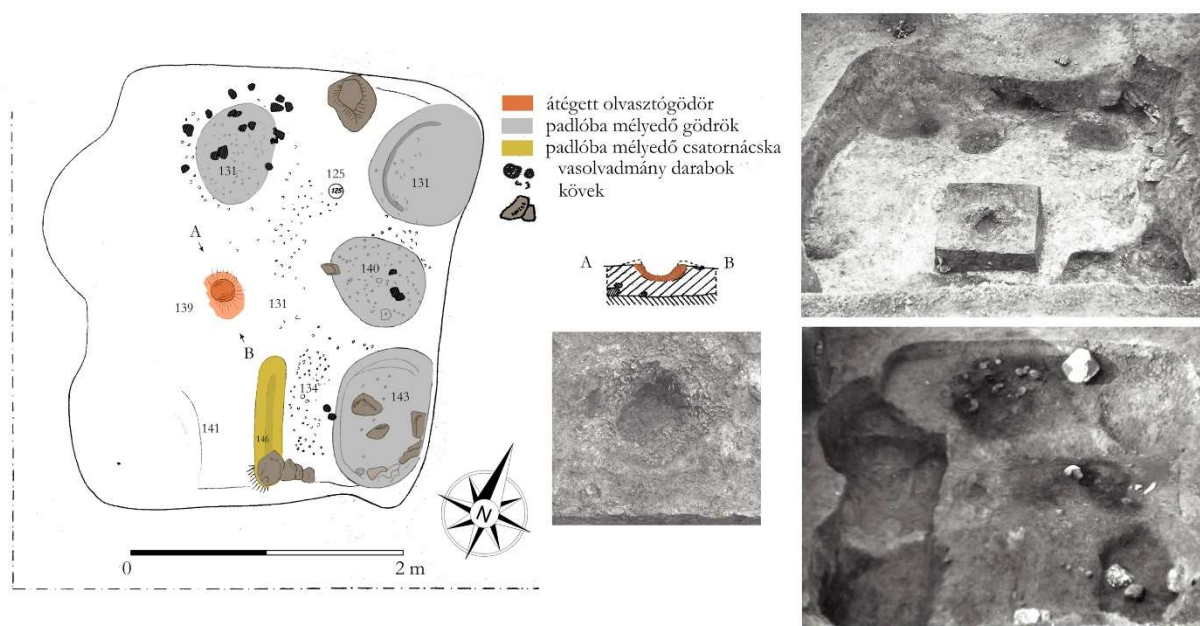
V. 2. 103. ábra: Az 1955-60/3. ház fotó- és rajzi dokumentációja, hupikéssel jelölve a bolygatott objektum

Az ásatási napló tanulsága szerint a kb. 70 cm mélyen jelentkező szenes folt déli határán, ahol a ház déli széle jelentkezett, nagyszámú vassalag darabok kerültek elő. A kb. 280*280 cm nagyságú házgödör alsó részének csupán a Dny-i harmada bolygatatlan. A többi részét az I. veremmel és a szőlőtermesztés miatt kialakított terasz kiképzésével vágta el. Érdekes módon a ház Dny-ÉK-i

tengelyében a padlóba mélyedő s a ház belseje felé lejtő, 28 cm széles, 23-32 cm mélységű, teknős aljú árkolást találtak, amely a Dny-i falba is belevágódik.

1963/kovácsműhely (V. 2. 104. ábra)

A terepi megfigyelések szerint a műhely a régebbi, 10. ház négyszögű, kissé feltöltött területére települt. A műhelyépület gödrének mérete 9,7 m², a konstrukcióra utaló bármely cölöphely nem került elő. Padlója egyenetlen felületű. Középe táján átégett kis félgömbalakú gödör, melynek pereme felé a padló fokozatosan emelkedik, 5-6 cm vastag agyaggal kitapasztott, igen erősen, szürkésre átégett. Lekerekedő szegélye kissé a padlószint fölé türemlik. Az átégett gödört környező négy sekély teknős aljú gödör – amelyek azonban kissé az eredeti földház lentebb levő padlójába is belemélyedtek, köztük az ÉNy-i sarokban és az ÉK-i fal közepe táján levőben igen vastag fekete hamuréteg volt sok faszénnel és vassalak-darabbal, a keleti sarokban levő gödörben kevés hamu és nagy kődarabok. A négyszögletes beásás DK-i falának közepe tájától a padlószintbe a beásás közepe felé irányuló több mint 1 m hosszú, kb. 20 cm széles, átlag 15 cm mély csatornaszerű mélyedés húzódik (formájában, méretében és elhelyezkedésében ugyanúgy, mint ahogy azt az 1955-60/3. háznál láthattuk). A műhelygödrök kissé egyenetlen felülete apró vasszemcsés és hamuréteg letaposásából alakult ki, felette apróbb-nagyobb vassalak darabok és hamu volt. A faszenes nyomok a Dny-i fal mellett kb. ½ m-es sávon csak kevésbé mutatkoztak. A műhely nyugati sávjában kevésbé maradt meg, alatta két római kori szabadban lévő kemence volt.

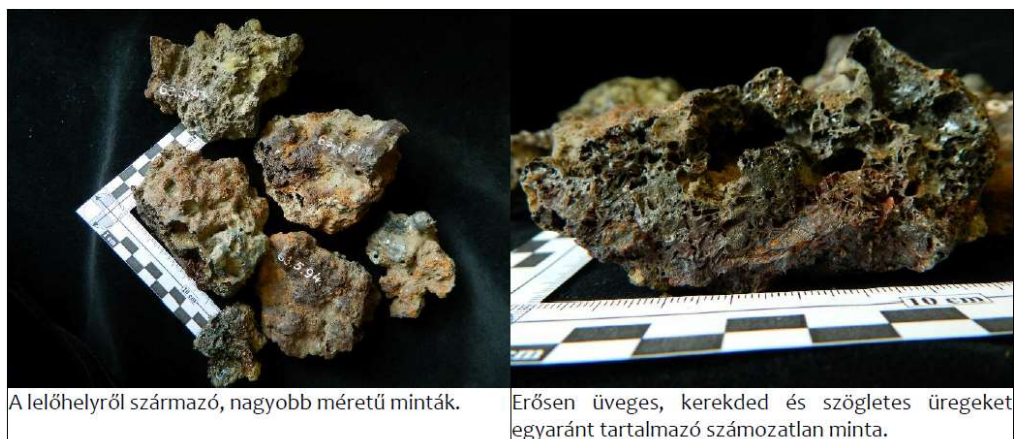
V. 2. 104. ábra: 1963-ban feltárt kovácsműhely rajzi és fotó dokumentációja

1980/vasas gödrök

Az épebb állapotban megmaradt műhelyépülettől délkeletre két gödör feltja látszott a nyesés után. Bontás során kiderült, hogy a rigolírozással megrongálódott objektum, feltehetően hasonló, mint az 1963. évi ásatáson feltárt vassfeldolgozó. Az itt megmaradt nagyobb gödör téglalap alaprajzú, aljának mintegy 5-10 cm mélységű szakasza maradt meg, hossza kb. 1 m, szélessége 50 cm. Betöltéséből igen sok faszén, vassalak és vasrög került elő, néhány edénytöredékekkel együtt. Hasonló anyag volt a tőle K-re levő kisebb, gömbölyű aljú gödörből is, amelynek csak az alsó, kb. 20 cm átmérőjű szakasza maradt meg. Egyik gödör sem volt kiégve. Vélhetően ezek olyan műhelygödrök lehettek, mint a műhelyépületben előkerült tűzhely(?)et körbevevő munkagödrök.

Az idáig közöletlen objektumok feltárása óta számos tanulmány illetve egy monográfia is jelent meg a kora középkori (avar kori, és Árpád-kori) vasművességről. A vasművességnek a gypvasérc kitermelése – faszéngyártás – piritás – kohósítás – kovácsolás munkafolyamatában általában a kohászat nyomait sikerül régészetiileg dokumentálni,²⁷³ de kevés szerencsés kivétel van, amikor kovácműhelyeket tudtak azonosítani.²⁷⁴ A Várkertben lelt műhelyépület átégett, agyaggal kitapasztott gödre utalhat közvetlenül a készítésre, amelyet egyéb, a vassalakos-faszenes betöltésű műhelygödrök vesznek körül. Világos, hogy akár vaskohó, akár kovácstűzhely volt, annak struktúrája az erős rongáltság okán nem volt tanulmányozható. Mindenesetre, amennyiben elfogadjuk, hogy a műhely nyugati fala megegyezett a 10. ház falának vonalával, akkor az agyaggal kitapasztott aljú objektum nem a klasszikus, falba vájt kohó, vagy olvasztó-, vagy izzítókemence volt. Sajnálatos módon semmilyen munkaeszköz vagy produktum, vagy épp a kohók jellegzetes töredékei, mint a mellfalazat, nem került elő, az üllő farönkjének gödre nem azonosítható, viszont a nagy mennyiségben előkerülő melléktermék, a vassalak archaeometriai vizsgálata segíthet a tevékenység megértésében.

A lelőhely több pontjáról származó, többnyire lapos, homorú felületű vassalakok vizsgálatát B. Kiss Gabriella végezte el. (V. 2. 105. ábra) Az anyagvizsgálat első lépésben a makroszkopikus megfigyelésekkel indult, ami a további, polarizációs mikroszkópos vizsgálatra érdemes minták kiválasztása miatt is fontos volt. A vizsgálatba bevont mintegy 2240 g vassalak két stratigrafiai egységből származik.²⁷⁵ A vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy bár teljes bizonyossággal nem mondható ki, hogy kohó- vagy kovácssalakról van szó, több jel erősen az utóbbira utal. A megvizsgált minták vagy salakcseppek, vagy töredékek. A leleteken ún. plan-konvex morfológia, a hűlési sebesség okozta különféle struktúrák (sokszor gyors hűlésre utal) és réteges megjelenés figyelhető meg – utóbbi például többszöri felfűtéssel érhető el, ami kovácstűzhelyen nem ritka jelenség, ha nem távolították el két munka között a korábbi salakot. A vasszemcsék gyakran szögletes alakja is inkább a kovácstűzhely eredetét támasztja alá, hiszen szilánkok kialakulásához mechanikai behatás (kalapálás) szükséges.²⁷⁶

A lelőhelyről származó, nagyobb méretű minták.

Erősen üveges, kerekded és szögletes üregeket egyaránt tartalmazó számozatlan minta.

V. 2. 105. ábra: A vassalak mintákról készült makroszkópos felvételek. B. Kiss 2015

²⁷³ Gömöri 2000, s továbbiak, a teljesség igénye nélkül, az utóbbi években nagy hangsúllyal az avar kori vasművességre: Török et al. 2014., Török et al. 2017, Török et al. 2016, Gallina 2018, Török et al. 2018, Török et al. 2018b, Gallina-Török 2018.

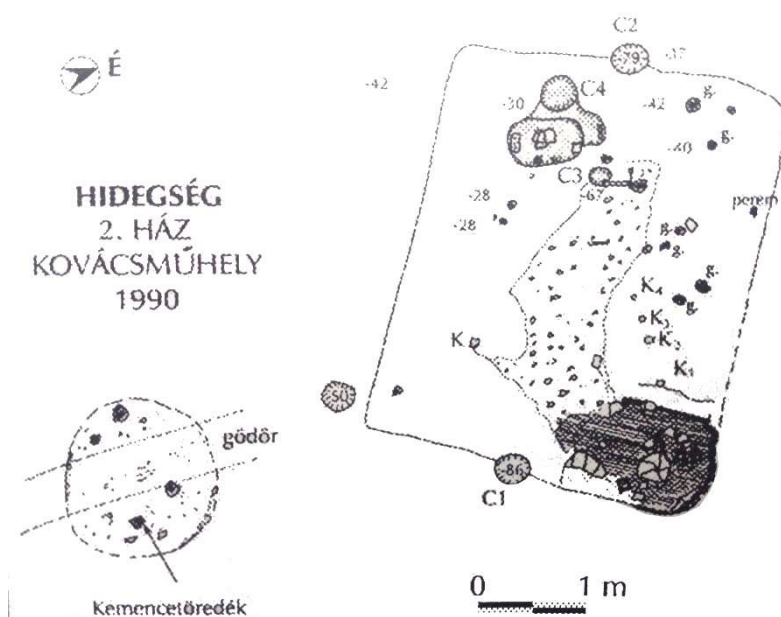
²⁷⁴ A ceglédi lelőhelyről: Kalácska 2011, ill Török 2011.

²⁷⁵ Visegrád-Várkert dűlő, 1955. Az IV/II. szelvény ÉNy-i feléből a 3. ház kibontott részéből, 0-50 cm mélységig. Ltsz.: 63.5.74-75.; Visegrád-Várkert dűlő, 1955. Az IV/II. szelvény É-i részéből, 55 cm mélységből, a 3. ház kibontott részéből. Ltsz.: 63.5.92-94, 96.; illetve Visegrád-Várkert dűlő, 1981. július 14-15., 25. ház környezetéből, rigolított földből. Leltározatlan. Magából a jobban megfigyelhető műhelyből nem volt mód mintavételezésre.

²⁷⁶ B. Kiss 2015.

Ha elfogadjuk, hogy a lelőhely feltárt részén vasverők műhelyeinek közvetett vagy közvetlen nyomaival van dolgunk (ellentétben az ásató sejtelmével: miszerint ez egy vasolvasztó műhely volt), akkor a legjobban megfigyelhető objektum közepén lévő, agyaggal kitapasztott, átégett objektum egy egyszerű kovácstűzhely megmaradt alja lehetett.

Ritka magyarországi párhuzamok egyikeként említhetjük a 12. század kovácsműhelyt, mely Hidegség-Templom-domb lelőhelyen került elő. (V. 2. 106. ábra) Érdekes a megfigyelés, hogy a műhelyt abban az esetben is egy korábbi lakóházra építették, a kovácstűzhely pedig a korábbi sütőkemence helyén, az építmény sarkában került kialakításra.²⁷⁷

V. 2. 106. ábra: Hidegség-Templom dombon feltárt kovácsműhely (2. ház). Gömöri 2000.

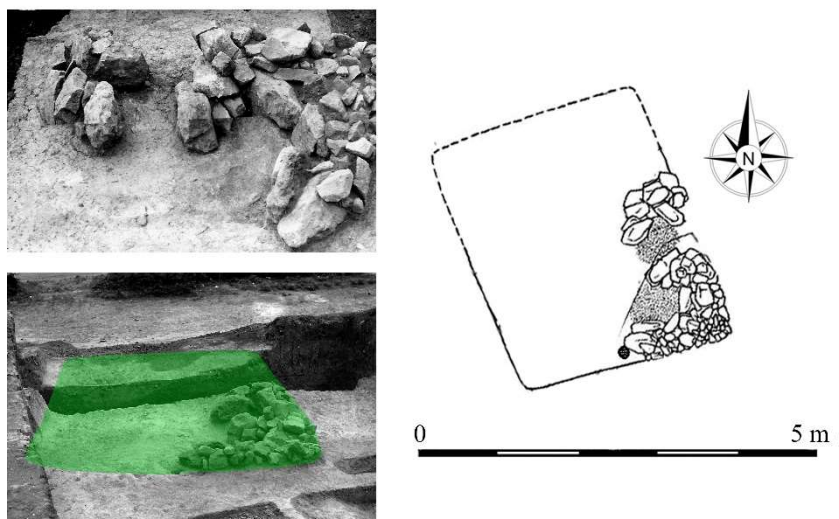
Egyéb, fémművességre (?) utaló objektumok

A kemence struktúrájához (és nem a ház tetőszerkezetéhez) kapcsolható cölöphely, elhelyezkedés alapján 6 ház esetében merül fel, ami az összes építményt illeti. Mindebből két építmény funkciója kérdéses, mindezeket a következőkben mutatom be.

1962/4. ház (V. 2. 107. ábra)

Az ásatási dokumentáció leírja, hogy a ca. 9,1 m² nagyságú házgödör a római vallum betöltődött árkára épült, ill. egy katonai lövészárk is bolygatta az északi felét, részben a kettős kemence kisebb tagját is. A kemencék kövekkel, égett kemencetapasztás-darabokkal és néhány „*részsalakjével*” (idézet az ásatási naplóból) került elő. A ház kettős kemencéjéből a kisebb, keskeny, tojásdad belvilágú, ca. 0,7 m² méretű, és a valamivel nagyobb, szabálytalan belvilágú, alapterülete 1,25 m². A kettő közvetlenül egymás mellett van, csupán egy kősor választja el őket egymástól. Szájuk nyugat felé nyílik. A nagyobb kemence szájának délebbi szélé mellett egy kis cölöphely került elő.

²⁷⁷ Gömöri 2000, 78-81.

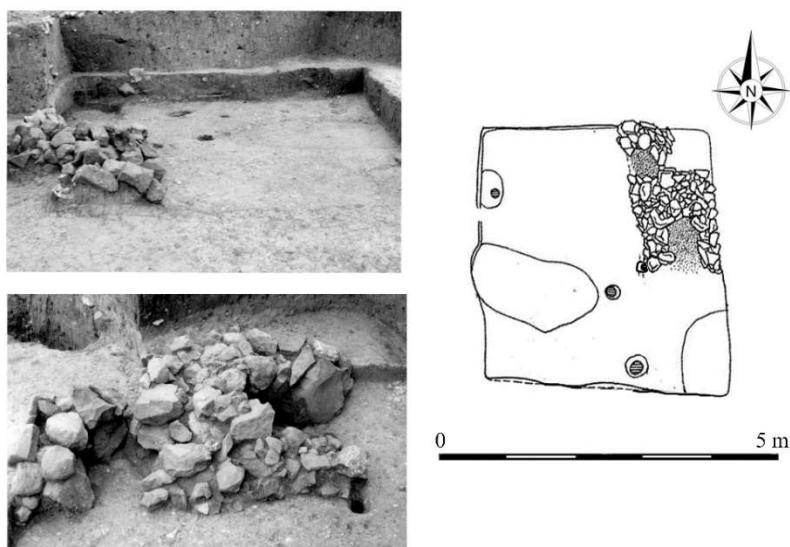
V. 2. 107. ábra: 1962/4. ház kettős kemencével

1962/ 5. ház (V. 2. 108. ábra)

A ház a vallum két árkára és a közöttük levő területre települt. Az ásatási napló leírja, hogy a kőből épített kettős kemence maradványa a ca. 13,2 m² méretű házgödör ÉK-i sarkában van, a két kemencét egy kősor választja el, ugyanaz a konstrukció, mint az előbbi objektum (1962/4. ház) esetében, az egyik mérete határozottan kisebb (0,55 m²), mint a másiké (1,7 m²), s az utóbbi szája mellett egy cölöphely került elő. A padló feletti 10 cm-es rétegből csak kevés edénytöredék és egy fenőkö darabja került elő. A ház padlóján a szelvény D-i sarkában sötétebb, ívben hajló folt mutatkozott. Láthatólag igen sekély, belebontottak, egy tojásdad alakúra összehajlított apró bronzhuzal darab került innen elő. A ház nyugati falánál szintén előkerült egy elszíneződött folt, amely ÉNy-i felé fokozatosan szélesedik és egy halom kő alá nyúlik az ÉNy-i fal közelében. Utóbbi mélysége 70-95 cm. Az 5. ház kemencéinek szája délre nyílik.

1963-ban a feltárt ház DK-i felét újból kitisztították, mert kiderült, hogy az objektum egy másik, korábban fel nem tárt római szabadban lévő kemencét vágott el.

A ház délkeleti részéből vett állatcsont radiokarbon kormeghatározással megállapított kora 10. század – 11. század első évtizedei.

V. 2. 108. ábra: 1962/5. ház kettős kemencével

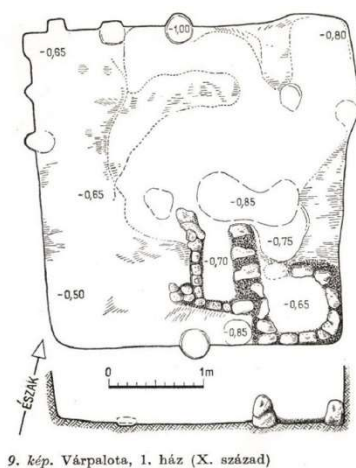
Meg kell jegyezni azt is, hogy az 5. háztól keletre, szuperpozícióban található 9. ill. 11. házak kemencéi a 9. számú ház északkeleti sarkában helyezkednek el. A rigolírozás olyan erősen megrongálta a kemencéket, hogy néhány kő és az égett sütőfelületek kivételével más nem marad meg. A terepi megfigyelések szerint a két kemence egy-egy házhoz tartozott.

Az objektumok értelmezése

A lelőhely további épületeiben lelt kemencék, melyeket egyéb információ híján egyszerű sütőkemenceként ill. fűtőberendezésként értelmezünk, a mérettartományt tekintve nem válnak el élesen ezen kemencék méretétől. A kettős kemence nagyobb tagjai egyértelműen a nagyobb kemencék sorába tartozik, de nagyságuk nem egyedülálló. Szerkezetükről nem sokat tudunk, a többi házban lelt kemencék egy részével ellentétben sütőfelületük nem süllyesztett, viszont éppúgy, mint az egyszerű sütőkemencéknél, ezek előtere sem volt erősen átégett (a feltárás dokumentációja szerint). Szembetűnő a két, itt kiemelt objektum egységes morfológiája, illetve a kemence szája mellett talált karólyuk (ami a többi ház esetében ritka, és általában akkor sem egyértelmű, hogy a tetőszerkezethez tartozik, vagy egyéb cölöp/karó helyét jelzi).

Az objektumok funkciójának meghatározásához releváns információval két adat szolgálhat. Egyrészt a leletek: vélhető, hogy nem nagy mennyiségben, de az ásatási dokumentáció szerint előkerült fémsalak („*rézsalakféleség*”) a 4. ház kettős kemencéjéből, illetve egy tojásdad alakúra összehajlított apró bronzhuzal darab az 5. ház padlójába mélyedő sekély gödörből.

Másrészt az objektumtípus: a kettős kemencék analógiája után kutatva a hazai szakirodalomban egyetlen közölt házalaprajzra tudunk hivatkozni. Várpalota-Unió homokbánya lelőhelyen, Bóna István 1963-as ásatásán került elő az 1. számú ház, amelyet akkor a 9-10. századra keltezett, és a patkó alakú tűzhely mellett egy másik, ismeretlen rendeltetésű tűzhelyet említ.²⁷⁸ (V. 2. 109. ábra) Az objektumokat a korai kutatásban a kőtűzhelyek ritkasága és eredetkérdése összefüggésében tárgyalja, a lelet funkciójára nem tér ki, azt nem vizsgálja. Fontos azonban figyelni a lelőhely összefüggéseire: az első ásatási jelentés, a három kisebb ház mellett, kitér további objektumokra, amelyek egy vaskohó telep maradványaira utalnak.²⁷⁹ Kettős kemencével ellátott építmény tehát a várpalotai lelőhelyen is kézművestelep közelében/részeként került elő. A visegrádi leletekre gondolva vélhető, hogy nem coincidenciáról van szó.

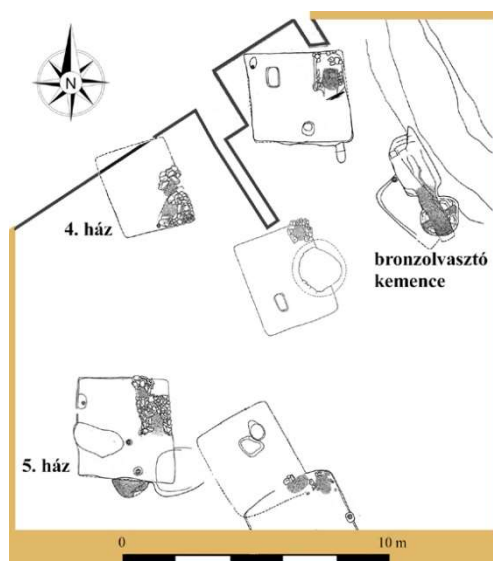

V. 2. 109. ábra: Várpalota-Unió homokbánya. Épület kettős kemencével. Bóna 1973, 70, 9. kép.

²⁷⁸ A ház rövid leírása: Bóna 1963, 122. A ház alaprajza: Bóna 1973, 70, 9. kép.

²⁷⁹ Nagy mennyiségű vassalak, illetve egy 15*6 méteres műhelyépület gödre került elő, melynek falánál 5 tűzhely (vélhetően vaskohó) sorakozott. Bóna 1963, 123.

Érdeemes tehát ennek tükrében tekintenünk a várkerti lelőhely mikrotopográfiáját (V. 2. 110. ábra) : az – e feltételezés szerint kora Árpád-kori - bronzolvasztó kemence 10 méteres körzetében helyezkedik el mindkét kettőskemencével ellátott építmény, amely utalhat arra, hogy egy összetettebb munkafolyamat helyszíne volt a telep ezen része.

V. 2. 110. ábra: A feltárt terület északkeleti részén elhelyezkedő, fémművességgel kapcsolatos objektumok

Az objektumok morfológiája és leletösszefüggése alapján **ércpörkölőre**,²⁸⁰ (V. 2. 111. ábra) esetleg valamely rézkohóra²⁸¹ asszociálhatunk.

V. 2. 111. ábra: A 13. századi ezüsbányászat és feldolgozás nyomai: ércpörkölő kemence (0916. objektum), háttérben az ércmosókkal. Černov-Cvilín (Pelhřimov régió, dél-Csehország) Hrubý et al. 2012, 356, obr. 20.

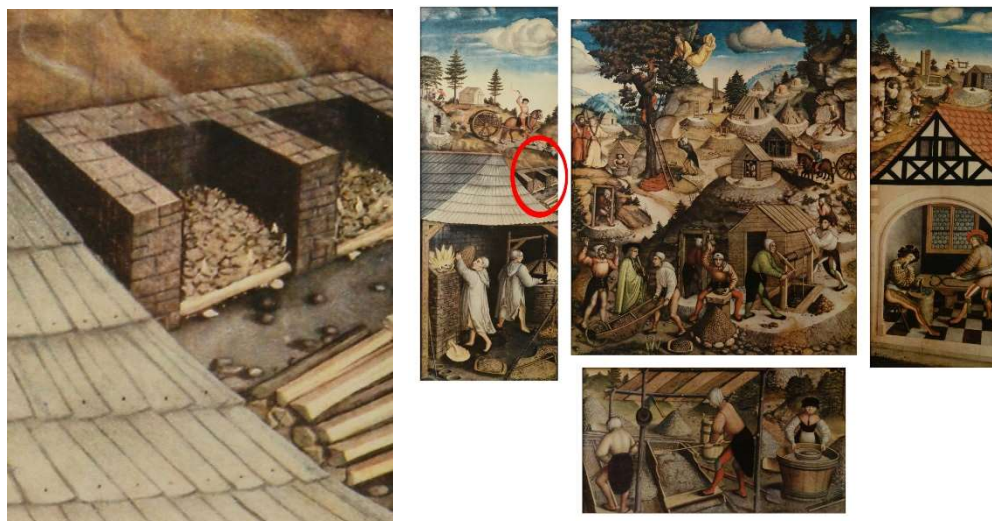
A Hans Hesse által festett szászországi 16. század eleji annabergi bányászoltár egyik jelenete utalhat ezekre a kettős kemencékre,²⁸² (V. 2. 112. ábra) amelyek a festményen az ércpörkölést ábrázolják. Fontos megérteni azt is, hogy a várkerti objektumok felülről valószínűleg eredetileg is nyitottak lehetettek, nem csupán a maradványuk állapotában azok. Tekintve, hogy az ércpörkölők maguk, s az előterük jellemző nem kell, hogy erősen kiégett legyen (persze ez a technológia mellett a használati időből is fakad), valószínűbbnek tartom, hogy az itt tárgyalt leletek inkább ércpörkölők, mint kohók lehettek. A lelőhely egyéb objektumai alapján az a feltételezés, hogy vas-, vagy rézércet pörkölhettek benne. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a kettős kemencék kapcsán indultam az

²⁸⁰ Hrubý et al. 2012.

²⁸¹ A ritka leletek sora, a teljesség igénye nélkül: a kelet-alpi bronzkori rézkohók Styria lelőhelyéről. Klemm 2008.

²⁸² Asszociáció Hrubý et al. 2012 nyomán, és az itt bemutatott visegrádi leletek kapcsán.

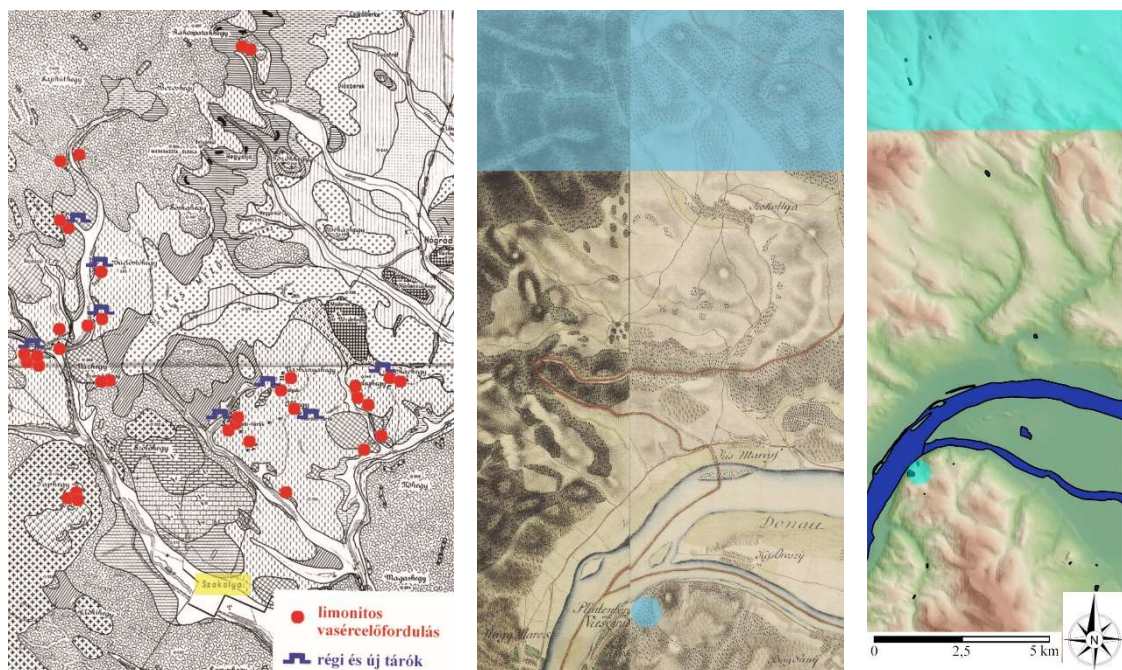
objektum funkciójának azonosítására, de nem kizárt, hogy további objektumok egysejtes kemencéje sem lakóház s annak sütőkemencéje volt, mint inkább műhely (igaz, a kevés analógia szabadtéri objektumokra utal), s a hozzá tartozó pörkölő (lásd példának okáért a téglalap alakú formája alapján az 1962/1. ház tűzhelyét).

V. 2. 112. ábra: Hans Hesse által festett annabergi bányászoltár (16. század eleje, Szászország). Forrás: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annaberger-Bergaltar2.jpg>

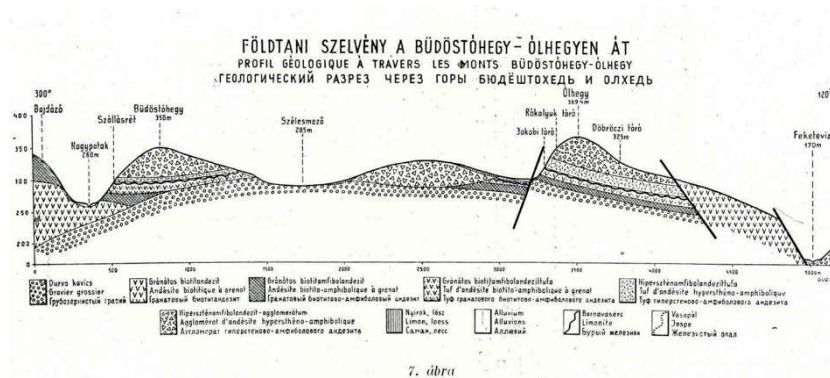
Amennyiben elfogadjuk, hogy ezekben a műhelyekben valamely ércet pörköltek, akkor számolnunk kell annak a lehetőségével is, hogy a kora középkorban a közelben gypvasérc gyűjtése, s akár ércbányászat folyhatott. A disszertáció e témának csak a kiinduló pontját adhatja, tervezett jövőbeni kutatások válaszolhatnak majd további kapcsolódó kérdéseinkre.

Mindenesetre szem előtt kell tartanunk, hogy a Magyarországon idáig ismert, ritkaságszámba menő vasérclelőhelyek egyike épp a Visegrádi hegységgel szemközt, a Duna bal partján, a Börzsöny délkeleti szélén. Légvonalban ca. 10 km-re a várkerti suburbiumtól, a mai Szokolyától É-ra húzódó sávban, az Ólhegyen, illetve a Királyréti-Lukácsszállási és Szelesmezői területen alakult ki az összefüggő nagyobb érces képződmény, a vasérc túlnyomórészt limonit. (V. 2. 113. ábra)

V. 2. 113. ábra: 1. Lengyel 1956, IX. melléklet nyomán; Visegrád-Várkert lelőhely és a legközelebbi ismert vasérclelőhelyek. 2-3. Kékkel jelölve a lelőhely és a szokolyai régió. 2. Első katonai felmérés (1780-1784), 2. ugyanez magasságmodellen.

Az itt található középső-miocén biotitos dácit-piroklasztit és homokos tufitrétegek határán hidrotermális eredetű, oxidált vasas oldatok csapódtak ki, 0,25–3 m vastag lencsés telepeket létrehozva. A goethit, hidrohematit és vasokker összetételű, 28–58% vastartalmú telepeket az 1700-as években, majd az I. világháborút követő években rövid ideig bányászták.²⁸³ A területre vonatkozó „Szokolyahuta-tanya” elnevezés a bányászat mellett a kohászatra utal.²⁸⁴

V. 2. 114. ábra: Lengyel 1956, 117, 7. ábra. A vasérctelep földtani metszete a tárok helyét jelölve

Az ércbányászat másik megfigyelt helyszíne a Börzsönyben Szokolyától északabbra, Nagyborzsöny környékén van. Közismert, hogy a 15. század első felében Luxemburgi Zsigmond király, majd

²⁸³ Lengyel 1956, 115-118., korábban: Liffa-Vígh 1932, 258-262., A Pannon Enciklopédia online forrása: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyarorszag-foldje-1D58/asvanyok-kozetek-banyakincsek-229B/ercek-zelenka-tibor-243B/vaserclelohelyek-2443/>

²⁸⁴ Borovszky 1906, Szokolya szócikk. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/hont-varmegye-es-selmeczbanya-sz-kir-varos-C4A1/hont-varmegye-kozsegei-irta-irter-ferencz-dregelypalank-tortenetet-irta-matunak-mihaly-breznobanyai-plebanos-C59B/szokolya-C70D/?list=eyJmaWx0ZlXjzIjogeyJNVSI6IFs7TkZPX0tPTlIjFQm9yb3Zzemt5XzEiXX0sICJxdWVyeSI6ICJzem9rb2x5YSJ9>

Albert király is a borszönyi ércbányák (ezüstércbányák) művelése céljából telepítettek le itt felvidéki szászokat (cipszereket).²⁸⁵

2. modell (maximális objektumszám)

A késő avar korra – (korai) Karoling korra, illetve a 10. század – 11. század első évtizedeire keltezett teleprészletek kapcsán az 1. modell leírta a biztosan a településkép részéhez tartozó jelenségeket. Számon tartunk azonban további olyan objektumokat, melyek biztosan egyik vagy másik fő horizonthoz nem köthetők, a bizonytalanságot fokozza, hogy mind a korábbi, mint a későbbi településhorizonthoz való tartozásuk mellett szólnak érvek. Ebből a megfontolásból, a végső értékelés előtt (ami már az adatokból leszűrt interpretáció valójában) igyekszem sorra venni az objektív lehetőségeket.

Az eddig ismertetett települések objektumának sora kiegészülhet maximum további három egyszerű veremházzal, legfeljebb két földfelszíni épülettel és egy bronzolvasztó kemencével.

Házak

A klasszifikációban ismertetett három bizonytalan korú házgödör mellett két olyan településobjektumról kell szót ejtenünk, amely földfelszíni épületre utal. Fontos itt megjegyezni azonban azt is, hogy a feldolgozáskor az utolsó években jellemzően hiányos ásatási dokumentáció állt rendelkezésre.

Az ásatási napló a következőképp dokumentálja az 1986-ban előkerült ház maradványát:

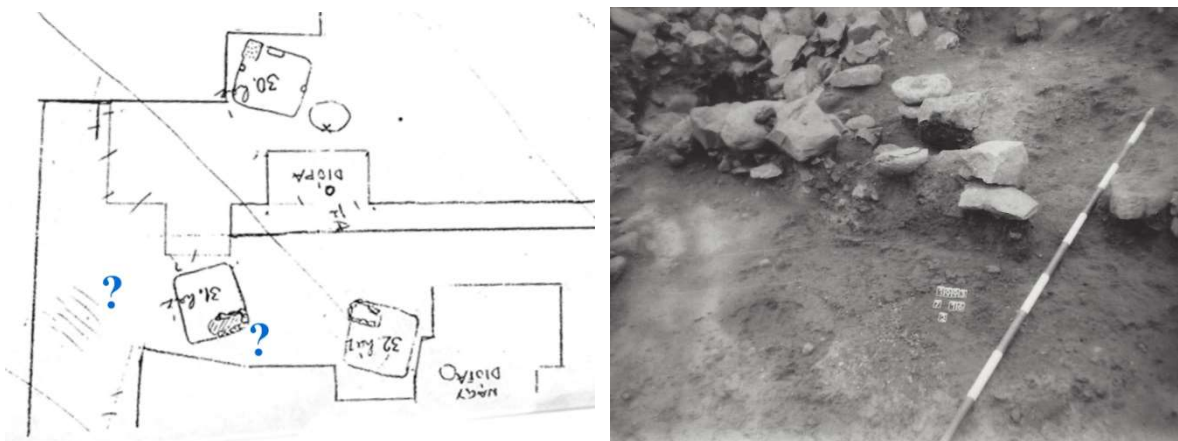
Az 1986/3. szelvény ÉNy-i sarkában kb. 50 cm mélységben sok égett paticsörödek került elő, de itt semmiféle objektumot nem találtak. A szelvény Dny-i sarkában két kis kerek cölöphyuk-szerű elszíneződés látszott, de objektum egyéb maradványára itt sem bukkantak. A nyugati végét a bolygatatlan földig mélyítettük. A szelvény D-i falánál egy kis szakaszon, kb. 1,5 méter hosszúságban, és 20-25 cm szélességben 60 cm mélyen letaposott vízszintes padlószintre bukkantak a bolygatatlan föld határán. Valószínű, hogy ez itt egy ház kis részlete volt, amelynek nagy része kívül esik a szelvényen. Határát a kevert földben nem lehet látni. A szelvénynek e részében is elég sok égett tapasztástörödek került elő, amelyek részben gömbfák, részben deszkák (sima felületű fák) lenyomatát mutatják. Feltételezhető, hogy a föld felszínére, vagy csupán kevésbé a földbe mélyítve épült fabázakkal is számolni kell. Lehetséges, hogy a most megfigyelt padló részlet is ilyen házhoz tartozott, ezért találtak ilyen magasan a padlószintet. A szelvény földjéből továbbra is elég sok kerámialelet került elő, egy gömb alakú fehér üvegpasztagyöngyöt is találtak.

Az objektum feltárt része (ca. 0,3 m²) sajnos nem állt szuperpozícióban semmivel. Leletanyaga elveszett, pontos helymeghatározása sem teljesen nyilvánvaló, az ásatási év (a feltárt terület magasabb, déli részén volt), a feltárási területről készült skicc és a leírás utal rá. Az objektumról készült fotó- ill. rajzi dokumentáció nem elérhető.

Az 1993-ban előkerült ház maradványára sajnos szintén kevés adat utal, az ásatáson készített vázlat alapján az objektum helye két ponton feltételezhető. Az ásatási napló szerint „a 1. kutatóárok közepe táján” helyezkedik el (sajnos nem egyértelmű azonban, hogy az 1. kutatóárok észak-déli irányú, vagy a hosszabb, nyugati-keleti szelvényről lehet szó, amelyet később bővítettek. Amennyiben az elsőről van szó, a feltárási összesítő rajzán besaffozott terület jelölheti az omladék helyét, amennyiben a nagy nyugat-keleti sáv lehetett az 1. kutatóárok, akkor kapcsolható ahhoz az információtörödekhez,

²⁸⁵ Borovszky 1906, Borszöny szócikk. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/hont-varmegye-es-selmeczbanya-sz-kir-varos-C4A1/hont-varmegye-tortenete-CF05/i-a-legregibb-torteneti-nyomoktol-a-mohacsi-veszig-CF06/2-hont-varmegye-alakulasa-es-a-varmegyei-élet-a-kozepkorban-CF3D/borzsony-CF75/>

ami azt sejteti, hogy a paticsomladék a 31. ház déli sarkánál, részben tőle délre helyezkedett el. Felmerül annak a lehetősége is, hogy a két feltételezett pont közötti sávban húzódott az objektum.

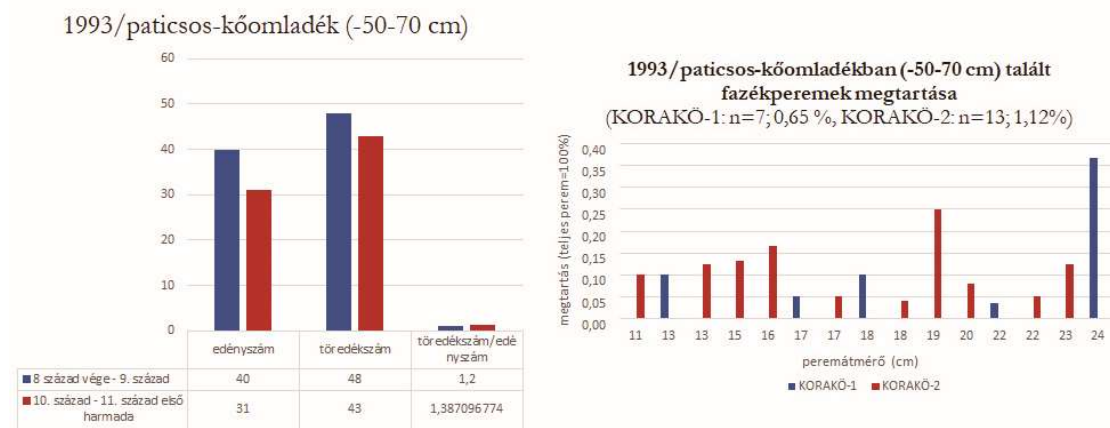

V. 2. 115. ábra: 1993-ban előkerült földfelszíni struktúra (pontosabban: paticsomladék) lokalizálása.

Az ásatási napló, egy foltfotó és a leletanyag kivételével egyéb információ nem áll rendelkezésre. (V. 2. 115. ábra) Annyi viszont egyértelmű az objektum kapcsán, hogy hasonlóan a másik, feltehetően földfelszíni objektumhoz (talpas boronaház?), a jelentkezési szint az eddig ismertetett házgödrökhöz képest magasabban van, és relatív magas a paticsomtöredékek száma, amely ház vagy valamely szabadterei építmény falazatára utalhat (30 db töredék). Az egykori ház/objektum helyén a felső 50 cm-en, a rigólirozott földből 33 edénytöredék koncentráldott (a későbbi középkori leletek mellett ez 22 kora középkori leletet jelent: 14 db 8-9. századi, illetve 8 db 10-11. századi leletet). 50 cm mélységben egy nagy elszíneződött foltot diagnosztizáltak, ebben a mélységben egy kőcsomót találtak (az ásatási napló itt kitér egy – sajnos egyértelműen be nem azonosítható - kőkemencére, talán a 31. ház kemencéjére, de az is lehet, hogy a kőomladékot nevezték a leleteket csomagoló bontás közben kemencének). A kő-patricsomladék környezetében faszenes fekete földréteg volt, amelyből néhány edénytöredék is előkerült.

Önmagában az előkerült leletanyag korszak szerinti mennyiségi eloszlása nem teszi egyértelművé a kelteztést, de érdemes szemügyre venni az adatokat, először kizárólag az omladékréteg leletanyagára koncentrálván. A (kis számú) lelet tanulsága szerint az omladékréteg nem zárt leletegység, és természetesen a töredékek száma alapján következtetni a felhagyás idejére, „a több lelet keltez” érve önmagában szintén járhatatlan út. A technológiai különbség, ha az abszolút adatokat tekintjük, általában jobb megtartást eredményez a 8-9. századi csoportban, ezt tükrözi a leletek térfogatának összehasonlítása ebben az esetben is. A kora középkori leletcsoportok töredékszám/edényszám arányát tekintve azonban látható, hogy a 10-11. századi csoportnak jobb a megtartása, azaz *relatív* (és az eltérő törékenységi ráta miatt ez a fontos!) kevésbé aprózódott. (V. 2. 116. ábra) Ha összevetjük a lelőhely összes mérhető peremének megtartását a két csoportban, akkor kb. ugyanaz az arány tapasztalható, mint a teljes leletanyag tekintetében (KORAKÖ-1 (n=418) : KORAKÖ-2 (n=241) = 2490%:1490%)

V. 2. 116. ábra: Az 1993-ban feltárt paticsomladék leletanyagának korszak szerinti, töredékméret-beli és töredékességében számlálható mennyiségi eloszlása

A számításba szándékosan nem került bele egy adat, amire külön hívom fel a figyelmet. Az esetszám nagyon alacsony, így minden individuális adat erősen torzíthat egyik vagy másik irányba. Bár a leletek talán a 10-11. századi keltezését valószínűsítene, a dilemmát fokozza, hogy a korábbi korszakhoz köthető egy atipikus, de ép, ca. 9 cm magas edény (játék?). Ha a periodizációnál hangsúlyosan figyelembe vett módszert követjük, miszerint minél kisebb aprózódás, annál biztosabb, hogy elsődleges betöltésből származik a lelet, akkor ennek megfelelően egy, a korábbi horizontban használt házra utalhat az edényke. (V. 2. 117. ábra)

V. 2. 117. ábra: Bal: a paticsomladékból származó edényke, jobb: a 31. ház betöltésének felső részéből származó edény (játék?) és egy másodlagosan javított (szöggel megerősített) bronz kis szíjvég.

A leletzacskók feliratának tanulsága szerint a „31. ház déli fala mellett, sok kővel és állatsontokkal kevert földből”, kb. ugyanebből a mélységből (80 cm), egy szintén kevésbé karakteres, ép, 10 cm magas edényke (szintén: játék?) került elő, és a ház betöltésének felső rétegében találtak egy avar kori indadíszes öntött bronz szíjvéget. Felmerül annak a lehetősége, hogy a három lelet egyszerre került a földbe, tehát e ponton valószínűbbnek tűnik az objektumot a 31. ház mellé (is?) lokalizálnunk. Arról sajnos nincs információ, hogy a paticsomladék mekkora területen szóródott, de a nagyobb koncentrációban feltárt paticstörödékek mellett (melynek lokalizálására itt kísérletet tettem) a 31. ház feletti rigolározásból is került elő vesszőlenyomatos patics. Ha az elhelyezkedése részben a 31. ház környékén ill. felett képzelhető el, akkor a 11. század első évtizedeire keltezhető építménnyel állt szuperpozícióban, az bolygathatta szét.

Nem szolgálhat érvül az objektum esetleges 8-9. századi keltezésével szemben az, hogy a Kárpát-medencében ritka²⁸⁶ a korszakhoz kapcsolható földfelszíni ház. Emellett, mint ahogy azt a

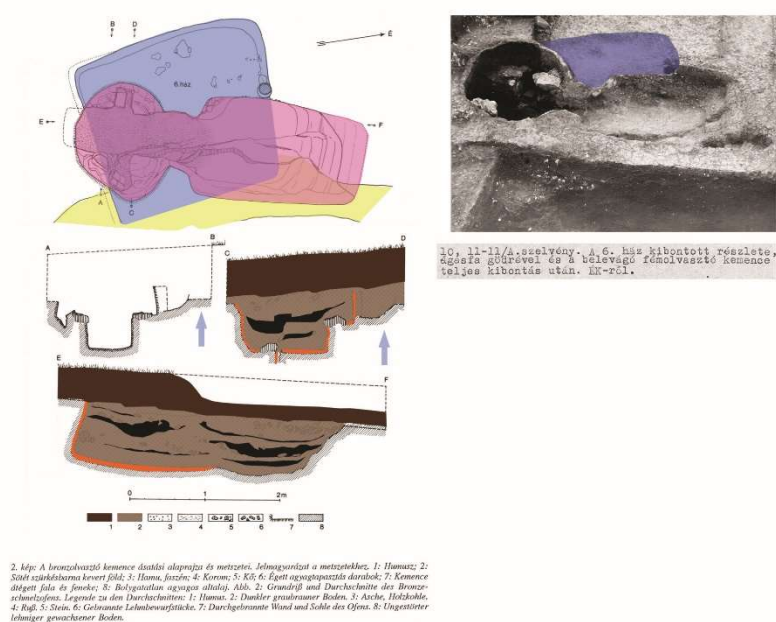
²⁸⁶ Wolf Mária tanulmányában felhívja a figyelmet a veremházak mellett további építmények jelentőségére, főként a talpas-vázás szerkezetű földfelszíni építményekre, melyekre több megismerhető régészeti adatot említ.: Wolf 2014. Rákóczi-falva-Bagi földek avar kori lelőhely anyagközlésével tárgyalja Kondé Zsófia a cölöpszervezetes felszíni

Visegrád-Sibrik dombi lelőhelynél látjuk majd, e korszakhoz a központi helyen is köthető földfelszíni struktúra.

Bronzolvasztó kemence

A lelőhelyről, a telep összefüggéséből kiragadva, de már részletesen közölt bronzolvasztó kemence²⁸⁷ datálása, tekintve a kedvezőtlen leletösszefüggést, problematikus. Méri megfigyelése szerint, amellyel, hogy a kemencét egy korábbi, biztosan 8-9. századi házra ásták, süllyedését, ebből kifolyólag történt többszöri újítását, majd pusztulását egy, az objektumok alatti szakaszában észak-dél hossz tengelyű „földalatti járat” okozta. Ezutóbbi koráról nincs információ, csupán az ante quem adat áll rendelkezésre (korábbi, mint a késő avar kor). Mélysége 7 méter volt, metszete körteformájú. Az 1962-es ásatás szelvényeiben ca. 30 méter hosszúságban sikerült követni a jelenséget.

A feltárási terület északkeleti részén lévő kemence egy viszonylag nagy méretű konstrukció volt. (V. 2. 118. ábra) Alakja egy szabadban álló sütőkemencére emlékeztet, hossz tengelye munkagödrével együtt 4 méter, a kemencefej alapterülete 1,8 m². A kétosztatú kemence tüzelő- és olvasztótérre tagolt, betöltésében és előterében egyaránt a kemencéhez kapcsolódó leletek tömege került elő (fémsalak, fémolvadékok, agyaglapdarabok). Funkcióját tekintve kizárható, hogy kohóról lehetett volna (a közlésben erre csak az e tekintetben tévesen kohókról idézett Theophylus-szöveg utal, az objektum értelmezése már nem). Mivel nincs a környezetében egy nagy, mélyebb öntőgödör, a harangöntőként²⁸⁸ való interpretáció nem valószínű.²⁸⁹ A belőle előkerült rézlepeny (szétfolyt rézbuca) azt sugallja, hogy rézelőállításhoz, illetve bronzolvasztáshoz, így ötvöstevekenységhez kapcsolható az objektum.

V. 2. 118. ábra: A bronzolvasztó ötvöskemence rajzi és fotó dokumentációja. Bal: Kovalovszki 1994/2. kép. Jobb: ásatási dokumentáció, a kemence ÉK-ről.

építményeket. Kondé 2015. Avar kori végi ház rekonstrukcióját adja közre Gergely Katalin: Gergely 2017. Közép- és Kelet-Európai kitekintéssel a földfelszíni boronaházakról: Milo 2014, 47-49.

²⁸⁷ Kovalovszki 1994.

²⁸⁸ Buzás Gergely értelmezése, szíves szóbeli közlése alapján.

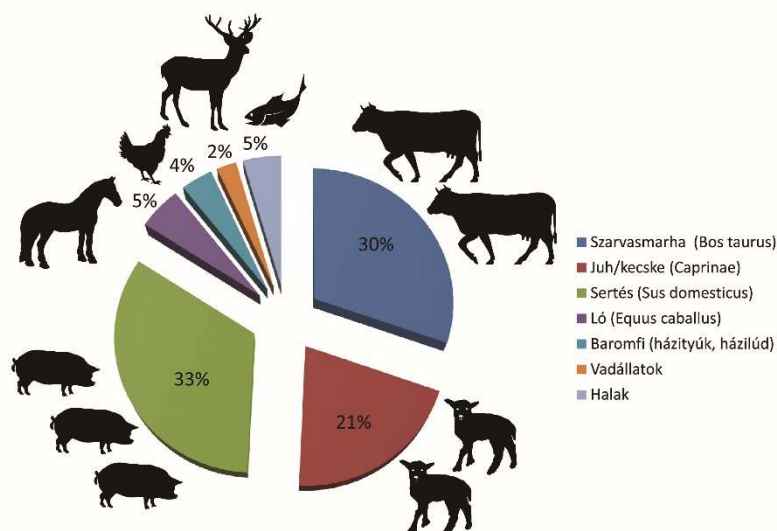
²⁸⁹ Köszönöm Schwarcz Dávidnak, hogy az objektum kapcsán tett megfigyeléseit megosztotta velem.

Az objektum eredeti keltezése Árpád-kor, Kovalovszki Júlia legkésőbb 12. századi használatot valószínűsít. A korábbi datálást a kutatás akkori vélekedése, és talán a feldolgozás idején már feltárt templom körüli temető kronológiája határozta meg. A fentebb ismertetett kerámiaelemzés egyértelműen korábbi keltezést feltételez, csupán a kis számú, erősen aprózódott kerámiatöredék alapján viszont a kormeghatározás nem egyértelmű. A kemence előteréből vett állatsont radiokarbon mérési eredménye 8. század végi – 9. századi datálást adhat. Bár a vizsgált lelet közvetlenül a kemence használatához kapcsolódó leletekkel került elő, elsődleges betöltésként való értelmezése nem biztos, tekintve a kemence által bolygatott korábbi veremházat. Nem zárható tehát ki, hogy a korai fázisra keltezett lelet a veremház felhagyásának korára utal. Egyúttal igaz az is, hogy egy másik objektummal való szuperpozíció nem kell, hogy automatikusan másik fő időrendi fázist jelentsen az adott objektumot vágó struktúra keltezése tekintetében. Több példánk utal a 8. század végétől induló falu idején történt szuperpozícióra (lásd a szabadkemencéket, szintén abból a fő fázisból).

Csupán a korábbi logika alapján eldönteni a kérdést azonban szintén nem lehet. A korábbi értelmezés szerint ez a telep az Árpád-kori ispánsági központ suburbiuma, egy szolgáltató falu volt, így minden, a többnyire biztosan a későbbi horizonthoz köthető, kézművességgel kapcsolatos objektumot ide soroltak. Az újabb kutatások azonban egyértelművé tették, és a következő fejezetben ki is fejtem, hogy miért: a Sibrik-domb a 11. század előtt központi hely szereppel bírt, és már az erőd területén is került elő, ott félreérthetetlenül a korai időszakra keltezhető ötvöskemence. Egyébiránt, eltekintve most az időrendi problémától, ez utóbbi a Várkertben feltárt objektumnak egy kicsiny, egyszerűbb változata lehetett, szemben az itt tárgyalt, vélhetően nagyobb termelésre alkalmas, komolyabb berendezéssel.

V. 2. 8. A LELŐHELY ARCHAEOZOLÓGIAI VONATKOZÁSAI

A kiértékelt régészeti állatsontok fajok szerinti mennyiségi megoszlása kapcsán értelmezési problémába ütközünk. A fentebb részletezett kétperiódusú lelőhely esetében, akkor is, ha folytonosan lakták, és akkor is, ha kisebb-nagyobb megszakításokkal, de az egyes vizsgálati eredményeknek külön része kellene, hogy a korai, s külön a kései fázisra vonatkozzon. A zoológiai adatfelvételnél azonban ez a periodizáció még nem állt rendelkezésre, az adatok pedig nem állnak rendelkezésre olyan mennyiségben, amely már releváns lenne, sajnos objektumok szerinti lebontásban sem. Tekintve azonban a különböző korszakok emlékeinek erős keveredését, optimális feldolgozási körülmények között sem volna lehetséges egy-egy leletegyüttes egy objektumra való vonatkoztatása (tehát akkor sem, ha a hagyományos régészeti kronológia kialakítása megelőzi a további vizsgálatokat). Más szavakkal: a kiértékelt adatok egyértelműen nem értelmezhetőek kizárólag egyik vagy másik települési fázisra, mégis beszédeseek.

	darabszám	százalék
Háziállat		
szarvasmarha	437	30,37%
juh/kecske	294	20,43%
sertés	481	33,43%
ló	75	5,21%
házi tyúk	51	3,54%
házilúd	4	0,28%
Vadállat		
gímszarvas	21	1,46%
őz	3	0,21%
vaddisznó	4	0,28%
róka	1	0,07%
mezei nyúl	3	0,21%
hal	65	4,52%
külön:		
kutya	371	

V. 2. 119. ábra: A lelőhelyen előkerült zoológiai adatok mennyiségi eloszlása diagramon és táblázatos formában. (Bökönyi 1974, 431 és Vörös 2009, 137, 5. tábla alapján)

Bökönyi Sándor (aki az 1955, 1960 és 1962-es ásatás anyagát dolgozta fel)²⁹⁰, majd Vörös István munkája nyomán (aki az 1980-81-es ásatások objektumaival foglalkozott) értékes információk kerültek napvilágra. (V. 2. 119. ábra) A korszakra jellemző szarvasmarha-dominanciával ellentétben ezen a lelőhelyen markáns eltérés tapasztalható: ha kiemeljük az egyetlen objektumból előkerülő hat egyedhez tartozó 371 csontot (ami az adatokat, a feltárt objektumok teljes számát tekintve torzíthat), akkor azt tapasztaljuk, hogy a meghatározott állatcsontoknak 30,37 %-a szarvasmarha, kb. 20,43 %-a kiskérődző, 5,21 %-a lócsont, viszont a sertés 33,43 %-os előfordulási aránnyal domináns.²⁹¹ Ismerve azonban a lelőhely keltezhetősége során felmerülő problémákat, kétségesse válik, hogy a két korszakra szétbontva ezek az arányok hogy alakulnának, de egy vélhető súlyponteltolódás sem tudna változtatni lényegileg azon a tényen, amely a sertések feltűnő magas számát illeti.

Más, a Közép-Duna medence régióinak egykorú telepeivel való összehasonlításban ez a különbség feltűnő. Egy 2008-ban publikált gyűjtésben 12 lelőhelyet emel ki a szerző, amelyek 9 és 12. század közé keltezhető telep -zoológiai (és -botanikai) elemzése történt meg.²⁹² Ez a szám az utóbbi évek kutatásával szaporodott.²⁹³ (V. 2. 120. ábra) Előfordulási gyakoriságát tekintve általánosan nagyállattartó közösségek falvait látjuk: ami azt jelenti, hogy általában a szarvasmarha jár elől a sorban, utána a kiskérődzők, s harmadik leggyakoribbként a sertés, majd különböző arányban, de negyedikként a ló.

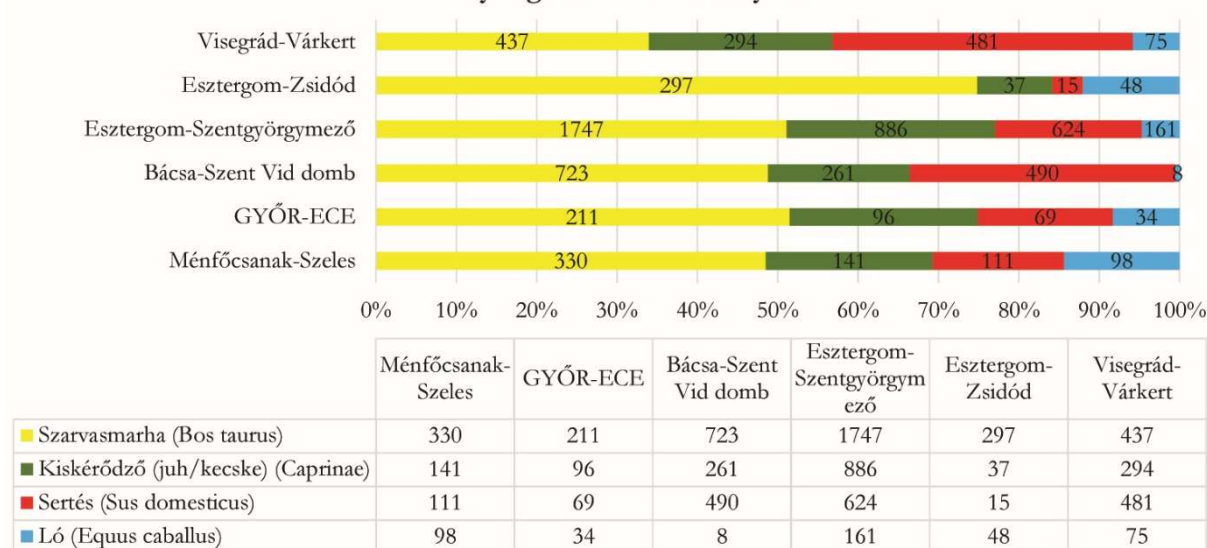
²⁹⁰ Bökönyi 1974, 431.

²⁹¹ Vörös 2009, 137, 5. tábla.

²⁹² Bartosiewicz 2008, 85.

²⁹³ Daróczy-Szabó 2013, 129, Fig. 55.

9-12. századi telepek az Észak-Dunántúlon. Az archaeozoológiai adatok mennyiségi eloszlása lelőhelyenként

V. 2. 120. ábra: 9-12. századi telepek az Észak-Dunántúlon. Az archaeozoológiai adatok mennyiségi eloszlása lelőhelyenként (Vörös 1990, Vörös 2009, Daróczi-Szabó 2009, Daróczi-Szabó 2016 és Bartosiewicz 2015 alapján)²⁹⁴

Ettől az általánostól való eltérés figyelhető meg a várkerti lelőhely esetében (és később látni fogjuk: a bácsai lelőhelyen szintűgy),²⁹⁵ amelyhez részben a természetföldrajzi adottságok is alapot nyújthattak. A jelenség, miszerint a magas arányban előforduló szarvasmarha csontok mellett domináns az igénytelen házisertés csonttani lenyomata, általános mintázat a nyugati szláv területek egykorú településeinél.²⁹⁶

V. 2. 9. INTERPRETÁCIÓ, ÖSSZEGZÉS

A telep feldolgozási fázisában igyekeztem részletekbe menően, lépésenként felépíteni a kinyerhető adatokból megismerhető információkat. Mindezek alapján két fontos témára kell utalnom:

1. a két fő településfázis minimális-maximális objektumszámára, ez által az általános településképre. Értelmezés
2. ki kell térnünk a lelőhely kontinuitáskérdésére. Egy vagy két településről van szó? Csak helykontinuitásról van szó, vagy időbeli kontinuitásról?

A két fő településfázis minimális-maximális objektumszáma, az általános településképe. Interpretáció.

Mint azt a fentiekben láthattuk, a bizonytalan korú objektumok kormeghatározása sok kétséget von maga után. A két fő korszak objektumainak területi eloszlásában nincs megállapítható elkülönülés a feltárt szelvényekben, emiatt a házak elhelyezkedése nem teszi lehetővé a meghatározást. A terület déli részében előkerült földfelszíni ház (1986) kevés információ híján nem datálható, a másik földfelszíni struktúra (ház, vagy egyéb objektum?) esetében azonban feltételezem a korai, 8. század

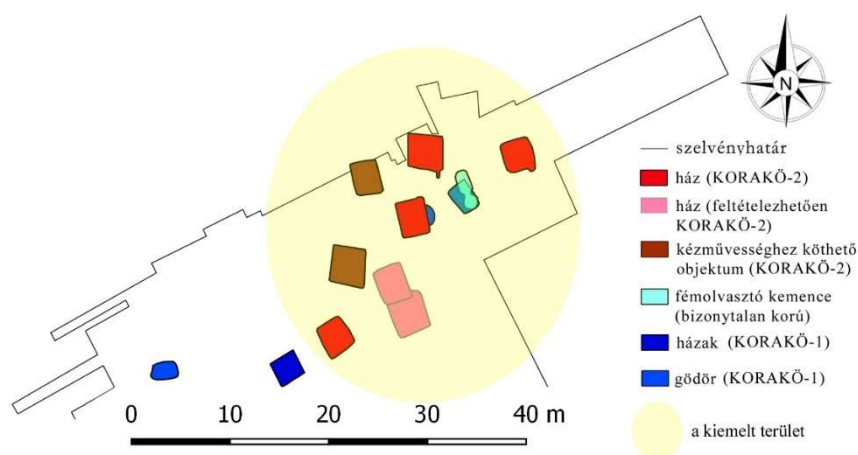
²⁹⁴ Az értelmezhetőség kedvéért az adatsorok százalékos arányban vannak feltüntetve, érdemes azonban a különböző esetszámokat figyelni (Esztergom-Szentgyörgymező lelőhely leletanyaga sokkal nagyobb, Esztergom-Zsidód anyaga pedig sokkal kisebb a többi lelőhely adatsorától.)

²⁹⁵ Hozzá kell tegyem: Zalavár-Vársziget állatcsont-anyagának mennyiségi eloszlása hasonló mintázatot ad: Bárány – Vörös 2014, 120, 1. kép.

²⁹⁶ Lásd a délmorvaországi 9. századi központok adatait: Macháček 2010, 438, Diagram 128., németországi nyugati szláv telepek archaeozoológiájáról: Prilloff 1994.

vége – 9. századi időszak közé való keltezést (látva a rekonstruált szuperpozíciót és a két ép kisedényt).

A bronzolvasztó kemence korának meghatározásában valószínűsítem, hogy a későbbi fázisban használhatták s hagyták fel. Minderre a lelőhely mikrotopográfiájának vizsgálata szolgál támpontul. (V. 2. 121. ábra) Egyrészt az, hogy a kemence a két kora Árpád-kori ércpörkölőként működő objektum mellett helyezkedik el, s körülötte több kora Árpád-kori ház található. A biztosan vagy feltételezhetően a 10. századi – 11. század első évtizedeinek időszakára keltezett 8 ház alatt 2 biztosan 8-9. századi objektum volt. Egy esetben szuperpozícióban állnak a korai fázishoz köthető tárológödörrel (az 1962/3. ház alatti gödör), illetve maga a kemence is egy korai házra épült (1962/6. ház) – mindezek talán egy háztartást alkothattak. A területet a fémművességhez köthető objektumok és velük egykorú kora Árpád-kori házak (lakóházak?) nagy része uralja. Ennek a lelőhelyösszefüggésnek a figyelembevételével valószínűsítem, hogy a bronzolvasztó kemence is kora Árpád-kori objektum lehetett, s a radiokarbon adat egy, sajnos betöltésébe másodlagosan keveredett leletre vonatkozik.

V. 2. 121. ábra: A 10. század – 11. század első harmada közé keltezhető házak egy csoportja a feltárt terület északkeleti részén

Bár a kérdéses épületek kapcsán nem tudunk egyértelmű választ adni, a bronzolvasztó kemence kormeghatározásának a lelőhely értelmezése szempontjából van igazán jelentősége.

Adataink ugyan mozaikosak, a következőket láthatjuk az eddigiek alapján. Egyoldalú, leegyszerűsített sémának tűnik, de az elemzések nyomán valóban kirajzolódik két, egymástól karakteresen elkülönülő településkép.

A **korai fázisban (8. század vége – 9. század)** létesült illetve felhagyott objektumok egy kertgazdálkodással, földműveléssel foglalkozó, letelepült életmódot folytató késő avar ill. Karoling kori közösség faluját tükrözik, egy olyan élettel, amelyben lakóházak, a felhalmozott felesleget tároló gödörök, illetve a szabadban főzéshez szükséges alkalmatosságok kerültek elő. A kései avar kori anyagi kultúra megjelenése radiokarbon mérések nélkül is evidensnek tűnik,²⁹⁷ s ahogy láttuk, belső időrenddel számolhatunk a korai falu életében is, a feltárt háztartások természetesen nem egy időben létesültek. A legkorábbi fázist jelző kerámiakör és a szuperpozíciók mutatják az időbeli egymásra rétegzettséget, s a későbbi fázist, melyre a fazekasáru finom változása ad tanúbizonyságot: lásd az V. 2. 86. ábrát, az előzetesen nehezen meghatározott, „átmeneti csoportként” tekintett

²⁹⁷ Hozzá kell tennem: a közeli Pilismarót-Basaharcon feltárt késő avar kori temető edényeit megtekintve nem láttam a két lelőhely leletanyaga között nagyfokú átfedést. Ezúton köszönöm Szenthe Gergelynek, hogy a pilismaróti leleteket megtekinthettem.

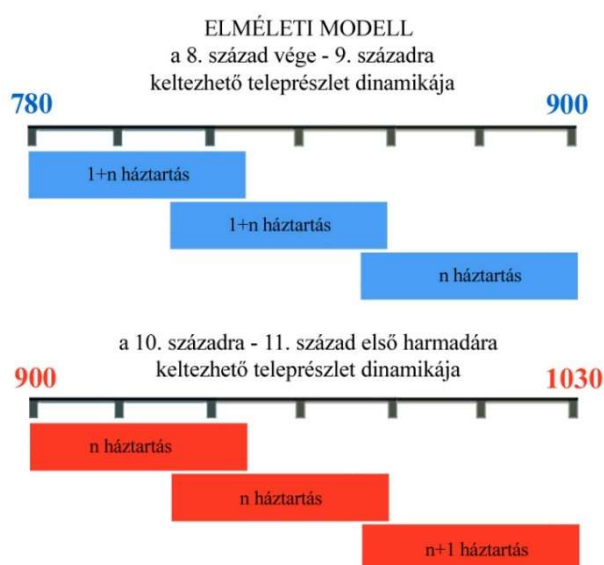
KORAKÖ-1.2. kerámiacsoportot, amelyek már a 9. századot jelzik. Mind a formai klasszifikáció (G fazékforma), mind a díszítéskombinációk, és ritka, szignifikáns esetben a díszítés tipikus helye (hullámvonal a nyakon) illetve a megfigyelésekkel összevágó petrográfiai eredmények (1-2. átmenet petrográfiai csoport) kimutathatóvá tették az első fő fázis második alfázisát, ami a legkésőbbi késő avar fázist követi, pontosabban nem meghatározva: a 9. századot. Az abszolút keltezés nagyon nehézkes, három okból. Egyrészt azért, mert a Dunántól északi perem a 9. századi településtörténet tekintetében feltérképezetlen, s ugyanez vonatkozik az anyagi kultúrára is. Másrészt azért, mert a radiokarbon keltezés, mint láthattuk, pontosabban nem adatol. Harmadrészt pedig abból az okból, mert az anyagi kultúrában a helyi technológiai hagyományok, tehát a legkésőbbi avar kori anyagi kultúra továbbélése érvényesül. (Amely, amellet, hogy egyébként épp a leghitelesebb információ, a keltezést nehezíti). Éppúgy lényeges az életmód kutatása: egyértelműen különböző mintázat rajzolódik ki archaeozoológiai vonatkozásban: a rendelkezésre álló adatok nem csak általában az egykorú, vagy korábbi/későbbi nagyállattartó közösségek falvaitól ütnek el, de mindez igaz a régió telepeire fókuszálva is. A korai településrészlet lakóinak kapcsolatairól, identitásáról keveset tudunk meg, egyedül a bizonytalanul keltezhető grafitos kerámia árulkodik távolsági kereskedelmi kapcsolatairól. A korai Karoling, ill. vélhetően a későbbi Karoling kori fázis lakosságának e tekintetben számba vehető vonatkozásai, az elit anyagi kultúrája mindig beszédesebb – ahogy ezt a Sibrik-dombi lelőhely esetében látni fogjuk.

A **késői fázisban (a 10. század – 11. század első harmadának időszakában)** kiépített falurészletre madártávlatból tekintve rögtön megállapíthatjuk, hogy egy, a korábbitól eltérő gazdálkodási forma volt gyakorlatban. A lelőhely e periódusát tulajdonképpen kézművestelepként kell kezelnünk, nem elsősorban lakótérként. A bronzolvasztó kemence, s az ércpörkölők mellett a három kovácműhely és vélhetően további ide kapcsolódó objektumok elhelyezkedése szórt, tehát legalábbis annyi elmondható, hogy a kézművestevékenységek helyszíne nem szűkíthető le a falu egy kicsiny negyedére. A vasművesség nyomai a feltárt területnek nem csupán az északnyugati részében, de attól délre is több ponton észlelhetőek voltak. Az ércpörkölőként meghatározott kemencék esete pedig arra utal, hogy sok esetben nem egyértelmű: az épület lakóház, vagy bármely egyéb funkciójú építmény volt. A kutatás korai megfigyelése, hogy a település képe nem hasonlítható az egykorú települések általános jellemzőivel. Vízvezető árkot, vagy a nagyállattartásra jellemző szarvasmarhatenyésztés szükségszerű karámjainak árkat nem találjuk, de ez éppúgy igaz a korai fázisra, s inkább a már többször említett, a régió egykorú telepeinek életmódjától való különbözősége és az eltérő funkcióra (suburbium voltára) utalhat. Emellett az viszont kétségtelen, hogy a „klasszikus falukép” szabadban álló kemencéi, gödrei szinte teljesen hiányoznak.

A lelőhelykomplexumot tekintve valószínű, hogy a Várkert a Sibrik-dombi központi hely suburbiuma volt már a késő avar kori, azaz korai Karoling kori időszaktól kezdve, viszont a Várkert ezen területén csak a kora Árpád-kori szolgáltató kézműveseinek munkahelye lokalizálható. Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a telep utolsó fázisa, a kovácműhely gödrére ásott nagy tárológödörből felhagyása idején, a természetes feltöltődési rétegek egyikéből, az alsó rétegből vett minta is kora Árpád-kort jelez, legkésőbb a 11. század első harmadát, azaz azt a horizontot, mikorra az ispánsági központ felépült. A Várkerti feltárási terület déli csücskében lelt két késő Árpád-kori objektum már a tőle délre, a völgy magasabb részein elnyúló falu legészakibb objektumai lehettek, azé a falué, amihez a falusi plébániatemplom és a temetője tartozott. Az itt feldolgozott településen megállapított időszak tehát az ispánsági központ legkorábbi fázisát, az ispánsági kiépítésének időszakát jelzi.

Az időbeli folytonosság kérdése

A lelőhely kontinuitásának kérdése hasonlóan problematikus, mint más többkorszakos lelőhelynél. Ennek oka az, hogy lehetetlen szűkebb intervallumra keltezni, mint 100 év, a belső időrend pedig relatív kronológia. Általános, hogy megfigyelésnél az extrém végletek karakterizálása a legkönnyebb feladat, így esett itt is: a legkésőbbi avar kori horizontot éppúgy meg tudtuk határozni, mint a telep utolsó fázisát, amely az ispánsági központ kiépítésének idejéhez köthető – ez jelentheti az írott forrással adatolt 1009-es dátum előtti évtizedeket is (de mindenképp megelőzi a Szent András monostor megalapítását!) Problémásabb a 9. század második felének, illetve a 10. század első felének meghatározása – hogy aktívan használt élettér volt ebben az időszakban a Várkert Dunához közeli része, azt sem a radiokarbon adatok, sem a régészeti megfigyelések nem cáfolják. Az épületek számát tekintve egyértelmű, hogy a kora Árpád-kori településrészlet intenzívebben lakott volt: ha minden bizonytalan házat a korai időszakra keltezünk, akkor is 16 8-9. századra jut 21 10-11. századi épület, illetve további 6 műhely. Sajnos a vizsgálataink nem teszik lehetővé, hogy a belső időrendhez objektumszámot, sőt, háztartások számát kössük, nem érzékeljük pontosan a telep fejlődésének dinamikáját sem. Vajon időben egyenletes a megtelepedés mértéke? Volt-e virágzó időszak, s ha igen, ebbe a kicsiny mozaikszemben mindez kimutatható? A korai fázis rövidebb volt, vagy csupán a későbbi fázisban megtelepült közösség lélekszáma lehetett nagyobb? Egyáltalán hozzávetőlegesen az építmények ugyanolyan hosszú időtartamú használatával kell számolnunk? Mivel sajnos e kérdések felvetésénél nem juthatunk tovább, így csupán e teoretikus séma áll rendelkezésre. (V. 2. 122. ábra; $n \geq 0$)

V. 2. 122. ábra: A két fő horizont megtelepedési dinamikája s egymáshoz való viszonya.

A korszak egyik legfontosabb kérdésére, a településkontinuitás kérdésére tehát még ehelyütt, ennek az emblemikus szűk félhektáros feltárásnak az elemzésével sem kaphatunk egyértelmű választ. A helykontinuitás sok esetben bizonyítható, és ez egyáltalán nem csak a várkeri településnél vagy a Dunántúlon, de az Alföldön²⁹⁸ is jellemző, ami a 8-9. századi, illetve a 10-11. századi telepeket illeti. A településkontinuitásra Visegrád esetében az emlékezet utal még, azaz feltételezhető a toponímia továbbélése. A sokszor emlegetett közhely, ami a központ, illetve a vármegye nevét illeti, vélhetően a honfoglalásnál korábbi időszakból származik, s mint nyugati szláv szó, valószínű, hogy 9. századi elnevezés, amely 100-150 évvel még mindig vagy újra használatos volt. A terület értékelése kapcsán fontos körülmény, hogy a visegrádi lelőhelykomplexum kapcsolatban lehetett a 9. században a vele

²⁹⁸ Lásd a II. 3. fejezetet.

egykorú nyugati szláv területek központjaival, melyek hanyatlása a morva proto-állam megszűntével indult. A Karoling Pannonia provincia zalavári központjában a kérdés ugyanúgy felmerül, mint Visegrád esetében, ami a 9. századi elit 10. századi mibenlétét, a hatalmi centrumok 10. századi történetének alakulását illeti. Mindenesetre a magyar államalapítással, ahogy Zalavár vagy Nyitra esetében, Visegrád is újabb jelentőséget kap, hacsak nem volt folytonos funkciója. A környező falvak népessége ezek függvényében szerveződött, hisz funkciójukban a központokhoz kapcsolhatók. A suburbium területén a folytonos megtelepülés elképzelhető, s ami a Várkerti feltárások esetében a kora Árpád-kori kézművesnegyedekről, az ilyen kifejezett profilváltások (földműves közösség – kézműves közösség) a centrumok újraéledésére, virágzására reflektálhattak.

V. 3. VISEGRÁD-SIBRIK DOMB

V. 3. 1. AZ ERŐD RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A visegrádi Sibrik-dombon látható romokra a 19. század közepén Römer Flóris figyelt fel elsőként. Henszlmann Imre és Schulek János is ismerte a lelőhelyet, utóbbi 1941-ben több római leletet gyűjtött is innen.²⁹⁹ A lelőhely régészeti kutatása 1951–1952-ben kezdődött meg, amikor Soproni Sándor megkezdte a római erődítmény falainak és tornyainak a feltárását.³⁰⁰ 1970-1972-ben, majd 1974-1975-ben Soproni Sándor – már Szőke Mátyással együtt – nagyobb felületen, főleg az erőd nyugati és déli-délkeleti részén folytatta a kutatásokat. Feltárták az erőd nagy nyugati tornyát, több római kaszárnyaépületet, valamint a délkeleti részen egy 11. századi palotaépületet és környezetét. A torony területén a 4-5. századi, római kori építési szakaszt és két középkori periódust határoztak meg. A második középkori periódus végét az épületek pusztulását jelző égett rétegből származó I. László denárral kezelték, de úgy vélték, hogy a tatárjáráskor bekövetkező időszakig tovább folyt az élet a falak között. Az erőd délkeleti részen a római periódusok mellett három középkori fázist különböztettek meg. Az akkor 10. század végére keletkezett első középkori periódus végét égési réteg jelezte. Az ásatások tanulsága szerint a 11. század elejére keletkezett fázisban felújították, kijavították a sérült épületeket, és egy kis, kőalapozású épületet, majd annak elbontása után kétosztatú kőpalotát építettek.³⁰¹ (V. 3. 1. ábra) Az erőd fala mentén végzett feltárások során számos telepobjektum (gödör, kemence, oszlophelyek, veremház) kerültek elő, ezek kiértékeléséről bővebben idáig nem esett szó. 1984-1985-ben, majd 2009-ben is folytak még kisebb kutatások a területen.

V. 3. 1. ábra: Szőke Mátyás 1970-es feltárt római és középkori falakról készült légi felvétel

V. 3. 2. AZ ÚJABB KUTATÁSOK

2010-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum és a bécsi Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik együttműködése keretében végzett geofizikai felmérések adtak új lendületet a munkának.³⁰² (V. 3. 2. ábra) Ekkor az erőd belső területén korábban ismeretlen épületek rajzolódtak ki. Egy keletelt, apszisos épület,

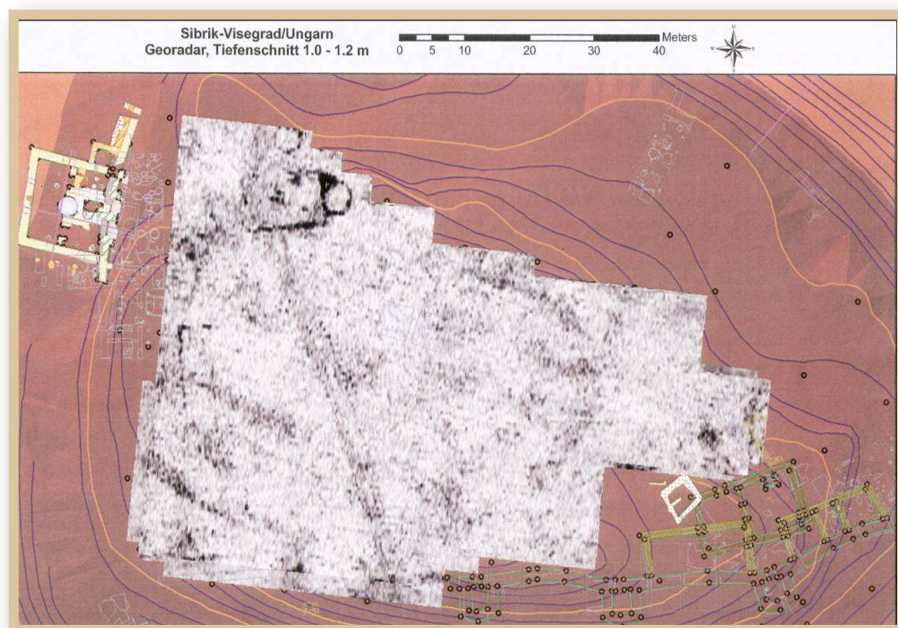
²⁹⁹ Tolnai 2013, 3

³⁰⁰ Soproni 1954, 49-53.

³⁰¹ Szőke 1971, 43-44; Soproni – Szőke 1972, 43-44; Soproni – Szőke 1975, 69-70, 106; Soproni – Szőke 1976, 49; Soproni – Szőke 1977, 28; Soproni 1986, 49; Szőke 2000; újabban összefoglalóval: Tolnai 2013.

³⁰² Tolnai 2013; Buzás et al. 2014. A felmérést az Archeo Prospections® munkatársai végezték, Sirri Seren (Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik, Vienna) vezetésével. A geofizikai mérésekre 2010. június 17–18.-án került sor. A földradar méréshez Pulse EKKO Pro műszert használtak, mellyel 250 MHz-en és 500 MHz-en mértek több, mint 4000 m² -en. Ugyanezt a területet magnetométerrel is kutatták. A felmérés a Reiterkrieger-Burgenbauer. Die frühen Ungarn und das „Deutsche Reich“ vom 9. bis zum 11. Jahrhundert elnevezésű, 2009–2011 között lezajló projekt keretében valósult meg. A köszönet Feld Istvánt és Falko Daimot illeti.

mellette egy kör alakú objektum, távolabb pedig egy téglalap alaprajzú építmény nyomai látszottak a felméréseken.

V. 3. 2. ábra: A lelőhelyen végzett geofizikai mérés eredményeként kirajzolódó magnetogram. Georeferálva, első közlésen: Tolnai 2013.

Ennek nyomán 2013-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma kezdte meg az újonnan ismertté vált objektumok régészeti kutatását.³⁰³ 2013-2014-ben Buzás Gergely, majd 2015-től Boruzs Katalin római koros régész vezetésével folynak az ásatások. E sorok írója az MTA BTK Régészeti Intézet részéről munkatársként vesz részt a terepi munkában, egyúttal a lelőhely 8-9. századi, illetve 10-11. századi objektumainak feldolgozását vállalta.³⁰⁴ A lelőhelyen végzett régészeti kutatásának újabb eredményeiről idáig jelentések, összefoglalók születtek.³⁰⁵ (V. 3. 3. ábra)

2013

2013. augusztus 21. és október 6. között két kutatóárokkal és egy szelvénnel, összesen mintegy 90 m² terület feltárásával azonosítottunk egy kora középkori, egyhajós, félköríves apszisú templomépületet a vár udvarán. A 2013/I. szelvénnel a templom apszisát tártuk fel. Az apszis alatt egy cölöpfal alapárkát találtuk, amelyből paticsdarabok, Karoling kori bronz sarkantyú, 8-9. századi

³⁰³ Ezúton szeretném megköszönni Buzás Gergelynek (MNM-Mátyás Király Múzeum, Visegrád), amiért az újonnan induló feltárássra a kezdetekkor meghívott, s aztán marasztalt is. Köszönöm a hasznos beszélgetéseket, melynek során megosztotta velem meglátásait a lelőhely új eredményei kapcsán. Köszönöm Boruzs Katalinnak a közös munkát.

³⁰⁴ A vonatkozó kutatás az MNM-Mátyás Király Múzeum és az MTA BTK Régészeti Intézet között kötött keretmegállapodás értelmében történhet. A lelőhely korábbi szelvényeit Tolnai Katalin georeferálta és digitalizálta, az új feltárások geodéziai felmérését Harmath András és Tolnai Katalin végezte el, térképeim egy része az ő munkájukon alapul. A felszínrajzok térinformatikai digitalizálását Lóky Róbert (2013-2015) és Szabó Balázs Sándor (2017-2018) végezte el. A rendelkezésre bocsájtott fájlok az ő kezük munkáját dicsérik. E fájlokat felhasználva készítettem el a fejezetben bemutatott térképeket, ábrákat.

³⁰⁵ A 2013-ban végzett ásatás eredménye: Buzás et al. 2014; Összefoglalóan a 2013-2015-ben végzett ásatások eredményeiről: Buzás et al. 2017. A 2017-ben végzett kutatásokról: Boruzs et al. 2018; A 2018-ban végzett kutatásokról: Boruzs et al. in press.

kerámia és radiokarbon kormeghatározással³⁰⁶ a 8-9. századra keltezett állatcsont maradványok³⁰⁷ kerültek elő. Ugyanehhez a horizonthoz tartozik további három telepobjektum (gödör) is. A 2013/2. kutatóárokkal a szinte teljesen elpusztult, csak habarcsfoltok alapján azonosítható nyugati fal helyét tártuk fel. A 2013/1. kutatóárkot a templom hajójának közepén nyitottuk. Itt egy falazott, de kiürített sír került elő, mindössze egy ujjperc és egy 11. századi aranygyűrű volt benne. A kutatóárkokban a templom északi falán kívül, egy papi sírt találtunk, kezeiben kora középkori ónkehellyel és paténával, utóbbinak már csak a korróziófoltjai voltak megfigyelhetőek. A templomhoz tartozó két csontváz radiokarbon kormeghatározással kelteztük a 10-11. század fordulójára.³⁰⁸ A kutatóárkok északi végében, a templomtól északra nagyméretű, falazott, római kori ciszternát találtunk, amelynek másodlagos betöltésében 8-9./9. századi leletanyag került elő. A betöltés aljáról előkerült növényi maradványok radiokarbon kormeghatározása alapján ciszterna eredetileg a 4. századra keltezhető.³⁰⁹

Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017-2018)

V. 3. 3. ábra: A 2010-es években újrainduló kutatások ásatási szelvényeinek helye. A térkép alapjául Tolnai Katalin térképe és Harmath Andrással közös felmérései szolgáltak

2014

2014-ben, augusztus 11. és szeptember 2. között, 169 m² területen végeztünk ásatást a lelőhelyen. Az első kutatási területünk az előző évben megtalált templom hosszháza volt. Ezt a 2014/1. számú

³⁰⁶A C-14 vizsgálatokért Dr. Molnár Mihály (MTA ATOMKI HEKAL, AMS laboratórium) felelős. A vizsgálatok a NK 104533. számú OTKA keretében valósultak meg. (Az átalakulás évszázadai – települési struktúrák, települési stratégiák a Kárpát-medence központi részein a 8-11. században. Vezető kutató: Takács Miklós.)

³⁰⁷A horizonthoz köthető 3 minta adatai (2 szigmával) a következők: cal AD 660 – cal AD 860 (a minta kódja: DeA-3319), cal AD 655 – cal AD 775, (a minta kódja: DeA-3320), cal AD 660 – cal AD 860 (a minta kódja: DeA-3486).

³⁰⁸A két mintából kinyert adatok (2 szigmával) a következők: cal AD 895 – cal AD 1017 (a minta kódja: DeA-3955, papi temetkezés) és cal AD 890 – cal AD 1011 (a minta kódja: DeA-3944, a templomba temetett egyén).

³⁰⁹A mintából kinyert adat (2 szigmával) cal AD 255 – cal AD 427 (a minta kódja: DeA-3144).

szelvénnel tártuk fel. A második kutatási terület a templomtól keletre terület el. Itt próbáltuk meg a 2014/2. számú, észak–déli irányú, valamint a rá merőleges 2014/4. számú szelvénnel tisztázni a 2013-ban az apszis alatt talált 8-9. századi cölöpfal alapárkának esetleges folytatását. Az utóbbi szelvényben előkerült kemencék fölé nyitottunk a 2014/5. számú szelvényt. A harmadik kutatási terület a földradaron az ásatási területünkől délnyugatra mutató, téglalap alaprajzú, vélhetőleg római kori épületnek a hitelesítésére nyitott 2014/3. számú szelvény volt. A templom és a római kori épület(ek?) mellett összesen 21 telepjelenség (1 ház, 4 kemence, 9 gödör, 6 cölöphely, 1 árokszakasz) került feltárása.

A 2014/3. szelvényben megtalált kőépület római kori kaszárnyaépületnek bizonyult. 50 cm vastag kőfalainak építését és pusztulását is 4. századi római érmék keltezték. A romok felett és mellett koraközépkori beásásokat találtunk.

A templomhajó területén, a 2014/1. szelvényben egy kétosztatú épület falrendszerének kiszedett alapozásainak árcai kerültek elő, amelyet bontási törmelék és szemét, különösen nagy mennyiségű állatsont töltött ki. Az ezek közül vett minták radiokarbon kormeghatározása 1000 körüli adatokat eredményezett,³¹⁰ ami az épület bontását keltezte. Ennek az épületnek a bontását követően épült fel a templom és a közepén található falazott sír.

A templomtól keletre, a 2014/2. szelvényben, a templomtól eltérő tájolású, leletanyag híján egyelőre keltezetlen cölöpsort tártunk fel. A 2014/4. szelvényben egy, a fent említett cölöpsorral egyező tájolású keskeny árokreszt került elő, amely karósr alapozási árka lehetett, ugyanis több karólyuk is megfigyelhető volt benne. A két struktúra esetleg összefüggött egymással, egy nagyobb sövényfalú épület vagy sövénykerítés maradványai lehetnek, de ennek a tisztázásához még nagyobb terület feltárására lesz szükség. A területen több különböző formájú és méretű koraközépkori gödröt tártunk fel, de ezek kora és viszonya a cölöpsoros, sövényfalú struktúrához egyelőre nem világos.

A 2014/1-es szelvényben a nyugati fal kivételével kitisztítottuk a templom hosszházának maradványait. Ezek nyugat felé a felszín lepusztulása következtében egyre inkább eltűntek, különösen az északi fal került elő hiányosan. Az északi fal keleti fele alatt egy nagy kőekkel betöltött, téglalap alakú gödröt (házgödör?) találtunk, amely a templom építésénél korábbi lehet. A gödör betöltése alatt egy római kori, méhkas alakú verem is előkerült.

Ebben az évben sikerült feltárnunk a templom közepén 2013-ban talált falazott sír fej felőli részét. A sírgödör falzatának nyugati oldalát egy másodlagosan felhasznált, profilált – feltehetően római – kő alkotja. A sírgödör alján szürke kőből faragott fejtámaszt találtunk, mellette egy emberi kéztőcsont került elő.

A templomtól délkeletre, a 2014/5 szelvényben egy késő Árpád-kori (13. századi) veremház délkeleti sarkát találtuk meg, amelyből több, többször megújított, földbe vájt kemence (tehát egy kemencebokr) nyílt.

2015

2015 augusztus–szeptember során további három szelvényt, 161 m²-t tártunk fel.

Az ez évi ásatás egyik célja a templom területén 2014-ben talált, a templomnál korábbi, eltérő tájolású, eddig csak alapozási árkokkal jelentkező építmény funkciójának, korának pontosítása, másik célja az apszis alatt 2013-ban feltárt patocsos falú, cölöpszerkezetes, 8-9. századi struktúra

³¹⁰ Két minta került mérésre (2 szigmával): cal AD 990–cal AD 1035 (a minta kódja: DeA-5838), illetve cal AD 900–cal AD 1015 (a minta kódja: DeA-5839).

meghatározása volt. Ennek érdekében a templomtól nyugatra egy (2015/2.), a dél-délkeleti irányban két szelvényt (2015/1 és 2015/3) jelöltünk ki.

A feltárás során az alapozási árkokkal jelentkező építmény újabb falszakaszai kerültek elő. Az épület kéthelyiséges, körülbelül 18x10 m alapterületű lehetett, bejárata a keleti oldalon nyílt.

Továbbra sem sikerült megnyugtatóan tisztázni a 2014-ben a templomtól délkeletre, részlegesen, 2015-ben további szakaszon összesen mintegy 14 m hosszan feltárt középkori, keskeny árok pontosabb keletkezését, kiterjedését és rendeltetését. Kora középkori használatára utalnak a megfigyelt szuperpozíciók, az árkot egy késő Árpád-kori gödör vágja. Az árok keleti oldalán, a templomtól délkeletre egy melléklet nélküli, kelet–nyugati tájolású sír volt. A koporsó vonalát az előkerült vasszőgek mutatták.

A templom déli-délkeleti előterében (azaz a 2015/1 és 2015/3 szelvényekben) összesen 23 tárolóverem, illetve gödör (római, 8-9. századi, illetve 10-11. századi telepobjektumok), hét cölöphely és három épület (egy 10-11. századi ház, egy 13. századi épület gödre és egy 13. századi veremház) került elő. Az itt feltárt középkori (8-9. századi, illetve 10-11. századi) tárológödrök közül a kisebbek körülbelül hozzávetőleg 1 m mélyek és 1 m átmérőjűek, a nagyobbak 2-2,5 m mélyek és 2 m átmérőjűek voltak. Betöltésükből elsősorban nagy mennyiségű állatsont, a gödrök alján gyakran teljes vázak vagy összefüggő vázrészek és kerámia került elő. A tárológödrök mellett 14 kisebb gödröt is feltártunk. Ezek egy része körülbelül 2x1 m-es, téglalap alakú, körülbelül 30-50 cm mély, teknőszerű jelenség volt, igen sok állatsonttal, építési törmelékkel, tegulával, kevés kerámiatöredékkel feltöltve. A meddőről és az objektumok betöltéséből egyaránt kerültek elő érmek: a 4. századi római bronzok mellett középkori ezüstpénzek is.

A 12-13. századi periódust más földbe mélyített építmények képviselik. Az egyik tárológödör felett a fentebb említett kisméretű, kemencés 11. századi veremház maradványait tártuk fel. Erre ástak rá később egy nagyobb, mélyített padlójú, cölöpszerkezetes műhelyépületet. Az épület pusztulása az 1242. évi tatárjárás ideje alatt következhetett be, betöltéséből öt friesachi denárból álló éremlelet, valamint egy friesachi típusú denárok verésére szolgáló verőtőpár is előkerült.³¹¹ Ezek mellett, bronz és ezüst műhelyhulladékok, vas olló, kés és szegek kerültek a napvilágra. A műhelyépület pusztulása után a már természetes úton részben betöltődött gödrét végül fehér habarcsos bontási törmelékkel, minden bizonnyal a szomszédos templom bontási anyagával töltötték fel. A bontást talán az új visegrádi vár 1240-es évek végén, 1250-es években megkezdett építése indokolhatta, ehhez ugyanis építőanyagként felhasználták a régi vár és templomok köveit. Tőle délkeletre folytattuk a részben már 2014-ben feltárt, a műhelyépülettel nagyjából egykorú, késő Árpád-kori kemencés veremház feltárását is.

2017

2017 augusztus-szeptemberben került sor arra a feltárássra, mely kezdetén 200 m² területet humuszoltunk le. A feltárandó terület a korábbi évektől nyugatra, a középkorban lakótoronnyá alakított struktúra mellett került kiválasztásra. A korábbi évekkel ellentétben, mely kifejezetten a magnetogramon látható egyes anomáliák hitelesítését tűzte ki célul, a továbbiakban szelvényeinket a 70-es években kialakított szelvényrendszerhez igazodva jelöltük ki (Soproni Sándor és Szőke Mátyás feltárásához). A 8 db 5x5 m-es (119, 212, 122, 218, 125, 224, 131, 230. számú) szelvény teljes feltárása ebben az idényben nem fejeződött be. Az ásatás befejezéséig, amely ca. 150 m² -t érintett, 63 objektum került kibontásra, melyek a 8-9. századi illetve 10-11. századi és késő Árpád-kori időszakra keltezhetők. Két késő Árpád-kori veremház és egy kemencebokr mellett két

³¹¹ A verőtőpár sajnos restaurált állapotában sem alkalmas az egykoron vert éremtípus pontos meghatározására. Így nehéz bizonyítani, hogy a pénzkészítő műhelyben hivatalosan folyt-e a pénzverés.

(korai?) Árpád-kori habarcskeverő gödör alja került napvilágra, egy árokészlet, egy 8-9. századi ötvöskemence és számos kora középkori tároló- ill. egyéb gödör.

A házak közötti kisebb-nagyobb gödrök korszakolását részint a leletanyag, részint szuperpozíciós helyzetük határozta meg. A kisebb tárológödrök vagy vermek kb. 1 m mélyek és 1 m átmérőjűek, a nagyobbak 1,5-2 m mélyek és kb. 2 m átmérőjűek voltak. A kisebbekből (93, 103, 104, 106, 108. obj.) kevés leletanyag került elő, míg a mélyek (80, 89, 94, 117. obj.) betöltéséből nagyobb mennyiségű állatsont (egy esetben teljes váz), kerámia és téglatöredékek, kövek kerültek elő. Emellett szabálytalan alakú gödröket (66, 88, 115, 120. obj.) és egy hosszúkás, sekély szemétgödöröt (113. obj.) figyeltünk meg.

A felső mintegy 60 cm-es rétegben a korábbi évekhez hasonlóan teljesen kevert leletanyag volt: a római kortól a késő Árpád-korig. Bár római kori objektum az erőd ezen részén nem került napvilágra, a kevert rétegből és a középkori gödrök, házak betöltéséből nagy számban kerültek elő 4. századi római bronzok (jobbára érmék, feltűnően nagy arányban: a négy év ásatásából ca. 5-600 római érme). Az ötvöskemence leletegyüttese mellett a telepobjektumok betöltéséből a (kora) középkori házikerámia és fémleletek, középkori ezüstpénzek (I. (Szent) László denárja (1077-1095), III. Béla kori brakteáták (1172-1196) és egy, a kora Árpád-kori telepek vonatkozásában egyedülálló 10. századi II. Nikephoros Phokas arany solidus (terminus post quem 969). A leletanyag nagy részét idén is az építési törmelék képezte: kisebb-nagyobb kövek és habarcsrögök mellett tegula és imbrex töredékekkel találkozhattunk nagy számban. Néhány ujjbehúzásos és állatnyomos mellett említést érdemel a Terentivs vp dvx bélyegtöredékes, ami a 370-es évek építkezéseire utal.

2018

A 2017-es ásatás utolsó napjaiban került elő egy földfelszíni építmény falának omladéka, melynek teljes feltárását és dokumentálását a 2018 augusztusában induló ásatás keretében fejeztem be. A lelet jelentősége okán, s mivel a megelőző év megfigyelései közvetlenül tették lehetővé az objektum értelmezését, e dolgozat keretében ismertetésre kerül ezen objektum is. Az egyetlen kiemelt objektumtól eltekintve a 2018 szeptember közepén befejezett feltárás kimerítő feldolgozására e disszertáció keretében már nem kerül sor.

V. 3. 3. ELEMZÉS

V. 3. 3. 1. Periodizáció

A leletanyag elemzése. Kerámia

A feltárás elsődleges feldolgozását, a településhorizontok elkülönítését és meghatározását a lelőhelyhez tartozó, a Várkert dűlőn elhelyezkedő kora középkori teleprészlet feldolgozása alapozta meg.³¹² (V. 3. 6., V. 3. 8-9. ábra) A kerámiaelemzésnek köszönhetően ugyanígy megtörténhetett a sibriki lelőhely horizontjainak meghatározása is, kronológiai támpontot nyújtva a további kérdések megfogalmazásához.

A 2013-2017-ben feltárt szelvények tanulsága szerint négy fő periódus határozható meg. A római erőd területén mind a középkori élet, mind a 20. századi szőlőművelés során történt bolygatások miatt a leletek nagyobb része másodlagos helyzetből került elő: nem minden telepobjektum keltezhető egyértelműen. (Az általános datálási nehézségeket illusztrálандó lásd a 7. táblát.) Végül az összesen 5479 db kerámiatöredék mintegy 63,3%-a, 3369 töredék köthető objektumhoz, a leletek maradék 36,7 %-a, 2010 töredék rétegből származik. Ezek között hozzávetőleg ugyanolyan

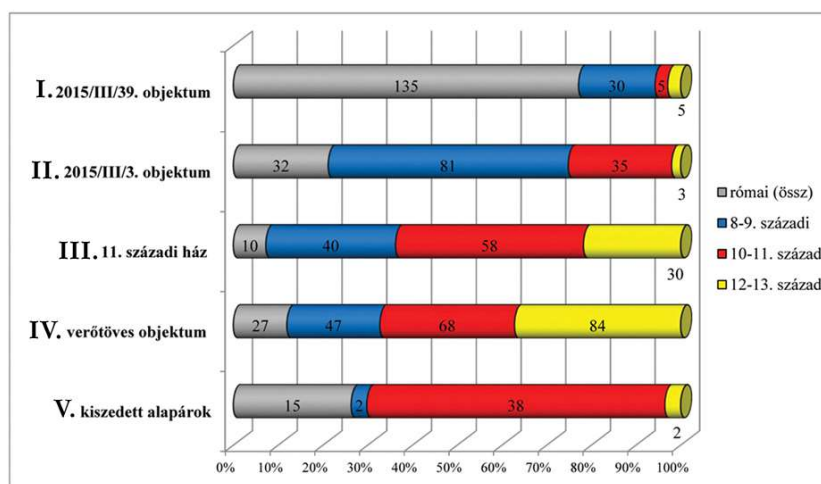
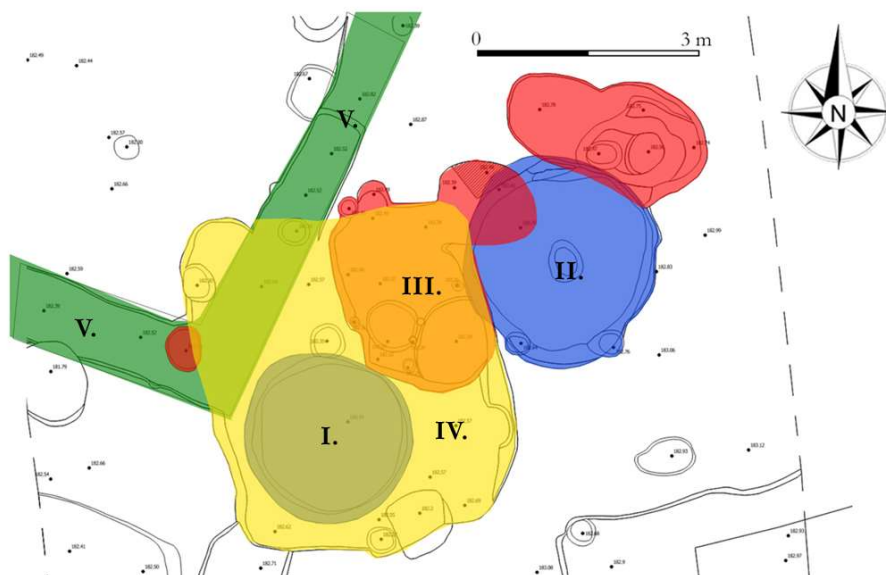
³¹² Az elemzés az 1955-1994 között végzett feltárások eredményeire vonatkozik, amelyet az előző fejezetben mutattam be.

arányban van jelen minden korszak. Az itt bemutatott leletanyag mennyiségi eloszlása az V. 3. 4. ábrán látható.

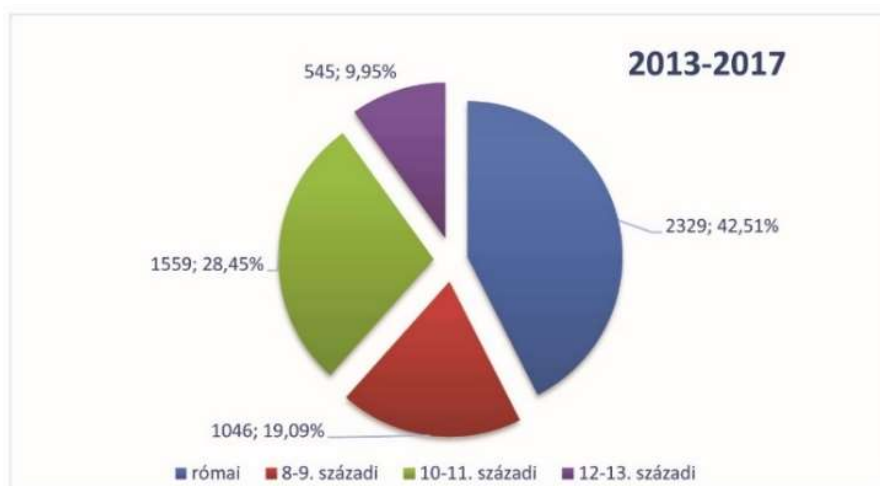
Az előkerült kerámia-leletanyag a hozzávetőlegesen egykorú suburbium kerámiaanyagához képest erősebben aprózódott, a formai klasszifikációhoz emiatt minimális információval szolgálhatnak csupán. A néhány kivétel azonban nagyobb variabilitást, de legalábbis némi eltérést jelez a suburbium anyagához képest – lásd a hengeres nyakú edényleleteket és az asztali kerámia néhány darabját (luxuskerámia, tálak) a központi helyen.³¹³ A sibrik dombi leletanyag korszak szerinti elkülönülése elsősorban a technológia meghatározásán alapul, amelyet - formai jellemzőiket tekintve irreleváns –, kisebb méretű töredékek is adatolhatnak. A két, már korábban is dokumentált korszak, a késő római kor, illetve a 10-11. század (a lelőhelyhez köthető történeti adatok alapján: 11. század) nagyjából ugyanolyan arányban jelenik meg, a teljes anyag 42,51%³¹⁴, illetve 28,45%-át alkotja. Mindenképp a honfoglalást megelőző időszakból, a 8. század végétől, illetve a 9. századból számolhatunk 1046 töredékkal (ez a teljes anyag 19,09%-a), és további 545 töredék (9,95 %) köthető a 12-13. századhoz, a leletösszefüggések alapján feltehetően a 13. század első felének időszakához.

³¹³ A Sibrik domb mellett épült kétperiódusú templomnál megfigyelt cölöpszerkezetes építményt s a hozzá kapcsolt kerámiát, többek között egy bordás nyakú edénytöredéket ismerünk még, szakirodalomból: Rácz 2017, 194, Fig. 4b.

³¹⁴ Fontos kiemelni, hogy az elsődleges feldolgozás során a római kori anyag ca. 16%-a kézzel formált, a túlnyomórész jellemző gyorskorongolt áru mellett. Az azonosításban nyújtott segítségért Horváth Friderikának tartozom köszönettel.

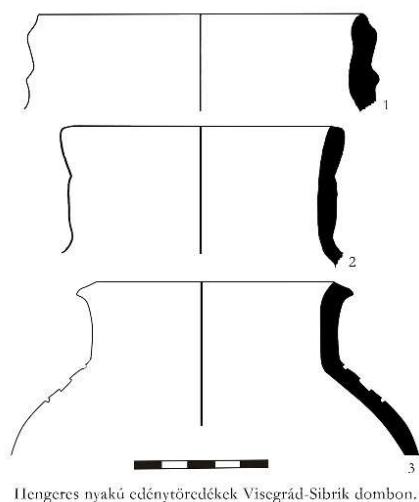

7. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 1. Szuperpozíciók a 2015/III. szelvényben; 2. A kiemelt objektumából előkerülő, meghatározott kerámiaanyag mennyiségi eloszlása.

V. 3. 4. ábra: A lelőhelyen előkerült kerámiatöredékek korszak szerinti mennyiségi eloszlása (2013-2017)

A jellemzően házi kerámiaként meghatározható kora középkori (értsd: 8-9. századi, illetve 10-11. századi) leletanyagot szinte kizárólag különböző méretű kézikorongolt fazekak, tárolóedények, ritka kivételtként tálak töredékei alkotják, az áttekintett anyagban a suburbiumhoz hasonlóan nem regisztráltam korongolatlan kerámiát. Amíg két esetben előfordulnak a 10-11. századi időszakra jellemző, egyébként igen ritka bordásnyakú edénytípus nyaktöredékei (V. 3. 5. ábra), illetve egy

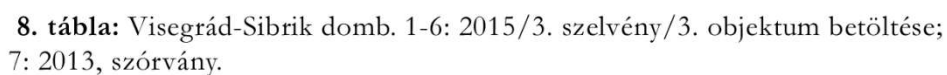
V. 3. 5. ábra: Hengeres nyakú edények töredékei

hengeres nyakú, de borda nélküli edény töredéke; ezzel szemben nem került elő egyetlen bogrács töredék sem.³¹⁵ A házikerámia mellett két jelentős kerámiatípus emelendő ki. A legfontosabb leletek egyikeként tartható számon a 9. századi ún. sárga polírozott luxuskerámia (9. tábla 3-6), mely kis számban, de jelen van a lelőhelyen, s amely a korabeli elit reprezentációs kelléke, asztali kerámiája volt az Al-Duna vidékén éppúgy, mint a Zala alsó folyásának Karoling központjában, Alsó-Ausztriában vagy a dél-morvaországi centrumokban.³¹⁶ A lelet típus megjelenése önmagában újdonságnak számít, tekintve annak idáig ismert dunántúli elterjedését. A másik ritka, vélhetően import kerámiaárut, a lelőhelyen pontosabban sem klasszifikációs alapon, sem leletösszefüggés segítségével nem keltezhető, 9-11. századi grafitos töredékek jelentik: négy töredék került elő az utóbbi évek sibrik-dombi ásásából.³¹⁷

³¹⁵ Mindez további adatként szolgál ahhoz az elgondoláshoz, hogy a kézikorongolt cserépbográcsok indulási kora kapcsán olvasható vita (Wolf 2003, Takács 2009) alapja nem időrendi, hanem regionális, és talán életmódbeli különbségekre vezethető vissza.

³¹⁶ 6 töredék: 2015/3. szelvény, 3 töredék, szórvány; 2015/3. szelvény/40. objektum másodlagos betöltése, 1 töredék; 2015/3. szelvény/1. objektum betöltése, 1 töredék; 2014/4. szelvény/felső, 0-50 cm, bolygatott réteg, 1 töredék. Általános: Herold 2010, Keltezésük a 9. század második felére: Szőke 2011, 534.

³¹⁷ Az adat, miszerint a grafitos import áru a leletanyag kevesebb mint 1%-át teszi ki, teljesen általánosnak mondható, összehasonlítva más egykorú központokkal. Lásd Merva 2016, 535, 89. lábjegyzet. A szomszédos Várkert dűlőn elhelyezkedő település grafitos kerámiájának SEM-EDX vizsgálata során valószínűsíthetővé vált a cseh- vagy morvaországi eredet. Ezúton köszönjük Dr. Szakmány György, Dalibor Vsiansky és Miroslava Gregerová munkáját.

³¹⁸ A VII. 3. 2. fejezetben térek ki rá részletesen.

8. század végi – 9. század eleji keltezés a helytálló. A 10-11. századi leletanyag áttekintése hasonló problémákat vet fel: a lelőhely esetében a 11. század egyéb régészeti megfigyelésekkel és az írott forrással adatolt és keltezett is, pusztán kerámiatipológiai alapon azonban a 10. századi fázis léte nem cáfolható, s így módon a kontinuitás kérdését ezen ponton nem dönthetjük el.

Fémleletek

A 8. század végi, 9. századi megtelepedésről Visegrádon, a lelőhely-feldolgozások előtt, Szőke Mátyás ásatásából csupán néhány szórványleletről volt tudomásunk: mint általános, ezek kiemelt fémlelet voltak: egy másodlagosan felhasznált késő avar kori kis szíjvég és 9. századi szárnyas lándzsa.³¹⁹

A lelőhelykomplexumot illetően felmerül, hogy a kései avar, illetve a Karoling anyagi kultúra részben egy horizontot takar: a kései avar fémleletek, illetve a Karoling anyagi kultúra sajátjai, elfogadván, hogy az utóbbiakat képviselő visegrádi leletek egy része a korai Karoling korból származnak, valójában egy időszakot jelölnének, valóban a 9. század első harmadáig tartó időszakot. Ebből a szempontból különösen megfontolandó a csekély fémanyag, amely az utóbbi évek ásatásaiból származik: a keleti határvidéken elhelyezkedő visegrádi Sibrik-dombon egy korai Karoling típusú, 8. század második fele - 9. század eleje közé keltezhető sarkantyú (9. tábla 1),³²⁰ s több, azzal egyidős, az avar kor kései szakaszából egy kisszíjvég és szőlőfürtös fülbevaló került elő (8. tábla 6-7).³²¹ Az ezt követő évtizedekből, a Karoling kor későbbi időszakából származik egy, a zalavári, 850-ben felszentelt Mária templom körül található temető egyik sírjából már ismert fülbevalótípus (9. tábla 2).³²²

Szuperpozíció, leletösszefüggés

A 20. századi rigolírozásnak köszönhetően sajnos értékelhető rétegsorok nem maradtak meg, amelyek a terület egészének stratigráfiáját illeti.

Ahogy azonban az már az idáig leírtakból sejthetővé vált, az objektumok keltezése, s ezáltal a periodizáció nem támaszkodhat kizárólag a leletanyag meghatározására. Az erőd területe, tekintve a sokszori megtelepedést, az objektumoknak a meglehetősen sűrű elhelyezkedését eredményezte. Sok esetben a szuperpozíciók, a leletösszefüggések, a mintázatként kirajzolódó ismétlődő jelenségek valószínűsítik az objektumoknak egy-egy horizonthoz való tartozását. Ahogy az objektumok lajstromát s a periodizált lelőhelyet megnézzük, szembesülünk kell azzal is, hogy a településobjektumok egy része nem keltezhető, mint ahogy azzal is, hogy az eredeti, római kori erődhöz tartozó objektumok száma a legcsekélyebb. Bár utóbbi leletanyagát tekintve szignifikáns (42,51% !), másodlagos helyzetben kerül elő, kevés biztosan a korszakhoz tartozó jelenségről tudunk számot adni. Részben ez adódhat abból, hogy a római erőd nem volt sűrűn beépítve a 4. században, részben köszönhető annak, hogy a 8-13. század során történt betelepedés erősen

³¹⁹ Ruttkay 1976, 299, Abb. 36. I. típus.

³²⁰ Kind 2007, 554, 549., Karte 1., 556. Abb. 3: 5. A 'Tassilokelchstilhorizont' részeként, 8. század második fele – 9. század eleje. A Karoling import leletek Kárpát-medencei időrendjét igyekezett tisztázni legutóbb Zbigniew Robak, így többek között a korai Karoling kor (0-1. fázis) vonatkozásában is: Robak 2018, 331-332. A visegrádi sarkantyúra hozható párhuzam pl.: Robak 2018, Fig. 2. 2., de formai párhuzamok ismertek többek között Profantová 2016 tanulmányában is (pl.: Profantová 2016, 28, Obr. 14).

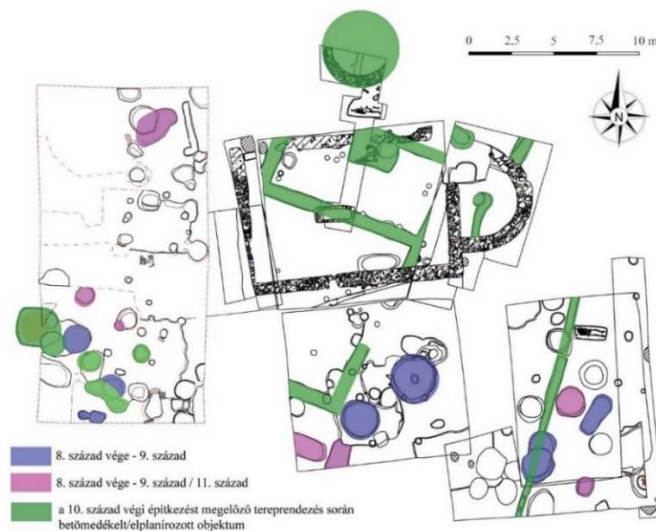
³²¹ Eichert kronológiája szerint a kronológiai plafon a 9. század utolsó harmada: Gruppe B. Eichert 2013, 423-425, ill. 424, Abb. 4.

³²² Fülbevaló a 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése. Szőke 2003, 313, 58. kép. A fülbevaló előképe lehet: Pilismarót-Basaharc 177. sírjának lelete: Fettich 1965, 59, vagy a Zala völgyének szintén egykorú leletei, pl. Söjtör 20. sír ún. 'Bommelohrring mit leicht konischen Anhänger' típusú fülbevaló: Szőke 1992, 962, Taf. 38., ahol a felső időrendi plafon a 9. század első harmada, az ún. 'endawarische Periode' (Szőke 1992, 886, Abb.1.), Szőke 2011, 534.

bolygatta a korábbi tábornak, s a római épített struktúrák romjai (legalább a többségük) a középkorban újra felhasználásra kerültek.

9. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 8. század vége-9. századi, Karoling-kori leletek:
 1: Sarkantyú. 2013/1. szelvény/4. objektum betöltése (palánkfal alapárka);
 2: Csüngő. 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése;
 3-8: Kerámialeletek. 3-6: Polírozott asztali kerámia. 2015/3. szelvény, szórvány;
 7: 2015/3. szelvény/1. objektum betöltése;
 8: 2014/4. szelvény/felső, 0-50 cm, bolygatott réteg;
 9: Szárnyaslándzsa (Szőke Mátyás ásatása, szórvány)

Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017)

V. 3. 6. ábra: Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017) a 8-9. századi periódus, illetve a 10. század végi tereprendezés során betemetett, elplanírozott objektumok jelölésével

A leletanyag keltezése mellett (V. 3. 10. ábra) időrendi támpontot nyújt a horizontok meghatározásához az egyértelműen elsődleges betöltéssel rendelkező objektumok köre. A 8-9. századi horizonthoz köthető közvetlenül egy ötvöskemence, melynek betöltésében az ötvöstevékenységek leletei közül ki kell emelnünk a kerámiasalakkal összemaszatolódott illetve -salakosodott főzőfazekakat, (pl.: V. 3. 7 ábra, bal) melyek a leletgyűttesen belül a legmegbízhatóbb keltező értékkel bírnak. (A másodlagosan felhasznált háztartási hulladékot, miután felhevítették, majd porították, talán az öntőtégely nyersanyagául használhatták.³²³) Meg kell jegyezni, hogy az elsődleges betöltésben előkerült öntőtégelyek datálhatósága csak tágabb intervallumban releváns, önmagában nem jelentene biztos adatot az objektum korára nézve: az ún. batyufarmájú tégelytípus a 9. századi leletgyűtteseknek valóban karakteres eleme, de a 10-11. században is előfordul.³²⁴

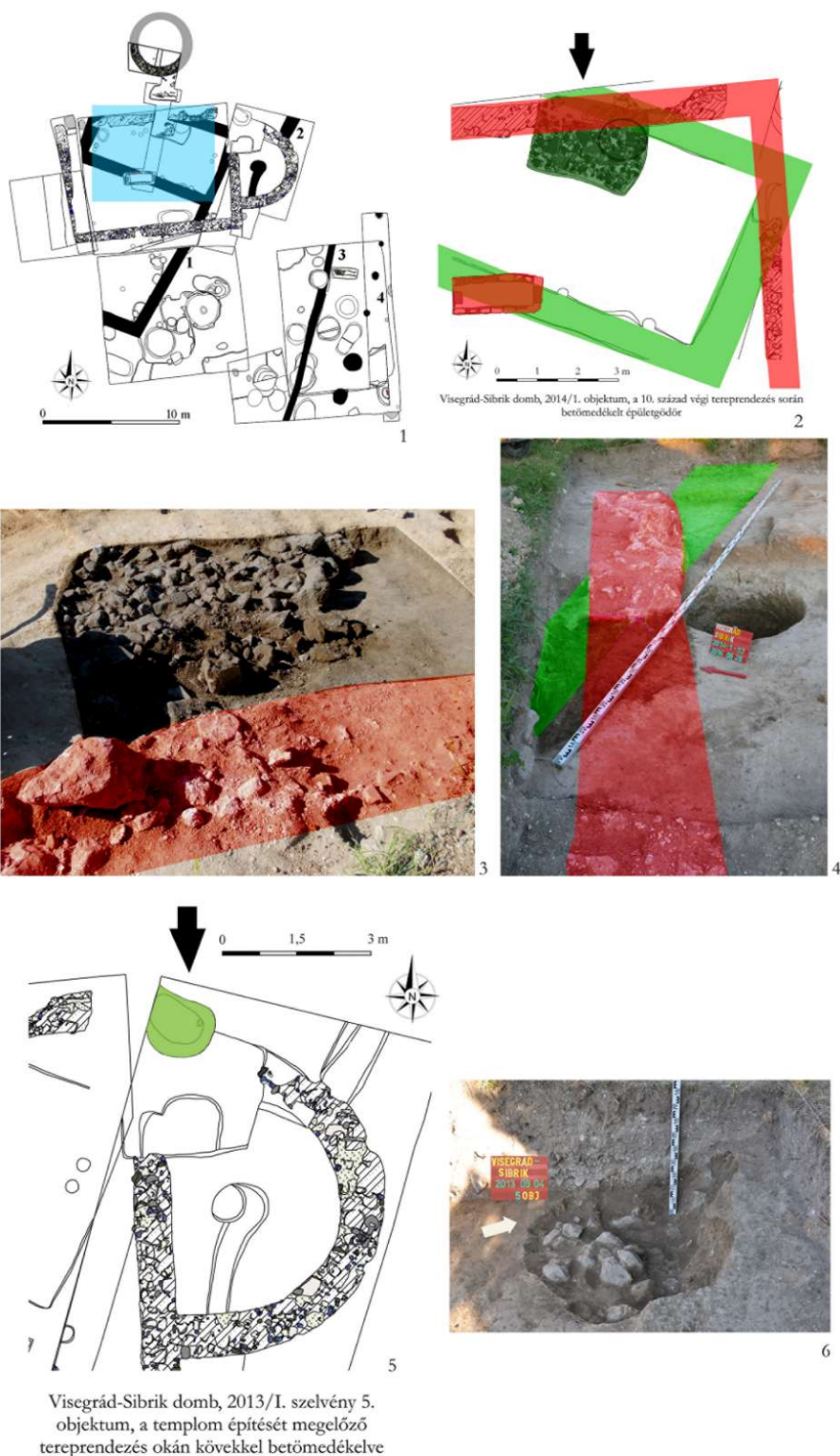
V. 3. 7. ábra: A kerámialeleteken megfigyelhető egyéb tevékenységek nyoma. Balra: az ötvöskemencében kerámiasalakkal maszatolódott fazéktöredék, illetve jobbra: vélhetően a templomépítés során habarccsal összekeményített peremtöredék

Az államalapítás kori ispánság kiépítését megelőzően – természetesen és régészetileg valóban megfigyelhetően – tereprendezés, planírozás történt. Ehhez a jelenséghez köthető számos olyan objektum, mely a 10. század végi építkezések idején még nyitva lehetett (tárológödrök, épületgödrök, alapárkok), vagy romos állapotban találhatták az újonnan érkezők (földfelszíni paticsfalú ház, újrahaszánt római kori kőépületek és egy ciszterna). A feltételezést egy kőépület kiszedett alapárka és habarccsal és nagy mennyiségű állatsonttal való betömődés bizonyítja,

³²³ A különféle művességekről 1986, 87, XXII. fejezet (Olvasztótégelyek aranyhoz és ezüsthöz) ír erről.

³²⁴ Például a prágai Vyšehradról: Moucha et al. 2015, 400-402, Obr. 15.11-12.

emellett (bedöntött?) paticsfalomladékok és habarcs nélküli terméskövek, olykor kváderkövek, melyek gyakorta előfordulnak korábbi objektumok másodlagos szándékos betöltéseként.

10. tábla: Visegrád-Sibrik domb. Az ispánság építését megelőző tereprendezés nyoma.
1. A feltárt szelvényekben megfigyelhető struktúrák (feketével jelölve). Nyugatról keletre: 1: az ispánsági központ építését megelőző (legalább) kétosztatú kőépület kiszedett alapárka; 2: a 9. századi palánkfal alapárka; 3: (kora?) középkori árok részlete; 4: (kora?) középkori építmény oszlophelyei.
2-3. 2014/1. objektum, a 10. század végi tereprendezés során betömedékelt épületgödör.
4. a kétosztatú kőépület kiszedett alapárkának, az épületgödörnek és a templomnak szuperpozíciója. Zölddel jelölve a 10. század végi tereprendezés idején eltakarított struktúrák, pirossal az államaalapítás kori templom és temetkezés. **5-6.** 2013/1. szelvény 5. objektum.

A leletanyag kevésbé, azonban a sokszoros szuperpozíciók jobbára segítik egy objektumcsoport, a meglehetősen egységes formájú s méretű tárológödrök keltezését, melyek egy részének betöltését szintén a másodlagos, szándékos, erősen köves betömedékeltség jellemez. Ezek az objektumok vélhetően szintén az államalapítás korát megelőző központhoz tartozhattak. (Ugyanilyenek kerültek elő a suburbiumban feltárt teleprészletnek kizárólag a 8-9. századi részéből.) Ezekbe az objektumokba, melyek feltételezésem szerint a 8-9. századi központ romjai voltak, elvértve került megmaradó hulladék – néhány állatcsonttól és kerámiatöredéktől eltekintve, melyek részben a 8-9. századból, részben a 10. század végi betömedékelés idejéből származhatnak.

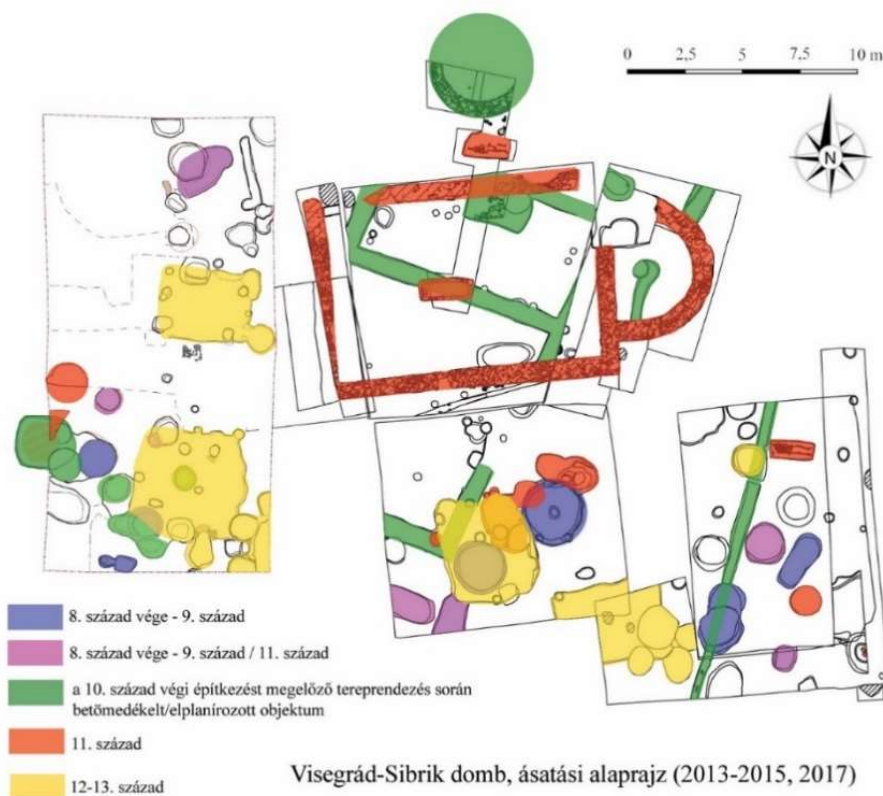
Ilyen a korábban már emlegetett kétosztatú kőépület kiszedett alapárkának betöltéséből származó (sajnos csekély számú) kerámiaanyag, melyből a legkésőbbi, azaz a 10–11. századi kerámia keltezi az épület lebontásának, az ispánsági központ kiépítésének idejét – innen tudjuk: az ezredfordulót. Érdeemes megemlíteni a leletgyűttesből azt a peremtöredéket, amely törésfelülete habarcsos – a templom építésénél összemaszatolódott 10. század végi hulladékról van szó. (V. 3. 7. ábra)

Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017)

V. 3. 8. ábra: Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017) a bizonytalan keltezésű, tehát 8-9. századi/11. századi periódus, illetve a biztosan 11. századi periódushoz tartozó objektumok jelölésével.

A 11. századi horizonthoz, melyet az írott forrásból, s bizonyíthatóan a korábbi ásatások eredményeiből ismerünk (középkori lakótoronnyá átépített római kaputorony, illetve további kőépületek), az erőd belterületén végzett feltárások nyomán kevés biztosan keltezhető településobjektum tartozik. A bizonytalan kora középkori gödrök mellett egy jól keltezhető veremház került elő, melynek datálását a ház agyagkemencéjének platnijába tapasztott töredékek a 11. századra keltezik (többek között a fogaskerékmintával díszített fazéktöredék).

V. 3. 9. ábra: Visegrád-Sibrik domb, ásatási alaprajz (2013-2015, 2017). Periodizáció.

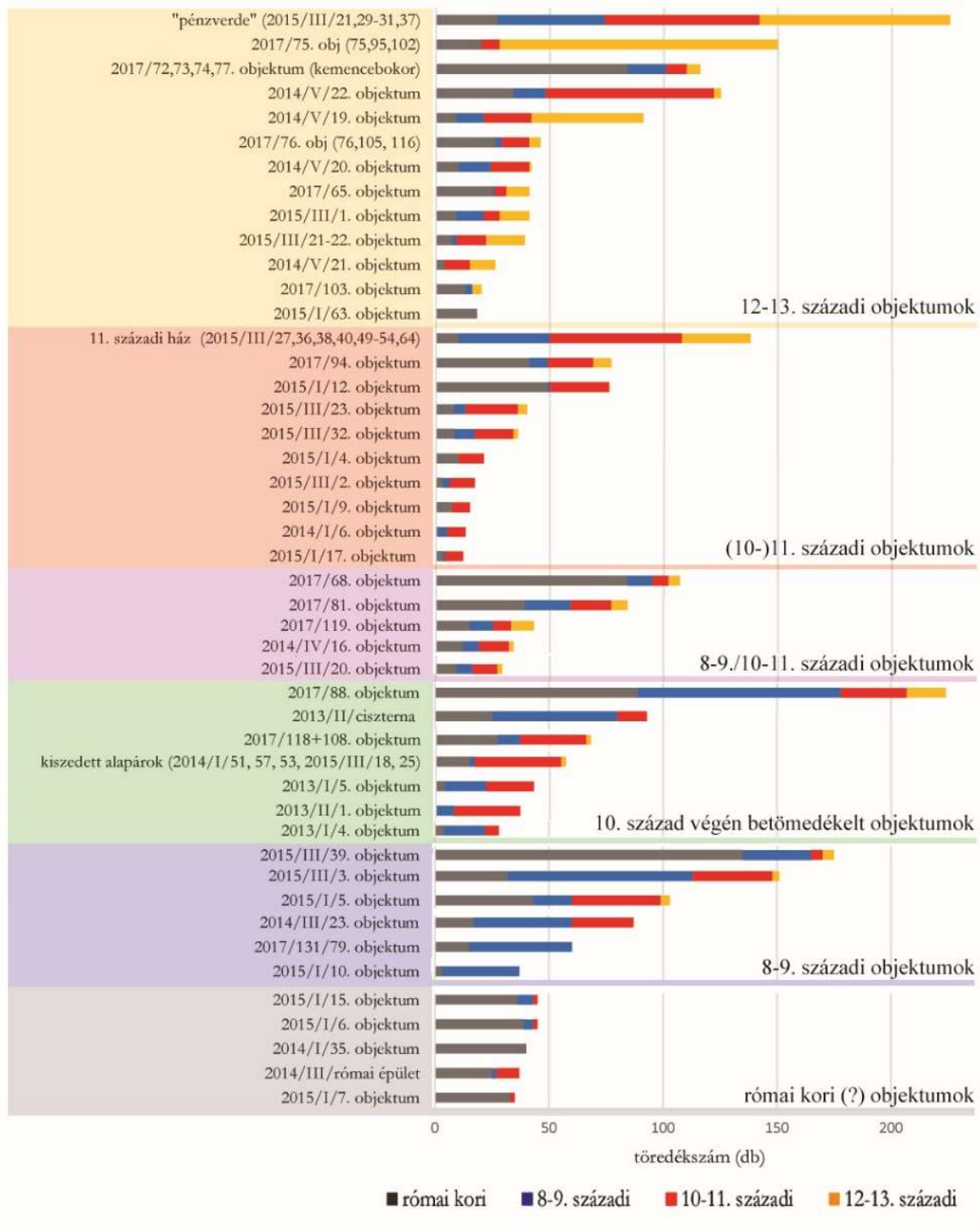
A későbbi, jól adatoltan a 13. század első feléből származó leletek és horizont bemutatására – tekintve a kutatási témát s a kompetenciámat - nem vállalkozom,³²⁵ érdemes megemlíteni azonban annak a késő Árpád-kori pénzverőhelynek a nyomát, melyről egy épületgödör betöltésének leletanyaga árulkodik (a két verőő mellett műhelyhulladék, s Friesachi denárok). Az objektumot egy vastag habarcsos réteg zárta, mely feltételezhetően az ispánsági vár felhagyásakor a templom szétszedésével állhat összefüggésben. Egyben utal arra, hogy a fellegrvár kiépítéséig a Sibrik-domb jelentős központ lehetett.

Radiokarbon adatok

Megfigyeléseinket, s a planírozás idejét radiokarbon mérések segítettek eldönteni. Két, 2013-ban feltárt objektumból (2013/4-5. objektum) származó minta meglepően korai dátumot ad, mely a régészeti adatokkal való összevetés után a 8. század második fele – 9. század eleji, tehát a korai Karoling korra való keltezést jelentheti. A 2013-2014 során feltárt templomhoz tartozó 2 sírból (2013/1-2. sír), s a templom alatt húzódó kőépület kiszedett alapárkának szándékos (másodlagos) betömködéséből (2014/57. objektum) vett minta radiokarbon adata pedig mind az ezredforduló körüli évtizedekre utal. (A korrekt adatokat lásd az objektumleírásoknál.)

³²⁵ Az ispánsági központ 13. századi horizontjával szakdolgozata keretében Szabó Balázs Sándor foglalkozik majd (MA hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészet Tanszék).

Visegrád-Sibrik domb (2013-2015, 2017), a leletanyaggal és stratigráfiai megfigyelések nyomán keltezett objektumok kerámiaanyagának korszak szerinti mennyiségi eloszlása (n>11)

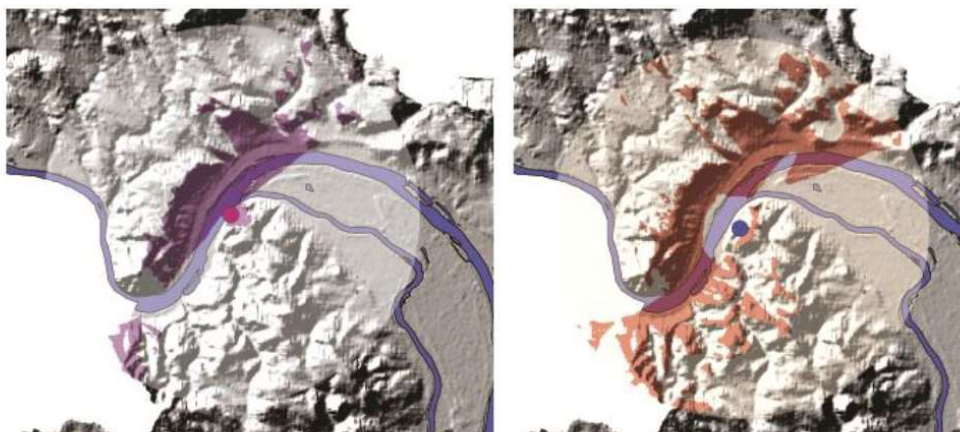

V. 3. 10. ábra: A keltezhető objektumok kerámiaanyagának korszak szerinti mennyiségi eloszlása (min. 12 töredék)

V. 3. 3. 2. A 8. század vége – 9. századi központ

Az új feltárások kezdetén vált nyilvánvalóvá egy késő avar kori, illetve Karoling anyagi kultúra jelenléte a lelőhelyen. Az első eredmények még nem tették egyértelművé, hogy a horizont egy kis számú szegény közösség a romok közé való esetleges betelepődését jelezte, vagy egy komolyabb

építkezésről lehetett szó, amit a hely központként való kialakításának igénye hívott elő a 8. század végén. A további kutatások azonban, egyrészt a fent említett leletanyag ismeretében, illetve a feltárt struktúrák értékelésével tisztázták, hogy az egykori római erőd, mint hely kiválasztása vélhetően előnyösnek bizonyult, tekintve földrajzi elhelyezkedését (a Duna, mint határ mentén), illetve természetföldrajzi viszonyait – azaz hogy stratégiai pontként rá lehetett látni a folyóra a ’magas helyről’. A helykiválasztás mellett a legfontosabb azonban a feltárt struktúrák minősége, mely egyértelműen a hely központ-jellegére utal.

Összeláthatósági vizsgálat (Viewshed analysis). Bal oldal: Láthatósági viszonyok 8 km-es körben Visegrád-Sibrik domb, mint központi hely a tatárjárás idejéig, a római ill. Karoling Pannonia provincia határánál. Jobb oldal: Láthatósági viszonyok a tatárjárás után épült visegrádi fellegrárból

V. 3. 11. ábra: Összeláthatósági vizsgálat a „rég” és az „új” várból.

Számos olyan erődtett hely létezhetett a kora középkorban, mely ugyanígy Vysehrad/Vyšehrad/Vyšgorod névre hallgatott, s vélhetően kora középkori eredetű. Mindezek közül ma már csekély számban áll rendelkezésre adat: 9. századi erőd lehetett a szlovákiai Turócszentjénő határában regisztrált Vyšehrad,³²⁶ ahogy a prágai Vyšehrad legkorábban egy 11. századi központ volt,³²⁷ vagy a kijevi Vyšgorod,³²⁸ melyek – ahogyan arra beszédes elnevezésük is utal –, hasonlóan a Dunakanyarban található Visegrádhoz, magaslaton helyezkedtek el. (V. 3. 11. ábra) Sok egykorú központ természetföldrajzi körülményeit tekintve azonban a visegráditól eltérő: ha figyelembe vesszük az Alsó-Zala völgyi központot és agglomerációt, vagy a délmorvaországi lelőhelyeket (Breclav-Pohansko, Mikulcice-Valy, Uherské Hradiste), melyek síkságon, esetleg mocsaras vidéken helyezkednek el.

Az objektumok ismertetése

A Sibrik dombon feltárt szelvények tanulsága szerint, ahogy erre már korábban utaltunk, a 8-9. századi horizont összképe egyértelműen eltér a korabeli falusias településképtől, gondoljunk csak a korábban bemutatott, suburbiumban elhelyezkedő teleprészletre. A két bizonytalan keltezésű földfelszíni struktúra nyomától eltekintve – a domináns háztípus a földbemélyített veremház a Várkertben, s a nagy tárológödrök mellett a szabadtéri sütés-főzés nyomát sikerült még dokumentálni. Ezzel ellentétben, az idáig felderített információk szerint a Sibrik dombon egy ennél komplexebb, a korabeli elithez köthető életteret kell elképzelnünk.

³²⁶ Remiášová 1977.

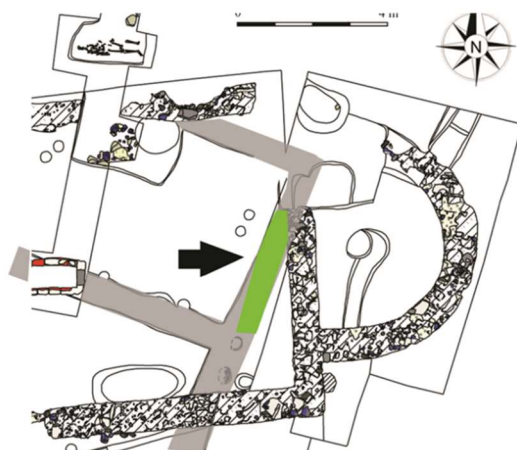
³²⁷ Moucha et al. 2015, 346, Obr. 13.17. A 11. századi központot megelőző középkori horizontnak nincs nyoma, összesen 7 db töredék köthető a 6-9. századi időszakra.

³²⁸ Bohusevč 1951, Callmer 2007.

Reprezentációs tér

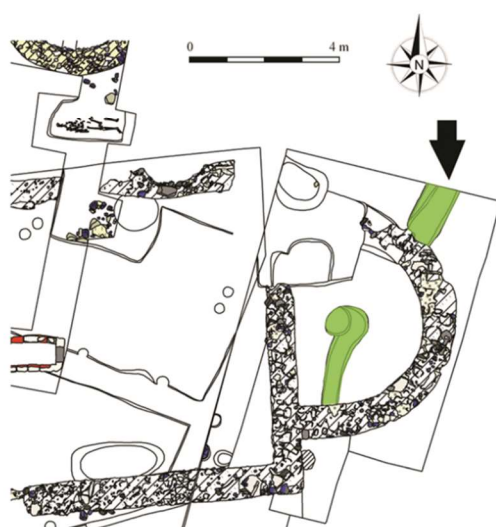
Paliszádfal

Az 1 ha alapterületű erőd nyugati felében, 2013-ban nyitott szelvényünkben került elő egy paliszádfal alapárkának összesen 6 m hosszú szakasza, amit vélhetően a kapu tagolt.

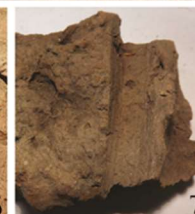
Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. szelvény nyugati szélé. A templomnál korábbi, "puha, szürke réteg", későbbiekben feltárt kétsztrátú kőépület kiszedett alapárkának részlete

1

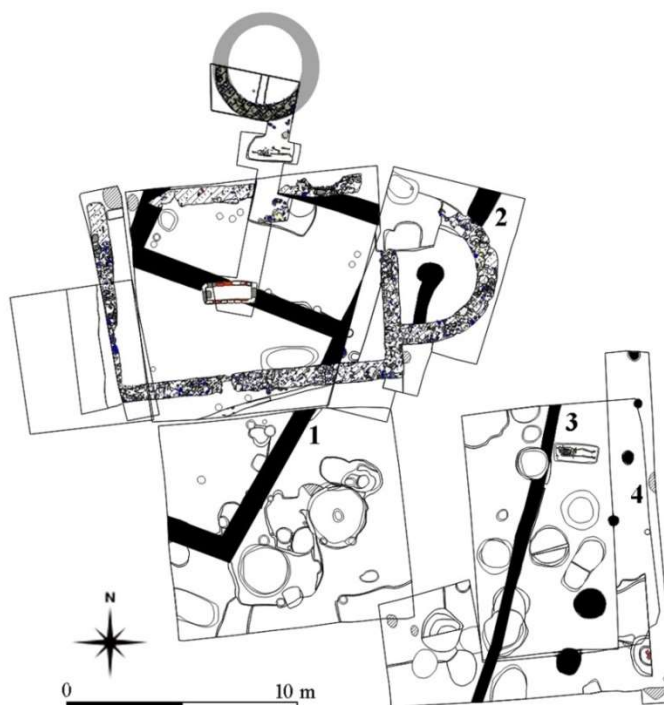
Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. szelvény 3-4. objektuma, a templom apszisa alatt húzódó paliszádfal alapárka

4

11. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-3. 2013/I. szelvény nyugati szélé. A templomnál korábbi, "puha, szürke réteg", későbbiekben feltárt kétsztrátú kőépület kiszedett alapárkának részlete, állatcsontokkal betömődve. 4-6. 2013/I. szelvény 3-4. objek-

Egyelőre kérdéses, hogy a paliszád a tőle keletre vagy nyugatra elhelyezkedő területet keríthette be, mint ahogy egyelőre az sem tisztázott, hogy a hozzávetőlegesen azonos tájolása tőle mind nyugatra (kétosztatú kőépület), mint keletre elhelyezkedő objektumok (árok, oszlopsor) összefüggésbe hozhatóak-e egymással, esetleg egyazon struktúra elemei. (V. 3. 12. ábra)

V. 3. 12. ábra: A feltárt szelvényekben megfigyelhető struktúrák (feketével jelölve). Nyugatról keletre: 1: az ispánsági központ építését megelőző (legalább) kétosztatú kőépület kiszedett alapárka; 2: a 9. századi palánkfal alapárka; 3: (kora?) középkori árok részlete; 4: (kora?) középkori építmény oszlophelyei

Minden igyekezet ellenére az objektum folytatását délnyugati irányban nem sikerült diagnosztizálni (V. 3. 13. ábra), s az sem kizárt, hogy a jövőbeli ásatások azt is módosíthatják, hogy az alapárok milyen földfelszíni paticsfalú épület eleme lehetett.

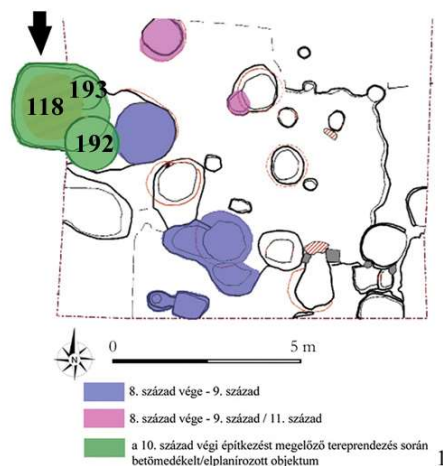

V. 3. 13. ábra: A várkapolna apszisa délnyugat felől

Épületnyomok

Földfelszíni boronaház

Az erődben idáig egy földfelszíni építményt, cölöphelyek híján talán talpas boronaház nyomát találtunk: egy leégett (kisebb részén kerámiasalakosodott) paticsomladék került elő több réteg vastagságban, ca. 1,5 m²-nyi területen tudtam megfigyelni.

12. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 2018/118. objektum: 1.: az objektum az összesítő rajzon; 2.: az objektum a 192-193. gödrök összefüggésében; 3.: az objektum betöltésére boruló a paticsfal-omladék; 4.: a leégett paticsfal-omladék részlete, vesszőlenyomattal. 5.: a gödörkomplexum (118, 192, 193. gödrök, az objektum nyugati metszetének fotója.

1

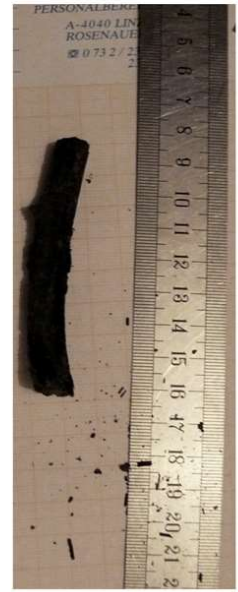
2

3

4

5

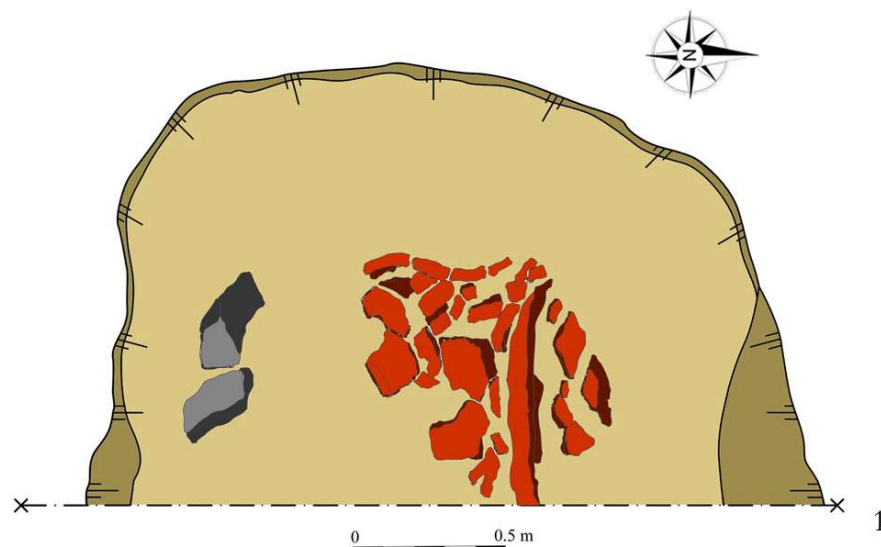

6

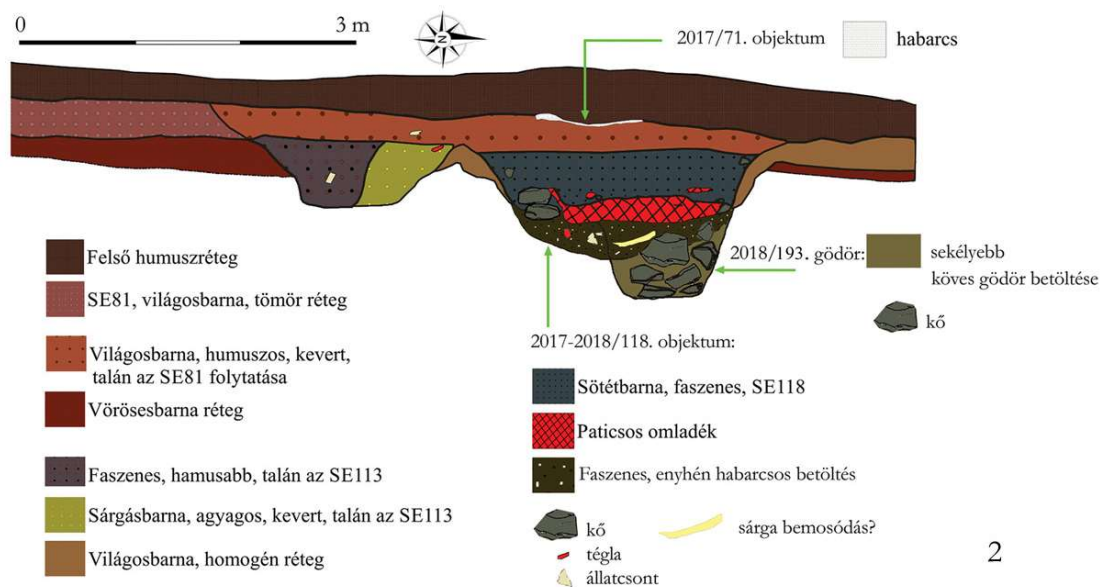

7

13. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 2018/118. objektum: 1.: a paticsfal-omladék a bontás első fázisában; 2.: a 118. objektumot elvágó 192. objektum északról (erősen köves betöltéssel: terméskő és kváderkő); 3-7. **Részletfotók:** 3.: a paticsfal síkjába ágyazódott maglelet; 4.: a paticsfaltöredékek belső oldalán látható vesszőlenyomatok; 5.: elszenesedett vesszőlelet; 6.: a leégett omladék között lelt kalcinált állatcsont és kerámiatöredék; 7.: a magas hő hatására salakosodott paticsstöredék.

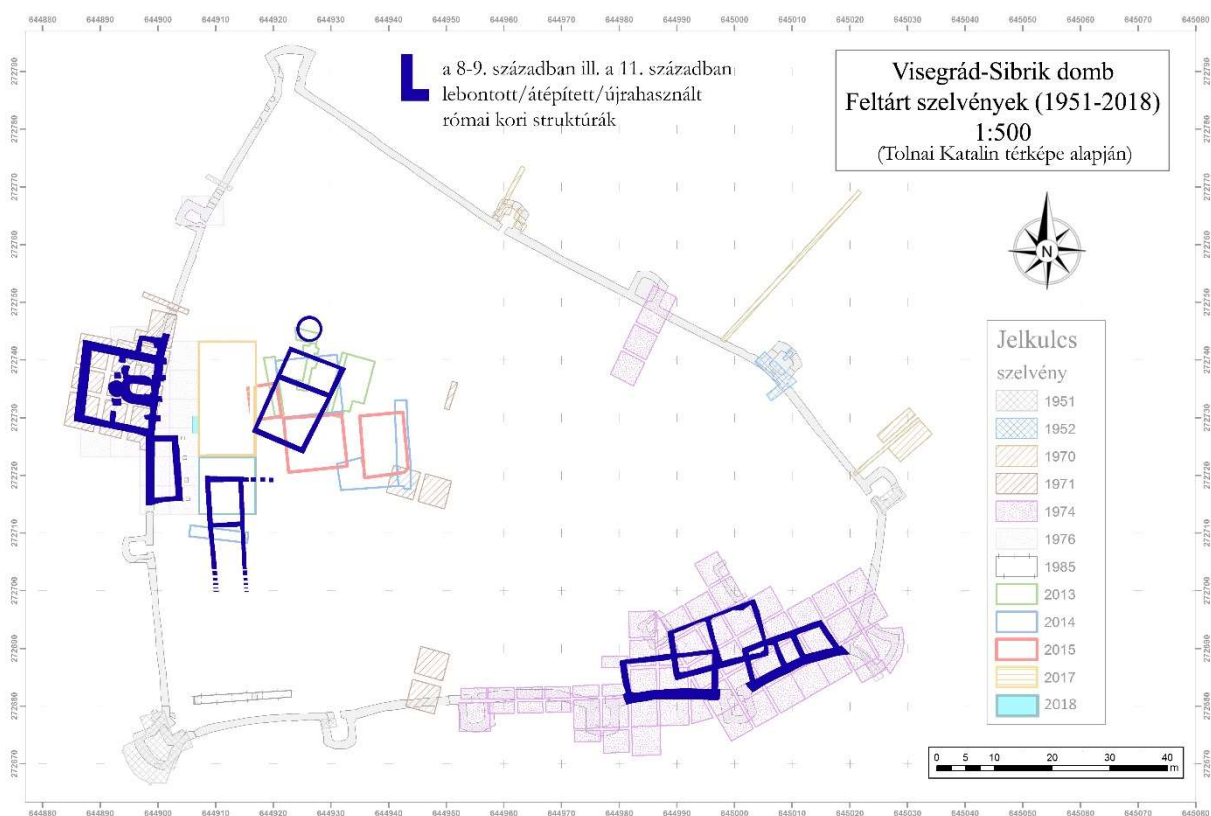
Visegrád-Sibrik domb. 2017/nyugati metszetfal.
(Rajz: Boruzs Katalin, Szabó Balázs, kiegészítés: Merva Szabina)

14.tábla: Visegrád-Sibrik domb. 2018/118. objektum: 1.: az objektum betöltését záró paticsfal-omadék részletrajza; 2.: a nyugati szelvényfalon megfigyelhető stratigráfia.

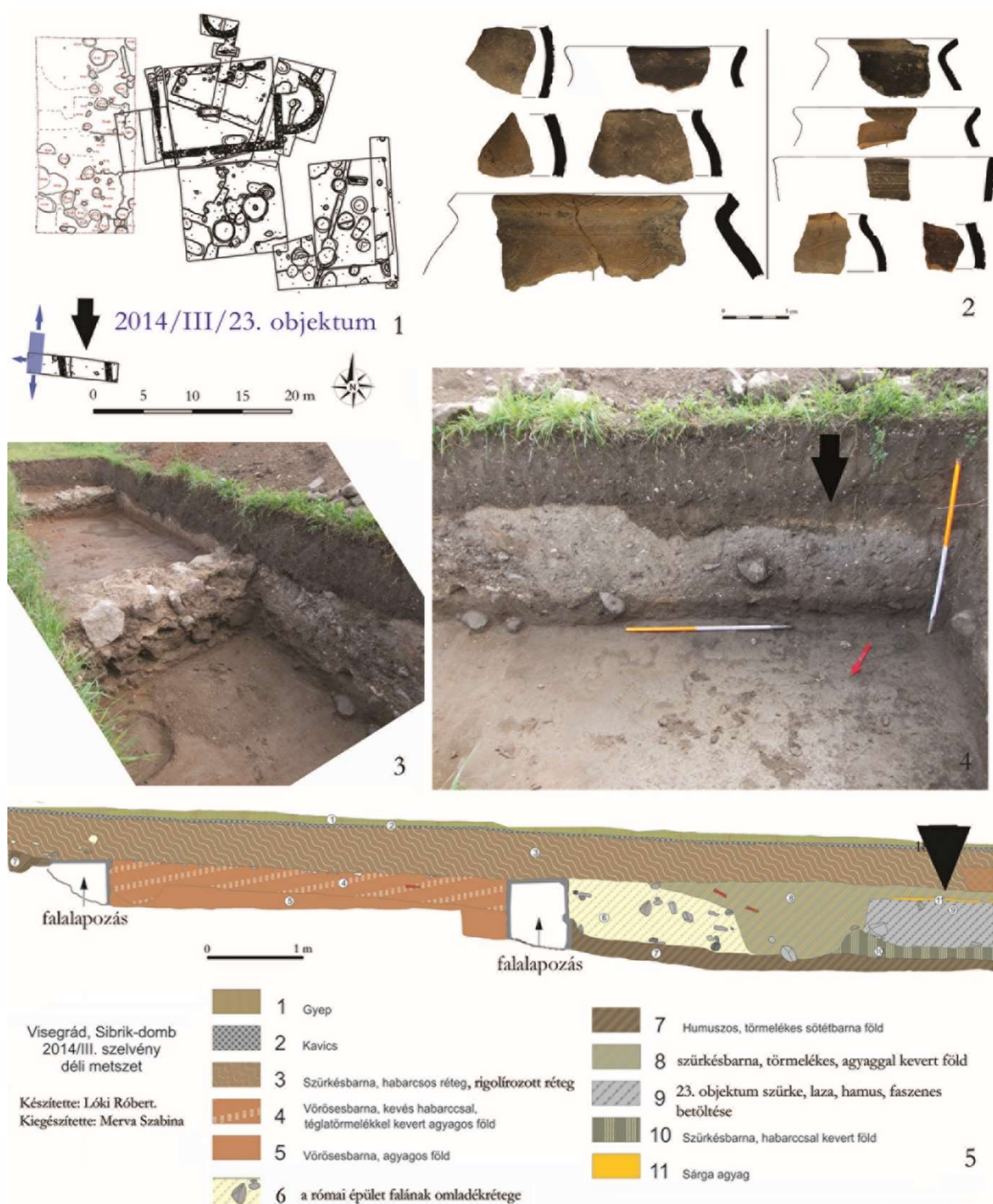
Újrahasznált/átépített római kori struktúrák

Ahogy azt a korábbi kutatás már tisztázta, az erőd nyugati oldalán található torony a középkor idején került átalakításra, ekkor építették át nagyobb méretű lakótoronnyá. A tábor délnyugati részén a középkorban kijavították a romos falakat, és több periódusban építették/újították a középkori kétsztrátu palotaépületet. A korai feltárások teljes leletanyagának ismerete nélkül ezen középkori építési fázisok idejéről nem lehet megalapozottan véleményt formálni, az új adatok mégis felvetik a kérdést, a középkori építkezések vajon mindenképp leghamarabb az ispánság kialakításakor indulhattak-e. Azaz felmerül a kétely: számolnunk kell-e a korábban az erőd fala mentén azonosított épületeknek (vagy egy részüknek) a 9. századi építésével/újraépítésével/használatával is? (V. 3. 14. ábra)

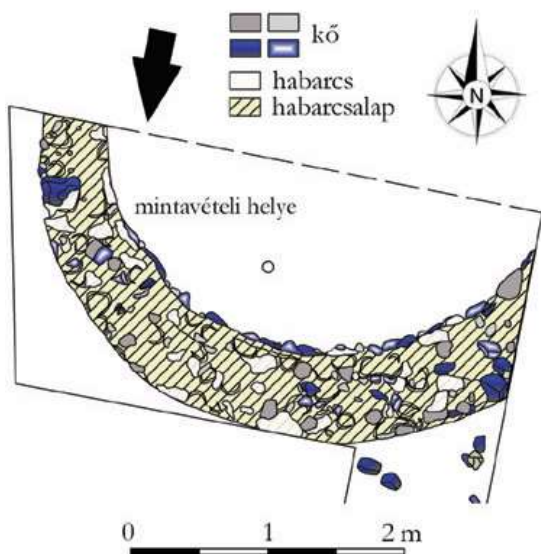

V. 3. 14. ábra: A 8-9. században ill. a 11. században lebontott/átépített/újrahasznált római kori struktúrák kékkel kiemelve.

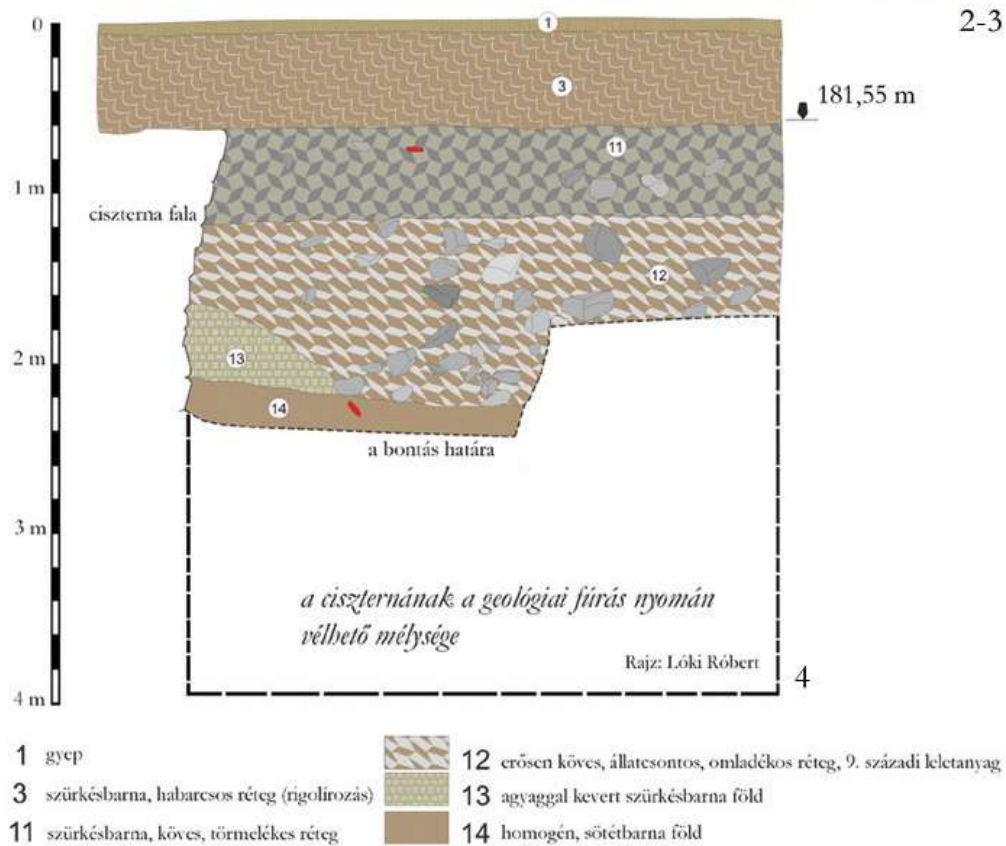
Fentebb a 10. század végi tereprendezés összefüggésében már említésre került egy római kori ciszterna, melynek másodlagos betöltésében 9. századi leletek is voltak, s egy, a várkapolna alatt elhelyezkedő kőosztagú kőépület lebontása is az ezredforduló idejére tehető. Az épülettől délnyugatra elhelyezkedő, a 2010-ben készült magnetogramon kirajzolódó, majd részleteiben 2014-ben, ill. 2018-ban feltárt többsztagú épület kapcsán is ugyanezen szituációnak a lehetősége merül fel. A Sibrik-domb nyugati oldalán tapasztalható enyhe lejtőt ki kellett egyenlíteniük, ami az épület részletének szelvényében (2014/III. szelvény), az északi és déli metszetszfalon szépen kirajzolódik. A római kori épület nyugati falától nyugatra a hozzá tartozó épülettörmelékes omladék került elő, vele egy szintben a 2014/III/23. jelenség, mely vélhetően egy kora középkori feltöltés lehetett (az innen előkerült töredékek közül a legkésőbbiek kora Árpád-koriak). A jelenséget az idáig feltárt szelvényeket tekintve ca. 1,5 méter szélességben, ill. ca. 4 méter hosszan lehetett követni észak-déli irányban (tekintve a 2014-es, illetve 2018-as szelvények vonatkozó részét, s a köztük húzódó 2 méter széles feltáratlan területet). A feltöltésnek (pontosabban amit egyelőre feltöltésként értelmezhetünk) jelenleg csupán a keleti kiterjedése tisztázott. Bár a rigolízás a rétegsor felső részét felismerhetetlenségig megrongálta, az világosan látszik, hogy a lebontott római épület falalapozásra, s a vele nagyjából egy magasságban megmaradt 23. objektumra egy – sajnos leletmentes – szürkésbarna, enyhén törmelékes réteg húzódik. Ezen réteg képződése már egyértelműen akkor történhetett, mikor az épületet a földdel egyenlővé tették.

Mivel a 8-9. századi horizont bizonyított a területen, vélhető, hogy a középkori építményeket, amelyek akkoriban egyértelműen álltak, kijavították s újrahasználták (hacsak nem fogadjuk el azt a kevésbé életszerű elképzelést, hogy régi romokat kerülgetve tartotta fenn udvarházát a kora középkori elit). Óvatos megjegyzést kell tenni annak kapcsán, hogy a 10. század végén lebontott kétosztatú épület méretét s formáját tekintve emlékeztet a korabeli palotaépületekre. (V. 3. 19-22. ábra)

Visegrád-Sibrik domb, az eredetileg római kori ciszterna, a 10. század végi tereprendezés során betömedékelt objektum

16. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-4. A római kori ciszterna, mint a 10. század végi tereprendezés során betömedékelt objektum.

A kézművesség tere³²⁹

Ötvöskemence

2017. augusztusában az 1976-os szelvényekhez igazodva, az erőd nyugati részén, a középkorban átépített lakótoronytól ca. 10-15 méterre keletre nyitottuk a szelvényt. (17. tábla: 1) A 131. szelvény déli szélén került elő egy kivételesen szerencsés lelet, a kora középkori horizonthoz köthető ötvöskemence. Jelentősége a lelőhely keretein túlmutat, tekintve hogy a korabeli ötvösség kemenceleletei, összefüggésben rövid használatukkal, általában nem, vagy igen csekély információt megőrizve kerülnek elő.

A kürtős, felülről nyitott, körte alakú objektumot a jelenlegi felszín alatt kb. 50 cm-re észleltem. A majdnem ép, vélhető intenzív használattól erősen megégett, összerogyott kemence méretei a következők: hossza 70 cm, legnagyobb szélessége 54 cm, belmagassága 20 cm, a megmaradt, 28 cm átmérőjű kürtőrész belmagassága pedig 26 cm. A kemence szája az objektum keleti végénél található, mely felől egy sekély (5-15 cm mély, 92*70 cm nagyságú) munkagödört sikerült megfigyelni. (17. tábla: 2-6) Az objektum betöltéséből számos öntőtégely, illetve öntőtégelytöredék, nyersanyag hulladék, beolvasztásra szánt római kori kistárgyak (átlyukasztott érme,³³⁰ aranyozott bronz szegecs, tűk), megégett kövek, kiégett agyagtárgyak (agyag téglatestek és kocka), illetve csont (állatcsont, s feltűnően nagy arányban halcsont) került elő.

A ritka lelet valószínűsíthető datálását az a szerencsés körülmény adja, hogy az objektum betöltése elsődleges, a leletanyag nem kevert.³³¹ A kormeghatározásra alkalmas kerámiatöredékek többsége a kemence hőjének hatására másodlagosan erősen megégett, így felületük üvegessé vált (vitrifikálódott), illetve más tárgyak kerámiasalakjával maszatolódott. A megfigyelés azért kap kifejezett hangsúlyt, mert ezen tárgyak közvetlenül a kemence használatához köthetők, s egyben azzal egykorúak. Felmerül, hogy a kemence betöltésében, illetve a munkagödörben talált edénytöredékek újra felhasznált háztartási hulladékként (összetört házikerámia) értelmezhetőek a színesfém olvasztására használt kemence vonatkozásában. A kora középkori házikerámia lassú formai, illetve díszítésbeli változására, illetve a lelőhely periodizációjára való tekintettel az objektum nem keltezhető pontosabban, mint a 8. század második fele – 9. századi időszak.

A kemence működése, a leletek értelmezése³³²

A hasonló feltárt kemencékből kiindulva, valamint a talált csekély mennyiségű réz(ötvözet) és arany nyersanyag hulladékból,³³³ illetve az öntőtégelyek kis úrtartalmából (max. 4-5 cl) következtetve, a kemencében feltételezhetően színesfémeket olvasztottak.

Az objektumban hat ép vagy kiegészíthető öntőtégely és további számos töredék került elő. A másodlagosan felhasznált, beolvasztásra szánt római tárgyak,³³⁴ illetve a vékony, nyírbált fémlamezek kétségtelenül nyersanyag hulladékok. A – részben az öntőtégelyekben lelt –

³²⁹ Kézművestevékenységre utaló nyom az alább bemutatásra kerülő ötvöskemence mellett egyelőre nem került elő. Másodlagos helyzetben volt egy vassalak és egy fémolvadék a 2015/III. szelvényben, amely kohó, vagy kovácsműhely nyomát jelölheti.

³³⁰ Az előlapon kivehető alak talán Principi Iuventutis ábrázolása lehet. Vö. Plant 2009, 5, fig. 26.; 61, 324 tpq. Köszönöm Horváth Friderikának, hogy az azonosításban segítségemre volt.

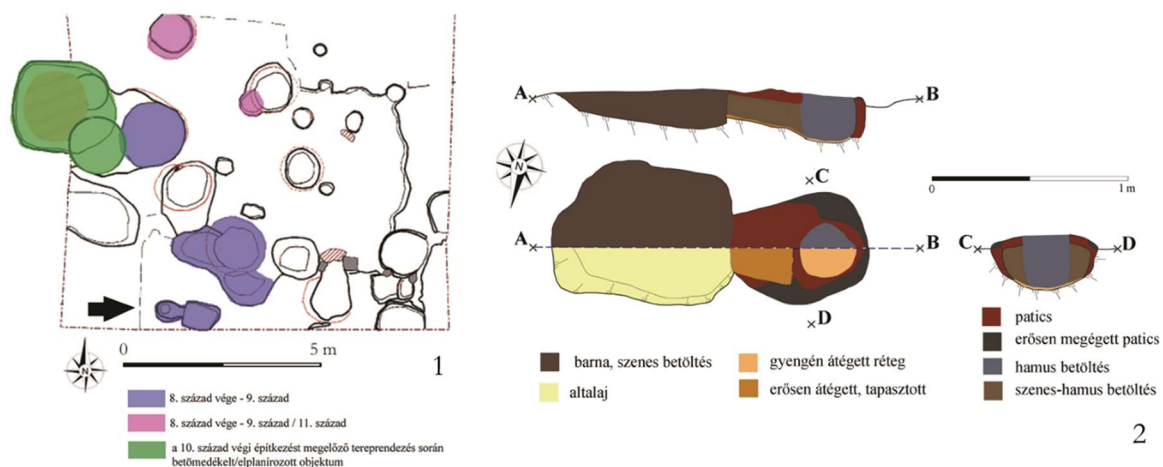
³³¹ Az objektumhoz köthető 60 db kerámiatöredékből 15 db (másodlagosan meg nem égett, a használat idejéhez nem köthető) római kori gyorskorongolt áru került még elő, amelyek vélhetően a római erőd belterületén ástott kemence kialakításakor kerültek be, illetve egy római kori lelet a kemence boltozatának tapasztásából származik.

³³² Ezúton szeretném megköszönni Schwarcz Dávid, Szenthe Gergely és Bíró Csaba hasznos tanácsait. Köszönöm Langó Péternek a szakirodalom összegyűjtésében nyújtott segítségét.

³³³ Pontos fémösszetételük meghatározására még nem került sor.

³³⁴ A 97. táblán a 4. és 5. számú tárgyak esetében a meghatározás nem egyértelmű: a 4. tárgy lehetett római pipereeszköz vagy egyszerű dróthuzal, az 5. tárgy római kori orvosi eszköz vagy forrasztáshoz alkalmazott eszközként azonosítható.

halcsontokat, illetve egyéb állatsontokat azok foszfortartalma miatt a fémek tisztításához használhatták. A további leletek értelmezésében a középkor műszaki irodalmának egyedülálló munkája, a 12. századi szerzetes, Theophilus Presbyter *Schedula diversarum atrium* c. könyve műve nyújt elengedhetetlen segítséget.³³⁵ A középkori kéziratban megőrződött szöveg a különféle kézműves mesterségek módszereit foglalja össze, így többek közt az ötvösség számos mesterfogását is ismerteti:

17. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 2017/113.sz./79. objektum. 1. az objektum elhelyezkedése. 2. metszet- és felszínrajz. 3-6.: a kemence a bontás különböző fázisaiban.

“Amikor már minden kéznél van, végy fehér agyagot, őröld egészen finomra, majd végy öreg edényeket, amelyekben már korábban aranyat és ezüstöt olvasztottak, és azokat egyenként törd össze. Ha nincs ilyened, végy fehér fazékcserépeket, tedd szén tüzebe, amíg fehéren nem izszanak, és amikor már nem zsugorodnak, hagyd lehűlni és

³³⁵ Magyar fordításban: A különféle művességekről 1986.

*egyenként öröld meg őket. Majd végy két rész örölt agyagot, egy rész égetett cserepet, keverd össze langyos vízzel, alaposan öröld meg, és ebből készítsd el a nagyobb és kisebb edényeidet, amelyekben az aranyat és ezüstöt olvasztod.*³³⁶

A kiégett agyag téglatestek egyik elképzelhető értelmezése, hogy öntőforma alapanyagként szolgáltak. Az idézett forrás lehetséges magyarázattal szolgál a kerámiatárgyak (agyagtestek és összetört főzőfazekak) jelenlétére is az ötvöskemencében: a kerámiatöredékeket abból a célból tehették szándékosan tűzbe, hogy aztán a kiégett tárgyakat leöröljék, s végül az öntőtégelyek alapanyagaként használják fel.³³⁷ Ugyanakkor érdemes megfontolni az alábbi leírást is:

*“...Ezután állíts össze egy tűzhelyet kövekből és agyagból, két láb magasat, másfél láb széleset, alul valamivel tágasabbat, felül szűkebbet, a közepén egy nyílással, amelyből három hosszúság, kemény kő áll ki, amelyek a lángot hosszabb ideig kibírják. Ezekre helyezd az arannyal teli edényeket, és borítsd be alacsonyan más cserepekkel.”*³³⁸

Ez a szemelvény rövid leírást tartalmaz a középkori fémolvasztó kemencék kialakításáról. Emellett segít értelmezni a visegrádi objektumban talált égett kövek s a nagyobb agyagkocka szerepét is mint a kemence alkatrészeit: ezekre helyezték az öntőtégelyeket, illetve segítségükkel támasztották meg azokat. Az idézett rész további fontos információt is tartalmaz. A megtalált kerámiatöredékek nemcsak az öntőtégelyek nyersanyagául szolgálhattak; az sem zárható ki, hogy az olvasztás során azok beborítására (is) használták őket. Így értelmezhetőek azok a másodlagosan erősen megégett fazéktöredékek is (al- és oldaltöredékek), amelyek külső oldala erősen megégett, az erős lángoktól üvegessé vált (vitrifikálódott).

Végül érdemes megemlíteni a kemence kapacitása kapcsán, hogy egyetlen öntőtégelyben 4 cl-nyi, azaz 357 grammnyi réz olvadt meg, amely kb. 90 db, egyenként 4 grammos fülbevalópár elkészítésére lehetett elég.³³⁹

Kitekintés

Az ötvöskemence, túl azon, hogy a kora középkori technológiatörténet szempontjából is rendkívül ritka, szerencsés leletnek számít, határozottan utal a Sibrik-domb lelőhely központi hely szerepére. Ötvösségre utaló leleteket, szerencsés esetben objektumokat, vagy kézművestelepeket erősített központokban, vagy központokhoz kapcsolódó lelőhelyeken már tártak korábban fel, az egyre növekvő számban kutattott Kárpát-medencei, 8-9. századi falusias településekről azonban egyáltalán nem ismerünk ötvöskemencét. A Karoling Pannónia provincia területén korábban Zalavár-Várszigeten tártak fel ötvösséggel összefüggésbe hozható leletegyüttest, ahonnan egy tucatnyi, ugyanezen típusba sorolható, ezüst olvasztására alkalmazott öntőtégely és öntőformalelet említhető.³⁴⁰ A szomszédos régióból Nyitrán, a várásatások során került elő egy öntőtégely.³⁴¹ Távolsági korabeli párhuzamok említhetők az Al-Duna vidékéről, Preslav körzetében,³⁴² a történelmi Csehországból,³⁴³ a délmorvaországi 9. századi központokból,³⁴⁴ de éppúgy megfogható

³³⁶ A különféle művességekről 1986, 87. Részlet a XXII. fejezetből (Olvasztótégelyek aranyhoz és ezüsthöz).

³³⁷ Míg az arany olvadáspontja 1064 °C, az ezüsté 961, 8 °C, addig az agyag 1150 és 1800 °C között olvad meg, minél soványabb, annál alacsonyabb hőfokon.

³³⁸ A különféle művességekről 1986, 95. Részlet a XXXIII. fejezetből (Az arany főzése).

³³⁹ A számításhoz lásd: <http://www.thecalculatorsite.com/conversions/substances/metal.php>

³⁴⁰ 9. századi ún. "battyufarmájú" kerámiatégelyek ('Beutelformige' Keramiktiegel) Zalavárról: Szőke 2014, 85, 66. kép, 86.

³⁴¹ Bednár 2006, 208, Obr. 6., 214.

³⁴² 10. század első felére keltezhető ötvösműhelyek, Novosel és Zlata lelőhelyek, öntőtégelytípusok: Дончева - Бонев 2011, 248-256.; illetve: Doncheva 2012, 17., Fig. I. 10.

³⁴³ Prágából: Moucha et al. 2015, 400-402, Obr. 15.11-12.

³⁴⁴ Staré Město, Pohansko (Klanica 1974, tab. VII.), Mikulčice, objekt 10. V. (Klanica 1974, tab. VII.), 70-79. (Klanica 1974, Obr. 21-24.)

a kora középkori ötvöstevékenység az Elba és a Dnyeper közti régióban,³⁴⁵ a keleti szláv területeken feltárt erődtítményekben,³⁴⁶ illetve Skandináviában is.³⁴⁷ Általános megfigyelés, hogy amíg Észak-, Közép-Kelet-, és Dél-Európában jobbra az ún. batyuformájú öntőtégely-típus terjedt el, addig a Karoling birodalomban a kerek átmeteszű tégelytípusok jellemzőek.³⁴⁸

Gazdasági tér

Tárolóvermek

A bizonytalanul keltezhető sekélyebb gödrök mellett jelentős információkkal az utolsó itt tárgyalt objektumtípus szolgálhat. (V. 3. 15. ábra) A várhoz tartozó szolgáltatófalu jellegzetes objektuma volt a kerek, enyhén hasasodó mély tárolóverem. Ezen a lelőhelyen ugyanúgy számolnunk kell ezzel a jelenséggel a 8-9. századi fázisban. A keltezési bizonytalanságok ellenére idáig 8 tárolóvermet lehet ehhez a horizonthoz sorolni, további 4 verem keltezése bizonytalan. Elhelyezkedésük idáig nem jelez területi elkülönülést, csupán annyi látható, hogy a templom, illetve az alatta lévő kétosztatú építmény területére nem ástak korábban ill. egyidőben nagyobb vermet (ez utóbbi is támogatja a kőépület 10. század vége előtti használatát).

A tárológödrök hozzávetőlegesen 1-1,5 m³, 3 m³, s adott esetben (a legnagyobb: 2015/III/3. objektum) 13-14 m³ kapacitású lehetett. Ez utóbbi verem minimum 10 tonna gabona tárolására volt alkalmas jelent³⁴⁹. Ha átlagosan napi fejadag 3 kenyérlepénnyel számolunk, akkor ez az egyetlen gödör alkalmas lehetett 110 ember egy évi ellátásához szükséges gabona tárolására.

sorszám	objektum	terület - jelentkezési szinten (m ²)	mélység (cm)	keltezés
1	2017/104. objektum	0,72	98	8-9. század
2	2017/94. objektum	0,85	140	8-9. század
3	2017/117. objektum	0,9	150	8-9. század
4	2017/93. objektum	0,9	105	kérdéses
5	2015/I/11. objektum	1	100	8-9. századi/10-11. századi
6	2017/89. objektum	1,1	110	8-9. század
7	2015/I/5. objektum	1,75	110	8-9. század
8	2015/I/6. objektum	1,9	100	kérdéses/római?
9	2017/108. objektum	2,4	90	8-9. század

³⁴⁵ Lengyelországi lelőhelyek: Rajewski 1954.

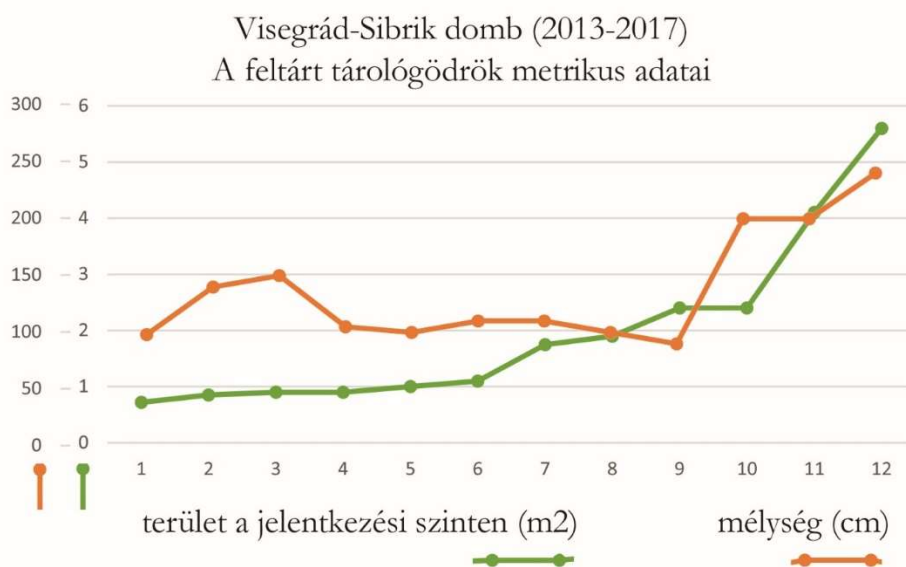
³⁴⁶ Plesneck, Kyjev, Novgorod, Stará Ladoga, Novotrojickoje lelőhelyek: Ryndina 1963, Klanica 1974, 90.

³⁴⁷ Példaként Helgö lelőhelye, nagyságrendjét illusztrálja: a feltárt műhelyekből összesen 56.000 olvasztótégely került elő: Lamm 2012.

³⁴⁸ Kunst und Kultur der Karolingerzeit. 1999, 392-407.; Krabath et al. 1999, 430-437.

³⁴⁹ A következő adatokkal számolva: 1 m³-nyi búza, nedvességtartalmától függően, ca. 720-840 kg tömeget jelent, ill. ha 1 kg búzából 12 adag lepény készül.

10	2015/I/15. objektum	2,4	200	kérdéses/római?
11	2015/III/39. objektum	4,1	200	8-9. század
12	2015/III/3. objektum	5,6	240	8-9. század

V. 3. 15. ábra: A feltárt tárológödrök metrikus adatai

A tárológödrök kapcsán meg kell jegyezzük azt is, hogy a gödrök alján ill. betöltésében több esetben teljes kutyacsontváz került napvilágra. Felmerül, hogy az eredetileg tárolásra használt gödröket a felhagyásuk után döngőkütként (is) használták, de a jelenségre hozható bajcsi párhuzam értelmezése szerint valamilyen kultikus cselekmény maradványaival számol.³⁵⁰

V. 3. 3. 3. *Vyssegrad civitas*, az államalapítás kori ispánsági vár

Reprezentáció: világi épületek

A 8-9. századi megtelepedés után a Sibrik dombon biztosan leghamarabb az ezredforduló környékén szervezett építkezésről vannak megbízható adataink. A középkorban csak kis mértékben változtattak a falak római kori alaprajzán, és ezekről az átépítésekről sem tudjuk egyelőre eldönteni, hogy részben a 8–9. századi periódushoz, vagy kizárólag a 10–11. századi átalakításokhoz köthetőek-e (s hogy a Szőke Mátyásék által megállapított középkori építési periódusok vajon száz éven belül keltezhetőek-e). A lelőhelyen korábban végzett ásatások során sikerült tisztázni a római erődfalon az ispánsági központ kiépítése során történt változtatásokat. A délnyugati sarkon az eredeti legyező alakú saroktornyot lebontva a helyére egy befelé nyitott, téglalap alakú tornyot emeltek. A Szőke Mátyás által megfigyelt építési fázisok és belső időrend szerint egy későbbi (11. század közepi?) építkezés során került kialakításra egy kétosztatú palotaépület, melynek méretei 18*8-10 méter volt, falvastagsága 70-100 cm. Átépítették az erőd nagyméretű, négyzetes alaprajzú nyugati tornyát is. A 14*14 m-es alapterületű, 120 cm-es falvastagságú torony belső pilléreit lebontották, és két új pillért emeltek helyettük, amelyek feltehetően árkádíveket és egy emeleti

³⁵⁰ Ruttkay 2002, 265-266.

válaszfalat hordoztak. A torony északnyugati sarkához egy kis árnyékszéktornyot csatoltak, amely a két helyiségre osztott emeleti szintről nyílhatott. Ez arra mutat, hogy az épület lakótoronyként élt tovább.³⁵¹ A 2013-tól induló feltárások az erőd belsejére koncentrálnak, az építkezésekhez közvetlenül két objektum kapcsolódik, melyek vélhetően a kora Árpád-kori építkezések során megmaradt habarcskeverő gödrök alsó része lehetett.

Szagrális építkezés: templom, temetkezés

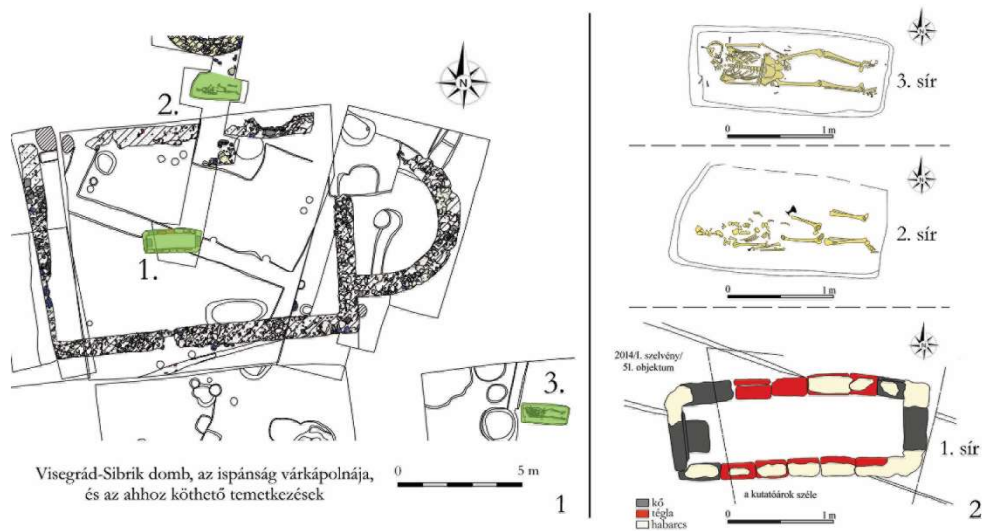
Kezdetben épp az új kronológia kirajzolódásával vált bizonytalanná, vajon a feltárt templom s a hozzá kapcsolható sírok (kettő: a papi sír, illetve a templomba temetkezett előkelő sírja, emellett feltételezen a harmadik, melléklet nélküli sír is) a Karoling korból származnak, vagy – ahogy azt korábban sejtettük – az ispánság várkapolnájáról van szó. A radiokarbon adatok végül az ezredforduló időszakát jelölték ki.

V. 3. 16. ábra: Másodlagosan felhasznált oltárkő töredéke a tábor nyugati falszakaszából

Korábbi ásatásokból származó római faragott kövek középkori felhasználásra, építőanyagként való használatra utalnak. (V. 3. 16. ábra) A várkapolna vélhetően részben szintén korábbi, romos vagy szétszedett épületek köveiből épülhetett fel. A templomból csak a fehér mészhabarcsba rakott alapozás alja maradt meg, a nyugati falból még annyi sem, csak az alapfal alsó habarcsrétegét és az alapozási árok alját találtuk meg. Az apszis déli falában habarcslenyomatot figyelhettünk meg, amely egy római faragott kőtől származott, igazolva, hogy a templom építéséhez római épületek bontott köveit használták fel. Az apszis északi falát kiszedve megfigyelhettük, hogy itt a fal mellé valószínűleg utólag egy nagyobb faltömböt építettek, amely talán egy később emelt harangláb alapozása lehet.

³⁵¹ Az Árpád-kori ispánsági központ építészettörténetével és a történeti értékelésével Buzás Gergely foglalkozott részletesen: Buzás et al. 2017, 214, 224-228.

18. tábla: Visegrád-Sibrik domb: 1. a várkapolna és a három temetkezés felszínrajza. 2. A sírrajzok: A templomhajójában elhelyezkedő falazott sír (2013/1. sír) felszínrajza; A templomtól északra található papi temetkezés (2013/2. sír) felszínrajza; A templomtól délkeletre található, melléklet nélküli Árpád-kori sír (2015/1. sír) (Ásatási rajzok: Lóki Róbert). 3. a templom feltárt apszisa, 4. légifelvétel a templomra nyitott szelvényekről.

Egyéb településobjektumok

Ami a korai Árpád-kori erődbelsőt illeti, a várkápolna mellett idáig egyetlen kis méretű veremházat sikerült azonosítani, amely a templom déli falától ca. 5 méterre délre helyezkedett el. A ház keletkezését az objektum északkeleti sarkából kinyúló agyagkemence sütőfelületébe tapasztott kerámiatöredékek valószínűsítik, építészetében nem tér el az egyszerű, falusias településeken általános háztípusétól. A feltárt mintegy 700 m² nagyságú területen emellett csupán néhány jellegtelen sekély gödör kapcsolható bizonyosan a horizonthoz.

V. 3. 4. ÉRTELMEZÉS

V. 3. 4. 1. A 8-9. századi központ

Az előzetes eredményeken s a rövid ásatási jelentéseken túl a visegrádi Sibrik-dombon azonosított *Vissegrad civitates*, azaz az államalapítás kori ispánsági központról a szakirodalomban a legutóbbi közlésekig csupán általános megállapítások voltak olvashatók. Ugyan a régészeti kutatásokat megelőzően, ideológiai felbuzdulásból a magyar középkori vármegyerendszer szláv, és ezáltal honfoglalás előtti eredetére többek között Visegrád apropóján igyekeztek következtetni az 1940-es évek második felében, mindez szerencsére ma már csupán kutatástörténeti jelentőséggel bír.³⁵² Bóna nyomán azután, a közöletlen, s nagyobb részt feldolgozatlan adatok híján a tudományos köztudatban az élt, hogy az 5. században felhagyott erődbe először az ezredforduló idején költöztek újra,³⁵³ *...a falak közé az 5–10. század között nem települt be egyetlen népesség sem, szláv neve ellenére Visegrád sosem volt „szláv vár”*³⁵⁴ Bár hozzá kell tennünk: a történeti logika számolt a lehetőséggel a hazai kutatásban: a magyarra soha le nem fordított és használt toponímia kapcsán olvashatjuk, hogy *...minden bizonyítással a honfoglaló magyarok által már itt talált elnevezések voltak, amelyeket a magyarok átvettek. Eszerint Csongrád, Visegrád, Nógrád... már a magyar honfoglalás előtt létezett várak voltak*.³⁵⁵

Mindezzel párhuzamosan, a Közép-Duna medence újrahasznosított római erődtípusainál az általános megállapítás nyert érvényt, hogy ellentétben pl. a noricum, bajorországi, Rajna-menti újrahasznosított római erőddel, az újratelepülés csupán az ezredforduló (államalapítás) idején,³⁵⁶ de nem a Karoling korban történt.³⁵⁷ A 8. század végi, 9. századi megtelepedésről Visegrádon, a lelőhely-feldolgozások előtt csupán néhány szórványlelet tanúskodott,³⁵⁸ s a mikrorégió kutatásának szépségét a Sibrik dombon végzett újabb ásatások eredményéig az erősítette, hogy idáig nem került elő a 9. századi horizonthoz tartozó temető a lelőhely körzetében. Az általam elemzett leletanyag kapcsán, kifejezetten a kronológiára (de nem az itt élő népesség etnikumára) vonatkozó megfigyeléseim azonban, nem a korai tudományos kutatásra visszautalva,³⁵⁹ de mégis a korai kutatás sejtelmét igazolja.

A fentebb kifejtettek nyomán világossá vált a visegrádi lelőhely esetében, mint sok ebben az időben keletkezett település/lelőhely esetében a kései avar, illetve a Karoling anyagi kultúra részben egyszerre, együtt jelenik meg, a 9. század első harmadáig tartó időszakban. Mindazonáltal kevés biztos adatunk van a 9. század második-harmadik harmadának évtizedeit illetően. Talán még idejekorán, mégis kulcsfontosságú kérdés volna a pannóniai 9. századi lelőhelyek relatív kronológiájának felállítása, de legalábbis az ismert zalavári központtal való időrendi viszony megállapítása annak érdekében,³⁶⁰ hogy a pannóniai és a Morva Fejedelemség lelőhelyeinek

³⁵² Molnár Erik és Moór Elemér munkásságáról Kristó Gyula írt kritikát: Kristó 1988, 57–99. Az általános jelenségről, mely az etnikai interpretáció mögött húzódó romantikus nemzeti történelemszemléletre utal, lásd Brather 2000, 141–149, ill. Brather 2004. A kutatás magyar lenyomata Korall 24–25.

³⁵³ A teljesség igénye nélkül: Koszta 1994, 731., Bóna 1998, 25., Zsoldos 2001, 32., Buzás–Gróf 2000, 12.

³⁵⁴ Bóna 1998, 2a-b, képjegyzék.

³⁵⁵ Kristó 1983, 30.

³⁵⁶ Bóna 1998: pl. Sopron, Győr példája.

³⁵⁷ Lásd Oroszvár, Orsova, Zimony, Harám, Keve, Győr, Gyulafehérvár lelőhelyeket. Bóna 1998, 26. Nem államalapítás kori központ, de 9. században újra használt római erőd Keszthely-Fenékpuszta: pl. Müller 2010.

³⁵⁸ Szőke Máttyás ásatásaiból: másodlagosan felhasznált késő avar kori kis sírjég, 9. századi (?) szárnyas lándzsa (Ruttkay 1976, 299, Abb. 36. I. típus.); illetve Visegrád-Lepencéről (1987/1. gödör) avar kori leletek: Gróf 2000.

³⁵⁹ A lelőhelyen talált 9. századi, „szláv” meghatározott kerámiáról, és 9. századi betelepülésről a legkorábbi irodalomban olvashatunk: Dercsényi 1951, 10, Héj 1957, 9, Soproni 1954, 53.

³⁶⁰ Bár a korszak vezető kutatójának tollából olvashatjuk: „A történelmi körülmények tisztázása a régészeti leletanyag értelmezésének is alapvető feltétele.” (Szőke 2014, 33), esetünkben erre nincs mód. Hozzá kell tenni: épp ez a szemlélet vezetett oda, hogy az új eredményekig Visegrád korai története „1009-től” indult, a 9. század kutatását illetően pedig a fürdővízzel a gyereket is kiöntötték.

összefüggésében értelmezni tudjuk Visegrád szerepét. Az már egyértelműen látszik, hogy a Dunakanyarban lokalizált központ több évtizeddel, de akár fél évszázaddal hamarabb kiépülhetett, mint a zalavári agglomerátum; a sibriki központ felhagyásának ideje azonban még felderítésre vár. A 8/9. század fordulója idején alapított visegrádi központ az Avar Kaganátus szétzilálódásának időszakában, s talán épp annak köszönhetően jöhetett létre. Nem világos, hogy Jámbor Lajos 828-as intézkedéseivel, a provinciákon belül grófságok létrehozásában tett törekvéssel³⁶¹ összefüggésben állt-e a legkeletibb, Duna menti hely központként való kialakítása. Az a tény mindenesetre, hogy a település maga egy vár volt, amire a helynév is utal, egyértelműen a település lokális hatalmi központ jellegére utal.

Arról egyelőre szintén nincs elegendő adatunk, hogy a 9. századi horizont után, az államalapítás kori ispánsági központ építéséig számolhatunk-e kontinuitással. Természettudományos kormeghatározással alá nem támasztott 10. századra való keltezés kerámiával egy ilyen kardinális kérdés megválaszolásához nem adhat támpontot. Jelenleg csupán a helynév továbbélése feltételezhető.

A Kárpát-medence -grad/-grád utótagú helyneveinek egyik – relatíve – jól kutatott példája a visegrádi. A grad 'vár, város' szóval azonos, amely egy korábbi *gord* 'vár, város' alakra megy vissza. Eredeti jelentése 'körülkerített hely' volt, amelyet a *gordi-ti* ige 'körülkeríteni' értelme mutat.³⁶² A várra vonatkozó legkorábbi írott forrás a veszprémi püspökség keltezetlen adománylevele volt, feltehetően 1009-ben keletkezett.³⁶³ A szövegben szereplő Visegrád (*Vyssegrad*) toponímia tehát elképzelhető, hogy a 8-9. század fordulójáról, vagy a 9. századból származik. Utóbbi – talán túlzottan is nagyvonalú – megállapítást az idáig kifejtett régészeti adataink sugallják, szem előtt kell tartanunk azonban a nyelvészeti kompetenciát a témában. Vitán felül áll, hogy a korai adatoltságú szláv helynevek egyike Visegrád, s ez esetben is állíthatjuk, hogy a helynév „nem közömbös az etnikumok ottlakásának meghatározásánál sem”.³⁶⁴

Nyilvánvaló, hogy a kora középkori etnikai viszonyokról a nyelvészeti adatok alapján szintén keveset tudunk, s a túlzott interpretációtól óvva int a nyelvészet is: gondolunk itt azokra a fontos tételekre, miszerint a helynévadó és a helynévhasználó névelméleti tekintetben nem azonos, a névadás aktusa gyakorta korábbi is lehet annál, hogy azt későbbi korok etnikai összetételére vonatkoztassuk.³⁶⁵ A korábbi kutatásra³⁶⁶ reflektálva Hoffmann István és Tóth Valéria mellett érvel, hogy a Kniezsa által összegyűjtött 440 helynévből ugyan 198 szláv³⁶⁷, mindez nem utalhat közvetlenül a 11. századi etnikai arányokra. Ezen helynevek egy része valóban jelölheti a magyarok által helyben talált szláv lakosságra, a nyelvészeti argumentum szerint viszont a helynév később betelepülő szlávokhoz is köthető, és számolnunk kell az ún. nyelvi kölcsönzéssel, ami (egyébként: legalábbis) a szláv-magyar együttélés lenyomata lehet.³⁶⁸ Érdemes ezzel együtt megemlíteni Kniezsa azon állítását, mely szerint kronológiai jelentőséggel bír a szláv (szlovák) nyelvben végbemenő g>h hangváltozás, s a folyamat lezárultát a 12. század – 12/13. század fordulójának idejére teszi.³⁶⁹ Az

³⁶¹ Eggers 1995, 36-39, Szőke 2014, 43-44.

³⁶² Kniezsa István (MNySzJ. I, 183) nyomán Kristó 1983, 31.

³⁶³ Györffy 1998, 705. Az oklevél keltezéséről: Györffy 1967, 22-23.

³⁶⁴ Kristó 2000, 20.

³⁶⁵ Hoffmann – Tóth 2016, 270.

³⁶⁶ Kniezsa 1938.

³⁶⁷ Kniezsa 1938, 456-471.

³⁶⁸ Hoffmann – Tóth 2016, 288.

³⁶⁹ Kniezsa 1938, 373.

újabb szakirodalom tükrében azonban ez a folyamat valószínűleg nem zajlott le egységesen, a cseh és a szlovák nyelvekben valószínűbb, hogy csak a 13. században veszi kezdetét.³⁷⁰

Amennyiben elfogadjuk, hogy a Visegrád szláv toponímia valóban 1009-ben kelt adománylevélben került megemlítésre, komoly kétség nem fér a név *legkésőbb* 11. századi - tekintve a régészeti adatokat: feltehetően 9. századi – eredetéhez. Ezzel együtt, a fentiek tükrében merész volna a teljes régió szláv helynevei³⁷¹ alapján – melyek keletkezésének módja és ideje feltáratlan – egyszerűen kora középkori eredetű szláv lakta területre, vagy épp az ellenkezőjére következtetni. Nem tudni a választ arra a kérdésre, hogy a visegrádi centrum szláv központ lehetett-e? Vélhető, hogy kapcsolatok fűzték-e az ómorva területek központjaihoz, egyúttal kevésbé ismert, mennyiben hasonlít Pannonia provincia hatalmi centrumaihoz. Csupán a szláv nyelvű névadó adatolt, a határmenti földrajzi elhelyezkedés, és a vélhetően élénk kommunikáció a kor egykori elitjével – ez viszont csupán a reprezentáció, a tudatosan kreált identitás. A mélyen gyökerező tradíciót a házikerámia vizsgálata mutathatja: erre is utalok vissza a VII. fejezetben.

V. 3. 4. 2. 11. századi vár.³⁷² Ispáni vagy király rezidencia?

A 8-9. századi horizont értékelésénél már utaltam a későbbi ispánsági központra, s arra, hogy akár összefüggés is lehet a két központi hely kiépítése között. A 1009-ben említett hely először és utoljára itt feltűnő megyéje valószínűleg a későbbi Pilis és Pest megyék, valamint Esztergom megyének a Duna jobb partján elterülő részeit foglalhatta magába.³⁷³ Nem tudjuk, hogy ennek a territóriumnak a határai milyen mértékben feleltek meg Visegrád Karoling-kori territóriumának határaival, csak az biztos, hogy a központi mag kétségkívül azonos volt.

Érdeemes közelebről szemügyre venni a várbelsőben feltárt várkápolnát s annak összefüggéseit, a kápolnához tartozó temetkezéseket. A papi sír mellett (pontos adatokat lásd az objektumleírásnál) különösképp azt a temetkezést, amire a templomban került sor. A templomhajó közepén egy faragott kőlapokból falazott sírt találtunk, amelyről a sírkövet elvitték, és a csontvázat exhumálták, mindössze egy ujjpercet, egy kéztőcsontot és egy rombusz keresztmetszetű, elkeskenyedő végű, 2,5 cm átmérőjű, 11. századi aranygyűrűt hagytak a sírgödörben. A sírok csontmaradványainak szénizotópos keltezése 1000 körüli időszakra keltezte a temetést. A központi falazott sírt kiemelt helyzete, gondos kialakítása és a mérete alapján férfigyűrűként azonosítható aranygyűrű alapján az alapító főúr sírjaként értelmezhetjük. Az eddig nyitott szelvényeink tanulsága szerint a templomhoz nem tartozott temető – viszont két egykorú temetőt az erőd szomszédságában alapozott „pasztorációs egyház” körül ill. mellett találhatunk³⁷⁴, s egyébiránt fél évszázaddal később megépült még egy egyházi intézmény: a Várkert dűlőn a király alapítású Szent András apostolnak szentelt görög monostort is.³⁷⁵

A sibriki templom esetében, valószínűleg csak a templom alapítóját, illetve papjait, esetleg további személyzetét temették. Eszerint nem plébániatemplomként, hanem kegyúri kápolnaként azonosítható. Felmerül a kérdés, hogy ki lehetett e kápolna alapítója? Buzás Gergely elmélete szerint a vár belsejében a lakótorony mellett épült kápolna és az eltemetett személy aranygyűrűje alapján világi főúr, a vár ura nyugodhatott itt. Az első ezredforduló környékén Visegrád vár megyéjének

³⁷⁰ Hoffmann – Tóth 2016, 295.

³⁷¹ Szláv eredetű helynevek: Marót és Duna-túlpárti Verőce falu, illetve maga a Pilis erdő neve is az, de szláv eredetű személynévből képzett a közeli Dömös, Bogdány, Tahi, Bitóc, Bagom, és a Duna-túlpárti Szob, Zebegény, Maros és Vác települések neve is. Szláv lakosságra utal a szemben fekvő szentendrei szigeten lévő Tót falu neve is.

³⁷² Az ispánság Árpád-kori történetével, a közös ásatások eredményeit interpretálva átfogóan Buzás Gergely foglalkozott legutóbb. A fejezet részben az ő munkájának summázata. Buzás et al. 2017, 214, 224-228.

³⁷³ Zsoldos 2001, 32-34.

³⁷⁴ Lásd az „esperesiként” emlegetett kétfázisú templomot. Szőke 1980; Szőke 1986; Szőke 2000, Kodolányi 2018.

³⁷⁵ Buzás – Eszes 2007, 49-93.

megszervezése együtt járhatott a visegrádi várispánság létrehozásával,³⁷⁶ így e személyben feltételezi a visegrádi vár és Visegrád megye első ispánját. Az elmélet szerint a sír, különös tekintettel arra, hogy a középkor exhumálták, összefüggésben lehetett az erőd közelében felszentelt, szintén ezredforduló idején épített³⁷⁷ templomhoz köthető temetkezésekkel.

V. 3. 17. ábra: 11. századi exhumált sírok Visegrádon. Bal: Visegrád-Sibrik domb, 2013/1. sír, jobb: a Sibrik-domb szomszédságában feltárt templomhoz tartozó temetkezés falazott sírja (utóbbi: Kodolányi 2018, 184, 5. kép)

A 11. század közepén átépített templom feltűnő fényűzéssel bírt – több oltára, falfreskója, szentélyrekesztője és a hozzá csatlakozó lakóépület alapján többfős papi, esetleg szerzetesi testülete lehetett.³⁷⁸ A templom körül és a déli tornácba csak a papok és az ispánság előkelői temetkeztek. A szentély mögött az egyik papi sírből 11. századi kehely és paténa került elő (éppúgy, mint a Sibriken talált papi sírban), egy másik temetkezésben pedig vas vezeklőövet találtak. A tornácban lévő sírok közül háromból aranytárgyak kerültek felszínre: két férfisírból (179. és 185. sír) és egy női sírből (182. sír) 11. századi aranygyűrűk, illetve a női sírből arany hajkarikák is. Az egyik aranygyűrűs férfisírt (179. sír) egy római oszlopból készített sírkő fedte. Az antropológiai vizsgálatok, s a vércsoport vizsgálata alapján úgy tűnik, a három aranymellékletes temetkezés (179., 182., 185. sír) mellett egy mellékletnélküli (184.) sír egy, a többi csontváztól elkülönülő csoportot alkotott, s a pamíri típusba sorolható.³⁷⁹ Buzás arra is felhívta a figyelmet, hogy a sírcsoport férfi sírjai mind az A vércsoportba tartoztak, csak a női sír volt 0 vércsoportú,³⁸⁰ ami alátámasztja rokoni kapcsolatuk feltételezését. A temető legelőkelőbb sírja a várkápolna falazott sírjához hasonlóan a templom belsejében, a főszentély lépcsője előtt helyezkedett el. A kisméretű, falazott sírgödröt faragott kőlappal fedték le. Ezt a sírt később szintén exhumálták. A két, jelenségét tekintve párhuzamos megfigyelést Buzás összeköti: vélekedése szerint a Sibriken feltárt, exhumált alapítósír csontjainak

³⁷⁶ Zsoldos 2001, 37

³⁷⁷ Az adatot radiokarbon mérések erősítették meg, melyet az egyház esetleges 9. századi keltezése miatt végeztettem el.

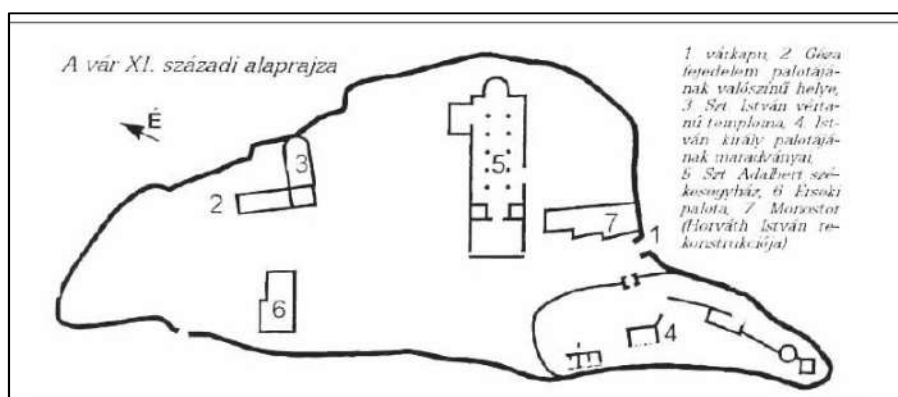
³⁷⁸ Szerzetesre utalhat a templom mellett feltárt egyik sír vas vezeklőöv melléklete. Kiss Etele újabb kutatásai kimutatták, hogy a templom freskóin görög nyelvű feliratok voltak. Ezek a jelek arra utalhatnak, hogy a templom és személyzete kapcsolatban lehetett közeli görög Szent András monostorral. Buzás et al. 2017, 229, 30. l.

³⁷⁹ Pap – Susa 1986, 55.

³⁸⁰ Pap – Susa 1986, 79.

másodlagos elhelyezésére szolgált a váron kívül felépített templomba helyezett sír, és később a csontokat innen is továbbvitték.³⁸¹ Valóban logikusnak tűnik az a következtetés, hogy a 11. század közepén újjáépített templom az ispáni család temetkező-templomaként készülhetett. A család alapítóját ezért hozhatták át ide a vártemplomból (amennyiben tényleg idehozták, és a rokonság feltételezhető), illetve a család később elhalt tagjai ezért temetkezhetek a déli tornác arany mellékletes sírjaiban. Amennyiben a feltevés helyesnek bizonyul, az ispánoknak a vármegyeközpont templomaiba való temetkezése azt igazolná, hogy Visegrád ispánjai a korabeli nyugat-európai és német grófokhoz hasonlóan örökölhető tisztséggként viselték több nemzedéken keresztül a visegrádi ispáni méltóságot, ezért a visegrádi várat saját rezidenciájuknak tekintették.³⁸²

Az itt levezetett munkahipotézisből adódik az, hogy Buzás az ispánsági vár nagy alapterületű lakótornya, kétosztatú palotája (V. 3. 21. ábra) és kápolnája alapján nem egyszerűen ispáni várról, hanem rezidenciáról, mégpedig ispáni rezidenciáról beszél. A palota, méretét és minőségét tekintve emlékeztet a 11. századi Magyarország területéről eddig főként királyi és hercegi udvarházakból és rezidenciaként szolgáló várakra,³⁸³ de hozzá kell tennem: hasonló kétosztatú palotaépületeket ismerünk a 9. századból is.³⁸⁴ (V. 3. 20-21. ábra)

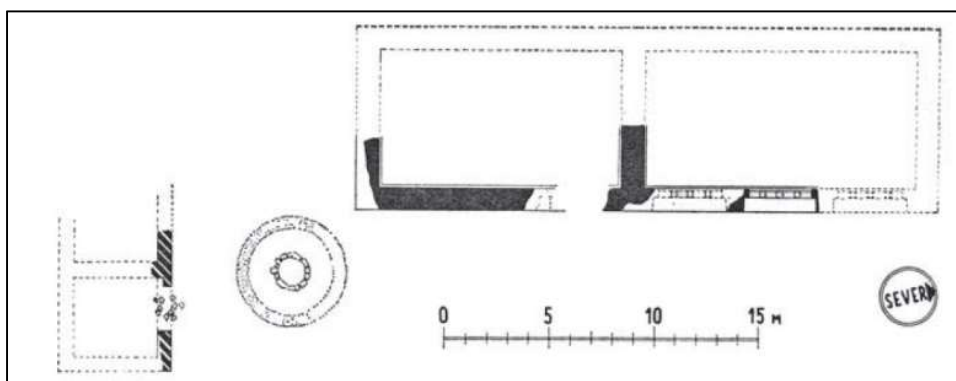
V. 3. 18. ábra: Az esztergomi vár alaprajza. (Buzás 2004)

³⁸¹ Szőke 1986, Szőke 2000, Buzás 2014.

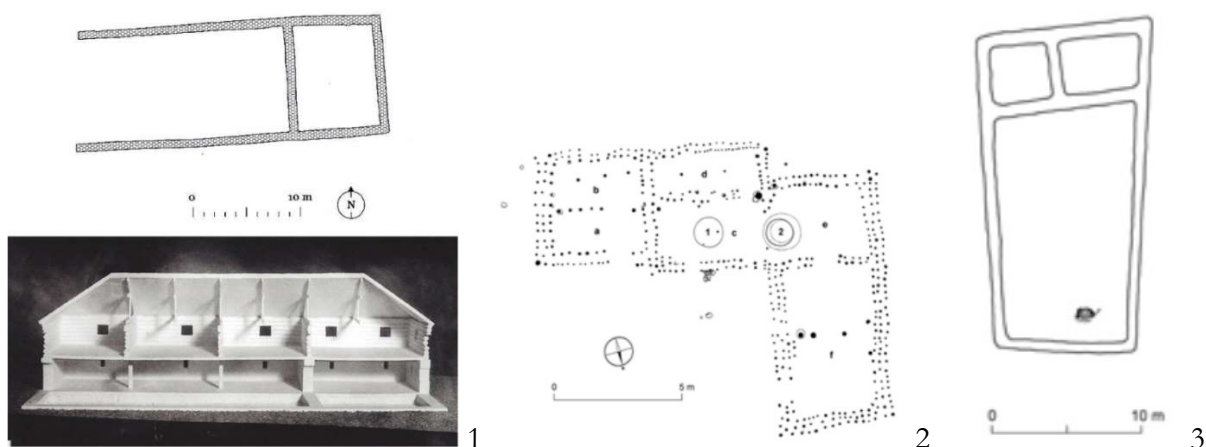
³⁸² Az államalapítás korában az ispáni méltóságnak családokhoz való kapcsolódására, azaz a méltóság örökölhetőségére utalhat több más ispánság esetében a várnak és a megyének az első ispánról való elnevezése, amely a korabeli német gyakorlatnak felel meg, illetve, hogy több helyen az első ispántól leszármazó nemzetség később is a megyeközpont vára körül birtokolt. (Györffy 1977, 231-232, 331.) Ez a rendszer talán Szent László korában, illetve azt követően, a megyerendszer átalakulásával, a korai nagy megyék feldarabolásával párhuzamosan szűnt meg, és alakult ki az ispánságok honorként, azaz gyakran változó személyek tisztségeként való kezelése, amely kétségtelenül kedvezett a királyi hatalom megerősödésének. A váltást az 1074-es mogoródi csata és Salamon király bukása nyomán bekövetkező rezsimváltás segíthette elő. Valószínűleg ekkor szűnhetett meg a visegrádi ispánság is, és a rangját veszített ispáni család talán ekkor helyezte át másodszor is őseinek csontjait az ispáni központ templomából, de most már minden bizonnyal távolabb, saját magánbirtokára. Buzás et al 2017, 229, 31. lj.

³⁸³ Esztergom (Buzás 2006, 7-9, V. 3. 18. ábra), Székesfehérvár (Siklósi 1989), Veszprém (Kralovánszky 1990, 63-69.), Zirc (Koppány 1972), Belényesszentmiklós (Popa – Chidioşan – Lukács 1984), Dömös (Gerevich 1983). Külön érdemes említeni Pozsonyt (Štefanovičová 1975), amely 1074 után Salamon király rezidenciájává vált.

³⁸⁴ Például: Mikulčice-Valyról: rekonstrukcióval (Poláček 2018, 33, 1. kép, 79, 2. kép), a 9. századi Levý Hradecről (Vařeka 2001), vagy Zalavár-Várszigetről: Szőke 2018, 198, Abb. 6.

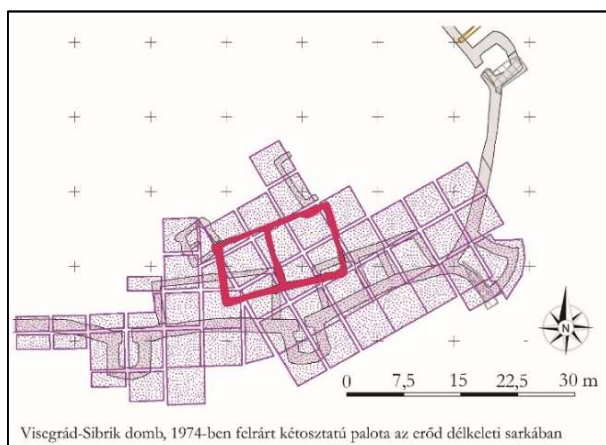
V. 3. 19. ábra: A pozsonyi várban feltárt kétosztatú palotaépület. Štefanovičová 1975.

V. 3. 20. ábra: 1. A 9. századi mikulčicei kétosztatú kőpalota alaprajza és rekonstrukciója. (Poláček 2018, 33, 1. kép, 79, 2. kép), 2. a 9. századi levý hradeci többosztatú épületek (Vařeka 2001), 3. A 11. századi libicei palotaépület alaprajz (Turek – Hásková – Justová 1981)

V. 3. 21. ábra: 9. századi kőpalota Zalavár-Várszigeten. Szőke 2018, 198, Abb. 6.

Szőke Mátyás ásatása (diaszám: 8281.)

V. 3. 22. ábra: A Visegrád-Sibrik dombon 1974-ben feltárt kétszattatú palotaépülete az erőd délkeleti sarkában.

A nemrégiben megjelent nagy lélegzetű monográfia Mordovin Maxim tollából a cseh, a lengyel és a magyar területek megyeközpontjait veti össze. Gyűjtésére alapozva összesen három magyarországi ispáni lakot valószínűsít ispánsági központban: az abaújvárit, a borsodit és a zalavárit.³⁸⁵ Bár Buzás azzal érvel a királyi udvarházként való azonosítással szemben, hogy I. Béla, majd I. László korában a visegrádi központtól 10 km-re, Dömösön volt már egy királyi központ, a királyi erdőuralom központja,³⁸⁶ Pozsony (V. 3. 19. ábra) mellett a Visegrád-Sibrik dombon feltárt palotaépület kapcsán (V. 3. 22. ábra) is felvetődik annak lehetősége, hogy egy királyi udvarházzal van szó a vármegyeközpont területén.³⁸⁷

Összegezve jelen tudásunkat a kora középkori Visegrádról, az alábbi megállapításokat tettem.

1. Időrend

- ✓ Az új időrend (kerámiakutatáson alapuló, radiokarbon vizsgálattal adatolt) a késő avar kori – Karoling kori (8. század végi – 9. századi) megtelepedést bizonyítja. A lelőhely központi jelleget ölthetett már a késő avar, vagy inkább: avar kor végi, azaz a korai Karoling korban. Nem tudni, hogy a 828-as átrendeződés hogy befolyásolta a központ további sorsát.
- ✓ A fenti alapján felmerül, hogy a helynév ebből az időszakból származik (mindenesetre a 1009-ben már használták).
- ✓ A régészeti adatok alapján érdemes figyelni arra a körülményre, hogy a veszprémi püspökség által kiadott adománylevélben mely korai ispáni központokat említik („...*quatuor civitates, nominibus Wesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa, atque Albam civitates, Colon et Vyssegrad civitates Sancti Mychaelis Wesprimiensi subicimus ecclesie cum omnibus ecclesiis...*”). A négy központból két olyan vármegye van egy kontextusban megemlítve: Colon megye (9. századi előzménye Zalavár), és Vyssegrad, amelyek esetében bizonyított a 8. század végi - 9. századi előzmény. Annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy e vonatkozásban Veszprém és

³⁸⁵ Mordovin 2016, 175.

³⁸⁶ Gerevich 1983.

³⁸⁷ Mordovin 2016, 175.

Székesfehérvár releváns-e, további kutatásokat, régi leletanyagok feldolgozását feltételezi.³⁸⁸ Szintén ebben az összefüggésben lehet érdekes a hasonlóan korai adatoltságú győri központ.

2. Földrajzi elhelyezkedés

- ✓ Kulturális előzmények: a római Pannonia provincia limesén, egy római erőd területén, illetve a római limesút mentén.³⁸⁹
- ✓ Természetföldrajzi adottságok: a Duna, mint vízi út mentén, a Visegrádi hegységben.
- ✓ A Karoling Pannonia provincia területén, határán, vagy keleti szomszédságában³⁹⁰ helyezkedett el. Közvetlenül szomszédos volt a Duna bal partján lévő területekkel, a mai Délnyugat-Szlovákiával, azaz a nyitrai központtal és vonzáskörzetével a morva idősorban.
- ✓ Utóélet: a dél-morva központokkal ellentétben története folytatódott, sőt, felvirágzott a Medium Regni egyik sarokköveként. A kora középkori élőhelyeket (Sibrik domb és Várkert dűlő) csupán a 13. század folyamán, a fellegrvár építésével hagyták el.

3. A leletanyag kulturális vonatkozásai és központ jellege

- ✓ A fémleletek tükrében: késő avar kori kisleletek (8. század második felétől), egy korai Karoling sarkantyú (8. század vége – 9. század eleje), Karoling kori fülbevaló (9. század), ezüst ruhacsüngő dísz a suburbiumból (10. század – 11. század közepe), bizánci másodlagosan használt arany solidus (11. század).
- ✓ A házikerámia mellett 9. századi, ill. 10-11. századi luxuskerámia. Polírozott sárga kerámia: amely a 9. századi elit kedvelt reprezentációs eszköze volt az Al-Duna vidékén éppúgy, mint az Alsó-Zala völgyében, Ausztriában vagy a dél-morva lelőhelyeken. Grafitos kerámia: a Kárpát-medencében való megjelenése kizárólag a Dunántúlon adatolt, két 9. századi lelőhelytől (ill. komplexumtól) eltekintve (Zalavár és Kaposszentjakab) a Duna mentén. Elterjedése a vizsgált területtől nyugatra, illetve észak-északnyugatra vált általánossá.
- ✓ Kézművestevékenység: 8. század végi – 9. századi ötvösség nyoma (színesfémolvasztás) a központban, jellegzetes, a Balkántól Csehorszáig jellemző eszköztípussal (tégelyek). A 10-11. századi horizontban kézművesnegyed a suburbiumban.
- ✓ Épített struktúrák a 8. század végi – 9. századi időszakról kezdve: a központban palisád, földfelszíni épület és kőépület.
- ✓ A római kori romok újra használatba vétele a központban, illetve a római őrtoronyról(?).

A kutatás körülményeit egy objektív tényező hátráltatja, mely az első eredmények szkepszisét erősítette sokáig. A fentiekben vázlatosan bemutatott 8-9. századi telephorizont sok adattal szolgál a lelőhelykomplexum jellegére, kulturális és gazdasági kapcsolataira vonatkozóan, s a vélhetően lokális központ lakóinak a kor elitjével való kommunikációjára. Viszont az olyan, a helyi népesség identitására vonatkozó adatok, mint a temetkezési rítus, a temetés során prezentált öndefiníció, *ab ovo* nem állhat rendelkezésre. Tekintettel a történeti és régészeti adatokra, amelyeket a

³⁸⁸ Érdemes volna e tekintetben radiokarbon vizsgálattal kontrollálni a Székesfehérvár területén és a környéken feltárt sírok azon körének korát, ahol az egyén mellé kétélű kardot, és néhány esetben vödröt temettek. Pl. Sárospatak-Kertali domb, Székesfehérvár-Demkóhegy, Székesfehérvár-Rádiótelep I-II., Székesfehérvár-Németh László utca, Székesfehérvár-Sárkeresztúri út, Székesfehérvár-Vízművek. A megye 10-11. századi sírjainak gyűjtése: Petkes 2012.

³⁸⁹ Szilágyi 2014, 17.

³⁹⁰ A Karoling Pannonia provincia kiterjedésének problematikájáról, a Pannonia-fogalom változásáról remek tanulmányában foglalkozik: Szenthe 2007, 21-25.

Dunakanyarban a sírrégészet eredményei is támogatnak, ugyanazon késő avar kori hagyaték és anyagi kultúra természetesen és egyértelműen megjelenik a visegrádi lelőhelyeken is. Az idáig megállapítható kronológia szerint a 8. század végén a területen megtelepült közösség a 9. században folyamatosan élt tovább, anyagi kultúrája az új provincia részeként, részben a helyi előzményekre alapozva, részben a Karoling kori elithez igazodva definiálódott újra, s vélhetően annak helyi variánsaként értelmezhető.

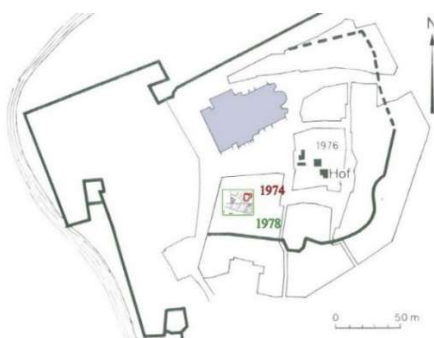
VI. A KISALFÖLD KÖZÉPSŐ RÉSZÉ

VI. 1. A VÁRMEGYE ISPÁNSÁGI KÖZPONTJA (GYŐR-KÁPTALAN DOMB) ÉS A „HÁTORSZÁG”

Amellett, hogy a győri ispánsági vár topográfiai helyzete világosan utal központ jellegére (VI. 1. ábra), hisz az egykori római castellum, Arrabona helyén egy dombon, kereskedelmi utak mentén helyezkedhetett el,³⁹¹ a legkorábbi írott források adatolják az államalapítás kori várat:

997 „Ipsum vero Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in **Iauriensem**, quartam autem in Erdelw.” 14. századi krónika (SRH I, 64/313-314.)

1009 „Acto in civitate Jauryana.” Szent István pécsi püspöki alapítólevele. DHA 9/58:18.)

VI. 1. ábra: A lelőhely, jelölve az 1974, '76 és '78-as szelvények helyét. Tomka 1979 nyomán Mordovin 2016, 472, 205. kép 1.

A lelőhelyről (Győr-Káptalándomb) valójában nagyon csekély közvetlen régészeti bizonyíték áll rendelkezésre. A vár erősítése vélhetően a római erőd falának vonalát követte, bár a romkontinuitást a feltáró cáfolja.³⁹² Az erődítmény faszerkezetes sánca nem, vagy optimista megközelítéssel egy kicsiny szakaszon, a vár déli oldalán néhány gerenda nyomán vált azonosíthatóvá, a várbelső világi épületeinek mibenléte pedig – feltárások híján – csupán vélhető marad. Mivel a vár lehetett a győri püspökség központja egyben, teoretikusan számolnunk kell egy korai székesegyházzal és püspöki lakkal, egy 11-12. századi temetőhorizont a mai székesegyház körül viszont régészetileg is adatolt. Gazdasági központ voltára a feltárt várfal/sánchoz kapcsolódó raktárhelyiségek sora utal.³⁹³

Egy korábbi dolgozatomban vizsgáltam az államalapítás kori ispánsági központok régészeti korhatározásának reális lehetőségeit. A vizsgálat során vettem számba a sáncok stratigráfiai helyzetének szemrevételét, mivel több lelőhely esetében olvashatunk egy, a sáncot megelőző települési rétegről,³⁹⁴ amely az erősítés terminus post quem keltezésében alapvető tényezőt jelent.

³⁹¹ Tomka 2006, 113.

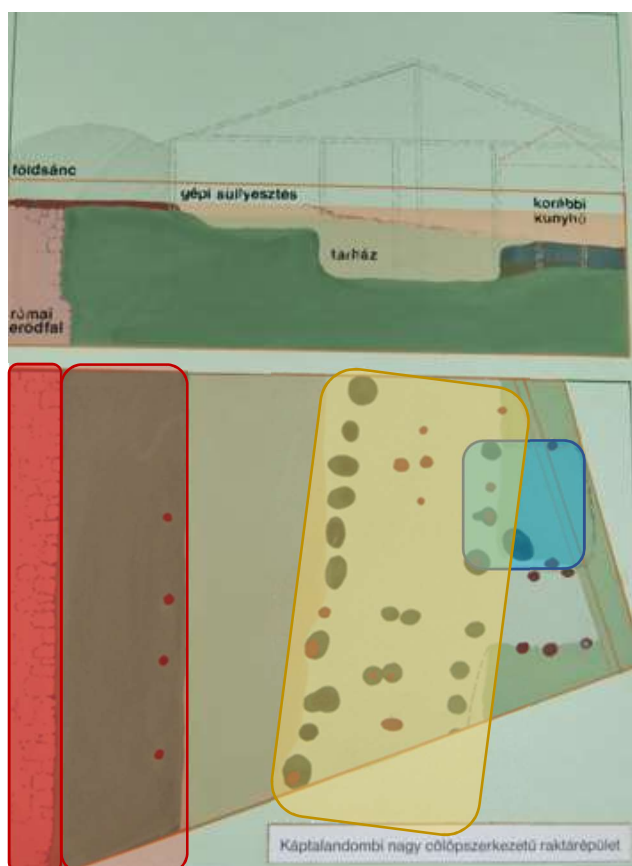
³⁹² Tomka megfigyelése szerint a római várfalon vastag feltöltődés rétege húzódott, emiatt feltételezhető hogy a kora középkori vár építői nem is látták a romos Arrabonát. Ellenérv a romkontinuitás mellett: Bóna 1998, 29.

³⁹³ Tomka 2006.

³⁹⁴ Merva 2012. Az egyik legjobban megkutatott és közeljövőben közlésre kerülő sáncvár, a borsodi vár építési korát, többek között a sánc alatt húzódó 10. századra keltezett települési objektumok miatt, Wolf Mária szintén a 10. század végére – a 11. század elejére tette (Wolf 1996, 243, Wolf 2001, 179, 182). Későbbi munkájában azonban már az 1020-1050-es intervallumot valószínűsíti (Wolf 2008, 90, 173), érveléséhez elsősorban régészeti és természettudományos keltezési módszert alkalmazva. A lelőhely stratigráfiája kapcsán a közelmúltban megfogalmazódott egy ellenvélemény (Mordovin 2016, 180-183).

A „publikáció-alapú” kerámiameghatározás, vagy akár -elemzés veszélyét elkerülendő csak olyan lelőhelyek értékelésére szorítkoztam, amelynek személyes vizsgálatára lehetőségem nyílt: így többek között a győri ispánsági vár régészeti körülményeire.

Az 1970-es években a Győr-káptalandombi ásatásokon³⁹⁵ (pontosabban: a vár déli részén: Apor Vilmos tér 3.) mód volt ugyanis pontos rétegtani vizsgálatokra, így vált bizonyossá a sáncot megelőző kora középkori település léte.³⁹⁶ Az 1978-ban végzett feltáráson három, rétegtanilag elkülöníthető periódust állapított meg Tomka Péter. (VI. 2-3. ábra) Szuperpozícióban helyezkedett el egy veremház, egy földbe mélyített, cölöpszerkezetes raktárépület és egy gerendaváz, ún. Blockwerk-technikával épült raktársor. Bár a sáncot régészetileg nem sikerült lokalizálni (ugyan az 1974. évi kutatás során előkerült gerendavégek erre utalhattak³⁹⁷), az ásató feltételezte, hogy a harmadik periódust képviselő gerendaváz raktársor a sánc belső oldalához csatlakozhatott, azaz a sánccal egykorú.³⁹⁸ (VI. 6. ábra) A megfigyelést remek analógiák erősítik,³⁹⁹ mely támogatja a feltételezést, hogy az ácsolt épületek a sánc belső oldalához közvetlenül csatlakoztak – tehát jelölik a várfal, pontosabban a sánc helyét. Amennyiben ezt elfogadjuk, a harmadik periódus objektuma alatt előkerülő másik két periódus a sánc alatti településrétegeket kell, hogy reprezentálja.

VI. 2. ábra: Győr-Káptalandomb, ispánsági központ, az 1970-es években végzett feltárások stratigráfiai vázlata. Kék: (a legkorábbi horizonthoz köthető?) veremház. Sárga: raktárépület, Piros: a sánchoz kapcsolódó gerendaváz raktársor. Forrás: a győri múzeum állandó kiállítása.

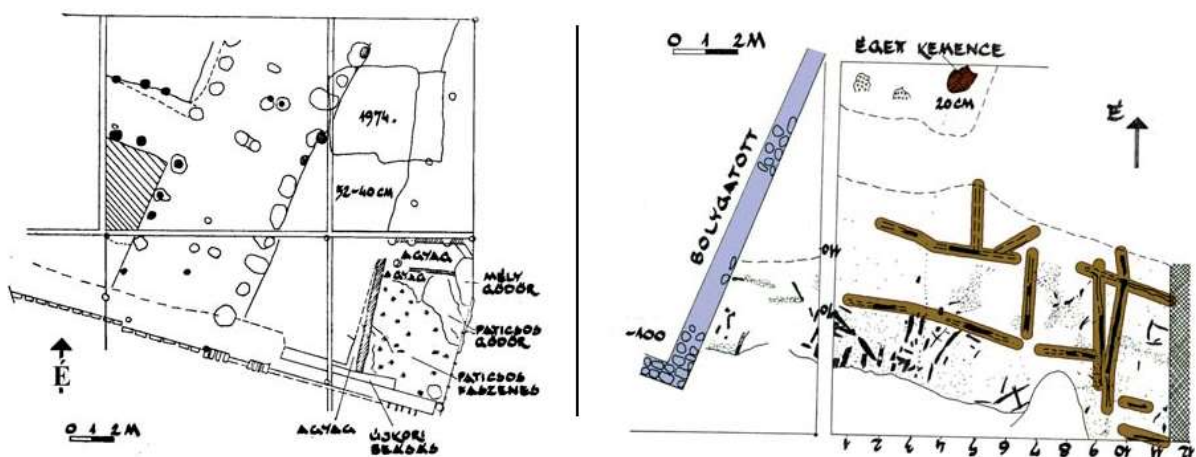
³⁹⁵ Ezúton szeretném megköszönni Tomka Péternek, hogy a leletanyag megtekintésére és elemzésére engedélyt adott.

³⁹⁶ Tomka 1987, 153.

³⁹⁷ Tomka 1976, 405, Abb. 14.

³⁹⁸ Tomka 1987, 148-149.

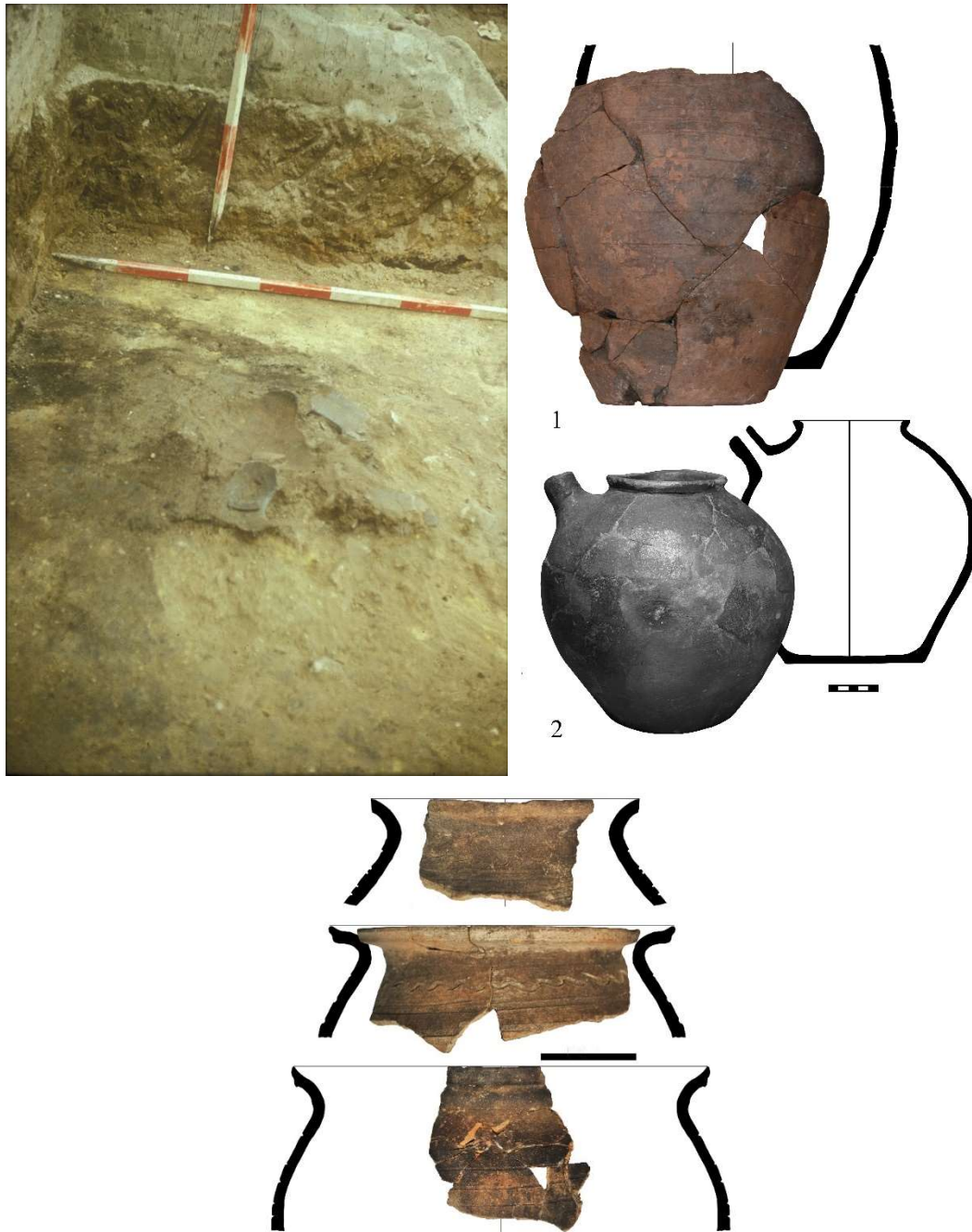
³⁹⁹ Mordovin 2016, 150

VI. 3. ábra: Az 1974 és 1978-as szelvények felszínrajza. Tomka 1979 nyomán Mordovin 2016, 473, 206. kép 2-3.

Az egyes horizontokhoz köthető leletanyag számbavétele során⁴⁰⁰ a következőket állapíthattam meg: a sánkra boruló barna téglaszemcsés (planírozási) réteget késő Árpád-kori bográcsperem-típusok, fogaskerékmintás edénytöredékek keltezik. A rétegtani megfigyelésekre alapozva megkíséreltem elkülöníteni a késő Árpád-kori réteg alatti horizontokba tartozó objektumok elsődleges betöltését és az abból előkerülő leletanyagot a másodlagos betöltés leletanyagától, utólag úgy vélem, néhány kivételtől eltekintve mindez lehetetlen, de legalábbis sikertelen volt. Mivel a nagyfokú késő középkori bolygatásnak köszönhetően másodlagos, kevert betöltéssel is kell számolnunk, így az onnan származó leletanyag nagyjából csak hosszabb intervallumra való post quem kelteztést tesz lehetővé. Példa erre a második periódushoz tartozó nagy cölöpszerkezetes objektum homokos betöltése, amelyből számos római cserép illetve egy kora középkori peremtöredék került elő.

⁴⁰⁰ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Tomka Péternek, hogy lehetőséget nyújtott a leletanyag és az ásatási dokumentáció megtekintésére.

VI. 4. ábra: Az 1978/4. szelvény északnyugati részén feltárt objektum beásása, az alsó, égett szenes réteg, s az abban talált edényleletek in situ. (nyugatról fényképezve). Az alsó, szenes rétegből előkerült leletanyag kiemelés után: 1.: Nagy fazék alsó része. Ltsz.: XJM 88.12.2. 2.: Gömbtestű, kiöntőcsöves grafitos edény töredéke. Ltsz.: XJM 88.12.1., illetve ugyaninnen három fazékperem-töredékek (Ltsz.: XJM 88.12.58., 2.: Fazékperem-töredék. Ltsz.: XJM 88.12.58., 3.: Fazékperem-töredék. Ltsz.: XJM 88.12.50.

A feltételezett sánchoz kötött égett vörös rétegből (amely a gerendavázás építmény horizontja) csekély leletanyag származik, a római leletek mellett egy csigavonaldíszes fazék oldaltöredéke került napvilágra – közvetlen keltezése tehát, hozzá kell tegyük, bizonytalan. Az ásató a horizonthoz kapcsolta egy agyagkemence és két kisebb gödör is, melynek betöltéséből korhatározó leletként egy fogaskerékmintás oldaltöredék került elő. Fontos egyúttal látni, hogy a horizont felső időhatárát a sánc(hoz tartozó épületek) pusztulási kora jelenti.

Ami az égett, vörös réteggel jellemezhető periódus alatti horizontok elsődleges betöltését illeti: a cölöpvázás, nagyméretű raktársor (VI. 5. ábra) megfelelő betöltéséből (ami az egy építkezéshez

köthető planírozás, mint homogén homokos betöltés alatt elhelyezkedő sötétebb réteget jelentő nagy grafitos tárolóedény peremtöredéke, hullámvonalköteggel díszített, kiegészíthető fazék töredékei, és néhány jellegtelen, csigavonallal illetve hullámvonallal díszített darab került elő.

VI. 5. ábra: Az 1978-ban feltárt cölöpvázás raktáráépület és a belőle származó fazék felső része. Ltsz.: XJM 88.12.2.

Az ásatási megfigyelések szerint a tárgyal, harmadik periódusú raktársor kialakításával egy, annak az északnyugati részén elhelyezkedő objektumot (veremházat?) vágta el. Az objektum beásása szépen dokumentálható volt, itt az alsó, összefüggő faszénrétegből előkerült leleteket tekinthetjük korhatározónak. Ehhez a horizonthoz köthető egy, Magyarországon unikálisnak számító gömbtestű grafitos edény, egy másik, bordával díszített grafitos oldaltöredék, egy széles távval bekarcolt csigavonaldíszes tárolófazék, egy hullámvonalkötegdíszes oldaltöredék és végül több, hullámvonallal illetve csigavonallal díszített peremtöredék. (VI. 4. ábra) Ha az objektumot a kiegészíthető grafitos edény mellett valóban keltezik/-nek az említett további töredékek, akkor a veremház nem lehet korábbi, mint a kora Árpád-kor, de azon belül is inkább a 11. századi időszak!

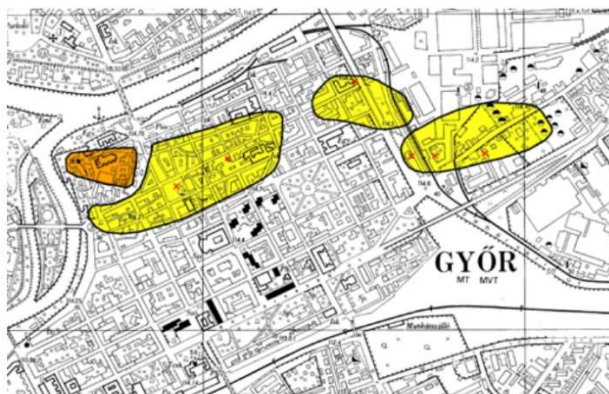
VI. 6. ábra: A feltételes sánchoz kapcsolódó gerendavázás raktársorról készült fotódokumentáció.

Ami tehát az előkerült leletek keltezhetőségét illeti, mint láthattuk, a fogaskerékminta kivételével minden díszítéstípus előkerült a „sánc” alatti településrétegekből, így megállapítható, hogy annak 11. századi keltezése nem bizonyított. Egyelőre nem tudunk a kerámia segítségével egyetlen évszázadra keltezni, így a fogaskerékmintas töredékek híján sem állíthatjuk, hogy a leletanyag a 10-11. századon belül közelebből elhelyezhető lenne, csupán akkor, ha elfogadjuk a sánchoz tartozó horizont alatt előkerült leletanyag reprezentatív voltát. Meg kell, hogy jegyezzem, a sánc alatti horizontokból nem került elő cserépbográcslelet, csupán másodlagos betöltésből ismerünk

összesen két darab olyan bográcsperemet, amelyek tipokronológiai alapon a 11-12., illetve 12-13. századra lennének datálhatók. Emellett számon kell tartani még egy, objektumhoz ugyan nem köthető, kora Árpád-kori edénytípust is, ugyanis két bordásnyakú edény peremtöredéke látott napvilágot a sánc alatti rétegsorokból. Ami pedig a grafitos import edények keltezhetőségét illeti, a közelmúltban bizonyosodott be, hogy a kisalföldi kora középkori telepanyagban, ha kis százalékban is, de megjelenik az államalapítás előtt, sőt, valószínűsíthetően már a magyar honfoglalás előtti évszázadban is a nyugati importkerámia.⁴⁰¹ Összességében tehát a leletek alapján a győri lelőhelyről annyi állapítható meg, hogy amennyiben a feltételeken sánchoz köthető horizont alatti településrétegek 11. századinál korábbi keltezése elképzelhető, abban az esetben is, alsó kronológiai határunk bizonytalan, azt a rendelkezésre álló csekély leletmennyiség alapján a 9–10. századon belül nem tudjuk pontosítani.

A leleteket és a töredezettséget szemügyre véve azonban felmerül két olyan lehetőség, amely a primer ásatási megfigyelésekkel vitatkozik:

1. a sáncvár kicsiny, szerencsésen még megmaradt részén feltárt gerendaszerkezetű helyiségsor nem az ispánság *első* építkezéseihez volna kapcsolható, hanem annál későbbi, legkésőbb akár 13. századi volna.
2. ha a négyzetes beásás (veremház?) szenes rétegében előkerült leletanyag keltezi az objektumot (és ha hiszünk a kerámiakronológiának is), akkor viszont a szuperpozíció kapcsán tett megfigyelés válik vitathatóvá: e feltételezésből az következik, hogy a beásás az ispánsági központ életének idején, a 11. században kerülhetett kialakításra. Ily módon tehát a 11-13. századi ispánsági központ gerendavázis raktárépületét egy horizont előzi meg csupán – a pontosabban nem keltezhető (9-10., vagy akár 11. századi, szintén már az ispánsági központhoz köthető?) nagy cölöpszerkezetes építmény.

A győri ispánsági központ a város mai helyszínrajzán
(narancssárga: ispánsági vár, sárga: suburbium és a keleti külvárosok, X: az eddigi régészeti kutatások helye)

**VI. 7. ábra: A győri ispánsági központ, a suburbium és a tőlük keletre elhelyezkedő középkori lelőhelyek.
Tomka 2006, 114.**

Ennek nyomán, e sorok írója részéről ma már bizonytalanabb a kijelentés, hogy az ispánságot egy korábbi, 10. századi, vagy akár 9. századi településhorizont előzte volna meg: a szuperpozíciók nem zárják ki egyértelműen annak lehetőségét, hogy mindhárom horizont az Árpád-kori központhoz tartozzon, a leletek mennyisége pedig nagyon csekély, keltezőértékük bizonytalan. Mindenesetre a régió (értsd Győr városát és környékét) már a 9. században lakott volt – melyre a kevés feltárt és

⁴⁰¹ Bácsa-Szent Vid domb leletanyagában: Tomka – Merva 2016.

feldolgozott telep utal elsősorban.⁴⁰² (VI. 7. ábra) A vár suburbiumának területéről Győr-ECE lelőhely említhető, melynek keltezését az ásató és feldolgozó a 10. századra tette.⁴⁰³ A központ tágabb környezetéhez kapcsolódik az alábbiakban bemutatásra kerülő két lelőhely: a Mosoni Dunán, vízi úton ca. 6 km távolságra elhelyezkedő Bácsa-Szent Vid domb, illetve a Rába mentén, vízi úton szintén ca. 6 km-re a Ménfőcsanak-Szeles dűlőn feltárt többkorszakos település. (VI. 8. ábra)

VI. 8. ábra: Győr, Bácsa-Szent Vid domb és Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyei pirossal jelölve az Első Katonai Felmérésen

⁴⁰² 9. századi temetkezésről sajnos nincs tudomásunk: a sárasi sírok mibenléte és keltezése meglehetősen bizonytalan.

⁴⁰³ Tomka 2011. E sorok írója szerint valószínűbb a 9. századi, vagy 9-10. századi datálás.

VI. 2. BÁCSA-SZENT VID DOMB⁴⁰⁴

VI. 2. 1. A LELOHÉLY ELHELYEZKEDÉSE, TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZETE

Bácsa-Szent Vid domb Magyarország északnyugati részén, a Kisalföld északi felén helyezkedik el, az Alsó–Szigetközben. A szigetközi kistáj a Győri medencének a Duna (Öreg-Duna) és a Mosoni–Duna által határolt területe, nagysága mintegy 375 km². A terület a Duna hordalékkúpján terül el, időnként vízzel borított magas talajvízű, liget- és láperdővel fedett, teljes egészében árvízveszélyes alacsonyártéri síkság. Mozaikszerűen folyómedrek, erek, holtágak szabdalta szigetekből tevődik össze.⁴⁰⁵ A lelőhely Győr északkeleti városrészén elhelyezkedő Bácsa község keleti részén, a bácsai Holt-Duna és a Mosoni–Duna jelenlegi vonala között, annak árterében található.⁴⁰⁶ A Szt. Vid dombon egy 500 méter hosszú, 130 méter széles háromszög alakú sánc helyezkedik el. A sánc szárazföld felőli része, Ny-DNy- K-DK-i irányban gyenge ívben meghajló földhányás, mely keleti oldalán derékszögben megtörik, s a terület déli oldalán, azaz a Mosoni–Duna mentén nem folytatódik. A terepen ma már csak részben látható, a 80-as évek végén épült árvízvédelmi töltés földmunkálataival nagyrészt megsemmisült.

A lelőhely koraközépkori elhelyezkedése a Mosoni-Duna mentén

Tisztázásra érdemes kérdés, hogy a lelőhely kora középkori települése, melyet alább részletesen ismertetünk, a Mosoni-Duna melyik partján helyezkedett el. Bár az 1566-os ún. Hufnagel metszeten a bácsai Szent Vid domb már éppen nincs rajta, a lelőhelytől nyugatra lévő Pataháza ábrázolása arra utalhat, hogy a szóban forgó terület akkor már a bal parton helyezkedett el. Mind az 1880-as folyószabályozások előtt készült első,⁴⁰⁷ második⁴⁰⁸ és harmadik⁴⁰⁹ katonai felmérésen a lelőhely bal parton való elhelyezkedését dokumentálták. A Győr környéki folyómedrek történeti korokban való vándorlásának rekonstrukciójával az utóbbi években Somfai Attila foglalkozott, kutatásaiból a következő tanulságok vonhatók le: a lelőhely egy nagyon széles vízjárta sávban helyezkedik el (VI. 9. ábra). Ezen sáv széleit ún. vetők (partélek) és a növényzet jól megmutatja. Történelmi időtávlatokban a medermozgás az említett széles sávban egészen merész változatokat ölthetett. Ennek ellenére a Szent Vid dombot (annak nagy mérete miatt) nem tudta "elfogyasztani" a szívós medervándorlás sem, emiatt a víz inkább kikerülte. A medervándorlásra tett rekonstrukciós kísérlet és a térképek tanulságai (elsősorban az 1979-es katonai térképen nyomon követhető medervonalak vizsgálata) megengedi annak lehetőségét, hogy a Mosoni-Duna Szent Vid dombtól akár északra és délre is folyhatott, akár többször is váltakozva a különböző történelmi időkben. Még a szigetszituációt sem szabad kizárni, hiszen a történeti korokban gazdagabb mellékágrendszer jellemezte a folyókat, így nem vethető el annak lehetősége sem, hogy az itt tárgyalt lelőhely a 9-10. században egy szigeten helyezkedett el.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ A lelőhely ismertetése azonos az ásató Tomka Péterrel együtt közölt tanulmányunkkal: Tomka – Merva 2016. A kézirat azon részeit, mely nem kizárólag a saját, hanem a szerzőtársam szellemi terméke, lábjegyzettel láttam el.

⁴⁰⁵ Marosi – Somogyi 1990.

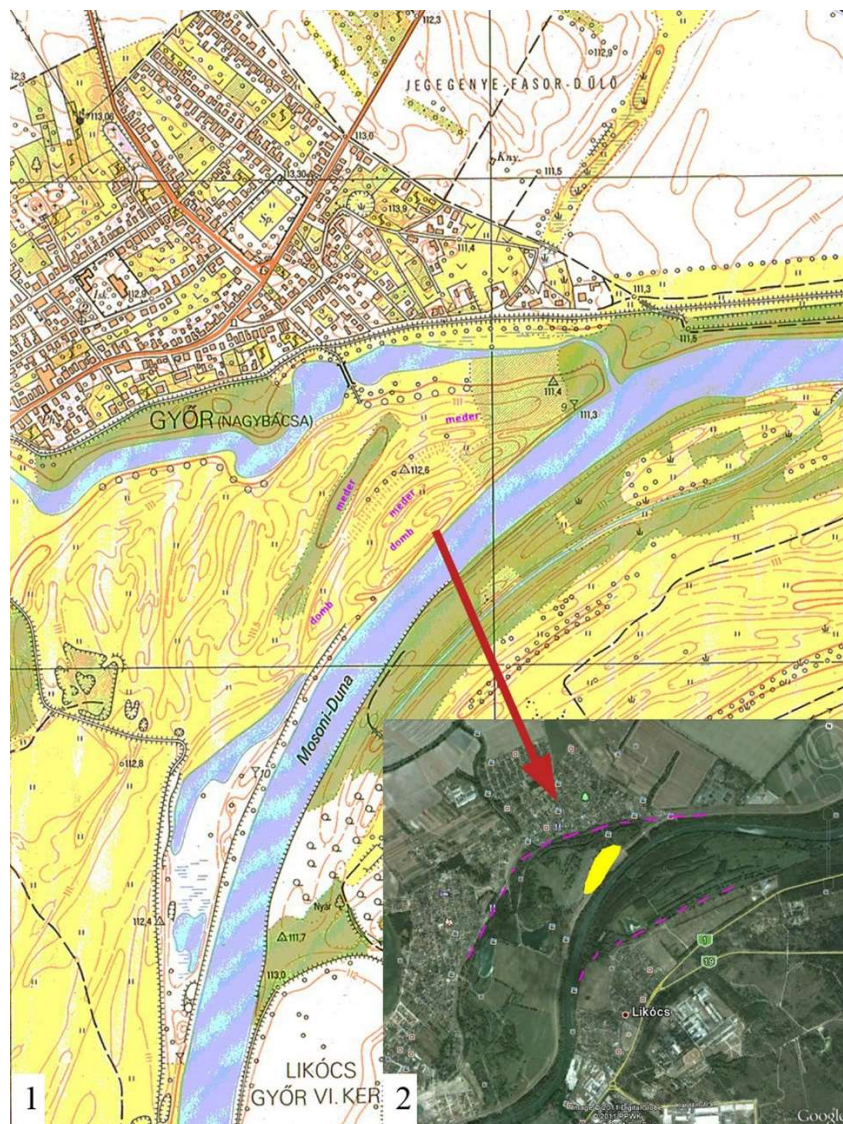
⁴⁰⁶ A lelőhely déli oldalán lévő pont (emlékmű) EOVS koordinátája: 525867 – 233431.

⁴⁰⁷ Arcanum 2004.

⁴⁰⁸ Arcanum 2005.

⁴⁰⁹ Arcanum 2007.

⁴¹⁰ Ezúton köszönjük Somfai Attila szíves segítségét a téma kutatásában és hogy információkkal látott el minket.

VI. 9. ábra: 1. az 1979-es katonai térkép részlete. 2. Google Earth felvétel a lelőhelyről és az egykori mederágakról. Lila szaggatott vonal: a vízjárta sáv határa (forrás: Somfai Attila értelmezése).

A lelőhely topográfiája kapcsán még egy adatot érdemes megemlítenünk. A bácsai és likócsi terület terepbejárásai során számos lelőhelyet azonosítottak, a leletanyag számba vételével azonban a Bácsa-Szent Vid dombon feltárt 9-10. századi teleprészlettel egykorú telepnyomot összesen kettőt sikerült találni. 2008 őszén Losonczy Máté a Győr-Reptéri úton, az Iparcsatorna keleti partján gyűjtött olyan leleteket,⁴¹¹ melyeket a bácsai kerámia ismeretének tükrében, anyag-típus elemzés segítségével a 9-10. századra keltezhetünk.⁴¹² Emellett 2011 nyarán került sor Győr-Hecse pusztán egy kora középkori lelőhely feltárására, ahol a kora avar kori mellett a 9-10. századi településhorizont is megtalálható, s leletanyaga a bácsaival egyezik.⁴¹³ Ezen adatok alapján tehát valószínűnek tűnik, hogy a bácsaival azonos lelethorizont lelőhelyei a Mosoni-Duna jobb partján

⁴¹¹ Losonczy 2008 A lelőhely EOY koordinátái: 546680 – 262810. Ezúton köszönöm Losonczy Máténak, hogy a lelőhelyre felhívta a figyelmemet.

⁴¹² Anyag-típus analízis alapján Győr környékének egykorú településtörténetéhez még egy adat áll rendelkezésünkre: a Ménfőcsanak mellett húzódó 83-as út nyomvonalán 1993-ban végzett leletmentés során (ásatásvezető: Vaday Andrea), annak déli harmadában, több, a bácsai 9-10. századi horizonttal egykorú telepobjektum került feltárra. Ezúton köszönjük dr. Vaday Andreának, hogy a leletanyag megtekintésére lehetőséget nyújtott.

⁴¹³ Köszönet illeti Czigány Dávidot, amiért a Győr-Hecse puszta lelőhely leletanyagának megtekintésére lehetőséget nyújtott.

szintén előfordulnak. Mivel a likócsi rész a part mentén erdős terület, az ott végzett terepbejárás eredménye feltehetően ennek is köszönhetően negatív. Nem tartjuk tehát kizártnak, hogy kora középkori lelőhely a jelenleg szemközti (jobb) partra (is) kiterjedt.

VI. 2. 2. BÁCSA-SZENT VID DOMB KUTATÁSTÖRTÉNETE

Győr megye 1873-ban készült régészeti lelőhely-térképén egyetlen „kőkori” lelőhely szerepel Bácsán.⁴¹⁴ Az 1930-as években készült lelőhelykataszterben viszont már számos középkori és kora újkori leletről számol be Lovas Elemér: a leletek előkerülésének egyik oka a „bácsai domboknak” 1864 óta folyó lehordása.⁴¹⁵ Az objektumot sáncként először 1948-ban azonosítják (Szőke Béla, Czigány Béla tanító és Soós Károly vegyész-mérnök társaságában), a templomdombon végzett terepbejárással hullámvonal-díszes edény töredékeiről és sarkantyúról olvashatunk.⁴¹⁶ 1952-ben Nováki Gyula így írja le a területet: „*Köröskörül árterület veszi körül, minden évben kétszer is elönti az árvíz az egész területet, mikor is semmi sem látszik ki a vízből.*”⁴¹⁷

A lelőhelyen két kutató vezetett régészeti ásatást. Nováki Gyula elsősorban az erődítést kutatóként 1958-ban és 1964-ben végzett sáncátvágást, illetve a sánc által körülvett területen egy, a Szent Vid dombon további két kutatóárkot húzott.⁴¹⁸ A bácsai sánc korát elsősorban a stratigráfia és az előkerült leletanyag alapján határozta meg: a sánc alatt húzódó kora középkori – az ásató szerint 10-13. századi⁴¹⁹ – telepnyomok okán az objektumot a 12-13. századra keltezte, bár megjegyezte: a sáncszerkezetre pontos analógiát nem tud hozni.⁴²⁰ Legközelebb 1987-88-ban, az árvízvédelmi töltés építését megelőzően Tomka Péter vezetésével történt feltárás, mind a sánc, mind a sánc által körülvett területet vizsgálendő. Jelen tanulmány ezen ásatás tanulságait adja közre, a kutatásban középkorinak tartott sánc keltezésének tisztázása mellett különös figyelmet szentelve a 9–10. századra keltezhető nyíltszíni telep régészeti kiértékelésének.

Kutatástörténet

A szóban forgó területen 1987. április 23. és június 12. között, továbbá 1988. május 23. és július 1. között folyt régészeti kutatás. Az ásatásvezető Tomka Péter mellett Szőnyi Eszter és Figler András vettek részt a munkában. Mindkét évadban sor került a sánc átvágására: az 1964-es Nováki-féle sáncátvágástól K-DK-re kb. 30 méterre (1987-ben), illetve a háromszög keleti végében, az ÉNy-DK irányú sáncrészletben történt még egy átvágás az előzetesen „sáncátjáróként” feltételezett részt tisztázandó (1988-ban). Az első évben a terület nyugati végében található templomdombon É-ÉK-D-DK-i irányú tengelyben illetve arra merőlegesen nyitottak szelvényt illetve húztak kutatóárkot. A sánc nyugat-keleti vonalával párhuzamosan, a töltés eredetileg tervezett nyomvonalában történt feltárás mindkét évben, a sánc által körbevett területét vizsgálendő. (VI. 10. ábra) A sáncátvágások mellett tehát ca. 850 m²-nyi terület feltárása történt meg, amely során az újkori templomon kívül 20 sír és 25 telepobjektum (egy árok, egy ház és 23 gödör) került elő.

⁴¹⁴ Hildebrand 1996, 272, 1. kép.

⁴¹⁵ Lovas 1948, 16.

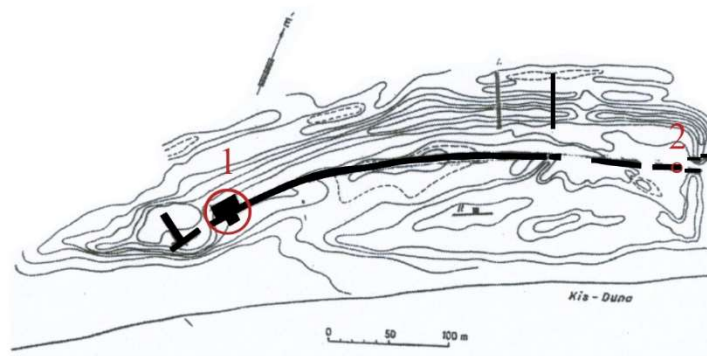
⁴¹⁶ Szőke 1948.

⁴¹⁷ Nováki 1952.

⁴¹⁸ Nováki 1976, 116, 120.

⁴¹⁹ A kutató hangsúlyozza a koraközépkori kerámiakronológia bizonytalanságait, két töredék esetében felveti azok esetleges 8-9. századi voltát: Nováki 1976, 122, 9.kép 6-7. A Tomka-féle ásatási anyag vizsgálatára alapozva úgy gondoljuk, az általa közölt leletanyag (Nováki 1976, 121-123, 8-11. kép), amely nagyrészt a sánc alatt húzódó kora középkori nyílt színi telephez tartozik, a 9-10. századra keltezhető.

⁴²⁰ Nováki 1976, 120-125.

VI. 10. ábra: Az 1987-88-as ásatási szelvények elhelyezkedése. Piros karikában: 1. a 9-10. századi objektumok, 2. a fémdepólet helye. (Nováki 1976 nyomán)

A lelőhely ismertetése

A több korszakos lelőhelyen kutatott objektumok közül elsősorban a sánc korával és a 9-10. századi településrészlettel foglalkozom, ezekhez azonban röviden ismertetni kell az összes feltárt horizontot. Ezek a következők:

1. A sánc által körülhatárolt területen a leletanyag alapján nyolc 9-10. századra keltezhető telepobjektumot tártak fel, emellett az előkerült kora középkori leletanyag mintegy harmada kultúrrétegből származik.

2. A 11. századra keltezhető temetőrészlet⁴²¹ egyes temetkezései (a 16., 17. és 19. sír) korábbi horizonthoz tartozó telepobjektumokon helyezkednek el. A lelőhelyen – az első és a második horizontot tekintve – három szuperpozíciót sikerült dokumentálni: az 1. objektumra a 16. sírt,⁴²² a C objektumra a 17. sírt és J objektumra a 19. sírt ásták rá. Emellett az anyag-típus megállapításával⁴²³ elkülönítettem a leletanyagnak egy kis csoportját, 40 db kerámialeletet, ami a régióban megfigyelt telephorizontok alapján (véleményemet elsősorban Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyre alapozva) a 10-11. századra keltezhető.⁴²⁴

3. Leletanyag alapján elkülöníthető további nyolc Árpád-kori és két középkori gödör, továbbá hét gödör keltezése kérdéses. A 18. sírt a D objektum vágja, melyet csupán két jellegtelen középkori töredék datál. A templomdombon, az újkori templom elé keltezhető a melléklet nélküli síros középkori/kora újkori (?) temetőhöz tartozó 13. sír.⁴²⁵

4. A feltárás során dokumentálták a kőtemplom kiszedett falait és a feltehetően hozzá tartozó 15 újkori sírt. Az épületet az 1. katonai felmérési térképen (1763-1785) még álló épületként ábrázolják, s a felméréshez tartozó ország-leírásban is szerepel: „Eine Capelle ausserhalb des Dorfes auf einem Hügel.

⁴²¹A temető 4 sírját tárták fel: Tomka 1987-88.

⁴²²A sírt keltező Stephanus rex érem: Tomka 2000 13. kép.

⁴²³Azon dilemma tudatában tesszük mindezt, miszerint nem tarthatjuk kizártnak, hogy ugyanazon anyagtípus egy mikrorégió különböző korú településhorizontjainak anyagi kultúrájában is megjelenjen.

⁴²⁴A vizsgálat a Ménfőcsanak-szeles dűlő 10–11. századi település kerámiaanyagának ismeretén alapul, illetve az azonosságot a Dr. Szakmány György által végzett petrográfiai vizsgálatok is alátámasztották.

⁴²⁵Erre a lelőhelyre enged következtetni egy 16. század végi írott forrásunk is. Egy 1593. április 19-én kelt törvénykezési jegyzőkönyvből idézünk: „Nováki Andreassyth Mátyás királyi jogügyigazgató a maga, és Lipchey János nevében tilalmazza a bácsai prediális nemeseket Szentvid pusztá földjeinek használatától és az ugyanott Szentvid tiszteletére emelt egyház temetőjében való temetkezéstől.” Gecsényi 1990.

*Eine gemauerte Capele befindet sich auf der Wiesen.*⁴²⁶ A 2. katonai térképen (1806–1869) már a régészeti ásatásokon is lokalizált tégláégetőt találjuk, ahogy az a feltárás során igazolódott is: 1839-ben a területen tégláégetés folyt, a máglyák lesározott, átégett alapjai a sírok felett összefüggő felületeket alkottak.⁴²⁷ A 3. katonai felmérési térképen (1880) a templomot romként jelölik. Az épület felhagyásának időpontjához egy 1816-os határleírás visz még közelebb: ekkor már „Szent Vid templomának omladékaként” említik.⁴²⁸ Ennek értelmében, illetve Vende Aladárnak a századfordulón készült leírása alapján a templom és a hozzá tartozó sírok felhagyását legkésőbb a 19. század elejére keltezhetjük.⁴²⁹

5. Az alábbi megállapítások tükrében arra következtethetünk: a legkésőbbi horizontot a sánc képviseli. Ami annak térképi ábrázolását illeti: egyértelműen nem azonosítható a földhányás, tegyük hozzá, ennek relatív magassága a 20. század végén nem haladta meg a 1,5 métert. A 3. katonai térképen sem azonosíthatjuk az objektumot, amely részletességét és pontosságát tekintve a legkövetkezetesebbnek mondható a három 18-19. századi felmérés közül. A sánc vonalában a térkép csupán fasort jelöl.⁴³⁰ Emellett a régészeti stratigráfiai vizsgálatok és a 4. horizont datálása a bácsai sánc 11. századi/Árpád-kori keltezését erősen megkérdőjelezi.⁴³¹ Az 1987-es kutatás során ugyanis sikerült megfigyelni, hogy a sánc a templomdomb pusztulási rétegére húzódik, azaz a legkésőbbi horizontot jelenti. Az a felvetés, miszerint a sánc török kori volna,⁴³² jelen tudásunk szerint nem bizonyítható: az említett szuperpozíció mellett szembevető a török kori leletanyag hiánya, emellett Győr s környékének török kori topográfiájában sem szerepel az objektum.⁴³³ Az utóbbi években azonosított és lokalizált más Napóleon-kori redutok és sáncok,⁴³⁴ s a korabeli térkép tanúsága szerint a bácsai objektum 1809-re való keltezése sem megalapozott. Bár egy korabeli forrás szerint⁴³⁵ Győr városa mellett Vének és Bácsa között is emeltek sáncokat a francia csapatok, azok elhelyezkedését egy 1809-es térképen pontosan jelölik,⁴³⁶ ily módon világosan látható: azok a sáncok az itt tárgyalt objektumtól délnyugatra találhatók, s nem azonosíthatók Szent-Vid dombi lelőhely építményével.

Ha azonban visszagondolunk a terület természetföldrajzi adottságaira és az ahhoz kapcsolódó népi gyakorlatra, felmerül annak lehetősége, hogy a sánc valójában újkori földhányás lehetett, ami árvízvédelmi szerepet töltött be. A terület természetföldrajzi adottságaiból kifolyólag a 19. század végén elvégzett folyamszabályozásig a régió falvai sok esetben kénytelenek voltak eredeti helyükről áttelepülni, vagy éppen gátat építeni.⁴³⁷

⁴²⁶ Arcanum 2004.

⁴²⁷ Arcanum 2005.

⁴²⁸ Végh 2000, 56-57.

⁴²⁹ Vende 1908, 19.

⁴³⁰ Arcanum 2007.

⁴³¹ Bóna 1998, 37.

⁴³² Több helytörténeti írásban olvashatunk: Vende 1908; Végh 2000, 35.

⁴³³ Pálffy 1999, 171: nem találjuk a 16. század második felére keltezhető őrházak, őrhelyek listáján sem az objektumot. Viszont a Tomka Gábor által ásott Győrszentiván-András vár török kori léte bizonyított: Tomka 2002, 143-144. Ennek relatív magassága 2-5 m volt Nováki Gyula 1952-es terepbejárásán: Nováki 1952.

⁴³⁴ Nováki – Tolnai 2010, 71-102.

⁴³⁵ Veress 1987, 217.

⁴³⁶ Gazdag 1965, 316, 8. ábra: Plan von dem verschanzten Lager bey Raab, dem 14 Juny 1809. HDITT. H. IV. a. 1332.

⁴³⁷ Filep 2003, 24-25; Ahogy ezt Kovacevics György 1724. február 16-án Ebergényi Lászlóhoz írt levele jól tükrözi: „Győr vármegyében pedig, Ásványi nevű falnak az utóbbi víznek árjan agy szakadásokat tévén egészen elfutotta a határokat, directe Győr felé akarja meatusát venni a Duna, idővel... a Rárói kastélyt két esztendő múltán elhordja, s nagyobb részeit Szigethköznek semmivé teszi... Ha töltéssel nem occupálnak Ásvánnyal a Dunának, egész Szigethközt elborítja a Duna...” Néma 2003, 73-74. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni: néprajzi kutatások bizonyítják, hogy a kisalföldi helyi lakosság népi építészeti módszerekkel végezte az árvízmentesítést. Cölöpök

Az újabb elemzés tehát alátámasztja a korábbi, sommásan már megfogalmazott véleményyt: a bácsai objektumot törölni kell Árpád-kori (ráadásul "határvédő") sáncváraink közül.⁴³⁸ A merőben más keltezés rávilágít a post quem datálás és pusztán a sáncok anyagával való keltezés veszélyére is. Mivel a lelőhely az Árpád-kor után pusztta volt, s legelőként funkcionált, a kiásott és felhányt földben - utalunk ezzel a sánc leletanyagára -, későbbi cserepeket nem is találhatnánk.

VI. 2. 3. ELEMZÉS

Az alábbiakban bemutatott elemzés, tekintve a kis objektumszámot és a leletanyag aránytalan mennyiségi eloszlására való tekintettel nem alkalmas térbeli elemzésre, részletes vizsgálatra. Valójában inkább egy gazdag leletanyag bemutatására, hagyományos feldolgozására volt módom.

A 9-10 (?) századi településobjektumok

A korszakra keltezhető objektumok a templomdombhoz legközelebb eső, északra lévő szelvényekben helyezkednek el (Telepbelső I., III. számú szelvény), rétegből viszont a legkeletibb szelvényekben, mintegy 400 méterre is került elő kora középkori leletanyag. A feltárt objektumszám nem enged településszerkezeti következtetések levonására. A sánc stratigráfiai helyzete és kronológiai besorolása alapján csupán azt állíthatjuk, hogy az objektumok nem egy kora középkori erődített központi helyhez, hanem egy nyíltszíni településhez tartozhattak.

Az objektumok között nem azonosítható egyértelműen ház vagy kemence. Kérdéses egy nagyobb objektum (épület/ház?) meghatározása (1987/1. objektum: 101. tábla)⁴³⁹, melynek a szelvénybe eső része ca. 5,1 × 3,8 m területű, emellett további hét, biztosan a korszakhoz köthető tároló-gödör került feltárássra (1987/10, 1987/12, 1988/A, 1988/B, 1988/C, 1988/J, 1988/H objektumok). A telep kerámiaanyagát leginkább az 1. objektum reprezentálja (103-105. tábla). A különböző méretű kerek (1987/10, 1988/A), ovális (1987/12, 1988/J), lekerekített sarkú téglalap (1988/C), illetve „sírgödör-alakú” (1988/H, B (VII. 11. ábra)) 1-1,5 méter mély gödrök⁴⁴⁰ minden bizonnyal tároló gödörként funkcionálhattak. Egyedül az 1988/A gödör szélén figyelték meg a kiégetés nyomát, a többi esetben fonott kas,⁴⁴¹ illetve faláda bélelhette ezeket. Az utóbbi tárológödör-típus kisebb számban, de szintén jellemző a régió késő avar és 9. századi településeire: ilyen, a magyar néprajzban sírveremként elnevezett objektum került elő példának okáért a sopronkőhidai 9. századi,⁴⁴² vagy a Vas megyei váti 9. századi településen.⁴⁴³ Ugyanakkor, három nagykanizsai lelőhely kapcsán Szőke Béla Miklós, szintén a népi gyakorlatra utalva ezen objektumokat földólként értelmezi.⁴⁴⁴

A kerámiaanyag elemzése

A 9-10. századi telepnyomhoz összesen 725 töredék köthető, ebből 253 db rétegből, további 472 db pedig objektumból származik. A korai középkorra datálható kerámiaanyag 724 db fazéktöredékből és egy orsógombból áll. A fazéktöredékek eloszlása a következő: 117 db (16,18 %) perem, 12 db (1,66 %) nyaktöredék, 522 db (72,20%) oldaltöredék és 72 db (9,96%) fazékalj-töredék került napvilágra. Sütőharang, tál, palack és cserépbogrács nem köthető ehhez a

leverésével, gerendaváz készítésével rőzsegákat raktak, ezeket a rőzsegákat folyami kavicssal, hordalékkal burkolták. Filep 2003 25.

⁴³⁸ Tomka 2000, 13-14.

⁴³⁹ Felmerülhet példának okáért az objektum földólként való meghatározása. Lásd: Tomka 1988, 39-40, 51-52.

⁴⁴⁰ Lásd még: Donat 1980, 81-82; A sírverem mint tároló: Ikvai 1966, 343-377, bes. 348.

⁴⁴¹ Néhány kistölgyfa, kora középkori illetve Árpád-kori tárológödör feltárásnál sikerült megfigyelni ennek maradványait. (Kapunár-Kistölgyfa, Óvár-Mosonszolnoki pihenő). Tomka 1998, 48.

⁴⁴² Tomka 1998, 47, 78, 10. ábra: 1972/3. gödör.

⁴⁴³ Skriba 2010, 230, 4. kép 3: 81. objektum.

⁴⁴⁴ Szőke 1992, 135.

horizonthoz. Késő Árpád-kori kézi korongolt bográcsok csupán a lelőhely későbbi periódusából származnak.

A kerámiaanyag csoportokra való bontásánál nem volt egyszerű dolgunk: az egykori fazekasság vélhető szerveződési szintjéből kiindulva (a Peacock-féle 2., de inkább 3. modell feltételezhető⁴⁴⁵) nem állapíthatók meg egyértelműen körvonalazható árucsoportok. Szem előtt kell tartanunk, hogy a megfigyelhető különbségek nem feltétlenül tudatos művelet eredményei. Természetesen az időbeliség mellett (amit jelen telepanyag esetében részletesebben nem tudunk kimutatni, azaz belső kronológia felvázolása ekkora objektumszám és anyagmennyiség esetében merészség volna) az eltérő kerámiaárak más-más mester (?) keze nyomát éppúgy jelezhetik. De előfordulhat az is, hogy ugyanazon nyersanyag-lelőhelyekről, de nem feltétlenül pontosan ugyanonnan származik a fazekasárú alapjául származó agyag illetve adalékanyag. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a soványító anyag eloszlása egy edényen belül sem feltétlenül egyenletes, illetve egyszerre, egyazon fazekas-kemencében vagy gödörben kiégett edények színe sem feltétlenül egységes. Mindezen esetlegességi faktorok tükrében tett kísérletünk tehát csupán klasszifikáció, de semmiképp nem tipológia, messzemenő következtetések levonására pedig semmi esetre sem jogosít fel minket.

Technológia

Az itt tárgyalt leletanyag egységesen kézi korongon készült, sem kézzel formált, sem gyorskorongolt darabot nem dokumentáltunk. Az anyagcsoportok elkülönítésére két szempontot vettünk figyelembe: a soványítást és az égetést.

A bácsai anyag esetében makroszkópos vizsgálattal is megfigyelhető, hogy tudatosan soványították az edényeket. A soványítás minősége változó, éppúgy kell számolnunk jól eldolgozott anyaggal, mint a rendkívül durva, apróra tört kavicsal soványított edényekkel. Adalékanyagként különböző mértékben csillámos homokot, kavicsot/tört kavicsot, az esetek kis százalékában pedig grafitot tudunk meghatározni (egy edény esetében), ezek különböző arányban való megjelenése és az égetés típusa adott ki 16 mesterségesen megállapított csoportot.

A soványítás mellett az égetés technológiájára és minőségére szabad szemmel is tehetünk megfigyeléseket. A cserepek törésfelületén sokszor megfigyelhető szendvicsszerkezet és a leletanyag jó megtartása, azaz hogy a leletanyag aprózódásának mértéke korántsem olyan nagy, mint például a Ménfőcsanak-szeles dűlői lelőhely telepkerámiaja esetében, arra enged következtetni, hogy az edényeket magas hőfokon égették ki, majd hosszú ideig tartott a lehűlés. A cserepek égetésének módjánál gyakorlatilag az anyag fele égett ki oxidációsán, tehát nagy mennyiségben, majdnem 50%-ban beszélhetünk redukációsán kiégett edények töredékeiről.⁴⁴⁶ (Fentebb láthattuk kb. ugyanezt az arányt a várkerti lelőhelynél is.)

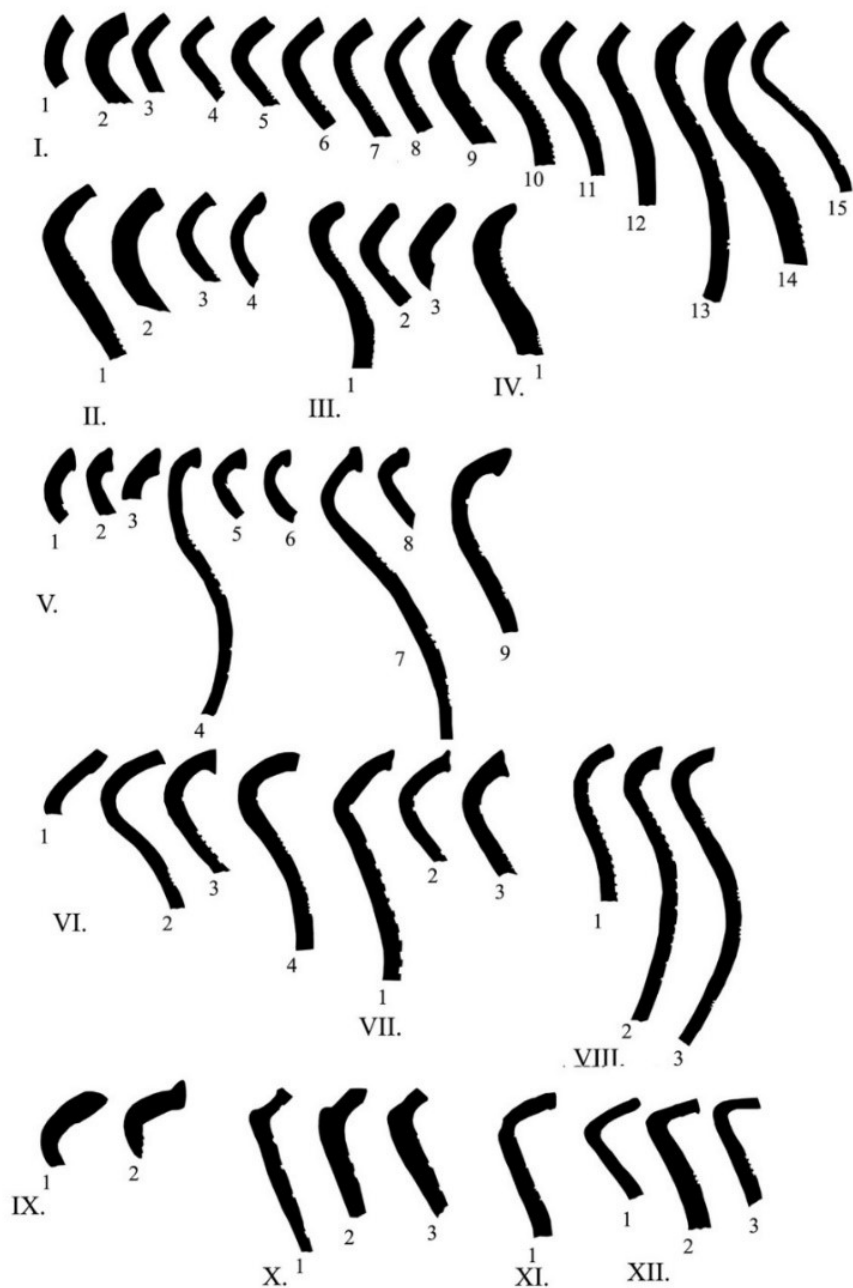
Díszítés

A fazekak díszítését tekintve a korszakra általánosan jellemző típusokkal kell számolnunk: A cseréptöredékek 31,44 %-a (228 db) díszítetlen, a további 68,56 % (497 db) díszítése a következőképpen oszlik el: a leggyakoribb a vízszintes vonalköteg, csak önmagában az összes töredék 21,9 %-ban (158 db). A hullámvonalköteg önmagában 18,20 %-ban figyelhető meg (132

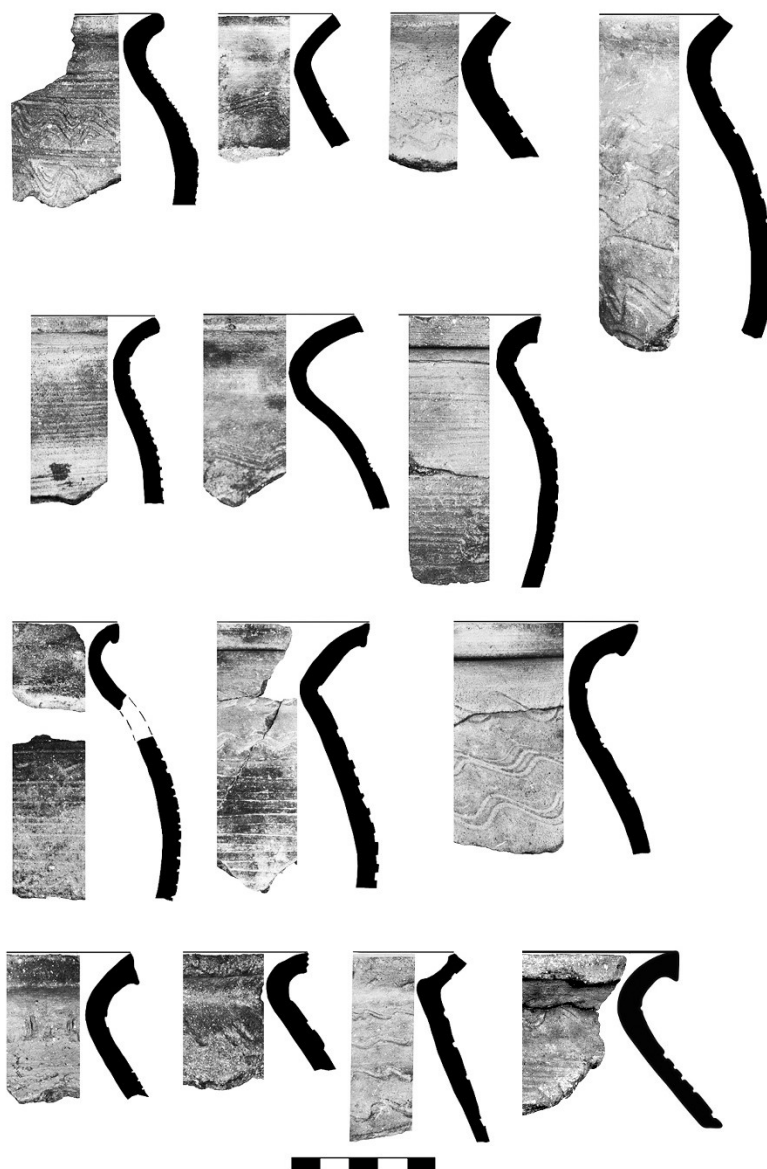
⁴⁴⁵ Peacock 1982, 8-9: 2. modell: „household industry”, azaz háziipari és a 3. modell: „individual workshop”, azaz „az egy személyes műhelyekben” való termelés képzelhető el talán leginkább.

⁴⁴⁶ Az oxidációsán és redukációsán kiégett cserepek meghatározásánál természetesen szem előtt tartjuk, hogy ezen fazekasárú égetése nem tökéletes atmoszférában történt, tehát nem feltétlenül fazekas-kemencében. Az edények gödörben vagy máglyán való égetése lehetséges, mindenesetre határozottan elkülöníthető a két csoport, így jelen leletek esetében nem használtuk a szabályozatlan körülmények között való égetésre utaló neutrális kifejezést.

db). Ebből kiemelendő a vízszintes vonalköteg dísszel való közös előfordulása: a cserepek 8,55 %-án, azaz 62 töredék esetében. 9,65 %-ban (70 töredék esetében) önmagában fordul elő a bekarcolt csigavonal, egyes hullámvonaldísz pedig 28 esetben tapasztalható. 17 sűrűn karcolt csigavonaldíszes cserép áll rendelkezésre, 24 esetben pedig a fentiekben felsorolt díszítéstípusok különböző kombinációja. Belső peremdísszel (hullámvonalköteg) csupán egy esetben számolhatunk. Ezek mellett további hat kategória különíthető el, amelyet kevesebb, mint egy tucat cserép képvisel: ritkaságuk mellett ezek segítenek a lelőhely kereskedelmi kapcsolatainak megértésében: a rátétdíszben bepecsételt párhuzamos ferde pontsor, illetve a párhuzamos ferde pontsor lelőhelyünkön és a régióban ritka, más területeken viszont általánosnak mondható.

VI. 12. ábra: A Bácsa-Szent Vidi kora középkori településén előforduló peremtípusok

VI. 13. ábra: A bácsa-szent vidi kora középkori településén előforduló díszítéstípusok.

Klasszifikáció

A leletanyag jó megtartása lehetővé tette bizonyos fazékperemformák meghatározását, 51 fazékperemet 12 csoportba tudtunk osztani. Hangsúlyoznunk kell, a VI. 11. ábra természetesen szintén nem tipológia, csupán a korszakban előforduló fazéktípusok variabilitását reprezentálja. Bár kézi korongolt áruról van szó, nem nagyipari termelésben létrehozott gyorskorongolt egyen-áruról, az egyes csoportok jól elkülöníthetőek, a típusok között lévő különbségek szándékosnak látszanak (V-XII. csoport), kiemelten a jól profilált, fedőhornyos típus (X. csoport).

A leletanyagban a hengerded pohárka, a tojásdad, a gömbölyded, a meredekfalú, az enyhén nyúlánk, a nyúlánk és a hordó alakú fazékforma jelenik meg. A fazekak peremátmérője 10-30 cm, a töredékek többsége 16-24 cm szájátmérőjű tároló- illet főzőfazék darabja. Fenékátmérőjük 5-30 cm között mozog, a fenéktöredékek legnagyobb része 12-16 cm fenékátmérőjű fazekakhoz tartozott. A leletanyagban a 724 kerámatöredék nagyobb része egy-egy fazék egyedüli darabjaként maradt meg (valóban nagyon kevés olyan cserepet tudtunk meghatározni, ami egy edényhez tartozott). A 16 rekonstruált edényformán végig tekintve emiatt általános tendenciát nem állapíthatunk meg,

feltehetően nem jelentik az egykori teljes edényspektrumot. Bár itt úgy látszik, hogy a kisebb főzőfazekak formájukat tekintve variábilisabbak, a nagyobb méretű főző- vagy tárolófazekak pedig nyúlánk vagy hordóformájúak, ez a megállapítás nem tekinthető feltétlenül általános érvényűnek.

A helyitől idegen fazekastradíció nyoma

A korszak leletanyagát tekintve a kora-középkori, közép-európai viszonylatban átlagosnak mondható, ki kell emeljünk azonban három olyan elemet, amely anyagát illetve díszítésmódját tekintve felveti a lehetőségét annak, hogy nem helyi (fazekashagyománnyal készített) edényekről van szó. A lelőhelyen előkerült ugyanis 14 db grafitos töredék (102. tábla: 1) és egy, a hazai anyagban ritka díszítéstípus: a rátétdíszben bepecsételt párhuzamos ferde pontsor illetve párhuzamos ferde pontsor díszítés (összesen 4 töredék). Emellett kiemelhető egy, a bácsai anyagban is jelen lévő peremtípus.

Grafitos kerámia a kora középkori Kisalföldön

A Kisalföld magyarországi oldalán elhelyezkedő Bácsa grafitos főzőfazeka formáját és díszítését tekintve általánosnak mondható a 9-11. században,⁴⁴⁷ pontosabb kelezése és eredet-meghatározása csupán ezen jegyek alapján nem áll biztos alapokon.⁴⁴⁸

Bár az osztrák kutatás szerint a grafitos kerámia megjelenése a Bécsi medence és a Weinviertel területén csak a 9. század végére tehető,⁴⁴⁹ s csak ez után éri el a Kisalföldet, a bácsai leletegyüttes azt sugallja, hogy nagy valószínűséggel már a 9. században folyt grafitkereskedelem az Északnyugat-magyarországi régióban.⁴⁵⁰

A fésűfoggal ferdén pecsételt pontsorral díszített („Kammstich”) és/vagy rátétdíszes kerámia (import?) a Kisalföldön

Egy másik fontos kerámiatípus szintén (kereskedelmi?) kapcsolatokra, kommunikációra utalhat: a ferdén bepecsételt párhuzamos pontsor, amely két töredéken rátétdíszben található, tovább két esetben rátétdísz nélkül fordul elő. Az utóbbi típusra elvétve ugyan találhatunk analógiát magyarországi lelőhelyeken is, a 8. század végétől, a 9. században,⁴⁵¹ illetve szórványosan a 10-11. században is.⁴⁵² A díszítés rátétdíszben való megjelenése azonban nem jellemző a magyarországi kora középkori lelőhelyeken.⁴⁵³ A két díszítéstípus egyértelműen a nyugati szláv területek felé mutat.⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ Felgenhauer-Schmied 1998, 200, Abb. 1; Staňa 1998, 99, Abb. 6. 11.

⁴⁴⁸ A proveniencia-kérdést az VII. 3. 5. fejezetben tárgyalom.

⁴⁴⁹ Friesinger 1971-1974, 106-108; Felgenhauer-Schmied 1998, 199.

⁴⁵⁰ Ezzel a megfigyeléssel remekül összevág Martinschich Balázs eredménye is a 8–9. századi Mosonszentmiklós-Szilas lelőhelyen előkerült grafitos edénytöredékei kapcsán.

⁴⁵¹ Szőke 1992, 141: Szőke Béla Miklós 1992-es gyűjtésében 11 magyarországi lelőhelyet sorol fel. A lelőhelyek száma a továbbiakban sem változott jelentősen: Zalavár-Borjúállás sziget, 9. század: Müller 1994, 73, Tafel 4. 12, 78, Tafel 7. 6; Vát-Telekes-dűlő, 9. század: Skriba 2010, 233, 7. kép 12, 9. kép 3, 13. kép 19; Budapest, 005 lelőhely Soroksár, Rétek II. dűlő, ltsz.: GY/132/161/2, 7-8. század: „Van új a föld alatt...” 2011.

⁴⁵² A teljesség igénye nélkül: Algyő-258. sz. kútkörzet, 64. sír edénye: 10–11. század. Ezúton köszönöm Kürti Bélának, hogy az algyői leletanyagot megtekinthettem. De találunk példát ÉK-Magyarországról, a 10-12. századi Mezőkeresztes-Lucernásról is. Simonyi 2016, 95, 4. kép. Amennyiben elfogadjuk a kelezést, akkor: Szilágysomlyó-Observator, 10. század: Băcuț et al. 2011, 324, Pl. 7, 10-11, 13, Pl. 12, 4, Pl. 19, 7, 341, Pl. 24. Ezen adatok alapján úgy tűnik, hogy szórványosan, de a Kárpát-medence különböző pontjain megjelenik a díszítéstípus a 9. század után is.

⁴⁵³ Egy publikált leletről van tudomásunk, ahol azonban a rátétdísz nincs díszítve: Visegrád-Szent András monostor lelőhelyről. G. Buzás – B. Eszes 2007, 69, 72-73. Zalavár-Vársziget lelőhelyen számos rátétdíszes edénytöredék került elő. Ezúton köszönöm Szőke Béla Miklósnak szíves szóbeli közlését.

⁴⁵⁴ A megfigyelés összecseng Szőke Béla Miklós 1992-es gyűjtésével, ami a Kisalföld szlovákiai részét, Alsó-Ausztria és a Cseh-medence területét illeti. A pannóniai területtől keletre és délre igen szórványosan találkozhatunk csak a díszítéstípussal. Szőke 1992, 141-143.

széles körben elterjedt, általános típusról van szó, Lengyelországban,⁴⁵⁵ Kislengyelországban,⁴⁵⁶ Észak-, Északkelet-Németországban,⁴⁵⁷ az Elba-Saale vidékén,⁴⁵⁸ Csehországban,⁴⁵⁹ Közép⁴⁶⁰- és Délnyugat-Morvaországban,⁴⁶¹ Szlovákiában⁴⁶² és Ausztriában⁴⁶³ éppúgy. A disszertációban bemutatott leletanyagon tett megfigyelések e vonatkozásban remekül összeillenek Peter Stadler e téren elvégzett kutatási eredményeivel. (A díszítéstípus térképezése a 9. században: VI. 12b. ábra.)

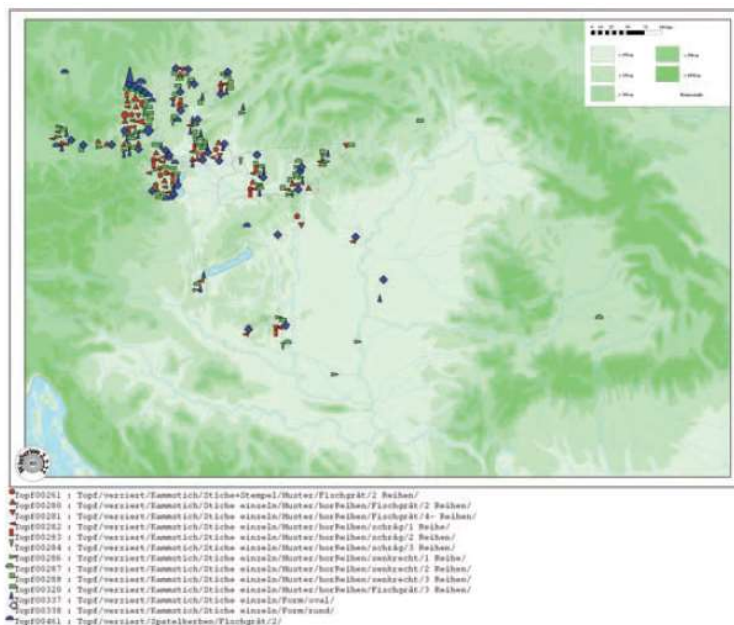

Abb. 23: Verbreitungskarte der Keramik mit Kammstichverzierung. Auswahl einiger Typen unter Hinzufügung der slawischen Fundkomplexe aus Niederösterreich und Westungarn. Typen, die hauptsächlich bei den Slawen auftreten, nach 800.

VI. 12b. ábra: A „Kammstich” díszítés Stadler 2010, 141, Abb. 23.

⁴⁵⁵Ostrów Lednicki, 8. század: Hilczer – Kara 1994, 132, Abb. 8. 6; Ostrów Lednicki, 10. század második fele–11. század első fele: Hilczer – Kara 1994, 132, Abb. 8. 19, 26, 39-41; Kaszowo, 10. század közepe – 11. század első fele: Hilczer – Kara 1994, 133, Abb. 9. 6-7, 10; Kaszowo, 10/11. század fordulója – 11. század: Hilczer – Kara 1994, 133, Abb. 9. 13, 16-18.

⁴⁵⁶Lublin-Czwartek, 8-9. század: Poleski 1994, 161, Abb. 3. 8.

⁴⁵⁷Az északnyugati szláv területeken, az ún. Feldberg kerámia-kör (8. század 2. fele – 9. század második fele) egyik jellemző díszítéstípusa a ferde beszúrkodás (schräger Kammstich) és ugyanez rátétdísz (Wülste mit schrägem Kammstich) is. Brather 1996, 35, Abb. 8. 30, 46, 149, Abb. 111, pl.: Taf. 17-21.

⁴⁵⁸Naumburg, 11. század eleje: Brachmann 1994, 96, Abb. 2. 44; Cösitz, Kr. Köthen, 9-10. század: Brachmann 1994, 101, Abb. 5.

⁴⁵⁹Libice nad Cidlinou, 10. század első fele–11. századig: J. Princová-Justová 1994, 196, Abb. 2. 5-6, 8-9, Abb. 3. 5, 10; 9-10. századi északnyugat-csehországi lelőhelyek: Žatec, Hradec: J. Bubeník-Meduna 1994, 187, Abb. 2. H-J.

⁴⁶⁰Példának okáért: Brno-Líšeň, 10. század középső és utolsó harmadára keltezett grafitos cserepek esetében: Staňa 1998, 97, Abb. 5. 2, 7-8, 12, 15-20, 22-27, 30, Abb. 6. 8-9, 18, 24, nem grafitos cserepek között: Brno-Líšeň, Staré Zámky, a legkorábbi fázisban, 7-8. századtól keltezhető cserepeken: Staňa 1994, 267, Abb. 2. 1, 4; 268, Abb. 3. 4; a 8. század – 9. század első felére keltezhető horizontban: Staňa 1994, 270, Abb. 5. 1, 3, 5, 7-10; 10. század első feléből: Staňa 1994, 278, Abb. 12. 1, 3, 5-8; A 11. századból: Zelená Hora: Staňa 1994, 281, Abb. 15. 5-6., Přerov: Staňa 1994, 284, Abb. 18. 13.

⁴⁶¹Vysočany-„Paliardiho hradisko”, grafitos cserép a 9. század vége – 10. század első feléből: Poláček 1994, 248, Abb. 4. 3.; Kramolín-„Hradisko”, 9. század: Poláček 1994, 251, Abb. 6. 9, 11, 17.

⁴⁶²9-10. századi szlovákiai lelőhelyeken: Vlkolinská 1994, 88, Fig. 7, II 3a és 3b típus; Mužla-Čenkov (Hung. Muzsla-Csenke-Vilmakert) 9-10. századi lelőhelyen: Hanuliak et al. 1993, Tab. 101, 7, Tab. 112, 3, Tab. 118, 7.

⁴⁶³Thunau, Kamp, 800 körülre datálható sírból került elő: Cech 1994, 53-61. Abb. 1. A209; Mautern an der Donau, 9. század: Felgenhauer-Schmiedt 2003, 35, Abb. 2.: 1; 7-8. századi zillingtonali sírokból: Herold 2010, Tafel 94.2, Tafel 98.1, Tafel 99. 1.

VI. 14. ábra: A X. peremtípus. 1: szórvány: 2010.251.1. XJM. 2: H gödör: 2010.255.1. XJM

Emellett feltételezhetően „idegen” elem a bácsai telepen rendelkezésre álló peremtípusok közül a X. csoport (VI. 13. ábra), melyet mindössze három fazékperem képvisel. A fedőhornyos, profilált perem olyan technológiát és tudatosságot sejtet – főként ezen leletegyüttes tükrében –, amely egyes nyugati-szláv telepek kerámiájával mutat rokonságot.⁴⁶⁴

A lelőhely fémanyaga

A lelőhely 1988-ban nyitott szelvényéből (telepbelső II/3. felület), 40-60 cm mélységből szórványként került elő egy 7 db félkész vasrúdból álló depóelet (106. tábla). Bár leletegyüttes objektumhoz nem köthető, a rétegből származó kerámiaanyag (107. tábla) és egy, a leletegyüttes közvetlen közeléből előkerülő szárnyas, köpűs nyílhegy (106. tábla: 1),⁴⁶⁵ továbbá a fémdepó párhuzamai alapján egyértelműen a kora középkori telephez tartozik. Az egy kupacban megtalált vasrudak⁴⁶⁶ össz tömege 534 g, közepes méretű darabok,⁴⁶⁷ amelyek a Bialeková II. típusba sorolhatók.⁴⁶⁸ Gömöri János és az MTA VEAB Iparrégészeti Munkabizottság közreműködésével az ásatás utáni évben az unikális leletet archaemetallurgiai vizsgálat alá vonták. A két mintából maratlan és maratott próba is készült, emellett vizsgálták anyagösszetételüket is. A fémvizsgálattal tiszta vas alapanyagot sikerült kimutatni, az egyik mintán pedig az anyag szerkezetéből (ferrit struktúra, összenyomott salakzárványok, nagyobb karbontartalom) melegen való kovácsolásra lehet

⁴⁶⁴ Kempke peremtípológiája nyomán: Brather 1996, 33, Abb.7. 10, 12, 14, 16. típus. A típus a nyugati szláv településszónában figyelhető meg, példának okáért a prágai suburbium koraközépkori kerámialeletei: Tomková et al. 1994, 176, Tafel I C, S25; Frolík 1995, 107–118, Abb. 1. A és B típusok. És egy közelebbi példa: Mužla-Čenkov (Hung. Muzsla-Csenke-Vilmoskert), 9-10. század: Hanuliak 1995, 41, Abb. 1. A típus 11. A bikónikus fazékforma szintén általánosan jelen van: Brather 1996, 32, Abb. 5. 2, 4, 6, 8.

⁴⁶⁵ Inv. Nr. 2010.279.2. XJM. A kora középkori nyugati szláv környezet leggyakoribb nyílcsúcsformája. 9. század – 10. század közepe. Ruttkay 1975, 119-216, 327, Abb. 54. Gruppe A, Typ 1a. A típus azonban, bár szórványosan, de előfordul a 10-11. században is: Kovács 1986, 229, 16. kép, 24-25.

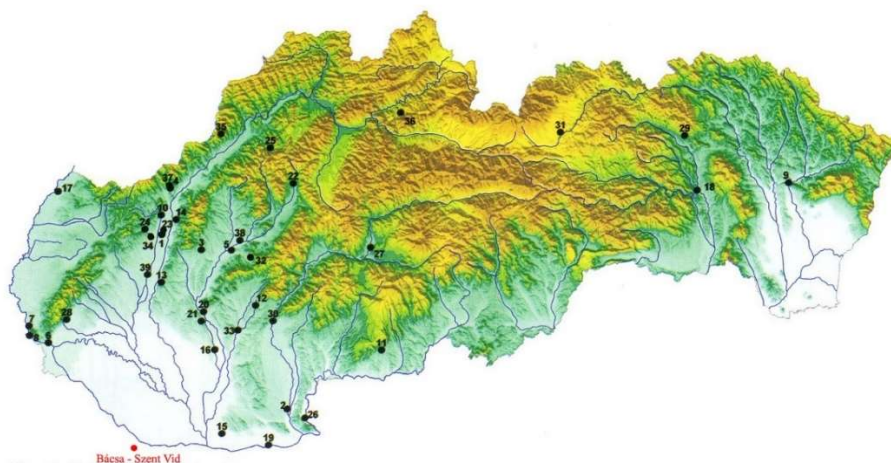
⁴⁶⁶ Ltsz.: XJM 88.15.1. Hét vasrúd. Anyaga: vas. Hosszúkás, penge alakúra kialakított, szögletes nyakú, ellapított, kétoldalt lehajló szélű, nyéllyukkal ellátott vasrudak. Négy ép, három töredékes állapotban került elő: Méretük: 1: hossza: 244 mm, tömege: 98 g, 2: hossza: 241 mm, tömege: 93 g, 3: hossza: 240 mm, 95 g 4: hossza: 168 mm, tömege: 51 g 5: hossza: 170 mm, tömege: 59 g 6: hossza: 116 mm, tömege: 37 g, (restauráltak) 7: hossza: 220 mm, tömege: 107 g (restaurálatlanul).

⁴⁶⁷ Pleiner 2010, 46.

⁴⁶⁸ Bialeková et al. 1999, 102, Fig. 4., II.

következtetni, míg a másik mintánál se kovácsolás, se hidegalakítás nyoma nem észlelhető (torzítatlan ferritkristályok).⁴⁶⁹

A Magyarországon egyedülálló vasrúd-lelet a kora középkorban mind Észak-, mind Közép-Európában számos lelőhelyen előfordul.⁴⁷⁰ Norvégiában a vasrúd-leletek a késő-vaskorban és a viking-korban bukkannak fel, kb. 80 norvégiai lelőhelyet tartanak számon.⁴⁷¹ Közép-Európában, a nyugati szláv területeken a szóban forgó leletípussal jellemezhető horizont lelőhelyei a kislengyelországi, morvaországi régiókból és a szlovákiai hegyekből induló folyók mentén sorjáznak. A vasgyártás fellendülésével, cserekereskedelem révén számos lelőhelyen találkozhatunk a jelenséggel: a leletek általában telepekről (főként központokból – pl. Mikulčice, Březno, Staré Město, Pobeďim, Hrádok), néhány esetben sírból származnak. Az általában fizetőeszközként értelmezett vasrudak⁴⁷² száma néhány tíztől több százig terjedhet. De példának okáért az egyik legnagyobb depó Dél-Lengyelországban, Krakkó-Kanonycza utca 13. lelőhelyen került elő: 4212 rúd (3,63 tonna) látott napvilágot.⁴⁷³ Ezen lelőhely kapcsán, mely a normann-morva kereskedelmi út mentén helyezkedik el, felmerült a gondolat, hogy a jelenség normann hatásra terjedt el Közép-Európában is, más vélekedések szerint azonban egymástól független fejlődés eredménye.⁴⁷⁴ Több mint húsz morvaországi és szlovákiai lelőhely vasrúdját vonták archaeometallurgiai vizsgálat alá: az eredmény összecseng a bácsai minta esetében kimutatottakkal: ferrit szerkezetű, edzett vasról vagy alacsony széntartalmú acélról van szó.⁴⁷⁵

VI. 15. ábra: A vasrúdleletek elterjedése a mai Szlovákia területén, kiegészítve a lelőhellyel. (Bialeková 2008 nyomán)

A mai Szlovákia területén legutóbb 39 leletegyüttest gyűjtött össze Darina Bialeková (VI. 14. ábra).⁴⁷⁶ Ezt az elterjedési térképet most kiegészíthetjük, s a Duna kisalföldi szakaszán, Dévényújfalun a Pozsony után a magyarországi Bácsa lelőhelyet is felvehetjük a listára. A jellegzetes, területünkön azonban unikális leletípus feltehetően a szomszédos (morva) területekkel való aktív

⁴⁶⁹ Bognár – Macher 1989.

⁴⁷⁰ Pleiner 2010, 45; Szmoniewski 2010, 289.

⁴⁷¹ Szmoniewski 2010, 290-291.

⁴⁷² Egyéb értelmezési lehetőségként felmerült a rituális deponálás lehetősége: Novotný 1973.

⁴⁷³ Pleiner 2010, 46-50.

⁴⁷⁴ Szmoniewski 2010, 291.

⁴⁷⁵ Pleiner 2010, 48; Bialeková et al. 1999; D. Bialeková – V. Turčan 2007.

⁴⁷⁶ Bialeková 2008, 343.

kapcsolatról tanúskodik. A vasrudak közép-európai megjelenését a 9. század elejétől kelteznek, a morva területeken valószínűleg a 9. századi morva központok hanyatlásáig használatban volt.⁴⁷⁷

Azt a kérdést, hogy a kiemelt leletegyüttesek, így a vasrúd-lelet, a grafitos cserepek és a fésűfog díszes cserepek kapcsán kérdés maradt, hogy a leletanyag kereskedelemre vagy esetleg technológiatranszferre utalnak, ilyen csekély leletanyag birtokában természetesen nem dönthetjük el.

VI. 2. 4. ÖSSZEFOGLALÁS, KRONOLÓGIAI PROBLÉMÁK

A Bácsa-Szt. Vid domb lelőhelyet a stratigráfiai megfigyelések és a fémleletek időrendje mellett a kisalföldi kora középkori településhorizontok relatív kronológiája is segítette keltezni. A bácsai leletanyag, anyagát tekintve már makroszkopikusan is jól elkülöníthető a régió 8-9. századi és 10(?)–11-12(?) századi leletanyagától. Mindebből egyértelműen időbeli egymásutániségra következtetnünk kézenfekvőnek tűnne, mégis tennünk kell egy lényeges megfigyelést. A bácsai cserepeken és a lelőhelytől légvonalban mintegy 12 km-re elhelyezkedő ménfőcsanaki kora Árpád-kori település kerámiaanyagán végzett petrográfiai összehasonlító elemzés ásványos összetétel- és technológiai különbségeket mutatott ki (melyről részletesebben a VI. 3. 9. alfejezetben értekeznek).⁴⁷⁸ Amellett, hogy a két leletanyag elkülöníthetősége kronológiai különbségből is fakadhat, nem zárható ki, hogy valójában a két kerámiaanyag (részben) egykorú, csak épp különböző fazekas-kör produktumai voltak: a beszédesebb leletek arra utalnak, hogy a lelőhely legalább részben a helyitől eltérő kulturális képet mutat. A település 9. századra, s a morva analógiák alapján annak is inkább a század második felére keltezése valószínű. Ha bizonyítani nem is tudjuk a telep 10. század (eleji) keltezését, annak cáfolatára éppúgy nincs érvünk.

VI. 2. 5. TERMÉSZETTUDOMÁNYOS VIZSGÁLATOK

Radiokarbon adatok⁴⁷⁹

A lelőhely feldolgozása és közlése után volt mód az 1987/1. objektumból vett két radiokarbonminta vizsgálatára, mely a fentiekben akkoriban formálódó időrendi kérdéshez, dilemmához szolgáltat független adatot.

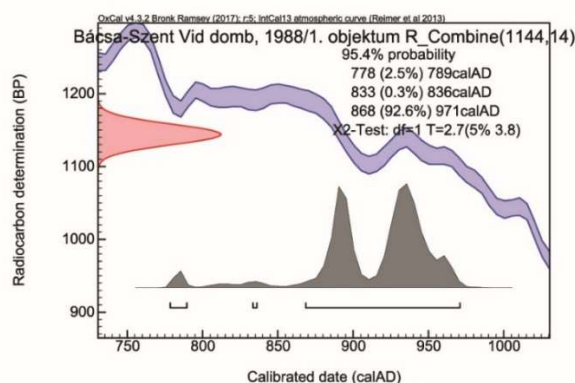
RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1238/1a; DeA-7919	Bácsa-Szent Vid, 1987.06.2-3., telepbelső, 1. objektum	állatcsont	1166±19	[cal AD 782: cal AD 788] 0.052435; [cal AD 813: cal AD 845] 0.351309; [cal AD 858: cal	[cal AD 779: cal AD 796] 0.077342; [cal AD 798: cal AD 898] 0.799979; [cal AD 920: cal AD 947] 0.122678

⁴⁷⁷ Tomka 1994, 106; Bialeková 2008, 343; Bialeková – Turčan 2007, 155.

⁴⁷⁸ A Szakmány György által végzett természettudományos vizsgálatok és azokból leszürrhető régészeti következtetések részletes ismertetésére lentebb kerül sor.

⁴⁷⁹ A radiokarbon vizsgálatok Molnár Mihály az MTA ATOMKI munkatársa koordinálásával, Major István közreműködésével történt.

				AD 894] 0.560304; [cal AD 929: cal AD 933] 0.035951	
I/1238/1b; DeA-7920	Bácsa-Szent Vid, 1987.06.2-3., telepbelső, 1. objektum	állatcsont	1122±19	[cal AD 894: cal AD 901] 0.123986 [cal AD 917: cal AD 966] 0.876014	[cal AD 888: cal AD 977] 1.

VI. 16. ábra: Bácsa-Szent Vid domb 1987/1. gödörből vett állatcsont radiokarbon adata

Az eredmény a két radiokarbon adat kombinálásával és a hagyományos régészeti megfigyelésekkel együtt értékelhető (utóbbi a 10. század második felét kizárja). Az adatok így a hiányzó időrendi láncszemre utalnak: durván a 9. század második felére, nem zárva ki a 10. század első felére való keltezését sem.

Archaeozoológiai vizsgálatok⁴⁸⁰

Szintén a hagyományos régészeti feldolgozásnak köszönhetően volt mód egy másik vizsgálatra, a régészeti állatcsontok meghatározására.

FAJOK	DARAB	%
Szarvasmarha <i>Bos taurus</i> Linné 1758	723	37,4
Házi sertés <i>Sus domesticus</i> Erxleben 1777	490	25,4
Házi juh vagy kecske <i>Caprinae</i> Gray 1852	260	13,5
Kutya <i>Canis familiaris</i> Linné 1758	25	1,3
Házi tyúk <i>Gallus domesticus</i> Linné 1758	17	0,9

⁴⁸⁰ A bácsai feltárás során előkerült 9-10. századi objektumok állatcsontanyagának vizsgálatát Daróczi-Szabó László végezte el, a munka az ő szellemi terméke. Daróczi-Szabó 2016.

Házi ló <i>Equus caballus</i> Linné 1758	8	0,4
Házi macska <i>Felis catus</i> Linné 1758	1	0,05
Házi juh <i>Ovis aries</i> Linné 1758	1	0,05
Háziállatok összesen	1526	79
Vaddisznó <i>Sus scrofa</i> Linné 1758	32	1,6
Ponty <i>Cyprinus Carpio</i> Linné 1758	18	0,9
Hal <i>Pisces</i>	14	0,7
Pontyfélé <i>Cyprinida</i>	8	0,4
Gímszarvas <i>Cervus elaphus</i> Linné 1758	7	0,4
Harcza <i>Silurus glanis</i> Linné 1758	6	0,3
Tokfélé <i>Acipenserida</i>	5	0,3
Mezei nyúl <i>Lepus europaeus</i> Pallas 1778	5	0,3
Kecsege <i>Acipenser ruthenus</i> Linné 1758	4	0,2
Csuka <i>Esox lucius</i> Linné 1758	3	0,2
Héja <i>Accipiter gentilis</i> Linné 1758	2	0,2
Viza <i>Huso huso</i> Linné 1758	2	0,1
Édesvízi kagyló <i>Unionoida</i> Stoliczka 1871	1	0,05
Mezei hörcsög <i>Cricetus cricetus</i> Leske 1779	1	0,05
Eurázsiai hód <i>Castor fiber</i> Linné 1758	1	0,05
Vadon élő állatok összesen	109	5,7
Meghatározhatatlan házi juh/sertés méretű állat	179	9,2
Meghatározhatatlan szarvasmarha/ló méretű állat	75	3,7
Vad-vagy házi sertés	21	1,2
Meghatározhatatlan madár	16	0,8

Nyári lúd <i>Anser anser</i> Linné 1758	6	0,3
Meghatározhatatlan kutya méretű állat	1	0,05
Összesen	1933	100

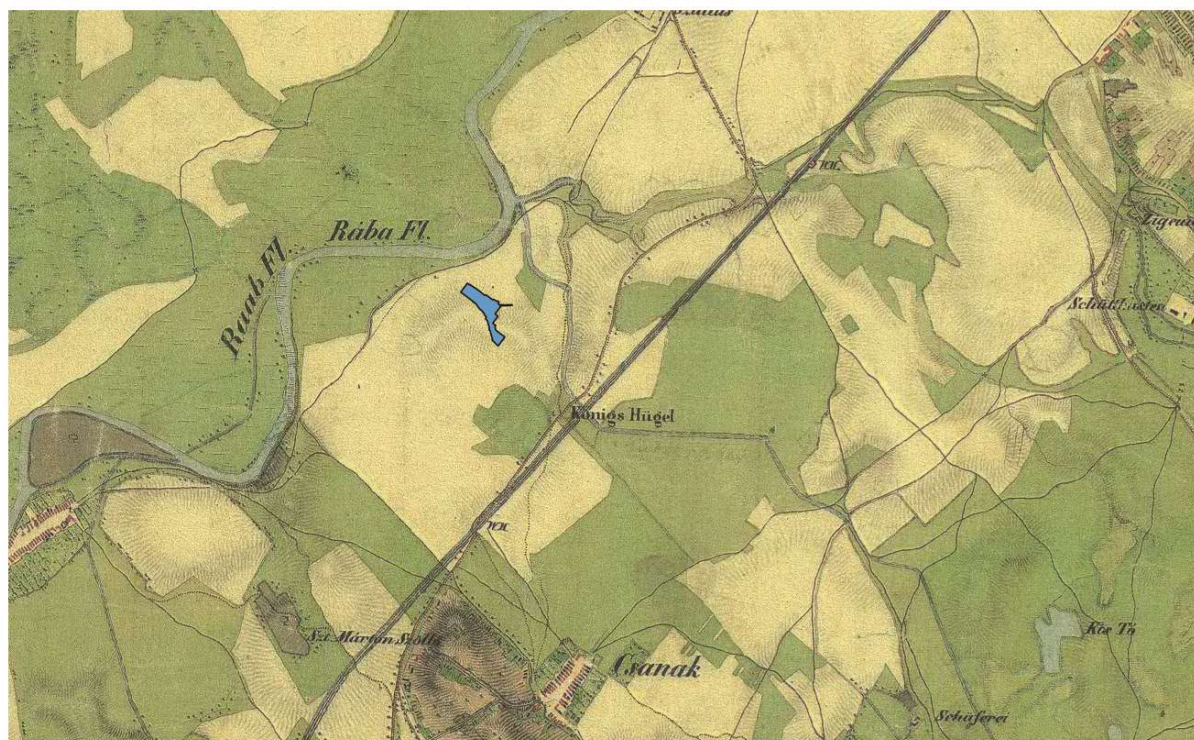
VI. 17. ábra: Bácsa-Szent Vid dombról előkerült kora középkori állatsontanyag fajok szerinti mennyiségi eloszlása (Daróczy-Szabó 2016)

Az eredményeket különösen egy tágabb összehasonlító táblázat részeként láthatjuk világosan. A négy leggyakoribb haszonállat közül a szarvasmarha után, feltűnően magas arányban, 25,4 %-kal a sertés következik. A letelepedett életmódot jelző jószág magas aránya egy mélyen gyökerező életmódra utalhat, s ez a mintázat összecseng a Visegrád-Várkert dűlő lelőhelyen megállapított adatokkal.

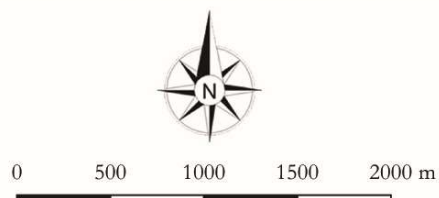
VI. 3. MÉNFŐCSANAK-SZELES DŰLŐ

VI. 3. 1. A LELŐHELY TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZETE

A lelőhely a Kisalföld és a Bakonyhoz csatlakozó Sokorói-dombság találkozásánál, a (Holt-) Marcal egykori homokteraszain elterülő, Szeles-földek nevű dűlőben helyezkedik el. Az alábbiakban bemutatandó kora középkori teleprészlet(ek) mind a (Holt-)Marcaltól, mind a Kis-Pándzsa pataktól összesen 200 méterre, egy hosszúkás L alakú hordalékkúpnak a folyóra merőleges vonulatán helyezkedett el.⁴⁸¹

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben
végzett feltárásának földrajzi elhelyezkedése
(Második Katonai Felmérés)

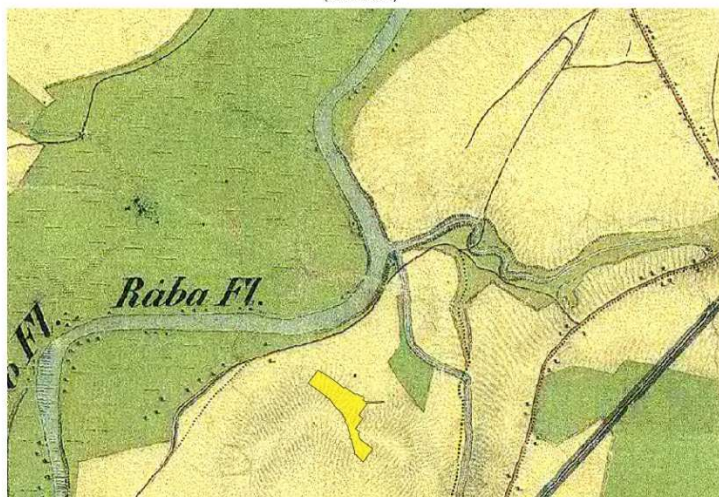

VI. 3.1. térkép

⁴⁸¹ Figler 1996, 10; T. Szőnyi 1999.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő leelőhely 1990-1991-ben
végzett feltárásának földrajzi elhelyezkedése
(ortofotó)

Ménfőcsanak-Szeles dűlő leelőhely 1990-1991-ben
végzett feltárásának földrajzi elhelyezkedése
(Második Katonai Felmérés)

0 250 500 750 1000 m

Vízrajz és úthálózat Ménfőcsanak-Szeles dűlő leelőhely területén
az Első Katonai Felmérésen

VI. 3.2. térkép

Terepi kutatás

Az alábbiakban elemzésre kerülő településrészletek az őskor és a középkor időszakában számos alkalommal megtelepedett, hozzávetőlegesen 150 hektáros területnek, egy lelőhelykomplexumnak az egyik legkorábban kutatott részén helyezkednek el.⁴⁸² (VI. 18. ábra)

A lelőhely (KÖH száma: 34305, hivatalos névváltozata: Széles-földek⁴⁸³) keleti felében találhatóak azok az objektumok, melyek jobbára az M1-es autópálya építését megelőzően, 1990-91-ben kerültek feltárára. Az utóbbi feltárás során alkalmazott lelőhelynévváltozat a címben jelölt Szeles dűlő, a feltárásokat koordinálta: T. Szőnyi Eszter és Tomka Péter, munkatárs volt Figler András, Jerem Erzsébet, T. Németh Gabriella és a régió illetve lelőhely Árpád-kori anyagi kultúrájával foglalkozó Takács Miklós.⁴⁸⁴

Az autópálya nyomvonalában feltárt kora középkori telep(ek) további objektumai az elsőként megnyitott felszínektől délnyugatra illetve délre helyezkedhettek el, a később nyitott szelvényeknek az autópályához közeli részében. Két kora Árpád-kori objektum kapcsolódhat a telepekhez az 1996-ban feltárt részen (lelőhelynévváltozat: Ménfőcsanak-Gázvezeték, ásatásvezető: Egry Ildikó; 31. és 60. objektum⁴⁸⁵), illetve az 1995-98 között végzett feltárások során bukkantak egy, szintén e horizonthoz köthető házra (lelőhelynévváltozat: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont, ásatásvezető: Tomka Péter, 559. ház, Béla dux érmével kezelve⁴⁸⁶: VI. 17. ábra). Az 1993-94 során kutatott sávban (lelőhelynévváltozat: Ménfőcsanak-83-as út, ásatásvezető: Vaday Andrea) nagyobb mennyiségben kerültek elő kora középkori (8-9. századi?) és késő Árpád-kori objektumok.⁴⁸⁷

VI. 18. ábra: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont. 1997/559. ház, fotódokumentáció.

⁴⁸² A lelőhelykomplexum teljességre törekvő – egyéb korszakok objektumainak feltárásának – kutatástörténeti összefoglalását (2006-ig) lsd. Takács 2006, 538-539).

⁴⁸³ A lelőhely további névváltozatairól lsd. Takács 2006, 537-538.

⁴⁸⁴ Ezúton szeretném megköszönni Takács Miklósnak, doktori konzulensemnek, hogy a lelőhely teljes körű feldolgozásának jogát átadta. Itt köszönöm meg Tomka Péternek és Bíró Szilviának (a lelőhely római horizontját feldolgozójának) az elsődleges feldolgozás során nyújtott segítségét, amiért az ásatási dokumentációt rendelkezésemre bocsájtották és a leletanyag megtekintésére, kiválogatására és beletárolására lehetőséget és teret nyújtottak. Köszönöm a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum informatikusának, aki az ásatás téradatait egy elfeledett winchesterről lementette és átadta számomra.

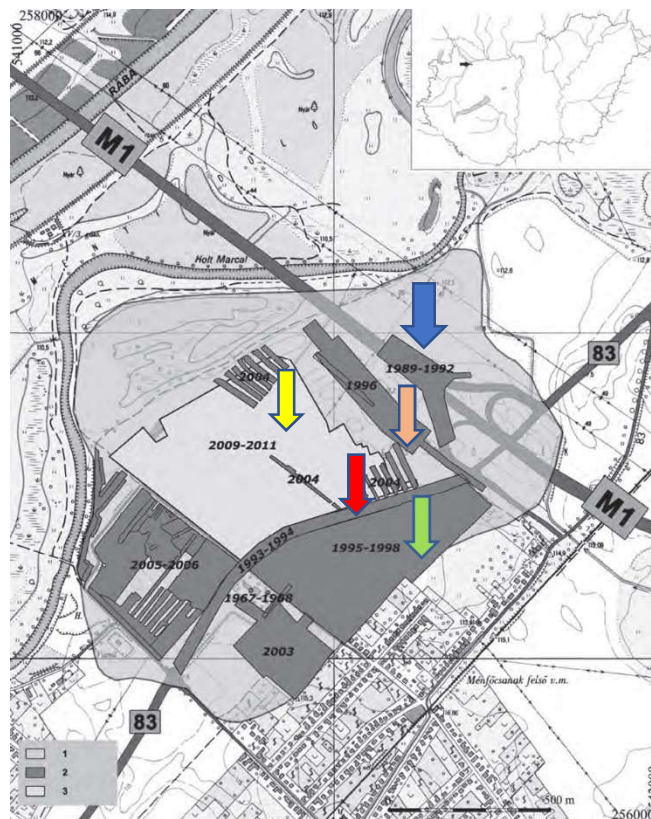
⁴⁸⁵ A leletanyagot megtekintettem és beletároltam: 2010.276.1-4., 2010.277.1-9. és 2010.80.64.

⁴⁸⁶ A leletanyag megtekintésére és beletárolására volt módomban (2010.278.1-12. XJM), amiért Tomka Péternek tartozom újra köszönettel.

⁴⁸⁷ Ezúton köszönöm Vaday Andreának, hogy a leletanyagba bepillantást engedett. Az első benyomás azt mondatta velem, hogy a leletanyag egy része 8-9. századi, és részben emlékeztet a bácsai leletanyagra. Emellett az út nyomvonalában feltárt objektumok között késő Árpád-koriak is voltak.

Fontos adat az is, hogy a lelőhelytől délnyugatra elhelyezkedő, 2009-2011 között feltárt területen vonatkozó (értsd: 8-12. századi) objektumot (szintén) csupán nagyon szórványosan regisztráltak.⁴⁸⁸

Az utóbbi négy feltérési terület kora középkori településobjektumai (-Gázvezeték, - Bevásárlóközpont, -83-as út, -Széles földek utótagú lelőhelyrészek) a dolgozat keretében nem kerültek feldolgozásra, csupán tájékoztató pontot nyújtanak a telepek kiterjedését, a hely mikrotopográfiáját tekintve, illetve kronológiai támpontot adnak a 11-12. századi horizont kerámiaanyagának meghatározásában.

VI. 19. ábra: Ilon 2017, 186, 1. ábra (Eke István térképe) nyomán. Kék: Tomka Péter – T. Szőnyi Eszter (1990-’91); barackvirág: Egry Ildikó (1996); zöld: Tomka Péter (1995-1998); piros: Vaday Andrea (1993-1994); sárga: Ilon Gábor –Horváth Ciprián - Melis Eszter (2009-2011) vezette feltérások szelvényei.

Az objektumok sűrűsége és a háztartások száma arra utal, hogy az 1990-91-es ásatások során nagyjából sikerült feltárni a diagnosztizált kora középkori telepek magterületét, amely egy kis relatív magasságú hosszúkas hordalékkúpon, (a katonai térképek tanulsága szerint: jobbra annak oldalában?) húzódott. A 2,3 ha nagyságú felszínen⁴⁸⁹ a két ásatási szezon alatt összesen 703 objektumszámot osztottak ki, amelyből, az őskori (bronzkori ill. vaskori) és római kori objektumok mellett 31 ház és a háztartásukhoz tartozó 57 külső kemence, 17 gödör és 53 árokresztlet (vízelvezető, telekosztó?, karámárok) keltezhető a középkorra.⁴⁹⁰

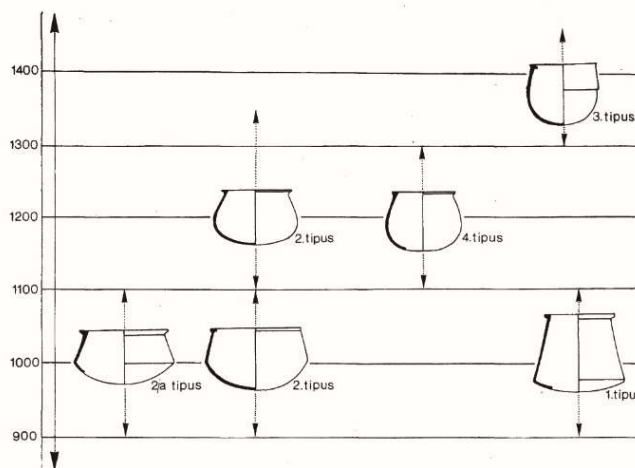
⁴⁸⁸ Ilon 2010, 237: Árpád-kori kemencebokr; egy avar földbemélyített ház; Ilon 2011, 61: avar kori (7. századi?) sírgödör formájú gödrök. A feltérési középkori objektumainak teljes feldolgozása, éppúgy, mint a másik három említett feltérési esetben, nem történt meg, ezért ezek az adatok vélhetően korrigálásra szorulnak a jövőben.

⁴⁸⁹ A korábban publikált területméret (pl. 4,5 ha: Takács 2006, 538) hibás! A korrigált adatot az általam kiépített térinformatikai rendszerből olvastam le.

⁴⁹⁰ Az objektumok megállapított száma az alábbiakban kifejtett vizsgálatok eredményeként adódik, feltételül a feltérési kora középkori objektumok teljes körű feldolgozása volt. Természetes, hogy ennek híján megközelítően pontos adat nem állapítható meg, az eltérés ennek tudható be: lsd. Takács 2006, 538. Egyúttal azt is hozzá kell tennem, hogy a

A középkori horizont kutatása – elemzés

A lelőhely kutatása szerencsés módon nem állt meg a terepi munkálatoknál, s az ahhoz kapcsolódó rövid ásatási jelentések publikálásánál. A rendszerváltozás után induló nagyfelületű megelőző feltárások lehetővé tették a kora Árpád-kori kerámia és telepekről alkotott képünk behatóbb vizsgálatát, mely, a korábban végzett tervásatásoktól eltekintve (ld. pl. Tiszalök-Rázompuszt, ⁴⁹¹ Dunaújváros-Öreghegy, ⁴⁹² vagy épp Visegrád-Várkert dűlő lelőhelye) ritka kincsnek számított. Hozzá kell tennünk, mai napig sok esetben egy-egy feltárás során egy-két háztartásnyi teleprészlet kerül elő csupán, a komplett, vagy javarészt egybefüggően feltárt kora középkori telepek száma máig nem számottevő. ⁴⁹³ Mindenesetre az 1990-es évek elején megásott ménfőcsanaki lelőhely (több ezekben az években feltárt lelőhellyel együtt) ⁴⁹⁴ sokat lendített a kora Árpád-kori anyagi kultúra kutatásán. Részben szórvány leletről, részben az adott lelőhely feldolgozatlanságáról lévén szó korábban az Árpád-kori cserépbogrács kutatásának alapját leletösszefüggéseik nélkül közölt leletek adták, ⁴⁹⁵ nem pedig elemzett lelőhelyfeldolgozások összefüggéseiben tárgyalt elemek – ez pusztán kutatási adottság volt. Az új körülmények tették aztán lehetővé többek között a népszerű témának, a cserépbográcsok vizsgálatának a következő lépcsőjét, melynek kapcsán történt is kísérlet az általános helyett a konkrét kislalföldi régió vonatkozó lelettípusának tipokronológiai vizsgálatára. ⁴⁹⁶ (VI. 19. ábra)

VI. 20. ábra: A Kislalföldi Árpád-kori bográcsok tipokronológiája. Takács 1993, 479, 14. ábra.

Éppúgy nyersanyagául szolgáltak az újonnan kinyert adatok a veremházak kutatásához, melyről a ménfőcsanaki ásatások tanulsága nyomán szintén Takács Miklós értekezett. ⁴⁹⁷ A már korábban is feltételezett vélekedést, miszerint a honfoglaló magyarok nem voltak nomádok, vitacikkében többek között ezen ásatásra hivatkozva erősítette, ⁴⁹⁸ de számos, a (kora) Árpád-kori településeket érintő értekezésében használja alapadatként a lelőhely feltárási eredményeit. ⁴⁹⁹

házak száma valóban kétséges, tekintve a 270. és 607. struktúra kicsiny méreteit, illetve a 93. objektum funkciója szintén nem egyértelmű (ház vagy nagy munkagödörrel ellátott külső kemence?) Ezeket kiemeli Takács 2006, 540-541.

⁴⁹¹ Méri 2000.

⁴⁹² Bóna 1973.

⁴⁹³ Ahogy erről már említést tettem a II. 3. fejezetben.

⁴⁹⁴ Takács 1996a.

⁴⁹⁵ Takács 1986.

⁴⁹⁶ Takács 1993, Takács 1996c.

⁴⁹⁷ Takács 2002, Takács 2006

⁴⁹⁸ Takács 1997, 188.

⁴⁹⁹ Takács 1993b, Takács 2001.

A hirtelen megsokasodó adatok halmaza, az első eredmények lehetőséget teremtettek nagyívű összegzések megírásához, egy-egy rész kérdés kiragadásához. A következő generációnak pedig – vitathatatlan, hogy részben a korábban már felépített lépcsőfokról indulva – most van alkalma továbblépni, s közelebbről kutatni a kérdést: részletes lelőhelyfeldolgozással, különböző természettudományos módszerek alkalmazásával kiegészítve az eddigieket.⁵⁰⁰ A figyelem a módszertan kialakítására, s az időrend megállapítására, pontosítására irányul (még mindig, vagy újfent), s melyből kiindulva igyekszik tételesen végig vezetni a legfőbb és legalapvetőbb telepkutatási kérdésekre a választ. Az alábbi fejezetek is ennek értelmében következnek.

VI. 3. 3. ELEMZÉS

A kérdésfelvetések formálódása, a szemlélet változása kitapintható a ménfőcsanaki lelőhelynek az utóbbi 10 éven belül saját magam által végzett kutatásán is, a körülményre egy gondolat erejéig érdemes ezért kitérni. Az elemzést a jócskán a disszertáció megírását megelőzően, 2009-2010-ben történt adatfelvételem tette lehetővé. Az akkor átvett, mintegy a kályhától elindulva feltétlenül elfogadott kronológiát,⁵⁰¹ a 10-11. századi datálást később revideáltam. Az időrend újragondolására egy korábban elvégzett archeomágneses keltezés eredménye sarkallt,⁵⁰² s a leletanyag egy részének felismerhető analógiája 9. századi lelőhelyekkel.⁵⁰³ Mindez már sejtette azt is, hogy az időrendben van hiátus, a 2016-ban végzett radiokarbon eredmények pedig e sejtéshez, illetve az abszolút kronológiához adtak viszonylag biztos támpontot. A telepet, a korábban megállapított keltezését figyelembe véve, az új bizonyosságig a fent elemzett bácsai lelőhellyel úgy vettem össze, hogy firtattam a kérdést: bár feltűnő, hogy a kerámiaanyag karakterében gyakorlatilag nincs átfedés a két lelőhely között, időrendjükben azonban lehet, feltételezhetően a nehezen meghatározható 10. században. A kérdés és körülmény az új kronológia meghatározásával együtt releváns maradt, az esetleges egyidejűség - ma már úgy gondolom - a 9. század folyamán lehetséges, okát pedig az eltérő kulturális vonatkozásokban keresem.

A régi, papíralapú leltározás adatait az elemzést közvetlenül megelőzően digitalizáltam, s az V. 2. 4. 1. fejezetben taglalt leírórendszer szerint kódoltam: így vált könnyen kezelhetővé, a statisztikai szoftverbe és térinformatikai rendszerbe is beilleszthetővé, s talán ami a legfontosabb: összehasonlíthatóvá más, esetünkben a várkerti suburbium lelőhelyének anyagával. Az analízis 1. a leletanyag s 2. ezáltal a településhorizontok kronológiájának meghatározásán, majd 3. azokon belül az egyes objektumoknak, s ezáltal a településképek karakterének kirajzolásának lépéseiben történt.

Periodizáció

Tafonómia

A visegrádi, másodlagosan erősen rongált lelőhelyekkel ellentétben Ménfőcsanak-Szeles dűlőn számottevő mezőgazdasági tevékenységről nincs tudomásunk. Az egykori hordalékkúp, melyen a telep elhelyezkedett, csupán a leletmentések után, az autópálya építéskor semmisült meg. A feltárás milyensége okán a visegrádi tervásatásokkal ellentétben a nagy felületek humuszoslása nagyobb mélységig, s gépi munkával történt, ami természetesen járt adatvesztéssel. Az objektumok keltezését valójában azonban ez a körülmény nem nehezítette számottevően. A megfigyelések

⁵⁰⁰ Esetemben ez legnagyobb mértékben a 104533. sz. NK OTKA-pályázatnak volt köszönhető.

⁵⁰¹ Mely korábbi, vonatkozó cikkeimben még sematikus, illetve részben tévesen 10-11. századiként olvasható: Merva 2012, Merva 2016c.

⁵⁰² Ezúton köszönöm Márton Péternek, hogy segítőkészen fordult felém, mikor leveleimmel hozzá fordultam az ügyben.

⁵⁰³ Himod-Káposztás 9-10. századi temetőrészlete (Tomka 2010), a lelőhely leletanyagának megtekintésére a győri múzeumban nyílt lehetőségem. Ezúton köszönöm Tomka Péternek.

inkább azt mutatják, hogy a korábbi, a középkori hagyatékkal ellentétben hatalmas mennyiségű római kori és kisebb részben őskori leletanyag a legtöbb középkori objektumban is megjelenik – tehát jelentős a másodlagos-harmadlagos betöltés leletanyagának aránya. Emellett azonban a sokkorszakos lelőhely utolsó fázisát követően nem volt erős bolygatás, ami a valószínűen utolsó felhagyást keltező leletanyagot „keverte” volna tovább. Ebből adódik az is, hogy az utolsó fázishoz köthető objektumok meghatározása volt a legkevésbé problematikus – itt figyelhetjük meg az egyes leletanyagok törvényszerű együttes előfordulását. (Lásd az alábbi leletegyütteseket). Egyúttal szem előtt kell tartanunk azt is, amit a továbbiakban közelebbről vizsgálandó telepek lakóinak szemétkelési szokása magyarázat: a 158 középkori objektumból származó, s a szórványként azonosított kerámialeletek darabszáma mindössze: 928 (+5 ép vagy kiegészíthető edény), melyhez 7-8 azonosítható kora Árpád-kori fémlelet⁵⁰⁴ és ca. 700 db állatsontlelet társul. Összehasonlításképp: a várkert dűlői, szintén nyílt település 0,45 ha-nyi területén – ami a szelesinek mintegy 1/5-ét jelenti – összesen 57 kora középkori (8-11. századi) objektumból - tehát harmadannyiból - 2999 db kerámiatöredék (+14 ép vagy kiegészíthető edény)- azaz háromszoros mennyiségű leletanyag került elő. Az eltérést érzékeltetendő: ha egyenes aránnyal számolunk, akkor a kerámiatöredékek mennyisége (db)/feltárt terület nagyságának (ha) aránya a ménfőcsanaki és a visegrádi nyílt telepek esetében: 1000/2,5, illetve 3000/0,45. Magyarán a leletszóródást tekintve a visegrádi suburbium leletanyaga durván 15-ször sűrűbb, mint a szeles dűlői nyílt telepé. A fentebb már említett szemétkelési szokás-béli különbség mellett felmerül a csábító interpretáció lehetősége is, miszerint – az előbbi mellett- a leletanyag mennyisége utalhat a területhasználat intenzitására is.

A leletanyag elemzése

A leletanyag elemzése – a Bartosiewicz László által elvégzett archaeozoológiai értékelésen túl – a csekély fémleletek számbavétele mellett a kerámia-leletanyag vizsgálatát jelentette.

Fémleletek

A lelőhelyen csekély mennyiségű fém leletanyag került elő, mely besorolható⁵⁰⁵ és kronológiai jelentőséggel bír.

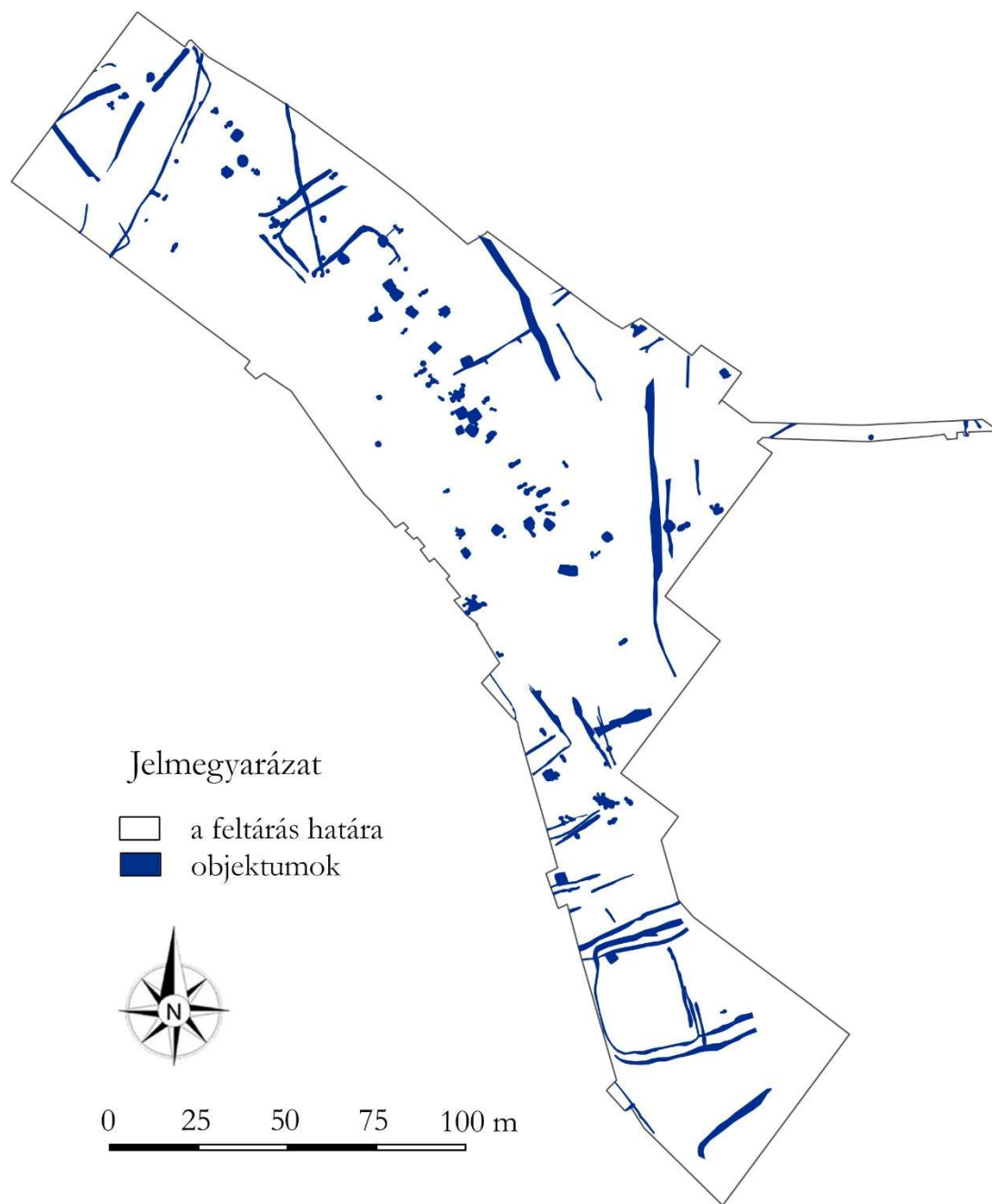
FÉMEK	előkerülési hely	meghatározás
2010.80.1.	41/477. kemence munkagödreből	kígyófejes karperec (Kovács 2b típus) ⁵⁰⁶
2010.80.2.	20. felület dk-i harmada, töltelékföldből	fülesgomb ⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Ebbe a számba az amorfi, azonosíthatatlan vastöredékek nem szerepelnek.

⁵⁰⁵ A további, pontosan meg nem határozható vastöredékek, leletek leltári száma: 2010.80.3-63. Csupán fényképnegatívról ismert a 170. tábla 3. leletei.

⁵⁰⁶ Kovács 1994, 134, 30. tábla.

⁵⁰⁷ Időrendje csak tág intervallumra enged keltezni, a 10-11. századra. Pl. Révész 2008, 260.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye, a középkori, ill. feltételelesen középkori objektumok jelölésével

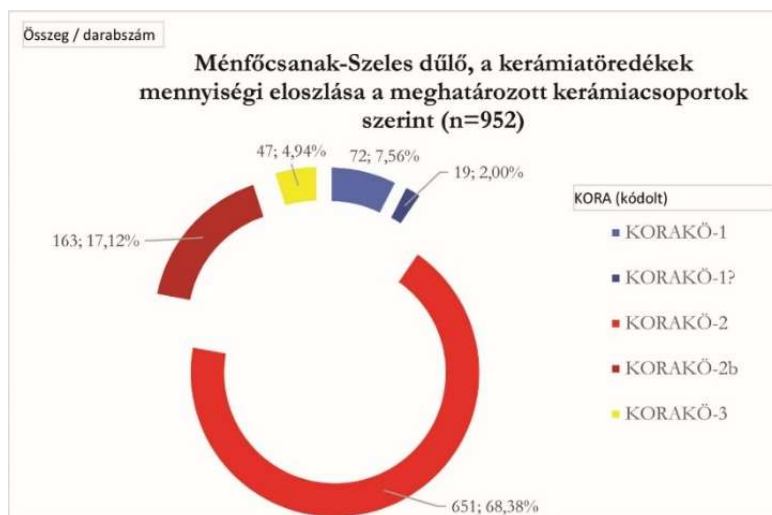
VI. 3.3. térkép

Kerámia

Karakterizálás

A kerámiaanyag meghatározásának, időrendi besorolásának alapját a várkerti lelőhely leletanyagának vizsgálatához hasonlóan a makroszkopikusan kivitelezhető technológiai vizsgálatok

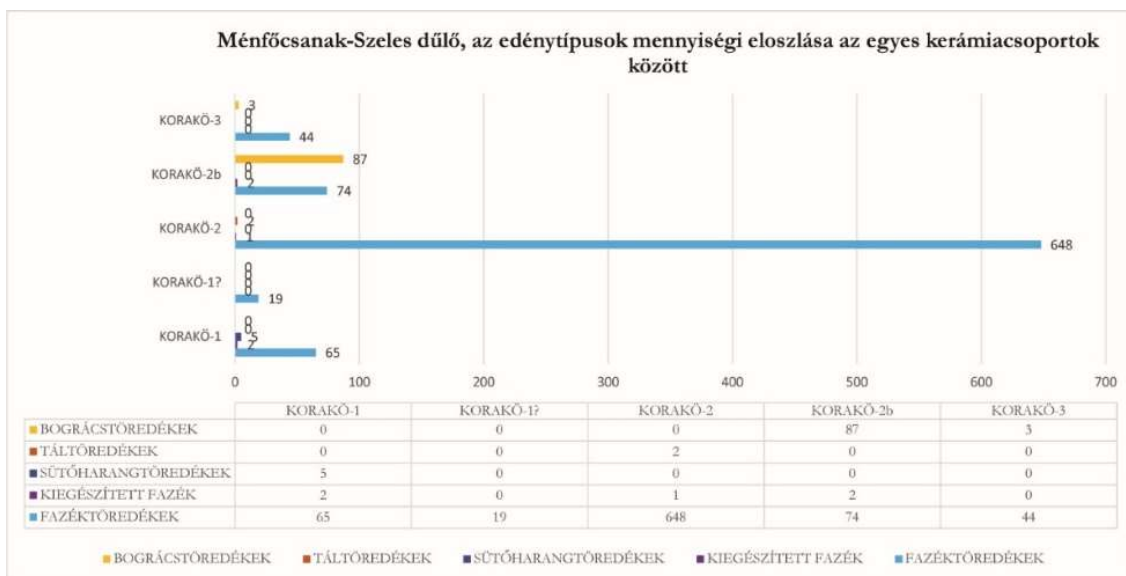
jelentik. A módszer, tekintettel arra, hogy időben vélhetően diszkontinuus kora középkori telepekről van szó e lelőhelyen, az atipikus töredékek mellett (KORAKÖ-2) kijelölték a két tipikus csoportot is (mindez: KORAKÖ-1 és KORAKÖ-2b-3). A 'KORAKÖ-1' néven nevezett csoport (mely a kerámiatechnológiát tekintve nem azonos a visegrádi KORAKÖ-1 csoporttal, csupán a relatív kronológiát jelöli) egy jobbra finoman soványított, csillámos kerámiaáru, meghatározásában sokszor a korszakban preferált díszítéstípusok kivitelezése, előfordulása is segít.

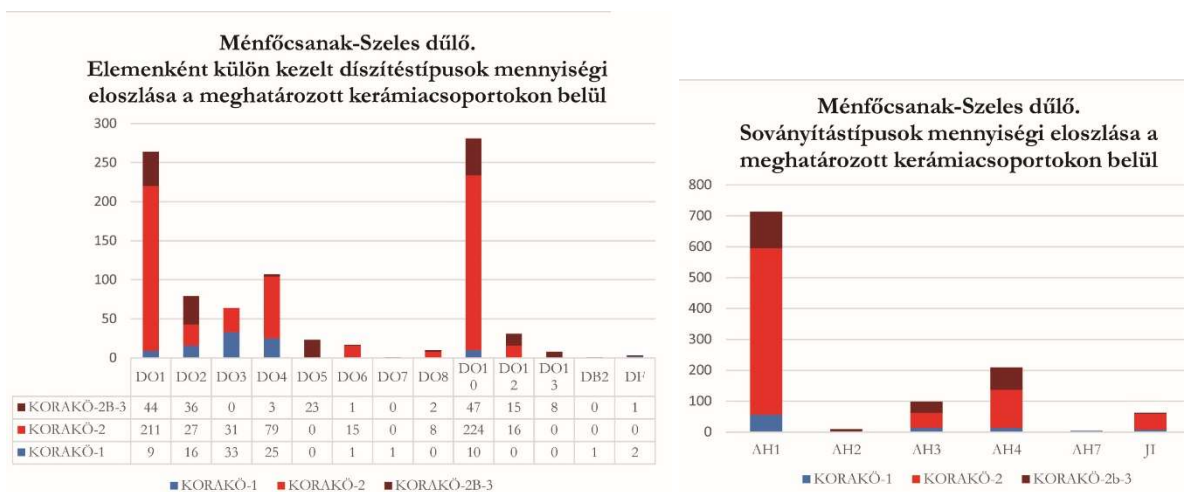
VI. 21. ábra: A kerámiatöredékek mennyiségi eloszlása a meghatározott kerámiacsoportok szerint

A kerámiatöredékek korszak szerinti mennyiségi eloszlása (VI. 20. ábra) mutatja, hogy a túlnyomórészt (68, 38%) előforduló KORAKÖ-2 csoport a kevésbé bizonyosan keltezhető, csupán tág, 200 éves időkeretbe helyezhető KORAKÖ-2 csoport nem zárja ki az adott intervallumnak az első felére való keltezést, utóbbi kizárólagos meghatározását azonban klasszifikációs alapon ehelyütt (is) megoldatlan kérdésnek tartom. Mivel a csoportok elemeinek technológiája között sok esetben nincs igazán határozott, éles határ, ezért kell számolnunk ilyen mértékű bizonytalansággal. A leletanyag mintegy egyharmada volt ettől eltérőnek meghatározható, ill. pontosabban azonosítható. A standardizált formák és technológiai kivitelezés, a kompakt anyagú, jól kiégett, ezért kisebb töredezettségű csoport, mint másik véglet a spektrumon, a KORAKÖ-2b (mint a KORAKÖ-2 jobban karakterizálható alcsoportja), esetleg KORAKÖ-2b/3 csoport alkotja. Ezen csoportok elkülöníthetőségét nem csak a többitől eltérő technológia, de bizonyos díszítéstípusok kizárólagos megjelenése (egyszer girland dísz, körömbenyomkodás, fogaskerékminta, széles közzel karcolt csigavonal vagy csigavonalsáv), és egy szintén csak e csoportban megjelenő edénytípus, a cserépbogrács jelöli. Utóbbi egy téves útra vezető körkörös érvelésnek hathat, hisz egy általánosan érvényes közhely, hogy a cserépbográcsok textúrája, technológiai kivitelezése specifikus (talán ehhez az elgondoláshoz is köthető bizonyos „műhelykörzetek” létének felvetése).⁵⁰⁸ Emiatt is fontos kiemelni: a szelesi lelőhely esetében egyes fazékleletek anyaga utóbbiakkal azonos, és több esetben – tehát mintázatként kirajzolódó módon – megfigyelhető az együttes előfordulásuk.

⁵⁰⁸ Takács Miklós vonatkozó megfigyelése, ami ugyan elsősorban a formai klasszifikációra utal, a gondolattal – miszerint a tárgytypus készítése specifikálódást feltételez, e megfigyelés találkozik.

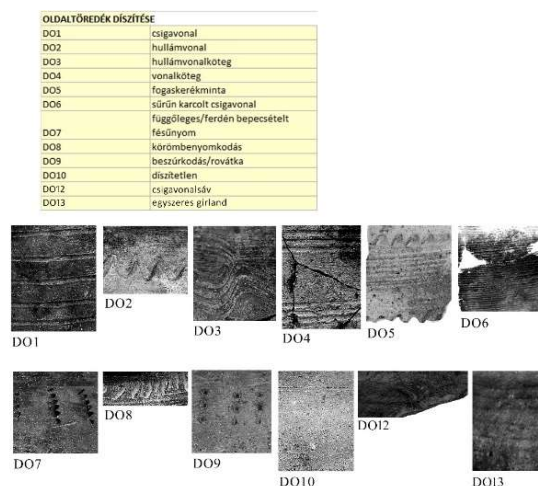

VI. 22. ábra: Az edénytípusok mennyiségi eloszlása az egyes kerámiacsoportok között

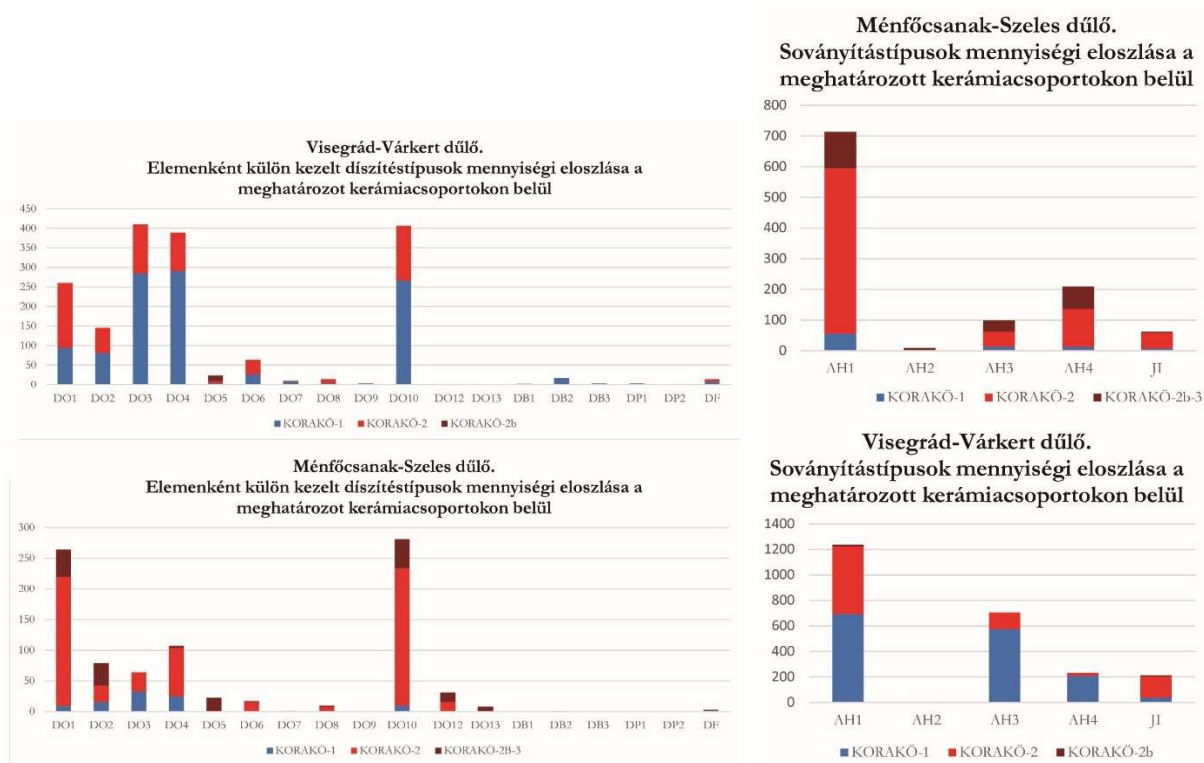
VI. 23. ábra: Bal: díszítéstípusok, jobb: soványítás típusok mennyiségi eloszlása.

A ménfőcsanaki lelőhely kerámiacsoportjának erősen eltérő elemszáma nem tesz lehetővé valódi, statisztikailag szignifikáns összehasonlítást. Ha elfogadjuk, hogy a csoportok minimális elemszámukkal önmagukban reprezentánsok, akkor az egyes díszítések megjelenése vagy hiánya világosan megállapítható, éppúgy, mint az, hogy a leggyakoribb típusok minden horizontban megfigyelhetők. Láthatók azok a díszítéstípusok, amelyek kizárólag csak az egyik (KORAKÖ-2b elnevezésű) csoportban fordulnak elő. (VI. 22. ábra) Igaz, hogy az utóbbi csoport kialakításában ezen díszítéstípusok figyelembevételén nagy hangsúly volt, a KORAKÖ-1 elemek kivétel nélkül hiányoznak ezek a jegyek. A makroszkopikusan leírható soványítástípusok sajnos semmiféle elkülönülést nem mutatnak, a cserépbográcsok pedig kizárólag a KORAKÖ-2b, -3 csoportokban jelennek meg.

VI. 24. ábra: A díszítések kódjának feloldása a leírórendszerben

Annak ellenére, hogy a disszertációban bemutatott két nyílt telep (Visegrád-Várkert dűlő és Ménfőcsanak-Szeles dűlő) kerámiaanyag-mennyiségének összehasonlítása statisztikai alapon szintén nem lehet elégséges, sőt, a különböző csoportok is nagyon eltérő arányban reprezentáltak, érdemes egy rövid kitérő erejéig az egyes attribútumok megjelenését és hiányát figyelni. (VI. 24. ábra)

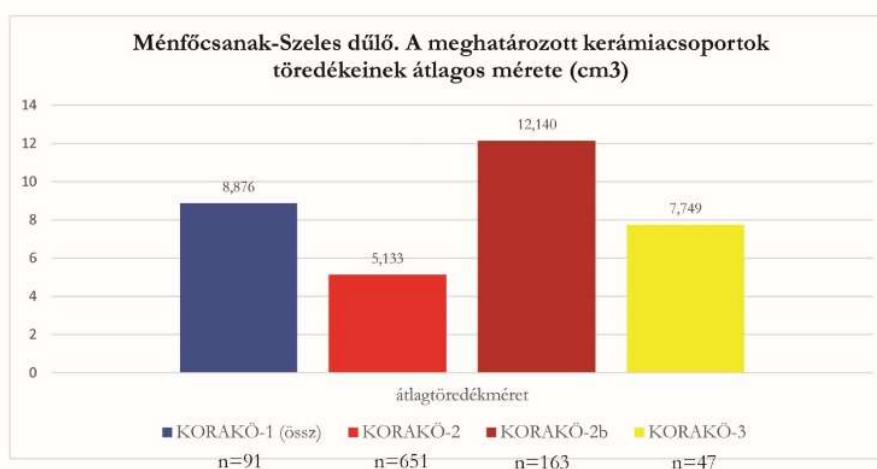

VI. 25. ábra: Ménfőcsanak-Szeles dűlő és Visegrád-Várkert dűlő lelőhelyek kerámiaanyagának összehasonlítása. Bal: az elemenként külön kezelt díszítéstípusok mennyiségi eloszlását tekintve. Jobb: A soványítástípusok mennyiségi eloszlása tekintetében.

Ahogy azt fentebb már kiemelttem: a kerámia csoportok azonos elnevezése csupán relatív kronológiára utal, a munkahipotézis pedig az, hogy hozzávetőlegesen egy horizontot jelölnek majd, de erre később térünk vissza. A két meghatározó szempont (soványítás és díszítés) összehasonlító vizsgálata két hangsúlyos tényezőre világít rá: 1. hitelesen nem hasonlítható össze az attribútumok megjelenésének arányát tekintve, mert jelentős eltérés van a mintaszámban (a visegrádi lelőhely ca.

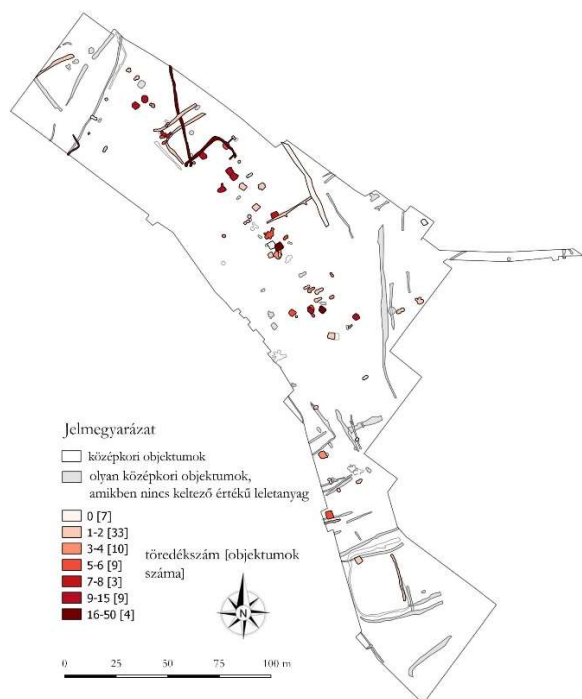
háromszoros), ezért egy diagramon ab ovo nem szerepeltetendő – ennek megállapításához azonban szükség volt a diagramkimutatásokra; 2. a bináris (van/nincs) szemlélet rámutat alapvető különbségekre – amely a különböző horizontok eltérő intenzitásától függetlenül is érzékelhető – s erre az edénytípusok is utalnak. A kérdés az, hogy a két lelőhely összehasonlításával kimutatható különbségek milyen okokra vezethetők vissza? Az egyik aspektus azzal foglalkozik, hogy hangsúlyosan a már említett szemétszedési szokásban mutatkozó eltérés, esetleg a megtelepedés intenzitására következtethetünk? A másik aspektus a finomabb időrend kirajzolódásával egy eltérő periodizáció, vagy eltérő ütemű s mértékű megtelepedés a megfeleltethető abszolút kronológiai fázisokban? Az edénytípusokban megfogható eltérés, amely annyira szembeeső, hogy külön grafikonnal nem ábrázoltam (röviden: a sütepsi jelenléte vagy hiánya; a cserépbogrács előfordulása), időrendi vagy életmódbeli különbségre utal? A kérdéssel a feldolgozás végén foglalkozom tovább.

Töredékesség

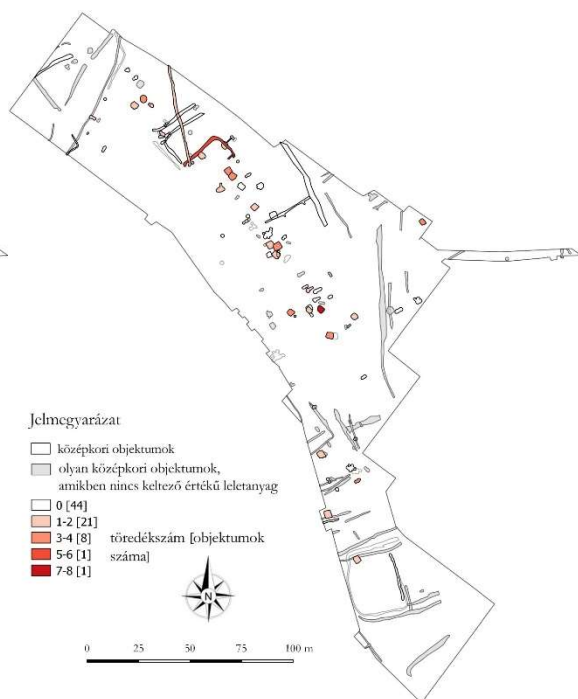

VI. 26. ábra: A meghatározott kerámiacsoportok töredékeinek átlagos mérete (térfogat)

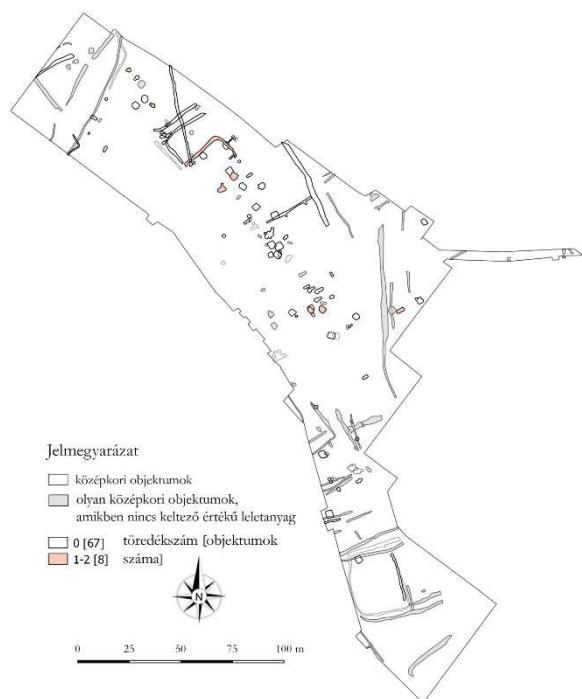
A ménfőcsanaki csoportonként külön vizsgált leletek töredékességére érdemes kitérni. (VI. 25-26. ábra) Felmerül, hogy az összehasonlításban a KORAKÖ-1 (ill. 2?) és a KORAKÖ-3 mennyisége okán értékelhető-e, tegyük hozzá, az 1. csoport azonosítása nagyobb- több marker megfigyelhetőségére alkalmat adó töredékek jelentik – tehát több kisebb töredék elveszhet így a meghatározásra tett kísérlet során: ami azt jelenti, hogy a csoport töredékessége feltételesen akár még nagyobb mértékű lehetett. Egy azonban nyilvánvalóan látszik: a KORAKÖ-2b csoport töredékessége csekélyebb, ami két belátható körülményből adódik: egyrészt a technológiából: a cserépbográcsok textúrája kompakt, égetése jobb minőségű, kevésbé törékeny, sok esetben nagyobb töredékekben kerültek elő. Másrészt e leletanyaggal jellemezhető települési horizontot nem bolygatta, vagy csak részben bolygatta későbbi emberi tevékenység. (Utóbbit is csak akkor, ha a KORAKÖ-3 csoport egy fiatalabb horizontot jelöl.)

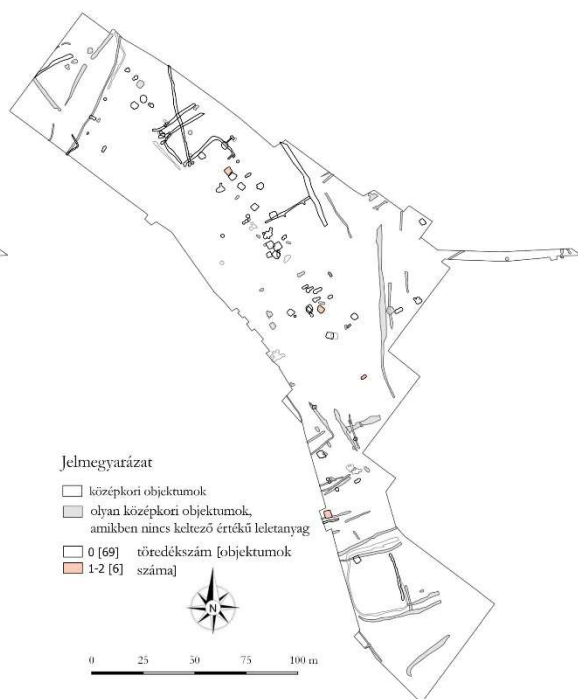
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye. Töredezettség vizsgálata a KORAKÓ-2 kerámia csoportban: 0-9,99 cm² méretű töredékek előfordulása

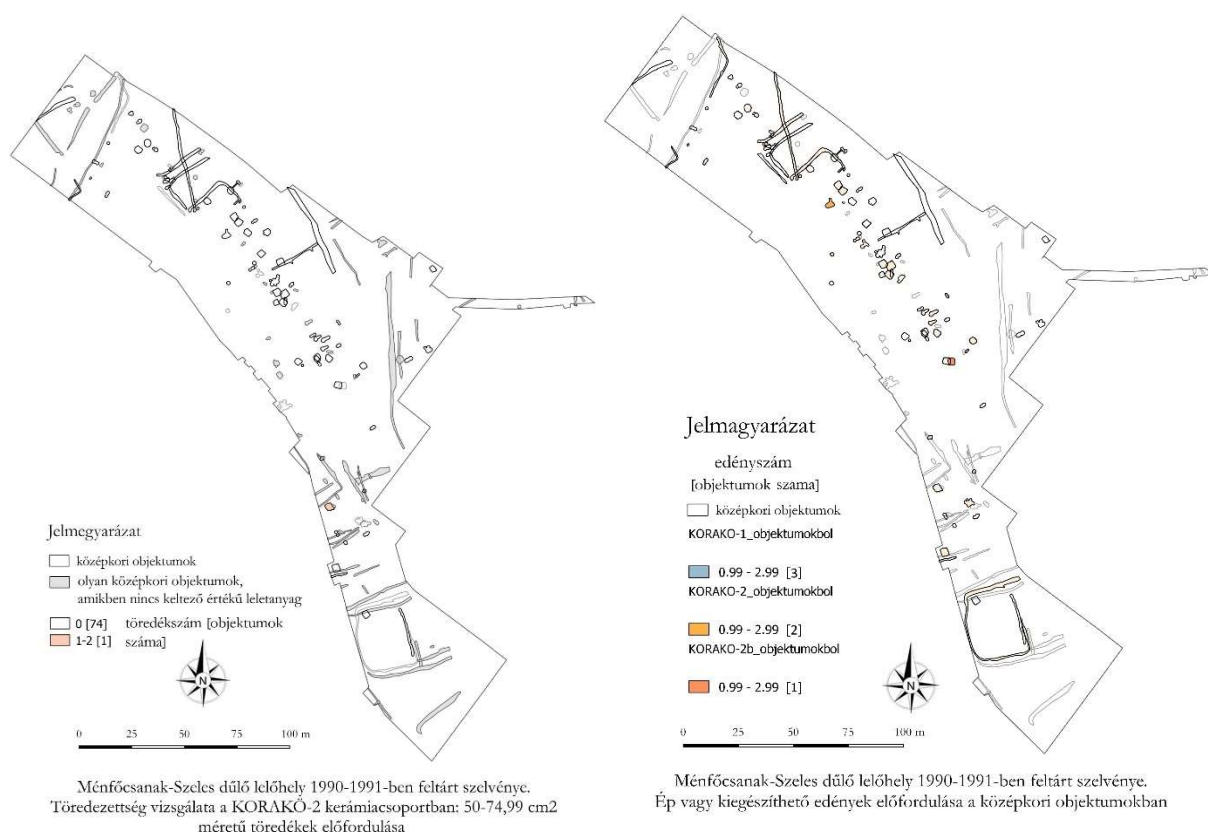
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye. Töredezettség vizsgálata a KORAKÓ-2 kerámia csoportban: 10-19,99 cm² méretű töredékek előfordulása

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye. Töredezettség vizsgálata a KORAKÓ-2 kerámia csoportban: 20-29,99 cm² méretű töredékek előfordulása

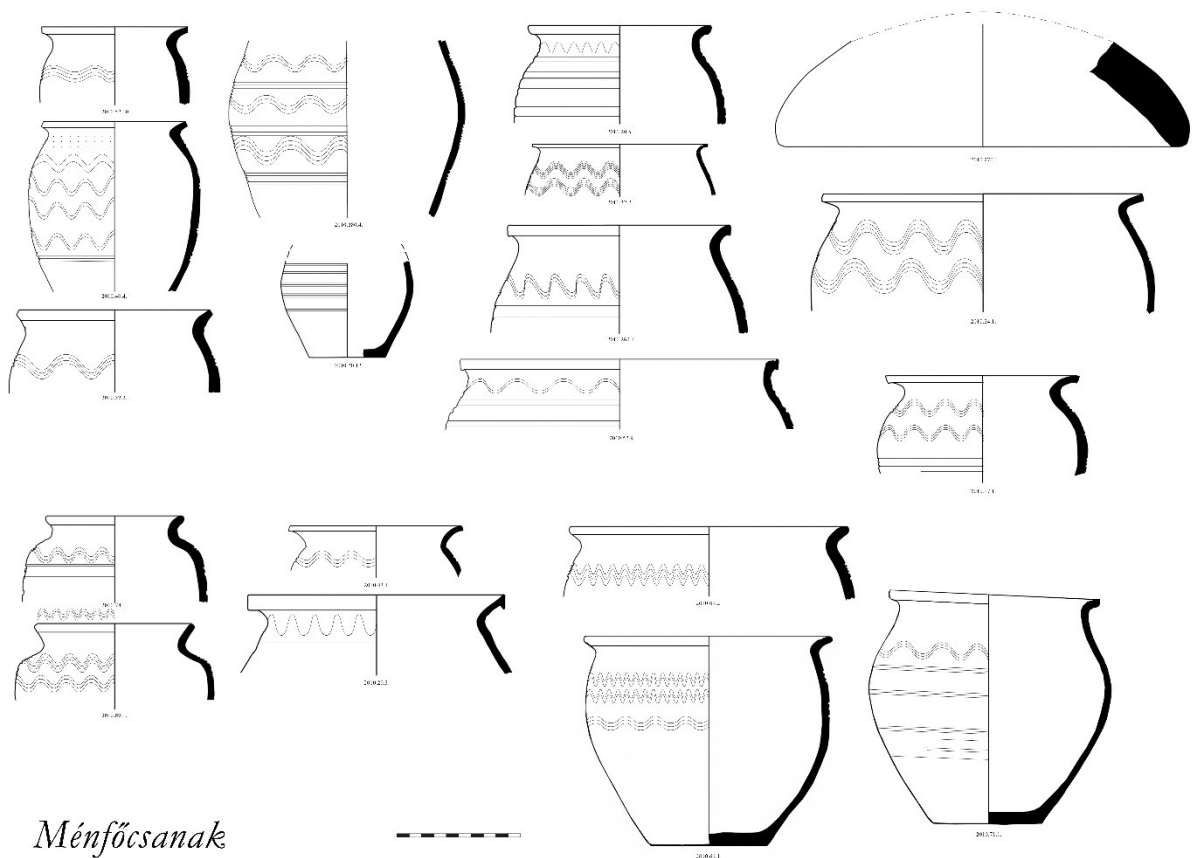

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye. Töredezettség vizsgálata a KORAKÓ-2 kerámia csoportban: 30-39,99 cm² méretű töredékek előfordulása

VI. 27. ábra: Töredezettség vizsgálata a KORAKÖ-2 kerámiacsoportban, az egyes mérettartományokban, illetve az ép edények minden kerámiacsoportban

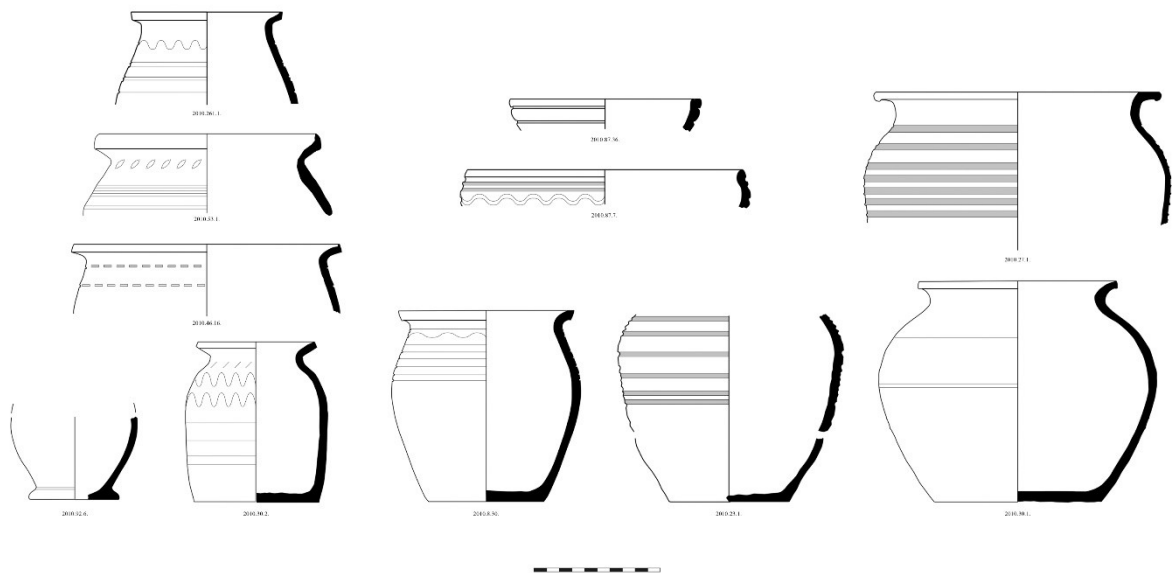
A vonatkozó térképek tanulsága az, mely KORAKÖ-2 csoport példáját mutatja be, hogy a leletek legszélesebb köre jobbra maximum 20 cm², az ép vagy kiegészíthető edények száma pedig a teljes leletanyagot tekintve hat (6). (VI. 26. ábra) Ennek okán a formai klasszifikáció az idáig megállapított kerámiacsoportokon belül kis számú lelet alapján történhetett meg (VI. 27-28. ábra), az esetlegesség pedig bizonytalanra teszi a hasonló leletek valós csoportokként való meghatározását (ezért elnevezésük szándékosan nem történt meg).

Ménfőcsanak

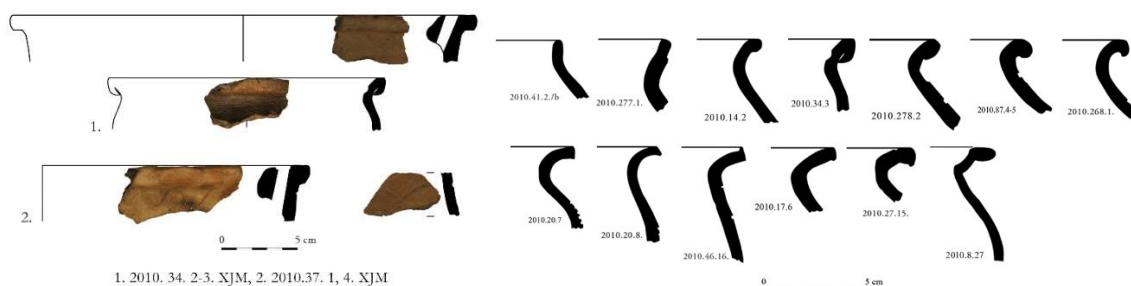
VI. 28. ábra: A telep fazekainak formai klasszifikációja, KORAKÖ-1 csoport

A tapasztalat hasonló a második fő csoport (egybevonva: KORAKÖ-2) esetében is, ami a fazekakat és a két tál-töredéket illeti.

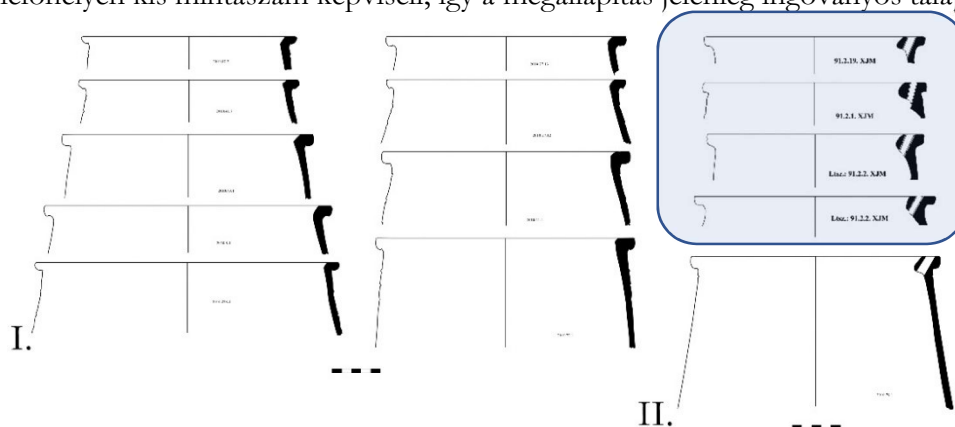
VI. 29. ábra: A telep fazekainak és táljainak formai klasszifikációja, KORAKÖ-2-2b csoport

A variábilisabb peremtípusok (VI. 29. ábra) jeleznek a KORAKÖ-1 csoport elemeitől való eltérést, a dokumentált formák azonban szinte mind csupán 1-1 leleten jelennek meg.

VI. 30. ábra: A KORAKÖ-2b csoport együttesen előforduló markerei: lelet – (cserépbogrács), forma- (peremformák) és díszítéstípus (girland)

Az egyelőre nem tisztázott, hogy a KORAKÖ-2b illetve a KORAKÖ-3 csoport mennyiben tér el, egy megfogható pont – a bográcsperemek változása viszont utalhat erre. A bizonytalanságból kifolyólag történik a -3 csoport megjelölése, megengedőleg, a KORAKÖ-2b csoport egy lehetséges folytatásaként. A két csoport között feltételezhető lesz a kronológiai különbség, a -3. csoportot viszont a lelőhelyen kis mintaszám képviseli, így a megállapítás jelenleg ingoványos talajon marad.

VI. 31. ábra: 1. modell: I-II: KORAKÖ-2b=KORAKÖ-3; 2. modell: I: KORAKÖ-2b, II: KORAKÖ-3⁵⁰⁹

A megjelenített bográcsperem-típusoknál (VI. 30. ábra) természetesen nem tekinthetünk el attól a körülménytől, amely látszólag az egyetlennek tűnhet, ami a 2 fő csoport (I., II. csoport) közti különbségre adjon magyarázatot. A bográcsperemeknek a függesztőlyuknál kiképzett részük már csak funkcionális okokból is szélesebb, figyelemre méltó azonban, hogy a II. csoportban jelölt felső négy töredék egy leletegyüttes része (1990/2. kemencebokor; a hangsúlyosan kihúzott peremű lelet (91.2.2. XJM) talán azonos Takács 1993, 478, 13. táblán jelölt „c” típusal).

A dolgozatban tárgyalt másik nyílt település, Visegrád-Várkert dűlő lelőhelyéhez hasonlóan tehát a a technológiai megfigyelésekből kiindulva haladtam a formai klasszifikáció felé. Ennek ellenére nyilvánvalóvá vált hamar az is, hogy az előbbi tekintetében nincs olyan nagy kontraszt a két fő (KORAKÖ-1 és KORAKÖ-2) kerámiaacsoport között, mint a várkerti suburbium leletanyaga esetében. Az elválasztásnál nagyon hangsúlyt kapott a díszítéstípusok figyelembe vétele, amely ezen kerámiaanyag esetében releváns lehet. Sok lelőhelynél ez nem használható, mert a köteges díszítések: hullámvonalköteg, vonalköteg általában érzékelhetően jelen van a 11. század során is; a csanaki leletek kapcsán azonban hangsúlyos a két „véglet”, ami az általánosan használt díszítéseket

⁵⁰⁹ II. típus legelső lelete (2010.79.1. XJM; ugyanitt: 27. tábla 3) kapcsán jelentősége van megemlíteni: a perem alatti egy sornyi díszítés nem hullámvonalköteg (Takács 1993, 468, 3. tábla 4), hanem hullámvonal. Ennek a hullámvonalköteg, mint díszítéstípus kronológiai vonatkozása miatt van jelentősége. A hullámvonalköteg, mint a bográcsok korai csoportjának datálása melletti érv- ennek a leletnek az esetében nem alkalmazható.

illeti – ezt nem csak a mesterségesen létrehozott csoportok indukálják, hanem a többször megfigyelhető együttes előfordulás. (VI. 31. ábra)

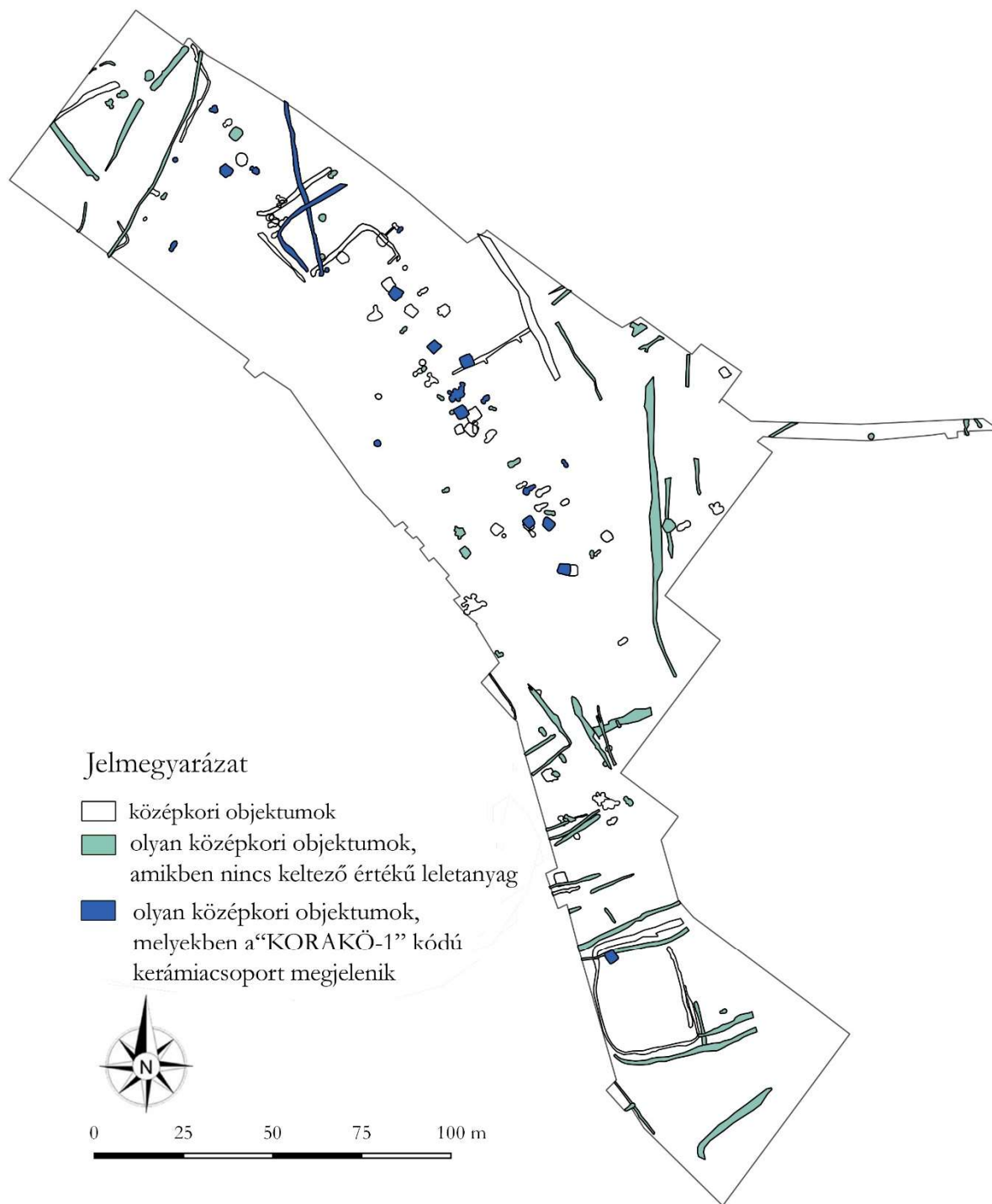

3. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő, 7/91. objektum (ház)

1.: 2010.8.1. XJM; 2.: 2010.8.27. XJM; 3.: 2010.8.26. XJM; 4.: 2010.8.18. XJM;
5.: 2010.8.10. XJM; 6.: 2010.8.9. XJM; 7.: 2010.8.13. XJM; 8.: 2010.8.14. XJM;
9.: 2010.8.30. XJM;

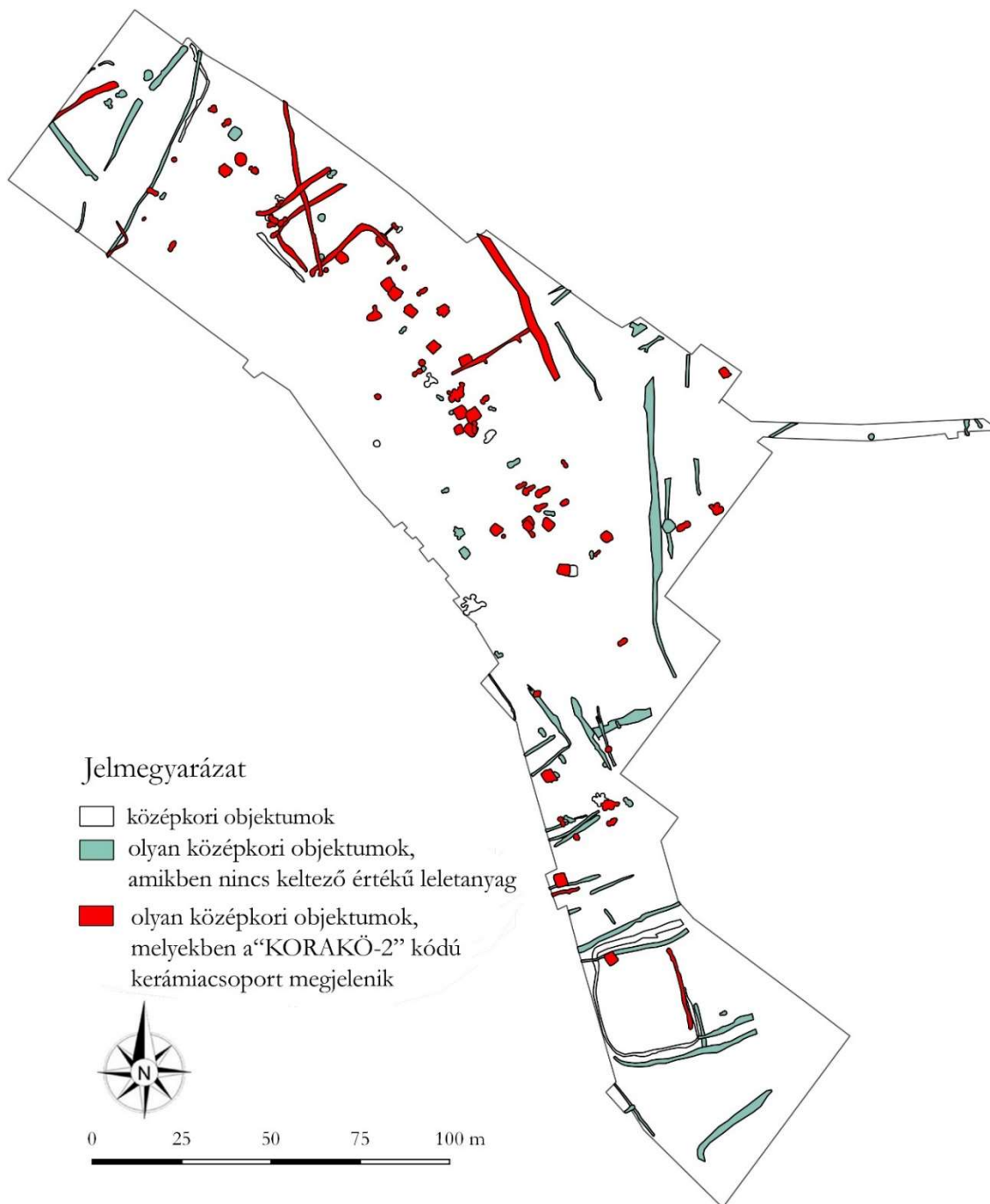
37. tábla: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont, 559. objektum (ház), Béla dux érmével keltezett leletegyüttes (tpq 1048). 1-7.: 2010. 278. 1-4, 11-12. XJM.

VI. 32. ábra: Példák a mintázat szerűen együtt előforduló típusokra.

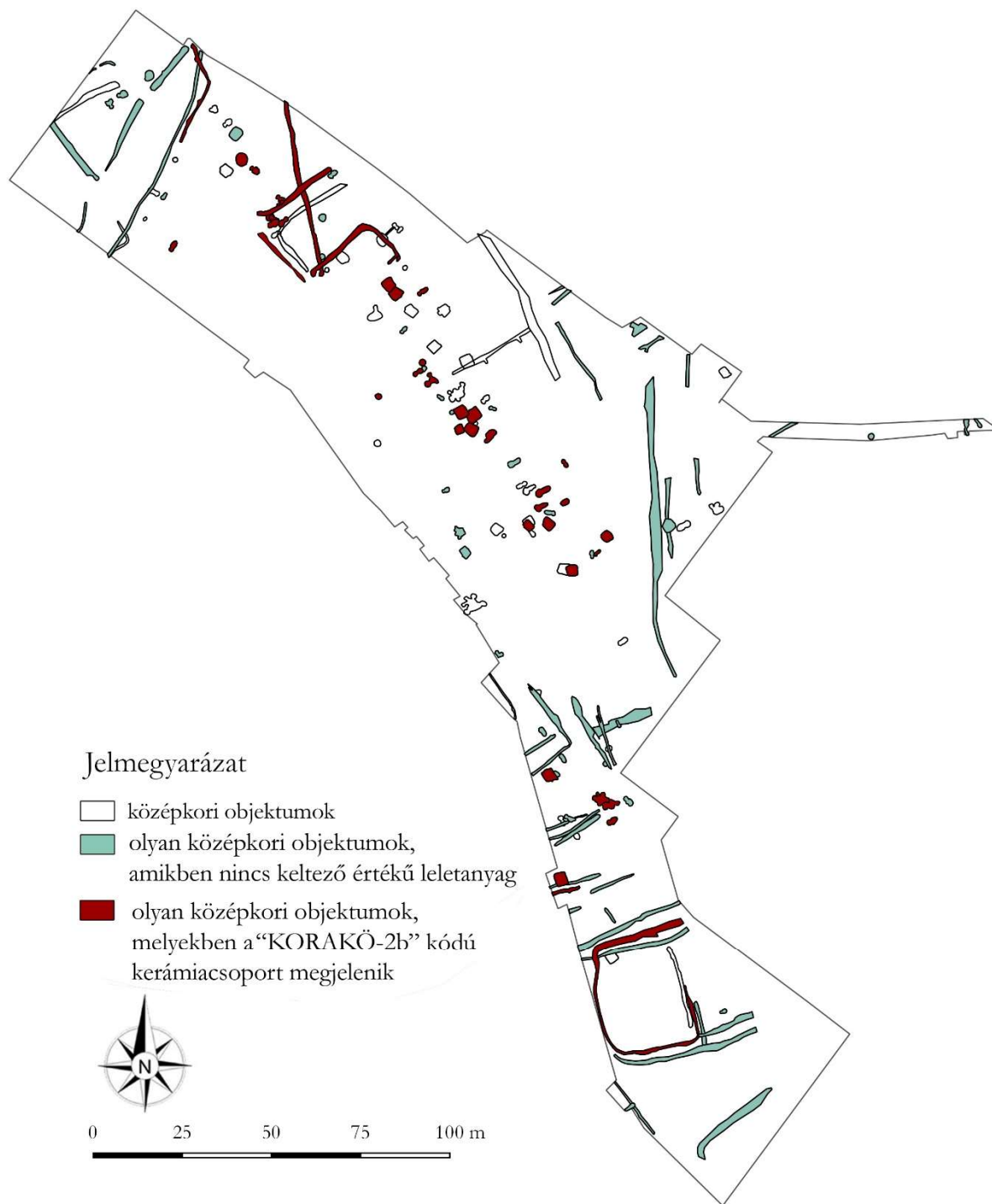
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
Az egyes kerámiacsoportok megjelenése a középkori objektumokban
(KORAKÖ-1)

VI. 3.4. térkép

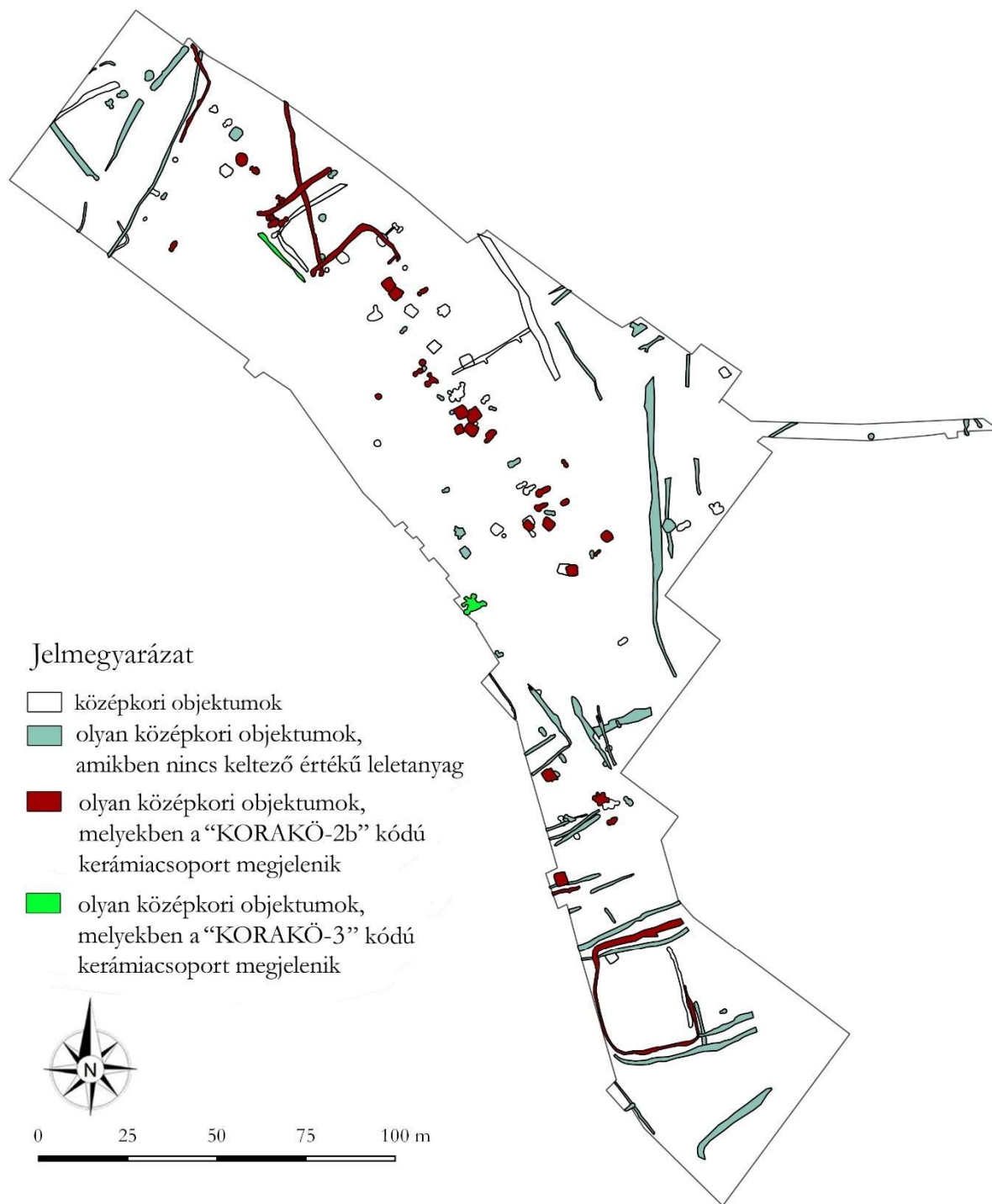
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
Az egyes kerámiacsoportok megjelenése a középkori objektumokban
(KORAKÖ-2)

VI. 3.5. térkép

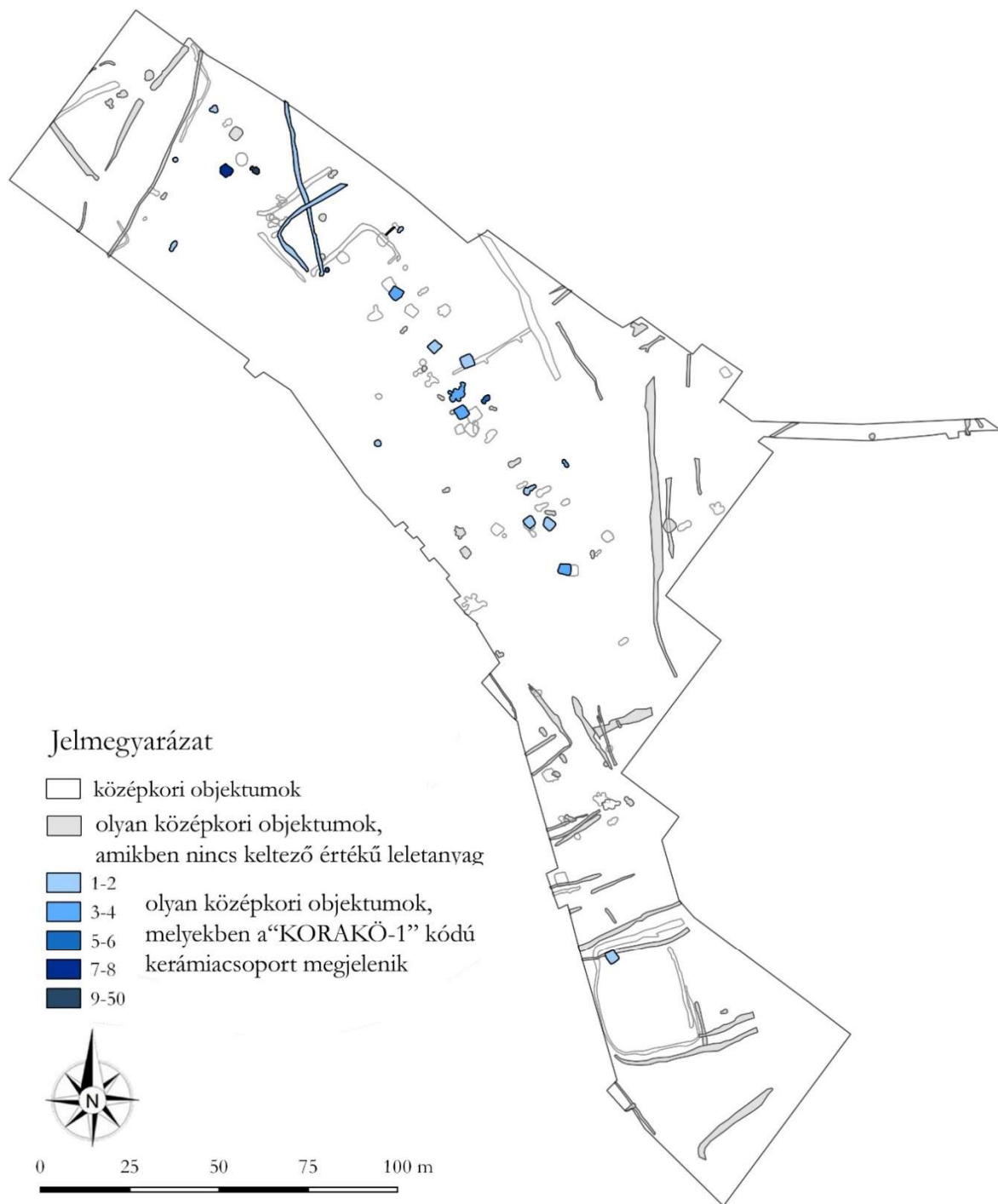
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
Az egyes kerámiacsoportok megjelenése a középkori objektumokban
(KORAKÖ-2b)

VI. 3.6. térkép

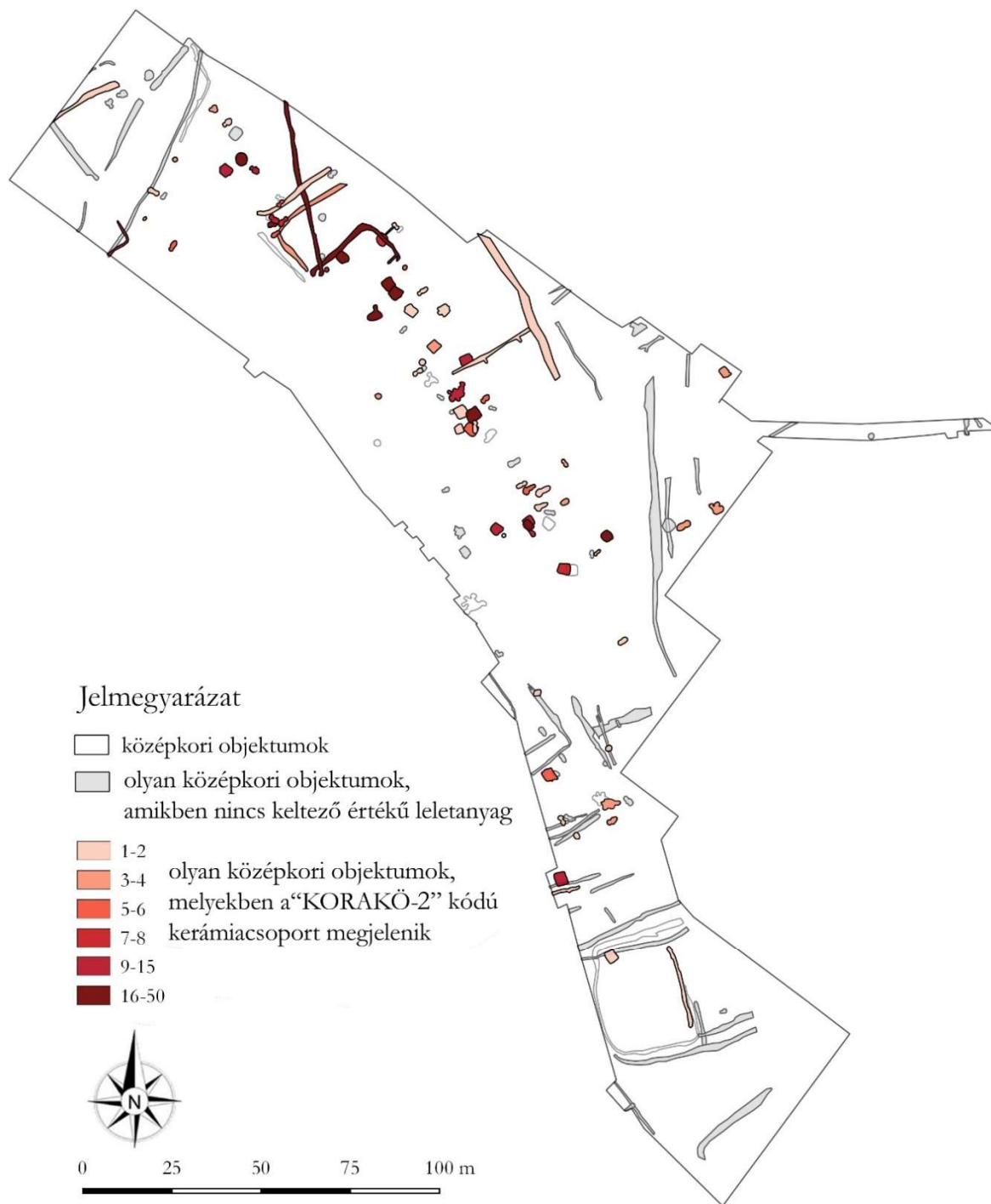
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
Az egyes kerámiacsoportok megjelenése a középkori objektumokban
(KORAKÖ-2b, KORAKÖ-3)

VI. 3.7. térkép

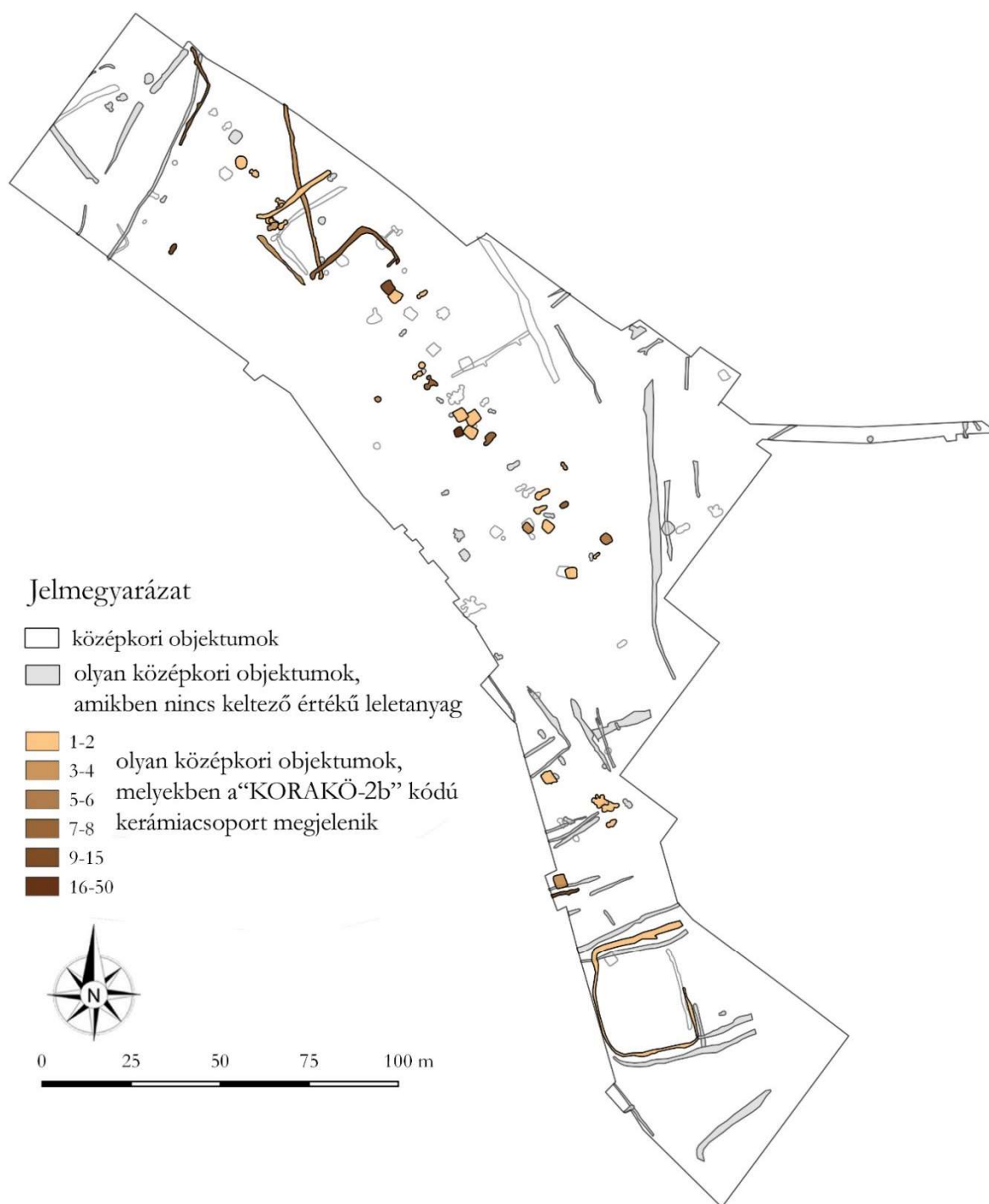
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A KORAKŐ-1 kerámiacsoport megjelenése a középkori objektumokban
(skálázott)

VI. 3.8. térkép

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A KORAKÖ-2 kerámiacsoport megjelenése a középkori objektumokban
(skálázott)

VI. 3.9. térkép

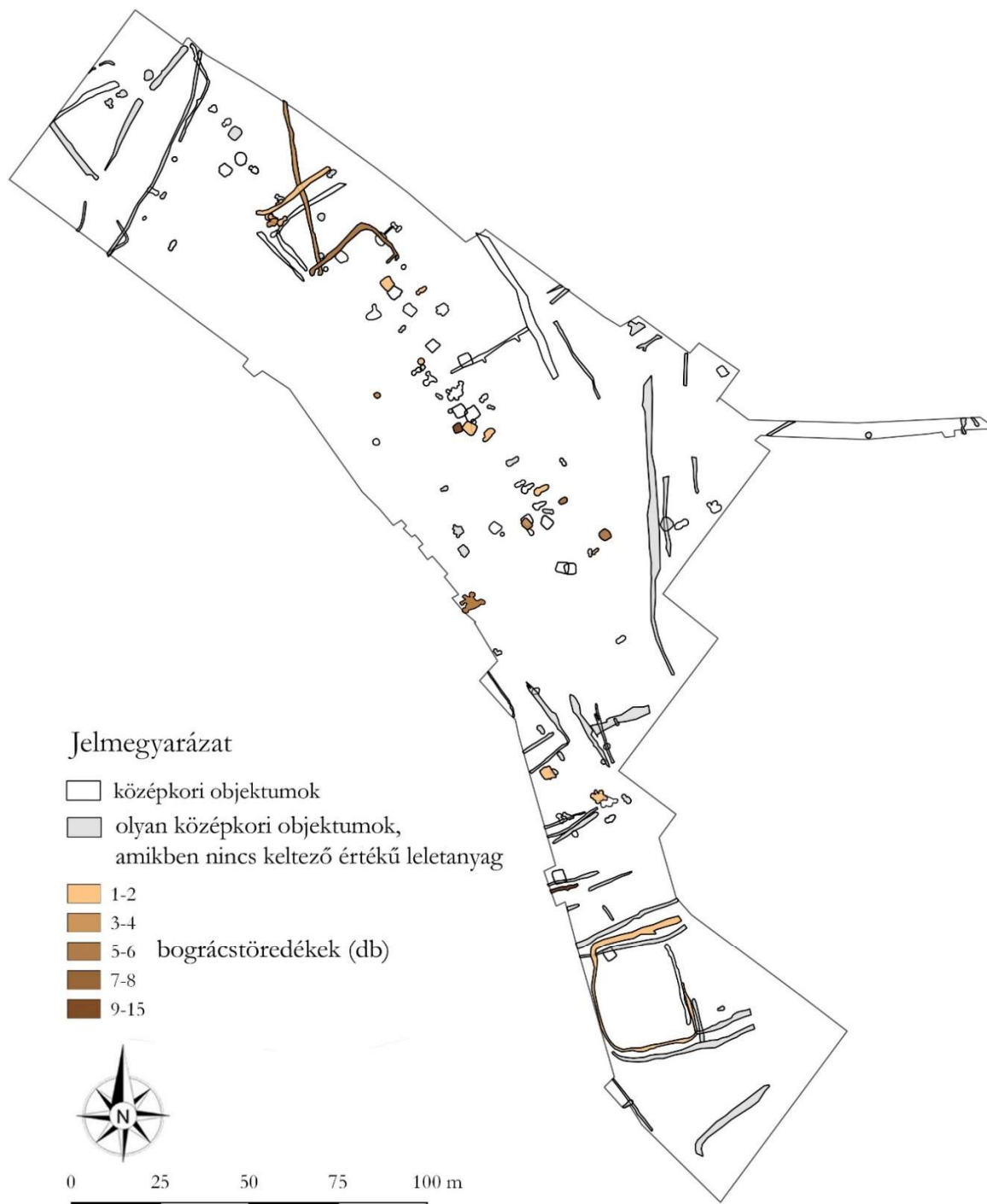
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A KORAKÖ-2b kerámiacsoport megjelenése a középkori objektumokban
(skálázott)

VI. 3.10. térkép

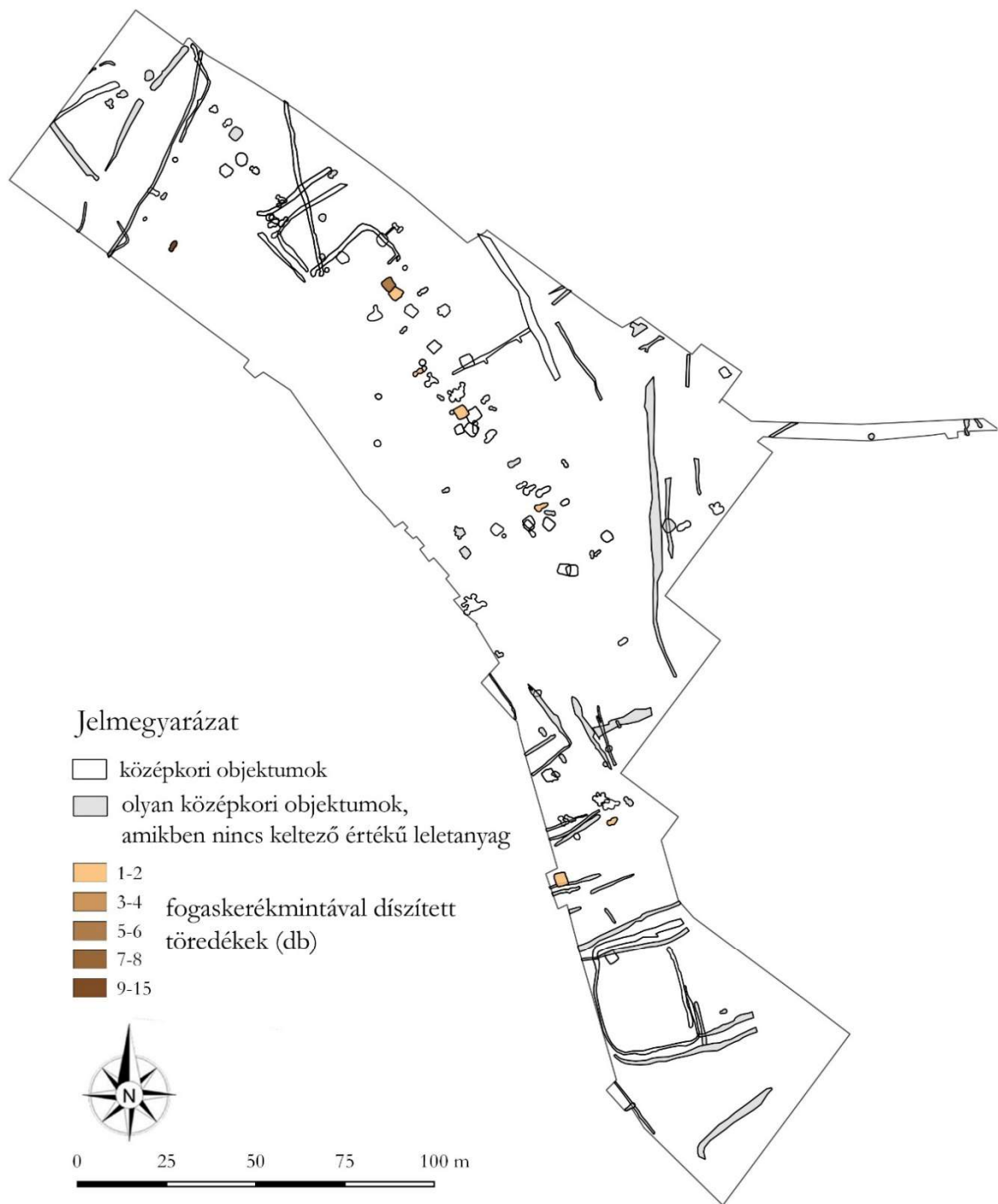
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A KORAKÖ-2b és KORAKÖ-3 kerámiacsoport megjelenése a középkori objektumokban (skálázott)

VI. 3.11. térkép

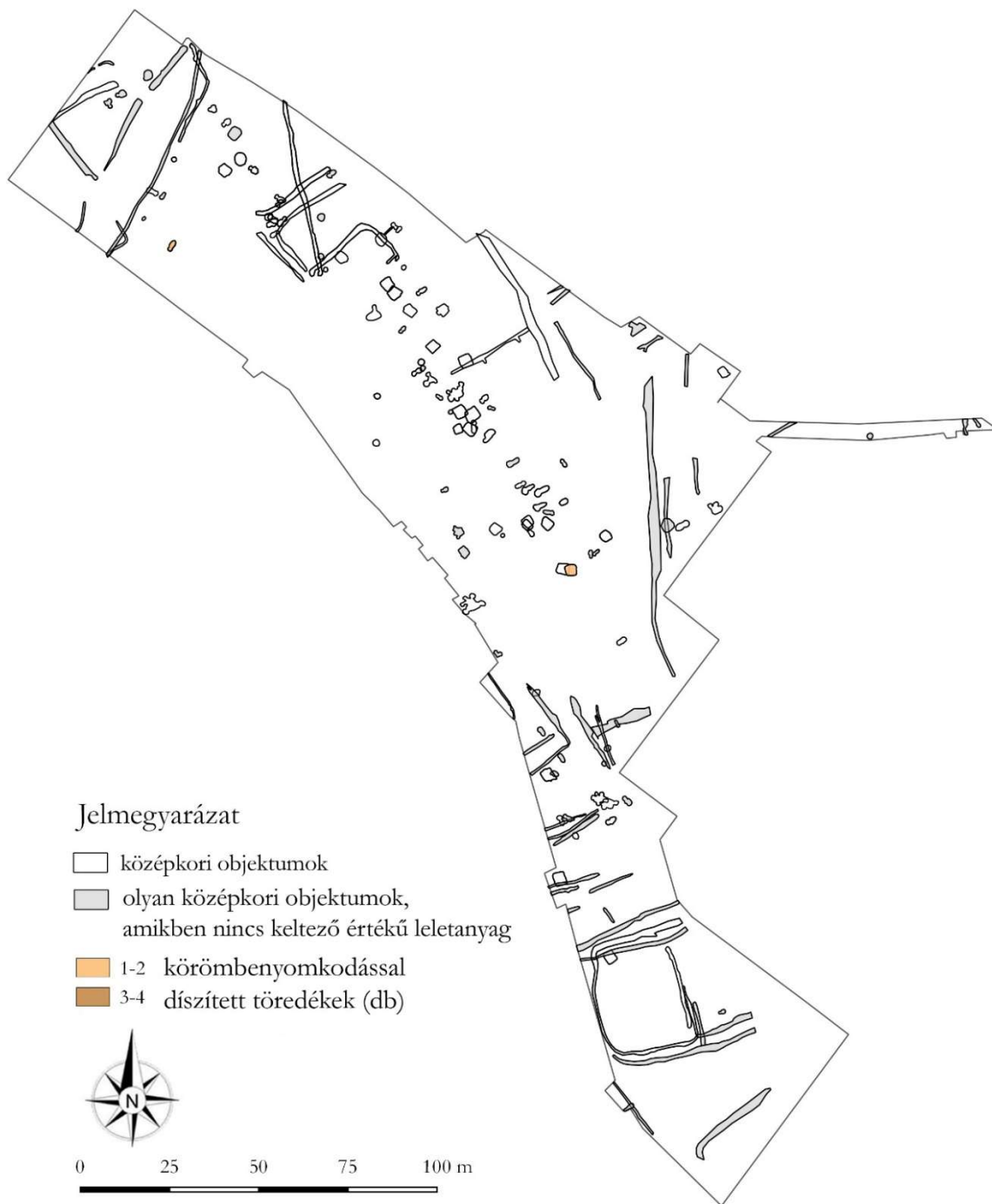
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A bográcsstörödékek előfordulása a középkori objektumokban (skálázott)

VI. 3.12. térkép

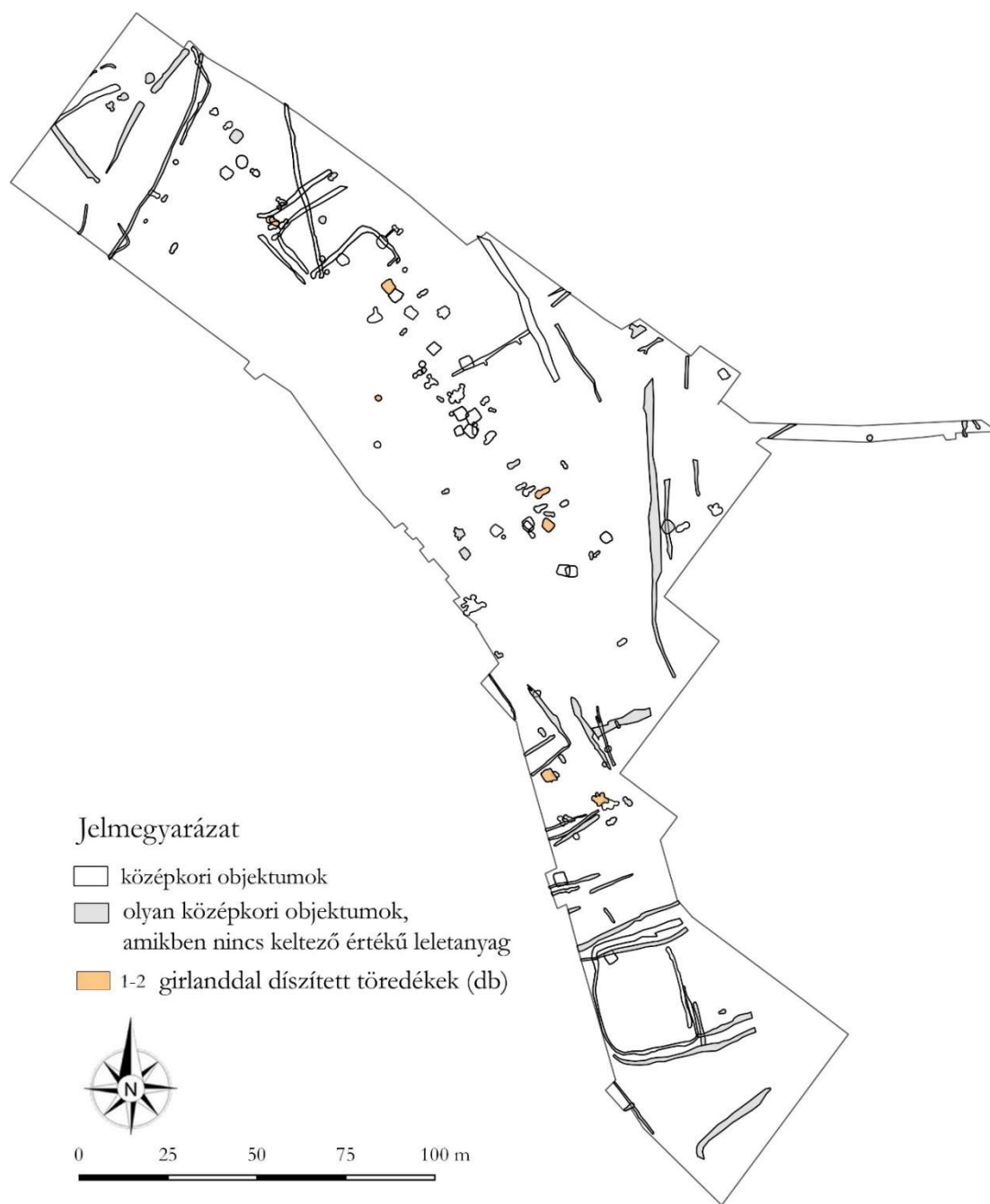
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A fogaskerékmintával díszített töredékek megjelenése a középkori objektumokban (skálázott)

VI. 3.13. térkép

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A körömbenyomkodással díszített töredékek megjelenése a középkori objektumokban (skálázott)

VI. 3.14. térkép

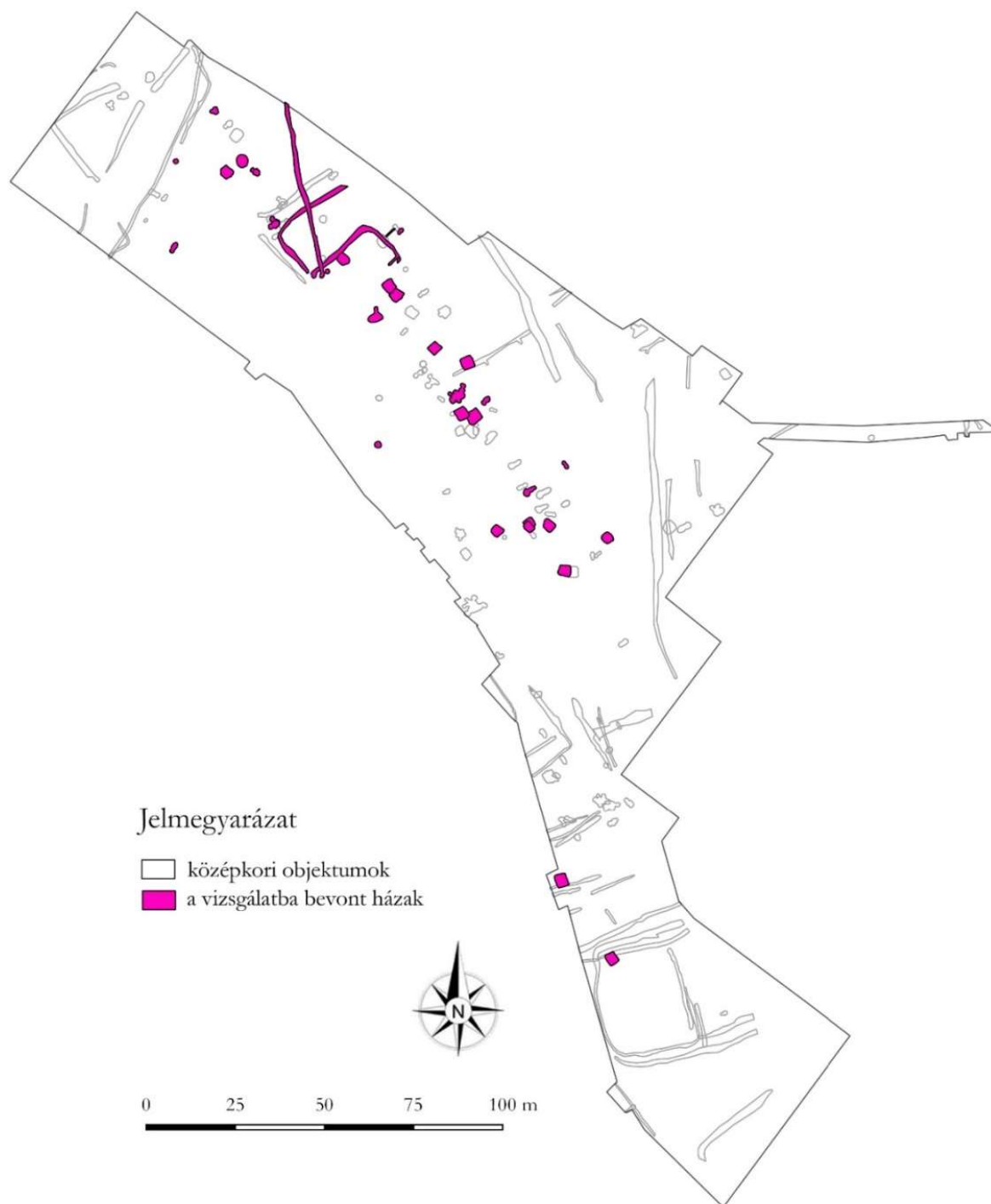

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A girlanddíszítés előfordulása a középkori objektumokban (skálázott)

VI. 3.15. térkép

A korszak kerámiájának általános sajátja, hogy a fazék, mint fő edénytípus mellett minden egyéb kivételnek (pl. tál), esetleg az időrendi „szélsőérték” mutatójának tekinthető (azaz: a sütőharang-bár ez is vitatható, és a cserépbogrács). A továbbiakban nem árulok zsákbamacskát: következzenek a meghatározott kerámia csoportok statisztikai alapú igazolása, majd a csoportok, végül az objektumok abszolút keltezése.

Statisztikai vizsgálatok

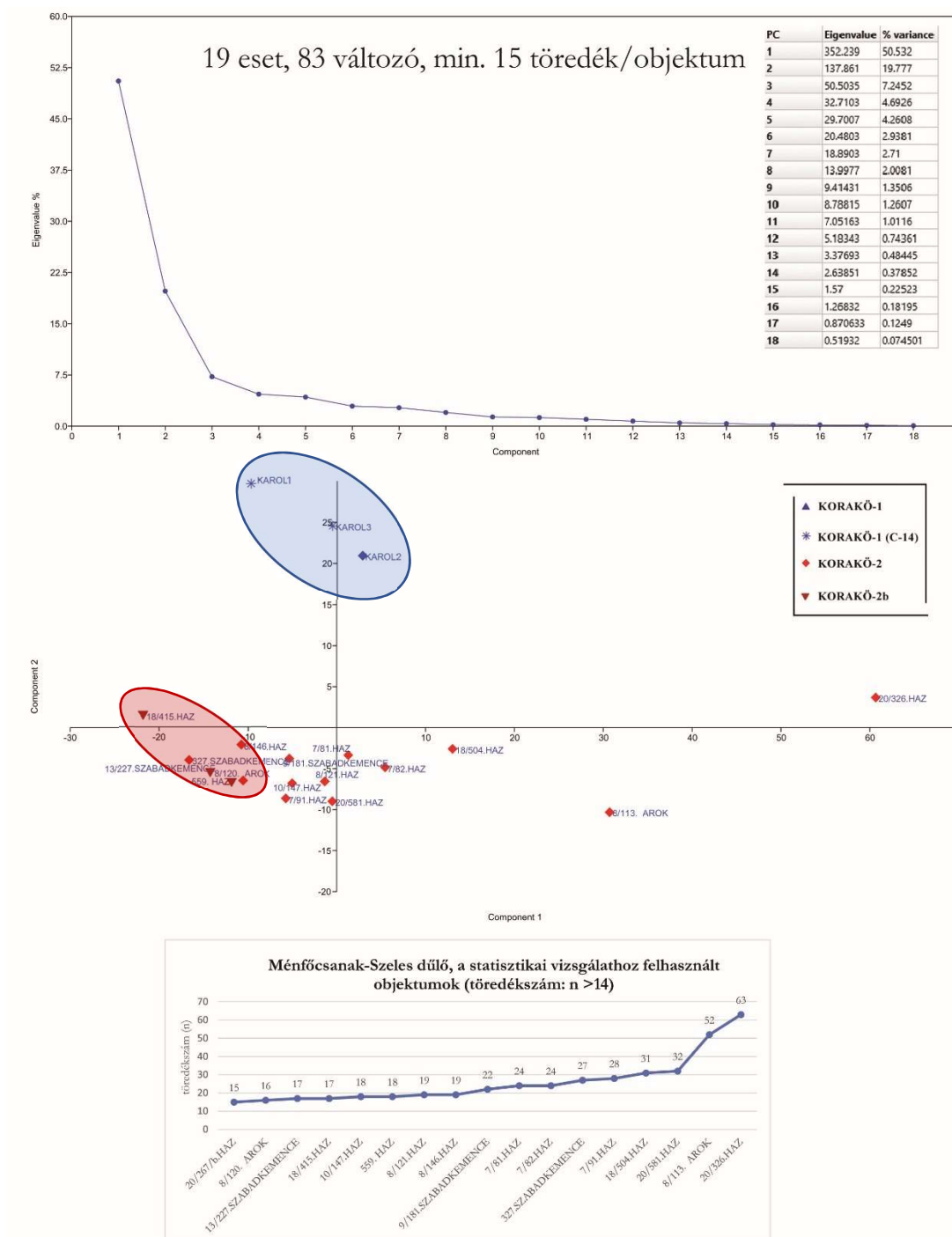
Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A statisztikai vizsgálatba (PCA) bevont objektumok leletegyüttesei

VI. 3.16. térkép

A többváltozós statisztikai módszerek közül a főkomponens-analízist találtam megfelelőnek a csoportok meghatározásában. A rendkívül csekély leletet számláló leletegyüttesek (=egy

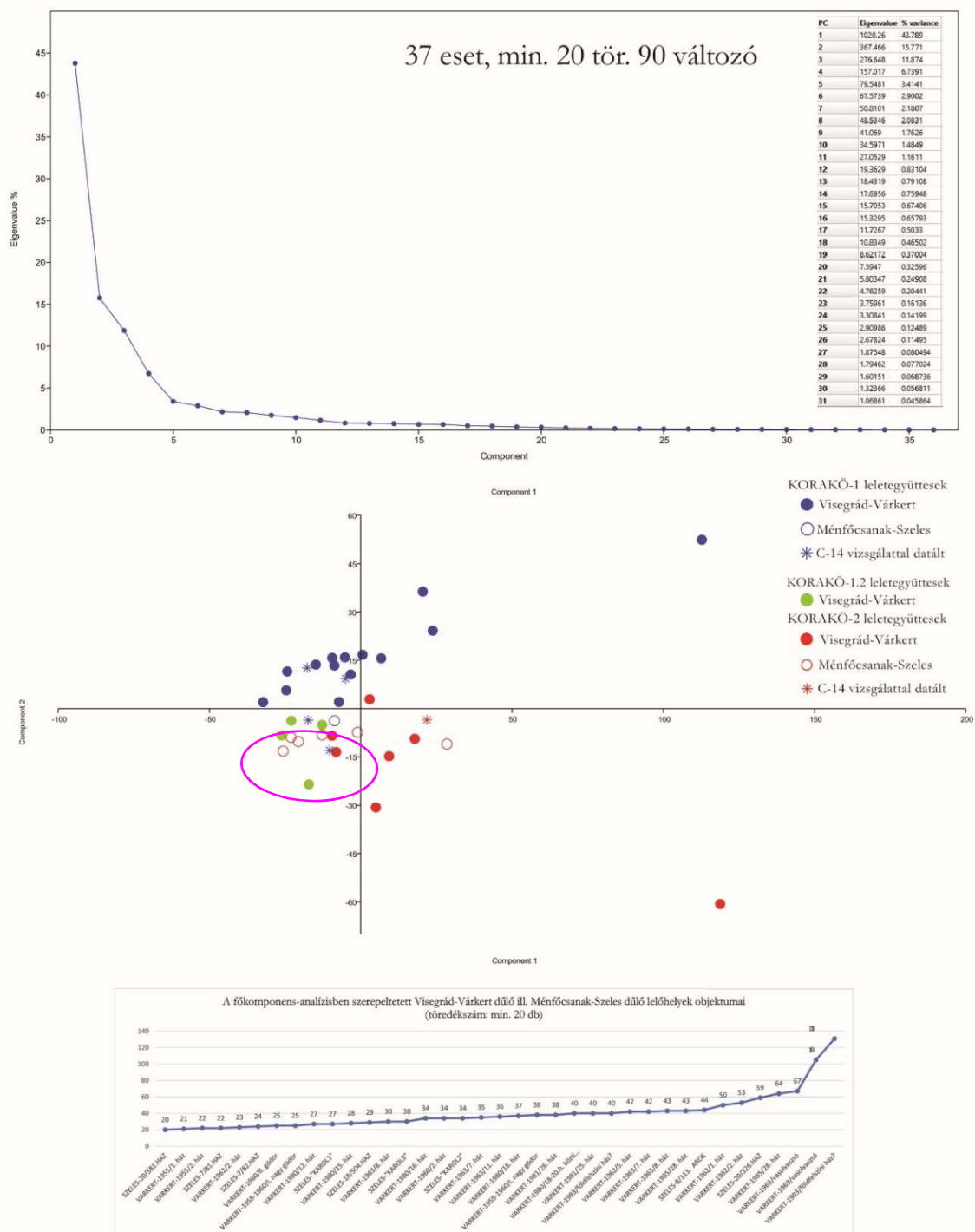
objektumnak az egyazon betöltésében lévő, egy kerámiacsoportba sorolt leleteinek összessége) komolyabb elemzést nem tettek lehetővé, a felhasznált számok mutatják, hogy a leletszám alsó határa 15 kerámiatöredék volt, ami így 19 eset (leletegyüttes) vizsgálatát tette lehetővé. A rendelkezésre álló, KORAKÖ-1 csoport elemei kisebb egységekben jelentek meg, mint 15 töredék/objektum, viszont szükséges volt szerepeltetni az adatokat a vizsgálatban, területi eloszlásuk szerint 3 csoportba összevonva használtam fel az elemzésben (leletegység neve: KAROL1, KAROL2, KAROL3, lsd. az ábrákon).

A statisztikai módszer alkalmazásának célja az volt, hogy a korábban megállapított csoportokat, a leírórendszerben meghatározott változók (83 bevont változó) segítségével matematikai-statisztikai módon ellenőrizzem: valóban hasonló változókkal jellemezhető esetek összességét képezik (tehát valós csoportok-e), vagy sem. A csoportmeghatározás természetesen nem szerepel a változók között, tehát nem befolyásolja az eredményt, azokat csupán színek jelölik.

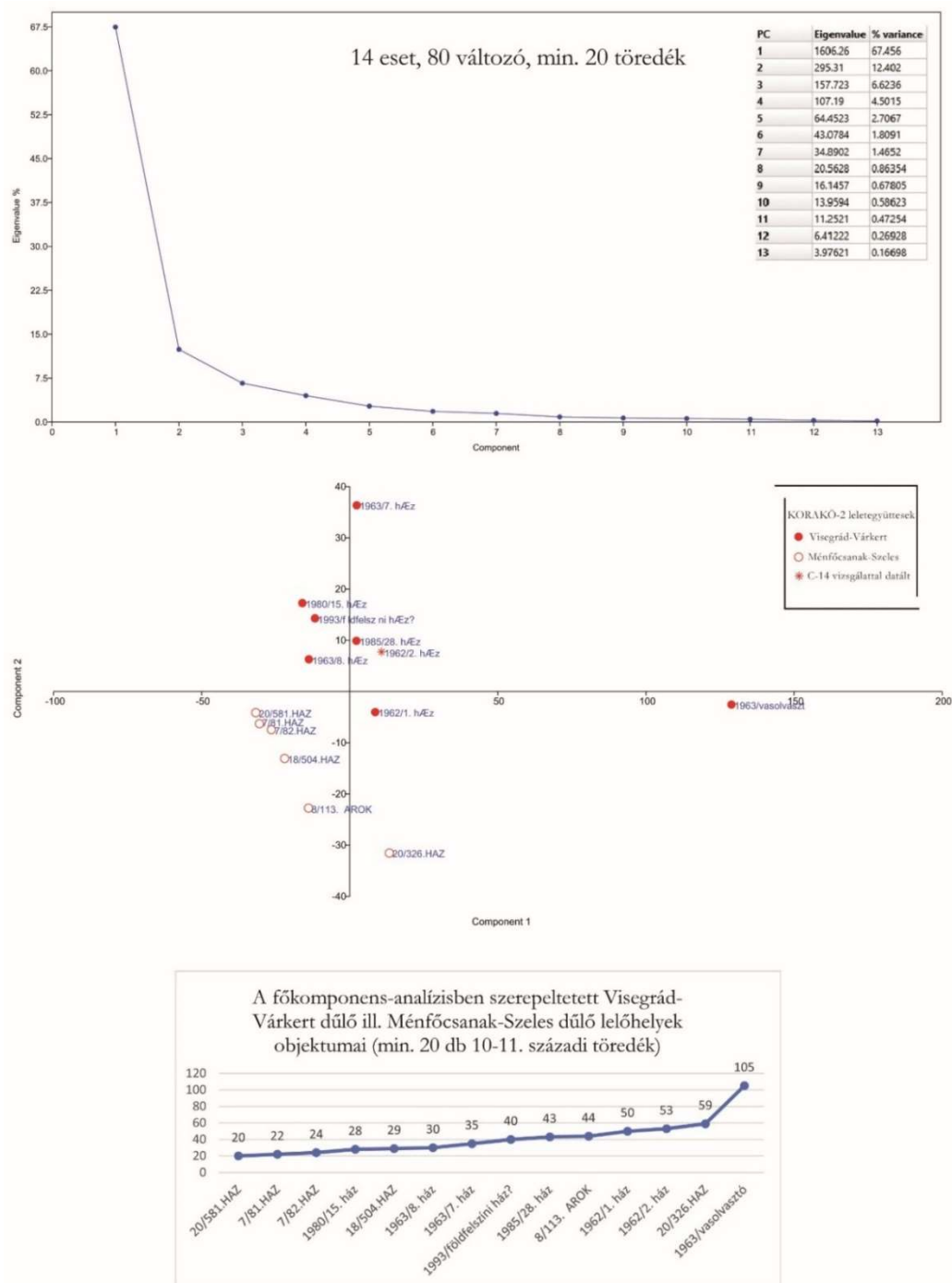
VI. 33. ábra: A főkomponens analízis eredménye. Fent: a sajátértékek. Középen: a komponensek dimenziójában megjelenített szóródás. (kékkel a „KORAKŐ-1”, pirossal a „KORAKŐ-2b” leletek bekarikázva). Lenn: az elemzésbe bevonható objektumok (min. 15 töredék)

Miután az elemzés (VI. 32. ábra) elkülöníthetőként bizonyította a korábban már megállapított csoportokat (a nagy kiugrások: 113. árok, 326. ház leletegyüttese a nagyobb leletszámból adódik), kézenfekvő volt második lépésben, összevetni azokat a fentebb már idézett visegrád-várkerti lelőhely anyagával. Ebbe a vizsgálatba már 37 esetet be tudtam vonni, a feltétel az volt, hogy minimum 20 töredék tartozzon az adott leletegyütteshez, a csoportalkotást pedig 90 változó segítette. (VI. 33. ábra)

VI. 34. ábra: A ménfőcsanaki és visegrádi lelőhelyek leletanyagán végzett főkomponens analízis eredménye. Fent: a sajátértékek. Középen: a két fő komponens dimenziójában megjelenített szóródás. (lilával bekarikázva a ménfőcsanaki leletek tömbben elhelyezkedő felhője). Lenn: az elemzésbe bevonható objektumok (min. 20 töredék)

A klasszikus régészeti meghatározás útján nyert tapasztalás is visszaköszön a most kinyert eredményen (VI. 34. ábra): a várkerti KORAKÖ-1 csoport viszonylatában a ménfőcsanaki 1. csoport a visegrádi és ménfőcsanaki KORAKÖ-2 csoporthoz áll közelebb. Ahogy fentebb utaltam rá, a makroszkopikusan leírható technológiai különbségek, eltekintve a KORAKÖ-2b jegyeitől, kevésbé határozható meg élesen a ménfőcsanaki leletanyagban, mint ahogy azt a várkerti kerámia lehetővé tette.

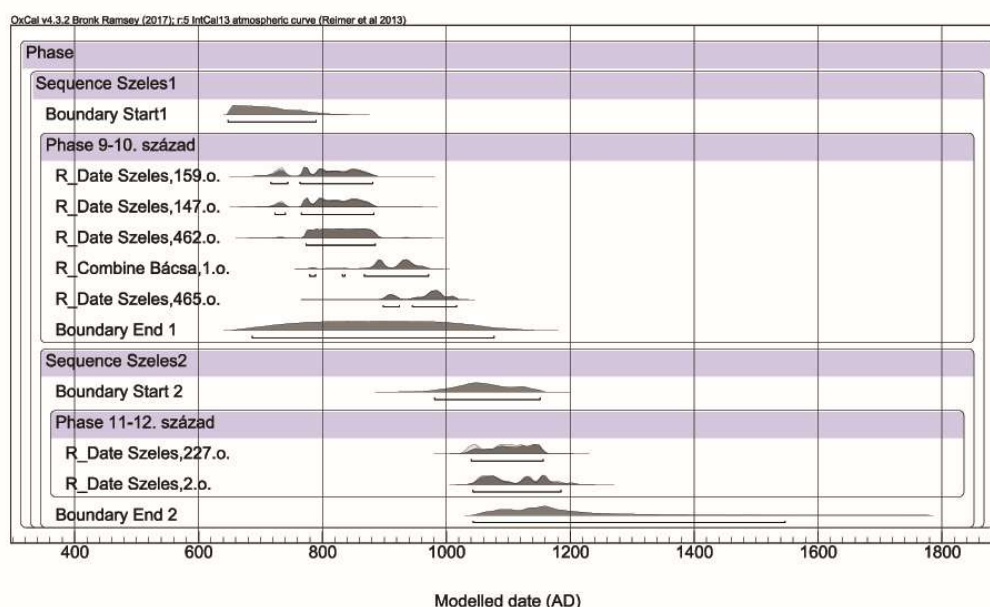

VI. 35. ábra: A ménfőcsanaki és visegrádi lelőhelyek KORAKÖ-2 ill. 2b csoportjain végzett főkomponens analízis eredménye. Fent: a sajátértékek. Középen: a két fő komponens dimenziójában megjelenített szóródás. Lenn: az elemzésbe bevonható objektumok (min. 20 töredék)

A további viszonyítást érzékeltetendő érdemes volt a két lelőhelynek csupán a KORAKÖ-2 csoportjait összevetni. A két fő komponens dimenziójában egyértelműen kivehető az elkülönülés! Ennek oka elvben kulturális, regionális vagy kronológiai lehet, a továbbiakban erre deríték fényt.

Radiokarbon adatok⁵¹⁰

Jóval a leletanyag elsődleges feldolgozása után volt módom nem csupán a hagyományos elemzést elvégezni, de a radiokarbon mérési eredményekkel a lelőhely abszolút kronológiáját is vizsgálni. (VI. 35. ábra) A mintavételezés célja nem a leletanyag, hanem a megfelelő objektumok (nem többszörösen bolygatott, állatsont rendelkezésre áll), s általa a horizontok megállapítása volt. Másodlagos szempont volt az adott leletanyagból előkerült kerámiaanyag figyelembe vétele, annak céljából, hogy ha van mód rá, a mérés az objektummal együtt leletanyagot is keltezzen. Ennek köszönhető, hogy a fenti statisztikai módszereknél bevonható leletegyüttesek közt nem szerepel minden radiokarbon eredmény. S mivel azonban gyakorta fordult elő a lelőhely esetében, hogy a római, s olykor őskori leletanyag mellett került elő a középkor különböző fázisaiból származó és csekély egykorú leletanyag, ritka kivételként fordult elő in situ edény vagy az objektumot biztosan keltező kerámiaanyag, ezért nem lehetett biztos az sem, hogy a mért állatsont épp az objektumot keltezi majd. A bizonytalanságot az is fokozza, hogy a 158 középkori objektumból összesen 6 objektumot (2 házat és 4 szabadban álló kemencét) bevonva tudtunk természettudományos keltezéssel dolgozni, a finansziális háttérre való tekintettel objektumonként 1 minta került mérésre. A legszkeptikusabb megközelítéssel is el kell fogadnunk azt, hogy támaszkodhatunk az adatokra legalább általában a telep horizontjainak meghatározásánál.

VI. 36. ábra: Ménfőcsanak-Szeles dúlő és Bácsa-Szent Vid domb radiokarbon adatainak modellje

Az MTA ATOMKI által kinyert adatokat e sorok írója modellálta az online használható OxCal szoftver segítségével. Az adatok kis mennyisége okán csak egy modellt alkalmaztam, két szigmás valószínűséggel három fázisba sorolva az eredményeket. A kinyert adatok tanulsága az is, hogy a különböző középkori korszakok leletanyaga is bőven kevert – előfordul, hogy a keltezett állatsont, éppúgy, mint a kerámatöredékek, nem az objektumot datálják – csupán további adattal szolgálnak a területnek egy másik korszakban való használatához. Az is látszik, hogy a bácsai és a ménfőcsanaki 9. századi horizont elvben időbeli átfedésben lehetett, de valószínűleg a bácsai lelőhely kicsit későbbre keltezhető.

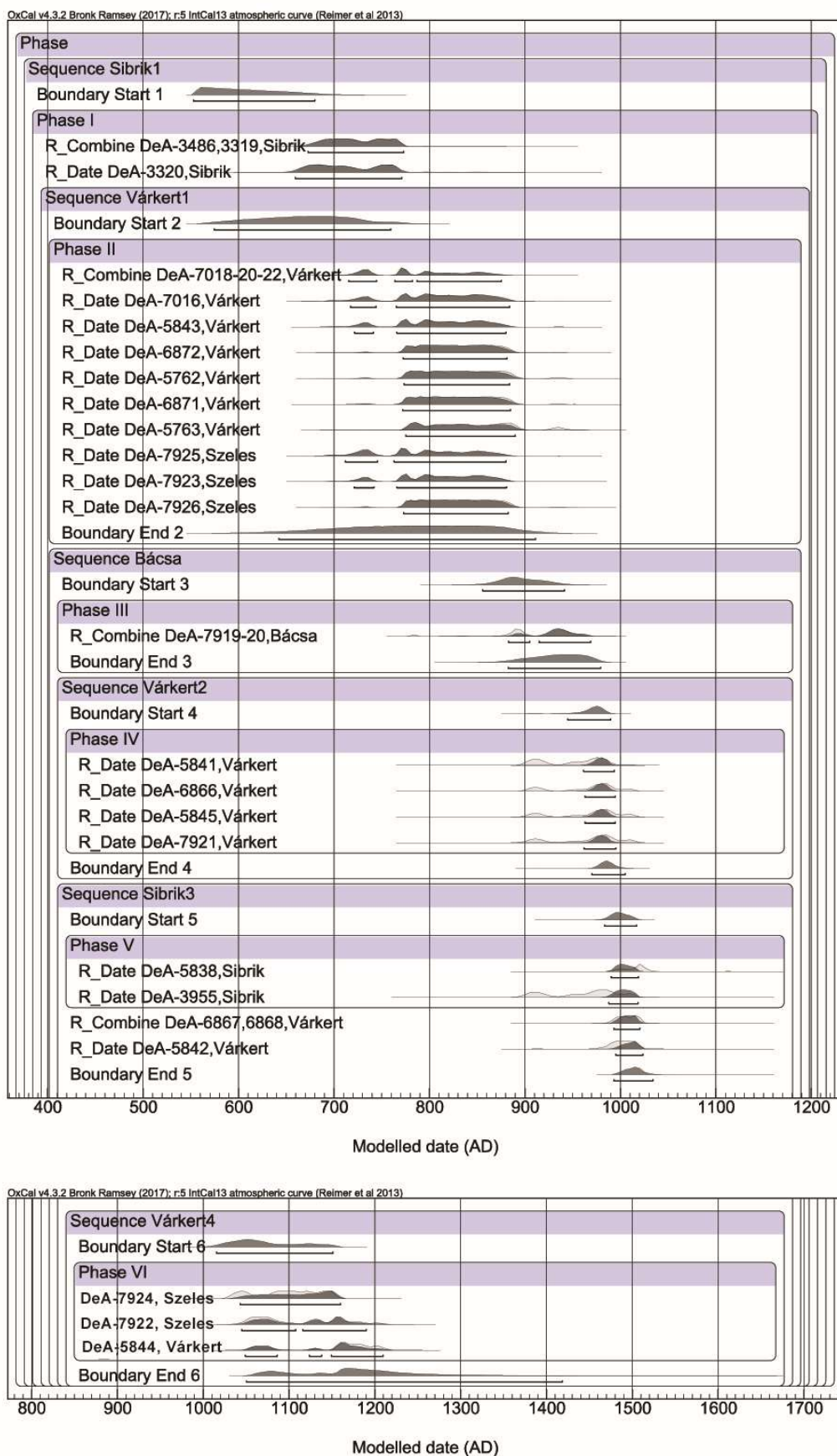
⁵¹⁰ A vizsgálatokat, mint ahogy a doktori disszertáció keretében feldolgozott összes minta esetében, az MTA ATOMKI munkatársai, Molnár Mihály és Major István végezte el.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A radiokarbon mintavételre kiválasztott objektumok

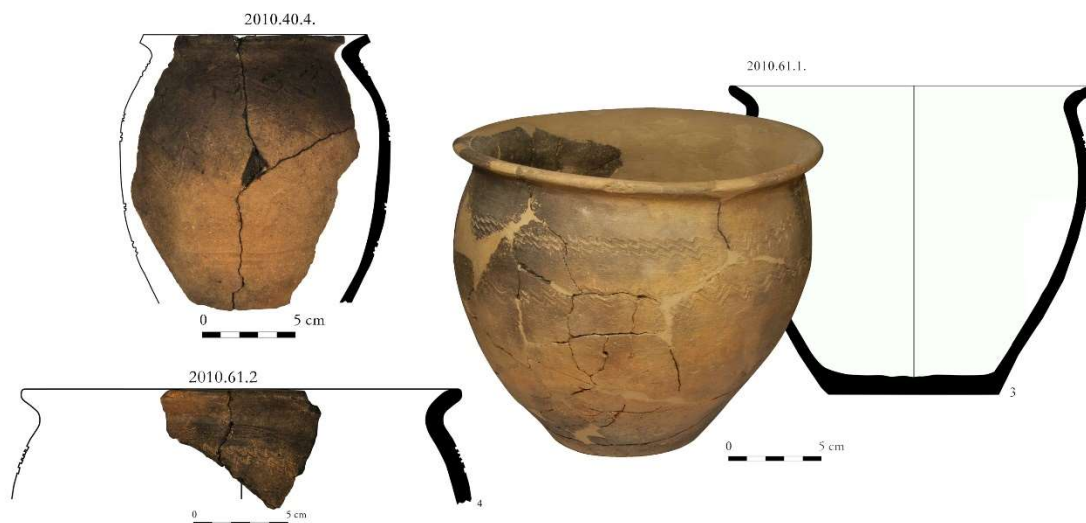
VI. 3.17. térkép

Itt érdemes megemlíteni a korábban már ismertetett visegrádi lelőhelyekkel közös radiokarbon modelljét is (VI. 36. ábra), ami a statisztikai módszerrel kimutatott különbségek tükrében különösen izgalmas. A fentebb (a két lelőhely viszonylatában a KORAKÖ-2 csoportok között) kimutatott elkülönülésre (VI. 33-34. ábra) válaszol: a vélhető regionális és feltételezhető kulturális különbség mellett elsősorban időrendi eltérés van. A ménfőcsanaki 11. századi leletek a várkerti 11. századi leletektől későbbre datálhatók. Bár a modellált radiokarbon adatsor nem mutatja, vélhetően a 9. századi horizontok viszonylatában ugyanerről van szó.

VI. 37. ábra: A disszertációban említett összes radiokarbon adat modellje

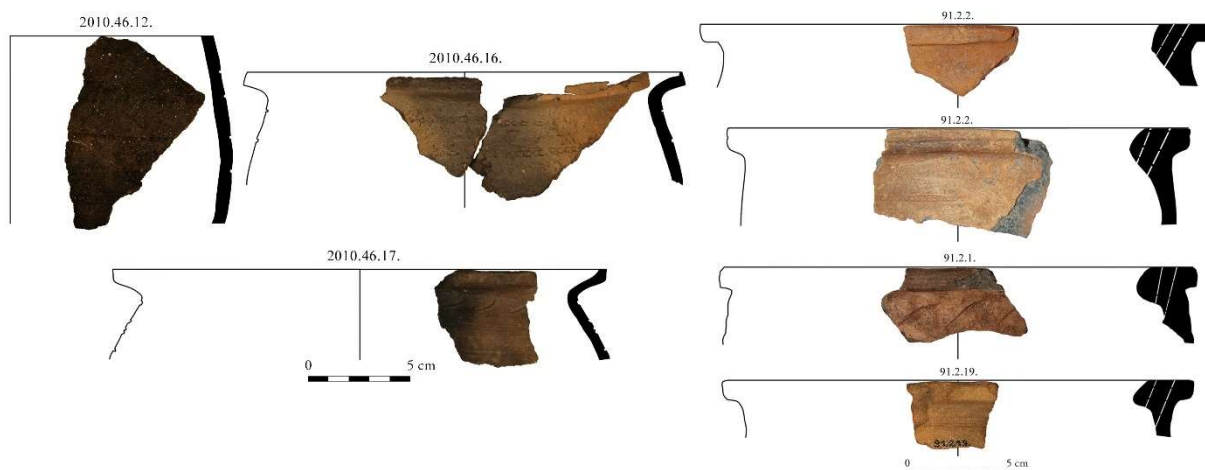
Visszatérve a ménfőcsanakai telepekre: az első időrendi csoport, mely a kerámiaanyagot tekintve (VI. 37. ábra) az első, tehát a KORAKÖ-1 a 8. század végi – 9. századi horizontot jelöl. Hagyományos klasszifikációs alapon a 9. századi keltezés tartom valószínűnek.

VI. 38. ábra: Az előzetesen létrehozott KORAKÖ-1 csoport olyan töredékei, amelyekhez radiokarbon adat tartozik

A második időrendi csoportot egy minta képviselte, amely a 10. század (második fele) – 11. század eleji időrendre utal. Az egyetlen minta adatának általánosan a horizontra való kiterjesztése nehézkes marad, ahogy fentebb már említettem, az általános KORAKÖ-2-ként alkotott csoport engedte meg a (korábban feltételezett) kora Árpád-kori datáláson belül az esetleges 10. századi keltezés. Fontos megint hangsúlyozni: bár a leletanyagnak a kétharmada ebbe az általános csoportba lett sorolva, ez nem a keltezés, hanem azt mutatja, hogy biztosan pontosabban nem tudunk kort határozni, mint a honfoglalás utáni két évszázad (sőt, olykor a 9. századi keltezés sem zárható ki). Mivel a kevés leletanyag és a leletkeveredés nem tette biztosan lehetővé, hogy egy objektum kerámiaanyagának egyes elemei keltezzék pontosabban a betöltésben lévő további leleteket, ezért maradt az elvi modell.

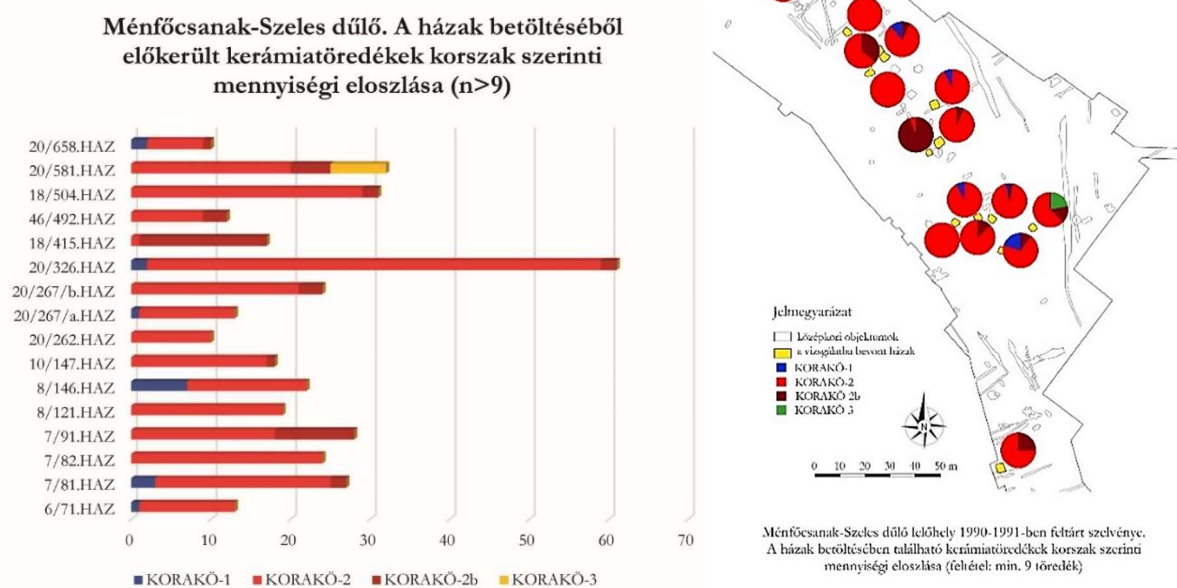
A harmadik időrendi csoportot két minta adatolja, a hozzá kapcsolható KORAKÖ-2b-3 kerámiaacsoport, amely a 11. század közepe-12. század közepe közti időszakot jelöli. A legjobban meghatározható kort – tekintve a fent említett gyakori együttes előfordulását bizonyos markereknek, mint a cserépbogrács jelenléte és egyes díszítéstípusok – ebbe a horizontba sorolhatjuk. (VI. 38. ábra) A csekély független radiokarbon ill. régészeti adat nem engedi eldönteni végül biztosan, hogy két egymást követő horizontról van-e szó (KORAKÖ-2b ill. -3 csoport), de összességében a jelölt ca. 100 év, mely áthajlik a késő Árpád-kor korai fázisába, a 12. századba is, reálisnak tekinthető. Hozzá kell tegyem: a preconcepciózus KORAKÖ-2b csoport, hasonlóan a visegrádi feldolgozáshoz, a korai Árpád-kor második felét jelölte, későbbi időszakot már nem. Ezt a különbséget érzékelhettük a ménfőcsanakai leletanyag vizsgálata során. Az abszolút kronológiai megállapításokat támogatja egyébként a fentebb már említett Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont 559. háza, melynek felhagyása után Béla dux érme került a betöltésbe.

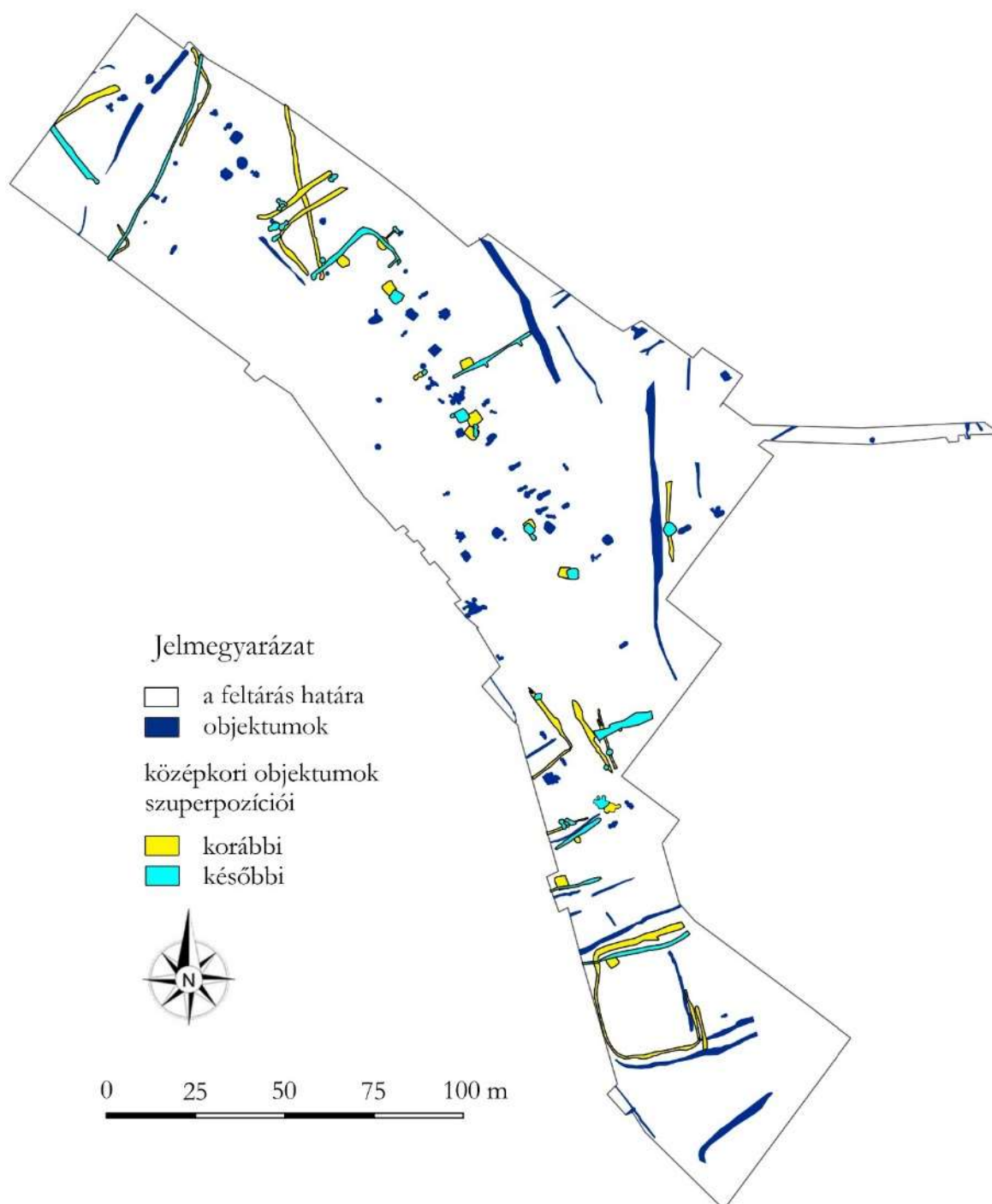
VI. 39. ábra: Az előzetesen létrehozott KORAKŐ-2b-3 csoport olyan töredékei, amelyekhez radiokarbon adat tartozik

A településhorizontok meghatározása

A fentiekben már bemutatam az egyes markerek térképezését, most sor kerül az objektumok, s azáltal a települések meghatározására. Amint a VI. 39. ábra mutatja, önmagában a leletanyag – tekintve hogy nehezen megállapítható, mely leletek köre keltezi az objektumot, s mi került elő másodlagos pozícióból –, nem elegendő a meghatározáshoz.

VI. 40. ábra: A házak betöltéséből előkerült kerámiatöredékek korszak szerinti mennyiségi eloszlása. Grafikonon és térképen

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye,
szuperpozíciók középkori objektumok között

VI. 3.18. térkép

A településhorizontokat tehát, az idáig felvázolt bizonytalansági tényezőket szem előtt tartva a következő szempontok szerint volt mód meghatározni.

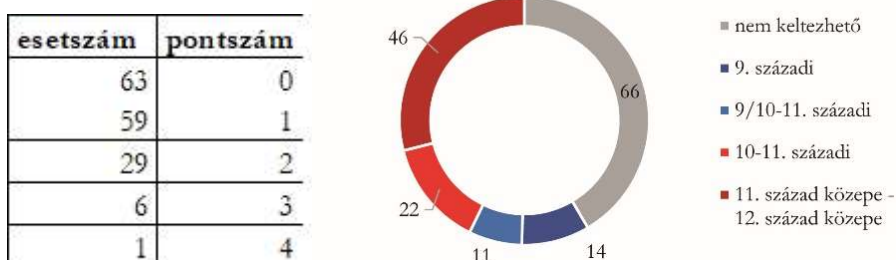
C-14	ÉP VAGY KIEGÉSZÍTETT EDÉNY		JELEN VAN KORAKÖ-1 töredék is	JELEN VAN KORAKÖ-2b/3 töredék is	NINCS KELTEZŐ ÉRTÉKŰ LELET	SZUPERPOZÍCIÓ középkori objektummal, bináris		KELTEZHETŐSÉG - PONTSZÁM	PERIÓDUS	VALÓSZÍNŰ/FELTÉTELEZHETŐ/BIZONYTALAN
van	KORAKÖ-1 van	KORAKÖ-2/2b/3 van				későbbi mint	korábbi mint			

Érdemes megemlíteni a vizsgálhatóság szempontjából azt az adatot is, amit a segítségül hívott egyszerű pontozási rendszer mutat. Az egyes objektumoknak a felvázolt horizontokhoz való kötését adathozhatja, ha

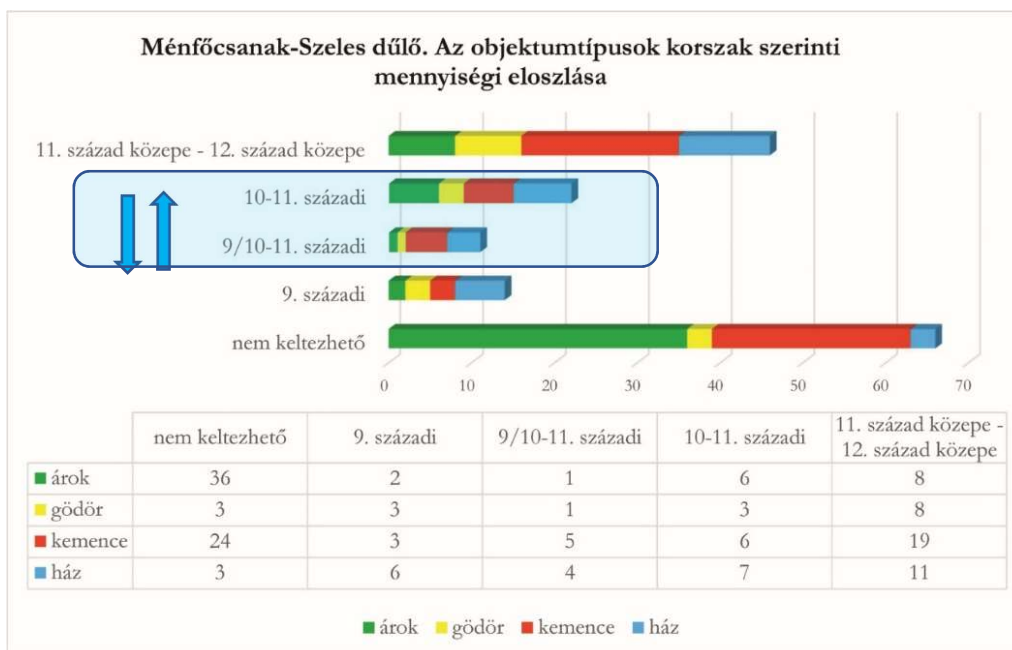
1. van radiokarbon mérési eredmény,
2. ha van a töredékességre utaló adat – ami e lelőhely esetében sajnos nem lehet több annál az egyszerű kérdésnél, hogy a betöltésből származik-e ép vagy kiegészíthető edény,
- 3-4: jelen van-e a két „szélsőérték”, azaz a KORAKÖ-1 és/vagy a KORAKÖ-2b/3 csoport,
5. szuperpozícióban áll-e (s ha igen, későbbi/korábbi) egyéb középkori objektummal.

A keltezhetőséget érzékeltetendő tehát, az objektumok adottságai a következőképp alakultak, s ennek értelmében a 159 objektum korszak szerinti megoszlása a következőképp áll:

Ménfőcsanak-Szeles dűlő. Az objektumok korszak szerinti mennyiségi eloszlása

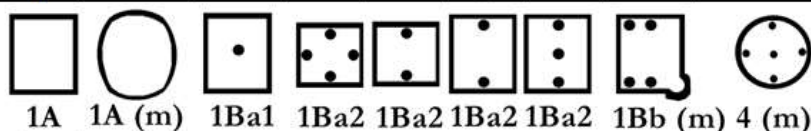
VI. 41. ábra: Bal: esetszám és pontszám táblázatban. Jobb: Az objektumok korszak szerinti mennyiségi eloszlása

VI. 42. ábra: Az objektumtípusok korszak szerinti mennyiségi eloszlása⁵¹¹

Sajnos az objektumok morfológiája nem bír általános érvényű kronológiai érzékenységgel: épp olyan általános formát ölt a 9. századra keltezhető szabadkemence, mint a kora Árpád-korié (csupán méretbeli különbség érzékelhető a csekély keltezhető objektumok esetében, miszerint általában a 9. századiak kisebbek volnának, a kora Árpád-koriaknál pedig nagyobb a szórás, egy részük nagyobb méretű), de szabályszerűség a csekély számú gödör esetében sem olvasható ki.⁵¹² A házgödörök és a házak ácszerkezetének morfológiája alapján felsejlő hasonlóságok (pl. a téglalap alaprajzú házgödörök, rövidebb oldaluk mentén közepén 1-1 cölöphellyel) pedig szintén több horizontban is megjelennek. Ugyanezt látni a házak tájolását tekintve. Hosszanti tengelyük nagyjából ÉNy-DK-i tájolású, amely feltehetően a természetföldrajzi adottságokból fakadó tapasztalatokra (pl. széljárás) utalhat. Az általános belátás, miszerint ezekben a korszakokban még nem beszélhetünk a házepítéssel valódi „fejlődéséről”, itt is tapasztalható.

Šalkovský 2001, 18, Abb. 1. alapján:	1A	1A (m)	1Ba1	1Ba2	1Ba2	1Ba2	1Ba2	1Bb (m)	4(m)
9. század				2		3			1
9/10-11. század	1	1	1			1			
10-11. század	1			1		1	1	1	
11. sz. közepe - 12. sz. közepe	1			2	1	4			
bizonytalan	1					1			

(m = a ménfőcsanaki lelőhelyen előforduló variáns)

VI. 43. ábra: A (vizsgálatba bevonható, jól megfigyelt) háztípusok sematikus ábrázolása, amely a cölöphelyek elhelyezkedését mutatja

⁵¹¹ A táblázat kapcsán kell megemlíteni, hogy az összesen 29 lakóház mellett számon kell tartanunk 2 egyéb építményt, ami vélhetően nem lakóház- ezek a 270. és 607. struktúrák.

⁵¹² A 607. struktúra tárolóverem felé emelt ácszerkezete mellett az egyszerű kerek gödörök paramétereit érdemes megtekinteni: 1-1,5 m² nagyságú, sekély (70-80 cm mélységű) gödörökről van szó, térfogatuk általában nem haladja meg az 1 m³-t. Alakjuk nem utal arra, hogy tárolóvermek lettek volna, így gabonátároló kapacitásukat ehelyett irreleváns volna tárgyalni.

Nehéz a horizontok közt specifikumot találni azért is, mert talán a feltárás déli szélén talált karámot kivéve egyetlen objektumtípus sincs, amelynek egyik vagy másik horizontban való kizárólagos megjelenéséről beszélhetünk. (VI. 41. ábra) Ez pedig arra utal, hogy éles profilváltás, ami a gazdálkodás, az életmód alapját jelenti, nem mutatkozik: inkább hasonló településkép bontakozik ki minden horizont esetében. A jól vagy kevésbé jól keltezhető (lsd. a 11. század közepe – 12. század közepe meghatározással szemben a pontosabban nem keltezhető 10-11. századi meghatározást) objektumok, háztartások száma azt mutatja, hogy a 9. századi telep (vagy település) jóval kisebb, fele, vagy inkább harmad akkora lehetett, mint a kora Árpád-kori település.

A lelőhely háztípusainak meghatározása, mint általában is, elég komplex feladat.⁵¹³ Vita tárgyát képezi, hogy mely elemek relevánsak, s melyek jelentik az osztályozás szempontjából a legkevésbé jelentős tényezőt (pl. mennyire fontos a kemence házon belüli elhelyezkedése). A házgödrök morfológiája és az ágasfák elhelyezkedése alapján látni a korszakok közötti nagyfokú átfedést. (VI. 42., 45. ábra)

A lelőhelyen nem sikerült földfelszíni építményeket dokumentálni, egykori létezésük ily módon bizonyíthatatlan marad. Egy kör (147. obj.) ill. egy ovaloid alaprajzú (141. obj.) félig földbemélyített ház kivételével a feltárt építmények négyszögletes (kissé szabálytalan trapéz – négyzet, ill. téglalap) alakú házgödörrel rendelkező, szintén félig földbemélyített házak voltak, melyekben többségében szimmetrikusan elrendezett cölöphelyek és valamilyen tűzelőberendezés is előkerült, ugyanakkor a sok telepásatáson megfigyelt, padlóba mélyedő ún. üllögödrök/ kisebb tárolóvermek ehelyütt ritka kivételtként jelennek meg. A cölöphely nélküli építmények mellett különböző ágasfás-szelemen szerkezetet sikerült megfigyelnie az ásatóknak: egy esetben egyetlen központi cölöphely került elő (a két cölöphely talán javítás eredménye), gyakori a két cölöphelyes ház, de előfordul a három illetve négy cölöphelyes tetőszerkezetet tartó struktúra is.⁵¹⁴ Az épületgödrök mérete sajnos nem releváns a korszakmeghatározásban, tendencia sem figyelhető meg. (VI. 43. ábra)

VI. 44. ábra: Az épületgödrök területnagysága

⁵¹³ Takács 2006b tanulmánya is ezt fejt ki.

⁵¹⁴ Általános összefoglalások a középkori házak variánsairól, kutatásáról, rekonstrukciós lehetőségeiről: Takács 2001, Bencze et al. 1999, legújabban: Kondé Zsófia illetve Gergely Katalin fontos munkája: Kondé 2015, Gergely 2017.

Meglepő részlet azonban, amit a tüzelőberendezések típusainak összevetésénél tapasztaltam. Világos, hogy a 9. századi házaknál mindig volt valamely tüzelőberendezés, és ezek kizárólag a gödörtűzhelyek⁵¹⁵ és egy egyszerűbb tűzhely volt. A kora Árpád-kori házon belül elhelyezett kemencék közül morfológiai és kivitelezés-beli különbség észlelhető egy kivételes esetben (a telep legkeletibb házánál, ahol agyagkemencét használtak), egyéb esetekben gödörtűzhely, kőkemence és nem elhanyagolható hányadban, maximum 18 házból⁵¹⁶ 7 tüzelőberendezés nélküli épületekkel van dolgunk. Úgy, ahogy a házak morfológiájánál, illetve a cölöphelyeknek a házon belül való elhelyezkedésénél láthattuk, hogy számos megfigyelés korszakokon átívelő módon érvényes volt, a tüzelőberendezések esetében is ez mondható el – egyetlen kivétel a 9. századi házak csoportja ebben a tekintetben. (VI. 44. ábra) Általánosan az is látható, hogy sütésre kevés házban elhelyezett tüzelőberendezés volt alkalmas a lelőhelyen: ezt ellensúlyozza a szabadban álló kemencék (összesen 52) illetve kemencebokrok (5) kiugróan magas száma. Durva átlagolással az utóbbiak adatait úgy tűnik, egy házhoz kb. 2 külső kemence tartozhatott, bár súlyponteltolódás sejthető az egyes korszakok között: a kora Árpád-kori faluban vélhetően nagyobb átlagszámmal kell számolnunk, mint a 9. századi telepen.

Az adatok térképezésével egyértelműen kiderült, hogy a horizontok között nagy a területi átfedés, de az eredmények azt is megmutatják, hogy a 9. századi házak-háztartások sora a feltárási terület északnyugati felében koncentrálódik. (VI. 46. ábra) Felmerül, hogy az egymásra rétegződés a 9. századi és a 11-12. századi horizont közötti nagy időrendi hiátusból adódik, a mikrorégióon belül pedig az azonos tér használata a kedvező természetföldrajzi adottságokból következhetett (a folyóközelség mellett a domb, dombgerinc lehetett alkalmas a megtelepedésre).

nincs tüzelőberendezés	tűzhely	gödörtűzhely	kőkemence	agyagkemence
81	147	71	141	32
82		73	267/B	
91		85	267/A	
121		146	415	
190		326	504	
398		465		
463		492		
		581		
		614		

Az ún. félig földbemélyített veremházak tüzelőberendezései.
Szín: korszak, szám: objektumszám.

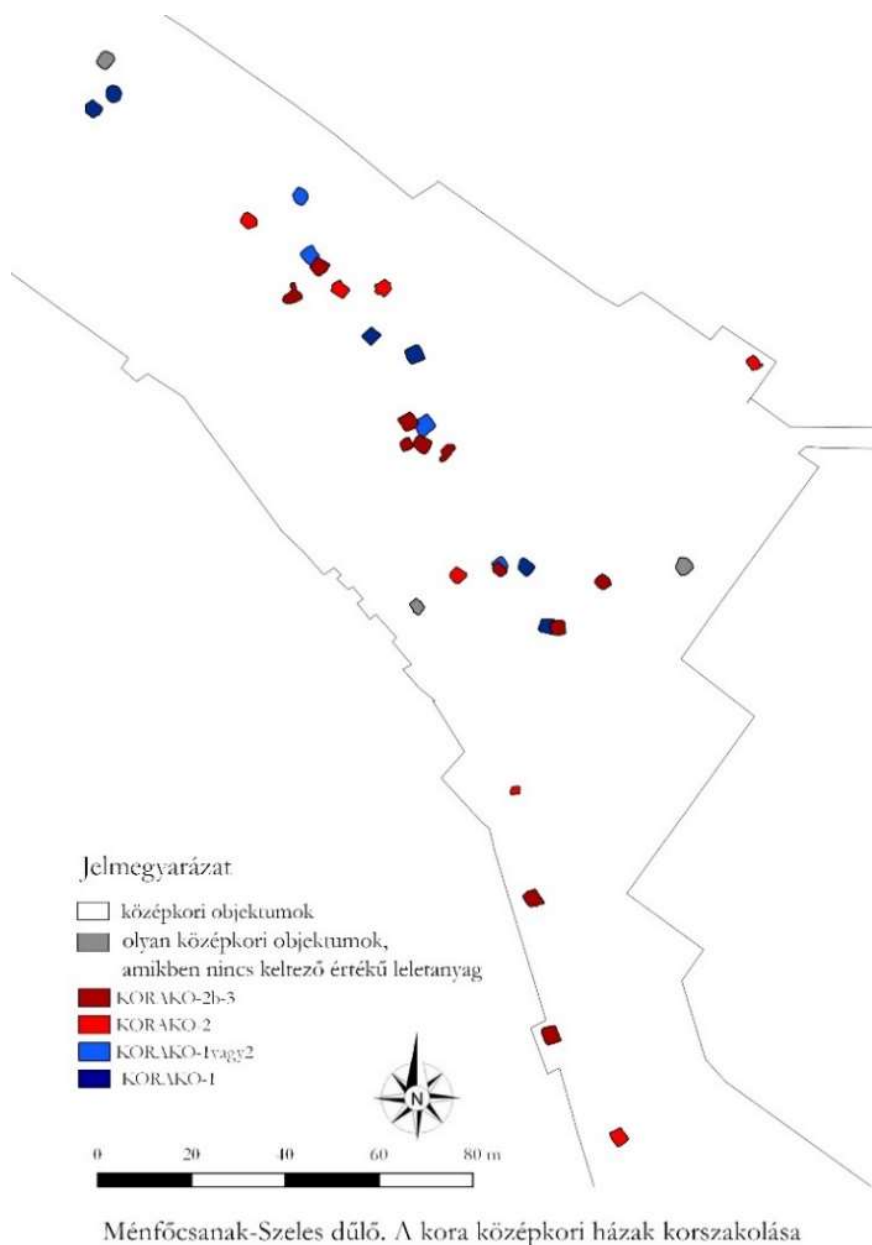
VI. 45. ábra: A tüzelőberendezések típusai

⁵¹⁵ A gödörtűzhely vagy fűtőgödör fogalmáról lsd. Takács 1993b, 24-26. A szerző azon óvatos megállapításának, mely ezen fűtőalkalmatosságot, mint 10. századi, keletről hozott hagyatékot jelentene, ellentmond a finomított ménfőcsanakai időrend (ami egyértelműen a honfoglaló magyarok Kárpát-medencébe való érkezése előtti századra utal)

⁵¹⁶ Több ház e tekintetben nem volt vizsgálható (452., 658. objektum).

TRAPÉZ	NÉGYZET	TÉGLALAP1	TÉGLALAP2	OVALOID/KÖR
A — B	C1	C2	D	
146 326 658	71 73		147	9. század
504 267/A 91			141	9./10-11. század?
93	32 85 465			10-11. század
415 614 121 81 452 463 398	270 607 267/B 581 492 190			11. század közepe - 12. század közepe
				bizonytalan korú

VI. 46. ábra: A házak morfológiai osztályozása

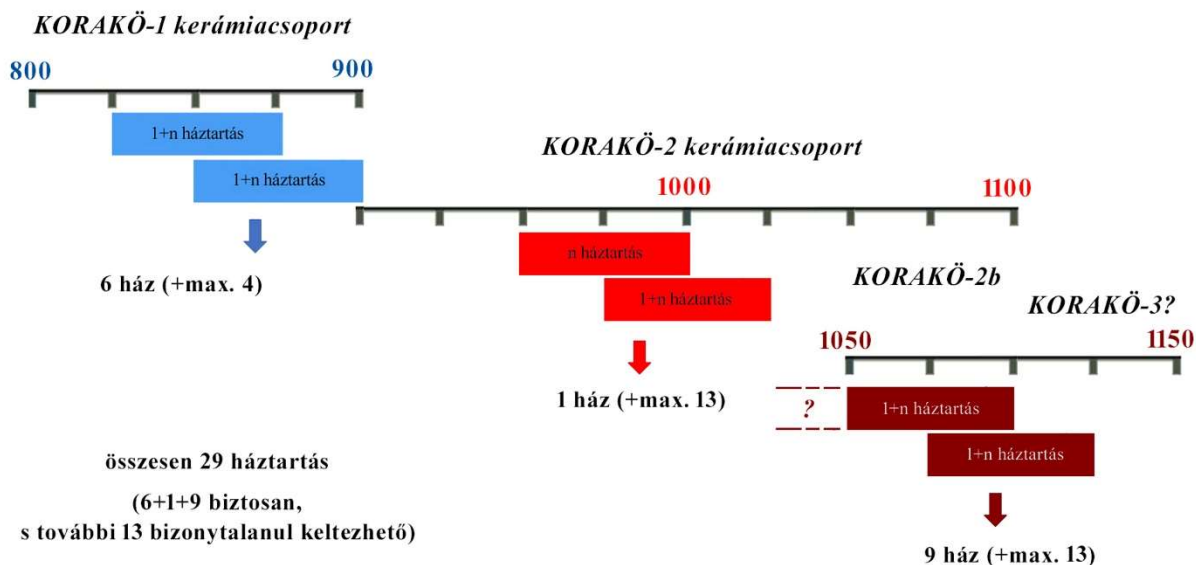
VI. 47. ábra: A kora középkori házak korszakolása⁵¹⁷

A megállapított keltezhetőség és a kialakított időrend figyelembe vételével hozzávetőlegesen a VI. 47. ábrán felvázolt dinamika képzelhető el. A sematikus ábra több modellt vesz figyelembe, ami az egyes fázisok kezdő korát, időintervallumát és a háztartások számát illeti. Értelemszerűen az „*n* háztartás” minimum 0, az „*n*+1 háztartás” minimum 1 háztartást takar. A jelölt 50 éves szakaszok egy legoptimálisabb esetben is a maximum élettartamát jelöli egy építménynek, de vélhetően ennél rövidebb ideig (30-40 évig) volt használható egy félig földbemélyített ház. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a KORAKO-1 kerámiacsoporttal jellemezhető anyagi kultúrát 6-10 háztartás képviselt a lelőhelyen. A bizonytalanul keltezhető, de a radiokarbon adatot figyelembe véve a 10. század második fele-11. század első évtizedeinek intervallumában 1-14 háztartás, a 11. század második felétől legkésőbb a 12. század első feléig keltezett időszakaszban pedig 9-22 háztartást létesíthettek s tarthattak fenn. Az egyes korszakokba sorolható háztartások számának összege 29

⁵¹⁷ Sajnos a 256., 262. ill. 449. házak rajzi dokumentációja elveszett.

volt. Míg a lelőhelyen viszonylag bizonyossággal állíthatjuk a 9. és 10. század közti diszkontinuitást, egyúttal az ábra sejteti a dilemmát: kérdéses a 10. századi horizont, épp ahogy annak a 11. századi horizonttal való kapcsolata.

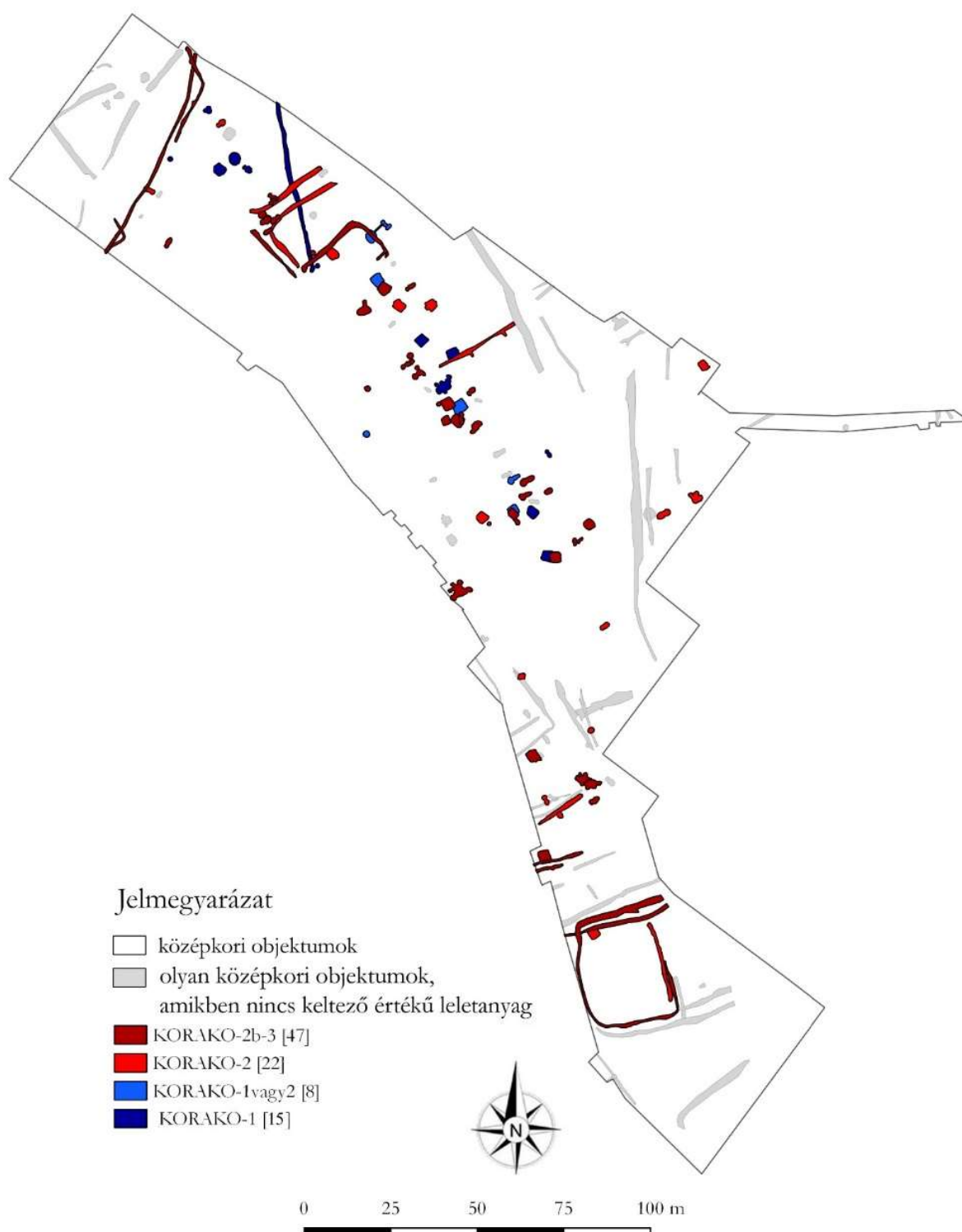
A megtelepedés dinamikája Ménfőcsanak-Szeles dűlőn

VI. 48. ábra: A megtelepedés dinamikája a lelőhelyen

A lelőhely egyes horizontjainak vázlatos bemutatásánál látható lesz, hogy igyekeztem ehelyütt csupán a tényekre hagyatkozni. A hangsúly maguknak a horizontoknak a meghatározásán és tényszerű ismertetésén, s egyes, korábban meg nem figyelt jelenség bemutatásán van. Az olyan részletkérdések, melyekről bő szakirodalom áll rendelkezésre, itt nem kerül referálásra.⁵¹⁸

⁵¹⁸ Takács Miklós összes vonatkozó munkája: ezt kiírom majd rendesen.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

VI. 3.19. térkép

VI. 3. 4. A 9. SZÁZADI TELEPÜLÉS

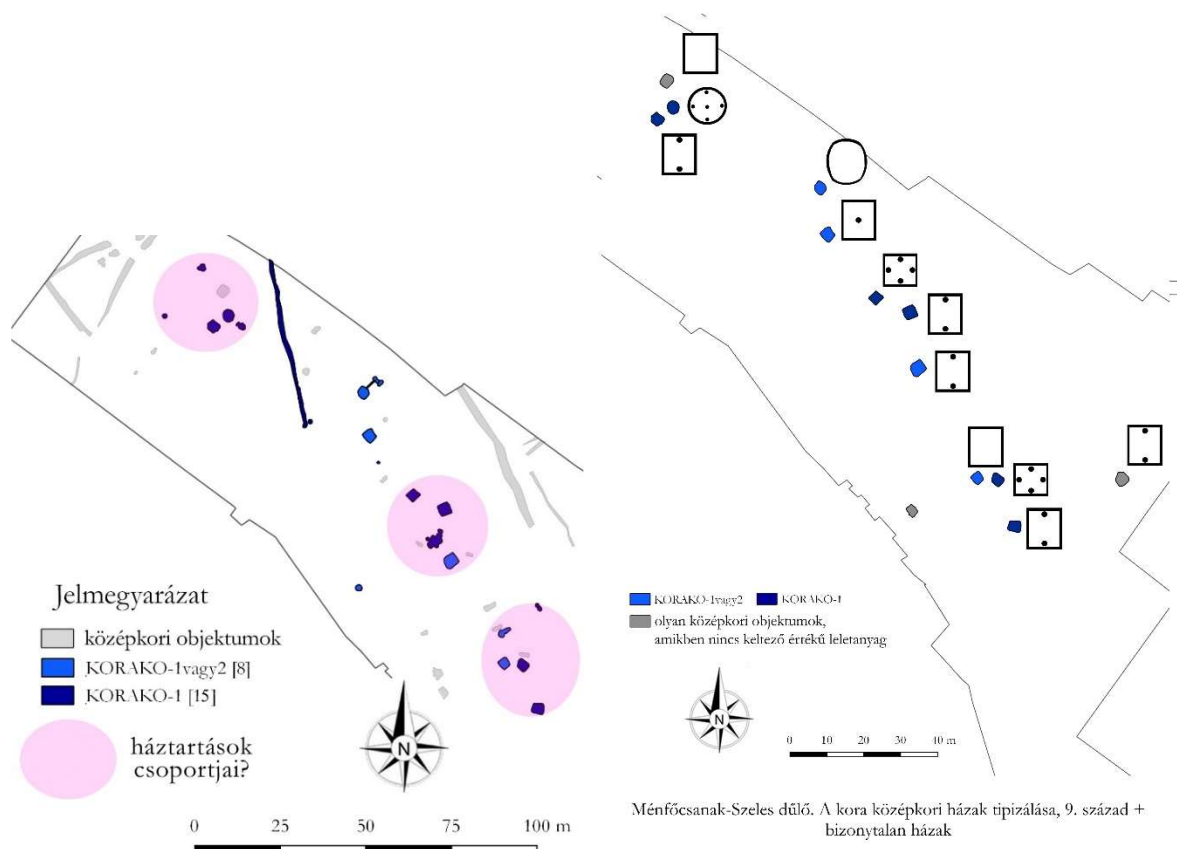

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

VI. 3.20. térkép

A 8-9. századi település, vagy településrészlet egy hozzávetőlegesen 0,6-0,7 ha méretű területen helyezkedett el. A 6-10 ház egy képzeletbeli, ca. 160-170 méter hosszú, ÉNy-DK-i tájolású tengely vonalához igazodik: a házhelyek kiválasztásánál talán az optimális mikrodomborzati viszonyok alkalmassága lehetett a fő rendező elv alapja. A kis objektumszám és a fentebb már taglalt

bizonytalanság okán tényként nem kezelhető, mégis érdemes felvetni: a – vélhetően 50-60 éven belül, nem tökéletesen egy időben felépített s elhagyott házak kisebb gócpontokban csoportosulnak. (VI. 48. ábra)

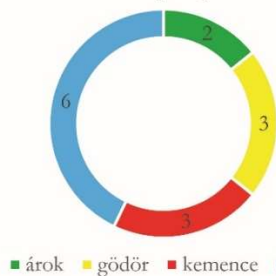

VI. 49. ábra: Bal: A 9. századi horizont és az egyes házcsoporthok. Jobb: A kora középkori házak tipizálása, 9. század és bizonytalan házak

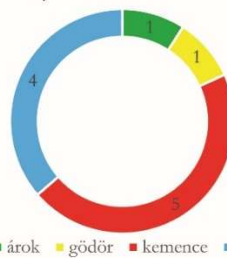
A sematikus háztípusok térképezése – amely a cölöphelyek elhelyezkedését mutatja, s nem veszi figyelembe a házak trapezoid-négyzetes házgödrök közötti formai különbséget, ill. a térképre vetítésnél a tájolást figyelmen kívül hagyja – nem utal semmilyen tekintetben tudatos elrendezésre.

A település déli és nyugati irányból lehatárolható, észak s keleti oldalán mindez bizonytalan. A 6-10 háztartásokhoz 1 nagyobb árok (és egy további kicsiny árkocska) tartozik, emellett 3-8 külső kemence ill. kemencebokr és 3-4 (kisméretű, sekély) gödör. (VI. 49. ábra) Fontos megemlíteni, hogy a bizonytalan kora középkori keltezésű objektumok jelentős hányada árok volt, melyek térrendező szerepéről, pontosabb korszakmeghatározás híján nem tudunk gondolkozni, s a szabadban álló kemencék nagyobb része, 24 kemence sem datálható pontosabban, a telepek erős egymásra rétegzettsége okán pedig elhelyezkedésük sem valószínűsíthető, mely háztartáshoz tartoztak biztosan.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő
9. századi telepobjektumai

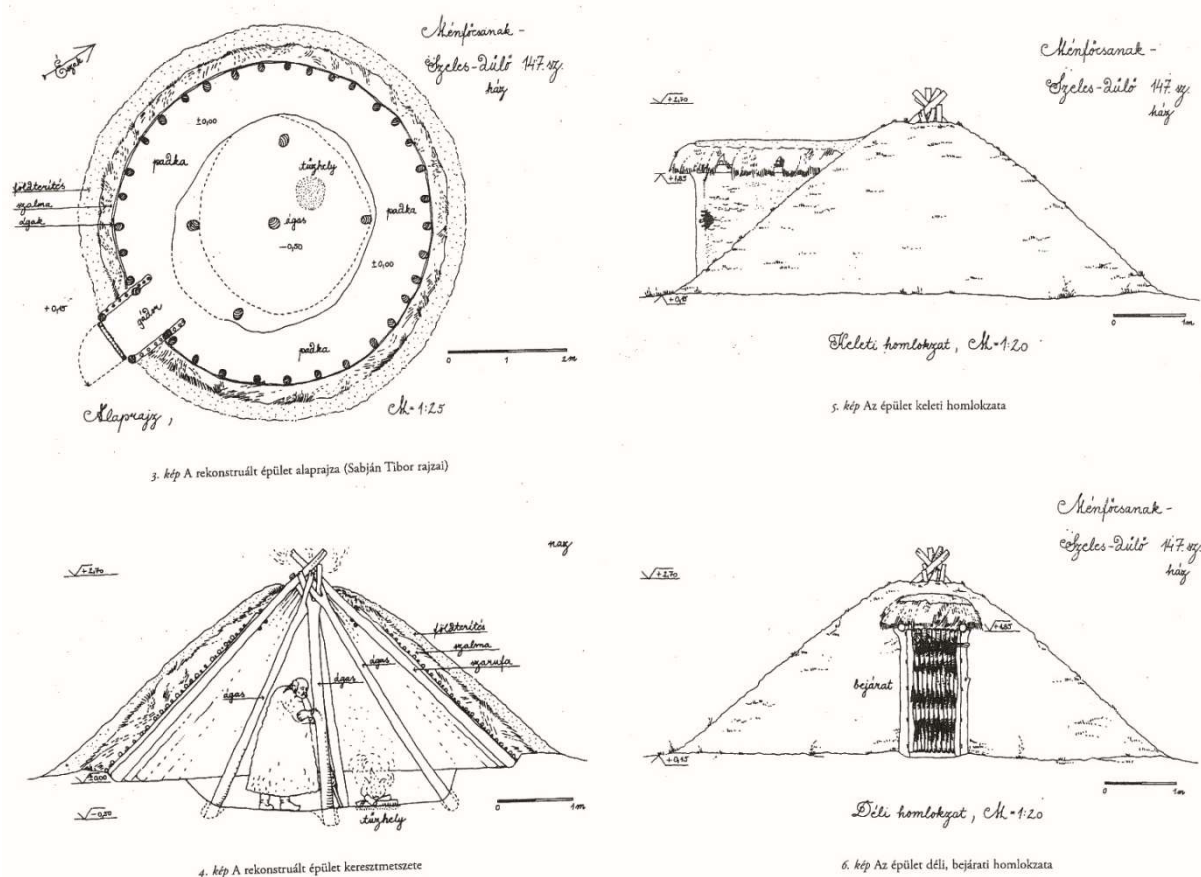
Ménfőcsanak-Szeles dűlő
telepobjektumai, melyek nem
keltezhetők pontosabban,
9/10-11. század

■ árok ■ gödör ■ kemence ■ ház ■ árok ■ gödör ■ kemence ■ ház

VI. 50. ábra: A valószínűen és feltételezhetően 9. századi telepobjektumok mennyiségi eloszlása.

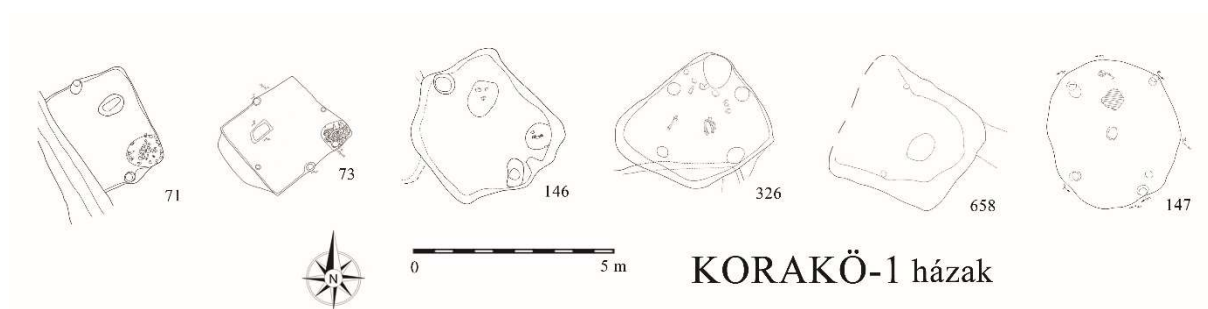
A házak variabilitását jól mutatja a VI. 51. ábra. A szakirodalomból jól ismert 147. objektum, a kerek alaprajzú építmény ritka kivételnek számít nem csak a lelőhelyen, de a tágabb régiót tekintve is.⁵¹⁹ (VI. 50. ábra) Az építmény rekonstrukcióját Takács Miklós segítségével Sabján Tibor végezte el, a kúposan összetámasztott tetőszerkezetű, 5 méter átmérőjű kerek kunyhót képzelnek el.⁵²⁰

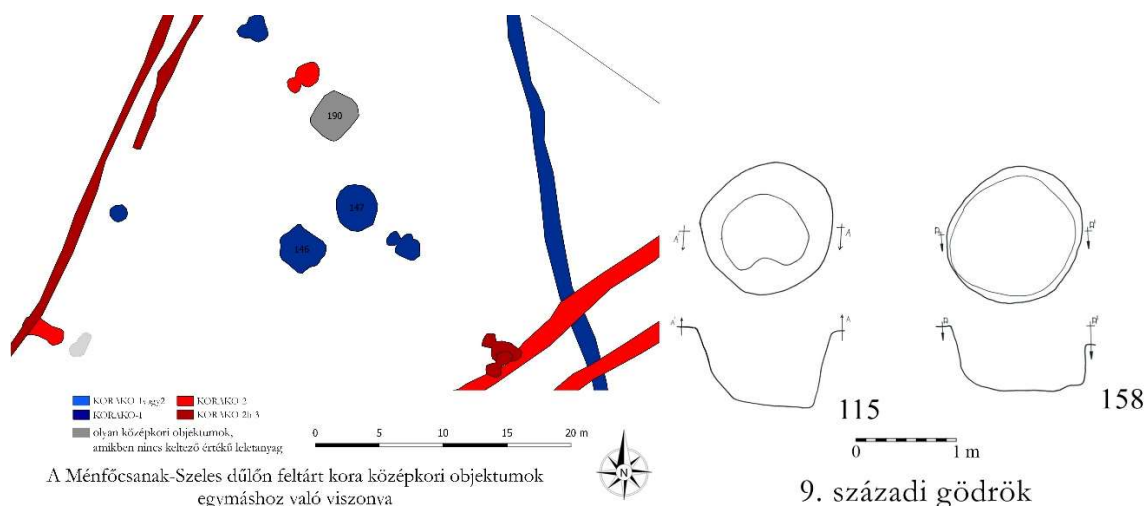
VI. 51. ábra: A 147. ház 9. századi házának rajzi rekonstrukciója. Takács 2002, 3-6. kép.

⁵¹⁹ Šalkovský 2001 beosztása szerint ovaloid típus: 53, Abb. 27, ill. ovális és kör alakú, jurtaszerű házak: 53-55. oldal, Abb. 27-29., Sabján – Takács 2002, 102: 12 párhuzamot sorol fel.

⁵²⁰ Sabján – Takács 2002.

VI. 52. ábra: A 9. századi házak

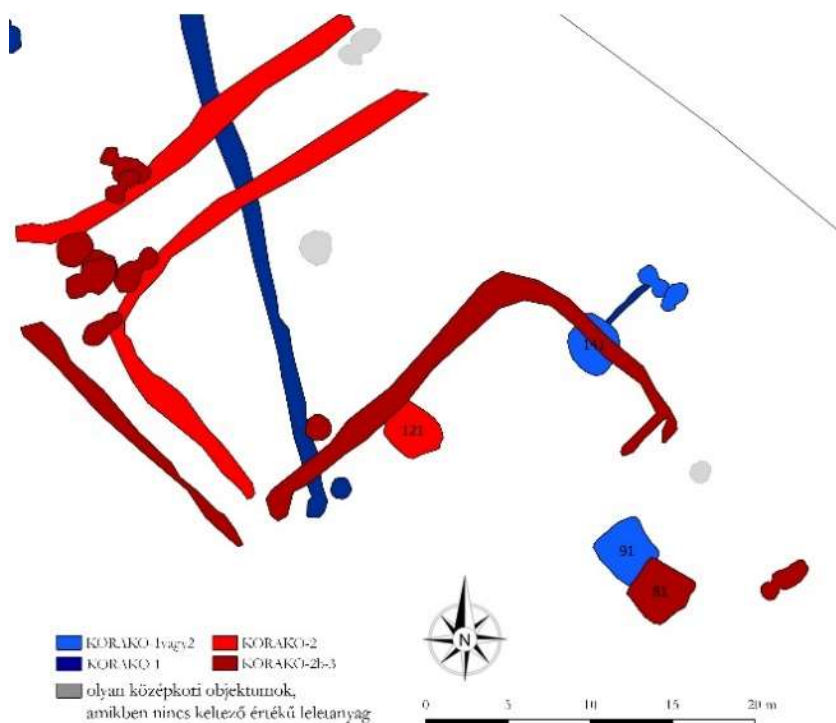

VI. 53. ábra: Bal: A kora középkori objektumok egymáshoz való viszonya. Jobb: 9. századi gödrök

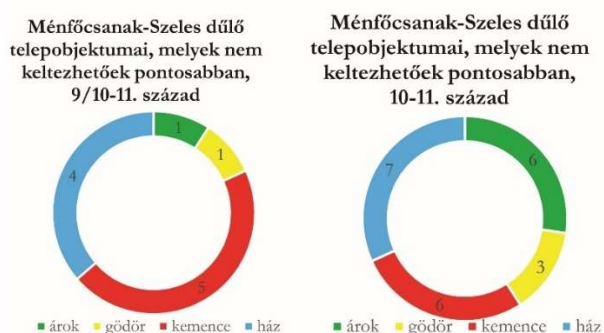
VI. 3. 5. TELEPÜLÉS A 10. SZÁZAD MÁSODIK FELE – 11. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEINEK IDŐSZAKÁBAN

Az általánosan a 10-11. századra keltezett házak pontosabb besorolása, a korszakon belüli elválasztása nem lehetséges. Sem a házak morfológiája, sem elhelyezkedése nem segít, ezért a horizont meghatározása a legbizonytalanabb. A csoportba sorolt objektumok azok, melyek vélhetően kora Árpád-koriak, de annak kései szakaszára (a 11. század második fele) való keltezésük nem bizonyított.

A 9-11. századon belül nem keltezhető házakkal együtt, az egyik legszélsőségesebb esetben 14 háztartás is tartozhatott ehhez a telephez, mely a kora Árpád-kori időszakon belül a 11. század első feléig szűnhetett meg. E tekintetben jól adatolva (a C-14 mérések alapján) kétségtelenül csupán egy ház van, ami a 10. század második fele – 11. század első évtizedei közé keltezi a házat, ez az egyetlen abszolút kronológiai támpontunk. Fontos mégis kiemelni egy tényezőt: az ebbe a horizontba sorolható objektumokra javarészt a 11. század közepétől keltezhető objektumokat ásták, ami egy mintázat szerű jelenséggént értékelhető.

A Ménfőcsanak-Szeles dűlőn feltárt 11. század közepén induló település objektumai szuperpozíciói

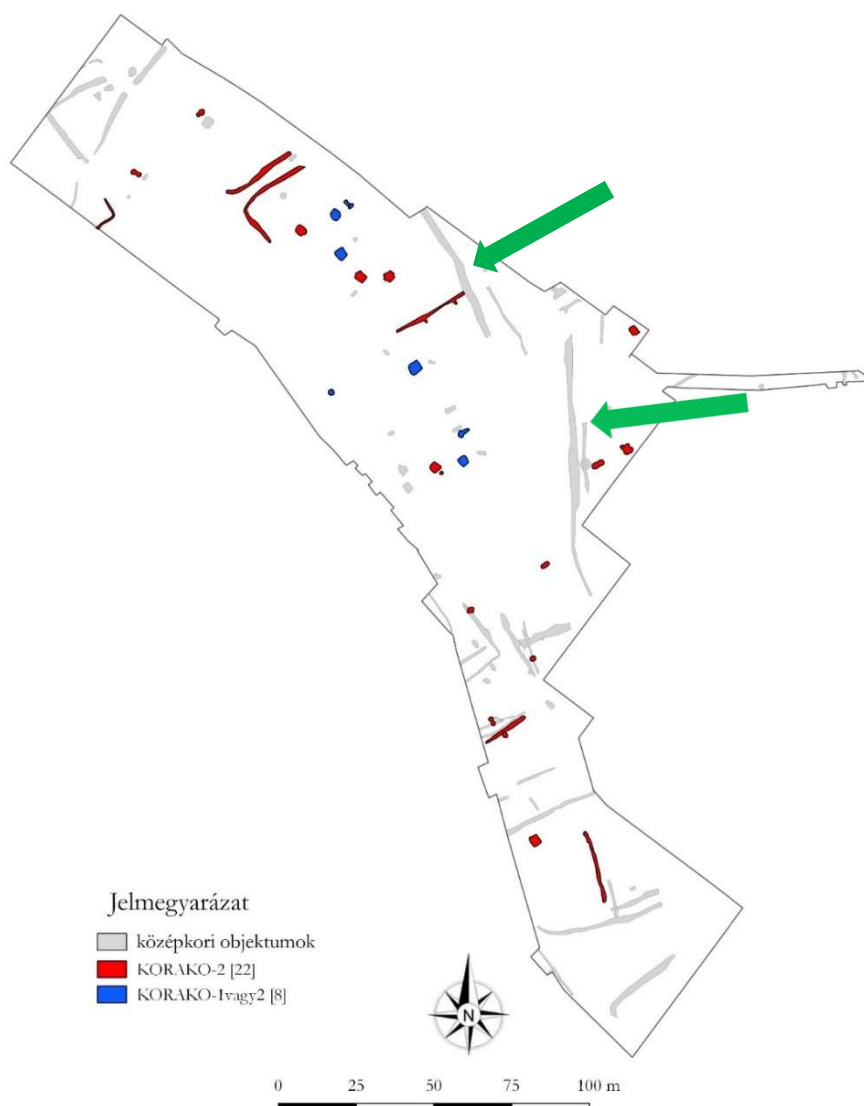
VI. 54. ábra: A kora Árpád-kori falu. Fenn: teleprészlet, szuperpozíciók. Lenn: a feltételelesen vagy biztosan a kora Árpád-korra keltezhető objektumok száma

A köztes (a 9. századi, illetve a 11. század közepétől induló periódusok közötti) fázishoz tehát, a házak mellett kizárásos alapon maximum 6-7 árokszakasz, 3-4 (kisméretű, sekély) gödör illetve 6-11 szabadkemence (köztük egy aknakemence⁵²¹) tartozhatott, és sajnos számtalan további objektum (ld. fenn), amit nem tudunk a kora középkoron belül pontosabban datálni. (VI. 53. ábra)

A szóba jövő házak nagyobb része (a maximális 14-ből 9 ház) a feltárási terület középső részén, egy képzeletbeli, 100 m hosszú É-ÉNy-D-DK-i tájolású vonal mentén húzódott, ugyanakkor a további házak elhelyezkedése utal a telepszerkezet szórtságára. A telep középső része nyugatról viszonylagos biztonsággal lehatárolható (ezen a területen egyáltalán nem voltak középkori objektumok), más irányokban viszont nyitott. Mivel a feltárási keleti irányban nem haladta sokkal túl a hatalmas 65. árkot (hossza: ca. 80 méteren került elő, szélessége: 0,8-3 m) és a 230. árok vonalát (hossza: ca. 50 méter, szélessége: 1,5-2 m), kérdéses marad, hogy a két árok bírhatott-e valamely körbe kerítő/elhatároló szereppel.

⁵²¹ 272. objektum: Takács 1997, 37, 14. kép, vélhetően hús füstölésére volt alkalmas.

A további árkok szerepéről, ami a telepszerkezetet illeti, kevés információ áll rendelkezésre.

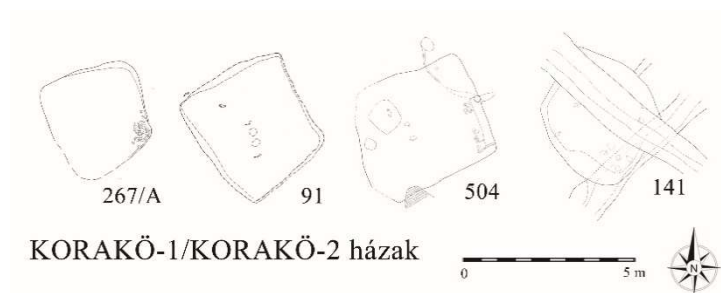

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

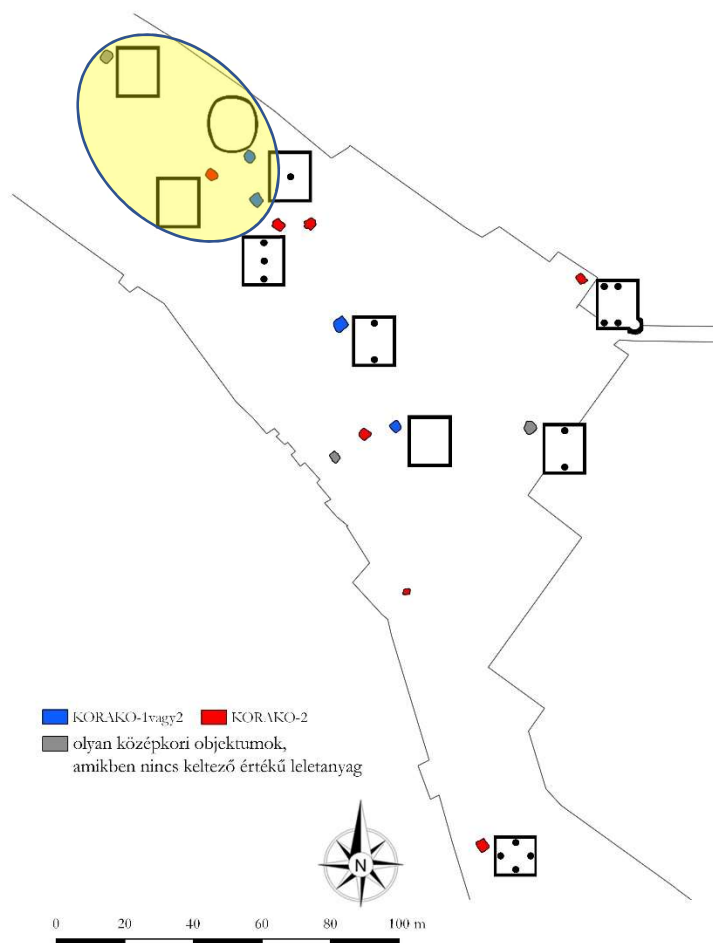
VI. 3.21. térkép

VI. 55. ábra: A 10-11. századi házak

VI. 56. ábra: A biztosan nem keltezhető házak

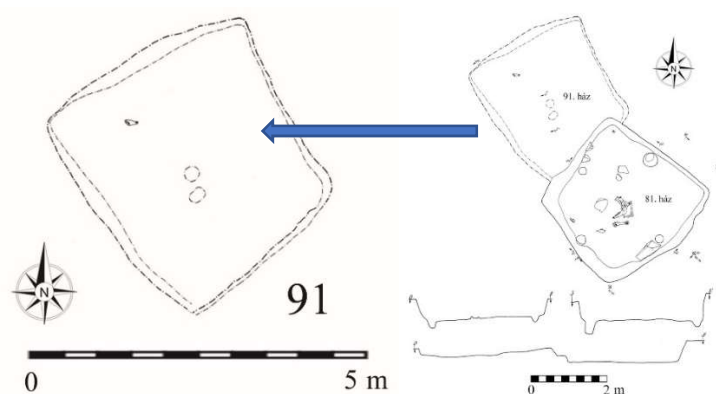

Ménfőcsanak-Szeles dűlő. A kora középkori házak tipizálása, 10-11. század
+ bizonytalan házak

VI. 57. ábra: A kora középkori házak tipizálása és az építmények csoportja az északi részen, melyek gödrében nem volt cölöphely

A házak klasszifikációja önmagában nem hordoz e horizont tekintetében (sem) specifikus információt. (VI. 54-55. ábra) Érdekes azonban megemlíteni, hogy a teleptől kissé távolabb, a feltárási terület legkeletibb pontján elhelyezkedő 32. ház minden tekintetben kivételnek számít: kemencéje a házgödör keleti sarkában, a házfal vonalából kiugró agyagkemence, de egyedi az ácsszerkezet megoldása is: a telepen az egyetlen olyan lakóépület, amelynek a tetőszerkezetet tartó

oszlopok helye nem csak a középtengelyben, de kettő a házsarkokban is megfigyelhető volt.⁵²² Olyan szerkezetet, ahol a cölöphelyek a sarkokban helyezkedtek el, még a 607. objektumnál láthatunk, amely kapcsán viszont tisztázatlan a gödör funkciója. Méretéből, s bármely tüzelőberendezés hiányából következtetve Takács Miklós tárológödörként értelmezte az objektumot.⁵²³ Érdeemes megemlíteni azt is, hogy az olyan építmények, melyek megmaradt gödreiben egy esetben közepén két (91. obj.), a másik két esetben egyetlen cölöphelyet nem sikerült megfigyelni, ugyanakkor tüzelőberendezésük sem volt (ezek: a ca. 9,8 m² alapterületű 190., a 8,5 m²-es 121, és a 10,1 m²-es 91. objektumok) a terület északi negyedében, a házak legészakibbjainak egyikeként helyezkedik el (lsd. sárgával jelölve az ábrán). Felmerül, hogy a típus csoportosulása, amennyiben hozzávetőlegesen egykorú építményekről van szó, akár a lakóházakon belül, vagy a lakóházaktól eltérő funkcióra utalhatott. (VI. 56. ábra) A 91. ház kapcsán ki kell emelni azt is, hogy az általános, cölöphelyes háztípusokkal (a falak mentén, közepén elhelyezkedő összesen 2, 3 vagy 4 cölöppel tartott tetőszerkezetes építményekkel) ellentétben e ház gödrének közepén helyezkedik el kettő cölöphely (a szám talán egy javításnak köszönhető).⁵²⁴ (VI. 57-58. ábra) A három építmény mibenlétére önmagában azonban semmilyen konkrét adat nem utal, munkahipotézisként viszont már korábban megfogalmazódott, hogy az ilyen objektumok adott esetben istálló, tárház, vagy akár műhely funkcióval bírhattak.⁵²⁵ Az itt említett építmények területi elkülönülése (50-60 méter hosszan) okot ad rá, hogy ebben az esetben is egy település szélére helyezett, a központi lakótértől elkülönülő gazdasági térrel számoljunk. Talán ezt adatozzák a teleprészen feltárt L alakú árkok is.

VI. 58. ábra: A 91. ház, közepén cölöphellyel.

⁵²² Megemlíthető azon vélekedése, miszerint a házak sarkából kiugró agyagba vájt kemencés építmények későbbiek. Igaz, ez az egyetlen példa talán csak véletlenszerűen illeszkedik az általános felvetésbe, nem dönthető el: Balassa 1985, 64.

⁵²³ Takács 1993, 35.

⁵²⁴ Šalkovský 2001, 30, Abb. 7.10 példa.

⁵²⁵ Takács 1993, 27, 88. ljj.: további irodalommal.

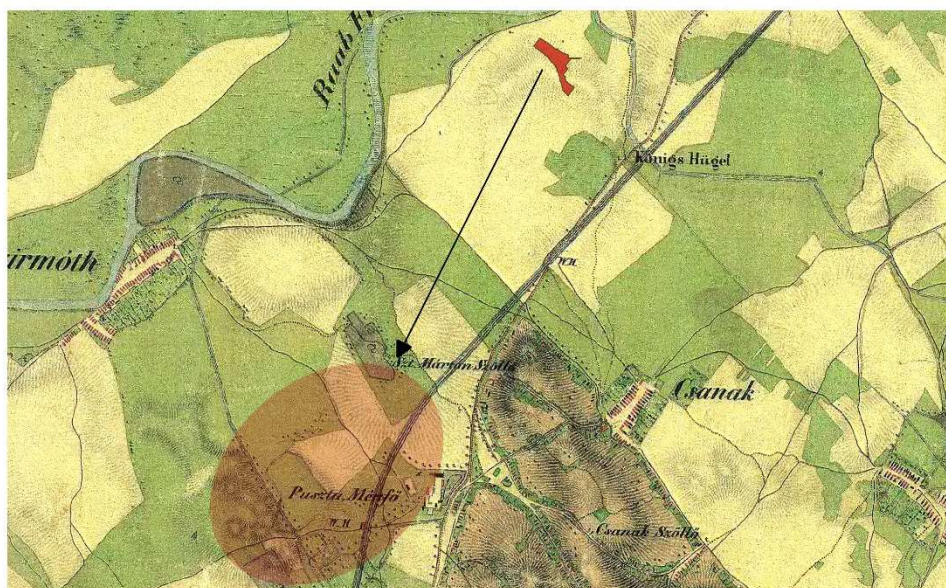

11. kép A gergelyugornyai 1. ház rekonstrukciója, Vaday A. munkája (ERDÉLYI-SZIMONOVA 294. 6. ábra nyomán) – 11. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 1. aus Gergelyugornya, eine Arbeit der Andrea Vaday (ERDÉLYI-SZIMONOVA 294. S. nach der Abb. 6.)

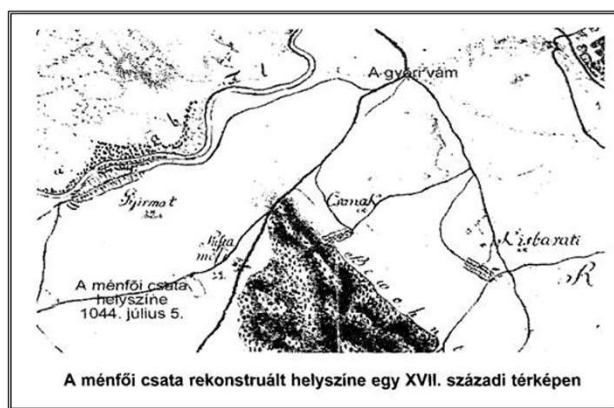
VI. 59. ábra: Középen egy oszlopos építmény Gergelyugornyáról. Erdélyi – Szimonova 1987, 294, 6. ábra nyomán Vaday A. munkája (Bencze et al. 1999, 119, 11. kép)

A Ménfőcsanak határában feltárt kora Árpád-kori telep kapcsán - további értelmezés nélkül – meg kell megemlíteni, hogy 1044. július 6-án esett a ménfői csata. A csatatér az itt feltárt településtől ca. 2 km-re lehetett,⁵²⁶ amely lóháton néhány percnnyire volt a falutól. (VI. 59. ábra) A tény természetesen nem befolyásolja a régészeti kelteztést, mert ha a csapatok érintették is a néhány évtizede elhagyott, vagy épp élő falut, sem kellene szükségszerűen pusztulási rétegre számítani.

⁵²⁶ Négyesi 1994 nyomán.

A Ménfőcsanak-Szeles dűlőn feltárt 11. századi telep és a feltételelesen lokalizált 1044-es ménfői csata (Négyesi 1994) földrajzi elhelyezkedése (Második Katonai Felmérés)

VI. 60. ábra: A 11. századi telep és a ménfői csata helye (Négyesi 1994) közti földrajzi viszony

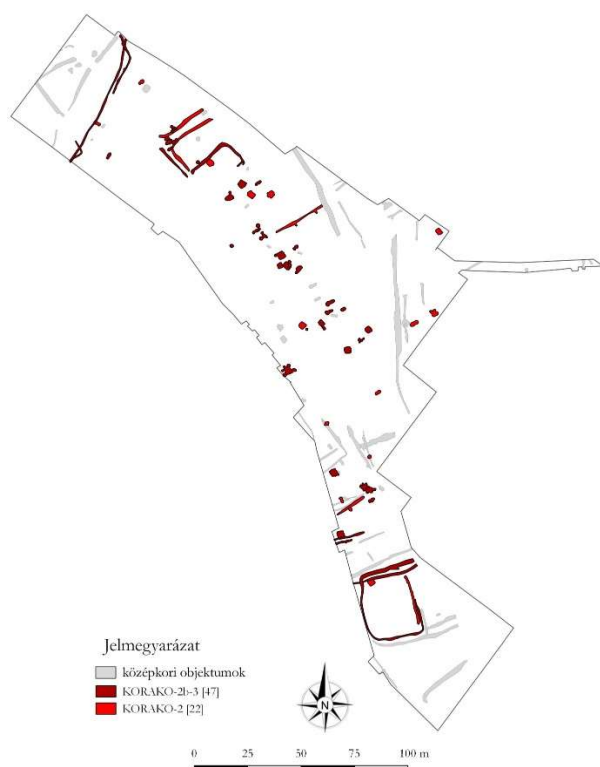
VI. 3. 6. 11-12. SZÁZADI TELEPÜLÉS

Bármely modell közelíthet az egykori valósághoz, feltehető, hogy a háztartások számát és a telep kiterjedését tekintve a legkésőbbi falu volt a legnagyobb. (Ha kontinuos volt az azt megelőző fázissal: akkor a kora Árpád-kori falu második szakaszában érhetette el legnagyobb kiterjedését.) A lakóteret kirajzoló házak a feltárás déli részén szórtan és ritkábban helyezkednek el (2 vagy 3 ház), s feltűnő e területen a számos egymással párhuzamosan futó árkok halmaza, esetleg rendszere(?). Itt helyezkedik el egy négyzetes, ca. 33*25 méteres árok is, vélhetően egy karámárok, ami tehát a telep külső, gazdasági tereként értelmezhető.

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

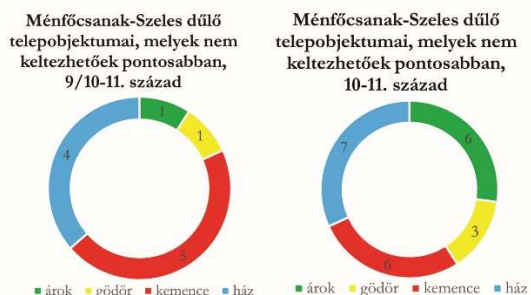
VI. 3.22. térkép

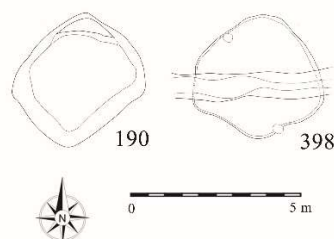
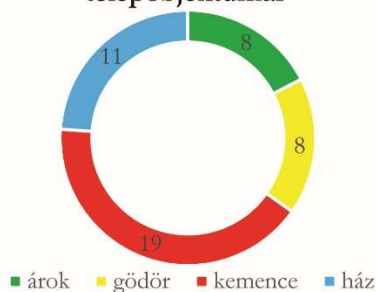
Mérfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

Mérfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye.
A kora középkori telepobjektumok periodizációja

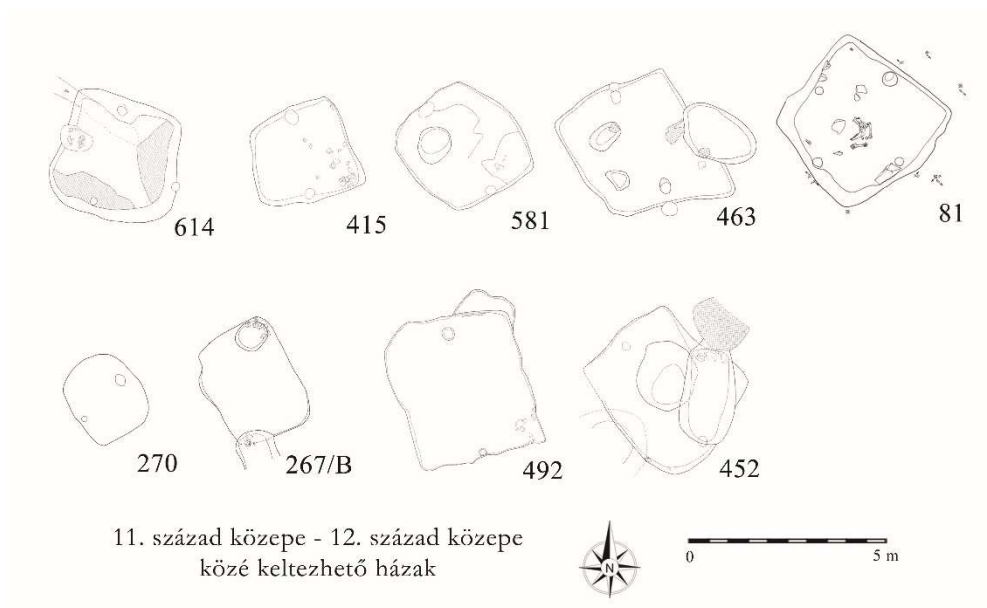
Mérfőcsanak-Szeles dűlő
11. század közepe - 12. század
közepe közé keltezhető
telepobjektumai

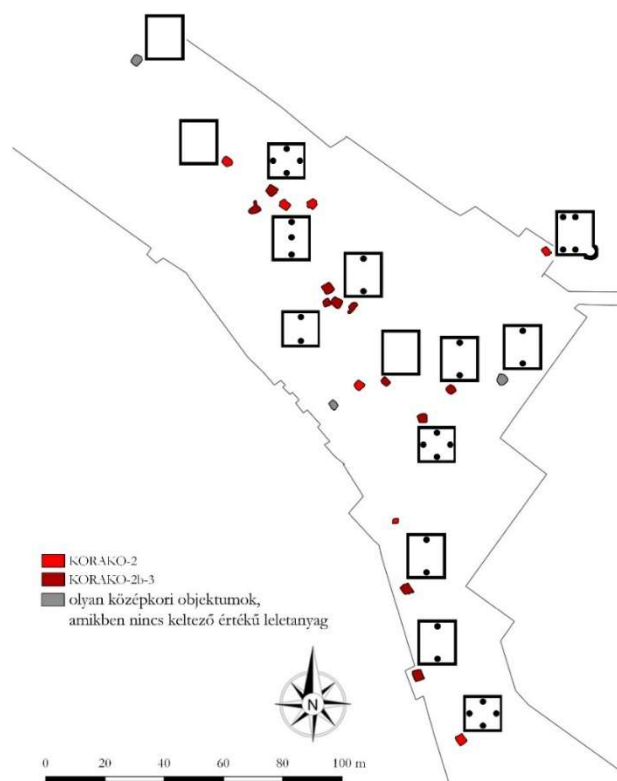
BIZONYTALAN KORÚ házak

VI. 61. ábra: A kora Árpád-kori falu térképei és az objektumok mennyiségi eloszlása

A keltezhetetlen objektumok mellett 9-22 ház és egy kisebb építmény tartozhatott ehhez a telephez (270. objektum), 15-26 kemence, 4 kemencebodor, 8-12 (kisméretű, sekély) gödör és 8-17 árok. (VI. 60. ábra) A házaknál a nagyobb esetszámból adódóan láthatunk nagyobb variabilitást, azonban a cölöpszervezetek elhelyezkedése alapján a házak csoportosulása, mintázat nem olvasható ki.

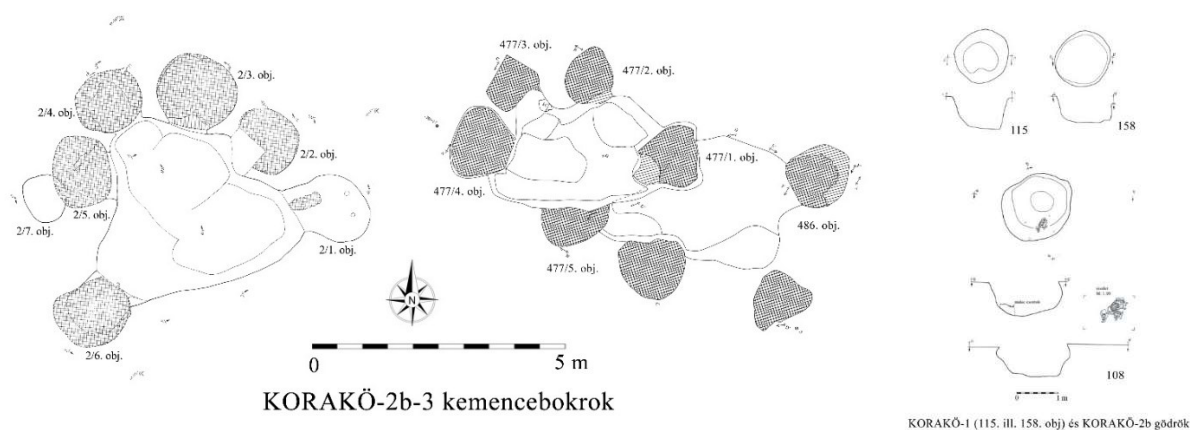

VI. 62. ábra: 11. század közepe – 12. század közepe közé keltezhető házak

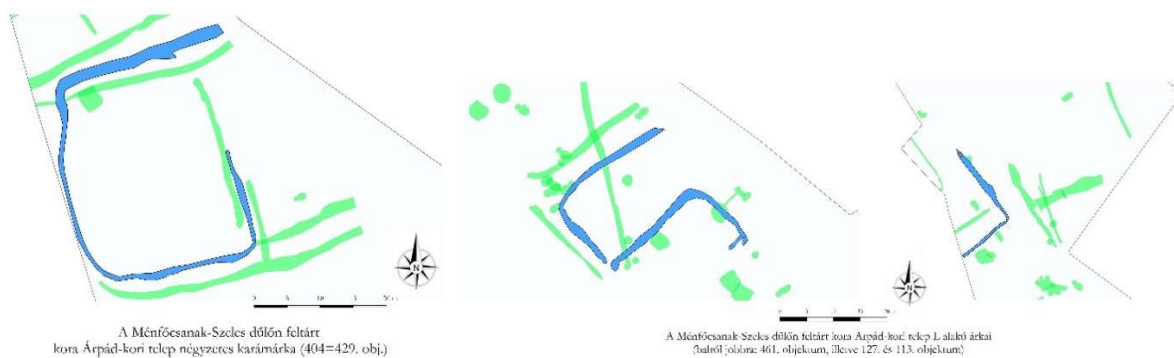

Ménfőcsanak-Szeles dűlő. A kora középkori házak tipizálása, 10-11. század + bizonytalan házak

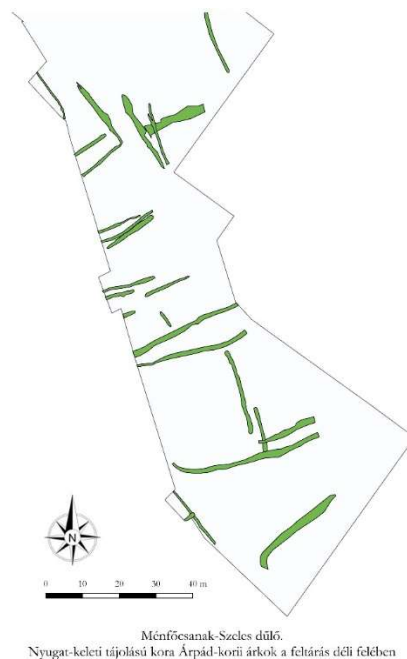
VI. 63. ábra: A Kora Árpád-kori házak tipizálása

VI. 64. ábra: Kemencebokok és gödrök a 11. század közepe – 12. század eleje közé keltezhető horizontból
A telep (feltárt részének) déli szélén elhelyezkedő hatalmas karám mellett a telep különböző részein nem csupán hosszanti árkok, de több esetben nagy méretű L alakú kerítő-, területelválasztó (?) árkok is előkerültek a kora Árpád-kori periódusból. (VI. 64. ábra)

VI. 65. ábra: A legkésőbbi horizont árcai. Karámárok és további kerítő árkok

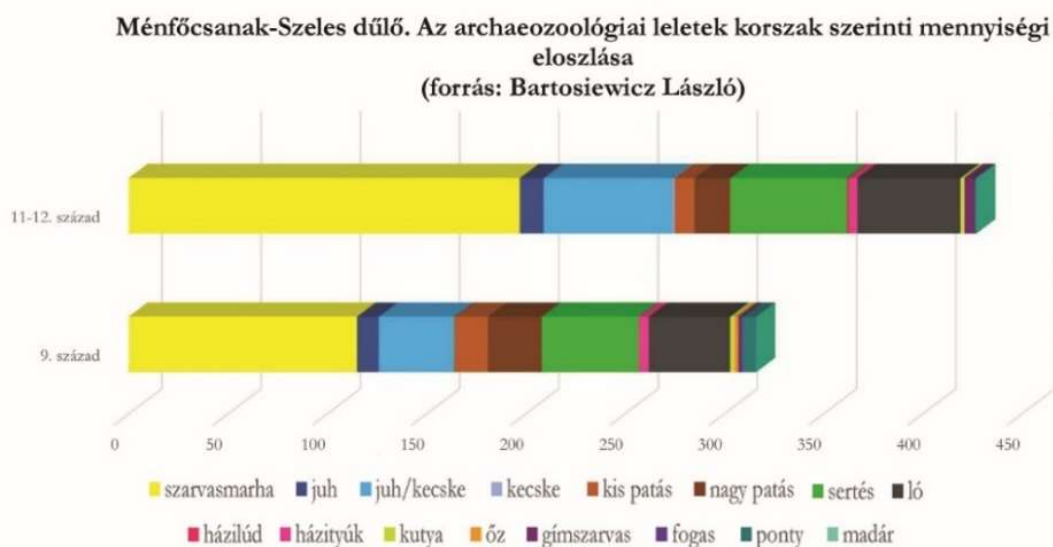

VI. 66. ábra: A nyugat-keleti tájolású árkok rendszere a feltárt terület déli részén

Szintén a falu szélén, a feltárási terület déli részén sűrűsödnek a nyugat-keleti ill. észak-déli tájolású árkok, sokszor kisebb árokszakaszok, melyek funkciója kétséges. (VI. 65. ábra) Elhelyezkedésük mindenestre összehangolt térrendezésre utal.

VI. 3. 7. A KORA KÖZÉPKORI LEŐHELY ARCHAEOZOOLOGIAI ADATAI

A lelőhely állatcsontanyagának kiértékelését Bartosiewicz László végezte el.⁵²⁷ Az objektumok valószínű keltezéséből kiindulva kísérletet tettem a zoológiai leletek korszak szerinti elkülönítésére, amely a két korszak adatsorát tekintve nagyon hasonló képet tükröz. (VI. 66. ábra) Ha a meghatározható kerámia-leletanyag korszak szerinti mennyiségi eloszlására gondolok, s az arányokat nagyságrendileg vonatkoztathatónak találom az állatcsontanyagra, akkor a kísérlet valószínűleg sikertelen volt, a 9. századi telep archaeozoológiai viszonyait nem lehet megállapítani.

VI. 67. ábra: A ménfőcsanaki lelőhely archaeozoológiai leleteinek korszak szerinti mennyiségi eloszlása. Bartosiewicz László munkája nyomán

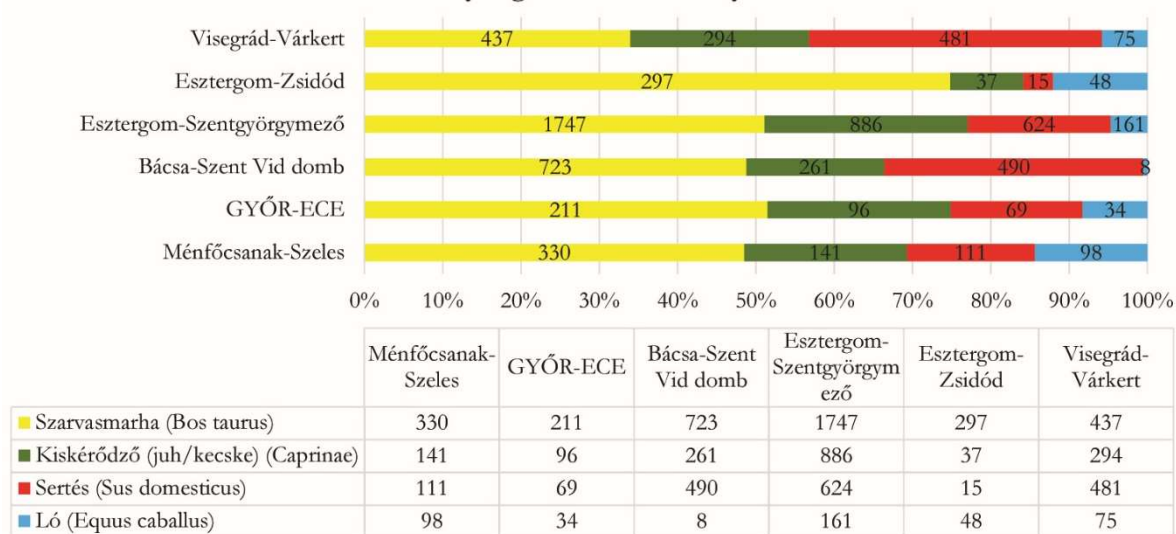
A bizonytalanságok okán tehát a lelőhelynek más lelőhelyekkel e téren való összehasonlításában az összevont adatokkal dolgoztam. Ahogy a visegrádi nyílt település esetében láhattuk, így a csanaki telepek anyaga is eltér az átlagostól: csak éppen a másik irányban. Az általános szarvasmarha-dominancia jól érvényesül ehelyütt is, viszont emellett feltűnően magas a lovak aránya (amely a lóhús fogyasztására utal). Az adatok a kései nomádok telepeinek adataira emlékeztetnek,⁵²⁸ és ellenpontjaként értelmezhetőek azon településeknek, ahol a sertésfogyasztás magas, ha nem épp a legmagasabb arányban fordult elő – a lócsontok előfordulási arányának rovására (lásd Visegrádon).⁵²⁹ (VI. 67. ábra)

⁵²⁷ Ezúton köszönöm hálásan Bartosiewicz Tanár Úrnak, amiért a dokumentációt rendelkezésemre bocsátotta (ebben a formájában: Bartosiewicz 2015), és amiért időt szakított arra, hogy több alkalommal konzultáljunk az eredmények kapcsán.

⁵²⁸ Pl.: Tugya 387, 1. ábra: a lovak hatalmas előfordulási arányával Kiskunfélegyháza-Amber-bánya késő Árpád-kori lelőhelyről. Ugyanakkor feltűnően magas a lovak aránya bizonyos kora Árpád-kori orosházi lelőhelyek esetében: Lukács et al. 2015, 24, 4. ábra.

⁵²⁹ Bartosiewicz 2017, 56.

9-12. századi telepek az Észak-Dunántúlon. Az archaeozoológiai adatok mennyiségi eloszlása lelőhelyenként

VI. 68. ábra: Az észak-dunántúli 9-12. századi lelőhelyek zoológiai adatainak mennyiségi eloszlása (Vörös 1990, Vörös 2009, Daróczi-Szabó 2009, Daróczi-Szabó 2016 és Bartosiewicz 2015 alapján)⁵³⁰

⁵³⁰ Az értelmezhetőség kedvéért az adatsorok százalékos arányban vannak feltüntetve, érdemes azonban a különböző esetszámokat figyelni (Esztergom-Szentgyörgymező lelőhely leletanyaga sokkal nagyobb, Esztergom-Zsidód anyaga pedig sokkal kisebb a többi lelőhely adatsorától.)

VI. 3. 8. A BÁCSA-SZENT VID ÉS MÉNFŐCSANAK-SZELES DŰLŐ LELŐHELYEK KERÁMIA ANYAGÁNAK PETROGRÁFIAI VIZSGÁLATA⁵³¹

A vizsgált kislétföldi lelőhelyeket taglaló fejezet végén, az alábbiakban keríték sort a két kislétföldi lelőhely kerámiaanyag összehasonlító archaeometriai vizsgálatának, illetve több kései (a 'KORAKÖ-2b-3' csoportba sorolt) ménfőcsanaki lelet természettudományos elemzésének és az ahhoz fűződő régészeti értelmezésnek a bemutatására. A csekély mintaszám, éppúgy, mint a visegrádi leletek esetében, sajnos nem tesz lehetővé komolyabb, nagyobb régióra vonatkoztatható, általános érvényű tendenciák megállapítását.⁵³²

Általános kérdésfelvetések

A korszak kerámiakutatásának lehetőségeihez mérten az általános és alapvető lépés a makroszkopikusan megállapított, elkülöníthető kerámia csoportok mikroszkopikus vizsgálattal való kontrollálása. Eddigi eredményeim alapján úgy gondolom, irrelevánsnak tűnik a meghatározott kora középkori csoportok mögött kifejezett fazekasárukat keresni. Általános azonban, s jobbra alkalmazható munkamódszer, hogy a leletcsoportokat, ha nem is fazekasárúként, de az adott mikrorégióban jellemző kerámiaproduktumok egyes időrendi csoportjaként interpretálja a régész. (Tulajdonképpen erre jutottam én is.) Általánosan megállapítást nyert az is, hogy egyes anyagcsoportok korszak-specifikusak. S talán valóban önkéntelen asszociáció, amely a korszak kutatójának sajátja: a lineáris fejlődés modelljében gondolkodni, ami a fazekas technológiát illeti. Ezért is szolgálhat fontos adatokkal egy mikrorégió, vagy egyetlen lelőhely több korszakához tartozó kerámialeleteinek összehasonlítása, a nyersanyaghasználat és a készítmény mód esetleges kontinuitását, egy-egy technológiai lépés teljes elhagyását, vagy változásait kutató. (A visegrádi eredmények e téren biztatóak voltak.)

Nélkülözhetetlen feltennünk azt a kérdést is, hogy a nyersanyag (azaz mind az agyag, mind a hozzáadott soványítóanyag) helyi vagy nem helyi eredetű. A kérdés pontosabb megfogalmazásában támpontként kezelhetjük azt a leginkább elfogadott, néprajzi kutatásokon alapuló modellt, mely szerint a nyersanyagokért megtett távolság 1 és 50 km között változhat. Fontos hozzátennünk, hogy jellemzően (a világszerte vizsgált fazekasok 84%-a esetében) a kézművesnek 7 km-nél nem kell többet megtennie a megfelelő agyag kibányászása érdekében. Ez a kategória tehát még helyi agyagnak minősül, az ennél nagyobb távolságból származó nyersanyag viszont már import nyersanyagnak számít.⁵³³

Nagyobb sorozatok vizsgálata tesz lehetővé olyan megállapítást, mely szerint egyes leletek elkülöníthető textúrája, technológiája, formája és funkciója korrelál, és ezáltal feltételezhetően specializációt jelez. A tipokronológiára valóban alkalmas edénytípusnak, a kézikorongolt cserépbográcsnak az indulási kora vita tárgyát képezi,⁵³⁴ és elterjedési területét tekintve valóban mozaikosnak mondható. Mindebből kifolyólag a korszak fazekasságát kutatva petrográfiai vizsgálattal korábban nem kontrollálták a látni valót, miszerint jellegzetes textúrája egyértelműen eltér más edénytípusok anyagától, így a nyersanyaghasználat, készítmény mód eltérhet, specializáltabb lehet az átlagos főzőedények készítésénél.

⁵³¹ A kutatáshoz kapcsolódó petrográfiai kiértékelés: Merva 2016c tanulmányhoz tartozó appendix.

⁵³² Mint ahogy többek közt nagy sorozatok vizsgálatánál lehetséges a telepkerámia és a sírba tett edények, edénytípusok és kronológiai csoportok vonatkozásában reális petrográfiai eredmények megállapítására, az avar kor kutatásában lásd: a zillingtali telepek és temetők anyagának vizsgálatánál. Herold 2010a, Herold 2011.

⁵³³ Arnold 1981, Arnold 1985.

⁵³⁴ Lsd.: Wolf 2003, 99-100., reakció: Takács 2009, 237., majd: Takács – Vaday 2011.

Néhány gondolat a 9-11. századi kerámia kapcsán feltehető kérdésekről

Releváns kérdéseket természetesen csak a korszak kerámiakutatásának adottságait figyelembe véve tehetünk fel. Nagyobb régió egykorú lelőhelyeiről származó kerámiaanyagának összehasonlításával cizellált válaszokra nem számíthatunk, csupán általános, idáig sokszor és sokak által már megfogalmazott megállapításokra jogosít fel minket. A leletanyag vizsgálatánál két tényező figyelhető meg: egyrészt a fazekas produktumok standardizációja, egy általános tendencia, amely éppúgy jellemző a Kisalföldön, mint példának okáért, a Dunakanyarban vagy a Hajdúságban. Ez a korábbi évszázadok anyagától elkülöníthető, jól iszapolt, csillámos homokkal finoman soványított, jobbára oxidált, vékonyfalú (5-6 mm falvastagságú) kerámia, azaz a „jellegzetes”, általában a 10-11. század két évszázadára keltezhető kerámia. Ugyanakkor számolnunk kell a nagyfokú variabilitással is a korszakban, amely a leletanyag kisebb részét érinti. A „jellegzetes”, nagyobb régiókra jellemző textúra mellett megjelenik tehát a „sajátos” is, ami értelmezhető helyi elemként, elvben viszont éppúgy utalhat vélt, be nem bizonyítható kapcsolatokra, kerámiakereskedelemre, vagy technológiatranszferre.

A kora Árpád-kori telepkerámia vizsgálata kapcsán általános megállapítás, hogy a fent említett, „jellegzetes” technológia mellett nem számolhatunk olyan kerámiaárúkkal, valóban létező kerámiacsoportokkal, amelyek egy-egy kisebb régió túl hagyományos régészeti módszerekkel, makroszkopikus vizsgálattal megállapíthatók volnának. Nem elemezhető a leletanyag úgy, mint ahogy az egyes korszakokra jellemző kifejezett kerámiaárúk esetében lehetséges. A formai klasszifikáció nagyobb régiókra való vonatkoztatása öncélú vállalkozás, sőt, úgy gondolom, félrevezető is lehet. A felületkezelés és az égetéstípusok meghatározása sem vezethet minket árucsoportok elkülönítéséhez, tekintettel arra, hogy a felületkezelést viszonylag egységes eljárás mód szerint végezték a kora Árpád-korban, az edények kiégetése pedig vélhetően többnyire szabályozatlan kondíciók között történt. Mindezek tükrében nem utolsó sorban számolnunk kell a megfigyelhető heterogenitás mögött húzódó esetlegességgel is.

Ha tehát a más korszakokban megállapított kerámiaárúk kutatására gondolunk, meg kell állapítani, hogy esetünkben sokkal összetettebb a probléma. Félő, e körülményből adódóan nincs reális lehetőség nagyobb területeket érintő szervezett, tömeges kerámiakereskedelem kimutatására, ha egyáltalán számolhatunk ilyennel. De kevésbé valószínű az is, hogy a korszak különböző régiójából származó fazekasai közti kommunikáció, tapasztalatcsere, technológiatranszfer könnyen vizsgálható a kerámiaanyag közvetlen, de legalább is hagyományos régészeti kutatásával. (Legalábbis azokon az attribútumokon túl, amelyek az egyelőre a 8-9. századiként aposztrofált kerámiaanyagtól való megkülönböztetésre alkalmasak.) Más szavakkal: e sorok írója szkeptikus annak kapcsán, hogy nagyobb területekre, netán az egész Kárpát-medencére jellemző generális technológiai (s végül: kronológiai) fogódzópontok megállapítása egyáltalán kitűzendő kutatási cél. Ennek elfogadásával pedig a már többek által megfogalmazott evidenciához érkeztünk: regionális, mikroregionális vizsgálatokra van szükség, a kicsitől kell indulni a nagy, vagy inkább a nagyobb felé. Indokolatlan módszertani hiba volna kimondottan az időrendi egyeztetés céljából két vagy több, több száz kilométerre elhelyezkedő lelőhely kerámialeletének összehasonlítása. A megállapítás alól kivételt egyedül talán a cserépbográcsok képezhetnek, a fazekas feltehető specializálódása, s a tárgytypus jellegzetes textúrája okán, ahogy azt fentebb már említettük.

Ha pusztán a leletanyagot tekintjük, az elénk táruló, egyszerre homogén, részleteiben mégis heterogén kerámiaanyag mögött húzódó körülményekről kell valójában gondolkodnunk. Arról a kérdéskörrel, hogy hangsúlyosan milyen előzményekkel, hatásokkal, s milyen „megrendelői igénnyel” kell számolnunk a ránk maradt kerámiaáru kialakulásában.

Jelen alfejezet mindezek tükrében, s abból a meggyőződésből, hogy a 10-11. századi telepek nem vizsgálathatóak a 8-9. századi, 9. századi telepektől tökéletesen elvonatkoztatva, kísérletet tesz a fent elemzett kistápai lelőhelyekről származó kerámiaanyagának közelebbi vizsgálatára. A régészeti kérdésfelvetésekre az archaeometriai kutatások segítségével kutatom a válaszlehetőségeket.

A mintavételezés

A viszonylag alacsonynak mondható mintaszámból kifolyólag, a kerámiák kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a korszakok között megfigyelhető főbb tendenciák petrográfiai vizsgálata mellett több kivételes esetre is rákérdezzünk, egy-egy érdekes részlet pontosabb megvilágítását remélve. Ebből kifolyólag, a kis mintaszám ellenére (úgy, mint a visegrádi mintáknál), mely két korszakot is érint, nem egy homogén leletanyagot bocsájtottam a petrográfus rendelkezésére: a „jellegzetes” leleteket tehát ugyanúgy kisszámú reprezentatív kerámia képviseli, mint a kivételt képező „sajátos” kerámiatöredékek. A mintavételezésnél törekedtem tehát a minél nagyobb technológiai változatosság kimutatására, melyet öt kérdéskör vizsgálatával céloztam meg. A vizsgálatokat Szakmány György végezte.

Régészeti kérdésfeltevés – petrográfiai válasz

Azonos díszítéstípus a kiválasztott leleteken Bácsa-Szent Vid domb és a Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyekről (VI. 68. ábra)

A két, Győr környéki lelőhely egymáshoz való térbeli közelségük és temporális viszonyuk érdekes összehasonlító elemzésre adott okot. Vizsgálat tárgyává tettük az egyazon díszítéstípussal, a mind a bácsai („Bácsa 1”, „Bácsa 2”, „Bácsa 3” minta), mind a ménfőcsanaki („Ménfőcsanak 1”, „Ménfőcsanak 2”, „Ménfőcsanak 3” minta) hullámvonalköteggel ellátott kerámialeletek egyes darabjait. A kiválasztott leletek, azon túl, hogy a díszítés a honfoglalás után jellemző kerámiákon is megfigyelhető elem, a két korszakra jellemző, egymástól markánsan elkülönülő anyagtípussal rendelkeznek. A bácsai leletek szemmel láthatóan sokkal nagyobb mértékben, durvábban soványítottak csillámmal, mint a ménfőcsanaki kerámiák, amelyekre a jól iszapolt, finom anyagtípus jellemző.

A vékonycsiszolatok vizsgálatával az derült ki, hogy a három bácsai mintából kettő („Bácsa 1”, „Bácsa 3” minta) egységes technológiát mutat, amely jelentősen eltér a harmadik, egykorú bácsai mintától („Bácsa 2”), s éppúgy eltér a vizsgálatba bevont ménfőcsanaki minták technológiájától. A bácsai és a ménfőcsanaki hullámvonalköteges kerámiák agyagos nyersanyagában jelentős különbségek mutakozhatnak. Ezen minták esetében a szándékos soványítás kétségtelen, s a soványítóanyag összetétele, ami a felhasznált homok összetételét jelenti, hasonló. Ugyanakkor jelentős technológiai különbségek is mutakoznak az egyes kerámiák gyártásában. Összességében a ménfőcsanaki minták igényesebb nyersanyag kiválasztást, illetve előkészítést mutatnak a bácsaiaknál, amelyeknél viszont jobb minőségű égetéstechnológia (jobbára redukciós) érhető tetten.

A minták régészeti leírása:

„Ménfőcsanak 1 ” minta

Ltsz.: 2010.20.4. XJM

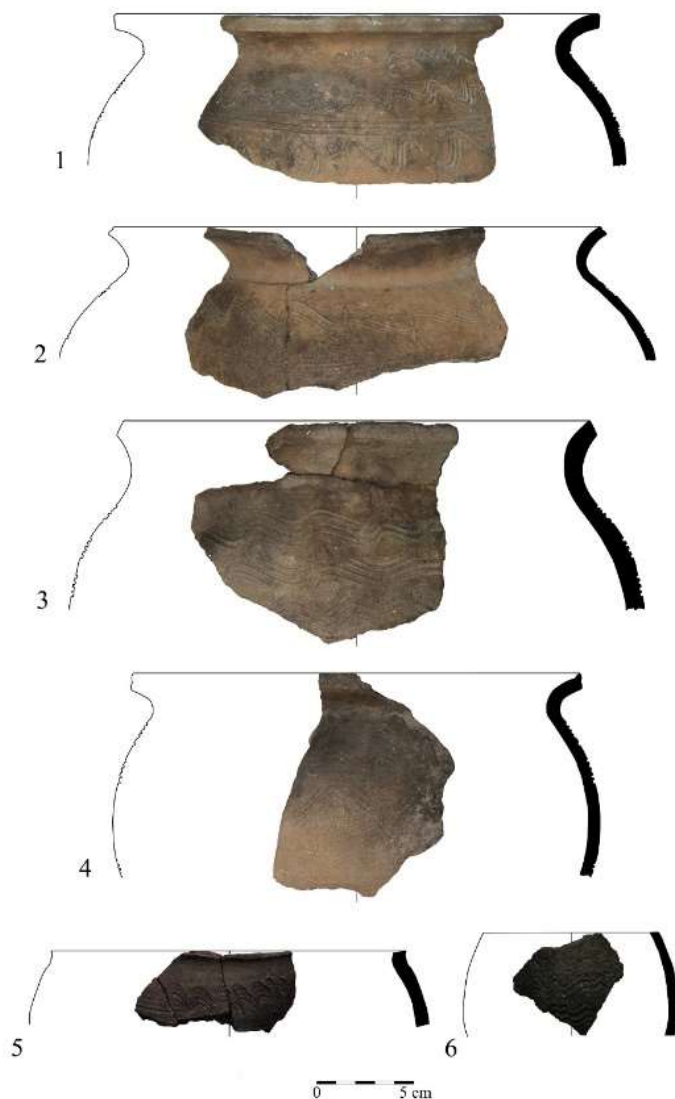
Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőrkörülmények: 20/326.objektum (ház) betöltése.

Leírás: Homokkal, csillámmal soványított, kézikorongolt fazék perem- és oldaltöredéke. Közepesen kihajló, függőlegesen levágott peremkiképzés, fedőhornyos. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Oxidáltan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 11,5*9,5 cm, peremátmérő: 23 cm (1/32), falvastagság: 0,73 cm.*

Keltezése: 9-11. századi.

VI. 69. ábra: A vizsgálatba bevont leletek: 1. „Bácsa 1” minta, 2. „Bácsa 2” minta, 3. „Bácsa 3” minta, 4. „Ménfőcsanak 1” minta, 5. „Ménfőcsanak 2” minta, 6. „Ménfőcsanak 3” minta

„Ménfőcsanak 2 ” minta

Ltsz.: 2010.73.3. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 8/115. objektum (gödör) betöltése.

Leírás: Homokkal, csillámmal soványított, kézikorongolt fazék nyak- és oldaltöredéke. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 8,5*4,2 cm, falvastagság: 0,7 cm.*

Keltezése: 9-11. századi.

„Ménfőcsanak 3” minta

Ltsz.: 2010.5.13. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Széles dűlő.

Lelőköriülmények: 7/81. objektum (ház) északi fele, 35–50 cm mélység, a bontási szinttől.

Leírás: Homokkal, csillámmal erősen soványított, kézikorongolt fazék oldaltöredéke. Hullámvonalköteggel díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: 5,1*5,6 cm, falvastagság: 0,6 cm.

Keltezése: 9-11. századi.

„Bácsa 1” minta

Ltsz.: 88.1.161. XJM

Lelőhely: Bácsa-Szent Vid domb.

Lelőköriülmények: az 1. objektum (épület/ház) betöltéséből.

Leírás: Homokkal, csillámmal erősen soványított, kézikorongolt tojásdad fazék perem- és válltöredéke. Erősen kihajló, függőlegesen levágott peremkiképzés. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Oxidáltan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: 14,7*7,6 cm, peremátmérő: 25 cm (1/4), falvastagság: 0,77 cm.

Keltezése: 9-10. századi.

„Bácsa 2” minta

Ltsz.: 88.1.162. XJM

Lelőhely: Bácsa-Szent Vid domb.

Lelőköriülmények: az 1. objektum (épület/ház) betöltéséből.

Leírás: Homokkal, csillámmal enyhén soványított, iszapolt, kézikorongolt fazék perem- és válltöredéke. Közepesen kihajló, kifelé lejtően ferdén levágott peremkiképzés. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Redukáltan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: 16,8*7,5 cm, peremátmérő: 25 cm (1/4), falvastagság: 0,46 cm.

Keltezése: 9-10. századi.

„Bácsa 3” minta

Ltsz.: 88.1.164. XJM

Lelőhely: Bácsa-Szent Vid domb.

Lelőköriülmények: az 1. objektum (épület/ház) betöltéséből.

Leírás: Homokkal, csillámmal erősen soványított, kézikorongolt fazék perem- és válltöredéke. Enyhén kihajló, kifelé lejtően ferdén levágott peremkiképzés. Hullámvonalköteggel díszített. Redukáltan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: 9,3*12,7 cm, peremátmérő: 24 cm (1/8), falvastagság: 1,02 cm.

Keltezése: 9-10. századi.

Azonos anyagtípus a bácsai és a ménfőcsanakai lelőhelyről (VI. 69. ábra)

Makroszkopikus vizsgálattal mindkét fent ismertetett lelőhelyen elkülöníthető az a csoport, amit standardizált kora Árpád-kori kerámiaként értelmezek. Az anyagtípus azonossága tehát a feltételezésem szerint kronológiai azonosságot takar. A bácsai 9-10. századi telep feletti rétegből kis százalékban (40 töredék) került elő ez a kerámiakör. Azon csoport leletei, ami a ménfőcsanakai telepen, lévén a lelőhely 10-11. századi, jellemző leletanyag. Az anyagvizsgálattal egyértelművé vált, hogy a két kerámia nyersanyagát tekintve valóban hasonló összetételű és megjelenésű agyagból, és homokos soványító anyagból áll, viszont technológiájukat tekintve (gondolunk itt mind a soványításra, mind a korongolásra) különbözik egymástól.

VI. 70. ábra: „Bácsa 4” és „Ménfőcsanak 4” minta

A minták régészeti leírása:

„Bácsa 4” minta

Ltsz.: 2010.256.7. XJM

Lelőhely: Bácsa-Szent Vid domb.

Lelőköriülmények: Telepbelső III., 7. objektum (gödör) betöltése.

Leírás: Homokkal, csillámmal finoman soványított, iszapolt, kézikorongolt fazék oldaltöredéke. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Oxidáltan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: 3,6*4,1 cm, oldalátmérő: 24 cm (1/20), falvastagság: 0,49 cm.

Keltezése: 10-11. századi.

„Ménfőcsanak 4” minta

Ltsz.: 2010.46.14. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőköriülmények: 13/227. objektum (kemenceplatni feletti rész tisztításból).

Leírás: Homokkal, csillámmal soványított, iszapolt, kézikorongolt fazék oldaltöredéke. Hullámvonalköteggel és vonalköteggel díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégetett.

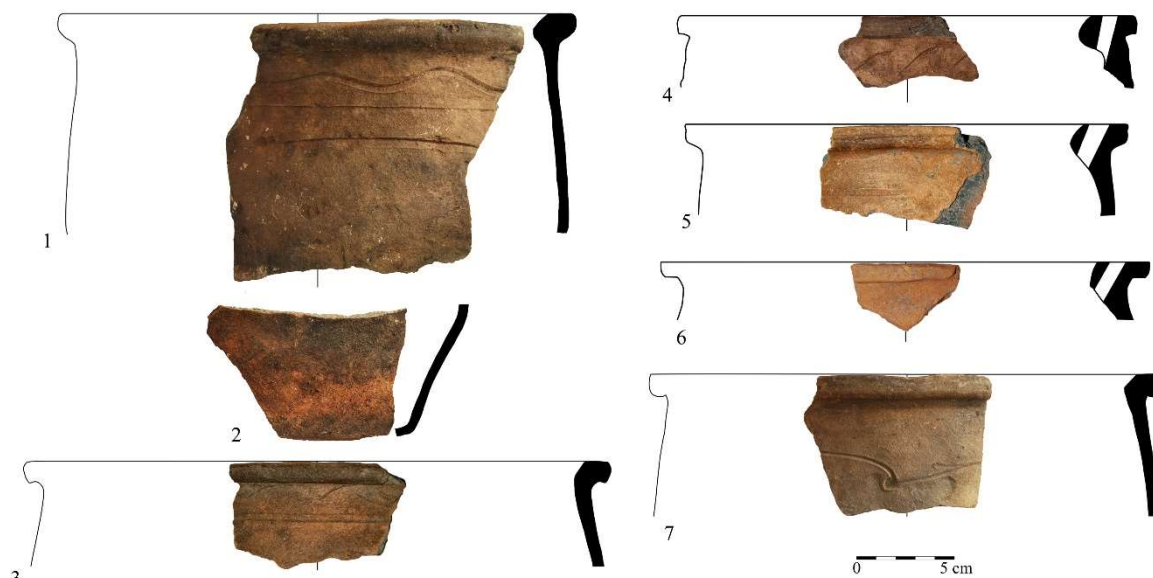
Méretei: oldalátmérő: 18 cm (1/20), 2,9*3 cm, falvastagság: 0,58 cm.

Keltezése: 10-11. századi.

Elkülöníthető technológia — specifikus edénytípus Ménfőcsanak–Szeles dűlőről (VI. 70. ábra)

A kora Árpád-kori lelőhelyen több cserépbogrács-típus került elő, amelyek, az általános tapasztalattal egyezően, makroszkopikusan is eltérőnek mutatkoznak más edénytípusok anyagától.

A hét minta, tipokronológiai besorolásukat tekintve, nem választható egyértelműen külön. A kerámiák petrográfiai vizsgálatával több részletre sikerült rávilágítani. A cserépbográcsok technológiája igényes. A főzőedényeket jól előkészített, feltehetően iszapolt, homokkal soványított agyagból alakították ki. A soványító anyagként használt homok granitoidos-gneiszes területekről származik, kisebb részben vulkáni eredetű elegyrészek is előfordulhatnak benne. Feltűnő, hogy a bográcsalj kissé inhomogén a bográcsperemekhez képest, ami arra utal, hogy az edény felső részét gondosabb munkával készítették el. A csoport homogénnek tekinthető, amely az edények elkészítéséhez felhasznált agyag minőségét és megjelenését illeti. Egy minta esetében („Ménfőcsanak 9” minta) a soványító anyagban kis mennyiségben előfordul karbonát.

VI. 71. ábra: 1. „Ménfőcsanak 5” minta, 2. „Ménfőcsanak 6” minta, 3. „Ménfőcsanak 7” minta, 4. „Ménfőcsanak 8”, 5. „Ménfőcsanak 9”, 6. „Ménfőcsanak 10”, 7. „Ménfőcsanak 11” minta

A minták régészeti leírása:

„Ménfőcsanak 5” minta

Ltsz.: leltározatlan.

Azonosítószám: 96.04.09a.

Lelőhely: Ménfőcsanak-Bevásárló központ.

Lelőkörülmények: 559. objektum (ház) feletti humuszolásból.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kibűszott, függőlegesen levágott, lekerekített, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Hullámvonallal és csigavonallal díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 13,7*14 cm, peremátmérő: 30 cm (1/5), falvastagság: 0,7–0,8 cm.*

Keltezése: 11. századi.

„Ménfőcsanak 6” minta

Ltsz.: leltározatlan.

Azonosító: 96.04.09b.

Lelőhely: Ménfőcsanak-Bevásárló központ.

Lelőkörülmények: 559. objektum (ház) betöltéséből.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács aljtöredéke. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégettt.

*Méretei: 10,3*6,8 cm, falvastagság: 0,7 cm.*

Keltezése: 11. századi.

„Ménfőcsanak 7” minta

Ltsz.: 2010.8.1. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 7/91. objektum (ház) betöltése.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kibúzott, függőlegesen levágott, lekerekített, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Hullámvonallal és csigavonallal díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégettt.

*Méretei: 9,4*5,6 cm, peremátmérő: 32 cm (1/20), falvastagság: 0,7 cm.*

Keltezése: 11. századi.

„Ménfőcsanak 8” minta

Ltsz.: 91.2.1. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 1/2. objektum (kemencebokor) közös munkagödör.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kibúzott, függőlegesen levágott, lekerekített, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Hullámvonallal díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégettt.

*Méretei: 3,6*7,5 cm, peremátmérő: 24 cm (1/20), falvastagság: 1,4 cm.*

Keltezése: 11-12. századi.

„Ménfőcsanak 9” minta

Ltsz.: 91.2.2a. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 1/2. objektum (kemencebokor) közös munkagödör.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kibúzott, függőlegesen levágott, lekerekített, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Csigavonallal díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégettt.

*Méretei: 9*5,3 cm, peremátmérő: 23 cm (1/20), falvastagság: 0,7 cm.*

Keltezése: 11-12. századi.

„Ménfőcsanak 10” minta

Ltsz.: 91.2.2b. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 1/2. objektum (kemencebokor) közös munkagödör betöltéséből.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kihúzott, függőlegesen levágott, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Csigavonallal díszített. Oxidációsan kiégetett.

*Méretei: 5,8*3,3 cm, peremátmérő: 26 cm (1/20), falvastagság: 0,7 cm.*

Keltezése: 11-12. századi.

„Ménfőcsanak 11” minta

Ltsz.: 2010.63.1. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőköriülmények: 40/477. objektum (kemence) munkagödreből.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt cserépbogrács perem- és oldaltöredéke. Pereme vízszintesen kihúzott, függőlegesen levágott, lekerekített, belső peremén befelé lejtően ferdén kiképzett. Egyszeres, fordított girlanddal díszített. Oxidációsan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 9,2*7,3 cm, peremátmérő: 26 cm (1/6), falvastagság: 0,65 cm.*

Keltezése: 11-12. századi.

Elkülöníthető, kései díszítéstípus Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyről (VI. 71. ábra)

A lelőhelyen kis százalékban számolnunk kell a Kisalföldön a 11. századtól keltezhető fogaskerék díszítéssel. A leleteket az azonos időhorizontba való tartozásuk köti össze, a kerámiák mindegyike, technológiájukat tekintve szemmel láthatóan eltérést mutat. A vizsgálat célja a leletek ásványi összetételének vizsgálatával a biztosabban és rövidebb intervallumra keltezhető csoport anyagtípusában való sokféleségének kimutatása volt. Emellett külön figyelmet érdemelt és kérdés tárgyát képezi a ménfőcsanaki kései horizont egy olyan lelete, amely textúrájában nagymértvű hasonlóságot mutat a jellegzetes, erősen csillámmal soványított bácsai, azaz kétséget kizáróan korábbi csoporttal. Ezáltal, a makroszkopikus megfigyelések okán felsejlik egy olyan példa, amely az azonos anyagcsoportok értelemszerűen időrendi csoportokként való azonosításának módszerének kizárólagosságát kérdőjelezi meg, egyben a kutatás tárgyánál el nem hanyagolható esetlegességi faktorokra mutat rá.

A petrográfiai vizsgálatok ugyanis arra jutottak, hogy a vizsgált 3 edényhez tartozó 4 minta kerámia alapanyagában és technológiáját tekintve két csoportra osztható. A durvább anyagú „Ménfőcsanak 11” és „Ménfőcsanak 14” minták ásványos összetételük tekintetében valóban a kétségtelenül korábbi (11. század előtti, 9-11. századi) bácsai mintákra hasonlítanak, gyártástechnológiájukat tekintve viszont nem. Meglepő eredmény, hogy az egy fazékhoz tartozó „Ménfőcsanak 12–13” minták összetétele hasonlatos egy, itt nem tárgyalt 11. századi soproni mintához éppúgy, mint a „Bácsa 2” mintához. A kőzettörmelékek és ásványtörmelékek leginkább a Soproni gneiszéhez hasonlítanak. Fontos hozzátennünk, hogy a pontos összehasonlításhoz további adatok szükségeltetnek majd.

VI. 72. ábra: 1. „Ménfőcsanak 13” minta, 2. „Ménfőcsanak 13” minta, 3. „Ménfőcsanak 14” minta, 4. „Ménfőcsanak 12” minta

A minták régészeti leírása:

„Ménfőcsanak 12” minta

Ltsz.: 2010.5.11. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 7/81. objektum (ház) betöltése.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt fazék aljtöredéke. Fogaskerékmintával díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 5,2*5,3 cm, fenéktátmérő: 13 cm (1/8), falvastagság: 0,75 cm.*

Keltezése: 11. századi.

„Ménfőcsanak 13” minta

Ltsz.: 2010.8.5., 2010.8.12. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőkörülmények: 7/81. objektum betöltése.

Leírás: Homokkal, csillámmal soványított, iszapolt, kézikorongolt fazék oldaltöredékei. Fogaskerékmintával díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

*Méretei: 3,5*4,1 cm, falvastagság: 0,46 cm; ill.: 2,9*3,8 cm, falvastagság: 0,56 cm.*

Keltezése: 11. századi

„Ménfőcsanak 14” minta

Ltsz.: 2010.46.15. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőköriülmények: 13/227. objektum betöltése.

Leírás: Homokkal, csillámmal erősen soványított, kézikorongolt fazék nyak- és oldaltöredéke. Nyakán körömbenyomkodással, alatta fogaskerékmintával díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: peremátmérő: 19 cm (1/8), 10*8 cm, falvastagság: 0,69 cm.

Keltezése: 11. századi

Kései perem- és díszítéstípus Ménfőcsanak–Szeles dűlőről (VI. 72. ábra)

A lelőhelyen előforduló profilált peremformák és díszítéstípusok, emellett azok technológiája szemmel láthatóan eltérést mutat a többi, részben itt vizsgált csoportoktól, anyagában pedig a jól körvonalazható cserépbográcsok textúrájával tűnt hasonlatosnak. A petrográfiai eredmények alapján a két kerámia technológiájában hasonló, a törmelékszemcsék összetételében és az alapanyag összetételében azonban különbözik egymástól. A „Ménfőcsanak 16” minta törmelékszemcsék megjelenésében több vizsgált bográcsperemmel („Ménfőcsanak 7”, „Ménfőcsanak 8”, „Ménfőcsanak 9” minta) valóban mutat hasonlóságot.

A minták régészeti leírása:

„Ménfőcsanak 15” minta

Ltsz.: 91.2.18. XJM

Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőköriülmények: 1/2/b. objektum (kemence), a beomlott boltozat alól.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt fazék peremtöredéke. Peremkiképzése kihajló, profilált, gallérosan enyhén aláágott. Egyszeres girlandmintával díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: peremátmérő: 16 cm (1/8), 7*3,2 cm, falvastagság: 0,53 cm.

Keltezése: 11-12. századi

„Ménfőcsanak 16” minta

Ltsz.: 2010.8.27. XJM

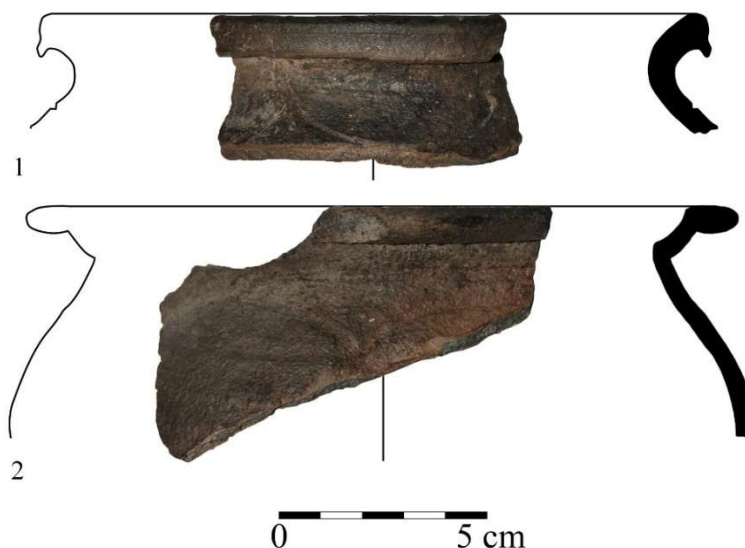
Lelőhely: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

Lelőköriülmények: 7/91. objektum betöltése.

Leírás: Homokkal soványított, kézikorongolt fazék peremtöredéke. Peremkiképzése kifelé lejtő, profilált, kiképzett fedőhoronnyal rendelkezik. Egyszeres, fordított girlandmintával díszített. Redukciósan kiégetett, másodlagosan megégetett.

Méretei: peremátmérő: 17 cm (1/8), falvastagság: 0,7 cm.

Keltezése: 11-12. századi

VI. 73. ábra: 1. „Ménfőcsanak 15” minta, 2. „Ménfőcsanak 16” minta

A csoportok egymással való összehasonlítása

További petrográfiai összehasonlítások során kiderült, hogy a standardizáltként értelmezett anyagcsoport (melyből két mintát a 4. kérdéskörben vizsgáltunk: „Bácsa 4” minta, „Ménfőcsanak 4” minta) kevésbé hasonló a hullámvonal-köteges cserepekhez, tehát nem csak a bácsai lelőhelyről származó kerámiáktól, de a többi vizsgált hullámvonal-köteges ménfőcsanaki leletektől is eltér valamelyest. Ma már, az új kronológia felállításával ezen nincs mit csodálkozni. A „jellegzetes” 10-11. századi minták elsősorban finomabb szemcsés soványítóanyaggal rendelkeznek, technológiájuk tehát igényesebb. Fontos viszont megemlíteni, hogy a soványító anyag származási helye feltehetően egymáshoz közel lehetett a mindkét kérdéskör kapcsán vizsgált minták esetében, ugyanabból a geológiai képződményből származnak.

Megállapításra került az is, hogy a cserépbográcsok finomszemcsés alcsoportja, a felhasznált agyag tekintetében hasonlatos a ménfőcsanaki „jellegzetes” kerámiához („Ménfőcsanak 4” minta). A petrográfiai vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a bográcsokat és a jellegzetes ménfőcsanaki mintát összehasonlítva látszik, hogy a nyersanyagot ugyanarról a területről, de nem pontosan ugyanonnan szerezték be, és a gyártási technológiában, talán mert más funkciójú edénytípusról van szó, van kis különbség.

A petrográfiai vizsgálatra bocsájtott kerámiaminták közül három esetében volt soványító anyagként kimutatható a karbonát: két hullámvonalköteges ménfőcsanaki fazéknál („Ménfőcsanak 1” minta és a „Ménfőcsanak 2” minta), illetve az egyik bográcsnál („Ménfőcsanak 9” minta).

Régészeti válaszlehetőségek, összefoglalás

A vizsgálati eredmények - erős kontrasztban e sorok írójának kezdeti szkepszisével - színes képet tártak elénk. Igyekezzünk azonban ellenállni a csábításnak, következzen az archaeometriai adatok értelmezése régész szemmel. Alapvetően a radiokarbon vizsgálatok előtt a csoportok makroszkopikus meghatározása, s az egy csoportba tartozó minták ásványos összetételbeli azonosságának megállapítása volt az eszközünk abban, hogy bizonyos kerámiák egykorúságát, egy kerámiakörhöz való tartozását bizonyítsuk. S bár félő, hogy érvelésünk a farkába harapó kígyóra emlékeztet majd, nem hallgatható el: a bácsai és a ménfőcsanaki lelőhelyek jellegét és időrendi viszonyát tekintve, mely nagyban épp a kerámiakutatáson alapszik, felmerülhet a kétely, hogy nem kizárólagos megoldás az egymásutániséget feltételezni. Amellett ugyanis, hogy a két település

leletanyag elkülöníthetősége kronológiai különbségből is fakadhat, nem zárható ki teljességgel, hogy valójában a két kerámiaanyag részben (a 10. század elején) egykorú, s a régészeti hagyaték valójában csak más kulturális beágyazottságot, mint időrendet jelölne.

Akármelyik modellt fogadjuk is el, az anyagtípus = időrendi csoport kapcsán, sikerült kivételt találnunk. Vítán felül áll a fogaskerékminta kora Árpád-kori (valószínűsíthetően 11. századi) megjelenése, így példának okáért a „*Ménfőcsanak 11*” és „*Ménfőcsanak 14*” minták datálása is. Ezen cserepek azonban, ahogy azt mikroszkóp alatt vizsgálva bizonyítást nyert, nyersanyagukat tekintve a jellegzetes bácsai, 9-10. századi cserepekével mutatnak igen erős rokonságot, valószínűsíthetően azért, mert megtalálták újra ugyanazt a nyersanyaglelőhelyet. Ezzel gyengül az a szemlélet, miszerint az egyes anyagcsoportok kizárólagosan az egyik vagy a másik korszakra volnának jellemzőek. (S egyúttal emlékeztet a tézisre: a kivétel erősíti a szabályt.)

Szót kell ejteni egy további, lényeges észrevételről. A minták egy része ménfőcsanaki cserépbográcsokból származott. A település kerámiaanyagától részben eltér, textúráját és technológiáját tekintve is egy egységes, elkülöníthető körnek számít a szabad tűz fölötti főzésre alkalmas edénytípus. Emellett van egy, a település legkésőbbi fázisához köthető lelet („*Ménfőcsanak 16*” minta), amely a törmelékszemcsék megjelenésében hasonlít több bogrács anyagához, illetve megállapításra került az is, hogy a vizsgált cserépbogrács minták finomszemcsés alcsoportja a standardizált 10-11. századi kerámiához felhasznált agyag tekintetében mondható igen hasonlóknak. A cserépbográcsok esetében tehát egyrészt kimondható, hogy alapanyagukat és technológiájukat tekintve az edény típusával, funkciójával erősen korrelálnak, másrészt csupán nyersanyagukat tekintve hasonlít más, egykorú leletanyag nyersanyagára.

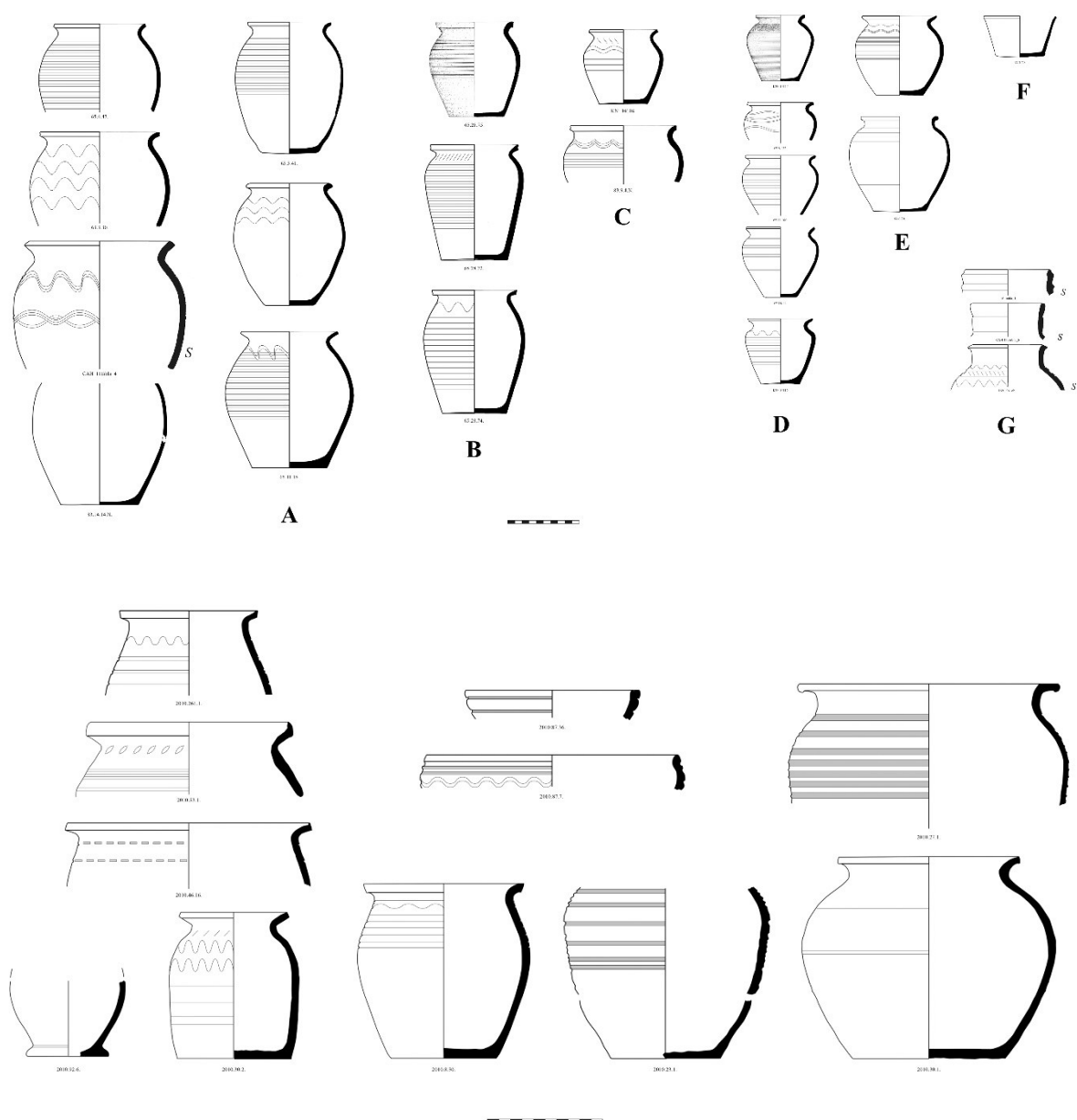
Technológiájában, elsőre úgy gondolnánk, hogy nyilvánvalóan igényesebb munkát tartunk a kezünkben, ha a kora Árpád-kori leleteket vizsgáljuk, mint az előző évszázad leleteit. Az állítás tendenciózusan igaz az anyag előkészítésére, a soványításra, iszapolásra, majd a korongolásra. Viszont a petrográfus által megerősített égetéstechnológia-meghatározások azt sugallják, s ezt a Győr környéki lelőhelyek leletanyagának összehasonlításánál láthattuk: a korábbi korszakban egy jobb minőségű égetés, jobbra a redukált égetés volt a jellemző, a kora Árpád-kori, nagyjából oxidálttal szemben. A jobb égetéstechnikából következik a jobb megtartás, s ez belátható, ha a kisebb darabszámú, nagyobb méretű töredékekben megmaradó 8-9. századi kerámiára gondolunk, a vékony, törékeny kora Árpád-korival szemben. Gondolván arra, hogy a 10. századi fazekasság markáns keleti előzményeit idáig megnyugtató módon nem sikerült levezetni (tekintsük végig a Kárpát-medencei 10. századi magyarság régészete szempontjából releváns síregyüttesek kerámiamellékletein), a honfoglalás utáni fazekasság fő forrását véleményem szerint a honfoglalás előtti, 8-9. századi Kárpát-medence jellemző fazekassága képezhette. A díszítéstípusok nagy része továbbért a kora Árpád-kori fazekasságban, az anyagelőkészítés és korongolástechnika a 10-11. században magasabb színvonalon folyt, de a jobb minőséget produkáló redukciós/jobbra redukciós⁵³⁵ égetéstechnológia háttérbe szorulásával a törékenyebb keramikát előállító oxidációs/jobbra oxidációs égetés került az általános gyakorlatba.

VI. 3. 9. ÖSSZEGZÉS

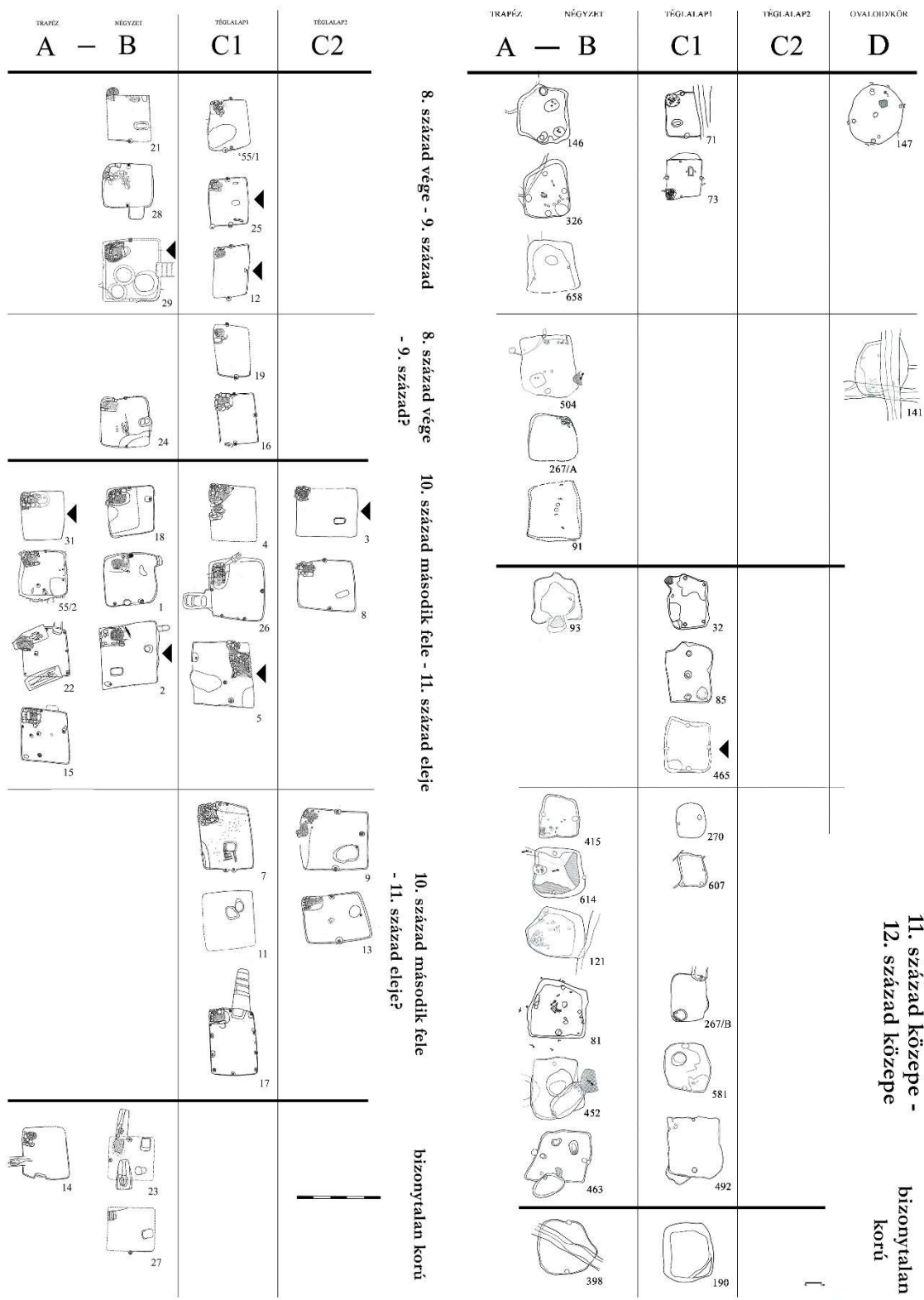
A ménfőcsanaki lelőhely, s egyúttal a disszertációban vizsgált lelőhelyek feldolgozásának végén megállapíthatjuk, hogy egy meglehetősen mozaikos kép tárult elénk. Bár a Visegrád-Várkert dűlőn feltárt teleprészlet eredendően egy kivételt képező településképet ígért. A radiokarbon vizsgálatok

⁵³⁵ Az égetéstechnológiákra a korszakhoz köthető égetőgödörök, fazekas kemencék hiánya okán a fazekas produktumból következtethetünk csak. A jobbra oxidált/redukált égetésmód a nem tökéletes kondíciók közt történt égetésre utal, ami azonban nem zárja ki automatikusan a fazekas kemence használatát.

hozzávetőlegesen tisztázták az abszolút időrendet, a statisztikai módszerek a kerámiacsoportok régiókénti elkülönülésére utaltak, mely részben időrendi okokra, részben eltérő előzményekre vezethető vissza. Eredményeim többsége leginkább a ménfőcsanakai telep utolsó fázisától különül el, mely településszerkezetét, archaeozoológiai adatait és kerámiaanyagát tekintve már inkább a késő-Árpád-kori telepeket idézi. Nem véletlenül: keltezése legkorábban a 11. század közepe, vélhetően akár a 12. század közepe is lehet. Általános érvényű következtetésekre ezen lelőhelyek sem jogosítják fel e sorok íróját, mégis meg kell jegyezni: a cserépbogrács megjelenése egyrészt az időrendre is utalhat, másrészt viszont, és talán ez a hangsúlyosabb szempont: az életmódra, étkezési kultúrára, kulturális hagyományokra.

VI. 74. ábra: Az egyes lelőhelyekről származó 10-11. századi fazékformák, illetve töredékekből rekonstruált rajzok. Fenn: Visegrád-Várkert dűlő, S betűvel jelölve a Sibrik-dombi leleteket. Lenn: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

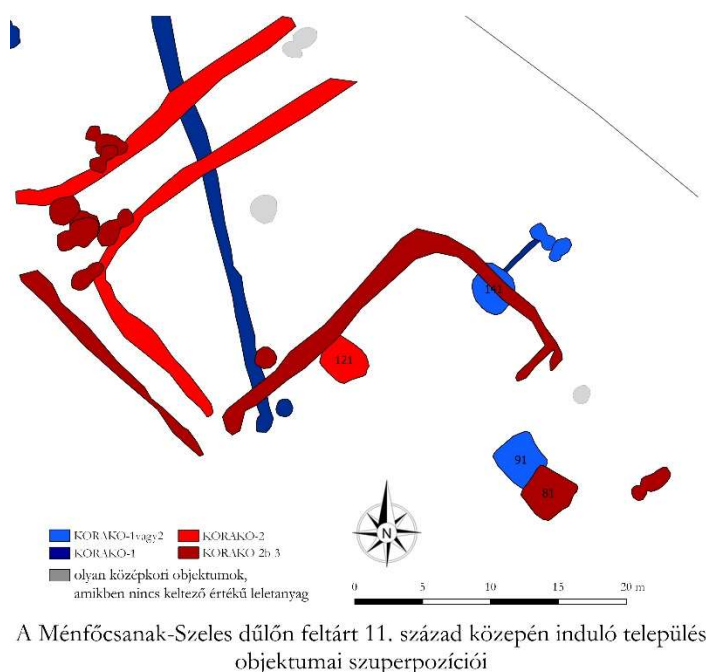

VI. 75. ábra: A feldolgozott lelőhelyekről származó veremházak. Bal: Visegrád-Várkert dűlő, jobb: Ménfőcsanak-Szeles dűlő

Disszertációm legjavát - a kutatás első lépéseként - az időrend tisztázásának kellett szenteljem. A független (radiokarbon adatokkal támogatott) kronológia mellett volt alkalmam a telepek kulturális és társadalmi vonatkozásaira fókuszálni, e gondolatmenetet a következő fejezetben folytatom

tovább. A kutatásomban ezért talán nem kapott elég nagy hangsúlyt az objektumtípusok részletes elemzése, pontosabban: kifejezetten a háztartás régészet (*household archaeology*, *domestic archaeology*) módszertanával való szisztematikus szempontrendszer figyelembe vételére ehelyütt nem került sor.⁵³⁶ Bár nem ezen irányzat módszertanával és fogalomtárával dolgoztam, a feldolgozás eredményeképp számos vonatkozó eredmény ehhez a témához kapcsolódik. (Ami természetes, hisz a kutatás nyersanyaga és tárgya végül: ugyanaz.)

A feldolgozások során számos alkalommal hivatkoztam arra, hogy a lelőhelyek (különös tekintettel a visegrádi lelőhelyek) erősen rongálódtak, s ezért nagyon nehezen keltezhető, végül a leletek csekély számából kifolyólag ugyanúgy csak nagyvonalú modellekben tudtam felvázolni az egyes horizontokat a ménfőcsanak-i lelőhely esetében is. Ezért célzottan erre irányuló vizsgálatokkal az ún. „háztartáshalmazok” (*household cluster*) megállapítása továbbra is nagy fenntartásokkal volna kezelhető. Ennek ellenére, ahogy arra fentebb utaltam, egyes körzetek olykor megállapíthatók (Ménfőcsanakon: gazdasági épületek csoportja, falu széli karámok rendszere, lakóházcsoportok).

VI. 75. ábra: A kora középkori telep egy részlete, az objektumok egymáshoz való viszonya

A szempontrendszert megvilágítandó, érdemes ehelyütt idézni Flannery és Winter szerzőpáros 1976-os munkáját, akik az ez irányú kutatásokhoz segítséget nyújtva a háztartási tevékenységeket egységiségük szerint csoportosították. Mindezek:

1. általános háztartási tevékenységek (élelem beszerzése, előkészítése és raktározása);
2. háztartások specializált tevékenysége (egyes tárgytypusok készítésére specializált háztartások);
3. regionális specializációk (egyes tárgytypusok elkészítésére szakosodott települések);
4. egyedi specializáció (a régióban egyetlen háztartás speciális tevékenysége).⁵³⁷

Minden előzetes szkepszisem ellenére megállapítható, hogy az e tekintetben vizsgálható Visegrád-Várkert dűlő és Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyeken az 1-3. pontra találtam érvényes példát. Az 1. pontba sorolhatók a cölöpszerkezetes, tüzelőberendezéssel ellátott visegrádi veremházak,

⁵³⁶ A kutatási irányzat a kora középkori telepek elemzése kapcsán is megjelent az utóbbi időszakban, pl. Brather 2016.

⁵³⁷ A módszer ismerteti, többek között Flannery – Winter 1976 munkáját idézi: Kalla 2013, 26.

melyekhez egyes esetekben tárológödör is tartozott (a ház padlójába vájva, vagy a ház környékén), vagy a ménfőcsanaki, szintén tüzeőberendezéssel ellátott objektumok, ahol a szabadtéri sütés-főzés nyomai kerültek elő nagyobb hangsúllyal. A 2. pont kapcsán csak a háziipari tevékenységek említhetők, egy visegrádi példánál volt valószínű a textilművesség bizonyítása. A 3. pontba sorolható a visegrádi lelőhely második fő periódusa, amely részben nem lakóhely, hanem munkahely, a suburbiumba települt kézművestelep volt. Utóbbi jelentőségére már utaltam, s az utolsó két fejezetben részben e témát tárgyalom tovább.

„Ellene tartott tehát a Dunát övező pátoznak, de úgy nem tehetett, mintha az nem léteznék, vagy ő nem tudna róla, különösen, hogy feszelegve meg kellett állapítania, abban a sok zagyvaságban, föltupírozott fontoskodásban, divatos lagybatyban: van valami. A Duna mint emlékezés. Újrafelfedezése az összetartozás mozzanatának.

Népeket összekötő országút. Dunának Oltnak egy a bangja. A Duna mint Európa sine qua nonja. A kulturális sokszínű folyékony kódja. A kontinens ütőere. Történelemfolyó. Időfolyó. Kultúrfolyó. Szerelemfolyó. A népeket összekötő béklyó. Szabadságbilincs.

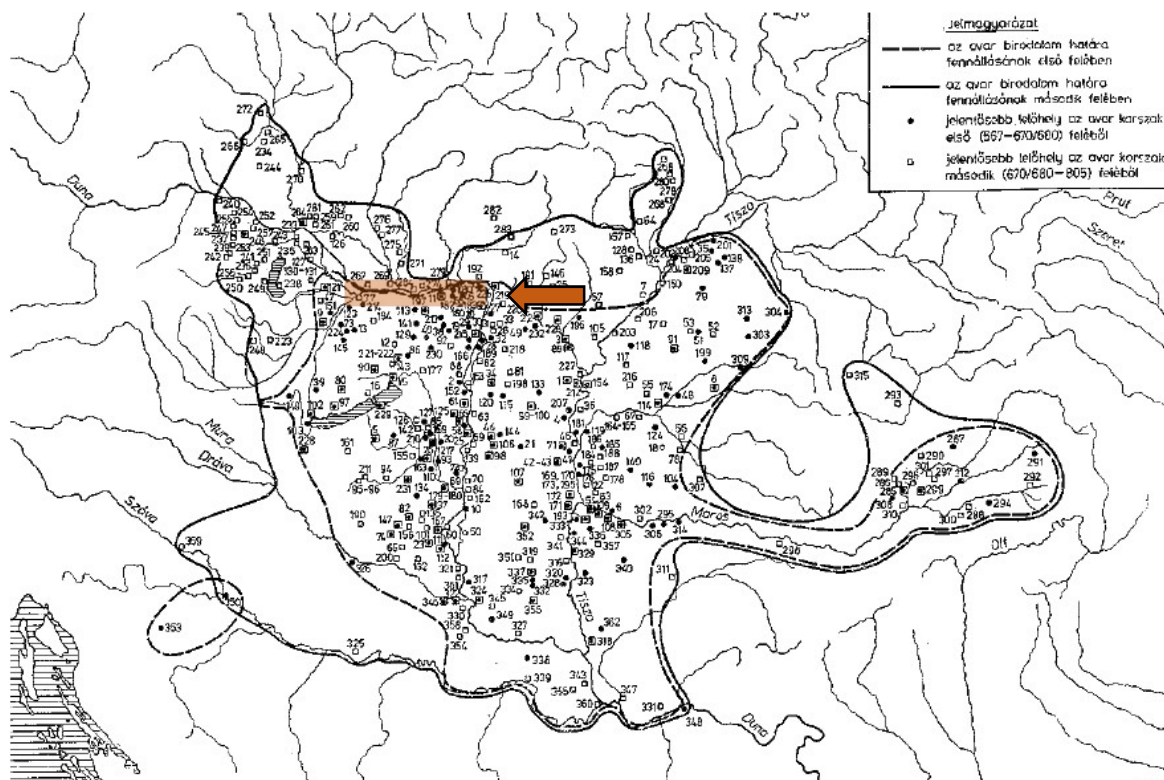
Mindez nehezére esett. Viszont látva, de legalábbis föltételezve, hogy van valami, ami Ulmot Béccsel és azt Belgráddal összeköti, és ha nem szeretné azt mondani, hogy ez a valami a Duna, e metafizikai locsipocsi, imaginárius folyam, akkor odajutna, hogy ő az, ő, aki összeköti Ulmot Belgráddal, ő, az utazó. Ékes hajója a parton állók láthatatlan sorfala között siklik. De a hajót a Duna viszi, a Dunát meg a leélt életek súlya, az az elviselhetetlen nehéz, amit elviselünk, mi, utazók. Ezért van az, hogy a Duna előbbre való, mint ő. És ezért van az, hogy a rakodópart alsó kövén ül, és nézi, hogy úszik el a dinnyebéj, már akinek ez mond valamit.”

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása

VII. A 9. SZÁZADI LELETANYAG ÉRTELMEZÉSI TARTOMÁNYA

VII. 1. ÁLTALÁNOS BEVEZETŐ

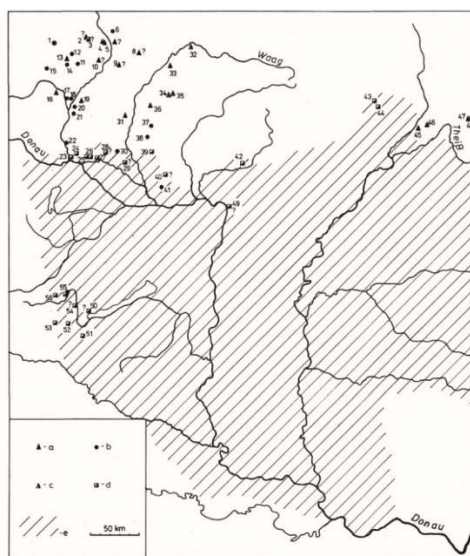
A disszertáció keretében tárgyalt régiók a Dunántúl északi peremén helyezkednek el. Ebben az északi sávban az Avar Kaganátus utolsó időszakában, a késő avar kor régészeti hagyatéka egyértelműen megjelenik, (VII. 1. ábra) ezen időszak kutatása kapcsán még fel sem merül a kérdés, hogy a Dunát az anyagi kultúra kirajzolta északi határaként kell-e tekintenünk (a válasz nemleges).⁵³⁸

VII. 1. ábra: Az avar birodalom határai. Bóna 1984, 25. térkép. Narancssárga nyíllal jelölve a kutatott terület

⁵³⁸ Bóna 1984, 25. térkép.

Míg a magyar kutatásban monumentális vállalkozás/összefogás keretében történt az avar lelőhelyek kataszterezése és térképezése⁵³⁹, addig a szlovák és a lengyel kutatás e vonatkozásban a Kaganátus északi határát kereste,⁵⁴⁰ (VII. 2. ábra) illetve a szláv-avar határ kérdését kísérelte meg felvázolni.⁵⁴¹ (VII. 3. ábra)

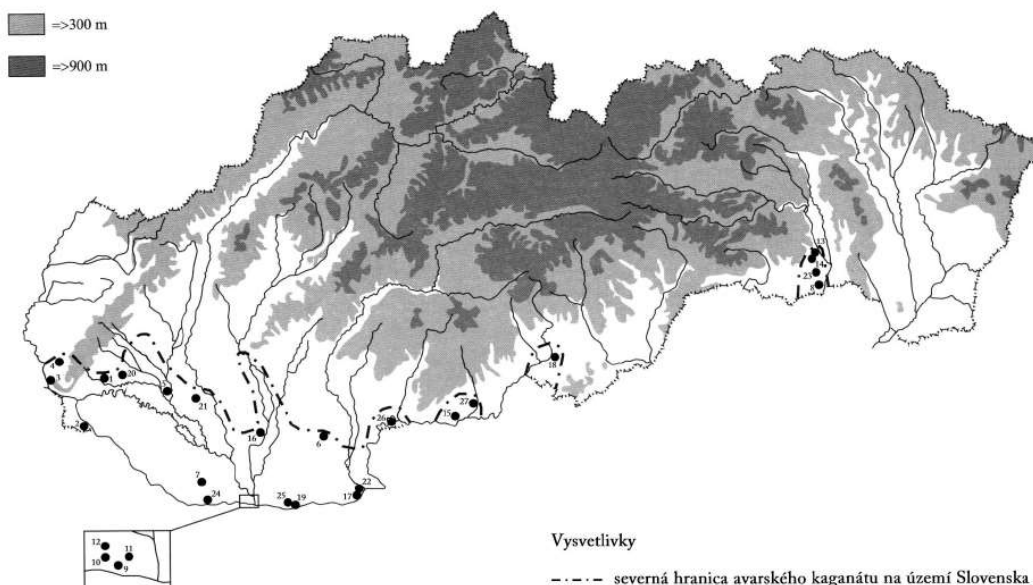

Erläuterung zur Karte

Verbreitung verschiedener Bestattungs- und Grabformen zwischen der Mitte des 7. und dem Anfang des 9. Jhs. im Mitteldonaunraum:
a-b - Brandbestattungen (a - in Hügelgräbern, b - in Flachgräbern), c-d - Brand- und Körperbestattungen (c - in Hügelgräbern, d - in Flachgräbern), e - Verbreitungsgebiet der spätawarenzeitlichen Körpergräberfelder (nach B. M. Szöke 1982); die Ziffern beziehen sich auf die Nummerierung der Grabfelder im Fundortverzeichnis, die Fragezeichen bedeuten Zweifel betreffs der Bestattungs- oder der Grabform.

VII. 2. ábra: Különböző temetkezési típusok elterjedése a 7. század közepe és a 9. század eleje közötti időszakban. Zoll-Adamikowa 1990, 97-102.; 101-102.

Mapa 1. Pohrebiská z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. Číslo lokalit zodpovedajú číslom v tabele 1.

Vysvetlivky

--- severná hranica avarského kaganátu na území Slovenska

VII. 3. ábra: Avar kori lelőhelyek kirajzolta határ a mai Szlovákia területén. Ďuricová 2012, Mapa 1.

⁵³⁹ ADAM 2002.

⁵⁴⁰ Zoll-Adamikowa 1990.

⁵⁴¹ Valamiért az ADAM-ot nem használják: Zábojník 1999, Ďuricová 2012.

A könnyed összehasonlíthatóság kedvéért érdemes már itt utalni a sajnos csak a mai Szlovákia területére fókuszáló elterjedési térképre, amely az Avar Kaganátus összeomlása után következő hatalmi átrendeződéseket jelöli. (VII. 4. ábra) Látható, hogy a legdélebben elhelyezkedő Dévényújfalú, Pozsony, Muzsla-Csenke és Bény kivételével a későbbi hatalmi központok az egykori Kaganátus területétől északra helyezkednek el.

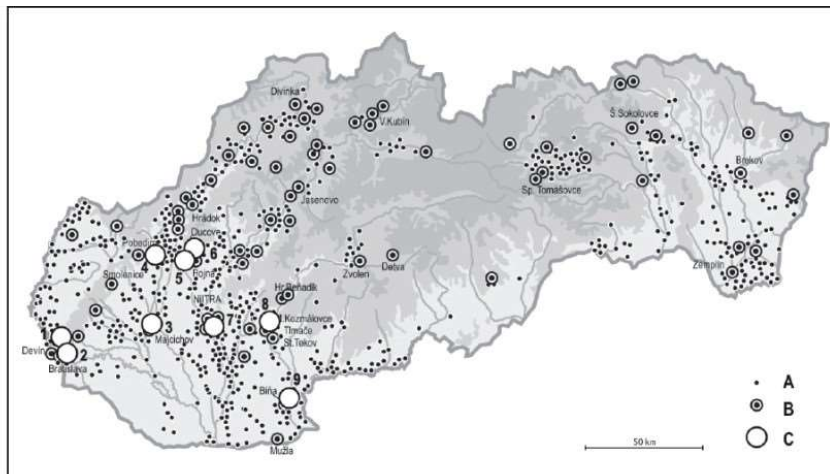

Abb. 1. Burgwälle und Siedlungen des Frühmittelalters in der Slowakei. A – offene Siedlungen; B – Burgwälle/Befestigungen; C – Burgwälle und befestigte Objekte, die im Rahmen des deutsch-slowakischen Forschungsprojektes archäologisch und/oder naturwissenschaftlich untersucht wurden: 1 – Devínska Nová Ves; 2 – Bratislava; 3 – Majcichov; 4 – Pobeďim; 5 – Nitrianska Blatnica; 6 – Bojná; 7 – Nitra; 8 – Malé Kozmálovce; 9 – Biňa (Grundkarte: nach Šalkovský 2002; Bearbeitung: J. Henning, M. Ruttkay).

**VII. 4. ábra: A mai Szlovákia 9-11. századi lelőhelyeinek elterjedési térképe (települések és erődítmények)
Henning-Ruttkay 2011, Abb. 1.**

A disszertációban bemutatott eredmények részben az Avar Kaganátus bukását követő időszakra vonatkoznak, ami viszont egy új kérdéskör felé irányították a figyelmet. A téma azt firtatja, a Dunántúl északi-északkeleti pereme milyen szerepet tölthetett be az Avar Kaganátus bukása után, a Karoling Pannonia Provincia életében. Előre bocsájtom: a kérdés nagyvonalú, és a kutatás ezen kezdeti fázisában nem is tudom megválaszolni. A disszertáció címében megjelölt forrásidézet („...circa Danubium...”) ⁵⁴² a textus értelmezésében való bizonytalanságra utal: a Duna körüli ⁵⁴³/fölkötti ⁵⁴⁴/mindkét oldalán ⁵⁴⁵ vagy általában a Bécsi erdőtől a Duna-Dráva összefolyásáig a Dunántúlon ⁵⁴⁶ élő népesség kérdésére, amely egyébként a 811-es kontextusban szláv duxok kapcsán került leírásra. Sajnálatos módon az ismert írott források hallgatnak Pannonia kelet-dunántúli feléről. ⁵⁴⁷

⁵⁴² Ann. reg. Franc. ad. a.811, MMFH I, 44.: „alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium”.

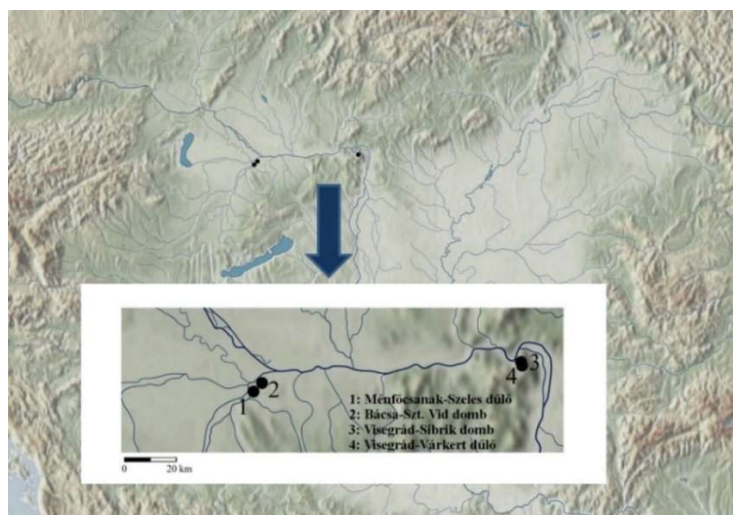
⁵⁴³ Szó szerinti értelmezés.

⁵⁴⁴ Szőke 2014a, 24 ill. Szőke 2014b, 32, szerinte a morva-szlávokra utal a történetíró.

⁵⁴⁵ Havlík 1963, 136.

⁵⁴⁶ Steinhübel 1995a, 26-27, 88. l. A szerző szerint tehát nem a Dunától északra élő ómorvákra utal a forrás.

⁵⁴⁷ Tudtommal sem a Conversio, márcsak az írott forrás apropójából sem foglalkozik a területtel, de a Bajor Geográfus rövid összeírása alapján (Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii) sem tudunk meg semmi biztosat a Duna ezen szakaszáról. Hozzá kell tennünk: Marharii and Merehani valószínűleg Moráviára és Nyitra régiójára utal, ezek kapcsán 11 illetve 30 erősséget („civitates”-t említ): Třeštík 2002, 132-135. Bőséges adatforrás Reutter gyűjtése, mely a Karoling határrendszerről (oklevelekben említett palatium, curtis stb.) ad számot az írott források nyomán. A Rábától keletre egy curtist említ, de nem nevezi meg. Reutter 1911.

VII. 5. ábra: A doktori disszertációban bemutatott lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése

Alapvető kérdés az, hogy az adott politikai centrumtól (pontosabban az ismert Alsó-Zala völgyi grófságtól, vagy a régészetileg szinte teljesen ismeretlen Savariától) távoli, s más területekkel szomszédos régió vajon marginálisnak, szegény és gyéren lakott vidéknek számíthatott-e? Vagy épp ellenkezőleg: a „senki földje” helyett egy multietnikus közeg élénk kommunikációs zónájaként kell értelmeznünk a területet (mely keletről a továbbélő avar településtömbbel, északról a morva területekkel érintkezhetett) ? (VII. 5. ábra) Eredményeim inkább az utóbbit sejtetik, mégha a kérdés önmagában sarkos is. A régió kapcsán utalnunk kell a magyar régészet kutatási helyzetképe: Bóna István 1984-ben publikált térképére éppúgy (VII. 6. ábra)⁵⁴⁸, mint Szőke Béla Miklós 2009-ben (VII. 7. ábra)⁵⁴⁹, illetve 2014-ben (VII. 8. ábra)⁵⁵⁰ közölt ábrájára: a Kelet-Dunántúl, bár közigazgatásilag a Karoling provincia részeként jelölt, kutatásainkat megelőzően a 9. századi régészeti hagyatékát tekintve gyakorlatilag fehér foltként mutatkozott.⁵⁵¹ A régió etnikai viszonyait a régészet természetesen nem adatolhatja, ennek meghatározása nem is lehet cél. Bóna mindenesetre akkoriban a forrásokban nem említett avarságot a Dunántúl északkeleti részére „helyezte”, emellett a Duna észak-dunántúli szakaszán egyetlen, feltehetően 9. században létesült helynevet jelölt meg: Visegrádot.⁵⁵²

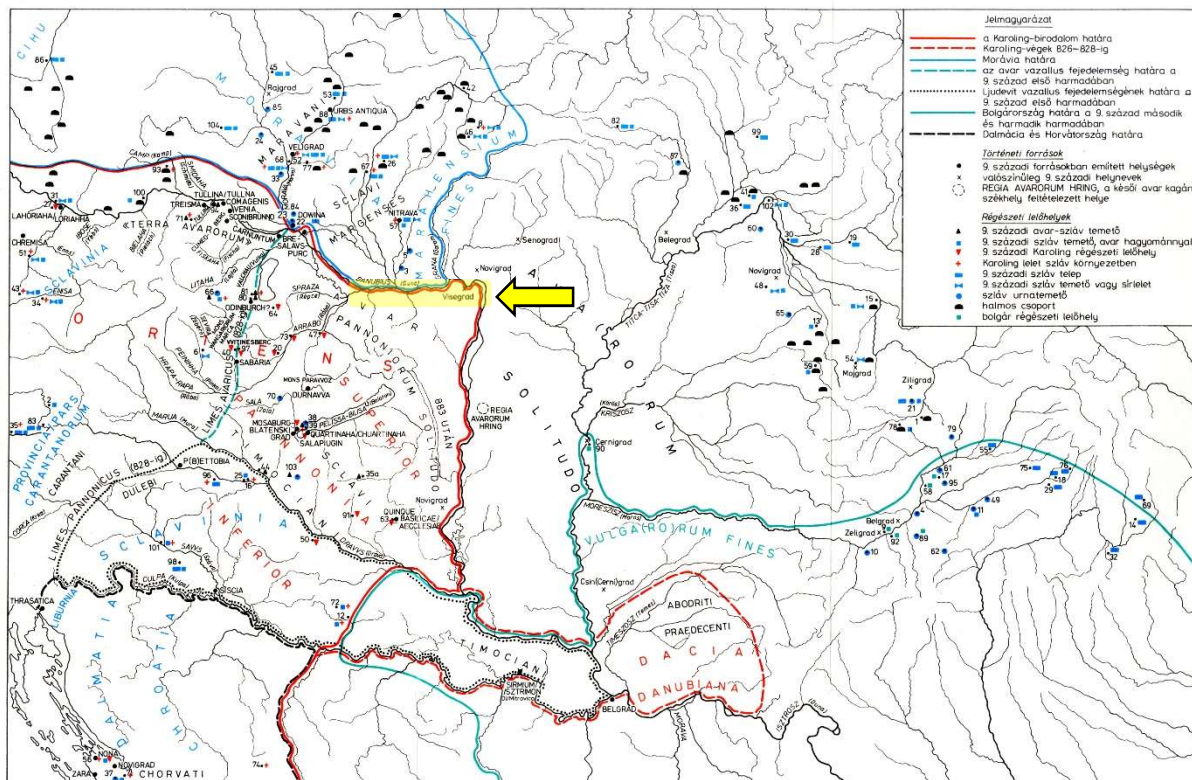
⁵⁴⁸ Bóna 1984, 26. térkép.

⁵⁴⁹ Szőke 2009, 401, 3. ábra.

⁵⁵⁰ Szőke 2014a, 1. kép.

⁵⁵¹ Nem feledkezhettünk meg természetes a néhány kivételes esztergomi lelőhelyről, amiről tudomásunk van. Ezek: Esztergom-8/6. lh., Hévíz, Bajcsy-Zsilinszky út 26., Karoling sarkantyúlelet (MRT 5., 159, 414. oldal, 40. tábla 11.), Esztergom-8/3. lh., Királyi város, Mártírok útja 17. lelőhely Karoling kori depotelete (lándzsa) (MRT 5. 127. oldal, 417, 43. tábla 1-7.), Esztergom-8/**. lh., szórvány, Karoling kori sarkantyú és kengyel (MRT 5. , 414. oldal, 40. tábla 15-16.); illetve: Hajnal 2003.

⁵⁵² Bóna 1984, 26. térkép.

26. térkép. A 9. századi Kárpát-medence a történeti források és a régészeti lelőhelyek alapján

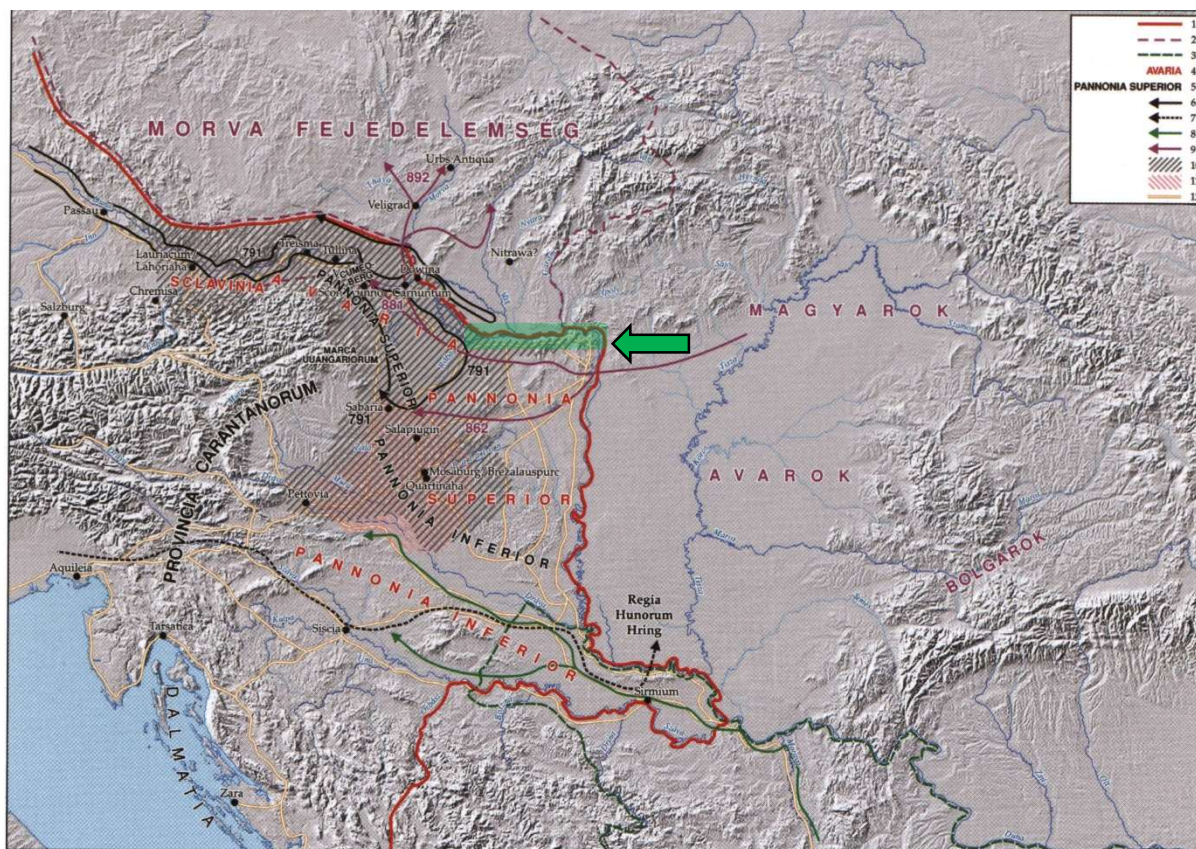
Régészeti lelőhelyek	14 Cernat/Kendi-Cernaton □	36 Karsa □	60 Nyitra □	82 Spilak Tomalovec/Štepanjani □	A történeti forrásokban szereplő helység- és domborzati nevek mai elnevezése	SCONBRUNN/Schönbrunn
Jelmagyarázat	15 Csábrás/Sábrás >= □	37 Kál □	61 Ocsa/Moravici/Moravici □	83 St. Peter bei Gudenstett □		SIRMUM/SZIRMOND/Moravica
lelőhely griffis-indis leletel	16 Cukorfas +	38 Keszthely □	62 Ocsa/Silvula/Vilakva □	84 Supera/Somfolya □		SISTIA/Sisk/Sisk
lelőhely Karoling leletel	17 Csúcs/Čepce □	39 Keszthely-Felsőpróta + ▲	63 Pecs-Magyarvár □	85 Sárköz □		THIRSATIA/Temesvár
	18 Csúcs/Čepce □	40 Kézdivásárhely □	64 Pénzes □	86 Sarka □		TULLINA/TULLNA/Tulla
	19 Csúcs/Čepce □	41 Kézdivásárhely □	65 Pénzes □	87 Sárospatak/Kassa-Zacher □		URBS ANTIQUA/Szent Máté
	20 Csúcs/Čepce □	42 Kézdivásárhely □	66 Pénzes □	88 Szent Máté □		VELIGRAD/Málóc
	21 Dabóc/Dabóc □	43 Kézdivásárhely □	67 Pénzes □	89 Szent Máté □		VENIA/Wien/Bécs
	22 Dabóc/Dabóc □	44 Kézdivásárhely □	68 Pénzes □	90 Szent Máté □		VITINISBERG/Vid hegy
	23 Dabóc/Dabóc □	45 Kézdivásárhely □	69 Pénzes □	91 Szent Máté □		DOWNA/Devin/Devín
	24 Dabóc/Dabóc □	46 Kézdivásárhely □	70 Pénzes □	92 Tárkány/Mosonmaglód □		DURNAYA/Toma
	25 Dabóc/Dabóc □	47 Kézdivásárhely □	71 Pénzes □	93 Thana + □		LAHORAHALLA/LORAHALLA/Lorch-Ems
	26 Dabóc/Dabóc □	48 Kézdivásárhely □	72 Pénzes □	94 Tulla □		MONS PARAVVIZ/Szent Máté
	27 Dabóc/Dabóc □	49 Kézdivásárhely □	73 Pénzes □	95 Tulla □		MONS WANGARORUM/MARCA/Kácsi-hegység
	28 Dabóc/Dabóc □	50 Kézdivásárhely □	74 Pénzes □	96 Váradi/Várad-Várhegy + □		MOSABURG-BLATENSKI GRAD/Zalavár
	29 Dabóc/Dabóc □	51 Kézdivásárhely □	75 Pénzes □	97 Váradi □		NITRAVA/Nitra/Nyitra
	30 Dabóc/Dabóc □	52 Kézdivásárhely □	76 Pénzes □	98 Váradi □		NONA/Ná
	31 Dabóc/Dabóc □	53 Kézdivásárhely □	77 Pénzes □	99 Váradi □		NOVIGRAD
	32 Dabóc/Dabóc □	54 Kézdivásárhely □	78 Pénzes □	100 Váradi □		ODENBURCH/Odenburg/Sopron
	33 Dabóc/Dabóc □	55 Kézdivásárhely □	79 Pénzes □	101 Záhony □		PRIETTORIA/Pog Petrus
	34 Dabóc/Dabóc □	56 Kézdivásárhely □	80 Pénzes □	102 Záhony □		QUARTINAHACH/ARTINAHACH
	35 Dabóc/Dabóc □	57 Kézdivásárhely □	81 Pénzes □	103 Záhony □		QUINQUE BASILICAE/ACCLESIAE/Pécs
		58 Kézdivásárhely □	82 Pénzes □	104 Záhony □		SABARIA/Sárbóhely
		59 Kézdivásárhely □	83 Pénzes □			SALAPUGIN/Zalaújhely

VII. 6. ábra: A 9. századi Kárpát-medence a történeti források és a régészeti lelőhelyek alapján. Bóna 1984, 26. térkép. Citromsárga nyíllal jelölve a kutatott terület

3 Pannonien, politische und kirchliche Verwaltung nach 828. Gelb = Grafschaft Mosaburg; Orange = Grafschaft Savaria; Hellbeige = Siedlungsgebiet der späten Awaren, erschlossen auf Grund der Gräberfelder; Missionssprengel Passau: schräge Linien nach rechts; Missionssprengel Salzburg: schräge Linien nach links; Missionssprengel Aquileia: senkrechtes Gitter.

VII. 7. ábra: Pannonia politikai és egyházi adminisztráció 828 után. Szőke 2009, 401, 3. ábra. Kékkel jelölve a kutatott terület

1. KÉP ■ A Kárpát-medence a 8–9. század fordulóján és a 9. század első évtizedeiben
- 1. A Karoling Birodalom határa ■ 2. A Morva Fejedelemség határa ■ 3. A Dunai Bolgár Fejedelemség határa 828 után
 - 4. A Karoling-közigazgatás, kb. 800–828 ■ 5. A Karoling-közigazgatás 828 után ■ 6. Nagy Károly 791. évi hadjárata
 - 7. Erik friauli őrgóf avar hadjáratai (795–797) ■ 8. Bolgár hadjáratok (827–829) ■ 9. Korai magyar hadjáratok (862, 881, 892, 894) ■ 10. Keleti frank régészeti emlékek elterjedési területe ■ 11. Mosaburg grófság törzsterülete és vonzáskörzete ■ 12. Római út

VII. 8. ábra: A Kárpát-medence a 8-9. század fordulóján és a 9. század első évtizedeiben. Szőke 2014a, 1. kép. Zölddel jelölve a kutatott terület

A Dunántúl észak-magyarországi peremén a jelölt korszakban a természetföldrajzi adottságok, egyrészt a Duna, egyszerre ad lehetőséget az elhatárolódásra, ugyanakkor jelent kommunikációs csatornát is. Másrészt, míg a Kisalföld északi s déli részét csak a folyó és a Csallóköz árterese tagolja, addig a Dunakanyarnál a Visegrádi hegység ütközik a környező síkvidéki régiókkal.⁵⁵³ A természetföldrajzi mellett e régióban nagy hangsúly van az egyébként máig vitatott⁵⁵⁴ politikai tagolódáson a 9. században. A Duna eredetileg az antikizáló hagyománynak megfelelően, a római limes mintájára, a Karoling Pannonia provinciának, mint magának a határtartománynak határa lehetett. Régióink 828-ig Avariától keletre egy provincia részeként, 828-tól pedig talán a Rába-Duna összefolyásánál húzódó határtól/legalábbis közvetlenül frank irányítás alatt álló övezettől, így talán Pannonia Superioriától keletre. A közigazgatási mezsgye voltának tisztázatlanságával együtt, eddigi megfigyeléseink alapján a régió régészeti adta lehetősége mentén sokkal összetettebb kérdés tárul elénk annak kulturális vonatkozásait tekintve, mint amiről egy biztosan adatolható közigazgatási határ számot adhatna.

A témával talán azért is fontos foglalkozni, hogy egyszer majd érdemben reagálni tudjunk a térségnek azon 9. századi politikai és etnikai viszonyait skiccelő térképeire is, amelyek pedig a

⁵⁵³ Sokat hallott közhely, hogy a szláv lakosság a megtelepedés helyének kiválasztásánál a dombos-erdős vidékeket preferálta. Pl.: a dél-dunántúli szláv lakosság kapcsán említi: Bóna 1984, 350.

⁵⁵⁴ Szenthe Gergely tanulmányában ezt a kérdést boncolgatja: Szenthe 2007, 21-25.

grófság. Steinhübel elmélete szerint a 827-828-as eseményeket átvészelő Etgar egykori területét, melyről több évtizeden át hallgatnak a források, később Rasztiszláv fejedelem (846-870) elfoglalta, így csatolva azt „Nagymoráviához”.⁵⁶⁰ A teória szerint a kiterjesztett terület a Dunántúl északkeleti negyedét takarta. (VII. 9. ábra)

Érdeemes megtekinteni a legutóbb megfogalmazott, józan summázatot a témában a szlovák fiatal kutatógeneráció egyik tagjától (VII. 10. ábra), aki a régészeti adatokra alapozva próbálja a nyitrai terület határait felvázolni.⁵⁶¹

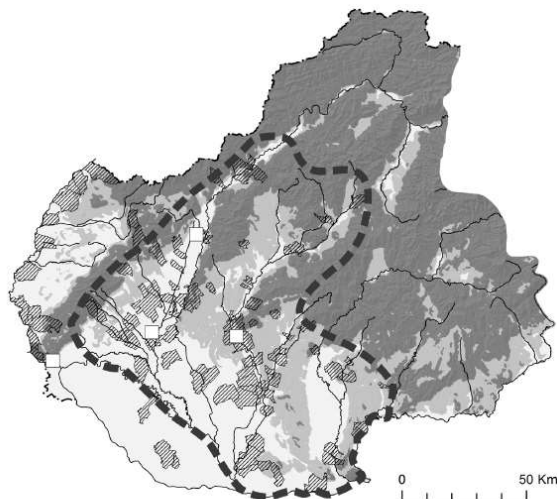

Fig. 3: Territorial scope of the Great Moravian territory of Nitra. Borders are marked with a thick broken line. Cadastral territories with evidence of flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type are hatched, while the localisation of castle towns are marked with white squares.

VII. 10. ábra: Nyitra és hatáskörzetének morva területi kiterjedése. König 2017, Fig. 3.

A csehországi szakirodalom sokat idézett szerzőire utalva láthatjuk, hogy a morva „proto-állam” terjeszkedését, nagyobb területeknek ideiglenesen akár kontroll alatt tartását a 9. század második felében feltételezik nyugat-északnyugat irányba a Cseh-medencében, kelet-délkelet irányban a mai Szlovákia, de akár Észak-Magyarország területén is. (VII. 11-13. ábra) Általános elképzelés, miszerint Szvatopluk idejére (870-894) a birodalom még nagyobb területre terjedhetett ki (egyes térképek szerint többek között a teljes Dunántúlt elfoglalva).

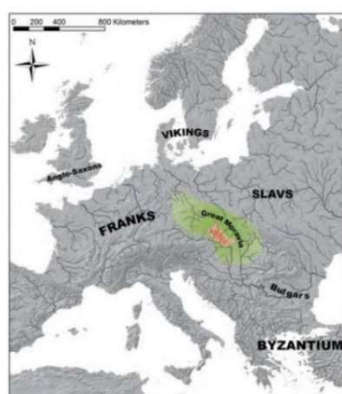

Fig. 1 Territory of Great Moravia in the second half of 9th century AD: Red – core area. – Green – temporary controlled areas. – (Map J. Macháček).

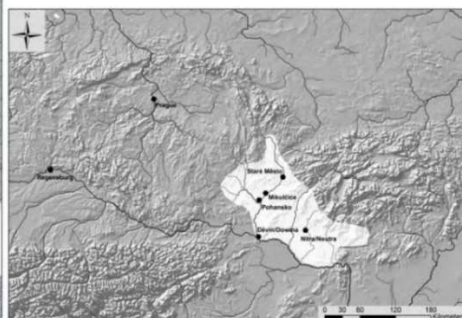
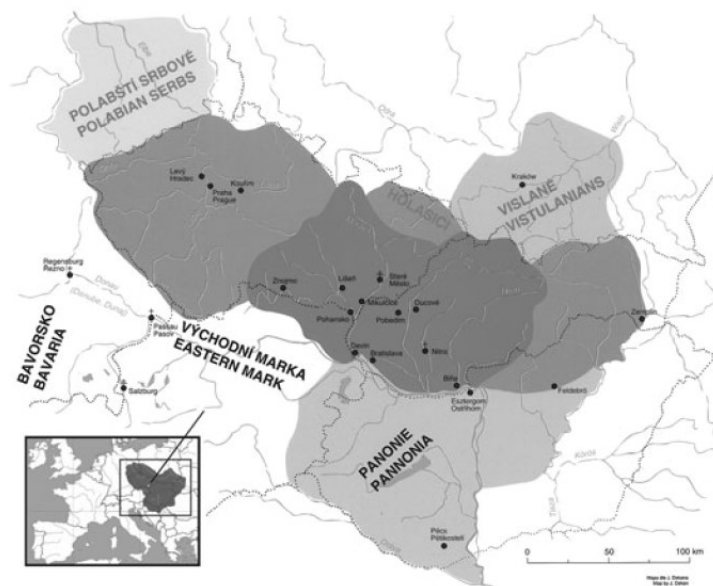

Fig. 2 Core area of Great Moravia with main central places (9th century AD). – (Map J. Macháček).

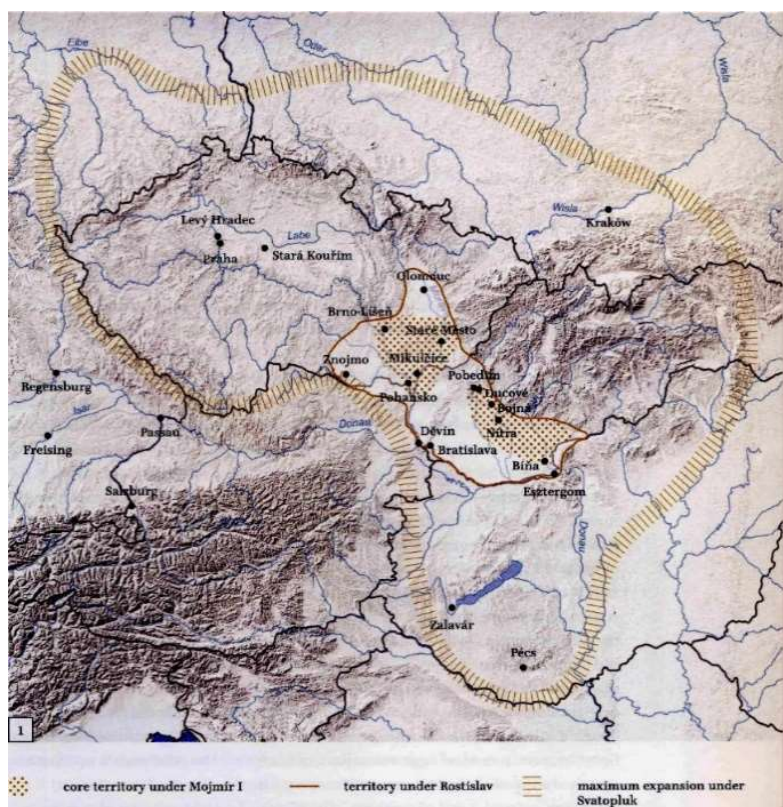
VII. 11. ábra: A morva proto-állam területi kiterjedése a 9. század második felében. Magterület és ideiglenesen ellenőrzött terület. Macháček 2013, Fig. 1-2.

⁵⁶⁰ Steinhübel 1995a, 98.

⁵⁶¹ König 2017.

VII. 12. ábra: A csehországi szakirodalomban sokszor hivatkozott térkép a morva proto-állam elterjedéséről. Vavřínek - Sláma 1996.

VII. 13. ábra: A morva proto-állam területi kiterjedése. Polaček 2018, 133.

Érvelésünk önmagában negatív lehet, ha ezen térképeknek a magyarországi területekről tett megállapításait nem fogadjuk el, de tény, hogy nem ismerünk releváns adatot a hazai régészeti kutatásban, ami a térképek sugallta viszonyokra utalna (az idézett szerzők pedig többnyire nem ismerik a terület 9. századát: mi magunk is alig). E sorok írója szerint ezekre az elképzelésekre egyértelműen se pro, se contra érvek nem hozhatók fel valójában, s a bizonytalanságot fokozza, hogy a különböző, főként rövidebb, maximum néhány évtizedre kiható *feltételezett* politikatörténeti

események egyáltalán nem kellett, hogy komoly etnikai mozgással és az anyagi kultúra markáns változásával járjanak – azaz régészetileg mindez nem is feltétlenül volna kimutatható.⁵⁶²

⁵⁶² Az első bolgár állam régészeti vonatkozásairól lásd: Takács 2016.

VII. 2. HATÁR VAGY KONTAKT ZÓNA? A RÉGÉSZETILEG VIZSGÁLHATÓ ELEMEL SZÁMBEL VÉTELE

Előzetes munkahipotézisemként merült fel, hogy a Dunántúl északi-északkeleti pereme a 9. században ún. kontakt zóna funkciót tölthetett be. Tekintve esetünkben a történeti körülményeket és a térképezhető régészeti adatokat, az Avar Kaganátus idején ez a határ északabbra lehetett (lásd pl. a birtuális temetőket, VII. 1-3. ábra). Majd annak okán, hogy a provinciahatár és a Nyitrai Fejedelemség határa délen a Dunáig, keleten kb. a Garam folyóig terjedhetett, a sáv (vagy annak súlypontja) a korábbinál mintegy 30-50 km-rel délebbre tolódhatott. A kontakt zóna kérdése, az általános témafelvetés Közép-Európa szűkebb régiójának jelen kora középkori kutatásától sem idegen,⁵⁶³ de korszaktól függetlenül,⁵⁶⁴ a történettudományok mellett a kulturális antropológia, a néprajztudomány és a nyelvészet általános nagy kérdésfelvetéseinek egyike.

A fogalmat eredetileg Mary Louise Pratt nyelvész alkotta meg, rövid definíciója: „*areas in which two or more cultures communicate and negotiate shared histories and power relations*”, illetve tovább magyarázza: „*social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power, such as colonialism, slavery, or their aftermaths as they are lived out in many parts of the world today.*”⁵⁶⁵ A kontakt zóna tárgykörébe Pratt Fernando Ortiz néprajztudós 1940-es években alkotott fogalmát, az ún. transzkulturációt is bevonta. Utóbbit a kulturális antropológiában használatos akkulturáció helyett vezette be, arra a modellre alkalmazva, mikor tartósan együtt élő kultúrák kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra, tehát a kulturális folyamatokban, hatásokban kétoldalúság figyelhető meg.⁵⁶⁶

A kulturális határsávok, kontaktzónák vizsgálatát a modernkori társadalmon számos aspektuson keresztül vizsgálni lehet.⁵⁶⁷ Egyrészt a tájak sokrétűen karakterizálhatóak: a jellegzetes tárgyi kultúra, kézművesség, gazdasági élet, belső és külső kapcsolatrendszer feltérképezése segítségével. A táji elkülönülés fontos tényezője a sajátos tájnevek használata, a rendi, jogi, adminisztratív különállás, a közös eredettudat, a felekezeti és az etnikai hovatartozás, a specifikus viselet, építészet, életmód stb.⁵⁶⁸ A kultúra térbeli tagolódását alapvetően befolyásolják a természeti (ökológiai), domborzati és vízrajzi tényezők hatása is, de a városok, közlekedési folyosók, a különböző társadalmi rétegek arányának, jelenlétének vagy hiányának, valamint a közigazgatási egységek, vallási és szubjektív (lélektani) tényezők szerepét is a kultúra térbeli alakulásában.⁵⁶⁹ A karakterizálás módszertanát követte a néprajztudományban a zonalitás kérdésének behatóbb vizsgálata: a leegyszerűsített elkülönülés-modell ellenében az integráció és a differenciálódás szintén folyamatosan hat, szüntelenül alakítja egy-egy népcsoport kultúrájának területi szerkezetét

⁵⁶³ A kutatási téma nem új: a kora középkori kontaktzóna kérdése a szomszédos területek korszakos kutatóit is foglalkoztatja (lásd a 2015-2017 közt folytatott cseh-osztrák projektet Stefan Eichert és Jiří Macháček vezetésével. A I 1911-G21. számú Frontier, Contact Zone or No Man's Land? The Morava-Thaya Region from the Early to the High Middle Ages c. projektről van szó.). Másrészt egy szlovák-magyar nemzetközi projekt (VEGA - 1/0897/12 "10. századi kontaktus zónából származó populáció archeogenetikai vizsgálata/ Archeogenetický výskum kontaktnej zóny z 10. storočia na Slovensku") fontos a téma szempontjából: a nyugat-szlovákiai régióban hasonló kérdésfelvetés ill. vizsgálat archeogenetikai szempontból már megtörtént, a honfoglalás utáni morva-magyar asszimiláció kérdésében történt mintavételezés és genetikai elemzés Nyitra-Sindolka 10-11. századi temetőjének embertani anyagán. A projekt vezetői: prof. dr. Mária Bauarová (Konstantín Filozófus Egyetem), dr. Nagy Melinda (Selye János Egyetem). A projektben dolgozó munkatársak: Csáky Veronika (Konstantín Filozófus Egyetem), Mende Balázs Gusztáv, Csősz Aranka (MTA BTK Régészeti Intézet).

⁵⁶⁴ Többek között a neolitikum kutatásában lsd.: Jakucs et al. 2016, a 'kulturális kombinálódásról' különböző fogalmi megközelítéseiről összefoglalóan lsd.: Jakucs et al. 2016, 325-326.

⁵⁶⁵ Pratt 1991, 33.

⁵⁶⁶ Ortiz 1995, 97-98.

⁵⁶⁷ lsd a kutatástörténeti összefoglalást: Pozsony 2012.

⁵⁶⁸ Kós et al. 1972; Kós 1976; Kós 1979.

⁵⁶⁹ Kósa 1990, 65-79.

és színességét.⁵⁷⁰ A kulturális elemek terjedésével, a táji-gazdasági szakosodás, migráció, anyagi és táplálkozási kultúra szerepének elemzésével vizsgálják a kérdést.⁵⁷¹

Látnunk kell, hogy jelen kutatás esetében a terület esetlegesen kontakt zónaként való értelmezése, mint ahogy a transzkulturáció ötlete logikus felvetés, ugyanakkor erősen hipotetikus, hisz épp csak a régió 9. századának ténye nyerhetett idáig bizonyítást (lásd az V-VI. fejezeteket).⁵⁷² A karakterizálás a négy szóban forgó lelőhely egymással sem tökéletesen azonos anyagi kultúrájának vizsgálatával a határsáv/(egyelőre előzetesen, mondhatni önkényesen megjelölt) zóna, mint a Dunántúl északi peremének 9. századi anyagi kultúrája nem jellemezhető pontosan. A szakirodalmi illetve a tanulmányutak során tett személyes kutatásokra azért is volt szükség, hogy egyelőre, jobb híján más, már karakterizált 9. századi kultúrákhoz képest meghatározást nyerhessen Visegrád, illetve a Rába-Duna összefolyásának közvetlen keleti szomszédságában elhelyezkedő mikrorégió.

A transzkulturáció fogalmához szorosan kötődik a kommunikáció hogyanja,⁵⁷³ s a régészettudomány, azon belül a telepkutatás esetében leginkább kutatható kereskedelem, technológiatranszfer és életmód kutatása. Az alábbiakban lássuk néhány szóban e szempontok vizsgálhatóságát.

Étkezési kultúra, archaeozoológiai adatok, gazdálkodás

A fazekasság produktumain keresztül vizsgálható az egykori étkezési kultúra, s ehhez kapcsolódóan akár a jellegzetes életmód, gazdasági stratégia is.

Példaként hozható a Visegrád-Várkert dűlőn talált gabonaszárításra alkalmazott agyagtepsi, amely a régiókban az avar korban ill. a 9. században ismert, egyébként ritka edénytípus. Térbeli elterjedését tekintve egy részük Északkelet-Magyarországról, pl. Szabolcsból,⁵⁷⁴ vagy a Bodrogtöbzből származik,⁵⁷⁵ korábbi álláspont szerint a szláv anyagi kultúra részeként értelmezték a leletípust. Mindazonáltal éppúgy, mint egyéb, életmódra utaló edénytípusok, használatából ma már nem elsősorban etnikumra, mint preferált (nem nagyállattartó gazdálkodást folytató, hanem letelepedett) gazdálkodásra, étrendre, tehát mélyen gyökerező kulturális hagyományokra következtetünk (mely, tegyük hozzá, gyakori lelet a nyugati szláv területeken).⁵⁷⁶ De ugyanitt említhetjük a sütőharangok kérdését, melyre az itt felvázolt lelőhelyek közül a ménfőcsanaki 9. századi telepről összesen két leletet említhetők.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Kós 1993.

⁵⁷¹ Paládi-Kovács 2003.

⁵⁷² A folyamat megelőzhette a későbbi, 10. század folyamán végbemenő akkulturációt, amely a 11. századra egy sokkal egységesebb anyagi kultúrát szült.

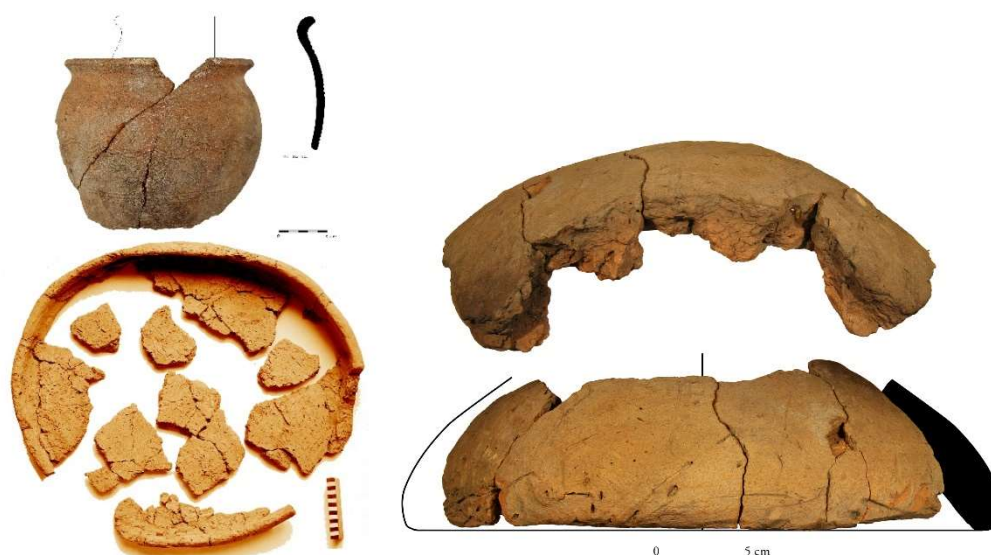
⁵⁷³ Freund 2007.

⁵⁷⁴ Simonova 2008. ellenőrizni

⁵⁷⁵ Pintér-Nagy – Wolf 2017.

⁵⁷⁶ Itt kell megemlítsük azt az újonnan megfogalmazott álláspontot, ami épp az agyagtepsik kapcsán született: a szerző az elit lakomáihoz, ünnepi eseményeihez köti az edénytípus, mint kenyérsütő alkalmatosság megjelenését (6-7. századi agyagtepsik kapcsán): Curta 2017.

⁵⁷⁷ Ennek kulturális (Mediterrán) vonatkozásairól: Vida 2016. A ménfőcsanaki leletek a – talán legáltalánosabb – IV B csoportba sorolhatóak: Vida 2016, 363, Abb. 1.

VII. 14. ábra: 1. 9. századi gabonaszárító agyagtepsi és főzőfazék Visegrád-Várkert dűlő lelőhelyről, 2. 9. századi sütőharang Ménfőcsanak-Szeles dűlőről

De a téma kapcsán érdekes a Kárpát-medencében karakteres edénytípus, a kézikorongolt bogrács kivételes előfordulása is, Csehországban. A bogrács a nagyállattartó közösségek jellegzetes edénytípusa – amelyet húsétel (pörkölt) szabad tűzön való készítése alkalmaztak – izoláltan, úgy tűnik, más kulturális régiókban is megjelenik.⁵⁷⁸ (De ahogy fentebb tapasztaltuk, előfordulása a Kárpát-medencében is mozaikos.)

A kerámiaanyagon keresztül vizsgálható gasztronómia és életmódbeli preferencia azonban egyéb módon is kutatható, itt kell kiemelni a házi- illetve vadállatok csontjainak mennyiségi eloszlását egy-egy lelőhely esetében. Kivétel kivétel Kárpát-medencei viszonylatban a visegrádi illetve a bácsai nyílt telep, ahol az általános, a nagyállattartó közösségekre jellemző szarvasmarha-dominanciával szemben a sertés fordul elő leggyakrabban, ill. az átlagosnál nagyobb arányban tűnik fel (ahogy azt a lelőhelyek feldolgozásánál már többször is hangsúlyoztam). Érdekes megjegyezni ehelyütt, hogy a kifejezett mintázat jellegzetes a nyugati szláv területeken elhelyezkedő kora középkori lelőhely esetében.⁵⁷⁹

A sertéstartáshoz köti a szakirodalom egy ritka objektumtípusnak, a sertések hizlalására kialakított putriistállónak/földólnak a használatát, mely némely esetben ismeretes a Karoling Pannónia területén (Nagykanizsa-Inkey sírkápolna,⁵⁸⁰ Vát,⁵⁸¹ Sopronkőhida⁵⁸² lelőhelyeken), és a nyugati szláv területeken gyakran előfordul.⁵⁸³ A sírgödör méretű és alakú, viszonylag sekély gödrök egyik példája Bácsa-Szent Viden került elő, s amennyiben jó az azonosítás (bár az összefüggés bizonytalan), akkor Visegrád-Sibrik dombról is számolhatunk vele. (VII. 15. ábra)

⁵⁷⁸ Profantová 2010, 305, fig. 9.

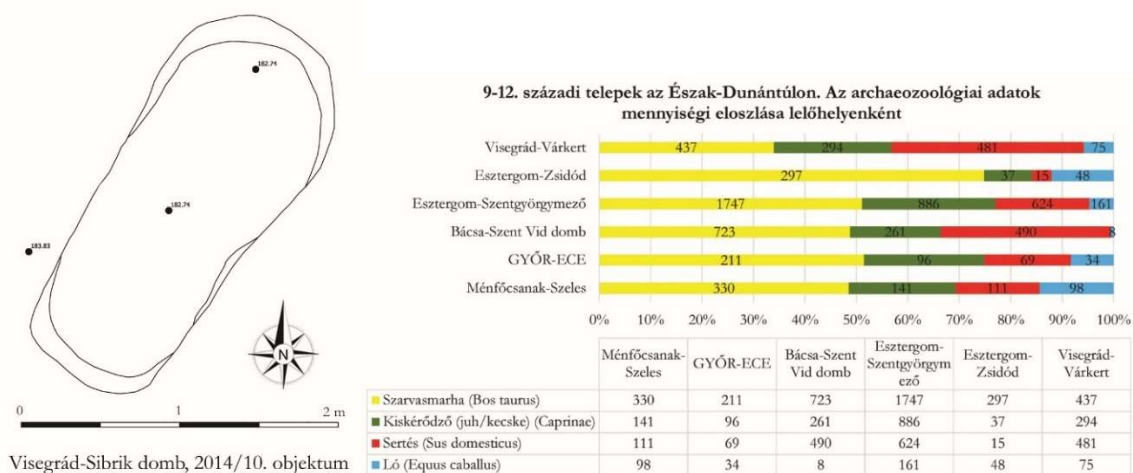
⁵⁷⁹ Lásd a dél-morvaországi 9. századi központok adatait: Macháček 2010, 438, Diagram 128., németországi nyugati szláv telepek archaeozoológiájáról: Prilloff 1994.

⁵⁸⁰ Szőke 1992c, 135.

⁵⁸¹ Skriba 2010 230, 4. kép 3: 81. objektum.

⁵⁸² Tomka 1998 47, 78, 10. ábra: 1972/3. gödör.

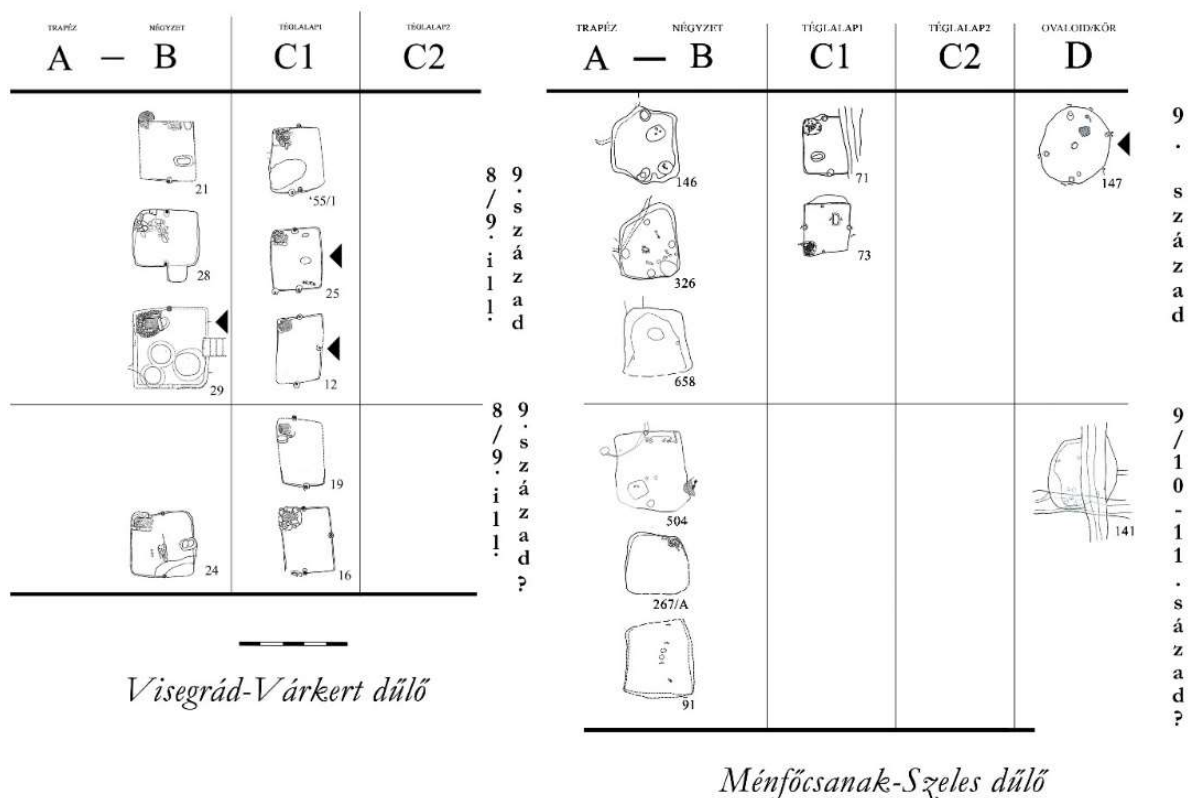
⁵⁸³ Milo 2014, 113-117, 116, Abb. 49.

VII. 15. ábra: Bal: Sertéstartáshoz kapcsolható (?) „sírgödör alakú” objektum. Jobb: Észak-Dunántúli 9-12. századi telepek archaeozoológiai adatai.

Építészet

Az anyagi kultúrát leíró elemek közül a házikéramia mellett a másik rendkívül homogén, területi sajátosságokat még olyannyira sem mutató elem az épített örökség maradványa.

VII. 16. ábra: 8. század végi – 9. századi házak klasszifikációja, Visegrád-Várkert dűlő és Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyeken. (A-B: trapezoid-négyzet, C1-C2: téglalap, D: ovaloid-kör alaprajzzal)

A feldolgozott lelőhelyeken megfigyelhető építmények (VII. 16. ábra: részben lakóházak, részben egyéb funkciójú, főzőberendezés nélküli épületek) a legáltalánosabb, hozzávetőlegesen négyzetes vagy téglalap alaprajzú veremházak fő csoportjába sorolhatóak, melyek térben és időben nem körvonalazhatóak pontosabban. Egy kivételtől eltekintve (a ménfőcsanaki kör alakú kunyhó,

melynek a Kárpát-medencei területekről is tudunk párhuzamát⁵⁸⁴) több olyan specifikus épülettípus, melyet Šalkovský Közép- és Kelet-Európát érintő gyűjtésében felsorol (azaz: a nem négyzetes alaprajzú veremházak ill. félig földbemélyített házak: hosszúkás, ovaloid-vese alakú ill. kör alakú alaprajzzal) területünkön nem jelenik meg.⁵⁸⁵ (Hozzá kell tegyük: a hosszúkás objektumtípus Magyarország különböző pontjain dokumentálására került (VII. 17. ábra): kevésbé meglepő módon: Nagyrécsén és Gergelyugornynán; ill. Szentesen)⁵⁸⁶

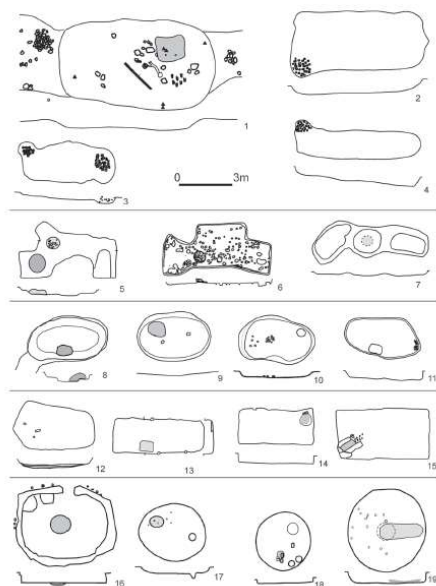
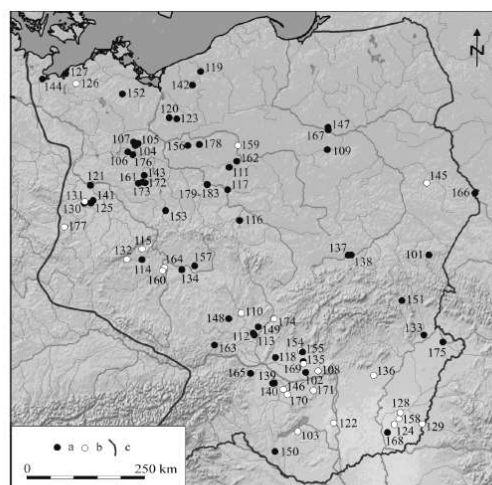

Abb. 4. Typologisches Schema der "nichtquadratischen" Grubenhäuser und "Halbgrubenhäuser" (langrechteckig, oval-nierenförmig, kreisförmig). 1 – Wildberg; 2, 4 – Sternberger Burg, Objekte 2, 3; 3 – Berlin-Mahrsalm 3, Objekt 989; 5 – Komariv, Objekt 4; 6 – Dunajváros, Objekt 27; 7 – Blatné Remety, Objekt 171; 8 – Komariv, Objekt 5; 9 – Parčovany, Objekt 11; 10 – Spišské Tomášovo, Objekt 87; 11 – Vášárosmány, Objekt 11; 12 – Podgorica; 13 – Zlazeve; 14 – Durankulak; 15 – Garvan, Objekt 26; 16 – Durankulak, Objekt 30; 17 – Kraków-Nova Huta-Mogila, Objekt 170/57; 18 – Bajč-Vlkanovo, Objekt 11; 19 – Grodzisko Dolne, Objekt 11.
Fig. 4. Typological scheme of "non-square-shaped" pit houses and "semi-pit houses" (longitudinal, oval-kidney-shaped, round). 1 – Wildberg; 2, 4 – Sternberger Burg, structure 2, 3; 3 – Berlin-Mahrsalm 3, structure 989; 5 – Komariv, structure 4; 6 – Dunajváros, structure 27; 7 – Blatné Remety, structure 171; 8 – Komariv, structure 5; 9 – Parčovany, structure 11; 10 – Spišské Tomášovo, structure 87; 11 – Vášárosmány, structure 11; 12 – Podgorica; 13 – Zlazeve; 14 – Durankulak; 15 – Garvan, structure 26; 16 – Durankulak, structure 30; 17 – Kraków-Nova Huta-Mogila, structure 170/57; 18 – Bajč-Vlkanovo, structure 11; 19 – Grodzisko Dolne, structure 11.

Karte 8. Länglich-ovale Gruben auf den bearbeiteten Siedlungsplätzen des östlichen Mitteleuropas. a. Siedlungen mit länglich-ovalen Gruben; b. Siedlungen ohne länglich-ovale Gruben; c. Grenzen des Arbeitsgebietes.

VII. 17. ábra: Bal: A nem négyzetes gödrű veremházak és félig földbe mélyített veremházak tipológiai témája (Šalkovský 2011, 283, Abb. 4.). Jobb: A hosszúkás-ovaloid gödrű házak megjelenése és hiánya egyes lelőhelyeken: Milo 2014, 55, Kárte 8. Jobb: Milo 2014, 55, Kárte 8. (fekete pötty: igen, fehér pötty: nem)

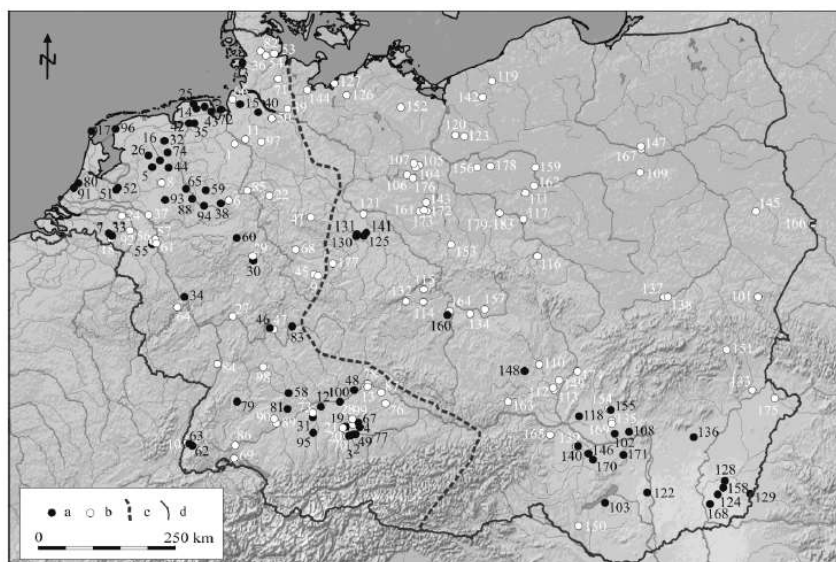
Ugyanitt kell röviden kitérni egy szembetűnő jelenségre, melyre kelet- és nyugat-európai összehasonlításban derült fény: Peter Milo monográfiájában térképezte a különböző lineáris struktúrák (árkok, kerítések) megjelenését ill. hiányát kora középkori telepeken (VII. 18. ábra). Az árkok gyakori Kárpát-medencei megjelenésével szemben feltűnő a nyugati szláv területeken azok kivételes, ritka megjelenése. (A szerző a jelenségnek egyébként etnikai különbözőséget tulajdonít.⁵⁸⁷) A disszertációban feldolgozott terület szempontjából ez azért fontos, mert a nagyobb területen feltárt és jól kezelt visegrád-várkert dűlői településen, azaz a sibriki központ suburbiumában már a kutatás kezdetén feltűnő volt a településkép kapcsán az akkor még csak az Alföldről ismeretes árkok teljes hiánya. A kisalföldi lelőhelyek kapcsán sajnos biztos besorolást e téren nem tehetünk: a bácsai feltárás igen kis területet érintett ahhoz, hogy megállapítsuk, volt-e esetleg vízvezető, elkerítő stb. árok a településen, a ménfőcsanakai 9. századi telepen pedig az árkok keltezése volt a legkevésbé megbízható – még ha sejtjük is, hogy többségük a kora Árpád-kori falu belterületét tagolhatta.

⁵⁸⁴ Šabján – Takács 2002, 106-107, további irodalommal.

⁵⁸⁵ Šalkovský 2011, 283, Abb. 4. Rekonstrukcióik: Šalkovský 2011, 288, Abb. 9.

⁵⁸⁶ Milo 2014, 55, Kárte 8.

⁵⁸⁷ Milo 2014, 153, Kárte 14.

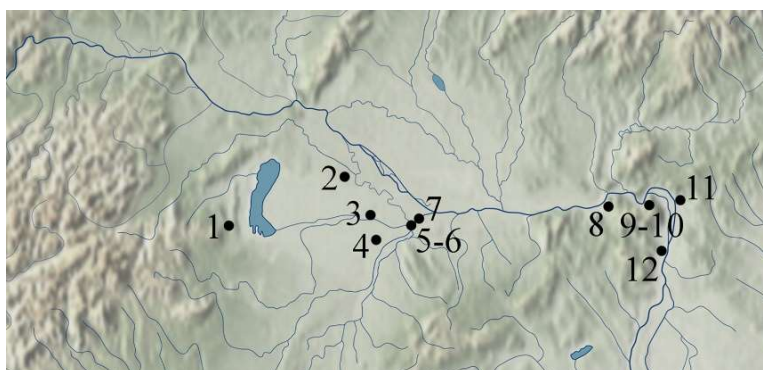

Karte 14. Lineare Strukturen auf den bearbeiteten Siedlungsplätzen. a. Siedlungen mit linearen Strukturen; b. Siedlungen ohne lineare Strukturen; c. slawisch-germanische Siedlungsgrenze; d. Grenzen des Arbeitsgebiets.

VII. 18. ábra Linerális struktúrák (árkok) megjelenése és hiánya egyes lelőhelyeken: Milo 2014, 153, Karte 14. (fekete pötty: igen, fehér pötty: nem)

Kereskedelem

Az Észak-Dunántúl és a tőle északra-északnyugatra elhelyezkedő régió közt a kora középkorban szórványos adatok állnak rendelkezésre, amelyek a kereskedelemre utalnak. Egyértelmű exportnak minősíthető a kivételes leletegyüttes a bácsai lelőhelyről, ahol jellegzetes 9. századi fizetőeszköz (ún. vasrúdlet) került elő, s amely a kutatásom új irányát a vizsgálat kezdetén kijelölte (lásd VI. 2. fejezet). A másik fontosnak ígérkező leletcsoport a grafittal soványított kerámiaáru (VII. 19. ábra), amely, tekintve nyersanyagát, egyértelműen távolsági kommunikáció útján, nagyobb tömegben pedig kereskedelemmel juthatott vidékünkre, s melyről alább szólok majd.

VII. 19. ábra: A távolsági kereskedelem nyomai a duna észak-magyarországi szakaszán. 9. századi illetve 10-11. századi grafitos kerámia elterjedése.

Technológia- és tudástranszfer

Mint az egyes régiók, közösségek közti kommunikáció, kontaktus bizonyítékával, egy feltehetően sokkal mélyebben gyökerező, „látens” faktorról is számolnunk kell, a technológiatranszferrel.⁵⁸⁸ Tekintve, hogy nem csupán maga a kézműves produktum érkezhett más régiókból egy adott

⁵⁸⁸ Lehetséges interpretációk fogalmazódtak meg bizonyos kelet-ausztriai 8-9. századi lelőhelyek kerámiájának archaometriai elemzésével, az avar és a „nem avar” anyagi kultúrához sorolható lelőhelyek összefüggésében: Herold. 2015.

területre, de akár egy idegen területről érkező kézműves is tevékenykedhetett a vizsgált lelőhelyeken, ill. bármely, más régióban történt tapasztalatcsere útján érkezhettek a tudás, amelynek nyomáról a leletek tanúskodhatnak.

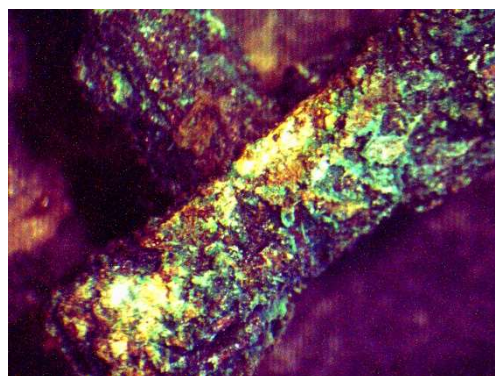
Egy-egy részletmegoldás átvétele, a helyitől eltérő eszközök használata, új technológiák, innováció megjelenése mind a kontaktusnak egy kevésbé látványos, viszont annál mélyebbre üledő formája. Az, hogy a technológiatranszfer mennyire fogható meg egy tárgy vizsgálatakor, az adott két régióból származó (kézműves)közösségek kapcsolatának intenzitásától függ. Az intenzitás spektruma pedig a piacokon való alkalmi találkozásoktól két nép együttéléséig, majd összeolvadásáig terjedhet.⁵⁸⁹

VII. 20. ábra: 9-11. századi, Kelet-Közép- és Délkelet-Európában használt tipikus munkaeszköz: az ún. batyuformájú öntőtégely. (Visegrád-Sibrik domb, 2017/79. objektum)

Metallurgia

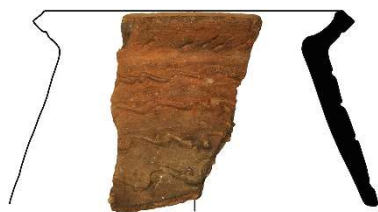
A fémmegmunkálás, például az ötvöstechnológiák vizsgálatával kiemelkedő jelentőségű technika- és kultúrtörténeti kérdésekbe nyerhetünk betekintést. Megismerhetővé válik a fémművesek, a kor követelményeinek megfelelően alkalmazott ökonómiai alapelveit, valamint fényt deríthetünk a tárgyalt település történeti kapcsolatrendszerére.

A 2017 nyarán Visegrádon előkerült ötvöskemence remek alapot nyújthat mindehhez. A kemencéből előkerült speciális tégelyek (ún. batyualakú tégelyek, VII. 20. ábra) a régészeti kutatásban eddig csak izoláltan, mind gazdasági, mind a fémművesség tekintetében kiemelt fontosságú bolgár, cseh, morva illetve viking központokból (ld. Preslav, Prága-Vyšehrad, Mikulčice, Helgö stb.) ismertek a korszakból. A visegrádi darabok ezért kulcsfontosságúak az interregionális kapcsolatrendszer kirajzolásában.

VII. 21. ábra: Mikroszkópos felvétel egy beolvasztásra szánt aranyozott bronz kisletről. (Felvétel: Grósz Zsuzsanna)

Fazekasság

VII. 22. ábra: A "helyitől idegen" peremkiképzés Bácsa-Szent Vid domb lelőhelyéről.

A nyugat-szlovákiai és morvaországi területek anyagi kultúrájának markáns részét kitevő kerámiaanyag néhány olyan jellegzetes elemére utalok ehelyütt, amely az általános, régiókon átívelő, és akár két-háromszáz éven át jellemző markereken túlmutat.

A jellegzetes grafitos soványítóanyag mellett kiemelhető néhány formai jellemző, amely régióinkban kivételként, a nyugati szláv területeken azonban általánosan jellemző. Gondolhatunk itt egy-egy jellegzetes edény-, vagy peremformára, díszítéstípusra,

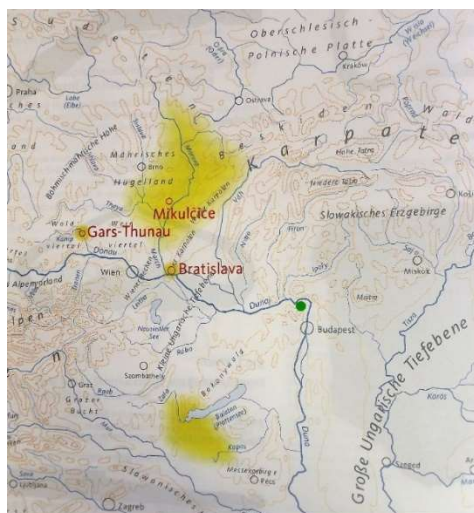
⁵⁸⁹ Gelbert 2001, 84-87. A technológiatranszfer és a technológia kutatása általános és fontos irány az ötvösség kutatásában is: pl. Szenthe 2016, Schwarcz 2018.

amelyekre ez a megállapítás érvényes.

Az alábbiakban a lelőhelyfeldolgozások során már taglalt s a fentiekben röviden felsorolt témákon felül a régiók kerámiájának összehasonlítására térek ki bővebben.

VII. 3. KERÁMIA

A kérdés taglalását a leletanyag legnagyobb részét képező kerámia összehasonlításával kell folytatnom. Mivel egyéb független adat segítségével jobbára meghatározhatóvá vált a dolgozatban tárgyalt lelőhelyek keltezése, ezért a kerámia összehasonlításával nem a datálást célzom meg pontosítani, mint inkább az anyagi kulturán megfigyelhető (?) kulturális-gazdasági hatásokra vagyok kíváncsi. Szem előtt tartom azt, hogy a korszak fazekasszerveződési szintjét tekintve az Avar Kaganátus bukása utáni néhány évtizedben vélhetően nem beszélhetünk tömegtermelésről, nagy távolságokba nagy tömegben szállított kerámiaáruról,⁵⁹⁰ ezért ha a leletanyagot túl közelről nézzük, követhetetlenül heterogénnek, túl távolról vizsgálva pedig gyanúsán egyformának tetszik. Egyértelmű azonban az is, hogy az általános szempontok, amelyek az életmódból, igényekből, divatból következtek, a fazekasságnak egy többé-kevésbé paralel (és nem törvényszerűen lineáris) fejlődésének lenyomatát hagyták, amely Közép-Európa régióin átívelve általánosan jellemző – és természetesen nem etnospecifikus.⁵⁹¹ Profán, mégis beszédes példa: a nyugati szláv területeken jellemző s 99 %-ban megjelenő edénytípus az 1-3 literes fazék, amely tehát a megfelelő lehetett egy átlagos család számára.⁵⁹² Ha példának okáért régióink 8-9. századi edényeinek méretét tekintjük, kb. ugyanez a tendencia érzékelhető – amelyből semmi konkrét nem következik, csupán talán a társadalom alapegységének, a családnak a nagyságára utal.

Sárga polírozott luxuserkerámia,
Herold 2007 (kiegészítve: zölddel Visegrád)

VII. 23. ábra: A 9. századi sárga polírozott luxuserkerámia elterjedési területei sárgával jelölve. (Herold 2007, 152, 8.7.1. nyomán, zölddel jelölve Visegrád.)

Ugyanakkor a 9. század elejétől számos régióban megfigyelhető újra egy általános fejlődési trend, ami a kézművesek magasabb szerveződésére utal, mint a kizárólagos háziipari keret: ez a folyamat indult el a nyugati szláv területeken (így a mai Németország keleti felén, Lengyelország, Cseh- és Morvaország területén megfigyelhető), a Karoling Birodalom peremén a gazdaságpolitikai

⁵⁹⁰ lásd Peacock alapján: ebben az időszakban talán csak a háziipari vagy egyéni műhelycsekék szintjén történetelt a termelés ("household industry" és az "individual workshop" kategóriák: Peacock 1982, 8-9.)

⁵⁹¹ A megállapítás generális, összecseng: Macháček 2001, 288, érdemes idézni: „Was die Funktion der großmährischen Keramik betrifft, untersuchten wir folgendes beachtenswertes, obwohl gut bekanntes Faktum: das Formspektrum dieser Keramik beschränkt sich fast ausschließlich auf Töpfe, die z. B. in Pohansko 99% aller Gefäßformen bilden. Der Vergleich mit zahlreichen Beispielen aus der mitteleuropäischen Region führte zur Feststellung (wie die konkreten Gründe für die Reduktion des Formspektrums in verschiedenen Gebieten auch immer gewesen sein mögen), daß es sich um eine markant regionüberschreitende Erscheinung handelt, die nicht an ein bestimmtes Ethnikum gebunden ist und eber Zivilisationscharakter aufweist. Zweifelsohne hängt es vor allem mit dem Lebensstil der Menschen im Frühmittelalter zusammen, deren Bedarf die damalige Handwerksproduktion bestimmte.”

⁵⁹² Macháček 2001, 289.

változásokkal összefüggésben. Ennek lenyomataként mutatható ki több kerámiatípus, mint bizonyos műhelykörzetek specifikuma, immáron kerámiaáruja, mely legalább részben felváltja a háziipari termelést.⁵⁹³ A műhelykörzetek általában a néhány 10 km-es kört⁵⁹⁴ nem kellett, hogy átlépjék, viszont a mesteremberek vándorlásával, a konkurrencia nyomására újításokkal, technológiai fogások átvételével, tudástranszferrel egy-egy specifikum a magterülettől távolabb, izoláltan is megjelenhetett. A kora középkori kézművesség az elfogadott modell szerint a hatalmi központokban centralizált volt és az elosztás legfőképp innen történhetett.⁵⁹⁵ Mindez vélhetően erős összefüggésben lehet a leletanyag megjelenésének előfordulási gyakoriságával is – gondolhatunk itt az ún. Mikulčice vagy a Blučina kerámiaacsoport délmorva központokban való általános megjelenésére (Břeclav-Pohansko ill. Mikulčice-Valy),⁵⁹⁶ de egyébként felmerülhet a kérdés a luxuskerámiáknál is, pl. a polírozott sárga kerámia kapcsán az, hogy legalábbis az egyik centruma volt a fazekastermelésnek a zalavári központ, tekintve az arányokat.⁵⁹⁷

A leletanyag, amelyet makroszkópiusan átnéztem, az elit reprezentációját szolgáló luxuskerámiáitól eltekintve, az ősi és továbbélő fazekashagyományokat tükrözi. A dolgozat keretében elemzett lelőhelyek régiója még feltérképezetlen, a munkával csupán az első lépést tehettem meg. Mivel nem világos a régió szerepe a Karoling korban, nem karakterizáltak világosan a gazdasági viszonyai, és a kerámia szempontjából épp a sibriki központ a legkevésbé informatív,⁵⁹⁸ ezért ilyen mintaszámmal még azt sem tudom bizonyosan körvonalazni, beszélhetünk-e esetleg olyan helyi sajátosságokról a leletanyagban, amely mintaszerűen ismétlődik (tehát típusokról: egyelőre a válasz nemleges). A leleteket más területek házi kerámiájával illetve szerencsésebb esetekben kerámiatípusokkal vettem össze. Sajnos talán még mindig hangsúlyoznunk kell: a jelen kutatás alapvető szemlélete, hogy az esetlegesen megjelenő, a helyi hagyományoktól idegen markerek nem etnikumjelző szereppel bírnak, hanem annál komplexebb kérdéshez vihetnek minket közelebb: a kulturális hatások és a technológia transzferének lenyomataként tekintek rájuk.

A Karoling Pannonia provincia ismerhető kerámiasorozatairól a szakirodalomból tájékozódtam, illetve a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése miatt személyesen tekintettem meg számos leletanyagot a dél-szlovákiai és dél-morvaországi területeken. Az utóbbiak meglepő részeredményt hoztak, amely arra sarkallt, hogy a teszterülettől hozzávetőlegesen ugyanolyan távolságban elhelyezkedő, a régió szerves részét képező Alsó-Ausztriára is tegyek egy rövid kitekintést.

VII. 3. 1. A Karoling Pannonia provincia

A 9. század kerámiájának kutatása – ellentétben példának okáért a 10. századi kerámia vizsgálatával – a kezdetektől fogva lelőhelyközlések alapján történt. Míg az Alföld tekintetében ez a folyamat nehezebben indult,⁵⁹⁹ a 9. századi Pannonia (Plaga Orientalis) esetében a körülmények

⁵⁹³ Macháček 2001, 290.

⁵⁹⁴ Anyagvizsgálatok alapján szemléletes példa: Herold 2007, 85, 5.4.1.

⁵⁹⁵ Macháček 2001, 290.

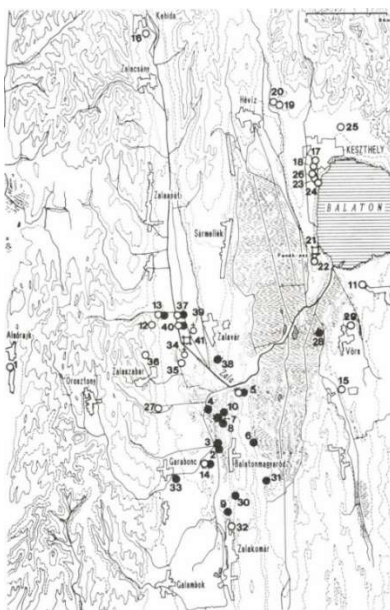
⁵⁹⁶ legújabb irodalom a témában: Mazuch 2013.

⁵⁹⁷ Zalaváron 4000 töredék, sok egykorú központban ennek kis hányada. A lelőhelyekről gyűjtött és vizsgált minták eredményeképp az derült ki, hogy a morvaországi lelőhelyek polírozott palackjai egy anyagsorozatba sorolhatók, tehát az áru ajándékozás, kereskedelem stb. által terjedhetett. A zalavári régió kapcsán ilyen következtetés – további alsó-zala-völgyi adat híján – nem vonható le, egyúttal a helyi gyártás valószínűsíthető. Herold 2010, 165-166.

⁵⁹⁸ A kicsiny terület erős bolygatása miatt: lásd a kora Árpád-kori központot, ill. a késő Árpád-kori intenzív használatot, majd az újkori rigolírozást.

⁵⁹⁹ Szőke 1980 fontos állomása mindennek. Kutatástörténeti mérföld a témában: Alföld a 9. században I., Alföld a 9. században II., Honfoglalás és régészet 1994 vonatkozó tanulmányai. Ki kell emeljem Bajkai Rozália munkáit a 8-9.

kézenfekvővé tették a kérdés felvetését. A szerencsés kutatási adottságnak köszönhetően (írott források,⁶⁰⁰ hosszú múltra visszatekintő régészeti projektek⁶⁰¹) az Alsó-Zala völgyében a vizsgálatok (fontos) mellékterméke a kerámikronológia. Számos birituális⁶⁰² és csontvázas temető elemzésével⁶⁰³ az etnikai összetétel, a kulturális sokszínűség vizsgálata vált lehetővé,⁶⁰⁴ a köznép telepeinek közlése is elindulhatott,⁶⁰⁵ de legfőképp mód volt már az '50-es évektől⁶⁰⁶ két fontos centrum kutatására. Így nyílt lehetőség a Keszthely-Fenekpuszta lelőhelyen előkerülő 9. századi társadalom vizsgálatára,⁶⁰⁷ és a Zalaváron lokalizált mosaburgi központ és agglomerátumának kutatására,⁶⁰⁸ a 9. század közepén kiépülő centrum s az ott élő elit kapcsolatrendszerének felvázolására.

VII. 24. ábra: Feltérképezett 9. századi lelőhelyek az 1990-es évek elején az Alsó-Zala völgyében. Szőke 1992, 39, Abb. 1.

Míg e kiemelt gazdagságú régió (VII. 24. ábra) kutatása a provincia kivételes és meghatározó gyöngyszemét tárja eléünk, szórványos adatok állnak rendelkezésre a nagytáj egyéb területeinek avar kor végi – 9. századi történetéről.⁶⁰⁹ Az Alsó-Zala völgyétől északra, a Nyugat-Dunántúlon Vas megyében (a sajnos csupán bizonyosan még csak az írott forrásokból ismert sabariai őrgrofság körzetéből)⁶¹⁰ illetve Sopron megyében⁶¹¹ - hézagosan ugyan - a kutatás különböző

századi telepek kutatása kapcsán: Bajkai 2015, Bajkai 2015b, 2016, illetve Takács Melinda tanulmányát: Takács M. 2016. Tanulságos e tekintetben a disszertáció II. 3. fejezete is.

⁶⁰⁰ különös tekintettel: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Herwig 2012 (*Conversio*).

⁶⁰¹ Fehér Géza, Cs. Sós Ágnes (utolsó kutatástörténeti összefoglaló: Gergely 2016, 287) és Szőke Béla Miklós tervátsatásai a zalavári központban; illetve Keszthely-Fenekpuszta vonatkozó kutatásai: Müller 2010, 11-12.

⁶⁰² Szőke 1996a, Szőke 1991.

⁶⁰³ Szőke et al. 1992, Költő et al. 2014.

⁶⁰⁴ Szőke 1992a, Szőke 2010.

⁶⁰⁵ Szőke 1992b, ill. Garabonc: Szőke et al. 1992, 263-269 ill. 271-336. Vörs-Nyíres ill. Alsóbogát-Csalánosi dűlő. Herold 2006, 43-65, Straub 2004.

⁶⁰⁶ Egyébiránt egy időben a visegrádi központ régészeti kutatásának kezdetével.

⁶⁰⁷ Müller 2010, Szőke 1996c.

⁶⁰⁸ Nagy összefoglalások: Sós 1963, Sós 1973, majd Szőke et al. 1992.

⁶⁰⁹ Beszédes a 2014-ben megjelent kiállítási katalógus a Magyar Nemzeti Múzeum 9. századi régészeti hagyatékát bemutató szekciójáról. A Karoling kor a Kárpát-medencében című kötet jobbára (és törvényszerűen) az Alsó-Zala völgyének kutatásának bemutatására helyezi a hangsúlyt. Szőke 2014a.

⁶¹⁰ Szombathely kapcsán: Tóth 1997. egy általános leírás: Ilon et al. 2000; a váti lelőhely közlése: Skriba 2010, emellett Pap Ildikó Katalin által elemzett lelőhelyek: telepek: Pap 2015, temető: Szőke 1992b, Pap 2012, Pap 2016.

korszakaiból szintén állnak rendelkezésre adatok. Az anyagközlést megelőzően pedig (a 828-ban meghatározott) Pannonia Superiornak az elvben Rába-Duna találkozásig húzott határánál, attól közvetlenül keletre elhelyezkedő bácsai lelőhelyről is olvashattuk korábban,⁶¹² s a mikrorégió két 9. századi telepének feldolgozása pedig e dolgozat keretében került bemutatásra. Újdonság, hogy az utóbbi évek feltárásai alapján felsejlik a zalavári agglomerációtól délkeletre egy 9. századi lelőhely (kisebb központ?, udvarhely?) a kaposszentjakabi bencés monostort megelőző építkezések (9. századi temetkezések, – hozzá tartozó? – templom, sánc) kapcsán,⁶¹³ attól délre azonban, a pécsi Cella Trichora és Septichora vonatkozása pontosan máig nem egyértelmű.⁶¹⁴ Az utóbbi években a Dunántúl északi részének 9. századát régészeti kutatásokkal kezdték/kezdjük feltérképezni: Fejér megyében a késő avar kori – 9. század első harmadára keltezhető temetők összegyűjtésével,⁶¹⁵ illetve az ezen disszertáció keretében kutatott Dunakanyar vizsgálatával. Amellett, hogy Esztergom területéről már az 1970-es évek kutatása nyomán ismert, ugyan szórványleletek formájában, a Karoling anyagi kultúra megjelenése,⁶¹⁶ ki kell emelnünk, hogy Cs. Sós Ágnes szintén ezekben az években publikált monográfiájában már felhívja a figyelmet a 9. századi Dunakanyar gondolatára.⁶¹⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a telepfeldolgozások egyik lényeges tanulsága, különös tekintettel az itt tárgyalt korszakokra, az, hogy a leletanyag megtekintése, s ami még fontosabb: előbbi összefüggéseinek elemzése nélkül a Dunántúl északi peremének 9. századi településhálózatát nem (sem) lehet reálisan feltérképezni. A közhiteles lelőhelynyilvántartásban elérhető bőséges adat, természetesen ilyen pontos meghatározást nem adhat, s ha ad is, a keltezés hitelesítése nélkül településhálózat-kutatáshoz az adatok feldolgozatlan formájában nem alkalmas.

Visszatérve a megismerhető kerámiatradíciókra, a zalai lelőhelyeknek a már publikált leletanyaga áll legnagyobb részét (bár arányaiban töredékrész) rendelkezésre. A sírba tett edények mellett,⁶¹⁸ néhány nyílt, falusias település közlésében tanulmányozhatjuk a leletanyagot,⁶¹⁹ két nagyobb összefoglaló jellegű cikk született,⁶²⁰ illetve a polírozott luxuskerámia kapcsán indult interdiszciplináris kutatás.⁶²¹ Szőke Béla Miklós 2011-es tanulmányában különböző sírba tett kerámiák (Keszthely-Fenékpuszta,⁶²² Zalakomár,⁶²³ Zalavár-Rezes,⁶²⁴ Garabonc-Ófalu⁶²⁵ mellett Sopronkőhida lelőhelyek⁶²⁶) 9. századi edényspektrumát állította össze. Az átfogó csoportok közül talán csak az edénytest közepén élesen megtörő bikónikus forma ismeretlen idáig az

⁶¹¹ Temető: Török 1973, telep: Tomka 1998, Tomka 1969.

⁶¹² A Kisalföld 9. századáról tudhatóakat összegzi Tomka 1994.

⁶¹³ Még a 9. századi horizont megállapítása nélkül: Molnár 2015, Molnár 2016. A leletanyag egy részét volt módomban személyesen megtekinteni, éppúgy megosztotta velem a radiokarbon adatok adta keltezt az ásató régész, amiért köszönetet mondok Molnár Istvánnak.

⁶¹⁴ Ha csak a szakavatottak legfrissebb vitáját tekintjük: Buzás – Tóth 2015.

⁶¹⁵ Szücsi 2015, Szücsi 2016.

⁶¹⁶ Nem feledkezhettünk meg természetes a néhány kivételes esztergomi lelőhelyről, amelyeket fentebb már felsoroltam.

⁶¹⁷ Cs. Sós 1973, 154, 46. ábra visegrádi 9. századi(ként határozott) lelőhelyekkel. A Sibrik dombról származó leletanyag Soproni Sándor 1961-es ásatásából, a délnyugati saroktoronytól nyitott szelvényből. Cs. Sós 1973, 155, 47. ábra, leletanyag táblája: Cs. Sós 1973, Tafel 26.

⁶¹⁸ Szőke et al. 1992, Szőke 1992b, Szőke 1996a.

⁶¹⁹ Szőke 1996b, Szőke 1992c, Herold 2006.

⁶²⁰ Müller 1994, Szőke 2011.

⁶²¹ Herold 2010.

⁶²² Szőke 2011, 516, Abb. 6.

⁶²³ Szőke 2011, 517, Abb. 7.

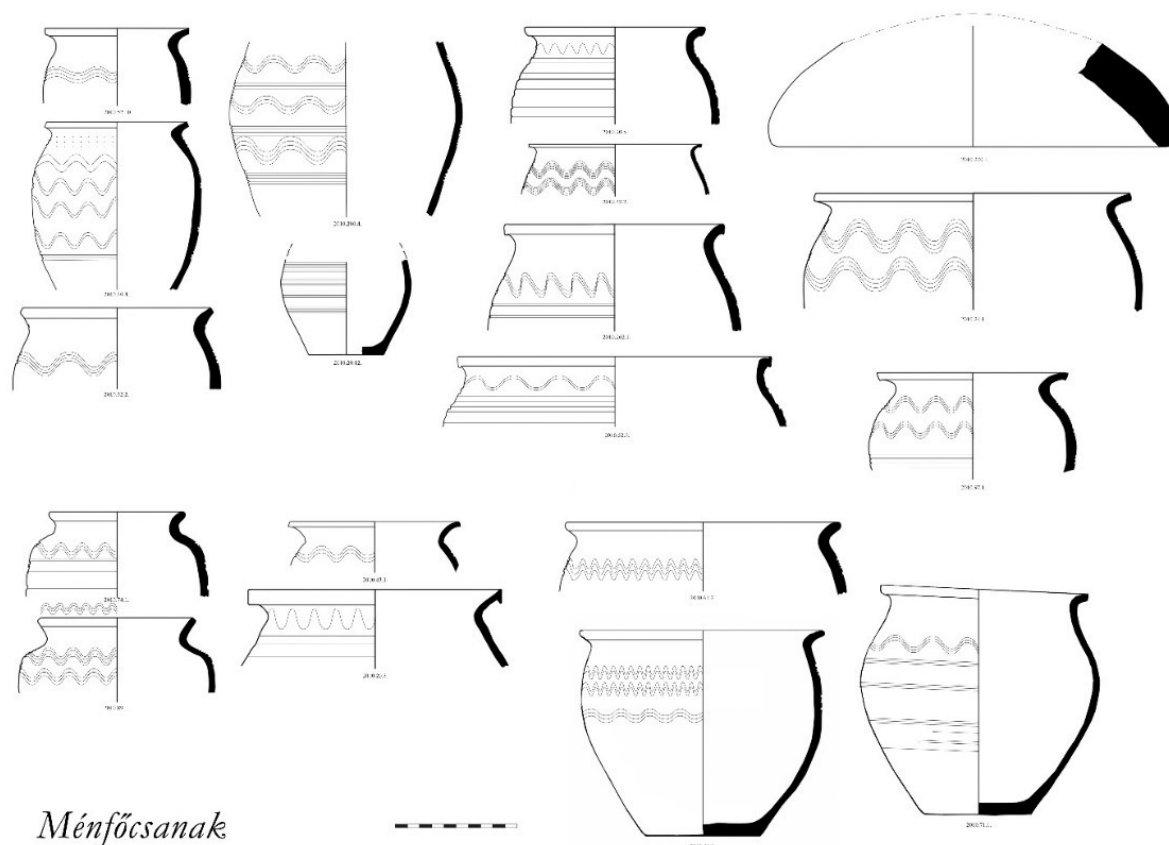
⁶²⁴ Szőke 2011, 522, Abb. 10.

⁶²⁵ Szőke 2011, 520, Abb. 9.

⁶²⁶ Szőke 2011, 518, Abb. 8.

Északkelet-Dunántúlon, emellett a nagyobb hasonlóság talán leginkább a sopronkőhidai temető edényeivel látható (s értelmezhető).⁶²⁷

Legutóbb Zalavár-Vársziget 1951-'66 között folyó ásatásait közölte újra a fiatal kutatónemzedékből Gergely Katalin.⁶²⁸ A kimerítő tanulmány keretében megismerhetjük a nagy múltú régészeti projekt kerámiafeldolgozásának módszerét is,⁶²⁹ egyúttal átfogó képet kapunk az asztali és díszkerámia mellett a házikerámia formaspektrumáról is. (VII. 27. ábra) A dolgozat nem csak a lelőhely ismertetése miatt fontos, de a publikáció végre alkalmassá teszi a zalavári telepkerámia más területek leletanyagával való összehasonlítására is.

Ménfőcsanak

VII. 25. ábra: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 9. századi kerámiájából kirajzolódó formaspektrum (töredékekből rekonstruált rajzok)

Természetesen kifogásolható az összehasonlítás gondolata abban a tekintetben, mert 1. más a lelőhelyek típusa: Zalavár központ voltával szemben a visegrádi suburbium és a ménfőcsanaki rurális település leletanyaga különböző és egymással sem könnyen egyeztethető. A zalavári leletanyagnak a fent említett elemzésbe bevont kerámiatöredékei más edényspektrumot mutatnak, mint a ritka kivételtől eltekintve majdnem 100%-ban fazekakból álló visegrádi (VII. 26. ábra) és ménfőcsanaki (VII. 25. ábra) leletegyütteseké. Zalaváron 88%-a fazék, 4 %-a tál és további 8 % luxuskerámia.⁶³⁰ 2. a kutatás ezen fokán nem pontosítható a 9. századon belüli felosztás sok esetben. Míg Zalaváron adott a 840-től való keltezés, addig az észak-dunántúli telepeken mindez ilyen jól nem határozható meg. Visegrádon ismerjük a késő avar- korai Karoling horizontot, de

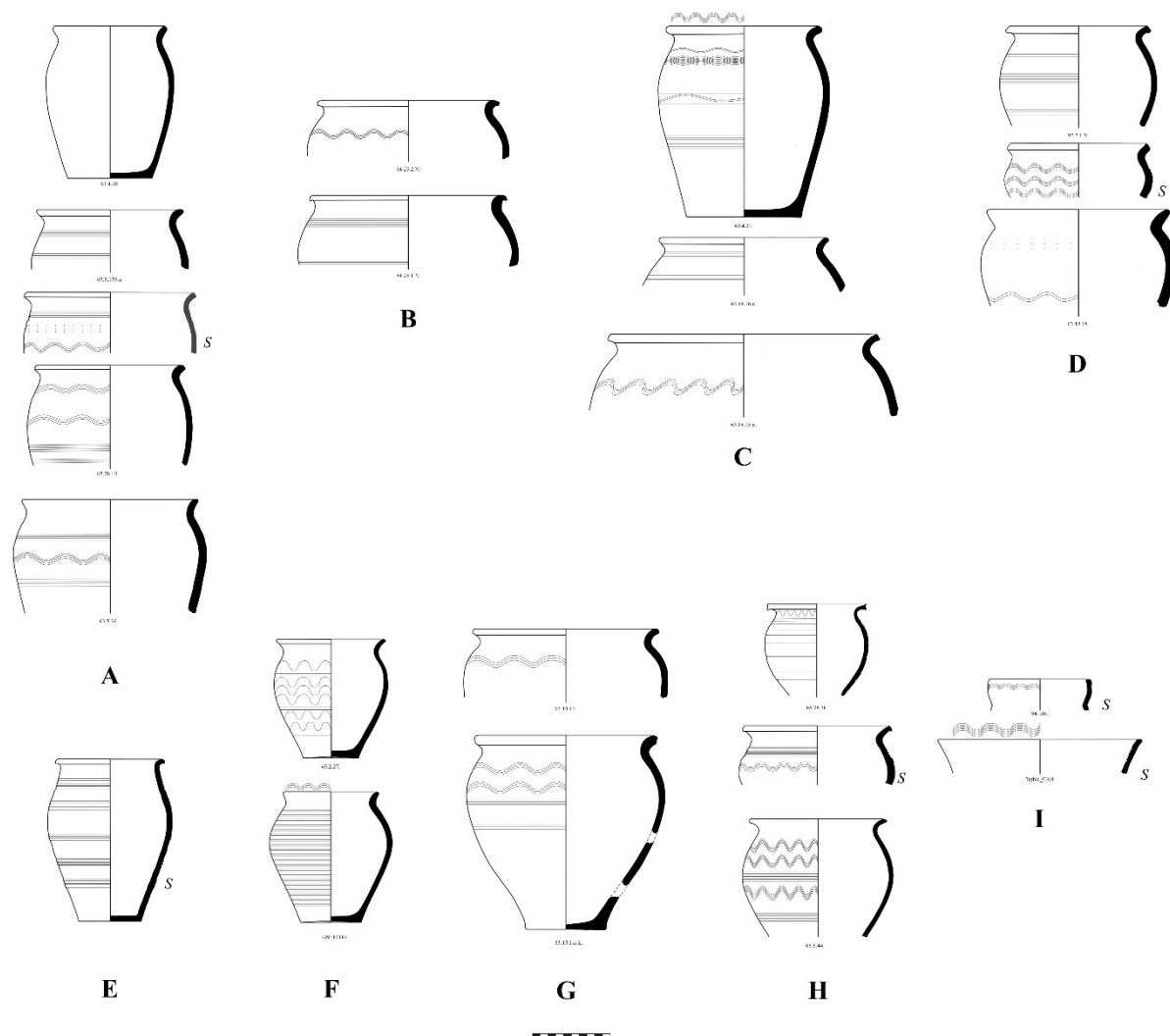
⁶²⁷ A lelőhely elemzése: Török 1973.

⁶²⁸ Gergely 2016a ill. Gergely 2016b.

⁶²⁹ Szőke Béla Miklós kerámialeíró sablonja alapján a leletanyag (2920 töredék) elemzésre kerül. A módszerről tett említés: Gergely 2016b, 290.

⁶³⁰ Gergely 2016b, 299, Abb. 6. c.

egyéb leletek utalnak a 9. századnak a későbbi fázisára való keltezésére is (lásd a sárga polírozott luxuskerámia), tehát egy hozzávetőleges egyidejűségre az alsó-zalai központ fennállásával. Mivel az észak-északkelet-dunántúli 9. századi telepek kérdésében, a kutatás adottságai okán még mindig sötétben tapogatózunk, ezért egyetlen gondolat erejéig nézzük meg a mintegy 150 km (Győrtől), ill. 250 km (Visegrádtól) való távolságra elhelyezkedő alsó-zala völgyi lelőhely leletanyagát.

Visegrád

VII. 26. ábra: Visegrád-Várkert dűlő lelőhely 9. századi kerámiájából kirajzolódó formaspektrum. (töredékekből rekonstruált rajzok, S betűvel jelölve a Sibrik-dombi leleteket.)

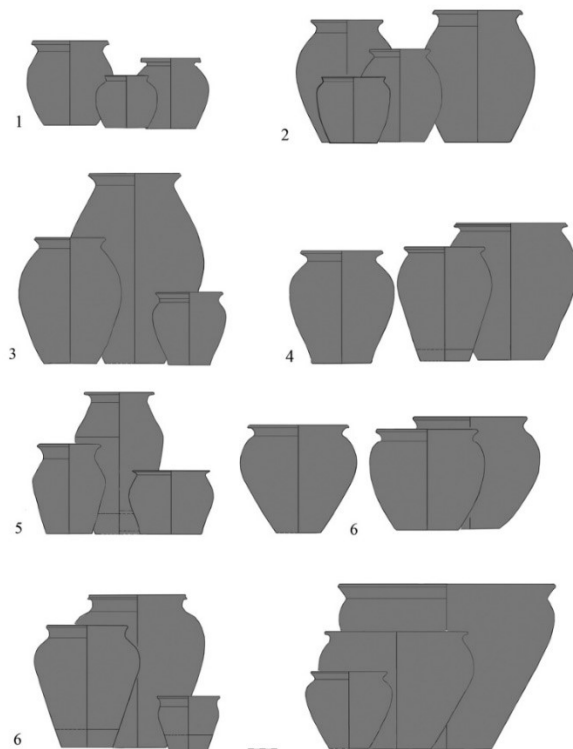
A technológiai sokszínűség és sajátosságok összehasonlításától e tekintetben, egy ilyen általános kérdésfelvetésnél, el kell tekintetni: csak egy megjegyzést fűznék hozzá: feltűnő, hogy a szakirodalomban sokszor olvasható meszes soványítás⁶³¹ a disszertációban bemutatott lelőhelyeknél nem, vagy csak igen ritkán fordul elő,⁶³² Zalaváron azonban mintegy 11 %-ban került elő.⁶³³ A fazekak formai klasszifikációjának vonatkozásában sincs nagy átfedés, és mint mindig, kétséges, hogy a formai hasonlóságból következik-e bármi. Mindenesetre kétségtelen,

⁶³¹ Délnyugat-magyarországi lelőhelyeknél: Herold 2006, 73-75, vagy Vas megyei lelőhelyeknél, pl.: Pap 2016, 260.

⁶³² A visegrád-várkerti 11. századi mésszel soványított töredékek említendőek, amelyek kivételként jelennek meg a leletanyagban (IV. petrográfiai fő csoport.)

⁶³³ Gergely 2016b, 294-296, 297. Abb. 5. c.

hogy Gergely Katalin által meghatározott⁶³⁴ 4. csoport balról harmadik példája hasonlít a visegrádi C fazéktípus 1. példájához, a 6. csoport egyes tagjai a visegrádi G típus 1. és 3. példájához, illetve a H csoport 4. példájához.⁶³⁵ A zalavári 6 fő csoportból tehát 2 jön számításba a 8-ból maximum 3 visegrádi csoport vonatkozásában. A ménfőcsanakai szélesszájú fazekak szintén a zalavári 6. csoport egyes tagjaival rokoníthatók.

Gergely 2016, 302, Abb. 9.

VII. 27. ábra: Zalavár-Vársziget 9. századi kerámiájának formaspektruma. Gergely 2016, 302, Abb. 9.

A Dunától északra lévő területek

Míg a zalavári központ kulturális kapcsolatait főleg a Felső-Duna völgyében illetve a Mediterráneumban keresik,⁶³⁶ addig kézenfekvőnek tűnt a Dunántúl észak-északkeleti peremén elhelyezkedő lelőhelyek kapcsán a nyugati szláv területeknek a régiókhöz közeli területeit személyesen vizsgálni. (VII. 28. ábra) Egyrészt Nyugat-Szlovákiában: Nyitra/Nitra-Šindolka,⁶³⁷ Bajna/Bojná-Valy,⁶³⁸ Bény/Bíňa,⁶³⁹ Kéménd/Kamenín-Kiskukoricás,⁶⁴⁰ Muzsla-Csenke/Mužla-Čenkov⁶⁴¹ telepek illetve központi helyek esetében a kerámiaanyag részbeni vagy teljes átnézése történetelt meg, illetve adatbázisba való felvételre került számos 9. századi, illetve kontinuum 9-11/12. századi ill. 10. századi temető kerámiaanyaga is (mindezek: Nyitra-Lupka/Nitra-Lupka,⁶⁴²

⁶³⁴ Gergely 2016b, 302. Abb. 9.

⁶³⁵ Elkerülendő az optikai csalódást, még akkor is, ha nem pontosan megtervezett kerámiaárukról van szó és ezért nem is számíthatunk hajszálpontos típusok rekonstruálására, az összehasonlítást egy egyszerű képszerkesztőben az ábrák egymásra vetítésével végeztem.

⁶³⁶ Szőke 1992a, Szőke 2010.

⁶³⁷ Fusek 2008.

⁶³⁸ Pieta 2014.

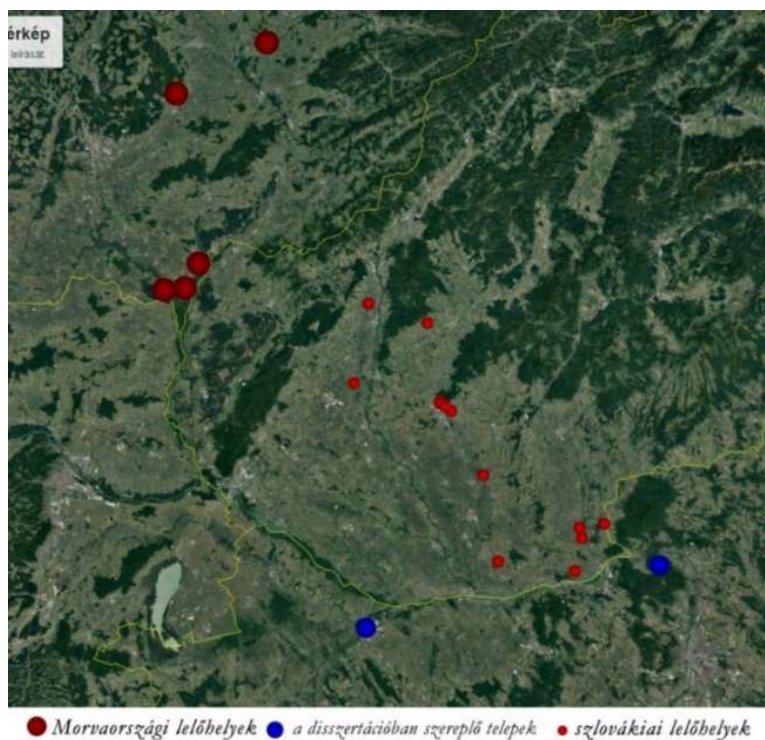
⁶³⁹ Bednár et al. 2006.

⁶⁴⁰ Nevizánszky 1982.

⁶⁴¹ Hanuliak et al. 1993, Hanuliak – Kuzma 2015.

⁶⁴² Chropovský 1962.

Nyitra-Zoboralja/ Nitra pod Zoborom,⁶⁴³ Csekej/Čakajovce,⁶⁴⁴ Komáromszentpéter/Svätý Peter⁶⁴⁵ és Zsitvafödemes/Úľany nad Žitavou,⁶⁴⁶ Bucsány/Bučany,⁶⁴⁷ Kiskeszi/Malé Kosihy⁶⁴⁸ lelőhelyek esetében).⁶⁴⁹ Másrészt Morvaországban: Přerov-Horní náměstí,⁶⁵⁰ Zelená Hora,⁶⁵¹ Břeclav-Lány, Kostice-Zadní hrúd⁶⁵² telepek leletanyagát, Dolní Věstonice⁶⁵³ és Vysočany⁶⁵⁴ sírédényeit, illetve Břeclav-Pohansko, Mikulčice-Valy, Uherské Hradiště központok leletanyagának egy (kis) részét volt módom megtekinteni.⁶⁵⁵

VII. 28. ábra: A külföldi tanulmányutak során megtekintett leletanyagok lelőhelyei

⁶⁴³ Chropovský 1954.

⁶⁴⁴ Rejholcová 1995.

⁶⁴⁵ Béres 1995.

⁶⁴⁶ Liptáková 1963.

⁶⁴⁷ Hanuliak 1993.

⁶⁴⁸ Hanuliak 1994.

⁶⁴⁹ A szlovák állami ösztöndíj a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete részéről Doc. PhDr. Matej Ruttkay meghívásával valósult meg 2016 szeptember-november hónapjaiban. Ezúton köszönöm Matej Ruttkay, Peter Bednár, Gabriel Fusek, Milan Hanuliak, Nevizánszky Gábor, Terézia Vangľová, Eva Fottová, Ivona Vlkolinská kollégáknak (Archeologický ústav SAV v Nitre) a konzultációt, s amiért lehetővé tették számomra a leletanyagok megtekintését. Köszönöm Čaprdová Éva nélinek, hogy a leletanyagok Nyitrára való szállításával segítette a munkámat.

⁶⁵⁰ Procházka 2017.

⁶⁵¹ Staňa 1978.

⁶⁵² Balcárková et al. 2017.

⁶⁵³ Dostál 1974.

⁶⁵⁴ Král 1959.

⁶⁵⁵ Morvaországban töltött ösztöndíjaim 2017 január-július hónapjaiban prof. Jiří Macháček (Masarykova Univerzita, Vedoucí ústavu – Ústav archeologie a muzeologie, Brno) meghívásával valósulhatott meg, amiért hálával tartozom neki. Ezúton köszönöm Adéla Balcárková (Masarykova Univerzita, Vedoucí ústavu – Ústav archeologie a muzeologie, Brno), Lumír Poláček, Rudolf Procházka (Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno), Luděk Galuška (Centrum slovanské archeologie - Moravské zemské muzeum, Uherské Hradiště) és Ladislav Varadzin (Akademie věd ČR, Archeologický ústav, Praha) kollégáknak a konzultációt, s hogy lehetővé tették számomra a leletek megtekintését.

VII. 3. 2. Nyugat-Szlovákia

Az általános anyagismeret mellett - mely tehát hangsúlyosan kiterjedt a dél-morvaországi 9. századi központok leletanyagára is, és melynek tanulságaira később még kitérek - a tanulmányutak során megtekintett kerámialeletek egy részét, a Dunamenti telepek kutatása szempontjából relevánsabb (de legalábbis közelebbi) nyugat-szlovákiai lelőhelyek kerámiaanyagán végeztem konkrét vizsgálatot.

E sorok írója úgy gondolja, hogy egy-egy lelőhely esetében a kerámiacsoportok nagy vonalakban való elkülönítése - azaz amit a makroszkópikus megfigyelések lehetővé tesznek - a technológiai megállapításokból kell, hogy kiinduljon, s a formai klasszifikáció csupán egy végtermék (lsd. a lelőhelyfeldolgoásoknál). Ennek ellenére azt is be kell látni, hogy a leletanyag interregionális léptékű összehasonlításában, mivel nagyjából nem olyan kerámiaáruról van szó, melyek esetében maga a soványítás- és korongolástechnika fontos ismérve a típusoknak, a továbbiakban az edények formájának összehasonlítására lehet csupán szorítkozni. Tettem ezt úgy, hogy továbbra is úgy gondolom, a kerámia meghatározásának módja elsősorban a telepkerámián kell alapuljon, mert a sírba tett edények a teljes spektrumnak bizonyos szempontból csak egy szegmentumát képviseli. Az itt bemutatott kísérletben a leleteket a vizsgálhatóságuk miatt kellett használnom: minden metrikus adatot csupán teljes profilokon lehetséges lemérni. Ezzel együtt a sírba tett edények csupán referenciaként kezelendők a kutatásban. Az adatfelvételbe tehát az ép vagy kiegészíthető, vagy legalábbis rajzon rekonstruálható leleteket vontam be, a kerámia (azon belül az összehasonlítható mennyiségben előforduló fazekak) méretarányaival dolgoztam. Az alábbiakban bemutatandó vizsgálat egy kísérlet, mely módszertanában Gabriel Fusek 1995-ben publikált munkáját követi (VII. 29. ábra).⁶⁵⁶

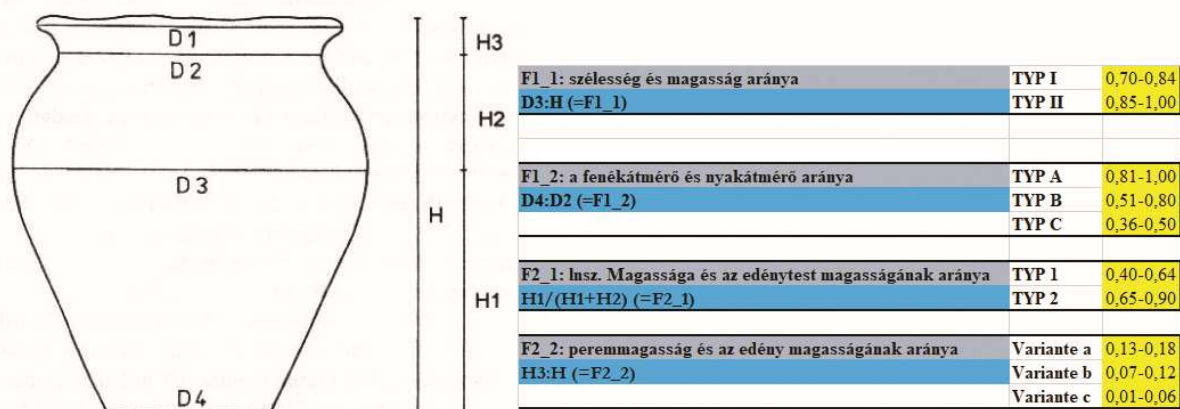

Abb. 1. Darstellung der verfolgten Gefäßparameter.

Fusek 1995 nyomán

VII. 29. ábra: A szóródásvizsgálat alapját képező adatfelvétel. A vizsgálatba bevont paraméterek és alkalmazott képletek, Fusek 1995 nyomán

Az adatfelvételnél két fontos faktort vettem figyelembe.

1. időrend:

az adatbázisban szerepelnek a 9. századi, a 9-10. századi, 10. századi és 11. századi periódus sírba tett edényei

2. a lelőhelyek területi eloszlása a következő:

⁶⁵⁶ Fusek 1995.

- Nyugat-Szlovákia lelőhelyei, mely jelenti a fent felsorolt temetőket. A lelőhelyek sora kiegészül a korábban vizsgált oroszvári temető edényeivel.⁶⁵⁷

- kontrollcsoportnak szántam az Északkelet-Magyarországon elhelyezkedő magyar honfoglalás kori sírba tett edényeket, melyekkel korábban szintén foglalkoztam már.⁶⁵⁸

A vizsgálat célja egy olyan rendszer kialakítása volt, ami lehetővé tette az edényformák objektív módon való összehasonlítását, s a disszertáció keretében kutatót észak-dunántúli telepek ép vagy kiegészíthető edényeinek az ebben a rendszerben elfoglalt helyének megállapítását. Világosan fogalmazva: azon kérdésfelvetésekre kerestem a választ, hogy a lelőhelyeken előforduló házikerámia mennyiben hasonlít a Dunától északra levő területek általános fazekastermékeire, amely a megismerhető anyagi kultúra legjavát képezi. Az adatbázisba így került be a sírba tett edények után a ménfőcsanakai és a visegrádi leletek köre.

Természetesen figyelembe kell vennünk több körülményt: kérdés, hogy a telepeken vizsgálható teljes profilok mennyiben reprezentálják a lelőhely régészeti hagyatékát. Tekintve a kiegészíthető edények számának és az edénytöredékekből becsülhető edényszámok arányát (mely 1 % alatt van) mind a Dunakanyar, mind a Kisalföld középső részén vizsgált lelőhelyek esetében, a válasz az, hogy kevésbé, teljes sorozatok maradhatnak látatlanban. Nem hallgatható el az sem, hogy egy komparatív elemzésbe elvben bármely elem (tehát bármely korszak, bármely régió lelete) bevonható. Ennek köszönhetően az elemeknek egy szempontrendszer szerinti vizsgálatával esetleges hasonlóságok kimutathatók akkor is, ha a megállapítás csupán véletleneken vagy általánosságon alapul („almát a körtével”?). Akár egy rossz kérdésfelvetés is vezethet látszólagos sikerre: itt kell ügyelni arra, esetünkben is, hogy végül miből következhet releváns eredmény. A metrikus adatokon alapuló alakanalízis kapcsán belátható az is, hogy a kézikorongolt, tehát sokszor nem tökéletesen szimmetrikus edények esetében egy levett adatsor nem tükrözi tökéletesen az edény alakját.

A bevont leletek korszak szerinti megoszlása kiegyensúlyozott (VII. 30. ábra: kb. ugyannyi 9-10. századi, mint 10-11. századi lelet van: 156:158). A régiókat tekintve: Nyugat-Szlovákia 9 lelőhelyéről származó 232 edény, Északkelet-Magyarország 26 lelőhelyéről 49 edény⁶⁵⁹, és a disszertáció keretében feldolgozott telepek közül 3 lelőhelyről összesen 33 lelet került az adatbázisba.

⁶⁵⁷ Horváth et al. 2012.

⁶⁵⁸ Merva 2014, Merva 2016a.

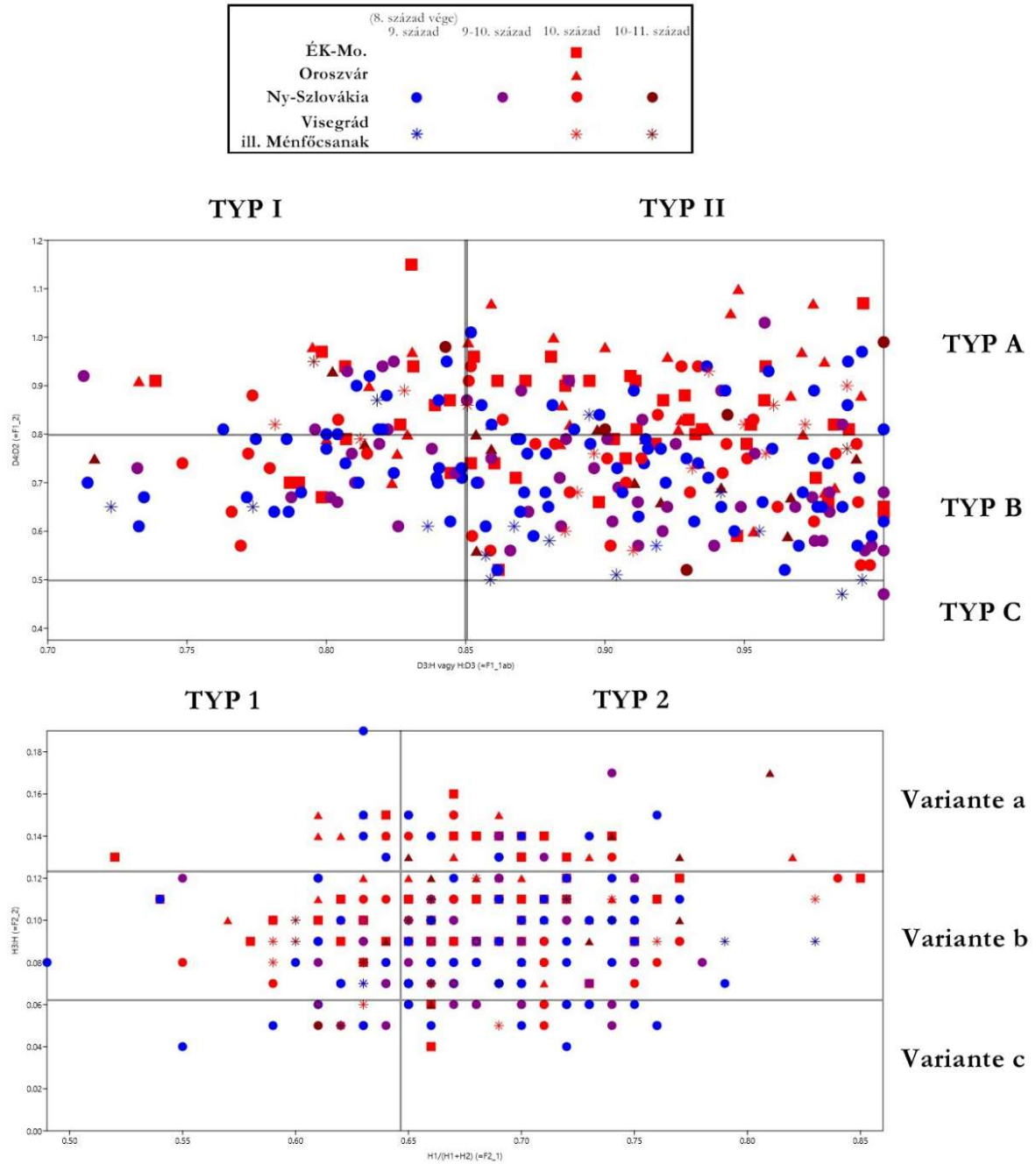
⁶⁵⁹ Pontosabban: Aldebrő-Mocsáros, Berekböszörmény-Református templom, Bodroghalom-Eresztvényhomok, Bodrogszerdahely- Bálványhegy, Debrecen-Józsa, Clara Zetkin utca, Dormánd-Hanyipuszta, Edelény-Semmelweis utca, Eger-Szépasszonyvölgy, Gáva Vásártér, Ibrány-Esbóhalom, Kálmánháza-Vitézsor, Karos-Eperjesszőg II., Karos-Eperjesszőg III., Kistokaj- Homokbánya, Miskolc-Repülőtér, Nagyhalász-Zomborhegy, Pap-Balázshégy, Sárospatak-Baksatanya, Sárrétudvari-Hízó föld, Szabolcs-Petőfi utca, Tímár Béke Tsz. majorja I., Tímár Béke Tsz. majorja II., Tiszabercel-Ráctemető, Tiszabездéd-Harangláb, Tiszatardos-Reviczky uradalom, Törökszentmiklós-Szenttamás.

LELŐHELY	KORSZAK	EDÉNYSZÁM	LELŐHELY	KORSZAK	EDÉNYSZÁM
Nyitra-Zoboralja (Nitra pod Zoborom)	9. század	1	ék-mo-i edényes sírok	10. század	49
Csekej (Čakajovce)	9. század	43	Oroszvár (Rusovce)	10. század	34
Komáromszentpéter (Svatý Peter)	9. század	33	Kiskeszi (Malé Kosihy)	10-11. század	7
Zsitvafödemes (Űpany nad Žitavou)	9. század	9	Bucsány (Bučany)	10-11. század	8
Szentmihályúr (Michal nad Žitavou)	9. század	1	Csekej (Čakajovce)	10. század	27
Nyitra-Lupka (Nitra-Lupka)	9-10. század	21	Csekej (Čakajovce)	10-11. század	3
Csekej (Čakajovce)	9-10. század	27	Csekej (Čakajovce)	11. század	2
Komáromszentpéter (Svatý Peter)	9-10. század	3	Komáromszentpéter (Svatý Peter)	10. század	9
Zsitvafödemes (Űpany nad Žitavou)	9-10. század	3	Zsitvafödemes (Űpany nad Žitavou)	10. század	1
Visegrád-Várkert és Sibrik domb	9. század	12	Visegrád-Várkert és Sibrik domb	10. század	15
Ménfőcsanak-Szeles	9. század	3	Ménfőcsanak-Szeles	11. század	3
156			158		

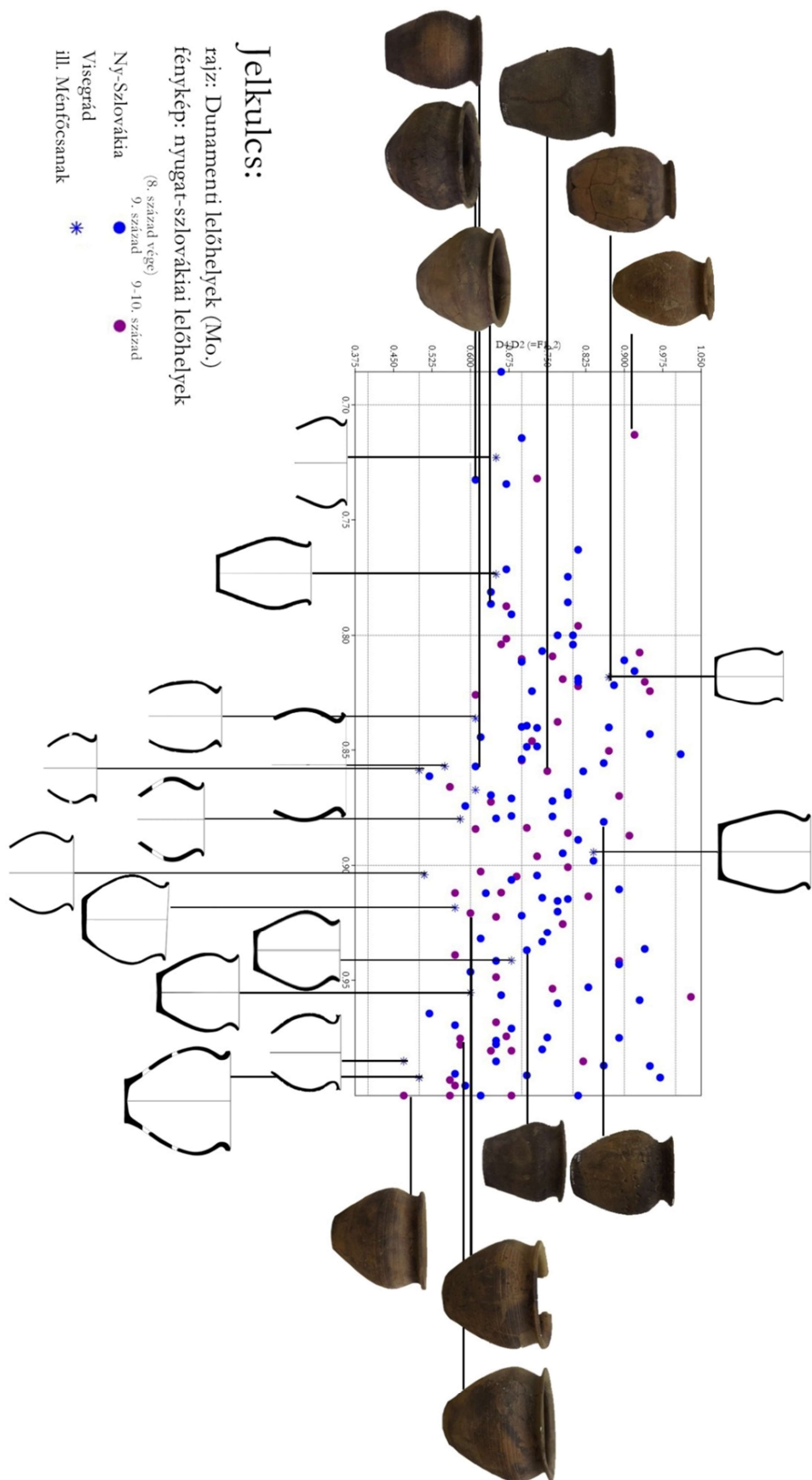
VII. 30. ábra: A vizsgálatba bevont lelőhelyek korszak szerint listázva, az edényszám feltüntetésével

A képletekkel képzett számadatokból két egyszerű, X-Y koordinátrendszerben megjelenített szóródást kaptunk. Látható, hogy az ezen paraméterek szerint történő csoportosításokban sem korszakbeli, sem régiónkénti elkülönülés nincs, az adatok alapján kialakítható típus-altípus-variáns rendszerében nagy az átfedés. Ebből biztosan talán egy dologra tudunk következtetni, mégpedig arra, hogy a pusztá alakanalízis, néhány kivételtől eltekintve, korszak-meghatározásra nem alkalmas.

A pesszimista kiindulópont után azonban több megállapítás sejlik fel: egyrészt a két fő horizont, a magyar honfoglalást megelőző és az azt követő évszázad(ok) leleteinek metrikus arányaiban ugyan nagyfokú az átfedés, de látható a súlyponteltolódás is (VII. 31. ábra). Míg a késsel jelölt 9. századi leletek és a lilával jelölt 9-10. századi leletek a 2. főtípusba, illetve 2 kivételnél a 3. főtípusba esnek (ezek a relatíve nyomottabb formák), addig a pirossal illetve bordóval jelölt leletek nagyobb része az 1. főtípusba sorolhatóak (ezek az inkább nyúlánk formák). Az edény egyes részeinek magasságainak (H1, H2, H3) arányából tendencia nem olvasható ki.

VII. 31. ábra: A szóródásvizsgálat eredménye, és a koordináta rendszer szerint kialakítható típusok-altípusok-variánsok. Ábrázolva minden horizont

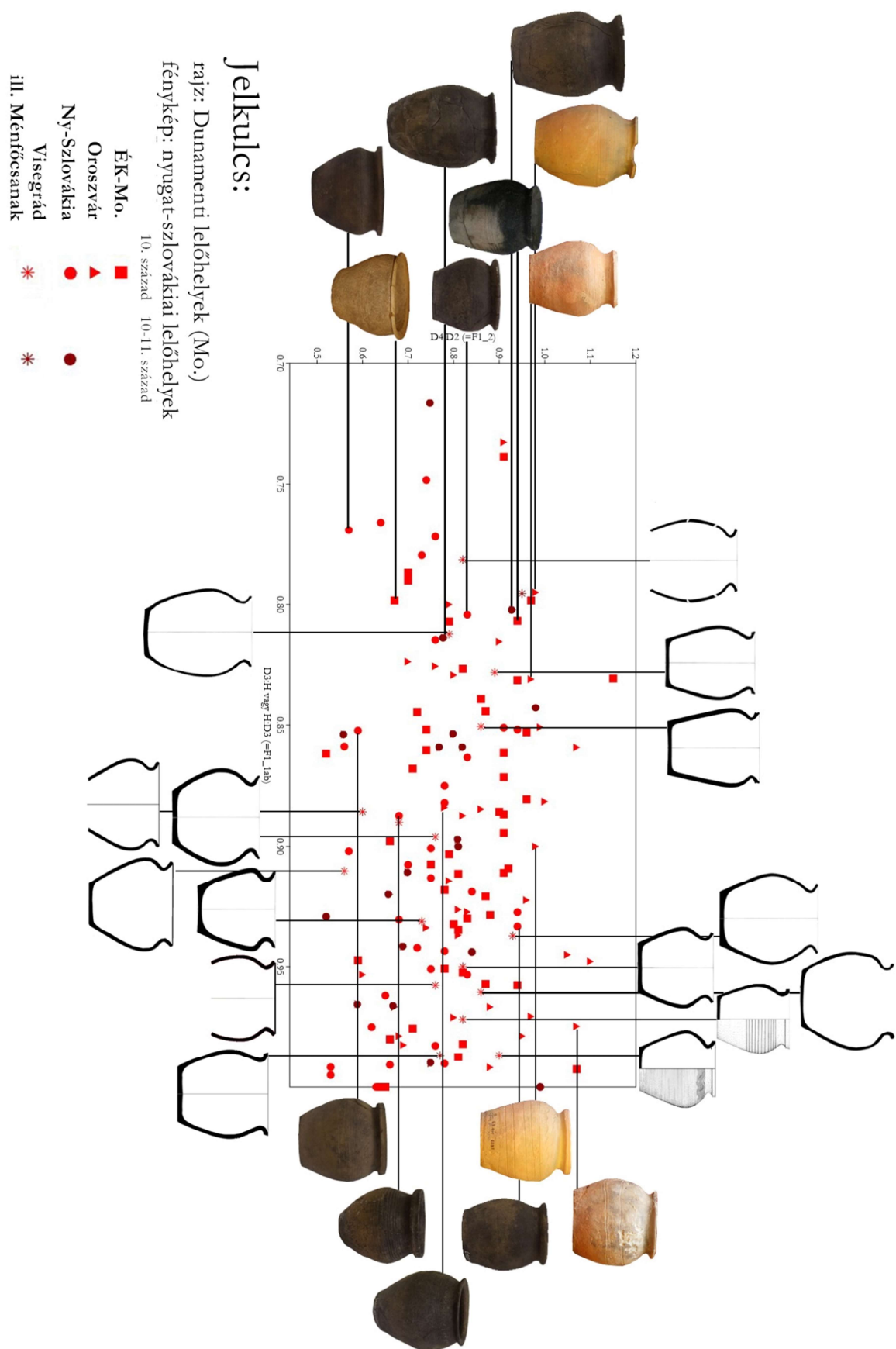

VII. 32. ábra: A szóródásvizsgálat egyes kiemelt példák jelölésével, 8. század végi – 9. századi, illetve 9-10. századi horizont

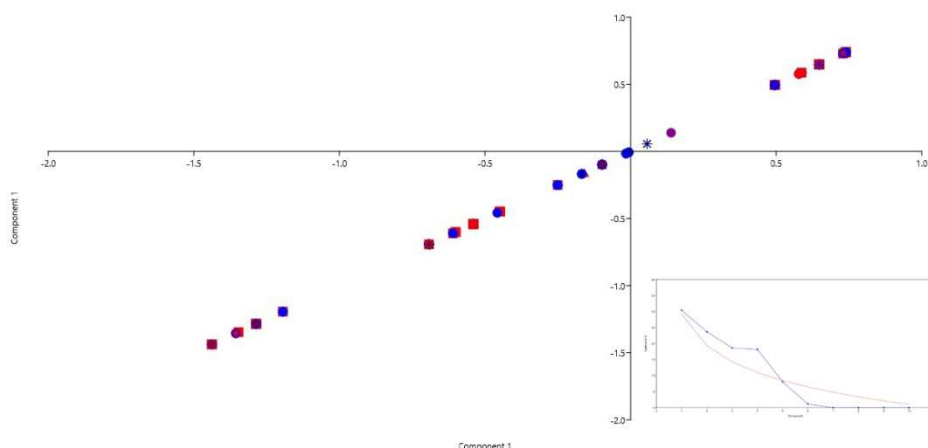
Érdeemes rávetíteni a pontthalmazra a konkrét eseteket, az ábrák erejéig azok egy részét (VII. 32-33. ábra). Szembetűnő egyrészt az, hogy a telepkerámiából ismert leletek korszak szerint megosztva hasonló tendenciát mutatnak, mint a teljes adatbázis leletei. Az is feltűnő, hogy a végső soron kutatandó 9. századi telepkerámia az adathalmaz peremén „lóg”, a B-C típus alsó részén, tehát a nagytárgytól elkülönülve. Ez azt jelenti, hogy ezen leletek ebben a tekintetben határozottan nem feleltethetők meg a tőlük északra lévő területek egykorú kerámiáinak *többségével*. Ugyanakkor, az ábrán feltüntetett esetek az inkább hasonló leletekre adott példák, amik a tények egyik, szintén fontos részét világítják meg. Utóbbi kapcsán hozzá kell tennünk azt is, hogy az ábrán kiemelt szlovákiai példák tipikus leletek! Minden, ami ez után következtethető, már csak interpretáció.

Egyúttal érdemes összehasonlítani a 9. századi leletekből kiolvasható eredményeket az azt követő horizont összképével. A leletek áttekintésével kialakult benyomás, hasonlóan az előzőek kapcsán, visszaigazolódni látszik. A korábbi horizont leleteinél az összehasonlítás objektív adatok nélkül nehézkes, tekintettel az átláthatatlannak tűnő információ minőségére és mennyiségére (amelyben az is benne van, hogy e sorok írója több biztosan 9. századra keltezhető leletet ismer(het) Nyugat-Szlovákiából, mint a disszertáció keretében tárgyalt, s hosszútávon feltérképezendő Dunamenti régió adott szakaszából!). A 10-11. századi fazekasság hagyatéka egy sokkal egységesebb, standardizálódott leletanyagnak tűnik, mely meglepő hasonlóságot mutat a Dunakanyarban lévő leletek esetében éppúgy, mint akár a Nyitrai Fejedelemség központjában – a tapasztalatot e vizsgálat alátámasztja. A kétdimenzióban ábrázolt szóródásra tekintve láthatjuk azt is, hogy a telepkerámiaként előkerült leletek elvegyülnek a régiótól függetlenül hasonló leletek között. Ellentétben az előző ábrával ebben az esetben tehát olybá tűnik, hogy nem a leletek egy körével mutatnak hasonlóságot, hanem a zömével. A módszer használhatónak tűnik, ügyelve a helyes kérdésfelvetésre és a következtetésekre. Elgondolkodtató ugyanis, alkalmas-e az alakanalízis arra, hogy az azonos vagy hasonló formák mögött kapcsolatot feltételezzon: példának okáért egy felsőtisza-vidéki honfoglalás kori sír edénye, egy Pozsony környéki és/vagy egy Nyitra környéki egykorú edénnyel, ahol már 3-400 km-es távolságról beszélhetünk.⁶⁶⁰ A gondolat akár meghökkentő is lehet, nélkülözve a „műhelykörzetek” ötletét, egy nagyon általános technológiatranszfer feltételezhető, amelyet az esetlegességeket megszűrő, a honfoglalást megelőző évszázadban heterogenitással szemben egy komolyabb gazdasági szerveződés (egyúttal egy stabilabb társadalom) tehetett lehetővé. Egyébiránt a fazekasság standardizálódását nem csupán, sőt, nem is elsősorban az edényformákból következtetjük, mint inkább az egységesedő technológiából.

⁶⁶⁰ Az alábbiakban bemutatott kerámiakereskedelem épp ilyen távolságokra utal a grafitos áruk kapcsán.

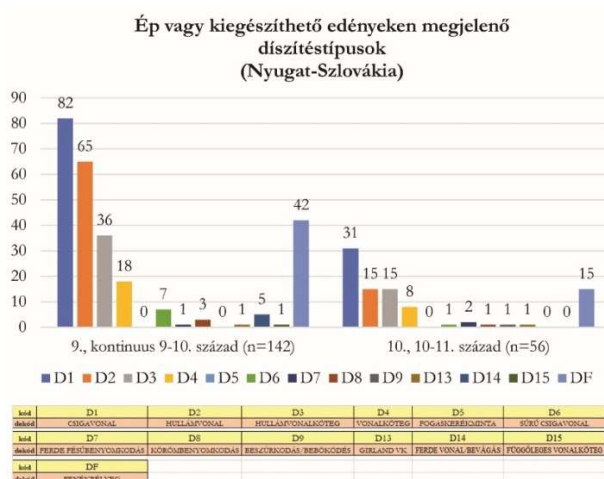
VII. 33. ábra: A szóródásvizsgálat egyes kiemelt példák jelölésével, 10– 11. századi, illetve 11. századi horizont

VII. 34. ábra: Főkomponens-analízis. Ábrázolva minden horizont

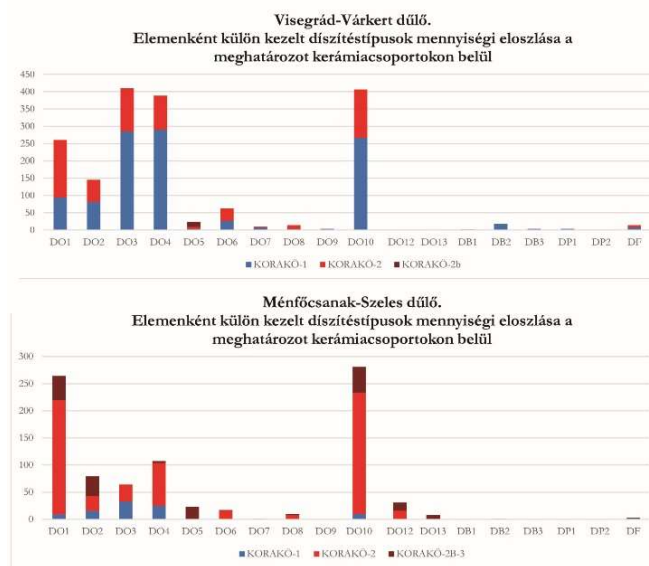
A leleteket a képletek által képzett számpárok alapján is tipizáltam (VII. 34. ábra), majd főkomponens analízissel ellenőriztem. A komponensek két dimenziójában ábrázolva láthatjuk, hogy a 314 elem 18 csomópontban találkozik: korszaktól s régiótól függetlenül. A vizsgálat kontrollálta, egyben megerősítette a fenti szóródás-vizsgálat eredményét.

Az alakanalízisen túl tekintsük meg röviden egy további megfigyelhető formai jegyét a leleteknek: a fazekak díszítését. Köz hely s tapasztalat, hogy a díszítéstípusok, - kombinációk általánosan elterjedtek térben és divatjellegük ellenére időben viszonylag lassan változnak. Hasonlóképp ahhoz, amit az edények alakjának elemzésénél is láthattunk, az egyes markerek előfordulásában nagy az átfedés, de előfordulási gyakoriságukban lehet súlyponteltolódás. Ez a jelenség érzékelhető mind a személyesen megtekintett nyugat-szlovákiai lelőhelyek⁶⁶¹ (VII. 35. ábra), mind a korábban már bemutatott telepek esetében. (VII. 36. ábra) Ugyan az ép edények pontosabban megfigyelhetőek voltak, de ha a kettőt összevetjük, akkor az egyetlen feltűnő különbség a szlovákiai leleteken a fogaskerékminta teljes hiánya (amely egyszerűen kronológiai különbségre utalhat); emellett az az óvatos sejtés is megfogalmazható, hogy a telepeken regisztrált díszítetlen oldaltörödékek nagyjából az edény alsó feléből-alsó harmadából származtak.

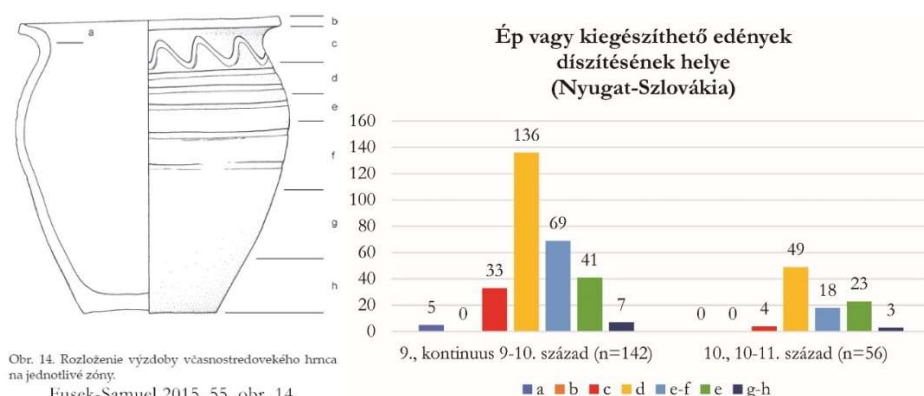
VII. 35. ábra: Ép vagy kiegészíthető edényeken megjelenő díszítéstípusok a vizsgálatba bevont nyugat-szlovákiai edényeken (saját kutatás)

⁶⁶¹ Ebbe a statisztikába nem vontam bele az oroszvári edényeket.

VII. 36. ábra: Elemenként külön kezelt díszítéstípusok mennyiségi eloszlása a meghatározott kerámiacsoportokon belül, Visegrád-Várkert dűlő és Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelyeken

Érdemes kiemelni egy sajátosságot is, ami a kutatott területünkől északra tipikus, a dunántúli lelőhelyeken azonban csak kivételként fordul elő. A 142 szlovákiai 9., vagy 9-10. századi edényből majdnem minden negyedik, összesen 33 esetben díszítették közvetlenül az edény nyakát (VII. 37. ábrán: c zóna). A díszítés ezen szignifikáns módjának feltűnése (lásd a visegrádi és ménfőcsanaki példákat) jelezheti a technológia transzferének nyomát. Ahogy a morva szakirodalom nevezi: a Blučina csoportot utánozhatja, melynek helyi variánsai megjelennek a nyitra-lupkai fazekasműhely-leletek illetve 9-10. századi sírjai között, illetve több dny-szlovákiai lelőhelyen.⁶⁶² S talán ez a hatás (egy kifejezett marker- a hullámvonallal díszített nyak) tükröződik a magyarországi lelőhelyek egyes leletein is. Ahogy a Nyitra környéki lelőhelyek ezen kerámiakörhöz tartozó leletei helyi variánsként tekinthetők, úgy felmerül a még délebbre elhelyezkedő lelőhelyeink esetében a díszítésből, illetve annak a helyitől idegen elhelyezéséből utánszatokra következtethetünk (VII. 38. ábra). A bácsai, ménfőcsanaki vagy visegrádi példák nem kizárólag azért kerülhetnek említésre, mert e tekintetben egyeznek a Dunától északra elhelyezkedő fazekakra, hanem azért is, mert ez a „fogás” kifejezetten hiányzik a helyi (valószínűleg továbbélő avar kori) fazekashagyomány jegyei közül.

VII. 37. ábra: Bal: Az edény egyes zónáinak kódjai (a-h). Fussek-Samuel 2015, 55, obr. 14. Jobb: Ép vagy kiegészíthető nyugat-szlovákiai edények díszítésének helye (saját kutatás)

⁶⁶² Mazuch 2013, 51.: Blučina csoport – Mik 1. típus., Vlkolinská 1995.

VII. 38. ábra: Az edény nyakának díszítése hullámvonallal egyes ménfőcsanaki és visegrádi 9. századi leleteken

VII. 3. 3. Morvaország

Talán a módszertani megalapozottság⁶⁶³ és a közlések magas minősége s mennyisége okozza, de a dél-morvaországi lelőhelyek egy köre igen jól megismerhető, s ebből fakadóan dominálja is a régió 9. századi kerámiáról alkotott képünket. Kiemelten: Břeclav-Pohansko,⁶⁶⁴ Mikulčice-Valy⁶⁶⁵ morva központok anyagáról olvashatunk a legtöbbet, és figyelemre méltó, hogy a két közeli lelőhelytől mintegy 50-60 km-re északkeletre elhelyezkedő, kevésbé közölt Uherské Hradiště területén diagnosztizált hatalmas agglomerátum már egy más kerámiakört képvisel.⁶⁶⁶

Bár szisztematikus vizsgálatot (ld. fenn) a morvaországi anyaggal való összehasonlításban nem végeztem, az ottani 9. századi karakterek összevetésével is beszédes eredményre juthatunk. Először le kell szögezni: a jól meghatározott és korszakolt kerámiakör a generális (teljes illetve részlet-) formákon és díszítéstípusokon túl ritkán egyezik az észak-dunántúli régió leletanyagával. Mivel a négy lelőhely leletanyagára alapozva állapíthatjuk meg jelenleg ezt, egy-egy szerencsés kivétel, vagy rendszerszintű felismerés a jövőben (bármely irányba) módosíthatja a most kibontakozó képet.

VII. 39. ábra: Szélesszájú 9. századi fazekak a morvaországi és nyitrai régióból, illetve az Észak-Dunántúlról

Kitűnő példa az **edényformák** hasonlóságának mértékére a sarkos VII. 39. ábra. A jellegzetes széles szájú fazékforma, mely a délmorva ill. nyitrai régió egykorú lelőhelyein hasonlít, a Kisalföld

⁶⁶³ Dostál 1975, Neustupný 1996, utóda: Macháček 2010, tanítványai: Balcárková et al. 2017.

⁶⁶⁴ A tanítványi láncban: Dostál, Měřínský, Macháček, Dresler, Balcárková ehelyütt több ízben idézett munkái.

⁶⁶⁵ A tanítványi láncban: Poulík, Klanica, Polaček, Mazuch ehelyütt több ízben idézett munkái.

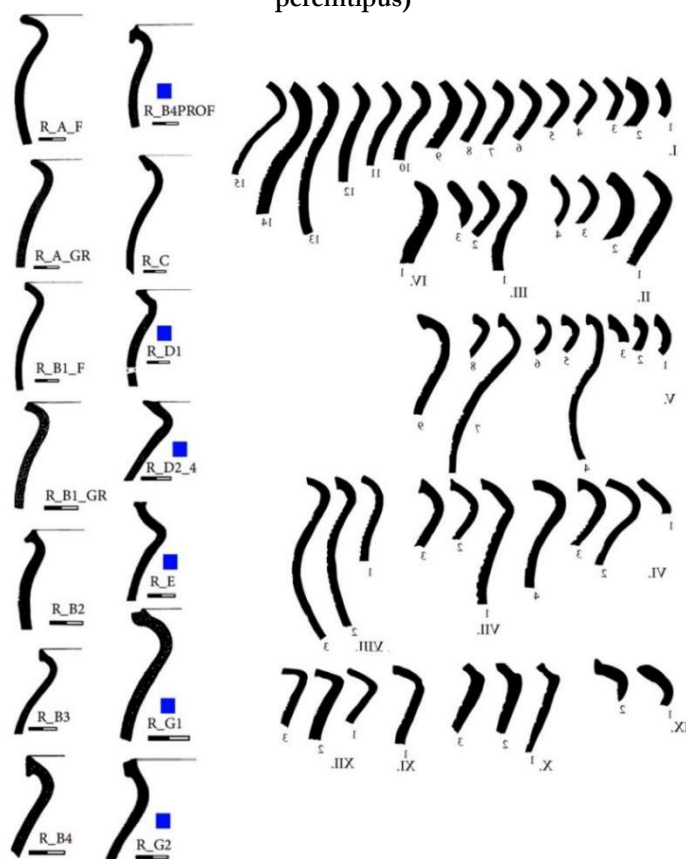
⁶⁶⁶ Jellemző kerámiaanyaga ("Marchtyp der burgwallzeitlichen Keramik."). Galuška 1994. A MG ill. BG kerámia teljes hiánya a területen: Mazuch 2013, 111.

feltüntetett leletei már (törvénytörően?) csak halvány másolatai az „eredetinek”, mint a korszak általános típusának.⁶⁶⁷

Az mindenesetre világos, hogy a dél-morvaországi központok kerámiaanyagának a kifejezett és specifikus markerei közül több egyáltalán nem jelenik meg a disszertációban tárgyalt régió feldolgozott lelőhelyein (példának okáért egyes **peremtípusok**, mint morva szakirodalomban⁶⁶⁸ bemutatott klasszifikációból az összetettebb formák: R_B4PROF, R_D1, R_D2-4, R_E, R_G1, R_G2 kódú típusok: VII. 41. ábra). Az egyszerűbb peremképzések mellett van néhány olyan (VII. 40. ábra), amely kivételként azonban feltűnik, pl.: az R_C kóddal ellátott típus.

VII. 40. ábra: Bácsa-Szent Vid domb, 1. objektum. XJM 88.1.165. (Macháček 2010, Tab.20., R_C peremtípus)

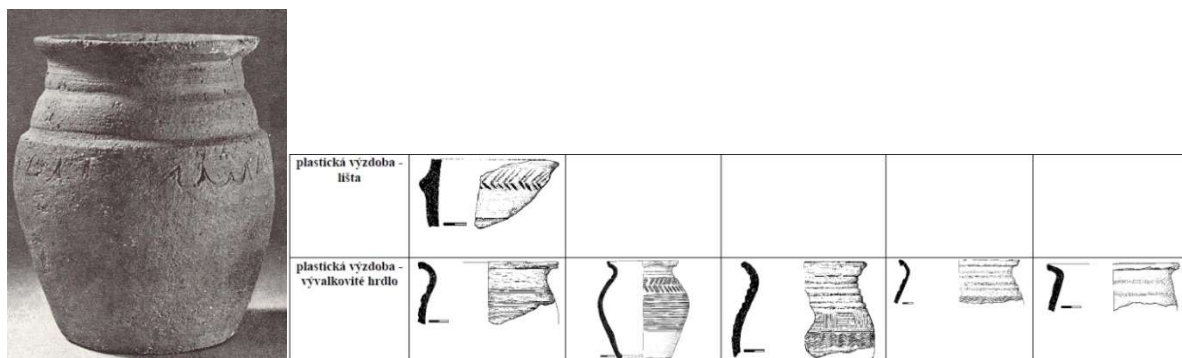
Macháček 2010, 129-131, Tab. 20. nyomán (Břeclav-Pohansko lelőhely (The Forest Nursery) és Merva-Tomka 2016, 272, Abb. 16. (Bácsa-Szent Vid domb) peremklasszifikációja
■ kézzel jelölve a régiókban ismeretlen formák

VII. 41. ábra: Peremklasszifikációk összehasonlításban. Bal: Macháček 2010, 129-131, Tab. 20. nyomán, jobb: Tomka – Merva 2016, 272, Abb. 16.

⁶⁶⁷ Az azonosítható, nagy méretű széles szájú fazekak ritkán fordulnak elő az itt feldolgozott anyagokban, de megjelennek számos pannóniai lelőhelyen (lásd fentebb) és a nyugati szláv területeken is.

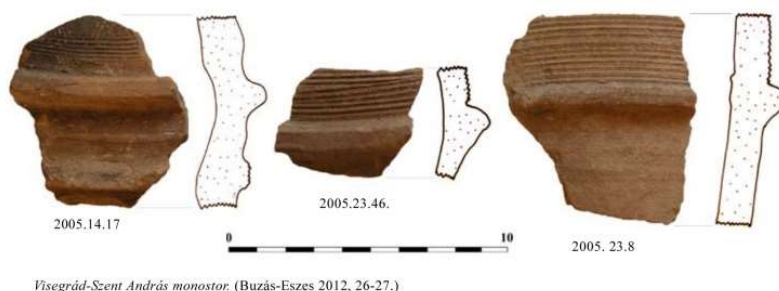
⁶⁶⁸ Macháček 2010, 129-131, Tab. 20.

A vizsgált dunántúli leletanyagunkban viszont még kivételként sem találni (*'WULSTE'/'moulded rings on the neck and shoulder'*) azt a típusú bordázott **perem-nyakkiképzést**. Ilyet pl. az emblemikus Dolní Věstonice kora középkori temetőjének sírédényeinél láthattunk (VII. 42. ábra), s amely semmilyen összefüggésbe nem hozható a 10-11. századi bordásnyakú edényekkel.

VII. 42. ábra: Bordázott nyak-váll kiképzésű edények a morvaországi leletanyagban. Bal: Poulík 1948-50, obr. 125., jobb: Macháček 2001, 61, obr. 16.

A bácsai „kehelyformájú peremek”⁶⁶⁹ mellett a leletgyűttesben előforduló lécdísz vagy a fésűszerű eszközzel ferdén beszúrt **díszítés** (esetleg a kettő kombinációja: VII. 44. ábra) kivételes esetben jelenik meg nálunk – ahogy azt már a bácsai lelőhely kerámiaanyagának ismertetésénél kifejtettem, vagy ahogy arról a Visegrád-Szent András kolostor alatt előkerülő 8-9. századi (VII. 43. ábra, a publikációban tévesen kizárólag 11-12. századi) fázisból is olvashatunk.⁶⁷⁰

Visegrád-Szent András monostor. (Buzás-Eszes 2012, 26-27.)

VII. 43. ábra: Lécdíszes edénytöredékek Visegrád-Szent András monostor, a monostort megelőző kora középkori horizontból

Bácsa-Szent Vid domb. 1: 1. objektum: 88.1. 96. XJM. 2: 1. objektum: 88.1.264. XJM. 3: 1. objektum: 88.1. 169. XJM. 4. J objektum: 2010.256.4. XJM., 5. 2010.251.1. XJM. 6: H gödör: 2010.255.1. XJM.

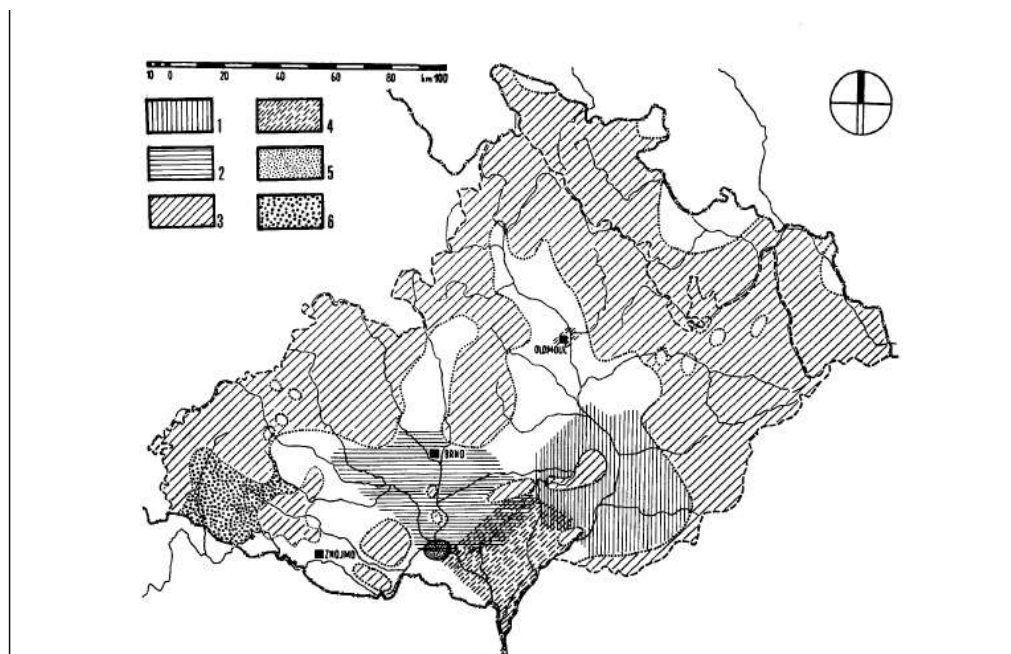
VII. 44. ábra: A „helyitől” eltérő fazekashagyomány nyomai a bácsa-szent vid dombi lelőhelyen.

⁶⁶⁹ Jobb párhuzamok talán távolabbról idézhetők, többek között Brather 1996 33, Abb. 7. 10-16.

⁶⁷⁰ Buzás – Eszes 2012, 22. A leletek egy része valóban Árpád-kori, más részük viszont vélhetően a (8-)9. századi horizonthoz köthető.

Külön szót érdemel a karakterizált **morvaországi kerámiakörök** egyike. A morvaországi kutatás korai időszakában különböző szláv törzsek territóriumaként interpretálták az akkor kijelölt kerámiakörök elterjedési területét. Így tartották számon az öt markáns egységet: a Morva-, a Blučina-, a Mikulčice-, a Dolní Věstonice- és a Vysočany-csoportot, illetve talán a hatodikat: a felső-morva vidék (Hornomoravský úval) kerámiaanyagát (VII. 45. ábra).⁶⁷¹

Nagy meglepetést okozott, hogy mindezekből a morva szakirodalomban hagyományosan Blučina típusként megnevezett leletek köre⁶⁷² képviselteti magát régiókban: még hozzá nem is a központokban, hanem a ménfőcsanak-szelesi 9. századi telepen. (VII. 46., VII. 48. ábra) Az arányokat érzékeltetendő: ca. 1000 töredékből 3 edényhez tartozó 4 töredék kapcsolható ehhez a kerámiakörhöz.)

Obrázek 186. Hlavní okruhy velkomoravské keramiky: 1 – pomoravský okruh; 2 – blučínský okruh; 3 – neozdišné oblasti; 4 – mikulčický okruh; 5 – dolnověstonický okruh; 6 – vysočanský okruh; bez šrafování – oblasti, z nichž neznáme výrazné typy keramiky (mapa upravena podle MĚŘÍNSKÝ 1993, Obr. 1).

VII. 45. ábra: Az egyes kerámiatípusok elterjedési területei. Macháček 2001, 239, obr. 186.: Měřinský 1993 nyomán

A Blučina-„Malý kopec" lelőhelyen feltárt szláv temetőben előforduló edények adták a valóban jellegzetes típus nevét az 1940-es évek elején.⁶⁷³ A Blučina típus fő elterjedési területként a Közép-Morva-vidéket jelölték meg és a 9. századra⁶⁷⁴ – esetleg a 10. század első feléig⁶⁷⁵ keltezték. A leletek felismerésével világossá vált, hogy az áru terjesztésének köszönhetően DNy-Morvaországban éppúgy előfordul,⁶⁷⁶ mint a dél-morvaországi központokban: Břeclav-Pohansko (VII. 46-47. ábra),⁶⁷⁷ Mikulčice-Valy (VII. 49. ábra)⁶⁷⁸ lelőhelyeken.

⁶⁷¹ Poulík 1948, Měřinský 1993.

⁶⁷² Macháček 2010, 125, Tab. 17.

⁶⁷³ Poulík 1941.

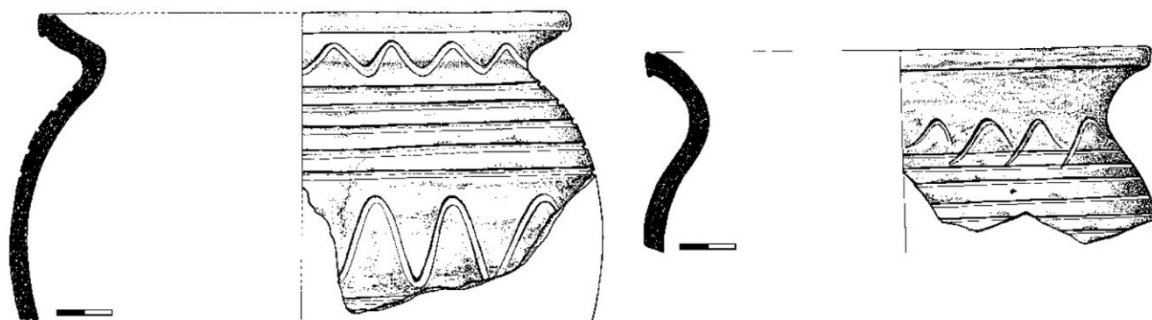
⁶⁷⁴ Poulík 1948, Poulík 1989-1990, Stána 1994.

⁶⁷⁵ Měřinský 2014, 21.; a téma legújabb kutatója: „high phase of the Greater Moravian period”, azaz a 9. század elejétől a 10. század elejéig: Mazuch 2013, 109.

⁶⁷⁶ pl. Kramolín-„Hradisko” lelőhelyen: Poláček 1994, 249, Abb. 5. 12., Abb. 6. 12-16.

⁶⁷⁷ Dostál 1993, 76, ill. (obr. 7: 7). Macháček 2001, 150, Obr. 103. V_F5 kóddal dolgozik vele statisztikai vizsgálatainál: Macháček 2010, 20, 125, faktoranalízisében: 186-187.

⁶⁷⁸ Z. Klanica leírórendszerében: Poláček 1995, Abb. 5a-b. 32-34.

Macháček 2001, 150, Obr. 103, E csoport kiemelt leletei

*Ménfőcsanak-Szeles dűlő,
327. külső kemence munkagödre (ltsz.: 2010. 52.9. XJM)*

VII. 46. ábra: A Blučina-csoport egyes példái Břeclav-Pohanskoról (Macháček 2001, 150, Obr. 103, E csoport kiemelt leletei), illetve Ménfőcsanak-Szeles dűlőről, 327. külső kemence munkagödre (ltsz.: 2010.52.9. XJM)

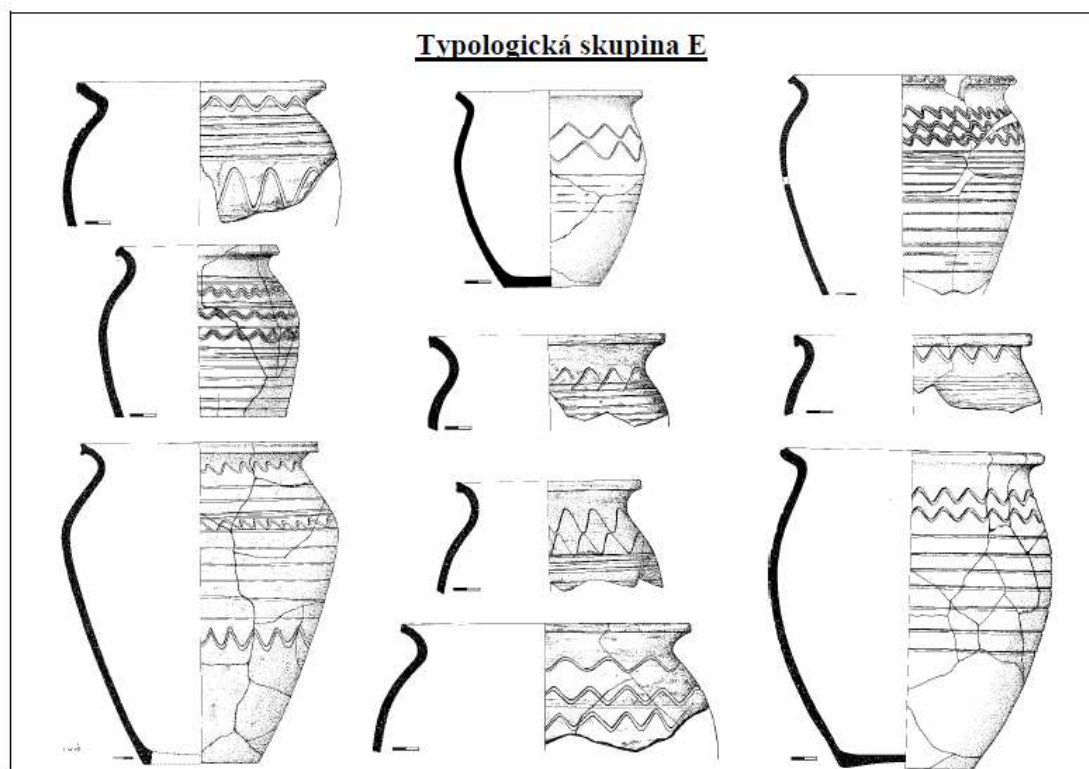
Legutóbb Mikulčice kerámiaanyagának feldolgozója értekezett részletesen a témáról, revideálta a Mikulčice ill. a Blučina típus - egyébként inkább csoportokként, mint típusokként értelmezhető kerámia⁶⁷⁹ - kutatását.⁶⁸⁰ Az új elemzések reális képet vázolnak elénk: a két csoport nagyjából paralel megjelenésével és virágzásával kell számolni a dél-morva területeken, klasszifikációs markereik tekintetében csak nagyon kivételes esetben keverednek. A fiatal kutatónemzedék attitűdjével tekint Mazuch a két kifejezett csoport kérdéskörére: eredetükről, funkciójukról, készítésük helyéről (központok közelében?), a hozzájuk kapcsolódó fazekasszerveződésről, a fazekasok társadalmi státuszáról, kiemelkedő technológiai minőségükről, terjesztésükről, az áruk másolásról stb. valójában vajmi keveset tudunk. Bár a Blučina csoport nagyobb területen jelenik meg, mint a Mikulčice csoport, a dél-morva központokban előfordulásának aránya alacsonyabb, mint az utóbbié. A Blučina csoport edényei általában kisebb méretűek és formájukból adódóan (szűkebb nyak) nemigen alkalmasak főzésre – hipotetikusán asztali kerámiaként kezeli őket. A csoportok vélhetően komoly fazekasközpontok (műhelyek), vagy egyedül dolgozó fazekasok magas színvonalú termékei – a műhelyekről azonban vajmi keveset tudunk.⁶⁸¹ (Kivételt képez

⁶⁷⁹ A fogalmak tisztázásáról: Bubeník – Frolík 1995, 127-130., mivel a két csoporton belül területi változatok: típusok különböztethetők meg: Mazuch 2013, 48-53.

⁶⁸⁰ Mazuch 2013.

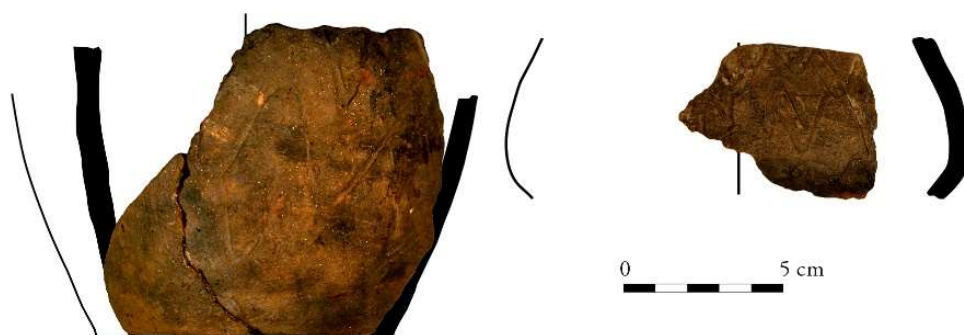
⁶⁸¹ Mazuch 2013, 110-114.

Nyitra-Lupka lelőhelye.⁶⁸²) A Mikulčice csoporthoz kapcsolódó fazekasság kis területen terjedt el (pl. Olomoucban, vagy a történelmi Csehország ény-i részén izoláltan még előfordul),⁶⁸³ a Blučina-csoport azonban hatalmas területen megjelenik. Morvaország, Szlovákia, Ausztria és a történelmi Csehország területén egy 2000-es gyűjtés 79 lelőhelyet sorolt fel.⁶⁸⁴ A legújabb elemzésben két kerámiakör keltezése kapcsán megállapítást nyert, hogy a készítés-használat-terjedés virágkorát a 9. század második felében élte – a 10. század elejéig lehetett forgalomban.⁶⁸⁵

Obrázek 103

VII. 47. ábra: Macháček 2001, 150, Obr. 103, E csoport

Ménfőcsanak-Szeles dűlő, 146. ház. 1: 2010.13.1. XJM; 2. 2010.13.13. XJM.

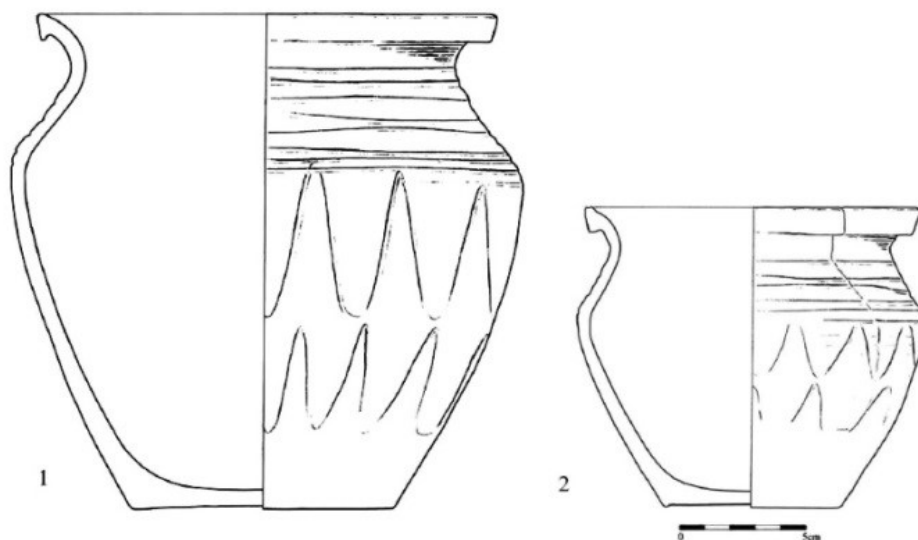
VII. 48. ábra: Ménfőcsanak-Szeles dűlő, 146. ház töredékei, e körből.

⁶⁸² Chropovský 1959; Chropovský 1962.

⁶⁸³ Bláha 2001.

⁶⁸⁴ Erről olvashatunk Mazuch közöletlen szakdolgozatában: Mazuch 2000.

⁶⁸⁵ Mazuch 2013, 112, 114.

Mazuch 2013, 152, Tab. 30. Mikulčice – Valy, keramika BC. 1. 594-10822/60; 2. 594-4117/80.

VII. 49. ábra: A Blučina csoport egyes példái Mikulčice-Valy lelőhelyről (Mazuch 2013, 152, Tab. 30.)

Mint minden kifejezett kerámiaárunál, így esetünkben is: a forma tudatos munkafolyamat eredménye. Ha konkrétan a ménfőcsanaki leletre tekintünk, a peremkiképzés tekintetében jó párhuzama a több helyütt idézett břeclav-pohanskoi leletek között van (VII. 46. ábra). Az edény alsó felének- alsó harmadának laza, nagy amplitúdóval karcolt hullámvonallal való díszítésének hagyománya kivételként sem jelenik meg a továbbélő fazekasság tradíciójában, de megtalálni a Blučina csoport egyes leletein, például a mikulčicei leletek sorozatában. Az itt idézett leletek egyértelműen közelebb állnak a délmorvaországi, mint a területünk és köztük elhelyezkedő nyugat-szlovákiai, vagy nyitrai régió leleteihez. Mindez nem kell, hogy importot tükrözzön – persze e kérdést csak petrográfiai vizsgálatokkal tudnánk megválaszolni. A leletek textúrája nem, vagy nem feltétlenül egyezik, inkább történetett a mesterember, vagy az attól eltanult technológiai tudás távoli (s vélhetően izolált) megjelenése. Fontos megemlíteni e kérdés felmerülésekor azt is, mit jelent, ha egy tárgytypus két különböző régészeti kultúrában jelenik meg – beszélhetünk-e eltérő időbeli viszonyról, s ha igen, milyen mértékű időbeli vonatkozása, esetleg (csúszás?) van mindennek.⁶⁸⁶

⁶⁸⁶ A jelenségre Csiky Gergely figyelmeztet az avar korban a Kárpát-medencében megjelenő nyugati eredetű fegyverek kapcsán (Csiky 2015, 403, utalva Heiko Steuer vonatkozó tanulmányára: Steuer 1998, 129–149).

VII. 3. 4. Alsó-Ausztria

Kellő ismeretanyag hiányában e sorok írója az alsó-ausztriai 9. századi kerámiaanyagra való kitekintést a teljesség igénye nélkül tudja elvégezni, azaz kizárólag a szakirodalomra hivatkozva. A főként temetőkből és központokból ismert kerámiaanyag⁶⁸⁷ kapcsán olybá tűnik, hogy számos a régióra jellemző sajátosság. A Gars-Thunau lelőhely leletanyagának edényspektruma szélesebb, mint az általános fazéktípusok kizárólagos, vagy majdnem kizárólagos jelenléte. Thunau am Kamp kora középkori központjának hagyatékában előforduló edényformák ill. -típusok közül ismeretlen az észak-északkelet-dunántúli sávban a palackok,⁶⁸⁸ tálak 2. csoportja,⁶⁸⁹ a serpenyők,⁶⁹⁰ és a tányértípusok.⁶⁹¹ A területünkön még kivételként sem megjelenő díszítéstípusok az X formában karcolt vonalkötegek,⁶⁹² a szakaszokban bekarcolt vízszintes vonalkötegek,⁶⁹³ az X formában karcolt vonalak, a fenyőformájú bevágások, a több sorban egymás alatt sorakozó beszűrődések, a fenyőformában fésűszerű eszközzel beszűrődött dísz ill. a pecsét ill. pontkördísz.⁶⁹⁴ A szélesebb régióban elterjedt lécdísz mellett⁶⁹⁵ ki kell emelnünk egy szintén variábilis elemet: a perem külső ill. belső részének díszítéseit.⁶⁹⁶

VII. 50. ábra: Külső peremükön X alakban karcolt díszítés Visegrád-Sibrik dombról.

Egy kivétel van ugyanis, ami a visegrád-sibriki központ leletanyagában 2 fazékhoz tartozó töredéken is megjelenik: a perem külső oldalára karcolt X-ek láncolata (VII. 50. ábra),⁶⁹⁷ amely

⁶⁸⁷ Friesinger 1971-1974; Cech 1981, Cech 2001; Cech 1994; Cech 1991; Cech 1993; Felgenhauer-Schmiedt 2003; Interdiszciplináris megközelítéssel: Herold 2007, 85, 5.4.1.

⁶⁸⁸ Cech 2001, 17, 38, Abb. 23.

⁶⁸⁹ Cech 2001, 39, Abb. 24., 40.

⁶⁹⁰ Cech 2001, 40, Abb. 25.

⁶⁹¹ Cech 2001, 41, Abb. 26.

⁶⁹² Cech 2001, 45, Abb. 35.

⁶⁹³ Cech 2001, 47, Abb. 37.

⁶⁹⁴ Cech 2001, 51-53, Abb. 41-44.

⁶⁹⁵ Ez a tény nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a Dunántúl északi peremén nagyon ritkán előforduló lécdísz e terület hatását tükrözze.

⁶⁹⁶ Cech 2001, 53-56, Abb. 44-46.

⁶⁹⁷ Cech 2001, 54, Abb. 44. (B3947, s esetleg B4517 jelölésű példák).

egyébként legalább még egy dunántúli lelőhelyen előfordul,⁶⁹⁸ s amelyet az alsó-ausztriai területet leszámítva nem tarthatunk jellemzőnek.

Mint láthattuk, a makroszkópiusan megállapítható jegyek (véltetően) izolált megjelenésének megállapítása területünkön korlátokba ütközik, még ha egy-egy kivétel felismerésével kisebb eredmények el is érhetők. Ha a nyersanyagforrás-beli adottság nem volna jellemző egy-egy területre, mely pl. egyes korszakokban specifikus adalékanyagként szolgált a fazekasságban, akkor az általánosnál többet a grafitos edények provenienciájának értékelésénél sem tudnánk mondani.

⁶⁹⁸ A specifikum Budakalász-Idősek Otthona 8-9. századi telepkerámiájában is megjelenik. Köszönöm Benyó Gergelynek, amiért a szakdolgozatának kéziratát elolvashattam.

VII. 3. 5. Import (grafitos) kerámia a 9-11. században

*„Farāga (Prága) városa kőből és mészből épült: árúk
dolgában a legnagyobb városok egyike, ahová Krakmā
(Krakkó) városából rūs-ok és šaḡālba-k jönnek
árúikkal s a törökök (Atrák = magyarok)
országából muszlimok, zsidók és törökök is jönnek
hozzájuk árúikkal és kereskedelmi súlymértékekkel
(marqatī-miṭqāl) és tőlük rabszolgákat, ónt és
különböző fajtájú szőrméket visznek ki.” Ibrāhim ibn
Yaʿqūb leírása nyomán, Kr. u. 965 körül.⁶⁹⁹*

Kutatástörténet

A középkori grafitos kerámia magyarországi kutatásával nem lépünk járatlan útra. 1895-ben Hampel József közölte Römer Flóris gyűjtéséből az első grafitos peremtöredékeket, majd ausztriai tanulmányútja során volt alkalma a béléggel s évszámmal ellátott grafitos kerámiaárut személyesen is megtekinteni⁷⁰⁰. Tíz évvel később Hampel tollából vonatkozó magyarországi leletekről, illetve Haupolter tolmácsolásában salzburgi anyagról olvashatunk magyar nyelven⁷⁰¹. Később Molthein, mind az okleveles adatok, mind az emlékanyag összegyűjtésével 49 féle műhelyjegy alapján különíti el a bécsi, tullni, passau-i és riedi fazekasok készítményeit⁷⁰². Mintegy fél évszázaddal később Holl Imre 1955-ös⁷⁰³ és 1963-as⁷⁰⁴ tanulmánya értekezik a középkori import kerámiákról, így az „osztrák grafitos importról” is. Az általa leírt kerámiakör elsősorban a budai leletekre támaszkodik és a 13. század második felétől keltezhető⁷⁰⁵. Az 1970-es évektől, a teljesség igénye és részletes anyagközlés nélkül ugyan, de rövid összefoglalásokban már tájékozódhatunk a Dunántúlon előkerült kora Árpád-kori (10–11. századi) grafitos importról is, számos további, a korszakra keltezhető lelőhelyen pedig tapasztalhatjuk azok teljes hiányát⁷⁰⁶. A publikátlanság okán hazai összefoglalás a témában korábban nem történt, ennek ellenére, közölve-közöletlenül, de ismerünk „korai grafitost”⁷⁰⁷ Sopronból⁷⁰⁸, Mosonmagyaróvárról⁷⁰⁹, Eneséről⁷¹⁰, Győrből⁷¹¹, Esztergomból⁷¹², Visegrádról⁷¹³, Vácról⁷¹⁴ és Óbudáról⁷¹⁵, elsősorban

⁶⁹⁹ A szöveg Abū Ubajd al-Bakri (1014-1094) munkájában, Az utak és országok könyve (Kitāb al-Masālik wa-al-Mamālik) 8. sz. töredékében maradt ránk, Kmoskó Mihály fordítása. Kmoskó 2000, 240, 82. l.

⁷⁰⁰ Hampel 1895, 287, 7. ábra.

⁷⁰¹ Hampel – Haupolter 1905.

⁷⁰² Molthein 1905, 533.

⁷⁰³ Holl 1955.

⁷⁰⁴ Holl 1963.

⁷⁰⁵ Holl 1955, 163–171; Holl 1963, 340-343, 346-348, 364-365; Holl 1966, 16-17, 21-26.

⁷⁰⁶ Példának okáért: a győri ispánsági központ vonzáskörzetében elhelyezkedő, Ménfőcsanak-Szeles dűlőn található kora Árpád-kori lelőhelyen a grafitos áru még kivételként sem fordul elő. De ugyanez mondható el több, már feldolgozott lelőhely esetében: lásd Esztergom-Szentgyörgymező lelőhelyét, ami a korai esztergomi központ körzetéhez tartozott: Lázár 1998, 74-75. A Dunától keletre lévő területen sem központokban, sem falusias településről nincs tudomásom a 9-11. században a grafitos kerámia előfordulásáról.

⁷⁰⁷ Értsd: 10-11. századi.

⁷⁰⁸ Gömöri 2002, 133, 135, 93. kép 1.

⁷⁰⁹ Tomka 1976, 401-402.

⁷¹⁰ Enese-Szabadság utca 72: Langó – Mende 2006, 249, 15. ábra.

⁷¹¹ Győr-Káptalandombról: Tomka 2000, 18, 3. kép., Győr-ECE lelőhelyről: Tomka 2011, 275-276.

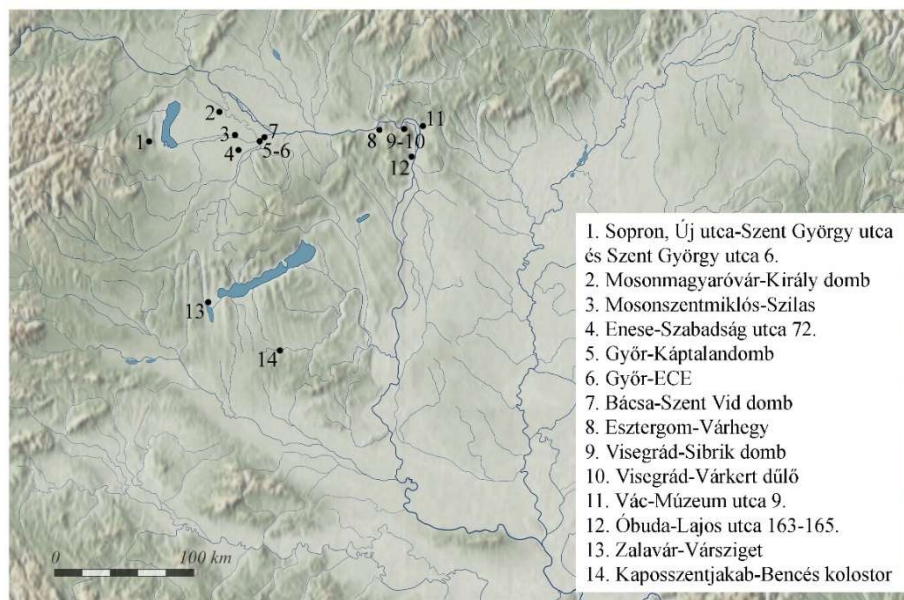
⁷¹² Bertalan 1984, 35., 38. 18. l.

⁷¹³ Kovalovszki 1985, 46.

⁷¹⁴ Rác Tibor szíves szóbeli közlése alapján.

⁷¹⁵ Biegel 1991, 456-459. (Nr. 150-183); Bertalan 1984, 429, 21. kép; Bertalan 1985, 268-269, 6-7. kép; Bertalan 1997, 344, IV. tábla: 3-5., 345, V. tábla: 2., 346, VI. tábla: 2-4., legújabban: Péterfi 2013. Ezúton köszönöm Péterfi Bencének, hogy szakdolgozatának kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta.

természerszerűleg korai központjainkból, s egyben a vízi utak mentén⁷¹⁶. Feltehető, hogy a jövőben nem csak a folyó mellett, de a Dunántúl területén is gyarapodhat a lelőhelyek száma, melyre egyelőre egy további, szórványosan rendelkezésre álló adat enged következtetni: említés szintjén tudomásunk van arról, hogy Kaposszentjakab korai horizontjaiból⁷¹⁷ is került már elő grafitos kerámia. (VII. 51. ábra)

1

2

VII. 51. ábra: 1. A grafitos kerámia elterjedése a 9–11. században, a mai Magyarország területén. 2. A tanulmány keretében vizsgált grafitos áru lelőhelyei és feltételezett grafit nyersanyag-lelőhelyek.

⁷¹⁶ Ugyanez a jelenség figyelhető meg Nyugat-Szlovákiában is, azon a területen, ahol grafit nyersanyag-lelőhely szintén nem áll rendelkezésre, így csak transzport útján kerülhetett az áru a régióba. Lásd Fusek – Spišiak 2005, 334.

⁷¹⁷ Péterfi 2013, 63, 185. l. A megállapítást egészítik ki az utóbbi évek ásatási eredményei, mely a 9. századot igazolák a lelőhelyen. Köszönöm Molnár Istvánnak, hogy a leletanyagot megtekinthettem, s a radiokarbon adatok eredményét is megosztotta velem.

A kora Árpád-kori grafitos áru kutatásában megfigyelhető hiátus mértéke a külföldi szakirodalomban is tetten érhető, a Közép-Duna medence gyakorlatilag fehér folt számukra. Takács Miklós 1995-ös gyűjtése⁷¹⁸ az Árpád-kori grafitos kerámiát illetően szintén tükrözi: sok munka vár ránk, tekintettel arra, hogy a középkoros kerámiakutató munkájában is csupán tíz magyarországi lelőhely szerepel, ami az egész Árpád-kort illeti. Természetesen a lelőhelyek számának ugrásszerű megnövekedésére nem számíthatunk a téma célzott kutatásával, elsősorban a régészeti gyűjtemények vizsgálatával sem, erre Takács és Fusek gyűjtése is rávilágít. Gabriel Fusek a mai Szlovákia területén ugyanis szintén összesen tíz 9-10. századra keltezett lelőhelyet tart számon⁷¹⁹, s nem valószínű, hogy a „korai grafitos” lelőhelyek listája nagyságrendekkel növekedne a jövőben. A miheztartás végett fontos megemlíteni: a késő középkori áruforgalommal összehasonlítva könnyen belátható, hogy a különbség nem csupán a kutatás különböző fokában keresendő: a téma vizsgálatának kezdetén ugyanis, már 1955-ben, huszonnégy 13-16. századi lelőhelyet regisztrált Holl Imre. Ebben az időszakban, a kora középkori helyzettel ellentétben nem csupán a Duna mentén, de a Felvidéken, a Dél-Dunántúlon, és a Dunától keletre éppúgy megtalálható a nyugatról érkező importkerámia.⁷²⁰

A középkori leletkör eredetét jellemzően a Molthein, majd nyomán a Holl közléseiben emlegetett késő középkori produktumok származási helye alapján határozták meg. Mivel a magyarországi anyagon anyagvizsgálat 2008-ban történt először⁷²¹, azon eredmények közzétételére pedig még nem került sor, a proveniencia kapcsán tett általános megállapítás mindig is régészeti-tipológiai vizsgálatokon alapult. Munkám célja az eddig közhelyként élő korai grafitos kérdés vizsgálata, az idáig tett megállapítások megerősítése vagy cáfolata, mind a keltezést, mind az eredetet illetően. Az utóbbi kérdésben természettudományos módszerek segítségét kell hívjuk, az előbbieken régészeti megfigyeléseinkkel igyekszünk hozzájárulni a kérdés feltárásához.

Régészeti kérdésfelvetés

A vizsgálat két alapvető kérdést célzott meg: egyrészt annak megválaszolására teszünk kísérletet, hogy az import a nyersanyagra, vagy a kész termékre irányult? Más szavakkal: vajon technológiatranszferről, netán (kerámia)kereskedelemről beszélhetünk a 9-11. századi Kisalföldön?⁷²² A kutatás fókuszában emellett a grafit nyersanyag származási helyének vizsgálata áll.

⁷¹⁸ Takács 2010b.

⁷¹⁹ Fusek – Spišiak, 2005, 306

⁷²⁰ Holl 1955, 187. 60. kép.

⁷²¹ 9. századi zalavár-várszigeti leleteken végeztek archaeometriai vizsgálatot. Ezúton köszönöm Szőke Béla Miklósnak szíves szóbeli közlését. Rövid jelentés olvasható: http://real.mtak.hu/11931/1/68104_ZJ1.pdf Utolsó megtekintés: 2014.10.07. Emellett 8-9. századi mosonszentmiklósi grafitos kerámialeteken történt még anyagvizsgálat. Lásd: Martinschich et al. s.a. Ezúton köszönöm a szerzőknek, hogy megjelenés alatt álló kéziratukat elolvashattam.

⁷²² A kérdésfelvetés általános, ugyanerről olvashatunk pl.: Ernée – Varėka 1998, 228; Scharrer-Liška 2007, 20.

VII. 52. ábra: Felszíni gyűjtésből származó grafitrögök a morvaországi Kúnstat melletti grafitbányából (saját gyűjtés)

A mintavételezett leletek és leletösszefüggéseik rövid leírása

A vizsgálatra szánt mintákat öt lelőhelyről gyűjtöttem: a disszertációban ismertetett lelőhelyek mellett (Győr-Káptalan domb, Bácsa-Szent Vid domb és Visegrád-Várkert dűlő) mellett Sopronból és Mosonmagyaróvárról. Utóbbi két lelőhely az északnyugat-magyarországi 10–11. századi sáncvárok körébe tartozik. Keltezésüket tekintve tudva levő, hogy korai központjaink pontosabb datálása a 10–11. századon belül máig nem tért nyugvópontra, a legelterjedtebb nézet szerint építésük az államalapításhoz köthetjük.⁷²³

Bácsa-Szent Vid domb (VII. 53. ábra).

A minta régészeti leírása:

„Bácsa 1” minta

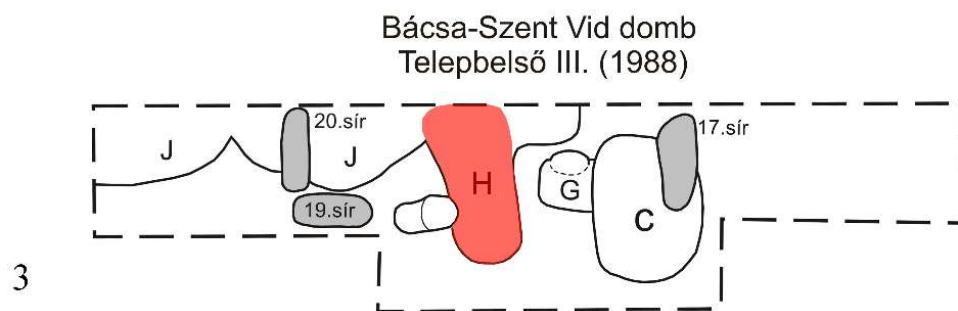
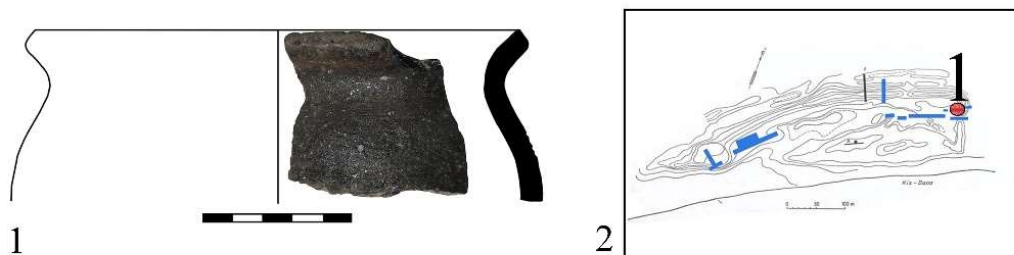
Ltsz.: 2010.254.1.XJM

Lelelőhely: Bácsa-Szent Vid domb.

Lelelőkörülmények: 1988., „telepbelső III”-as szelvény, a H objektumból.

Leírás: Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukált égetésű fazék peremtöredéke. Hullámvonalköteggel díszített. Közepesen kihajló, kifelé lejtően ferdén levágott fazékperem. Másodlagosan megégett. Méretei: peremátmérő: 16 cm, falvastagság: 0,55 cm.

⁷²³ Legutóbbi összefoglalás a kerámialeletek vizsgálatának vonatkozásában: Merva 2011.

4

VII. 53. ábra: A vizsgált leletek és azok lelőköri körülményei. 1. A Bácsa-Szent Vid domb lelőhelyen található 9–10. századi településről származó leletanyag (1987–88, ásatásvezető: Tomka Péter.): „Bácsa 1” minta, ltsz.: 2010.254.1.XJM. 2. A lelőhely a régészeti kutatások illetve a vonatkozó szelvény helyének megjelölésével. 3. A H objektum felszínrajza (1988, Telepbelső III.) 4. A lelőhely a szigetköz déli peremén. 1. katonai felmérés (1782–1785)

Győr-Káptalándomb

A leletek az ásató Tomka Péter által megállapított, sánc alatt húzódó rétegekből valók, amelyek az ő értelmezésében 11. század előttre keltezhetők. Ahogy a VI.1. fejezetben kifejtettem, az abszolút

időrend vonatkozásában szkeptikusabb vagyok, mint a feltáró régész.⁷²⁴ Emiatt a mintavételezett leletek korát csak tág intervallumra, a 9-11. század közé keltezem, tehát nem zárva ki a 11. századi datálás lehetőségét. (VII. 54. ábra)

A minták régészeti leírása:

„Győr 1” minta

Ltsz.: 88.12.1. XJM

Lelőhely: Győr-Káptalandomb.

Lelőköriülmények: 1978., a 4. szelvény északnyugati részén megfigyelt beásás (verembáz?) alsó, szenes rétegeből.

Leírás: Kiöntőcsöves korsó. Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett edény. Gömbölyded testű, enyhén kihajló, lekerekített perem. Vállán egy meredek szögben álló kiöntőcső, lekerekített peremmel. Díszítetlen. Kiegészített. Méretei: peremátmérő: 11,5-11,8 cm, legnagyobb szélesség: 24,8 cm, fenékátmérő: 14,6-15 cm, magasság: 24,6 cm, fenékvastagság: 1,1 cm, falvastagság: 1,04 cm. A fül hossza: 4,5 cm, szélessége: 3,3 cm.

„Győr 2” minta

Ltsz.: 88.12.5. XJM

Lelőhely: Győr-Káptalandomb.

Lelőköriülmények: 1978., a nagy gödör északi fele mellett. Padlószint feletti sötét töltésrétegből.

Leírás: Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett tárolóedény oldaltöredéke. Hullámvonalköteg illetve éles töréssel karcolt vonalkötegek díszítik. Egy bordadísz tagolja. Méretei: 9,8×7,8 cm, oldalátmérő: 27 cm, falvastagság: 1 cm, a bordánál: 1,14 cm.

„Győr 3” minta

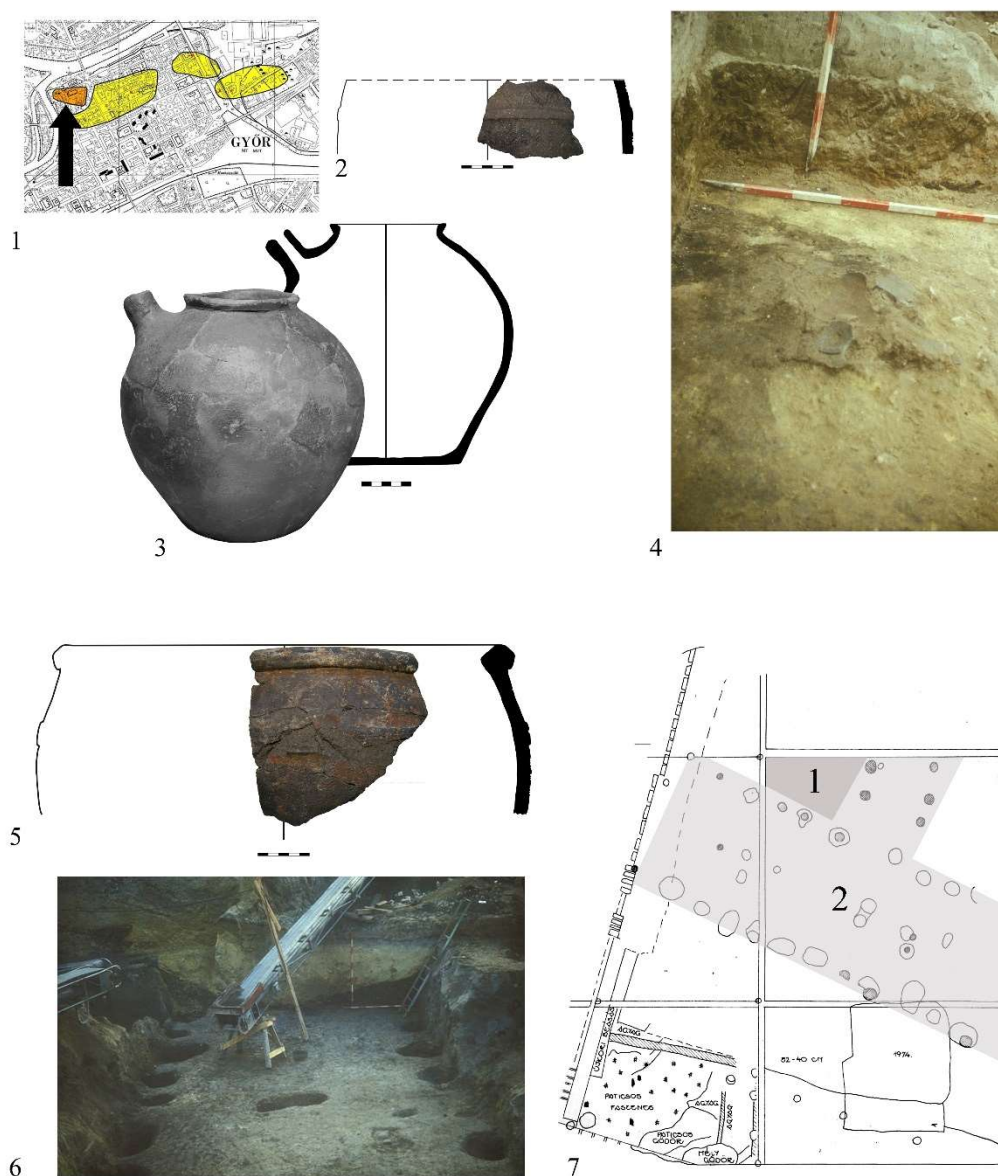
Ltsz.: 88.12.62. XJM

Lelőhely: Győr-Káptalandomb.

Lelőköriülmények: 1978., 4. szelvény ény-i rész, -140 cm (vonaltól) égett szenes réteg a X. századi gödörnél (mellett). A réteg aljáról, faszenes szintből.

Leírás: Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett tárolóedény peremtöredéke. Vállán fordított girlanddísz, egy karcolt dísszel tagolt borda, alatta hullámvonalköteg díszíti. Méretei: peremátmérő: 36 cm, falvastagság: 1,1 cm, a bordánál: 1,4 cm.

⁷²⁴ Tomka 1987, 148-149.

VII. 54. ábra: A vizsgált leletek és azok lelőköörülményei. 1. A győri ispáni központ Győr-Káptalándomb területén. TOMKA 2006, 114 nyomán. 2-3: Leletek a kora Árpád-kori központot megelőző korábbi, 9-10. századi horizontból. (1978, Martinovics tér 3., ásatásvezető: Tomka Péter.): 2. „Győr 3” minta, ltsz.: 88.12.62. XJM, 3. „Győr 1” minta, ltsz.: 88.12.1. XJM. 4. Győr-Káptalándomb, 1978-as ásatás, a 4. szelvény ény-i része, a 9–10. századi veremház beásásának jelentkezési szintje, egy kiöntőcsöves grafitos edény in situ darabjaival. (Forrás: Régészeti Adattár, Győr. 3252. dia). 5. Grafitos áru a győri ispánsági központ horizontját közvetlenül megelőző településhorizontból, a 9-10. századi épület padlószintje feletti betöltésből. „Győr 2” minta, ltsz.: 88.12.5. XJM. 6. Győr-Káptalándomb, 1978-as ásatás. Az ispánsági központ horizontját közvetlenül megelőző településhorizonthoz tartozó a 9-10. századi épület. (Forrás: Régészeti Adattár, Győr. 3227.dia). 7. Győr-Káptalándomb, 1978-as ásatás, felszínrajz. 1: 9-10. századi veremház az ispánsági központ horizontját közvetlenül megelőző tárház alatt. 2: az ispánsági központ horizontját közvetlenül megelőző településhorizonthoz tartozó a 9-10. századi épületről. (TOMKA 1987, 149, 1. kép nyomán)

Moson-Királydomb

A 4,5 ha területű, kazettás szerkezetű sánccal erősített ispánsági központ az írott források tanulsága szerint a 11. század közepén már biztosan állt⁷²⁵. Az 1971-72-ben végzett feltárások során a sánc kutatása mellett többek között az erősséghez tartozó 11. századi település vizsgálata történt meg⁷²⁶. Az anyagvizsgálat alá vont cserepek ezen rétegből származnak⁷²⁷. Itt kell megjegyezzük, hogy a „Moson 1” minta esetében, a stratigráfiai megfigyelések ellenére, tipokronológiai alapon⁷²⁸ felmerül a 12-13. századra való datálás. (VII. 55. ábra)

A minták régészeti leírása:

„Moson 1” minta

Ltsz.: 73.152.1. HM

Lelőhely: Moson-Királydomb, Liliom utca

Lelőköörülmények: 1971., 4. szelvény, dny-i sarok közelében, a metszetben a nagy köves szint alatti sötétszürke sávból.

Leírás: Fazék. Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett edény. Vállát borda díszíti. Kiegészített. Méretei: peremátmérő: 16,5–17 cm, legnagyobb szélesség: 19 cm, fenékátmérő: 13,8–14 cm, magasság: 17 cm, fenékvastagság: 9 mm, falvastagság: 7 mm.

„Moson 2” minta

Ltsz.: 72.109.1. HM

Lelőhely: Moson-Királydomb, Liliom utca.

Lelőköörülmények: 1971., 3. szelvény, 2. ásónyom és a felnyesés, 40 cm.

Leírás: Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett fazék peremtöredéke. Erősen kibajló, levágott peremkiképzés. A vállon két sor hullámvonalköteg-díszítés látható. Méretei: peremátmérője: 23,2 cm, falvastagság: 7-9 mm.

„Moson 3” minta

Ltsz.: 72.54.2. HM

Lelőhely: Moson-Királydomb, Liliom utca.

Lelőköörülmények: 1971., 1. árok Ény-i része, 60-70 cm.

Leírás: Homokkal ill. grafittal soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett tárolóedény peremtöredéke. Vízszintesen kiugró, profilált peremkiképzés. Díszítetlen. Méretei: 7x8 cm, falvastagság: 1 cm.

Sopron, Új utca-Szent György utca sarka

A 8,7 ha területű, szabálytalan ovális alakú, észak-déli tájolású Árpád-kori erősség pontosan követi a késő római Scarbantia városfalának belső vonalát⁷²⁹. A soproni ispánsági központ sáncának szerkezetét az 1890-es évektől kutatják, behatóbb vizsgálatok 1959 óta folynak⁷³⁰. A jelen tanulmányban ismertetett cserepek egy része azon soproni ásatások egyikéből származik, amit a sánc által körülvett területen végeztek: az Új utca-Szent György utca sarkánál ill. a Szent György utca 6. szám alatt feltárt szelvényekből. A leletanyag és a stratigráfia tanulsága alapján minden

⁷²⁵ A mosoni központban több 11. századi király-tartózkodás adatolható: 1046 (Orseolo Péter), 1060 (I. András), 1063 (IV. Henrik), 1074–79 (Salamon), 1096 (I. Kálmán). Aszt 2006b, 9-10.

⁷²⁶ Tomka 1976, 397-402.

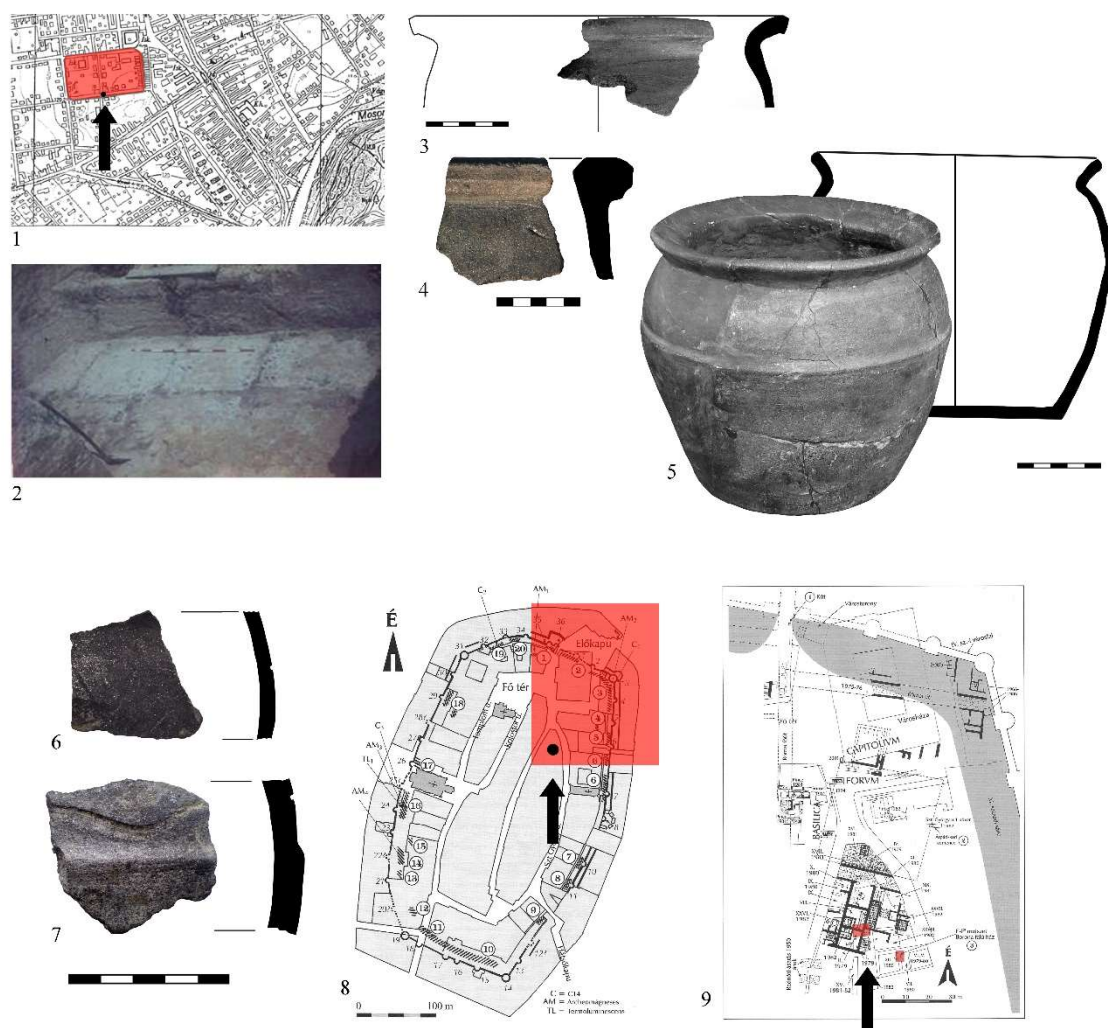
⁷²⁷ Tomka 1976, 401, Abb. 9.; Tomka 1976, 402, Abb. 11. 5.

⁷²⁸ Scharrer-Liška 2007, Abb. 6.

⁷²⁹ Gömöri 2007, 199.

⁷³⁰ Napjainkig összesen mintegy huszonegy alkalommal történt meg a sánc kutatása: Gömöri 2002, 49-53.

valószínűség szerint a sánccal egykorú horizontról van szó. A kiválasztott soproni minták, így mindkét grafitos töredék 11. századra datálható kerámia-együttessel került elő⁷³¹. (VII. 55. ábra)

VII. 55. ábra: A vizsgált leletek és azok lelőhelyei. 1. A mosoni ispáni központ Mosonmagyaróvár-Királydomb területén, jelölve az 1971-ben végzett régészeti kutatás helyszínével. (Mosonmagyaróvár-Liliom utca, ásatásvezető: Tomka Péter.) ASZT 2006, 123 nyomán. 2. Ásatási felvétel a sánc kazettás szerkezetéről. (1971, Liliom utca. Forrás: Régészeti Adattár, Győr, 3425.dia). 3-5: Leletek a kora Árpád-kori központ horizontjából: 3. „Moson 2” minta, ltsz.: 72.109.1. HM, 4. „Moson 3” minta, ltsz.: 72.54.2. HM, 5. „Moson 1” minta, ltsz.: 73.152.1. HM, 6-7: Leletek a kora Árpád-kori központ horizontjából: 6. „Sopron 2” minta, 7. „Sopron 1” minta. 8. A soproni ispáni központ, jelölve az 1979-ben végzett ásatás helyszínével. (Ásatásvezető: Gömöri János.) GÖMÖRI 2002, 52, 21. kép nyomán. 9. Az 1979-80-ban végzett Forum-ásatások, jelölve a vonatkozó szelvények. GÖMÖRI 2002, 122, 78. kép nyomán.

⁷³¹ Gömöri 2002, 128, 129. oldal, 84. kép. illetve Gömöri 2002, 133, 135. 93. kép.

A minták régészeti leírása:

„Sopron 1” minta

Ltsz.: leltározatlan.

Lelőhely: Sopron, Új utca-Szent György utca sarka

Lelőköriülmények: 1979. 5.2., 2. pince, északkeleti sarok, -290 cm, (a római I. falkorona magasságában), szürke rétegből.

Leírás: Homokkal s grafitral soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett edény oldaltöredéke. Hullámvonallal díszített, a töredéken egy borda látható. Méretei: 5,3x4,7 cm, falvastagság: 6 mm, a bordánál: 8 mm.

„Sopron 2” minta

Ltsz.: leltározatlan.

Lelőhely: Sopron, Szent György utca 6.

Lelőköriülmények: 1980. szept. 17., VII. szelvény, -300 cm-től 320 cm-ig, sötétszürke réteg, az Árpád-kori boronaház szintje alatt.

Leírás: Homokkal ill. grafitral erősen soványított, kézikorongolt, redukáltan kiégetett fazék oldal- illetve nyaktöredéke. Hullámvonallal díszített. Méretei: 3,9x4 cm, falvastagság: 4,5 mm.

Visegrád-Várkert dűlő

Az V. 2. fejezetben feldolgozott, teljes kora középkori kerámiaanyagból összesen 10 középkori grafitos edényhez tartozó 12 töredék került elő, amiből 3 edényhez tartozó 3 db töredék került petrográfiai vizsgálat alá. Leletösszefüggésüket tekintve csupán egyetlen, a vizsgálat alá vont 2. minta keltezhető pontosabban, a (8-)9. századra, a másik két lelet esetében a 9-11. századi keltezésen belül nem tudunk kort határozni. (VII. 56. ábra)

A minták régészeti leírása:

„Visegrád 1” minta

Ltsz.: 63.5.48a.

Lelőhely: Visegrád-Várkert dűlő

Lelőköriülmények: 1955/ IV/II. szelvény, Dny-i meghosszabbításából, a 2. ház dny-i feléből, 40-70 cm mélységig, az objektum feltételezhetően 10-11. századi, a réteg kevert: a lelet biztosan nem keltezhető a 9-11. századon belül.

Leírás: Peremtöredék. Grafitos soványítású, díszítetlen, kézikorongolt edény töredéke. Közepesen kibajló, kifejeltően ferdén levágott peremképzésű. Méretei: PÁ= 19 cm (1/16), FV= 7,1-8,5 mm, 6x4 cm.

„Visegrád 2” minta

Ltsz.: 84.4.8. N.

Lelőhely: Visegrád-Várkert dűlő.

Lelőköriülmények: 1980/22. ház padlójáról, (8-)9. századi.

Leírás: Nyak- és válltöredék. Grafitos soványítású, kézikorongolt, csigavonallal és hullámvonallal díszített edény töredéke. Méretei: 12x7,5 cm, nyakV=1,05 cm, FV= 8,5 mm.

„Visegrád 3” minta

Ltsz.: 83.3.1. N.

Lelőhely: Visegrád-Várkert dűlő.

Lelőköriülmények: 1980/12-13. ház környezetéből átforgatott földből, pontosabban nem keltezhető a 9-11. századon belül.

Leírás: Nyak- és válltöredék. Grafitos soványítású, kézikorongolt fazék díszítetlen töredéke. Méretei: 4,2x3,6 cm, FV=1,05 cm.

VII. 56. ábra: Visegrád-Várkert dűlőről származó, a petrográfiai vizsgálatba bevont grafitos töredékek.
Visegrád-Várkert dűlő. 1: 1955/ IV/II. szelvény, Dny-i meghosszabbításából, a 2. ház dny-i feléből, 40-70 cm mélységig. Ltsz.: 63.5.48a., 2: 1980/22. ház padlójáról. Ltsz.: 84.4.8., 3: 1980/12-13. ház környezetéből átforgatott földből. Ltsz.: 83.3.1.

A petrográfiai eredményekről⁷³²

A szerencsés mintavételnek köszönhetően a vizsgált leletanyag, provenienciáját tekintve, két fő csoportba osztható: hat esetben („Győr 1”, „Sopron 1”, „Moson 1”, „Moson 2”, „Visegrád 2” és „Visegrád 3”) Český Krumlov környékbeli nyersanyag-lelőhelyet jeleztek (VII. 51. ábra). Ezen kívül, az utóbbiakhoz hasonló ásványos összetétel alapján („Győr 1”, „Bácsa 1”, „Sopron 2”, „Moson 3”) szintén dél-csehországi eredeztetés valószínűsíthető, ami elsősorban a grafitot vagy grafitos kőzettörmelékkel illeti. A bácsai minta esetében mindenképpen felmerül annak lehetősége, hogy csupán a grafit volt a kereskedelmi áru, s nem az edény maga. Ez a megfigyelés a többi vizsgált minta esetében nem bizonyítható. Izgalmas eredményre utal a „Visegrád 1” minta,

⁷³² A minták részletes geológiai leírását és a kiértékelést lásd Merva-Szakmány 2016. Appendixében, a visegrádi minták vizsgálati jegyzőkönyve még nem publikált. A vizsgálatokat Szakmány György végezte (ELTE TTK Kőzettan-Geokémiai Tanszék), az eredményei némi módosítással egészültek ki (lásd a Jeszenik hegység lehetőségének megfogalmazása, illetve a korábban publikált kelet-bohémiai Chvaletice és a morvaországi Nedvědice ötletének elvetése!). A kontrollvizsgálatot Miroslava Gregerovával és Antonín Přichystalnal való konzultációt követően Dalibor Všíanský végezte el (Masarykova univerzita, Ústav geologických věd – Přírodovědecká fakulta, Brno). Hálásan köszönöm nekik az önzetlen segítséget.

melyben vezuvianitot sikerült azonosítani. Az ásvány alapján nem zárható ki a Jeseníky hegységből való eredeztetés sem (ami geológiai meghatározását tekintve a Hlinec zónához tartozik).

Régészeti értelmezés

Az eddig régészeti szakirodalomban olvashatóaktól eltérően, miszerint a grafitos kerámiát a mai Alsó-Ausztria területéről importálták, jelen archaeometriai eredményeink azt igazolták, hogy a kimutatható eredet a Cseh Fejedelemség irányába mutat. Ebből kifolyólag indokolt az alábbiakban röviden végigtekinteni mind a vonatkozó történeti, mind a régészeti adatokat, ami a két területen élők (kereskedelmi?) kapcsolatát illeti.

Történeti adatok

A kutatás a 9. századi Kárpát-medence, s elsősorban a Dunántúl kapcsán számos alkalommal tárgyalja a Nyugat-Mediterrán kapcsolatok mellett az alsó- és felső-ausztriai ill. morvaországiakat is, kifejezetten a Cseh-medence területéről azonban nem olvashatunk régészeti analógiákat. Ennél jobban adatolható azonban a 10-11. századi időszak. Györffy György és Kovács László kutatása nyomán tudjuk: nincs forrásadat arra nézve, hogy a Cseh Fejedelemség ellen hadjáratok indultak volna,⁷³³ sőt, tudomásunk van arról, hogy 915-ben a csehek csatlakoztak a magyarok Szászország elleni hadjáratához. A földrajzi és a politikai helyzetre való tekintettel ugyanis kézenfekvő döntés lehetett, hogy a magyarok Csehországon vonuljanak keresztül, amikor a szászországi hadjáratra készültek, semmint az, hogy nagy kerülővel az Odera mentén közelítettek volna. Annak tükrében, hogy a magyarok a csehek elnyomóit is leverték a Morva Fejedelemségben, és Bajorország pusztításával is könnyíthettek azon a súlyon, ami Regensburg felől a csehekre nehezedett, szintén a békés kapcsolat képzelhető el. S emellett az a körülmény is békeállapotra utal, hogy a bajorok 907. évi magyarelles nagy támadásában csehek nem vettek részt – mint tették volt 900-ban a Morávia elleni bajor hadjáratban. A csehek lehettek az első Berengár után, akik mentesítették az országukat a magyar hadak dúlásától azáltal, hogy szabad átvonulást engedtek országukon.⁷³⁴ Feltételezés marad, hogy esetleg fizettek volna adót, de ha volt is ilyen gyakorlat, nem bizonyítható.⁷³⁵ 950 körül írja Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár, hogy Boleszló tartományai hosszában határosak voltak a magyarokéval. Mindez már Boleszló terjeszkedésének volt köszönhető, amit 935 után indított meg. Mivel került a magyarokkal a konfrontációt, így meg sem próbálta Morávia déli részét elfoglalni, ez a terület volt a senki földje.⁷³⁶ Igaz, egy időre megváltozott a viszony: I. Václav (921-935) öccse, I. (Kegyetlen) Boleszló I. (Nagy) Ottónak behódolni kényszerült, ezért csapatának a 955. évi augsburgi csatában is részt kellett vennie.⁷³⁷ Összességében azonban az sejlik, hogy a kapcsolat békés, akár baráti is lehetett, gondoljunk csak arra, hogy Adalbert prágai püspök többek között Magyarországon térített.⁷³⁸

A cseh-magyar kereskedelemről szóló írott források, kereskedelmi utak

965/966-ból tudósít minket a közismert forrás (Ibrāhīm ibn Yaʿqūb) arról, hogy a prágai vásáron a „magyarok országából” érkező kereskedők is megfordultak.⁷³⁹ Az pedig mintegy félszáz évvel későbből adatolható (1020 körül), hogy Oldřich cseh fejedelem úgy intézkedett: a morvaországi városokból kiűzött lengyeleket, mint foglyokat Magyarországon és azon túl adják el. Fia, I.

⁷³³ Kovács 2011, 29.

⁷³⁴ Györffy 1984, 658-659.

⁷³⁵ Kovács 2011, 30.

⁷³⁶ Třestík 2001, 135, 138.

⁷³⁷ Kovács 2011, 30.

⁷³⁸ Třestík 2001, 141.

⁷³⁹ Kmoskó 2000, 240, 82. lj.

Břetislav fejedelem 1038/1039-ben rendeletet bocsátott ki, mely szerint aki házassági kapcsolatát megszakítja, azt kényszer alkalmazásával Magyarországra kell szállítani, és semmiképpen sem szabad megengedni, hogy magát kiváltsa, vagy erre a földre visszatérjen. Ezen adatok arra utalnak, hogy Magyarországon a 11. század első felében is felvevőpiaca volt a Csehországból érkező rabszolgáknak, akiket aztán Keletre, Délkeletre, Délnyugatra vittek tovább a transzeurópai nyugat-keleti úton.⁷⁴⁰

A cseh áruszállítmányok utolsó, de nem kevésbé jelentős felvevőhelyei voltak az 1000. év táján a Duna alsó folyása mentén elhelyezkedő, ekkor magyar, bolgár majd bizánci uralom alatt álló területek.⁷⁴¹ A történészi olvasat szerint a 10. század első kétharmadában nyugatra csak hadiutak vezettek, ebben az időszakban igazi kereskedelem csak kelet felé volt. Ezt követően változott meg a helyzet: innentől már kereskedésről, s nem a kalandozások „hozádékáról” beszélhetünk. Ennek okán rendeződött át az árucseré: megváltoztak útvonalai, megváltozott a szerkezete, új érdekcsoportok, új árucikkek, új igények jelentek meg. A nyugati irányú politikai és kulturális kapcsolatok kiépülésével természetesen egyre fontosabbá vált ezen az úton a nyugati import, és visszaesett, de nem vált semmissé a keleti kereskedelem. A 11. században már jól körvonalazódik két fő út a Kárpát-medencén keresztül, melyből az egyik a nagy nyugat-keleti tranzit út volt. Az út Nyugat-Európából a Dunától északra érkezett a Kárpát-medencébe (a Mainz-Kijev útvonal volt, melynek közbeeső állomásai közül kiemelkedett Regensburg, Prága, Krakkó és Przemyśl városa), s Pesten (Vácon), Egeren át a Vereckei-hágónál hagyta el Magyarországot.⁷⁴² Emellett azonban, a korábbi időszakok gyakorlatához hasonlóan továbbra sem lehetett elhanyagolható a folyók, esetünkben főként a Duna szerepe sem, elég e tanulmányban ismertetett leletkör elterjedési térképére pillantanunk.

Régészeti adatok

Kárpát-medencei leletek Cseh- és Morvaországban

Třestík a Kárpát-medencei 10. századi emlékek csehországi előfordulásában a két nép elitjének békés kapcsolatát, esetleges házasodását látja.⁷⁴³ Profantová és Lutovský úgy ítélik a Litoměřice környékén előkerült 10. századi depóleletet kapcsán (illetve annak apropójából a Prágától keletre ill. délre elhelyezkedő magyar leletek gyűjtésével), hogy az emlékek csehországi elterjedése a hadieseményekkel magyarázható, esetleg hadizsákmányként kerülhettek oda.⁷⁴⁴ Nevizánszky Gábor 21 lelőhelyet sorol fel Cseh- illetve Morvaország területéről, ahol a 10. századi magyar jellegű régészeti emlék került napvilágra, vélekedése szerint két kereskedelmi útvonal mentén.⁷⁴⁵ Mivel a cseh- és morvaországi leletek egy meghatározó részét különböző típusú nyílcsúcsok alkotják,⁷⁴⁶ a leletanyagot a katonai jelenlét bizonyítékaként értelmezi.⁷⁴⁷ Langó Péter kutatásai alapján viszont mára már nem egyértelmű, hogy a tárgytypus kizárólag a magyarokhoz köthető, jellegzetes 10. századi tárgy volna. Mind térben, mind időben számos analógiát találunk, amelyek a Kárpát-medencén kívülről származik, és korábbi illetve későbbi időszakra keltezhetők.⁷⁴⁸ Az

⁷⁴⁰ Kristó 2000, 92.

⁷⁴¹ Bravermannová et al. 2000, 91.

⁷⁴² Kristó 2000, 92.; Mesterházy 1993, 452.

⁷⁴³ Třestík 2001, 137.

⁷⁴⁴ Profantová – Lutovský 1992, 15-16.

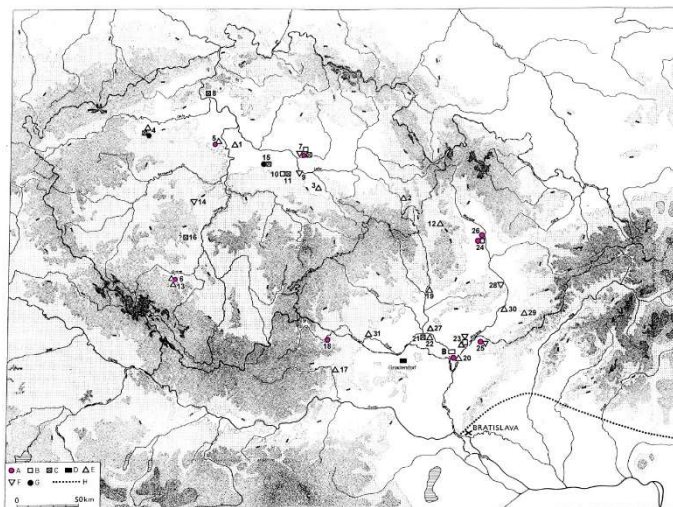
⁷⁴⁵ Nevizánszky 1999, 135, 1. térkép.

⁷⁴⁶ Nevizánszky 1999, 130-131, 136, 2. térkép.

⁷⁴⁷ Nevizánszky 1999, 125.

⁷⁴⁸ Langó 2011, 586-587.

utóbbi években gyarapodott a „magyar gyanús” leletek száma Csehországban,⁷⁴⁹ az utolsó gyűjtés (2011) 17 lelőhelyet számlált.⁷⁵⁰ (VII. 57. ábra)

VII. 57. ábra: 10. századi „magyar” vonatkozású leletek, lilával kiemelve a cserépbográcsok. Profantová 2010, 305, fig. 9.

Cseh leletek a Kárpát-medencében

Amikor Mesterházy Károly a 10-11. századi Kárpát-medencében található lengyelországi leletek összegyűjtésénél 40 leletegyüttest sorol fel, négyhez csehországi párhuzamot is hoz,⁷⁵¹ bár hangsúlyozza, hogy általában, időrendi okokból kifolyólag inkább a lengyelországi eredet valószínűsíthető.⁷⁵² A borostyángyöngyök,⁷⁵³ illetve a hegyikristályból és karneolból csiszolt gyöngyök kapcsán merül fel szintén egy esetleges cseh-medencei származtatás,⁷⁵⁴ és egy ritka karikaékszer-típus kapcsán szintén felvetődik, hogy érdemes Prága környéki analógiákban gondolkodnunk.⁷⁵⁵ Kovács László legújabb monográfiájában értekezik többek közt a cseh numizmatikai emlékekről a honfoglaló magyar leletanyagban. Gyűjtése azt mutatja, hogy a magyar anyagból az első cseh érmek egyelőre hiányoznak, – ezt talán az magyarázza, hogy I. Boleszló uralkodása idején, valószínűleg 955 után kezdődött meg az önálló cseh pénzverés.⁷⁵⁶ Mindazonáltal 4 olyan temetkezésről kell számolnunk a Kárpát-medencében, amelyet II. Boleszló fejedelem (972-999) denára keltez, emellett további 2 ilyen szórványlelet áll rendelkezésre, szintén temetőből. A leletek elterjedésüket tekintve a szlovákiai és az észak-dunántúli vidékre korlátozódnak, három köznépi, egy pedig templom körüli temetőből származik.⁷⁵⁷ Kovács interpretációja szerint az emlékek valószínűleg kereskedelmi ügyletből, és nem forrásemlítés nélküli hadjáratból származnak.⁷⁵⁸

⁷⁴⁹ Košnar, L. 2006, Profantová – Stolz 2006a, Profantová – Stolz 2006.

⁷⁵⁰ Makovcová 2011, 72, Mapa č. 3.

⁷⁵¹ A négy lelet: 1. Karos-Eperjesszög II. 49. sír, csonkagúla alakú lemezgyöngy négy-négy trapéz alakú oldallappal. Párhuzamai Lengyelország és Csehország területén is előfordul, már a 10. század első harmadában. 2. Sorokpolány, 43. sír: mind Csehországból (Předmostí), mind Lengyelországban gyakori típus. 3. Ismeretlen lelőhely: ltsz.: MNM. 61.20.1-4. Párhuzama a Roudnice nad Labem-i kincsben. 4. Esztergom-Kovácsi, 11. század közepe. fülbevaló, jó párhuzam a Žatec-i (Saaz) kincsben is előfordul. Mesterházy 2004, 388-391.

⁷⁵² Mesterházy 2004, 397.

⁷⁵³ Tomková 1998.

⁷⁵⁴ Kiss 2000, 204; Langó 2004, 92-93.

⁷⁵⁵ Szőke – Vándor 1987, 52-53; Kiss 2000, 204.

⁷⁵⁶ Kovács 2011, 31.

⁷⁵⁷ Kovács 2011, 57.

⁷⁵⁸ Kovács 2011, 59. A cseh érmek lelőhelyeinek listája: 223. oldal, 8. táblázat.

Az emlékek rövid sorát az itt bizonyításra került eredmények alapján e kerámialeletekkel időszerű bővítenünk. S egyben nem nélkülözhetjük a korabeli Közép-Európa grafitos kerámiájának témájában írtak rövid áttekintését sem.

A nyugati szláv területek grafitos kerámiájáról

Ahogy a magyar, úgy a cseh kutatás is (de nem a morva), annak ellenére, hogy a Cseh-medencében jelentős nyersanyag-lelőhelyek találhatók, e területen még gyerekcipőben jár – írja 2007-ben, a grafitos kerámia kutatását summázó monográfiájában Gabriele Scharrer-Liška.⁷⁵⁹ Ugyanígy vélekedik általában az archaeometriai vizsgálatok alkalmazásáról is. Bár a Hallstatt illetve LaTène kori grafitos kerámiák már az 1950-es években történt anyagvizsgálat,⁷⁶⁰ máig nem hosszú a lista, főként ami a kora középkori leletanyagon végzett petrográfiai ill. geokémiai kutatásokat illeti.⁷⁶¹

A legnagyobb szakirodalommal a morvaországi mellett vitathatatlanul az alsó-ausztriai grafitos áru esetében számolhatunk, s talán ennek, illetve a későbbi időszakból származó, jól adatolható magyarországi osztrák import eredet-meghatározásának köszönhető, hogy a kutatásban idáig oly kézenfekvőnek tűnt a „korai grafitos” eredet-meghatározásánál is kizárólag a közvetlen nyugati szomszédos területekre fókuszálnunk.⁷⁶²

Mivel korai írott források nem tanúskodnak a grafit vagy a grafitos áru kereskedelméről,⁷⁶³ ebből az időszakból kizárólag a régészeti adatokra hivatkozhatunk. A régészeti kutatások alapján az Alsó-Ausztriában előforduló grafitos kerámia kezdete leghamarabb is a 8. század,⁷⁶⁴ de a 9. század folyamára már mindenképp adatolható.⁷⁶⁵ A grafittal való soványítás kora középkori hagyományának kialakulását Herwig Friesinger a Kamp és a Duna közé helyezné, a grafit-nyersanyag-lelőhelyek közelében, először a Waldviertel területén, kezdetben a Weinviertelben még csak szórványosan.⁷⁶⁶ Sabine Felgenhauer-Schmiedt inkább a Dunától délre eső régiót valószínűsíti.⁷⁶⁷ Míg Friesinger, diffuzionista szemlélettel közelítve meg a kérdést, a grafitos kerámia elterjedését úgy rekonstruálja, hogy a kerámiatípus használata először a Bécsi medence és a Weinviertel régiójába ért el, a 9. század végén, a Lajtán túl pedig csak a 10. századtól keltezhető,⁷⁶⁸ addig Felgenhauer-Schmiedt az észak felé való terjedés kapcsán azt állapítja meg, hogy a Waldviertel északi részére és Morvaországba biztosan a 10. században terjed ki. D-Dny-Morvaországban a 10. századi kerámiaanyagban a grafitos áru már határozottan domináns.⁷⁶⁹ Később Scharrer-Liška a 9. század közepétől – 10. század közepéig keltezi az említett régióban való megjelenést, illetve megállapítja, hogy használata a Duna mentén a 10. század folyamán

⁷⁵⁹ Scharrer-Liška 2007, 19.

⁷⁶⁰ Vaskori anyagon végzett archaeometria vizsgálatok publikációja már az 1950-es években indult: Köhler-Morton 1954, Kappel 1963.

⁷⁶¹ (Kora) középkori anyagon meglehetősen ritkán történt vizsgálat a történelmi Csehország területén is: pl. Čapek et al. 2013, Chlupáčová et al. 2011., Morva területekről: Gregerová – Procházka 1998, Procházka et al. 2011, Procházka 2017, 429. Ausztria vonatkozásában megemlítendő: Scharrer-Liška 2007, 103–148; Herold 2007, 85. Szlovákia területéről: Fusek–Spišiak, 2005.

⁷⁶² Példának okáért: Tomka 2011, 275–276.

⁷⁶³ Felgenhauer-Schmiedt 1998, 199. Egy 13. század eleji forrás számol be legkorábban a grafitos árunak a Dunán való szállítása kapcsán a vámtarifáról. Lásd Felgenhauer-Schmiedt 1993, 106.

⁷⁶⁴ Szameit 1992, 819–820; Szameit 1992b, 193; Cech 1994, 55; Scharrer-Liška 2007, 32, 2. ábra; Tomka 2011, 275, 18.j.: Tomka Péter kétkedve fogadja Szameit 8. századi keltezését, mivel a leletkörülmények nem tisztáztak.

⁷⁶⁵ Friesinger 1971–74, 107–108; Scharrer-Liška 2007, 19.

⁷⁶⁶ Friesinger 1971–74, 107–108.

⁷⁶⁷ Felgenhauer-Schmiedt 1998, 203.

⁷⁶⁸ Friesinger 1971–74, 107–108.

⁷⁶⁹ Felgenhauer-Schmiedt 1998, 203., Balcárková et al. 2017, 110, Diagram 43. (a leletanyag 37%-a grafitos soványítású.)

terjed tovább.⁷⁷⁰ Az osztrák szakirodalom szerint a grafitos kerámia megjelenése egyértelműen az alsó-ausztriai megjelenés után következett be a cseh területeken is.⁷⁷¹ A leletanyagnak a Cseh-medencében való feltűnése kapcsán Thomová megemlíti, hogy a 8. századi keltezésre nemigen van bizonyíték,⁷⁷² Princová-Justová a legkorábbiaként a 9-10. század fordulójára keltezhető leleteket említi.⁷⁷³

Ahogy a szakirodalom is külön tárgyalja a két, természetföldrajzilag egyébként egy egységhez, a Cseh masszívumhoz tartozó régiót, úgy kevés szó esik a Cseh Fejedelemséghez illetve a Babenberg-házhoz tartozó területek grafitos áruja közti kapcsolatáról. A java középkorban vannak formai párhuzamok, többek között cseh hatást vélnek felfedezni bizonyos osztrák kerámiaformákon.⁷⁷⁴ De fordított irányban is megfigyelhető a folyamat, egyes peremformáknak a cseh területeken való korai megjelenése osztrák hatásként értelmezhető.⁷⁷⁵

A mihez tartás végett fontos megjegyezni: a Duna ausztriai részének régiójában a legkorábbi (8. század végére–9. század közepére keltezhető?) lelőhelyek száma mindössze 13.⁷⁷⁶ Morvaországban is hasonló a helyzet: Scharrer-Liška a 9–10. században összesen 8 lelőhelyet számlál.⁷⁷⁷ Korai, 9–10. századra keltezett lelőhelyet Fusek is csupán 10-et tud felsorolni a mai Szlovákia területén,⁷⁷⁸ de Magyarországon is meglehetősen ritka a grafitos áru, a 9–11. századra 14 lelőhelyet találunk (VII. 51. ábra 1). Egyébiránt azt is meg kell jegyezzük: a korszak kerámiaanyagának ismeretében egyébként sem beszélhetünk olyan domináns importról, amely nagy mennyiségű kerámiaanyag behozatalával járt volna.⁷⁷⁹ Egy-egy lelet,⁷⁸⁰ illetve kerámiatípus esetében merül fel a technológiatranszfer lehetősége.⁷⁸¹

Összefoglalás

Tekintettel a makroszkópikusan is egyértelműen megfigyelhető jellegzetes soványítóanyagra, a leletanyag kisalföldi megjelenése mögött nem erőltetett az egyébként funkcionális és talán esztétikai okokra visszavezethető speciális nyersanyaghasználat mellett a helyitől különböző kulturális beágyazottság megállapítása is. Abból a tényből kiindulva, hogy a leletek távolról, esetünkben ca. 300–350 km távolságból származnak, nem csupán egy dologra következtethetünk. Kézenfekvő ugyan, hogy a Duna menti lelőhelyek anyagában előforduló, jellegzetes, idegen anyagi kultúra termékét távolsági kereskedelmi importként értelmezzük. S főként magától értetődőnek tűnik, ha a nagy százalékban előforduló későbbi középkor osztrák grafitos áru import-jellegéből

⁷⁷⁰ Scharrer-Liška 2007, 29.

⁷⁷¹ A cseh nyelvben megjelenő „tuha” szó feltehetően az osztrák „Ton”-ból átvett kifejezés. Scharrer-Liška 2007, 15.

⁷⁷² Thomová 1998, 214.

⁷⁷³ Princová-Justová 1994, 200; de szintén korai: Lutovský 1995.

⁷⁷⁴ Felgenhauer-Schmiedt 2003, 30.

⁷⁷⁵ Ernée – Varěka 1998, 222–223.

⁷⁷⁶ Scharrer-Liška 2007, 32, Abb. 2.

⁷⁷⁷ Scharrer-Liška 2007, 33, Abb. 3.

⁷⁷⁸ Fusek – Spišiak, 2005, 306, obr. 14.

⁷⁷⁹ A grafitos kerámia mellett a balkáni importok emelendők ki ezen a ponton. Lásd: Sósartyán-Murahegy, Szarvas-Rózsásdomb. Takács 1997, 212.

⁷⁸⁰ A Karos-Eperjesszeg II/66. sírjából előkerült polírozott korsó esetében felmerül a technológia transzferének lehetősége, különös tekintettel abban az esetben, ha a Kárpát-medencei 10-11. századi kerámiaanyagban kivételes készítéstechnikával készült leleten végzett anyagvizsgálati eredményre gondolunk. Az edény helyi agyagból készült. Ezúton köszönöm Szilágyi Veronikának a petrográfiai eredmény szíves szóbeli közléséért.

⁷⁸¹ E sorok írója a 10-11. században szórványosan felmerülő korongolástechnika, a gyorskorong megjelenése mögött balkáni/bizánci technológiatranszfert sejt. Merva 2014, 213–214. Egy kifejezett edénytípus, a kézikorongolt, gömbölyűaljú cserépbogrács elterjedése kapcsán Takács Miklós veti fel a balkáni fazekastradíció befolyását. Takács 2013, 434.

asszociálunk.⁷⁸² Mégsem vethetjük el teljes bizonyossággal annak lehetőségét, hogy a leletek nem, vagy nem kizárólag az árunak a szervezett kereskedelméről tanúskodnak, mint inkább a tudás és fazekas tradíció megjelenését bizonyítja a ránk maradt emlék. A jelenség a technológiatranszfer okán akár a mesterember ide utazásához/hurcolásához is kapcsolható – gondoljunk itt a bácsai példára, ahol feltehetően csak a grafit nyersanyag a behozott áru. De az emlékek kerülhettek ide ajándékként, vagy egy idegen személy tulajdonaként is.⁷⁸³ Kizárólagosan az áru kereskedelmének bizonyítékeként való értelmezés kapcsán a kételyt két fontos tényező erősíti: egyrészt a leletek alacsony száma. Nem hallgathatjuk el, hogy a szakirodalom és jelen tudásunk alapján felsorolható lelőhelyek anyagában kiemelt grafitos áru a lelőhelyek egy részében valójában jócskán 1 % alatti arányban képviselteti magát.⁷⁸⁴ Másrészt az is kétkedésre adhat okot, hogy az idézett írott forrásban felsejlő képnek a régészeti leletanyagban általában is csekély nyoma van, mind ami a cseh területen megjelenő magyar vonatkozású leletanyagot, mind ami a Kárpát-medence területén fellelhető 10-11. századi cseh leletanyagot illeti: egyik sem kifejezetten domináns.⁷⁸⁵ Ami pedig a kronológiát illeti: a bácsai lelőhely jelentősége, a győri lelőhelyen tett megfigyelésekhez hasonlóan, abban (is) áll, hogy keltezésével erősíti a megállapítást: az eddigi elképzelésekkel ellentétben bizonyítottan látjuk a Kisalföldön a 9-10. században a grafitos import megjelenését. Ez a megállapítás remekül összevág Martinschich Balázs megfigyelésével: a 8-9. századra datált Mosonszentmiklós-Szilas lelőhelyen előkerült grafitos áru kapcsán írott dolgozata szintén ezt a megállapítást erősíti.⁷⁸⁶

Természetesen az új eredmények elfogadásával sem feledkezhetünk meg a mintavételezésben rejlő esetlegességről, a következtetéseknél levonásánál felmerülő korlátokról:

1. Egy (fontos) kivételtől eltekintve, a megállapított ásványos összetételben való egyezések valószínűleg annak köszönhetőek, hogy maguk az edények kerültek valamilyen módon a területre: ebben az esetben tehát a dél-csehországi készítés feltételezhető. Evidens módon, az egyes minták közti kapcsolat vizsgálatánál nem elsősorban az egyes lelőhelyek közti kommunikációra kell fókuszálnunk, mint a kisalföldi lelőhelyeket érintő harmadik tényezőre, a tárgy származási területére.

2. Szem előtt kell tartanunk először a régészeti, majd abból a geológiai mintavételezésből fakadó esetlegességet, ami a kimutatott eredményeket illeti. A relatív kis számú minták vékonycsiszolatain látható ásványos összetételek mindenesetre sokszínűséget sejtetnek, ha a Győr-Káptalandombi lelőhely három mintájára gondolunk, amiből kettő a Cseh Fejedelemség déli részéről, a harmadik

⁷⁸² A 13. század második felében domináns szerepet töltött be a hazai piacon, s ami fontos: nem csak a királyi udvartartás és a polgárság körében örvendett népszerűségnek, de a falusi jobbágyság háztartásában is megjelenik, már az Árpád-kor végén. Holl 1963, 340.

⁷⁸³ A gondolat általános érvényű, példának okáért lásd Polaček 2000, 96.

⁷⁸⁴ Bár kevés, és sajnos nem minden esetben pontos adat áll rendelkezésre, az információ mégis beszédes lehet. Győr-Káptalandomb és Mosonmagyaróvár-Királydomb lelőhelyek esetében az összes és a grafitos kerámiatöredékek számaránya, a leltározatlan leletanyag mennyiségének pontos meghatározás híján sajnos egzaktul nem adatolható. Annyi viszont tudott, hogy Győrben 10 edényhez tartozó 9-11. századi grafitos edény került elő, hozzávetőlegesen 150-200 cserépből (1978-as ásatás), Mosonmagyaróváron pedig ennél magasabb arányt sugallnak a rendelkezésre álló adatok: míg összesen 73 leltározott, korszakhoz köthető cserépről van tudomásunk, abból 14 edényhez tartozó grafitos töredék került elő. A soproni Új utca-Szent György utca sarkán feltárt szelvényekből 65 db 10–11. századi cserép került elő, mindebből azonban összesen 3 töredék volt grafitos. A bácsai lelőhelyen maximum 5 edény 14 töredéke grafitos, összesen 725 9-10. századi cserép került elő a lelőhelyről. Visegrád-Várkert dűlő lelőhelyen, az 1955 és 1994 között feltárt objektum leletanyagát tekintve megint csak egy meglehetősen szerény arány olvasható ki: 1685 8-11. századi cserépből mindössze 12 grafitos edényhez tartozót regisztráltam.

⁷⁸⁵ Ugyanezzel a kétellyel küzd a szlovák kutatás is: lásd. Fusek – Spišiak 2005, 334.

⁷⁸⁶ Martinschich Balázsnak ezúton köszönöm szíves szóbeli közlését.

viszont annak keleti feléből származik. Természetesen a fazekastermékek esetlegesen egy piachelyre is kerülhettek, annak lokalizációjára adat híján viszont kísérletet sem szabad tennünk.

3. Egyrészt a minták csekély számából adódóan, másrészt a kiválasztott edénytípusok, edényformák (nagyobb tárolóedény, fazék, kiöntőcsöves fazék) variabilitásából fakadóan, nem vonhatunk le arra vonatkozóan következtetést, hogy egy-egy edénytípus grafit nyersanyaga származási helyét tekintve más és más volna. Bár az elméleti kérdésfelvetés a kerámiakészítésben való specializáció lehetőségére utal, feltételezhető, hogy nagyobb sorozatokat vizsgálva sem fedezhetnénk fel ilyen összefüggéseket.

4. Az is nyilvánvaló, hogy egy-egy grafitlelőhely preferenciája nem köthető egy-egy korszakhoz, s főként nem egy, a 9-11. századon belül megállapítható rövidebb időszakra nem határozható meg. Gondoljunk csak arra, hogy még a korábbi időszakok (kelta) grafitos kerámiáján végzett anyagvizsgálatai estében is a český krumlovi régió volt kimutatható,⁷⁸⁷ éppúgy, ahogy az itt vizsgált mintáink egyike, a feltételeken későbbi korszakra (12-13. századra) keltezett mosoni fazék soványítóanyaga is egy Český Krumlov környéki grafitbányából származik.

4. Végül fontos megjegyeznünk: eredményeink sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudják azt, hogy Alsó-Ausztria területéről kerülhettek-e a Kisalföldre grafitos edények a korszakban, vagy sem.

Azt, hogy az itt közölt adatok mennyiben reprezentatívak e kérdéskörben, a jövőbeni, reményeink szerint egyre gyarapodó archaeometriai vizsgálatok dönthetik csak el.

⁷⁸⁷ Havancsák et al. 2009.

A kontakt zóna vizsgálható tényezőit fentebb felsoroltam – be kell látni, hogy egy részük (kereskedelem, a főként a szupersztrátum megrendelésére dolgozó mesteremberek jelenléte) csupán az elit kapcsolatrendszerére utal. Ez részben egyoldalú megvilágítást tesz lehetővé, részben viszont hangsúlyos a szerepe, hisz az elit formálja a térség társadalmi és gazdasági fejlettségét és kapcsolatait. Általános megfigyelés, hogy a közép-európai térség 9-10. századi központjai hasonlatosak, érdemben összehasonlíthatók,⁷⁸⁸ ami az anyagi kultúra mellett a központok egyes komponenseit, jellemzőit illeti: az egykori elit interregionális kapcsolattartását ez a megfigyelés feltételezi. A kutatott terület, s azon belül a fókuszált mikrorégiókban két központról adtam számot: a Kisalföld középső részéről a római Arrabona falai között/fölött (?) kiépült központra, és a Dunakanyarban található Pone Navata erőd újrahasznosításával létrejött központra utalhattam. Mint fentebb kiderült, a győri ispánság területén idáig végzett régészeti kutatás nem tudja világosan megválaszolni azt a kérdést, hogy számolhatunk-e az államalapítást megelőzően egyáltalán megtelepedéssel a Káptalan-dombon – s mivel a terület beépített, ezt kideríteni sajnos a közel jövőben nincs is sok esély.

A 2013 óta tartó Visegrád-Sibrik dombi feltárások azonban nyilvánvalóvá tették a 8. század végi-9. századi megtelepedést – s e sorok írója számára egyúttal a lelőhelynek a Karoling korban is fennálló központ jellegét.

Kirajzolódott a rév közelében elhelyezkedő suburbium (kis területen feltárt része) a Várkert dűlőn, „láthatóvá” vált a Sibrik előtti dűlőn egy ca. 1 ha-nyi legelőterület, és negatív eredménnyel járt a mikrorégióban feltárt templomok (a várkapolna, az „ún. esperesi” templom⁷⁸⁹) 9. századi fázisának kutatása is. A Duna mentén, a központtól dél-délkeletre ca. 3 km-re, a Széchenyi utcában találtak egy kétperiódusú temetőt, ahol a 10. századi sírok szuperpozícióban helyezkednek el a korábbi (bizonytalan: talán 9. századi?) sírokkal.⁷⁹⁰ Továbbmenve, szintén a centrumtól délkeletre, hozzávetőlegesen 6 km-re a Lepence pataknaál került elő egy kisebb teleprészet, s többek között egy ötvösséghez kapcsolható objektum (háromszög átmetszetű öntőtégelyekkel).⁷⁹¹ Az ásatók keltezése 11-12. századi volt, a publikált leletanyag viszont egy korábbi, 8-9. századi datálásra utal.⁷⁹² Adataink összességében, a visegrádi központ környezetét tekintve (különösen a nagy központokkal való összehasonlításban: VII. 58. ábra) nagyon szórványosak.

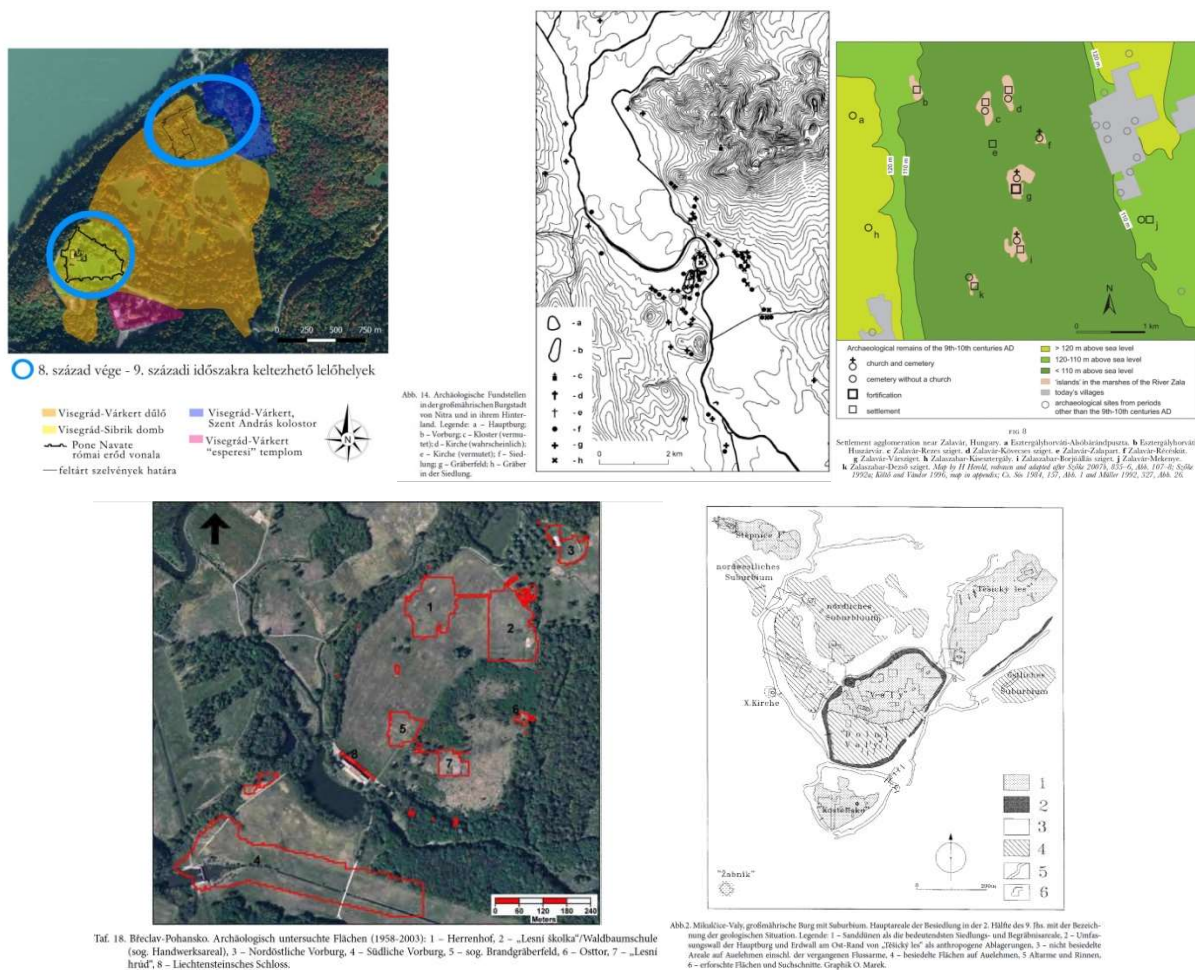
⁷⁸⁸ Összegző munkaként lásd pl. Herold 2012.

⁷⁸⁹ A megmintázott sírok radiokarbon adatai - azaz: DeA-6873: 169. sír, 1000-1020 (2 sigmával); DeA-6874: 176. sír, 990-1010 (2 sigmával) - az ezredfordulót jelölték, a templom első fázisa kb. egy időben épült a tőle 100-200 méterre elhelyezkedő várkapolnával.

⁷⁹⁰ Szőke 1969, 53, Szőke 1970, 58-59, Gróf 2000.

⁷⁹¹ Gróf 1993; Gróf 1993. Az ötvöstevékenységhez kapcsolt objektum és a leletek: Gróf 1993, 524-525: 7-8. kép., persze nem világos, hogy az objektum egy horizontot képvisel-e a kemencékkel, melynek kerámiaanyagát publikálták. Mindesetre a háromszög átmetszetű öntőtégelyek a Karoling típust képviselik, számos alkalommal előfordul egy mikrorégióban a Sibrikben feltárt batyu alakú, inkább a közép-kelet-európai régióban ismert típusokkal.

⁷⁹² Leletanyagot az ásatáson feltárt kemencék környékéről közöltek, elég meggyőző: 8-9. századi fazéktöredékek és süőharang: Gróf 1993, 521-522.: 4-5. kép.

VII. 58. ábra: Visegrád és a 9. századi központok, agglomerációjukkal. 1. Visegrád. 2. Nyitra (Fusek 2008, 283, Abb.14.), 3. Zalavár (Herold 2012, 71, Fig 8.), 4. Břeclav-Pohansko (Dresler et al. 2008, Taf. 18-19.), 5. Mikulčice-Valy (Hladek et al. 2008.)

A kutatás ezen pontján kell, hogy a központ, mint általános fogalom tovább bontásra kerüljön. A visegrádi – tulajdonképpen léptékében nem ismert, de sejthetően kicsi, viszont vélhetően jelentős, mert határmenti – központnál sokkal nagyobb centrumok esetében sem egyértelmű a lelőhely értelmezése, egyáltalán egykori szerepének, szerepeinek meghatározása.⁷⁹³ Mint láhattuk, még az oly nagy kutatási múlttal rendelkező morva központ, mint Břeclav-Pohansko esetében is tág európai kitekintésre van szükség ahhoz, hogy a lelőhelykomplexum helyes értelmezési keretbe kerüljön.⁷⁹⁴ Tanulságos végiggondolni egyébként a kutatás folyamatát: Macháček tulajdonképpen azzal a logikával állt neki a nyugat- és észak-európai, így németországi, angliai és skandináv területekre való kitekintésnek, hogy egy már ismert, jól vizsgált rendszerhez hasonlítva megállapításokat tehessen a morva központokról, s végtére a morva proto-államról, a 2000-es évek elején. Ennek nyomán tudta körvonalazni a 'cyclical chiefdom' szintjére fejlődött politikai-gazdasági formát, mely a legközelebb állhatott a 9. századi morva társadalom képéhez.⁷⁹⁵

⁷⁹³ Legfőképp lásd Břeclav-Pohansko lelőhelyét, ahol három modellben gondolkodnak: munitio, palatium és emporium.

⁷⁹⁴ Macháček 2010, 473-518.

⁷⁹⁵ A fogalom az evolúciós folyamatban a klasszikus törzsi fejedelemség és az állam között helyezkedik el. Macháček 2010, 6-7. fejezet. Az identifikálás egy sokkal szerényebb fokon, de a disszertációban kutatott régió szerepét illetően ehelyütt ugyanígy történik – csak egyelőre az anyagi kultúra más anyagi kultúrákkal való azonosítása-megkülönböztetése szintjén.

Esetünkben kérdéses milyen társadalmi átrendeződés, tagolódás, milyen illetve milyen mértékű változás következhetett be a Kaganátus végső időszakában,⁷⁹⁶ ha egy imitált helyi hatalmi központ kialakulhatott ezekben az évtizedekben a Dunakanyarban és a vélhetően valahol a Duna-Rába összefolyásánál is. A társadalmi folyamatok, berendezkedés, a hanyatló ill. felélénkülő gazdasági folyamatok, a gazdasági és politikai szerveződés szintjének felderítése mutathatna legmesszebbre a kérdés kutatásában, különös tekintettel arra, hogy a régió a későbbi Magyar Királyság szívében, a Medium Regni egyik sarokpontja volt. Nagyon távol vagyunk még attól, hogy mindezek a kérdések a 9. századi Északkelet-Dunántúl peremének vonatkozásában megválaszolásra kerülhessenek, még a kérdésfelvetést is csak óvatosan ízelegetem. Igazolásra került Visegrádon az (újraszervezett?) elit jelenléte – mely elsősorban a központ diagnosztizálásával bizonyítható, ugyan még csak parányi mozaikszemek biztatnak a továbbkutatásra. Másodsorban a leletanyag jelzi a szupersztrátum jelenlétét mely a kereskedelemre, ajándékozással utalhat: a kor elitjével való kapcsolattartásra. Nem látjuk azonban, hogy milyen katonai, gazdasági, adminisztratív, esetleg vallási központként kezelhető a visegrádi Sibrik domb, ha egyáltalán számolhatunk valamelyikkel.

A kutatás során a három fő értelmezési modell lehetőségét vette számba Macháček: a **munitio**,⁷⁹⁷ azaz az erősség, katonai funkció, a **palatium**,⁷⁹⁸ azaz az igazgatási funkció, illetve az **emporium**,⁷⁹⁹ mint a hangsúlyosan kereskedelmi-gazdasági funkció lehetőségét, ezeket érdemes nekünk is végiggondolni.

1. munitio

Itt kell röviden kitérni egy olyan tényezőre, mely *ab ovo* karaktert ad a lelőhelynek, ill. régészeti kutatásának, s melyről idáig alig esett szó: a helykiválasztásnak, a római kori épített örökség kora középkori újrahazsírításának kérdésére.⁸⁰⁰ A téma ez esetben tehát az idáig (anyagi kultúrájában) fő összehasonlítási alapot nyújtó morva protoállam területétől eltekintve elsősorban a dunai limesre koncentrál. Az általános nézet szerint a 9-10. századi közép-európai központok természetföldrajzi fekvését tekintve két fő csoportról beszélhetünk: folyók árterében, mocsaras síkságon kialakított központokról, és a magaslatokra épített erődített telepekről.⁸⁰¹ Visegrád az utóbbiak közé tartozik, de egy további specifikummal, amit a római előzmény ad.

Ahogy arról korábban már említést tettem, Bóna gyűjtésében még nem szerepel olyan pannoniai lelőhely, ahol az államalapítást megelőzően megtelepedtek volna római erőd falai között, tehát ahol az ispánsági központ kiépítését megelőzte volna egy vele kontinuos/diszkontinuos viszonyban álló 9. századi központ.⁸⁰² Olyan római erődöket ismerünk azonban a Rajna-mentérről, Bajorországból, Noricumról⁸⁰³ és Moesiából,⁸⁰⁴ melyeknél bizonyításra került a kora középkori megtelepedés a falak között. Régiókhöz legközelebb, Noricumban, a Karoling birodalom keleti

⁷⁹⁶ Szőke 2011b.

⁷⁹⁷ Macháček 2010, 474-478.

⁷⁹⁸ Macháček 2010, 478-484.

⁷⁹⁹ Macháček 2010, 484-506. Az emporiumokról: Hodges 1982, illetve Polanyi 1971.

⁸⁰⁰ Ausztriai kitekintéssel lásd Lehner 2009.

⁸⁰¹ Herold 2012, 63.

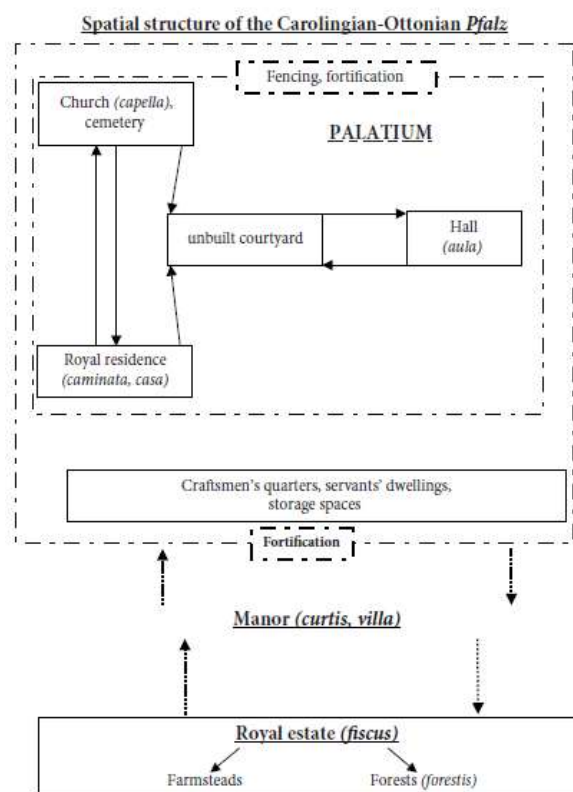
⁸⁰² Kivétel Keszthely-Fenékpuszta, melynek római falainál feltárt temető teljes közlését ismerjük (Müller 2010), az erőd falain belül feltárt települési objektumokról viszont nincs információnk. Scarbantia esetében a tézis szintén nem bizonyítható, az erőd alatt húzódó réteg a Római Birodalom szerte jól ismert fekete réteg, melynek soproni vonatkozásáról lásd: Merva et al. 2012. A római lelőhelyek és avar kori telepek kapcsolatáról: Herold 2018.

⁸⁰³ Nagyvívű áttekintés a késő antik emlékek kontinuitásának kérdéséről, mely többek között a Karoling időszakban való megtelepedést is érinti a noricum erődökben: Stuppner 2011.

⁸⁰⁴ Lásd a késő antik Iatrus/Krivina példáját, ami az első bolgár birodalomban határvárként működött. Bülow 2011, 261, vagy a késő antik Abritus esetét: Radoslavova 2011, 249-256. illetve a késő római Romuliana lelőhely 9. század végén újjáéledő sorsát: Petkovic 2011, 276-280.

peremén jobbra a 8. század végi - 9. századi újrahasznosítás a jellemző: lásd Linz-*Lentia*,⁸⁰⁵ Mautern-*Flavianis*,⁸⁰⁶ Tull-*Commagenis*,⁸⁰⁷ és Zeiselmauer⁸⁰⁸ lelőhelyeket. Egyébiránt fontos megjegyezni, hogy egyelőre kifejezetten kevés régészeti adat áll rendelkezésre e téren.⁸⁰⁹ A noricum, a korai Karoling korban újrahasznált erődök közül talán legjobban kutatott és publikált Flavianis lelőhelye. A kutatottság nagyságrendjét érzékeltetendő: a lelőhelyen történt ásatások során összesen néhány telepobjektumból (gödörkomplexumból) és számos temetkezésből ismert a késő 8. század – 9. századi időszakból, azért a leletanyag összesen 44 kora középkori kerámiatöredék és két féMLELET.⁸¹⁰ Mindenesetre ebben az összefüggésben *Pone Navata* ezen lelőhelyek köréhez kapcsolható.

A központ *munitio* jellegét tekintve: nem tudjuk, Visegrádon milyen összetételű népességgel lehet számolni (értsd: katonai réteg, kézművesek, mezőgazdasági tevékenységgel dolgozók), hisz sajnos nincs erre utaló temető, vagy temetőrészlet (még diagnosztizálva sem). A konkrét katonai jelenlétre csak néhány lelet utal (egy sarkantyú és egy szárnyaslándzsa, és a suburbiumból egy szárnyas köpűs nyílhegy). Nem látni egyelőre azt sem, hogy az erőd falai közé településnél mi volt a fő szempont, illetve ez időben hogyan változott: a reprezentálás, a szimbolika miatt volt jelentősége az erőd falai közé költözésnek, vagy elsősorban a védekezés céljából építhették újjá az erődöt. Ugyanúgy nincs fogalmunk arról sem, hogy állandóan lakott területről van szó, vagy időszakosan használták.

VII. 59. ábra: Macháček 486, fig 139. A Karoling pfalz mintájára kialakított morva központok kapcsán

⁸⁰⁵ Az erőd és a vicus területén épült a 9. századi Martinskirche: Ginhart 1968.

⁸⁰⁶ Sedlmayer – Wawruschka 2002, ill. Herdits 2002.

⁸⁰⁷ Friesinger 1992, 30.

⁸⁰⁸ Fischer 2002, 144.

⁸⁰⁹ Reutter 1911 gyűjtése számos további lelőhelyet említ.

⁸¹⁰ Sedlmayer – Wawruschka 2002, ill. Herdits 2002.

2. palatium

A sibriki központ feltételezett udvarházáról egyelőre vajmi keveset tudunk. Generális probléma azon társadalmi berendezkedés reális felvetése, melyben szerepet kapott a hűbéri rendszer valamely fokán egy helyi „nemesi” család, adott esetben egy központ építtetője.⁸¹¹ A Sibrik dombon feltételezhető udvarházról egyelőre nagyon kevés közvetlen adatunk van, nincs nyoma semmilyen egyházi építménynek, de a terület legnagyobb hányada még feltárássra vár. A római erőd belsejében kialakított élőhely/központ területén előkerült egy szakasza egy talán kerítő funkciójú palánkfalnak vagy egyéb földfelszíni struktúrának). Jellemzően a 9-10. századi területén viszonylag ritka a félig földbemélyedő háztípus, ebben az esetben sem számolhatunk vele,⁸¹² inkább a nyílt telepeken kifejezetten ritkaságszámba menő földfelszíni építmény nyomait sikerült dokumentálni. Feltételezhető ugyanis, hogy valamilyen talpas boronaépület leégett-beomlott fala lehetett az a vesszőlenyomatos paticsomladék, amely a legutóbbi ásatási szezon során tártam fel. Közvetett bizonyítékunk van legalább egy (talán római) kétsztrátu kőépület 9. századi (de legalábbis legkésőbb 10. századi) használatára,⁸¹³ de a római eredetű ciszterna is újra használatban lehetett a korai Karoling időszakban. Beszédes a helyben intenzíven⁸¹⁴ dolgozó ötvös kemencéje éppúgy, mint ahogy elsőre meglepő a sertéshízlalásra alkalmazott földől, melyet biztosan két esetben sikerült már megfigyelni.⁸¹⁵

Fig. 4 Pohansko near Břeclav (okr. Břeclav/CZ). – Magnate Court (*palatium*). – (Oilpainting painted by L. Balák, concept by J. Macháček).

VII. 60. ábra: Bal: A Břeclav-Pohanskon feltárt 9. századi udvarház rekonstrukciója. Olajfestmény. Macháček 2013, 238, Fig. 4.

Számolnunk kell a hatalmas gabonátároló gödrökkel is, melyek mind a központ területére „szorultak”. Utóbbi objektumtípus jelenléte az eltartandó népesség lélekszámára is utalhat, ahogy azt a lelőhelyfeldolgozásoknál már kifejtettem. Míg a tárolóknak a suburbiumban való megjelenése általános, és mint a központ mezőgazdasági „háttérként” értelmezhető, addig a központban való megjelenésük raktárépület formában jelentkezik sokszor (lásd épp a győri

⁸¹¹ Az általános dilemmák summázata: Herold 2016, 117-118.

⁸¹² Legkorábban, egy kicsiny építmény köthető a típushoz, mely 11. századi (lásd a feldolgozást).

⁸¹³ Hasonlóan a visegrád-sibriki kétsztrátu épületekhez, Zalaváron, Mikulčicén és további kora középkori lelőhelyeken (pl. Levý Hradec) is egyszerű kétsztrátu téglalap alaprajzú palotaépületeket emeltek.

⁸¹⁴ Az objektum azért is maradhatott meg, mert számtalan alkalommal használták (azaz erősen szétégett, a tafonómia sem bonthatta azonosíthatatlan jelenséggé).

⁸¹⁵ A megfigyelést egyelőre fenntartásokkal kezeltem, ugyanakkor az erődön belüli állattartás nyomát máshol sikerült dokumentálni. pl. Gars-Thunau: Herold 2012, 78 (utal Kanelutti 1990-ben befejezett, közöletlen doktori disszertációjára).

Káptalan dombon feltárt hatalmas cölöpszerkezetes építményt, s értelmezését).⁸¹⁶ A visegrádi várban tárolt többlettermék jelenléte (különös tekintettel a mennyiségre) arra enged következtetni, hogy a 'raktártér' (storage space/Speicherareal) részben a központban kapott helyett.

VII. 61. ábra: Győr-Káptalan dombon feltárt nagy földfelszíni raktárépület. (Tomka Péter 1978-as ásatása)

Észak- illetve Nyugat-Európában, egy fejlettebb társadalom közegében kialakult településtípusok elválaszthatóan, külön-külön jelennek meg (lásd a Karoling pfalzokat (VII. 59. ábra), vagy az angliai illetve skandináviai „kereskedő városokat”, azaz emporiumokat: az angolszász Hamwic⁸¹⁷ és a viking Hedeby/Haithabu⁸¹⁸ lelőhelyek példáját) és tovább tipizálhatóak.⁸¹⁹ A Karoling Birodalom peremén azonban még a nagyobb, proto-urbán, vagy „urbanizálódott” települések esetében⁸²⁰ sem választható szét a három fő karaktertípusa a központi helynek.⁸²¹

62. ábra: Bal: Ásatási életkép 2015-ből, a Visegrád-Sibrik dombon (északról), objektumbontás közben. (Háttérben: Boldizsár Péter †.) Jobb: Drónfotó a nagy tárológödrökről.⁸²²

⁸¹⁶ Gringmuth-Dallmer 2008, 30.

⁸¹⁷ Hamwic: Brisbane 1988, Morton 1992.

⁸¹⁸ Hedeby/Haithabu: Jankuhn 1986, von Carnap-Bornheim and Hilberg 2007.

⁸¹⁹ Hodges 1982; Hodges 1988; Hodges 2000.

⁸²⁰ Még Kalousek fogalmazásában: urban settlements. Kalousek 1965, 45-56.

⁸²¹ Lásd Macháček konklúzióját a pohanskoí lelőhelykomplexum kapcsán: B típusú emporium, amely ötvöződik a másik két fő kategóriával: az erődítmény mellett udvarház is volt a Břeclav mellett kiépült központ. Macháček 2010, 536.

⁸²² A drónfelvételeket a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régész Tanszékének hallgatói készítették. Ezúton köszönöm nekik.

Visegrád - a fentiek mellett: munitio és palatium - interregionális kapcsolatokat mutató lelőhely, amely gazdasági, redistribúciós szereppel (is) bírhatott,⁸²³ s talán még valamilyen kereskedelmi funkciót is elláthatott.⁸²⁴ Erre utal Dunamenti s egyben határmenti elhelyezkedése, objektumtípusai s az idáig még csak szórványosan ismert vonatkozó leletanyaga, mint ahogy egyébként felvethető az árucserre-funkció a Mosoni-Duna partján lelt bácsai lelőhely esetében is.⁸²⁵ A közép-európai térségben nem, vagy csak igen kivételes esetben találkozunk a pénzforgalom nyomával,⁸²⁶ ami azonban egyáltalán nem kell, hogy gazdasági elmaradottságra, vagy lényeges különbségre utaljon.⁸²⁷

Teljesen egyértelmű azonban, hogy tisztán kereskedelmi központról semmiképp nem lehetett szó Visegrád esetében sem, mint a közép-európai térségben általában, inkább egy összetett/összevont működésű központ lehetett.⁸²⁸ A kora középkori gazdaságot magyarázó két fő modell, melyet Carol A. Smith írt le,⁸²⁹ a következő: az ún. 'dendritic central place system' (gyenge fordítással: faág-modell mintájára épülő központi hely rendszer) és a 'solar central place system' (sugár-modell mintájára épülő központi hely rendszer). Az előbbi az emporiumok esetében, egy olyan elosztó rendszer, mely túlnyomórészt monopol helyzetben lévő piaccal működhetett, az adott régióba rajtuk keresztül (ún. 'gateway communities'⁸³⁰) jutott be a külföldről származó termék. Az emporium tulajdonképpen egy olyan csomópont, mely átjárást jelentett két vagy több hálózat között, tehát egy külkereskedelmi modelltől van szó. Ebben a modellben nincs tehát verseny, a központ adminisztrátora irányítja az eladást, tipikusan politikai és kulturális határokon átívelően történik a csere, tehát távolsági kereskedelem útján. Az elosztás elsősorban vertikális módon folyt, tehát nem foglalkozott a helyi hálózattal, mely keretében egymás között cserélnek. Ezzel szemben a rendszer kifejezett előnye, hogy bevonzza a külföldről szállítmányozókat, különböző etnikumú messziről jött kereskedőket. A társadalmi fejlődés szempontjából ez a gazdasági modell azért lehetett így igazán jó, mert fokozva az interregionális cserekereskedelmet hozzájárulhatott a társadalmi-gazdasági szervezethez. Egyébiránt ezen gazdasági modell nem a profit termelésére koncentrál, hanem a nehezen beszerezhető presztízstárgyakra, esetleg rabszolga-munkaerőre, főként az importra. A második modell egy kifinomultabb elosztó rendszer, az ún. 'solar central place system' elve a belkereskedelemre, vagyis a helyi, más néven kiegészítő kereskedelemre utal. Ezen elv szerint helyi piacot működtettek, ami tehát versenyhelyzetet teremt és részben már a profittermelés (üzleties hozzáállás) is szerepet kapott az elosztásban. A távolsági kereskedelemmel ellentétben ez a stratégia a kiskereskedelemre helyezte a hangsúlyt. Nagyon fontos, hogy ezek a piachelyek, ahol a mezőgazdaságból élők és az egyebekkel kereskedők cseréltek árut, a központok adminisztratív ellenőrzése alatt álltak. Ebben a társadalomban ketté válik a mezőgazdasággal foglalkozó népesség és az adminisztratív elit. A kereskedők és a kézművesek, mint különálló csoport létezett, amelyet az elit ellenőrzött. Utóbbi szinte majdnem

⁸²³ Az újraelosztás elve szerint két egymással ellentétes tendencia volt megfigyelhető: a 'levelling mechanism' és a 'mobilisation'. Azaz a rendszer, amely felhalmozásra nem törekedett, a javakat elköltötte a közösségi eseményekre, reprezentációra, gazdag temetésekre, szemben a javak felhalmozására törekvő elvvel. Hodges 1982, 15, 26.

⁸²⁴ A 2018-ban előkerült mérleg- és súlyleletek leletösszefüggése sajnos bizonytalan, előfordulhat, hogy az Árpád-kori centrum anyagi kultúrájának része volt.

⁸²⁵ S mivel az ásatás után a gátépítéssel megsemmisítették a lelőhelyet, ezen már nem is lehet változtatni.

⁸²⁶ A summázatot lásd. Herold 2012, 79, további irodalommal, mint: McCormick 2001, 348, map 12.1 and 371, map 12.6; Kovács 1989; Hahn 1990; Kučerovská 1998.

⁸²⁷ Lásd Thurnwald 1932, 147, ezt tovább fejtegetve: Polányi 2004, 89.

⁸²⁸ Rövid összegzésében erre utal többek közt Macháček 2013, 235-236., további irodalommal.

⁸²⁹ Smith 1976.

⁸³⁰ Polányi 1971, aki utal Pirenne 1925, 148, 12. lábjegyzetére.

kizárólag a központban éltek, fizikailag elhatárolódva az állattenyésztő-földműves rétegtől.⁸³¹ Ennek a piacmodellnek a továbbfejlesztett variánsa a regionális piacgazdaság, az, mikor a javak áramlása különböző falvak közösségei között történik. Ennek eredményeként jött létre az ún. 'interlocking central place system' (összefonódó központi hely rendszer).⁸³²

Láthattuk, hogy a dél-morvaországi központok egyikeként Břeclav-Pohanskonál az első modellben (tehát a 'dendritic central place' modelljében) gondolkodnak, amely összecseng a történészek központi kereskedőhelyének ötletével, esetükben az írott forrásokban emlegetett *mercatus Marahorum*mal.⁸³³ Bár a legizgalmasabb és legjelentősebb téma az összes közül a piaci rendszerek megértése, hisz a korabeli társadalom fejlettségére, szervezettségére utal, Visegrád kutatottságának köszönhetően egyelőre nem kísérelhetjük meg a meghatározást, az itt modellezett kora középkori gazdasági rendszerekben elfoglalt helye valójában nem érzékelhető. Éppúgy nem látható tisztán, a hármas egység (munitio - palatium – emporium) milyen súlyponteltolódásban működhetett, ha egyáltalán valóban jelen volt minden fő funkció.

A lelőhelyfeldolgozásoknál már utaltam rá: a 9. századról a 10. századra átívelő kontinuitást nem tudom minden bizonnyal állítani, ugyanakkor ennek ellentétét sem látom. Az mindenestre egyértelmű, hogy 1009-ben *civitates*ként említett hely a Magyar Királyság egyik legkorábbi ispánsági központjaként, de akár királyi központjaként élt tovább, sőt: felvirágzott. A 11. századi központban már gond nélkül azonosítható a várkapolna, a palotaépület, sőt, a főméltóság temetkezése is, amellet, hogy az erőd falainak kijavításáról, egyes részeinek átépítéséről is vannak adatok, s az intenzív fémműves-tevékenység helye a központ helyett már a suburbiumban kapott helyet. Az utóbbi évek ásatásaiból pedig azt is tudjuk, hogy hozzávetőlegesen a 13. század közepén felépített fellegrvár létesítéséig sűrűn beépített, és vélhetően jelentős központ volt a Sibrik-dombon. Generálisan pedig a központ költözése Visegrád mikrorégióján belül már részletkérdés abban a tekintetben, hogy a középkori Medium Regni egyik kiemelt jelentőségű helyeként tartható számon egészen a késő középkor utolsó évszázadáig. Sok egykorú, a magyarok megjelenésével hanyatló központtal ellentétben tehát a Magyar Fejedelemség, majd Királyság területén ezen központok sorsa máshogy alakult: túléltek a honfoglalást és/vagy az ezredfordulón újra használatba kerültek: így Nyitra és Zalavár mellett Visegrád esetében is erről lehetett szó. Különös tekintettel erre, további kutatásra vár a visegrádi vár mellett a székesfehérvári, az esztergomi és a veszprémi központ sorsa is, az esetleges 9. századi előzményeinek felderítése céljából.

⁸³¹ A két fő modellről lásd: Smith 1976, 315-317, pp. 334-335. Smith 1976 nyomán Macháček 2010, 485-487, 512-514., fővonakban ugyanezt fogalmazza meg Polányi Károly: Polányi 2004, 87-96.

⁸³² Smith 1976, 353-354.

⁸³³ Macháček 2010, 515., a lelőhelytípus hiányáról régiókban pedig lásd. Herold 2012, 78-79.

VII. 5. ÖSSZEGZÉS

Az eredmények megértéséhez fontos leszögeznünk ehelyütt, hogy a két kutatott régió, (a dolgozatban tárgyalt észak-dunántúli lelőhelyek, illetve a 9. századi morva központok magterülete) alapvetően nem képviselnek egy anyagi kultúrát. Vélhetően ez utóbbi evidenciában tartható, nem csak a földrajzi távolság miatt, de arra való tekintettel is, hogy a két terület ismert történeti háttere eltérő. A Kárpát-medence, főként a Kárpát-medence központi része a 6. század utolsó harmadától a 9. század elejéig az Avar Kaganátus fennhatósága alá tartozott, ezen politikai keretek között pedig, a mindegy két és fél évszázad alatt megtörténhetett a népesség túlnyomó részének „avarosodása”, amely a Karoling birodalomhoz kapcsolódással sem „lakosságcserevel”, mint inkább „átöltözéssel” járt. Az etnikai sokszínűség elvi síkon semmiképp nem cáfolható, a régészeti kutatás számára viszont nem áll olyan részletgazdag adatbázis rendelkezésre, hogy a kérdésben pontosabb választ adhassunk. A preferált anyagi kultúra, életmód, az előnyben részesített viseleti módok közvetve azonban identitást, egy közösségben kialakított „mi-tudat” jelenlétét sugallhatják. Régióink története kapcsán tudomásunk van néhány jelentős politikatörténeti momentumról (mint az Avar Kaganátus fennállása és bukása, a Karoling Pannonia provincia megszervezése-át szervezése, majd a magyar honfoglalás eseménysorozata, s a magyar államalapítás), ezek a történeti adatok jelentős hatással vannak a régészeti interpretációra is, az általános megállapításoktól kezdve a konkrét esetekig. Gondoljunk itt a magyar honfoglalás kor régészeti horizontjának indulási korára, amely alapvetően a 9. század végi történeti adatokkal cseng össze (nem véletlenül), de a jelenség alól a (korábbi) visegrádi kronológia sem kivétel. E tekintetben összehasonlítható a morva kutatással is: a történeti, s részben ehhez kapcsolódva a régészeti adatok is kirajzolnak egy karakteres anyagi kultúrát, amely nagyvonalakban elkülöníthető más területek régészetétől. S ahogy nálunk a 10. századi, úgy Morvaországban a 9. századi leletanyag karakteres, írott források híján pedig éppolyan nehezen azonosítjuk a 9. századot, mint a morva kutatás a 10. századot. Kétségtelen, és talán bizonyításra a továbbiakban nem szoruló megállapítás, hogy a fentebbi részeredményeink nem utalnak egy olyasfajta egyezésre, ami egyazon régiót képezett volna a 9. században: nem a morva proto-állam határainak utólagos kiterjesztéséről, ugyanilyen logikával volna abszurd pl. a honfoglaló magyarok territóriumának északnyugat-irányba való kibővítése. Egymás anyagi kultúrájának megjelenésére mindkét területen tudunk példát, ahogy azt a fentebbiekben taglaltam. Ugyan ritkaságszámba megy, de tudomásunk van a 9. századi morva területek jellegzetes fémleleteinek megjelenéséről a Kárpát-medencei régióban,⁸³⁴ úgy kivételes esetekben a 10. századi, honfoglaló magyarokhoz köthető leletegyüttesekről is vannak adataink a morva területeken.⁸³⁵ Ahogy a karakteres leletek az anyagi kultúra szignifikáns, de igen kis százalékát teszik ki az anyagi kultúrának, és legnagyobbbrészt sírokból származnak, a kutatás hajlamos kisebb jelentőséget tulajdonítani a régészeti leletanyag többségének, e vonatkozásban. A használati tárgy jobbára nem divaticsk, és jobbára helyi készítésű, sokszor háziipari keretek között készült produktum, még hozzá meglehetősen lassú időbeli változással – hangzik az általános érvelés. A helyi készítésű, háziipari vagy műhely-keretek között készült tárgyak azonban mélyen gyökerező kézművestradíciókról árulkodnak, amelyek első ránézésre átláthatatlan mennyiségben, és túl általános érvényű elveknek, törvényszerűségeknek köszönhető leletanyagként jelennek meg. A praktikum, a rendelkezésre álló nyersanyag elsődlegesen határozza meg a fazekasterméket, mint végeredményt, és ezt a kétségtelenül reális megállapítást sosem téveszthetjük szem elől. Éppúgy, mint ahogy azt sem, hogy a kereskedelmi

⁸³⁴ Említhetőek további példák: így az oroszvári temetőben megjelenő morva díszgomb: Horváth et al. 2012, 386, 5. kép, 387; illetve Jászfényszaruról ismert morva gombletek 10. századi sírokból. Átfogó tanulmány keretében a témáról: Mesterházy 2000.

⁸³⁵ Kouřil 2003, Kouřil 2008, Přichystalová 2014, Macháček – Wihoda (eds.) 2016.

áruként a területre érkező, vagy ajándékozás útján szerzett reprezentációs „kellékek” mellett a technológiatranszfer nem csupán a luxuscikkekénél, de az alacsonyabb gazdasági szerveződésnél is érvényesülhetett. Utóbbi pedig élénk interregionális kommunikációt, érintkezést, egy átmeneti időszakban akár transzkulturációt feltételez. A leletanyag részleteinek értelmezése, a hasonlóságok összevetése és egyes esetekben a potenciális következtetések megfogalmazása mellett a megtelepedés módja, az étkezési kultúra tradíciója fontos kulturális hagyományt tükröz. Sőt, az eddigiek tanulsága azt mutatta, hogy az északkelet-dunántúli régió kerámiaanyaga elsősorban vélhető a helyi, késő avar kori fazekasság továbbhagyományozódását tükrözi, melyet északi irányból is értek hatások. A kerámiánál viszont fontosabb, és sokkal elgondolkodtatóbb a hasonló tendencia a településkép vagy az archaeozoológiai adatok terén.

A körvonalazható kulturális hagyományok meghatározása, amely telepek kutatása kapcsán jobbra a leletanyag (kerámia-, fém-, kézművességhez köthető leletek, archeozoológiai és -botanikai leletek), házipírtészet, településkép s nem utolsó sorban az újonnan létrejövő központjainak (esetünkben egy vizsgálható központnak) anatómiájának vizsgálatára szorítkozik, összességében egy szélesebben értelmezhető, egyben talán komplexebb jelenségre utalt. Ez az értelmezés kerüli az egyoldalúan kisarkított etnikai interpretációt, s inkább az identitás részének egy (nem jól kutatható) komponenseként kezeli azt. Visegrád esete ennek kiváló példája lehet. A 11. században felbukkanó nyugati szláv eredetű toponímia kézenfekvő etnikai meghatározásra csábít, de ennél szerencsésebb kutatási körülmények adóttak, ahogy arra az utolsó alfejezetben kitértem.

Vélhető az is, hogy a délnyugat-szlovákiai, illetve dél-morvaországi területekkel való kommunikáció a 10-11. században egy 9. századból örökölt gazdasági és társadalmi kapcsolatra utal vissza, mely az újonnan létesített kapcsolati háló áthagyományozódott részeként értelmezhető (VII. 63. ábra).⁸³⁶

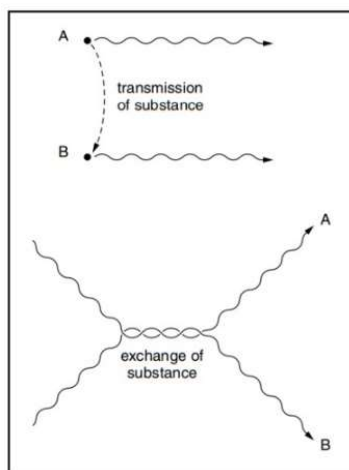

Figure 8.3 Schematic contrast between the transmission of substance according to the genealogical model, and the exchange of substance according to the relational model. For simplicity, the diagram depicts only two persons, A and B.

VII. 63. ábra: A szubsztancia átadásának módja két modell szerint. Ingold 2000, 146, Figure 8.3.

A Dunántúl északi peremének és a Dunától északra lévő nyugati szláv területeinek, elsősorban a Kárpát-medencén kívüli részére jellemző leletanyagának markáns elkülönülése aztán az államalapítások időszak után, de a 12. századtól válik kétség kívül megfigyelhetővé. Azt, hogy az

⁸³⁶ Lásd az identitás alakulásáról alkotott két fő modellt: 'genealogical model' és 'relational model', e sorok írója az utóbbit preferálja. Ingold 2000.

anyagi kultúra különbözősége csupán a határozott politikatörténeti változások hosszútávú következménye volna, nehéz megmondani.

A politikatörténeti változásokat említve azonban ne szaladjunk előre: a disszertáció felütése a 10. századi falvak kutatási témájával indult. A következő, utolsó fejezet most válik időszerűvé: a fentiekben körüljárt 9. századi előzmények tudatában értékelem végül a honfoglalás utáni időszak telepeinek kérdését.

„Tudjuk ugyanis, hogy ha földi sátrunk leomlik, Istentől kapunk lakóházat: örök hajlékot a mennyben, amit nem emberkéz épített.” Pál apostol második levele a korintusiakhoz, 5. fejezet.

VIII. A „HONFOGLALÁS KORI” FALVAK HELYETT FALVAK A HONFOGLALÁS KORÁBAN ÉS A 10. SZÁZADBAN

VIII. 1. BEVEZETŐ

A téma kutatásával nem térek járatlan útra. Bár lelőhelyfeldolgozások nélkül sokáig csak hipotetikus válaszok születhettek a 10. századi telepek kapcsán, alapvető kutatási igény a kezdetektől fogva, párhuzamosan a temetőkutatás kérdésfelvetéseivel, a kontinuitás, illetve „első honfoglaló nemzedék” falvainak kimutatása.

E sorok írója úgy gondolja, hogy a 8-9. századi, 9. századi telepek és a 10. században fennálló telepek időbeli, népességi, helynév-, helykontinuitásának kérdésében csak modellekben gondolkodhatunk. Ahogy arról fentebb már részletesebben írtam (III. 1. fejezet), feltételezem a 8-9. századi népesség továbbélését,⁸³⁷ ezzel együtt egy *időbeli* érintkezési „zónát” is. Mindez arra utal, hogy a Kárpát-medencében a 9/10. század fordulóján élő és az újonnan érkező népesség találkozásával, életmódbeli, anyagi kultúrájukban fellelhető, gazdasági kapcsolataikban érzékelhető stb. tradícióik érintkezésével, egymás mellett működésével, s a 10. század folyamán vélhetően – egyes komponensek elhalásával, más elemek dominanciájával – mindezek összeolvadása, a továbbélők akkulturációja képzelhető el. A folyamatot ezen formájában csak sematikusan vázolhatjuk fel, a konkrét telepek esetében pedig alapvetően két modell lehetőségét kell lássuk: 1. a 9. század folyamán, a honfoglalás idejére felhagyott, elköltöző közösségeknek a falvait, melyek helyére, vagy térben azokkal átfedésben a 10. század folyamán új falvat építettek, 2. a 9. században fennálló falvak közösségeinek leszármazottjai helyben folytatták életüket a 10. században, adott esetben házasság, gazdasági érdek útján, kényszerközösségek létrejöttével részben keveredve a keletről jött magyarok tagjaival. A diszkontinuitásról szóló általános, megcsontosodott elképzelés éppoly hipotetikus, mint a fentebb felsorolt modellek, egyben éppoly sarkos, mintha a Kárpát-medencét egy homogén régióként tekintjük. Természetes, hogy *ab ovo* a kontinuitás elvében gondolkodni a legkézenfekvőbb a Dunántúl területén elhelyezkedő lelőhelyek esetében, s főként egy olyan élénk társadalmi-gazdasági közeg élete, mint előzmény tudatában, ahogy azt a Dunántúl északi peremén kiválasztott mikrorégiók kapcsán értékelem.

VIII. 2. A TELEPEK VÉGSŐ TANULSÁGÁRÓL: TÁRSADALMI VONATKOZÁSOK

Ha az Árpád-kori telepeket madártávlatból tekintjük, melynek hosszú múltra visszatekintő irodalma van,⁸³⁸ alapvetően három, egymással összefüggő kérdéskör kristályosodik ki: 1. a településtípusok témája, a leglényegesebb kérdés: az Árpád-kori falu fogalmának tisztázása, 2. a telepek társadalomrégészeti vonatkozásai, és ezzel összefüggésben 3. és a falvak általános népességszáma. Az egyes kérdések átfogó értékelését, legfőképp a (sajnos többnyire feldolgozatlan) telepátasokból levonható általános következtetéseket, helyzetértékelést írásaiban Takács Miklós summázta,⁸³⁹ s a témához kapcsolódóan tett megállapításokat az államalapítás kori társadalomról több ízben.⁸⁴⁰ Legutóbb Rácz Tibor a Pesti síkságon történt nagyfelületű feltárások (2001-2006) lelőhelyeit összegezve végzett átfogó kutatást a térség (9)-10-14. századi telepei

⁸³⁷ Ma már ezt a kutatók többsége evidenciába veszi: pl. Takács 2014a, 139., Vác kutatása kapcsán: Rácz 2016, 201.

⁸³⁸ Az Árpád-kori falu régészeti kutatásának főbb állomásai az 1990-es évek elején induló nagyfelületű feltárások idejéig: Szabó 1966, Bóna 1973, Kovalovszki 1980b. Méri István munkássága: Méri 1952, Méri 1962, Méri 1964, Méri 1970, Méri 1986, Méri 2000. Wolf 1987-89.

⁸³⁹ Takács 2009, Takács 2010.

⁸⁴⁰ Takács 2014b.

kapcsán.⁸⁴¹ Emellett ki kell emelnünk Bollók Ádám vonatkozó tanulmányát, aki az írott forrásokat a temetőrégészeti adataival összevetve tett megállapításokat a falvak népességszámáról, s közvetve a 10. századi társadalmi rétegződésről.⁸⁴²

Mivel a keltezés korlátai nagyban nehezítik a 10. századi telepek meghatározását, ezért értékelésük általában egy nagyívű összegzés keretei között történhet csak, óhatatlanul visszavetítve a vélhetően inkább későbbi időszakra tehető megállapításokat a magyar honfoglalás utáni időszakra (tehát jobb híján: retrospektív módon). Erről a kutatási adottságról tanúskodik mind a kislétföldi 10-14. századi telepek vizsgálatáról írt kandidátusi disszertáció az 1990-es évek elején, éppúgy, mint az ugyanilyen tág időkeretet taglaló összefoglalás 2016-ból a Pesti síkság tekintetében. Utóbbi, a kutató által feltárt lelőhelyek hatalmas száma és mérete ellenére összesen (több lelőhelyről származó) 42 földbe mélyített építménnyel dolgozhatott.⁸⁴³ Nagyságrendileg ugyanilyen viszonyokra utaltam a Hajdúhát és Hortobágy kistájak területén feltárt 6-13. századi telepek kataszterezése kapcsán is: adataink valójában nagyon szórványosak, és a ritka kivételektől eltekintve nem beszélhetünk teljes egészében feltárt falvakról (vagy legalábbis azok teljes belterületének kutatásáról). Míg a finomított elvi kérdésfelvetések a 10. századi telepek sugallta társadalmi berendezkedést firtatnák, a régészet, a feldolgozott telepek esetében is – lásd a disszertáció keretében elemzett lelőhelyeket – igencsak nehezen állapítja meg kizárólag ezen időszakra keltezhető leletek-objektumok-lelőhelyek sorát. Míg a kérdés kapcsán mérhető szkepszis egyik végletét e sorok írójának borúlátása prezentálja, a legoptimistább felvetés leendő ukrán vagy orosz ásatásokon előkerülő, az előmagyarokhoz köthető telepeiben látja a perspektívát.⁸⁴⁴ Nem mintha a – leletanyagában, településképeiben is – standardizáltabb 12-13. századot megelőzően a meghatározás könnyebb volna, de a 10. századi telepek azonosításában talán nem kizárólag az okozza a nehézséget, hogy a telepkerámia datálása akadozott. A „honfoglalás kori”, pontosabban 10. századi temetők régészete sem tud egyértelmű választ adni a társadalmi struktúrára,⁸⁴⁵ a továbbélők-megérkezők arányára, illetve arra, hogy milyen összefüggés volt a társadalmi rétegződés és a nagyvonalaiiban kettő eltérő kulturális hagyományú közösség csoportja között. Még nehezebb értelmezni a látszólag sokkal kevésbé informatív telepeket. A temetők legutóbb elvégzett klasszifikációja szállási és falusi telepekről beszél,⁸⁴⁶ amivel (de csak első pillantásra) azt sugallja, hogy a két településtípus két nagy társadalmi csoportot osztott meg: a szállási, azaz a kis közösségek röviden használt telepeikhez volnának kapcsolhatók a tehető, elitként értelmezett réteg tagjai, a köznép pedig a nagy falvakban élt, melyek hosszabb ideig egy helyben élő, nagyobb házszámú telepeket használhatott. Bár e két csoport elvben egy egyidejű társadalom tagja volt, a temetők keltezésének gyakorlata jobbra egymásutániságot tükröz. (Azaz: a 10. század első kétharmadáig keltezett tipikus „honfoglaló” temetők, majd a 10. század végén induló, 11. században, de akár a 11/12. századig, hozzávetőlegesen Szent László törvényéig használt nagy köznépi temetők volnának.) A probléma ismerős és sokszor megfogalmazódott:⁸⁴⁷ hol vannak a 10. század első kétharmadára keltezhető köznép temetkezései? És ehhez a kérdéshez toldható párja: hol vannak a 10. századra keltezhető telepek? Utóbbira adott megoldás az, hogy részben a 9. századi telepek folytatásában keresendők, mely magával vonz egy, a

⁸⁴¹ Rác 2016. Ezúton köszönöm Rác Tibornak, amiért a dolgozatának kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta.

⁸⁴² Bollók 2013.

⁸⁴³ Rác 2016, 113.

⁸⁴⁴ Takács 2014a, 144.

⁸⁴⁵ A problémakörrel, a klasszikus vezetőréteg – középréteg – köznép felosztás merev kategóriáinak tarthatatlanságáról: Révész 1992, 107; Istvánovits 2003, 442-449; Révész 2005, 341-350.

⁸⁴⁶ Kovács 2013, 519-542.

⁸⁴⁷ Egyébként épp a kislétföldi régió az, ahol Szőke Béla 1950-es évektől induló korszakalkotó munkájával a magyar köznépi temetőket felismerte: Szőke 1954, Szőke 1962, 27-99.

temetőrégészet régi dilemmájára adható egyszerű választ. De Kovács László magyarázata is reális lehet, miszerint a feltárt temetők legnagyobb részét nem köthetők egyetlen társadalmi réteghez, így a nagy sírszámú, szegényes, a 10. század második felétől induló temetők egy más megtelepedési formát vagy legalábbis más temetőhasználatot tükröznek: a látszólagos eltérés eszerint tehát kronológiai volna.⁸⁴⁸

Az mindenesetre látszik, hogy a 10. századi, vélhetően változatos etnikai összetételű népesség telepeiben a társadalom feltételezhető hierarchiája sajnos nem, vagy csak ritkán tükröződik.⁸⁴⁹ Ennek egyik oka a 10. században továbbélő hatalmi központok alacsony száma: a központoktól és agglomerátumuktól eltekintve elsősorban rurális településeket ismerünk. A Dunakanyar térségéhez közeli Pesti síkság telepeinek tanulsága az volt, hogy a szórt jellegű illetve szállásszerű telepek mellett a falu-meghatározásnál általában be kell érünk a 4-5 házas nagyságú telepekkel.⁸⁵⁰ Az írott forrásokban emlegetett adatokkal, illetve a temetők és a használati idő nagyságával, 1 háznép/5-7 fős családokkal számolva szintén arra lehetett következtetni, hogy a nagy házszámról számot adó okleveles adatok vélhetően több településrag összevonásával lehettek csak reálisak.⁸⁵¹

A disszertációban bemutatott lelőhelyek e tekintetben sokszínűnek tekinthetők, s a következő módon tematizálhatóak. (A felsorolás itt már magában foglalja a valószínű relatív illetve abszolút kronológiát is, s továbbiakban is lehetséges modellként tekinti mind a kontinuitás, mind a diszkontinuitás lehetőségét.):

Ia. Az Avar Kaganátus bukása idején/után – a 9. században (ennél pontosabban nem keltezhető):

- egy központi hely **Visegrád-Sibrik dombon**, ahol a vár falai között is dolgoztak kézművesek,⁸⁵²
- és a hozzá tartozó, mezőgazdasági terményt előállító falu, suburbium **Visegrád-Várkert dűlőn**. Az utóbbi a dűlő kis területén feltárt házak szóródását tekintve sűrűnek mondható, szolgáltató jellegéből kifolyólag pedig egy összetelepített kényszerközösség⁸⁵³ lehetett. 11 lakóépület kapcsolható ide (ca. 50-80 ember).

Ib. A 9. század második felében – 10. század elején:

- a bizonytalanul datálható győri központ vonzáskörzetében: **Bácsa-Szent Vid dombon** kis területen feltárt telep részlete, ahol az árucseréi régészeti lenyomatát sikerült dokumentálni. 1 épülettel,
- **Ménfőcsanak-Szeles dűlőn** feltárt szórt települése, melynek profiljáról az eddigiek közül a legkevésbé tudunk, feltételezhető egy egyszerű, mezőgazdasággal, főként nagyállattartással foglalkozó közösség élettere. Egyúttal gondolatébresztő, hogy ehelyütt került elő a délmagyarországi magterületen jellemző Blučina csoport néhány, a lelőhelyen kivételesnek

⁸⁴⁸ Kovács 2013: mind a „szállási”, mind a „falusi” temetőket Kovács László szerint 895 után a magyarok nyitották.

A klasszifikációval vitázik: Révész 2014, 111-112.

⁸⁴⁹ Rácz 2016, 186-199.

⁸⁵⁰ Rácz 2016, 184.

⁸⁵¹ Bollók 2013, 40.

⁸⁵² A Nagy Károly uralma első felében szerkesztett Capitulare de villis vei curtist idézve: „Minden udvarbíró szolgálatában tartson jó kézműveseket, azaz kovácsokat, arany- és ezüstműveseket, vargákat, esztergályosokat, ácsokat, pajzsgyártókat, halászokat, madarászokat, azaz madárfogókat, szappanfőzőket, italkészítőket, azaz olyanokat, akik méhsört, alma- vagy körtebort, vagy bármely más italt tudnak készíteni, pékeket, akik nekünk zsemlyét sütnek, hálókészítőket, akik jól tudnak hálót készíteni vadászat, halászat és madárfogás céljára, valamint más szolgálatnokokat (ministerielles), akiket hosszú lenne felsorolni.” Györffy 1972, 266.

⁸⁵³ Bolla 1998, 144-150.

számító töredéke, ami távolsági kapcsolatokra utalhat. 6-10 épület kapcsolható ide (ca. 30-70 ember).

II. A 10. század második fele – 11. század elején:

- (a 10. században végig kontinuus?) központ **Visegrád-Sibrik dombon**, az ezredforduló előtti évtizedekben elinduló tereprendezés, átépítések, renoválások, új épületek felhúzása stb., amely az ispánsági központ berendezését készítette elő,
- és a hozzá tartozó kézműves (fémművességgel foglalkozó) telep, suburbium **Visegrád-Várkert dűlőn**. Az utóbbi a dűlő kis területén feltárt házak szóródását tekintve szintén sűrűnek mondható. Szolgáltató jellegéből kifolyólag pedig, mint az előző periódusban, egy összetelepített kényszerközösségnek⁸⁵⁴ tekinthető, ami praktikusán magával vonja a következtetést, hogy könnyen lehetséges: a területen korábban megtelepedőkkel ez a közösség nem volt népességbeli kontinuitásban. 21 lakóépület és 5 műhelyépület kapcsolható ide (ca. 110-150 ember).

Az azonosított győri ispánsági központ körzetében:

- **Bácsa-Szent Vid domb** 10-11. századi történetéről keveset tudunk, mindenesetre a 9-10. századi telep objektumai szuperpozícióban állnak egy államalapítás kori soros temetővel,
- **Ménfőcsanak-Szeles dűlő**. A legbizonytalanabbul azonosítható telep, a bő intervallum (1-13) ezt mutatja. Feltételezhetően csak néhány ház kapcsolható ide.

III. 11. század második fele – 12. század elején:

Az Árpád-ház ispánsági központjai és suburbiumai körzetében (lsd. Győr és Visegrád későbbi történetét, mellyel e dolgozat nem foglalkozott részletesen) :

- **Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhelye**, mint a mezőgazdasági hátság egy eleme viszonylag nagynak számít, belső szerkezetében szórt, de árkokkal tagolt, nagyállattartással foglalkozó közösségének falva. 9-22 házszámról van adatunk, a legvalószínűbb modell szerint a telep ezen periódusában volt a legnagyobb népesség lakta terület. (Akár ca. 150 ember.)

Interpretáció

A disszertáció végére e sorok írója nem maradhat mentes az interpretáció-adta csábítástól, azaz az adott mikrorégiók történetére vonatkozó általános megállapításoktól, de legalábbis annak kapcsán tett magánvéleményétől. Az itt sorra vett lelőhelyek esetében érzékelhető a központi hely és suburbiumaik/ hátságként értékelhető körzeteikben falvaik hosszabb-rövidebb megszakításokkal való használata már a késő avar kor utolsó évtizedeitől kezdve. A centrumok, mint a társadalmat formáló elit szociális-gazdasági szempontból jelentős központjainak megismerhető 9. századi kapcsolatrendszeréről már értekeztem, s melynek folyamánya feltételezhető a 10-11. században (lásd: örökölt gazdasági kapcsolatok a grafitos kerámia terjedését illetően.) Egyúttal: vélhetően mindig homály fedi majd az olyan kérdésfelvetéseket, hogy pl. a feltételezett vérségi kapcsolódásban álló visegrádi ispánok⁸⁵⁵ az újonnan érkezők legszármazottjaiból kerültek-e ki, s az államalapításkor indult-e a sor.

A topográfiai kutatások⁸⁵⁶ s a nagyfelületű ásatások során előkerült, a településhierarchiában különböző lépcsőfokon álló településrészletek kapcsán látni a sokszor megfogalmazott tendenciát: a fejlődés a mobilisabb, kisebb házszámú, tanya szerű vagy szórt településektől a strukturáltabb,

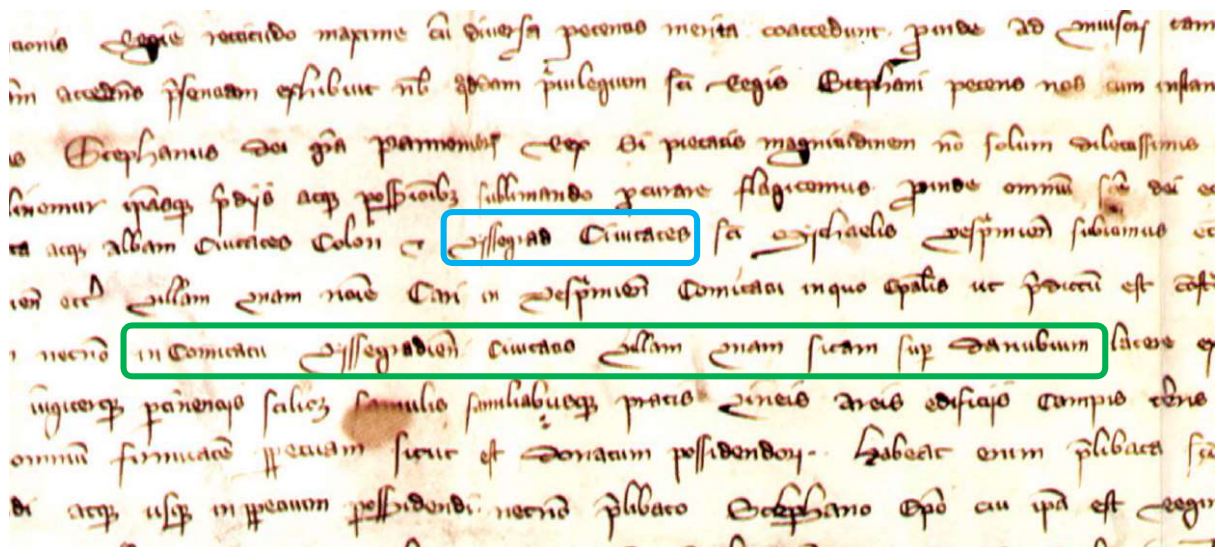
⁸⁵⁴ Bolla 1998, 144-150., Györffy 1972, 289.

⁸⁵⁵ Buzás et al. 2017, 224-224.

⁸⁵⁶ Rácz Tibor Ákos célzott topográfiai kutatásai (Rácz 2016, 131-169), illetve a korábbiak: Méri 1952, 62-63., Jankovich 1985, 285-286; Miklós 1985.

nagyobb egységbe szerveződő falvak felé halad.⁸⁵⁷ A standardizálódás, a falukép egységesedésének folyamata a 12-13. századtól már érzékelhetőbb, a korábbi, kialakulatlan településformák mögött azonban sejthető a különböző, a honfoglalás idején (keleti illetve helyi) tradícióját még élénken gyakorló népségek eltérő megtelepedési stratégiái, azaz a variábilisabb életmód. Ehhez is kapcsolódik a megjegyzés: a rendelkezésre álló házsám-adatok nem csak a - valóban többséget képviselő - lakóházakra utalnak, de további, pontosabban meg nem határozható gazdasági épületekre is. Itt kell megemlíteni, hogy a népességszám kalkulálása a diagnosztizálható házak számából nem feltétlenül elegendő: ki kellene egészíteni egy, sajnos csak becsülhető adattal, a legtöbbször nyomtalanul eltűnt földfelszíni építményekkel (sátrakkal, jurtákkal, boronaházakkal), melyek előfordulási gyakoriságának időbeli változásáról van a legkevesebb fogalmunk.

Ahogy a zárófejezet címe jelzi, e sorok írója egy olyan kört írt le a dolgozat során, melynek végén meg kell állapítsa: a „honfoglalás kori faluról”, azaz amit a munkahipotézis kíván: tisztán a honfoglaló magyarok falvairól nem tud számot adni. Bár az elemzett lelőhelyekről született előzetes jelentések kecsegtettek a reménnyel, e tekintetben esetleg a ménfőcsanakai 11-12. századi falu, mint a keletről érkező magyarok leszármazottjainak telepe keverhető gyanúba, s erre is csupán a sarkos érvelés visz: a nagyállattartó életmód, s a fogyasztott lóhús szokatlanul magas aránya alapján következtethetünk erre. Az eredmények nagyjából inkább a továbbélő népességről adnak számot, illetve egy felülről formált „munkaközösség” telepéről⁸⁵⁸: a 10-11. századi visegrádi szolgáltató faluról. Az eredetileg közsabad közösségek mesterséges összetelepítése után egyébiránt idővel kialakulhattak vérségi kapcsolatok: épp azért, mert az Árpád-kori törvények szerint házasodniuk csak egymás között volt szabad.⁸⁵⁹

VIII. 1. ábra: Az oklevél jelzete: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Veszprém eccl. et capit. 9. (1257) Fényképmásolata: MOL, DF 200655., részlet. Késsel Vyssegrad civitates, zölddel a Duna bal partján elhelyezkedő falvak említése

A történeti kutatások számba veszik a szolgálonépi szerveződés előfeltételeit, miszerint a társadalom fejlett rétegződése elengedhetetlen volt a rendszer kiépítéséhez. Ez a rendszer (a királyság megalapításától) az uralkodó, az ő igényei szerint a szolgálmányok rendszeres behajtását

⁸⁵⁷ Az általános megfigyelés konkrét eseteken: a dunaújvárosi lelőhely késő Árpád-kori telepe: Bóna 1973, 80-81, vagy példának okáért a legújabb feldolgozások egyike, Jászfényszaru-Szőlőkalja lelőhely: Bíró 2015.

⁸⁵⁸ Bolla 1998, 147.

⁸⁵⁹ Bolla 1998, 147.

biztosító közrendűek és a szolganép szerepvállalásából állt össze. Györffy a másik fontos kitételként a heterogenitást hangsúlyozza: az alávetett társadalmi réteg sokrétű termelése alapfeltétel kellett, hogy legyen, amelyet az „*eltérő termelőmódból adódó „etnikai munkamegosztás” biztosít.*”⁸⁶⁰ Amíg a lisztet vagy kenyeret beszállító szolgálónép volt a leggyakoribb, őket általában költöztetés nélkül egyszerűen beszállították, éppúgy, mint például a halászokat. Ugyanakkor a hatalmi központok, várak körzetében szükségszerűen megjelenő kézművesközösségeket, többek között a kovácsokat, ötvösöket csak telepítéssel tudták minden helyre eljuttatni.⁸⁶¹

A magyar honfoglalás után, de leginkább az államalapítással szerveződő szolgálónépség kialakulásának folyamatát rekonstruálódó a korai kutatás a nyugati frank és a keleti mongol birodalom szolgálónépeinek megszervezését vette alapul. A történész sommásan így fogalmaz: mindez „... két úton történhetett: *Az uradalomban dolgozó népelem speciális szolgálatba állításával — így ment ez végbe a frank birodalomban —, vagy az udvar mellett hiányzó kézművesek, szolgáltatók oda telepítésével —, így történt ez a mongol birodalomban. Ha felmerül a kérdés, hogy a kettő közül melyiket alkalmazták a kelet-középeurópai államszervezésnél, úgy látszik, hogy mind a kettőt.*”⁸⁶²

Az egyházi birtokok területén (esetünkben: a győri és a veszprémi püspökség területén) élő liber és servus jogállású népek mind a szabadságukat vesztett szolganépeket takarják,⁸⁶³ melyek falvaikról az egyes példák bemutatásán keresztül kialakítható képét a régészeti kutatás ehelyütt is igyekezett árnyalni. A 9. századi, illetve (10.?)–11. századi központok és szolgáltató közösségeik szerveződését egy unilineáris fejlődési modell egymásból következő szerves lépcsőfokaiként értelmeznünk elhamarkodott kijelentés volna. Azon közösségek telepei kapcsán, mindenestre, melyek az államalapítást megelőző időszakokban keletkeztek, és közvetlen vagy közvetett pozícióban egy-egy hatalmi centrum vonzáskörzetében működtek, felvethető, hogy azokat a királyság megalapításával megszilárduló szolgáltató népi szerveződés vonatkozásában előzményként értelmezzük.

⁸⁶⁰ Györffy 1972, 265.

⁸⁶¹ Györffy 1972, 289.

⁸⁶² Györffy 1972, 288.

⁸⁶³ Bolla 1998, 151.

IX. FELHASZNÁLT IRODALOM

- A különféle művességekről 1986 Theophilus Presbyter: A különféle művességekről. Takács Vilmos bevezetőjével és jegyzeteivel. Budapest, 1986.
- ADAM 2002 ADAM 2002: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg.: Szentpéteri, J. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest, 2002.
- Afanasyev 2010 Г. Е. Афанасьев: Памятники салтово-маяцкой культуры в долине р. Тихой Сосны. In: Археологические памятники лесостепного Подонья и Поднепровья I тысячелетия н. э.: Сб. науч. тр. Воронеж.
- Aitken 1982 M.J. Aitken: Fizika és régészet. Budapest, 1982.
- Alföld a 9. században I. Az Alföld a 9. században. Az 1992. november 30 - december 1-én elhangzott előadások írott változatai. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged, 1993.
- Anders 2004 Anders A.: Hajdúnánás, Fekete-halom, in: J. Kisfaludi (ed.): Régészeti kutatások Magyarországon 2003 – Archaeological Investigations in Hungary 2003. Budapest 2004, 225.
- Anders et al. 2006 Anders A. – Nagy E. –Raczky P.: Hajdúböszörmény, Kadarcs part, in: J. Kisfaludi (ed.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological Investigations in Hungary 2005. Budapest 2006, 248.
- Arcanum 2004 Az Első Katonai Felmérés – Magyar Királyság. (The first military survey.) ARCANUM Adatbázis Kft. Budapest 2004.
- Arcanum 2005 A Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság. (The second military surveying. Colour map sections of Kingdom of Hungary and Temes.) ARCANUM Adatbázis Kft. Budapest 2005.
- Arcanum 2007 A Harmadik Katonai Felmérés, Osztrák-Magyar Monarchia, 1:75.000. (The third military survey.) ARCANUM Adatbázis Kft. Budapest 2007.
- Arnold 1981 Arnold, D. E., A model for the identification of non – local ceramic distribution: a view from the present. Production and distribution: a ceramic viewpoint. BAR International Series 120. 31-44.
- Arnold 1985 Arnold, D. E., Ceramic theory and cultural process. Cambridge, Cambridge University Press. 1985
- Aszt 2006 Aszt Á.: Castrumok Mosonmagyaróvár területén. *Castrum* 3 (2006) 121-127.
- Aszt 2006b Aszt Á.: „Markalf hazája...” Újabb régészeti kutatások a mosoni ispáni központban. („Markalfs Heimat” Neue Archäologische Forschungen in Zeitrüm der Mosoner Gespanschaft.) *Arrabona* 44/1 (2006) 9-40.

- Az Alföld a 9. században II. 2017
- Az Alföld a 9. században II. Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból (MTA SZAB Székház, Szeged). Szerk. Takács Melinda. /Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4./ Szeged 2017
- Az Alföld a 9. században II.
- "Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények" című konferencián 2014. május 21-23. között elhangzott előadások anyagaiból (MTA SZAB Székház, Szeged). Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4. Szerkesztette: Takács Melinda. Szeged, 2017.
- B. Kiss 2015
- B. Kiss Gabriella dr.: M3-47 Hajdúnánás, Visegrád-Várkert és Sárvár-Faképi-dűlő. Vassalak minták anyagvizsgálata. Jelentés. Budapest, 2015.
- Băcuet et al. 2011
- D. Băcuet-Crișan – H. Pop: Contributions regarding the north-western part of Romania during the 10th century A.D. The early mediaeval fortress from Șimleu Silvaniei/Szilágysomlyó „Observator” (Sălaj county, Romania). In: B. Kolozsi – A. K. Szilágyi (szerk.): Sötét idők falvai. 8 – 11. századi települések a Kárpát-medencében. Debrecen 2011. 307-341.
- Bagi 2012
- Bagi D.: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Aetas 27/4. sz. (2012). 236-252.
- Bajkai 2015
- R. Bajkai: The Latest Findings of the Research of Avar Age Settlements in the Region of Hajdúság. Ziridava Studia Archaeologica 29 (2015) 227-254.
- Bajkai 2015b
- Bajkai R.: Késő avar kori település Hajdúnánás határában II. Hajdúnánás, Fekete-halom (M3-41). DMÉ LXXXVI (2015) 7-61.
- Bajkai 2016
- Bajkai R.: Újabb adatok az ún. sütőtálak és agyagtepsik kérdésköréhez. In: T. Csécs – M. Takács (eds.): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr 2016, 31-44.
- Bajnóczi et al. 2005
- Bajnóczi B. – Tóth M. – Mersdorf Zs.: Kerámiák vizsgálata katódlumineszcens mikroszkóppal zalavári – kora középkori – leletek példáján. Archeometriai Műhely 2005, www.ace.hu/am II/2, 31-41.
- Bakay 1978
- Bakay, K.: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. – Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung. StComit, 6, Szentendre, 1978.
- Balassa M. Iván 1985
- Balassa M. I.: A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata. Békéscsaba, 1985.

- Balcárková et al. 2017 A. Balcárková – P. Dresler – J. Macháček: Povelkomoravská a mladohradištní keramika v prostoru dolního Podyjí. Brno, 2017.
- Bálint 1975 Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. – On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture. *Archaeologiai Értesítő* 112 (1975) 52-63.
- Bálint 1989 Bálint, Cs.: 8.-10. Jahrhundert. In: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Wien – Köln 1989, 44-73.
- Bálint 1991 Cs. Bálint: Die Spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). *Varia Archaeologica Hungarica*. Budapest: Institut für Archäologie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1991.
- Bálint 1999 Cs. Bálint: Zwischen Orient und Europa. Die „Steppenfixierung“ in der Frühmittelaetrarchäologie. In: Henning, J. (Hrg.): *Zwische Byzanz und Abendland. Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie*. Frankfurt am Main 1999, 13-16.
- Bálint 2004 Bálint, Cs.: A Mediterráneum és a Kárpát medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből, in: Gy. Erdei – B. Nagy (eds.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Monumenta Historica Budapestinensia. Budapest 2004. 37-41.
- Bálint et al. 2003 Bálint M. – Laszlovszky J. – Romhányi B. – Sabján T. – Takács M.: *Középkori falvak és határuk*. Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk.: Visy Zsolt. Budapest, 2003. 383-388.
- Balla et al. 1988 Balla, M. – Bérczi, J. – Keömley, G. – Rosner, Gy. – Gabler, D.: Provenance studies of ceramics by neutron activation analyses. In: Költő, L. – Bartosiewicz, L. (eds.): *Archaeometrical Research in Hungary II*, 1988. 103-118.
- Balla, Márta 1989 Balla, M. Provenance studies of avar ceramics by neutron activation analysis. *WMMÉ*, 131-133.
- Baranov 1990 Baranov, I. A. Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur in der Krím. In: *Die Keramik de Saltovo-Majaki Kultur und Ihrer Varianten*. Hrsg: Cs. Bálint. VAH 3. Budapest, 1990. 23-45.
- Bárány – Vörös 2014 Bárány A. – Vörös I.: Állatsontleletek Mosaburg/Zalavárról. In: Szőke Béla Miklós: *A Karoling kor a Kárpát-medencében*. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest, 2014. 119-127.
- Bartosiewicz 2015 Bartosiewicz L.: Ménfőcsanak-Szeles dűlő archaeozoológiai leleteinek kiértékelése. Budapest, 2015.

- Bartosiewicz 2017
Bartosiewicz L.: A honfoglalás és kora Árpád-kori állattartás régészeti emlékei. Magyar Őstörténet 5. Hétköznapiak a honfoglalás korában. Szerkesztette: Petkes Zsolt – Sudár Balázs. Budapest, 2017. 52-58.
- Bartosiewicz, L. 2008
Bartosiewicz L.: A középkor régészeti állattani kutatása Magyarországon. – Medieval archaeozoology in Hungary, in: Kubinyi, A. – Laszlovszky, J. – Szabó, P. (eds.), Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. – Medieval Hungarian Economic History in the Light of Archaeology and Material Culture. Budapest, 83 – 90.; az adatokat korábban említi: Bartosiewicz 1995, 374, Fig. 22.: Archeozoological studies from the Hahót basin, SW-Hungary. Antaeus 22, 307-368.
- Bednár 1994
Bednár, P.: Die Nitraer Burg im 9-12. Jahrhundert. In: Castrum Bene 1994, 18-19.
- Bednár 2006
Bednár, P.: Nitriansky Hrad v 9. storočí. Die Nitraer Burg im 9. Jahrhundert. In: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum nitraer Fürstentums. (Nitra: AÚ SAV – Ponitrianske múzeum, 2006, s. 205-215.
- Bednár et al. 2006
Bednár, P. – Henning, J. – Kopčková, M. – Ruttkay, M.: Archeologický výskum v Bíni. AVANS 2006 (2008) 31-32.
- Bencze et al. 1999
Bencze Z. – Gyulai F. – Sabján T. – Takács M. (szerk.): Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. (Monumenta Historica Budapestiensia 10.) Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999.
- Benkő 1982
Benkő L. (1982): Appendix. In: M. J. Aitken, Fizika és régészet. Budapest, 240-255.
- Benkő 1994
Benkő E.: Kolozsmonostor. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest 1994, 363-364.
- Béres 1995
Béres, J.: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). SlovArch 43 (1995) 111-118.
- Bertalan 1984
Bertalan V.: Óbuda-Vetus Buda a régészeti kutatások alapján. (Óbuda-Vetus-Buda. (Ausgrabungen 1973-1981)) BudRég 25 (1984) 35-41.
- Bertalan 1985
Bertalan V.: Óbuda középkori topográfiája. (Die Topographie der mittelalterlichen Marktflecken Altöfen, Óbuda.) In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. (Neuere Ergebnisse und aktuelle Fragen der Mittelalterarcheologie in Ungarn.) Az 1983. október 10-12-i szegedi tudományos ülésszak előadásai. Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L. Budapest 1985, 407-427.

- Bertalan 1997 Bertalan V.: Budapest, III. ker. Lajos u. 158. számú ház feltárása. (Die Freilegung des Hauses im III. Bezirk von Budapest in der Lajosstraße Nr. 158.) BudRég 31 (1997) 323-348.
- Bialeková – Turčan 2007 Bialeková, D. – Turčan, V.: Nový typ slovanských sekerovitých hrivien a ich metalografická analýza. [Data on a new type of the Slavic axe-like bar and its metallurgical analysis.] Ve službách archeologie 2 (2007) 152-158.
- Bialeková 1977 Bialeková, D.: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). Slovenská Archeológia 25, 1977. 103-158.
- Bialeková 2008 Bialeková, D.: Depotfunde von Axtbarren und Eisengegenständen – ein Phänomen des Podedim-Burgwalls und seines ökonomischen Hinterlandes. In: L. Poláček (Hrsg.): Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI. Brno 2008. 337-344.
- Bialeková et al. 1999 Bialeková, D. – Mihok, E. – Pribulová, A. – Hollý, A. – Turčan, V.: Metallographic anylysis of the axe shaped currency bars from Veľký Klíž and Pobedim. Metalografická analýza hrivien sekerovitého tvaru z Veľkého Klíža a Pobedima. In: E. Mihok – E. Mirošayová (ed.): Východoslovenský pravek – Special Issue. Archaeometallurgy in the Central Europe. Košice 1999. 96-107.
- Bíró 2015 Bíró Gy.: Árpád-kori településrészlet házai és településszerkezete Jászfényszaru határában. Archaeológiai Értesítő 140 (2015) 149–176.
- Bláha 2001 Bláha, J.: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: L. Galuška. – P. Kouřil, P. – Z. Měřínský (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem. Brno 2001, 41-68.
- Bognár – Macher 1989 Bognár G. – Macher F.: Fémvizsgálati eredmények. Dokumentáció. [Metallurgical results. Documentation.] Sopron, 1989. A leletekből két mintát vettek (1: egy vasrúd alsó, kiszélesedő, ellapított részéből illetve 2: egy vasrúd felső részéből, a vastagabb nyélből vettek mintát).
- Bohusevych 1951 Богусевич В.А.: Походження і характер древньоруських міст Наддніпрянщини. Археологія, 1951, вип. V, 34-49.
- Bokij — Pletněva 1989 Bokij, N. M. — Pletněva, S. A.: Nomád harcos család 10. századi sírjai az Ingul folyó völgyében. – Gräber einer nomadischen Kriegerfamilie aus dem 10. Jh. im Ingul-Flußtal. Archaeológiai Értesítő 116 (1989) 86-98.
- Bolla 1998 Bolla I.: A jogilag egységes jobbagyságról Magyarországon. 2. kiad. Budapest, 1998.

- Bollók 2013
Bollók Á.: Magángondolatok temető, település és településtörténet viszonyáról a 10-11. századi Kárpátmedencében. In: Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. 723 p. Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2013, 25-70.
- Bóna 1963
Bóna I.: Ásatás Várpalotán (Ausgrabungen in Várpalota) *DissArch. Ser. 1, No. 5* (1963)
- Bóna 1973
Bóna I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes archaeologici Hungariae*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Bóna 1984
Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben I/1.] Budapest 1984. 265-373.
- Bóna 1998
Bóna I.: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.
- Bóna 2001
Bóna I.: Várak Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27*. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 2001. 101-106.
- Borovszky 1906
Borovszky S.: Magyarország várai és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Magyarország monografiája. Budapest, 1906.
- Boruzs et al. 2018
Boruzs K. – Merva Sz. – Szabó B. S.: Előzetes jelentés a Visegrád, Sibrik-dombon 2017-ben végzett tervásatásról. In: *Archaeologia – Altum Castrum Online* (2018). <http://archeologia.hu/content/archeologia/492/boruzs-merva-szabo-sibrik-2.pdf>
- Boruzs et al. in press.
Boruzs K. – Merva Sz. – Szabó B. S.: Előzetes jelentés a Visegrád, Sibrik-dombon 2018-ban végzett tervásatásról. In: *Archaeologia – Altum Castrum Online* (2019). in press
- Botalov 2012
Боталов, С. Г., Научный инструментарий историка. новые аспекты и перспективы. в исследовании проблемы «MAGNA HUNGARIA». In: *Вестник Челябинского государственного университета*. 265. История. Вып. 50. С., 128-146.
- Bowlus 1995
Bowlus, Ch. R.: Franks, Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788-907 (The Middle Ages Series). 1995.
- Bökönyi 1974
Bökönyi, S.: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, 1974.
- Brachmann 1994
Brachmann, H.: Zur Entwicklung der slawischen Keramik im Elbe-Saale-Gebiet. In: Č. Staňa (Hrsg.):

- Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1. Brno 1994, 93-110.
- Brather 1996
Brather, S.: Feldberger Keramik und frühe Slawen Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. Bonn 1996.
- Brather 2000
Brather, S.: Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen. Archäologie. Germania 78 (2000) 139-177.
- Brather 2004
Brather, S.: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum RGA. Band 42. Berlin – New York.
- Brather 2016
Brather, S.: Grubenhäuser und Haushalte. Zur Sozialstruktur frühmittelalterlicher Siedlungen in Ostmitteleuropa. In: Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift Csanád Bálint. Hrsg.: Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. Budapest, 2016. 195-208.
- Bravermannová et al. 2000
Bravermannová, M. – Charvát, P. – Novák, V. – Tomková, K.: A nyugat-keleti kereskedelem. in: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wieczorek – H. M. Hinz. Stuttgart, 2000. 90-91.
- Brisbane 1988
Brisbane, M: 'Hamwic (Saxon Southampton): an 8th century port and production centre', in R Hodges and B Hobley (eds), 'The Rebirth of Towns in the West AD 700 – 1050, Counc Brit Archaeol Res Rep 68. (1988) 101 – 108.
- Bubeník – Frolík 1995
Bubeník, J. – Frolík, J.: Shrnutí diskuse o společné terminologii základních keramických pojmů (české resumé). In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II. Brno, 1995. 127-130.
- Bubenik-Meduna 1994
Bubenik-Meduna, J.: Zur frühmittelalterliche Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1., Brno, 1994. 183-192.
- Bundmetallwerkstatt 1999
Die Bundmetallwerkstatt. 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Teilband 1: Katalog der Ausstellung. Paderborn, 1999. Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit. Stiegemann, Christoph – Wemhoff, Matthias [Hrsg.]. Mainz, 1999. 392-407

- Buzás – Eszes 2007 Buzás G. – Eszes B.: XI. századi görög monostor Visegrádon. In: P. L. Szőcs P. – Rusu A. A. (szerk.): Középkori egyházi építészet Erdélyben (Arhitectura religioasă medievală din Transilvania) IV. Satu Mare, 2007. 49-93.
- Buzás – Eszes 2012 Buzás G. – Eszes B.: XI. századi görög monostor Visegrádon. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja 2012.
- Buzás – Gróf 2000 Buzás G. – Gróf P.: Visegrád (szerk.): Visegrád. Altum Castrum 5. Szerk.: Buzás Gergely. Visegrád 2000, 5.
- Buzás 2004 Buzás G.: Az esztergomi vár román kori és gótikus épületei. In: Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa. Szerk.: Buzás Gergely – Tolnai Gergely. Az Esztergomi Vármúzeum Füzetek 2. Esztergom 2004, 7-44.
- Buzás 2006 Buzás G.: 11. századi ispáni várainkról. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest 2006, 43-53.
- Buzás 2014 Buzás G.: Kehely és paténa. In: Bokody P (szerk.), Kép és Kereszténység, Vizuális médiumok a középkorban. – Image and Christianity. Visual Media in the Middle Ages. Exhibition catalog. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalmi, 242-243.
- Buzás 2014 Buzás G.: Kehely és paténa. in: Kép és Kereszténység, Vizuális médiumok a középkorban. Szerk.: Bokody Péter, Pannonhalmi Főapátság, 2014. 242-243.
- Buzás et al. 2014 Buzás G. – Boruzs K. – Merva Sz. – Tolnai K.: A kora középkori kontinuitás kérdése a visegrádi későcsászárkori erődben a legújabb régészeti kutatások tükrében. Magyar Régészet Online Magazin (2014 tavasz). – The Issue of Continuity in the Early Ages in Light of the Most Recent Archaeological Research on the Late Imperial Period Fort in Visegrád. Hungarian Archaeology. E-journal 2014 Spring. http://www.magyarregeszett.hu/wp-content/uploads/2014/05/Buzas_14TA.pdf;
- Buzás et al. 2017 Buzás G. – Boruzs K. – Merva Sz. – Tolnai K.: Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2017, 193-235.
- Buzás– Gróf 2000 Buzás G. – Gróf P.: Visegrád. In: Buzás G. (szerk.), Visegrád. Altum Castrum 5. Visegrád, 5.
- Buzás-Tóth 2015 Buzás G. – Tóth Zs.: Lehetett-e a Cella Septichora Pécs első középkori székesegyháza? Archaeologia – Altum Castrum Online A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja 2015.

- Bülow 2011
Bülow, G.: Archäologische Evidenzen zum Übergang von der Spätantike zum frühen Mittelalter an der unteren Donau. In: Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Heinrich-Tamáska, Orsolya [Hrsg.]. – Rahden (2011) 257-266.
- Callmer 2007
Callmer, J.: Urbanisation in Northern and Eastern Europe, ca. AD 700-1100. 233-270. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium Vol. 1 The Heirs of the Roman West. Edited by Joachim Henning. Walter de Gruyter – Berlin – New York, 2007.
- Cantini 2005
Cantini, F.: Ceramiche dai siti medievali rurali della Toscana (VIII – X secolo): una prima sintesi. In: Campagne medievali. Strutture materiali, economia e società nell'insediamento rurale dell'Italia set. Nonantola, 2005. 259-276.
- Čapek et al. 2013
Čapek, L. – Čekálová, M. – Říha, J.: Středověká keramika z Českých Budějovic a možnosti jejího archeometrického studia. (Mittelalterliche Keramik aus České Budějovice und die Möglichkeiten ihrer archäometrischen Untersuchung.) *Archaeologia historica* 38/2 (2013) 525-542.
- Cech 1981
Cech, B.: Die slawische Keramik aus der "Schanze" bei Gars/Thunau (Die Funde aus den Grabungsjahren 1965-1980.) Versuche zur Gliederung der slawischen Keramik. Wien, 1981.
- Cech 1991
Cech, B.: Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp. *Zalai Múzeum* 3 (1991) 57-72.
- Cech 1993
Cech, B.: Frühmittelalterliche Funde aus dem Stadtgebiet von Mautern an der Donau, p. B. Krems, Niederösterreich. *ArchA* 77 (1993), 147-163.
- Cech 1994
Cech, B.: Die slawische Keramik des 8.-11. Jhs. in Niederösterreich In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Brno, 1994. 53-61.
- Cech 2001
Cech, B.: Thunau am Kamp – eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965-1990). Die keramischen Funde der frühmittelalterlichen Befestigung. Wien, 2001.
- Chalikowa – Chalikow 1981
Chalikowa, E. A. – Chalikow, A. H.: Altungarn an der Kama und im Ural: das Gräberfeld von Bolschie Tigani. *RégFüz* 2/21. Budapest, 1981.
- Chlupáčová et al. 2011
Chlupáčová, M. – Hrouda, F. – Nižňanský, D. – Procházka, V. – Petáková, Z. – Laufek, F.: Frequency-dependent susceptibility and other magnetic properties of Celtic and Mediaeval graphitic pottery from Bohemia: An introductory study. *Studia Geophysica et Geodaetica* 56 (3) 803-825.

- Chropovský 1954 Chropovský, B.: Pohrebisko z 9.-10. storocia v Nitre pod Zoborom. *SlovArch* 26 (1978) 99-126.; Caplovic, P.: Slovanské pohrebiste v Nitre pod Zoborom. *SlovArch* 2 (1954) 5-50.
- Chropovský 1959 Chropovský, B.: Slovanské hrnčiarské pece v Nitre, *AR* 11 (1959) 818-825.
- Chropovský 1962 Chropovský, B.: Pohrebisko z 9.-10. storocia v Nitre na Lupke. *SlovArch* 10 (1962) 175-240.
- Chropovský 1962 Chropovský, B.: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke, *SA* 10 (1962) 175-240.
- Ciugudean 2007 Ciugudean, H.: Pottery offerings in the early middle age cemetery of Alba Iulia-„Stația de Salvare”, in: C. Coșma (ed.): *Funerary Offerings and Votive Depositions in Europe's 1st Millennium AD. Cultural Artefacts and Local Identities*. Cluj-Napoca, 2007. 243-262.
- Comșa 1972 Comșa, M.: Directions et étapes de la pénétration des slaves vers la péninsule Balkanique aux VIe – VIIe siècles (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie). *Balkanoslavica* 1 (1972) 9-28.
- Comșa 1980 Comșa, M.: Die Keramik vom byzantinischen Typus aus den Siedlungen von Bucov-Ploiești. *Dacia* 24 (1980) 323-339.
- Cosma 2011 Cosma, C.: Funerary Pottery in Transylvania of the 7th-10th Centuries. Volume 18 of *Interferențe etnice și culturale în milenii I. a. Chr.-I. p. Chr.* Cluj Napoca, 2011.
- Cosmas Cosmas, *Chronica Boemorum*, Book II Chapter IV and Book III Chapter I.
- Curta 2017 Curta, F.: Social identity on the platter. Clay pans in 6th- to 7th-century ceramic assemblages. In: *Entangled Identities and Otherness in Late Antique and Early Medieval Europe*. Edited by Jorge López Quiroga, Michel Kazanski and Vujadin Ivanišević. Oxford BAR Publishing. 2017. 132-77.
- Csiky 2015 Csiky, G.: Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450. Ed. by: Florin Curta. Volume: 32. 2015.
- Dark 2001 K. Dark: *Byzantine Pottery*. London 2001.
- Daróczi-Szabó 2009 Daróczi-Szabó L.: Jelentés a győri Vagongyár ásatásának állatsont anyagáról. Budapest, 2009.
- Daróczi-Szabó 2013 Daróczi-Szabó M.: Az Árpád-kori Kána falu állatsontjainak vizsgálata. [Archaeozoological research at the Árpád age site of Kána.] PhD dissertation. Manuscript. Budapest., (Vörös 2009, 134, Fig. 2.) Vörös, I. 2009: Adatok a Dunakanyar régió Árpád-kori

- állattartásához. – Data on animal keeping in the Danube Bend region (Hungary) during the 11th- 13th century period of the Árpád dynasty, in: Bartosiewicz, L. – Gál, E. – Kováts, I., Csontvázak a szekrényből: válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából. 2002-2009. – Skeletons from the Cupboard. Selected Studies from the Visegrád Meetings of Hungarian Archaeozoologists 2002-2009. Budapest, 131-150.
- Daróczi-Szabó 2016 Daróczi-Szabó L.: Állati eredetű leletek Bácsa-Szent Vid lelőhelyről. Jelentés. Budapest, 2016.
- Dénes 1996 Dénes J.: Nyugat-Dunántúl a 10. században. Kísérlet a helynevek értelmezésére. Vasi Szemle 50 (1996), 357-370.
- Dercsényi 1951 Dercsényi D.: Visegrád műemlékei. Budapest 1951.
- DHA Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Volumen I ab Anno 1000 ab usque ad Annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini MCMXCII.
- Dienes 1972 Dienes, I.: Honfoglaló magyarok. – Hungarians Cross the Carpathians. Budapest 1972.
- Donat 1980 Donat, P.: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12 Jahrhundert, Berlin 1980.
- Dončeva-Petkova 1990 Dončeva-Petkova, L.: Die protobulgarische Keramik in Bulgarien, in: Cs. Bálint (ed.) Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und Ihrer Varianten. VAH 3. Budapest 1990, 77-100.
- Doncheva - Bonev 2011 Стела Дончева – Стойчо Бонев, Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско. Фабер, 2011.
- Doncheva 2012 Doncheva, S.: Metal Art Production in Medieval Bulgaria. Jewelry craftsmanship in Bulgaria at the Middle Ages. (Saarbrücken, 2012).
- Dostál 1966 Dostál, B.: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha, 1966.
- Dostál 1974 Dostál, B.: Mladohradištní keramická skupina z Břeclavi – Pohanska, Sborník prací filozofické fakulty brněnské university E 18/19, 1973/1974. 181-193.
- Dostál 1975 Dostál, B.: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno, 1975.
- Dostál 1993 Dostál, B.: „K sídlištní keramice blatnicko-mikulčického horizontu“, SPFFBU E 38 (1993) 59-90.
- Dresler et al. 2008 Dresler, P. – Macháček, J. – Prichystalová, R.: Die Vorburgen des frühmittelalterlichen Zentralortes in Pohansko bei Breclav. In: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher

- Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII. Ed.: Boháčová, I. – Polaček, L. Brno, 2008. 229-270. Taf. 18-19.
- Ďuricová 2012
 Ďuricová, M.: Pohrebný rítus na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Univerzita Komenského v Bratislave Filozofická Fakulta. Bratislava, 2012. Doktori disszertáció, kézirat, Mapa 1.: https://www.academia.edu/9599771/Pohrebn%C3%BD_r%C3%ADtus_na_pohrebisk%C3%A1ch_obdobia_ava_rsk%C3%A9ho_kagan%C3%A1tu_na_Slovensku.
 Letöltés dátuma: 2018. szeptember 6.
- Eggers 1995
 Eggers, M.: Das „Grossmährische Reich“. Realität oder Fiktion? Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Bd., Stuttgart, 1995.
- Egry et al. 1997
 M. Egry I. – Szőnyi E. – Tomka P.: Győr-Ménfőcsanak, Bevásárlóközpont. RégFüz 1:49 (1997) 72-73.
- Eichert 2013
 Eichert, S.: Zur Absolutchronologie des Ostalpenraums im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung 14C-datierter Grabinventare. Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 54 (2013) 419-428.
- Erdélyi – Szimonova 1987
 Erdélyi, I. – Szimonova, E.: Ausgrabungen in der Gemarkung von Vásárosnamény-Gergelyiugornya (Vorbericht). ActaArchHung 39 (1987) 287-312.
- Ernée – Vařeka 1998
 Ernée, M. – Vařeka, P.: Die Graphittonkeramik des 13. Jahrhunderts in Südböhmen und Prag. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Brno 1998, 217-230.
- Fehér et al. 1962
 Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: A Közép-Dunamedence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. RégTan II., Budapest, 1962.
- Felgenhauer-Schmiedt 1993
 Felgenhauer-Schmiedt, S.: Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archaologischen Funde. – Europäische Hochschulschriften, Reihe 38, Archäologie. Band 42. Frankfurt/Main 1993.
- Felgenhauer-Schmiedt 1998
 Felgenhauer-Schmiedt, S.: Graphittonkeramik des Früh- und Hochmittelalters in Niederösterreich. In: L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. Brno, 1998. 199-212.
- Felgenhauer-Schmiedt 2003
 Felgenhauer-Schmiedt, S.: Zur Keramik des 9-11. Jh. aus Niederösterreich. (A 9-11. századi alsó-ausztriai kerámiákról) Budapest Régiségei 37 (2003) 29-38.

- Fettich 1931 Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. — Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit. ArchÉrt 45 (1931) 48-112.
- Fettich 1965 Fettich, N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Studia Archeologica III. Budapest, 1965.
- Fiedler 1992 Fiedler, U.: Studien zu Graeberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Bonn, 1992.
- Figler 1996 Figler A.: Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén. Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő 6 (1996) 7-29.
- Filep 2003 Filep A: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. [The ethnography, landscape-history and environmental culture of Győr County, in the light of maps.] In: S. Néma (szerk.): Győr vármegye települései 18 – 19. századi kéziratok térképeken. [S. Néma (ed.): Settlements of the Győr County on 18-19th-century manuscript maps.] Győr, 2003. 23-70.
- Fischer 2002 Fischer, T.: Noricum. Orbis Provinciarum. Zaberns Bildbände zur Archäologie. Philipp von Zabern. Mainz, 2002.
- Flannery – Winter 1976 Flannery, K. V. – Winter, M. C.: Analyzing Household Activities. In: The Early Mesoamerican Village. Ed. by Kent V. Flannery. New York, 1976. 34-47.
- Flerov 1996 В. С. Флёров: Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы. Москва 1996.
- Fodor 1973 Fodor I.: Honfoglalás kori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. (Über einige frühgeschichtliche Beziehungen unserer landnahmezeitlichen Archäologie.) Folia Archaeologia 24 (1973) 159-176.
- Fodor 1975 Fodor I.: Cserépüstjeink származása (On the origins of day kettles from Hungary) ArchÉrt 102 (1975) 250-265.
- Fodor 1975b Fodor I.: Verecke híres útján a magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest, 1975.
- Fodor 1977 Fodor, I.: Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. AAH 29 (1977) 323-349.
- Fodor 1984 Fodor I.: Kazárok, bolgárok, magyarok. Szélgjegyzetek Peter B. Golden könyvéhez. ArchÉrt 1984 (1984) 100-109.
- Fodor 1985 Fodor I.: Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról (Über den Ursprung der landnahmezeitlichen Gefäße mit geripptem Hals) FolArch 36 (1985) 165-171.

- Fodor 1994 Fodor I.: Leletek Magna Hungáriától Etelközig. In: Kovács L. (szerk.): Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel 1. Budapest, 1994. 47-65.
- Fodor 2006 Fodor I.: A magyar gazdálkodás változásai a 10. században. (Die Veränderungen der ungarischen Wirtschaft im 10. Jahrhundert.) In: Fodor I. – Szatmári I. (szerk.): A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére. Budapest – Békéscsaba, 2006. 13-33.
- Font (szerk.) 2009 Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén 900 – 1453. (Szerk.: Font Márta). Pécs, 2009.
- Freund 2007 Freund, S.: Flüsse und Wege. Theoretische und praktische Probleme der Kommunikation in vormoderner Zeit. In: Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 25 (2007) S. 33-55.
- Friesinger 1971-1974 Friesinger, H.: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften 15-16. (1971-1974)
- Friesinger 1992 Friesinger, H.: Tulln in der Völkerwanderungszeit und im frühen Mittelalter. In: Mitteilungen des heimatkundlichen Arbeitskreises für die Stadt und den Bezirk Tulln Bd. 7 (1992) 23-44.
- Frolík 1995 Frolík, J.: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. in: L. Poláček (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno; 4. Brno 1995. 107-118.
- Fusek – Samuel 2013 Fusek, G. – Samuel, M.: Včasnostredoveká zásobná jama z M ostnej ulice v Nitre 1. ŠtudZvest 53 (2013) 39-75.
- Fusek – Spišiak 2005 Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. Archeológia a mineralógia. (Hochmittelalterliche Graphitkeramik von Nitra-Šindolka. Archäologie und Mineralogie.) SlovArch 53/2 (2005) 265-336.
- Fusek 1995 Fusek, G.: Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus der Slowakei zu klassifizieren, in: L. Poláček (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II. Brno, 1995. 15-33.
- Fusek 2008 Fusek, G.: Die Nebenareale in der Struktur der großmährischen Burgstadt von Nitra. In: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in

- Mikulčice VII. ed. I. Boháčová – L. Polaček. Brno 2008. 271-290.
- Fusek 2008 Fusek, G.: Vrcholnostredoveké sídlisko v Nitre-Šindolke. AH 33 (2008) 27-40.
- Gadlo 1971 А. В. Гадло: Этнографическая характеристика перехода кочевников к оседлости (по материалам Восточно-Крымской степи и предгорий VIII – IX веков). In: Этнография народов СССР. Ленинград 1971, 61 – 75.
- Gáll 2011 Gáll E.: Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11 – 13. századi fejlődéséhez. The churchyard cemetery in Dăbâca/Doboka, castle area 4. Archeological Data on the Development of a NorthTransylvanian County Centre in the 11 – 13th Centuries. Kolozsvár, 2011.
- Gallina – Török 2018 Gallina Zs. – Török B.: Az avar kori vasművesség munkafolyamatai, korabeli mesterségei, Két világ határán – Természet és társadalomtudományi tanulmányok. Rippl-Rónai Múzeum Kaposvár, 2018.
- Gallina 2018 Gallina Zs.: Az avar kori vasművesség mesterségei A korabeli vasgyártás munkafolyamatai, változásai, specializálódása, Techné – A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban; Studia Philologica V. Piliscsaba, 2018. 391-450.
- Galuška 1994 Galuška, L.: Keramik des Marchtyps. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert: Terminologie und Beschreibung; Kolloquium Mikulice, 24. – 26. Mai 1994. Polaček, Lumír [Hrsg.]. Brno, 1994. 97-106.
- Garam 1969 Garam É.: A késő avarkori korongolt sárga kerámia. ArchÉrt 96 (1969) 207-241.
- Gazdag 1965 Gazdag L.: Győr város térképei. Arrabona 7 (1965) 297-330.
- Gecsényi 1990 Gecsényi L.: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. kötet 1580-1616. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr, 1990.
- Gelbert 2001 Gelbert, A.: Ethnoarchaeological study of ceramic borrowings: a new methodological approach applied in the middle and upper valleys of the Senegal River. BAR-IS 983 (Ethno-Archaeology and its Transfers. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Fifth Annual Meeting in Bournemouth 1999. Edited by Sylvie Beyries. Pierre Pétrequin. S983 | 2001 1999. 82-90.

- Gerevich 1983 Gerevich, L.: The Royal Court (Curia), the Provost's Residence and the Village at Dömös. *Acta Archaeologica Hungarica* 35. (1983), 385-409.
- Gergely 2016a Gergely K.: Kora középkori kerámia Zalavár-Vársziget déli részéről (A Fehér Géza ásatásaiból [1951-1954] származó leletanyag revíziója). Early Medieval Pottery from the Southern Area of Zalavár-Vársziget [Mosaburg-Castle Island]. (A revision of the findings from Géza Fehér's excavations, 1951-1954). In: "A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni." Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Szerk.: Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest, 2016. 29-43.
- Gergely 2016b Gergely, K.: Die Überreste des karolingerzeitlichen Herrenhofes und der Befestigung in Mosaburg/Zalavár (Aufgrund der Ausgrabungen von Géza Fehér und Ágnes Cs. Sós (1951 – 1966)) *Antaeus* 34/2016. 287-372.
- Gergely Katalin 2017 Gergely Katalin: Avar kor végi boronaház Nagyálló-Harangod lelőhelyen. In: Hadak útján XXII. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája, Visegrád, 2012. október 2-4. [Assembly of Young Scholars on the Migration Period XXII. Visegrád, October 2-4, 2012] Merva, Szabina [szerk.]. Visegrád, 2017. 349-380.
- Geyh 2005 Mebus A. Geyh, Handbuch der physikalischen und chemischen Altersbestimmung. 2005.
- Ginhart 1968 K. Ginhart: Die frühmittelalterliche Martinskirche auf dem Römerberg in Linz. (= Linzer Archäologische Forschungen 4). Linz, 1968.
- Gomes – Vega 1999 Gomes, D. C. – Vega, O.: Dating Organic Temper of Ceramics By Ams: Sample Preparation and Carbon Evaluation. *Radiocarbon*, Vol 41:3 (1999) 315-320.
- Gömöri 1973 Gömöri J.: Korai császárkori és Árpád-kori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. *Arrabona* 15 (1973) 69-123.
- Gömöri 2000 Gömöri J.: Az avar kori és. Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. (Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség.) Sopron, 2000.
- Gömöri 2002 Gömöri, J.: Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Die Burg von Sopron (Ödenburg) in der Árpádenzeit. Sopron, 2002.
- Gömöri 2007 Gömöri, J.: A nyugati határvidék sáncvárairól, különös tekintettel Sopronra. (Über die frühen Burgwälle des westlichen Grenzgebietes des mittelalterlichen Ungarns, mit besonderem Hinblick auf Sopron.) A Castrum Bene Egyesület 13. vándorgyűlésének előadásai. Korai várépítészet a Nyugat-Dunántúlon. (Referate auf der 13.

- Wanderversammlung des Vereins Castrum Bene. Die frühe Burgarchitektur im westlichen Transdanubien.) Kőszeg, 2007. május 11-13. Savaria 31/2 (2007) 187-216.
- Gömöri et al. 1994 Gömöri J, Márton P, Hertelendi E, Benkő L., Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel.: The dating of burned mounds of Sopron and Darufalva (Drassburg) using physical methods. *ARRABONA* **31-33** (1994) 49-71.
- Gömöri et al. 1999 Gömöri, J. – Márton, P. – Hertelendi, E. – Benkő, L.: Dating of iron smelting furnaces using physical methods. In: Gömöri, J. (Ed.) Traditions and innovations in early medieval iron production., Duna-ferr-Somogyország Archeometriai Alapítvány és az MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság, Sopron-Somogyfajsz, 1999. 142-148.
- Gregorová – Procházka 1998 Gregorová, M. – Procházka, R.: Erste Ergebnisse naturwissenschaftlicher Untersuchungen an Graphittonkeramik aus Brno (Brünn). In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Untersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Brno, 1998. 275-278.
- Gringmuth-Dallmer 2008 Gringmuth-Dallmer, E.: "Nebenareale" als Standorte für die Landwirtschaft? In: Burg, Vorburg, Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Boháčová, I. – Poláček, L. [Hrsg.]. Brno, 2008. 9-26.
- Gróf 1993 Gróf P.: Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiájához. *HOMÉ* 30-31/ 2 (1993) 513-533.
- Gróf 2000 Gróf P.: Avar kori szóránylelet Visegrád-Lepencéről. Hadak Útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szeged, 2000. 281-284
- Gróf 2001 Gróf Péter: Újabb kutatások Visegrád-Várkertben. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a Honfoglalástól a 18. századig. (A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre – Szolnok, 2001. 99-108.
- Gróf-Gróh 2006 Gróf P. – Gróh D.: Visegrád római emlékei. Altum Castrum 6. Visegrád, 2006.
- Gróh 1993 Gróh D.: Néprajzi adalékok Visegrád-Lepence lelőhely Árpád-kori ötvösműhelyéhez. *HOMÉ* 30-31/ 2 (1993) 535-542.
- Günsenin 1990 Günsenin, N.: Les Amphores Byzantines (X^e – XIIIe siècles): Typologie, Production, Circulation D'Après Les Collection Turques. Paris, 1990.
- Györffy 1963 Györffy, Gy.: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig (The Population of Hungary from

- the Conquest until the Middle of the 14th Century), in: J. Kovachich (ed.), Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1849-ig. Budapest, 1963. 45-62.
- Györffy 1972 Györffy, Gy.: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle 15. évf. 3-4. sz. (1972) 261-342.
- Györffy 1977 Györffy, Gy.: István király és műve. Budapest 1977.
- Györffy 1984 Györffy, Gy.: Magyarország története I/1-2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: A. Bartha – Gy. Kristó – Gy. Székely. Budapest 1984.
- Györffy György 1998 Györffy, Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye. – The Historical Geography of Hungary in the Árpads' Age, Volume IV: Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis Counties. Budapest.
- Gyulai 2001 Gyulai F.: Archaeobotanika, Budapest, 2001.
- Haas-Gebhard 1998 Haas-Gebhard, B.: Ein frühmittelalterliches. Gräberfeld bei Dittenheim (D). Europe Médiévale 1. Montagnac 1998.
- Hahn 1990 Hahn, W.: 'Die Fundmünzen des 5. – 9. Jahrhunderts in Österreich und den unmittelbar angrenzenden Gebieten', in H. Friesinger and F. Daim (eds), Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern, Vol 2, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1990. 235-251.
- Hajnal 2003 Hajnal Zs.: 9. századi női sír Esztergom környékéről. Communicationes archeologicae Hungariae 2003. 119-136.
- Hampe – Winter 1962 Hampe, R. – Winter, A.: Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern. Mainz, 1962.
- Hampel – Haupolter 1905 Hampel, J. – Haupolter, A.: Rejtélyes bélyegű cserépedények. ArchÉrt XXV (1905) 318-330.
- Hampel 1895 Hampel, J.: Fejér megyei régiségek. ArchÉrt XV (1895) 285-288.
- Hanuliak – Kuzma 2015 Hanuliak, M. – Kuzma, I.: Mužla-Čenkov II. Osídlenie z 9. – 13. storočia (rukopis monografie). Nitra, 2015.
- Hanuliak 1993 Hanuliak, M.: Pohrebisko slovanskej populácie v Bucanoch. SlovArch 41 (1993) 83-112.
- Hanuliak 1994 Hanuliak, M.: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.-11. storočia. Nitra, 1994.
- Hanuliak 1995 Hanuliak, M.: Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla-Čenkov und ihre Ergebnisse. In: L. Poláček (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert.

- Terminologie und Beschreibung. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno; 4. Brno 1995. 39-50.
- Hanuliak 1997 Hanuliak, M.: "K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov"; in Slovenska Archeológia XLV-1, (1997), pp.157- 182.
- Hanuliak 2004 Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská – Pochovávanie na území Slovenska v 9.-10. storočí. Nitra, 2004.
- Hanuliak 2008 Hanuliak, M.: Stredoveké sídlisko v Senci-Svätom Martine. SIA LVILVI -2 (2008) 293-339.
- Hanuliak 2015 Hanuliak, M.: Včasnostredoveké osídlenie v Beckove. SIA LXIII – 1 (2015) 115-149.
- Hanuliak 2016 Hanuliak, M.: Sídliská z 8. – 10. storočia v Chľabe. SIA LXIV – 1 (2016) 95 – 143.
- Hanuliak et al. 1993 Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I: Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra, 1993.
- Havancsák et al. 2009 Havancsák I. –Bajnóczi, B. – Tóth, M. – Kreiter, A. – Szöllősi, Sz.: Kelta grafitos kerámia: elmélet és gyakorlat dunaszentgyörgyi kerámiák ásványtani, petrográfiai és geokémiai vizsgálatának tükrében. Archaeometriai Műhely 2009/1, 39-51.
- Havlík 1963 Havlík, L.: Velká Morava a Franská říše, Historické štúdie 8 (1963) 129-180.
- Heckenast et al. 1968 Heckenast, G. – Nováki, Gy., Vastagh, G. – Zoltay, E.: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (a honfoglalástól a XIII. század közepéig). Budapest, 1968. 253.
- Heinrich-Tamáška et al. 2012 Heinrich-Tamáška, O. – Müller, R. – Straub, P.: A fenékpusztai római erőd évszázadai. Zalaegerszeg, 2012.
- Héjj 1954 Héjj M.: Visegrád történeti emlékei. Budapest, 1954.
- Héjj 1956 Héjj M.: Visegrád. Budapest, 1956.
- Henning – Ruttkay 2011 Henning, J. – Ruttkay, M.: Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. In: Macháček, J. – Ungerman, S. (Hrsg.), Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Bonn, 259 (2011) 259-288.
- Herdits 2002 Herdits, H.: Technologische Untersuchungen einer „mährischer“ Schafthlochlappenaxt aus der Wassenleitungskünette Kirchengasse 1996 in Mautern a.d. Donau. In: Groh, S. – Sedlmayer, H.: Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997. Der Römische Limes in Österreich, Band: 42. Verlag: VÖAW. 2002. 383-391. Taf. 55: 1072-1073

- Herold 2004 Herold, H.: Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. VAH 14. Budapest, 2004.
- Herold 2006 Herold, H.: Frühmittelalterliche Keramik von Fundstellen in Nordost- und Südwest-Ungarn (Early Medieval Ceramics from Sites in North-Eastern and South-Western Hungary). *Opuscula Hungarica* 7. Budapest, 2006.
- Herold 2007 Herold, H.: Die Besiedlung Niederösterreichs im Frühmittelalter. In: *Schicksalsjahr 907*. 77-91.
- Herold 2007 Herold, H.: The "polished yellow ceramics" of the Carolingian Period (9th Century AD): Samples from Zalavár, South – west Hungary. – *Proceedings of 8th European Meeting of Ancient Ceramics*, 26 – 29 October 2005. Lyon. BAR International Series 1691. Oxford, 2007. 134-144.
- Herold 2009 Herold, H.: Materielle Kultur – technologische Traditionen – Identität, Untersuchungen zur Archäologie des Frühmittelalters in Niederösterreich (Material Culture – Technological Traditions – Identity: Investigations of the Archaeology of the Early Middle Ages in Lower Austria – in German with a summary in English), *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Bonn, vol. 37 (2009). 111-134.
- Herold 2010 Herold, H.: The Ceramic 'Tableware' of the Carolingian Period in Zalavár, South West Hungary. *Antaeus* 31-32. (2010) 155-172.
- Herold 2010a Herold, H.: Zillingtal, Burgenland – Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes. (Monographien des Römisch – Germanischen Zentralmuseums, Band 80. Teil 1 – 2.) Mainz, 2010.
- Herold 2011 Herold, H.: Archäologische und archäometrische Analysen der awarenzeitlichen Keramik von Zillingtal, Burgenland, Österreich (Archaeological and Archaeometric Analysis of the Avar Period Ceramics from Zillingtal, Burgenland, Austria). In: *Sötét idők falvai*. Szerk.: Kolozsi Barbara, Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen, 2011. 193-208.
- Herold 2012 Herold, H.: Fortified Settlements of the 9th and 10th Centuries ad in Central Europe: Structure, Function and Symbolism. *Medieval Archaeology*, 56, 2012. 60-84.
- Herold 2012 Herold, H.: Untersuchungen zur awarenzeitlichen Siedlung und zu den Keramikfunden aus dem awarenzeitlichen Gräberfeld von Zillingtal, Burgenland, Österreich (Investigations of the Avar Period Settlement and of the Ceramic Finds from the Avar Period Cemetery of Zillingtal, Burgenland, Austria). Vida T. (eds.):

- Thesaurus Avarorum Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. Budapest, 2012. 733-741.
- Herold 2013 Herold, H.: The Avar Period in Settlement and the Ceramic Finds from the Cemetery in Zillingtal, Burgenland, Eastern Austria. In: Theune C. Scharrer – Liška G. – Huber E. H. – Kühtreiber T. (eds.): Stadt – Land – Burg: Festschrift für Sabine Felgenhauer – Schmiedt zum 70. Geburtstag. Rahden, 2013, 131-138.
- Herold 2015 Herold, H.: Technological traditions in early medieval eastern Austria. In: Heinrich – Tamáska O. – Herold H. – Straub P. – Vida T. (eds.): „Castellum, civitas, urbs“ Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa – Centres and Elites in Early Medieval East – Central Europe. Rahden, 2015. 329-344.
- Herold 2016 Herold, H.: The Natural Environment, Anthropogenic Influences and Supra-Regional Contacts at 9th- to 10th-Century Fortified Elite Settlements in Central Europe. Fortified Settlements in Early Medieval Europe: Defended Communities of the 8th-10th Centuries Eds. Herold, Hajnalka – Christie, Neil J. Oxford (2016). 107-120.
- Herold 2018 Herold, H.: Settlements of the Avar Khaganate. Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 35–36/2018. 187-204.
- Herwig 2012 (Conversio) Herwig, W.: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen. Ljubljana/Laibach, 2012.
- Hilczer-Kurnatowska – Kara 1994 Hilczer-Kurnatowska, Z. – Kara, M.: Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen. In: Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1, Brno 1994. 121-141.
- Hildebrand 1996 P. Hildebrand: A Régiségtár. [Antiquary.] In: I. Takács (szerk.): Mons sacer 996 – 1996. Pannonhalma ezer éve. [Mons Sacer 996-1996: Thousand years of Pannonhalma] III. kötet. Pannonhalma 1996, 271-274.
- Hladek et al. 2008 Hladek, M. – Mazuch, M. – Polaček, L.: Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes. In: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII. Ed. Boháčová, I. – Polaček, L. Brno 2008. 179-212.
- Hodges 1982 Hodges, R.: Dark Age Economics. The Origins of Towns and Trade, A.D. 600 – 1000. London: 1982.

- Hodges 1988 Hodges, R.: "The rebirth of towns in the early Middle Ages", in *The rebirth of towns in the west AD 700 – 1050*, eds. R. Hodges, B. Hobley, Council for British Archaeology Research Report 68 (London: 1988), pp. 1 – 7.,
- Hodges 2000 Hodges, R.: *Towns and Trade in the Age of Charlemagne* (London: 2000). Hodges, R., Whitehouse, D. (1983) *Mohammed, Charlemagne & the Origins of Europe. Archaeology and the Pirenne Thesis* (New York: 1983).
- Hoffmann – Tóth 2016 Hoffmann I. – Tóth V.: A nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 2016/2. 257-318.
- Holl 1955 Holl I.: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII-XVI. század). *BudRég* 16 (1955) 147-191.
- Holl 1956 Holl I.: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. *BudRég* XVII. (1956.) 177-194.
- Holl 1963 Holl I.: Középkori cserépedények a budai várpalotából. (*Mittelalterliche Keramik aus dem Burghaus von Buda. (13. – 15. Jahrhundert.)*) *BudRég* 20 (1963) 335-394.
- Holl 1963 Holl I.: Középkori cserépedények a budai várpalotából. *BudRég* 20 (1963) 335-383.
- Holl 1966 Holl, I.: *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda / Imre Holl; mit Beitr. Von Sándor Bökönyi, et al. Studia archaeologica 4. Budapest 1966.*
- Holubowicz 1947 Holubowicz, W.: Adatok a lengyelföldi fazekasmesterség történetéből. *Zotchlani Wiekow, Poznan, 1947. XVI.*
- Honfoglalás és régészet 1994 Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács L. [A Honfoglalásról Sok Szemmel 1.] Budapest, 1994.
- Horváth – Terei 2009 Horváth A. – Terei Gy.: Kána falu vasleletei. In: Nagy Zoltán – Szulovszky János szerk.: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szombathely, 2009. 105-117.*
- Horváth 2007 Horváth, A.: Csepel – Nagy Duna sor. In: „legjobb, ha mindez nem merül feledésbe...” Újabb eredmények a Kárpát – medencében 10-11. századi régészeti kutatásban. Konferencia – rezümékötet. Budapest, 2007.
- Horváth 2011 Horváth C.: Győr megye 10-11. századi sír- és kincsleletei. Bölcsészdoktori értekezés, kézirat. Budapest, 2011.
- Horváth 2014 Horváth C.: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8.) Hrg.: Felföldi Sz. Szeged, 2014.
- Horváth et al. 2012 Horváth C. – Merva, Sz. – Tomka, P.: Oroszvár (Rusovce, Sl.) 10-11. századi temetője (10th-11th century

- cemetery of Oroszvár (Rušovce, Slovakia). In: Liska, A. – Szatmári, I. (eds.): *Sötét idők rejtélyei. 6 – 11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Tempora Obscura 3. Békéscsaba 2012*, 375-404.
- Höllrigl 1930 Höllrigl J.: Árpád-kori kerámiánk. *Arch. Ért.* (1930) 142-169.
- Höllrigl 1933 Höllrigl J.: Árpádkori keramikánk II. *ArchÉrt* 46 (1933) 85-100.
- Hrubý et al. 2012 Hrubý, P. – Hejhal, P. – Hoch, A. – Kočár, P. – Malý, K. – Macháňová, L. – Petr, L. – Štelcl, J.: Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku – Das mittelalterliche Aufbereitungs- und Bergbauareal Cvilínek bei Černov in der Gegend Pelhřimov, *Památky archeologické* 103 (2012) 339-418.
- Iatsenko 2007 Яценко, В.В., П одкурганное захоронение VIII-IX вв. у г. Пролетарска. — A barrow burial of the 8-9th century near the town of Proletarsk. In: *Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона. сборник статей. — The Mediaeval Antiquities of the Don. Collected Articles. The Don Archaeology. New Materials and its Analysis. Москва - Иерусалим*, 182-192.
- Ikvai 1966 Ikvai N.: Földalatti gabonátárolás Magyarországon – (Unterirdische Getreidelagerung in Ungarn.) *Ethn* 77 (1966) 343–377.
- Ilon 1996 Ilon G.. Újabb régészeti adatok a középkori Pápa történetéhez. — Neuere archäologische Daten zur Geschichte des mittelalterlichen. Pápa *Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 297 – 317.
- Ilon 2010 Ilon G.. Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek (KÖH 34305). *Régészeti Kutatások* 2010. 237-238.
- Ilon 2011 Ilon G.. Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek (KÖH 34305). *Régészeti Kutatások* 2011. 60-62.
- Ilon 2017 Ilon G.. A néhai Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat fémkeresős protokolljának eredményei egy ménfőcsanaki lelőhelyrészleten. Előzetes anyagközlés. Results of the metal detector survey protocol of the former Field Service for Cultural Heritage at Ménfőcsanak. Preliminary report. In: *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő / Archaeological Topography of Hungary. Past, Present and Future. Budapest, 2017*. 185-206.
- Ilon et al. 2000 Ilon G.. – Hamvas I. – Marosszéki B.: Adatok Vas megye avar kori és IX. századi te-lepüléstörténetéhez II. *VHHK* 2000/3. 14-38.
- Ingold 2000 Ingold, T.: Ancestry, generation, substance, memory, land. In T. Ingold (Ed.), *The perception of the*

- environment: Essays on livelihood, dwelling and skill (132-151). London: Routledge, 2000.
- Istvánovits 2003 Istvánovits, E.: A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. – Das landnehme und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4. Ed. by Kovács, L. – Révész, L. Nyíregyháza – Budapest, 2003.
- Iván 2004 Iván L: A visegrádi vár története a kezdetektől 1686-ig. Visegrád 2004.
- Jakucs et al. 2016 János, J. – Bánffy, E. – Oross, K. –Voicsek, V. –Ramsey, C. B. – Dunbar, E. – Kromer, B. – Bayliss, A. – Hofmann, D. –Marshall, P. –Whittle, A.: Between the Vinča and Linearbandkeramik Worlds: The Diversity of Practices and Identities in the 54th – 53rd Centuries cal BC in Southwest Hungary and Beyond. *Journal of World Prehistory*, 29(3) (2016) 267-336.
- Jankovich 1985 Jankovich B., D.: Archaeological Topography. Theoretical and Practical Lessons. In: *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 283-292.
- Jankovich 1991 Jankovich B. D.: Ásatások az Árpád – kori Fenék falu területén 1976 – 1978. *Ausgrabungen auf dem Gebiet des árpádenzeitlichen Dorfes Fenék 1976—1978. Zalai Múzeum*, 3 (1991) 185-210.
- Jankovich 1994 Jankovich B. D.: Szondázó ásatás Szarvas-Rózsáson – Sondierung in Szarvas-Rózsás. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk. Lőrinczy G. Szeged, 1994. 405 – 412.
- Jankuhn 1986 Jankuhn, H: Haithabu: ein Handelsplatz der Wikingerzeit, 8th revised and extended edition, Neumünster: Wachholtz, 1986.
- Kalácska 2011 Kalácska R.: A vasművesség emlékei Cegléd határában. *Studia Comitatus* 31 (2011) 410-430.
- Kalla 2013 Kalla G.: A háztartások régészete mint kutatási probléma / Household archaeology as a research problem. *Ősrégészeti Levelek* 13 (2011) 9-36.
- Kalousek 1965 Kalousek: „Velkomoravská pevnost Pohansko u Břeclavě“, in *Almanach Velká Morava*, (Brno: 1965), 45-60.
- Kappel 1963 Kappel, I.: Zum Handel mit Graphiterde in der Frühlatènezeit. *Germania* 41 (1963) 13-18.
- Károlyi 1975 Károlyi, M.: Árpád-kori falvak Sárvár környékén. *Vasi Szemle*, XXIX. évf. 2. sz. 228-235
- Kaus 1996 Kaus, K.: Mittelalterarchaologische Beitrage zur Siedlungsgeschichte des Burgenlandischen Raumes vom

9. bis zum 12. Jahrhundert. – Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1993 in Graz, 1996. 24: 183-197.
- Kazakov et al. 1990 Kazakov, E. P. – Chalikov, A. Ch. – Chuzin, F. S.: Die Keramik vom Slatovo-Typ aus dem mittleren Wolgagebiet. In: Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. Hrsg. von: Bálint Csanád. 1990.
- Kaznakov 2013 Kaznakov, V.: Treatment of the "special" dead in the early middle ages: Anglo-Saxon and Slavic perspectives. PhD thesis. 2013.
- Khalikova – Kazakov 1977 Khalikova, E. A. – Kazakov, E. P.: Le cimetière de Tankeevka. In: Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est. Publ.: István Erdélyi. Studia Archaeologica 6 (1977) 21-221.
- Kind 2007 Kind, T.: Westliche Einflüsse auf der östlichen Balkanhalbinsel im Spiegel der früh- und hochmittelalterlichen Reitausrüstung. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium: Heirs of the Roman West (Millennium Studien/Millennium Studies), vol. 1, ed. Henning, J. (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007), 543-612.
- Kiss 1969 Kiss, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10-11. Jahrhunderts. MFMÉ 1969/2 (1969) 175-182.
- Kiss 2000 Kiss, G.: Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. (Archäologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10. – 12. Jahrhundert. Landnahme- und früharpadenzeitliche Grabfunde von Ungarn.) Szerk.: Kovács, L. – Révész, L. Szombathely, 2000.
- Klanica 1974 Klanica, Z.: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně Ročník II/1974. Sv.6.
- Klemm 2008 Klemm, S.: The construction of the bronze age copper-works in the Alps. Die Konstruktion der ostalpinen Kupferhütte der Bronzezeit. 2008. (Projektnummer P 21242. Vezető kutató: Susanne Klemm., projektbeszámoló) forrás: <https://www.oea.oeaw.ac.at/en/research/stand-alone/the-construction-of-the-bronze-age-copper-works-in-the-alps/>
- Kmoskó 2000 Kmoskó, M.: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Szerk.: Zimonyi István. Budapest 2000.
- Knieszsa 1938 Knieszsa I.: Magyarország népei a XI.-ik században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik

- évfordulóján. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp. 1938. II, 365-472.
- Knific 2004 Knific, T.: Sekerovitá hrivna iz reke Ljubljance (Slovenija). In: G. Fusek (Red.), Zborník na počest Darny Bialekovej, Nitra 2004. 191-195.
- Kodolányi 2009 Kodolányi J.: „A visegrádi esperesi templom,” MA szakdolgozat, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem (2009).
- Kodolányi 2018 Kodolányi J.: Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon. In: Genius loci. Laszlovszky 60 edited by Dóra Mérai et al. Budapest, 2018. 181-185.
- Kolmeta 1954 Kolmeta, A. 1954. O seljackom loncarstvu u zapadnoj i sredjoj Bosni. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu 9. 167-168.
- Kondé 2015 Kondé Zs.: Avar kori földbe mélyített és földfelszíni épületek Rákóczifalva-Bagi-földek lelőhelyen. Archaeologiai Értesítő 140 (2015) 71-92
- Kondé 2017 Kondé Zs.: Tipológiai és időrendi megfigyelések Rákóczifalva-Bagi-földek lelőhely avar kori települési objektumain (Observations on Avar Age Settlement Features of the Rákóczifalva-Bagi Site in Terms of Typology and Chronology), in Sz. Merva (ed.): Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája Visegrád, 2012. október 2 – 4. – Assembly of Young Scholars on the Migration Period XXII Visegrád, October 2 – 4, 2012. ALTUM CASTRUM. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 9. Visegrád 2017 323-348.
- Koppány 1972 Koppány Tibor XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen. – Die Überreste eines königlichen Freihofes aus dem 11. Jahrhundert in Zirc. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11 (1972) 139-147.
- Korall 24-25 „Nemzetépítés és régészet”. Korall 24-25 (2006 július)
- Korek 1945 Korek J.: Két Szeged környéki avar temető. FolArch 5 (1945) 102-122.
- Kós 1974 Kós K.: Szilágysági magyar népművészet, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- Kós 1978 Kós K.: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
- Kós 1993 Kós K.: Néprajzi tájainkról, Művelődés, XLII (1993), 6 – 7, 58-61.
- Kós et al. 1972 Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: Kászoni székely népművészet. Bukarest 1972.

- Kósa 1990 Kósa L.: Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880 – 1920), Néprajzi Tanszék. Debrecen, 1990.
- Košnar 2006 Košnar, L: Trmen staromaďarského rázu z Kolína. *Studia Mediaevalia Pragensia* 7 (2006) 39-43.
- Kosztá 1994 Kosztá L.: Visegrád. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest 1994, 731-732.
- Kosztá László 1994 Visegrád. In: Kristó Gy. (Szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9-14. század). Budapest, 731-732.
- Kouřil 2003 Kouřil, P.: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. ed., *Dějiny ve věku nejistot*. Praha, 2003. 110-146.
- Kouřil 2008 Kouřil, P.: Archeologické doklady nomádskeho vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a 10. století. In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. ed., *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava, 2008. 113-135.
- Kovács 1986 Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Gy. Kristó: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986. 216-286.
- Kovács 1989 Kovács, L.: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit: archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts, Budapest, 1989.
- Kovács 1994 Kovács, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs (mit einem Beitrag von Imre Lengyel). *Varia Archaeologia Hungarica* 4. Budapest 1994.
- Kovács 2011 Kovács L.: A magyar kalandozások zsákmányáról (Über die Beute der ungarischen Streifzüge). *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára*. Budapest 2011.
- Kovács 2013 Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. / Die Landnahmezeitlichen und Früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. Ein Abriss, 519 – 604. In: Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Martin Opitz Kiadó, 2013. 511-604.
- Kovalovszki 1975 Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962 – 1974. *ArchÉrt* 102, 1975. 204-222.

- Kovalovszki 1980 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1980.
- Kovalovszki 1980b Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Bronzkor, III-IV. és XI-XIII. század. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, 1980.
- Kovalovszki 1981 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1981.
- Kovalovszki 1984 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1984.
- Kovalovszki 1985 J Kovalovszki J.: Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei. (Neuere Ergebnisse der Árpádenzeitlichen Siedlungsforschung.) In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. (Neuere Ergebnisse und aktuelle Fragen der Mittelalterarcheologie in Ungarn.) Szerk.: I. Fodor – L. Selmeczi. Budapest 1985, 41-49.
- Kovalovszki 1985b Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1985.
- Kovalovszki 1986 Kovalovszki J.: A Visegrád várkerti Árpád-kori falukutatásról. In: Kocsis Gy. (Szerk.), A magyar falu régésze Méri István (1911 – 1976). Cegléd, 1986. 61-63.
- Kovalovszki 1986-1987 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1987.
- Kovalovszki 1993 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1993.
- Kovalovszki 1994 Kovalovszki J.: Árpád-kori bronzolvasztó kemence Visegrádon In: A kőkortól a középkorig: tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára /Von der Steinzeit bis zum Mittelalter: Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer) Lőrinczy, Gábor (szerk.). – Szeged (1994). 439-446
- Kovalovszki 1994 Kovalovszki J.: Visegrád-Várkert dűlő. Jelentés és ásatási napló. Budapest, 1994.
- Kovalovszki 1995 Kovalovszki J.: Az Árpádkori Visegrád. Ásatások a Várkertben. Műemlékvédelem 1995/2, 69 – 74.
- Kovalovszki 1996 Kovalovszki J.: Honfoglalás kori települések régészeti kutatása, in: M. Wolf – L. Révész (eds.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 288 – 293.
- Kovalovszki 2001 Kovalovszki J.: Kovalovszki népi építészet Sabján rekonstrukciói Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: a 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga. Szerk.: Cseri, Miklós - Tárnoki, Judit. Szentendre 2001, 81-98.

- Kováts 2017 Kováts I.: Középkori és 16-18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon. *Archaeológiai Értesítő* 142 (2017) 167-191
- Köhler – Morton 1954 Köhler, F. – Morton F.: Mineralogische Untersuchung prähistorischer Keramik aus Hallstatt im Zusammenhang mit der Frage nach ihrer Herkunft. *Germania* 32 (1954) 66-72.
- Költő et al. 2014 Költő, L. – Szentpéteri, J. – Bernert, Zs. – Pap, I.: Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at the early medieval cemetery of Vörs-Papkert B. In: Orsolya Heinrich-Tamáska (Herausgeber), Péter Straub (Herausgeber): *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton./People, Settlement and Landscape on Lake Balaton over the millennia* (Castellum Pannonicum Pelsonense) 2014. 361-390.
- König 2017 König, T.: The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political identity of its population. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 5, č. 2, 2017, 9-28.
- Krabath et al. 1999 Krabath, S. – Lammers, D. – Rehren, T. – Schneider, J.: Die Herstellung und Verbreitung von Buntmetall im karolingerzeitlichen Westfalen. In: 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Teilband 3. *Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit*. Stiegemann, Christoph – Wemhoff, Matthias [Hrsg.]. (Mainz, 1999), 430-437.
- Král 1959 Král, J.: Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí, PA L (1959) 197-226.
- Kralovánszky 1965 Kralovánszky A.: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944-1961 (Leletkataszter). *DMÉ* 1962-1964 (1965) 31-45.
- Kralovánszky 1990 Kralovánszky A.: The settlement history of Veszprém and Székesfehérvár in the Middle Ages. In: Gerevich, L. (ed.), *Towns in medieval Hungary*. Budapest, 51-95.
- Krasilnikov 1976 К. И. Красильников: Гончарная мастерская салтово-маяцкой культуры. *СА* 1976:3, 167 – 178.
- Kreiter et al. 2014 Kreiter A. – Skriba P. – Bajnóczi B.– Tóth M. – Viktorik O. – Pánczél P.: A dunaszentgyörgyi avar temető kerámiái az archeometria tükrében. In: Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. PPKE BTK Régészeti Tanszék – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. Absztrakt kötet. Szerk.: Türk Attila. Esztergom, 2014. 29.
- Kristó 1983 Kristó Gy.: Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. In: *Issledovanija po bolgaristike*. Acta Univ.

- Szeged. Dissertationes Slavicae. Supplementum. Szeged, 1983. 27-37
- Kristó 1984 Kristó Gy.: A korai feudalizmus. In: Bartha A. (szerk.), Magyarország története 1/2. Előzmények és magyar történet 1242 – ig. Budapest, 1007-1415.
- Kristó 1988 Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988.
- Kristó 1995 Kristó Gy.: A magyar állam megszületése. [The birth of the Hungarian state.] Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995.
- Kristó 2000 Kristó Gy.: A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wieczorek – H. M. Hinz. Stuttgart 2000, 92-93.
- Kristó 2000 Kristó Gy.: Magyarország népei Szent István korában. Századok 134. (2000) 3-44.
- Kučerovská 1998 Kučerovská, T, 'Münzfunde aus Mikulčice', in L Poláček (ed), Studien zum Burgwall von Mikulčice 3, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR 11. Brno, 1998. 151-70.
- Kunst und Kultur 1999 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Teilband 1: Katalog der Ausstellung. Paderborn, 1999. Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit. Stiegemann, Christoph – Wemhoff, Matthias [Hrsg.]. Mainz, 1999.
- Kvassay 1982 Kvassay J.: Kerámia X-XI. századi sírokból. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Budapest 1982.
- Kvassay 1984 Kvassay, J.: Keramikbeigaben in den Gräbern des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10.Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983. Nitra 1984, 173-178.
- Lamm 2012 Lamm, K.: Helgö as a goldsmiths' workshop in Migration Period Sweden. In: Goldsmith Mysteries. Archaeological, pictorial and documentary evidence from the 1st millennium AD in northern Europe. Edited by Alexandra Pesch and Ruth Blankenfeldt. (Neumünster, 2012), 143-156.
- Langó – Mende 2006 Langó P. – Mende B.: Honfoglalás kori sírok Enesén. Arrabona 44/1 (2006) 231-250.
- Langó – Siklósi 2007 Langó P. – Siklósi Zs.: 10. századi temető Balatonújlak-Erdő-dűlőn. In: „legjobb, ha mindez nem merül feledésbe...” Újabb eredmények a Kárpát – medencében 10 – 11. századi régészeti kutatásban. Konferencia – rezümékötet. Budapest, 2007. 30-31.
- Langó – Türk 2011 Langó P. – Türk A.: Régészeti adatok a Kárpát-medence 10-11. századi hagyatékának bulgáriai

- kapcsolatrendszeréhez I. A csüngős veretek. – Archäologische Anmerkungen zum bulgarischen Beziehungsgeflecht des Nachlasses des 10. – 11. Jh. im Karpatenbecken – I. Beschläge mit Anhängsel. MFMÉ – StudArch 12 (2011) 517-528.
- Langó 2004 Langó P.: Kora Árpád-kori temető Kóspallagon. (Cemetery of the early Árpadian period at Kóspallag.) Régészeti kutatások Magyarországon 2002. (Archaeological Investigations in Hungary 2002.) Budapest 2004, 81-116.
- Langó 2007 Langó P.: „Amit elrejt a föld...” A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest, 2007.
- Langó 2011 Langó P.: A Kárpát-medence X–XI. századra keltezett településeinek fém- és eszközleletei. Vázlat. [Metal and tool artefacts at 10th-11th-century settlements in the Carpathian Basin. Draft.], in: T. Almási – É. Révész – Gy. Szabados (eds.): „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Budapest 2011, 234 – 265.
- Langó 2011a Langó P.: "Die Bestimmung der Landesgrenzen" – zur Frage der westlichen Grenze des Ungarischen Fürstentums des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. ArchK1orr 40 (2010) 579-597.
- Langó-Patay 2016 Langó P. – Patay-Horváth, A.: Hungarian Belt – Bulgarian Belt? Some Notes on the Distribution of Ribbed Belt Mounts. In: Zwischen Byzanz und der Steppe: archäologische und historische Studien; Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Bollók, Ádam – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar [Publ.]. – Budapest (2016). 567-590.
- Lapushkin 1958 И. И. Ляпушкин: Карнауховское поселение. МИА № 62. Москва 1958, 263 – 314.
- László 1942 László, Gy.: Budapest a népvándorlás korában. In: Alföldi A. – László G. – Nagy L. (Szerk.) Budapest története, I. Budapest, 1942. 781-818.
- László 1988 László, Gy.: Árpád népe. Budapest, 1988.
- Lázár 1998 Lázár S.: Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. Opuscula Hungarica I. Budapest, 1998.
- Lehner 2009 Manfred Lehner: Binnennoricum – Karantanien zwischen Römerzeit und Hochmittelalter. Ein Beitrag zur Frage von Ortskontinuität und Ortsdiskontinuität aus archäologischer Sicht. Graz 2009.

- Lengyel 1954
Lengyel E.: A Börzsönyhegység Nógrád-Szokolya környéki területének újrafelvétele. A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1954. évről. 105-126.
- Líffa – Vígh 1930-32
Líffa A. – Vígh Gy.: Adatok a Börzsöny-hegység bányageológiai viszonyaihoz. Jelentés az 1930—1932. évi bányageológiai felvételeiről.) Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése 1925-28. 1930-32.
- Liptáková 1963
Liptáková, Z.: Slovanského pohrebisko z X.-XI. storocia v Úlanoch nad Zitavou. SlovArch 11 (1963) 223-236.
- Losonczy 2008
Losonczy M.: Jelentés helyszíni szemléről Győr, Reptéri útról. Győri KÖH Adattár Nr. 410/5505/2008.
- Lovas 1948
Lovas E.: Győr megye, régészeti kataszteri jegyzetek. Győr 1948. MNM Ad. 27 L. I. 123.
- Lőrinczy – Türk 2011
Lőrinczy G. – Türk A. 2011. 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna-Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez. MFMÉ – StudArch 12 (2011) 419 – 479.
- Lőrinczy et al. 2015
Lőrinczy G. – Türk A. – Marcsik A.: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. – Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung. Edited by: Lőrinczy G. – Türk A. Budapest, 2015.
- Lukács et al. 2015
Lukács N. – Kreiter A. – Lichtenstein L. – Pánczél P. – Tugya B. – Rózsa Z.: Kora Árpád-kori települészet Orosháza Tesco lelőhelyen. Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának tanulmánykötete. Szerk.: Szöllősy Csilla – Pokrovenszki Krisztián. Székesfehérvár, 2015. 9-35.
- Lutovský 1995
Lutovský, M.: Zur südböhmischen Keramik des Frühmittelalters: Quellenbestand und Fragestellung. In: Lumír Poláček (Hrsg.) Internationale Tagungen in Mikulčice II. Slawische Keramik in Mitteleuropa von 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Brno, 1995 223–230.
- M. Antalóczy 1979
M. Antalóczy I.: Terepbejárás jelentések Hajdúdorog, H.Nánás, H.Böszörmény határából. (1978-1979) DDM Rég. Ad. 310-93.
- M. Antalóczy 1979b
M. Antalóczy I.: Árpád-kori település helyszínelése Hajdúnánás- és Böszörmény között. (1979) DDM Rég. Ad. 304-1993.
- [M. Hanuliak](#) ET AL. 1993
[Hanuliak, M.](#) – [Kuzma, I.](#) – [Šalkovský, P.](#): Mužla-Čenkov I: Osídlenie z 9. – 12. storočia. [Mužla-Čenkov I: 9-12th-century-settlement.] Nitra, 1993.

- M. Nepper 1971 M. Nepper I.: A hajdúsági terepbejárás jegyzőkönyve. DDM Rég. Ad. 1971. 15.
- M. Nepper 2002 M. Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei I-II. Budapest-Debrecen, 2002.
- Macháček – Wihoda (eds.) 2016 Macháček, J. – Wihoda, M.: Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi. Brno, 2016.
- Macháček 2001 Macháček, J.: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno 2001., angolul röviden: Macháček 2001, 120-131.
- Macháček 2009 Macháček, J.: Disputes over Great Moravia: Chiefdom or State? The Morava or the Tisza River? Early Medieval Europe 17(3) (2009) : 248 – 267.
- Macháček 2010 Macháček, J.: The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe: Early Medieval Centres as Social and Economic Systems. Series: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, Volume: 10. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- Macháček 2013 Macháček, J.: Great Moravian Central Places and their Practical Function, Social Significance and Symbolic Meaning. In Ettel, Peter; Werther, Lukas. Zentrale Orte und Zentrale Räume des Frühmittelalters in Süddeutschland. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2013. 235-248.
- Macháček et al. 2016 Macháček, J. – Dresler P. – Přichystalová R. – Sládek, V.: Břeclav – Pohansko VII., Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí. Brno, 2016.
- Makk 2000 Makk F.: A tizenkettedik század története. Budapest, 2000.
- Makovcová 2011 Makovcová, H.: Raně středověké importy na území Čech. Bakalářská práce. Rukopis. Plzeň, 2011.
- Marosi – Somogyi 1990 Marosi, S. – Somogyi, S.: 2.1.11. Szigetköz. In: S. Marosi – S. Somogyi (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere I. [Cadastre of the lands in Hungary I.] Budapest 1990, 325 – 329.
- Martinschich 2011 Martinschich B.: Adalékok a Kisalföld VIII – IX. századi történetéhez. Grafitos kerámia Mosonszentmiklós – Szilas lelőhelyen. XXX. Jubileumi OTDK Humán Tudományi Szekció. Tartalmi összefoglaló. Szerk.: Kozári József – Reichmann Angelika. Eger, 2011. 460.
- Márton - Buzás - Szőke 1995 Márton P. – Buzás G. – Szőke M.: A visegrádi királyi palota – egy archeomágneses esettanulmány. *Magyar Geofizika* 36. (1995) 283-288.
- Márton - Ferencz 2006 Márton, P. – Ferencz, E.: Hierarchical versus stratification statistical analysis of archaeomagnetic

- directions: the secular variation curve for Hungary. *Geophys. J. Int.* (2006) 164, 484 – 489.
- Márton - Gömöri 1986 Márton P. – Gömöri J.: Kísérletek archeomágneses mérések alkalmazására égetett agyagobjektumok keltezésében. *MAGYAR GEOFIZIKA* **27** (1986) 143-153.
- Márton - Gömöri 1991 Márton, P. – Gömöri, J.: Application of archaeomagnetic directional results for the dating of iron smelting furnaces of early Medieval Age from W-Hungary. *Actes du Colloque International "Experimentation en Archeologie: Bilan et Perspectives"*, Archeologie Aujourd'hui, Archeologie expérimentale, Tome 1- Le Feu: metal ceramique. Editions Errance, Paris, 1991. 133-138.
- Márton 1984 Márton P.: A szakonyi vasolvasztó telep archeomágneses kora. In: Gömöri (Szerk). *Iparrégészeti és archeometriai kutatások Magyarországon., Iparrégészet II.* MTA VEAB Ért. Veszprém, 1984. 243-248.
- Márton 1989 Márton P.: Néhány újabb archeomágneses adat a szekuláris variáció görbéihez. *Magyar geofizika* 30: 1. (1989) 26-36.
- Márton 1991a Márton P.: Újabb archeomágneses adatok az elmúlt kétezer évből. *MAGYAR GEOFIZIKA* **32**: pp. 16-19. (1991)
- Márton 1991b Márton P.: Újabb archeomágneses irányadatok az elmúlt kétezer évből. Kézirat. Xántus János Múzeum, Győr. R.A. 26-96.
- Márton 1996 Márton P., Archaeomagnetic directions: the Hungarian calibration curve.. In: Morris A and Tarling DH (szerk.) *Palaeomagnetism and Tectonics of the Mediterranean Region.* London: Geological Society, 1996. pp. 385-399. (Geological Society Special Publication; 105.)
- Márton 1998 Márton P.: Eötvös Loránd földmágneses vizsgálatairól. *Magyar Tudomány* 7:796-803 (1998)
- Márton 2010 Márton P.: Archeomágneses keltezés in: *Természet Világa* 141. évfolyam 3. szám (2010. március) 116-119. oldal
- Márton 2011 Márton P.: Keltezés archeomágneses módszerrel. In: *Régészeti kézikönyv.* Főszerk.: Müller Róbert. Budapest, 2011. 545-553.
- Mazuch 2000 Mazuch, M.: Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučinského typu“. Nepublikovaná diplomová práce na FF UK v Praze. Brno, 2000.
- Mazuch 2013 Mazuch, M.: Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích. *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 45. Brno, 2013.

- McCormick 2001 McCormick, M.: *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, AD 300 – 900*, Cambridge 2001: Cambridge University Press.
- Méri 1952 Méri I.: Beszámoló a Tiszalök-rázomi és a Túrkeve – móríci ásátások eredményéről. I. ArchÉrt 79 (1952) 49 – 67.
- Méri 1954 Méri I.: Beszámoló a Tiszalök – rázomi és a Túrkeve-móríci ásátások eredményéről. II. ArchÉrt 81 (1954) 138 – 154.
- Méri 1955 Méri I.: Jelentés és ásátási napló a visegrádi Várkert dűlő területén 1955 október-november havában lefolytatott koraközépkori kutatásokról. Budapest, 1955. Kézirat.
- Méri 1960 Méri I.: Jelentés és ásátási napló a visegrádi Várkert dűlő területén 1960-ban végzett kutatásokról. Budapest, 1960. Kézirat.
- Méri 1962 Méri I.: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. /Angaben zur Siedlungsform der Arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer. In: Archaeológiai Értesítő 89 (1962) 211 – 219.
- Méri 1962-63 Méri I.: Jelentés és ásátási napló a visegrádi Várkert dűlő területén 1962-'63-ban végzett kutatásokról. Budapest, 1963. Kézirat.
- Méri 1964 Méri I.: Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. / Erschlossene árpádenzeitliche Gebäude bei Orosháza. Régészeti Füzetek Ser II. 12. Budapest 1964.
- Méri 1970 Méri I.: Árpád-kori falusi gabonaőrlő és kenyérsütő berendezések. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (1969 – 1970) 69 – 84.
- Méri 1986 Méri I.: A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása, 41 – 60. In: Kovalovszki Júlia (szerk.): A magyar falu régésze, Méri István, 1911 – 1976. (Ceglédi Füzetek 23.) Cegléd: Kossuth Múzeum, 1986.
- Méri 2000 Méri I.: Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásátása. Tiszalök-Rázom, 1950 – 53. Opuscula Hungarica II. Szerk.: Garam É. – Révész L. Budapest, 2000.
- Měřínský 1993 Měřínský, Z.: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě, AH 18 (1993) 99 – 118.
- Měřínský 2014 Měřínský, Z.: Raně středověká keramika na Moravě a ve Slezsku (6. století až první polovina 10. století). Archaeologia historica. 2014, vol. 39, iss. 1, 7-21.
- Merva 2008 Merva Sz.: Kerámia a 10-11. századi sírokban. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, 2008.
- Merva 2011 Merva Sz.: A kora Árpád-kori sánccvárok keltezési lehetőségeiről. Castrum 15 (2011) 5 – 31.

- Merva 2012 Merva Sz.: A 10-11. századi kerámia keltezésének problematikája egy kisalföldi esettanulmány tükrében. In: Hadak útján XX. Népvándorlaskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest-Szigethalom 2010. október 28-30. Petkes Zsolt (szerk.). Budapest, 2012. 271 – 286.
- Merva 2012a Merva Sz.: Kritikai megjegyzések az archeomágneses keltezési módszer használhatóságáról kiválasztott 10 – 11. századi lelőhelyek esetében (Notes on the Applicability of the Archaeomagnetic Dating Method in Hungary for Selected 10 – 11th c. Sites) Archeometriai Műhely 2012/1, 19 – 30.
- Merva 2013 Merva, Sz.: The 10–11th Century Pottery in the Carpathian Basin and its Eastern Relations. In: II-й Международный Мадыарский симпозиум: сб. науч. тр. Отв. ред.: С. Г. Боталов – Н. О. Иванова. Челябинск 2013, 243–254.
- Merva 2014 Merva, Sz.: The analysis of pottery from 10th – 11th – century graves in the Carpathian Basin: technological and typo – chronological studies. In: Balogh, Cs. – Doncheva-Petkova, L. & Türk, A. eds., Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Proceedings of the Bulgarian–Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009. Editors: Lyudmila Doncheva-Petkova – Csilla Balogh – Attila Türk. София – Piliscsaba, 2014. 197–262.
- Merva 2016a Merva Sz.: Adatok az 10-11. századi sírokba tett kerámia kutatásához Észak- és Közép-Magyarország, illetve az Észak-Alföld területén. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és a koraujkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2013. január 9 – 11 között rendezett konferencia előadásai. (Szerk: Simonyi Erika – Tomka Gábor) Opuscula Hungarica IX. 2016, Budapest. Kiadó: MNM. 59-74.
- Merva 2016b Merva, Sz.: Potential Husbandry Strategies in 10th-Century Settlements in the Carpathian Basin. A Case Study: Two Early Medieval Sites along the River Danube. In: RURALIA X. Agrarian technology in the medieval landscape / Agrartechnologien / Technologies agraires. 9th-15th September, Smolenice. Ed.: J. Klapšte. Brepols Publishers, n.v., Turnhout, Belgium. 395-406.
- Merva 2016c Merva Sz.: Adatok a IX. és X – XI. századi fazekasság működéséhez. Néhány északnyugat – magyarországi lelőhely kerámiájának archaeometriai elemzéséből levonható tanulság. (Data on the Organization of the 9th- and 10th-11th-century Pottery. Results of the Archaeometric Study of the Pottery of some North-Western Hungarian Sites, in: T. Csécs – M. Takács (eds.): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet

- Tomka Péter 75. születésnapjára. Szerkesztette: Győr 2016, 463 – 476. (A tanulmányhoz tartozó appendix: Gy. Szakmány: Északnyugat-magyarországi IX-XI. századi kerámiák petrográfiai vizsgálati eredményei. 477 – 494.
- Merva 2016d Merva Sz.: Gondolatok a Kárpát-medencei 9 – 10. századi kerámiaegyüttesektermészettudományos keltezési lehetőségeiről – Lehetséges mintavételezési stratégiák. (Thoughts on the various scientific dating methods applied on 9th–10th-century pottery assemblages – Potential sampling strategies). In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom 2014. november 4 – 6. II. Főszerkesztő: Türk Attila, Szerkesztette: Balogh Csilla, Major Balázs. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* No. 3.2 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Budapest–Esztergom 2016, 507–514. ISBN 978-963-9911-63-5
- Merva 2016e Merva Sz.: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”. Adatok a kislalföldi kora középkori grafitos kerámia kutatásához. A legújabb archaeometriai vizsgálatok eredményei, in L. Kovács – L. Révész – Á. Bollók – K. Gergely – B. Kolozsi – Zs. Pető – G. Szenthe (eds.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére.* Budapest 2016, 521 – 541. (A tanulmányhoz tartozó appendix: Gy. Szakmány – Zs. Bendő: Kora középkori kislalföldi grafitos kerámiák petrográfiai és SEM-EDX vizsgálati eredményei. 542 – 562.)
- Merva 2018a Merva Sz.: 8 – 9. századi ötvöskemence Visegrád, Sibrik-dombról. *Magyar Régészet online* 2018 téli szám.
- Merva et al. 2012 Merva Sz. – Sipos Gy. – Tóth O.: Adatok a soproni Árpád-kori sánc építését megelőző kora középkori rétegek kronológiai kérdéséhez. – Data on the Chronology of Early Mediaeval Layers Before the Construction of the Árpád Age Fortification in Sopron. *Archeometriai Műhely* 2012/3, 161 – 172.
- Mesterházy - Horváth 1983 Mesterházy K. – Horváth L.: Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. *ArchÉrt* 1983. (110) 133-162.
- Mesterházy 1966 Mesterházy K.: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962-1965 (Leletkataszter). The archeological activity of the Déri Museum in the years 1962-1965 (A survey of finds) *DMÉ* 1965 (1966) 1-59.
- Mesterházy 1970 Mesterházy K.: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1966-68. (Leletkataszter). The archeological activity of the Déri Museum in the years 1966-68. (A survey of finds) *DMÉ* 1968 (1970) 61-78.
- Mesterházy 1975 Mesterházy K.: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai (Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmenzetlichen Keramik) *FolArch* 26 (1975) 99 – 120.

- Mesterházy 1975b Mesterházy K.: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye 9-13. századi települédtörténetéhez I-II. DME (1973 [1975]) 95 – 171, (1974 [1975]) 211 – 262.
- Mesterházy 1990 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I-II. Folia Archaeologica 41 (1990) 87-115.
- Mesterházy 1991 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I-II. Folia Archaeologica 42 (1991) 145-177.
- Mesterházy 1993 Mesterházy K.: Régészeti adatok Magyarország 10-11. századi kereskedelméhez. Századok 127/3-4 (1993) 450 – 468.
- Mesterházy 2000 Mesterházy K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. – Great Moravian ornamental buttons in the magyar graves Hungarian conquest period. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 211–227.
- Mesterházy 2004 Mesterházy K.: Lengyel-magyar kapcsolatok a 10 – 11. században. Századok 138/2 (2004) 381 – 402.
- Mészáros 2009 Mészáros O.: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. – History and Topography of the Late Medieval Visegrád Town. Visegrád, 2009.
- Miklós 1985 Miklós, Zs.: Einige Fragen der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte im Spiegel der archäologischen Topographie. In: Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 14 (1985) 235 – 242.
- Milo 2014 Milo, P.: Frühmittelalterliche Siedlungen in Mitteleuropa. Eine vergleichende Strukturanalyse durch Archäologie und Geophysik. Studien zur Archäologie Europas, Band 21. Herausgegeben von Joachim Henning, Felix Biermann und Jiří Macháček. Bonn 2014.
- Mittelalter 1991 Budapest im Mittelalter. Hg. G. Biegel. Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums, Bd. 62. Braunschweig 1991.
- Molnár 2002 Molnár E.: Régészeti kutatások Esztergom-Zsidód Árpád-kori falu területén. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon: tudományos konferencia: Tatabánya, 2001. július 30-31. Kisné Cseh, Julianna [Hrsg.]. – Tatabánya (2002) 121-132.
- Molnár 2015 Molnár I.: Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság templomának területén. Archaeologiai Értesítő, 140 (2015). 177-194.
- Molnár 2016 Molnár I.: Rövid beszámoló a kaposszentjakabi apátság területén végzett újabb régészeti kutatásról. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum

- visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja 2016.
- Molthein 1905 Molthein, A. W.: Beiträge zur älteren Geschichte des Hafnergewerbes in Wien u. Niederösterreich. Kunst. u. Kunsthandwerk. 1905. 553.
- Mon Strig I. Mon Strig I. Knauz N. (Szerk.), Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Esztergom 1874.
- Mon Vespr I. Mon Vespr I. Fraknói V. (Szerk.), Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Budapest 1896.
- Mordovin 2010 Mordovin M.: **A vártartomány-szervezet kialakulása a kelet-közép-európai államokban. 10 – 12. századi központi várak a Cseh, Lengyel és Magyar Királyságban.** Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2010.
- Mordovin 2016 Mordovin M.: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10 – 12. században. – The Emergence of the Castle Organisation in Medieval Hungary, Bohemia and Poland in the 10th-12th Centuries. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Budapest, 2016.
- Mordovin 2016 Mordovin M.: Templomok az ispánsági várakban. in L. Kovács – L. Révész – Á. Bollók – K. Gergely – B. Kolozsi – Zs. Pető – G. Szenthe (eds.): Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Budapest 2016, 777- 793.
- Morton 1992 Morton, A. D. (ed): Excavations at Hamwic: Volume 1, Counc Brit Archaeol Res Rep 84 (1992)
- Moucha et al. 2015 Vyšehrad, knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie. Red. V. Moucha – B. Nechvátal – L. Varadzin a kol. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2015.
- MRT 5 Magyarország régészeti topográfiája 5. kötet. Komárom megye régészeti topográfiája / szerk.: Torma István. [1.köt.] Esztergom és a dorogi járás / írta: Horváth István, H. Kelemen Márta, Torma István. Budapest, 1979.
- Müller 1994 Müller, R.: Keramikformen des 9. – 10. Jahrhunderts in der Gegend Keszthely-Zalavár. In: Č. Staňa (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno 1994. 63 – 82.
- Müller 2010 Müller, R.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta. Castellum Pannonicum Pelsonense Vol. 1. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2010.

- Négyesi 1994 Négyesi L.: A ménfői csata. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1994. 3. szám.
- Néma 2003 Néma S.: Vázlat Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról 1526-1720 között. [Data on the settlement-network of Győr County between 1526 and 1720.] In: Néma S. (szerk.): Győr vármegye települései 18-19. századi kéziratos térképeken. [S. Néma (ed.): Settlements of the Győr County on 18-19th-century manuscript maps.] Győr 2003, 71-88.
- Németh 1977 Németh P.: A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései. ArchÉrt 1977. 209-215.
- Németh 1985 Németh P.: Az I. István-kori ispáni központok kutatásának eredményei és feladatai. In: Fodor István – Selmeczi László (szerk.): Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Budapest 1985, 105-114
- Neustupný 1996 Neustupný, E.: „Poznámký k pravěké sídlištní keramice“. AR 48 (1996), 490-509.
- Nevizánszky 1982 Nevizánszky G.: Meneteles bejáratú házak Kéméndről. Castrum Novum 1 (1982) 63-75.
- Nevizánszky 1999 Nevizánszky G.: Magyar jellegű régészeti leletek Cseh- és Morvaországban. In: Magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11 (1999) 125 – 139.
- Nováki – Sándorfi 1981 Nováki, Gy. – Sándorfi, Gy.: Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. AAH 33 (1981), 133-180.
- Nováki – Tolnai 2010 Nováki, Gy. – Tolnai G.: Napóleon-kori sáncerődök Ács és Nagyigmánd térségében. Castrum 2010/2. 71 – 102.
- Nováki 1952 Nováki Gy.: Bácsa-Szent Vid domb. Terepbejárási jelentés. MNM Ad. Ltsz. 358.
- Nováki 1952b Nováki Gy.: Győrszentiván-Andrásvár. Terepbejárási jelentés. 1952. MNM Adattár 50.Gy. I.
- Nováki 1976 Nováki Gy.: Árpád-kori sáncvár a bácsai Szent Vid dombon. Győr-Sopron megye. (Árpádenzeitlicher Burgwall auf dem St. Veit-Hügel zu Bácsa. (Kom. Győr-Sopron.)) ArchÉrt 103 (1976) 116 – 125.
- Nováki 1988 Nováki Gy.: Várépítészet Magyarországon a X-XI. században. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Budapest 1988, 144-150.
- Novotný 1973 Novotný, B.: Depots von Opfersymbolen als Widerspielung eines heidnischen bäuerlichen Kultes in Grossmähren und in wikingischen Skandinavien. In: J. Hermann, K. – H. Otto (Hrsg.): Berichte über den II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie, Bd. II. Berlin 1973. 275 – 280.

- Ortiz 1995 Ortiz, F.: *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. Durham and London, 1995.
- Orton et al. 1995 Orton, C. – Tyers P. – Vince, A: *Pottery in archaeology*. Cambridge 1995.
- P. Hartványi – Nováki – Patay 1968 P. Hartványi B. – Nováki Gy. – Patay Á. 1969: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. - Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (1967-1968), Budapest, pp. 5–84.
- Pais 1977 Pais D.: *Anonymus: Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Budapest, 1977.
- Paládi-Kovács 2003 Paládi-Kovács A.: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon, in: Uő: *Tájak, népek, népcsoportok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 67 – 81.
- Pálffy 1999 Pálffy, G.: A császárváros védelmében. A győri főapátság története. 1526-1598. A Győri Főkapitányság és hátországa a 16. században. Győr 1999.
- Pap 2012 Pap I. K.: Koraközépkori településrészlet Kemenespálfa-Zsombékoson (Vas megye). Early Medieval part of settlement at Kemenespálfa-Zsombékos (County Vas). In: *Sötét idők rejtélyei. 6-11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. (Tempora Obscura, 3.) Békéscsaba, 2012. 119 – 186.*
- Pap 2015 Pap I. K.: Karoling kori településnyomok Sárvár határában – Sárvár ERTI telep és Sitkei erdő lelőhelyek. VMMÉ 2015.
- Pap 2016 Pap I. K.: Késő népvándorlás kori leletek Körmend belvárosából. (Late Migration Age Finds from the Downtown of Körmend.) In: CSÉCS T. – TAKÁCS M. (szerk): *Beatus homo qui invenit sapientiam – Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr, 2016, 549-555.
- Pap, Ildikó – Susa, Éva 1986 Pap, I. – Susa, É.: Complex anthropological analysis of the cemetery of the comitat center at Visegrád. *Anthropologia Hungarica* XIX. 1986. 51 – 91.
- Parádi 1959 Parádi N.: *Technikai vizsgálatok népvándorláskori és árpádkori edényeken*. RégFüz 12. Budapest, 1959.
- Parádi 1963 Parádi N.: Magyarországi pénzleletes cserépedények. – *Müzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn*. ArchÉrt 90 (1963) 205 – 251.
- Patterson 1992 Patterson, H.: The early medieval and medieval glazed pottery from excavations at San Vincenzo and the Upper Volturno valley, Molise. *Paroli* 1992, 487 – 498.

- Patterson, H. 2001 Patterson, H.: San Vincenzo al Volturno 3. The Finds from the 1980 – 86 Excavations. Ed.: Mitchell, J. – Hansen, I. Spoleto 2001.
- Peacock 1982 D. P. S. Peacock: Pottery in the Roman World: an ethnoarchaeological approach. London and New York 1982.
- Peacock 1982 D. P. S. Peacock: Pottery in the Roman World: an ethnoarchaeological approach. London and New York 1982.
- Péterfi 2013 Péterfi B.: Árpád-kori grafitos kerámia a Kárpát-medencében. Az óbudai Lajos utca 163 – 165. sz. telkek korai kerámiaanyaga. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest 2013.
- Petkes 2012 Petkes Zs.: Honfoglalás és kora Árpád-kori soros és templom körüli temetők sírleleteinek katasztere Fejér megyében. Alba Regia 41. (2012) 67-120.
- Petkovic 2011 Petkovic, S.: Late Roman Romuliana and Mediaeval Gamzigrad from the end of 4th to 11th centuries AD. In: Keszthely-Fenépuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Heinrich-Tamáska, Orsolya [Hrsg.]. – Rahden (2011) 267-284.
- Pieta 2014 Pieta, K.: Bojná. In: Pavel Kouřil (ed.): Great Moravia and the Beginnings of Christianity. Brno, 2014. 239-242.
- Pintér-Nagy – Wolf 2017 Pintér-Nagy K. – Wolf M.: Újabb régészeti adatok a Bodroghöz 6. század végi–9. századi történetéhez. Előzetes jelentés Pácín–Szenna-domb lelőhelyről. In: Az Alföld a 9. században II. Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból (MTA SZAB Székház, Szeged). Szerk. Takács Melinda. /Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4./ Szeged 2017, 139-164.
- Pirenne 1925 Pirenne, H.: Medieval cities. 1925.
- Plant 2009 Plant, R. J.: Roman Base Metal Coins. A Price Guide. (2009)
- Pleiner 1987 Pleiner, R.: Eine eingetietete Eisenverhüttungswerkstatt der älteren Römischen Kaiserzeit in Lovosice, Nordböhmen. Archeologické rozhledy XXXIX/1 (1987) 75–89.
- Pleiner 2011 Pleiner, R.: Iron in Archaeology. The Early European Blacksmiths. Praha 2011.
- Pletněva 1959 С. А. Плетнёва: Керамика Саркела-Белой Вежи. In: С. А. Плетнева: Труды Волго-Донской археологической экспедиции. Т. II 1959, 212 – 272.

- Pletněva 1989 С. А. Плетнёва: славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. Москва 1989. MEGNÉZNI, EZ-E AZ.
- Pokrovskij 1905 А. М. Покровский: Верхне-Салтовский могильник. Труды Археологического съезда XII. Том 1. (1905) 465 – 491.
- Poláček 1994 Poláček, L.: Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik aus dem 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Südwestmähren. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert: Terminologie und Beschreibung; Kolloquium Mikulce, 24. – 26. Mai 1994. Poláček, Lumír [Hrsg.]. – Brno (1994) 243-264.
- Poláček 1995 Poláček, L.: „Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik“, in Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert—Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice II, ed. L. Poláček. Brno, 1995. 131 – 195.
- Poláček 2000 Poláček, L.: A morva kereskedelem. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A. Wiczorek – H. M. Hinz. Stuttgart 2000, 96 – 97.
- Poláček 2018 Poláček, L.: The Mikulčice-Valy Stronghold and Great Moravia. Mikulčice – guide, volume III. Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology. Brno, 2018.
- Polanyi 1971 Polanyi, K.: “Ports of Trade in Early Societies”, in Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi, ed. G. Dalton (Boston: 1971), 238 – 260.
- Polányi 2004 Polányi K.: A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Második, átdolgozott magyar nyelvű kiadás: 2004.
- Poleski 1994 Poleski, J.: 1994, Die Keramik des 7.-11. Jahrhunderts in Kleinpolen. Forschungsstand und Forschungsperspektiven. In: Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1, Brno 1994. 155 – 164.
- Popa et al. 1984 Popa, R. – Chidioşan, N. – Lukács, A.: O reşedinţă feudală din secolele XI – XII. la Sînnicolau de Beiuş. Monumente Istorice şi de Artă. Nr. 2. Anul XV (1984) 21 – 34.
- Pópity 2014 Pópity, D.: Egy késő avar kori teleprészlet Makó keleti határában (az M43 30. lelőhely feltárásának eredményei) MFMÉ 2014 (1) 229 – 252.

- Poulík 1941 Poulík, J.: Předhradištní kostrové hroby v Blučině – Vorburgwallzeitliche Skelettgräber in Lautschitz (Ger. Bez. Seelowitz). Praha, 1941.
- Poulík 1948 Poulík, J.: Staroslovanská Morava. Brno, 1948.
- Poulík 1948-1950. Poulík, J.: Jižní Morava – země dávných Slovanů. Studijní a plánovací ústav v Brně. Brno, 1948 – 1950.
- Poulík 1989-1990 Poulík, J.: Po létech opět o blučinském typu – Nach Jahren nochmals zum Blučina-Typ, SPFFBU E 34 – 35 (1989 – 1990), 27 – 39.
- Pozsony 2012 Pozsony F.: A népi kultúra területi tagolódásának vizsgálata. Acta siculica: a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve 2012/ 571-580.
- Pratt 1991 Pratt, M. L.: "Arts of the Contact Zone". Profession. New York: Modern Language Association. 91 (1991) 33 – 40.
- Přichystalová 2014 Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany : katalog. Přichystalová, R. (editor); Kalábek, Marek (editor); Kličová, Jana (translator); Trávníčková, Šárka (illustrator); Ruet, Charline (illustrator); Čučka, Petr (photographer); Špaček, Josef (photographer). Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- Prihodnûk – Čurilova 2002 Curilova, L. N. – Prihodnûk O. M.: The Korobcino find (Ukraine) and some problems of the Hungarian ethnogenesis. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae Vol. 53, N 1-3, 2002, 183-194
- Prilloff 1994 Prilloff, R.-J.: Lieps. Archäozoologische Untersuchungen an slawischen Tierknochen vom Südende des Tollensesees. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin, Band 30. Lübsdorf, 1994.
- Princová-Justová 1994 Princová-Justová, J.: Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1., Brno 1994. 193 – 206.
- Procházka 2017 Procházka, R.: Hrad Přerov v raném středověku (9.-11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury: (archeologický výzkum na Horním náměstí, č.p. 8, 9 a 21). Brno 2017.
- Procházka et al. 2011 Procházka, V. – Petáková, Z. – Thomová, Z. – Laufek, F.: Suroviny pro výrobu jihočeské keramiky bohaté grafitem v několika prehistorických a historických obdobích. (Raw materials used for graphite-rich ceramics of southern Bohemia in several prehistoric and historical periods.) Archeologické výzkumy v jižních Čechách 24 (2011) 299 – 314.

- Profantová – Lutovský 1992 Profantová, N. – Lutovský, M.: Staromaďarské nálezy z Čech. Sborník Společnosti přátel starožitností 3 (1992) 3 – 16.
- Profantová – Stolz 2006 Profantová, N. – Stolz, D.: Chronologie a význam hradiště Rubín u Podbořan ve světle nových raně středověkých nálezů, *Archaeologia historica* 31 (2006) 165 – 180.
- Profantová – Stolz 2006a Profantová, N. – Stolz, D.: Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci výzkumu hradiště v raném středověku. *Archeologie ve středních Čechách* 10 (2006) 793 – 838.
- Profantová 2010 Profantová, N.: Archeology and written sources on eighth- to tenth-century Bohemia. *Early Medieval Europe: Vol 17, No 3.* 286-310.
- Profantová 2016 N. Profantová: Ostruhy jako doklady přítomnosti elity v 8. a 9. století v Čechách (Spurs as the Evidence of the Presence of Elites in Bohemia in the 8th and 9th Centuries). *Archaeologia historica.* 41/2 (2016) 7–40.
- Pusztai 2013 Pusztai S. - Pusztai A.: Kutatási jelentés a Visegrád – 2013 – A régészeti lelőhely területén végzett felszíni mágneses kutatásáról. Budapest, 2013. Kézirat.
- Rácz 2016 Rácz T. Á.: Árpád-kori falusias települések Pest megye területén. Építmények, településszerkezet, települési formák. Budapest, 2016. Doktori disszertáció, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Régészet Doktori Program. Kézirat.
- Rácz 2017 Rácz, T. Á.: Priest houses in rural settlements of Medieval Hungary. In: Bis-Worch, Theune, C. (eds.) 2017: Religion, cults & rituals in the medieval rural environment, *Ruralia* XI, Sidestone Press (Leiden). 189-200.
- Radoslavova 2011 Radoslavova, G.: Abritus – eine spätromisch-byzantinische Stadt in Moesia Secunda. In: Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Heinrich-Tamáska, Orsolya [Hrsg.]. – Rahden (2011) 249-256.
- Rajewski 1954 Rajewski, Z.: Zagadnienie złotnictwa wczesnośredniowiecznego na ziemiach polskich, *Wiadomości Archeologiczne* 20 (1954) 3-20.
- Rajewski 1954 Rajewski, Z.: Zagadnienie złotnictwa wczesnośredniowiecznego na ziemiach polskich, *Wiadomości Archeologiczne* 20 (1954) 3-20.
- Reiszig 1908 Reiszig E.: Győr vármegye és város története. In: S. Borovszky (szerk.): Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Budapest, 1908.

- Rejholcová 1995 Rejholcová, M.: Das Gräberfeld von Čakajovce. (9. – 12. Jahrhundert) Analyse – Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie) Analýza. ArchSlov. Mon. 15. Nitra 1995.
- Remiášová 1977 Remiášová, M.: Pokračovanie výskumu hradiska Vyšehrad. Avans v Roku. 1978. 231-233.; Marta Remiášová: Hradisko Vyšehrad. Archaeologia Historica. 1977. (2). 267-269.
- Reutter 1911 Reutter, H.: Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken. – Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich – 10: (1911): 1 – 108.
- Révész – Wolf (eds.) 2013 L. Révész – M. Wolf (eds.): A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szeged 2013.
- Révész 1992 Révész L.: Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon. In: Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéhez. Szerk.: Rémiás T. Miskolc, 91 – 120.
- Révész 1996 Révész L.: A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert. Miskolc 1996.
- Révész 2005 Révész L.: Remarks on the evaluation of the 10th-11th century cemeteries of the Carpathian Basin. in: Research on the prehistory of the Hungarians: a review. 2005. 341-350.
- Révész 2008 Révész L.: Heves megye 10-11. századi temetői. MHKKÁS 5. 2008.
- Révész 2014 Révész L.: A Kárpát-medence 10-11. századi temetőinek kutatása napjainkban. Módszertani áttekintés. In: in: B. Sudár – J. Szentpéteri – Zs. Petkes – G. Lezsák – Zs. Zsidai (eds.): Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Budapest 2014, 63-135.
- Rice 1987 Rice, P. M.: Pottery Analysis: A Sourcebook. Chicago, 1987.
- Rieth 1939 Rieth, A.: Die Entwicklung der Töpferscheibe. Leipzig, 1939.
- Robak 2018 Robak, Z.: Chronology and periodisation of imports of Carolingian military equipment in the Carpathian Basin between the eighth and the tenth centuries. Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 35–36/2018. 327-344.
- Róna-Tas 1996 Róna-Tas, A.: A honfoglaló magyar nép. [The conquering Hungarian people.] Budapest 1996.
- Roux 1990 Roux, V. Le Tour du Potier. Spécialisation artisanale et compétences techniques. Paris, 1990.

- Ruttkay 1975 Ruttkay A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I). SlovArch XXIII / 1, 1975, 119-126.
- Ruttkay 1976 Ruttkay A.: Waffen und Reiterausrüstungen des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I). SlovArch Rocník XXIII, Číslo 1. 1975. 119 – 216.
- Ruttkay 1976b Ruttkay A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). SlovArch XXIV / 2, 1976, 245 – 396.
- Ruttkay 2002 Ruttkay M.: „Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč – Medzi kanálmi (Vorbericht)“. SlovArch 50 (2002), pp. 245 – 322.
- Rye 1981 Rye, O. S.: Pottery technology. Principles and reconstruction. Manuals on archaeology 4. Washington DC, 1981.
- Ryndina 1963 Ryndina, N. V.: Technologija proizvodstva novgorodskich juvelirov X.-XV v. MIA 117 (1963) 200-268.
- S. Felgenhauer-Schmiedt 2003 S. Felgenhauer-Schmiedt: Zur Keramik des 9 – 11 Jh. aus Niederösterreich. BudRég XXXVII (2003)
- Sabján-Takács 2002 Sabján T. – Takács M.: A ménfőcsanak 147. objektum - feltárás, rekonstrukció, értelmezés.-- Das Objekt 147 von Ménfőcsanak. Beschreibung, Rekonstruktion, Interpretation. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tatabányai Múzeum, Tud. Füzet. 6. 2002, 95-119.
- Šalkovský 2001 Peter Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra, 2001.
- Šalkovský 2011 Šalkovský, P.: Frühmittelalterliche Grubenhäuser: Probleme der Terminologie, Typologie und Rekonstruktion. Archaeologia Adriatica, Vol.3. No.1. Listopad 2011, 273-292.
- Sándorfi 1985 Sándorfi Gy.: Korai váraink típusvizsgálata. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Szerk.: Fodor István – Selmeczi László. Budapest 1985, 159-173.
- Sándorfi 1989 Sándorfi Gy.: Várak a X. században Magyarországon. (Észrevételek Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon c. munkájához. Műemlékvédelem 33 (1989), 19-26.
- Scharrer-Liška 2007 Scharrer-Liška, G.: Die Hochmittelalterliche Grafikeramik in Mitteleuropa und ihr Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte. Mainz 2007.
- Schnepp 2007 Schnepp, E.: Archäomagnetische Datierung in Deutschland und Österreich. ArchKorresp 2007 (37) 313-320.

- Schreg 2012
Schreg, R.: Keramik des 9. bis 12. Jahrhunderts am Rhein. Forschungsperspektiven für Produktion und Alltag, in: L. Grunwald – H. Pantermehl – R. Schreg (eds.): Hochmittelalterliche Keramik am Rhein. Eine Quelle für Produktion und Alltag des 9. bis 12. Jahrhunderts. Tagung im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, 6. bis 7. Mai 2011. Mainz 2002, 1-19.
- Schwarcz 2018
Schwarcz D.: Traditional metalworking in the bazaar of Izmir. A case-study on manufacture and retail in Antiquity. "Vadrózsából tündérsípót csináltam": tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. Szerk. L. Nagy Márta és L. Szőlősi Katalin. Nyíregyháza, 2018. 703-716.
- Sedlmayer – Wawruschka 2002
Sedlmayer, H. – Wawruschka, C.: Die frühmittelalterlichen Funde aus Mautern a.d. Donau, NO, aus den Grabungsjahren 1996-1997. In: GROH Stefan – SEDLMAYER Helga, Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997. Der römische Limes in Österreich, Band: 42. Verlag: VÖAW. 2002. 371-382.
- Serbakova — Tasi — Telnov 2008
Щербакова — Таси, Е. Ф. — Тельнов, Н. П.: Кочевнические древности Нижнего Поднестровья (По материалам раскопок кургана у г. Слободзея). Кишинёв.
- Siklósi 1989
Siklósi Gy.: A székesfehérvári korai és későbbi királyi vár, illetve palota. In: Horváth L. (Szerk.), Várak a 13. században. Castrum Bene 1. Gyöngyös, 1989. 104 – 120.
- Simonova 2008
Simonova, E. N.: Material'naya kul'tura slavyanskogo naseleniya Severo-Vostočnoj Vengrii VII-XI vekov: po kerami českim materialam. Moskva, 2008.
- Simonyi 2001a
Simonyi E.: Kora Árpád-kori település részlet Mezőkeresztes-Cethalomról (Újabb adatok az Északkelet-magyarországi Árpád-kori kerámia keletkezéséhez és az ún. fabéléses lakóházakról). WMMÉ 23 (2001) 359–391.
- Simonyi 2005.
Simonyi E.: Adatok a 10 – 13. századi kerámiakészítéshez Északkelet-Magyarországról. – Data on Pottery from the 10th – 13th Century in North-East Hungary. HOMÉ XLIV. (2005) 37 – 55.
- Simonyi 2010
Simonyi E.: 10-13. századi települések Északkelet-Magyarországon és a régió Árpád-kori kerámiája. Doktori disszertáció Budapest, 2010.
- Simonyi 2016
Simonyi E.: Kísérlet egy 10-12. századi település kerámiaművességének feltérképezésére. In: "A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni." Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Szerk.: Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest, 2016. 89-102.

- Skriba 2010 Skriba, P.: 9. századi település a Hosszú-víz völgyében (Vát-Telekes dűlő, Vas megye). (Eine Siedlung des 9. Jahrhunderts im Tal des Hosszú-víz (Vát-Telekes-dűlő, Kom. Vas)) ArchÉrt 135 (2010) 209 – 244.
- Smith 1976 Smith, C. A.: “Exchange Systems and the Spatial Distribution of Elites: The Organization of Stratification in Agrarian Societies”, in Regional Analysis, Vol. II, Social Systems, ed. C. A. Smith (New York, San Francisco, London: 1976), 309 – 374.
- Soproni – Szőke 1972 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.25 (1972) 43 – 44.
- Soproni – Szőke 1972 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.25. (1972) 43 – 44.
- Soproni – Szőke 1975 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.28. (1975) 69 – 70.
- Soproni – Szőke 1975 Soproni S. – Szőke Mátyás: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.28 (1975) 69 – 70.
- Soproni – Szőke 1976 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.29. (1976) 49.
- Soproni – Szőke 1976 Soproni S. – Szőke Mátyás: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.29 (1976) 49.
- Soproni – Szőke 1977 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Sibrik domb. Régészeti Füzetek. I.30 (1977) 28.
- Soproni – Szőke 1977 Soproni S. – Szőke M.: Visegrád-Sibrik domb. Régészeti Füzetek. I.30. (1977) 28.
- Soproni 1954 Soproni S.: A visegrádi római tábor és középkori vár. ArchÉrt 81 (1954) 49 – 53.
- Soproni 1954 Soproni S.: A visegrádi római tábor és középkori vár. – A Roman Camp and Medieval Castle in Visegrád. Archaeologiai Értesítő 81 (1954) 49 – 53.
- Soproni 1986 Soproni S.: Visegrád-Sibrik domb. Régészeti Füzetek I.39. (1986) 49.
- Soproni 1986 Soproni S.: Visegrád-Sibrik domb. Régészeti Füzetek I.39 (1986) 49.
- Sós 1963 Cs. Sós Á.: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Archaeologia Hungarica 41. Budapest 1963.
- Sós 1973 Cs. Sós Á.: Die Slawische Bevölkerung westungarns im 9. Jahrhundert. Budapest, 1973.
- SRH I. Szentpétery, E. (ed.), Scriptores Rerum Hungaricarum. I – II. Budapest 1937 – 1938. Reprint. Budapest.
- Stadler 2010 Stadler P.: Ethnische Gruppen im Awarenreich. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, Pohl Walter, Mehofer Mathias: Archaeology of Identity Archäologie der Identität, 2010. 111-143.

- Staňa 1978 Staňa, Č.: Zelená Hora, okr. Vyškov (výzkum 1963), NZ č. j. 1896/78, archiv Archeologického ústavu AV ČR Brno, 1978.
- Staňa 1994 Staňa, Č.: Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In: Č. Staňa (Hrsg.): Slawische Keramik vom 8. bis zum 11. Jahrhundert in Mitteleuropa, Internationale Tagungen in Miculcice. Brno 1994. 265 – 286.
- Staňa 1994 Staňa, Č.: Die slawische Keramik zur Zeit der Entstehung slawischen Staaten. (1994) In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert (1994) S. 79-84.
- Staňa 1998 Staňa, Č.: Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. 1998. 87 – 125.
- Staňa 1998 Staňa, Č.: Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. 1998. 87 – 125.
- Stanciu. 2000 Stanciu, I. Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII – X). ArchMed 3 (2000) 127 – 191.
- Stefan et al. 1967 Stefan, Gh. – Barnea, I. – Comsa, M. – Comșa, E.: Dinogetia I: așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn. Biblioteca de arheologie, 13. București 1967.
- Štefanovičová 1975 Štefanovičová, T.: Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí. Bratislava 1975.
- Steinhübel 1995a Steinhübel, J.: Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku. Bratislava, 1995.
- Steinhübel 1995b Steinhübel, J.: Division of Pannonia among Franconian marches. Studia historica Slovaca vol. 19 (1995) 7-35.
- Steinhübel 2004 Steinhübel, J.: Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krájin od strahovania narodov do zaciatku 12 storočia. Bratislava, 2004.
- Steininger 1985 Steininger, H.: Die münzdatierte Keramik in Österreich, 12. bis 18. Jahrhundert. Fundkatalog. VWGO. Wien, 1985.
- Steuer 1998 Steuer, H.: Datierungsprobleme in der Archäologie. In: Düwel, Klaus (Hrsg.) Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des 4. Intern.

- Symposium über Runen und Runeninschriften in Göttingen von 4.-9. August 1995. Berlin, 1998. 129-149.
- Stott et al. 2001 Stott, A. W. – Berstan, R. – Evershed, R. P. – Hedges, R. E. M. – Ramsey, C. Bronk – Humm, M. J.: Radiocarbon dating of single compounds isolated from pottery cooking vessel residues. *Radiocarbon* 43 (2001) 191 – 197
- Straub 2004 Straub P.: Karoling-kori település Nagyrécsén (Zala megye). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2004, 5-24.
- Stuppner 2011 Stuppner, A.: Zur Kontinuität in der Spätantike am norisch-pannonischen Limes in Niederösterreich. In: Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Heinrich-Tamáska, Orsolya [Hrsg.]. – Rahden (2011) 129-156.
- Sümeği 2014 Sümeği P.: Jelentés a visegrádi Sibrik-dombon végzett régészeti geológiai és környezettörténeti munkáról. Budapest, 2014. Kézirat.
- Sümeği 2015 Sümeği P.: Jelentés a visegrádi Várkertben végzett régészeti geológiai fúrások feldolgozásáról. Budapest, 2015.04.21.
- Szabó 1938 Szabó, K.: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. – Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Budapest, 1938.
- Szabó 1966 Szabó I.: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X – XV. század). Budapest, 1966.
- Szalontai 1996 Szalontai Cs.: Az Alföld a 9. században. In: Gy. Pálfi – L. Gy. Farkas – E. Molnár (eds.): *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem.* Szeged 1996, 23 – 41.
- Szameit 1992 Szameit, E.: Zur chronologischen Stellen des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. In: *Awarenforschungen. Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Wien 1992, 803 – 839.
- Szameit 1992b Szameit, E.: Zu frühmittelalterlichen Funden aus Gusen und Langenstein, Oberösterreich. Mit Exkursen zur Datierung des slawischen Gräberfeldes von Gusen und zur frühmittelalterlichen Graphittonkeramik. *ArchA* 76 (1992) 185 – 196.
- Szenthe 2007 Szenthe G.: Gondolatok az Inquisitio de theloneis Raffelstettensis kapcsán. Adatok a Karoling Birodalom keleti határainak és keleti irányú áruforgalmának kérdéséhez. *Világtörténet* 2007 tavasz-nyár, 18-30.
- Szenthe 2016 Szenthe, G.: Crisis or Innovation? A Technology-Inspired Narrative of Social Dynamics in the Carpathian Basin during the Eighth Century. (2016) - In: *Zwischen Byzanz*

- und der Steppe: archäologische und historische Studien; Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Eds.: Bollók, Ádam – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar. Budapest, 2016. 351-370.
- Szigeti – Szilágyi 2013 Szigeti, J. – Szilágyi V.: A Halimba – Cseres 10 – 12. századi temető kerámiaanyaga. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. (Monográfiák a szegedi tudományegyetem régészeti tanszékéről, 3.) Szeged, 861 – 884.
- Szigeti 2007 Szigeti, J.: Halimba-Cseres temetője. In: „legjobb, ha mindez nem merül feledésbe...” Újabb eredmények a Kárpát-medence 10-11. századi régészeti kutatásában. Szerk.: Révész L. Budapest, 2007.
- Szilágyi 2013a Szilágyi V.: Honfoglalás- és Árpád-kori kerámiaanyagvizsgálata Északkelet-Magyarországról I. (Borsod, Karos). In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. (Monográfiák a szegedi tudományegyetem régészeti tanszékéről, 3.) Szeged, 799 – 816.
- Szilágyi 2013b Szilágyi V.: Honfoglalás- és Árpád-kori kerámiaanyagvizsgálata Északkelet-Magyarországról II. (Mezőkeresztes, Hejőkürt, Felsőzsolca, Karos). In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a szegedi tudományegyetem régészeti tanszékéről 3. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. Szeged, 817 – 839.
- Szilágyi 2014 Szilágyi M.: Római utak a középkori Dunántúlon Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésbe. Történelmi Szemle LVI (2014) 1:1 – 25
- Szilágyi 2015 Szilágyi V.: 8-11. századi kerámia mikroszkópos petrográfiai vizsgálata, Visegrád-Várkert dűlő (MTA BTK RI). Szakértői jelentés. Budapest, 2015.
- Szilágyi et al. 2004 Szilágyi V. – Szakmány Gy. – Wolf M. – Weiszbürg Tamás: 10. századi kerámia archeometriai vizsgálata Edelény, Északkelet – Magyarország. – Archeometriai Műhely 2004, [www.ace.hu/am/2004/1. 34 – 39](http://www.ace.hu/am/2004/1.34-39).
- Szilágyi et al. 2006 Szilágyi V. – Szakmány Gy. – Wolf M.: Az edelényi X. századi település kerámia leletgyűjtésének archeometriai vizsgálata. In: Holló Sz. – A. Szulovszky J. (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát – medencében. Budapest – Veszprém, 2006. 59 – 64.
- Szmoniewski 2010 Szmoniewski, B. Sz.: Axe-like iron bar sin the Early middle ages from Central and Northern Europe. Some comments. In: A. Măgureanu – E. Gáll (ed.): Studii în

- onoarea lui Radu Harhoiu. Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag. Archeological Studies in honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary. Bucureşti 2010. 289 – 295.
- Szőke – Vándor 1987 Szőke, B.M. – Vándor, L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. (Árpádenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló.) Fontes ArchHung. Budapest 1987.
- Szőke 1948 Szőke, B.: Bácsa-Szent Vid domb. Terepbejárási jelentés. MNM Ad. Ltsz. 358.
- Szőke 1954 Szőke, B.: Adatok a kisalföld IX. és X. századi történetéhez. – Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jahrhundert. Archaeologiai Értesítő 81, 119–137.
- Szőke 1955 Szőke, B.: Cserépbográcsaink kérdéséhez (K voproszi o nasih glinjanih kotlah) ArchÉrt 82 (1955) 86 – 90.
- Szőke 1962 Szőke, B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Budapest. (Régészeti Tanulmányok 1.)
- Szőke 1969 Szőke M.: Széchenyi utca, RégFüz 1969, 53.
- Szőke 1970 Szőke M.: Széchenyi utca, RégFüz 1970, 58-59.
- Szőke 1971 Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.24, 43 – 44.
- Szőke 1971 Szőke M.: Visegrád-Várkert. Régészeti Füzetek. I.24, 43 – 44.
- Szőke 1977 Szőke M.: Visegrád-Várkert – Schneider-rét. Régészeti Füzetek. I.31, 62.
- Szőke 1980 Szőke M.: A visegrádi várispánsági központ kutatása. Dunakanyar 1980/2.
- Szőke 1980 Szőke, B. M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. ActaArchHung 32 (1980) 181-203.
- Szőke 1986 Szőke M.: A visegrádi várispánsági központ kutatása, Dunakanyar 1980/2.; Szőke Mátyás: Visegrád, ispáni központ. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 244. Budapest 1986.;
- Szőke 1986 Szőke M.: Visegrád, ispáni központ. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 244. Budapest.
- Szőke 1990 Szőke, B. M.: The question of continuity in the Carpathian Basin of the 9th century A.D. Antaeus 19 – 20 (1990) 145 – 157.
- Szőke 1991 Szőke, B. M.: Zur Geschichte der Awaren und Slawen in Südwestungarn. Zalai Múzeum 3 (1991) 9-17.
- Szőke 1992a Szőke, B.M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). in: F.

- Daim (hrsg.): *Awarenforschungen II*. Wien 1992. 841 – 968.;
- Szőke 1992b Szőke, B.M.: Das Karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. *CommArchHung* (1992) 125 – 158.
- Szőke 1992c Szőke, B.M.: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán (Siedlungsreste aus dem 7. und 9. Jahrhundert in Nagykanizsa, SW-Ungarn). *Zalai Múzeum* 4 (1992) 129 – 167.
- Szőke 1996a Szőke, B.M.: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. *Antaeus* 1996, 61-146.;
- Szőke 1996b Szőke, B.M.: Siedlungsreste und Gräber aus dem frühen Mittelalter von Gelsesziget, Börzönce und Hahót-Cseresznyés. *Antaeus* 167-181.
- Szőke 2000 Szőke M.: Die Mittelalterliche Burg von Visegrád. Europas Mitte um 1000. Hg. Von Alfred Wieczorek – Hans-Martin Hinz, Stuttgart, 2000, Band 2. 584-587.
- Szőke 2000 Szőke M.: Die Mittelalterliche Burg von Visegrád. In: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (Hrsg.), *Europas Mitte um 1000*. Band 2. Stuttgart, 584 – 587.
- Szőke 2003 Szőke B. M.: A Karoling-kor. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zsolt. Budapest 2003. 312-317.
- Szőke 2005 Szőke B. M.: Templom, egyén és közösség a Karoling Birodalom keleti peremterületén (Church, individuals and community on the eastern periphery of the Carolingian empire, in: Á. Ritoók – E. Simonyi (eds.): „... a halál árnyékányak völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13 – 16. között megtartott konferencia előadásai. *Opuscula Hungarica* 6. Budapest 2005, 19 – 30.
- Szőke 2009 Szőke B. M.: Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. In: von Freeden U, Friesinger H, Wamers E (szerk.) *Glaube, Kult und Herrschaft: Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa: Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonaureaum*. Konferencia helye, ideje: Frankfurt, Németország, 2008.10.08-2008.10.14. Bonn: Rudolf Habelt Verlag, 2009. 395-416.
- Szőke 2010 Szőke B. M.: Kulturelle Beziehungen zwischen Mosaburg/Zalavár und dem Mittelmeerraum. (2010) In: *Rome, Constantinople and Newly converted Europe. Archeological and Historical Evidence* S. 125-142.

- Szóke 2011 Szóke B. M.: Beziehungen zwischen Keszthely-Fenépuszta und Mosaburg/Zalavár in der Karolingerzeit. In: Keszthely-Fenépuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. CASTELLUM PANNONICUM PELSONENSE. Vol. 2. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf., 2011. Herausgegeben von Orsolya Heinrich-Tamáska. 509-540.
- Szóke 2011b Szóke B. M.: Die Donau und die letzten Tage des awarischen Khaganats. In: Ten Thousand Years along the Middle Danube. Life and Early Communities from Prehistory to History *Varia Archaeologica Hungarica* XXVI (2011) 265–294.
- Szóke 2012 Szóke B. M.: OTKA – jelentés. Budapest, 2012. http://real.mtak.hu/11931/1/68104_ZJ1.pdf Utolsó megtekintés: 2014.10.07.
- Szóke 2014 Szóke B. M.: A Karoling kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest, 2014.
- Szóke 2014a Szóke B. M.: A Karoling-kor a Kárpát-medencében. (Budapest, 2014)
- Szóke 2014b Szóke B. M.: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás, in: B. Sudár – J. Szentpéteri – Zs. Petkes – G. Lezsák – Zs. Zsidai (eds.): Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés. Budapest 2014, 31 – 42.
- Szóke 2018 Szóke B. M.: Über die siedlungsgeschichtlichen Phasen von Mosaburg/Zalavár in der Karolingerzeit. In: Elisabeth Nowotny, Martin Obenaus, Sirin Uzunoglu-Obenaus (Hrsg.): 50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Neue Folge, Band 5. 2018. 192-201.
- Szóke et al. 1992 Szóke B. M. – Éry, K. – Müller, R. – Vándor, L.: Die Karolingerzeit im Unteren Zalat. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalasabard-Dezsősziget. *Antaeus* 21. Budapest 1992.
- Sztaszenkov 2009 А. Д. Сташенков: Памятники мадьярского круга в Самарском Поволжье In: Международный конгресс средневековой археологии Евразийских степей Конференция «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации». Казань 2009, 228 – 229.
- Szücsi 2015 Szücsi F.: Mezőföld a 9. század küszöbén – Mezőföld an der Schwelle vom 9. Jahrhundert. In: Türk A. (szerk.): Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciakötete. Esztergom, 2014. november 4-6. Esztergom-Budapest, 2015. 175-202.

- Szücsi 2016 Szücsi F.: Térhasználat és kontinuitás a népvándorlás kori Fejér megyében – Use of Space and Continuity in the Migration Period in County Fejér (Hungary): Romanized Population, Germans and Avars. In: Balázs J. et al. (szerk.): *Studia Varia*. Tanulmánykötet. Budapest 2016, 496 – 512.
- T. Szőnyi 1999 T. Szőnyi E.: Római kori útdatok Győr megyében. *Arrabona* 37 (1999) 83 – 99.
- Takács – Vaday 2004 Takács M. – Vaday A.: Avar edényégető kemencék Kompolton. – The Avar kilns at Kistérti-tanya, Kompol. *Agria* 40 (2004) 5 – 104.
- Takács 1986 Takács, M.: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. *Varia Arch Hung* 1, Budapest, 1986.
- Takács 1993 Takács M.: A kislétföldi Árpád – kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendezésére) (Die präzisere Chronologie der Árpádenzeitlichen Tonkessel der Kleinen Tiefebene (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials)) **HOMÉ** XXX – XXXI/2. (1993) 447 – 487.
- Takács 1993b Takács M.: Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kislétföldön a 10.16. században (Kutatási eredmények és további feladatok). In: A Kislétföld népi építészet: a Győrrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga. Ceri M. – Perger Gy. Szentendre – Győr 1993. pp. 7-53.
- Takács 1996a Takács M.: Honfoglalás és kora Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán (Erschliessung von Siedlungen aus der Zeit der Landnahme und der frühen Arpadenzeit an der Westungarischen Strecke der Autobahn M1), in: L. Révész – M. Wolf (eds.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 197 – 217.
- Takács 1996b Takács M.: Veszprém megye 10-11. századi kerámiája. In: *Acta Musei Papensis – Pápai múzeumi Értesítő* 6. 329-350.
- Takács 1996b Takács M.: Lébény-Bille domb. In: "Őseinket felhozád"... A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor István. Bp. 1996. [Millecentenáriumi kiállítás: Miskolc – Budapest 1995-1996.] 427.
- Takács 1996c Takács, M.: Formschatz und exaktere Chronologie der Tongefässe des 10. – 14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *AAH* 48 (1996) 135 – 195.
- Takács 1997a Takács M.: A honfoglalás kori edénművesség. In: Honfoglalás és néprajz. Főszerk.: Györffy Gy. Szerk.: Kovács L. – Paládi Kovács A. Budapest, 205 – 225.

- Takács 2001 Takács M.: Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása különös tekintettel az 1990-es évekre. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szentendre-Szolnok, 2001. 7-55.
- Takács 2002 Takács M.: A ménfőcsanaki 147. objektum–feltárás, rekonstrukció, értelmezés (Közös tanulmány Sabján Tiborral). In: Központok és falvak a honfoglalás- és Árpád-kori Magyarországon. Szerk. Cseh Julianna. Tatabánya 2002, 95-119.
- Takács 2006a Takács M.: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról (Three opinions regarding the Hungarian conquerors) Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat 1 (11.) kötet. Kolozsvár 2006, 67 – 98.
- Takács 2006b Takács M.: A Ménfőcsanak-Szeles-dűlői lelőhelyen 1990 – 91-ben feltárt Árpád-kori veremházak (Pit-houses from the Árpád Age found at the site of Ménfőcsanak-Szeles dűlő in 1990-1991). Arrabona 44/1 (2006) Ünnepi kötet a 65 éves Tomka Péter tiszteletére. 537 – 565.
- Takács 2006c Takács M.: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében. In: Korall, társadalomtörténeti folyóirat 24 – 25, 7(2006) július, 163 – 202.
- Takács 2009 Takács, M.: Über die Chronologie der mittelalterlichen Siedlungsgrabungen in Ungarn. Erläuterung zu zwei chronologische Tabellen. AAH 60 (2009) 223 – 252.
- Takács 2010 Takács M.: Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között [The Researching of Arpadian-era Eleventh-Thirteenth-century Village-like Settlements in Hungary Between 1990 and 2005]. In: A középkor és a kora újkor regészete magyarországon. Szerk.: Benkő, Elek – Kovács, Gyöngyi Budapest, 2010. 1-68.
- Takács 2010b Takács, M.: Österreichische Importgefäße aus der Árpádenzeit. In: Der pannonische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis zum 12. Jahrhundert). Hrsg.: Wagner, Margarete – Knopf, Rudolf. Tagungsband der 16. Schlaininger Gespräche 1996. Eisenstadt 2009, 131 – 143. ellenőrizni
- Takács 2012 Takács M.: A Kárpát-medence 10 – 11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – Másodszor – Über die kartografischen Aspekten der Keramikfunde des 10 – 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken – Zum zweiten Mal. „Sötét idők rejtélyei.” (6-11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén.) Tempora Obscura 3. Szerk.: Liska András – Szathmári Imre. Békéscsaba, 2012. 405-489.

- Takács 2014a Takács M.: A honfoglalás kor és a településrégészet. Települési struktúrák, a társadalmi szervezet értelmezései, az etnikai azonosítás buktatói. In: MAGYAR ŐSTÖRTÉNET Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MŰT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár et al. Budapest, 2014, 137-150.
- Takács 2014b Takács, M.: Die ungarische Staatsgründung als Modellwechsel und/oder möglicher Akkulturationsprozess. Die Aussagekraft der archäologischen Funde und Befunde. In: Akkulturation im Mittelalter. Hrsg.: Härtel, Reinhard. Vorträge und Forschungen LXXVIII. Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern, 2014. 165 – 205.
- Takács 2016 Takács, M.: The ninth-century Carpathian basin on the north-western edge of the first Bulgarian State. An overview of some hypotheses and remarks. In: Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Budapest 2016. 502-518.
- Takács M. 2013 Takács Melinda: Megjegyzések a X – XI. századi telepkerámia keltezési lehetőségeiről egy nyírségi település kapcsán. NyJAMÉ LV (2013) 41 – 87.
- Takács M. 2016 Takács Melinda: A 9. századi Felső-Tisza-vidék problémás kérdéseiről a telepkutatás tükrében/On the Problematic Questions of the 9th Century Upper-Tisza Region in the Light of the Pottery. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” [Opuscula Hungarica 9.] Budapest 2016, 45–57.
- Takács M. 2018 Takács Melinda: Egy kora középkori település a Nyírségben. Adatok a Felső-Tisza-vidék kora középkori településtörténetéhez. Szeged, 2018.
- Tettemanti 1975 Tettemanti S.: Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében. — Begräbnissitten im 10.-11. Jh. im Karpatenbecken. StComit 3. 79 – 123.
- Thellier 1952 Thellier: Erdmagnetismus und Archäologie. Germania 30 (1952) 297-300.
- Thomová 1998 Thomová, Z.: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik aus Südböhmen. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Brno 1998, 213 – 215.
- Thoroczkay 2012 Thoroczkay 2012 A dömösi prépostság története alapításától I. Károly uralkodásának végéig. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XIX/4, 409 – 433.
- Thurnwald 1932 Thurnwald, R. C.: Economics in Primitive Communities. 1932.

Tolnai 2013	Tolnai K.: A Visegrád-Sibrik dombon feltárt maradványok története. Altum-Castrum Online 2013. (http://archeologia.hu/content/archeologia/179/sibrik-tolnai.pdf).
Tomka – Merva 2016	Tomka, P. – Merva, Sz.: Bácsa-Szent Vid domb – eine Siedlung des 9. – 10. Jahrhunderts an der Wieselburger Donau. <i>Antaeus</i> 34/2016. 253 – 285.
Tomka 1969	Tomka P.: A Sopron-présháztelepi IX.sz-i temető. <i>Arrabona</i> 11. 1969. 59-91.
Tomka 1976	Tomka, P.: Erforschung der Geschpanschaftburgen in Komitat Győr-Sopron. <i>ActaArchHung</i> 28 (1976) 391 – 410.
Tomka 1976	Tomka, P.: Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. <i>ActaArchHung</i> 28. 391 – 410.
Tomka 1987	Tomka P.: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncváarak történetéhez. <i>SSz</i> 41 (1987), 147-155
Tomka 1987-88	Tomka P.: Bácsa-Szent Vid domb. Ásatási dokumentáció. [Bácsa-Szent Vid domb. Documentation.] <i>XJM Régészeti Adattár</i> Nr. 19 – 88.
Tomka 1988	Tomka P.: Avar kori település győr, Bokányi Dezső utcában (Siedlung aus der Awarenzeit in der Bokányi Strasse von Győr.) <i>Arrabona</i> 24-25 (1988)
Tomka 1991	Tomka P.: Győr – Bácsa, Szt.vid domb. In: <i>RégFüz</i> 1:42, 1991. 56.
Tomka 1994	Tomka P.: 9. századi népesség a Kisalföldön. in: Kovács L. (szerk.), <i>Honfoglalás és régészet</i> . Budapest, 1994, 99-107.
Tomka 1998	Tomka P.: A sopronkőhidai 9. századi település (Siedlung aus dem 9. Jahrhundert bei Sopronkőhida). <i>Arrabona</i> 36 (1998) 45 – 84, 294.
Tomka 2000a	Tomka P.: Vármegyéink kialakulásának kezdetei a régészeti kutatások tükrében, in: J. Horváth (szerk.): <i>Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből</i> . Győr 2000. 9-20.
Tomka 2000b	Tomka, P.: Staatsgründung. Gespansburg, komitat. Führer zur Millenniumsausstellung. Weltliche und kirchliche Zentren an der Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert. <i>Artificium et historia</i> 5. (Hrsg.), P. Tomka. Győr, 2000. 3-21.
Tomka 2000c	Tomka P.: Államalapítás, ispáni vár, megye. Világi és egyházi központok a X-XI. század fordulóján. Kalauz az ezredévi kiállításához. Győr 2000.
Tomka 2002	Tomka, P.: Die Rolle des mittleren Donauabschnittes in der Völkerwanderungszeit. In: Carnap-Bornheim und H.

	Friesinger. (Hrsg.) Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien. 15. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Schleswig, 2002. 125-147.
Tomka 2006	Tomka P.: A győri ispáni vár. <i>Castrum</i> 2006/3. 113-116.
Tomka 2010	Tomka, P.: Teil eines Gräberfeldes aus der Karolingerzeit von Himód, Flur Káposztás. <i>Antaeus</i> , 31 – 32 (2010) 199 – 224.
Tomka 2011	Tomka P.: 10. századi település a győri Vagongyár területén. In: B. Kolozsi – A.K. Szilágyi (szerk.): <i>Sötét idők falvai. 8-11. századi települések a Kárpát-medencében.</i> Debrecen 2011. 267 – 305.
Tomka G. 2002	Tomka G.: Egy 16-17. századi tarisznyavár: Győrszentiván-Andrásvár. In: I. Gerelyes – Gy. Kovács (szerk.): <i>A hódoltság régészeti kutatása.</i> Budapest 2002. 143 – 144.
Tomková 1998	Tomková, K.: Bernstein im frühmittelalterlichen Böhmen. <i>PamArch</i> 89 (1998) 64 – 103.
Tomková et al. 1994	Tomková, K. – Bartošková, A. – Boháčová, I. – Čiháková, J. – Frolík, J. – Hrdlička, L.: Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen. In: Č. Staňa (Hrsg.): <i>Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, t. 1. Brno, 1994.</i> 165 – 181.
Tóth 1968	Tóth S.: Jelentés a Sopron-Városház utcai ásatásról (1968) XI. 16. SMRA 1007.
Tóth 1969	Tóth S.: Sopron, Városház u. (Kino). <i>ArchÉrt</i> 96 (1969), 259.
Tóth 1978	Tóth J.: Tarjánpusztai vaskohó archeomágneses vizsgálata. Research on the iron furnace in Tarjánpuszta, by archeomagnetic method. <i>Arrabona</i> 19-20 (1977-1978) 163-167.
Tóth 1981	Tóth J.: Archeomágneses kormeghatározás. Archeomagnetic age determination. In: <i>Iparrégészet / Industrial Archaeology (I.)</i> 1981. 201-203.
Tóth 1994	Tóth S.: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez. In: Mikó Á.–Takács I. (szerk.), <i>Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000 – 1541.</i> Budapest, 1994. 54 – 62.
Tóth 1997	Tóth E.: A sabaria – szombathelyi vár 9-13. századi történetéhez, <i>Savaria</i> 23/3, 1996-1997. 359-369.
Török 1973	Török Gy.: Sopronkőhida IX. századi temetője. Budapest, 1973.

- Török 2011
Török B.: A Cegléd 4/14.; 4/17. és 4/19. számú Árpád-kori lelőhelyekről származó vassalakok és vastöredékek műszaki vizsgálata. *Studia Comitatus* 31 (2011) 444-450.
- Török et al. 2014
Török B. – Kovács, Á. – Gallina, Zs.: Iron metallurgy of the Pannonian Avars of the 7th – 9th century based on excavations and material examinations – In: *Archaeometallurgy in Europe III* (2014) 229-238.
- Török et al. 2016
Török B. – Kovács, Á. – Szücsi, F.: Előszállítás – Öreghegy és Úrhida – Arany János utca lelőhelyeken feltárt avar kori fokosok elektronmikroszkópos archeometriai anyagvizsgálata és régészeti értékelése, *Alba Regia* 44: 17-36, 2016
- Török et al. 2017
Török B. – Barkóczy P. – Kovács Á. – Kristály F. – Bánhidi O. – Kreiter A. – Skriba P. – Pető Á. – Gyulai F. – Saláta D.: Avar kori vasművesség az interdiszciplináris kutatások tükrében – *Zamárdi-Kútvölgy és Kaposvár-Fészerlak leleteinek archeometriai vizsgálatai, Archeometriai Műhely XIV: (3) 185-202.*, 2017.
- Török et al. 2018
Török B. – Kovács Á. – Barkóczy P. – Szücsi F.: Tradecraft of the Avars' metalworking, *STAR 3: (2) pp. 258-269.*, 2018
- Török et al. 2018b
Török B. – Kovács Á. – Barkóczy P. – Költő L. Fehér A. – Szőke B. M.: Pannóniai kora középkori ékelt vasbucák összehasonlító archeometriai vizsgálata, *BKL KOHÁSZAT* 151: (3) pp. 1-4., 2018
- Třestík 2001
Třestík, D.: A csehek és a magyarok a 10. században. *Történelmi szemle* 43/1 – 2. (2001) 133 – 142.
- Třestík 2002
Třestík, D.: Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a Střední Evropa v letech 791-871. Praha, 2002.
- Tsafrir – Hirschfeld 1979
Tsafrir, Y. –Hirschfeld, Y.: The Church and Mosaics at Horvat Berachot, Israel. *DOP Dumbarton Oaks Paper* 33 (1979) 293 – 323.
- Tugya 2014
Tugya B.: Késő Árpád-kori állatsontleletek Kiskunfélegyháza, Amler-bánya lelőhelyről. The late Árpadian Age animal bone sample from Kiskunfélegyháza. Amler-bánya. In: *Településtörténeti kutatások. Solt – Tételhegy, Kiskunfélegyháza – Amler-bánya. Archaeologia Cumanica* 3, Kecskemét 2014, 387-397.
- Turek – Hásková – Justová 1981
Turek, R. – Hásková, J. – Justová, J.: Livbuz metropolis: tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno, Libice nad Cidlinou. 1981.
- Türk 2010
Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása, in: P. Tóth G. – P. Szabó (eds.): *Középkortörténeti tanulmányok* 6. A VI. Medievisztikai

- PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.). Szeged 2010, 261–306.
- Türk 2012 Türk A.: The new archaeological research design for early Hungarian history. *Hungarian Archaeology. E-Journal.* 2012 Summer. http://www.hungarianarchaeology.hu/wpcontent/uploads/2012/08/eng_turk_12Ny_0827.pdf
- Vaday – Takács 2011 Vaday A. – Takács M.: Megjegyzések a lassú korongon formált cserépbográcsok időrendjéhez. In: *Tempora Obscura. Sötét idők falvai.* 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia. Szerk.: Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen, 2011. 519 – 603.
- Vályi 1992 Vályi, K.: Külső kemencék Szer Árpádkori településén. *MFME* 1989-90/1 135–157.
- Vařeka 2001 Vařeka, P.: Stavební kultura předhradí Levého Hradce. In: Tomková, K., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů I, *Castrum Pragense* 4 (2001) 254–272.
- Vavřínek - Sláma 1996 Vavřínek, J. – Sláma, J.: Ilustrované české dějiny. Díl 1. Slovanské osídlení a Velkomoravská říše. Praha: Litera, 1996.
- Végh 2000 Végh, F.: Egy római burgus-tól Szent Vid-en át Likócsig. [From the Roman burgus, through Szent Vid, to Likócs.] Győr 2000.
- Vékony 2001 Vékony G.: Népesedési viszonyok az Árpád-korban. [Demographic conditions in the Árpád age.] *Történeti demográfiai évkönyv* 2001. 81 – 103.
- Vékony 2002 Vékony G.: 10. századi település Tatabánya – Dózsakertben. In: Kissné Cseh, J. (Szerk.) *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád – kori Magyarországon.* Tatabánya, 2002. 23 – 36.
- Vende 1908 Vende, A.: Bácsa. In: S. Borovszky (szerk.): Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Budapest 1908. 19.
- Veress 1987 Cs. Veress, D.: Napóleon hadai Magyarországon. Budapest 1987.
- Vida 1986 Vida T: A késő avar sírkerámia a Dunától keletre. Szakdolgozat. Budapest, 1986. Kézirat.
- Vida 1996 Vida, T: Avar Period Settlement remains and graves at the site of Gyoma 133. in: *Cultural and Landscape Changes in S – E Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion)* Ed.: Vaday A. *Archaeolingua* 5. Budapest, 323 – 364.
- Vida 1999 Vida, T: Die awarenzeitliche Keramik I: Früh- und Mittelawarenzeit, 6./7. Jh. *VAH* 8. Berlin-Budapest 1999.

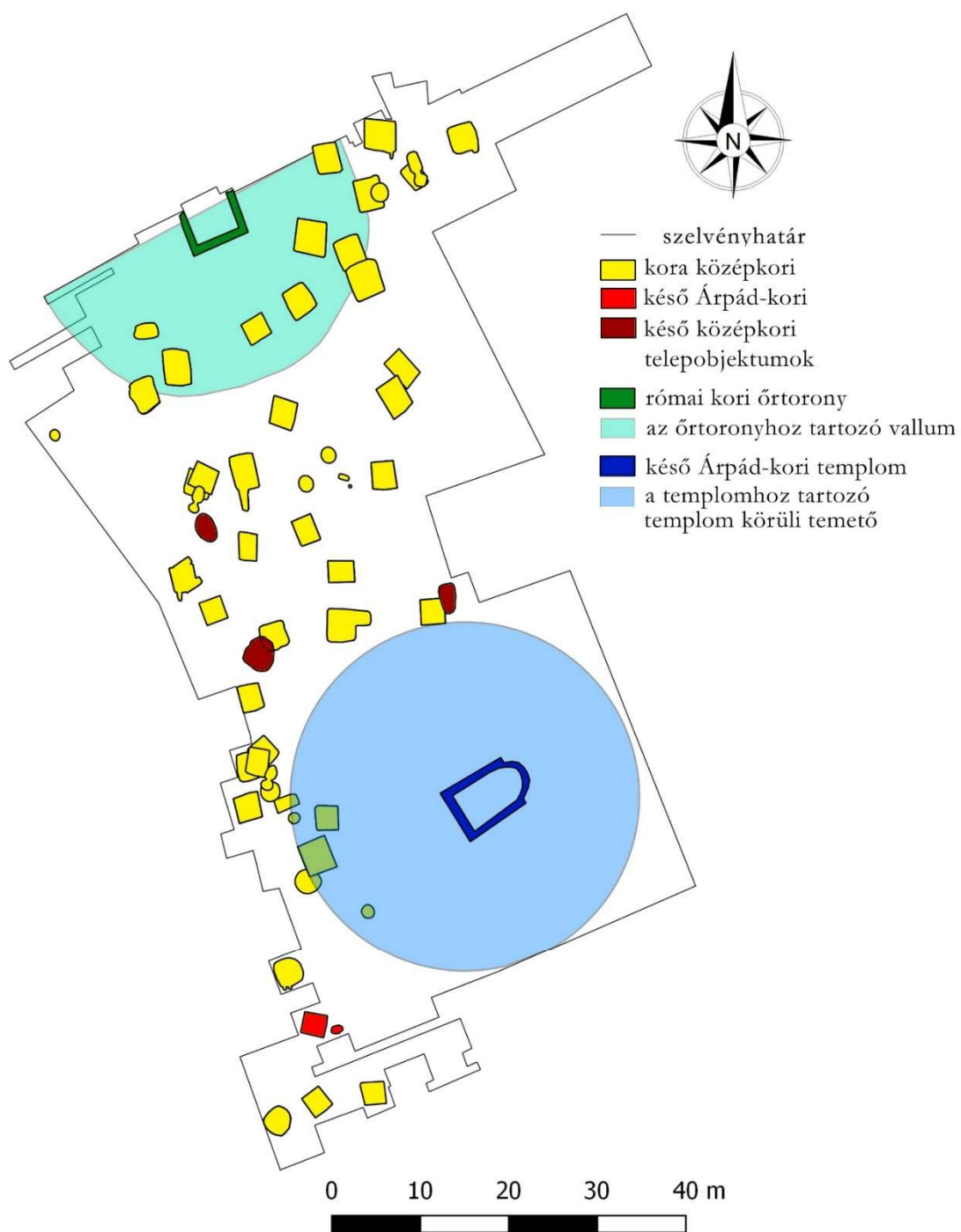
- Vida 2016 Vida, T: Backglocken, Backdeckel und Backhauben. Archäologische Angaben zur Ernährungskultur Süd- und Mitteleuropas. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67/2 (2016) 361-421.
- Vlkolinská 1994 Vlkolinská, I.: Pottery from cemeteries of the 9th – 10th centuries in the territory of Slovakia. In: Č. Staňa (Hrsg.): *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Brno 1994. 83 – 92.
- Vlkolinská 1995 Vlkolinská, I.: Zur Typologie der Keramik aus Graberfeldern des 9. – 11. Jahrhunderts in der Slowakei. In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*. ITM II, Brno, 1995. 35 – 38.
- von Carnap-Bornheim and Hilberg 2007 von Carnap-Bornheim, C. – Hilberg, V.: Recent archaeological research in Haithabu', in Henning, 199 – 218. Henning (ed), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, Vol 2: Byzantium, Pliska, and the Balkans*, Berlin – New York, 2007.
- Vörös 1990 Vörös I.: Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatsontleletei. *NyJAME XXVII–XXIX* (1984–1986) [1990] 165–188.
- Vörös 1991 Vörös I.: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon II. *Folia Archaeologica* (Budapest) 42, 179 – 196.
- Vörös, I. 2009 Vörös I.: Adatok a Dunakanyar régió Árpád-kori állattartásához. – Data on animal keeping in the Danube Bend region (Hungary) during the 11th- 13th century period of the Árpád dynasty, in: Bartosiewicz, L. – Gál, E. – Kováts, I., *Csontvázak a szekrényből: válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából*. 2002-2009. – *Skeletons from the Cupboard. Selected Studies from the Visegrád Meetings of Hungarian Archaeozoologists 2002-2009*. Budapest, 131 – 150.
- Whitehouse 1980 Whitehouse, D.: 'Forum Ware again' *Medieval Ceramics* Vol. 4, 1980. 13–16.
- Wilson et al. 2009. M. A. Wilson – M. A. Carter – C. Hall – W. D. Hoff – C. Ince – S. D. Savage – B. McKay – I. M. Betts: Dating fired – clay ceramics using long – term power law rehydroxylation kinetics. Published online May 27, 2009 doi:10.1098/rspa.2009.0117. *Proc. R. Soc. A* 8 August 2009 vol. 465 no. 2407 – 2415.
- Wilson et al. 2012 Moira A. Wilson – A. Hamilton – C. Ince – M.A. Carter – C. Hall: Rehydroxylation (RHX) dating of archaeological pottery. *Proc Math Phys Eng Sci.* 468 (2012) (issue 2147) 3476 – 3493.

- Wolf 1987-89 Wolf M.: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987 – 1990). / Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod. Jóna András Múzeum Évkönyve 30 – 32 (1987 – 1989) 393 – 442.
- Wolf 1996a Wolf M.: A borsodi földvár. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk.: Wolf Mária – Révész László. Miskolc 1996, 242-254.
- Wolf 1996b Wolf, M.: Die Gespanschaftburg von Borsod (Grabungen 1987-1993) ActaArchHung. 48. 209-240. 1996.
- Wolf 2001 Wolf M.: Északkelet-Magyarország ispáni várai. Burgen der Gespane in Nordostungarn. HOMÉ XL (2001). 179-198.
- Wolf 2002 Wolf M.: 10. századi kerámialeletek Borsodon. [Keramikfunde aus dem 10. Jahrhundert in Borsod.] HOMÉ XLI (2002) 39 – 60.
- Wolf 2003 Wolf M.: Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. (Informationen zu unserer Töpferkunst des 10. Jahrhunderts die Lehre der Funde in Borsod.) HOMÉ XLII (2003) 85 – 108.
- Wolf 2003b Wolf M.: 10-11. századi települések. Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk.: Visy Zsolt. Budapest, 2003. 325 – 328.
- Wolf 2004 Wolf M.: Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez. Data on Pottery Workmanship of Hungarians in the 10th Century. In: **Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében**. Szerk.: Holló Szilvia Andrea-Szulovszky János Budapest-Veszprém 2006. 47-59.
- Wolf 2006 Wolf M.: Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez. In: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest-Veszprém, 2006. Szerk.: Holló Szilvia Andrea- Szulovszky János. 47-58.
- Wolf 2008 Wolf M.: A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk. Doktori disszertáció. Szeged, 2008.
- Wolf 2013 Wolf M.: Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában I. (Borsod) In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. (Monográfiák a szegedi tudományegyetem régészeti tanszékéről, 3.) Szeged, 2013. 755-798.
- Wolf 2014 Wolf M.: Újabb adatok az Árpád-kori népi építészet kutatásához. Ethnographia 125. évf. 1. sz. (2014) 20-47.
- Zábojník 1999 Zábojník, J.: Das awarische Kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie. (Probleme der

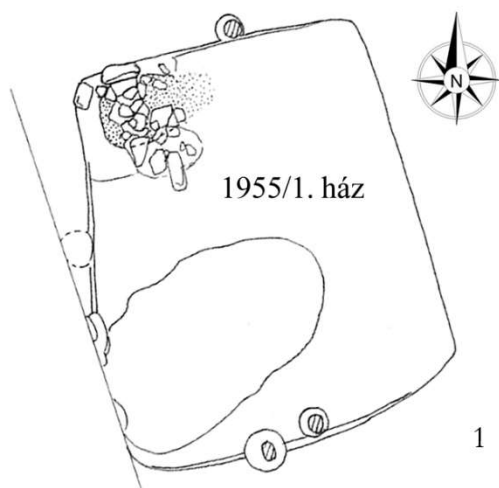
- archäologischen Abgrenzung.) *SlArch* 1999 (47/ 1) 153-172.
- Zehetmayer 2007 (ed.) Roman Zehetmayer (Hrsg.): Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. (Katalog zur gleichnamigen Ausstellung des niederösterreichischen Landesarchivs, 3. Juli bis 28. Oktober 2007). St. Pölten 2007.
- Zoll-Adamikowa 1990 Zoll-Adamikowa, H.: Slawisch-awarische Grenzzone im Lichte der Grabfunde. Internationale Konferenz über das Frühmittelalter. *Wosinsky Mór Múz. Évk.* 15, 1990,
- Zsoldos 2001 Zsoldos A.: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája. I. kötet, második rész. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest 2001, 31 – 73.
- Zsoldos 2001b Zsoldos A.: Szent István vármegyéi. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 2001. 43-54.
- Zsoldos 2010 Zsoldos A.: Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében. *Castrum*, 11. (2010) 5 – 14.

X. FÜGGELÉK

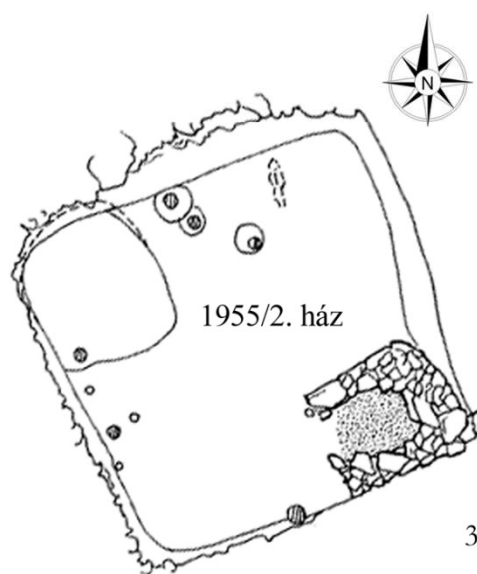
X.1. VISEGRÁD-VÁRKERT DŰLŐ
OBJEKTUM- ÉS LELETTÁBLÁK, OBJEKTUMLEÍRÁSOK

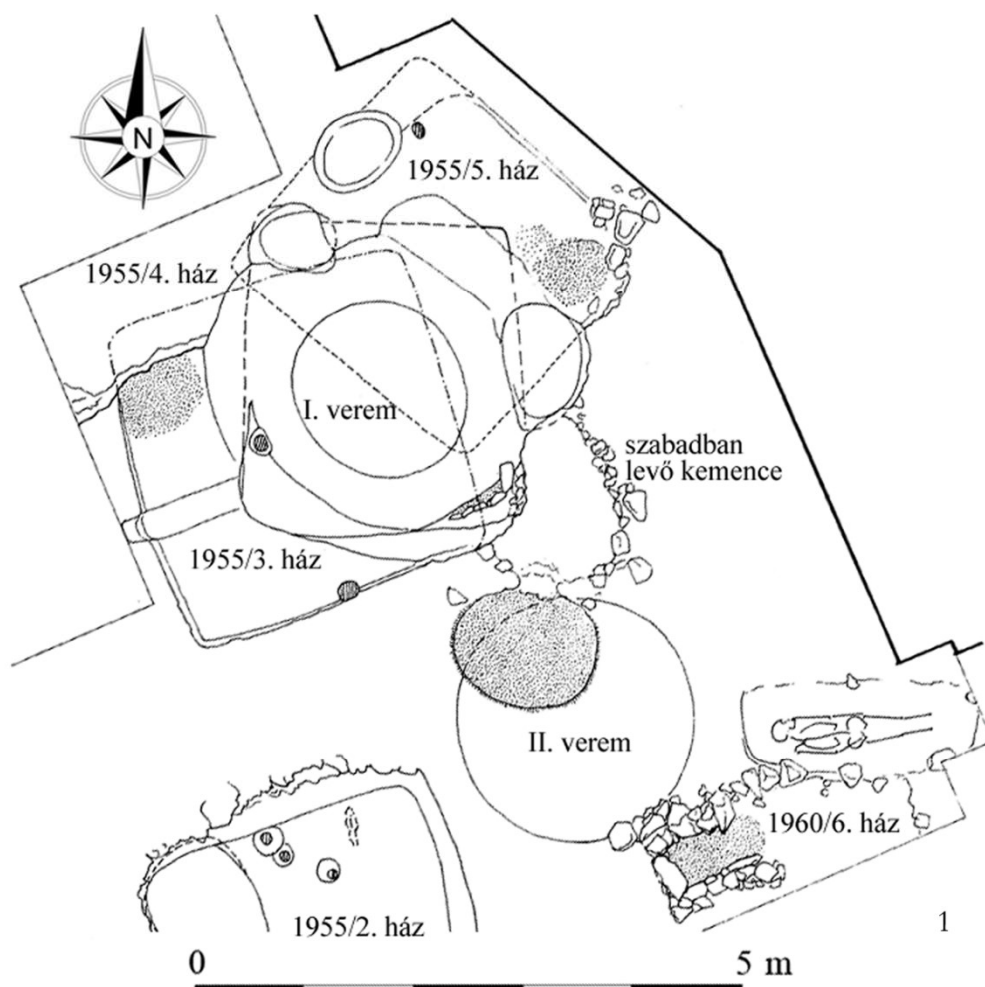
Visegrád-Várkert dűlő. A középkori telepobjektumok a római kori őrtorony és vallum, illetve a késő Árpád-kori templom és templom körüli temető viszonylatában

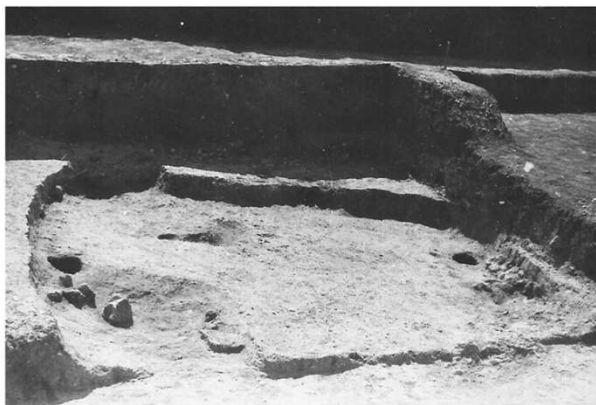
0 3 m

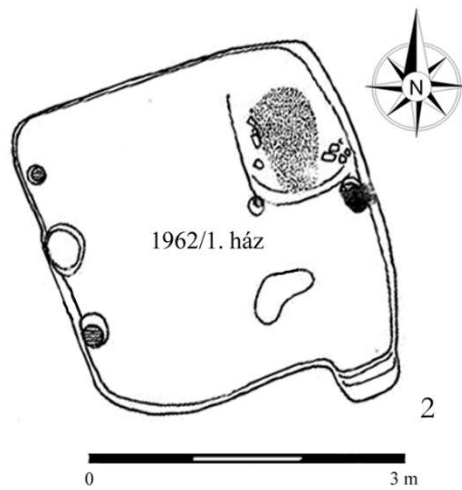
19. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1955/1. ház, 3-5. 1955/2. ház.

20. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1. felszínrajz az 1955-60-ban nyitott szelvényekről. 1955/2-6. ház, I. verem, II. verem, szabadban levő kemence., 2. a szelvény északról, 3. a szelvény nyugat felől.

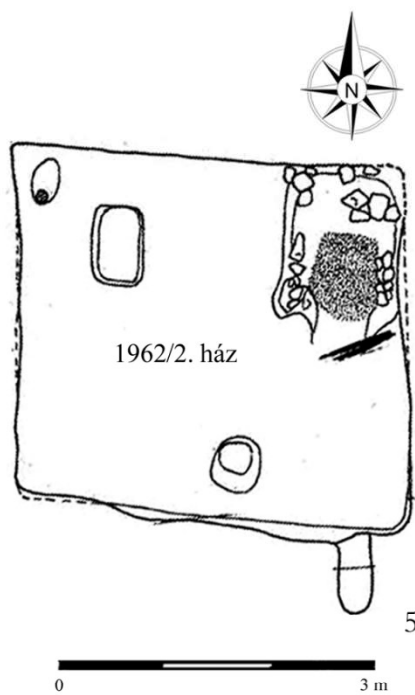
1

2

3

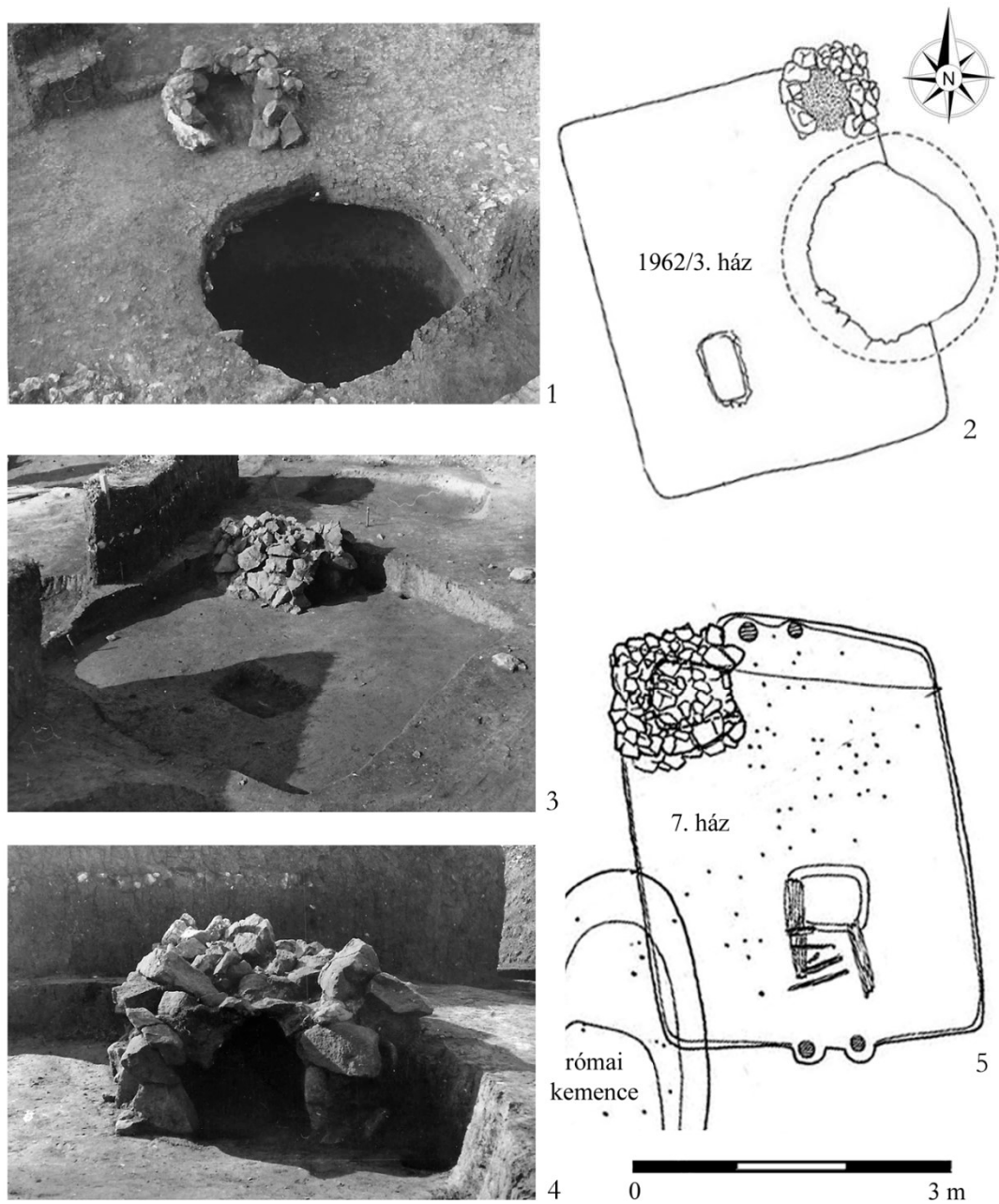

5

4

21. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1962/1. ház, 3-5. 1962/2. ház.

22. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1962/3. ház, 3-5. 1962/7. ház.

1

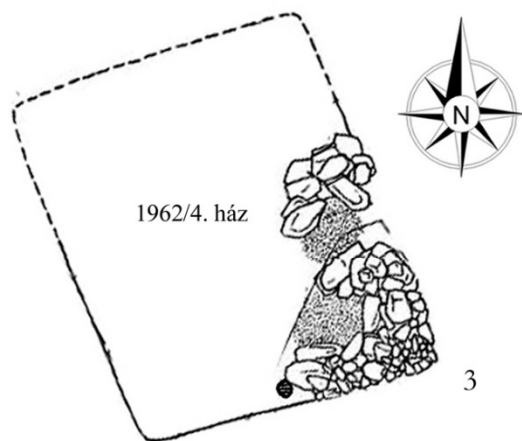
2

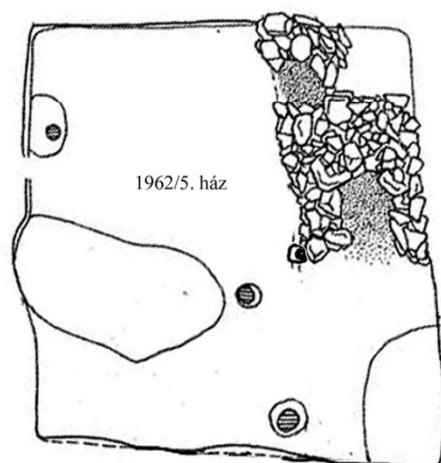
4

5

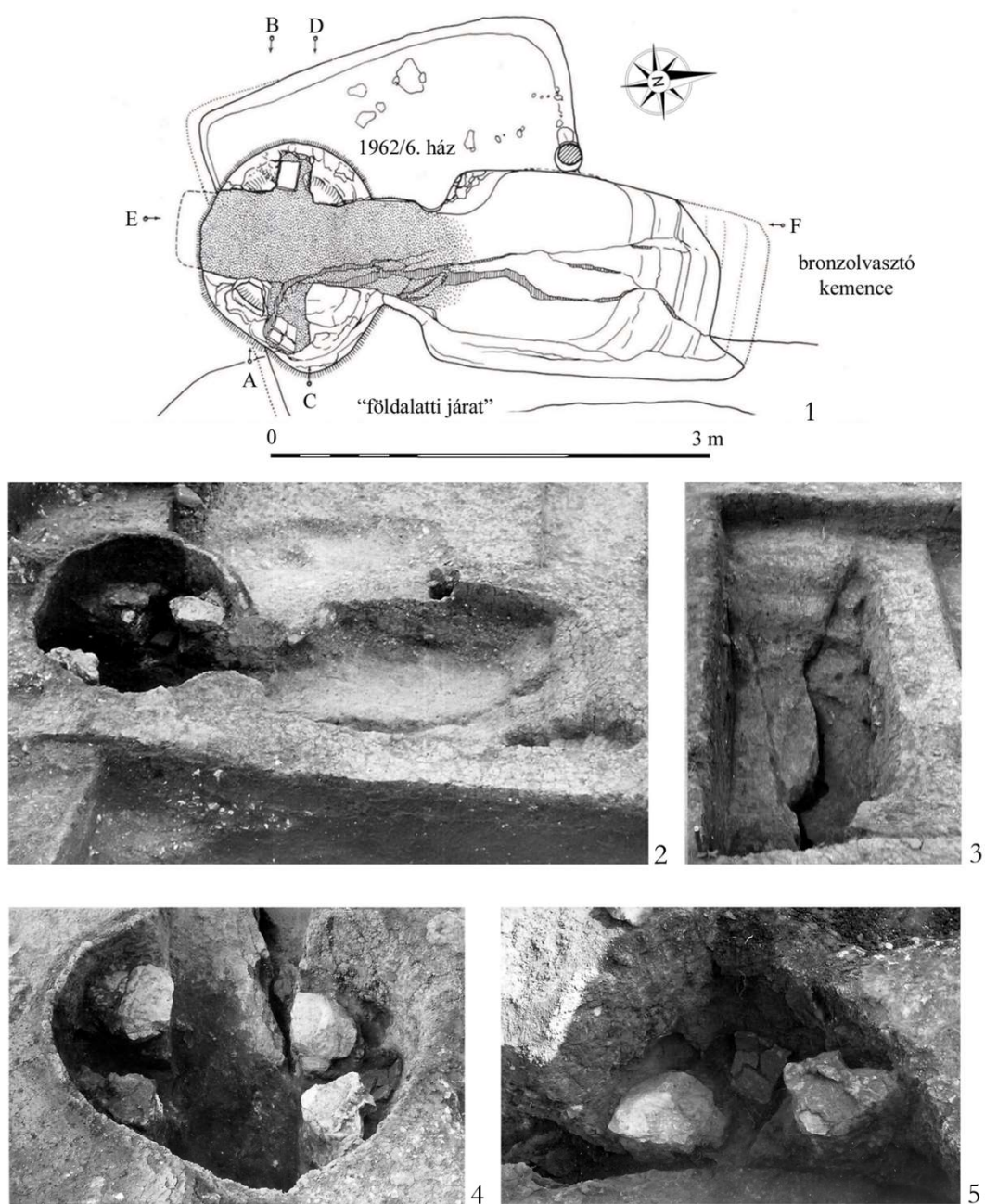

3

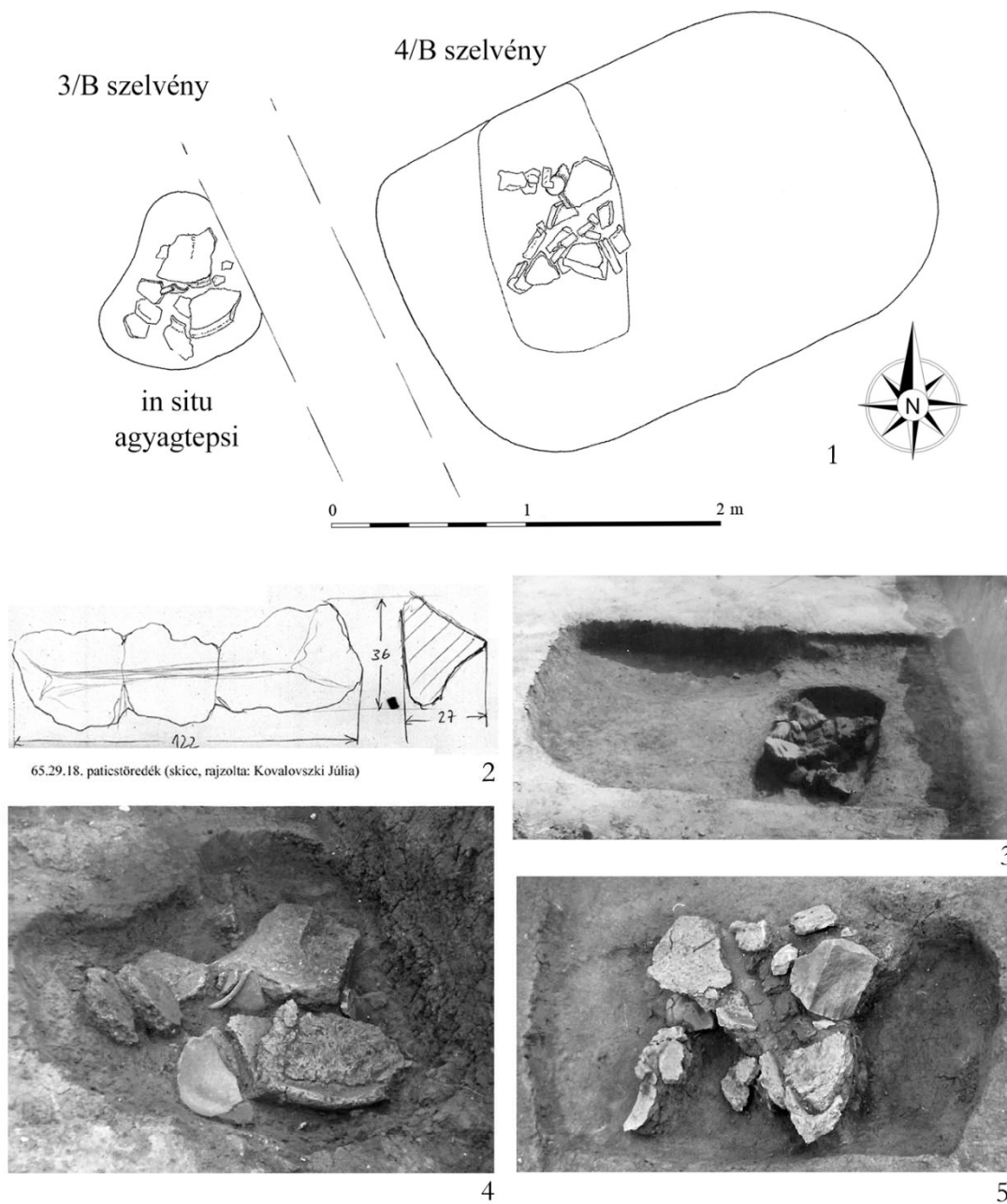

6

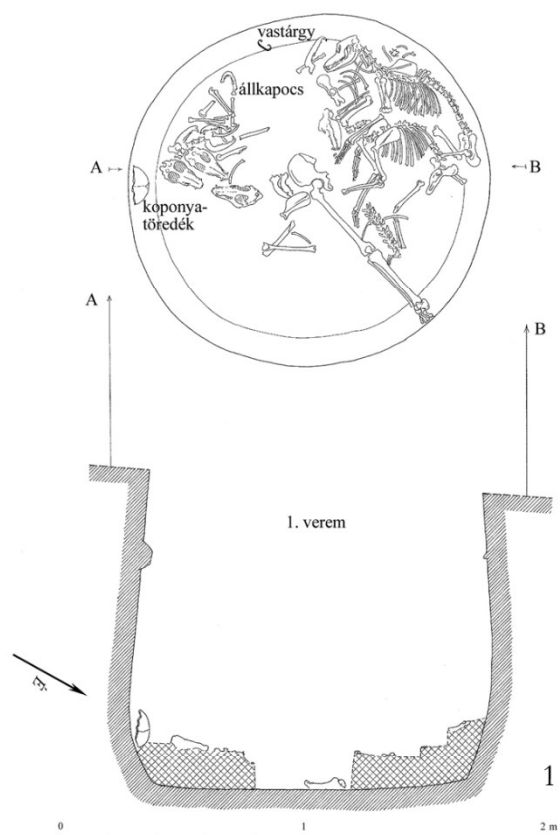
23. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1962/4. ház, 4-6. 1962/5. ház.

24. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-5. 1962/6. ház és a ráásott bronzolvasztó kemence.

25. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-5. 1963/4/B-3/B szelvény, szabadtéri tűzhely in situ gabonaszárító tállal, s benne magleletekkel.

2

26. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1980/1. verem.

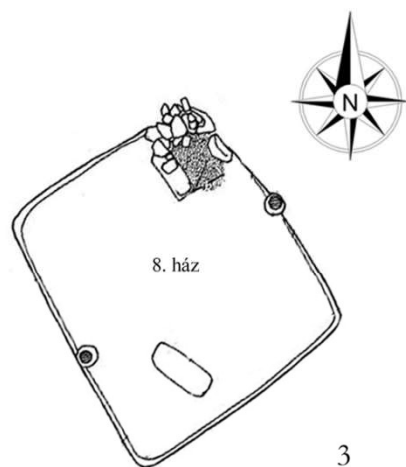
1

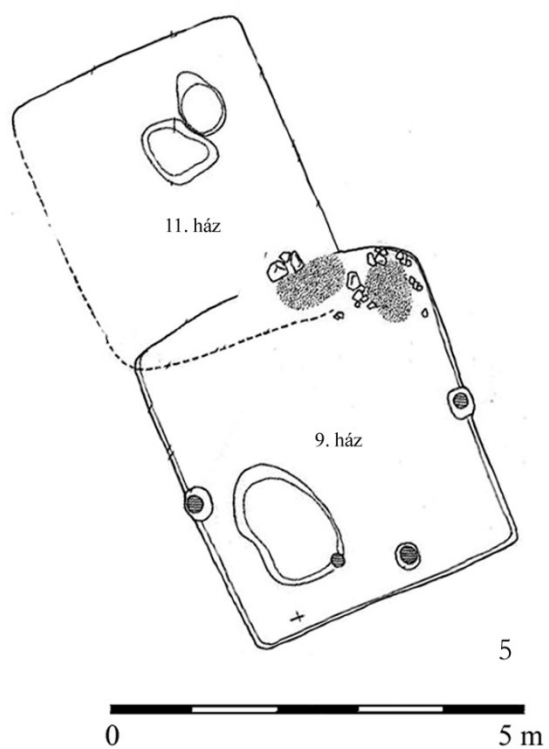
2

4

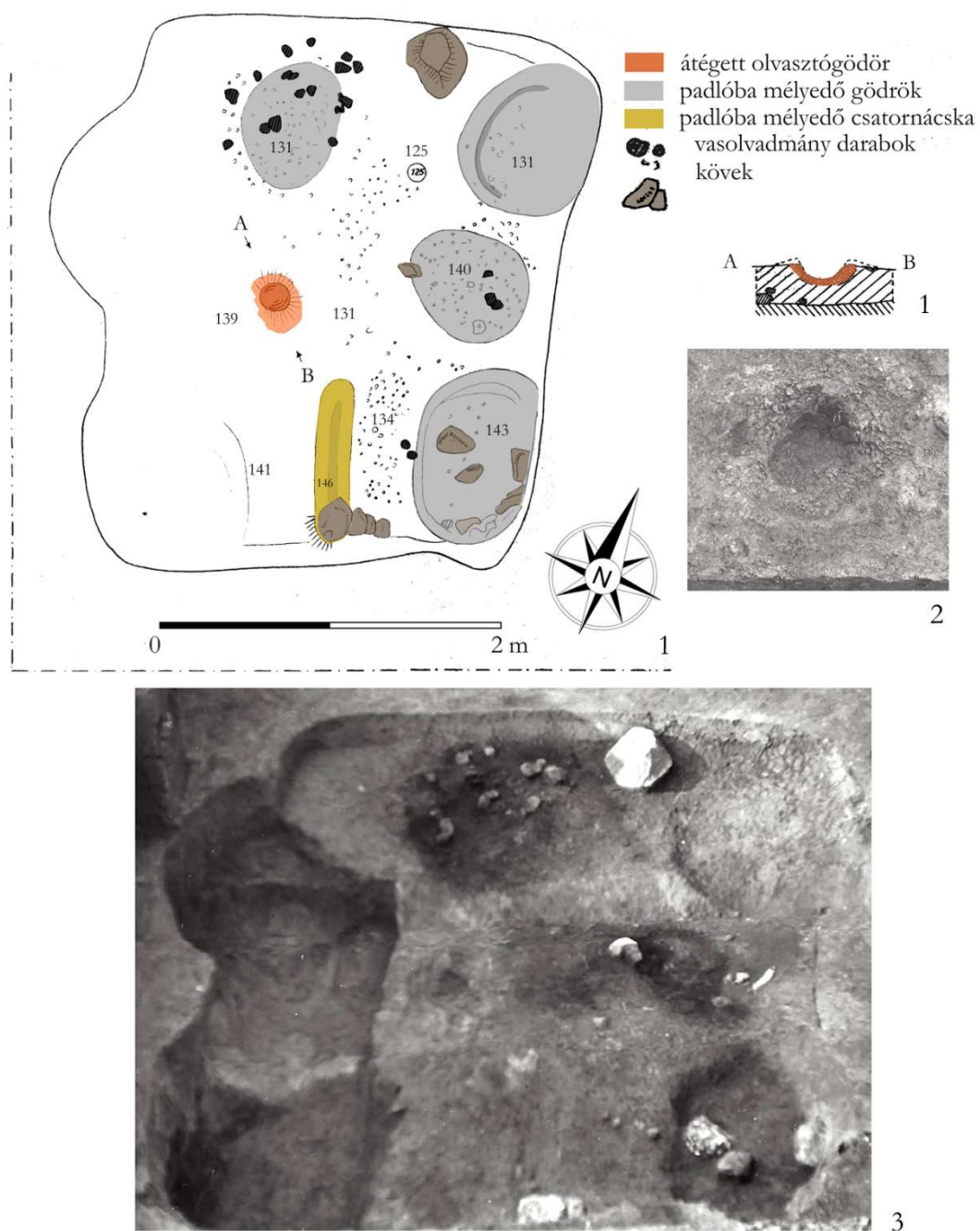

3

5

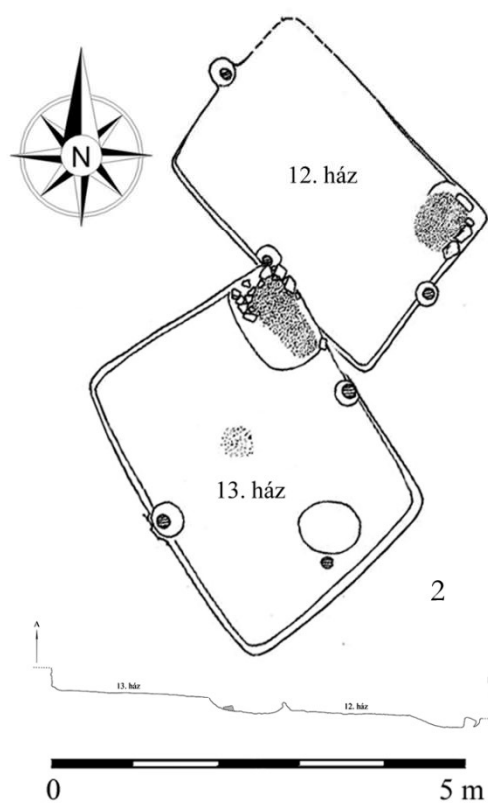
27. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1962/8. ház: 1-2: a ház kőkemencéje. 3. felszínrajz. 4-5. 1962/9. ház és 1962/11. ház, fénykép és felszínrajz.

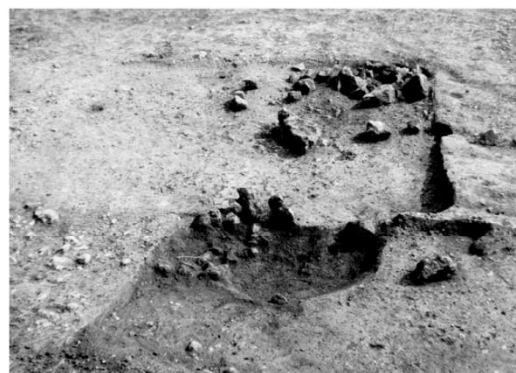
28. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1963./kovácsműhely, 2. átégett olvasztógödör.

1

2

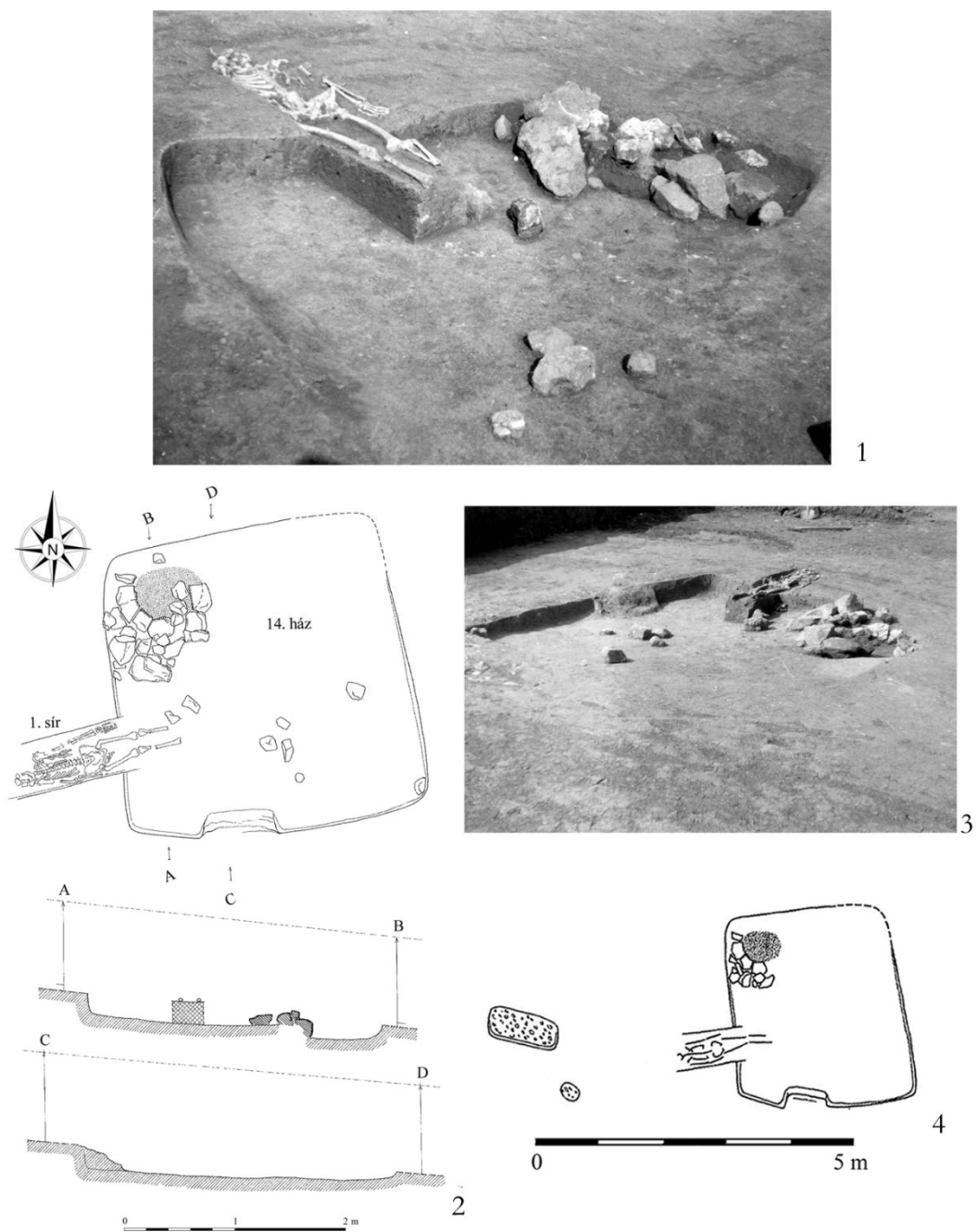

3

4

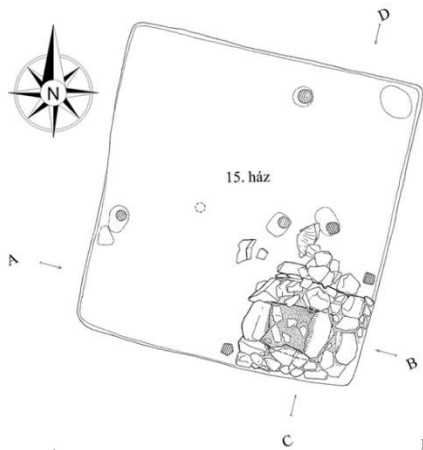
29. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1980/12-13. ház.

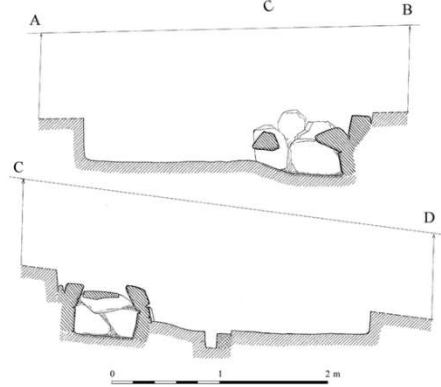
30. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1980/14. ház, 4. kovácstűzhelyek (?) megmaradt alsó része a 14. háztól nyugatra.

1

3

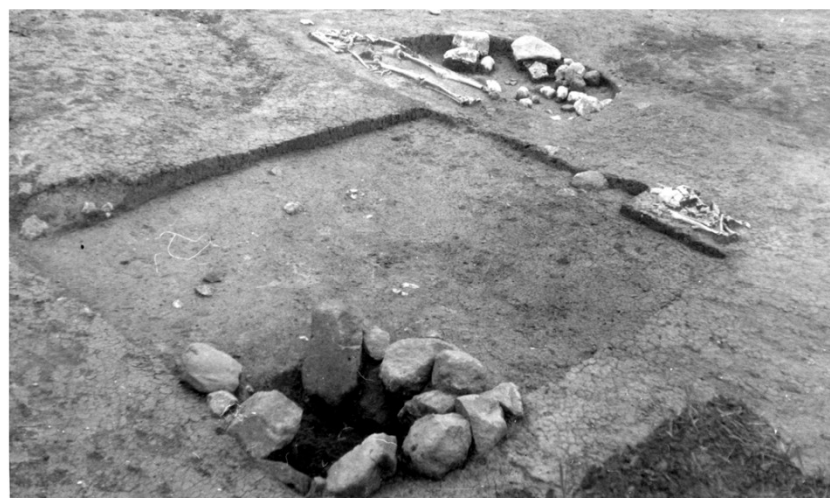

2

4

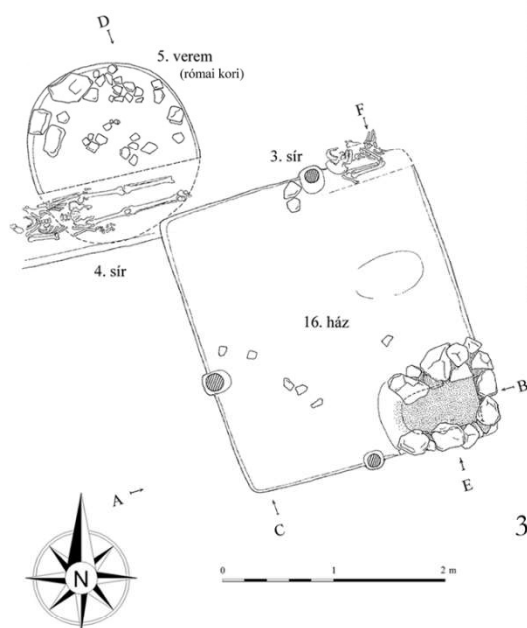
31. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-4. 1980/15. ház.

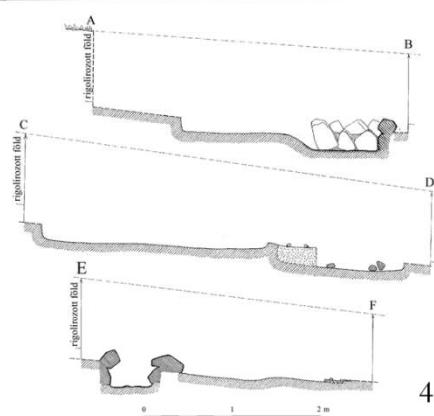
1

2

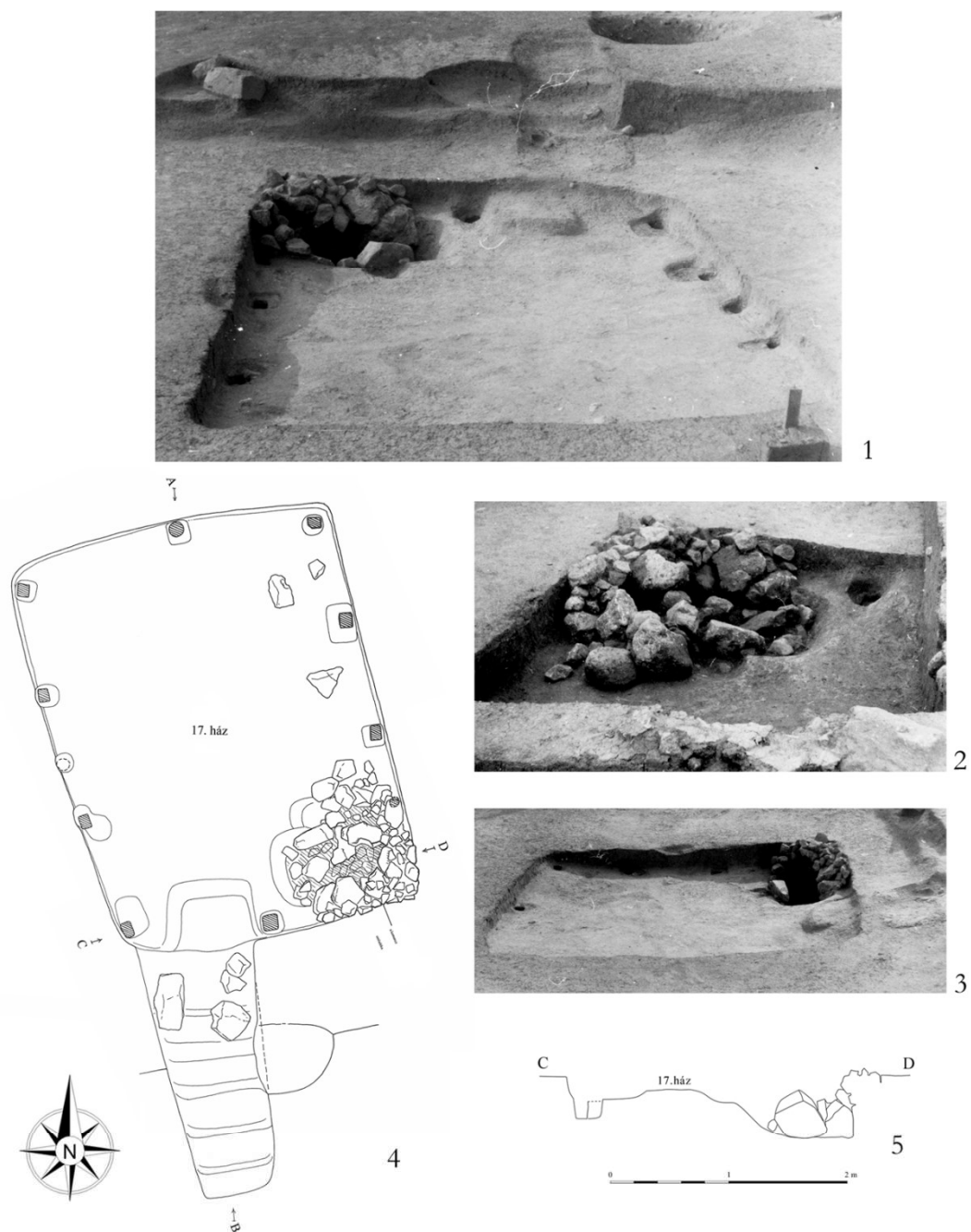

3

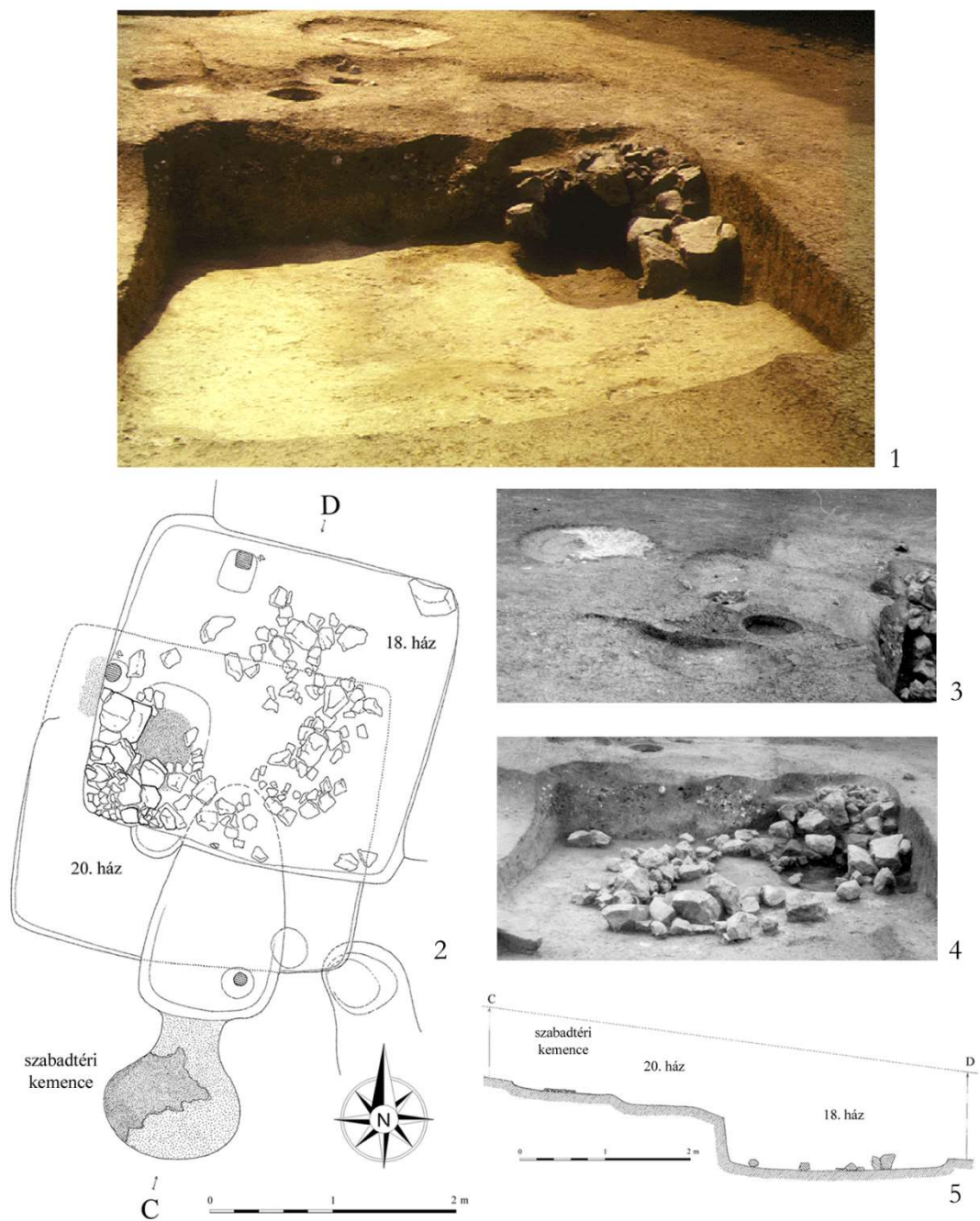

4

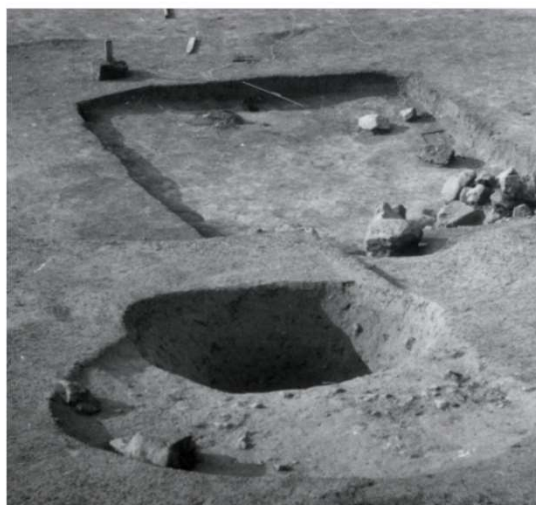
32. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-4. 1980/16. ház

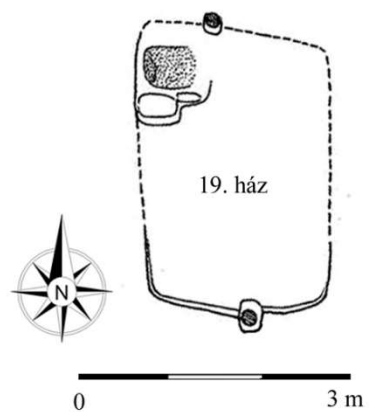
33. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-5. 1980/17. ház.

34. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-5. 1980/18. ház, 1980/20. ház és egy szabadtéri kemence

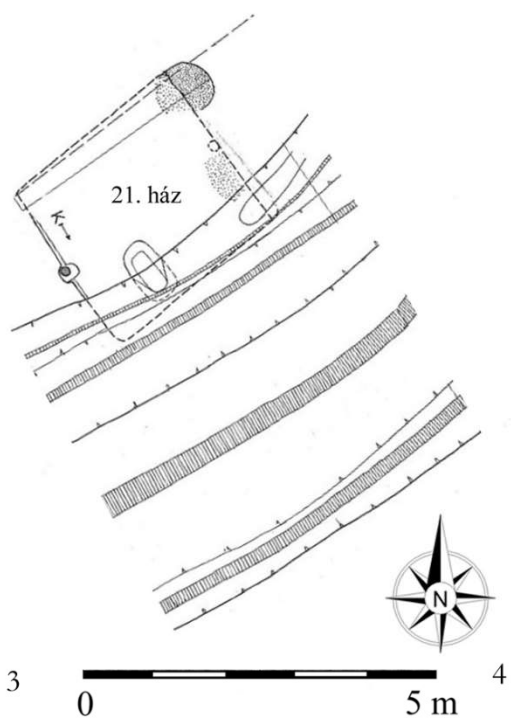
1

2

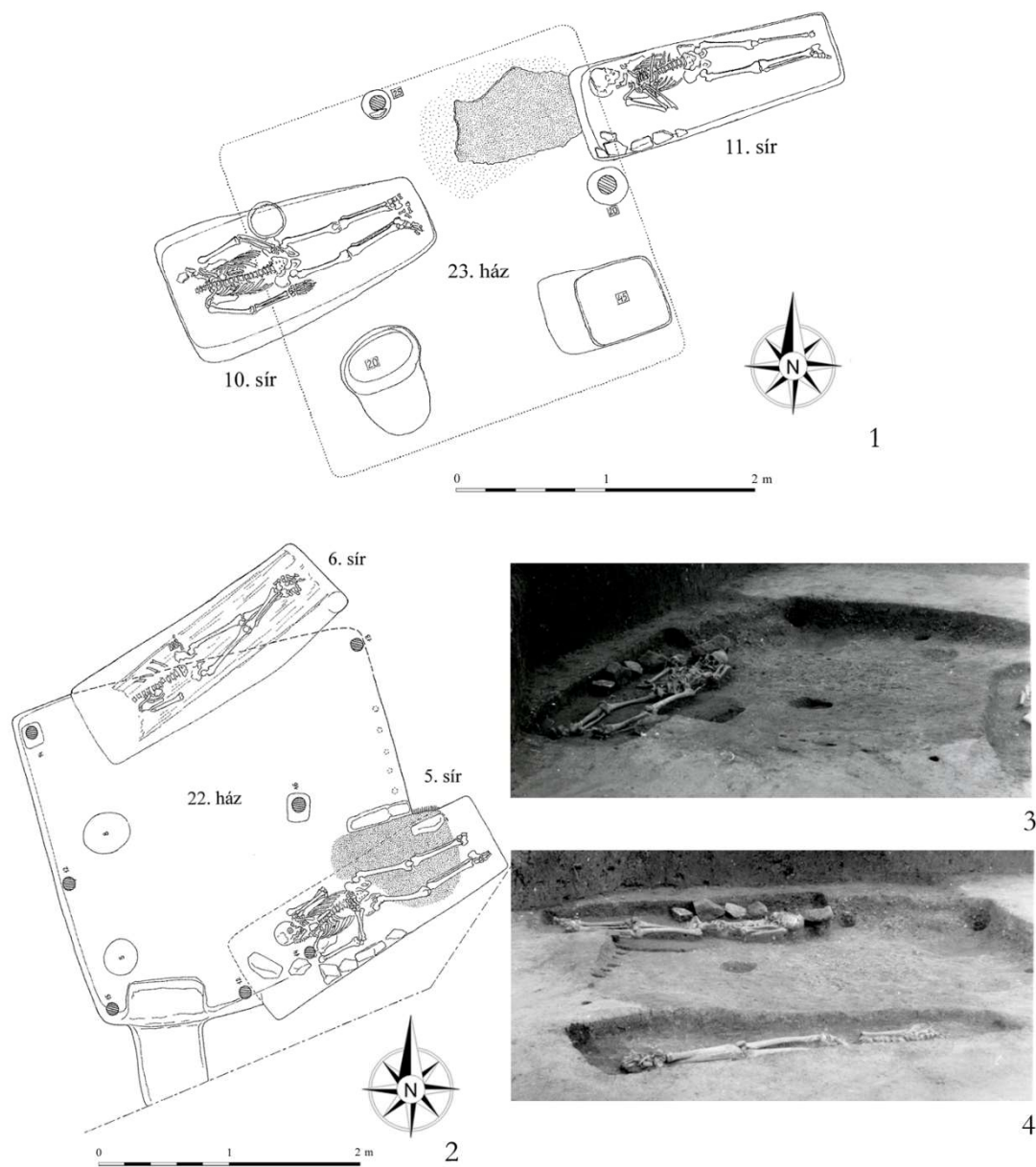

3

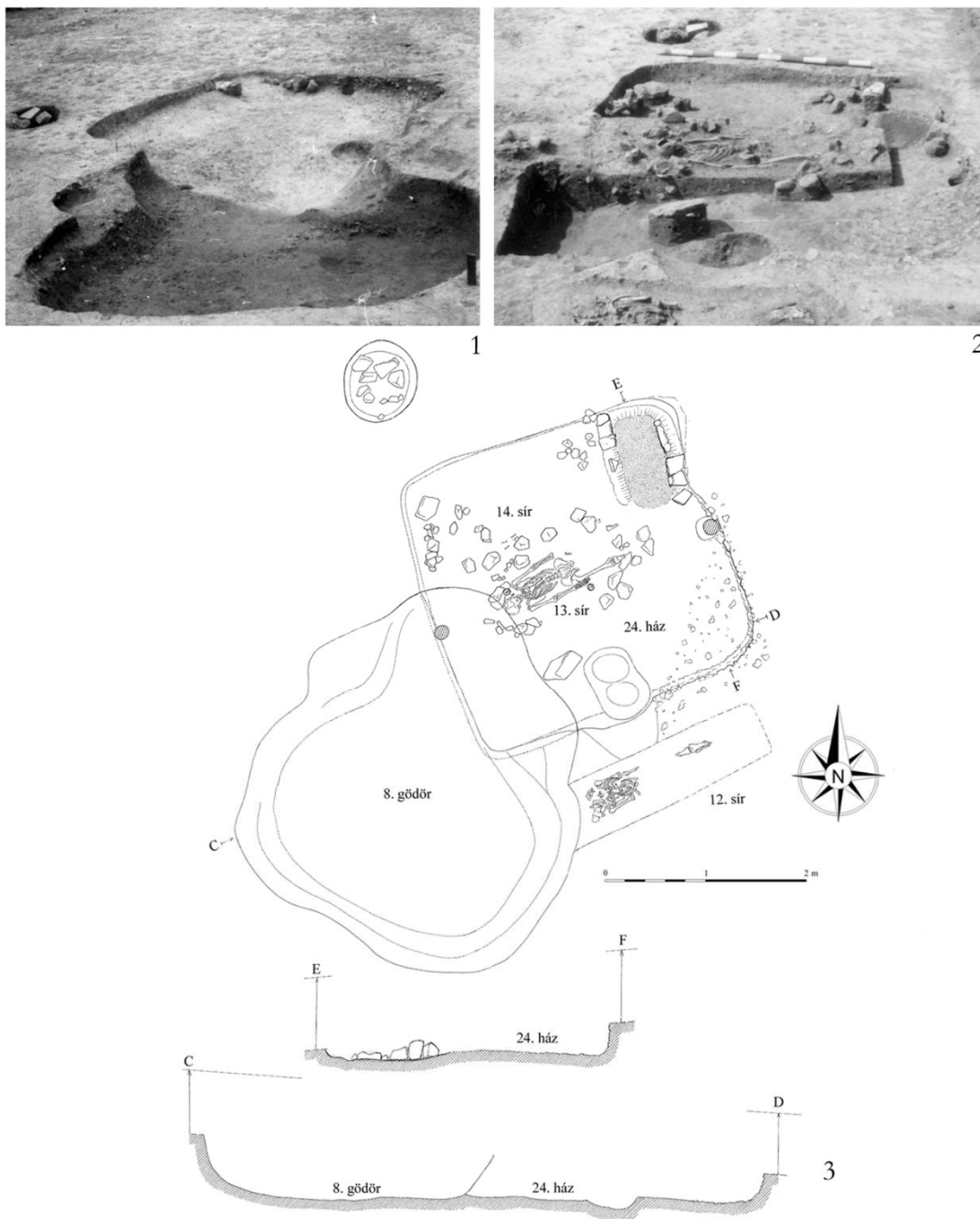

4

35. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1980/19. ház, 3-4. 1980/21. ház.

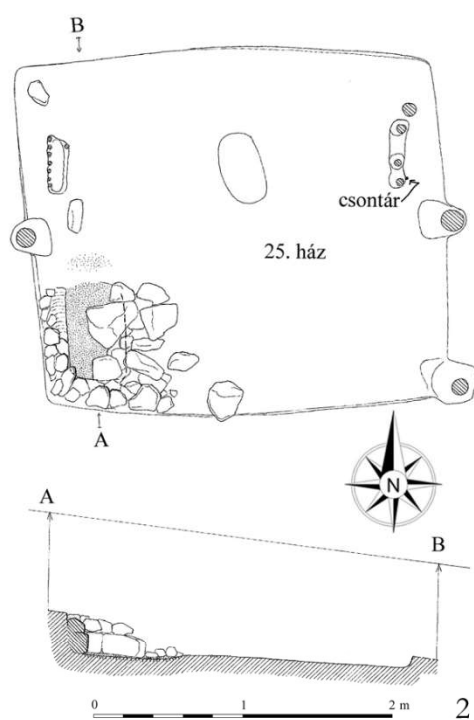
36. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1. 1980/23. ház, 2-4. 1980/22. ház.

37. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1980/24. ház, szuperpozícióban a késő középkori 8. gödörrel.

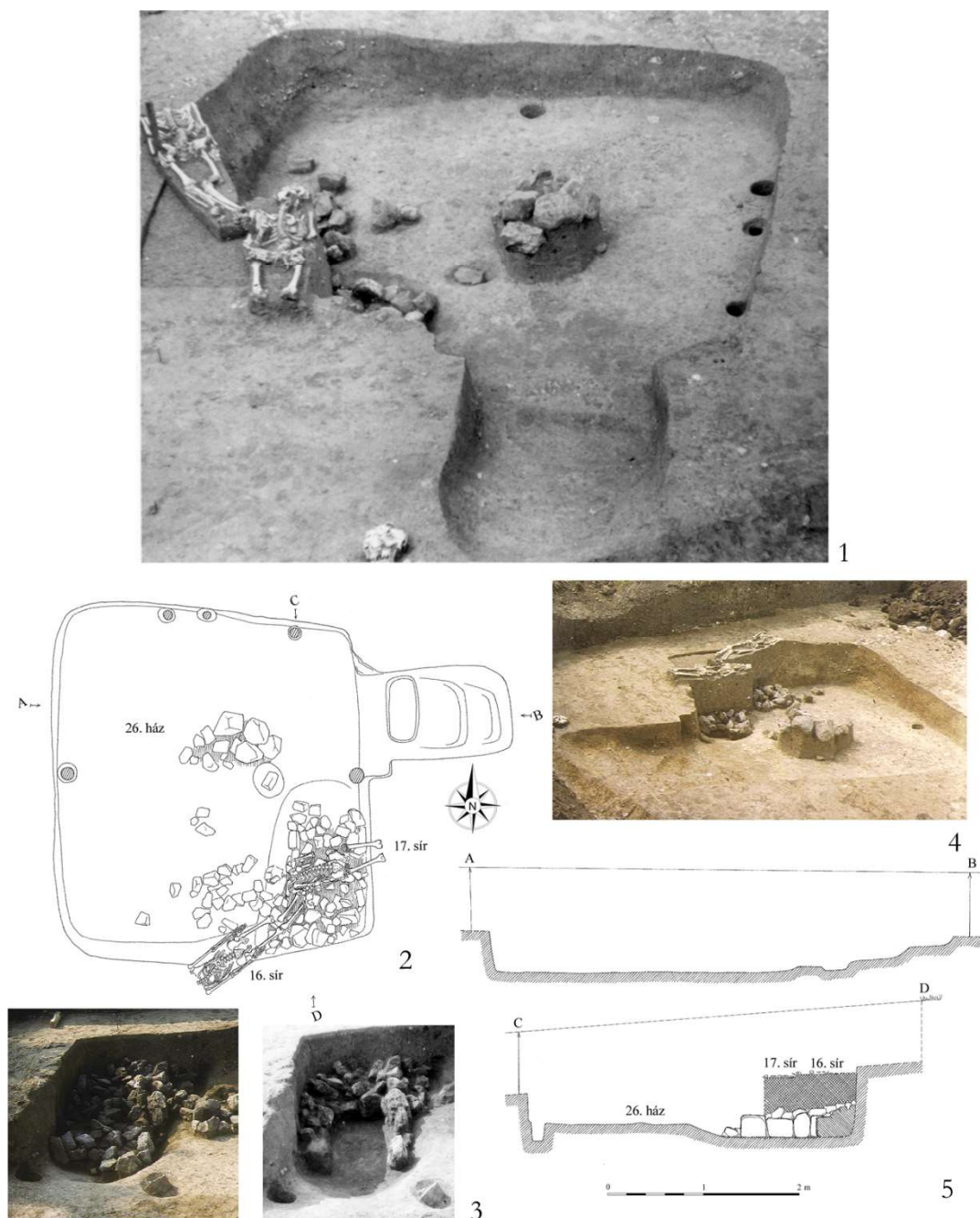

1

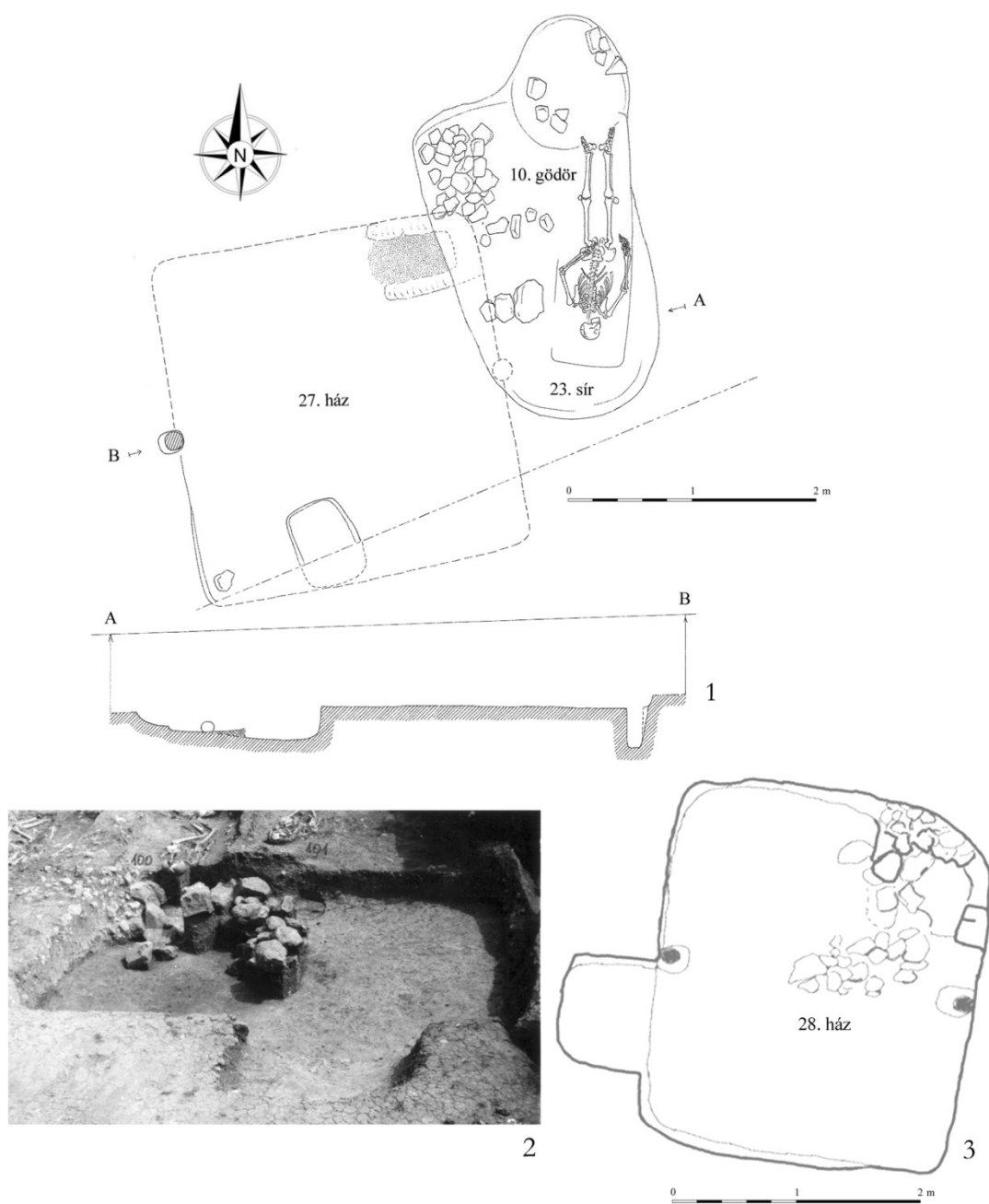

3

38. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1980/25. ház.

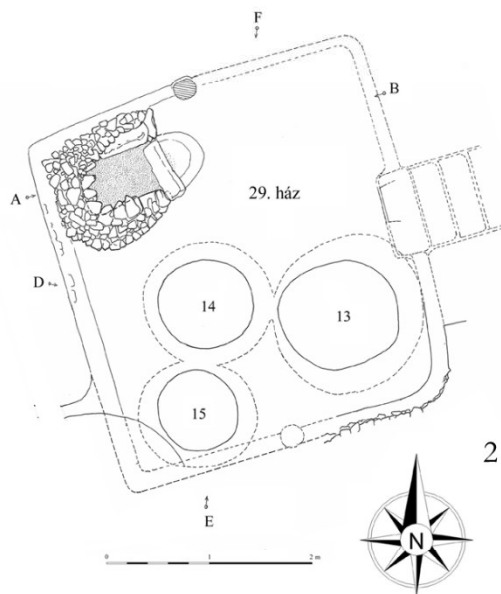
39. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-5. 1981/26. ház.

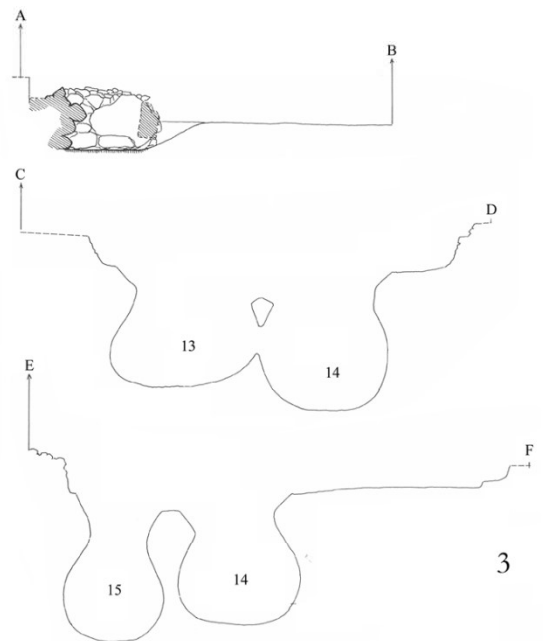
40. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1. 1981/27. ház, 2-3. 1985/28. ház.

1

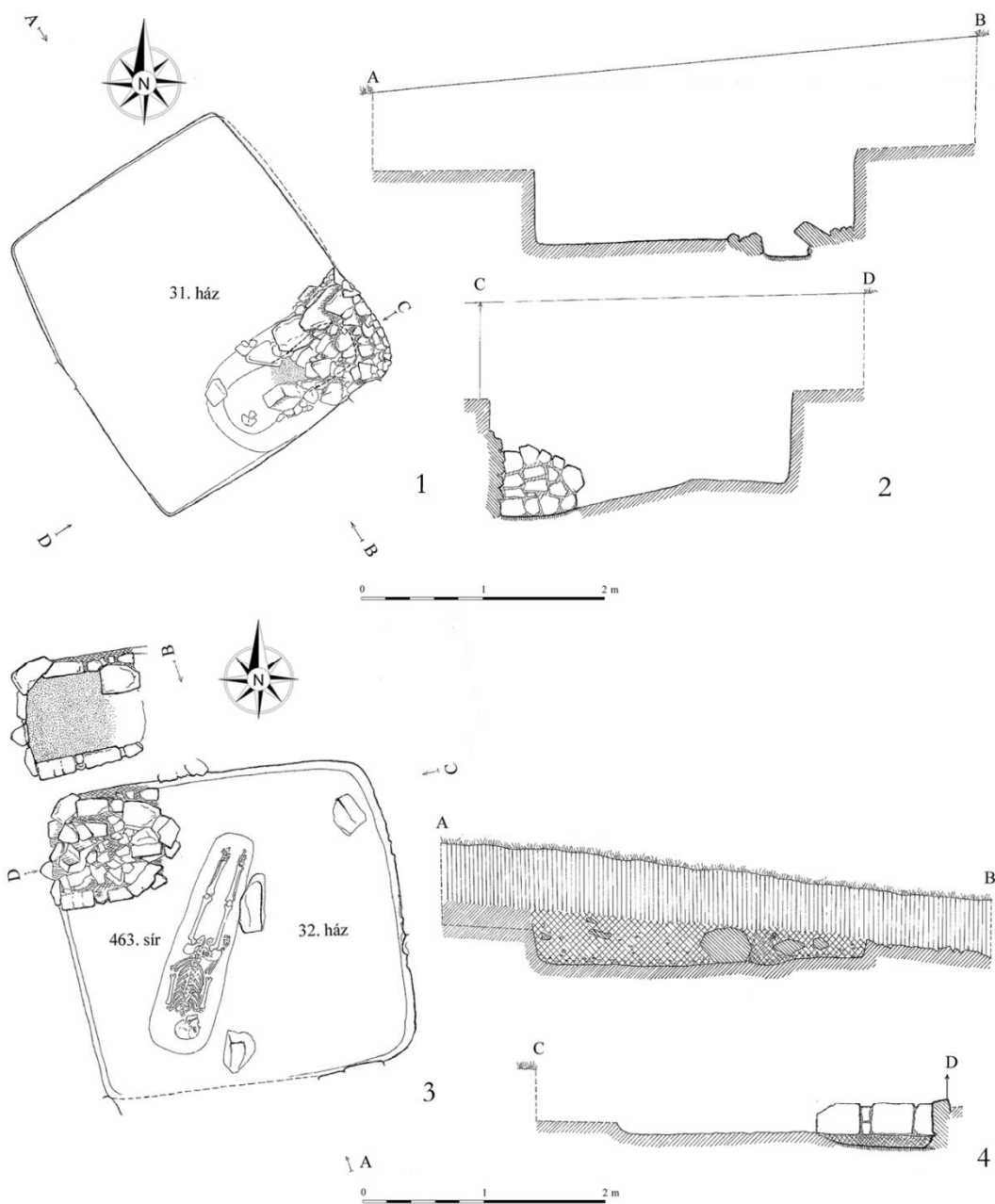

2

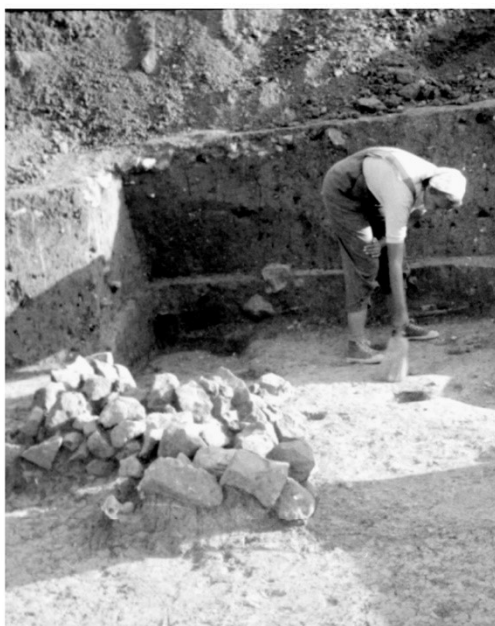

3

41. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1985/29. ház

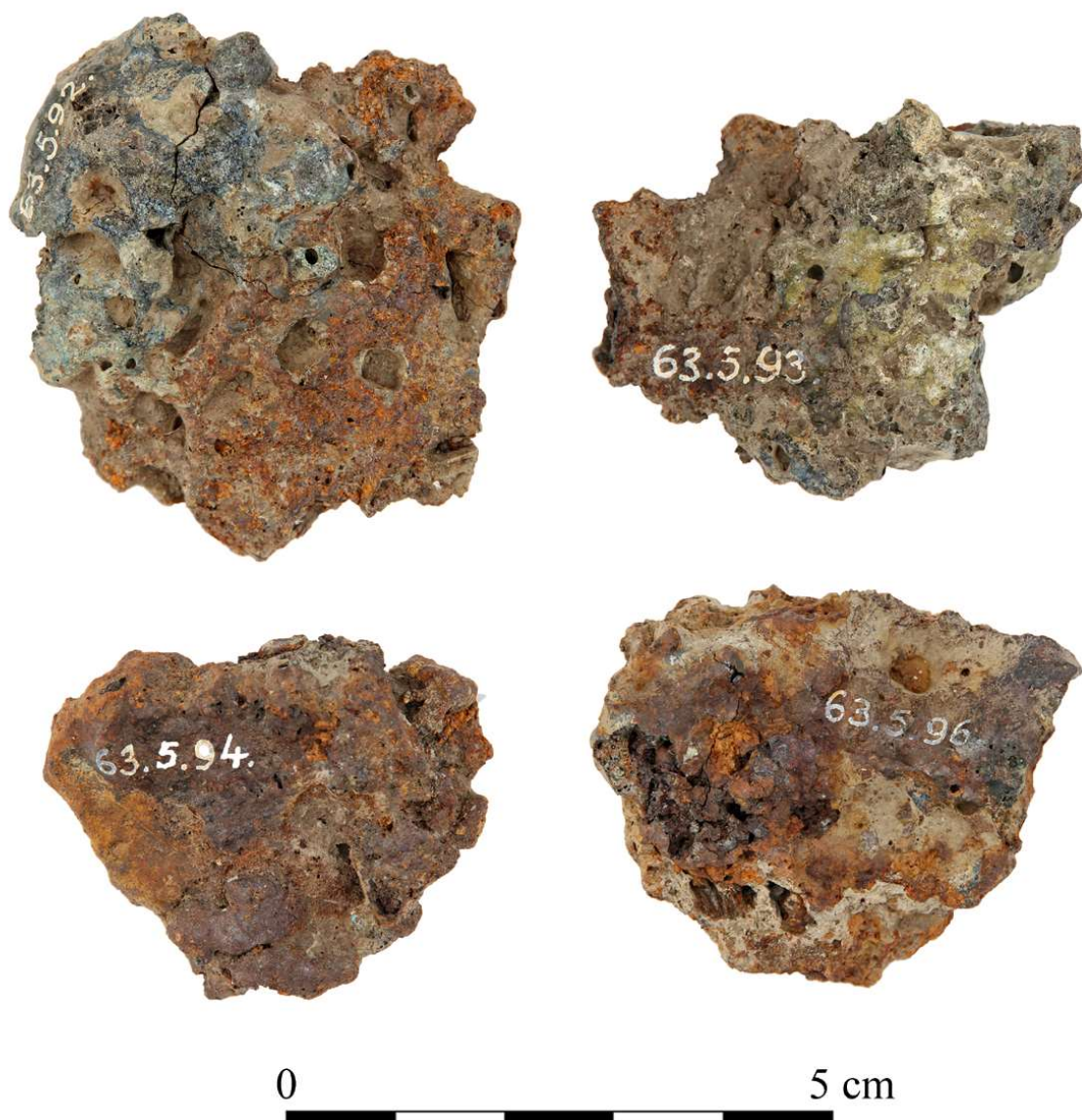
42. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1993/31. ház, 3-4. 1994/32. ház.

43. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. Életképek Méri István 1962-63-as ásatásairól.

44. tábla. Visegrád-Várkert dűlő. Életképek Kovalovszki Júlia 1980-as ásatásairól.

45. tábla: Kovácssalak. Visegrád-Várkert dűlő. 1955/IV/II. szelvény É-i részéből, hamus rétegből, 55 cm mélységből, a 3. ház kibontott részéből. Ltsz.: 63.5.92-94, 96.

46. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1955/IV/2. kutatóárokban a IV/II. és IV/III. szelvények közötti szakaszból a két terasz törésvonala alatti erősen kevert földből: I. (nagy) verem betöltéséből, 180-230 cm mélységből. Ltsz.: 63.3.30.; 2. 1955/IV/I. szelvényben megtalált 1. ház padlója feletti 3-20 cm-es bolygatatlan omladék rétegből. Ltsz.: 63.4.27.

47. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1955/IV/I. szelvényben megtalált 1. ház padlója feletti 3-20 cm-es bolygatatlan omladék rétegből. Ltsz.: 63.4.28.; 2-3. 1960/IV/III. szelvény. A II. verem alsó 80-90 cm vastag szakaszából, kevert, laza, hamus-faszenes köves rétegekből. 2.: Ltsz.: 63.18.16a.; 3. Ltsz.: 63.18.17.

48. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1955/ IV/III. szelvény. A II. verem alsó 80-90 cm vastag szakaszából, kevert, laza, hamus-faszenes köves rétegekből. 1.: Ltsz.: 63.18.12.; 2.: Ltsz.: 63.18.14.; 3.: Ltsz.: 63.18.15a.; 4.: Ltsz.: 63.18.18.

49. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 1955/IV/V. szelvény DNy-i részéből, az I. (nagy) veremből, barnásszürke kevert rétegből, 165-180 cm mélyen. 1.: Ltsz.: 63.19.14d.; 2.: Ltsz.: 63.19.14f.; 3.: Ltsz.: 63.19.14e.; 4. 1962/4/A. szelvény, szórvány. 4.: Ltsz.: 65.2.27.; 5.: 1955/szórvány. Ltsz.: 63.6.4.

50. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2: 1962/8/B szelvény, 5. ház felett rigolírozásból. 1.: Ltsz.: 65.6.43a.; 2.: Ltsz.: 65.6.44a.; 3-4. 1962/8/B. szelvény, 5. ház rétegéből, DK-i részéből. 3.: Ltsz.: 65.6.62.; 4.: Ltsz.: 65.6.81.; 5.: 1962/9/A. szelvény, 4. ház. Ltsz.: 65.7.38.

51. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. 1962/10. szelvény D-i sarka/3. ház, 85-120 cm mélyen.
1.: Ltsz.: 65.8.5.; 2.: Ltsz.: 65.8.15.

52. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1962/10. szelvény északi fele, 45-80 cm mélyen. A 2. ház feletti rigolározásból. Ltsz.: 65.8.36.; 2-4.: 10. szelvény, 70-80 cm, 2. ház rétegéből. 2. Ltsz.: 65.8.38.; 3.: 65.8.39.; 4.: 65.8.41.; 5.: 10. szelvény, É-i sarok 70-104 cm 2. ház rétegéből: Ltsz.: 65.8.43.; 6-8. 10. szelvény, 2. ház K-i tanufala alá eső részéből, rigolározásból. 6.: Ltsz.: 65.8.50.; 7.: Ltsz.: 65.8.51.; 8.: Ltsz.: 65.8.54.

53. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1962/10/2. ház K-i tanufala alá eső részéből, rigolírozásból. Ltsz.: 65.8.66.; 2-6.: 1962/10. szelvényen kívül eső szakaszából, északra, 80 cm mélységű rigolírozásból, 2. ház. 2.: Ltsz.: 65.8.78.; 3.: Ltsz.: 65.8.79.; 4.: Ltsz.: 65.8.80.; 5.: Ltsz.: 65.8.83., 6.: Ltsz.: 65.8.91.

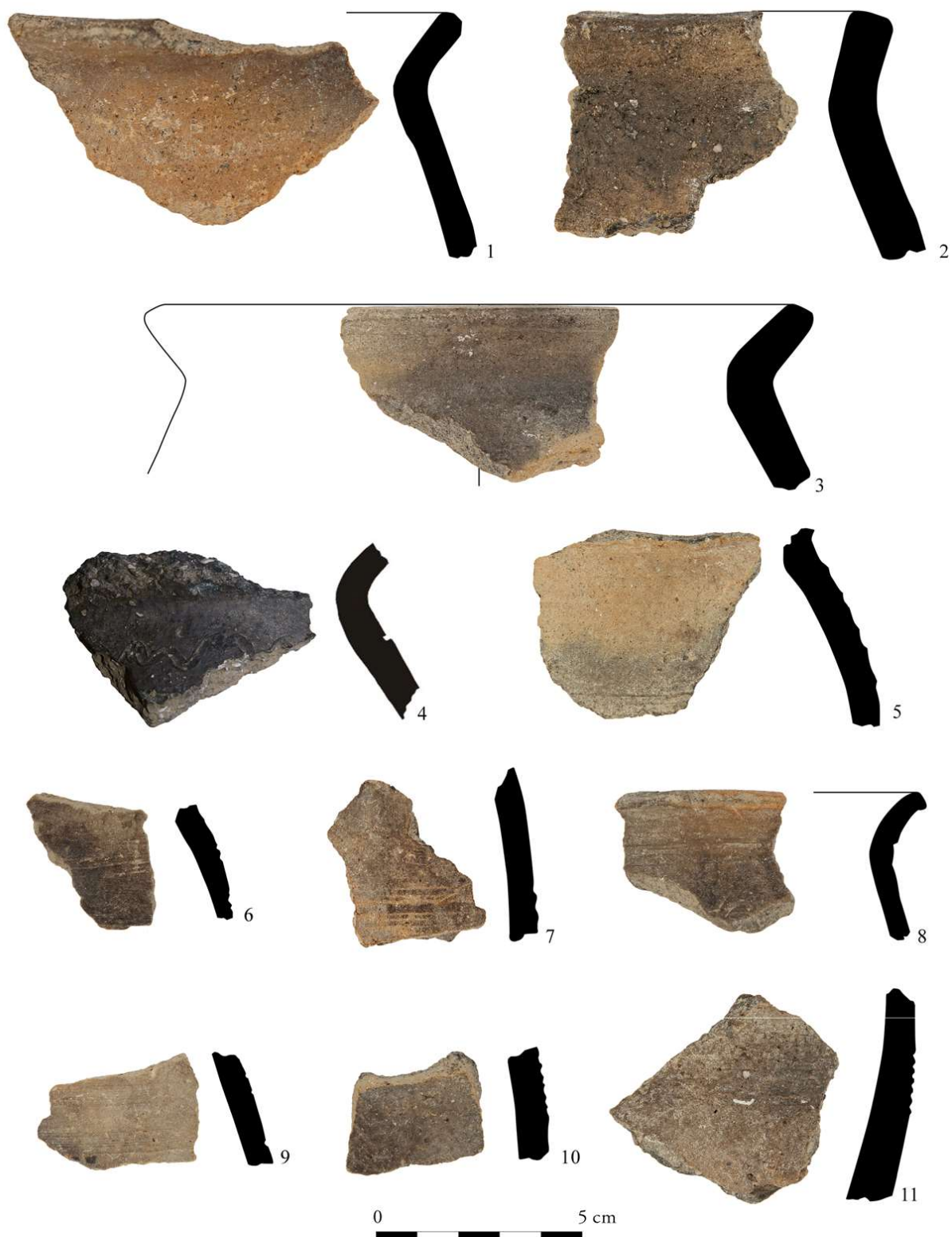
54. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-4: 1962/10. szelvényen kívül eső szakaszából, északra, 80 cm mélységű rigóírozásból, 2. ház. 1.: Ltsz.: 65.8.92.; 2.: Ltsz.: 65.8.93.; 3.: Ltsz.: 65.8.94.; 4.: Ltsz.: 65.8.99.; 5-7: 1962/10. szelvényen kívül eső szakaszából, északra, a 2. ház betöltése: 95 cm mélységtől a padlószintig. 5.: Ltsz.: 65.8.121.; 6.: Ltsz.: 65.8.122.; 7.: Ltsz.: 65.8.128.

55. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1, 6.: 1962/10. szelvényen kívül eső szakaszából, északra, a 2. ház betöltése: 95 cm mélységtől a padlószintig. 1. Ltsz.: 65.8.136.; 6.: Ltsz.: 65.8.126.; 2.: 1962/10. szelvényen kívül eső részéből a kemence Ény-i végéből, 2. ház: Ltsz.: 65.8.140.; 3.: 1962/10. sz./2. ház kemence omladékából. Ltsz. 65.8.141.; 4.: 1962/10/10/A szelvény, 2. ház betöltéséből, a 10. szelvénytől Ény-ra eső részén. Ltsz.: 65.8.143.; 5-8.: 10. szelvény, a fémolvasztó kemencével elvágott 6. ház földjéből. 5.: Ltsz.: 65.8.155.; 7.: Ltsz.: 65.8.157.; 8.: Ltsz.: 65.8.158.

56. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-6.: 1962/11. szelvény, fémolvasztó kemence előterének közép szakaszából fémdarabokkal, kövekkel együtt. (Eredetileg a 6. házhoz is tartozhattak.). 1.: Ltsz.: 65.9.31.; 2.: Ltsz.: 65.9.34.; 3.: Ltsz.: 65.9.35.; 4.: Ltsz.: 65.9.36.; 5.: Ltsz.: 65.9.37.; 6.: Ltsz.: 65.9.38.; 7-9.: 11. szelvény. A fémolvasztó kemence betöltéséből a kemence előterének végéből. DNy-i rész, kövekkel együtt. 7.: Ltsz.: 65.9.40.; 8.: Ltsz.: 65.9.41.; 9.: Ltsz.: 65.9.42.

57. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2.: 1962/11. szelvény, az olvasztókemence fej belsejéből. 1.: Ltsz.: 65.9.43.; 2.: Ltsz.: 65.9.44.; 3-7.: 1962/11. szelvény, fémolvasztó kemence. A kemence fejének betöltési rétegéből/ a 6. házhoz is tartozhatott. 3.: Ltsz.: 65.9.45.; 4.: Ltsz.: 65.9.46.; 5.: Ltsz.: 65.9.47.; 6.: Ltsz.: 65.9.48.; 7.: Ltsz.: 65.9.49.; 8-11.: A fémolvasztó kemence 11/A. szelvény DK-i részéből. 8.: Ltsz.: 65.9.53.; 9.: Ltsz.: 65.9.55.; 10.: Ltsz.: 65.9.56.; 11.: Ltsz.: 65.9.57.

58. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1., 3. : 1962/12. sz./1. ház. 1. Ltsz.: 65.11.15., 3.: Ltsz.: 65.11.100
 2.: 1962/12. szelvény, 50-70 cm mélyről. Ltsz.: 65.11.82.;

59. tábla. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2.: 3/B szelvény északi sarkából.
1.: Ltsz.: 65.28.43., 2. Ltsz.: 65.28.

60. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1963/3/C szelvény, rigolírozás és 90-100 cm. a vasolvasztó gödrének betöltéséből. 1.: Ltsz.: 65.28.63.; 2.: Ltsz.: 65.28.69./a,b.

61. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-6.: 1963/3/C szelvény DNY-i részéből 100-120 cm mélység. A vasolvasztó gödrének betöltéséből. 1.: Ltsz.: 65.28.72.; 2.: Ltsz.: 65.28.74.; 3.: Ltsz.: 65.28.75.; 4.: Ltsz.: 65.28.76.; 5.: Ltsz.: 65.28.77./a-c; 6.: Ltsz.: 65.28.78.

62. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1963/3/C szelvény DNY-i részéből 100-120 cm mélység.
A vasolvasztó gödrének betöltéséből. 1.: Ltsz.: 65.28.79.; 2.: Ltsz.: 65.28.81.; 3.: Ltsz.: 65.28.82.;
4.: Ltsz.: 65.28.92.; 5.: Ltsz.: 65.28.96.

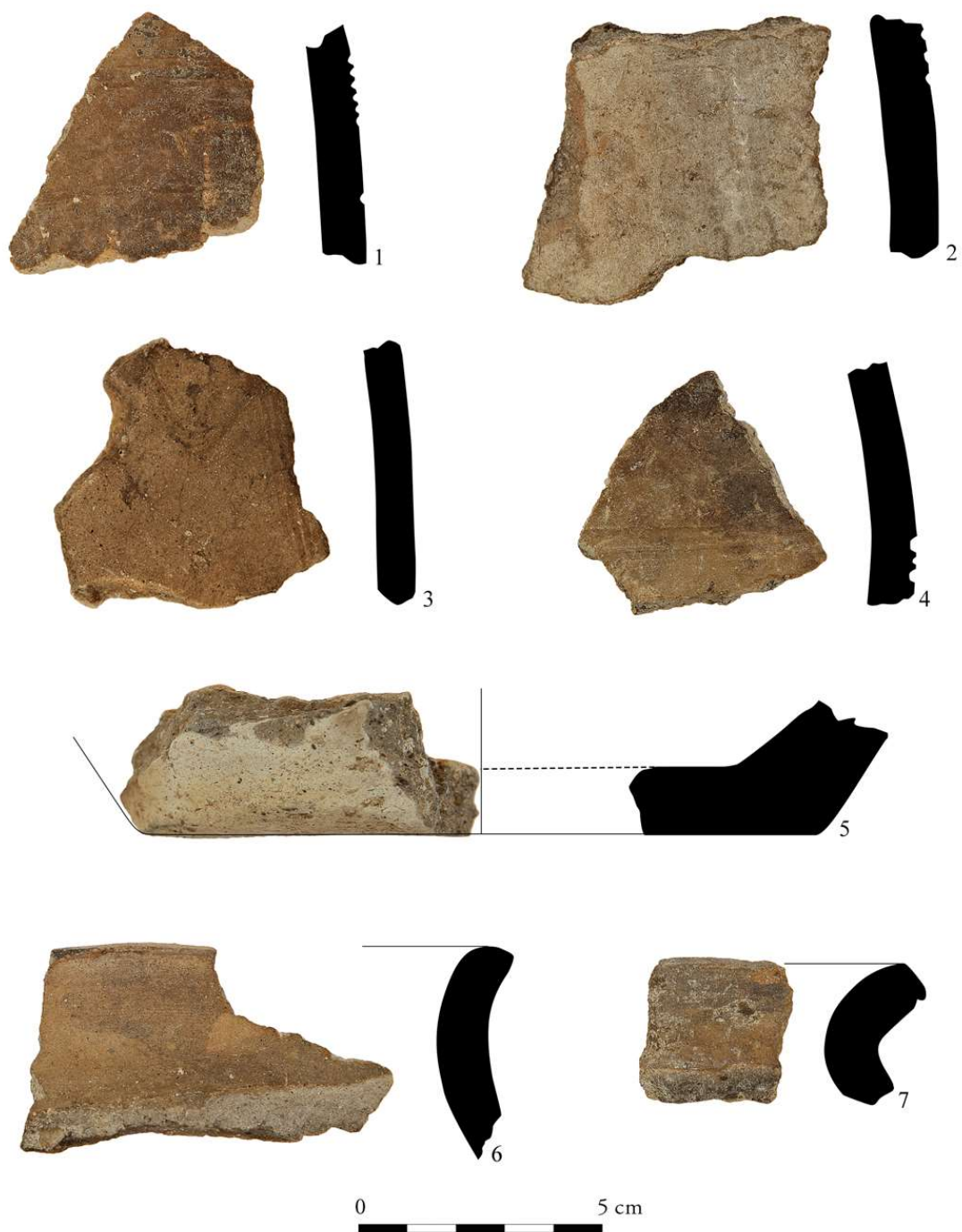
63. tábla: 1-4. Visegrád-Várkert dűlő. 1963/3/C szelvény DNY-i részéből 100-120 cm mélység.
A vasolvasztó gödrének betöltéséből. 1.: Ltsz.: 65.28.105.; 2.: Ltsz.: 65.28.112.;
3.: Ltsz.: 65.28.113.; 4.: Ltsz.: 65.28.114.

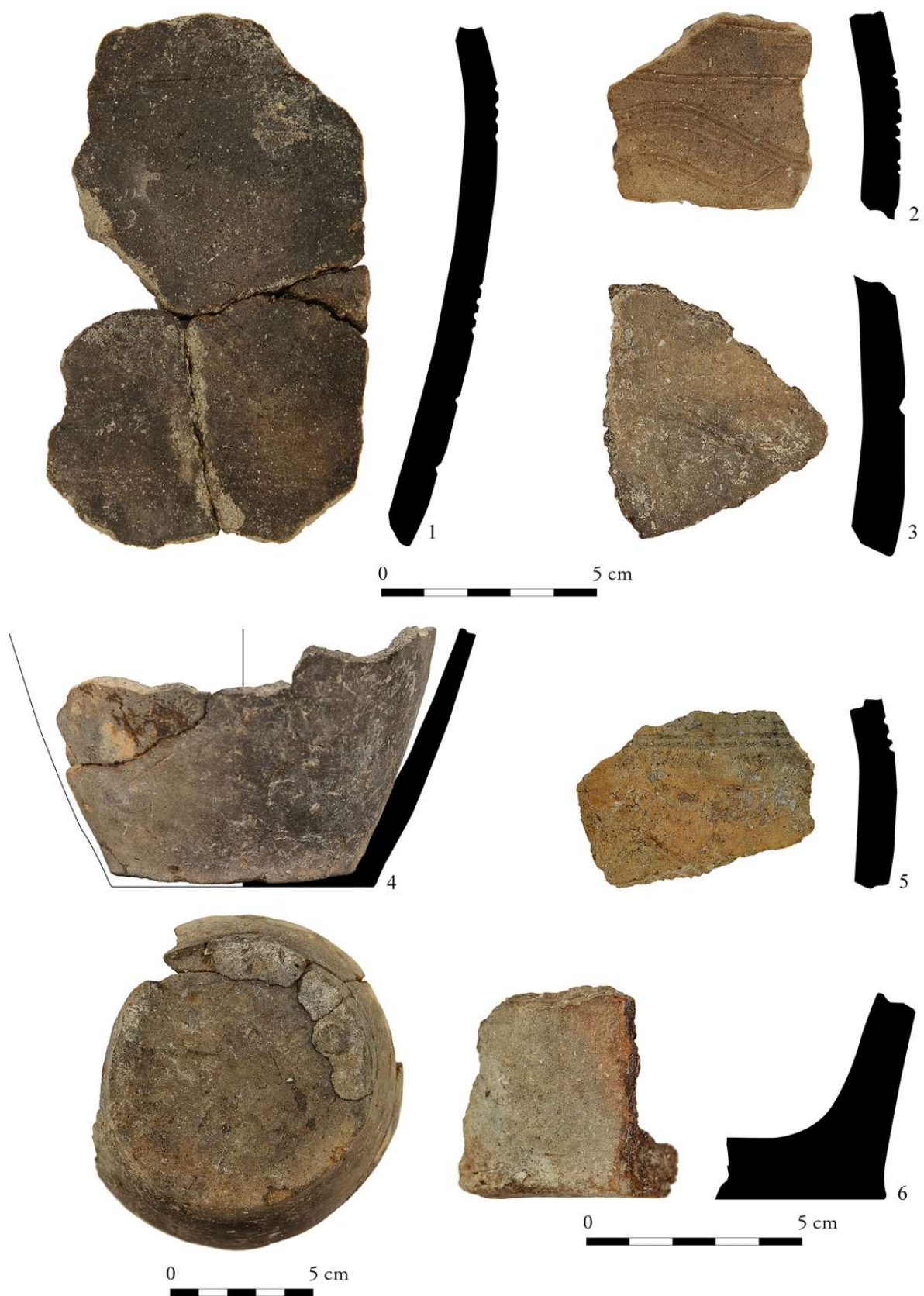
64. tábla: 1-5.: Visegrád-Várkert dűlő. 1963/4/B szelvény nyugati részéből, 80-95 cm, a gabonapörkölő gödrének betöltéséből, a tepsivel és a botanikai anyaggal együtt.
 1.: Ltsz.: 65.29.8.; 2.: Ltsz.: 65.29.9.; 3.: Ltsz.: 65.29.11.; 4.: Ltsz.: 65.29.13.; 5.: Ltsz.: 65.29.14.

65. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1963/4/B szelvény DK-i része, a 7. számú ház betöltéséből. Ltsz.: 65.29.34.; 2.: 1963/8/B és 9/B szelvény, 11. ház padlóján. Ltsz.: 65.35.56.; 3-4. 1980/12. ház környezetéből, a rigolírozott földből. 3.: Ltsz.: 83.3.8.; 4.: Ltsz.: 83.3.9.

66. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-5.: 1980/12. ház környezetéből, a rigolírozott földből. 1.: Ltsz.: 83.3.10.; 2.: Ltsz.: 83.3.11.; 3.: Ltsz.: 83.3.12.; 4.: Ltsz.: 83.3.13.; 5.: Ltsz.: 83.3.14.; 6-7.: 1980/12. ház padlója fölötti 5-15 cm-es betöltéséből. 6.: Ltsz.: 83.4.1.; 7.: Ltsz.: 83.4.2.

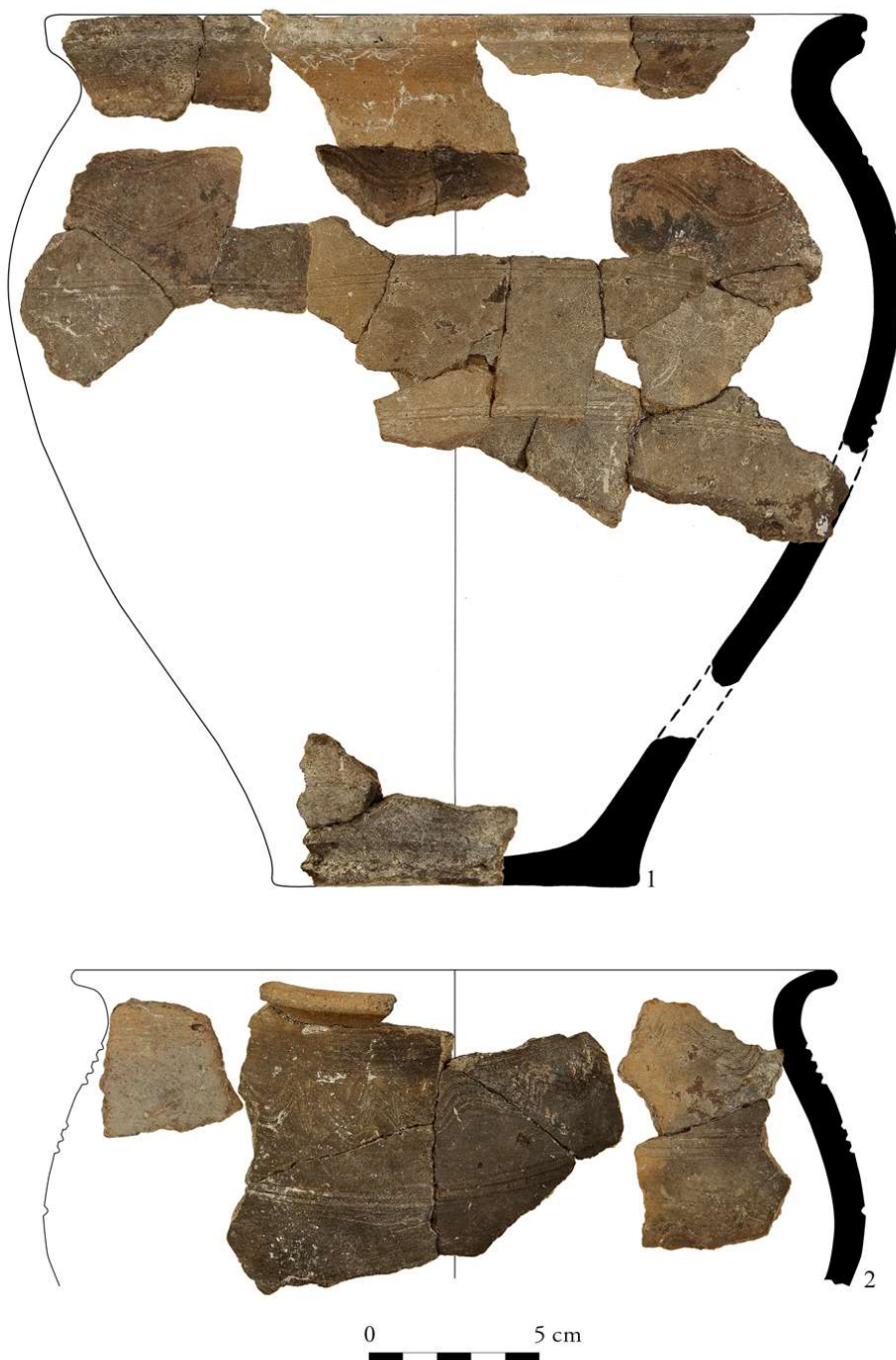
67. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-4. 1980/12. ház padlója fölötti 5-15 cm-es betöltéséből
 1.: Ltsz.: 83.4.5.; 2.: Ltsz.: 83.4.6.; 3.: Ltsz.: 83.4.7.; 4.: Ltsz.: 83.4.10.;
 5-6. 1980/12. ház kemencéjének omladékából. 5.: Ltsz.: 83.4.14.; 6.: Ltsz.: 83.4.15.

68. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1980/14. ház betöltéséből a padló fölötti 10-15 cm-es rétegből. Ltsz.: 83.7.1.; 2.: 1980/14. ház kemencéjének omladékából. Ltsz.: 83.7.13.; 3.: 1980/15. ház betöltéséből (a padlóról és a fölötte lévő 20-40 cm vastag rétegből). Ltsz.: 83.8.8.; 4.: 14. ház padlójáról a keleti sarok közelében. Ltsz.: 83.7.12. 5.: 1980/15. ház kőkemencéjének omladékából. Ltsz.: 83.8.26.

69. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1980/15. ház betöltéséből. Ltsz.: 83.8.27.;
2-3. 1980/18. ház betöltéséből. 2.: Ltsz.: 83.14.5.; 3.: Ltsz.: 83.14.6.

70. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2. A 18. és 20. ház közelében lévő szabályos kemence fenekébe tapasztva. 1.: Ltsz.: 83.15.1./a-k.; 2.: Ltsz.: 83.15.2.

71. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1.: 1980/19. ház betöltéséből, a padlóról. Ltsz.: 83.16.4.;
 2.: 1980/21. ház padlójáról és a padlóba mélyedő munkagödörből. Ltsz.: 84.9.;
 3-4.: 1980/ 8. gödör betöltése. 3.: Ltsz.: 84.10.1.; 4.: Ltsz.: 84.10.2.

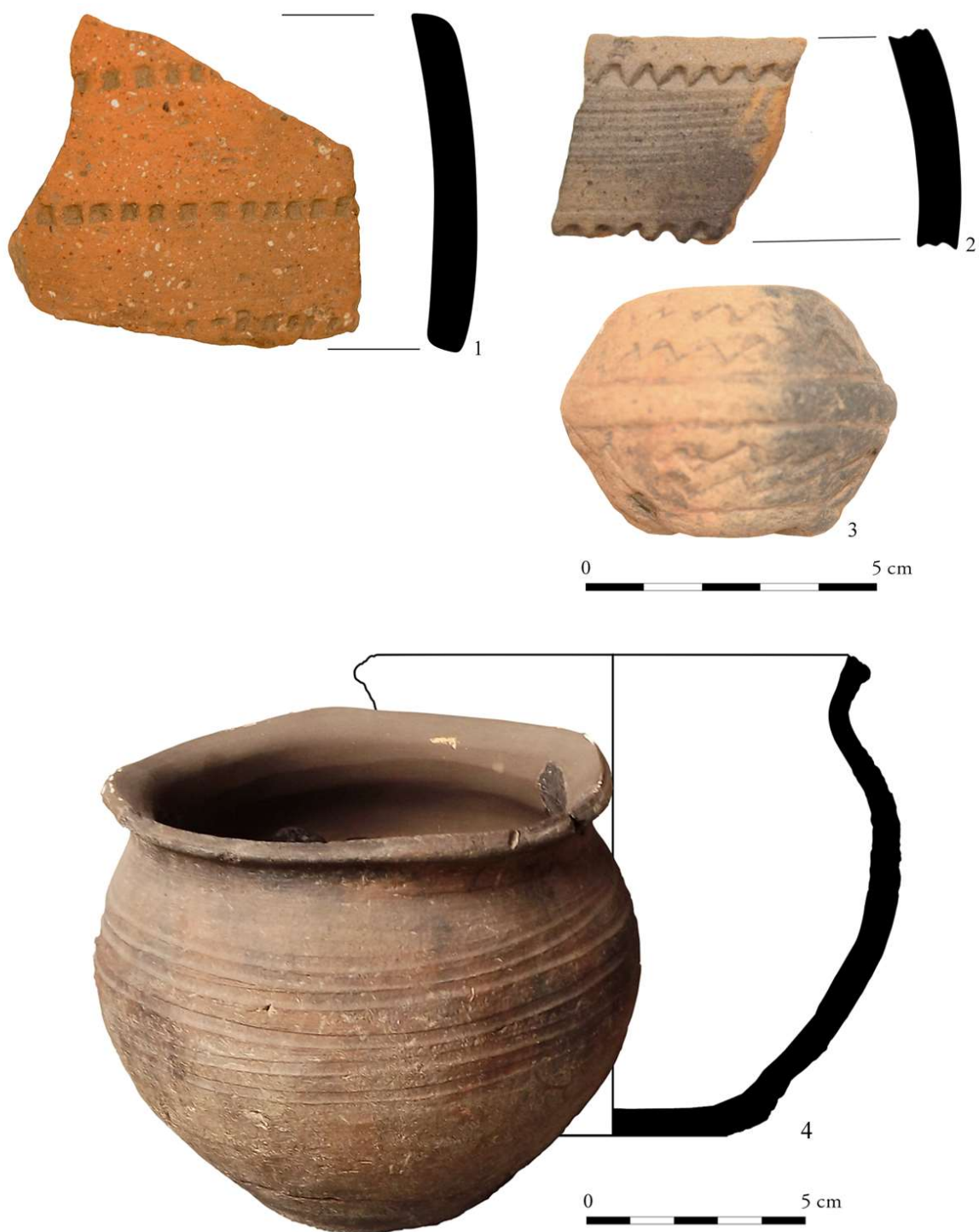
72. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-4. 1981/25. ház környezetéből rigolízott földből.
 1.: Ltsz.: 84.24.3.; 2.: Ltsz.: 84.24.6.; 3.: Ltsz.: 84.24.7.; 4.: Ltsz.: 84.24.12.;
 5.: 1981/25. ház betöltéséből, a padlóról. Ltsz.: 84.25.1.

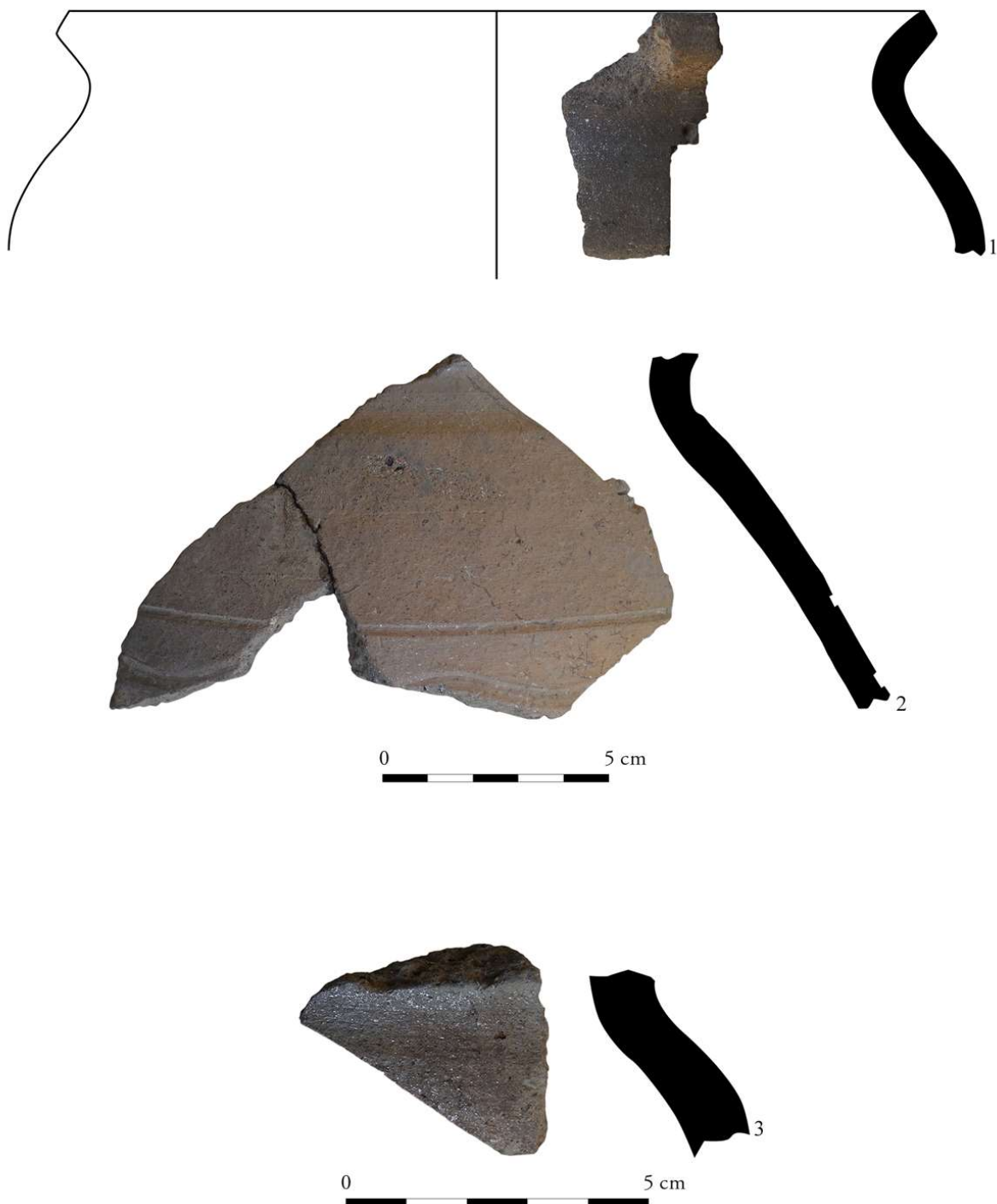
73. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-7: 1980/25. ház betöltéséből, a padlóról. 1.: Ltsz.: 84.25.2.; 2.: Ltsz.: 84.25.3.; 3.: Ltsz.: 84.25.4.; 4.: Ltsz.: 84.25.7.; 5.: Ltsz.: 84.25.8./a; 6.: Ltsz.: 84.25.9.; 7.: Ltsz.: 84.25.10.

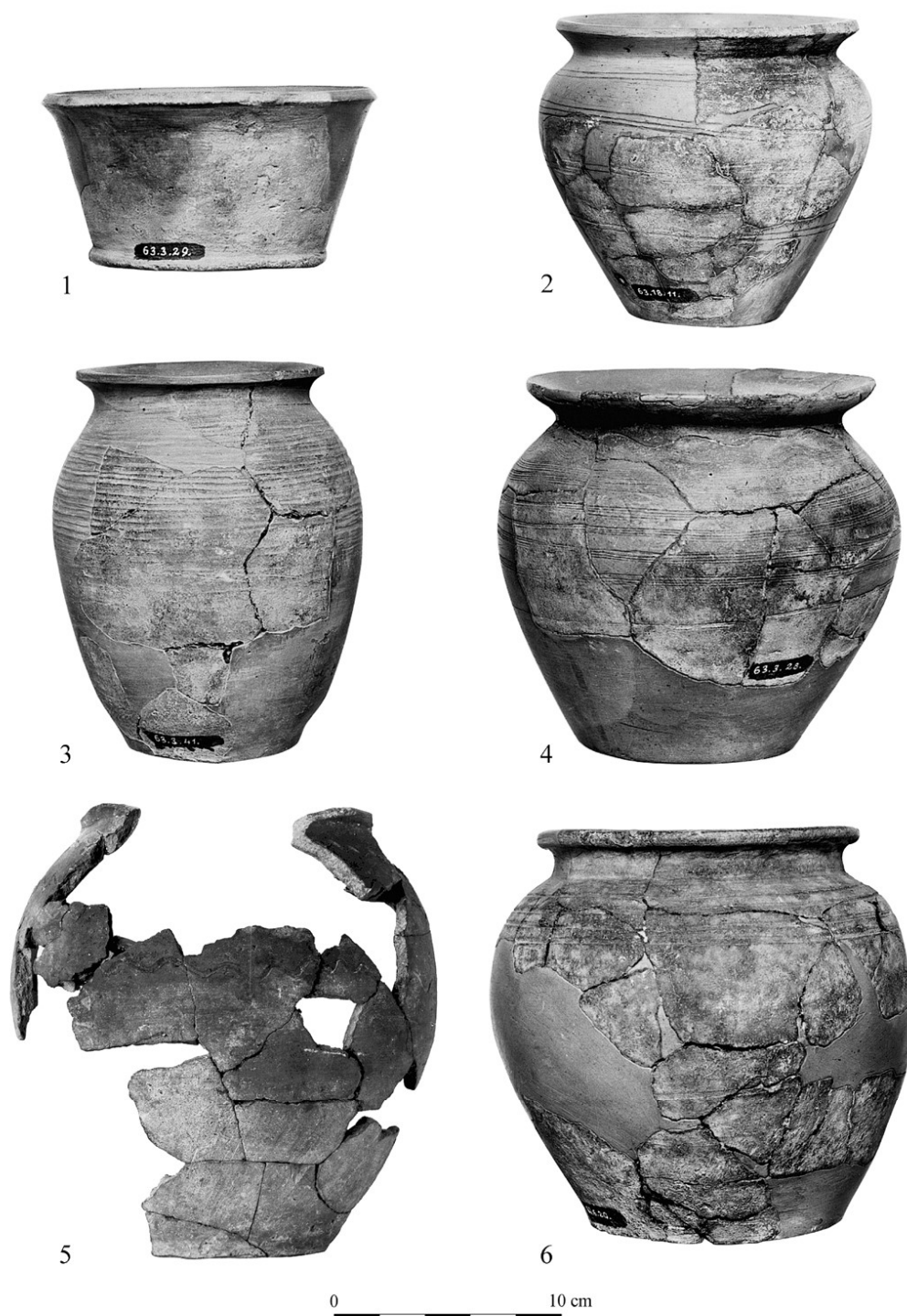
74. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-3. 25. ház betöltéséből, a padlóról. 1.: Ltsz.: 84.25.16./a,b; 2.: Ltsz.: 84.25.17.; 3.: Ltsz.: 84.25.18.; 4.: 1980/12. verem. Ltsz.: 92.2.1.

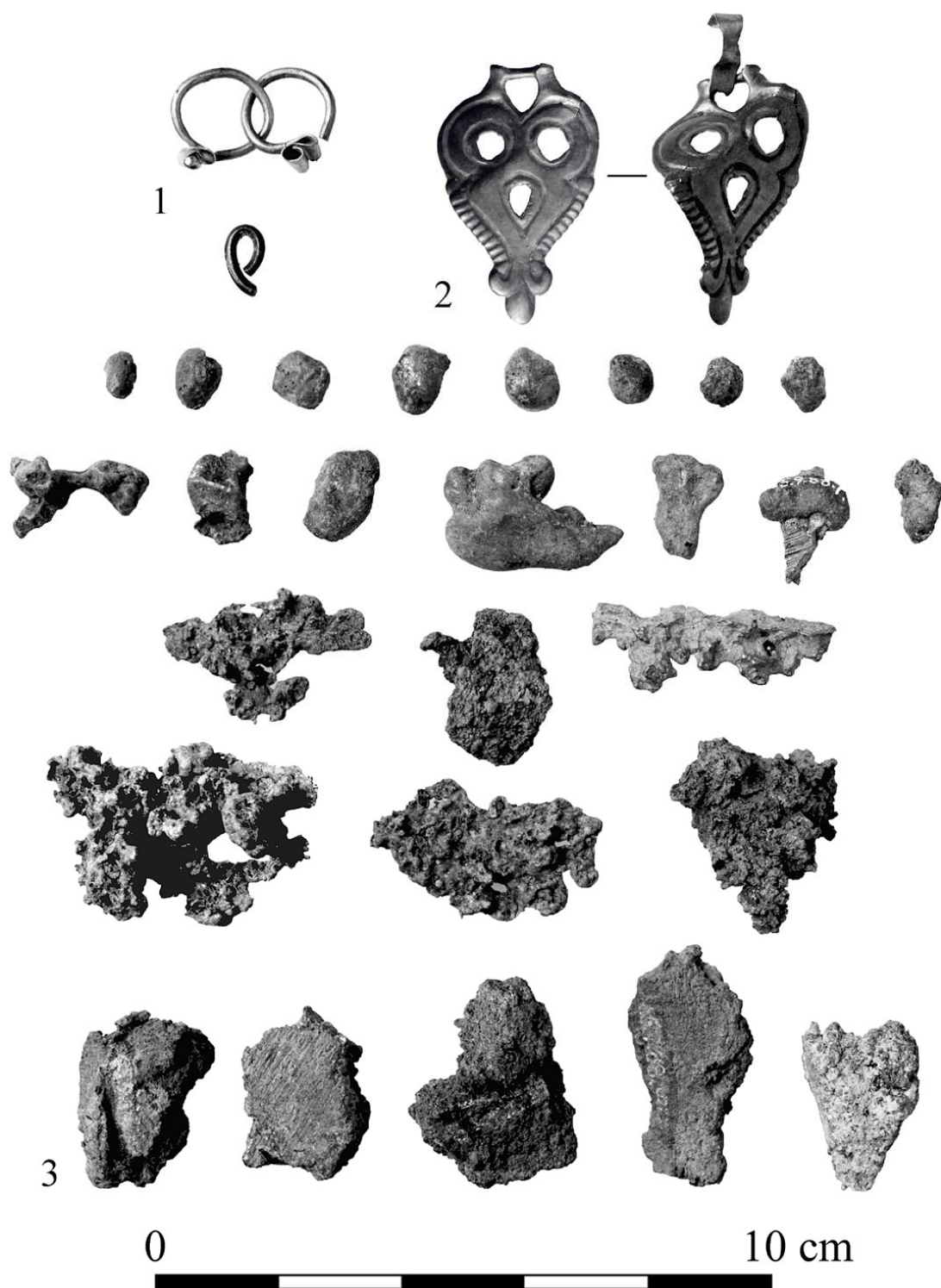
75. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1-2.: 1985/28. ház betöltéséből, a ház padlójáról. 1.: Ltsz.: 92.4.90. 2.: Ltsz.: 92.4.91./b; 3.: 1985/C szelvény DK-i részéből. Ltsz.: 92.12.1., 4. Visegrád-Sibrik domb, 1974/20. szelvény, “a” rész, 70 cm mélyről. Ltsz.: 78.48.37.

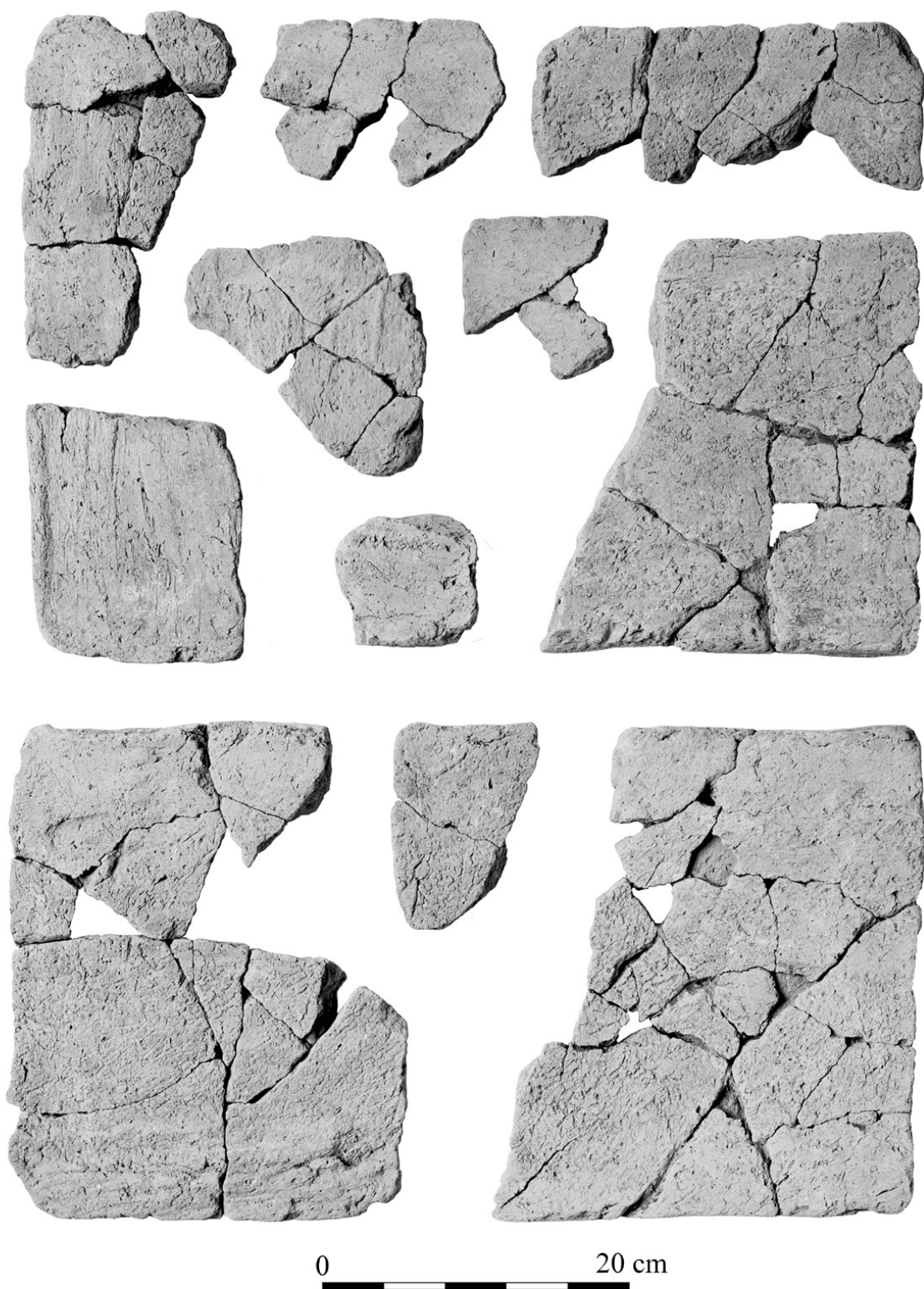
76. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. **1:** 1955/ IV/II. szelvény, Dny-i meghosszabbításából, a 2. ház dny-i feléből, 40-70 cm mélységig. Ltsz.: 63.5.48a., **2:** 1980/22. ház padlójáról. Ltsz.: 84.4.8., **3:** 1980/12-13. ház környezetéből átforgatott földből. Ltsz.: 83.3.1.

77. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1. 1955/IV/II. szelvény és 2. ház DK-i részéből, 70 cm mélységből. Ltsz.: 63.3.29.; 2. 1960/ IV/III. szelvény. A II. verem alsó 80-90 cm vastag szakaszából, kevert, laza, hamus-faszenes köves rétegből. Ltsz.: 63. 18. 11., 3. 1955/IV/2. kutatóárokban a IV/II és IV/III. szelvények közötti szakaszából a két terasz törésvonala alatti erős kevert földből, az I. (nagy) verem betöltéséből, 180-230 cm mélységből. Ltsz.: 63.3. 41., 4. 1955/VI/2. kutatóárokban a IV/III. és IV/III. szelvény közötti szakaszából, a két terasz törésvonala alatti erős kevert földből 1. (nagy) verem betöltéséből, 120-180, illetve 180-230 cm mélységből. Ltsz.: 63.3.28., 5. 8/B. szelvény, 5. ház rétegből. Ltsz.: 65.6.61., 6. 1960/IV/III. szelvény É-i részéből, 60-80 cm mélységből, a külső kemence előtere, vagy 1. (nagy) verem betöltéséből. Ltsz.: 63.6.20.

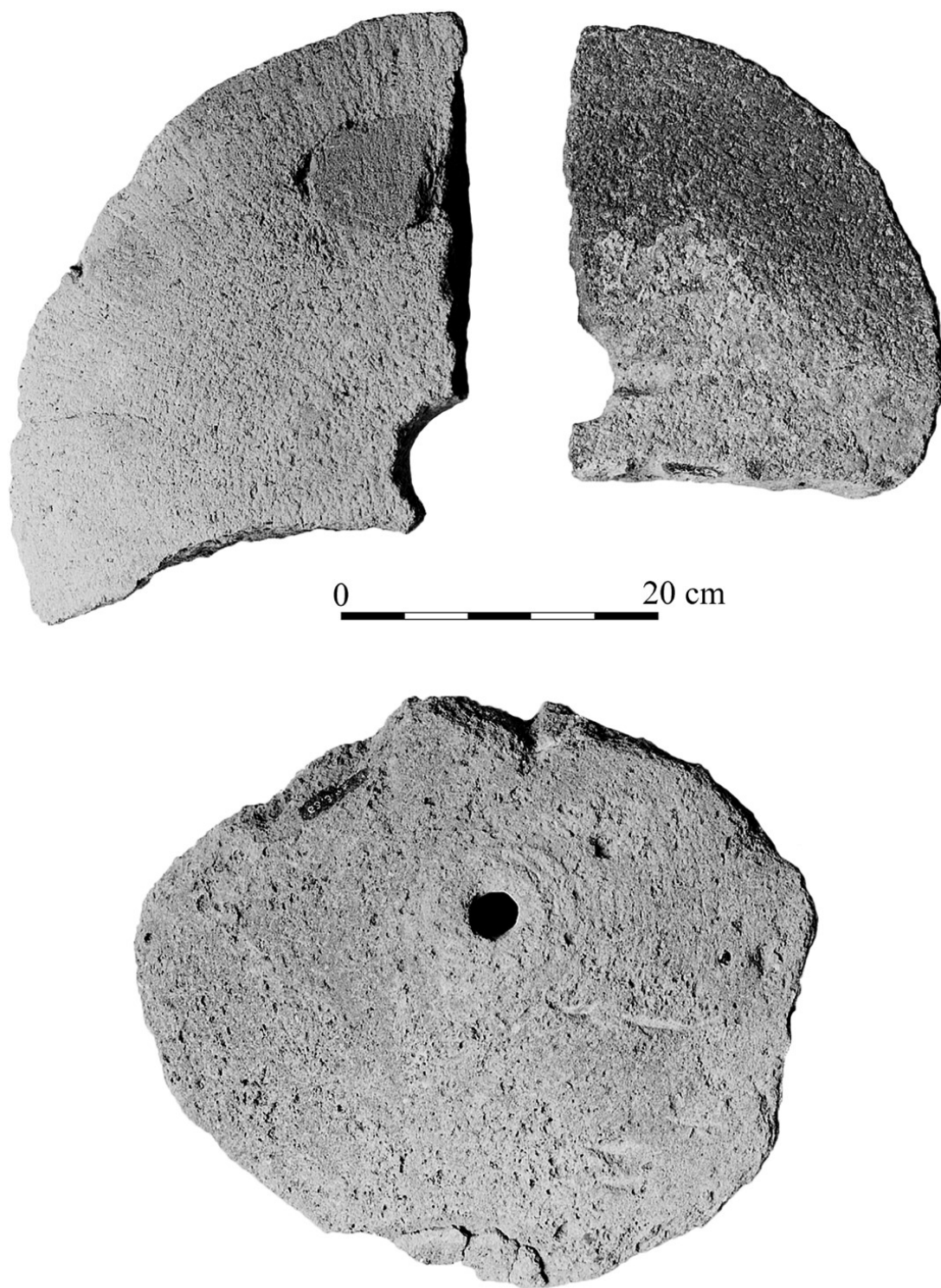
78. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1. S-végű hajkarika (2 db) és egy karikatöredék (szórvány), 2. 1962/5. ház betöltéséből: 10. századi kéttagú ezüst szív alakú csüngőjének alsó tagja (másodlagos felhasználást tárgy), 3. 1962/11. szelvény/fémolvasztó kemence betöltése: fémolvadékok.

79. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1962/11. szelvény/a fémolvasztó kemence belsejében a pillérek közé zuhant agyaglapok töredékei.

80. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. 1962/11. szelvény, a fémolvasztó kemencéből származó fémsalak. Ltsz.: 65.9.77.

81. tábla: Visegrád-Várkert dűlő. Malomkőtöredékek, szórvány.

OBJEKTUMLEÍRÁSOK

A Visegrád-Várkert dűlő lelőhely 1955-1994-ben feltárt objektumainak leírása nagyobb részt az ásatásvezetők (Méri István, Kovalovszki Júlia), kiegészítve a leletanyag saját keltezésével és a radiokarbon adatokkal.

1955/1. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Az 1. ház alsó körvonalát az 1. terasz felső széle közelében találták. A nyers agyagréteg a szelvényben a felszíntől 70-75 cm-re van, ez a ház faltjának jelentkezési szintje. A szőlő aláforgatáskor sehol sem ásták le a ház padlószintjéig. A ház kisméretű és kissé hosszúk. Az ény-i sarkában köveket jelentkeznek. A ház eredeti betöltése a mintegy 40 cm szélességben a padlószintig kibontott részben található, egy 3-20 cm réteg. A kőkemence az ény-i sarokban volt, a kemence vörösre égett feneke jelentkezett, szájának helye a keleti oldalon, felette 3-4 cm-es vörös hamusréteg volt. A kemence átégett feneke és a külsőszegélye között mintegy 10-15 cm-es átegetlen rész volt, nyugat és észak felől. Sajnos a szegélykövek többségét a földnek szőlőaláforgatáskor kimozdították helyéről, csupán az északi oldalánál maradt egy nagyobb, belső oldalán megégett kő a helyén. A kissé szögletesedő formájú kemencét kövekből építették meg. A kemencénél – mivel rongálódott a földforgatáskor, nem kaptak biztos adatot arra, hogy vesszővázat készítettek-e a kemencének. Ez valószínűnek látszik azonban, nemcsak azért, mert elméletileg a kemencét boltozó köveknek ilyen agyag tapasztású váz biztosabb tartást ad, hanem azért is, mert a ház feletti bolygatott földben és a padló feletti bolygatatlan házrétegben egyaránt találtak vessző vagy nádlenyomatot paticsdarabokat. Jelentkezett a cölöphely az északi és a déli fal közepén, utóbbi helyen még egy másik ágas helye is előkerült, közvetlenül az előbbi mellett. A padlószinten helyenként főként kelet felében a 4-6 cm vastag betaposott sötét réteg van, felette vékony sárga agyagréteg. A kemence szája előtt, egészen az ágasfa gödre tájáig elvékonyodva folytatódott a hamus réteg, csak ezen a tájon már sötétszürke színű apró faszéndarabokkal kevert. A ház nyugati falszegélye mentén közepétől a déli sarkáig négy kerekedőnek látszó mélyedés jelentkezett, egymástól nagyjából szabályos távolságokra. Kisebb kődarabok is előkerültek kevert földjükből, az egyikben pedig egy nagy kő is volt. A ház közepe tájától kissé délre nagy faltban köves, sötétebb színű a padló itt valószínűleg a padlószint alá mélyedő gödör jelentkezett. Érdekes jelenség, hogy a 2. ház négyszögletes alaprajza egyik irányban szélesedik s így trapéz alakú. A ház abban az irányban szélesedik, ahol a padlóban vájt nagy gödör van. A háznak világosan látható bejárata nem volt megfogható.

Szuperpozíció: -

Méretadatok:

Tájolása: ny 16 fok, kelet 196 fok.

Kny-i mérete a déli részen 2 m 30 cm, az északi részen 2 m 15 cm. (a másik, a 2. ház 2 m 90 ill. 2 m 97 cm).

Ásati naplóban említett leletanyag: A ház feletti forgatott földből nagyrészt hullámvonalas díszű edénycserepek két vassalak (egyik talán vascipó) és állatsontok kerültek elő. Egy kovakő (a ház dk-i feléből), egy középen átfúrt kagyló (a ház ény-i sarka tájáról, a kemence mellől), vassalak darabok, vastöredékek, állatsontok és egy igen vékony bronzhuzal töredéke a ház dny-i részéből. A padlószint feletti rétegből több nagy fazék összetartozó darabjai és más edények töredékei kerültek elő, főként a ház középső részéről, de szétszóródva más helyekről is. Nagyrészt fésűs karcolt díszűek. A keleti fal mellől az ék-i sarok közeléből pedig egy vascsat? töredéke.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1955/2. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A szelvény kelet felé lejtő vékony hamus felületen igen sok vassalak (köztük vascipók) mutatkoznak. Ettől a szelvény D faláig 160*240 cm-s területen, a szelvény Dny-i sarkában szögletesen lezáródó területen erősen kevert sötét földet találtak, aránylag nagyobb számú edénytöredékkel,

állatcsonttal, faszéndarabokkal. A háznak az ÉK-i sarok része jelentkezik. 40 cm alatt D és Ny-ról kövek, ezen belül erősen kevert sötétszínű föld jelezték nagyjából a ház életét. A dk-i sarokban vastag kőomladék van, a kövek egy része égett, a ház kemencéjének építményéből valók. A ház padlójára a felső terasz felszínétől 100-110 cm mélységben bukkantak. A ház K-i felében, erről a szintről csak néhány edénytöredék és állatcsont került elő. A kövek nagyrésze nem a padlószinten fekszik, bizonyoságul annak, hogy később került a ház belsejébe. Az ásató terepi megfigyelése alapján valószínűsíti, hogy a félig földbe esett, félig agyagba rakott kövekből épült faluház faláról hullottak be. Lelet alig került elő. A ház szélét a kutatóárok széléig mindenütt agyagbarakott kövek kísérik.

A ház beásott gödre kissé szabálytalan négyszögalakú (240*256-260 cm). A 2. ház beásott falainak iránya ÉÉny-DDk, ill. KÉK-NyDny. K-i sarkában kőből épített, 90*90 cm-es kemence, 50*58 cm-es tüzelési térrel, amelynek nyílása NyDny-ra van. Átégett tapasztás nélküli sütőfelülete kissé mélyebb a padló szintjétől. A vele átlós sarokban a padló alá 30 cm-re mélyedő, 100*110 cm-es átmérőjű, teknős aljú gödröt bontottak ki. A DK-i és Ény-i oldalainak közepén 12-13 cm átmérőjű szelementartó ágasfák helyét bontottuk ki. A földbeásott háznak tehát nyeregtereje volt. Az északi oldalon másik két – ismeretlen rendeltetésű 10 ill. 12 cm átmérőjű ágasfa gödrét is kibontottuk. Két 11 cm átmérőjű ágasfa helyére bukkantak a Dny-i fal középső része mellett is.

Az északi és déli fal közepénél előkerültek a cölöphelyek. Az északi előtt közvetlenül még egy másik is van. A ház ény-i sarkában egy nagy tojásdad, az 1. házban találthoz hasonló 4 kerületű, a padló alá mélyedő gödröt találtak. Felette a padlószint nem volt meg, tehát a gödröt a házzal egyidőben használták. Igen kevert, faszéndarabokkal, hamuval stb. kevert sötét föld került ki belőle, kődarabokkal, köztük átégett is, néhány állatcsonttal és apró edény töredékekkel. A gödörház csatlakozva a fal mentén annak közepe tájáig is kevert a föld, de már a nyers talajhoz hasonló agyagos összetételű. E tájon egyenetlenebb a padlószint s mintha néhány karólyuk féle is lenne benne. a kemence sütőfelülete, amely itt is egyenetlen felületű és tapasztatlannak tűnik, mélyebb szintű, mint a ház padlója és a ház belsejében eső falánál a padlószinten, nyilván, hogy a kövek biztosabban álljanak, határozott vonalban lemélyítették. A kemence fenekének szintje a szája felé menetelesen emelkedik. Előtte, de nem közvetlenül a szájához csatlakozva nagyobb foltokban a padlószint nagyobb foltban a padlószint felett faszenes, hamus réteget találtak. A ház közepéből kiemelt nagy kövek alatt, egy-két kisebb foltban a ház padlója megpörkölődött. Az északi fal közepénél került elő két, egymás előtti ágasfa gödre. A kibontott ház falai itt azt látszanak bizonyítani, hogy a házat sekélyen ásták a földbe, a nyers agyagréteg alig 20-30 cm, és falait apró kötőrmelékekkel kevert agyagos földbe rakott kövekből emelték.

Az ény-i sarokban egy gödör került kibontásra. Az északi fal közelében és a gödörben is még egy-egy oszloplyukat, a gödörben azonkívül néhány karólyuk félét sikerült megfogni. A nyugati fal mentén is van két ágasfélének a helye. A ház négyszögletes alaprajza egyik irányban szélesedik s így trapéz alakú. Mindkettőnél a ház abban az irányban szélesedik, ahol a padlóban vájt nagy gödör van. A földbeásott háznak tehát nyeregtereje volt. Valószínűleg a bejáratnál az eresz-szerűen megemelt tetőt tartották a bennük álló ágasfák.

A ház ény-i negyedébe, 73 cm mélyre a felszíntől egy csecsemősír került elő.

Szuperpozíció:

Méretadatok: A ház beásott gödre: 240*256-260 cm. Tájolása ÉÉny-DDk, ill. KÉK-NyDny. A kemence 90*90 cm-es kemence, 50*58 cm-es tüzelési térrel, amelynek nyílása NyDny-ra van. Az északnyugati sarokban levő gödör a padló alá 30 cm-re mélyedő, 100*110 cm-es átmérőjű, teknős aljú. A DK-i és Ény-i oldalainak közepén 12-13 cm átmérőjű szelementartó ágasfák helyét bontottuk ki. Az északi oldalon másik két – ismeretlen rendeltetésű 10 ill. 12 cm átmérőjű ágasfa gödrét is kibontottuk. Két 11 cm átmérőjű ágasfa helyére bukkantak a Dny-i fal középső része mellett is.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: 40 cm mélységig rigolízott föld, betöltésében aránylag kevés edénytöredék, köztük grafitos agyagúak is, állatcsontok, vassalak, vasszeg stb. került elő. A ház dny-i sarka tájáról 50 cm mélységből egy rugos lakatzár, a dny-i feléből 40-70 cm mélyen edénycserepek (köztük egy féligkész orsókarika), állatcsontok, vastöredékek stb. került napfényre. 70-85 cm-ig Ék részéből kevés

edénytöredék és állatsont, vaslemez darabka, halszállkák, halcsigolya, a DK-i részéből edénytöredékeken és állatsontokon kívül egy csiszolt csigacsont (játék?) került elő. A ház nyugati részében, 80-100 cm-ig bontva csupán néhány edénytöredék, fenőkő darabja, vasszeg, paticsdarab került ki belőle. A kemence szája előtti részről egy fazék töredékei kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1955-1960/szabadban levő kemence

Leírás (morfológia és betöltés): A IV/III. szelvény ény-i sarka tájáról 60-80 cm-ig kevert sötétszínű alul fekete hamuscsíkkal zárt rétegből aránylag sok edénytöredék és egy hajlított vaslemez töredéke került elő. A szelvény keleti fala mellett, részben a palába nyúlva, egy mintegy 40 cm átmérőjű gödör féle elszíneződés folytja nyúlt a környező 65 cm szint alá, 83 cm-re. Az összefüggően látszó nagy kemencében omlott kövek kibontásra kerültek, közöttük egy kézimalom alsókövének negyede is volt. A kemence sütőfelülete a földfelszíntől 85 cm-re van és megújított, helyenként látható az alsó, régebbi sütőfelület is. Szája előtt vastag hamuréteg volt a megújítás után vékonyan letapasztva. Teknős előterének egy része (a keleti fele) is határozottan felismerhető. Ugyanúgy kövekkel magasztották az előtér oldalát, mint a házak falát. A kemence nyugati felét a törésvonala alatti nagy gödörrel vágják el. A szabadban levő kemence előterének mélysége (95 cm). A tojásdad alaprajzú, 100*130 cm átmérőjű kemence átégett, tapasztott felülete a felső terasz szintjétől 90 cm-re volt. Boltozatának kövei beomlottak. Az Árpád-korból ismert teknős aljú előtere volt, amelynek egy részét az I. verem ásásakor szintén elvágták.

Szuperpozíció: az 1960/2. vermet vágja (8-9. századi), az 1955/1. verem (10. század vége – 11. század eleje) részben rá van ásva

Az ásatási naplóban említett leletanyag:-

Méretadatok: tájolása: nyugat 172 fok, kelet 352 fok.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1955-1960/3. ház (I/a szelvény)

Leírás (morfológia és betöltés): Az I/a szelvényrész északi felén, a hamuréteg felett vassalak darabokat találtak. Alaprajzra vettük a nagyobb salakdarabokat és nagyjából a faszenes réteg faltját. Mélyebb szintben (kb. 70 cm-re) a szenes falt déli határán a ház déli szegélye került elő. A 3. ház nagyjából bolygatatlan részéből a D-i negyede már 1955-ben feltárásra került és a padlója feletti kevert földből igen sok vassalak-darab került elő. Padlójának mélysége a felső terasz szintjétől nagyjából annyi (100 cm). Beásott gödrének helyzete is megfelel azénak, azzal a különbséggel, hogy bejárata fordítva Ék felé lehetett. Mérete a maradványokból kikövetkeztetve, kb. 280*280 cm. A háznak ugyanis nagyjából csak Dny-i harmada bolygatatlan. A többi részét az I. veremmel és a terasz kiképzésével vágják el. Ny-i sarkában a kemence átégett, tapasztatlan sütőfelületének már csak a nyomait találtuk meg a két terasz érintkezésének irányában. A nagyrészt nyomon követhető Dk-i falának közepe táján az egyik, 17 cm átmérőjű ágasfa helyét is megtaláltuk. Érdekes módon a ház Dny-Ék-i tengelyében a padlóba mélyedő s a ház belseje felé lejtő, 28 cm széles, 23-32 cm mélységű, teknős aljú árkolást találtak, amely a Dny-i falba is belevágódik. (hasonló csatornácska volt az 1963/10. házra ásott vasmegmunkáló műhelyben is.)

Szuperpozíció: mind az 1960/4. házat, mind az 1955/1. gödröt ráásták.

Méretei: 280*280 cm, mélysége 100 cm. Teknős aljú árkolás: 28 cm széles, 23-32 cm mélységű. Cölöphely: 17 cm.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A kb. 70 cm mélyen jelentkező szenes falt déli határán, ahol a ház déli széle jelentkezett, nagyszámú vassalak darabokon kívül, néhány edény töredékét és az Ény-i sarok közelében 60 cm mélyen egy obszidián penge látott napvilágot. Az említett vassalakokkal egy rétegből néhány állatsont, kagylók, vasszeg, edénytöredékek (főleg egyesével bekarcolt, egymástól távol eső vízszintes vonalakkal díszítettek) kerültek még elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1960/4. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 4. ház csekély maradványaira a felső terasz szintjétől 160 cm mélységben, az I. verem belsejében bukkantak. Beásott falainak iránya nagyjából É-D, illetőleg K-Ny. Teljes hosszúságában csupán a D-i falának alsó szakasza maradt meg a k-i ill. ny-i fal kis részletével, továbbá az Ék-i sarok apró maradványa. Ezek alapján valószínű mérete: 250*250 cm. A Dk-i sarokban a kőből épített kemence falának és sütőfelületének kis részlete maradt meg. A Ny-i fal mellett pedig 12*13 cm átmérőjű ágasfa gödrét találtuk meg. Valószínűleg ehhez a házhoz tartozott az alaprajzon B-vel jelzett gödör.

Szuperpozíció: az 1960/ 3. házra ráásták, illetve az 1955/5. házat, és az 1955/1. gödröt ráásták

Méretadatok: valószínű mérete: 250*250 cm. 12*13 cm átmérőjű cölöphely.

Ásatási naplóban említett leletanyag:

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, szuperpozíció alapján)

1960/5. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Az 5. ház padlójára az alsó terasz szintjétől 100-110 cm-re, a felsőtől kb. 140 cm mélységben bukkantak. Ny-i részét az I. verem ásásakor, É-i részét pedig az alsó terasz földjének átforgatásakor rombolták szét. Beásott gödre Ék-i falának alsó szakaszából maradt meg egy részlet a K-i sarokban levő kőből épített kemence részletével együtt, amelynek tapasztatlan sütőfelülete 50*50 cm, továbbá padlójának az I. veremig terjedő szakasza. Kikövetkeztetett mérete kb. 250*250 cm. A padlójába mélyedő 11*14 cm átmérőjű cölöplyukon kívül a kikövetkeztetett Ény-i fal mellett feltárt A jelzésű gödör is valószínűleg ehhez a házhoz tartozott.

Szuperpozíció: az 1955/1. gödör rá van ásva

Méretadatok: Kikövetkeztetett mérete kb. 250*250 cm. 11*14 cm átmérőjű cölöplyuk. 50*50 cm- es sütőfelület. Mélység: 140 cm.

Ásatási naplóban említett leletanyag:

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, szuperpozíció alapján)

1960/6. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 6. házból csak a kövekből épített 90*55 cm-es kemencét sikerült tisztázni, boltozatának omladékával 40*50 cm-es átégett tapasztatlan sütőfelülete a felső terasz szintjétől 80 cm mélységben volt. A ház körvonalából semmit sem állapíthattak meg. Ehhez talán szerepe van annak, hogy a felső teraszhoz közel volt és környezetének földjét a B jelzésű sír ásásakor már megbolygatták. Egy későbbi ásatás során, 1984. július 27-én Kovalovszki Júlia megtalálta újra az 1960/6. ház maradványait.

Szuperpozíció: a templom körüli temetőhöz tartozó B sír gödrét a házra ráásták.

Méretadatok: a kemence: 90*55 cm, boltozatának omladéka 40*50 cm.

Ásatási naplóban említett leletanyag:

Hitelesített keltezés: nem meghatározható (8-9. század/10-11. század)

1955-1960/I. gödör (IV/1. szelvény)

Leírás (morfológia és betöltés): Az 1. és 2. plató törésvonala alatt jelentkezik. A 3-5. házakat elvágó gödör a házpadlón mutakozó padló elszíneződésként jelentkezik, amelyből kisebb-nagyobb kövek is kiemelkednek kissé a padlószint fölé. Sárga, dögölnék látszó, helyenként sötétszínű földdel is kevert rétegeket találtak egy aránylag sekély, de nagy kiterjedésű gödörben, aljának K felében a nyers világos (kőmálladékos anyagú) sárga szint egyenetlen, de kemény nyugati felében apró kövek és kavicsok bontják. Kétségtelen, hogy e gödör nem volt meg a ház használatakor, mert a padlószintet nagy része felett megtaláltuk. A teljes kibontáskor

kiderült, hogy az I. verem szabálytalan tojásdad alaprajzú. Lefelé szűkülő. Alja teknős. Átmérője átlag 280 cm és a felső terasz szintjétől 270 cm-re mélyed. Az Ék-i oldalon körvonala szabálytalanul kibővül és teknős aljú gödrökkel tagolt. Ez arra vall, hogy agyagot vájtak ki a verem oldalából. Mivel az I. veremmel átvágták a 3-5. házakat, kétségtelen, hogy a település legkésőbbi szakaszából való. A gödör tisztogatása közben lépcsőfokokat találtak. Nagy a valószínűsége annak, hogy verem volt, amit kiégettek. A vörös réteg tehát, ami délről és keletről kíséri a falat és alján is megtalálható, nem a veremmel átvágott kemence anyagából való.

Szuperpozíció: ráásták az 1955-60/3-5. házaira

Ásati naplóban említett leletanyag: Edénycserepek, állatsontok és 270 cm-ről egy kézimalom felső kövének egyharmada került elő. A benne levő kövek kisedésekor egy kézimalom csaknem ép alsó kövére bukkantak.

Méretadatok: Átmérője átlag 280 cm és a felső terasz szintjétől 270 cm-re mélyed.

Hitelesített keltezés: 10-11. század fordulója (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5842 I/1077/4	IV/V. szelvény, DNY-i feléből, nagy veremből, 240-255 cm-ig, vörösayagos réteg	állatsont	1043 ± 18; 990-1020	[cal AD 977: cal AD 1022] 1	

1955-1960/II. gödör

Leírás (morfológia és betöltés): A II. vermet, amely a felső terasz szintjéből 250 cm-re mélyed a földbe, idő hiányában teljesen nem került kibontásra. Kissé tojásdad (215*235 cm) alaprajzú, lapos fenekű s nagyjából hengeres falú. Világosan megállapítható, hogy már a település élete során betemették a szeméthyűjtőnek is felhasznált vermet. Ugyanis alsó szakaszában nagymennyiségű laza, hamus föld volt, amelyből kövek, közöttük megégettek, tehát szétrombol kemencékből való is, emellett állatsontok, edénytöredékek stb. kerültek elő. Felső szakaszának nagy része viszont igen vastag, csaknem steril agyagréteggel volt betöltve. A szabadban levő kemence részben rátelepült, sőt láthatólag a 6. ház kemencéjének egyes kövei is fölötté voltak. Ez is arra mutat, hogy a verem a település korai szakaszából való.

Szuperpozíció: az 1955-60/szabadban levő kemence vágja, de a 6. ház kemence is felette helyezkedett el.

Ásati naplóban említett leletanyag: -

Méretadatok: 215*235 cm nagyságú, 250 cm mély.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1962/ fémolvasztó kemence

Leírás (morfológia és betöltés): Legjelentősebb volt az építmények közül az a fémolvasztó (réz vagy ezüst) kemence, amelyre a 11. szelvényben bukkantak. A kemencét a hozzacsatlakozó előterével együtt, a házakhoz hasonlóan földbe vájták, 130 cm mélységig. Alaprajza csaknem azonos az Árpád-kori faluásatásokról ismert szabadban levő külső kemencéjével. Hosszúak, a kemence felé ívelten szélesedő és mélyülő, előterének végénél lépcsősen kiképzett lejárata volt. A kemence feje körvonalában és nagyságában szintén megfelelt a külső kemencének, belső szerkezetet azonban elütött azokétól. A kemence belsejét ugyanis vízszintes elváló, tüzelő és olvasztó-térre képezték ki. A nagyjából kerek alaprajzú kemencefej belsejében, két oldalról, két-két nagy agyagoszlopot találtak, amelyet beépített nagy kővel is szilárdítottak. Az oszlopok között húzódott alul, hátrafelé az 50 cm széles 180 cm hosszú, vízszintes aljú tüzelőtér. Alja az előtérnek a

szájnnyílásnál levő legmélyebb részével egyezett. Az oszlopok tartották az olvasztótér agyaglapját. Utóbbiból azonban a kemencefej omladékában egyetlen darabot sem találtak. Csupán az agyagtömbök felső felületén látszott helyenként az olvasztótér lapjának letapasztott, ívben hajló szegélye. Így sajnos helyreállítani nem tudtuk a kemence olvasztóterének fenekét. Annyi azonban kétségtelen, hogy az agyagoszlopok között, az elválasztó agyaglapon nyílásoknak kellett lenniük. A kemence oldalának az agyagoszlopok közötti ívben felfelé hajló felületén a tapasztás ugyanis az oszlopok felső szegélyénél nem szakad meg, hanem töretlenül folytatódik az olvasztótér agyagfalának tapasztásában. E felület átégésének egyenletessége is világosan bizonyítja, hogy az oszlopok közötti részen az elzáró lap a kemence oldalához nem csatlakozott. Az előtér lejárati felőli végében nagy tömegű fémsalak között találtak néhány olyan agyaglapdarabot, felületére és repedéseibe tapadt fémolvadványokkal, amelyek biztosan a kemence tüzelő és olvasztótere közötti zárólapból származnak. A kemencefej omladékában viszont másfajta agyaglapok töredékeire bukkantak. A kemencefej oldala mentén az agyagoszlopokon és a közéjük eső területeken átégett szögletes, 3-4 cm vastag agyaglapok töredékei találtak meg, amelyeknek különlegességük, hogy igen könnyűek. Feltehető, hogy a tüzelő- és olvasztótér választó agyaglapjának elpusztulása után, másodlagosan használták ezeket az agyaglapokat az olvasztáshoz. Az sem lehetetlen, hogy az olvasztótér és tüzelőtér közötti nyílások befedésére használták. A lapoknak – amelyekből egyetlen egynek sem maradt meg körös-körül a szegélye, a középső része van egyik oldalról erősebben átégve. Ilyen lapok töredékei is előkerültek az előtér végében a fémsalakok közül.

A tüzelő- és olvasztótér közötti agyaglap pusztulását az okozhatta, hogy a kemence egy része – még pedig hosszában – egy korábbi nagy földalatti vájat szegélyére települt. A földalatti vájat szegélyének beszakadozása és roskadása folyamán a kemence felületének egy része is fokozatosan süllyed. ma a megsüllyedt rész 210-30 (20-30 cm? elírás?) cm-re mélyebben van a mozdulatlanul maradt résznél. A megsüllyedő szakasz a kemencefej egy részén is áthaladt, úgyhogy a tüzelő és olvasztótér közötti agyaglapot egyik agyagoszlop is fokozatosan süllyedt. Ez pedig azt jelenti, hogy ezen a részen a hozzátapasztott agyaglap is letörött. A kemence használata közbeni fokozatos süllyedést világosan bizonyítja, hogy a kemencefej megsüllyedő részénél részint a tüzelőtér fenekét, részint a kemencefej megrepedő oldalát újra meg újra megtapasztották. A tüzelőtér feneke felett vastag hamuréteget, s benne sok faszenet találtak. Kétségtelen, hogy a kemencében fahasábokkal tüzeltek. A belökdösött fahasábok a kemence hátsó falát meg is rongálták. Részint a hamuban, részint a hamu feletti omladékban sok apró megolvadt fémrögöt találtak. A kemencefej fala az agyagoszlopok fölött még átlag 30 cm magasságig megvolt. Felső részét a szőlőaláforogtatás elvitte. A kemence előterének végében igen nagy tömegű fémsalakot találtak. A salakok belsejében fellelhető megolvadt fémrögök világosan bizonyítják, hogy az olvasztás nem volt tökéletes. A kemence omladékában egyetlen fűvócsövet, vagy fűvócsőtöredéket sem találtak, s így biztosra vehető, hogy ilyeneket a kemence hevítésekor nem használtak. A kemence huzatát az ásató szerint feltehetőleg a természetes légáramlás adta. Előtere valószínűleg azért nyílt a Duna felé, mert az itteni völgy a Duna felől mindig kap légáramlatot, vagy szellőt.

Szuperpozíció: a 6. házra (datálás: 8-9. század) ásták rá.

Ásati naplóban említett leletanyag: kerámia, agyaglapdarabok, fémolvadványok, salak

Méretadatok:

Hitelesített keltezés: az objektumból vett minta alapján (ami a kemence előterének középső szakaszából, fémdarabokkal, salakkal, kövekkel együtt került elő) radiokarbon keltezése 8. század vége – 9. század, a telep összefüggése alapján azonban keltezése bizonytalan marad

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1164/4 DeA-6871	1962/11. szelvény, fémolvasztó kemence előterének középső szakaszából, fémdarabokkal, salakkal, kövekkel együtt	állatcsont	1194 ± 21 780- 870		[cal AD 776: cal AD 889] 1.

1962/ ismeretlen korú kemence

Leírás (morfológia és betöltés): A 16. szelvény déli sarka közelében, a rigolírozás alatt igen erősen átégett falu, nagyméretű, szögletesen megtörő falú kemence maradványai kerültek napvilágra. A kemencét agyagba vájták be. Nagyjából É-D-i irányításúnak látszik. Ény-i sarka maradt meg legépebben. A 16. szelvények közötti támfal szintjétől 165 cm mélyen van a feneké. Belsejét egymástól élesen elváló anyagú föld tölti ki. Láthatólag a részben szétrombolt kemencét eredetileg humuszos, sötét föld töltötte ki. Ebbe belevág egy kövekkel erősen kevert, igen laza sárgaföldes beásás, amely talán még a kemence fenekét is átvágja. Ezek fölött ismét humuszos réteg következik, amelybe az út köveit rakták. Korát eldönteni nem lehetett. Ez is, a fémolvasztó kemencéhez hasonlóan, a földalatti járat szegélyére települt és így feltehető, hogy legnagyobb része a járat beszakadásakor lesüllyedt. A kemence fejének csak hátsó részét találtuk meg. Újkori bolygatás, így a kemence fenekének közelében néhány tégladarab és vasszeget találtak. A kemence megmaradt részének felső szakaszát a rigolírozással tették tönkre.

Szuperpozíció:

Ásátási naplóban említett leletanyag: A kemence humuszos, sötét színű betöltéséből kevés római anyag jön, a felsőbb rétegből egy-két hullámvonalas 9-11. századi edénytöredék is előkerült. Néhány állatcsont. A kemence fenekéről 19. századinak látszó, mázas díszű agyagkorsó darabjai kerültek elő.

Méretadatok:

Hitelesített keltezés: nem meghatározható

1962/ 5. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A vallum mellett egy nagyobb elszíneződés volt, amelynek ék-i sarkában kőhalomra bukkantak. Ennek az elszíneződött foltnak a bontása során kiderült, hogy 9-10. századi ház maradványa. A ház a vallum két árkára és a közöttük levő területre települt. A ház padlója már csak kb. 10 cm-re mélyed lefelé. A padlószint a szelvény dk-i falánál 120 cm-re van a mai felszíntől. Kissé ferdén mélyed a ház négyszöge, a szelvény falaihoz viszonyítva. A kőből épített kemence maradványa a ház ék-i sarkában van. A padló feletti 10 cm-es rétegből csak kevés edénytöredék és egy fenőkö darabja került elő. A ház padlóján a szelvény d-i sarkában sötétebb, ívben hajló folt mutatkozik. Láthatólag igen sekély, belebontottak, egy tojásdad alakúra összehajlított apró bronzhuzal darab került innen elő. elszíneződött folt, amely ény-i felé fokozatosan szélesedik és egy halom kő alá nyúlik az ény-i fal közelében. Utóbbi mélysége 70-95 cm. A kemence mérete 40*50 cm. Az 5. ház kemencéjének szája nyugatra nyílik.

1963-ban a feltárt ház dk-i felét újból kitisztították, mert kiderült, hogy az objektum egy másik, korábban fel nem tárt római szabadban lévő kemencét vágott el.

Szuperpozíció:

Ásátási naplóban említett leletanyag: -

Méretadatok: A ház mélysége 120 cm. A tojásdad alakú gödör mélysége: 70-95 cm. A kemence mérete 40*50 cm.

Hitelesített keltezés: 10. század -11. század eleje (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1164/1 DeA-6866	1962/8/B. szelvény, 5. ház dk-i részéből	állatsont	1078 ± 17; 900-920, 970- 990		[cal AD 897: cal AD 921] 0.245251; [cal AD 943: cal AD 1015] 0.754749

1962/2. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Betöltése fekete kevert humusz. Dk-ről ény felé lépcsősen ásták ki, 3 lépcső. Legmélyebbre az északi sarokban hatoltak le. A dk-i falnál 80 cm, az ény-inál 100 cm, az északi sarokban 120 cm mélyre hatoltak le. A dk-i fal mentén a D-i sarok kivételével már a bolygatatlan földbe ástak be. Elég egyenetlen, kissé köves felületű. Északi sarkában a kemence kőomladék található, 60-70 cm mélyen jelentkezik. A ház padlója a szelvény kiásott aljától átlag 38 cm-re van. Ény-i oldalon a part ferde irányú metszése miatt a ház felmenő falából már jóval kevesebb maradt meg, 20 cm. A cölöphely aránylag nagyméretű, 3 m 60 cm*2 m 80 cm háznak láthatólag csak a déli fala közepe tájának közelében – nem egészen a fal mellett volt, mégpedig itt kettő is, egy nagyobb, 32*22 cm átmérőjű, és 20 cm mélységű, és egy kisebb, 24*17 cm átmérőjű, 10 cm mély. A nyugati sarok közelében egy nagyobb, padlószint alá nyúló, sekély mélyedés van, közelében lyukféle. A kemence nyugati, hátsó sarka mellett egy összenyomódott fél fazék töredékei kerültek elő. A kemence kibontásával nyilvánvaló vált, hogy az apró kövek nemcsak a sütőfelület felett másodlagosak, hanem nagyrészt a kemence szegélye mentén is. A közöttük levő kevert földből néhány edénytöredék és állatsont került elő, pl. macskakoponya darabja. Érdekes módon a kemence sütőfelülete jóval kisebb, mint amekkora az omladékból sejthető volt. A szájnyílásával D felé levő, tojásdad belső alaprajzú kemence sütőfelülete 82*56 cm méretű, tehát a többihez viszonyítva jóval nagyobb. Egész területét bemélyítették, de úgy, hogy a ház falához csatlakozó ék-i és ény-i részén keskeny padka maradt. Ez növelte még nagyobbra a kemence méretét. Külső mérete: 141*107 cm. A kemence omladékából a kemence belsejében és szegélyén egyaránt csak igen kevés maradt meg, nagyjából a kemence átégett felületének közelében. Néhány edénytöredék és állatsontok kerültek elő agyagos betöltésből. (radiokarbon innen)

Szuperpozíció: a római erőd vallumára ásták rá.

Méretadatok: 3 m 60 cm*2 m 80 cm méretű házgödör. Cölöphelyei: 32*22 cm átmérőjű, és 20 cm mélységű, ill. egy kisebb, 24*17 cm átmérőjű, 10 cm mély objektum.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Betöltésében koraközépkori kerámia, állatsont és egy fenőkőtöredék került elő. 103 cm-ig a fekete, kevert betöltésből téglá, középkori kerámia és állatsont került elő. Kevert szürkésbarna földjéből az aránylag kis felületen is eléggé sok hullámvonalas cserép. Az első, bolygatatlan, agyaggal erősen kevert eredeti feltöltődéséből itt is csak igen kevés edénytöredék került elő, egy fenőkö töredékével együtt.

Hitelesített keltezés: 10. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen						
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma	
DeA-5841 I/1077/3	1962/10. szelvény, 2. ház kemenceomladéka	csont	1089 ± 18; 900-990		[cal AD 894: cal AD 931] 0,358268; [cal AD 933: cal AD 995] 0,641732	

1962/6. ház

Leírás (morfológia és betöltés): az 1962-ben megtalált lakógödör maradványainak a 10/B szelvénybe átnyúló déli sarka került kibontásra az 1963-as ásatás idején. A ház dny-i fala itt kb. 40 cm hosszúságban és 25 cm magasságig megvan. A ház dk-i fala már csak 25-30 cm hosszúságban van meg, mert a többi részét a beleásott és a lakóháznál lényegesen mélyebb fémolvasztó kemencével keresztülvágták. Úgy látszik azonban, hogy a lakóház falának folytatása a fémolvasztó kemence dk-i részén egészen kis területen megmaradt. A lakógödör keleti sarkát valószínűleg a föld alatti folyosó beomlása tüntette el, mert ez a sarka már a folyosó kevert sötét elszíneződésű beomlásán lehetett. (A földalatti folyosó a fémolvasztó kemence mellett, k-ék-i irányban kanyarodik.)

Szuperpozíció: az 1962/fémolvasztó kemencét ráasták.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Méretadatok:

Hitelesített keltezés: 8-9. század, felmerül annak lehetősége, hogy a fémolvasztóból vett, radiokarbon mérésre szánt állatcsont ehhez a házhoz tartozott.

1962/ 3. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A. ház dny-i széle a vallum külső, sekélyebb árka fölött húzódott. Az egyik ágasfa helyének aljára a vallum-árok oldalában rá is bukkantak. Sajnos a ház felmenő földfalaiból semmi nem maradt, a szelvény kiásásával elásták. Közvetlenül a ház mellett ény-ra, a vallum külső árkan mindkét oldalán áthaladó, a ház padlójánál mintegy 10-20 cm-rel mélyebb szintű beásás van. A padló tisztogatása során, a vallum árka mellett egy nagyobb sekély gödörféle mélyed a padlóba, ami tojásdad alaprajzú. Belsejét apróköves kevert föld töltötte ki. Szegélyén is apróköves. A bolygatatlan talajban ezen a tájon köves réteg is húzódik. A ház északi sarkában van a kőből épített kemence. A padlószint alá mélyedő, kissé teknős aljú kemence tojásdad körvonalú. Belvilága aránylag kicsiny (53*38 cm). A kemence előtt láthatólag egy nagy, korabeli, de a házat talán megelőző, veremszerű, nagyjából kerekedő körvonalú gödör mélyed a ház padlója alá. Ebben a gödörbe a szelvény aljától kb. 20-25cm vastag réteget bontottak ki. A 9. szelvénybe nyúló házszakasz padlója – a kemencének megfelelően jóval sekélyebb, a szelvény kiásott szintje alá alig 5-15 cm-re mélyed. A háznak faszéndarabokkal és a kemence feltehetőleg DK felé nyíló szája előtt vékony hamuréteggel is kevert földjéből kevés, hullámvonalas díszű edénytöredék került eddig elő.

Szuperpozíció: ráasták egy korábbi tárolóveremre.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A bolygatatlan alsó betöltésből is csak néhány edénytöredék, köztük egy orsókarika fele, egy-egy állatcsontdarab, és egy csontsíp darabját gyűjtöttük össze.

Méretadatok: 53*38 cm-es kemence

Hitelesített keltezés: 10-11. század fordulója (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1164/2 DeA-6867	1962/9. szelvény, 3. ház padlószintjéről	állatsont	1012 ± 18; 1000-1030	[cal AD 990: cal AD 1032] 1.	

1962/3. ház alatti verem

Leírás (morfológia és betöltés): Körte alakú verem. a 3. ház padlója alá mélyedő gödör bontása. Az eredetileg körte, vagy méhkas-alakú veremnek igen kemény, sötétszínű réteges, kitöltő betöltése van.

Ásátási naplóban említett leletanyag: Néhány edény- és malomkőtöredék és állatsont darabja került elő belőle. Egy különleges fenékbélyegű darab is előkerült. Alsó szakaszából további állatsontok, köztük szárnyas csontok kerültek elő, néhány edénytöredékekkel.

Méretadatok: 190 cm átmérőjű, 240 cm mély, a padlótól 140 cm mélységre hatolt le.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1962/4. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A ház északi sarka táján láthatólag megbolygatott kemence féle nyomai kerültek elő, kövekkel, égett kemencetapasztás-darabokkal és néhány rézsalakfélével. A háznak kettős kemencéje van. egy kisebb, keskeny, tojásdad belvilágú, belső terének mérete 56*33 cm, és egy valamivel nagyobb, szabálytalan belvilágú, 62*46 cm. A kettő közvetlenül egymás mellett van, csupán egy kősor választja el őket egymástól. Szájuk nyugat felé nyílik. Megkezdtük a kemence köveinek alaprajzi bemérését. Ez a ház is a vallum árkára épült. A ház padlója a 9. szelvény ény-i falánál 90-110 cm mélyen van.

Szuperpozíció:

Ásátási naplóban említett leletanyag: A padló felett nagyrészt kibontott rétegből néhány edénytöredék és állatsont továbbá egyik végén kétoldalt befűrt fenékö és egy római áttört veretféle került elő, olyan, mint az 1. házban. A 4. ház kemenceomladékának köveinek kibontása után egy lapos orsókarika került elő, de római tetőfedőcserepek darabjai is kibontakoztak.

Méretadatok:

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1962/1. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Nagyjából négyszögletes beásás mutatkozik, ács. és hullámvonalas kerámia kerül elő. A fekete betöltése a környező sárgás altalajban jól elválik. A ház téglalap formájú, átlagosan 20 cm-t mélyed a sárga agyagba. Keskenyebbik oldalán, középtájon 1-1 cölöplyuk helyezkedik el. Keleti sarka közelében a bejárat nyomai jól látszanak. Az összeomlott kemence maradványait a ház északi sarkában találtuk meg. A kőből épített kemence teljesen összeomlott úgy, hogy kövei közül csak a szájnylása egyik nagyméretű köve és a dny-i oldalán néhány kisebb kő maradt a helyén. A kemence átégett sütőfelülete erősen repedezett és töredezett, a ház padlószintjénél mélyebben van. Szájnyílásánál és előtte ugyanúgy át van égve, mint a sütőfelülete. A ház nyugati sarka közelében egy cölöplyukra bukkantak, amely a ház elásott nyugati sarkától kb. akkora távolságra lehetett, mint a másik kibontott cölöplyuk a D-i saroktól. A cölöplyuk átmérője 12 cm mélysége a padlószinttől 18 cm.

Szuperpozíció:

Méretadatok:

Ásatási naplóban említett leletanyag: Bontás során a betöltésben vízszintes és hullámvonalas töredékek. Előkerült egy újkori övveret is, a rigolározás miatt. A kemence átégett szájnylásából egy fésűs bekarcolású cserépedény felső részének darabjai kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1963/gabonapörkölhely

Leírás (morfológia és betöltés): a 7. háztól ény-ra, a 4/B ásatási szelvényben, a rigolározás alatt, a házakénál kisebb méretű, téglalap alaprajzú, 170*270 cm-es, mégpedig ék-dny felé hosszúkás lekerekített sarkú, kissé teknős fenekű beásás legalsó szakaszát találtuk meg, a mai felszíntől 90-103 cm mélyen. Ágasfa vagy karó nyoma nem volt benne, s így a föléje emelt tető szerkezetéről semmit sem tudhattak meg. Dny-i felének aljába viszont – rá keresztben és kissé ferdén- nagyjából é-d-i tengelyű kisebb, lekerekített sarkú szabálytalan téglalap alaprajzú (130*60-70 cm-es) sekély (10-14 cm-es) gödör mélyedt. Ebben hamu között kődarabok, fésűs karcolt díszű és díszítetlen fazekak töredékei, egy nagyméretű, lapos, durva készítésű tál darabjai és pörköldött különböző gabonaszemek kerültek elő. A leletek felszedése során megállapíthatóvá vált, hogy a 4/B szelvény nyugati részében volt a tűzhely, ahol a nagyméretű agyagtálat használták, a 3/B szelvénybe pedig valószínűleg csak elpusztulása után kerültek töredékek.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 170*270 cm nagyságú, 90-103 cm mély gödör, illetve (130*60-70 cm-es) sekély (10-14 cm-es) gödör.

Ásatási naplóban említett leletanyag: Nagyméretű vastag falú agyagtál két töredéke is látszott, további bontásba kezdtünk. A 4/B szelvény nyugati sarkában megtalálthoz hasonlóan itt is több töredék került elő, közöttük az egyik egy agyagtálnak kb. 1/5-e a fenékrészre derékszögben álló falával és lekerekített szélű peremével együtt. Itt és az agyagtál töredékek mellett fésűs hullámvonalas cserépfazék nagyobb töredékei is előkerültek. A 4/B szelvényben téglalapformájú bemélyedésben, annak dny-i részében volt az a kis hosszúkás téglalapformájú mélyedés (80-100 cm mély), ahol az agyagtálat használták. A kibontásnál az agyagtál töredékei között faszén darabkákat és megpörkölt gabonamagvak láttak napvilágot, emellett a szájával felborult fésűs hullámvonalas fazék belsejéből is pörkölt gabonamagvak kerültek elő. Mindez arra utal, hogy az agyagtálat gabonapörkölésre használhatták. Az agyagtál töredékei közül és részben alóla, háromszög metszetű gyengén átégett, az agyagtálnál gyengébben átégett, háromszögmetszetű agyaghasáb töredékei kerültek elő. Lehetséges, hogy a pörköléskor az agyagtálat agyaglábakra helyezték rá.

Hitelesített keltezés: 8. század vége - 9. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/11 64/9 DeA- 7018	1962/4/B szelvény, -80-95 cm, gabonaszárító tál, in situ	archaeobotanikai leletek	1244 ± 25 690-810		[cal AD 684: cal AD 830] 0.91193; [cal AD 836: cal AD 867] 0.08807
I/11 64/1 0 DeA- 7020	1962/4/B szelvény, -80-95 cm, gabonaszárító tál, in situ	archaeobotanikai leletek	1226 ± 23 720-870		[cal AD 695: cal AD 748] 0.240772; [cal AD 765: cal AD 881] 0.759228

I/11 64/1 1 DeA- 7022	1962/4/B szelvény, -80-95 cm, gabonaszárító tál, in situ	archaeobotanikai leletek	1213 ± 23 770-870		[cal AD 717: cal AD 743] 0.079286; [cal AD 768: cal AD 887] 0.920714

1963/7. ház

Leírás (morfológia és betöltés): 50 cm-től kövek jelentkeztek nagyobb felületen. A kövek között és körülötte igen sok 9-10. századi edénytöredék és állatsont. A kövek egy lakógödör összeomlott kemencéjének a romjait jelezték. 70 cm mélységnél egyelőre nem jelentkezik élesen a lakógödör foltja, a betöltés még nem válik el határozottan. A kemence omladék déli oldalán vörösre égett paticsos rész mutatkozik. Betöltésében sok paticsomladék került elő. A téglalap alakú fekete betöltésű elszíneződés néhány cm után sötétbarnává válik. A betöltésben égési szemcsék, paticsmorzsalék, állatsont, 9-10. századi és őskori cserépek. Az elszíneződés nyugati felében téglalap alakú mélyedésben agyagból készült vörösre égett kemence sütőlap töredékei fekszenek. A mélyedés betöltése hamu, faszénmaradványok. A sütőlap töredékei közül kis agyag orsókarika került elő. A sütőlap töredékei alatt fenékbélyeges agyagfazék töredéke fekszik oldalra dőlve. A mélyedéstől K-re kerek sötétebb elszíneződés van. a házgödör alja lapos, a fenék felett átlag 20 cm vastag patics omladékréteg mutatkozott a szelvény széle és a kemence közötti részen. A többi részen sötétbarna, feketés humusz betöltésű paticsdarabok égési nyomokkal. A 20 cm vastag paticsréteg felső részét a rigolírozás elvágja. Rétegződés a szelvény dk-i oldalán a lakógödörnél a felszíntől lefelé: 35 cm-ig felszíni humusz, 50 cm-ig az út kövezése, 85 cm-ig rigolírozott sötétbarna humusz, 107 cm-ig paticsomladék. A lakógödör alja ezen a részen a mai felszín alatt 107 cm-re van. A ház megközelítőleg négyzet alakú. A ház egymással szemben levő két oldalán nem egy-egy, hanem egymáshoz közel két-két ágasfát tartó cölöplyuk van. A ház közepe táján, attól kissé délebbre téglalap alakú mélyedés volt megfigyelhető. Padozatában sok karólyukat találtak. A lakógödör nyugati sarkában nagyméretű, kőből épített kemence omladéka van. A kemence kövei aránylag magasan, kb. 60-70 cm magasságig megvannak. A belsejének kitisztítása során annyit megállapítottak, hogy szájának közelében boltozata nem omlott be, hanem úgy látszik, hogy csak erősebben megroggyant. Tapasztása és a szája közelében aránylag jó állapotban maradt meg. A kemence agyagtapasztása aránylag épségben megmaradt. Fala is eredeti helyzetében van, boltozata nem omlott be, azonban erősen megroggyant, annyira, hogy közepe mélyebben van, mint a szélein a falához kapcsolódó része. A 4/C szelvény D-i sarkában kiásott téglalapformájú beásás betöltéséből egy bronzból készült karikagyűrű került elő. A lakógödör d-i sarka közelében elszenesedett fa maradványai kerültek elő. Mind a lakógödör faszenes-patricsos betöltése, mind az elszenesedett famaradványok arra látszanak utalni, hogy a lakógödör égés során pusztult el. A betöltéséből igen kevés koraárpád-kori cseréptöredék került elő.

Szuperpozíció: A lakógödör a római őrtorony betemetett vallumára épült, a betöltés kevert földjében a lakógödör széle nem vált el élesen.

Méretadatok:

Ásatási naplóban említett leletanyag: A betöltés feketés humusz, benne patics-töredékek, égési nyomok, 9-10. századi kerámia. A kemence omladékának kövei közül 2 db vas nyílhegy került elő. Ugyanitt vaslepeny nyers töredékét találtuk. A gödör betöltéséből 9-11. századi edénytöredékek és állatsontok kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, háztípus alapján)

1963/8. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 7/C szelvény k-i felében az út kövei alatt 45 cm mélységben kövek, egy ház kemencéje mutatkozik. A betöltése világossárga altalajjal kevert barna, humuszos, barna égési szemcsékkel. szept. A ház négyzet alaprajzú. A szelvény dk-i szélén a gödör alja a mai felszín alatt 110 cm-re van, az altalajba a rigolírozott résznél 15-25 cm-t, a nem rigolírozott résznél a gödör ény-i szélén 38 cm-t mélyed

bele. A rigolírozás során egy részét elpusztították. A kemence szájánál kétoldalt egy-egy nagy kő maradt meg, valamint a kemence hátsó fele és a beomlott kő egy része. A helyi andezit kövekből készült kemencébe másodlagosan egy őrlőkő töredéke van fedlapul beépítve. A kemence szájának a dny-i oldalon egy nagyobb faragott kő töredéke van beépítve, melynek közepén 15 cm átmérőjű, és 21 cm mély, simára csiszolt, kifaragott és simára csiszolt mélyedés van. Valószínűleg kölyű lehetett. A lakógödör alja nagyjából sima, oldalai csaknem függőlegesen mélyednek az altalajba. Az oldalak alja kissé le van kerekítve. A kemence belsejében vörösesbarnára égett tűzpad. A kemence száját két nagyobb méretű kőből építették, melyek közül a dny-i a kemence oldalfalt is alkotja. Ez a hosszúkas kő, közepén kerek mélyedéssel, valószínűleg római kori és ajtó vagy kapu sarokperselye lehetett. A kemencének csak a lakógödör ény-i falához kapcsolódó kövei vannak meg, egy részük eredeti helyzetükben. A kemence építéséhez őrlőkő töredékeket is felhasználtak. A kemence sütőfelületének átvágásából megállapíthattuk, hogy 3 cm vastagságban égett át.

Szuperpozíció: A lakógödört a vallum betöltésébe ásták bele, így betöltése azonos szerkezetű és színű a vallum betöltésével.

Méretadatok:

Ásáti naplóban említett leletanyag: A lakógödör betöltéséből 9-11. századi edénytöredékek és állatsontok a lakógödör oldalából pedig kovakő pengőtöredék került elő. A betöltésből kevés római és kora Árpád-kori cserép került elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1963/9. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 9/B szelvény dk-i felét a rigolírozás aljáig, 90-100 cm-ig mélyítettük, ahol agyagos altalajig értünk. A szelvény dk-i szélén, a déli sarok közelében a 9. ház egyik sarka került elő, a kemence maradványával. A lakógödör beásásával mindössze 5-10 cm maradt meg, többi részét és a kemencét is a rigolírozás elpusztította. A lakógödör alja a mai felszín alatt 110 cm-re van. A kemence kövéből csak néhány darab maradt meg, esetleg azok se az eredeti helyükön állnak. A kövek közötti részen és a kövek alatt a kemence vörösesbarnás égett tűzpadja foglal helyet. A gödör betöltése barna humuszsárga agyagos talajjal kevert, benne elszórtan égés és paticsnyomokkal. megtaláltuk az ágasfa helyét is. A lakógödör egészen széles, 360 cm szélességű. A kemencéből az átégett sütőfelületen kívül csak a legalsó sor kisebb kövei vannak meg helyenként. A lakógödör dk-i részében megközelítőleg négyzet alakú enyhe mélyedés formálódott ki.

Szuperpozíció: A ház ény-i részét a vallum betöltésébe ásták be.

Méretadatok:

Ásáti naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, háztípus alapján)

1963/11. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 9. háztól északnyugatra, a rigolírozás magasságában kemence maradványa került elő, melyet a szőlőaláforgatással annyira tönkretettek, hogy kövei közül csak néhány kisebb kő maradt a helyén. A kemence mélysége majdnem a rigolírozással van egyenlő mélységben. A kemence valószínűleg a 11. házhoz tartozott. A ház vágja a 9. házat. A 9. ház északi sarkában egymás mellett két, egy-egy házhoz tartozó kemencemaradvány került napvilágra. A ház mérete 320*300 cm. A házban az ágasfa cölöplyukát, a lakógödörön keresztülhaladó vallum árkok miatt, nem sikerült megtalálni. A ház ény-i felében a padlószint alá mélyedő két nagyobb gödörre bukkantak. ezek közül a kisebb 22 cm, a nagyobb pedig 16 cm mély. Mindkettő betöltése hamus, kevert föld. A nagyobbikban néhány kődarab is volt.

Szuperpozíció: a 9. házat vágja.

Méretadatok: A ház mérete 320*300 cm. Két gödör: a kisebb 22 cm, a nagyobb pedig 16 cm mély.

Ásáti naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, háztípus alapján)

1963/vasolvasztó/vasmegmunkáló műhely

Leírás (morfológia és betöltés): a régebbi, 10. ház négyszögű, kissé feltöltött területére települt. Egyenetlen felületű. Középe táján átégett kis félgömbalakú gödör, melynek pereme felé a padló fokozatosan emelkedik. 5-6 cm vastag agyaggal kitapasztott. Igen erős, szürkésre átégett. Lekerekedő szegélye kissé a padlószint fölé türemlik. Ezt 5 gödör veszi körül: é-d-i irányú tengelyében 1-1, tőle ék-re a négyszögű beásás é-i és k-i sarkában 1-1 és a földfal középe táján is egy. A padló fölött vastag iszapolódott, szürke réteg volt, sok kerámiával és állatcsonttal. Az átégett gödröt környező sekély teknős aljú gödrök – amelyek azonban kissé az eredeti földház lentebb levő padlójába is belemélyedtek, köztük az ény-i sarokban és az ék-i fal középe táján levőben igen vastag fekete hamuréteg volt sok faszénnel és vassalak-darabbal, a keleti sarokban levő gödörben kevés hamu és nagy kődarabok. A négyszögletes beásás dk-i falának középe tájától a padlószintbe a beásás középe felé irányuló több mint 1 m hosszú, kb. 20 cm széles, átlag 15 cm mély csatornaszerű mélyedés húzódik. A gödrök kissé egyenetlen felület apró vasszemcsés és hamuréteg letaposásából alakult ki. felette apróbb-nagyobb vassalak darabok és hamu volt. A faszenes nyomok a dny-i fal mellett kb. ½ m-es sávon csak kevésbé mutatkoztak.

Szuperpozíció: a házat két római kori szabadban levő kemencére ásták. A ház gödrét felhasználva később a vasmegmunkáló műhelyként működött.

Méretadatok: 130 cm mély műhelygödör; 1 m hosszú, kb. 20 cm széles, átlag 15 cm mély csatornaszerű mélyedés húzódik.

Ásátási naplóban említett leletanyag: A járósinten több vassalak is előkerült. Betöltésében sok cseréptöredék volt, és állatcsontot találtak. A vasolvasztó gödrének kitisztítása során a padozatáról vassalakok, állatcsontok, cserépedénytöredékek és birka csigacsontjából készített, becsiszolt játékkocka került elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1963/10. ház

A rigolírozás a szelvény területén 95 cm mélységű. Ebben a mélységben a lakógödör déli sarkánál nagyobb felületen átégett agyagtapasztás került elő, melyet a rigolírozással megbolygattak, annyira, hogy a tapasztás részben összetöredezett. A vasolvasztó műhelyként funkcionáló épület előtt használt négyszögletes alakú lakóház sérült tapasztása maradhatott meg. A lakógödör ék-i falában agyagból kivájt kemence maradványa mutatkozik. A kemencemaradvány belsejében kövek látszanak. Valószínűleg a kemence maradványát kövekkel rakták tele. Cölöphelyet, a lakóházhoz köthető egyéb objektumot nem lehetett dokumentálni. A 10. ház kissé feltöltődött, esetleg feltöltött és elegyengetett omladékú, négyszögletes gödrét használták fel műhely céljára. Belső szerkezetét biztosan nem ismerjük. A mai földfelszín alatt átlagosan 150 cm mély gödőről van szó, amire kb. kb. 20 cm-rel magasabban volt a vasolvasztó műhely szintje.

Szuperpozíció: a házat két római kori szabadban levő kemencére ásták. A ház gödrét felhasználva később a vasmegmunkáló műhelyként működött.

Méretadatok: 150 cm mély gödör.

Ásátási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1980/12. ház

Leírás (morfológia és betöltés): 230*320 cm nagyságú, Mélysége 90-100 cm. Négyzetes alakú, lekerekített sarkú házgödör. A ház Dk-i sarkában a kemence. a ház északi részénél nagyon sekély, déli részénél földfala 20-25 cm magasán megmaradt. Padlója egyenetlen felületű, középe felé kissé lemélyed. Itt kevés tüzelésnyomot, hamuréteget és vörösre égett padlófelületet is megfigyeltünk. A kemence boltozatát láthatólag szétrombolta a rigolírozás. A ház k-i sarkában elég nagy területen szétszóródva fekszenek az égett kövek. A kemence feneke kissé mélyebbnek látszik a ház padlójánál. A ház gödrének sötétbarna, faszenes, hamus betöltéséből

nagyon kevés lelet került elő: kerámia és állatcsont. A ház k-ny-i tengelyében kibontottuk a cölöplyukakat. A déli fal közepe táján is mutatkozik egy kerek elszíneződött folt, talán cölöplyuk. A kemence feneke a padlószinttől mélyebben volt. A fenék mérete 60*50 cm, 15-18 cm-re mélyed a padlószint alá. A ház cölöplyukai is kibontásra kerültek, kb. 30 cm mélységűek. A ház dny-i fala mellett középtájon, a 13. ház közelében lévő cölöplyuknak kibontottuk a gödrét is.

Szuperpozíció: a 13. házat ráasták.

Méretadatok: A házgödör mérete: 230*320 cm nagyságú, Mélysége 90-100 cm. A kemencefenék mérete 60*50 cm, 15-18 cm-re mélyed a padlószint alá. A ház cölöphelyei 30 cm mélyek.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A padlóba taposva egy kis vaskarikát találtak (átm.: 3 cm). 25*30 cm-es, 35 cm mély gödör földjéből egy csonkakúp alakú orsógomb, egy római kori edény faltöredékéből készült orsókarika, edénytöredékek, állatcsont. A leletkeveredés ez esetben is az erős lelőhelyrongálásnak köszönhető.

Hitelesített keltezés: 8. század vége - 9. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5762 I/1077/8	1980/ 12. ház padló feletti betöltésből és a kemence omladékáról	faszén	1189 ± 21; 780 - 880		[cal AD 777: cal AD 890] 1.

1980/13. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A ház elszíneződött foltja a 12. háztól délre került elő. Kőkemencéje az északi sarokban van, kissé benyúlik a 12. ház déli sarkába. A kemence feneke a padlószinttől még 15 cm-re lemélyed. Szája DK felé nyílt. A kissé egyenetlen felületű padlón a DK-i fal mellett középtájon egy kupacban köveket találtak. A kövek között égett kemencefenék-darabok is voltak, de in situ tüzelésnyom nem mutatkozott. Kövek voltak a ház közepe táján is a padló fölötti betöltésben. A kövek a kemence szétrombolt boltozatából származhatnak. A ház dny-i fala egyelőre még nem látható, a rigolízott földet innen még nem távolították el. Alapterülete 230*320 cm nagyságú, mélysége nagyjából megegyezik a 12. házzal. Mélysége 90-100 cm, falából 10-25 cm-t lehetett megfigyelni. Tengelye ÉK-DNY-i irányú, a szelemen iránya tehát csaknem pontosan derékszögben tért el az előző házétól. Különlegessége, hogy a két szelementartó ágasfa a ház gödrének a hosszabbik oldala mellett állt. A ház padlójának mélysége a felszíntől 100 cm. A padló 15 cm-rel magasabb szintű, mint a 12. ház padlója, de a felszíntől mért mélysége kb. azzal egyező. A különbség a felszín lejtéséből adódik, a 13. ház gödrét a magasabban fekvő felső részbe ásták. A tojásdad alakú sütőtér 120*80 cm-es mélyedésben van, ennek szélében volt megépítve a kemence kőfala. A kemence feneke igen egyenetlen, a D-i végén kissé felemelkedik, itt lehetett a szája. A kemence feneke nem volt letapasztva, 2-3 cm vastagon átégett. A kemence fenék mérete 90*50 cm, 15-18 cm-re mélyed a padlószint alá. A ház cölöplyukai is kibontásra kerültek, kb. 30 cm mélységűek. A kemence szája közelében, a 320 cm hosszú ék-i fal közepénél cölöplyuk került elő. A vele szemben lévő oldal egyelőre hozzáférhetetlen. A dk-i fal közepe tájánál megfigyelt cölöplyuk valószínűleg a bejárattal függött össze.

Szuperpozíció: a 12. házra (8-9. század) ásták rá.

Méretadatok: a ház teljes mérete: 320*240 cm, mélysége 100 cm. A kemence sütőtere (90*50 cm) 120*80 cm-es mélyedésben van.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A betöltéséből is elég kevés lelet került elő: többek között fogaskerékmintás fazék.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1980/14. ház

Leírás (morfológia és betöltés): a 13. háztól délre. A kemence a nyugati sarokban van. A ház dny-i részébe benyúlik egy sír. A padlón egy igen vékony bronzhuzalból hajlított nyitott karikát (gyűrű/hajkarika?) és egy gömbcsüngős fülbevaló töredékét találtuk. A ház dk-i oldalán a déli sarokhoz kissé közelebb a ház belsejébe nyúló lépcsőfokra bukkantak, amelyet a bolygatatlan földből hagytak meg. A lépcsőfok kb. 60 cm széles. Magassága nem maradt meg eredeti alakjában. A padlón néhány szétszórt kődarab volt, valószínű, hogy a kemencéből származnak. A kemence köveinek egy része láthatólag a helyén maradt: a belső oldaluk összefüggően átégett. A kemencefenék alakjából lehet következtetni arra, hogy a kemence szája nem a bejárat felé nyílt, hanem ék felé. A házban egyáltalán nem került elő cölöplyuk.

Szuperpozíció: nyugati felére a késő Árpád-kori templom körüli temetőjének egy sírját (1.sír) ásták rá.

Méretadatok:

Ásati naplóban említett leletanyag: A kemence kőomladéka közül több edénytöredék került elő.

Hitelesített keltezés: bizonytalan korú (8-9. század/10-11. század)

1980/15. ház

Leírás (morfológia és betöltés): a ház déli sarkában előkerült a kőkemence, amelynek szája valószínűleg a ny-i sarok felé nyílik. A ház falában bejárat helyét sajnos nem sikerült megfigyelni. Az ény-i fal közepe táján egy kis tojásdad alakú gödör látszik, benne állatcsontokkal, ez azonban nem látszik cölöplyuknak. A kemence kőomladékának eltávolításával a kemence eredeti helyzetben levő köveit bontották ki. A kemence négyszögű belsejének falát nagy lapos kövekből alakították ki és ugyanilyeneket használtak a lefedésre is. A fedőlapokból kettő maradt a helyén, a kemence hátsó része és a szája fölött levő. A hátsó kőlap alja ferdén, boltozatszerűen fedi a kemence belső terét. A száján levő kőlap kissé mélyebbre csúszott eredeti helyénél, a kemence szájánál külső oldal-köve ugyanis kissé kimozdult a helyéről. A kemence omladékában egy malomkődarab is volt. Valószínű, hogy ezt is a kemence lefedésére használták. A kemence nagyjából letapasztott kissé egyenetlen feneke keményre égett. A fenék, az itteni házak kemencéihez hasonlóan, kb. 10 cm-rel mélyebb a ház padlójánál. Az átégett sütfelületen 2-3 cm vastag hamuréteg volt. A kemencében egy összetört fazekat találtak, ugyanitt egy csont játékkocka (asztragalosz) is előkerült. A ház padlójába több cölöplyuk mélyed. Közülük háromban leletek is voltak. Az ény-i fal közepe táján levő cölöplyukban egy teljesen összeállítható különleges alakú tál-szerű edény darabjai és egy pontkörös díszítésű orsógombféle került elő. Másik két cölöplyukban állatcsontok, edénytöredékek. A ház ény-dk-i tengelyében három cölöplyuk került elő, de előkerült az é-i és dny-i fal mellett is. A sarkokban nem voltak cölöplyukak. Rendszertelenségükből ítélve valószínű, hogy nem volt bélelve a ház fala.

Szuperpozíció: nincs.

Méretadatok:

Ásati naplóban említett leletanyag: A ház betöltéséből igen kevés lelet került elő, kerámia és állatcsont.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1980/ 1-2. vASFeldolgozó gödör

Leírás (morfológia és betöltés): a 14. háztól dny-ra 3-4 méterre két gödör feltja látszott a nyelés után. Bontás során kiderült, hogy a rigolírozással megrongálódott objektum, feltehetően hasonló, mint az 1963. évi ásatáson feltárt vASFeldolgozó. Az itt megmaradt nagyobb gödör téglalap alaprajzú, aljának mintegy 5-10 cm mélységű szakasza maradt meg, hossza kb. 1 m, szélessége 50 cm. Betöltéséből igen sok faszén, vassalak és vasrög került elő, néhány edénytöredékkel együtt. Hasonló anyag volt a tőle K-re levő kisebb, gömbölyű aljú gödörből is, amelynek csak az alsó, kb. 20 cm átmérőjű szakasza maradt meg. A felszíntől mindkét gödör kb. 90 cm mélységű. Egyik gödör sem volt kiegészve.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 5-10 cm mélységű szakasza maradt meg, hossza kb. 1 m, szélessége 50 cm, illetve 20 cm átmérőjű gödör.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Betöltéséből igen sok faszén, vassalak és vasrög került elő, néhány edénytöredékkel együtt

Hitelesített keltezés: 8. század vége-9. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1164/8 DeA-7016	1980/14. ház közeliében levő nagyobb vasas gödörből	állatcsont	1217 ± 22 770-870	[cal AD 714: cal AD 744] 0.106773	[cal AD 767: cal AD 885] 0.893227

1980/16. ház

Leírás (morfológia és betöltés): a ház betöltésében, de főleg a ház ék-i felében szabálytalan foltokban igen sok faszén volt. teljes mérete 230*260 cm. Északi sarkának betöltésében a 3. sír fej felőli vége vágja. Kibontva a kemencét láthatóvá vált, hogy két sor kő maradt meg kb. 40 cm magasan. A kemence szájánál a ház belseje felé eső oldalon egy hosszú végén álló kő volt, ez kissé kibillent a helyéről. Tüzelőtere téglalap alaprajzú, feneke egyenetlen, keményre égett. Belsejében vastag pernyeréteg és sok faszén. A nagy kövekből megépített kemence tüzelőtere kb. 20 cm-rel mélyebb a ház padlójánál. A ház padlója a felszíntől kb. 110 cm, a rigolízott föld alatt még 10-15 cm-es szakasz maradt meg a falaiból. A dk-ény-i tengelyében, valamint a dny-i oldal mellett összesen három cölöplyukat találtak.

Szuperpozíció: északi végében a 3. sír, nyugati végében a 4. sír vágja és az 5. római kori gödör érinti.

Méretadatok: teljes mérete 230*260 cm, mélysége 110 cm.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Betöltéséből kerámia, kevés állatcsont, egy gömb alakú orsógomb és egy római érme.

Hitelesített keltezés: 8-9.század

1980/3. gödör

Leírás (morfológia és betöltés): Nagy méretű, kb. 150 cm átmérőjű, öblös, domború oldalú. 2,5 méter mély, de nincs teljesen kibontva. Betöltése hamuval, faszénnel kevert.

Szuperpozíció:-

Méretadatok: 150 cm átmérőjű, öblös, domború oldalú. 2,5 méter mély.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 8. század vége -9. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5763 I/1077/9	1980/3. verem fenekéről, nagy kődarabokkal együtt.	faszén	1174 ± 21; 780 - 890		[cal AD 778: cal AD 896] 0.950089; [cal AD 924: cal AD 940] 0.049911

1980/17. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 15. háztól délre nagy kevert földű folt jelentkezett. A téglalap alaprajzú gödör 360*280 cm, mélysége 140-150 cm. Nagyjából É-D-i tájolású ház. Keleti sarkában kőkemence. A dk-i oldal közepe táján kb. 60 cm széles, lépcsőzetesen mélyülő lejárát maradványait bontottuk ki, ez a kora középkori házhoz tartozik. A lépcső aljánál nagy kövek vannak, ezeknek szerepe egyelőre nem tisztázott. A kemence feneke kb. 20 cm-rel mélyebb a ház padlójánál. A kemence szája dny felé nyílik. Igen érdekes, hogy közvetlenül a kemence szája mellett, a dk-i oldalon van a ház bejárata. A már korábban kibontott képcsős lejárát a kemence szája előtt egy lépcsőfokkal a házba is benyúlik. A ház padlója a római kori ház szintjénél kb. 20-30 cm-rel mélyebb, a felszíntől tehát kb. 140-150 cm mély. A kemence szája és a házba nyúló lépcsőfok között a fal mellett egy szögletesedő cölöphely mélyed a földbe, illetve a K-i és Ny-i hosszanti fal mentén egymástól 80-100 cm-nyire négy-négy szögletesre faragott, 10*12 cm-es cölöp helyét figyeltük meg. A cölöplyukakból ítélve a ház fala bélelve volt (hasított fával, vagy fonással). A ház földfalát tehát három oldalról bélelték, valószínűleg deszkával. A deszkaborítás és a földfal között semmiféle kitöltőanyag nem volt. a valószínűleg zsílipelt, hasított deszkaborítás nyomai a ház É-i végfalán nem voltak megfigyelhetők, a D-i falnál ilyenre nem is volt lehetőség a falhoz épített kemence, illetve a házba nyúló lépcsőfok, valamint az itt kialakított bejárát miatt. A rövidebb oldalak közepén megtalált lyukakban a nyeregtetőt tartó ágak álltak. A ház méretéhez illően nagyobb méretű kemence letapasztott, keményre égett feneke a padlószintnél mintegy 25-30 cm-rel mélyebb. A kemence falait itt is nagy lapos kövekből építették meg. Tetejét is hasonló kövekkel fedték, ezekre pedig apró köveket halmaztak. Előkerült két agyagtapasztás töredék is, ami valószínűleg a kemence szájának tapasztásából származik. A ház déli oldalán a lépcsők helyenként – főleg a sarkokban – világosan kirajzolódnak. Legmélyebb cölöplyukakra (20-25 cm) a ház tengelyében, az északi sarokban és az ék-i fal mellett akadtak. A dny-i fal mellett sorakozó cölöplyukak mindössze 8-10 cm mélységűek voltak. A bejárát a ház oromzatos végén volt, a déli oldalon. Ezt a háztípust itt egyelőre ez az egy ház képviseli.

Szuperpozíció: egy széles, lapos aljú (4.) római kori házgödörre ásták, amelynek faszenes a betöltése.

Méretadatok: A téglalap alaprajzú gödör 360*280 cm, mélysége 130-140 cm.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Az igen keményre taposott padlón a kemence közelében néhány apró állatcsont és halszálka került elő. Az egész házban nagyon kevés lelet került elő: néhány apró edénytöredék. A kemencében kb. 8-10 cm vastag hamuréteg volt, ebben sajnos nem találtak leletet. A kemence omladéka alatt a ház padlóján sok halszálkát, ill. halcsontot leltek. A lépcsők felett itt is sok halszálkát, halcsontot találtak, néhány edénytöredék is előkerült.

Hitelesített keltezés: 10-11. század (feltételezhető, háztípus)

1980/18. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A ház 2,5*2,5 m nagyságú, és 140-150 cm mélységű. Ny-i sarkában van a kőkemence omladéka. Az egész ház területén mindenütt kődarabok vannak, amelyek a kemence

omladékából származnak: egyik-másiknak a felülete meg van égve. A ház nagy része a 4. római házba mélyed. Ezen a szakaszon alacsonyan, a dny-i és ény-i oldalon viszont elég magasan (kb. 60 cm) megmaradt a földfala. Sajnos a bejáratnak nem maradt nyoma. Valószínű, hogy a dk-i, vagy ék-i oldalon lehetett a bejárat, de a római házzal való szuperpozíció miatt nem volt megállapítható. A ház dny-i oldalának közepe tájánál egy szétvágott vörös elszíneződött folt látszott a ház falának magasabb részében. A padlóba láthatólag csak két cölöplyuk mélyed: az egyik az ény-i fal mellett, de nem középen, hanem a nyugati sarokhoz közelebb. A cölöplyuk kb. 12*14 cm-es, szögletesedő és kb. 25 cm mély. A másik cölöplyukat a dny-i fal mellett középtájon a kemence szája mellett találták meg. ez kb. 14 cm átmérőjű, kerek és kb. 25 cm mély. Feneke itt is mélyebb a ház padlójánál. A ház padlóján a kőomladék között edénytöredékek kerültek elő. Kiegett feneke csaknem négyzet alaprajzú, kissé teknős. Ék-i kiegett szélén jól látszanak annak a szerszámnak a nyomai, amellyel a kemence belsejét kiásták. Az ásószerű szerszám b. 12-13 cm széles, kissé domború hátú. A kemencében kb. 10 cm vastag a hamuréteg. A kemence feneke kissé egyenetlen felületű, elnagyoltan letapasztott.

Szuperpozíció: a római 4. ház dny-i végére ásták rá, illetve szuperpozícióban áll a tőle délre fekvő szabadban lévő kemencével (8-9. század) (az ásatási megfigyelések szerint a házakra a kemencét ráásták). A 18. ház a 20. házat is vágja.

Méretadatok: 2,5*2,5 m nagyságú, és 140-150 cm mélységű, 14 cm átmérőjű, kerek és kb. 25 cm mély cölöplyukak.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Két csontár, ill. kerámia került elő a betöltésből. A padlón a kövek között ill. alattuk további edénytöredékek kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1980/20. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A szabadban levő kemence előtere rátelepül a 20. házra, emellett a 18. ház háromnegyed részét átvágja az objektumnak. A háznak a dk-i vége rajzolódik ki, a tengelyében lévő cölöplyukkal, amely a szabadban levő kemence előterébe mélyed. A 20. ház kemencéjének maradványa lehet az az átegett réteg, amely a 18. ház falában látható. A 20. ház igen magas szintű, padlójának maradványa csak kb. 10 cm-rel mélyebb a rigolírozás aljánál, vagyis kb. 90 cm. A többszörös bolygatásnak köszönhetően több részletet nem sikerült megfigyelni a ház gödrén.

Szuperpozíció: A szabadban levő kemence előtere rátelepül a 20. házra, ill. háromnegyed részét átvágja a 18. ház. A ház k-i sarkánál egy bronzkori gödör került elő.

Méretadatok:

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1980/18-20. ház feletti szabadban levő kemence

Leírás (morfológia és betöltés): A 18. ház dny-i szakasza fölé benyúlik egy szabadban levő kemence előtere. A kemence kb. 80 cm széles, feje a hossz tengely irányában kissé hosszúkás. Fenekébe hullámvonalköteggel díszített cserepek vannak tapasztva. A kemence feneke erősen megrongálódott, a rigolírozástól részben. Előre kb. 15 cm-rel mélyebb a kemence fenekénél, a teknős előtér a vége felé még egy lépcsőfokkal mélyed. Ez a szakasza már részben a 18. ház betöltése fölé nyúlik. A kemence tehát későbbi a háznál.

Szuperpozíció: az ásatási megfigyelések szerint a szabadban levő kemence a két háztól fiatalabb, tehát mind a 18. ház betöltésére húzódik.

Méretadatok:

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1980/19. ház

Leírás (morfológia és betöltés): a háznak csak a délkeleti végét, ill. a nyugati sarkában lévő kemencéjének maradványai kerültek feltárára, lévén az ásatási szelvény szélén helyezkedett el. A ház dk-i végén kb. 5-10 cm magasan maradt meg a ház földfala, középen egy cölöplyukat figyeltünk meg. A ház ény-i-dk-i tengelyében előkerült egy-egy cölöplyuk. A dk-i fal 200 cm széles, tehát a ház mérete rekonstruálható. A padlónak csak a dk-i 1/3 része maradt meg, a többi részét szétrombolt a rigolírozás. A padlónál mélyebb szintű kemence fenekét azonban már nem érte el a rigolírozás. A kemence kőfalából már egyetlen kő sem volt a helyén, csak a kövek lenyomata volt megfigyelhető. A ház padlójának mélysége a dk-i részen 90 cm.

Szuperpozíció:-

Méretadatok: 200* cm

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A ház betöltéséből néhány edénytöredéken és állatsonton kívül nagyméretű agyagtepsi néhány töredéke is előkerült.

Hitelesített keltezés: 8-9. század (feltételezhető, háztípus)

1980/22. ház

Leírás (morfológia és betöltés): 240*260 cm-es, kissé szabálytalan alakú földbeásott ház padlója kb. 100 cm mélyen került elő. Szokatlan jelenség, hogy a ház kemencéjének feneké azonos szintű a padlóval. A ház bejáratának maradványai a déli sarok közelében a dk-i oldalon kerültek elő: a kb. 50 cm széles lejárát a házban egy lépcsőfokkal folytatódik. A bejárat tehát a 17. házéhoz hasonló. A ház ék-i fala mellett 6 karólyuk sorakozik, ezek közül 5 egymástól mintegy 20-20 cm-re. A karólyukak 3-4 cm átmérőjűek és 5-10 cm mélyek. Szokatlan a kemence kialakítása: átégett sütőfelülete kb. 70*100 cm-es, tehát feltűnően nagy méretű. Hátsó része kb. 25 cm-nyire kinyúlik a ház négyszögéből. A kemencének a ház belseje felőli falát és bizonyára boltozatát is kőből építették. A belső fal köveinek helyét, kb. 8-10 cm-re lemélyedő szabálytalan alakú hosszúkás gödröt találtak. A kemence kőfalát ill. hátsó részének égett agyagfalát az 5. sír gödrének ásásakor rombolták szét, az égett köveket a sírba helyezték el. A kemence égett, tapasztott sütőfelülete azonos szintű a ház padlójával.

Szuperpozíció: Két sírgödör vágódik bele. Az 5. sírt a dk-i, a 6. sírt az ény-i szélébe ásták. Az 5. sír azonos a ház padlójával, a 6. sír pedig kb. 10-15 cm-rel mélyebb annál. Az 5. sírban fekvő lábsontjai a kemence fenekén nyugszanak. A kemence égett köveit a sírgödör szélén helyezték el.

Méretadatok: 240*260 cm-es, 100 cm mély házgödör.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Kerámia, állatsont.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

Az ény-i fal mellett három 10 cm átmérőjű cölöplyuk került elő (12-15 cm mélyek). A lépcsőtől K felé, a ház közepén a kemence közelében és a 6. sír gödrének keleti sarkában is rábukkantak egy-egy cölöplyukra.

1980/8. verem

Leírás (morfológia és betöltés): Az ásatási terület nyugati sarka közelében egy kerek elszíneződött folt látszott a megnyesés után. A rigolírozás aljától kb. 150 cm mélységig bontották a gödröt, alját nem érték el. Alsó szakaszában hamuréteget vágta át, itt már kevés lelet volt benne. ~~A 8. gödör alja csaknem azonos mélységű a 24. ház padlójával, fala meneteles.~~

Szuperpozíció:-

Méretadatok:

Az ásatási naplóban említett leletanyag: Felsőbb rétegéből elég sok lelet (edénytöredékek, paticsdarabok, egy bronz lemezgyűrű töredéke) került elő.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1980/21. ház

Leírás (morfológia és betöltés): a téglalap alakú ház ék-dny-i tájolású. Hosszanti tengelyében, a ház rövidebb oldalainak közepén egy-egy cölöphelyet sikerült megtalálni. A szétrombolódott kemence sütőfelületének maradványa a ház keleti oldalán? található.

Szuperpozíció: a házat a római vallum árkára ásták, emellett az északi sarka egy feltehetően római kori szabadban lévő kemence maradványaira épült.

Méretadatok: 270*220 cm

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1981/23. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A rigolírozás ezt a házat csaknem teljesen elpusztította. A 22. ház mellett jelentkezik közvetlenül a ház feltételezett keleti sarkában, a most látható maradványokból ítélve nem kőből épült, hanem talán olyan lesz, mint a 22. ház kemencéje. A kemence keleti sarka közelében és a szájától kissé ny felé egy – egy cölöplyukat találtak, de előkerült egy cölöplyuk a 10. sír gödrébe mélyedve is. A ház feltételezett keleti sarkában egy kb. 40*60 cm-es, 45 cm mély, szögletesedő gödör került elő, amelynek lapos feneke erősen le volt taposva. Földjéből a házból előkerültekkel azonos jellegű leletek kerültek elő. A ház ény-dk-i tengelyében levő feltételezett cölöplyuk keresése közben a 9. és 10. sír között rábukkantak egy új sírra.

Szuperpozíció: Egy sírt ástak rá. Egy keskeny, hosszúkas beásás egy kis, szabálytalan alakú gödör, amit szintén elvágott egy sír (10. sír.)

Méretadatok: 40*60 cm-es, 45 cm mély gödör.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: bizonytalan (8-9. századi/10-11. századi)

1981/24. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A földbe ástott ház szögletes feltételezett keleti sarkában, a most látható maradványokból ítélve nem kőből épült, hanem talán olyan lesz, mint a 22. ház kemencéje. A kemence keleti sarka közelében és a szájától kissé ny felé egy – egy cölöplyukat találtak, de előkerült egy cölöplyuk a 10. sír gödrébe mélyedve is. A ház feltételezett keleti sarkában egy kb. 40*60 cm-es, 45 cm mély, szögletesedő gödör került elő, amelynek lapos feneke erősen le volt taposva. Földjéből a házból előkerültekkel azonos jellegű leletek kerültek elő. A ház ény-dk-i tengelyében levő feltételezett cölöplyuk keresése közben a 9. és 10. sír között rábukkantak egy új sírra.

Szuperpozíció: Részben belevág egy nagy, szabálytalan gödör. (8. gödör, késő Árpád-kor, 13-14. századi). A házra sírokat (13., 14. sír) ástak. (A sírgödör feneke 15-20 cm-rel magasabban van a ház padlójánál.)

Méretadatok: 270*270 cm, mélysége kb. 1 méter.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A kevés kerámia-töredék között hullámvonal-köteges, bekarcolt vízszintes vonaldiszes és fogaskerek-díszes egyaránt volt. Betöltéséből kevés lelet, ezek nagy része is állatcsont.

Hitelesített keltezés: 8-9. század (feltételezhető, háztípus alapján)

1981/25. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Négyszögletes gödre tisztán kirajzolódott, betöltésének földje kissé faszenes. Bontás közben kiderült, hogy a ház igen sekély, főleg a lejtőbe eső északi sarka közelében éppen csak a legalsó 2-3 cm-es szakasza maradt meg. A magasabban levő déli sarkában van a kőből épített kemence

maradványa. A kemence nagyrészt szétrombolódott. Úgy látszik, hogy csak a ház földfalához tapadó kőfala maradt meg, többé-kevésbé. A kemence szája ény felé nyílik. A kemence szája mellett egy cölöplyukat találtak, a ház falába is egy kissé bevágva. A kemence szájánál, a ház belseje felé eső oldalon hiányzik a kő, helye kb. 6-8 cm-re lemélyed. A kemence feneke csaknem azonos szintű a ház padlójával. Szája előtt is átégett kissé a padló. A dny-i fal mellett egy kis hosszúkás gödör mélyed a padlóba, kb. 30 cm hosszú, 10 cm széles, mindkét széle mellett karólyukak sorakoznak. A kis gödörből egy töredékes római pénz került elő. A ház keleti sarka szögletesen ki van vágva, és láthatólag ebben is egy kevésbé lemélyedő cölöplyuk van (de lehet, hogy a ház borona-falának?) gerendavégei nyúltak be ide). A ház mérete 240*180 cm nagyságú, a ház padlója alig mélyed a rigolózás alá. Dny-ék-i tengelyében egy-egy cölöplyuk mélyed le, kissé a falba vágva. A dny-i fal mellett megtalált kis, hosszúkás gödörhöz hasonlót az ék-i fal mellett is találtak. A mélyedésben, láthatólag szabálytalan sorban, nagyobb karók lyukai sorakoznak. A ház ény-i felében, az ék-i és dny-i fal mellett egy-egy karólyuk-csoport mélyedt a földbe, amely valószínűleg valamilyen földbe rögzített munkaeszköz maradványa lehetett. Az egyik lyukcsoportnál földbe szúrt csont ár került elő. Az egyik lyuk mellett, a padlóba függőlegesen beszúrva egy ép csontárat találtak.

Szuperpozíció:-

Méretadatok: 240*180 cm nagyságú

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A ház padlójáról igen kevés lelet került elő: kerámia és néhány állatcsont.

Hitelesített keltezés: 8. század vége - 9. század (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5843 I/1077/5	Visegrád-Várkert dűlő, 25. ház betöltéséről, a padlóról	állatcsont	1218 ± 18 770-860		[cal AD 719: cal AD 742] 0,084315 [cal AD 769: cal AD 882] 0,915685

1981/26. ház

Leírás (morfológia és betöltés): 320*360 cm nagyságú ház. Fala láthatólag igen magasan, 40-50 cm, vagyis mélyre ásták. A ház közepén egy csoportban nagy kövekre bukkantak. A padló az előre remélhetőnél is mélyebb, kb. 120-130 cm a felszíntől. A kemence a ház keleti sarkában, a sírok alatt lesz. Itt ugyanis nagyobb tömegű, szétszóródott, égett kő látszik. Kőcsomó van a ház közepén is, de nem a padlón, hanem kb. 20 cm-rel a padlószint fölött. Ezek a kövek tehát a ház betöltésébe kívülről kerültek be. A háznak valószínűleg az északi oldalán lesz a meneteles vagy lépcsős bejárata: itt széles, elszíneződött csík részlete látszik, amely a házba torkollik. A legelső lépcsőfok és a ház „küszöbe” között kis, teknős mélyedés van. a bejárat széle mellett találtak rá az egyik ágasfa gödrére, vele szemben a dny-i fal közepénél a másikra. A ház bejárata tehát az oromzatos végén volt. A ház ény-i fala mellett 3 cölöplyukat bontottak ki. a ház kemencéjének omladékát elbontva látszik, hogy a kisebb-nagyobb, szabálytalan alakú kődarabokon kívül malomkő-töredékek is előkerültek. A kemence falát nagyobb, szögletesedő kövekből építették meg. Lesimított feneke kb. 14-15 cm-rel mélyebb volt, mint a ház padlója. Hamus földjéből, főleg a szája közelében, sok halcsont és halpikkely került elő.

Szuperpozíció: A ház betöltésén van a 15-16. sír.

Méretadatok: 320*360 cm, 120-130 cm mély.

Ásatási naplóban említett leletanyag: A ház betöltésében igen kevés lelet került elő. A padlóra tapadva kevés lelet, apró halcsontot és egyéb apróra tört állatcsontot találtak, vékony, hamus, faszenes rétegben.

Hitelesített keltezés: 10-11. század

1981/27. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A felszínen jelentkező vörös foltról kiderült, hogy egy szétrombolt kemence maradványa, a 27. ház fűtőberendezéséé. A háznak a lejtőbe eső részét, a kemence mélyebb fenekének kivételével, szétrombolta a rigolírozás. A 27. ház padlója a lejtő magasabb részébe bevágódik. A dny-i sarok közelében egy szögletesedő 30 cm mély gödör foltja jelentkezett. A 10. gödör betöltésében az égett kövek vsz. a 27. ház kemencéjéből származnak.

Szuperpozíció: A ház ék-i falát egy másik, mélyebbre hatoló gödörrel elvagták. (10. gödör), amelybe a 23. sírt ásták bele.

Méretadatok:

Ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: bizonytalan (8-9. századi/10-11. századi)

1981/11. gödör

Leírás (morfológia és betöltés): 3 m hosszú, 1,2 m széles, tojásdad alakú gödör, amelynek betöltésébe beleástak egy sírt.

Szuperpozíció: a 23. sírt (É-D-i tájolású) ásták bele, a gödör pedig a 27. ház gödrét vágja.

Méretadatok: 3 m hosszú, 1,2 m széles

Ásatási naplóban említett leletanyag: A 10. gödör földjéből hullámvonal-szalagos edénytöredékek mellett római füles korsó töredékei is előkerültek. A 10. gödör betöltésében az égett kövek (vsz. a 27. ház kemencéjéből származnak), kerámia és egy szétrombolt sírból előkerülő csontok is előkerültek.

Hitelesített keltezés: késő középkori

1984/12. verem

Leírás (morfológia és betöltés): Előkerült újra az 1960/6. ház maradványa. A 6. háztól délre, kb. 80 cm-re a 12. kerek verem mélyed a földbe. Körtealakú. Betöltése kissé hamus.

Szuperpozíció: Betöltésében egy sír is van, amely alá (római?) korú gödör mélyed, szürke tálak kerülnek elő belőle.

Méretadatok: 145 cm mély, legnagyobb átmérője 125 cm.

Ásatási naplóban említett leletanyag: Paticsdarabokkal is kevert földjéből igen finom hullámvonalszalag bekarcolásokkal díszített kerámia és kődarab került elő.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1984/28. ház

Leírás (morfológia és betöltés): Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, 300*260 cm. A ház földfalából kb. 70 cm magas szakaszt lehetett megfigyelni, padlóját 120 cm mélységben találtuk meg. A ház betöltése hamus, faszenes, de agyaggal is kevert, a padló közelében egészen sötétszürke hamussá válik. A kemence feneke láthatólag azonos szintű a padlóval. A padlón vékony hamus, faszenes réteget bontottak el, ebben további kagylókat és nagyon kevés apró edénytöredéket találtak. A szelementartó ágafák gödrét a keleti és nyugati fal mellett, a ház rövidebb tengelyében, találtuk meg. (A nyugati fal melletti 30, a keleti pedig 35 cm mély a padlószinttől számítva.) A kőkemence az ék-i sarokban volt, szája d felé nyílt. Feneke igen egyenetlen, nincs rajta tapasztásréteg. A kemence köveiből csak keveset találtak meg eredeti helyzetében. Szétszóródott, kissé égett köveket a kemence környezetében és a ház közepe táján a betöltés földjében találtak. A ház simára

taposott padlóra a két cölöplyuk közötti részen vörösre égett. Bejárat maradványait nem sikerült teljes bizonyossággal megfigyelni. Legvalószínűbb, hogy a déli oldal közepe táján volt a bejárat. Itt ugyan a ház földfala mintegy 50-55 cm magasságig megmaradt, de bizonyos jelek mégis arra utalnak, hogy csak itt lehetett a bejárat. A faragatlan, szabálytalan alakú kövek között egy mészkőből faragott, valószínűleg római kori lábazati? töredéket is találtak. A ház fölé nyúlt be a 76., 91-94., a 95., és a 99-100. sír is. A 91. csecsemősírból kis sima karika, a 100. felnőtt nő sírból sima bronz pántgyűrű és S végű karika került elő. A ház közvetlen közelében kibontott 97. gyereksírban Salamon király érmét bontották ki.

Szuperpozíció: A ház dny-i részén fekszenek a templom körüli temetőnek több sírja.

Méretadatok: 300*260 cm, mélysége a felszíntől 120 cm.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A ház betöltésében nagy kövek, egyik kő faragottnak látszik. A betöltésben a kerámia mellett félig kész orsókarika van a kerámiák mellett. Továbbra is kevés edénytöredék. Fogaskerékmintás cserepek. A legalsó faszenes rétegben több kagylóhéjat találtak. A leletek között nagy kovapenge volt.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1984/29. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A ház 3,80*3,40 m-es alapterületű, kb. 1 méter mélységű volt. Nyugati sarkában csaknem épen megmaradt a kőkemence. A kemence falát nagyméretű kövekből, köztük malomkő darabokból építették meg. Szája kelet felé nyúlik. A kemence déli szélé közelében nagyobb összefüggő tapasztásdarab feküdt a padlón, amely valószínűleg a kemence szájának tapasztásához tartozott. Két oldalát egy-egy hatalmas kőből alakították ki. Szája fölött is egy nagy kő volt, ez azonban előrebukva jelenleg elzárja a kemence száját. Az omladék eltávolítása után a padlószintnél kb. 30 cm-rel mélyebben bukkantak a letapasztott, keményre égett sima kemencefenékre. A kemence száját két nagy függőlegesre állított sima lapos kőből alakították ki. A kemence falát a külső (d-i) oldalon kerek alaprajzúra képezték ki. Boltozata kb. 60 cm magasán megmaradt, csak a középső, legnagyobb része omlott be. A kövek között – szokás szerint – laza fekete beszivárgott földet figyeltünk meg, valószínű, hogy a kemencét kötőanyag nélkül építették meg. A ház északi és déli fala mellett kibontottuk a szelementartó ágasfák gödrét. Mindegyikben kb. 15 cm átmérőjű, kissé szögletesedő cölöp volt, az északi fal melletti 40, a déli pedig a 28 cm mélységű. A ház bejáratának maradványait a sírgödrökkel csaknem teljesen szétrombolt ék-i oldalon sikerült megfigyelni. A ház déli részébe három nagyméretű körte alakú verem mélyedt. A ház falát vizsgálva kiderült, hogy a nyugati oldalon lehetett a bejárat, ennek betöltése előtt a környező bolygatatlan talajtól.

Szuperpozíció: a templom körüli temető számos sírját ráásták. Legalább 10 sír van a házban, de egyik sem mélyebb a ház padlójánál.

Méretadatok: 3,80*3,40 m-es alapterületű, kb. 1 méter mélységű.

Az ásatási naplóban említett leletanyag: A ház közepe táján egy kis kiegészíthető edény töredékei kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 8. század vége – 9. század

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1164/5 DeA-6872	1984/29. ház betöltéséből, a padló feletti rétegből	állatállatcsont	1197 ± 18; 780-870		[cal AD 777: cal AD 884] 1.

1984/29. ház/13. verem

Leírás (morfológia és betöltés): nagyméretű kerek verem. Betöltése fölött nem volt meg a ház padlójának kemény rétege. Betöltése magasabb rétegében igen kemény agyagos föld, kevés lelettel (kerámia, állatsontok, csont ár és agyagtapasztás darabok). Mélyebben humusz-faszenes föld tölti ki a vermet. A nagy verem kiszélesedő öble egymásba vágódik. Körte alakú, 120 cm-re mélyedő a ház padlószintje alá. A 13. veremből néhány edénytöredék és állatsont került elő. Egy kagylókanalat is találtak. A fenék közelében igen nagy kődarabok is voltak.

Szuperpozíció: 29. ház padlójába mélyed, amelyre a templom körüli temető számos sírját ráasták. Legalább 10 sír van a házban, de egyik sem mélyebb a ház padlójánál, a verem bolygatatlan.

Méretadatok: 120 cm-re mélyedő

Ásatási naplóban említett leletanyag: kerámia, állatsontok, csont ár és agyagtapasztás darabok.

Hitelesített keltezés: 8. század vége – 9. század

1984/29. ház/14. verem

Leírás (morfológia és betöltés): nagyméretű kerek verem. Betöltése fölött nem volt meg a ház padlójának kemény rétege. Betöltése magasabb rétegében igen kemény agyagos föld, kevés lelettel (kerámia, állatsontok, csont ár és agyagtapasztás darabok). Mélyebben humusz-faszenes föld tölti ki a vermet. A nagy verem kiszélesedő öble egymásba vágódik. Körte alakú, 150 cm-re mélyedő a ház padlószintje alá. A 14. veremben az alsó hamus rétegben elé sok tapasztástöredék volt hosszúkás háromszög keresztmetszetű darabok, amelyen mintha boronafal gömbfái közé simított tapasztásból származnának. Ugyanebből a veremből edénytöredékek is előkerültek. A fenék közelében igen nagy kődarabok is voltak.

Szuperpozíció: 29. ház padlójába mélyed, amelyre a templom körüli temető számos sírját ráasták. Legalább 10 sír van a házban, de egyik sem mélyebb a ház padlójánál, a verem bolygatatlan.

Méretadatok: 150 cm-re mélyedő

Ásatási naplóban említett leletanyag: Kerámia, állatsont illetve az alsó hamus rétegben elé sok tapasztástöredék volt hosszúkás háromszög keresztmetszetű darabok, amelyen mintha boronafal gömbfái közé simított tapasztásból származnának.

Hitelesített keltezés: 8. század vége – 9. század

1984/15. verem

Leírás (morfológia és betöltés): kibontását (a ház dny-i sarkában) éppen csak kezdtük. Kemény földjéből egyelőre csupán néhány kora Árpád-kori edénytöredék került elő. Kibontását nem fejezték be.

Szuperpozíció: 29. ház padlójába mélyed, amelyre a templom körüli temető számos sírját ráasták. Legalább 10 sír van a házban, de egyik sem mélyebb a ház padlójánál, a verem bolygatatlan.

Méretadatok: igen nagyméretű a 15. verem is, a padlószinttől 80 cm-t mélyedtünk.

Ásatási naplóban említett leletanyag: Kerámia.

Hitelesített keltezés: 8. század vége – 9. század

1984/16. verem

Leírás (morfológia és betöltés): Szűk szájú és igen erősen kiöblösödő. 260 cm mély és 170 cm átmérőjű. Körte alakú. Hamus betöltés, állatsonttal és kerámiával.

Szuperpozíció: A 79. sír alá kis római gödör mélyed. Kiderült, hogy a római gödört egy középkori verem, a 16. verem vágja át, amelynek szája teljes egészében a sír alatt volt.

Méretadatok:

Ásátási naplóban említett leletanyag: Kemény földjéből sok állatcsont (halcsont, halpikkely), kevesebb kora Árpád-kori edénytöredék került elő. Egy fokánál eltört csont tűt is találtak. Egy nagy fazék töredékei kerültek elő.

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1986/30. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 250*240 cm alapterületű, 60-65 cm mélységű ház ény-i sarkában volt a kőből megépített kemence, amelynek csak igen kevés maradványát találták meg. Az eddig feltárt kemencéktől eltérően ennek a feneke a padlótól 10-15 cm-rel magasabban volt, és ezt a kemence falával együtt, láthatólag módszeresen, csaknem teljesen szétrombolták. A kemence szája dél felé nyílt. A ház északi fala és a kemence szögletében a fal tövében volt egy gyereksír. Sem biztos cölöplyukakat, sem a ház bejáratát nem tudtuk megfigyelni. Padlója eléggé egyenetlen, helyenként kövek állnak ki belőle. Nem volt benne letaposott sárréteg, ami a házak padlójára jellemző szokott lenni. Betöltése hamuval, faszénnel kevert, viszonylag kevés lelet van benne, de azok késeiiek. A ház betöltésének egész területén kőomladék volt (ez a kemence omladékból származhat.) A ház keleti falának közepe táján egy bizonytalan körvonalú cölöphely került kibontásra. A fal tövében, a padlószint alatt egy újszülött csecsemő csontvázára bukkantak. A kis sír nem tartozik a temetőhöz, biztosan a ház földjébe ásták. A kis csontváz háton feküdt, felhúzott térdekkel. Karcosntjai kinyújtva feküdtek. A sír fölött a ház falának tövét kövekkel rakták ki kissé ívelt felülettel. A teknős sírgödör 42 cm hosszú, 15 cm széles volt és 10-12 cm-rel mélyedt a padlószint alá.

Szuperpozíció :-

Méretadatok: 250*240 cm alapterületű, 60-65 cm mélységű

Ásátási naplóban említett leletanyag: A padlón levő hamus, kevert földben elég sok igen apróra tört edénytöredék és állatcsont, egy kicsi és egy nagyobb vaskés került elő. Leletanyaga 13. századi kerámia (az ásató keltezése), a mintegy 1 méterre elrejtett tatárjárás kori szerszámlelettel egykorú (?).

Hitelesített keltezés: 12-13. század (?)

1986/földfelszíni ház

Leírás (morfológia és betöltés): Az 1986/3. szelvény ény-i sarkában kb. 50 cm mélységben sok égett paticstöredék került elő, de itt semmiféle objektumot nem találtak. A szelvény dny-i sarkában két kis kerek cölöplyuk-szerű elszíneződés látszott, de objektum egyéb maradványára itt sem bukkantak. A nyugati végét a bolygatatlan földig mélyítettük. A szelvény D-i falánál egy kis szakaszon, kb. 1,5 méter hosszúságban, és 20-25 cm szélességben 60 cm mélyen letaposott vízszintes padlószintre bukkantak a bolygatatlan föld határán. Valószínű, hogy ez itt egy ház kis részlete volt, amelynek nagy része kívül esik a szelvényen. Határát a kevert földben nem lehet látni. A szelvénynek e részében is elég sok égett tapasztástöredék került elő, amelyek részben gömbfák, részben deszkák (sima felületű fák) lenyomatát mutatják. Feltételezhető, hogy a föld felszínére, vagy csupán kevéssé a földbe mélyítve épült faházakkal is számolni kell. Lehetséges, hogy a most megfigyelt padló részlet is ilyen házhoz tartozott, ezért találtak ilyen magasan a padlószintet. A szelvény földjéből továbbra is elég sok kerámialelet került elő, egy gömb alakú fehér üvegpaszta gyöngyöt is találtak.

Szuperpozíció:-

Méretadatok: 20-25 cm szélességben 60 cm mélyen letaposott vízszintes padlószint. A bővített részen, kb. 30 cm szélességben még követni lehetett ezt a kemény réteget.

Ásátási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: bizonytalan (8-9. századi/10-11. századi)

1986/130. sír alatti nagy verem =1989/1. gödör?

Leírás (morfológia és betöltés): A verem legnagyobb átmérője 130 cm, mélysége a felszíntől 220 cm. Hamuval is kevert földjéből kevés edénytöredék elő kisebb-nagyobb faszéndarabokkal. Földje a fenék közelében kemény, eliszaposodott. Belseje nem volt kiegészítve.

Szuperpozíció: A 130. sír (késő Árpád-kor) alatt húzódik az objektum.

Méretadatok: legnagyobb átmérője 130 cm, mélysége a felszíntől 220 cm.

Ásatási naplóban említett leletanyag: -

Hitelesített keltezés: 8-9. század

1993/földfelszíni ház (?)

Leírás (morfológia és betöltés): 50 cm-ig mélyítették. Az e mélységig rigolízott földből elég sok edénytöredék. A kemence közvetlen közelében a legfelső kövekkel kb. egy mélységben újabb kőcsomó jelentkezett, a kövek között égett darabok is voltak. A kövek mellett és közöttük vörösre égett paticsdarabok kerültek elő, az agyagot ujjnyi vastag vesszőkre tapasztották. Külső oldalak egyenetlenül simított (házfal?). A kőpaticsomladék környezetében faszenes fekete földréteg volt, amelyből néhány edénytöredék is előkerült.

Szuperpozíció:

Méretadatok:

Ásatási naplóban említett leletanyag: Patics: 2015. 19.101. 1-30.: középső terasz 1. kutatóárok középső részén levő nagy elszíneződött folt betöltéséből, 50-70 cm mélységig; kerámia: 7-8, 8-9., 10-11. századi, emellett őskor és későközépkor.)

Hitelesített keltezés: bizonytalan (8-9. századi/10-11. századi)

1993/31. ház

Leírás (morfológia és betöltés): A 270 (ény-i oldal)*230 cm-es ház elszíneződött foltja 70 cm mélységben kezdett mutatkozni. A kevert földben szokatlanul sok kő volt. Ezek nagy részén nem látszott égésnyom, tehát valószínűleg nem a szétrombolt kemencéből származnak. A kemence a ház keleti sarkában lehetett, amely kissé kinyúlt a szelvényünkből. Bontás előtt, a betöltés felső részéből került elő a szíjvég. A ház gödrének betöltésében kb. 120 cm mélységig hatoltak le (a ház déli felében), de a padlót még nem értük el. A betöltésből került elő az avar kori indászeses öntött bronz szíjvég. A ház betöltésének hamuval erősen kevert földjéből sok edénytöredék, kevesebb állatsont került elő.

Szokatlanul mélyre ásták: 155 cm. Mélységét részben a terület feltöltődésével is magyarázhatjuk. A ház gödrének földfala átlagosan 80 cm magasan megmaradt. Bejáratra utaló nyomokat nem találtak. A kőkemence a keleti sarokban van. A hosszukás, teknős aljú kemencefenék a ház padlójától még 30 cm-re mélyedt le. A kemence szája Ny felé nyílt. A kemencének a ház földfalához tapadó kőfala csaknem teljes magasságig (80 cm) bolygatatlan helyzetben megmaradt, csak a boltozata omlott be. A kőfal megépítésénél igen ügyesen befoglalták azokat a természetes helyzetben levő köveket is, amelyek a ház gödrének kiásásakor a gödör falából kinyúltak. A kemence szájának egyik oldalába egy nagy méretű követ állítottak, ezzel asszimmetrikusan leszűkítették a kemence száját. A ház fala szép függőleges, világosan elkülönül a betöltéstől, alsó szakaszában a természetes talajban kőréteg van. Eddig kb. 45-50 cm magasságig bontották ki a falat. A kemence a keleti sarokban van, itt in situ égett köveket találtak. A ház gödrének alsó része erősen köves talajba mélyedt, ezért a padló egyenetlen felületű volt. Szokatlan jelenség, hogy a házban egyetlen cölöplyukra sem bukkantak. Valószínű, hogy a tető vázát a gödör körvonalán kívül a felszínbe rögzítették. A ház betöltésében legalább 1 m³-nyi kő került. Ezek egy része talán a kemence omladékából származott, de többségük másodlagosan, a ház gödrének betöltődése folyamán kerülhetett ide.

Szuperpozíció:

Méretadatok: 270 (ény-i oldal) *230 cm, mélysége 155 cm.

Ásatási naplóban említett leletanyag: A kövek közötti és alatti kevert földben viszonylag kevés lelet volt. Másodlagos betöltésből van a síjvég, viszonylag magasabban levő rétegből. Elég sok állatsontot, köztük halcsontokat is találtak.

Hitelesített keltezés: 10. század – 11. század eleje (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5845 I/1077/7	1994/ 31. ház kemencéjének omladékából	állatsont	1076 ± 18; 900-1010		[cal AD 898: cal AD 921] 0,225878; [cal AD 943: cal AD 1016] 0,774122

1993/32. ház

Leírás (morfológia és betöltés): 270*260 cm alapterületű, viszont alig 70-90 cm mélységű volt. A falából csupán 15-20 cm maradt meg, bejárat maradványait itt sem sikerült megfigyelni. A ház gödrét teljes egészében köves talajba ásták, éppen ezért a padló és a házfalak igen egyenetlenek voltak. A padlót helyenként sárga agyaggal terítették le, hogy az egyenetlenségeket elsimítsák. A kemence a ház ény-i sarkában volt, szája dk felé nyílt. A szögletes alaprajzú kemence falát szépen hasadó lapos kövekből igen gondosan építették meg. A kemencefal körös-körül kb. 40 cm magasan megmaradt, szájának egyik oldalába, a 31. ház kemencéjének hasonlóan – szintén egy nagy méretű követ állítottak, hogy asszimetrikusan beszűkítve a kemence száját. Az álboltozat legalsó köve a kemence egyik hátsó sarkánál a helyén maradt, a többi lapos boltozati kő a kemence belsejébe zuhant. A sütőfelület, amelyet a padlószintnél mintegy 10 cm-rel mélyebben alakítottak ki, igen gondosan lesimítva nagyon erősen kiégett. Itt a kemence kövei mellett a padlót hamus-faszenes réteg borítja. A kemence köveihez tapadva egy vascipó került elő. A ház betöltésében különben nagyon kevés lelet volt, nagyrészt állatsontok. A házat a természetes kőrétegbe ásták. A házban nincs cölöplyuk. A ház betöltésében itt is sok követ találtak, köztük egy nagy méretű római téglá töredékét is. A ház pusztulása után betöltésébe egy sírgödröt ástak, amely alig 10-15 cm-rel volt mélyebb a padlószintnél. A sír a temető szélétől mintegy 15 méternyire volt. Tájolása nem egyezik a temetőben levő sírokéval és melléklet nélküli. Feltehető, hogy látszódot még a ház gödre, amikor a sírt megásták, éppúgy, mint a temető északi szélén kívül a 10. számú gödörbe temetett 23., szintén D-É-i tájolású, melléklet nélküli sír. A sírgödörbe a koponya mellett és a térdek irányában a jobb oldalon nagy köveket állítottak. A sírgödör földjéből különben a kemence omladékából származó kövek kerültek elő nagy összevisszaságban.

Szuperpozíció: beleástak egy D-É-i tájolású sírt.

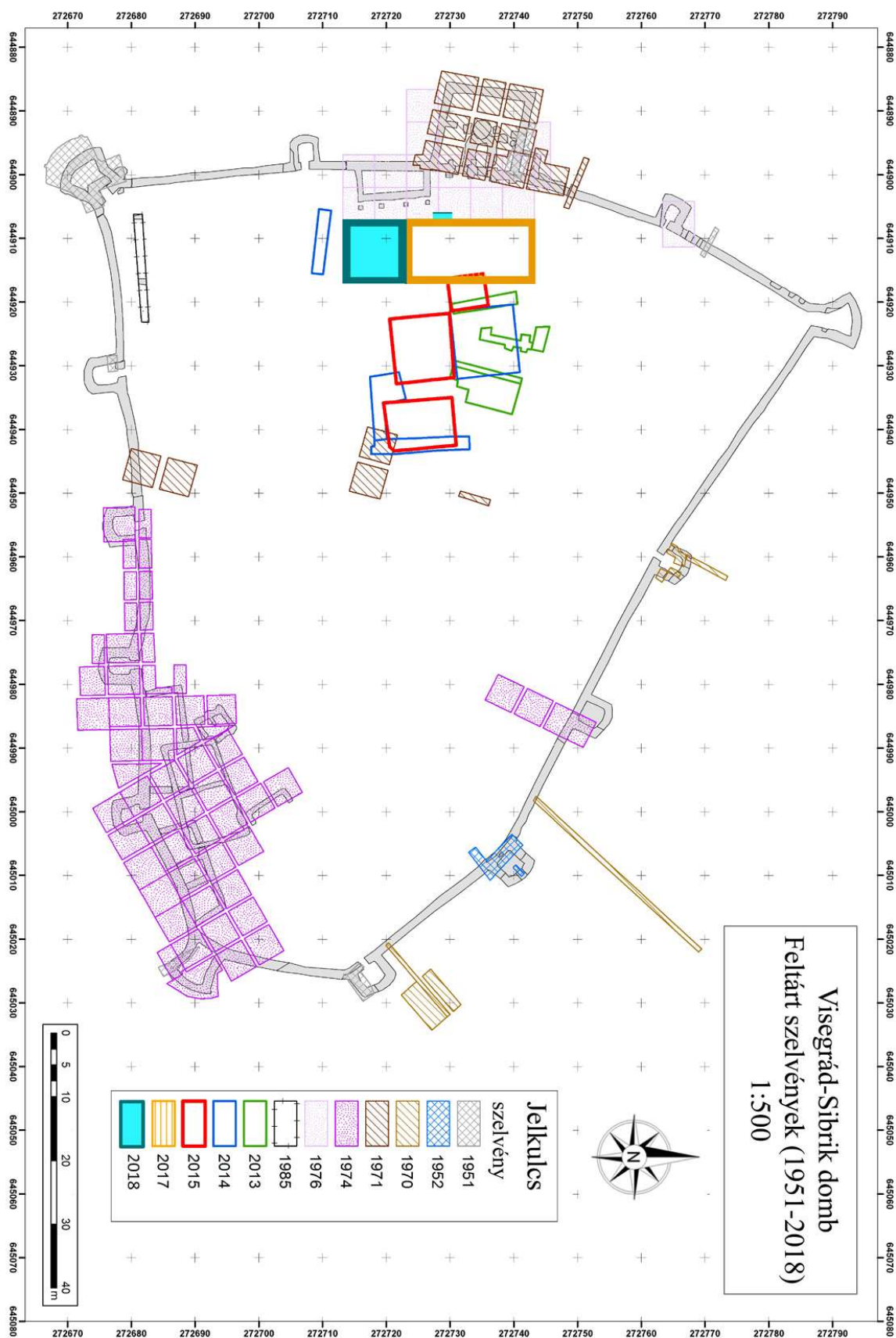
Méretadatok: 270*260 cm, 70-90 cm mélységű.

Ásatási naplóban említett leletanyag: A viszonylag kevés edénytöredék a kora Árpád-korból, ill. néhány a késő Árpád-korból származik. A padlóra taposva feltűnően sok halcsontot találtak. A padló felületén igen sok halcsontot találtak, kisebb-nagyobb csigolyákat, bordákat, fejcsontokat. Egy asztragaloszt is találtak, egyik oldala kissé megfaragva.

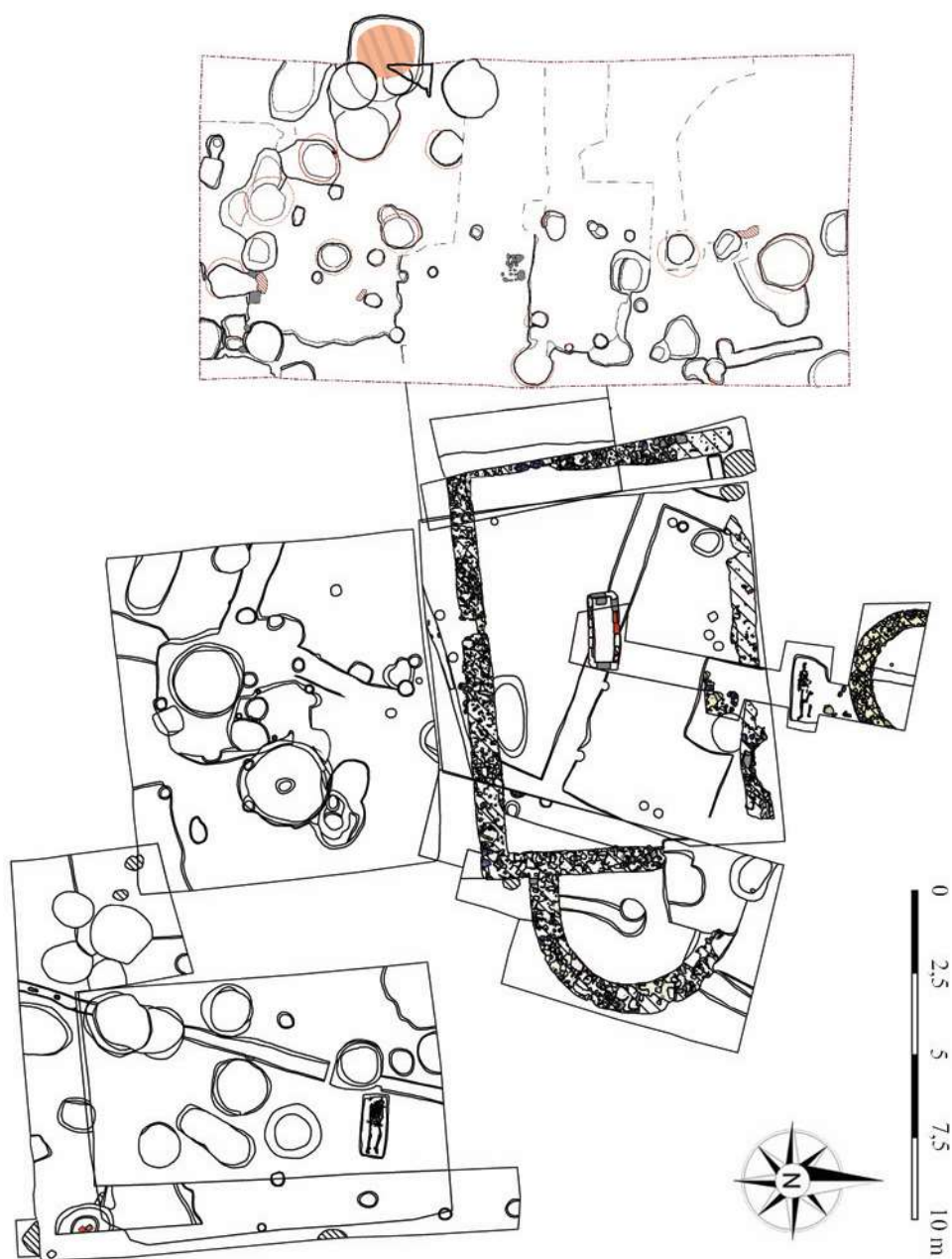
Hitelesített keltezés: 10-11. század/12-13. század (utóbbira radiokarbon utal)

<i>RADIOKARBON részletesen</i>					
<i>kód</i>	<i>megtalálás helye, str. egység</i>	<i>vizsgálat tárgya</i>	<i>BP</i>	<i>1 sigma</i>	<i>2 sigma</i>
DeA- 5844 I/1077/ 6	1994/32. ház kemencéjéből	állatsont	882 ± 17; 1160-1210		[cal AD 1050: cal AD 1082] 0,177061; [cal AD 1125: cal AD 1135] 0,029119; [cal AD 1151: cal AD 1215] 0,793819

X.2. VISEGRÁD-SIBRIK DOMB
OBJEKTUM- ÉS LELETTÁBLÁK, OBJEKTUMLEÍRÁSOK

82. tábla: Visegrád-Sibrik domb. Feltárt szelvények (1951-2018).
Tolnai Katalin térképe alapján.

83. tábla: Visegrád-Sibrik domb, feltárt szelvények
(2013-2015, 2017) Lóky Róbert és Szabó Balázs munkája nyomán.

1

3

2

4

84. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 1: Ónkehely a kápolnától északra feltárt, 2013/2. (papi) sírból; 2: A 2. sír. 3: Aranygyűrű a kápolna közepén feltárt, 1. (falazott) sírből; 4: Az 1. sír teljesen kibontva

85. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-5: 2013/1. kutatóárok; 6-7: 2014/4. szelvény/felső, 0-50 cm bolygatott réteg; 8-9: 2015/3. szelvény/21. objektum nyugati oldalán, a törmelékes réteg alatti betöltésből.

86. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-5: 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése.

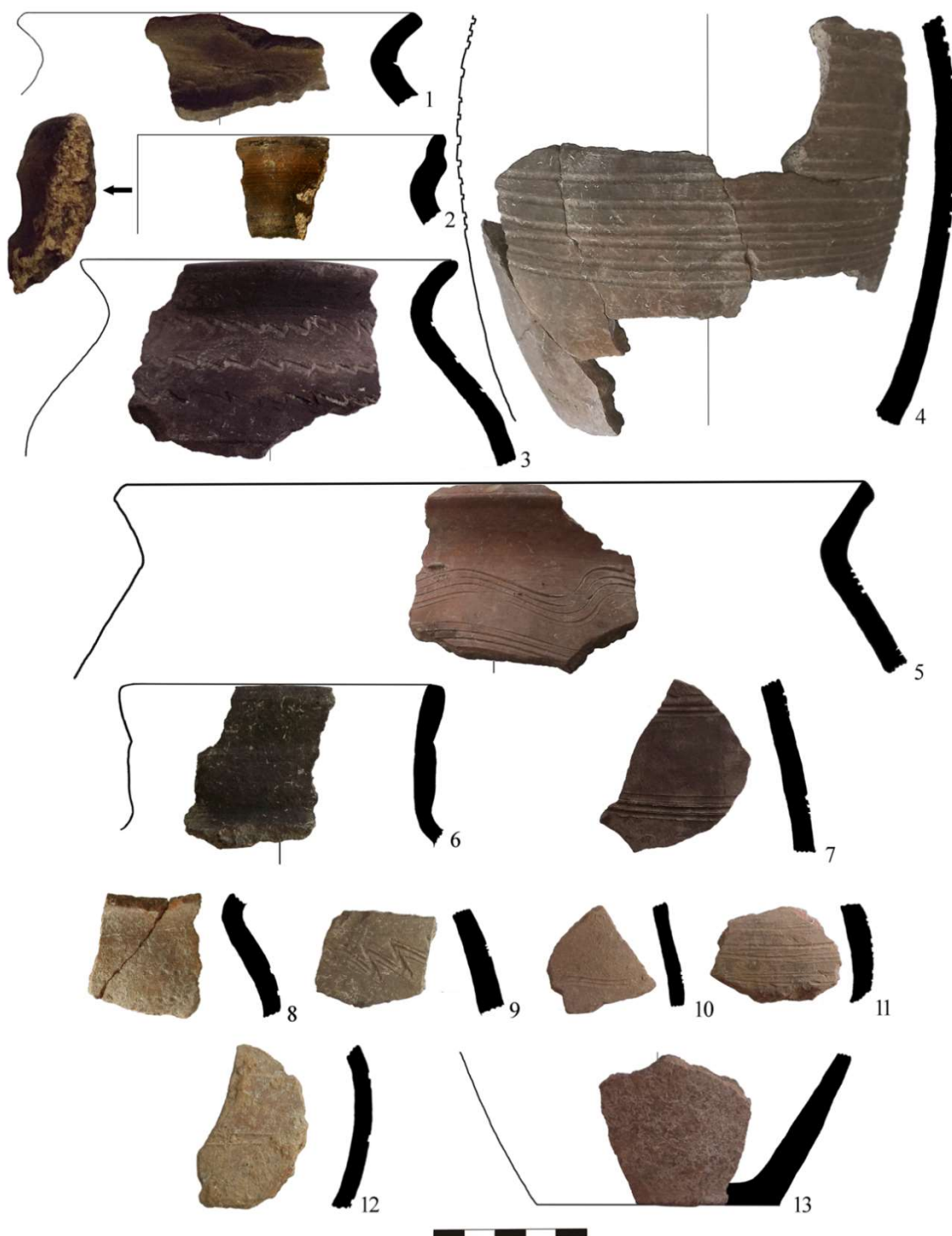
87. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-15: 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése.

88. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-4: 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése.

89. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1-3: 2013/2. szelvény/ciszterna másodlagos betöltése;
4-7: 2013/I. szelvény/4. objektum betöltése (palánkfal alapárka).

90. tábla: Visegrád-Sibrik domb.

1-4: 10. századi kerámialeletek a kétosztatú kőépület kiszedett alapárkának betöltéséből.

1-2: 2014/1. szelvény; 3-4: 2015/3. szelvénybe eső szakaszából;

5-7: 10-11. századi kerámialeletek a 2014/5. szelvény/21-22. objektumok felső részéből, másodlagos helyzetben;

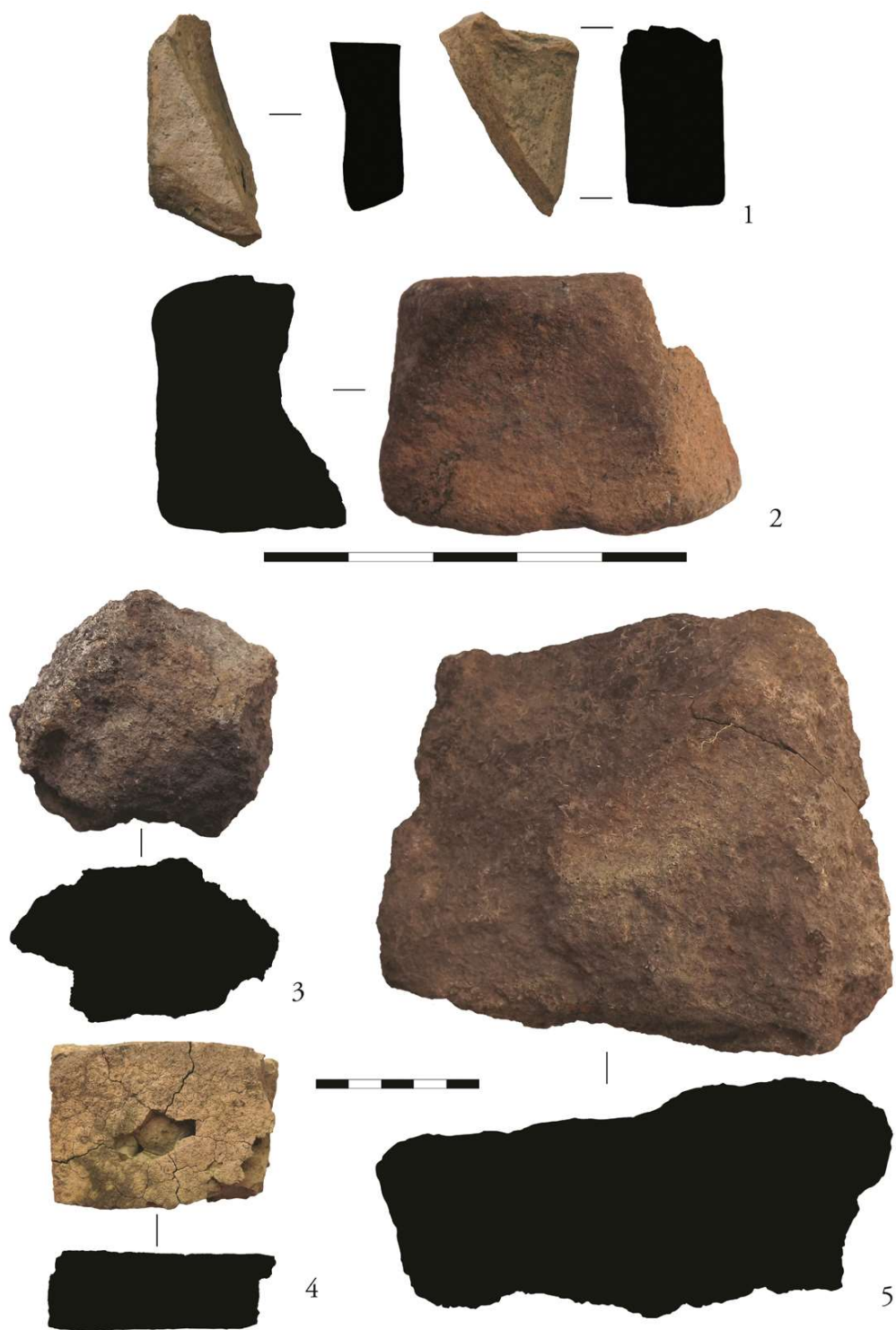
8-13: 10-11. századi kerámialeletek a 2015/3.szelvény/40. objektum (kemence) platnijából.

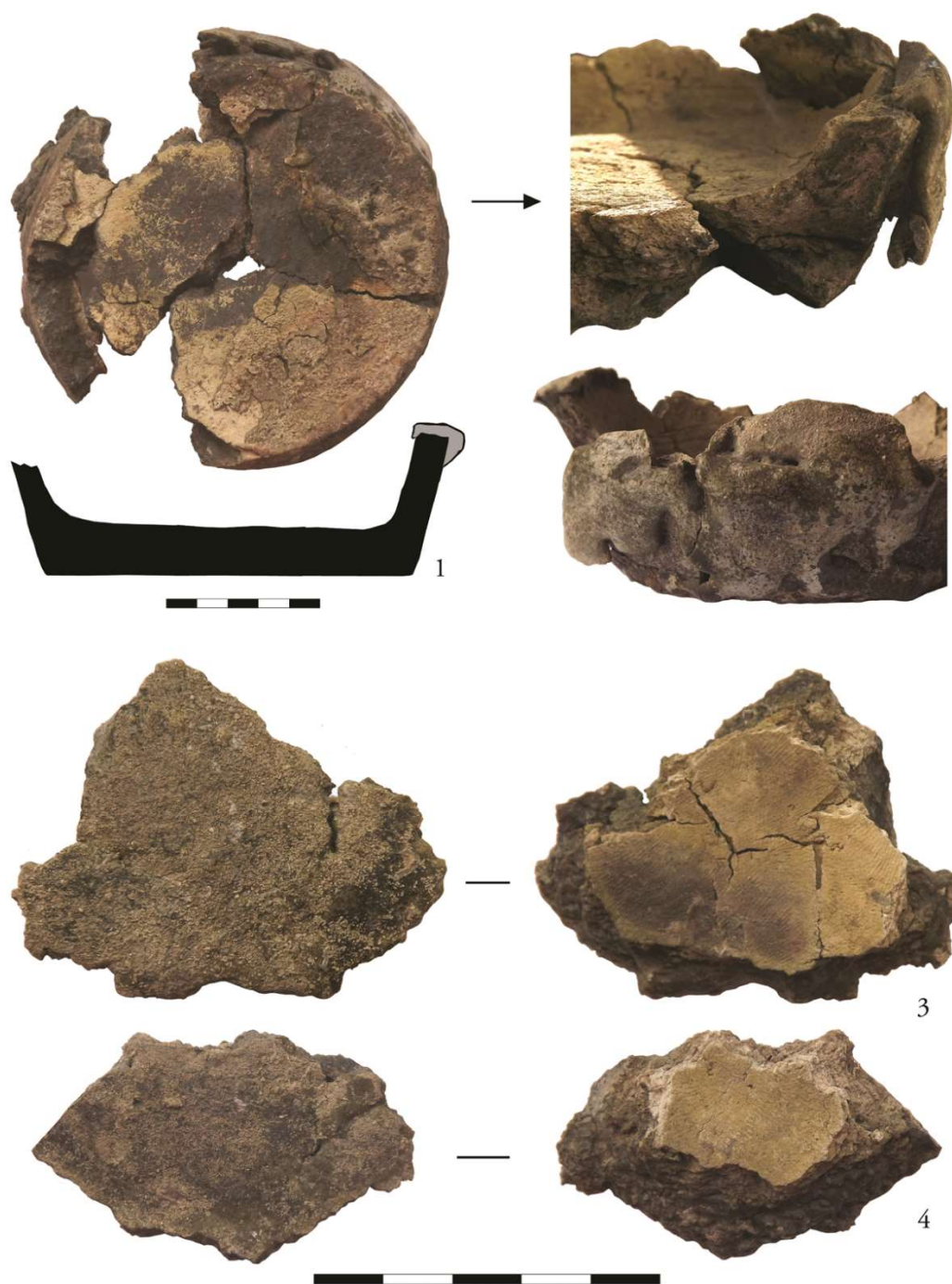
91. tábla: Visegrád-Sibrik domb. 1. 2017/65. objektum betöltése,
2. 2017/73. objektum betöltése, 2017/94. objektum betöltése

92. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 1. 2017/119. objektum betöltése.
 2. 76. objektum betöltése. 3-4. 108-118. objektumok jelentkezési szintje.
 5. 2017/88. objektum betöltése

93. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. A kemencéből illetve a munkagödörből előkerült leletanyag. 1-2, 4.: Kégett agyagtárgyak. 3, 5: megégett kövek.

94. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 2017/131. sz./79. objektum. Egy, másodlagosan erősen megégett, külső oldalán vitrifikálódott (üvegesedett) edényhez tartozó töredékek a kemence munkagödréből

95. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. A kemence használata során másodlagosan erősen megégett, vitrifikálódott (üvegesedett) háztartási fazéktöredékek a kemence munkagödréből

96. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. A kemence használata során másodlagosan erősen megégett, vitrifikálódott (üvegesedett) háztartási fazéktöredékek a kemence munkagödréből (1-3.), illetve a kemence betöltéséből (4)

97. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. Leletek a kemence munkagödrének betöltéséből. 1-2, 5-6.: beolvasztásra szánt római kori fémtárgyak. 1. szegecs, 2. átfűrt római kori érme, 5-6. római kori stylusok. 3. Nyersanyag hulladékok. 4. Vitifikálódott kerámiatöredék a kemence kürtőjéből

98. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. Leletek a kemence munkagödrének betöltéséből. 1-3: öntőtégelyek. 4: Halcsontok; 5-6: Öntőtégely, illetve a benne talált halcsontok (szórvány)

99. tábla. Visegrád-Sibrik domb. 113. szelvény/79. objektum. Öntőtégely(töredékek)
 1.: a kemence betöltéséből. 2-4: a kemence kürtőjének betöltéséből

OBJEKTUMLEÍRÁSOK

A Visegrád-Sibrik dombi lelőhely 2013-2017-ben feltárt objektumainak leírása nagyobb részt az ásatásvezetők (Buzás Gergely, Boruzs Katalin), kisebb részt munkatársként saját leírásokon alapul, bőven kiegészítve a saját adatfelvétellel, megfigyelésekkel, szempontokkal (téradat, leletanyagmeghatározás, radiokarbon adatok, összefüggések).

2013/I/3-4. objektum

Meghatározás: paliszádfal alapárka

Leírás (morfológia és betöltés): a hosszúkás árok két szakaszát sikerült feltárni, a két szakasz között nem volt folytatás, talán ezen a szakaszon helyezkedhetett el a kapu? Az alapárok déli szakaszának északi végében nagy kerek alakú cölöphely került elő (átm.: 65 cm, mélység: 50 cm). Az árok enyhén lefelé szűkül. Betöltése erősen faszenes, vesszőlenyomatos paticsfal számos töredéke került elő belőle. Az árok betöltésének alján nagy kövek voltak, feltehető, hogy az államalapítás kori központ kialakításakor, a tereprendezés során szándékosan tömedékeltek be az alapárkot.

Szuperpozíció: a templom apszisát ráépítették

Méretadatok: 1,62 m (4. objektum) ill. 2,7 m hosszú (3. objektum) árokszakaszok, szélességük 60-80 cm ill. 56-72 cm. Mélységük: 50-60 cm, ill. 25-30 cm.

Leletanyag: faszén, patics, állatcsont, kerámia, korai Karoling bronz sarkantyú

Keltezés: 8. század vége – 9. század eleje (fémleletek, radiokarbon adatok)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-3320 I/825/2	Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. sz., 2013/I/4. gödör, 2013.09.02.	állatcsont	1299±35	cal AD 660-770 (2 sigma)	

2013/I/5. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): tojásdad alakú, betöltése hamus, erősen köves

Szuperpozíció: a templomfalat ráépítették, újkori beásás enyhén bolygatta

Méretadatok: 1,37*1,17 cm, mélység: 40 cm.

Leletanyag: állatcsont, kerámia

Keltezés: 8. század második fele – 9. század eleje (radiokarbon adatok), 10. század végén betömködött

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-3319 I/825/1	Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. sz., 2013/I/5. gödör, 2013.09.03.	állatcsont	1275±35	cal AD 660-840 (2 sigma)	

2013/II/1. objektum

Meghatározás: **épületgödör**

Leírás (morfológia és betöltés): téglalap alakú, betöltése erősen köves/kő

Szuperpozíció: a templomhajó északi falát ráépítették, a 2014/I/35. (késő római) objektumra ásták rá

Méretadatok: ca. 2,6 * 1,9 m, mélysége: ca. 70 cm

Leletanyag: -

Keltezés: 8-9. századi (?), 10. század végén szándékosan betömődött

2013/II/ciszterna

Meghatározás: **ciszterna**

Leírás (morfológia és betöltés): kör alakú, kövekből kialakított ciszterna. Másodlagos betöltése erősen köves ill. nagy mennyiségű állatcsont, emellett 9. századi leletek (kerámia, fém) kerültek elő belőle.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 4,35 cm átmérőjű kör, mélység ca. 400 cm, falvastagság: 50-65 cm

Leletanyag: kerámia, állatcsont, fémlelet (Karoling kori csüngő)

Keltezés: római kori (radiokarbon), vélhetően újrahasználták a 8-9. században, mert a 10. század végén nyitva lehetett még, akkor töltötték fel tudatosan.

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-3144, I/823/4	Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. sz., a ciszterna feküszintjéből	mogyoró (Corylus) szenült faanyaga	1682±35	cal AD 255-425 (2 sigma)	

2014/I/6. objektum

Meghatározás: **cölöphely**

Leírás (morfológia és betöltés): kerek mélyedés

Szuperpozíció: -

Méretadatok: ca. 30 cm átmérőjű

Leletanyag: kerámia

Kelkezés: 10-11. századi? vagy recens objektum

2014/I/51, 57, 53, 2015/III/18, 25. objektum

Meghatározás: **kétosztatú kőépület kiszedett alapárka** (szakaszonként eltérő objektumszámmal)

Leírás (morfológia és betöltés): téglalap alakú, betöltésében nagy mennyiségű állatcsont, habarcs, római tegula, kő.

Szuperpozíció: a templomhajót ráasták

Méretadatok: 16,7 m hosszú, 10,6 m széles, osztófal ca. 5, 9 méternél. Az alapárok szélessége 65-86 cm, mélysége: 25-30 cm. tájolása: ÉK-DNy.

Leletanyag: kevés kerámia (post quem: törésfelületén habarccsal összemaszatolt háztartási hulladék (10-11. századi fazékperem)

Kelkezés: eredetileg római kori(?), vélhetően újra használt a 8-9. századi periódusban, a 10. század végén, a templom építését megelőzően szándékosan betömködték (utóbbi keltezése: radiokarbon adat)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-5838, I/1077/1	Visegrád-Sibrik domb, 2014.08.26., 2014/1 szelvény, 51. obj.	állatcsont	1011 ± 18	cal AD 990-1030 (2 sigma)	
DeA-5839, I/1077/2	Visegrád-Sibrik domb, 2014.08.27., 2014/1 szelvény, 57. obj.	állatcsont	1069±17	cal AD 970-1010 (1 sigma)	

2014/III/23. objektum

Meghatározás: a III. szelvény nyugati szélén, a metszETFalon dokumentált feltöltés (?)

Leírás (morfológia és betöltés): -60-110 cm-ig, szürke, szemetes, kora középkori betöltés. Vélhetően azonos a 2018-as déli szelvény nyugati szélén megfigyelt betöltéssel.

Szuperpozíció: ?

Méretadatok: ca. 160 cm szélességű, 50 cm vastag betöltés

Leletanyag: kerámia, állatcsont

Kelkezés: 8-9. századi

2013-2014/templom

Leírás (morfológia és betöltés): A patkóíves apszishoz csatlakozik a téglalap alakú templomhajó, a tájolás keleti. 1. fal: a templom D-i fala, 80 cm vastag, K-Ny-i irányú, fehér habarcsba rakott törtkőfal. 2. fal: a templomhajó K-i fala, É-D-i irányú, fehér habarcsba rakott törtkőfal, 1. sz. fallal egybeépítve, 3. fal: a

templom É-i fala, K-Ny-i irányú, habarcsba rakott törtkőfal, csak a K-i, 270 cm hosszú szakasza maradt meg, az alapozás egy kősornyi, további 360 cm hosszúságban követhető az alapozási árok Ny felé. A templom 4. fala, a nyugati fal középső szakaszon maradt meg, északi és déli részén követhető a habarcsos alapozási árok.

Szuperpozíció: a kiszedett alapárokra (2014/I/51, 57, 53, 2015/III/18, 25), ill. a 2013/1. objektumra ráásták

Méretadatok: hossz tengelye: 17,5 m*9,1 m, hajó: 12,8 *9, 1 m, félköríves apszis: 3-3,5 m sugarú kör. Falvastagság: 75-90 cm.

Leletanyag: a templomot a hozzá tartozó sírok és az építést megelőző planírozásból származó leletek radiokarbon adatai kelteznek, egyéb lelet nem tartozik hozzá.

Keltezés: 11. század eleje (radiokarbon alapján)

2013/1. sír

Leírás (morfológia és betöltés): A sír üresnek bizonyult, vélhetően a középkorban exhumálták az eltemetettet, mindössze 2 db ujjperc maradt meg. A sírgödör északnyugati sarkában, közvetlenül a sír alján egy 2,5 cm átmérőjű, rombusz keresztmetszetű, elvékonyodó végű aranygyűrűt találtunk. A sír betöltéséből római téglák és meszelt vakolatok kerültek elő. Az összefüggés alapján felnőtt férfi, a várkapolna alapítójának sírja lehetett.

Szuperpozíció: a kiszedett alapárok egyik szakaszára (osztófal: 2014/I/51. objektum) ráásták

Méretadatok: 2,3 m *0,9 m, a falazott kősor szélessége: 18 cm, a sír mélysége: 54 cm. Tájolása: Ny-K-i.

Leletanyag: egy 2,5 cm átmérőjű, rombusz keresztmetszetű, elvékonyodó végű aranygyűrű

Keltezés: 11. század eleje (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
DeA-3944, I/881/1	Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. sz., 1. sír	ujjperc	1092±25	cal AD 890-1010 (2 sigma)	

2013/2. sír

Leírás (morfológia és betöltés): A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú. A váz nyújtott helyzetben volt. A bal kéz felkarcsontját egy bolygatás elpusztította. A halott bal kezében egy ónkelyhet tartott. A halott jobb kezében, kb. 10 cm-es átmérőjű foltban korrodálódott ónszemcsék figyelhetők meg, valószínűleg paténa lehetett. Az összefüggés alapján felnőtt férfi, papi sír.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 1,9*0,85-0,9 m, mélysége: 13 cm. Tájolása: Ny-K-i.

Leletanyag: paténa és ónkehely

Keltezés: 11. század eleje (radiokarbon)

RADIOKARBON részletesen

<i>kód</i>	<i>megtalálás helye, str. egység</i>	<i>vizsgálat tárgya</i>	<i>BP</i>	<i>1 sigma</i>	<i>2 sigma</i>
DeA-3955, I/825/3b	Visegrád-Sibrik domb, 2013/I. sz., 2. sír	embercsont	1078±25	cal AD 900-1020(2 sigma)	

2015/17. objektum = 3. sír

Leírás (morfológia és betöltés): A sírgödör téglalap alakú. A váz nyújtott helyzetben, a jobb kar derékszögben behajlítva helyezkedik el.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 1,92 m *0,82 m, mélysége: 20 cm. *Tájolása:* Ny-K-i.

Leletanyag: melléklete nincs, koporsószegek kerültek elő.

Keltezés: Árpád-kor

2014/IV/16. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): tojásdad alakú

Szuperpozíció: a gödör metsz kb. 100 cm átmérőjű, korábbi kerek gödröt, amelynek csak NY-i, 20 cm széles sávja maradt fenn, betöltése köves föld volt

Méretadatok: 1,16*1 m, mélysége: 80 cm.

Leletanyag:

Keltezés: 8-9. századi/10-11. századi

2015/I/4. objektum

Meghatározás: (alap?) árok

Leírás (morfológia és betöltés): áthúzódik a 2014/IV. szelvénybe (ezen szakaszán 2014/IV/18. objektumszámmal). Az árok alja felé enyhén szűkülő, egyenes oldalú (trapéz átmetszetű) árok. Az alja kb. 20 cm széles. Betöltése világos barnás, világosszürke faszéndarabokkal, kevés lelettel, kő és tégladarabokkal.

Szuperpozíció: I/5. objektumra és az I/62. objektumra ráásták, I/63. objektumot ráásták

Méretadatok: hossza: 13 méter, szélessége: 40-60 cm, mélysége: 20-40 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, faszén

Keltezés: 8-9. századi?

2015/I/5. objektum

Meghatározás: tárológödör

Leírás (morfológia és betöltés): Humuszoláskor feltáratott ovális, kb. 140x280 cm-es volt, de a bontás során kiderült, hogy két, egymást vágó gödörből áll. Az É-i részén egy kb. 1 m mély, világos barnás, szürkés, humuszos, faszénszemcsés, paticsdarabos betöltésű (5. obj.) gödör van, ezt vágja D-ről egy kb. 2 m mély, sokkal

faszenesebb, hamus betöltésű verem (62. obj.). Az 5. objektum kiégetett oldalú és aljú gabonátároló gödör lehetett. Eredeti mélysége: 110 cm lehetett, most 80 cm a megmaradt mélysége. Felső átmérője: 120 cm, alsó átmérője 140 cm.

Leletanyaga: állatsont (45, 61), bronz (64), vas (52), faszén (65).

Szuperpozíció: I/4. objektumot ráásták

Méretadatok: 1,3*1,5 méter, mélysége: 65-70 cm.

Leletanyag: Betöltéséből állatsontok, kerámiatöredékek, apróbb kövek, kavicsok, habarcsdarabok, téglatöredékek kerültek elő. Leletanyaga nem különíthető el teljes biztonsággal a 62. objektumétól.

Keltezés: 8-9. század

2015/I/6. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): Ovális, kb. 1m x 80 cm nagyságú szürkés foltként jelentkezett római téglával és állatsonttal a felszínén. A felső betöltése szürkésbarna, faszenes, néhol puhább, néhol keményebbre tömörödött. Alatta vörösesbarna betöltődésű, az alsó réteg viszonylag könnyen porlós, világosszürkés, enyhén faszenes betöltésű, amiben még akad leletanyag, de nem túl gyakori. Kibontás után kerek, enyhén méhkas alakú tároló gödör lett, hasonló az 5, 11, 12-höz. Érdekessége, hogy az oldala és alja nem sárga agyagos, hanem vörösesbarna színű. Úgy tűnik, hogy a 4. ároknak a szélét itt azért nem találták meg a bontás során, mert a 6. obj. érinti/kicsit belevág a 4. árokba. A 44. obj. (cölöphely) sem külön objektum volt, hanem ennek a tároló gödörnek a része, egy sötétebb elszíneződésű betöltődése volt.

Szuperpozíció:

Méretadatok: Felső átmérője: 130 cm, mélysége: 100 cm, alsó átmérője: 154 cm.

Leletanyag: A leletanyag egységes: kevés kerámia és állatsont, ezen kívül habarcsdarabok, patics, üveg, 1-2 igen nagy kődarab és római kúpcserepek, tegulák, vastárgy töredéke.

Keltezés: kérdéses/római?

2015/I/9. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): Szabálytalan alakú, kb. 80 cm átmérőjű, világosbarna foltként jelentkezett, ami vágta a 4. objektum É-i részét. Felső betöltése világosbarnás, barnás, nagyon keményre tömörödött. Kő, római tégladarabok, állatsont és 1-2 kerámiatöredék került napvilágra belőle.

Szuperpozíció: vágta a 4. objektum É-i részét

Méretadatok: átm.: 80 cm

Leletanyag: kerámia, állatsont, habarcs

Keltezés: 10-11. századi

2015/I/10. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): lekerekített sarkú téglalap alakú, világosbarnás, szürkés, humuszos betöltésű objektum. Téglá-, állatsont- és kerámiatöredékek is látszottak a felszínén, tisztítás során egy római érem

került elő. A betöltés felső része hamus, sok lelettel, ezt egy világosbarna réteg váltja, amiben már kevesebb a hulladék anyag. A közepén kis „lépcső” osztja, az É-i rész kb. 5 cm-rel mélyebb.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 2,5*1 méter, mélysége: 25-30 cm

Leletanyag: téglatöredék, állatsont, kerámia, római érme

Keltezés: 8-9. századi

2015/I/11. objektum

Meghatározás: **tárológödör**

Leírás (morfológia és betöltés): Ovális világos barna foltként jelentkezett. Betöltésének felső része keményre tömörödött, kövek, téglatöredékek és állatsont került elő belőle. Az alsó részén világosszürkés, hamus, helyenként porhanyós, máshol pedig keményen összetapadt, összeragadt rétegek voltak benne, kevés állatsonttal, kerámia-, téglatöredékekkel, valamint néhány nagydarab kővel. Az alja és oldala vörösesbarnára égetett. Az 5, 6, 12-eshez hasonló gabonátároló gödör lehetett.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: átmérője a jelentkezési szintnél: 110 cm, az alsó részén pedig: 170 cm. Mélysége: 1 m.

Leletanyag: kerámia, állatsont, tégl, vas, patics

Keltezés: 8-9. századi/10-11. századi

2015/I/12. objektum

Meghatározás: **gödör/oszlophely?**

Leírás (morfológia és betöltés): Ovális kb. 110x100 cm-es, világosbarna foltként jelentkezett. A humuszos betöltésben apró csontok és tégladarabkák látszanak, a bontás során egy rómainak tűnő érme is előkerült. Az É-i és Ny-i rész mentén keményre tömörödött/tömörített agyagos a betöltés, a D-i puhább, szürkésebb, humuszosabb, sárga agyag csikokkal. Az alsó részén ökolnyi összetömörödött agyagdarabok, összetartozó vázcsontok és egy kutyakoponya került elő az aljáról. Az 5, 6, 11. objektumhoz hasonló, kisebb méretű gabonátároló gödör lehetett. Oldalai enyhén befelé szűkülnek.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: Felső átmérője: 130 cm, 110 cm mély, alsó átmérője 112 cm. Mélysége 94 cm.

Leletanyag: Kerámia, állatsont és egy-két vasdarab mellett két apró üvegtöredék, ólom, valamint egy vascsat, két római érme is előkerült.

Keltezés: 8-9. század/10-11. századi

2015/I/15. objektum

Meghatározás: **tárolóverem**

Leírás (morfológia és betöltés): Egy nagyobb, ovális, erősen hamus, faszenes betöltésű folt jelentkezett. A gödör betöltése igen faszenes, de nincs benne sok kő, ahogyan a III. szelvény vermeiben. A gödör oldala a felső 60-70 cm-es sárga rész után vörösesbarna volt. A betöltésben egy bronzérem, egy bronz hagymafejes fibula töredéke (egy hagymafej), kis mennyiségű állatsont és kerámia, néhány tégladarab, habarcsrögök és sok faszén volt. A széleken csigaházak, az alsó részén összefüggő vázrészek, rágcsálócsontok, a gödör alján egy ép agancs feküdt. A 3, 39, 62-es objektumhoz hasonló, hordóalakú mély verem lehetett.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: Felső átmérője: 175 cm, mélysége: 200 cm, alsó átmérője: 150 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, csiga, érem, bronz, vas, faszén.

Keltezés: kérdéses/római?

2015/III/2. objektum

Meghatározás: **gödör**

Leírás (morfológia és betöltés): ovális, szürkés betöltésű gödör.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 50*80 cm, mélysége 20 cm

Leletanyag:

Keltezés: 10-11. századi

2015/III/3. objektum

Meghatározás: **tárológödör**

Leírás (morfológia és betöltés): Foltja szürkésbarna színű volt, amelyben téglaszemcsék, mészszeremcsék, patics, kövek, állatcsont látszott, a humuszolás során egy római érem került elő. Mivel a betöltés igen faszemes és paticsszeremcsés, -darabos volt a felső szakaszon, úgy tűnt, hogy az objektum kemencéhez tartozó hamusgödör vagy egy ház kemencével. Később világossá vált, hogy ezt a 3. objektum betöltésére épített kemence (40. obj.) maradványai okozták. Az objektum déli szélé mentén 2 cölöplyuk (34 és 35. obj.) került kibontásra, amelyek talán a lefedés tartására szolgáltak. A gödör alján, középen egy cölöphely-szerű lemélyedés van, ami 40 cm átmérőjű és 15-20 cm mélységű. Alakja nem egészen méhkas, inkább hordóra emlékeztető. Funkciója: jégverem, tárológödör. Betöltése egységesnek mondható, az oldalai mentén agyagos beomlásokkal, de egyébként humuszos kevert betöltésű, sok faszénrel és paticsszeremcsével, állatcsonttal, kővel, római téglával, valamint kevés kerámiával. 2 m mélyen a K-i oldal mentén halszállkák, csigolyák és pikkelyek kerültek elő, a Ny-i oldalon kb. 0,5 m hosszan lehetett egy elszenesedett fadarabot követni. A gödör szélénél végig rengeteg csigaház volt, az alj felé közeledve több összefüggő állatcsontváz-rész található.

Szuperpozíció: a III/40. objektumot (a veremház kemencéjét), ill. a III/57-58. objektumokat ráásták.

Méretadatok: 2,7*2,9 m, mélysége: 2,4 m

Leletanyag: Kerámia, állatcsont, római érmek, I. Géza érme, hagymafejes fibula, szőlőfürtös fülbevaló (8. század vége – 9. század első harmada), habarcsdarabok

Keltezés: 8-9. századi

2015/III/20. objektum

Meghatározás: **gödör**

Leírás (morfológia és betöltés): lekerekített sarkú téglalap alakú. Betöltése szürkés, téglá-, kő- és habarcsdarabokkal, állatcsonttal, kerámiatöredékekkel és vassal.

Szuperpozíció: a 21. objektumot („pénzverde”) ráásták

Méretadatok: feltárt szakasza: 1,7 m * 1,2-1,5 m, mélysége: 8-10 cm

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz, ólom

Keltezés: 8-9. századi/10-11. századi

2015/III/23. objektum

Meghatározás: **gödör**

Leírás (morfológia és betöltés): enyhén ovális, 98*90 cm átmérőjű hamus foltként jelentkezett. Bontás során kiderült, hogy a felső nagyobb gödörrészhez egy kisebb, ovális leányedő rész csatlakozik, ami 68*48 cm-es. A felső rész a jelentkezési szinttől mérve 22 cm mély, tetejét hamusabb betöltődés jellemezte, az alsó 40 cm mély, sokkal humuszosabb, barnás betöltéssel.

Szuperpozíció: a III/18. objektumra (a kiszedett alapárokra (ráasták)

Méretadatok: 60*48 cm, mélysége: 25 cm

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz, római érme

Keltezés: 10-11. századi

2015/III/39. objektum

Meghatározás: **tárológödör**

Leírás (morfológia és betöltés): A felszíntől mintegy 50 cm-re, a műhelygödör padlószintjén, 2 m átmérőjű faszenes, vörösre égett foltot figyeltünk meg, helyenként erősen átégett platnimaradványok és kövek voltak benne. A bontás során bebizonyosodott, hogy nem kemence maradványa, hanem egy betöltött tárolóverem volt. Betöltése kevert, agyagos, humuszos, faszenes, kővel, téglatöredékekkel, habarccsal, sok állatcsonttal és kevés kerámiával. Az oldalak mentén agyagos beomlások voltak és a puha földben sok csigaház. Középső részein igen keményre tömörödött a betöltés.

Szuperpozíció: A 2015/III. szelvényben, a 21. objektum D-i felében jelentkezett, azt a tárológödörre ásták.

Méretadatok: Felső átmérője: 210 cm, alsó átmérője: 2 m, mélysége: 180-190 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, érem, bronz, ólom, vas. Faszén, téglák, őrlőkő. Üveg, salak.

Keltezés: római/8-9. századi?

2015/III/27, 36, 38, 40, 49-54, 64. objektumok

Meghatározás: **veremház**

Leírás (morfológia és betöltés): téglalap alakú, északkeleti sarkán kinyúló agyagkemencével (40. objektum). Északi fala mentén két cölöphely (49. objektum: átm.: 32 cm ill. 27. objektum: átm.: 26 cm), nyugati (51. objektum: átm.: 13 cm), déli (52. objektum: átm.: 18 cm) és keleti (64. objektum: átm.: 15 cm) fala mentén, középen 1-1 cölöphely. A ház déli felében további két cölöphely (53-54. objektumok: átm.: 10 cm) és két sekély gödör (50. objektum: 66*70 cm, mélység: 8 cm, ill. 38. objektum: 1,2*0,9 m, mélység: 5-8 cm) található. . Padlót nem tudtunk megfigyelni, csak egy keményebb, égett felületet a D-i részen.

Szuperpozíció: a III/3. objektumra ráasták, a III/21. objektumot ráasták

Méretadatok: 2,6*1,7 méter nagyságú házgödör, mélysége: 20 cm. Kemence: 1,18*1,13 m nagyságú

Leletanyag: kerámia, állatcsont, érem, bronz, vas, üveg.

Keltezés: 11. századi, a sütőfelület alsó részébe tapasztott leletanyag (fogaskerékmintás töredék) alapján

2017/68. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): K-Ny-i irányban elnyúló, hosszúkás, szabálytalan, barnás, habarcsrögös foltként jelentkezett. Humuszos betöltésű, kavicsos, faszénpöttyökkel, téglatöredékkel, állatcsonttal. Kerámia és közepes kövek, habarcsrögök is voltak benne.

Szuperpozíció: Alatta helyezkedett el a 80. obj.

Méretadatok: 2,5*1,7 m, mélysége 58 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz érem, üveg, salak, olvadék.

Keltezés: 8-9. századi/10-11. századi

2017/69. objektum

Meghatározás: habarcskeverő gödör alja

Leírás (morfológia és betöltés): megközelítőleg kerek alakú. 30 cm-rel a mai járószint alatt, kemény, kerek, habarcsos jelenség. Átmérője 175 cm, középső részén mélyebb, teknős, itt sötétszürke. A habarcs enyhén rózsaszínes, nagyobb méretű kavicsokkal, nem a várkapolna fehér habarcsára hasonlít (ahhoz inkább a 71. obj. habarcsa hasonló). Átvágása során kiderült, hogy a vártnál jóval vastagabb, erősen megkötött habarcsos. Az objektum alatt levő rétegből még kerámia került elő, ez még humuszos, kevert.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: 1,67*1,6 m, vastagsága: 27 cm

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz, habarcs, salak.

Keltezés: 11. századi/későbbi Árpád-kor?

2017/71. objektum

Meghatározás: habarcsos omladék/ habarcskeverő gödör alja

Leírás (morfológia és betöltés): a jelenlegi járószinttől kb. -40-45 cm mélységben feküdt. Kb. 120x170 cm-es területen megfigyelhető, habarcsos, egyenetlen, nagyjából vízszintes, néhány cm vastag jelenség. Bontása és tisztítása során néhány állatcsont, kerámia került elő. Az alatta levő rétegből, -65 cm-es mélységből került elő egy 10. századi solidus másodlagos formában, kivágott középső része (II. Nikephoros Phokas arany solidus (II. Nikephoros Phokas, terminus post quem 969). Alatta 40 cm-rel mélyebben jelentkezett a 118. objektum.

Leletanyag: a habarcsréteg alatt, ill. a 118. objektum felett: állatcsont, arany, bronz, ólom, vas.

2017/131/79. objektum

Meghatározás: ötvöskemence

Leírás (morfológia és betöltés): Megközelítőleg Ny-K-i tájolású kemence és a hozzá tartozó hamusgödör. A kemencéhez K-ről csatlakozik a munkagödör, amely kb. téglalap alakú lekerekített sarkokkal. Méretei: 92x70, mélysége 14 cm. A kemence körte alakú, méretei: 70x54, 26 ill. 20 cm mély. Boltozata ugyan a gépi bontás során enyhén sérült, de a kemence K-i felében egy 27-28 cm átmérőjű, nagyjából kör alakú 26 cm mély „kürtőt” sikerült megfigyelni. A kemence száj felőli részén átégett tapasztást találtunk, a kürtő alján csak enyhén átégett felület volt és ez volt a legmélyebb pontja. A munkagödör betöltése szenes, elsődleges betöltésű. A kemence betöltése kifejezetten hamus volt.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: hossz tengelye: 161 cm, legnagyobb szélessége: 70 cm, legnagyobb mélysége: 26 cm.

Leletanyag: A kemence felhagyásával kerámia, szétégett kerámia öntőtégely töredékek, beolvasztásra szánt római leletek (bronz stylus, átlukasztott érme), nyersanyag hulladékok és kerámiasalak került elő, valamint állatcsont (halszállkák), és főzőedények másodlagosan erősen megégett töredékei.

Keltezés: 8-9. századi

2017/81. objektum

Meghatározás: réteg/árok

Leírás (morfológia és betöltés): árokszerű jelenség, puha, hamus, néhol rózsaszín, néhol fekete betöltéssel. Sok kerámia és állatcsont került elő már a humuszolás során. Talán azonos a 2014/3. szelvényben megfigyelhető jelenséggel.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: Szélessége 110 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, megmunkált csont, bronz

Keltezés: 8-9. századi/10-11. századi

2017/88. objektum

Meghatározás: gödör

Leírás (morfológia és betöltés): A betöltése felső részében erősen köves (betömedékelt?), sötétbarna, erősen hamus, faszenes fekete, néhol barnás agyagossal kevert. Bontása során kiderült, hogy teknős aljú, két lemezyedő részből áll. Az objektum sötét, faszenes betöltésében kövek, téglák, sok állatcsont, kevés kerámia, 4 érme, középkori vaskés, vékony díszített bronzpánt volt.

Szuperpozíció: ráásták a 89. gödörre

Méretadatok: 2,8*1,2 m. A K-i, sekélyebb rész átmérője 130 cm, mélysége 40-50 cm. A Ny-i mélyebb rész 100 cm átmérőjű, mélysége: 70 cm.

Leletanyag: kerámia, orsógomb, állatcsont, bronz, vas, patics

Keltezés: 8-9. századi

2017/89. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): méhkas alakú tárológödör. betöltésében felül kövek, alatta puhább barnás betöltés, amiben kövek, tegulák, faszén szemcsék, csigák, kerámia és állatcsont is volt. A gödör alján egy agancs a hozzátartozó koponyadarabbal.

Szuperpozíció: a 88. objektumot ráásták.

Méretadatok: Felső átmérője 110 cm, jelentkezési szintjétől 110 cm mély, alsó átmérője 130 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz, vas.

Keltezés: 8-9. századi

2017/93. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): Betöltése kavicsos, köves, téglatöredékes. A bontás során apróra töredezett állatcsontok kerültek elő. Felső átmérője pontosan nem határozható körbe a jelentkezési szinten. Betöltése igen kemény, kavicsos, habarcsszemcsés volt a felső részen, lejjebb puha világosbarna.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: A bontás végén az objektum a nyesett felszíntől mérve 105 cm mély, az altalajba 60 cm-re mélyed, méhkas alakú tárológödör lett, ami 120 cm-es alsó átmérőjű.

Leletanyag: Kövek, téglák (ujjbehúzással), kerámia, állatcsont, 2 érem volt benne.

Keltezés: kérdéses

2017/94. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): Szabálytalan, köves betöltésű jelenség. Bontás során igen nagy mennyiségű, beépítés nyomait nem mutató kőanyag került elő az ovális gödör felső részéből. A nyesett felszíntől kb. 70 cm-ig egységesen mélyül, enyhén ívelt oldallal, egy teknőszerű gödör lett. 70 cm-től már csak az É-i fele mélyül, ami egy méhkasos tárológödör lett, ami a nyesett felszíntől 140 cm mély. A betöltésben a köveken kívül tégladarabok (tegula és imbrex), állatcsontok vannak, kerámia alig. 110 cm-nél egy kutya rossz megtartású csontváza feküdt.

Leírás (morfológia és betöltés): kerek

Szuperpozíció: a 121. objektummal szuperpozícióban áll, ill. a 88. objektum vágja.

Méretadatok: 185x130 cm nagyságú, 140 cm mély.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, bronz, vas

Keltezés: 8-9. századi, betömedékelt a 10. század végén?

2017/104. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): Világosbarna betöltésében kavicsok, kövek láthatóak. Felső rétege szinte légmentesen kövekkel, tegulákkal, imbrexekkel volt kitöltve, ebből a részből semmilyen más lelet nincs, az alsóbb részekről néhány állatcsont és igen apró kerámatöredékek és csigák kerültek elő.

Szuperpozíció: a 76. objektum (késő Árpád-kori ház) padlója alatt

Méretadatok: felső átmérője 90 cm, alsó átmérője 110 cm, 98 cm mély.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, téglák

Keltezés: 8-9. századi, betömedékelt a 10. század végén?

2017/108. objektum

Meghatározás: tárolóverem

Leírás (morfológia és betöltés): kör alakú, hasasodó (hordó alakú) gödör.

Szuperpozíció: a 118. objektummal szuperpozícióban (ráásták?)

Méretadatok: 1,38*1,5 m, mélysége 80-90 cm.

Leletanyag: nem volt elkülöníthető a 118. objektum kerámiájától. Az objektum a solidus előkerülése alatti szinten jelentkezett.

Keltezés: 8-9. századi, betömedékelt a 10. század végén?

2017/117. objektum

Meghatározás: **tárolóverem**

Leírás (morfológia és betöltés): A 69. objektumtól D-re jelentkező köves betöltés bontása során került napvilágra. A köves rész még talán a felette levő réteg lehet. A gödör betöltése világosbarna, puha, széleinél csigákkal, viszonylag sok kővel, tegulával, némi állatcsonttal és kerámiával.

Szuperpozíció: -

Méretadatok: Felső átmérője 116 cm, méhkas alakú, mélysége a gödör indulásától 150 cm, a felső köves betöltést is számítva kb. 180 cm. Alsó átmérője 140 cm.

Leletanyag: kerámia, állatcsont, tegula, kő

Keltezés: 8-9. századi, betömedékelt a 10. század végén?

2017/118. objektum

Meghatározás: **házgödör?**

Leírás (morfológia és betöltés): lekerekített sarkú téglalap alakú gödör, talán házhoz tartozik. Sem tűzhely, kemence, sem cölöphely nem került elő belőle. A betöltés felső részén ca. 1,5 m²-nyi paticsfal omladéka került elő, ca. 20 cm vastagon, alatta homogén, barna, enyhén faszenes betöltés. Az objektum nyugati ca. 30-40 cm-es sávját Szőke Mátyás tárta fel (1976/patricsos gödör)

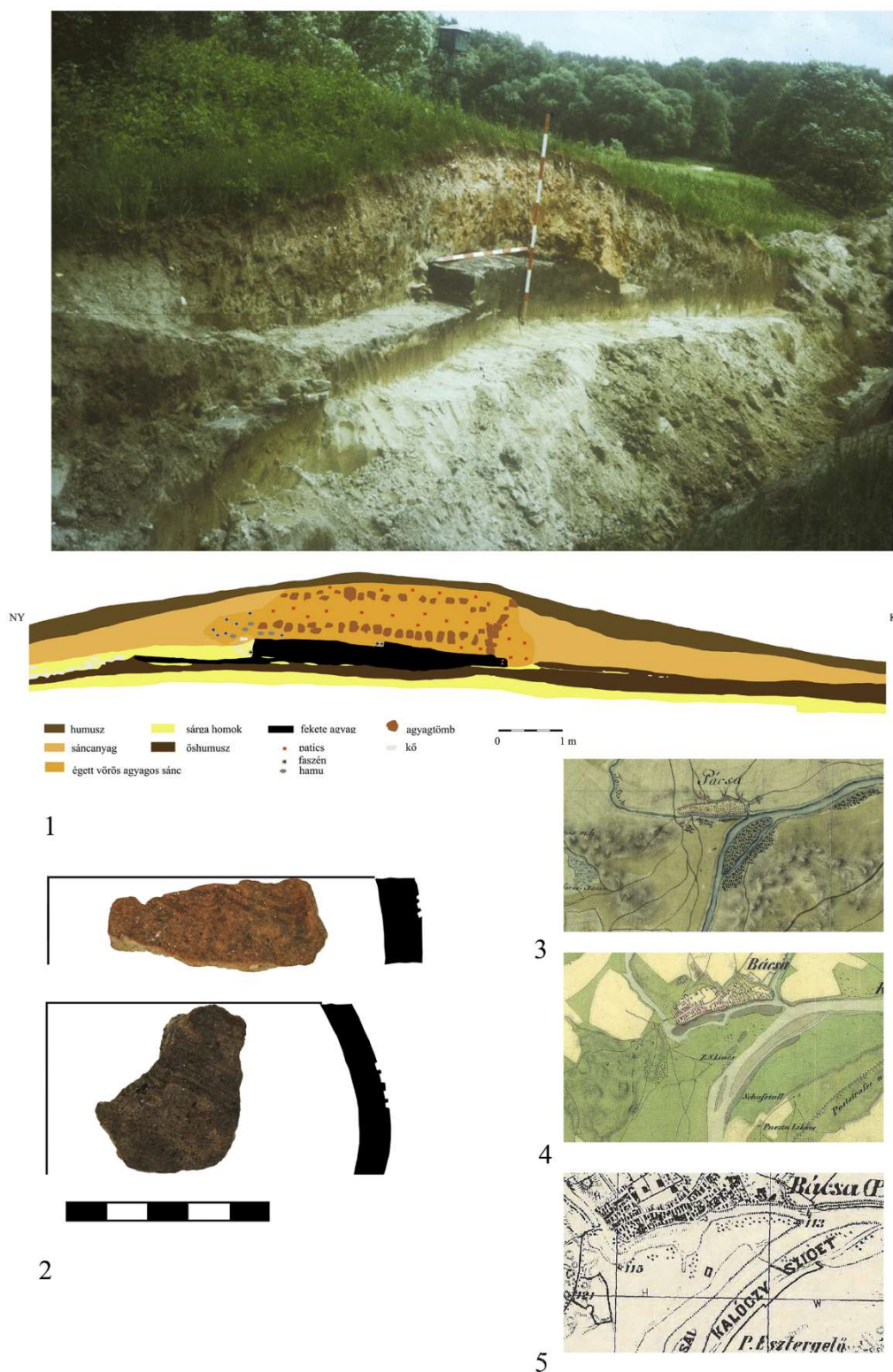
Szuperpozíció: 108. objektummal, 192-193. objektummal: A 193. sekély gödör korábbi, mint a 118. objektum, az előbbi kettőt valószínűleg ráásták az objektumra. A 71. objektum, egy Árpád-kori habarcskeverő gödör alja a gödör felett húzódott, a habarcskeverő alatt, a 118. objektum jelentkezési szintje felett II. Nikephoros Phokas bizánci arany solidus (tpq 969) másodlagos állapotban (kivágva, csak a középső része volt használatban)

Méretadatok: 2*2,3 m, mélysége: 60-70 cm

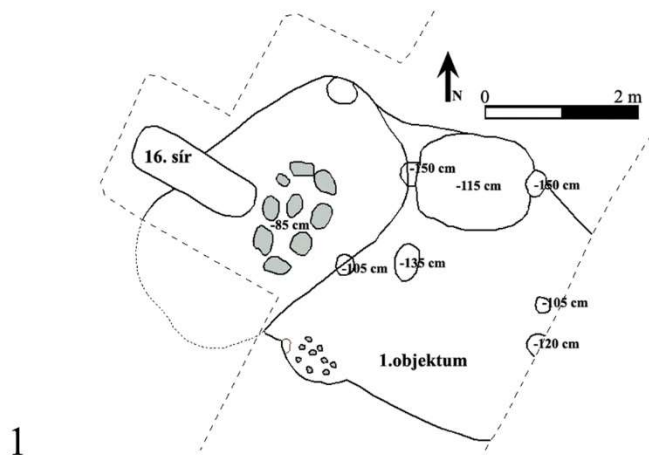
Leletanyag: vesszőlenyomatos patics, faszénmaradványok, elszenült vessző, kalcinált állatcsont, megégett (kerámiasalakos) patics, néhány kerámatöredék (8-9. ill. 10-11. századi)

Keltezés: késő 8. század – 9. század közé keltezhető objektum, melyet 10. század végén leromboltak, planíroztak, betömködtek.

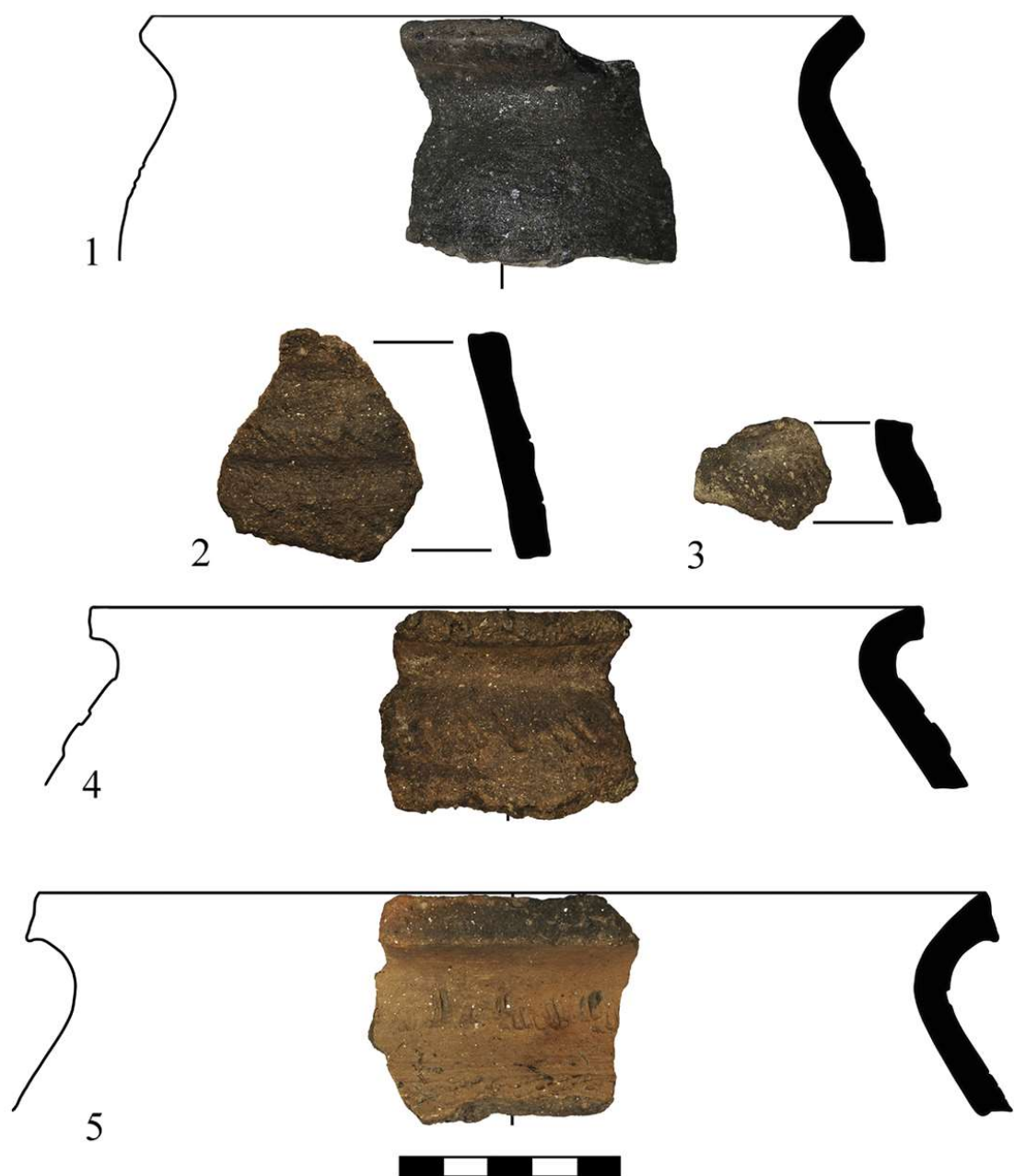
X.3. BÁCSA-SZENT VID DOMB
OBJEKTUM- ÉS LELETTÁBLÁK, OBJEKTUMLEÍRÁSOK

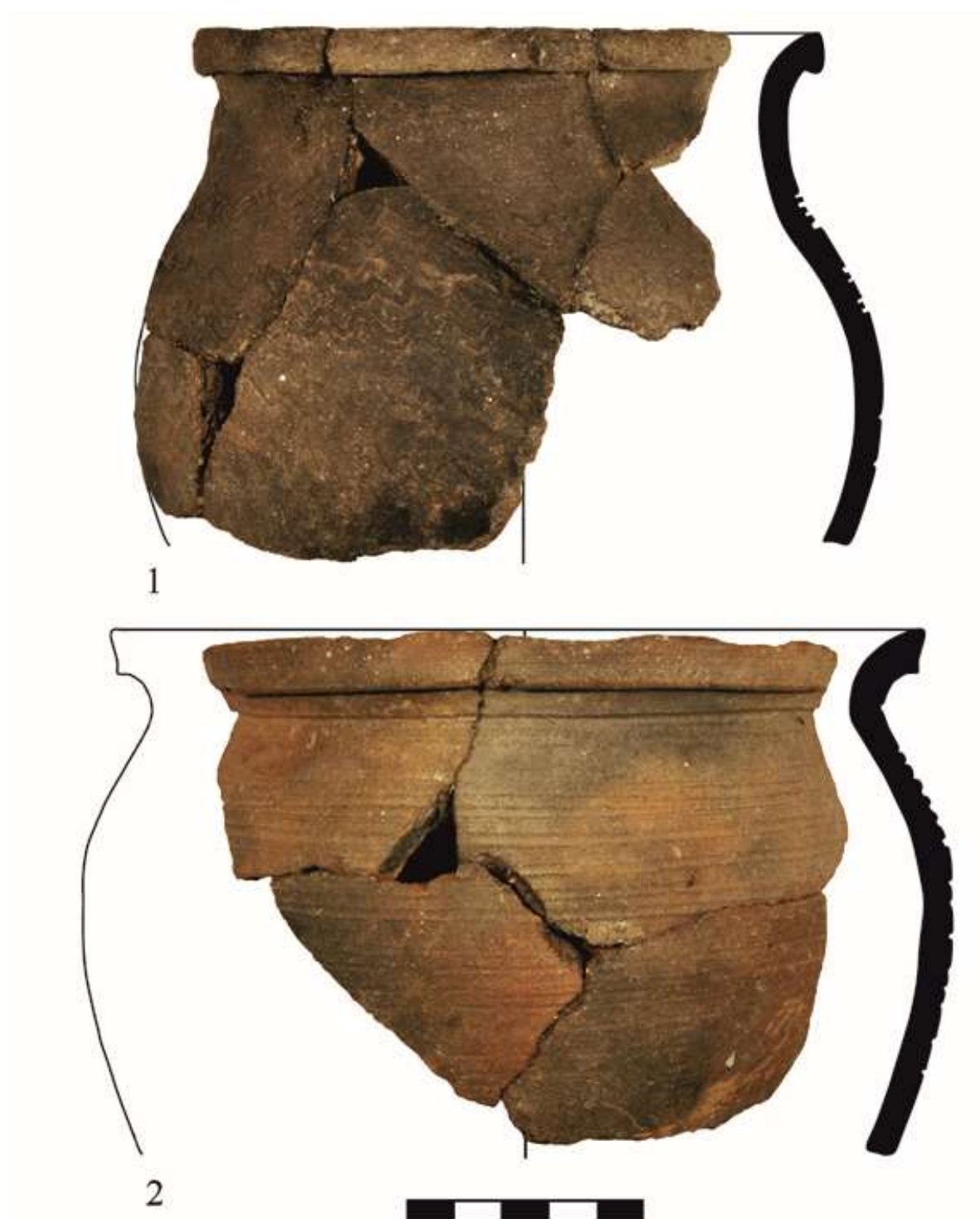
100. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. 1. A bácsai sáncátvágás 1987-ből, északi metsz. 2. A sánc földjéből származó kora középkori leletanyag. 3. A lelőhely az 1. katonai felmérésen (1782-1785). 4. A lelőhely az 2. katonai felmérésen (1806-1869). 5. A lelőhely az 3. katonai felmérésen (1869-1887).

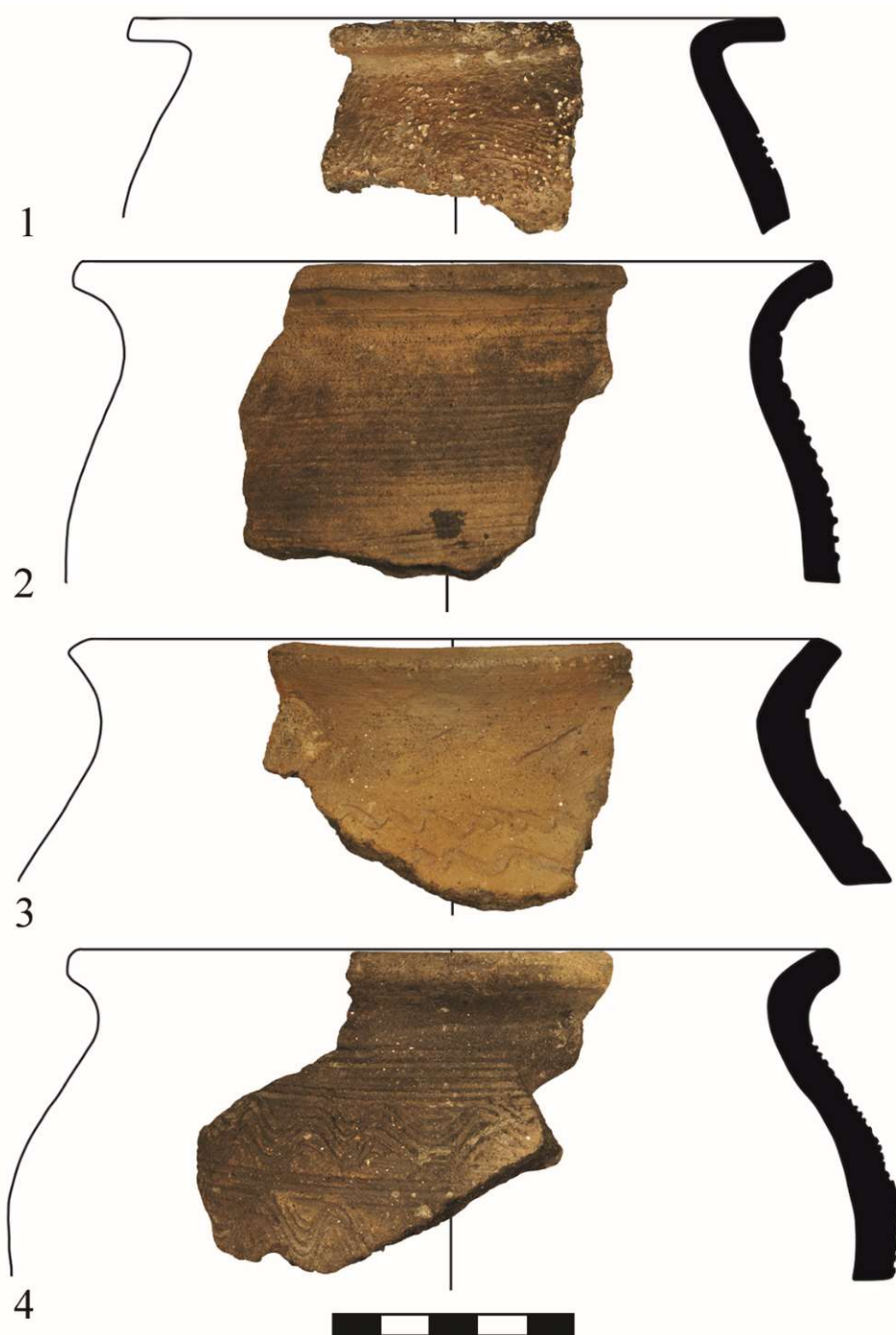
101. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. 1. A feltárt koraközépkori telepészlet 1988/1. objektuma és a 11. századi sír (16. sír) felszínrajza. 2. A 16. sír északnyugatról. 3. Az 1. objektum nyugatról.

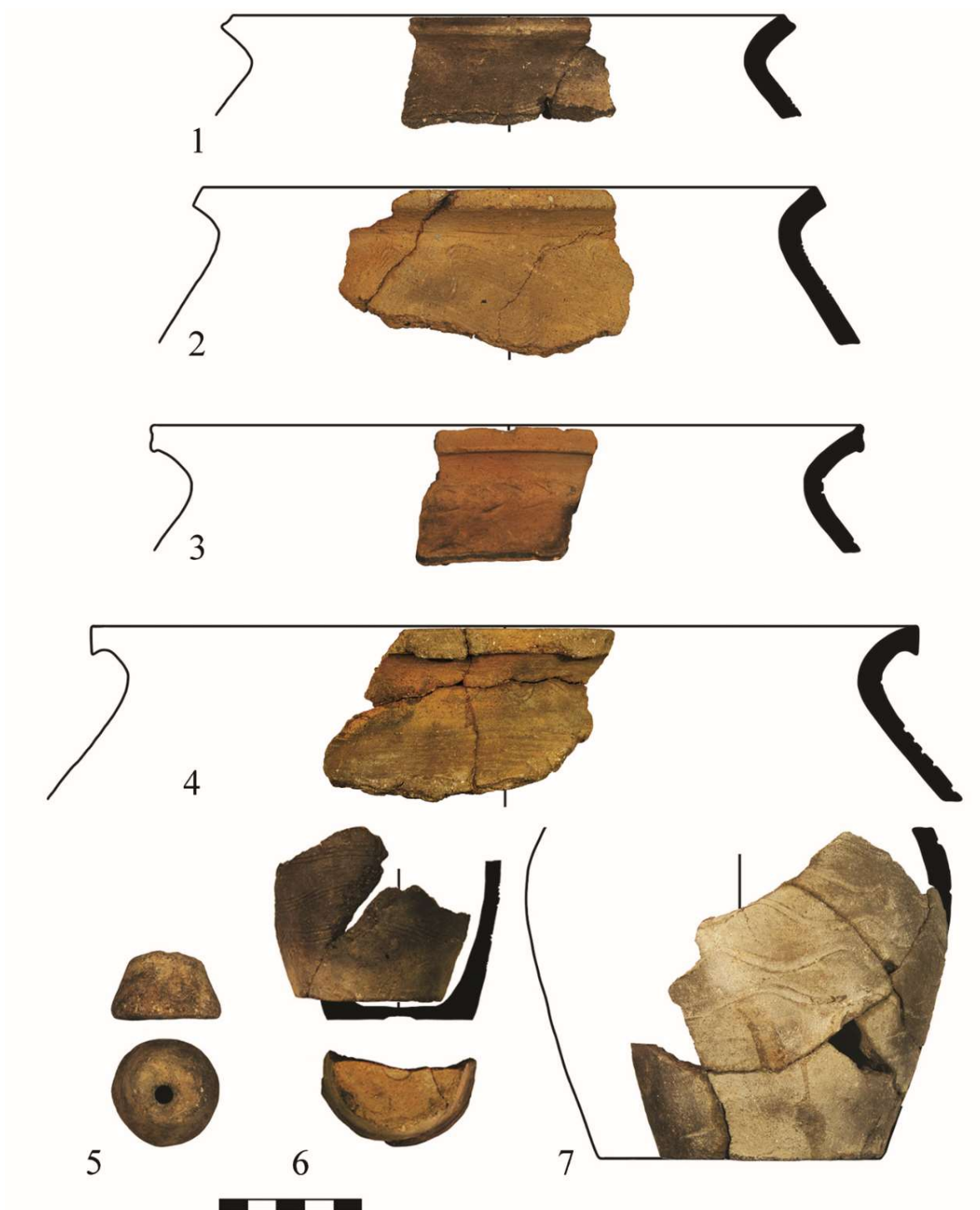
102. tábla. Bácsa-Szent Vid domb. A “helyitől idegen” elemek a kerámialeleteken:
 1: 1988/H objektum: 2010. 254.1. XJM. 2: 1987/1. objektum: 88.1. 96. XJM.
 3. 1. objektum: 88.1.264. XJM. 4: 1. objektum: 88.1. 169. XJM.
 5: J objektum: 2010.256.4. XJM.

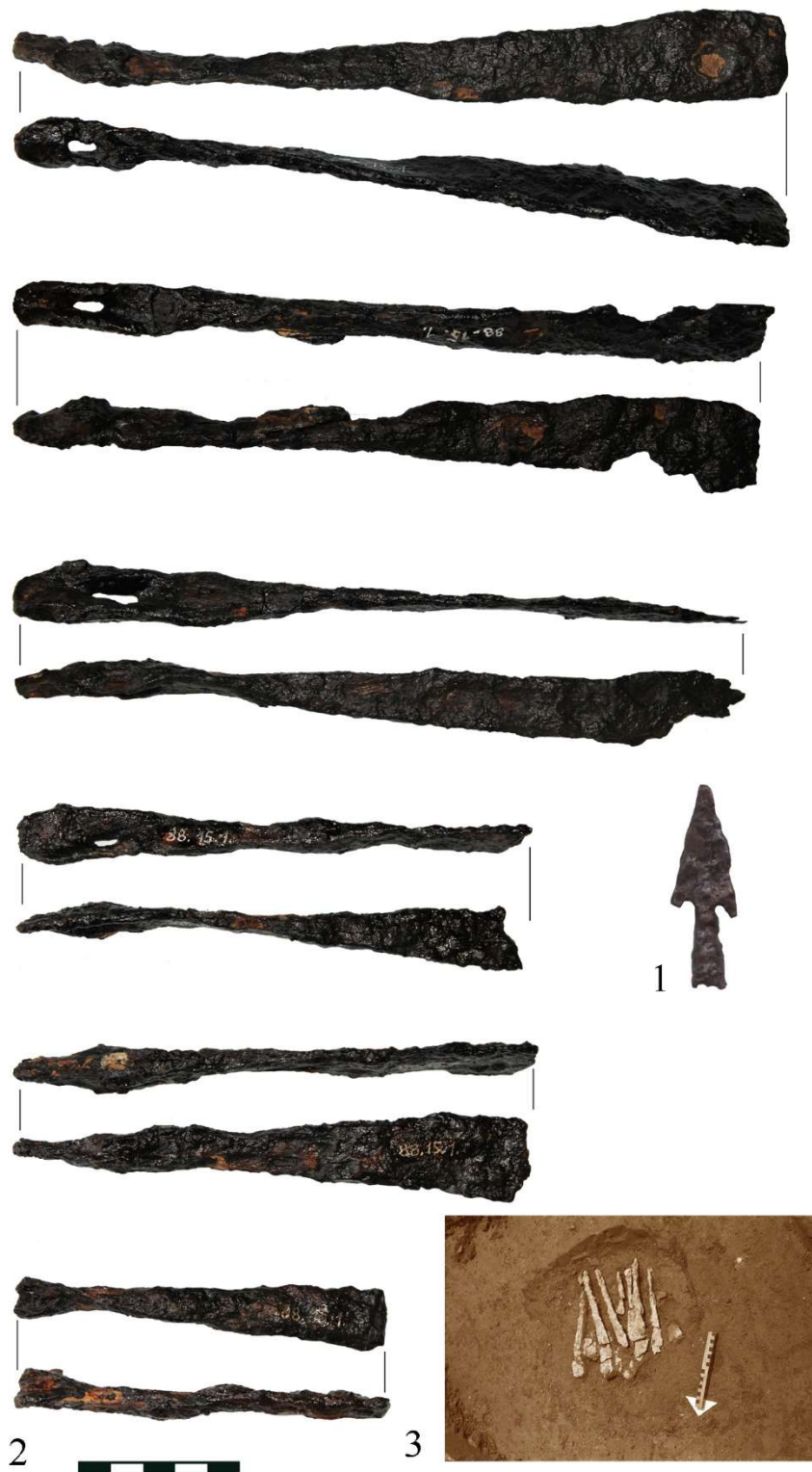
103. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. Az 1987/1. objektum kora középkori kerámiaanyaga.
1: 88.1.163. XJM. 2: 88.1.68. XJM.

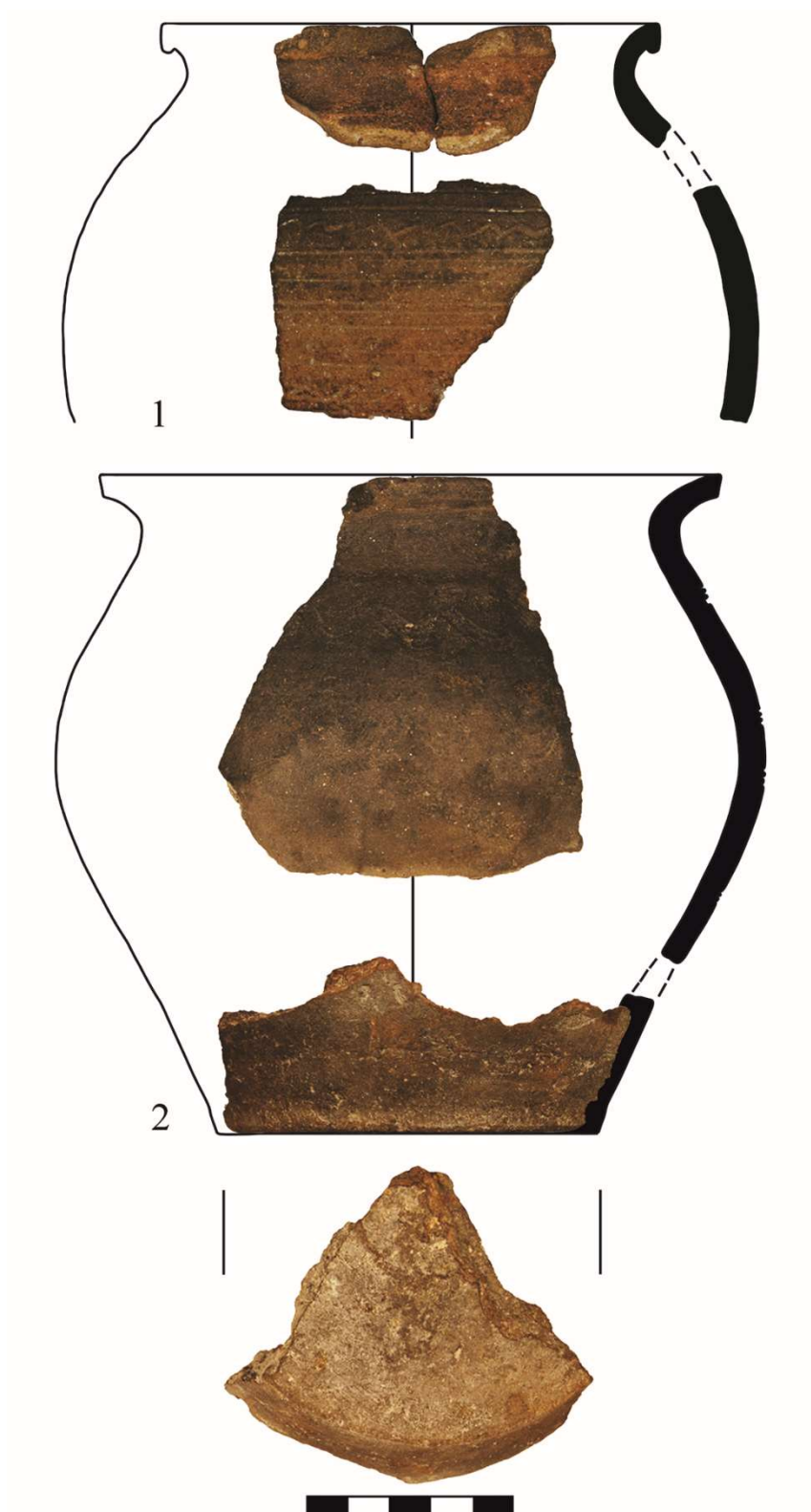
104. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. Az 1987/1. objektum kora középkori kerámiaanyaga:
 1: 88.1.252. XJM. 2: 88.1.69. XJM. 3: 88.1.71. XJM. 4: 88.1.78. XJM.

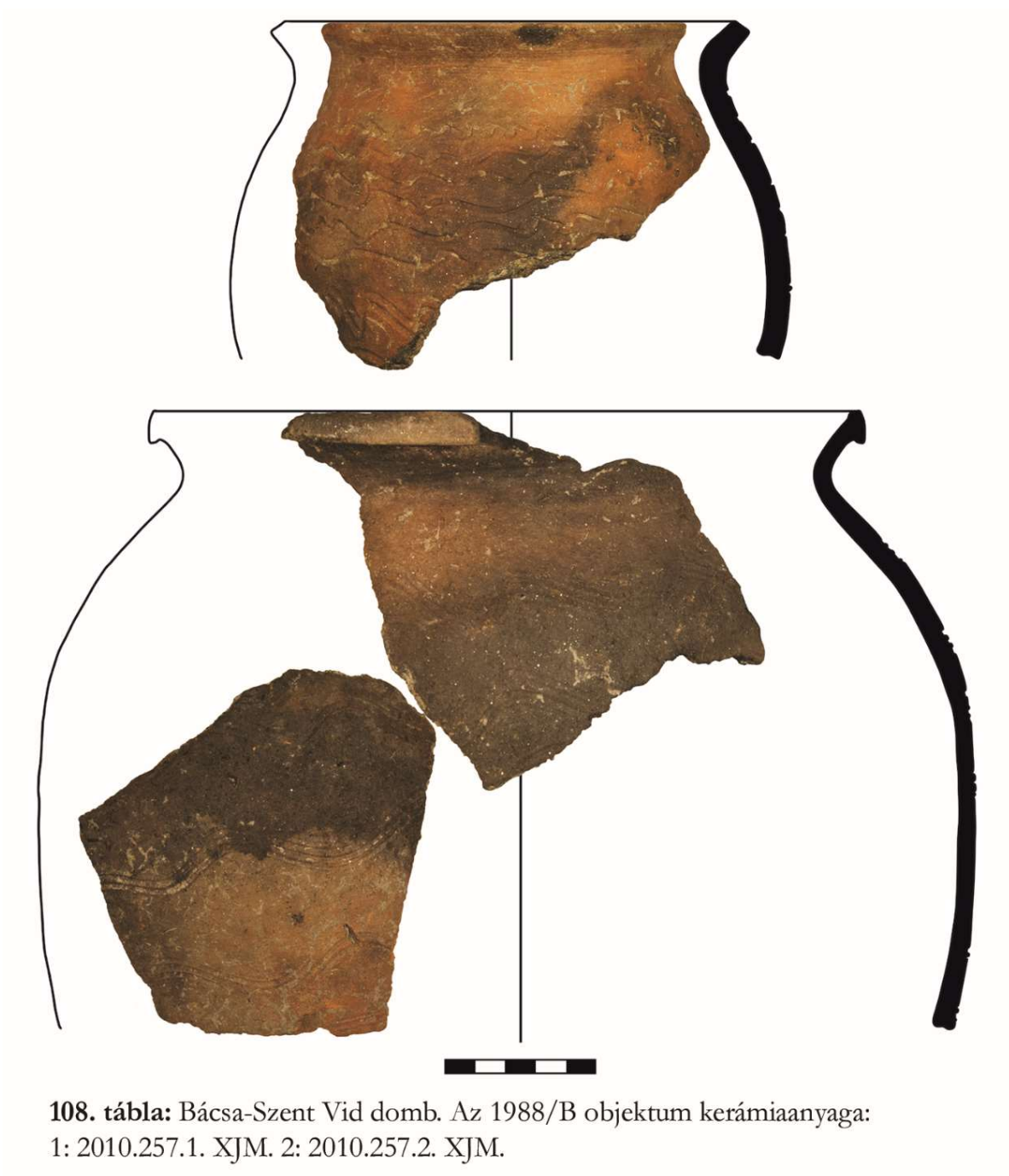
105. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. Az 1987/1. objektum kora középkori leletanyaga.
 1: 88.1.175. XJM. 2: 88.1.73. XJM. 3: 88.1.77. XJM. 4: 88.1.74. XJM. 5: 88.1. 158. XJM.
 6: 88.1.36. XJM. 7: 88.1.170. XJM.

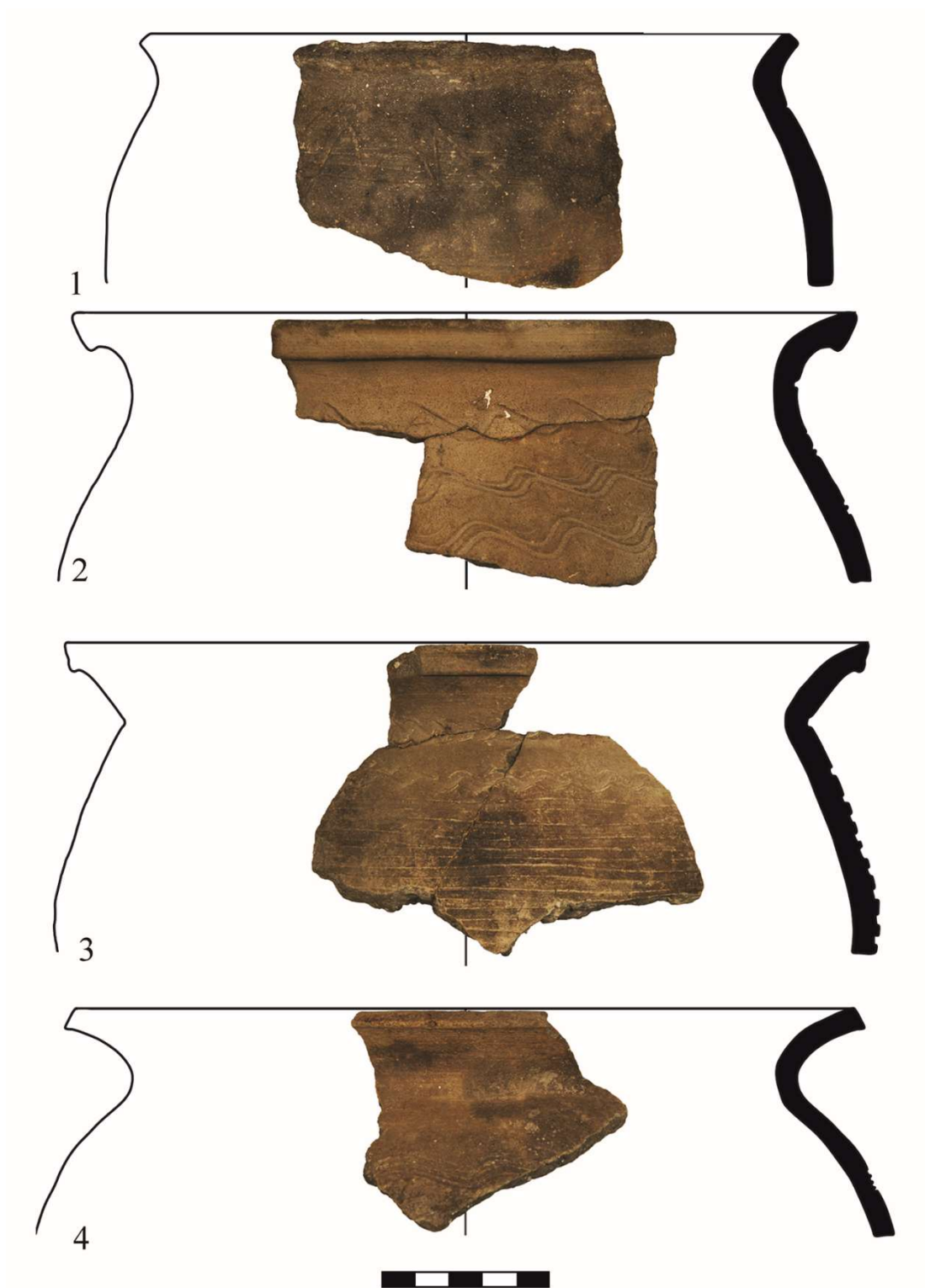

106. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. A lelőhely keleti széléről származó kora középkori fémleletek: 1. Szárnyas köpűs nyílhegy a vasrúdlelet környezetéből (2010.279.2. XJM). 2: A vasrúdlelet (88.15.1. XJM). 3: A vasrúdlelet in situ.

107. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. A lelőhely keleti széléről származó kora középkori kerámiafragmensek, a vasrúdtelep környezetéből:
 1. 2010.237.1. XJM. 2: 2010.238.1-4. XJM.

109. tábla: Bácsa-Szent Vid domb. A telep kora középkori kerámiaanyaga (szórvány) :
 1: 2010.247.3. XJM, 1. objektum: 2: 88.1.165. XJM, 3: 88.1.59. XJM, 4: 88.1.76. XJM.

OBJEKTUMLEÍRÁSOK

Bácsa-Szent Vid domb lelőhely 1987-'88-ban feltárt objektumainak leírása az ásatásvezető Tomka Péter dokumentációján alapul.

1987/1. objektum:

Leírás: Téglalap alaprajzú, lemélyített padlójú építmény gödre. Az objektum szelvénybe eső részének mérete: H. 5,1 m, Sz. 3, 8 m, M. 95 cm. Hosszanti tengelye ÉNy-DK irányú. Ny-i felében, 55-85 cm mélységben ovális alakban elhelyezkedő kövek, amelyekhez nem tartozott átégett platni, így tűzhely funkciója kétséges. Az építmény gödrének É-i oldalán egy lekerekített sarkú téglalap alakú gödör helyezkedik el, melynek mérete: H. 1,5 m, Sz. 2 m, M. 115 cm. Az építmény gödréhez Ny-i és K-i oldalán egy-egy cölöplyuk csatlakozik. Az objektum DNy-i felében további 4 cölöplyuk található.

Betöltés: az 55 cm vastag szürke laza réteg alatt kb. 40 cm vastag paticsos-faszenes réteg helyezkedett el.

Szuperpozíció: Az objektumot Ny-i végében vágja az ÉNy-DK tájolású 16. sír, amelyet a benne talált Stephanus rex érem a 11. század első felére keltez. Az objektum Ny-i felére a késő Árpád-korban egy sekélyebb ÉK-DNy tájolású gödröt ástak.

Leletanyag: 380 db 9–10. századi kerámiatöredék, 1 db kónikus orsógomb, 10 db késő Árpád-kori kerámiatöredék, 1 db bikónikus (Árpád-kori) orsógomb, 1 késő Árpád-kori sarkantyú, 2 paticstöredék, állatcsont, kövek.

RADIOKARBON részletesen					
kód	megtalálás helye, str. egység	vizsgálat tárgya	BP	1 sigma	2 sigma
I/1238/1a; DeA-7919	Bácsa-Szent Vid, 1987.06.2- 3., telepbelső, 1. objektum	állatcsont	1166±19	[cal AD 782: cal AD 788] 0.052435; [cal AD 813: cal AD 845] 0.351309; [cal AD 858: cal AD 894] 0.560304; [cal AD 929: cal AD 933] 0.035951	[cal AD 779: cal AD 796] 0.077342; [cal AD 798: cal AD 898] 0.799979; [cal AD 920: cal AD 947] 0.122678
I/1238/1b; DeA-7920	Bácsa-Szent Vid, 1987.06.2- 3., telepbelső, 1. objektum	állatcsont	1122±19	[cal AD 894: cal AD 901] 0.123986 [cal AD 917: cal AD 966] 0.876014	[cal AD 888: cal AD 977] 1.

1987/10. objektum:

Leírás: Nagyjából kerek alaprajzú tárológödör. Mérete: H. 1,1 m, Sz. 0,9 m, M. 102 cm.

Betöltés: hamus ill. faszénrétegek, és szürke agyag-sávok váltják egymást.

Leletanyag: 8 db 9–10. századi kerámiatöredék, állatcsont.

1987/12. objektum:

Leírás: Ovális alaprajzú (tároló)gödör-komplexum. Hosszanti tengelye ÉÉNy-DDK irányú. Mérete: H. 1,5 m, Sz. 1,2 m, M. 120 cm.

Betöltés: Égett, hamus betöltés.

Szuperpozíció: A mélyebb D-i gödör vágja a sekély É-i gödörreszt, a szelvényfal alatt megjelenik egy beásás a Ny-i oldalon.

Leletanyag: 7 db 9–10. századi, másodlagos betöltésből 3 db Árpád-kori kerámialelet.

1988/A objektum:

Leírás: Nagy méretű, kerek alaprajzú hombár-gödör, megközelítően kerek szűkebb alsó résszel, sekély nyúlvánnyal (lejárattal?) ÉK felé. Mérete: 3 m, alján 2 m átmérőjű.

Betöltés: A szenes, égett rögöket és tapasztásdarabokat tartalmazó betöltésben átégett kövek és nagyobb folyami kavicsok kerültek elő (szétrombolt kemence másodlagos helyre betöltött maradványai?). A gödör szélein égett vörös föld található.

Leletanyag: 10 db 9–10. századi edénytöredék és állatcsont került elő belőle. Az objektum déli részén másodlagos betöltésből újkori cserép került elő.

1988/B objektum:

Leírás: Többperiódusú (tároló)gödör-komplexum, elsősorban „sírgödör-formájú” tároló (?) funkcióban. A gödör-komplexum DNy-i részén M. 105 cm. H. 2,7 m, Sz. 1,8 m. A gödörkomplexum É-i részén (cca. 2 × 1 m-es rész) a M. 120 cm.

Betöltés: Betöltésében igen sok égett kődarab, faszéndarabka.

Leletanyag: 7 db 9–10. századi edénytöredékek, sok állatcsont, emellett halszálka, és római téglatöredék.

1988/C objektum:

Leírás: lekerekített sarkú téglalap alaprajzú nagy tárológödör, felmenő szerkezetnek, bejáronak nyoma nincs. A gödör alja kissé D felé lejt. A gödör alakja teknőszerű. Mérete: H. 3,5 m, Sz. 2,5 m, M. 150 cm.

Betöltés: betöltésében égett fekete darabok, kövek vannak.

Szuperpozíció: az objektumot északkeleti negyedében a 11. századra keltezhető 17. sír vágja.

Leletanyag: 7 db 9–10. századi edénytöredék, emellett állatcsont, halszálka.

1988/J objektum:

Leírás: Hosszan elnyúló, ovális alaprajzú tárológödör. Az objektum szelvénybe eső részének mérete: H. 8,5 m, Sz. 2 m. M. 160 cm. Foltja a H objektumával összefüggött. A H objektumtól nyugatra lévő J objektum 120 cm mélyen kettévált.

Betöltés: Ny-i része igen sok vaskos átégett vörös rögöt, faszenet-hamut tartalmazott.

Szuperpozíció: az objektumot keleti részén a 11. századra keltezhető 20. sír vágja.

Leletanyag: 22 db 9–10. századi kerámiatöredék, égett állatcsont.

1988/H objektum:

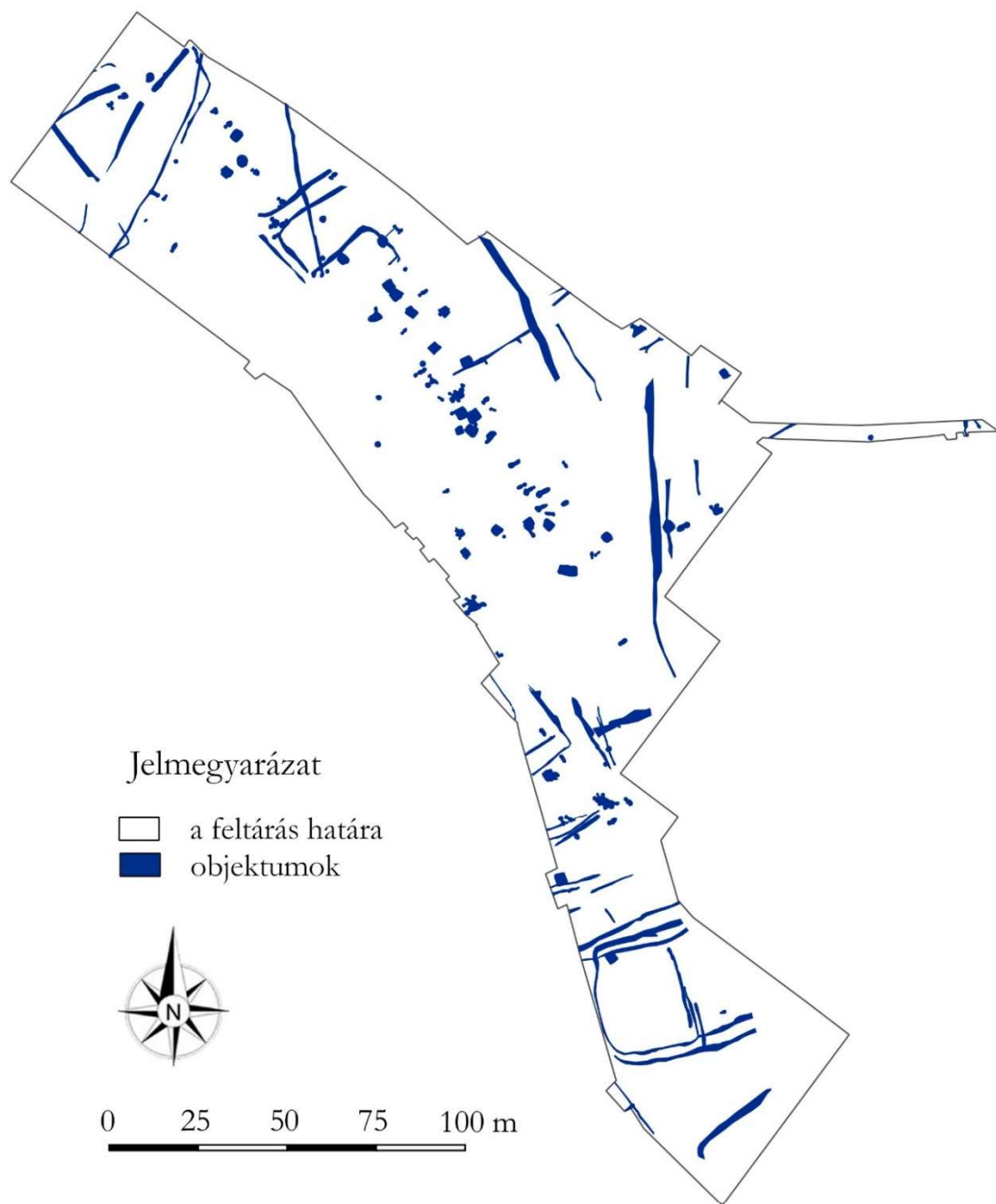
Leírás: Lekerekített téglalap alakú tárológödör. Hossztengelye ÉÉNy-DDK-i irányú. Az objektum szelvénybe eső részének mérete: H. 4,2 m, Sz. 1,8 m, M. 120 cm. Összefügg a tőle Ny-ra elhelyezkedő J objektummal.

Betöltés: vaskos átégett vörös rögök, faszenet-hamut tartalmazó betöltés.

Leletanyaga: 31 db 9–10. századi cserép, égett állatcsont.

X.4. MÉNFŐCSANAK-SZELES DŰLŐ

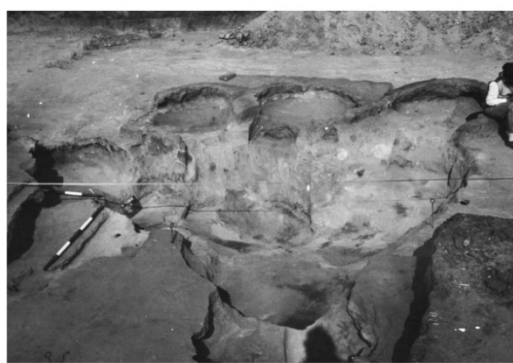
OBJEKTUM- ÉS LELETTÁBLÁK

Ménfőcsanak-Szeles dűlő lelőhely 1990-1991-ben feltárt szelvénye, a középkori, ill. feltételelesen középkori objektumok jelölésével

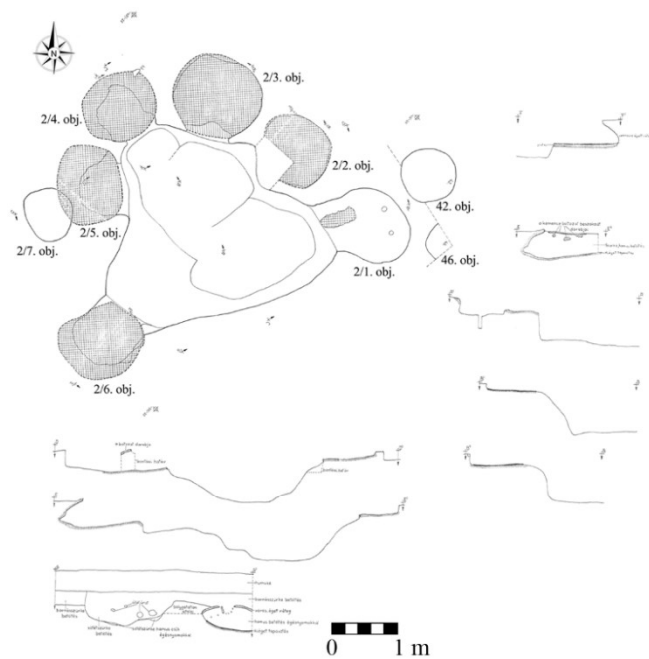
1

2

3

4

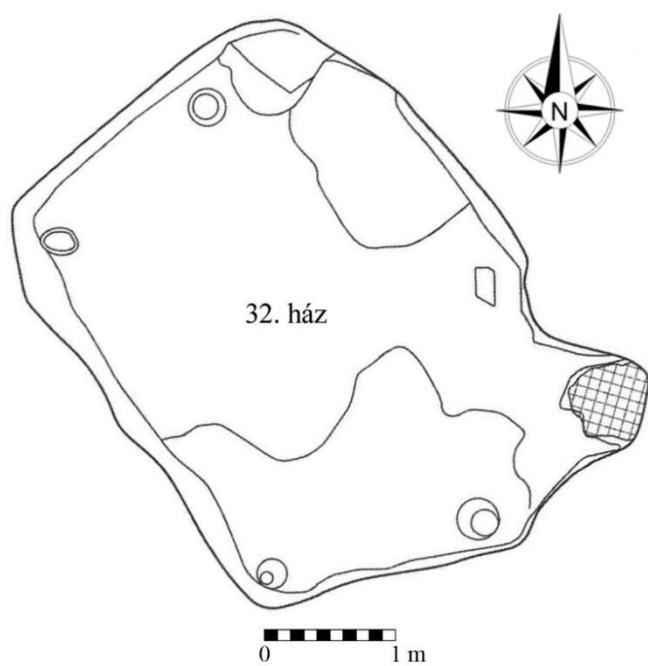
110. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 2. kemencebokor É-i részének fotója; 2.: 2. kemencebokor fotója; 3.: 2/2., 2/3. kemence fotója; 4.: 2. kemencebokor rajzi dokumentációja

1

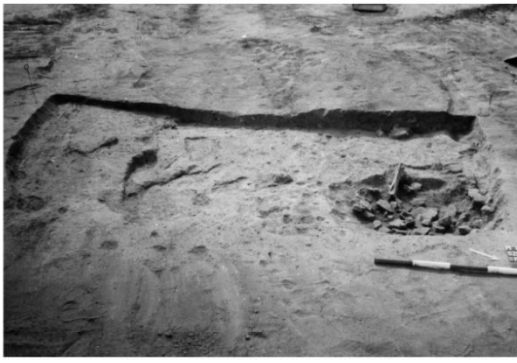

2

3

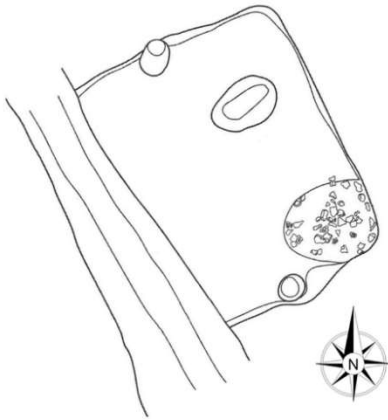
111. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 21. felület, 20. árok fotója; 2.: 25. árok fotója; 3.: 32. objektum rajza

1

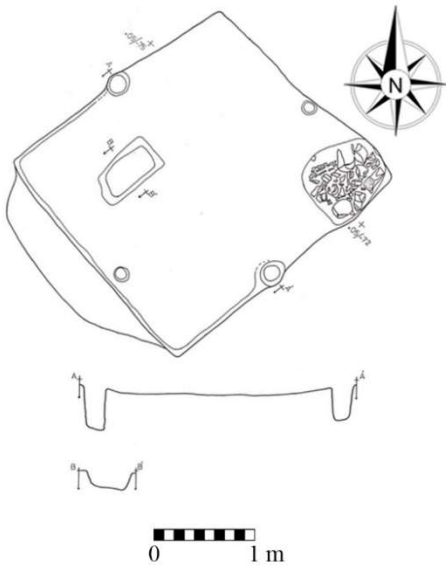
4

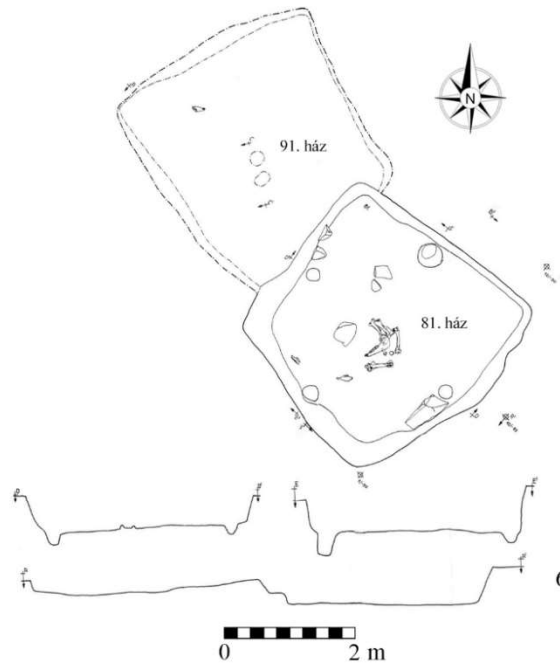
2

5

3

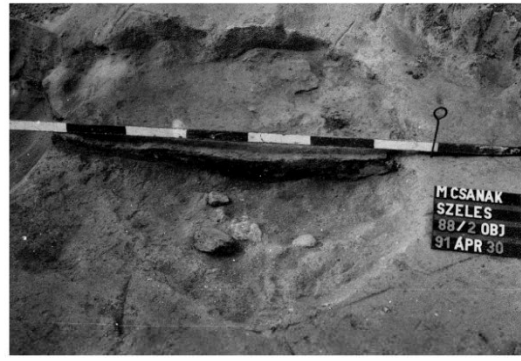

6

112. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 71. ház fotója; 2.: 71. ház rajza; 3.: 73. objektum rajza; 4.: 18. felület, 74. árok fotója; 5.: 81. objektum fotója; 6.: 81., 91. ház rajza

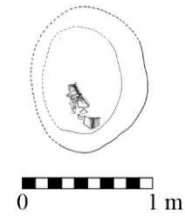
1

4

2

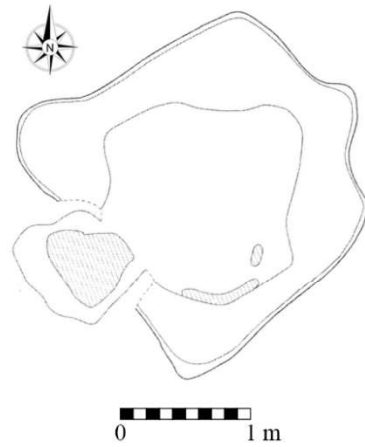
5

6

3

7

113. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 85. ház fotója; 2.: 85. ház rajza; 3.: 88. objektum fotója; 4.: 88/2. kemence fotója; 5.: 89. objektum rajza; 6.: 93. objektum fotója; 7.: 93. objektum rajza

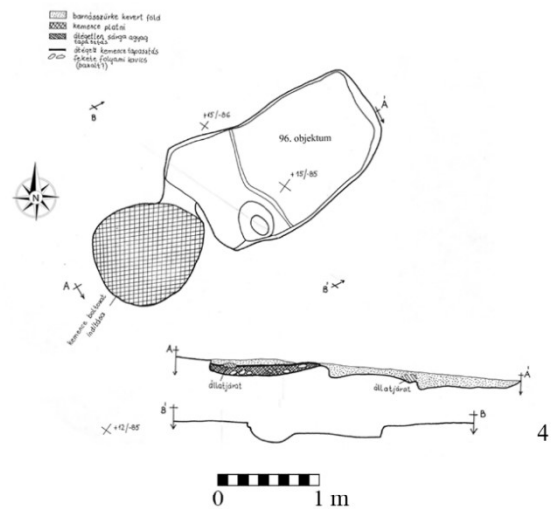
1

2

3

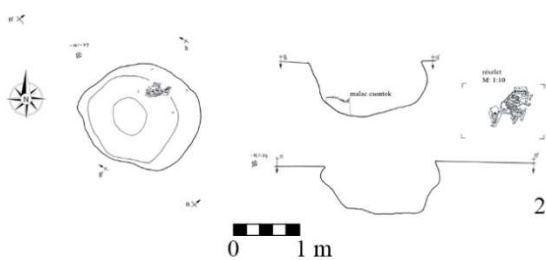

4

114. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 95. objektum fotója; 2.: 96. objektum fotója (1); 3.: 96. objektum fotója (2); 4.: 96. objektum rajza

1

2

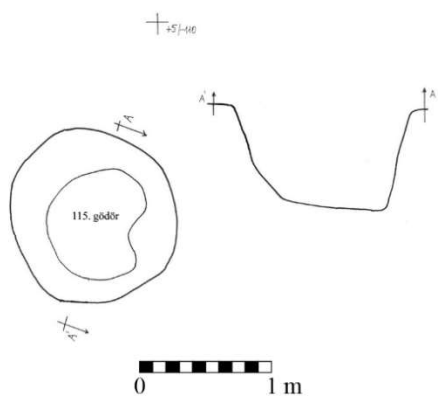
5

3

6

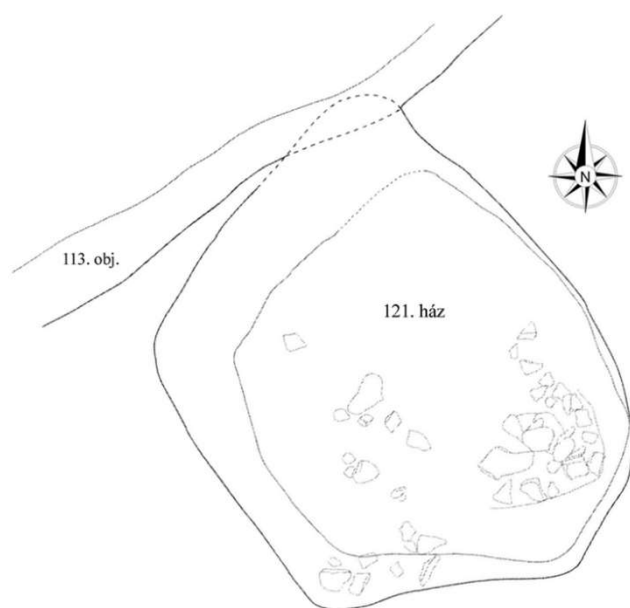

4

115. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 108. objektum fotója; 2.: 108. objektum rajza; 3.: 115. objektum fotója; 4.: 115. objektum rajza; 5.: 120. árok fotója; 6.: 121. objektum tűzhelyének fotója

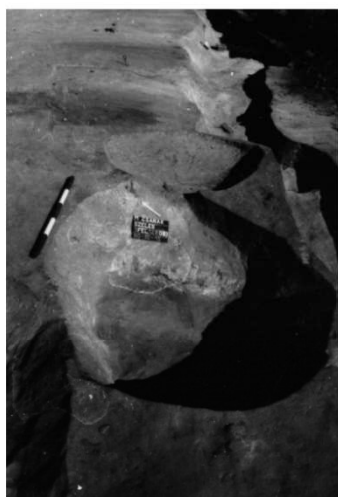

1

2

0 1 m

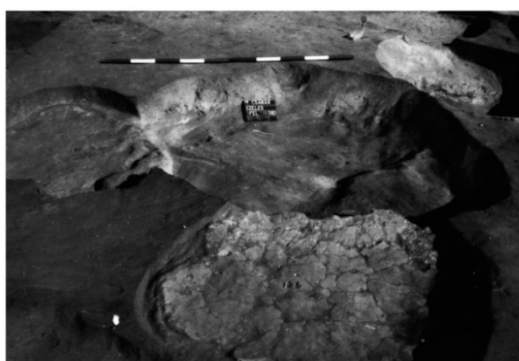

3

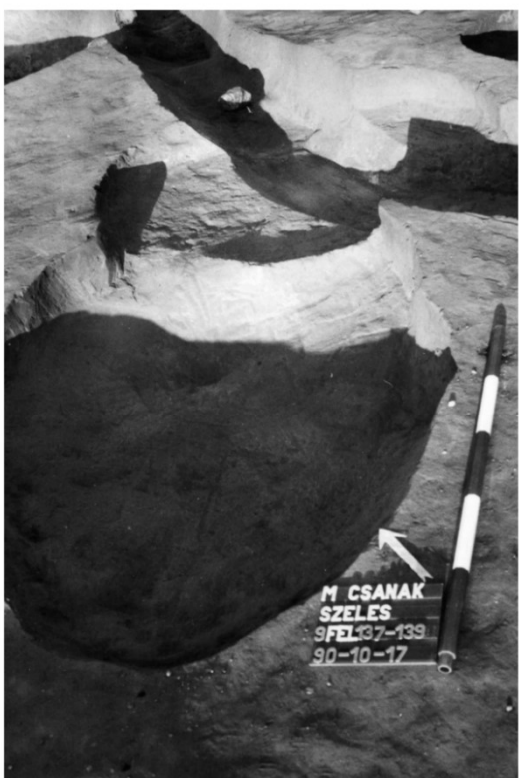

4

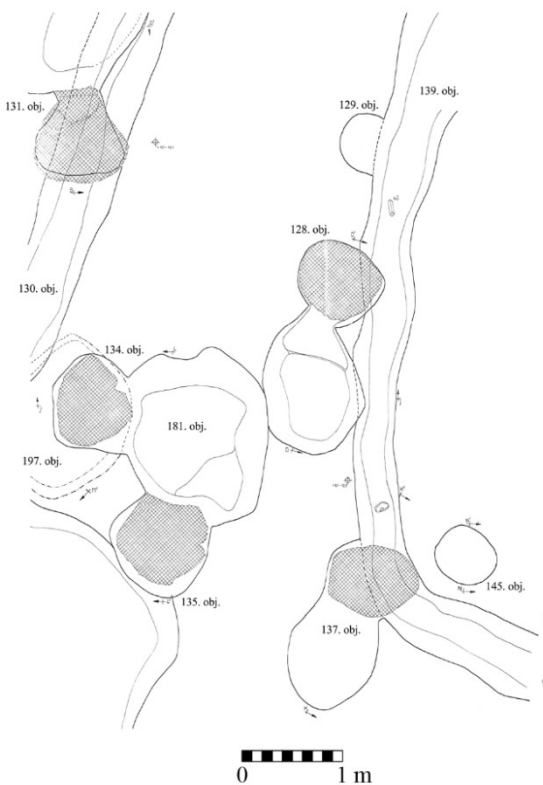
116. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 121. objektum fotója; 2.: 121. objektum rajza; 3.: 128. kemence fotója; 4.: 131., 132., 133. kemence fotója

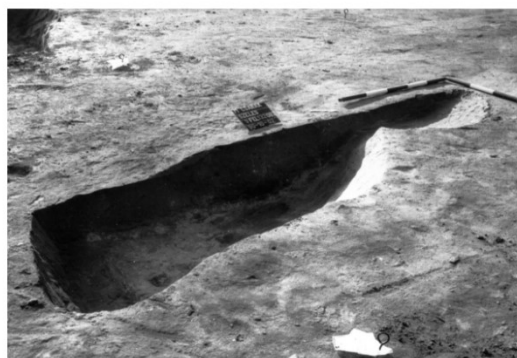
1

2

3

4

117. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 134., 135., 181. objektum fotója;
2.: 137. kemence és 139. árok fotója ; **3.:** a vonatkozó felszínrajz részlete;
4.: 132., 133. objektum fotója

1

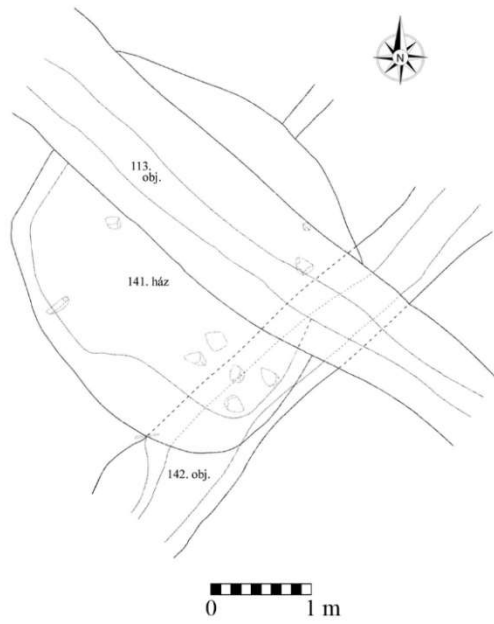
4

2

5

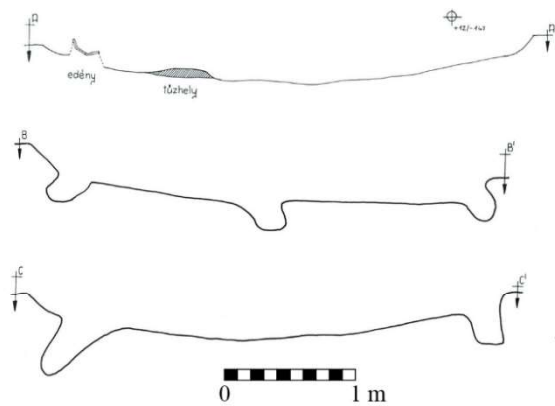
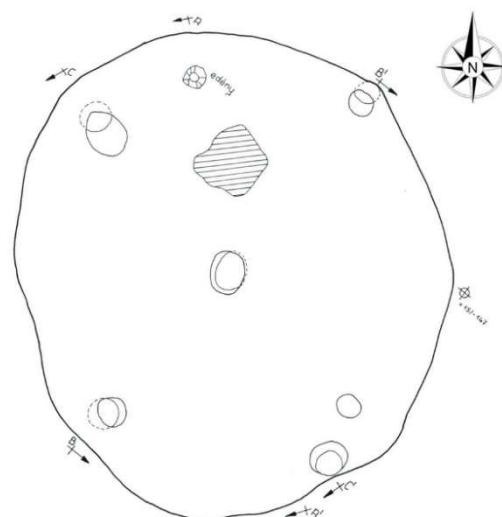

3

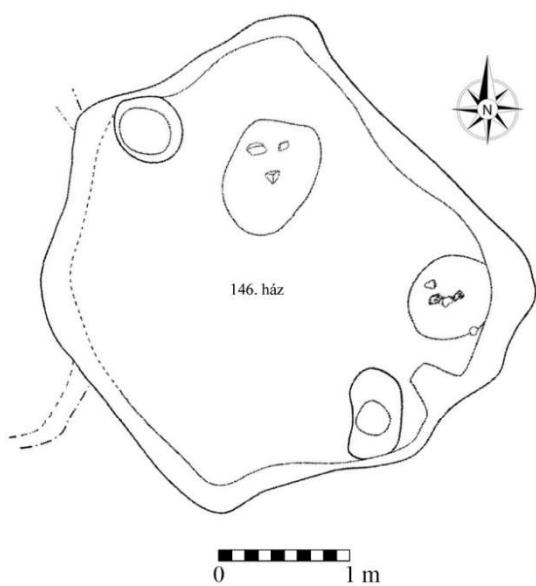
118. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 141. objektum és 113. árok fotója;
2.: 141. objektum bontás utáni fotója; 3.: a 141. ház rajza; 4.: 142. árok fotója;
5.: 184. kemence fotója

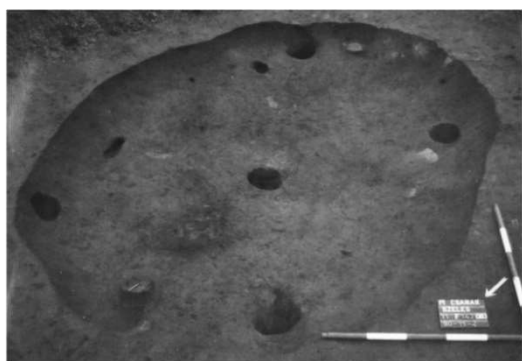
1

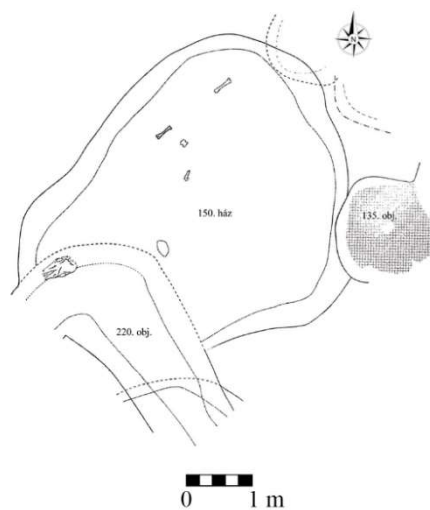
4

2

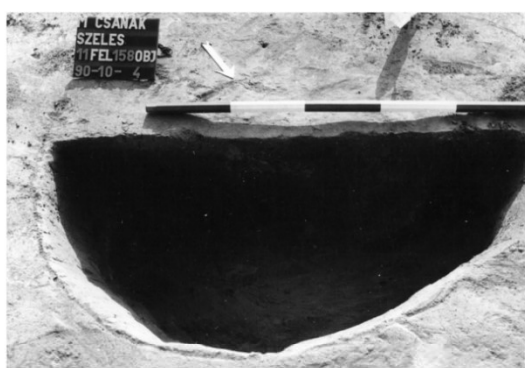

3

5

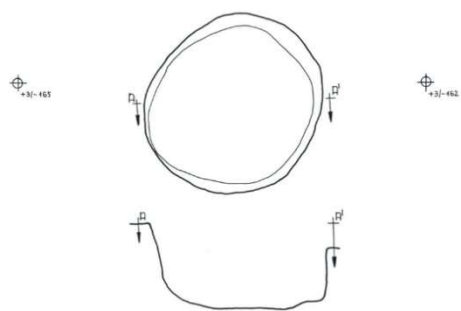
119. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 146. objektum fotója; 2.: 146. ház rajza; 3.: 147. ház fotója; 4.: 147. ház rajza; 5.: 150. ház rajza

1

2

3

4

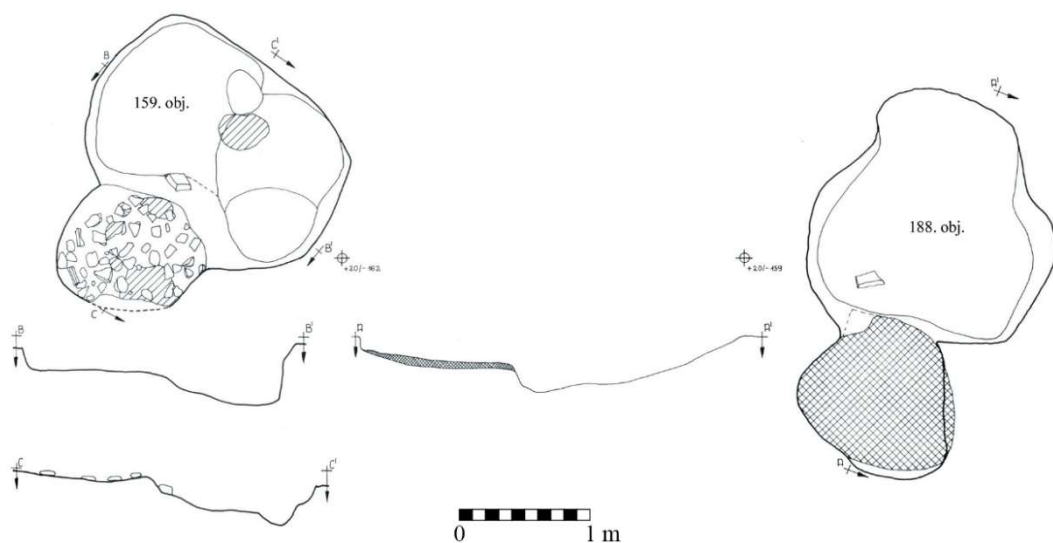

5

120. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 158. gödör metszetének fotója; 2.: 158. gödör fotója; 3.: 158. gödör rajza; 4.: 159. objektum fotója; 5.: 159. kemence fotója

1

2

3

4

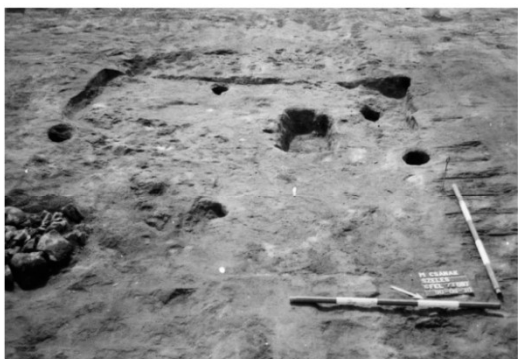
121. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dúlő 1.: 188. kemence platnijának fotója; 2.: 159. és 188. kemencék rajza; 3.: 165. gödör fotója; 4.: 166. gödör fotója

1

4

2

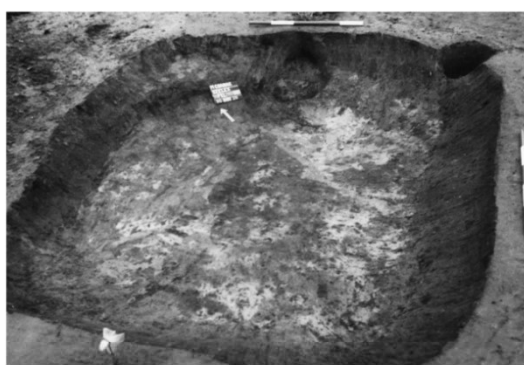

5

3

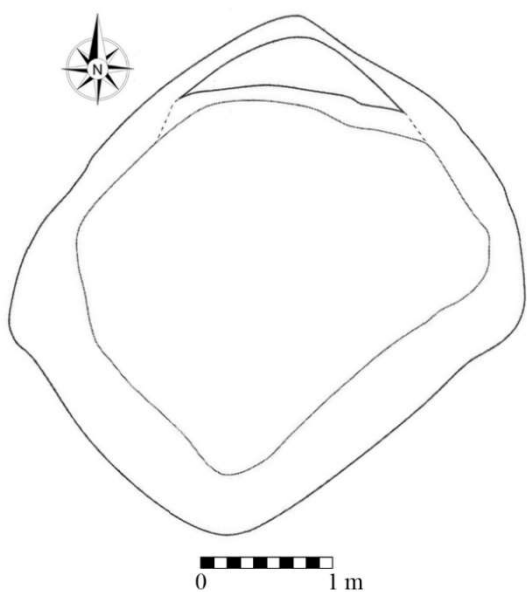
122. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 169. objektum fotója; 2.: 173. objektum fotója; 3.: 184. objektum fotója; 4.: 186. kemence fotója; 5.: 186. kemence fotója (a platni átvágása után)

1

4

2

5

3

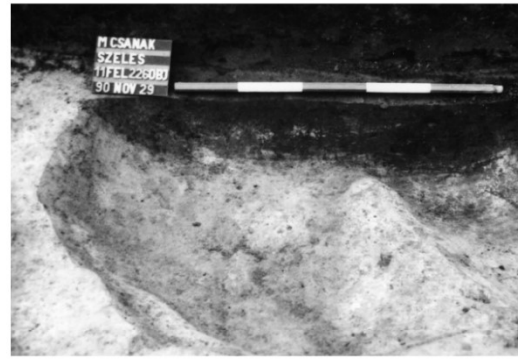

6

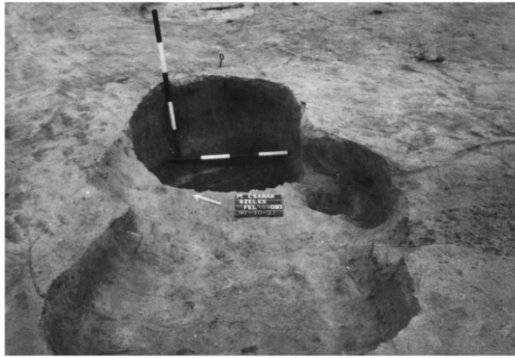
123. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 190. objektum fotója; 2.: 190. objektum rajza; 3.: 192. objektum fotója; 4.: 194. kemence platnija; 5.: 194. kemence fotója; 6.: 195. objektum fotója

1

4

2

5

3

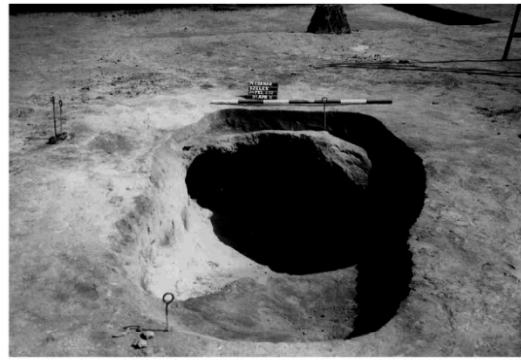

6

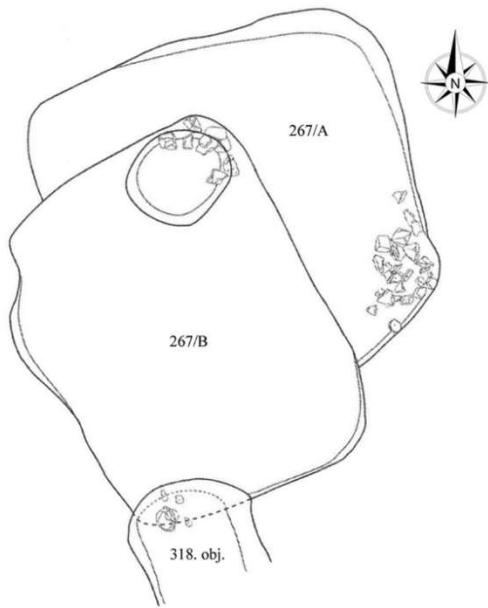
124. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 196. objektum fotója; 2.: 198. objektum fotója;
3.: 208. objektum fotója; 4.: 226. objektum fotója; 5.: 227. objektum fotója;
6.: 237. objektum fotója

1

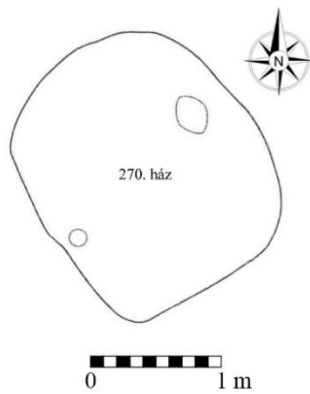
4

2

5

3

6

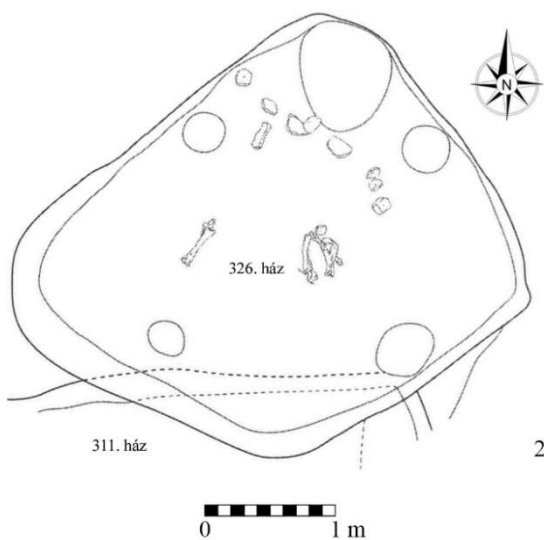
125. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 267/a. objektum fotója; 2.: 267/a., b. objektum rajza; 3.: 270. objektum rajza; 4.: 272. objektum fotója; 5.: 279. objektum fotója; 6.: 318 objektum fotója

1

4

2

5

3

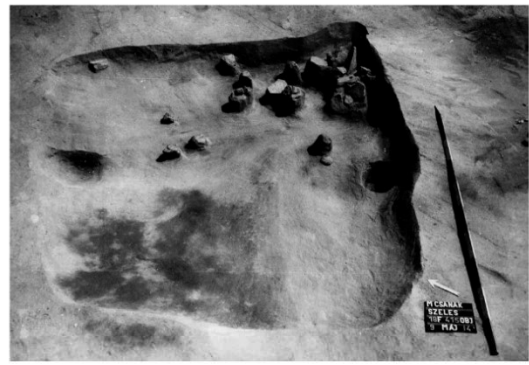

6

126. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 326. objektum fotója; 2.: 326. objektum rajza; 3.: 333., 522. objektum fotója; 4.: 358. objektum fotója; 5.: 362. objektum fotója; 6.: 370., 390., 416. objektum fotója

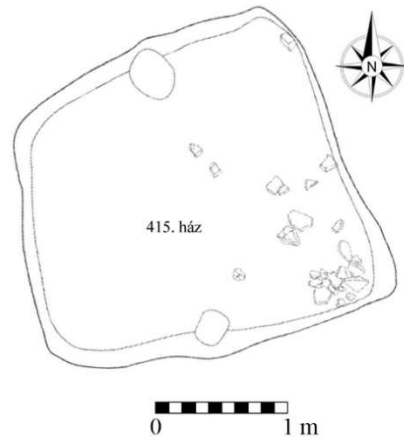
1

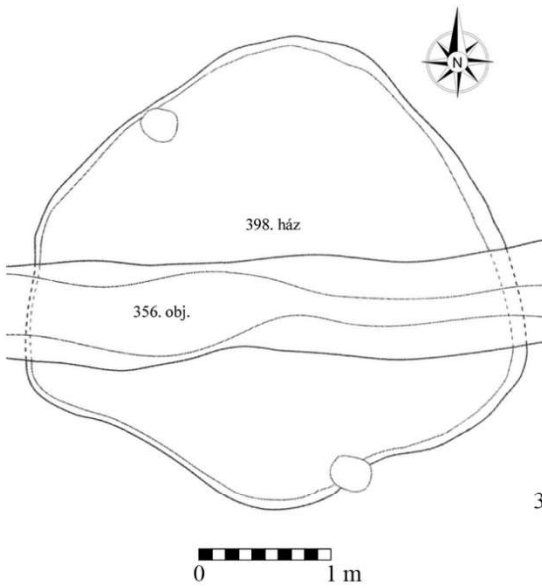
4

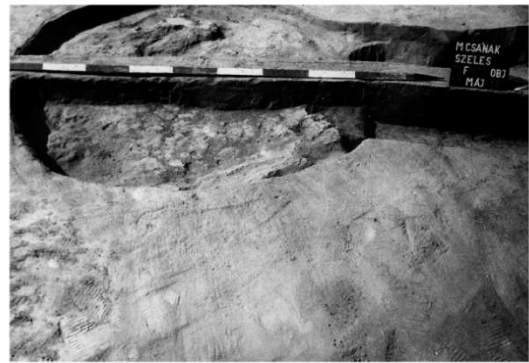
2

5

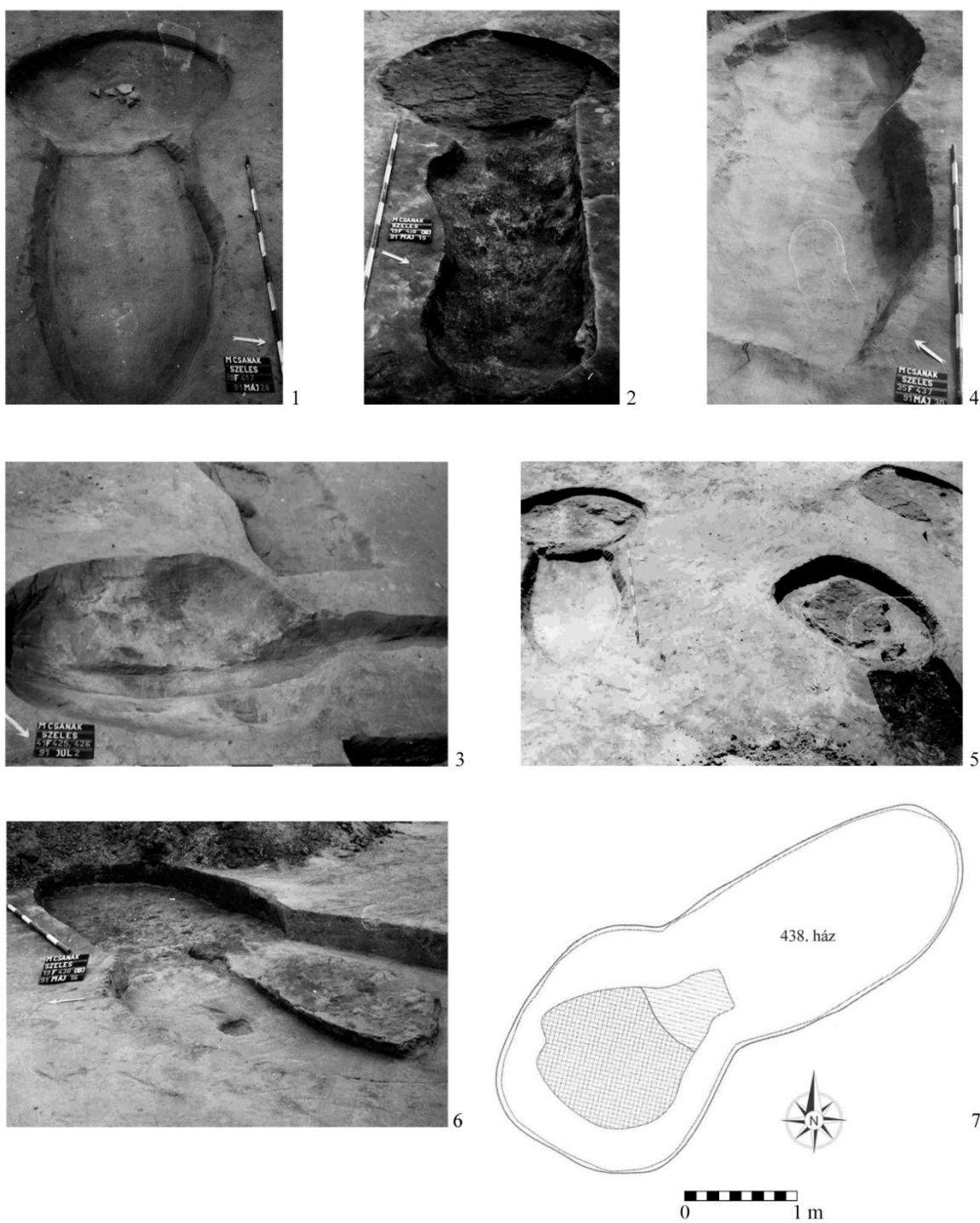

3

6

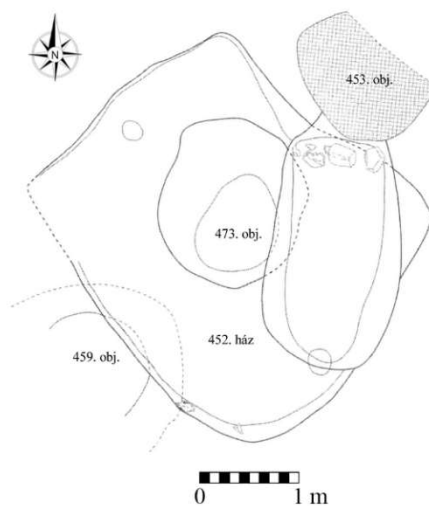
127. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 371. objektum fotója; 2.: 389. objektum fotója; 3.: 398. objektum rajza; 4.: 415. objektum fotója; 5.: 415. objektum rajza; 6.: 417. objektum fotója (1)

128. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 417. objektum fotója (2); 2.: 418. objektum fotója; 3.: 425., 426. objektum fotója; 4.: 437. objektum fotója; 5.: 417., 418., 437. objektum fotója; 6.: 438. objektum fotója; 7.: 438. objektum rajza

1

4

2

5

3

6

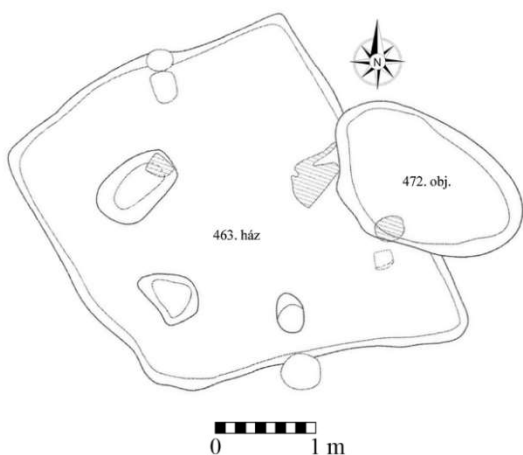
129. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 350. ház, 447. gödör fotója; 2.: 449. objektum fotója; 3.: 452., 553. objektum fotója; 4.: 452., 553. objektum rajza; 5.: 453. objektum fotója; 6.: 462. objektum fotója

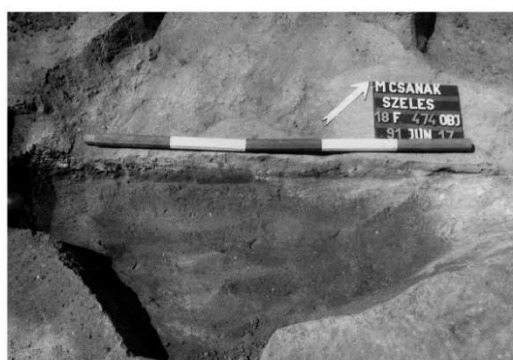
1

4

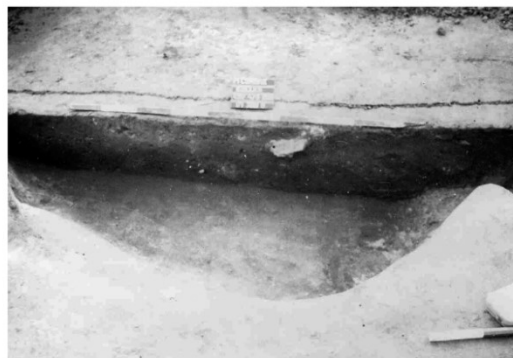
2

5

3

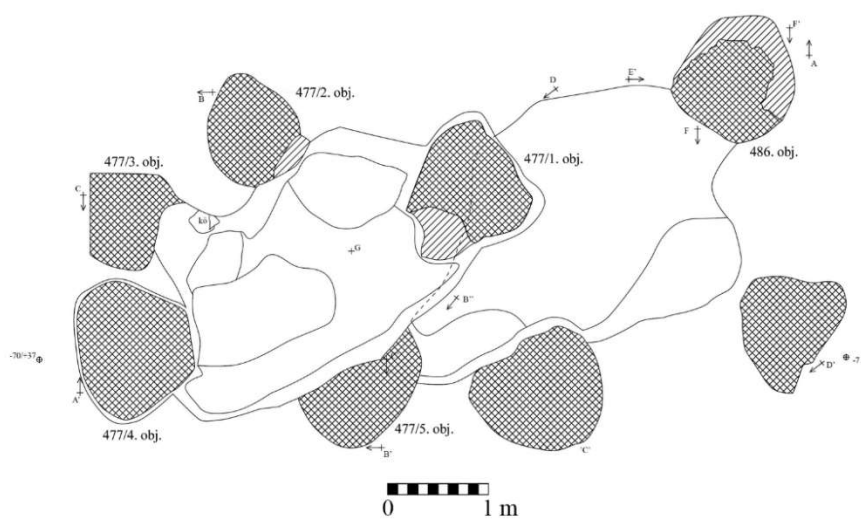

6

**130. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 463., 772. objektum fotója;
2.: 463., 472. objektum rajza; 3.: 465. objektum fotója; 4.: 465. objektum rajza;
5.: 474. objektum fotója; 6.: 475. objektum fotója**

1

2

3

4

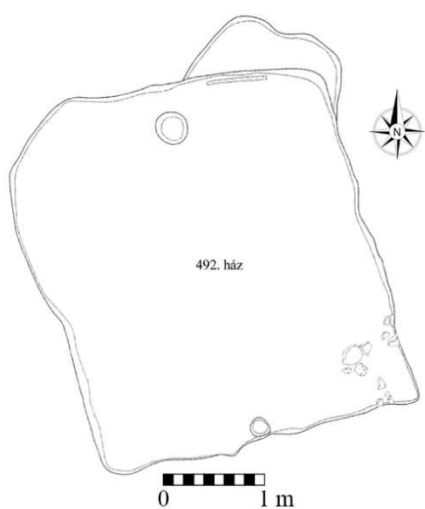
131. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 477. objektum fotója; 2.: 477. objektum rajza; 3.: 486. objektum fotója; 4.: 478. objektum fotója;

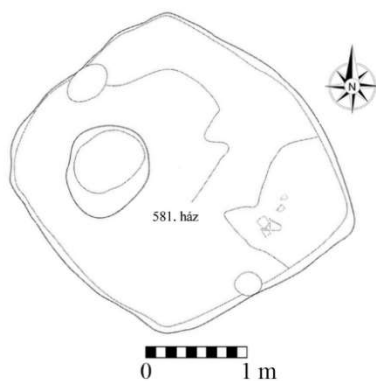
1

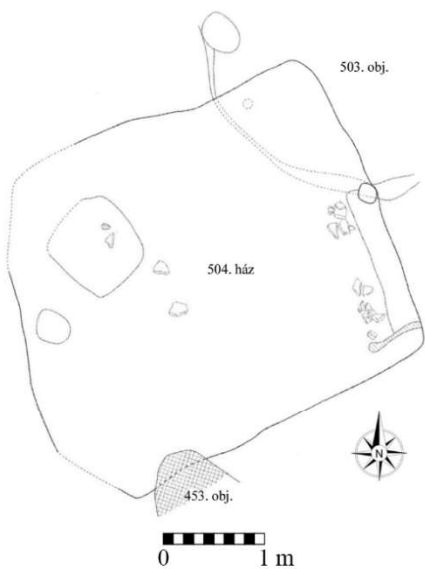
4

2

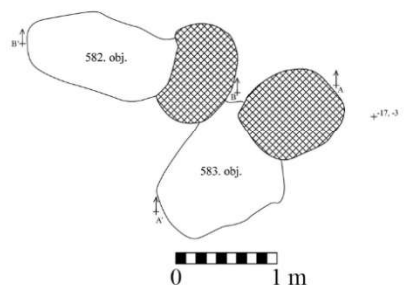
5

3

6

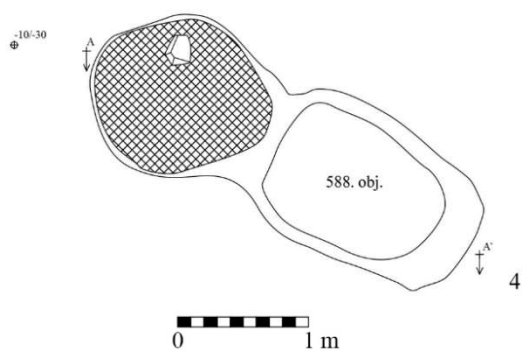

7

132. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 492. objektum fotója; 2.: 492. objektum rajza; 3.: 504. objektum rajza; 4.: 581. objektum fotója; 5.: 581. objektum rajza; 6.: 582., 583. objektum fotója; 7.: 582., 583. objektum rajza

1

4

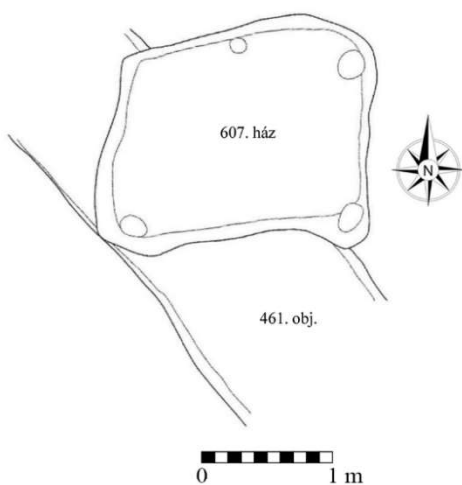
2

5

3

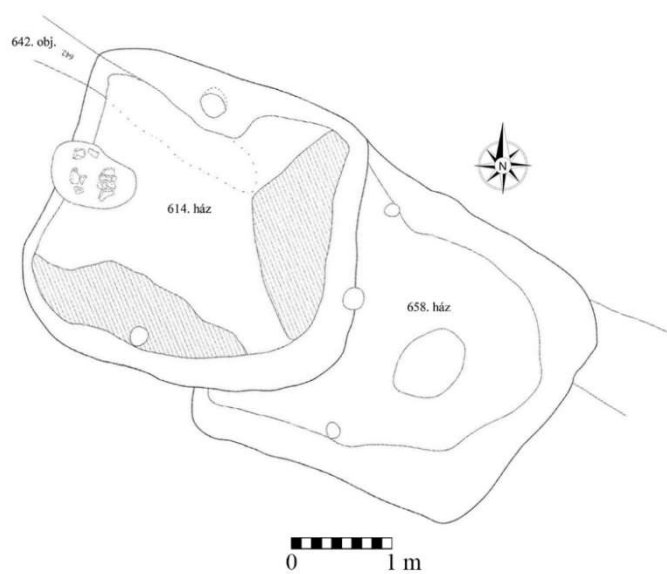

6

133. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő 1.: 586/a. objektum fotója;
2.: 586/a. objektum (kibontott) fotója; 3.: 588. objektum fotója; 4.: 588. objektum rajza;
5.: 461., 607. objektum fotója; 6.: 607. objektum rajza

1

2

3

4

134. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dúlő 1.: 614. objektum fotója; 2.: 614., 658. objektum rajza; 3.: 636. objektum fotója; 4.: 31. objektum fotója

135. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 8/121. ház: 1.: 2010.11.7. XJM; 6/71. ház déli fele: 2.: 2010.3.7. XJM; 6/73. ház: 3.: 2010.4.2. XJM; 7/81. ház: 4.: 2010.5.14. XJM; 5.: 2010.5.16. XJM; 7/82. ház: 6.: 2010.6.3 XJM (szórvány).

136. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 7/82. ház: 1.: 2010.6.4. XJM; 2.: 2010.6.5. XJM; 7/85. ház: 3.: 2010.7.1. XJM.

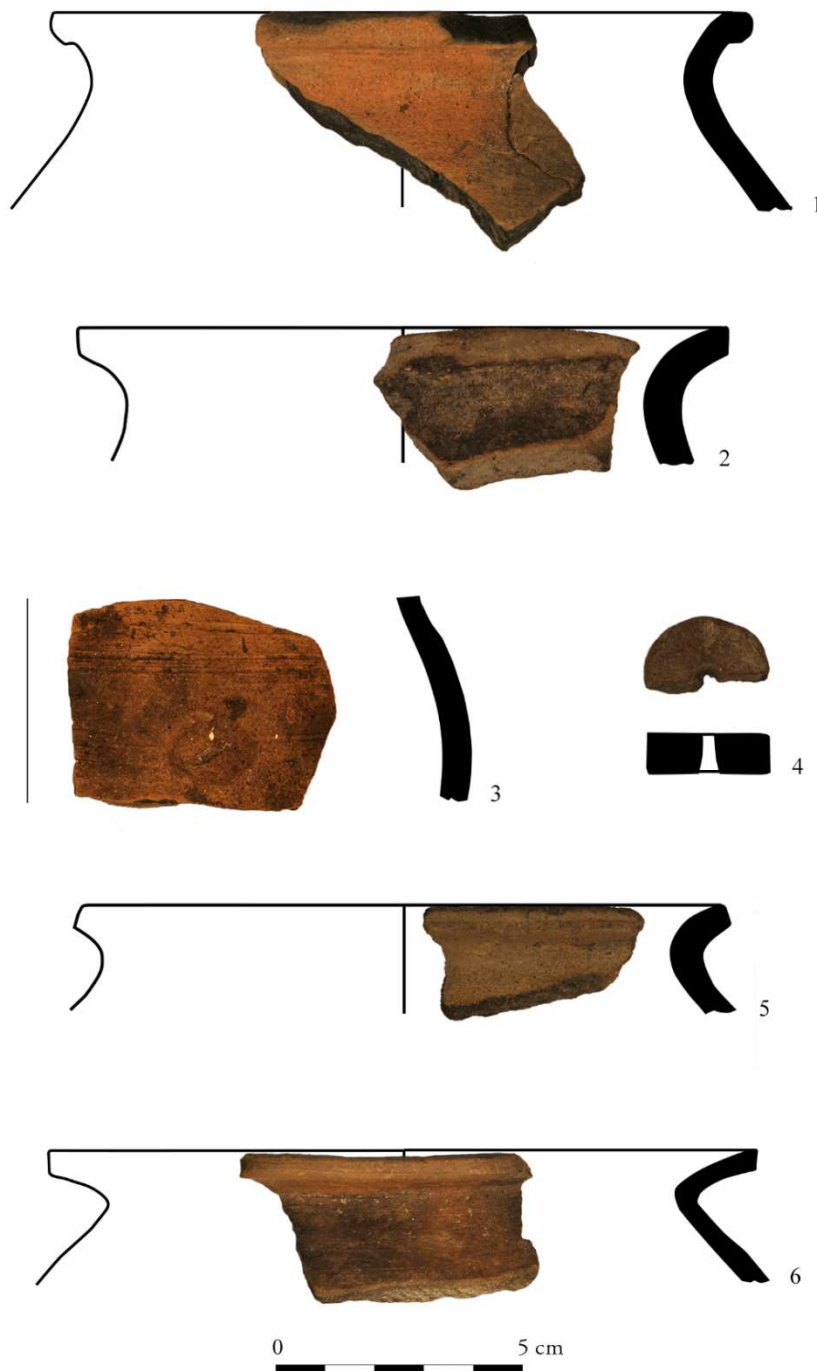

137. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 7/91. objektum (ház)

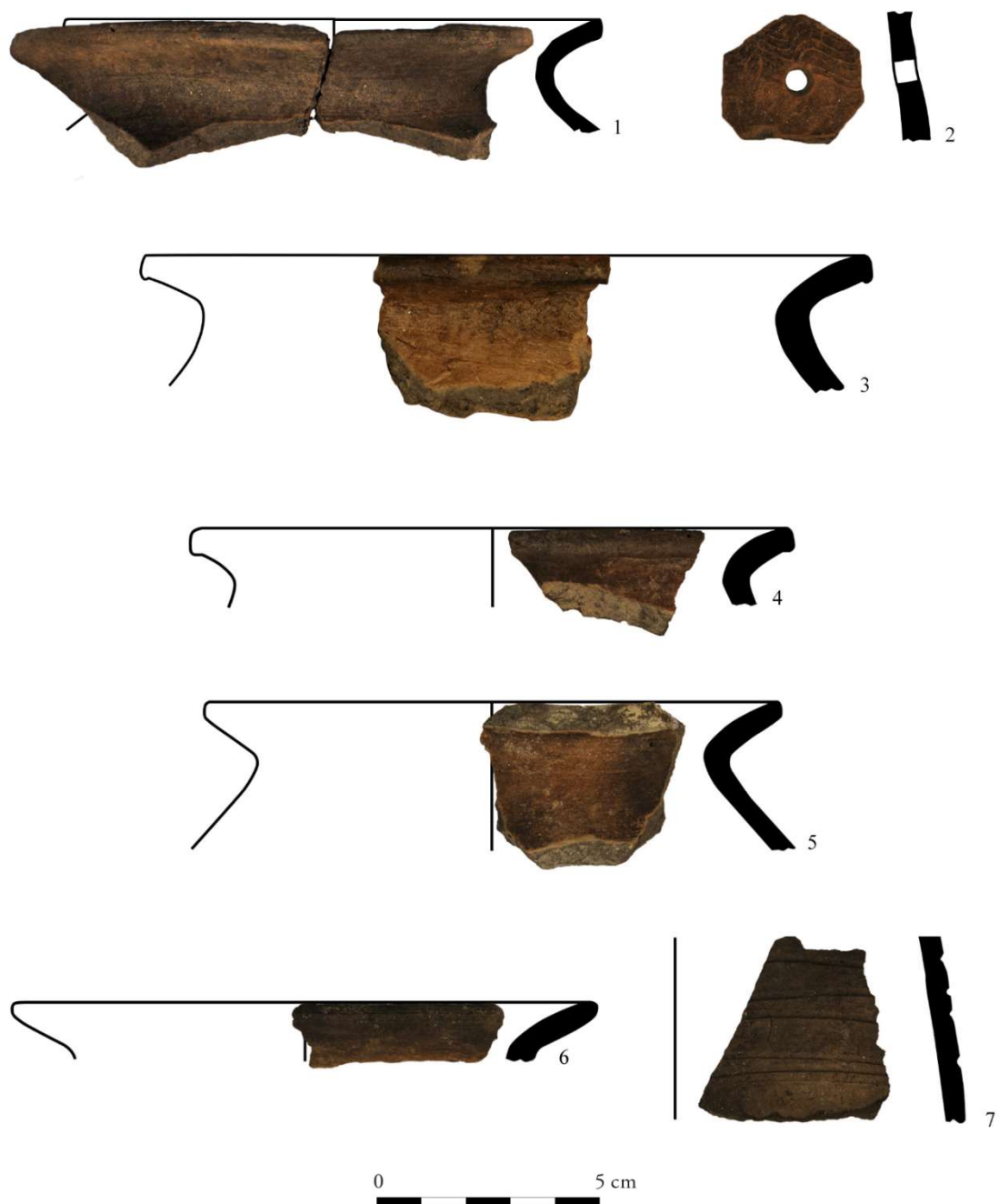
1.: 2010.8.1. XJM; 2.: 2010.8.27. XJM; 3.: 2010.8.26. XJM, 4.: 2010.8.18. XJM;
 5.: 2010.8.10. XJM; 6.: 2010.8.9. XJM; 7.: 2010.8.13. XJM; 8.: 2010.8.14. XJM;
 9.: 2010.8.30. XJM.

138. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 8/146. ház: 1.: 2010.13.1. XJM; 2.: 2010.13.13. XJM; 3.: 2010.13.17. XJM; 4.: 2010.13.18. XJM; 5.: 2010.13.24. XJM.

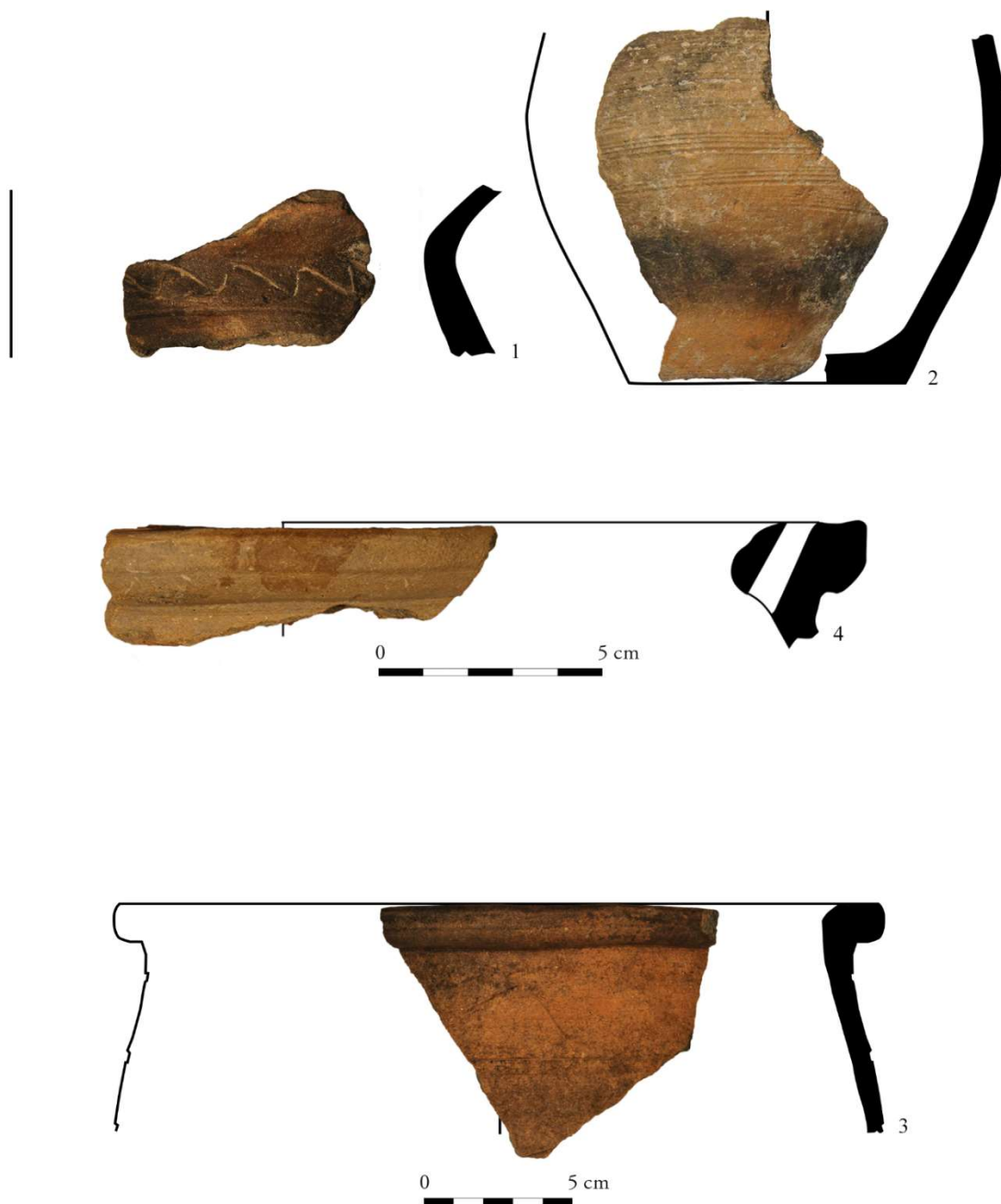
139. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 10/147. ház: 1.: 2010.14.2. XJM; 2.: 2010.14.3. XJM; 3.: 2010.14.5. XJM; 4.: 2010.14.9. XJM; 5.: 2010.14.14. XJM; 20/262. ház: 6.: 2010.16.5. XJM.

140. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 19/267/A ház: 1.: 2010.17.4. XJM; 2.: 2010.17.5. XJM; 3.: 2010.17.6. XJM; 4.: 2010.17.12. XJM; 19/267/B ház: 5.: 2010.18.1. XJM; 6.: 2010.18.2. XJM; 7.: 2010.18.5. XJM.

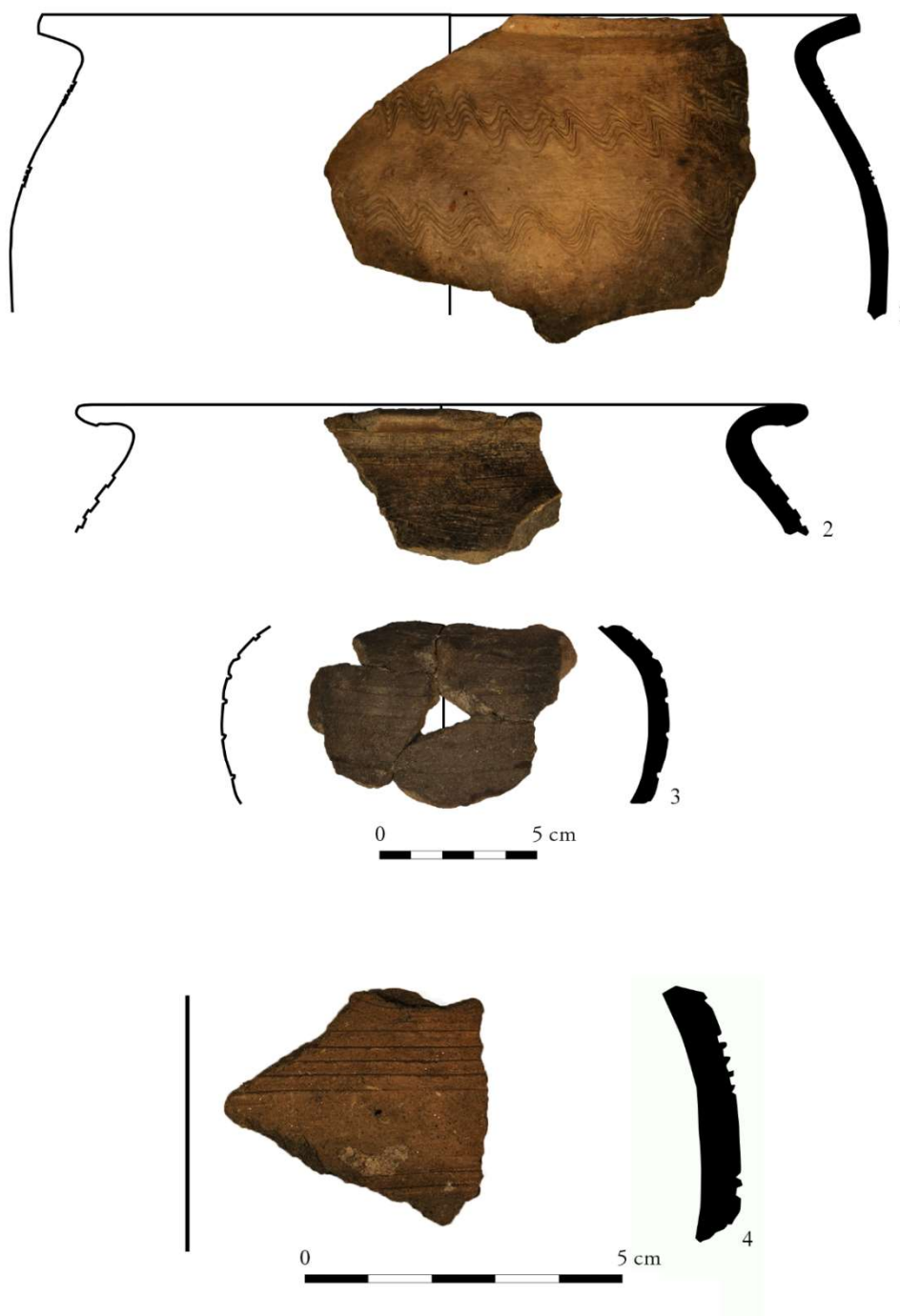
141. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 19/267/B ház: 1.: 2010.19.13. XJM;
20/326. ház: 2.: 2010.20.3. XJM; 3.: 2010.20.7. XJM; 4.: 2010.20.8. XJM; 5.: 2010.20.5. XJM;
6.: 2010.20.6. XJM.

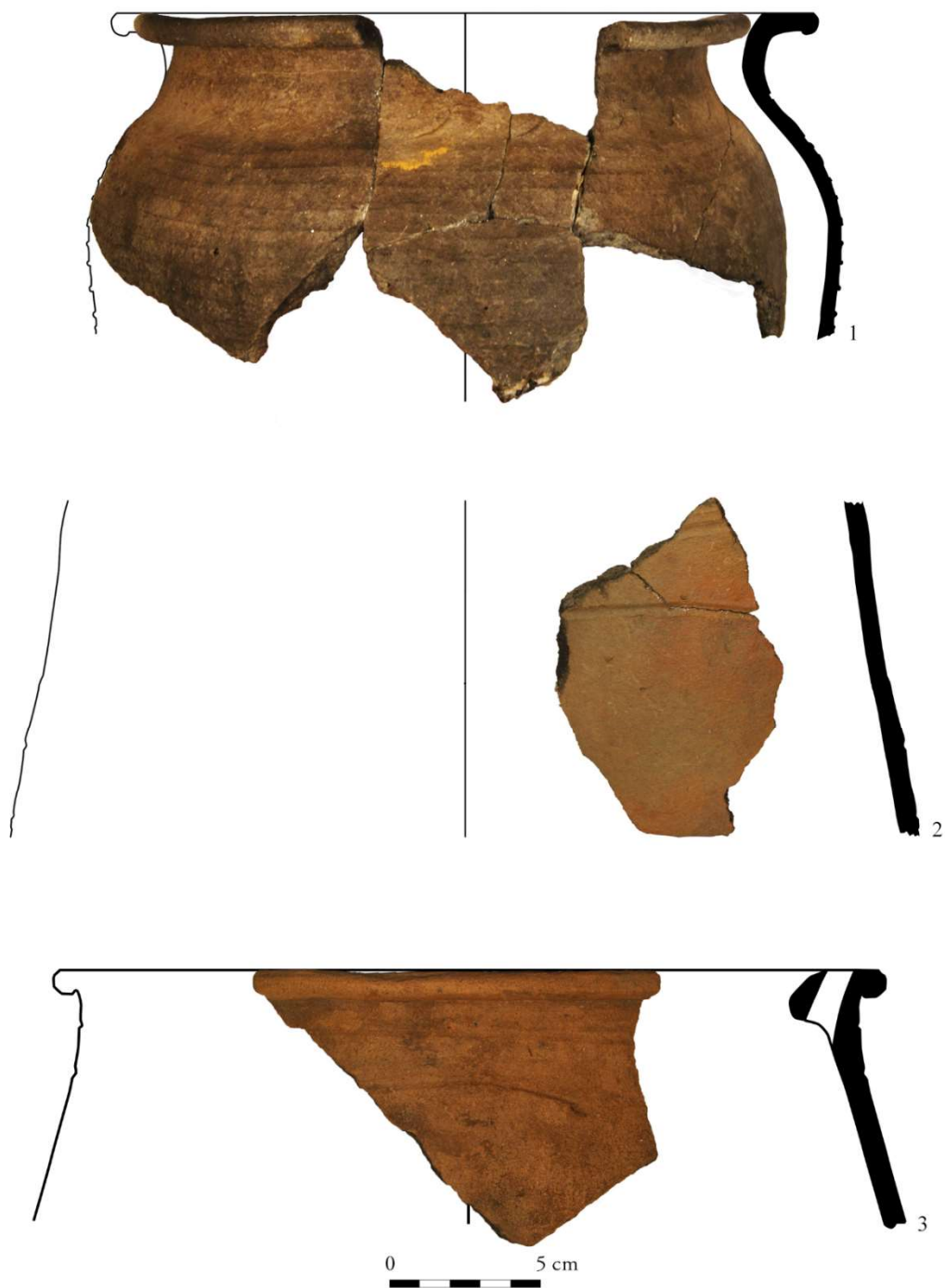
142. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/326. ház: 1.: 2010.20.9. XJM; 2.: 2010.20.12. XJM; 18/415. ház: 3.: 2010.21.5. XJM; 4.: 2010.21.4. XJM.

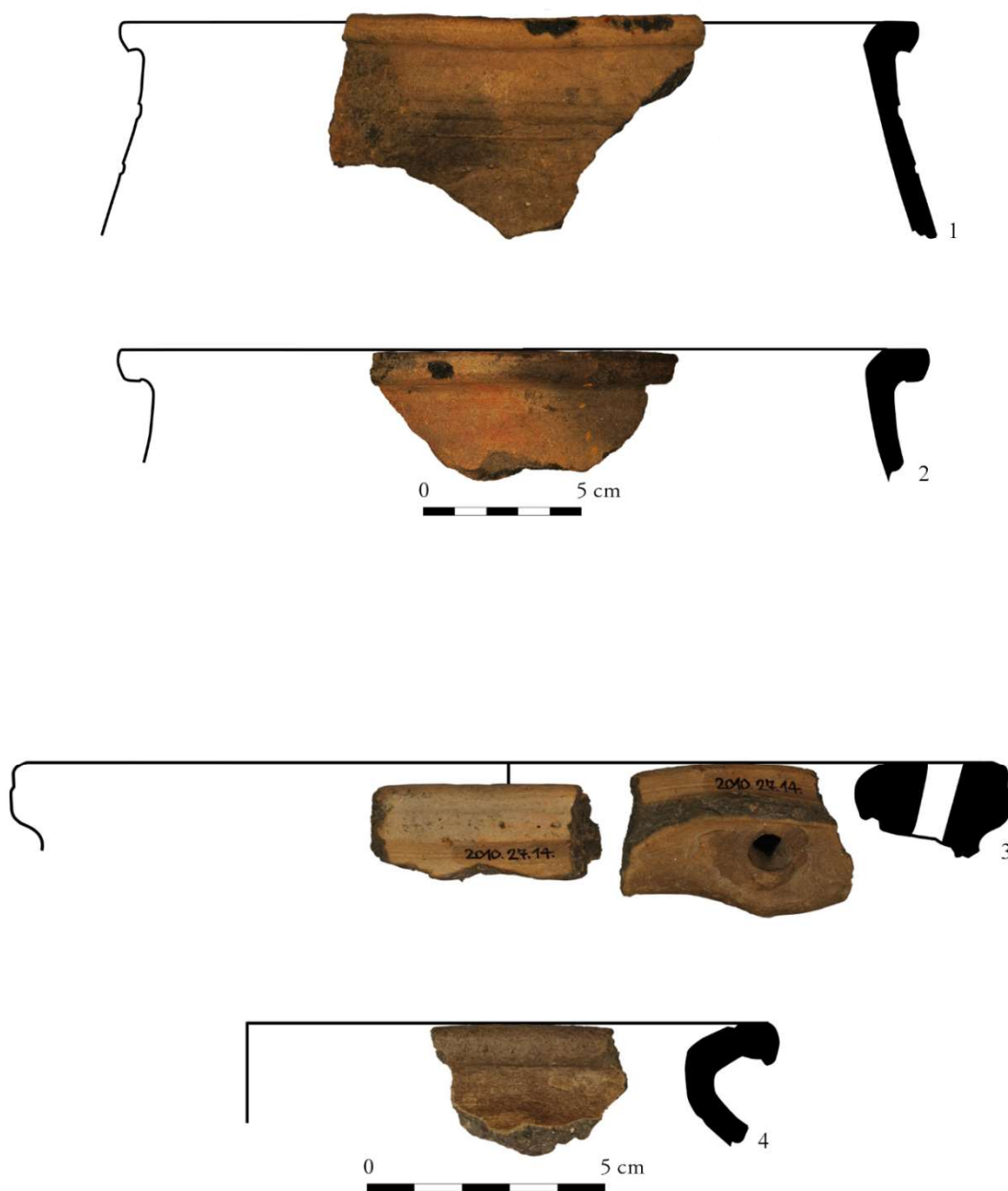
143. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 40/463. ház: 1.: 2010.23.1. XJM; 2.: 2010.23.3. XJM; 3.: 2010.23.7. XJM.

144. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 51/465. ház. 1.: 2010.24.1. XJM;
46/492. ház. 2.: 2010.25.1. XJM; 18/504. ház: 3.: 2010.26.4. XJM; 4.: 2010.26.8. XJM.

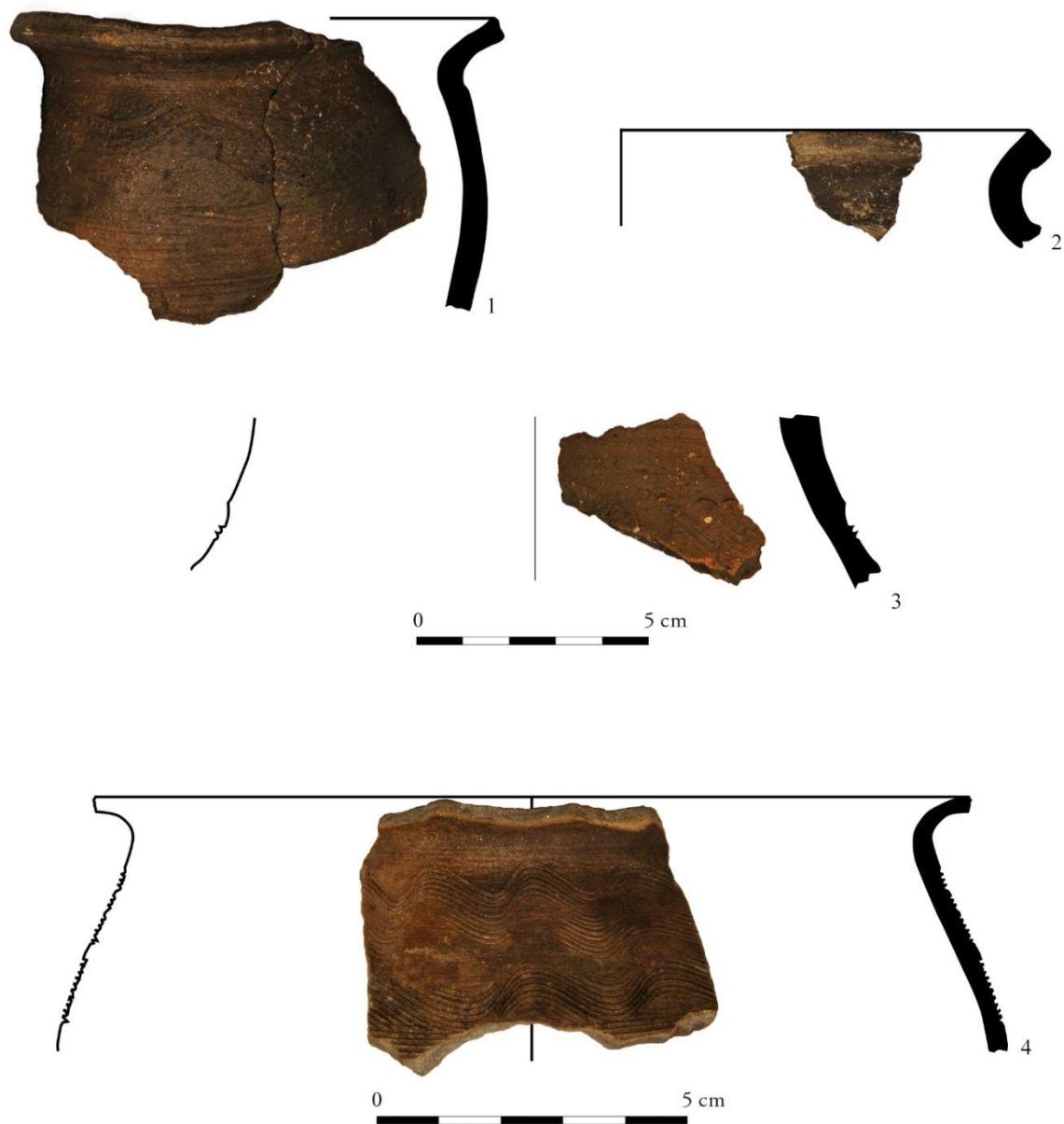
145. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/581. ház. 1.: 2010.27.1. XJM; 2.: 2010.27.4. XJM; 3.: 2010.27.11. XJM.

146. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/581. ház. 1.: 2010.27.12. XJM; 2.: 2010.27.13. XJM; 3.: 2010.27.14. XJM; 4.: 2010.27.15. XJM.

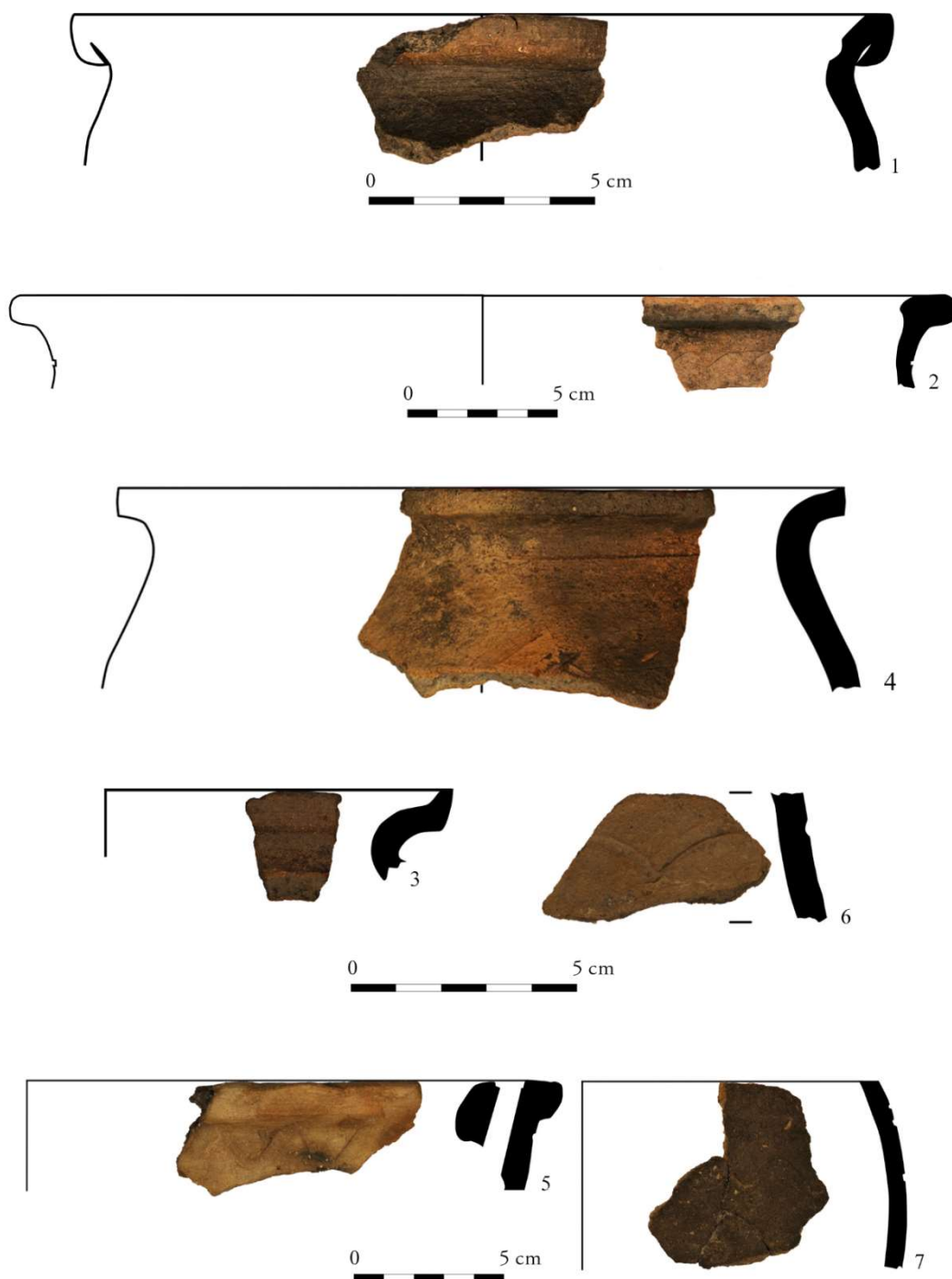
147. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/614. ház. 1.: 2010.30.1. XJM; 2.: 2010.30.2. XJM.

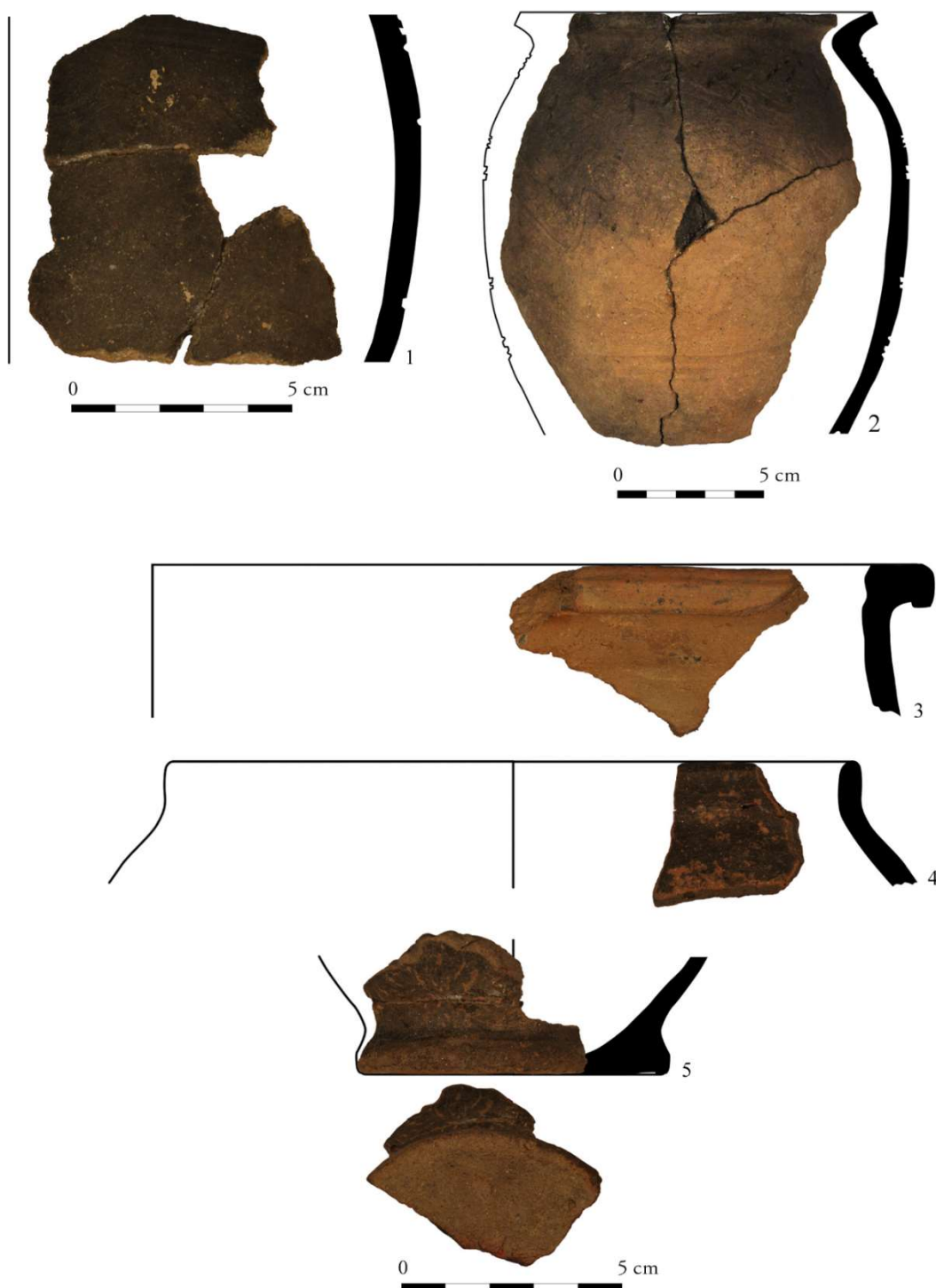
148. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/658. ház. 1.: 2010.31.1. XJM;
6/88. külső kemence. 2.: 2010.32.1. XJM; 3.: 2010.32.2. XJM.

149. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 6/88. külső kemence. 1.: 2010.32.3. XJM; 2.: 2010.32.4. XJM; 9/128. külső kemence. 3.: 2010.34.2. XJM.

150. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 9/128. külső kemence. 1.: 2010.34.3. XJM; 9/131. külső kemence. 2.: 2010.35.1. XJM; 3.: 2010.35.2. XJM; 133. külső kemence. 4.: 2010.36.1. XJM; 9/134. külső kemence. 5.: 2010.37.1. XJM; 6.: 2010.37.4. XJM; 11/159. külső kemence, a platni alól: 7.: 2010.40.1. XJM.

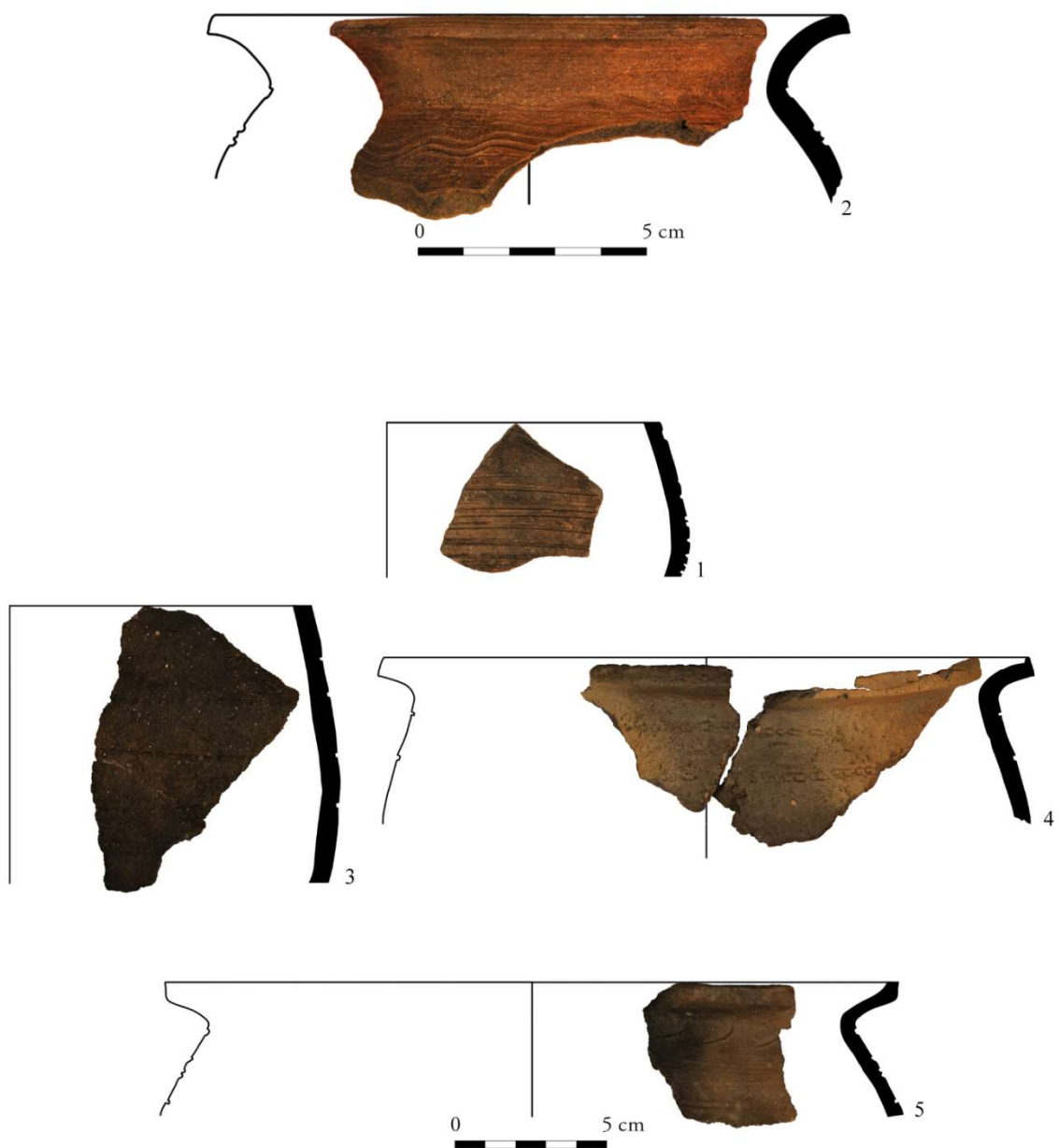

151. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

11/159. külső kemence, a platni alól: 1.: 2010.40.2. XJM;

11/159. külső kemence munkagödreből: 2.: 2010.40.4. XJM;

9/181. külső kemence: 3.: 2010.41.1. XJM; **4.:** 2010.41.2./b XJM; **5.:** 2010.41.3. XJM.

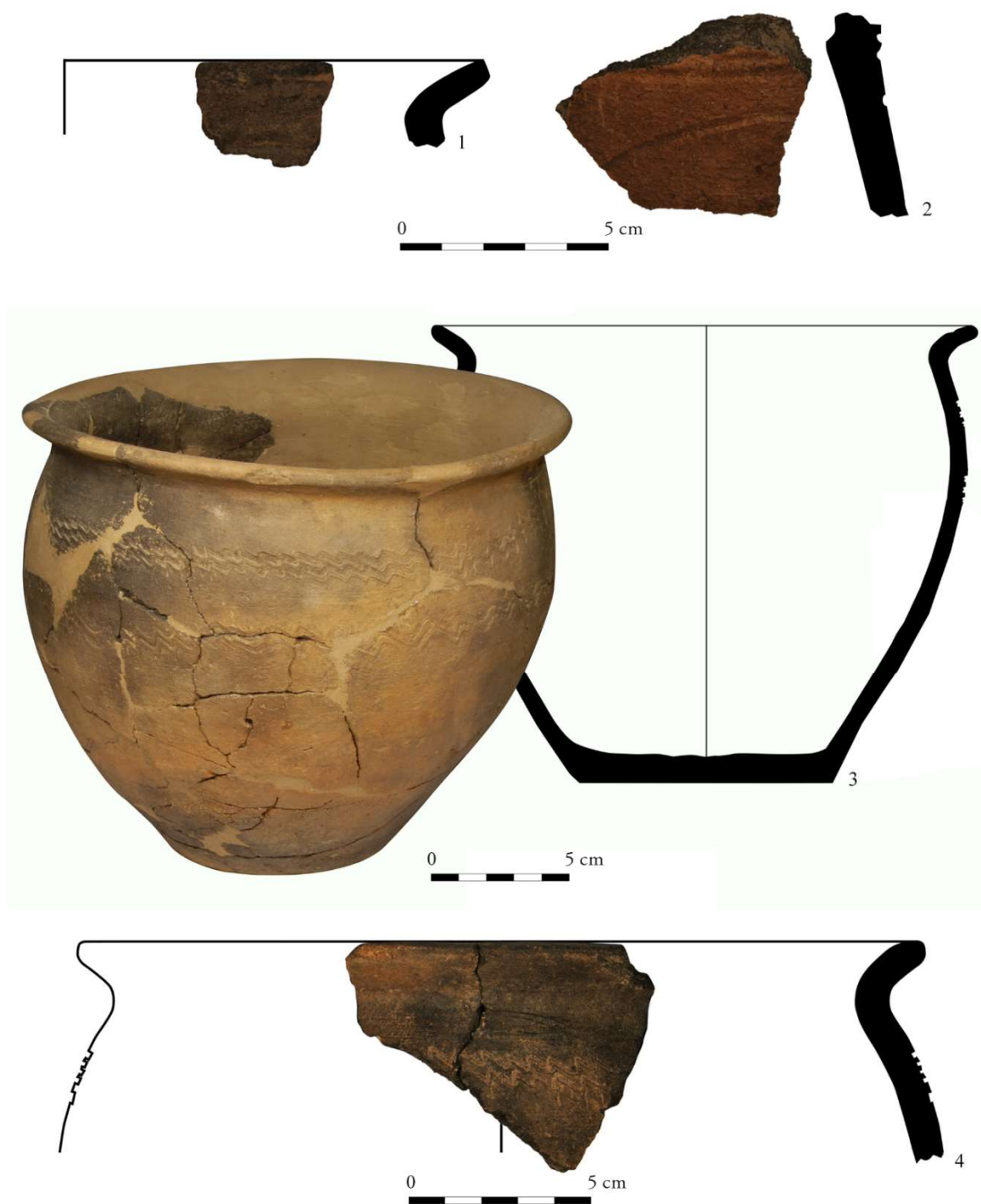
152. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 9/181. külső kemence. 1.: 2010.41.15. XJM; 8/184-186. külső kemence közti munkagödörből. 2.: 2010.43.1. XJM; 13/227. külső kemence. 3.: 2010.46.12. XJM; 4.: 2010.46.16. XJM; 5.: 2010.46.17. XJM; 6.: 2010.46.18. XJM.

153. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 13/227. külső kemence. 1.: 2010.46.19. XJM;
327. külső kemence. 2.: 2010.52.1. XJM; 3.: 2010.52.2./a XJM; 4.: 2010.52.9. XJM.

**154. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 327. külső kemence. 1.: 2010.52.10. XJM;
2.: 2010.52.11. XJM; 40/358. külső kemence. 3.: 2010.53.1. XJM;
19/418. külső kemence. 4.: 2010.57.6. XJM.**

**155. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 35/437. külső kemence. 1.: 2010.58.2. XJM;
19/438. külső kemence. 2.: 2010.59.1. XJM;
4-19/462. külső kemence munkagödre: 3.: 2010.61.1. XJM; 4.: 2010.61.2. XJM.**

156. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

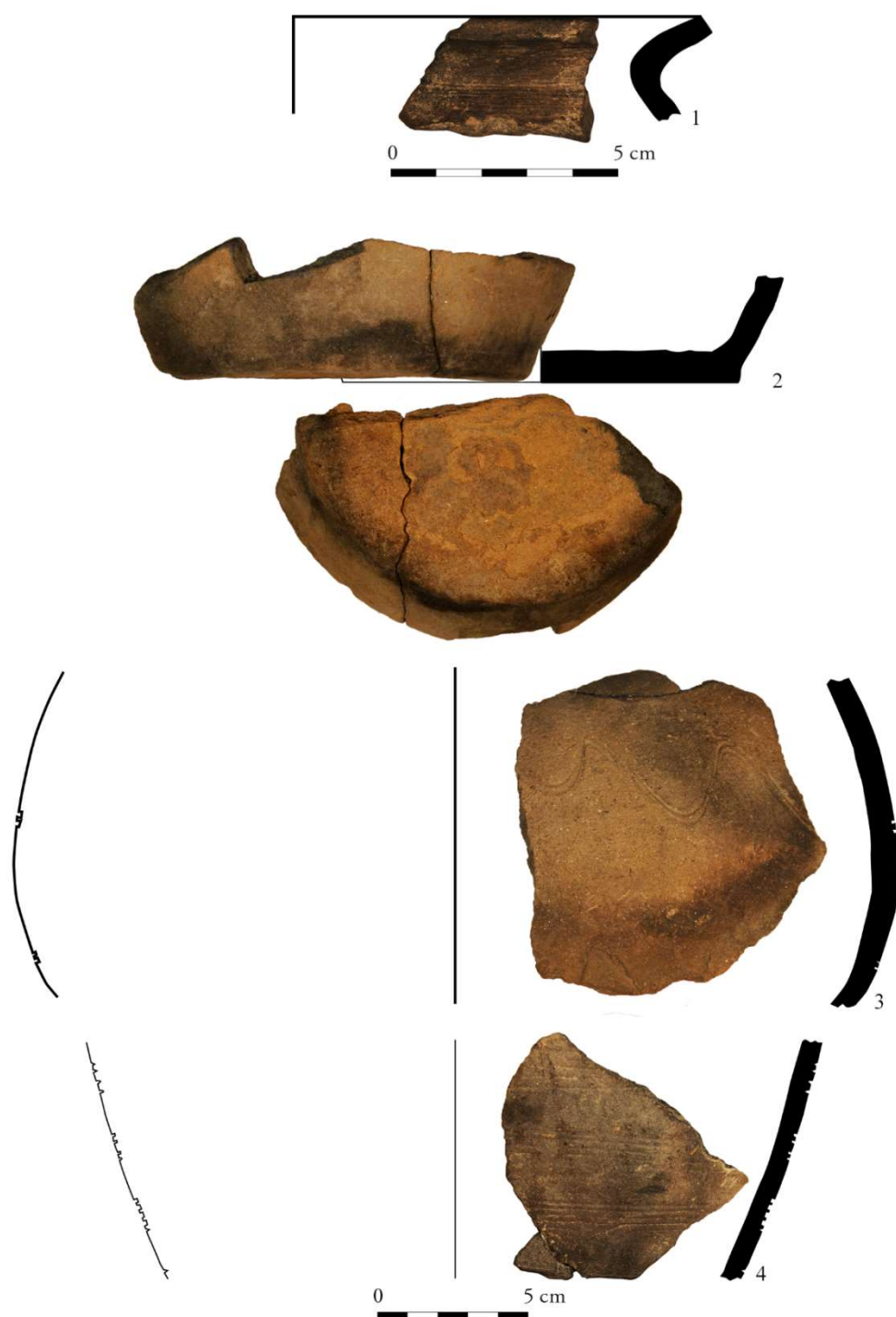
18/474. külső kemence munkagödréből. 1.: 2010.62.10. XJM; 2.: 2010.62.2. XJM;

41/477. külső kemence munkagödréből. 3.: 2010.80.1. XJM;

19/582. külső kemence munkagödréből. 4.: 2010.66.1. XJM.

157. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 6/89. gödör. 1.: 2010.71.1. XJM.

158. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

19/582. külső kemence munkagödre. 1.: 2010.66.2. XJM;

8/115. gödör. 2.: 2010.73.1. XJM; **3.:** 2010.73.2. XJM; **4.:** 2010.73.4. XJM.

159. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 19/318. gödör. 1.: 2010.73.5. XJM;
8/115. gödör. 2.: 2010.80.3. XJM; 11/158. gödör. 3.: 2010.74.1. XJM; 4.: 2010.74.2. XJM.

1

0 5 cm

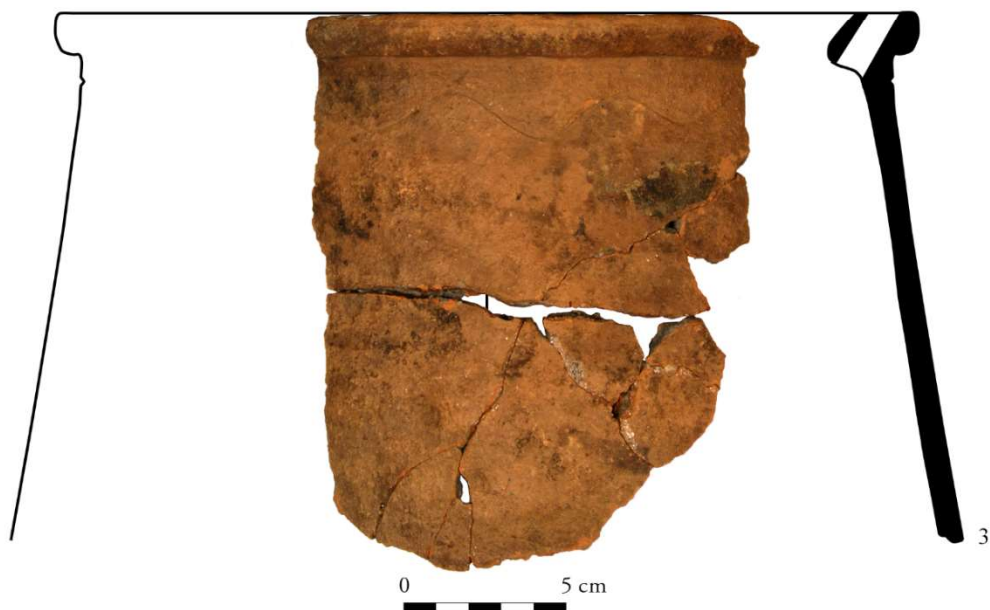
2

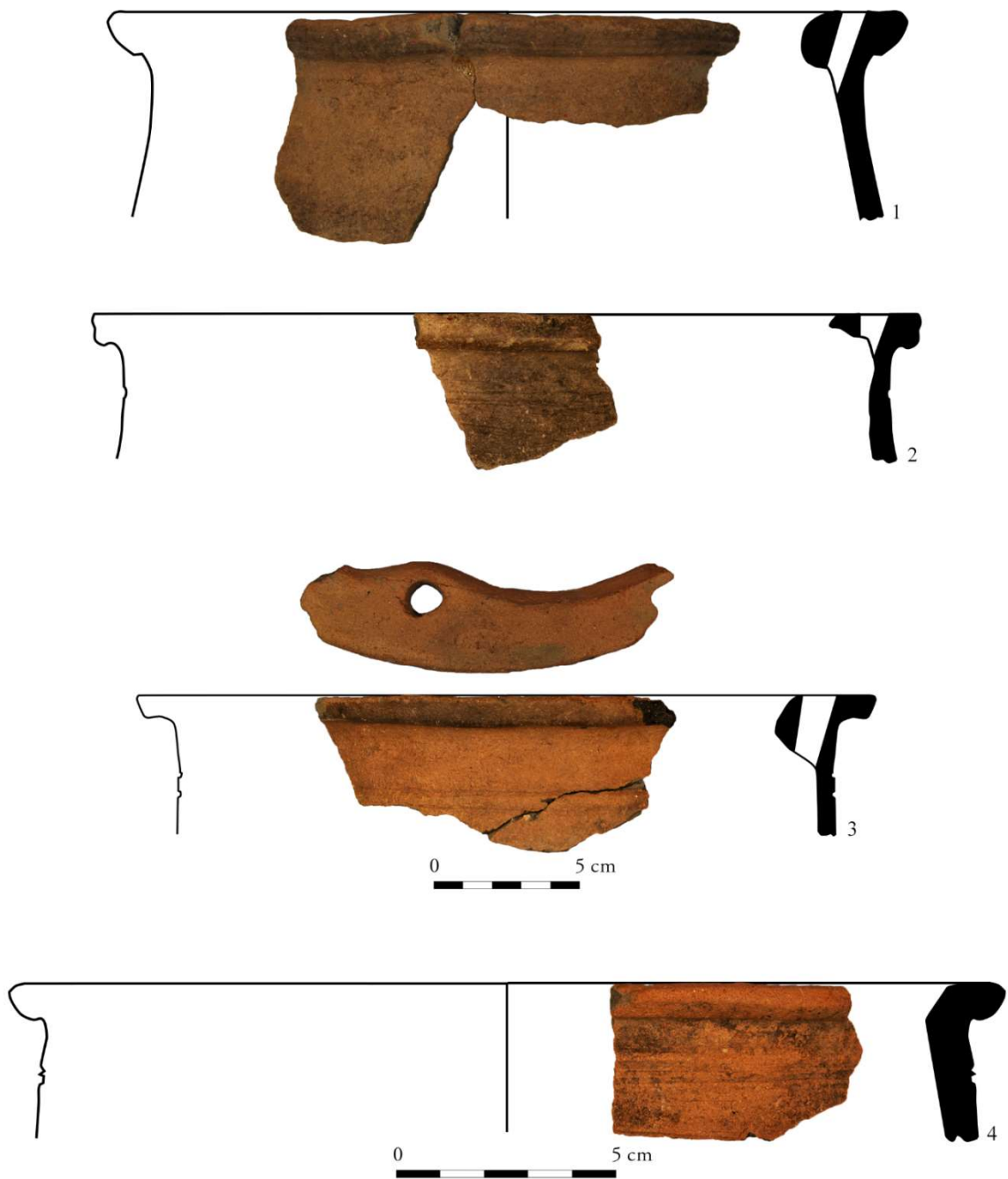
3

0 5 cm

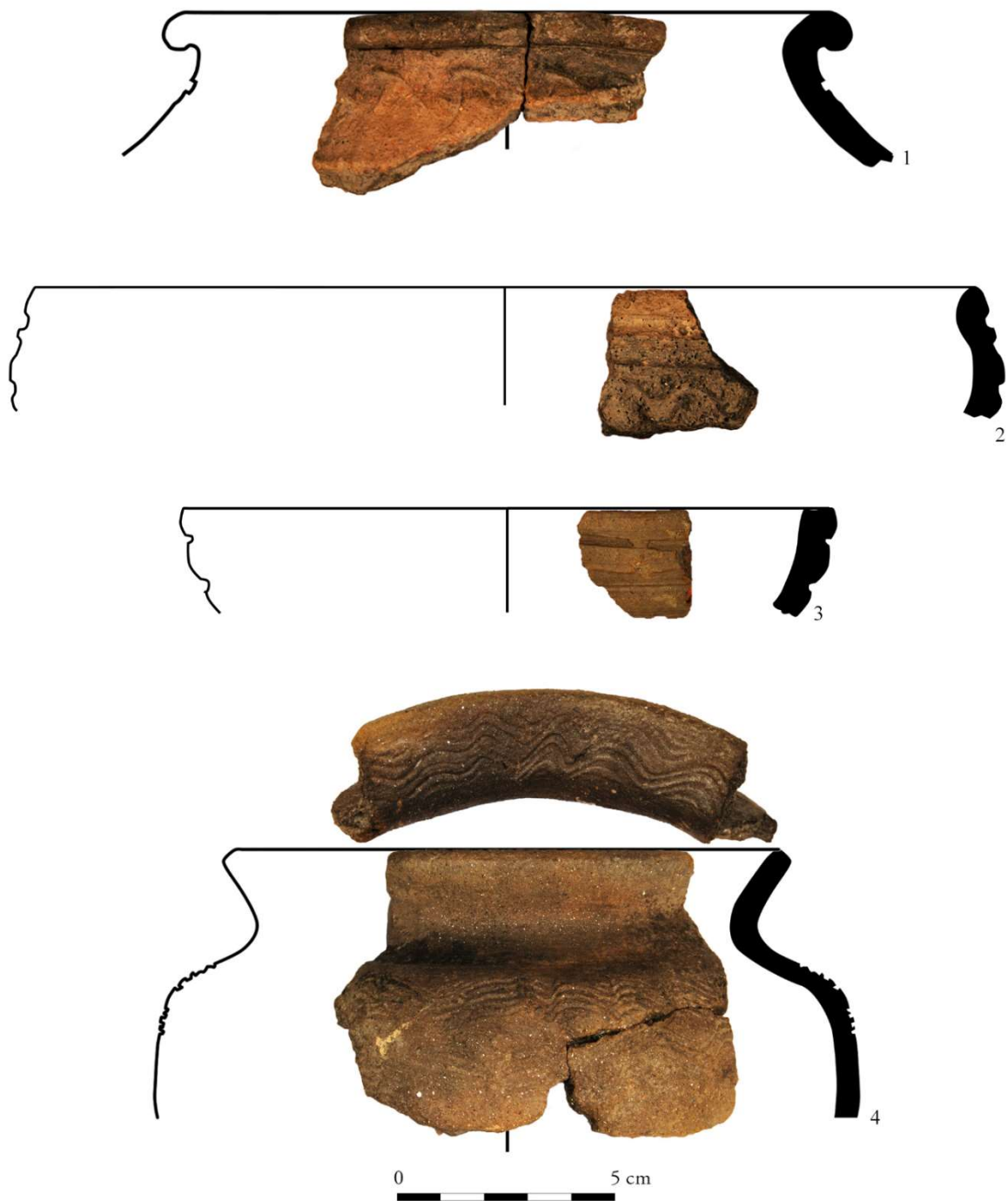
160. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 19/318. gödör. 1.: 2010.75.1. XJM; 2.: 2010.75.2. XJM; 3.: 2010.75.3. XJM

161. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 19/318. gödör. 1.: 2010.75.4. XJM;
16/371. gödör. 2.: 2010.76.1. XJM; 20/586/A gödör. 3.: 2010.79.1. XJM.

**162. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 20/586/A gödör. 1.: 2010.79.5. XJM;
26-27. árok között. 2.: 2010.82.1. XJM; 8/113. árok. 3.: 2010.87.1. XJM; 4.: 2010.87.2. XJM.**

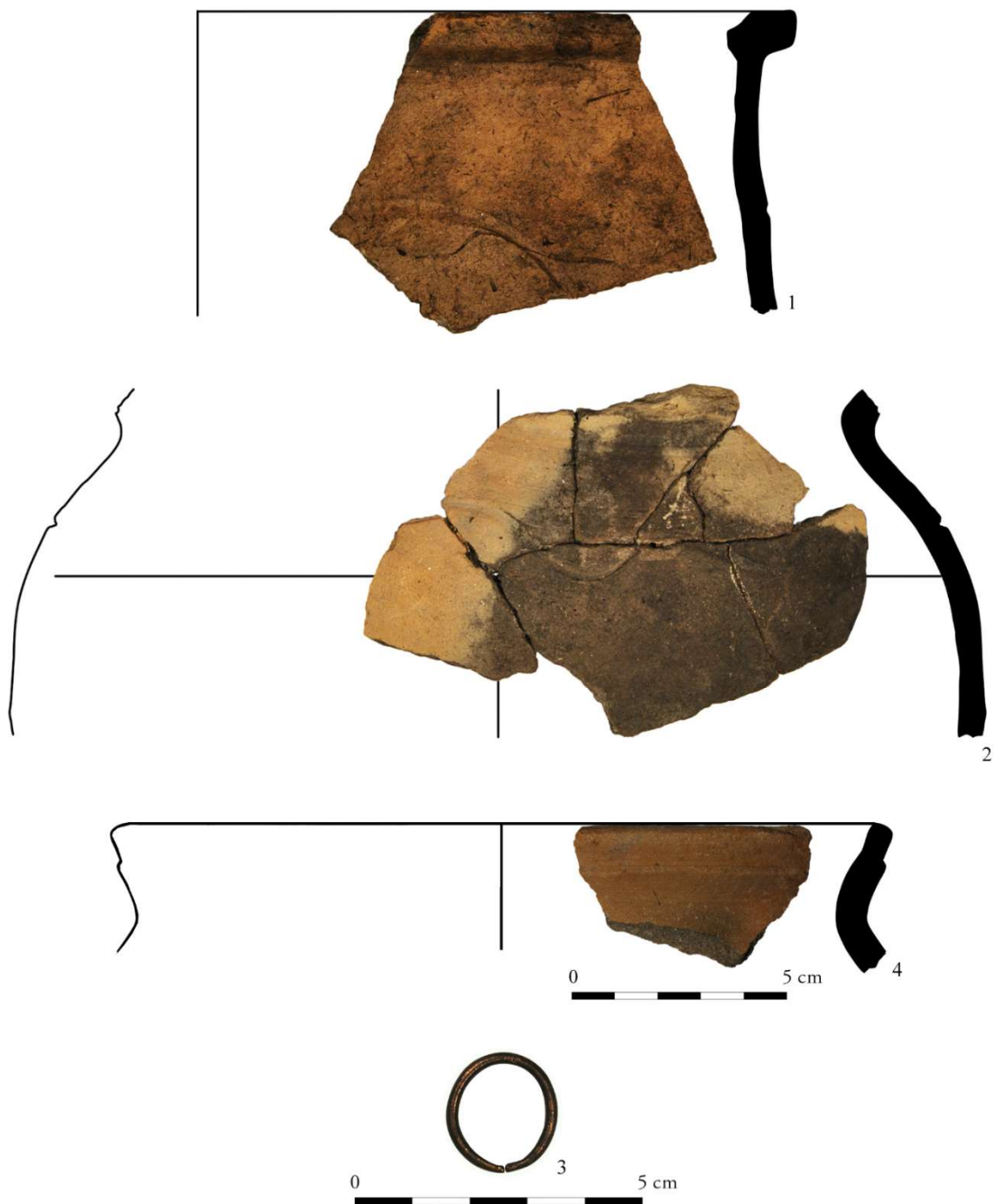
163. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 8/113. árok. 1.: 2010.87.4-5. XJM; 2.: 2010.87.7. XJM; 3.: 2010.87.36. XJM; 7/120. árok. 4.: 2010.89.1. XJM.

164. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 9/138. árok. 1.: 2010.92.6. XJM; 2.: 2010.92.8. XJM; 8/222. árok. 3.: 2010.97.1. XJM; 12/170. árok. 4.: 2010.261.1. XJM.

165. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 17/177. árok. 1.: 2010.262.1. XJM;
17/350. gödör. 2.: 2010.268.1. XJM; 18/449. ház. 3.: 2010.270.1. XJM.

166. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő.

46/428. árok. 1.: 2010.274.1. XJM; **18/475. ház. 2.:** 2010.275.1. XJM;

Ménfőcsanak-Gázvezeték, 31. objektum. 3.: 2010.80.64. XJM;

Ménfőcsanak-Gázvezeték, 60. objektum. 4.: 2010.277.1. XJM

167. tábla: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont, 559. objektum.

1.: 2010.278.3. XJM; **2.:** 2010.278.10. XJM;

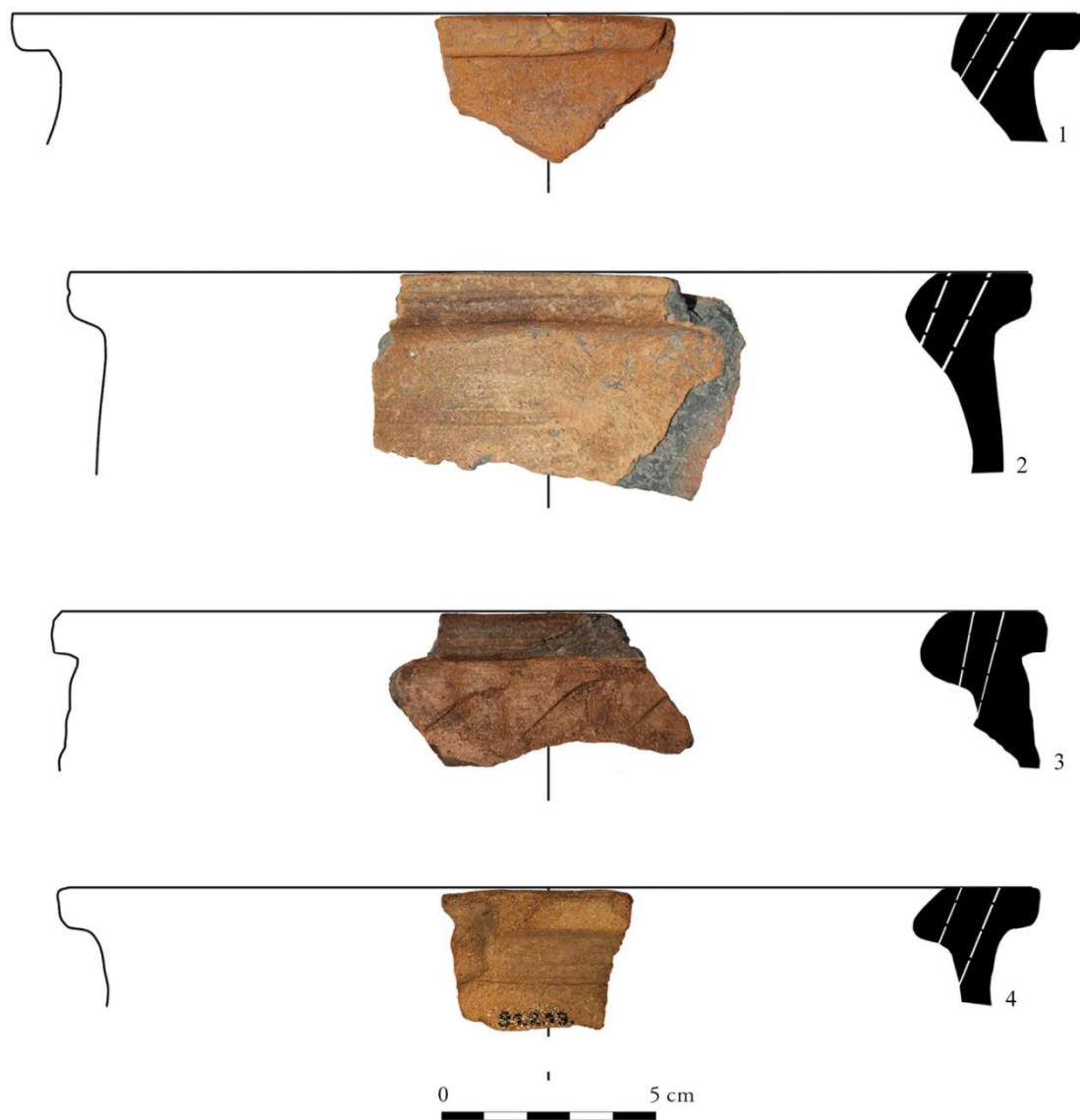
Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 3. felület felső rétegéből, szórvány. 3.: 2010.280.4. XJM;

5. felület, déli bontás, -50 cm, szórvány. 4.: 2010.283. XJM;

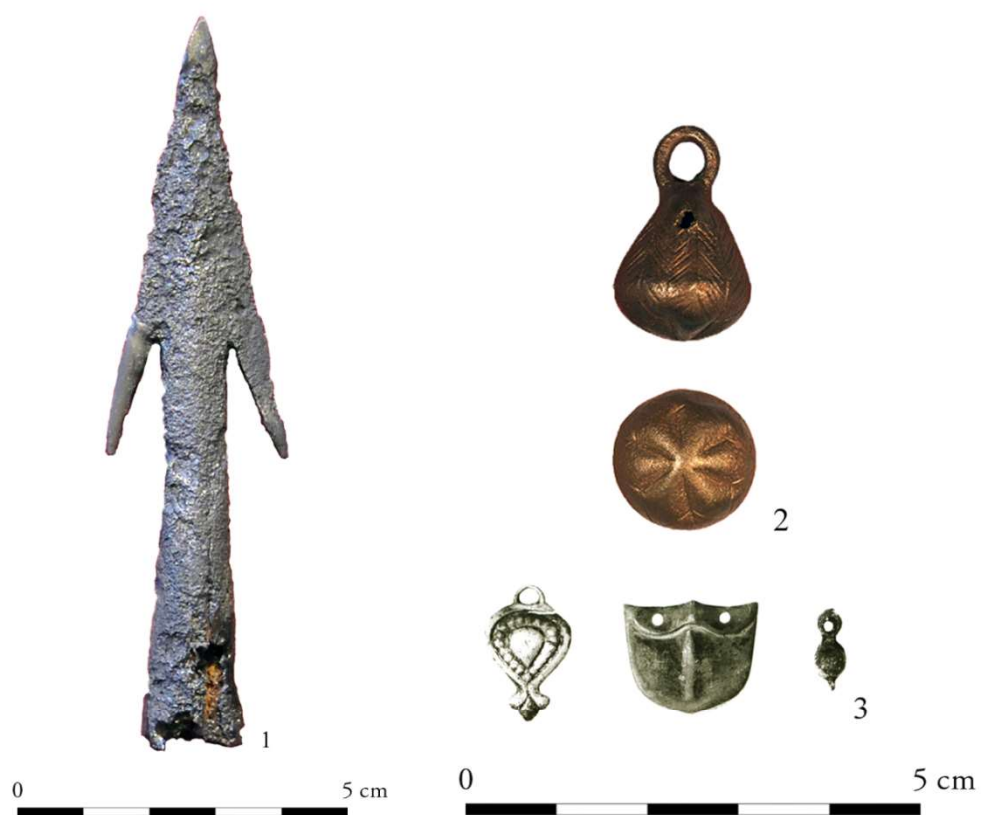
20. felület keleti sarka, a gép utáni nyelésből. 5.: 2010.291. XJM.

168. tábla: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont, 559. ház, Béla dux érmével keltezett leletegyüttes (tpq 1048). 1-7.: 2010. 278. 1-4, 11-12. XJM.

169. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. 2/2. kemencebokor.
 1.: 91.2.2. XJM; 2.: 91.2.2. XJM; 3.: 91.2.1. XJM; 4.: 91.2.19. XJM

170. tábla: Ménfőcsanak-Szeles dűlő. Szórvány. 1.: 2007.238.306. XJM;
 20. felület dk-i harmada, szórvány. 2.: 2010.80.2. XJM;
 3. Szórvány, leltározatlan (elveszett).

DVD MELLÉKLET

1. A doktori disszertáció elektronikus formában (pdf).

2. Táblázatok (xls):

- ✓ Bácsa-Szent Vid domb: a kerámialeletek hagyományos régészeti leírása
- ✓ Ménfőcsanak-Szeles dűlő: a kerámialeletek leírása bináris adatokkal, kódok feloldása
- ✓ Ménfőcsanak-Szeles dűlő: az objektumok keltezése
- ✓ Visegrád-Sibrik domb: a kerámia meghatározása, objektumok keltezése
- ✓ Visegrád-Várkert dűlő: hagyományos régészeti leírás a petrográfiai vizsgálatokra kiválasztott minták esetében
- ✓ Visegrád-Várkert dűlő: a kerámialeletek leírása bináris adatokkal, kódok feloldása
- ✓ Visegrád-Várkert dűlő: az objektumok keltezése

Az 5. oldalra helyezett illusztráció Szinyei Viktor keze munkáját dicséri.